

6. ÉVFOLYAM

1994

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/370-022. Fax: 96/370-011.
Előfizetés, tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gábor, Érszegi Géza,
Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
*AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor,
Kostya Sándor, Vlossák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás;*
ITALY: Kiss Ulrich, Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1994.
ISSN 0865-5277

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

VÁRSZEGI Asztrik	Előszó Foreword	5 5
CSAPODI Csaba	A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv <i>The former Society of the Hungarian Catholic Historians and the Church Historical Almanach "Regnum"</i>	7
SALIGA Irén	A Regnum repertórium 1936–1946 <i>The Repertorium of Regnum 1936–1946</i>	19
MOLNÁR Antal	Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB. <i>A Hungarian Church Historian Of The 20th Century: Tihamér Vanyó OSB</i>	37
SROKA, Stanisław	Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. sz. első felében <i>A Discussion of the Archbishop of Esztergom with the Bishop of Cracow in the First Half of the 14th Century</i>	51
MÉSZÁROS István	Iskolatörténetünk barokk korszaka <i>The Baroque Age of our School History</i>	57
KÁPOLNAI Iván	Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. század derekáig <i>Some Additional Data to the School History of Mezőkövesd from the Middle of the 19th Century</i>	67
SASVÁRI László	Ókatolikus mozgalmak Magyarországon <i>Old-Catholic Movements in Hungary</i>	81
EÖRDÖGH István	A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye <i>The Intervention of 1919 against Hungary as a Consequence of the Bolshevism</i>	127
DEMETER József	A magyarpéterlakai református egyházközség története <i>The History of the Calvinist Parish of Magyarpéterlaka</i>	133
KATUS László	A szegvári plébánia története <i>The History of the Roman Catholic Parish of Szegvár</i>	149

FORRÁS – SOURCES

SOÓS, Katalin:	Der Schauprozeß Gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel Österreichischer Gesandtschaftsberichte <i>Monstrous Process against Cardinal József Mindszenty According to the Reports of the Austrian Ambassador</i>	217
----------------	---	-----

KATONA Nándor	Két levél 1953-ból <i>Two Letters from 1953</i>	231
---------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

SOMORJAI Ádám OSB	Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a Bécsi Egyetemen, 1831–1984 <i>Dissertations Stored in the Vienna University Concerning the Hungarian Church History, 1831–1989</i>	235
TÜNDE Császtvay	Hungarian Culture and Christianity Fourth Congress on Hungarian Studies	243
--	Szent István napok Kalocsán	246
--	Fraknói Vilmos emlékülés	246
--	Giesswein Sándor emlékünnepek	247
MONOK István	Benda Kálmán	249

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

Astrik L. GABRIEL: The Paris Studium (Ism.: Tóth Sándor László)	251
Kereszténység és szabadság. 34. Pax Romana kongresszus (Ism.: Kőhegyi Mihály)	256
JÁKLI István: „...A magyarokhoz küldetett” (Ism.: Orbán Imre)	258
Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674 (Ism.: Kőhegyi Mihály)	260
Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon (Ism.: Lakatos Pál)	262
SZABADI Sándor: „Kiáltó szó a pusztában...” Szilády János élete és kora (Ism.: Kőhegyi Mihály)	263
KIS Bálint: A Békés-Bánáti református egyházmegye története (1836) (Ism.: Nagy Ádám)	265
Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház Háztörténetéből (1644–1950)	
Szerk.: Szabó Attila (Ism.: Kőhegyi Mihály)	267
KREDICS László – SOLYMOSI László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium (Ism.: Orbán Imre)	269
GALCSIK Zsolt: A Páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmasnővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlásig (1875–1950) (Ism.: Kovács János)	270
MÉSZÁROS István: „...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1945–1956” I–II (Ism.: Pukánszky Béla)	272

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1994/1-2

ELŐSZÓ

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok a hatodik évfolyamában lépett. Amikor örvendezünk azon, hogy ilyen módon a magyar egyháztörténészek szakfolyóirata, akét változást is bejelentünk:

Ettől az évfolyamtól kezdve – megtartva eredeti címét – föl vesszük a REGNUM alcímet is. Tisztelegni kívánunk ezzel Szekfű Gyula és a harmincasnegyvenes évek egyháztörténészei munkája előtt, egyben vállaljuk szellemi örökségünket és folytatni kívánjuk azt. 1988-ban szeretttük volna fölvenni ezt a nevet, de az akkori Állami Egyházügyi Hivatal ezt nem engedélyezte volna, hűen politikájához. „Régit nem restaurálunk, az újat a szerves fejlődés jelét – amely politikánk eredménye –, esetleg toleráljuk.” Csak sajnálatunkat tudjuk kifejezni, hogy nagy idő telt el a két – ezentúl egy – folyóirat két folyama között, az akkori szerzők közül kevesen élnek.

Köszönjük Csapodi Csabának a gondolatot és számunkban közölt tanulmányát a REGNUM-ról.

Annyi változás van a 60 éve alakult közösség céljaihoz képest, hogy folyóiratunk **felekezeti megkülönböztetés nélkül** vállalja fel az egyháztörténeti kutatás támogatását és az eredmények közlését.

A másik változás személyi: megköszönjük Horváth Tibor SJ alapító sokéves fáradozását és tevékenységét, valamint azt, hogy e nehéz két éves periódusban vállalta a főszerkesztői munkát. Felkérésünkre Szántó Konrád OFM, a METEM-nek szintén alapító tagja, vállalja, hogy a jövőben ő veszi át a főszerkesztői munkát. Reméljük, hogy ezzel is kifejeződésre jut a METEA (Budapest) és a METEM International (Toronto – Budapest – Pannonhalma – Szeged) egy és ugyanazon mű: az egyháztörténet művelése szolgálatában áll.

*Várszegi Asztrik
főpát*

FOREWORD

The sixth volume of the Essays in Church History in Hungary has been initiated. We are very pleased to see the success of the periodical written by the Hungarian church historians and we take this opportunity to announce two changes:

From this volume on, preserving the original title, we shall adopt the sub-title „Regnum”, too. By this gesture we wish to express our honour to Gyula Szekfű, as well as to the workmanship of the church historians of the thirties and forties. At the same time we undertake our spiritual heritage, and want to continue the work in the same spirit. We would have wished to adopt and

use this title already in the year of 1988. But the National Board for Church Affairs would not have permitted us to use that denomination because they were following and adhering to the political principle, as follows: „We do not restore anything of the past, but eventually tolerate the new, the manifestations of the organic development which has been the result of our policy”. We should like to express our regret because of the lengthy interruption of publishing the two volumes of the periodical. There are, unfortunately, only a few representatives of the earlier authors alive. We express our gratitude to Csaba Csapodi for his essay concerning the „Regnum” having been written for us.

Regarding the aims of the society having been established 60 years ago the only change is that our journal will undertake the task of supporting the researchers, as well as the publishing of their results **without any religious discrimination**.

There is still another change, too, a personal one: We wish to thank Tibor Horváth SJ for his efforts and activities of many past years, as well as for his courage of having undertaken to work as an editor-in-chief during the difficult period of the past two years.

Simultaneously, we announce that Konrád Szántó who has been an establishing member of the METEM, have been requested to undertake the duty of the editor-in-chief in the future, and he has accepted the duty. We should like to express by this change that the METEA (Budapest) and the METEM (Torontó, Budapest, Pannonhalma, Szeged) have been engaged for the same aim: to serve the objectives of the church history.

Dr. Asztrik Várszegi
Arch-abbot

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/1-2

CSAPODI CSABA

A MAGYAR KATOLIKUS TÖRTÉNÉSZEK EGYKORI
MUNKAKÖZÖSSÉGE ÉS A „REGNUM” EGYHÁZTÖRTÉNETI
ÉVKÖNYV

Mielőtt beszámolnánk ennek a közel másfél évtizeden keresztül meglehetősen sikerrel működő vállalkozásnak tevékenységéről, néhány szót kell szólni arról, mi tette szükségessé létrejöttét. Az ok a magyar katolikus egyháztörténet-írásnak a 20. század eleje óta tapasztalható hanyatlása, hátramaradása volt. A 18. századi nagy anyaggyűjtő elődöket (Hevenesy, Kaprinay, Pray) követve a múlt század második felében a katolikus egyháztörténet-írásban nálunk olyan nagy nevekkel találkozunk, mint Knauz Nándor, Bunyitay Vince, Kollányi Ferenc, Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Ipolyi Arnold. Az egész akkori magyar történettudomány élvonalába tartoztak ők és nemzetközi tekintetben is korszerűek voltak.

Sajnos a 20. század első évtizedeiben utódaik nem igen akadtak. Szekfű Gyula a Munkaközösség kiadásában megjelent Regnum évkönyv első kötetének bevezetésében joggal írhatta, hogy ezen a téren „a korszerűségtől nagyon távol vagyunk ... s ma már be kell vallanunk, hogy sok téren alig van közösségünk a nyugati nagy népek egyháztörténetével”, amely a korábbi időkkel szemben igen sokat fejlődött olyan irányokban, amelyeket az elődök még nem ismertek. Ezekben az országokban mélyreható kutatások indultak a vallásos élet és az egyház általános kulturális szerepének kérdéseiben. Ahogy Szekfű mondanivalóját tovább folytatja: „Tavaly (1935) halt meg a nagy francia pap-történész, Henri Brémond, akinek főműve a franciák vallásos érzésének története volt az újkorban, s aki több mint tízkötetes munkájában az egyház és vallásos élet szinte minden problémáját végig kutatta hazája történetének újabb századaiban ... Brémond könyvei mai napig nem hatottak nálunk ... a magyar nép vallásos múltjával, jelenével s annak történeti formáival senki sem foglalkozott, s bevallom, Brémondnak még csak nevét is elig találtam katolikus történészeinknél. Nem sokkal jobb a helyzet pl. Martin Grabmann úttörő munkásságát illetőleg, mely a középkornak annyira katolikus szellemi világát derítette fel, s amelynek hatását hiába keresnők magyarjainknál, legalább is katolikus történészeinknél, mert ennek a nagy katolikus teológusnak munkáiból egyelőre csak protestáns történészeink merítenek okulást. Munkaközösségünk tisztában van ezzel a helyzettel, melyből a kiemelkedés csak megfeszített munka és önkritika által lehetséges.”

Hogy mi volt ez a Munkaközösség, ezt először talán legjobb negetív oldalról meghatározni. Mi nem volt? Nem volt egyesület, társulat, főleg nem volt valamilyen ellen-Történelmi Társulat. Nem is volt hitbuzgalmi kezdeményezés, tehát működése nem az egyházi élet, hanem a történettudomány területére tartozott. Nem is az „egyházias történetírása” volt, hiszen tagjainak túlnyomó többsége világi ember volt, akik a katolikus egyháztörténetben a történettudománynak egyik speciális, a többi tárgykörrel egyenrangú, azonos módszerekkel és forráskritikával, segéttudományokkal és irodalomismerettel kutató ágát látták. Nem is volt valamilyen speciális kutatásokra kialakult munkaszervezet, nem volt függőségben semmiféle állami vagy egyházi felsőségtől. A résztvevők közt főleg frissen végzett fiatalok – sokan köztük Szekfű egykori hallgatói –, akikhez fokozatosan csatlakoztak többen a már befutott, jelentős tudományos nevet szerzett idősebbek.

Jellemző vonása volt az is, hogy résztvevőinek csak egészen kis hányada volt a szó szoros értelmében egyháztörténész – ilyen akkoriban a történészek közt nagyon kevés akadt –, hanem olyanok, akik a történelmi tudományok legkülönbözőbb területein működtek: művelődés- és társadalomtörténészek, művészettörténészek, irodalomtörténészek stb., akik mind a maguk speciális kutatásainak oldaláról akartak hozzájárulni a közös eredményekhez, az egyház múltjának megismeréséhez. Hiszen alapjában véve a középkornak szinte egész művelődéstörténete beletartozik az egyháztörténetbe, az akkori műveltség hordozói a papság köréből kerültek ki. A világi emberek századokon át értetlenül álltak szemben a tudománnyal, irodalommal és művészettel. A középkori magyar egyháztörténet számára tehát sokkal fontosabb ezeknek a művelődési vonatkozásoknak föltárása, mint pusztán birtoktörténetek és pereskedések felsorolása, amibe sokszor egyháztörténetünk beletéved. De még az újkorban is csak lassanként alakult ki a művelődés laicizálódása. A helyzet a középkor után is századokig még csak annyiban változott, hogy most már nem egyetlen egyház és annak papsága volt a művelődés fő hordozója, hanem különböző egyházak.

Hogy mi nem volt a Munkaközösség, azt Szekfű Gyula a rá jellemző szellemes szarkazmussal úgy fejezte ki, hogy „gondosan óvakodtunk attól, hogy meg ne találjunk alakulni.” Tehát nem volt a tagságba való belépés és tagdíj, elnök és titkár, választmány és adminisztráció, közgyűlés, alapszabály és hatósági engedélyezés, hanem valóban kötetlen munkaközösség, a szellemi munka szabad játéktérülete, közös célok felé törekvő történészek kötetlen szellemi együttműködése, egymás munkásságának baráti támogatása és nem az érvényesülés ugródeszkája.

Már most a szót pozitívrá fordítva legjobb, ha szószerint idézzük azt a rövid összefoglalást, amelyet a Munkaközösségre vonatkozólag a Regnum-kötetek közöltek:

„Célja:

- az elhanyagolt katolikus egyháztörténelmi kutatás föllendítése és a történettudomány mai színvonalára emelése, egyháztörténelmi íráson nemcsak a szervezeti kérdéseket értve, hanem mindazt, ami a magyar vallásos élet történetére és a katolikus Egyház szerepére vonatkozik;

- a magyar történelem eddig fel nem ismert, vagy félreértett katolikus vonatkozásoknak az objektív igazság alapján való tisztázása;
- alkalmat nyújtani arra, hogy a munkaközösség résztvevői, akik a történettudomány legkülönbözőbb ágaival foglalkoznak, az egyes történeti tudományágak eredményeit és a segédtudományok módszereit összefoglalóan megismertessék egymással;
- egymás tudományos munkásságának támogatása;
- mindezek alapján pedig a magyar katolikus társadalom történelmi műveltségének kimélyítése.”

„Célja elérésére

- megbeszélésekkel kapcsolatos előadásokat tart minden hónapban;
- vidéki vándorgyűléseken igyekszik szélesebb körökkel kapcsolatot szerezni;
- kiadja a „Regnum” c. évkönyvet, mely a munkaközösség tagjai tudományos kutatásainak eredményé közli.”

A Munkaközösség 1934-ben jött létre Szekfű Gyula professzor kezdeményezésére és vezetésével, bár ezt a vezetést a legtágabb értelemben kell venni. Szekfűtől ugyanis távol állt mindenféle részletekbe menő irányításra való hajlam. Ő csak kezdeményező volt, aki egyéniségének súlyával, tudományos lényével hatott összetartó erőként. Amint ő maga mondta, ha konkrét feladatok kijelölését kérték tőle, hogy „nem szeretek diktátorkodni”. Hagyta tehát érvényesülni az egyéni gondokozást és célkitűzéseket. Amint hogy Szekfű jellemvonásai közé tartozott az is, hogy nem hitt a humán tudományokban a szervezett munka eredményességében sem, hanem azt tartotta, annak van igazi eredménye, ha mindenki alapos munkát végez egyéni elgondolásainak megfelelően.

Később azután, amikor Szekfűt a politikai feladatok már mindjobban igénybe vették és kevesebb figyelmet tudott fordítani a Munkaközösségre, főleg a piarista Balanyi György professzor vált az igen fontos összetartó erővé.

Ami a havi előadásokat illeti, azok két szempontból is újszerűek voltak. Az egyik az, hogy az előadásokat hozzászólások, viták követték, ami addig a történettudományban nem volt szokásos, a másik pedig az, hogy nemcsak bizonyos, az egyháztörténettel kapcsolatos előadások hangzottak el, készülő tanulmányok bemutatása történt meg, hanem – mint a bemutatott célkitűzések közt is említettük –, bizonyos továbbképző jellegűek is voltak köztük: mivel mindenki nem terjesztheti ki figyelmét a történettudomány olyan széleskörű területének minden tájára, még akkor sem, ha azokra ajánlatos kutatásai közben figyelemmel lennie, egyes előadások bizonyos távolabbi területek eredményeit is idehozták.

Az előadások változatosságát bemutatandó, felsoroljuk néhányuk a címét. Az egyháztörténeti vonatkozásúak közül:

Pásztor Lajos: Vallásos élet a Jagello-korban. – Entz Géza: Barkóczy primás mint műpártoló. – Kisbán Emil: A máriavölgyi pálos kolostor. – Pallós Kornél: Szent István drámák. – Clauser Mihály: Pázmány magyarsága. – Gáthy Zsolt: Anyakönyvezetési szokások az esztergomi egyházmegyében. – Nagy Tibor: A pannoniai kereszténység. – Ember Győző: A levéltárak, mint az egyháztörténet

forrásai. – Török Jenő: A katolikus autonómia és a püspöki kar az autonómiai kongresszus idején. – Degré Alajos: Katolikus szentszékek joghatósága protestánsok házassági pereiben.

Egyéb témák közül:

Tamás Lajos: A román történetírás és a kontinuitás kérdése. – Kniezsa István: Nyelvészet és helytörténetírás. – Gogolak Lajos: A mai cseh történetírás problémái. – Bónis György: A modern jogtörténetírás problémái. – Sárközi Sándor: A mai Ausztria történeti tudata. – Bálint Sándor: A szegedi népélet szakrális gyökerei. – Bogay Tamás: A magyar nemzettudat jelentkezése a vendvidék középkori emlékeiben. – Gábel Asztrik: Középkori egyetemi kéziratok és a pécia. – Balás László: Újabb protestáns egyháztörténeti törekvések. (Protestáns előadó.)

Vidéki vándorgyűlés három volt, 1935-ben, 1936-ban és 1937-ben. Egésznapos ülések voltak ezek, délelőtt szakmai ülés a Munkaközösség résztvevői számára, délután nyilvános ülés a nagyközönségnek, de az ott tartott előadások is szigorúan tudományosak voltak, azonban közérdekű témákról: pl. Salacz Gábor: A polgári házasság bevezetése Magyarországon. – Gábel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. – Bálint Sándor: Népünk imádságai. – Tóth László: A pápa világi uralmának kérdése és a magyar közvélemény.

De ha a Munkaközösség nem volt egyesület és nem voltak anyagi alapjai sem, hogyan tudott mégis fennmaradni és működni? Az első dolog mindjárt az volt, hogy a piarista rend az előadások számára rendelkezésre bocsátotta budapesti gimnáziumának tanácstermét. A meghívók nyomtatását, postázását hol egyik, hol másik résztvevő vállalta saját költségén. Ugyanúgy nem kaptak honoráriumot a Regnum cikkírói, mint váltakozó (és névvel meg nem jelölt) szerkesztői. A vidéki vándorgyűléseken is mindenki saját költségén vett részt, nem volt kiküldő szerv, amely vállalja a költségeket. Mégis meg kell emlékezni egyetlen nagylelkű mecénásunkról, aki segített. Hogy a Regnum első két kötete megjelenhetett, az egy kis újpesti nyomdásznak, Wéber Gusztávnak volt köszönhető, aki bár protestáns ember volt, vállalta hitelben a Regnum első, vaskos kötetének kinyomtatását és türelmesen megvárta, míg kb. egy esztendő alatt példányok eladásával sikerült összeszedni a nyomdaköltséget. Azután ugyanígy vállalta a második kötetet is.

A helyzet azután annyiban változott, hogy – talán az esztergomi vándorgyűlések hatására – Serédi Jusztinián hercegprímás rávette a Szent István Társulatot egy ötkötetes magyar katolikus egyháztörténet kiadására. A művet a Munkaközösség tagjai készítették volna el. Előtanulmányok publikálására pedig ugyancsak a Szent István Társulat vállalta a Regnum további három kötetének kiadását. Az öt kötet részletes terve elkészült. Talán nem árt – esetleges jövő felhasználás céljára – bemutatni:

1. kötet 1387-ig. Szerkeszti Balanyi György.

1. A keresztény Pannónia: Római kultúra a magyar földön. A kereszténység kezdetei. Pannónia ókeresztény vértanúi. A milanoi rendelet hatása.

Küzdelem az eretnekségek ellen. A népvándorlás megindulása. A pannoniai kereszténység pusztulása; emlékei. (40 lap. Szerző: Nagy Tibor.)

2. **A szláv kereszténység.** Szent Cirill és Metód működésének magyarországi vonatkozásai. A nyitrai püspökség. A szláv és német elem harca. Passau. A szláv kereszténység hatása az ifjú magyar kereszténységre. (30 lap. Kniezsa István.)

3. **Pogány magyarság – keresztény magyarság.** A magyarság eredete és vándorlása. Műveltsége és ősi kultusza. Első érintkezés a kereszténységgel Lebediában, Pannoniában és kalandozásai során. A bizánci kereszténység hatása. Géza fejedelem. (40 lap. Csóka Lajos.)

4. **A keresztény állam és társadalom kiépítése.** Szent István: egyénisége és eszményei. Egyház- és államszervező tevékenysége. Törvényhozása. Eredményei. Pogány visszahatás. Kül- és belpolitikai zavarok. Szent László és Kálmán, mint Sz. István művének betetőzői. A kereszténység végleges megszilárdulása és begyökerezése a magyar földön. (50 lap. Balanyi György.)

5. **Az egyház és állam viszonyának alakulása.** a.) A tatárjárásig. b.) Az Anjouk trónralépéséig. c.) Az Anjouk korában. (40 lap. Balanyi.)

6. **A Szentszékekkel való kapcsolataink.** a.) III. Incéig. b.) Az Anjouk trónrajutásáig. c.) Az Anjouk korában. (30 lap. Balanyi György.)

7. **A papság helyzete.** A magyar hierarchia terebélyesedése a XIII. és XIV. században. A főpapi székek betöltése. Káptalanok. A káptalani intézmény alakulása a XII. és XIII. században. Az alsó papság, toborzódása, műveltsége, viszonya a néphez, időnkénti elvilágiasodása és reformjai. Plébániák. A szerzetesi intézmény sorsa magyar földön. (80 lap. Balanyi György.)

8. **A hitélet külső keretei.** a.) Zsinati határozatok. Liturgiai sajátosságok. Bójtfegyelem. Eretnekségek magyar földön. (20 lap. Radó Polikárp.) b.) Házasságjog. Egyházi bírások. (20 lap. Bónis György.)

9. **Vallásos élet.** a.) Az egyház, mint a népiség kialakítója, népi vallásosság. (20 lap. Bálint Sándor.) b.) Magyar szentek. Félbemaradt avatási perek. (15 lap. Balanyi György.) c.) Egyházművészetünk kialakulása és megizmosodása. (20 lap. Dercsényi Dezső.) d.) Egyházi tudomány és irodalom; az egyház mint a nemzeti irodalom keltegetője. (25 lap. Ivánka Endre.)

10. **Keresztény intézmények.** Vallásos társulatok, szolidaritások stb. (25 lap. Timár Kálmán.)

11. **Az egyház hatása a magyar társadalmi és gazdasági élet fejlődésére.** a.) Főpapjaink szerepe az államéletben; a törvényhozásban, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, diplomáciában és honvédelemben. (25 lap. Gábrriel Asztrik.) b.) Az egyházi birtok eredete és szerepe középkori gazdasági életünk kialakításában. Az egyházi birtok társadalomformáló hatása. (20 lap. Kumorovitz Bernát.)

II. kötet. 1387–1606. Szerkeszti Galla Ferenc.

A. Az egyház a középkor végén.

1. **Az egyház és állam.** A kései középkor és kezdődő újkor. Hagyomány és újság küzdelme. Az egyház és közélet elvilágiasodása Európa-szerte. A nemzeti

állam öntudatra ébredése hazánkban. Mátyás. Az állam benyomulása az egyházi térre, főkegyúri jog. (40 lap. Galla Ferenc.)

2. **Az egyház és a török háborúk.** A mohamedanizmus. Magyarország a kereszténység védőbástyája. Hunyadi, Kapisztrán, Mátyás. A pápaság és hazánk a török elleni küzdelemben. (24 lap. Artner Edgár.)

3. **Az egyház belső élete.** a.) Küzdelem az eretnekséggel. A nyugati egyházszakadás. Magyarok a reformzsinatokon. Husztizmus. (16 lap. Artner Edgár.) b.) Közművelődés, iskolák, egyetemek, humanizmus. (24 lap. Barta István.) c.) Irodalom, kódexek, Temesvári P., Laskai O. (16 lap. Takács Ince.) d.) A világi és szerzetes papság fegyelme, szelleme, közéleti szereplése, komenda-rendszer és jövedelemhalmozás, az egyházi élet süllyedése. (24 lap. Pásztor Lajos.) e.) Istentisztelet, ünnepek, búcsúk, szentek tisztelete, társulatok, zarándoklások, a nép valláserkölcsök élete. (16 lap. Bálint Sándor.) f.) Egyházművészet. (24 lap. Bogyay Tamás.) g.) Liturgia, liturgikus énekek. (8 lap. Teller Frigyes.)

B. A protestantizmus elterjedése és a katolikus megújulás kezdete.

4. **A protestantizmus elterjedése.** A királyság területén. Luteranizmus, oligarchia, főpapi székek üresedése, paphiány, cuius regio elv, udvari prédikátor, a protestáns vallási élet kialakulása, katolikus ritus-maradványok. A hódoltság területén: hierarchia összeomlása, paphiány, missziós terület. (16 lap. Galla Ferenc.) Erdély. A négy bevett vallás. Restaurációs kísérletek. A katolikus vallás háttérbeszorítása. (32 lap. Biró Vencel.)

5. **A katolikus ellenállás a XVI. század folyamán.** Királyi hatalom és törvénykezés segítségével. Trienti zsinat. Oláh Miklós. Jezsuiták. (28 lap. Meszlényi Antal.) Papi kollégiumok, Telegdy, Monoszlay, Forgách. Nagyszombati nyomda. Jezsuiták újratelepítése. Bocskay. (20 lap. Galla Ferenc.)

6. **Katolikus irodalom.** A hitújítás korában. A protestáns irodalomnak különösen polemikus részei Pázmányig. (48 lap. Félegyházy József.)

III. kötet. 1606–1780. Szerkeszti Szekfű Gyula.

1. **A korszak általános jellemzése.** A katolicizmus megerősödése, a protestantizmus háttérbe szorítása a korszak elején; a végén a katolicizmusnak az új ellenség, a felvilágosodás elől háttérbe szorulása. A protestantizmust a XVII. század második és a XVIII. század első felében legyőzte ugyan a katolicizmus, de 1780-ban már végzetes belső gyöngülés állapotában indult az új korszak felé. (16 lap. Szekfű Gyula.)

2. **A protestantizmus közjogi biztosítása.** A bécsi békétől és az 1604-i törvényektől kezdve a linzi békéig a protestantizmus folytonos, papiroson és hatalmi, főleg külhatalmi, erdélyi eszközökkel való biztosítása, ami mögött már nem volt lelki tartalom. (16 lap. Szekfű Gyula.)

3. **Az ellenreformáció.** Pázmány. A katolicizmus lelki megerősödése, hódítása, kapcsolatban az immár többséggé vált katolikus rendeknek és a királyságnak rendelkezésére álló, a magyar jogszokásban és törvényekben gyökerező

pozitív eszközökkel, elsősorban a földesúri-kegyúri jogokkal. Pázmány alakja, mindkét terjesztési módban úttörő. Iskolája, politikai iránya. (64 lap. Szekfű Gyula.)

4. Hitviták. Katolikus és protestáns hitvitázók, működésük, egyéniségük, tanaik, előadásformájuk, kapcsolataik a nyugatiakkal. Katolikusok olasz, spanyol, német kapcsolatai, a protestánsok német, svájci, francia, angol kapcsolatai. Teológiájuk, filozófiájuk, politikai szemléletük az eredeti szövegek alapján. Luteránus, kálvinista, unitárius polémikák egymás közt, puritanizmus és más nyugati szekták hatása. (48 lap. Félegyházy József.)

5. A történeti elkülönülés folyamata. Szellemi és dogmatikai téren az előző fejezet következményei, egyházszervezet kialakulása az egyes protestáns ágazatoknál; liturgikus eltérések kifejlődése; a katolicizmussal szemben megmerevedő protestáns állapot. (32 lap. Félegyházy József.)

6. Vallásos élet a XVII. században. Vallásos hit, gondolkodás, a világi élet vallásos szemlélete, gyakorlat a nép életében, főleg a katolikus egyházban (mellékesen a protestánsoknál); egyenként a társadalmi osztályok vallásos élete: főurak, főpapság, papság, nemesség, városok, jobbágyság. (32 lap. Pásztor Lajos.)

7. A protestantizmus háttérbe szorítása, a linzi békétől a Rákóczi-felkelésig, az egyházpolitikai harc részletes története. (32 lap. Szekfű Gyula.)

8. A Rákóczi-korszak vallásos viszonyai. A katolikus, de már felvilágosodott fejedelem kísérletet tesz a tolerancia állami bevezetésére; egyik felekezet sem fogadja el, a XVI-XVII. századi erős vallásosság intelenciával tovább érvényesül mindkét oldalon. (32 lap. Szekfű Gyula.)

9. Az egyház és állam viszonya a XVIII. században. A protestáns vallásgyakorlás megszorításai, a protestáns élet állami elnyomása, amelynek fejében a katolicizmus erősen alárendeli magát az államhatalomnak. Ez utóbbi azonban gyorsan eltávolodik a hittől, a felvilágosodott és laicizált állam felé halad. (48 lap. Szekfű Gyula.)

10. A görög-katolikus unió. Helyesebben unió-törekvések és azok parciális megvalósításai: rutének a XVII. században, oláhok a XVIII. században, szerbek harca az unió ellen, örmények stb. Az unió jelentősége, egyetemes egyház, általános keresztény kultúra, magyar nemzet és állam, illetőleg a nemzetiségek szempontjából. (18 lap. Ember Győző.)

11. A papság közjogi, társadalmi, anyagi helyzete, részletes, pozitív adatokon alapuló rajza, a főpapság anyagi helyzetéről, birtokairól, nagy jövedelmeiről, alapítványairól a XVII. és XVIII. században. Az alsóbb papság helyzetéről II. Ferdinántól Mária Teréziáig. (32 lap. Bakács István.)

12. Szerzetesrendek. Részletesen a XVII. századi mélypontról a felemelkedés, régi és új szerzetesrendek terjeszkedése, foglalkozása, tanügyi és egyéb téren, anyagi helyzetük, lelkiekben működésük és hatásuk. (16 lap. Csóka Lajos.)

13. A barokk műveltség. XVII. századi kezdetei, XVIII. századi általánossá válása, egyházi és nemzeti vonásai, felvilágosodáshoz való viszonya, társadalmi, tudományos szerepe, egyetemek, iskolák, Erdélyben is. (32 lap. Csapodi Csaba.)

14. **Barokk művészet.** Részletes rajz a művészetek minden ágából, építetők, építészek, munkások, Erdélyben is. Mennyiben magyar nemzetinek nevezhető? (32 lap. Kapossy János.)

15. **Vallásos élet a XVIII. században.** A 6. fejezet folytatása, különös tekintettel a népi vallásosságra. (32 lap. Pásztor Lajos.)

IV. kötet. 1780–1867. Szerkeszti Meszlényi Antal.

1. **A jozefinista állameszme elhatalmasodása az egyházon.** II. József egyházpolitikájának az eredői, különböző rendeletei. A főpapság védekezése. Róma ellenállása. VI. Pius Bécsben. További intézkedések. A jozefinizmus következményei. Hitetlenség. Titkos társulatok. (48 lap. Meszlényi Antal.)

2. **A jozefinista egyházpolitika és visszahatása.** II. József rendeleteinek visszavonása. A tolerancia. Róma és a császár halála. A katolikus egyház jogainak kikezdése az 1790–91-i országgyűlésen. A hagyományos kormánypolitika. Intézkedései és alkotásai. A főpapság állásfoglalása. Severoli nunciaturája. VII. Pius és Ferenc király. (48 lap. Meszlényi Antal.)

3. **A vallási kérdések kiéleződése politikai síkon.** Politikai pártok s a katolicizmus. Vallási sérelmek az 1825–27-i diétán. A vegyesházasság kérdés-komplexuma az egyes országgyűléseken. (48 lap. Meszlényi Antal.)

4. **A katolikus államvallás megszüntetése.** Az egyház és az 1848. évi átalakulás. A vallásfelekezetek egyenjogúsítása. Iskolák laicizálása. Autonomiai szervezkedések. A hierarchia politikai kettéhasadása. A klérus és a bosszúállás. (48 lap. Meszlényi Antal.)

5. **Az egyház az önkényuralom idején.** Új gárda a régi helyén. Szcitovszky primás és a pacifikáció. Amnesztiák. A papság és az osztrák politika. A regenerálódási folyamat. (32 lap. Székely Ottokár.)

6. **Egyháztörténeti változások.** Szerzetesrendek visszaállítása. Az egri érsekség felállítása. A szatmári és kassai püspökség kihasítása. Új görög-katolikus egyházmegyék. A Muraköz elcsatolása. A zágrábi érseki tartomány megszervezése. A gyulafehérvári-fogarasi metropolia. Újabb görög szertartású püspökségek. (48 lap. Meszlényi Antal.)

7. **Papság és szerzetesség.** Fő- és alsó papság. Viszony az államhoz. Kiváltságai, jogai, kötelességei. Előléptetések. Jövedelem. Szerzetesrendek. Lelki gondozás és tanítás. Szemináriumok. Tanulmányi rend. Papnevelés. Fenyítések. Koronák. Egyházmegyei, tartományi, nemzeti zsinatok. (48 lap. Géfin Gyula.)

8. **Istentisztelet és egyházi fegyelem.** II. József liturgikus rendeleteinek következményei. Az istentisztelet formája és tartalma. A vallási kötelességek teljesítése. szertatási, ima- és énekeskönyvek. Épületes olvasmányok. Búcsújárások. (32 lap. Bálint Sándor.)

9. **Társadalom és katolicizmus.** Liberális világszemlélet. Szabadkőművesség és hatása. Az arisztokrácia és az egyház. Nemesi rend. Köznép. Ellentét a papság és a világi hatalom közt. A vallás kiszorítása a közéletből. Társadalmi mozgalmak és az egyház. Az elszigetelődésből való kiemelkedés. (32 lap. Török Jenő.)

10. **A katolikus kultúra felmérése.** Az egyház és a kultúra. Az építőművészet, festészet, szobrászat. A tudomány különböző ágai. Az irodalom. Költészet. Folyóiratok. Naptárak. Népiratok. Tudósaink. Íróink. Költőink. Művészeink. (32 lap. Genthon István, Clauser Mihály.)

11. **Katolicizmus és felekezetek.** Görög nem-egyesült válfajok. Reformátusok stb. Az egyes vallásfelekezetek belső élete. Kapcsolatuk a katolicizmushoz. (48 lap. Félegyházy József.)

V. kötet. 1867-től. Szerkeszti Horváth Konstantin.

A. A katolikus gondolat és a „harmadik nemzedék.”

1. **Egyházellenes közszellem.** A materialista világszemlélet terjedése, egyházellenes jelszavak térhódítása, az irodalmi, társadalmi, gazdasági élet változásai, nem-keresztény elemek túltengése. Fényes külső, aggodalmas belső ideáltalanság. Összeomlás és lelki összeomlás. (8 lap. Horváth Konstantin.)

2. **Egyházpolitikai harcok.** Országgyűlések (1868 stb.). Iskolaügy, házasságügy, elkeresztelés. Katolikus autonómia, Néppárt, szocializmus. Nemzetiségi kérdés. A katolikus egyház külső élete. (80 lap. Salacz Gábor.)

3. **Az egyház élete és tevékenysége.** (Nem politikai, ez az előzőbe tartozik.) A főpapság szelleme, befolyása. IX. Pius, XIII. Leó, X. Pius. A vatikáni zsinat. A papság szelleme, műveltsége, nevelése. Az egyház anyagi ügyei. Az egyházi birtok. Szerzetesrendek. (64 lap. Tóth László.)

4. **Katolikus szellemiség.** Katolikus irodalom. (48 lap. Alszegehy Zsolt.) Katolikus művészet. (32 lap. Vayer Lajos.) Katolikus tudomány. (32 lap. Horváth Konstantin.) Katolikus vallásosság, egyesületek, gyűlések, nagygyűlések. Egyetemi Ifjúság, kongregációk, legényegyletek, nép-ének, a katolikus nép vallásossága. (24 lap. Gyenis András.)

B. A háború. A forradalom és a kommunizmus.

1. **A háború és a magyar katolicizmus.** Hadikölcsönök. Kórházak. Körlevelek. Katonák lelki gondozása, háborús ájzatosságok. Háborús katolikus irodalom. XV. Benedek. (24 lap. Gerendás Ernő.)

2. **A forradalom és a katolicizmus.** A katolikus királyság összeomlása, következményei. Tanácstalanság. Az egyház és a köztársaság. (32 lap. Hermann Eged.)

3. **A kommunizmus.** Az egyházi intézmények és egyháziak helyzete az új rendben. A püspökségek és szerzetesrendek sorsa. Az egyházi birtokok kezelése. (32 lap. Balanyi György.)

C. Két világháború közt.

1. **Jogi rendeződés.** a.) Róma és Magyarország, nunciusok. A jogi kódex és a magyar katolikus élet. Vizitációk. XI. Pius. (8 lap. Degré Alajos.) b.) Kárpátalja egyházi szervezete. Katolikus sajtó. Hitbuzgalmi élet. Nemzetiségi viszonyok. Hitoktatás. (8 lap. Pfeifer János.) c.) Erdély új egyházi beosztása. Az erdélyi katolikus státus. Szervezkedés. Hitbuzgalmi élet. (8 lap. Gerendás Ernő.) d.) Bácska, Bánát, Baranya élete a megszállás alatt. (Horváth Konstantin.)

2. „**Keresztény politika.**” Politikai és társadalmi szervezkedések keresztény jelszavak alatt. A főváros és környékének templom- és plébánia-gyarapító politikája. Városi, falusi és tanyai pasztoráció. Katolikus iskolák. Kántorképzés. (24 lap. Kisbán Emil.)

3. **Belső építés.** Prohászka. Bangha. Egyházmegyei zsinatok. Actio Catholica. Lelki gyakorlatok, triduumok. Egyetem, szemináriumok. Változások a papképzésben. Népének. Gregorián. Sz. István Akadémia. Szociális Missziótársulat. Szerzetesrendek terjedése. Eucharisztikus világtalálkozó. (32 lap. Gyenis András.)

D. A második világháború és Magyarország.

Így tehát úgy látszott, hogy a Munkaközösség tevékenységének eredményeként a magyar katolikus egyháztörténetírás jó úton halad. A Regnum 5., 1942–1943-i kötete már 800 lap terjedelemben jelent meg mint emlékkönyv Szekfű Gyula 60. születésnapjára. Sajnos azonban közbeszóltak a történelem eseményei, a háború és minden, ami azzal járt. A nagy egyháztörténetből csak annyi lett, hogy Salacz Gábor megírta és külföldön publikálta a ráháruló részeket, később pedig Hermann Egyed maga írt meg egy szintén külföldön megjelent magyar egyháztörténetet, de ebből példány már alig jutott haza.

A háború után már csak egy összevont 6. kötet (1944–1946) jelent meg a Regnumból. Ezt az utolsó kötetet is a Szent István Társulat vállalta Galla Ferenc professzor közbenjárására. Az első példányt még Galla professzorral együtt kettesben át tudtuk nyújtani Mindszenty bíboros primásnak, de az évkönyvből valóságos bibliofil ritkaság lett, mert alig hogy megjelent – és szerencsére a szerzők még megkaptak egy-egy példányt – a Szent István kiadót és könyvesboltot államosították és az egész hatalmas könyvanyag, közte a Regnum 6. kötetének összes példányai zúzdába kerültek, csak azok a kötetek maradtak meg az egyes szerzők birtokában, akiknek benne cikke jelent meg. Sajnos hasonló sors érte az előző évfolyamok még el nem adott valamennyi kötetét is, mert ezeket a ciszterciták őrizték a Bernardinumban s a rend működésének megszüntetésekor ezeket is megsemmisítették.

Mégis nagy és maradandó eredményt hozott a Regnum hat kötetének száz-tizenegy tanulmánya. Hogy ezek a tanulmányok milyen széles körű problematikát öleltek fel és milyen sok új eredményt hoztak, érdemes kiemelni belőle egyeseket: Balanyi György: Csehországi Boldog Ágnes. – Bakács István János: Hont vármegye középkori egyházas helyei. – Bogyay Tamás: Adalékok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. – Csóka Lajos: Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században? – Degré Alajos: Földesúri jogok a jobbágyok házasságkötése körül. – Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. – Ember Győző: A helytartótanács egyházi bizottságának kialakulása. – Entz Géza: Magyar főpapok művészeti és műveltségi tevékenysége a XVIII. században. – Gábrriel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. – Gerendás Ernő: A céhek és a vallásos élet. – Gerencsér István: A magyar felvilágosodás és a kegyes iskolák. – Iványi-Grünwald Béla: Széchenyi István vallásosságának kérdése. – Hermann Egyed: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején. – Kádár Zoltán: Pannonia keresztény emléke-

inek ikonográfiája. – Pásztor Lajos: Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról. – Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. – Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház helyzete a kiegyezéskor. – Vanyó Tihámér: A plébániatörténetírás módszertana.

Vegyük még mindehhez azt, hogy a szerzők közt nem volt egyetlen műkedvelő történész sem, hanem – néhány már akkor elismert, vezető pozíciót betöltő historikus (Balanyi György, Holub József professzor, Gróf Zichy István, a Történeti Múzeum főigazgatója stb.) – mellett a túlnyomó többség olyan, akkor még pályájuk elején, de nagy jövő előtt álló fiatal történész volt, akik közül 28-an lettek később valamelyik hazai, vagy külföldi egyetem professzorai vagy magántanárai.

1848 után, a változott történelmi helyzetben természetesen a Munkaközösség már nem maradhatott fenn, a Regnum további kiadása szóba sem jöhetett, sőt általában az egyháztörténet művelése lehetetlenné vált. Annál örvendesebb, hogy közel egy félévszázad eltelte után újraindultak és föllendülőben vannak a magyar egyháztörténeti kutatások és az eredmények publikálása.

CSABA CSAPODI:

THE FORMER CO-OPERATIVE OF THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH
HISTORIANS AND THE CHURCH HISTORICAL ALMANACH "REGNUM"

The autor has undertaken to present the readers the establishing of the Hungarian Catholic Historians' Co-operative having worked during the period between the two world wars very effectively, as well as to describe the scientific activities of the community. The chief reason of the Co-operative's establishing was that the history of the Catholic Church was being represented in Hungary during the 18th and 19th centuries by prominent personalities having deserved international recognition (Hevenesy, Kaprinay, Pray, Nándor Knauz, Vince Banyitay, Ferenc Kollányi, Vilmos Fraknói, János Karácsonyi, Arnold Ipolyi). In the first decades of the 20th century, however, the historiography of the Catholic Church was suffering a heavy set-back as compared with the level of the domestic and international historiographies. The reason of that set-back could be explained only with great difficulties.

Gyula Szekfű, a prominent personality of the established Co-operative was writing in this introductory lines, as follows: We are still very far away from the contemporarian level... We have to confess that, in many respects, we hardly could demonstrate any common feature with the church history of the great nations of the West. "The Co-operative was established in 1934, and the members were, first of all, historians, art historians and scientists of the demography having had a spiritual sympathy to each other. The participants were, principally, emphasizing their spiritual community. It has been the reason of the fact that no substantial rules of organization, no organizational hierarchy, etc. has been adopted. The actual aims were summarized by the members in the initial period, as follows: to develop the neglected historical research of the Catholic Church and to raise it to the contemporary level of the historical science; the church historiography does include, in this respect, not only the organizational problems, but everything in connection with the history of the Hungarian religious life and with the role of the Catholic Church; to investigate and explain, on the basis of the objective truth, all the misunderstandings having been experienced between the historiography and the Catholic Church and catholic religion; to give opportunity for the participants of the Co-operative interested in the different branches of the historical science to explain mutually to one another the summarized results and

methods of each branches of the historical science; to support and facilitate the scientific work carried out in the other branches; finally, to increase, by this, the historical knowledges of the Hungarian catholic society." In order to accomplish the above-mentioned tasks one has: to arrange lectures in each month; to establish new connections to broader circles of the society by means of provincial itinerary congresses; to publish the almanach "Regnum" summarizing the results of the scientific researches obtained by the members of the Co-operative.

The most prominent personality was professor Gyula Szekfü. Because of his having been busy with political activities, first of all, the Piarist professor György Balanyi became later the leading personality. Not only the publishing of the above-mentioned almanach "Regnum" was an important achievement of the Co-operative but also the arrangement of the monthly repeated lectures by members of the same. The systematically organized lectures enabled the auditory to become acquainted with the given subject-matters of the researches, as well as to develop them by detailed discussions. At the same time those lectures were serving as means of a special post-gradual education.

The Co-operative having been requested by prince-primate Jusztinián Serédi, in close cooperation with the Saint Steven Association, had contemplated to publish a large Hungarian Catholic Church History of five volumes but that work has never been accomplished.

Altogether six volumes of the almanach "Regnum" have been published. They are containing altogether 111 dissertations. The activities of the Co-operative were during the period after 1945 heavily hampered and, later, when the political power was expropriated by the Communist Party the work was completely abolished. After the year of 1948 the activities of the Co-operative has been completely interrupted because the members have been either arrested or died, or they have left the country.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1994/1-2

SALIGA IRÉN

A REGNUM repertórium 1936–1946

E kis összeállítás a Regnum c. egyháztörténeti folyóirat 6 kötetének tartalmát tárja fel.

Szerkezete a következő:

- könyvészeti leírás,
- szerzői névmutató,
- permutált index.

A könyvészeti leírás a közlés sorrendjében adja az anyagot, tételszám, szerző, cím, és a megtalálás helye: évszám, lapszám.

A szerzői betűrend a cikkek, közlemények íróit sorolja fel, utalva a tételszámra.

A permutált index a hol, mi, mikor kérdésekre adja a választ, a szerző által a címben meghatározott kifejezések felhasználásával, és ezek variációival. Szintén a tételszámra utalva.

Kívánjuk, hogy a kutatók, érdeklődők haszonnal forgassák e kis összeállítást.

KÖNYVÉSZETI LEÍRÁS

1936

Regnum.

Egyháztörténeti évkönyv. Közzéteszi: a Magyar Katolikus Történetírók munkaközössége. [1. 1936.]

Bp. 1936, („Grafika” Nyomdaváll.) 392 p.

1937

Ua. [2. 1937.]

Bp. 1937, („Grafika” Nyomdaváll.) 282 p.
2 t.

1938-1939

Ua. [3. köt.] 1938-1939.

Bp. [1939], Stephaneum ny. 308 p. 4 t.

1940-1941

Ua. [4. köt.] 1940-1941.

Bp. 1941, Stephaneum. 436 p.
2 t.

1942-1943

Ua. (5. köt.) 1942-1943.

Bp. 1943, Stephaneum ny.
800 p.

1944-1946

Ua. (6. köt.) 1944-1946. A Szent István-Társulat kiadása.

Bp. 1947. 293 p. 6 t.

IDŐRENDI LEÍRÁS

- 1
Szekfű Gyula
Előszó.
= 1936. 3-6.
- 2
Félegyházy József
A katolikus történet szemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai.
= 1936. 7-31.
- 3
Nagy Tibor
Az eusebianus reakció és a pannóniai ariánizmus kezdetei.
= 1936. 32-60.
- 4
Belitzky János
A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetiségi kegyuraság korában.
= 1936. 61-86.
- 5
Gyenis András, P.
A magyar püspökségek helyzete a mohácsi vésztől 1600-ig.
= 1936. 87-93.
- 6
Kárpáthy-Kravjánszky Mór
Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya.
= 1936. 94-141.
- 7
Clauser Mihály
Pázmány Péter írói műhelyéből.
= 1936. 142-149.
- 8
Horányi Lukács
A márcsai görögkeleti püspökség kialakulása.
= 1936. 150-176.
- 9
Kelényi B. Ottó
Marco d'Aviano és a barokk állam-misztika.
= 1936. 177-224.
- 10
Meszlényi Antal
II. Rákóczi Ferenc felkelésének valáláspolitikája és a jezsuiták.
= 1936. 225-304.
- 11
Bónis György
Házassági törvényjavaslatok a 18. század elején.
= 1936. 305-314.
- 12
Schoen Arnold
A buda-tabáni Szent Katalin plébánia-templom.
= 1936. 315-326.
- 13
Ember Győző
Egy katolikus államférfi a 18. században.
= 1936. 327-345.
- 14
Csapodi Csaba
Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században?
= 1936. 346-355.

- 15
Hermann Egyed
A bécsi államtanács és br. Andrássy
Antal rozsnói püspök sequestrációja.
= 1936. 356-392.
- 16
Vanyó Tihamér
Az egyházmegye-történetírásról.
Francia tervek - magyar tanulságok.
= 1937. 3-18.
- 17
Bálint Sándor
Népünk imádságai.
= 1937. 19-47.
- 18
Karsai Géza
A színházas vallásos gyökerei.
= 1937. 48-68.
- 19
Balanyi György
Magyarországi Boldog Ilona.
= 1937. 69-79.
- 20
Gábrriel Asztrik
Szent Erzsébet magyarsága nyugati
szemmel.
= 1937. 80-96.
- 21
Barta István
Középkorvégi szellemi művelődésünk
és a külföldi egyetemek.
= 1937. 97-118.
- 22
Kónyi Mária
A bátai apátság Szent Vér ereklyéje.
= 1937. 119-140.
- 23
Pásztor Lajos
Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát
az egyházi és világi pályáról.
= 1937. 141-154.
- 24
Murarik Antal
A lélekváltság. (Donum pro salute
animae).
= 1937. 155-167.
- 25
Miklósy Zoltán
A magyarországi archipresbyterek.
= 1937. 168-172.
- 26
Clauser Mihály
A patrióta Pázmány.
= 1937. 173-186.
- 27
Babics András
Radanay Mátyás pécsi püspök kine-
vezése.
= 1937. 187-205.
- 28
Kisbán Emil
A Pálosrend eltörlése.
= 1937. 206-243.
- 29
Gárdonyi Klára, [Csapodiné]
A biedermeier kor vallásossága.
= 1937. 244-262.
- 30
Iványi-Grünwald Béla, ifj.
Széchenyi István gróf vallásosságá-
nak kérdése.
= 1937. 263-279.

- 31
[A Munkaközösség működése].
= 1937. 280-282.
- 32
Kádár Zoltán
Pannonia ókeresztény emlékeinek
ikonográfiája.
= 1938-39. 3-58.
- 33
Waczulik Margit
Szűz Mária tisztelete keresz-
ténységünk első századában.
= 1938-39. 59-74.
- 34
Bónis György
Első törvényeink sorsa és az egyházi
menedékjog.
= 1938-39. 75-97.
- 35
Pallós Kornél
Szent István és kora a magyarországi
drámairodalomban.
= 1938-39. 98-136.
- 36
Balanyi György
Csehországi Boldog Ágnes (1205-
1282).
= 1938-39. 137-168.
- 37
Kárpáti-Kravjánszky Mór
Forgách Ferenc bíbornok-érsek törté-
netéhez.
= 1938-39. 169-176.
- 38
Meszlényi Antal
Báthory Zsófia élete és végrendelete.
= 1938-39. 177-266.
- 39
Kisbán Emil
A pálosok és a tanügy.
= 1938-39. 267-306.
- 40
Néhány szó a plébánatörténetírásról.
= 1938-39. 307-308.
- 41
[A Munkaközösség működése].
= 1938-39. [309-310.]
- 42
Vanyó Tihamér
A plébániatörténetírás módszertana.
= 1940-41. 3-64.
- 43
Kádár Zoltán
A Triumphus-eszme a pécsi ókeresz-
tény heroon egyik freskóján.
= 1940-41. 65-69.
- 44
Ferdinandy Mihály
Adatok a magyar egyháztörténet első
fejezetéhez. A kazárok és ómagyarok
vallási viszonyai.
= 1940-41. 70-93.
- 45
Bogyai Tamás
Isten báránya. (Adatok az Árpád-kori
templomkapuk ívmeződíszítéseinek
ikonográfiájához.
= 1940-41. 94-122.
- 46
Galla Ferenc
A pálosrend reformálása a 17. szá-
zadban. Stassewsky Miklós pápai
megbízatása.
= 1940-41. 123-222.

- 47
Németh László
A Regnum Marianum állameszme.
= 1940-41. 223-292.
- 48
Pákay Zsolt
A veszprémi káptalan a 18. században.
= 1940-41. 293-302.
- 49
Entz Géza, ifj.
Klimó György, mint Janus Pannonius-kutató.
1940-41. 303-312.
- 50
Dezsényi Béla
Nemzeti Újság 1840-1848.
= 1940-41. 313-356.
- 51
Salacz Gábor
Az Agliardi-affaire.
= 1940-41. 357-429.
- 52
Bodnár Remig
Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky M. Mór.
= 1940-41. 430-433.
- 53
Bónis György
Murarik Antal. [Nekrológ].
= 1940-41. 434-436.
- 54
[A Munkaközösség működése].
= 1940-41. [437-438.]
- 55
Serédi Jusztinián
Előszó.
= 1942-43.
- 56
Bakács István
Hont vármegye középkori egyházas helyei.
= 1942-43. 9-23.
- 57
Balanyi György
Kísérletek a magyar piaristák megtelepítésére Horvátországban.
= 1942-43. 24-50.
- 58
Bálint Sándor
A szegedi népélet szakrális gyökerei.
= 1942-43. 51-69.
- 59
Barta István
Az 1743. évi jezsuita misszió.
= 1942-43. 70-90.
- 60
Bogyay Tamás
Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez.
= 1942-43. 91-112.
- 61
Csapodi Csaba
Az északnyugati magyar-tót nyelvhatár megváltozása és a katolikus restauráció.
= 1942-43.
- 62
Csery-Clauser Mihály
Széchenyi levele 1830 december 15-éről.
= 1942-43. 136-140.
- 63
Csóka J. Lajos
Cluny szellemű volt-e a magyar egyház a 11. században?
= 1942-43. 141-176.

- 64
Degré Alajos
Földesúri jogok a jobbágyság házas-
sággátörése körül.
= 1942-43. 177-199.
- 65
Dezsényi Béla
A magyar katolikus sajtó. Fejlődés-
történeti vázlat. (Függelék: Dezsényi
(Béla) - Szemző (Piroska): A katolikus
sajtó hazai irodalma).
= 1942-43. 200-228.
- 66
Ember Győző
A helytartótanács egyházügyi bizott-
ságának kialakulása.
= 1942-43. 229-252.
- 67
Entz Géza
Magyar főpapok művészeti és mű-
veltségi tevékenysége a 18. század-
ban.
= 1942-43. 253-273.
- 68
Fehér Mátyás
Magyarországi Pál O.P. "Summa de pe-
nitentia"-ja. 1220-1221.
= 1942-43. 274-293.
- 69
Fischer Endre
25 év a pannoniai ókeresztény kuta-
tások történetéből.
= 1942-43.
- 70
Galla Ferenc
Újabb kiadatlan Pázmány-levelek.
= 1942-43. 305-321.
- 71
Gáthy Zsolt
A plébánosok könyvei a plébánia-tör-
ténétírás szolgálatában.
= 1942-43. 322-325.
- 72
Gerencsér István
A magyar felvilágosodás és a kegyes
iskolák.
= 1942-43. 326-370.
- 73
Gerendás Ernő
A céhek és a vallásos élet.
= 1942-43. 371-398.
- 74
Hermann Egyed
Népoktatás a veszprémi egyházme-
gyében a 19. század elején.
= 1942-43. 399-422.
- 75
Horváth Konstantin
Hogyan szerezte meg Henrichau a
zirici apátságot?
= 1942-43. 423-436.
- 76
Jajczay János
Az antik rom és oszlop szimbolikus
jelentősége a Jézus születését ábrázo-
ló műveken.
= 1942-43. 437-445.
- 77
Kádár Zoltán
Szent István koporsójának triumfális
jelképeiről.
= 1942-43. 446-449.

- 78
Kisbán Emil
A kamalduliak eltörlése a lechnici re-
metesség tükrében.
= 1942-43. 450-454.
- 79
Kumorovitz L. Bernát
A királyi kápolnaispán oklevéladó
működése. (A királyi kancellária
fejlődése a 14. és 15. század forduló-
ján).
= 1942-43. 455-497.
- 80
Lepold Antal
Az Esztergomi Kincstár árpádkori
körmeneti keresztje.
= 1942-43. 498-500.
- 81
Meszlényi Antal
Gróf Zichy Domokos rozsnyói püs-
pöksége.
= 1942-43. 501-523.
- 82
Móra Mihály
Esterházy Károly gróf egri püspök
szerepe a sommás házassági köteléki
per jogtörténetében.
= 1942-43. 524-535.
- 83
Papp László
A hiteleshelyi intézmény megszűné-
se.
= 1942-43. 536-562.
- 84
Pásztor Lajos
A máriavölgyi kegyhely a 17-18. szá-
zadban.
= 1942-43. 563-600.
- 85
Salacz Gábor
Báró Bánffy Dezső római akciója a
néppárt ellen 1895-ben.
= 1942-43. 601-625.
- 86
Szalay Jeromos
Bremond Henrik.
= 1942-43. 626-655.
- 87
Török Jenő
Palásthy Pál.
= 1942-43. 656-674.
- 88
Vanyó Tihamér
Az egyháztörténész szemhatára.
= 1942-43. 675-719.
- 89
Waczulik Margit
A magyar barokk vallásos nemzeti
öntudatának kialakulása.
= 1942-43. 720-733.
- 90
Zichy István
Adatok egy 17. századi katolikus
főúri család történetéhez. Öregbik
Zichy István gróf (1616-1693).
= 1942-43. 734-764.
- 91
Gárdonyi Klára, Csapodiné
Szekfű Gyula műveinek bibliográfiá-
ja.
= 1942-43. 765-773.
- 92
A kötet szerzői.
= 1942-43. 774-775.

- 93
Az értekezések latin nyelvű kivonatai.
= 1942-43. 776-792.
- 94
[A Munkaközösség működése].
= 1942-43. 793-794.
- 95
Aggházi Mária
Pietà. Egy barokk motívumvándorlás kérdése.
= 1944-46. 3-13.
- 96
Bakács István
Adalékok a földesúri valláspolitikához a 18. században.
= 1944-46. 14-20.
- 97
Balogh Albin
A veszprémvölgyi görög monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél.
= 1944-46. 21-30.
- 98
Balogh József
Tíz esztendő Somogy vármegye vallási harcaiból (1740-1750).
= 1944-46. 31-39.
- 99
Borsa Iván
A kaposzderdahelyi pálos kolostor középkori oklevelei. Regeszták.
= 1944-46. 40-58.
- 100
Csapodi Csaba
Newtonianizmus a nagyszombati jezsuita egyetemen.
= 1944-46. 59-68.
- 101
Dercsényi Dezső
Az esztergomi porta speciosa.
= 1944-46. 69-94.
- 102
Ember Győző
A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészseégeinek 1747. évi összeírása.
= 1944-46. 95-116.
- 103
Fügedi Erik
Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken.
= 1944-46. 117-140.
- 104
Galla Ferenc
Fulgenzio da Iesi ferences misszionárius vitája a gyöngyösi jezsuitákkal. (Fejezetek a magyar katolikus restauráció misszióiból).
= 1944-46. 141-169.
- 105
Gerézdi Rabán
Az erasmista Komjáti Benedek.
= 1944-46. 170-181.
- 106
Holub József
Az egyházi nemesek jogállása a középkorban.
= 1944-46. 182-204.
- 107
Kádár Zoltán
Az Ecclesia jelképe egy árpádkori aquamanilen.
= 1944-46. 205-210.

108
Kelecsényi Ákos
Adalékok a nagyszombati egyetem
barokk szellemiségéhez (1635-1665).
(Tézis-könyvek, promóciós kiadvá-
nyok).
= 1944-46. 211-226.

109
Komjáthy Miklós
Tata és a tatabent bencés apátság az Ár-
pádok korában.
= 1944-46. 227-243.

110
Nagy Tibor
A Quirinus-reliquiák translatiójának
időpontja Pannonia prima későrómai
sorsának tükrében. (Tanulmányok a
pannoniai egyháztörténethez 4.)
= 1944-46. 244-257.

111
Ney Klára-Mária
Isten és Sors Zrínyi Miklós katoliciz-
musában és magyarságában.
= 1944-46. 258-267.

112
Salacz Gábor
A magyar katolikus egyház helyzete
az 1867-iki kiegyezéskor.
= 1944-46. 268-279.

113
Waczulik Margit
Egy középkori női kolostor kapcsola-
ta a világi társadalommal. A margit-
szigeti kegyhely.
= 1944-46. 280-290.

114
Bakács István
Gerendás Ernő (1908-1943). [Nekro-
lóg].
= 1944-46. 291.

115
Csapodi Csaba
Gáthy Zsolt (1922-1945). Nekrológ].
= 1944-46.

SZERZŐI ABC

Aggházi Mária 95

Babics András 27

Bakács István 56, 96, 114

Balanyi György 19, 36, 57

Bálint Sándor 17, 58

Balogh Albin 97

Balogh József 98

Barta István 21, 59

Belitzky János 4

Bodnár Remig 52

Bogyay Tamás 45, 60

Bónis György 11, 34, 53

Borsa Iván 99

Clauser Mihály 7, 26, 62

Csapodi Csaba 14, 61, 100, 115

Csapodiné Gárdonyi Klára ld. Gár-
donyi Klára, Csapodiné

Csery-Clauser Mihály ld.

Clauser Mihály

Csóka, J. Lajos 63

Degré Alajos 64

Dercsényi Dezső 101

Dezsényi Béla 50, 65

Ember Győző 13, 66, 102

Entz Géza, ifj. 49, 67

- Fehér Mátyás 68
 Fejéregyházi Csapodi Csaba
 ld. Csapodi Csaba
 Félegyházy József 2
 Ferdinandy Mihály 44
 Fischer Endre 69
 Fügedi Erik 103
- Gabriel Asztrik 20
 Galla Ferenc 46, 70, 104
 Gárdonyi Klára, Csapodiné 29, 91
 Gáthy Zsolt 71
 Gerencsér István 72
 Gerendás Ernő 73
 Gerézdi Rabán 105
 Gyenis András, P. 5
- Hermann Egyed 15, 74
 Holub József 106
 Horányi Lukács 8
 Horváth Konstantin 75
- Iványi-Grünwald Béla, ifj. 30
- Jajczay János 76
- Kádár Zoltán 32, 43, 77, 107
 Kárpáthy-Kravjanszky Mór 6, 37
 Karsai Géza 18
 Kelecsényi Ákos 108
 Kelényi B. Ottó 9
 Kisbán Emil 28, 39, 78
- Komjáthy Miklós 109
 Kónyi Mária 22
 Kumorovitz L. Bernát 79
- Lepold Antal 80
- Meszlényi Antal 10, 38, 81
 Miklósy Zoltán 25
 Móra Mihály 82
 Murarik Antal 24
- Nagy Tibor 3, 110
 Németh László 47
 Ney Klára-Mária 111
- Pákay Zsolt 48
 Papp László 83
 Pásztor Lajos 23, 84
- Salacz Gábor 51, 85, 112
 Schoen Arnold 12
 Serédi Jusztinián 55
 Szalay Jeromos 86
 Szekfű Gyula 1
- Török Jenő 87
- Vanyó Tihamér 16, 42, 88
 Waczulik Margit 33, 89, 113
- Zichy István, id.

PERMUTÁLT INDEX

ábrázolás

- Isten báránya, ikonográfia, Árpád
 kor 45
 Jézus születése, antik rom és osz-
 lop szimbolikus jelentősége 76
 Agliardi, Antonio, magyar kormány,
 nézeteltérés 51
 Ágnes, Boldog ld. Boldog Ágnes
 akvamanile, ekklézsia-jelkép, Árpád
 kor 107

alapítás

- monostor-, görög, Veszprémvölgy
 legrégebb magyar oklevél 97
 Alekszandriai Szent Katalin ld. Ka-
 talin, Szent
- állam
- eszme, Regnum Marianum 47
 férfi, katolikus, Borié Egyed (18.
 sz.) 13

- állam
 misztika, barokk, Marco d'Aviano 9
 tanács, bécsi, Andrásy Antal roz-
 snyói püspök sequestratioja 15
 Andrásy Antal, rozsnói püspök se-
 questratioja, bécsi államtanács 15
 antik rom és oszlop, szimbólikus je-
 lentősége,
 Jézus születése-ábrázolás 76
 apátság
 Báta, Szent Vér ereklye 22
 Tata, bencés apátság, Árpád kor
 109
 Zirc, Henrichau 75
 archipresbyterek, Magyarország, kö-
 zépkor vége 25
 arianizmus kezdetei, Pannonia, euse-
 bianus reakció 3
 Árpád kor
 ekklezsia jelkép, akvamanile 107
 körmeneti kereszt, Esztergomi
 Kincstár 80
- Bánffy Dezső, római akció, Néppárt
 ellen (1895) 85
- barokk
 állammisztika, Marco d'Aviano 9
 motívumvándorlás, Pietà 95
 szellemiség, egyetem, Nagyszom-
 bat (1635-1665) 108
 vallásos nemzeti öntudat, magyar,
 kialakulása 89
- Báta, apátság, Szent Vér ereklye 22
 Báthory Zsófia, élete és végrendelete
 38
- bécsi államtanács, Andrásy Antal
 rozsnói püspök,
 sequestratioja 15
- bencés apátság, Tata, Árpád kor 109
 bibliográfia, Szekfű Gyula művei 91
 bíbornok-érsek, Forgách Ferenc 37
 biedermeier kor, vallásosság 29
 Boldog Ágnes (1205-1282), ferenc
 rend 36
 Boldog Ilona, Magyarország (1276) 19
- Borié Egyed, katolikus államférfi (18.
 sz.) 13
- Bremond, Henrik 86
- Buda-tabán, plébániatemplom, Szent
 Katalinról elnevezett 12
- céhek, vallásos élet 73
 cluny-i szellemiség, magyar egyház
 (11. sz.) 63
 csehországi Boldog Ágnes ld. Boldog
 Ágnes
- Csorna, prépostság, premontrei, ala-
 pítása és birtokszerzése,
 nemzetiségi kegyuraság kora 4
- díszítőművészet, oltár, magyar, kö-
 zépkor 60
 dráma, magyar, iskoladráma, Szent
 István és kora 35
- Eger, Esterházy Károly püspök, som-
 más házassági köteléki per 82
 egyetem
 Nagyszombat
 barokk szellemiség (1635-1665)
 108
 jezsuita, newtonianizmus 100
 külföldi, szellemi művelődé-
 sünk, középkor vége 21
- egyház
 katolikus, kiegyezés (1867) 112
 magyar, cluny-i szellemiség (11.
 sz.) 63
- egyházi
 és világi pálya
 Laskai Ozsvát 23
 Temesvári Pelbárt 23
 író, Pázmány Péter 7
 menedékjog, korai magyar tör-
 vények 34
 nemesek, jogállás, középkor 106
 szervezet és település, nyugati Fel-
 vidék,
 középkor 103
 egyházas helyek, Hont vármegye, kö-
 zépkor 56

- egyházmegyei történetírás ld.
 történetírás, egyházmegyei
 egyháztörténész szemhatára 88
 egyháztörténet
 magyar, kazárok és ómagyarok,
 vallás 44
 Pannonia, tanulmányok 110
 egyháztörténetírás ld.
 történetírás, egyház-
 Egyháztörténeti Bizottság, Helytartótá-
 nács 66
 ekklezsia-jelkép, akvamanile, Árpád
 kor 107
 élet, vallásos, céhek 73
 előszó
 (Serédi Jusztinián) 55
 (Szekfű Gyula) 1
 eltörlés, pálos rend, II. József (1784)
 28
 emlékek, ókeresztény, ikonográfia,
 Pannonia 32
 erasmista, Komjáti Benedek 105
 ereklye, Szent Vér, Bába, apátság 22
 Erzsébet, Szent, magyarsága, nyugati
 megítélés 20
 Esterházy Károly, egri püspök
 sommás házassági köteléki per 82
 észak-nyugati nyelvhatár, magyar-
 tót, katolikus restauráció 61
 Esztergom
 Kincstár, körmeneti kereszt, Ár-
 pád kor 80
 porta speciosa 101
 eusebianus reakció, arianizmus kez-
 detei, Pannonia 3
- Felvidék, nyugati, település és egy-
 házszerkezet, középkor 103
 felvilágosodás, magyar, kegyes isko-
 lák 72
 ferenc rend, Boldog Ágnes (1205-
 1282) 36
 Forgách Ferenc bíbornok-érsek 37
 földesúri
 jogok, jobbágyság házasághozjárása 64
 valláspolitikai (18. sz.) 96
- főpapok, magyar, művészet, művelt-
 ség (18. sz.) 67
 főúri család, katolikus, magyar,
 Zichy-család 90
 francia tervek, egyházmegyei törté-
 netírás,
 magyar tanulságok 16
 Fulgenzio de Iesi,
 ferences misszionárius,
 vita gyöngyösi jezsuitákkal 104
- Gáthy Zsolt, nekrológ 115
 Gerendás Ernő, nekrológ 114
 görög
 katolikus lelkészségek, Munkács,
 összeírás (1747) 102
 keleti püspökség, Márcsa, kialaku-
 lása 8
 monostoralapítás, Veszprémvölgy,
 legrégebbi magyar oklevél 97
 Gromo, Andrea, János Zsigmond
 testőrkapitánya 6
 Gyöngyös, jezsuiták, vita Fulgenzio de
 Iesi ferences misszionáriussal 104
 házasság
 köteléki per, sommás, Esterházy
 Károly egri püspök 82
 kötés, jobbágyság, földesúri jogok
 64
 törvényjavaslatok (18. sz. eleje) 11
 Helytartótanács, Egyháztörténeti Bizott-
 ság 66
 Henrichau, apátság, Zirc 75
 hiteleshelyi intézmény, megszűnése
 83
 Hont vármegye, egyházak helyek, kö-
 zépkor 56
- ikonográfia
 Isten bányája-ábrázolás, Árpád
 kor 45
 ókeresztény emlékek, Pannonia
 32
 Ilona, Boldog ld. Boldog Ilona
 imádságok, vallásos népelet, Magyar-
 országot 17

- író, egyházi, Pázmány Péter 7
iskoladráma, magyar drámairola-
lom, Szent István és kora 35
iskolák, kegyes, magyar felvilágoso-
dás 72
- Isten
báránnya-ábrázolás, ikonográfia,
Árpád kor 45
és Sors, Zrínyi Miklós katolicizmu-
sában, magyarságában 111
- István, Szent
és kora, iskoladráma, magyar drá-
mairolalom 35
koporsója, triumfális jelképek 77
megítélése (18. sz.) 14
- János Zsigmond testőrkapitánya,
Gromo, Andrea 6
- Janus Pannonius-kutató, Klimó
György 49
- jelkép
ekklézsia-, akvamanile, Árpád kor
107
triumfális, Szent István koporsója
77
- Jézus születése-ábrázolás,
antik rom és oszlop,
szimbolikus jelentősége 76
- jezsuita
egyetem, Nagyszombat, newtonia-
nizmus 100
misszió, Péterffy Károly, Moldva
(1743) 59
- jezsuiták
Gyöngyös, vita Fulgenzio de Iesi
ferences
misszionáriussal 104
Rákóczi Ferenc, II., valláspolitikai
10
- jobbágyok, házasságkötés, földesúri
jogok 64
- jogállás, egyházi nemesek, középkor
106
- jogok, földesúri, jobbágyok házasság-
kötése 64
- József, II., pálosrend eltörlése (1784)
28
- kamalduliak eltörlése, remeteség,
lechnici 78
- kápolnaispán, királyi oklevéladó mű-
ködése (14-15. sz. fordulója) 79
- Kaposszerdahely, pálos kolostor, ok-
levelek (regeszták), középkor 99
- káptalan, veszprémi (18. sz.) 48
- Kárpáthy-Kravjanszky Mór, nekrológ
52
- Katalin, Szent, buda-tabáni plébánia-
templom 12
- katolicizmus, Zrínyi Miklósé, Isten és
Sors 111
- katolikus
egyház, kiegyezés (1867) 112
főúri család, magyar, Zichy-család
90
restauráció, északnyugati nyelvha-
tár,
magyar-tót 61
restaurációs misszió 104
sajtó, magyar, Dezsényi Béla,
Szemző Piroska 65
történetiszemlélet, egyháztörténe-
tírás 2
- kazárok és ómagyarok, vallás, ma-
gyar egyháztörténet 44
- kegyes iskolák, magyar felvilágoso-
dás 72
- kegyhely
Margitsziget, női kolostor, kapcsolat
világiakkal 113
Máriavölgy (17-18. sz.) 84
- kegyuraság kora, nemzetiségi, bir-
tokszerezés,
premontrei prepostság, Csorna 4
- kereszt, körmeneti, Esztergomi
Kincstár, Árpád kor 80
- kiadatlan Pázmány Péter levelek 70
- kiegyezés, katolikus egyház (1867)
112
- Kincstár, Esztergomi, körmeneti ke-
reszt, Árpád kor 80

- kinevezés, Radanay Mátyás püspök, Pécs (1867) 27
- királyi kápolnaispán, oklevéladó működése (14-15. század fordulóján) 79
- Klimó György, Janus Pannonius-kutató 49
- kolostor
 női, kapcsolat világiakkal, Margitsziget, kegyhely 113
 pálos, Kaposszerdahely, oklevelek (regeszták), középkor 99
- Komjáti Benedek, erasmista 105
- koporsó, Szent Istváné, triumfális jelképek 77
- korai magyar törvények, egyházi menedékjog 34
- körmeneti kereszt, Esztergomi Kincstár, Árpád kor 80
- kötéléki per, házassági, sommás Esterházy Károly egri püspök 82
- középkor
 egyházas helyek, Hont vármegye 56
 egyházi nemesek jogállása 106
 oklevelek (regeszták), Kaposszerdahely, pálos kolostor 99
- kutató, Janus Pannonius-, Klimó György 49
- kutatások, ókeresztény, Pannonia 69
- külföldi egyetemek, szellemi művelődésünk, középkor vége 21
- Laskai Ozsvát, egyház és világi pályáról 23
- lechnici remeteség, kamalduliak eltörlése 78
- lélekváltásról 24
- lelkészségek, görögkatolikus, Munkács, összeírás (1747) 102
- levél, Széchenyi István (1830. dec. 15.) 62
- levelek, kiadatlan, Pázmány Péter 70
- magyar
 barokk, vallásos nemzeti öntudat kialakulása 89
 dráma, iskoladrámák, Szent István és kora 35
 egyház, cluny-i szellemiség (11. sz.) 63
 egyháztörténet, kazárok és ómagyarok, vallás 44
 felvilágosodás, kegyes iskolák 72
 főpapok, műveltség, művészetek (18. sz.) 67
 katolikus sajtó, Dezsényi Béla, Szemző Piroska 65
 kormány, nézeteltérés Agliardi, Antonio 51
 oltár-díszítőművészet, középkor 60
 tanulságok, egyházmegyei történetírás, francia tervek 16
 tót nyelvhatár, északnyugati, katolikus restauráció 61
 törvények, korai, egyházi menedékjog 34
- Magyarország
 archipresbyterek, középkor vége 25
 Boldog Ilona (1276) 19
 színjátszás, vallásos gyökerek 18
 Szűz Mária tisztelete (11. sz.) 33
 vallásos népelet, imádságok 17
- Magyarországi Pál "Summa de penitentia"-ja 68
- magyarság
 Szent Erzsébeté, nyugati megítélés 20
 Zrínyi Miklósé, Isten és Sors 111
- Marco d'Aviano, barokk állammisszió 9
- Márca, görögkeleti püspökség kialakulása 8
- Margitsziget, kegyhely, női kolostor, kapcsolat világiakkal 113
- Máriavölgy, kegyhely (17-18. sz.) 84
- meghíztatás, pápai, Stassewsky Miklós 46

- megtelepítés, piaristák, Horvátország 57
 menedékjog, egyházi, korai magyar törvények 34
 misszió
 jezsuita, Péterffy Károly, Moldva (1743) 59
 katolikus, restaurációs 104
 módszertan, plébániatörténetírás 42
 Moldva, jezsuita misszió, Péterffy Károly (1743) 59
 monostor
 alapítás, görög, Veszprémvölgy, legrégebb magyar oklevél 97
 motívumvándorlás, barokk, Pietà 95
 Munkács, görögkatolikus lelkészségek, összeírás (1747) 102
 Munkaközösség működése 31, 41, 54, 94
 Murarik Antal, nekrológ 53
 művelődésünk, szellemi, külföldi egyetemek, középkor vége 21
 műveltség, művészetek, magyar főpapok (18. sz.) 67
- Nagyszombat
 barokk szellemiség (1635-1665) 108
 egyetem, jezsuita, newtonianizmus 100
 nekrológ
 Gáthy Zsolt 115
 Gerendás Ernő 114
 Kárpáthy-Kravjánszky Mór 52
 Murarik Antal 53
 nemesek, egyházi jogállása, középkor 106
 nemzeti öntudat, vallásos, magyar barokk kialakulása 89
 Nemzeti Újság, sajtótörténet (1840-1848) 50
 népélet
 vallásos
 gyökerek, Szeged 58
 imádságok, Magyarország 17
- népoktatás, Veszprém megye (19. sz. eleje) 74
 Néppárt ellen, római akció, Bánffy Dezső (1895) 85
 newtonianizmus, jezsuita egyetem, Nagyszombat 100
 nézeteltérés, Agliardi, Antonio, magyar kormány 51
 női kolostor, Margitsziget, kegyhely, kapcsolat világiakkal 113
 nyelvhatár, észak-nyugati, magyarót, katolikus restauráció 61
 nyugati Felvidék, település és egyházszervezet, középkor 103
- ókeresztény
 emlékek, ikonográfia, Pannonia 32
 heroon freskó, triumphus eszme, Pécs 43
 kutatások, Pannonia 69
 oklevél, legrégebb magyar, görög monostoralapítás, Veszprémvölgy 97
 oklevéladó, kápolnaispán, királyi (14-15. század fordulója) 79
 oklevelek (regeszták), pálos kolostor, Kaposszerdahely, középkor 99
 oktatás, nép-, Veszprém megye (19. sz. eleje) 74
 oltár-díszítőművészet, magyar középkor 60
 öntudat, vallásos nemzeti, magyar barokk, kialakulása 89
 összeírás, görögkatolikus lelkészségek, Munkács (1747) 102
- Pál, Magyarországi, "Summa de penitentia"-ja 68
 Palásthy Pál 87
 pálos
 kolostor, Kaposszerdahely, regeszták (oklevelek), középkor 99
 rend
 eltörlése, II. József (1784) 28
 megreformálás (17. sz.) 46
 tanügy, rendei nevelés 39

- Pannonia
 arianizmus kezdetei, eusebianus reakció 3
 ókeresztény emlékek, ikonográfia 32
 kutatások 69
 príma
 egyháztörténeti tanulmányok 110
 Quirinus-relikviák átültetése, későrómai kor 110
 pápai megbízatás, Stassewsky Miklós 46
 patrióta, Pázmány Péter 26
 Pázmány Péter író, egyházi 7
 levelek, kiadatlan 70
 Pécs
 ókeresztény heroon freskó, triumphus eszme 43
 püspök kinevezése, Radanay Mátyás 27
 Péterffy Károly, jezsuita misszió, Moldva (1743) 59
 piaristák megtelepítése, Horvátország 57
 Pietà, barokk, motívumvándorlás 95
 plébánia
 templom, buda-tabáni, Szent Katalinról elnevezett 12
 történetírás ld. történetírás, plébánia-
 plébánosok könyvei, plébániatörténetírás 71
 politika, vallás-, főúri (18. sz.) 96
 porta speciosa, Esztergom 101
 premontrei prepostság, alapítása és birtokszerzése, Csorna, nemzetiségi kegyuraság kora 4
 prépostság, premontrei, alapítása és birtokszerzése, Csorna, nemzetiségi kegyuraság kora 4
- püspök
 Esterházy Károly, Eger, sommás házassági köteléki per 82
 Radanay Mátyás, kinevezése, Pécs (1867) 27
 püspökség
 Márcsa, görögkeleti, kialakulása 8
 Rozsnyó, Zichy Domokos 81
 püspökségek, mohácsi véstől 1600-ig 5
- Quirinus-relikviák átültetése, Pannonia príma, későrómai kor 110
- Radanay Mátyás püspök, kinevezése, Pécs (1867) 27
 Rákóczi Ferenc, II., valláspolitikai, jezsuiták 10
 reakció, eusebianus, Pannonia, arianizmus kezdetei 3
 reformálás, pálos rend (17. sz.) 46
 regeszták (oklevelek), pálos kolostor, Kaposszerdahely, középkor 99
 Regnum Marianum, állameszme 47
 relikviák, Quirinus-, átültetése, Pannonia príma, későrómai kor 110
 remeteség, lechnici, kamalduliak eltörlése 78
 rendi nevelés, pálosok, tanügy 39
 restauráció, katolikus, észak-nyugati nyelvhatár, magyar-tót 61
 restaurációs misszió, katolikus 104
 római akció, Bánffy Dezső (1895), Néppárt ellen 85
 Rozsnyó, püspökség, Zichy Domokos 81
- sajtó
 magyar katolikus, Dezsényi Béla, Szemző Piroska 65
 történet, Nemzeti Újság (1840-1848) 50

- sequestratio, Andrassy Antal rozsnői püspök, bécsi államtanács 15
 sommás házassági köteléki per,
 Esterházy Károly egri püspök 82
 Somogy megye, vallási harcok (1740-50) 98
 Stassewsky Miklós, pápai megbízatás 46
 „Summa de penitentia”, Magyarországi Pálé 68
 Szeged, népélet, vallásos gyökerek 58
 Széchenyi István
 levele (1830. dec. 15.) 62
 vallásossága 30
 Szekfű Gyula művei, bibliográfia 91
 szellemi művelődésünk, külföldi egyetemek, középkor vége 21
 szellemiség, barokk, egyetem, Nagyszombat (1635-1665) 108
 szemhatár, egyháztörténeté 88
 Szent
 Erzsébet ld. Erzsébet, Szent István ld. István, Szent Katalin ld. Katalin, Szent Vár ereklye, Báta, apátság 22
 szimbolikus jelentőségű antik rom és oszlop,
 Jézus születés-ábrázolása 76
 színjátzás, Magyarország, vallásos gyökerek 18
 Szűz Mária tisztelete, Magyarország (11. sz.) 33
- tanulmányok, Pannonia, egyháztörténet 110
 tanügy, pálosok, rendi nevelés 39
 Tata, apátság, bencés, Árpád kor 109
 település és egyházi szervezet, nyugati Felvidék, középkor 103
 Temesvári Pelbárt, egyházi és világi pályáról 23
 testőrkapitány, Gromo, Andrea, János Zsigmondé 6
 tisztelet, Szűz Mária, Magyarország (11. sz.) 33
- történetírás
 egyházmegyei, francia tervek, magyar tanulságok 16
 plébánia- 40
 módszertan 42
 plébánosok könyvei 71
 történetiszemlélet, katolikus, egyháztörténetírás 2
 törvények, korai, magyar, egyházi menedékjog 34
 törvényjavaslatok, házassági (18. sz. eleje) 11
 triumfális jelképek, Szent István korporsója 77
 triumphus eszme, ókeresztény heron freskó, Pécs 43
- vallás, kazárok és ómagyarok, magyar egyháztörténet 44
 vallási harcok, Somogy megye (1740-50) 98
 vallásos
 gyökerek
 népélet, Szeged 58
 színjátzás, Magyarország 18
 nemzeti öntudat, magyar barokk, kialakulása 89
 népélet, imádságok, Magyarország 17
- vallásosság
 biedermeier kor 29
 Széchenyi István 30
 valláspolitikai
 földesúri (18. sz.) 96
 Rákóczi Ferenc, II., jezsuiták 10
 végrendelet, Báthory Zsófia 38
 Veszprém megye, népoktatás (19. sz. eleje) 74
 veszprémi káptalan (18. sz.) 48
 Veszprémvölgy, monostoralapítás, görög,
 legrégebbi magyar oklevél 97
 világi és egyházi pályáról
 Laskai Ozsvát 23
 Temesvári Pelbárt 23

vita, Fulgenzio de Icsi, jezsuitákkal,
Gyöngyös 104

Zichy

-család, katolikus, magyar, főúri
(17. sz.) 90

Domokos, püspökség, Rozsnyó 81

Zirc, apátság, Henrichau 75

Zrínyi Miklós, katolicizmusa, ma-
gyarsága

Isten és Sors 111

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/1-2

MOLNÁR ANTAL

EGY MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ A 20. SZÁZADBAN:
VANYÓ TIHAMÉR OSB.

Ha létezik olyan tudomány, amelynek további művelését a történelem száznyolcvan fokok fordulata lehetetlenné teszi, s az utódok majd negyven év után rendezik soraikat és gyürkőznek neki a munkának, mi sem természetesebb, hogy megszemlélik: hol kellett a munkát jobb sorsra érdemes elődeiknek abbahagyni. S csak ennek ismeretében fogalmazzák meg tennivalóikat.

A magyar egyháztörténetírással ez a helyzet. Az 1949 után politikai változások minden ilyen jellegű tudományos tevékenység végét jelentették. Az 1970-es évek lassú ébredése után az 1980-as évek második felétől kezdve beszélhetünk az egyháztörténeti munka igazi újjáéledéséről. Bár ez az újjászületés nem feledkezett meg teljesen az elődök fáradozásának kijáró tiszteletről, munka azért még bőven akad. Ebből az adósságból szeretnék én is ezzel az írással lefaragni. Egy olyan történészt kívánok bemutatni, akinek az írásait sokan forgatják ugyan, de életművét talán csak kevesen ismerik. Pedig nem lenne haszontalan...

Vanyó Aladár 1905. március 8-án született egy szepességi bányavároska, Szomolnok főutcai házában, Vanyó János dohánygyári ügyelő és Fleischer Berta második gyermekeként. Tanulmányait a helyi magyar elemi iskolában kezdte meg. A rohamosan magyarosodó, de eredetileg német városkában mind a magyar, mind a német nyelvet kisgyermekként sajátította el. A negyedik elemi osztálytól kezdve bátyjával, Gyulával együtt Kassán tanult, 1915-től a premontrei gimnázium növendékeként. Kitűnő tanulóként végezte az első négy osztályt, olyan tanárok irányításával, mint Stuhlman Patrik, a kitűnő szónok, vagy Oszvald Arisztid, a tudós történelemtanár. A harmonikus kisdíák-éveket a történelem forgószele zavarta meg: 1918 őszén cseh-szlovák csapatok foglalták el a várost, a következő év rövid magyar sikerei után a megszállás állandósult. A kemény jellemű és teljesen magyar érzelmű apa számára a család élete idegen uralom alatt elképzelhetetlennek tűnt: a szülők a két gyermekkel – mint anyyi menekült ezekben az időkben –, 1919 júniusában Pestre költözött. Három hónapig egy Duna-parti teherpályaudvaron éltek. A kommün bukása után Vanyó János a légymányosi dohánygyárban kapott munkát, a család pedig egy Budafoki úti melléképület második emeletén egy termet, amit lakásnak rendeztek be. A két fiúnak a pesti piarista gimnáziumban sikerült folytatni tanulmányait. A 14 éves Aladár Sík Sándor osztályába került. Tehetségével és szorgalmával pillanatok alatt az eminens tanulók közé

küzdötte fel magát az új közösségben is. Sík nagyon kedvelte, távollétében a latinóra megtartását is rábízta. A diákok bizalmának és tiszteletének következménye volt, hogy az 5. osztálytól a 8. osztályig ő a diákbizottság elnöke.

A jóeszű és szorgalmas fiúcska vallásossága édesanyja súlyos tudóbajának kezdetekor mélyült el. A piaristáknál már szilárd a papi, szerzetesi hivatása. Különösen nagy hatással volt rá középiskolás éveiben jezsuita lelkiatyja, akitől

a tudományos munkához és szerzetesi élethez oly szükséges önfegyelem és önmeztagadás fontosságát tanulta meg. A szerzetesség lényegét a magányban, a könyvek társaságában és a világ, a város zajától való távolságban látta – és látja ma is. Így került érettségi vizsgája (1923) után novíciusnak Pannonhalmára – anélkül, hogy előtte bencés szerzetessel találkozott volna. 1923 augusztusában öltötte magára a rend ruháját, rendi neve Tihamér lett, majd 1925-ben egyszerű, 1928-ban ünnepélyes fogadalmat tett. Eközben a rend főiskoláján elvégezte a teológiát és a földrajz-történelem tanári szakot. 1928-ban szakvizsgázott, s két hónap alatt írta meg doktori értekezését Szekfű Gyulához. 1929-ben szerezte meg tanári diplomáját, s ugyanebben az évben áldozópappá szentelték. Ezután egy évig mint káplán működött Celldömölkön, 1930 óta mind a mai napig (római útjai kivételével) Pannonhalmán él, 1950-ig mint főiskolai, 1950 és 1965 között pedig mint gimnáziumi földrajztanár.

Életének ez a 63 éve nem bővelkedik látványos külső eseményekben: a csendes, szívós szellemi munka évei, évtizedei ezek. Ennek a munkának az eredményét: Vanyó Tihamér szellemi portréját megrajzolni nem könnyű feladat. A korszak Pannonhalmájának aktív intellektuális közegében és a harmincas évek katolikus történetírásának termékenyítő légkörében fogant, de mindvégig hangsúlyozottan önálló utakon járó és függetlenül gondolkodó ben-

cés történész munkáságát az idő majd elhelyezi az őt megillető helyre. Mi itt csupán néhány meghatározó jellemvonására szeretnénk felhívni a figyelmet.

A jelen ismertetés Vanyó Tihamért elsősorban mint egyháztörténészt kívánja bemutatni. Életművének legnagyobb értéke talán az, hogy doktori értekezésétől kezdve (1928) utolsóként megjelent módszertani írásáig (1991) egyenes vonalú, egységes történelmi munka és szellemi Fejlődés képe rajzolódik ki előttünk. Szekfű Gyulához írt disszertációja a győri egyházmegye 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveinek sokszempontú és széles látókörű feldolgozása. Érdeklődése kiterjed az egyház működésének anyagi feltételeire, a klérus és a tanítók társadalmi-műveltségi helyzetére, az egyházmegye népének kulturális-vallási viszonyaira. Mintaszerű mikrovizsgálat az Annales folyóirat első számának megjelenése előtti évből! Szekfű a 23 éves doktoranduszban hamar felismerte a szenvedélyesen érdeklődő, intelligens fiatal történészt, s kezdettől fogva jelentős szerepet szánt neki a magyar katolikus történetírás szervezésében. Vanyó számára pedig „a magyar történész” Szekfű volt. Ma is az őszinte lelkesedés hangján beszél arról az intellektuális élményről, amelyet a Magyar Történet Szekfű által írt kötetekének olvasása jelentett számára. Kettejük bensőséges emberi és szakmai kapcsolatának hű dokumentuma az a 46 Szekfű-leveél, amelyeket a idős bencés szerzetes ma is féltve őriz. Ami pedig a megbecsülés viszonyosságát igazolja: Szekfű Gyula hagyatékában ott találhatóak összegyűjtve Vanyó Tihamér levelei. Tihamér atya a Szekfű köré szerveződő Magyar Katolikus Történetírók Munkaközösségének aktív tagja, a munkaközösség évkönyvének, a Regnumnak rendszeres munkatársa lett. Így vált egy történetírói kör, egy katolikus tudósgeneráció kiemelkedő tagjává. Egy olyan generációé, amelynek pályája másfél évtized múlva – 1945 után –, végzetesen megtörik ... És itt előre kell szaladnunk egy kicsit az időben: 1946. Szekfű megírta Lenin-könyvét, majd egy év múlva a Forradalom után, 1946 és 1948 között nagykövet volt Moszkvában. A katolikus kollégák közül a legtöbbnek pedig a külső, vagy belső emigráció, esetleg még rosszabb sors jutott osztályrészül. A munkaközösség tagjainak túlnyomó többsége megszakította minden kapcsolatát az új politikai rezsim szolgálatába álló történészprofesszorral.

1954. Szekfű súlyos betegen kórházban fekszik. Az elhagyatott, szenvedő és vergődő öregembert a bencés volt tanítvány és barát – félretéve minden csalódottságot és keserűséget –, újra felkeresi a kórházi betegszobában: a régi barátság újjáéled. S ha Szekfű neve a beszélgetések során szóba kerül, Tihamér atya ma is az igazi megbecsülés és szeretet lelkes hangján beszél róla.

Térjünk most vissza a pap-történész pályájának ismertetéséhez. Történelmi működésének két fő irányát különböztethetjük meg: a forráskiadásokat és a módszertani jellegű írásokat. Forráspublikációi három, összesen 22 hónapos római kutatásának eredményei. Első alkalommal 1930–31-ben 8 hónapot dolgozott a Vatikáni Levéltárban, azon belül a Congregatio Concilii és az Államtitkárság levéltáraiban. Az előbbi anyagából adta ki a magyarországi egyházmegyék főpásztorainak ad limina jelentéseit (1933). Ide tartoznak a belgrádi missziópüspökök 1971-ben publikált 17. századi jelentései, amelyek a hódolt Magyarország katolikus egyházára és népére elsősorban források. A „Püspöki jelentések” igen nagy érdeme, hogy a szerző a nagy térbeli és időbeli (1600–

1850) kiterjedésének és a forrásanyag egységességének köszönhetően a kiadvány terjedelmes és tartalmas bevezetőjében meg tudta határozni a trienti reform magyarországi megvalósulásának főbb irányait. Könyve ezért a magyar katolikus egyháztörténetírás mindmáig egy legrangosabb teljesítménye, a kérdésfeltevések pedig még a mai nemzetközi szakirodalom mérlegén is megállják a helyüket.

Lényegesen kisebb terjedelmű az első tanulmányút másik eredménye, a bécsi nunciások jelentéseinek magyar vonatkozású anyagát (1666–1683 közötti évekből) közzétevő kötet, hasonlóan részletes bevezető tanulmánnyal. Ez utóbbi szempontot fontos külön is hangsúlyozni: a nemzetközi (felsősorban német) forráskiadási gyakorlattól eltérően, amely néhány oldalas bevezetéssel források százait és ezreit ontja az olvasónak, Vanyó Tihamér, a történész teljes horizontot felölelő érdeklődésével nyúlt a forrásokhoz. Nemcsak a közlésre vállalkozott, hanem a feldolgozás erudíciót és igazi történettudói vénát igénylő feladatát is mindig elvégezte. A másik fontos érdeme már első munkáinak, hogy tudatosan szakított a katolikus történetírás apologetikus és hitbuzgalmi irányzatával. A források tisztelete és az objektív igazság keresése kezdetől fogva vállalt történeti alapelvei közé tartoztak.

Második római tartózkodására 1934–35-ben került sor. Gerendás Ernővel együtt kapták feladatként a Congregatio Consistorialis 18. századi magyar vonatkozású anyagának közzétételét. Ez a püspökkinevezések előtti kánoni kivizsgálások jegyzőkönyveinek publikálását jelentette, amelyek közül Vanyó a század második felére vonatkozó iratokat írta át. Gerendás a vállalt feladatot nem végezte el el, így a szerzőtárs munkája sem látott napvilágot. A 18. század második felének magyar püspökjelöltjei ügyében tartott processus informativusok protocollumai – alapos magyar nyelvű bevezetővel és latin jegyzetekkel –, gépiratos sajtókész állapotban maradtak. A bevezető tanulmány 1949-ben Bécsben németül jelent meg, a forráskiadvány kézírata ma is a szerző tulajdonában vár a jobb időkre...

A harmadik vatikáni kutatóúthoz 33 évet kell ugorunk az időben. Közben háború, rendszerváltás és hosszú, reménytelennek tűnő hallgatás törte meg az egyenesen ívelő tudóspályát: erről az alábbiakban szólni fogunk. Most azonban lássuk a harmadik itáliai utazás (1968–1969) eredményeit. Az utolsó római kutatóév alatt Vanyó hazatért az első alkalommal megismert államtitkársági levéltárhoz. Ezúttal azonban nem a nunciusi jelentéseket forgatta, hanem a bécsi nunciatúra levéltárának magyar vonatkozású iratait gyűjtötte össze. Az egyes nunciatúrák székhelyén kialakult levéltárak a nunciások jelentéseihez értékes kiegészítő anyagot szolgáltatnak. Míg ugyanis a jelentések a jelentősebb, elsősorban egyházpolitikai kérdésekre vonatkoznak, addig a nunciatúrai levéltárak inkább az adott terület vallási életére, művelődési és társadalmi viszonyaira vetnek fényt. A bécsi pápai követség levéltárának magyar vonatkozású okmányait feldolgozó tudós több mint 500 oldalas forráskiadványával (amelyből 120 oldal a tartalmass forráselemzés), megkoronázta életművét: kezdetől fogva vallott művelődéstörténeti elkötelezettségének következetességét igazolja utolsó nagy munkája is.

Vanyó Tihamér történetírói munkásságának másik fontos szelete a módszertani, tájékoztató jellegű írások sora. Első ilyen jellegű tanulmányában Francia tervek – magyar tanulságok alcímmel ismertette az egyházmegyéék történetének

megírására vonatkozó elgondolásait és javaslatait (1937). A helyi egyháztörténetírás alapelveinek intelligens megfogalmazását, a legfontosabb tudnivalók szabatos, világos tagolású összefoglalását, a forrásokra és a szakirodalomra vonatkozó alapvető ismereteket nyújtja a ma is talán leggyakrabban idézett munkája, A plébániatörténetírás módszertana (1941). Szükséges megjegyezni, hogy máig a Vanyó-féle metodológia alapján készült plébániatörténetek a felsikerültebbek (pl. Hoss József kaposvári plébániatörténete). Óriási műveltségről és igen széles látókörrel tesz tanúságot Az Egyháztörténet szemhatára című írása (1943). Olyan, igen alapos bibliográfiával alátámasztott interdiszciplináris látókört ad az egyháztörténelem művelőinek, oly sok lehetséges kapcsolódási pontot vet fel, hogy ehhez hasonló írás azóta sem született. A tanulmány az egyháztörténetírást gyakorlatilag az egész humán tudományosság rendszerébe ágyazza, s megadja annak a teológiai háttérnek a kereteit, amely nélkül művelése alig lehet eredményes.

A történetírói pályának derékbatörését jelentette az 1949-es esztendő. Húsz év teljes hallgatás és visszavonultság következett: a gimnáziumi tanítás és az állandó olvasás töltötte ki a csend éveit. Mivel rendszeres kutatómunkára 1968-ig nem volt lehetősége, ezért a nemzetközi szakirodalom megismerésére fordította idejét. A legfontosabb nyugati történészfolyóiratok (így a *Historische Zeitschrift*, a *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, Erasmus stb.) recenziós rovatainak áttanulmányozása nyomán keletkezett az a mintegy harminc füzetből álló nemzetközi annotált egyháztörténeti bibliográfia, amely ma is egyik legfontosabb munkaeszköze. Rendkívüli szakirodalmi tájékozottsága történészkörökben közismert volt, ezért Kosáry Domokos vele nézette át nagyszabású Bevezetésének második, az egyházi forrásgyűjtő helyeket ismertető részét.

1969. Rómából hazatérve az enyhülő légkörben ismét lehetővé válik a történetsszakma nyilvánossága előtti szereplés, a publikálás. 1969-ben Vörös Károly jóvoltából a Levéltári Közlemények leköszölte egy áttekintő írását, 1973-ban előadást tartott a Történettudományi Intézetben vatikáni kutatásairól. Ettől kezdve az intézet gyakori vendége lett egészen a közelmúltig. Jó kapcsolatba került olyan történészekkel, mint R. Várkonyi Ágnes, Kosáry Domokos, Benda Kálmán. Az ő érdeklődésüknek és jóindulatuknak köszönhető, hogy paptörténészként az 1970-es évek elejétől kezdve rendszeresen publikálhatott, és tekintélyes forráskiadványa a legjelentősebb hazai tudományos kiadónál láthatott napvilágot.

Az 1970–80-as években a forráspublikáció mellett folytatta módszertani írásainak sorát is. Egy-egy írásában összefoglalta a Vatikáni Levéltár és a pápai követségek levéltárainak kutatására vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. 1996-ban a Századokban megjelent írásában számbavette egyháztörténetírásunk eddigi eredményeit, összehasonlította ezt a nemzetközi szakirodalom teljesítményeivel, számot vetett a lehetőségekkel és programot adott a katolikus egyháztörténelem művelésére. A tanulmány alap gondolata, hogy csakis jól összehangolt, egységesen szervezett és magas színvonalú munkával érhetünk el eredményeket. Vanyó a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottságának megalakulásában is jelentős szerepet játszott, azt pedig csak sajnálhatjuk, hogy ott elképzelései nem valósulhattak meg. Utolsó írásában (Századok, 1991) mintegy ars historicaként fogalmazza meg: „Történeti működésem kezdetétől fogva vallom, hogy az egyháztörténetnek elsősorban, bár

nem kizárólagosan, a nép vallásos élete megnyílvánulásaival kell foglalkoznia, és nagy figyelmet kell fordítania a művelődéstörténeti vonatkozásokra.” (346. p. 22. jz.). Valóban, ezt az alapelvet doktori disszertációjától (1928) az egyházi források művelődéstörténeti jelentőségét a tőle megszokott szép stílusban, széles látókörrrel és hatalmas könyvészettel ismertető dolgozatáig (1991), történetírói munkásságának hatvanhárom éve (!) alatt következetesen betartotta.

Nem lenne teljes a portré, ha nem említenénk meg (legalább jelzésszerűen) az életmű nem szorosan véve egyháztörténeti vonatkozásait. Széles érdeklődésébe sok, egymástól látszólag távol álló jelenség beletartozott. Mindez könyvnyebben megérthető, ha generációjának bencés tudós-barátait egy kissé felidézzük: Karsai Géza, Csóka Lajos, Gerézdi Rabán, Maródi Árpád, Rezek Román; az idősebbek közül Kúhár Flóris, Szunyogh Xavér Ferenc, Bánhegyi Jób, Mihályi Ernő, Blazovich Jákó, Radó Polikárp, Erdélyi László... Az 1920-as évek végétől kezdve a Pannonhalmán összegyűlt szellemi kapacitás egy önálló havilap, a Pannonhalmi Szemle indítására és 1944-ig folyamatos megjelenetésére is lehetőséget nyújtott. A kor bencései az irodalom, történelem, művészet, politika és megannyi más jelenség iránt érdeklődő és fogékonnyon értelmiségiek voltak. Ez a szellemi közeg Vanyó Tihamér gondolkodó-figyelő intellektusának is. Nagyszámú könyvismertetésén végigfutva az egyháztörténeti érdeklődésen túl elsősorban földrajzi, politikai, lélektani olvasottságát figyelhetjük meg. „A földrajzot tanítottam, a történelmet műveltem” – fogalmazta meg egyik beszélgetésünk során. A politika fiatal korától foglalkoztatta: Kassán 1919 tavaszán Kun Bélát hallgatta, ősszel már a Gellért-téren nézte végig Horthy bevonulását. Később sokat olvas, elsősorban a nemzetiszocializmus faji vallása, illetve a náciizmus és az olasz fasizmus különbségei foglalkoztatták. Írásaiban alaposan ismerteti a „faj és vér mítosza képviselőinek” ... „sok zavarosan kóválygó gondolatát”, ezek 19. századi gyökereit, maró gúnnyal bírálta a „műkedvelő mérnökember” (Rosenberg) és „prófétatársai” fajelméletét mind a katolikus világnézet, mind pedig a történelem és a lélektan oldaláról. Mussolinit a világtörténelem egyik legnagyobb egyéniségének tartotta, hem „poroszcsizmás, kegyetlen, merev és feszes diktátor”, hanem „az olasz népnek szíve véréből lelkedzett s a latin-olasz múlt történelmi dialektikájának megfelelő szükségyszerűségből született nemzetvezér”.

Lélektani érdeklődése már a harmincas években kibontakozott. Két írásában foglalkozott a ma oly divatos „nő a történelemben” problémával, a háború alatt a szenvedés elviselésének lelki alapjai érdekelték. Elsősorban Szondi Lipót munkássága volt rá nagy hatással, különösen a hallgatás éve alatt mélyítette el pszichológiai ismereteit. Ezen tudását gyakorlati hasznossága mellett a történetírásban is kamatoztathatta. Az utolsó nagy forráspublikációjának bevezetőjében olvasható finom lélekrajzok (pl. II. Józsefről), komoly lélektani tájékozottságról tesznek tanúságot.

Vanyó Tihamér 1995-ben lesz 90 éves. Az életmű szándéka szerint még nem lezárt. 1986 óta jobb lába beteg, nehéz a mozgás, új tanulmányba nem kezdett bele azóta. Pedig van még elvégezni való feladat: össze kellene foglalni a szerzetesrendek történetére vonatkozó bibliográfiai és módszertani tudnivalókat, meg kellene írni az egyházmegye-történetírás módszertanát, Szekefűvel való

kapcsolatáról is beszélni, írni szeretne majd ... A pálya még nincs befutva, a végső értékelés pedig nem a pályakezdő tanítvány feladata, elvégzik azt helyette más, avatottabb személyek. Én csupán a magam részét kívántam elvégezni: a tanítvány tiszteletével és megbecsülésével írni egyháztörténetírásunk nesztöréről. Isten éltesse és adjon neki erőt, munkakedvet a kilenvenen túl is!

(A pályakép életrajzi adatait Vanyó Tihamérral 1987–1993 között folytatott beszélgetéseim során jegyeztem fel.)

VANYÓ TIHAMÉR MUNKÁSSÁGA
(1927–1992)

(A Pannonhalmi Főapátság Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/41-i tanévre. Új folyam, 2. szám. Pannonhalma, 1942. 272–274. oldalán megjelent bibliográfia felhasználásával.)

1927

A Vulka völgyének településröldrajza. = Föld és Ember, 7 (1927) 129–152. p. (klny. is (1928))

1928

A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon. (I. Sopron megye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a 17. század második felében. Pannonhalma, 1928. VIII, 109 p. /Pannonhalmi Füzetek 4./

1929

Csóka Lajos: Sopron vármegye kat. egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. = Dunántúli Hírlap, 1929. június 16. 6. p. (könyvismertetés)

1930

Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem. Wien, 1929. nov. – 1930. jan. = Pannonhalmi Szemle, 5 (1930) 230–231. p. (könyvismertetés)

Horváth Detre: Kőszeg fejlődéstörténetének vázlatja. Szeged, 1930. = uo. 231. p. (könyvismertetés)

1931

A győri püspökség 1629-ben. = Pannonhalmi Szemle, 6 (1931) 135–139. p.
Vincke, Johannes: Der Klerus des Bistums Osnabrück im späten Mittelalter. Münster i. W. = uo. 352. p. (könyvismertetés)

1932

Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. Makó, 1930. = Pannonhalmi Szemle, 7 (1932) 83. p. (könyvismertetés)

- Szász Zsombor: Románia. Bp. 1931. = uo. 83–84. p. (könyvismertetés)
- Julier Ferenc: A hadviselés művészete. /Magyar Szemle Kincsestára 102./ = uo. 84. p. (könyvismertetés)
- Isbert, Otto-Albrecht: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschum. Langensalza – Berlin – Leipzig, 1931. = uo. 84. p. (könyvismertetés)
- Grantrup, Theodor: Das Deutschum an der mittleren Donau in Rumänien und Jugoslawien. Münster i. W., 1938. = uo. 86. p. (könyvismertetés)
- Winter, Eduard: Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland. Münster i. W. = uo. 86. p. (könyvismertetés)
- Szana, Alexander: Die Geschichte der Slowakei. Bratislava, 1930. = uo. 86–87. p. (könyvismertetés)
- Szana, Alexander: Zum ewigen Frieden. Bratislava, 1931. = uo. 87. p. (könyvismertetés)
- Huizinga, J.: Herbst des Mittelalters. München, 1931. = uo. 87–88. p. (könyvismertetés)
- Sebess Dénes: Két Magyarország. = uo. 374–375. p. (könyvismertetés)

1933

Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. *Relationes ad limina episcoporum de statu dioecesium ad Coronam S. Stephani pertinentium 1600–1850.* Összegejtötte, a bevezető tanulmányt írta: –. Pannonhalma, 1933. XXXII, 452 p. /Olaszországi Magyar Oklevéltár 2./

A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. (A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600–1850). Pannonhalma, 1933. 78 p. /A Római Magyar Történelmi Intézet Kiadványai/.

De executione decretorum concilii Tridentini in Hungaria 1600–1850. Pannonhalma, 1933. 16 p.

1934

Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933. = Századok, 68 (1934) 108–109. p. (könyvismertetés)

1935

A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról. *Relationes nuntiorum apostolicorum Vindobonensium de regno Hungariae 1666–1683.* Összegejtötte, a bevezető tanulmányt és magyarázatot írta: –. Pannonhalma, 1935. 108 p.

Mussolini egyénisége. = Pannonhalmi Szemle, 10 (1935) 218–224. p. (kny. is = /Pannonhalmi Szemle Könyvtára 12./

Az új német pogányság. = Pannonhalmi Szemle, 10 (1935) 293–306; 11 (1936) 5–23. p. (kny. is = /Pannonhalmi Szemle Könyvtára 15./ (1936.)

Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). Bp. 1933. = Századok, 69 (1935) 488–490. p. (könyvismertetés)

1936

- Egyháztörténetírásunk. = Korunk Szava, 6 (1936) 343–344. p.
- Egyháztörténetírásunk megújulása. = Pannonhalmi Szemle, 11 (1936) 296–298. p.
- Fasizmus – hitlerizmus. = uo. 143–149. p. (klny. is)
- Harmadik Birodalom – Harmadik Egyház. = uo. 214–216. p.
- Ila Bálint: A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai. Bp. 1934. = Századok, 70 (1936) 81–85. p. (könyvismertetés)
- Vrela i Prinosi. Zbornik za povijest Isusovackoga Reda u Hrvatskim Krajevima. Iredio: Miroslav Vanino. I-V. Sarajevo, 1932–1935. = uo. 322–325. p. (könyvismertetés)
- Jadin, Louis, Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les archives de la Congrégation Consistoriale I-III. Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome 1928. = uo. 445–458. p. (könyvismertetés)
- Linhartova, Milena: Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta 1607–1611. Pars I. 1607. Pars II. 1608. Ian. – Mai. Praga, 1932–1937. = uo. 204–206; 72 (1938) 393–394. p. (könyvismertetés)
- Bunyitay Vince – Málnási Ödön: A váradi püspökség története. IV. (1566–1780). Debrecen, 1935. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 221. p. (könyvismertetés)
- Tower Vilmos: A pápák szerepe hazánk megmentésében és fennmaradásában. Bp. 1935. = uo. 304. p. (könyvismertetés)
- Gauchat, Patricius: Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. IV. (1592–1667). Monasterii, 1935. = uo. 304. p. (könyvismertetés)
- Prinz Gyula: Magyar földrajz I. Bp. = uo. 312–313. p. (könyvismertetés)

1937

- Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét; In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv, 2 (1937). Bp. 1937. 3–18. p. (klny. is)
- A modern katolikus férfi vallásossága. = Pannonhalmi Szemle, 12 (1937) 161–171. p. (klny. is) /Pannonhalmi Szemle Könyvtára 20./
- Gauchat, Patritius: Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. 1. Monasterii, 1935. = Századok, 71 (1937) 266–268. p. (könyvismertetés)
- Diplomatarium Italicum. Documenti9 raccolti negli archivi italiani. I-III. Roma, 1925, 1930, 1934. = uo. 338–342. p. (könyvismertetés)
- Bonnenfant: Histoire generale du diocèse D'Évreux. 1–2. Paris, 1933. = uo. 497–498. p. (könyvismertetés)
- Horváth Jenő: Világtörténelem. Bp. 1936. = Magyar Kultúra, 26 (1937/1.) 125. p. (könyvismertetés)
- Klemm Kálmán: Kereszténység vagy faji vallás? Bp. 1937. = i. m. (1937/2.) 154. p. (könyvismertetés)
- Sármánci Sándor: Dolfuss. Bp. 1936. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 230–231. p. (könyvismertetés)
- Katona Jenő: Magyar hitleristák. Bp. 1936. = uo. 232. p. (könyvismertetés)
- Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. 2. Szeged, 1936. = uo. 233–234. p. (könyvismertetés)

Brocke, Karl: Die Kirche im Glaubenskampf. Paderborn, 1937. = uo. 370. p.
Berdiajew, Nicolai: Von der Würde des Christentums und der Unwürde der
Christen. Luzern, 1936. = uo. 370–371. (könyvismerteés)

Kösters, Ludwig: Die Kirche unseres Glaubens. Freiburg i. Br., 1936. = uo.
371. p. (könyvismertetés)

Prinz Gyula és Teleki Pál: Magyar földrajz. 2. Bp. = uo. 380. p. (könyvis-
mertetés)

Schlosser József: Földrajzi vezérkönyv. Szombathely, 1936. = uo., 381. p.
(könyvismertetés)

1938

Szentistváni örökségünk. = Pannonhalmi Szemle, 13 (1938) 161–164. p.
(klny. is)

Szent István szól hozzánk ... (Szent István király jellemismereti képe.) =
uo. 204–213.

A korszerű papi eszmény. = Korunk Szava, 8 (1938) 55–56. p.

Jadin, Louis: Les actes de la Congrégation Consistoriale concernant les
Pays-Bas, la principauté de Liège et la Franche-Comté, 1593–1797. Rome,
1935. = Századok, 72 (1938) 87–89. p. (könyvismertetés)

Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés és államtörténet 1–2. Bp. é.n.
= uo. 181–182. p. (könyvismertetés)

Schmell, Hugo Karl Haria: Der bayerische Barock. München, 1936. = uo.
234–238. p. (könyvismertetés)

Schaller, Heinrich: Die Welt des Barock. München, 1936. = uo. 257–258. p.
(könyvismerteés)

Schnürer, Gustav: Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit. Pader-
born, 1937. = uo. 373–375. p. (könyvismertetés)

Nigg, Walter: Geschichte des religiösen Liberalismus. Entstehung-Blützeit-
Ausklang. Zürich – Leipzig, 1937. = uo. 532–538. p. (könyvismertetés)

Halmos János: Mit kell tudnunk az emberi szívről és a szívbajok megelőzé-
séről? Bp. 1936. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 65. p. (könyvismertetés)

Schnürer, Gustav: Katholische Kirche und KULTur in der Barockzeit. Pader-
born, 1937. = uo. 152. p. (könyvismertetés)

Karl János: A földrajz tanítása. Bp. 1937. = uo. 153. p. (könyvismertetés)

Félegyházy József: Pázmány bölcsélete. Bp. 1937. = uo. 288. p. (könyvis-
mertetés)

Horger Antal: A palesztinai kérdés. = uo. 304. p. (könyvismertetés)

Prinz Gyula: Magyar földrajz. 3. Bp. = uo. 306. p. (könyvismertetés)

1939

A nő szerepe a történelemben. = Pannonhalmi Szemle, 14 (1939) 251–
261.p. (klny. is) /Pannonhalmi Szemle Könyvtára 27./

A nőről vallott felfogások háttere. = uo. 334–349. p. (klny. is) /Pannonhalmi
Szemle Könyvtára 29./

Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései a 18. században. Veszp-
rém, 1937. = Századok, 73 (1939) 121–122. p. (könyvismertetés)

Thoemmes, Elisabeth: Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein. Aachen, 1937. = uo. 234–235. p. (könyvismertetés)

Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. Pannonhalma, 1938. = uo. 377–378. p. (könyvismertetés)

Weigand József: A pápák a hithírdetés szolgálatában. Bp. 1938. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 49–50. p. (könyvismertetés)

Beekman, E. H. M.: Gott, Mensch, Technik, Wissenschaft. Paderborn, 1937. = uo., 144–145. p. (könyvismertetés)

Bernát Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája. 1687–1914. Bp. 1938. = uo. 152–153. p. (könyvismertetés)

Rochracher, Hubert: Karakterologia. Ford.: Szöllősy Győző. Bp. 1939. = uo. 225. p. (könyvismertetés)

1940

Horthy Miklós 1920–1940. (olaszul és magyarul). In: A pannonhalmi Szent Benedek-rend gróf Ciano Galeazzo és Constanzo-gimnáziumának és Nevelőotthonának Évkönyve az 1939/40. iskolai évről. Pannonhalma, 1940. 4–7. p.

Bonnenfant: Églises rurales du département de l'Eure. 1–2. Paris, 1937. = Századok, 74 (1940) 353. p. (könyvismertetés)

Josephus Waigand: Missiones Indiarum Orientalium. Bp. 1940. = Pannonhalmi Szemle, 15 (1940) 137. p. (könyvismertetés)

Kovrig Béla: Korfordulón. Bp. 1940. = uo. 236. p. (könyvismertetés)

Wöhrmüller Bonifác: Férfias kereszténység. Ford. Fejes Tibor. Bp. = Katholikus Szemle, 54 (1940) 125–126. p. (könyvismertetés)

Pall, Francisc: Le controversie tra in minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania). Roma, 1940. = uo. 415. p. (könyvismertetés)

1941

Brodarics István. = Jelenkor, 3 (1941) február 15. 10–11. p.

A falu papja. = Pannonhalmi Szemle, 16 (1941) 208–213. p. (klny. is)

A plébániatörténetírás módszertana. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 4. (1940–1941). 3–64. p. (Klny. is mutatóval és tartalomjegyzékkel bővítve)

Nagy J. Győző – Klekner Tibor: A két Althann váci püspöksége. 1718–1756. Vác, 1941. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 394. p. (könyvismertetés)

1942

Egyházi levéltáraink. = Pannonhalmi Szemle, 17 (1942) 197–199. p.

Nagy J. Győző – Klekner Tibor: A két Althann váci püspöksége. 1718–1756. Vác, 1941. = Katholikus Szemle, 56 (1942) 223–224. p. (könyvismertetés)

Karácsonyi Sándor: Pér község és plébánia története. Győr, 1941. = Katholikus Szemle, 56 (1942) 224. p. (könyvismertetés)

Szabady Béla: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. Győr, 1941. = uo. 285. p. (könyvismertetés)

Nyéki Kálmán: Vallás és faj. Bp. 1941. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 53–54. p. (könyvismertetés)

Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan a középkorban. 1030–1552. Munkács, 1941. = uo. 149. p. (könyvismertetés)

Kovrig Béla: Embersors a szovjetéletben. = uo. 220. p. (könyvismertetés)

Tóth Dezső: A hevesnagykúnsági református egyházmegye múltja. Debrecen, 1942. = uo. 287. p. (könyvismertetés)

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. = uo. 305. p. (könyvismertetés)

Az egyháztörténész szemhatára. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv, 5 (1942–1943). Bp. 1943. 675–719. p. (klny. is)

Schürer, Gustav: Katholische Kirche und Kultur im 18. Jahrhundert. Paderborn, 1941. = Századok, 77 (1943) 113–115. p. (könyvismertetés)

Nyéki Kálmán: Vallás és faj. Bp. 1941. = uo. 450–451. p. (könyvismertetés)

Borovi József: A mai rozsnyói egyházmegye területének középkori kialakulása. Rozsnyó, 1942. = Katholikus Szemle, 57 (1943) 219–220. p. (könyvismertetés)

Vácegyházmegye múltjából 2. Szerk. Félegyházy József. Vác, 1943. = uo. 348–349. p. (könyvismertetés)

Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Bp. 1941. = Pannonhalmi Szemle, 18 (1943) 312. p. (könyvismertetés)

1944

Háború – idegek – lelkiérő. = Pannonhalmi Szemle, 19 (1944) 88–103. p. (klny. is) /Pannonhalmi Szemle Könyvtára 42./, ill. Rákospalota, 1944.

Gáthy Zsolt: A plébánosok könyvei a plébániatörténetírás szolgálatában. Bp. 1943. = Századok, 78 (1944) 293. p. (könyvismertetés)

Nyíri Sándor: A nagybirtok vallásügyi magatartása a 18. században. Bp. 1941. = uo. 561–562. p. (könyvismertetés)

Zsigovits Béla: Vigasztaló írás a szenvedőknek. Bp. 1944. = Pannonhalmi Szemle, id. évf. 140. p. (könyvismertetés)

Benedek István: Ösztön és bűnözés. Bp. 1943. = uo. 224. p. (könyvismertetés)

Hamvas Béla: A láthatatlan történet. Bp. = uo. 228. p. (könyvismertetés)

1945

Emberismeret. = Papi Lelkiségi, 13 (1944–1945) 91–97. p.

1947

Galla Ferenc: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegzőkönyvei a vatikáni levéltárban. Bp. = Századok, 81 (1947) 316–317. p. (könyvismertetés)

1949

Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirschlichen Yustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Festschrift des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Band 1. Wien, 1949. 151–179. p. (klny. is)

1969

Újabb publikációk a pápai rúnciatörténeti kutatások köréből. = Levéltári Közlemények, 40 (1969) 368–373. p. (klny. is)

1971

Archiva Ecclesiae. = Levéltári Közlemények, 42 (1971) 178–182. p. (klny. is)

Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. = uo. 323–339. p. (klny. is)

Orvostörténeti vonatkozások a Vatikáni Levéltárból. = Orvostörténeti Közlemények, 60–61 (1971) 241–248. p. (klny. is)

1972

A Vatikáni Levéltár és kutatása. = Levéltári Közlemények, 43 (1972) 157–162. p. (klny. is)

1973

A hazai hódoltság vatikáni források tükrében. = Vigilia, 38 (1973) 88–97. p.

1976

Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). = Soproni Szemle, 30 (1976) 20–38, 113–129, 211–227. p. (klny. is)

1981

Bencés szellem és ökumenizmus. = Theológiai Szemle (új folyam), 24 (1981) 351–354. p.

Karsai Ferenc Géza (1905–1981). = Soproni Szemle, 35 (1981) 366–360. p.

1982

A szerzetesi életforma válsága hazánkban a 18. század második felében. = Történelmi Szemle, 25 (1982) 211–228. p. (klny. is)

1983

Az európai felvilágosodás elemzése. = Vigilia, 48 (1983) 15–20. p.

A szerzetesség a vádlottak padján. = uo. 83–90. p.

1986

A Bécsi Pápai Követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Scripta Archivi Munitaturae Vindobonensis de Regno Hungariae 1611–1786. Összegyűjtötte, válogatta, a bevezető tanulmányt írta: –. Magyarország újabkori történetének forrásai. Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1986, Akadémiai Kiadó. 529 p.

Nemzeti egyháztörténetírásunk. Teljesítmények és feladatok. = Századok, 120 (1986) 678–705. p. (klny. is)

A pápa. (XI. Ince). = História, 8 (1986) 3–4. 47–50. p.

1989

Juhász István: A székelyföldi református egyházmegyéék. Kolozsvár, 1947. = Századok, 123 (1989) 542–543. p. (könyvismertetés)

(Mjz. A cikk eredetileg a Századok 1948-as évfolyamában jelent volna meg.)

1991

Egyházi források művelődéstörténeti jelentősége. = Századok, 125 (1991) 330–349. p. (klny. is)

A bibliográfiát összeállította: Molnár Antal

ANTAL MOLNÁR:

A HUNGARIAN CHURCH HISTORIAN OF THE 20TH CENTURY: TIHAMÉR VANYÓ OSB

Tihamér Vanyó was born in 1905 on the territory belonging now to Slovakia. His parents moved with him to Budapest in the year of 1919. He entered the Benedictine order in 1923 and started the studies in Pannonhalma. The degree of a highschool teacher was taken by him in the year of 1929. He was writing his doctoral dissertation jointly with the known historian Gyula Szekfü.

Our purpose with this essays has been, first of all, to describe the church historical activities of Tihamér Vanyó who was performing scientific work for more than 65 years.

Tihamér Vanyó was an active member of the Co-operative of Hungarian Catholic Historians having been organized around Gyula Szekfü. The Co-operative was uniting a generation of prominent scientists in the period between the two world wars. After 1945, when the Communist Party took over the power, the activities of this excellent creative community was abolished.

Vanyó's historical works can be classified in two main groups. His source-materials were being collected mostly in Rome where he was doing researches at several occasions. The reports written by the missionary bishop of Belgrade in the 17th century can be included in this group. Another very important publication is his „Episcopal Reports from 1600 until 1850”. He was publishing the Hungarian materials having been included in the reports having been written by the papal legates in Vienna (1666–1683). The records of the informative processes written in the second half of the 18th century with concern to the Hungarian Candidates for episcopate have been served in form of typescripts prepared for printing. A very careful introduction in Hungarian and annotations in Latin have been annexed to the paper. The introductory essay was published in Vienna in German language in the year of 1949. The manuscript of the source-materials has been preserved in the author's ownership for more favourable times.

The other important part of his historical workmanship consists of a series of methodological informative essays. *The Methodology of Writing the History of Parishes* (1941) is the work which has been most often mentioned and used as source-materials nowadays. He has very clearly described the principles of local historiography, very accurately and clearly summarized the most important information and the fundamental knowledges concerning the sources and professional literature. It is worth to mention that the parish histories written according to the Vanyó-methodology are the most successful works even recently.

His career in the historiography was broken in the year of 1949 when the communist regime was beginning the liquidation of the monastic orders. Twenty years of silence and retirement were coming. He started to continue his activities as a historian only in the 1970-ies and 1980-ies. Source-materials and methodological papers were, first of all, published by him.

STANISŁAW SROKA

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK ÉS A KRAKKÓI PÜSPÖK VITÁJA A 14. SZ. ELSŐ FELEBEN

A 14. század 20-as és 30-as éveiben hozadalmas konfliktusban állt egymással az esztergomi érsek és Nanker, krakkói püspök három, lengyel szepességi település, névszerint: Podoliniec, Gniazda és Lubowla fölötti egyházi joghatóság ügyében. A történetírásban ezidáig már többször felvetődött ez a téma, de mégis csak ritkán vették figyelembe a vita összes tényezőjét¹. Teofil Emil Modelski² külön részlettanulmányt szentelt ennek a konfliktusnak, amelynek a kezdetei a 13. században keresendők. Érdeemes néhány mondatban bemutatni az előzményeket. 1235-ben az akkori krakkói püspök, Wisław, IX. Gergely pápának elküldött levelében arról panaszkodott, hogy a szepességi Szent Márton káptalan prépostja (Szepesváralján)³, aki az esztergomi érseknek van alárendelve, beszedi a papitizedeket a Szent Mária templomtól Podoliniec-ben, amelyek a krakkói püspökséget illetnék meg⁴. A következő információ 1247-ből származik. Akkor IV. Ince pápa intézett január 22-án levelet a wrocławai dékánhoz, értesítve arról, hogy a krakkói püspök, Prandota (1242-1266) panaszt nyújtott be az apostoli Szentszékhez az esztergomi érsekkel szemben, aki ahogyan T.E. Modelski írja: "elégedetlen a saját határaival, elfoglalta az ő egyházmegyéje egy részét, nem kis veszteséget és sérelmet okozva ezzel neki és a krakkói egyházkerületnek"⁵. A pápa megbízta a dékánt ez ügyben a per levezetésével és az ítélet meghozatalával. Azt viszont, hogy vajon megvolt-e az eljárás és az ítélet, sajnos forrás-hiány miatt nem tudjuk.

A konfliktus következő stádiuma már a minket jobban érdeklő 14. század első felére esik, amikor is az ügy ismét per tárgyává lett. Nanker, krakkói

- 1 S. Zachorowski, *Węgieńskie i polskie osadnictwo Spizu do połowy XIV wieku*, Kraków 1909, 81–84; Pirhalla M., *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetektől a püspökség felállításáig*, in: *A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” milleniumi kiadványai*, 4. kötet. Lőcse 1899, 45–47. old.; Pór A., *Boleszló herceg, esztergomi érsek (1321–1328)*, Esztergomi vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyvei, III. k., Esztergom 1900, 27–28. old.; T. Silnicki, *Biskup Nanker*, Warszawa 1953, 60–61. old. Ezt a problémát, ha csak röviden is, felvettem az 1992. augusztus 17-iki kalocsai konferencián elhangzott előadásomon. Lásd S. Sroka, *Lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon (sajtó alatt)*.
- 2 T. E. Modelski, *Spory o południowe granice diecezji krakowskiej od strony Spisza (w. XIII–XVIII)*, Zakopane 1928, 62–74. old.
- 3 *A szepesi káptalan történelmét kidolgozta Hradzky J., Initia, progressus ac presens status Capituli Scepusiensis*, Spišské Podhradie 1901.
- 4 T. E. Modelski, *op. cit.*, 27. old.
- 5 *Ibidem*, 30. old.

püspök legkésőbb 1324 első felében panaszt nyújtott be Avignonba, hogy Tamás esztergomi érsek, majd az utódja Boleszló jogtalanul kiterjesztették a hatalmukat Podoliniecre, Gniazdára és Lubowlára, és akadályozzák őt az egyházi joghatóság szabad gyakorlásában ezeken a területeken. 1324 június 15-én XXII János pápa megbízta Bertalant, a wrocławi egyházmegyei Czarnowąstól nem messze levő premontrei kolostor főnökét azzal, hogy hívja össze az érdekelt feleket, vizsgálja felül az érveiket és a tanúk meghallgatása után hozzon ítéletet⁶. Mind Nanker püspök, mind Boleszló érsek kijelölték az ügyészeiket a következő évben (1325). Nanker ezt május 30-án Opatowiecbe⁷ tette meg, három ügyészt delegálva érdekeinek képviselésére: az akkori krakkói kancellárt Jarosław Bogoriát, Frowinát, a sandomierz-i plébánost⁸ valamint Bertold magisztert Racibórz-ból⁹. Boleszló ugyanezen év szeptember 8-án jelölte ki a képviselőit. Névszerint: Zybotát Grulec-ből és Pétert, a budai Szent Péter templom kántorát¹⁰. Kijelölve a helyetteseiket, mindkét érdekelt fél azon állásponton volt, hogy a vitatott terület emberemlékezet óta hozzája tartozott. A formalitások elintézése után a felperes, vagyis a krakkói püspök ügyészei ismertették bizonyítékaikat. Frowin terjedelmes nyilatkozatot mutatott be, amiből az következett, hogy Nanker elődje a krakkói püspökségben, Jan Muskata szabadon rendelkezett Podoliniec, Gniazda és Lubowla joghatóságával, csakúgy, mint a környék többi falujában. Ez a joguk Muslata elődjeinek szintén megvolt. A nyilatkozatban megtalálható a krakkói püspöknek¹¹ alárendelt szepességi területek részletes földrajzi leírása is. Frowin szavai megfelelték az igazságnak. Őket igazolja III. András király 1299. május 17-i okirata, amit más helyen ismertettem¹². Frowin a benyújtott dokumentumban felhívta a figyelmet arra is, hogy ezeket a területeket Tamás esztergomi érsek foglalta el és csatolta a saját vidékéhez, aki kihasználta Lokietek Ulászló herceg konfliktusát Jan Muskatával, aki ezek után Krakko elhagyására lett kényszerítve. Tamás érsek utódja, Boleszló tovább bitorolta a területet. Frowin követelte az esztergomi érsektől a beszedett tizedek visszaadását a három település bekebelezésének pillanatáig visszamenőleg, amit 1500 márkára becsült (krakkói mér-

6 Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, wyd. F. Piekosiński (tovább KDKK), 1. k., Kraków 1874, 132. sz., 168. old.; T. E. Modelski, op. cit., 64. old.

7 KDKK, 1. k., 139. sz., 176. old.

8 A. Birkenmajer, R. Pollak, Frowinus, Polski Słownik Biograficzny, VII. k. 153–154. old.; K. Ozóg, Kultura umysłowa w Krakowie w 14. wieku, Środowisko duchowieństwa, świeckiego, Kraków 1987, 74. old.

9 K. Skupieński, Bertold z Raciborza i Mikołaj ze Strzelc. Kariery śląskiej notariuszy publicznych w pierwszej połowie 14. wieku, in: Kultura średniowieczna Śląska. Pierwiastki rodzime i obce, szerk. K. Bobowski, Wrocław 1993, 7–8. old.

10 KDKK, 1. k., 141. sz., 179. old.

11 T. E. Modelski, op. cit., 65–66. old.

12 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica, II. k., 4. f. (1290–1301), J. Szentpétery kézírata alapján sajtó alá rendezte Borsa I., Budapest 1987, 4239. sz., 220. old. Ennek az oklevélnek a kivonatát publikálta M. Fenarova, Spisské prepoststvo. Stredoveke listiny 1248–1526. Inventár, Bratislava 1964, 16. sz., 22. old. S. Sroka, Węgierskie epizody działalności biskupa Jana Muskaty, w: tegoż, Szkice z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu (sajtó alatt). Lásd J. Benko, Osiedlenie severného Spiša do polovice 14. storočia, Historické štúdie, 15. k., 1970, 178. old.

ték szerint), valamint kérte a bírót a krakkói püspök joghatóságának visszaállítására a területeken¹³. Frowin levelét a következőkben kézbesítették a másik fél képviselőjének, elegendő időt hagyva a válaszadásra. Figyelembe véve azt a tényt, hogy az érsek érdekeit a Szepességben a szepesi plébános képviselte, Frowin a krakkói püspök nevében követelte, hogy a szepesi prépost szintén lépjen fel a bíróság előtt saját jogainak védelmében. János prépost és a szepességi Szent Márton káptalan 1324. április 8-án jelölték ki az ügyészeiket: Meihard plébános Twarozna-ból, Arnoldot Baldmarból, Ruskint és Miklóst Hunsdorfból¹⁴.

Boleszló érsek megismerkedve a szemrehányásokkal amiket Frowin levele tartalmazott, akciót kezdett a célból, hogy megerősítse a vitatott szepességi területeknek a magyar egyházkörnyékhez való tartozását. Így lehet értelmezni Boleszló néhány okiratát, amire jelenleg felhívom a figyelmet. Az eddigi irodalomban némely közölük egyáltalán nem volt ismert, a nyilvánosságra hozottakat pedig általában nem hozták összefüggésbe a szepességi egyházi konfliktussal. Az első közölük Boleszló érsek oklevele, amely 1326. május 19-én lett kiállítva Esztergomban¹⁵. Boleszló megerősíti benne az 1323. március 11-i, András trákiai püspök által a podoliniec-i Szent Mária templomnak adott 40 napos feloldozást. Ezt a feloldozást a templomba járó hívők a meghatározott ünnepeken érhették el. Boleszló nemcsak megerősítette a podoliniec-i templomnak nyújtott feloldozást, de még önmaga is hozzáadott további 40 napot. A hívők meglátogatván e szentélyt a megjelölt napokon nem 40, hanem 80 napos feloldozást szerezhettek. Néhány hónappal később Boleszló a Szepességbe látogatott, ahol 1326. szeptember 4-től 12-ig tartózkodott. A magyar egyházfő látogatásának a vitatott területen szimbólikus jellege volt. A folyamatban levő perrel egyidőben a magyar egyház jelenlétét volt hivatott demonstrálni a politikailag amúgy is Magyarország fennhatósága alá vont területeken. A szepességi ottartózkodás első napján Boleszló meg akarván nyerni az ottlakó németek jóindulatát, 40 napos feloldozást adott a német Sipno nevű faluban levő Szent Egyed plébániatemplomnak¹⁶. Ugyancsak megerősítette, Henrik plébános kérésére, a feloldozást, amit a templom 1295-ben szerzett. Szeptember 11-én Boleszló a Szepességben terjedelmes okiratot állított ki¹⁷, amelyben a szepességi káptalan tagjainak kérésére megerősítette elődjeinek néhány fontos intézkedését ezen a területen. Boleszló esztergomi érsek kancelláriája ugyanezen a napon (szeptember 11-én) kiállított még más okmányt is, habár kisebb jelentőségűeket¹⁸. Szeptember 12-én János szepesi prépost egyszemélyben Boleszló kancellárja is, fel lett ruházva az érsek által 40 napos feloldozás adási joggal a saját prépostságának határain belül¹⁹. Boleszló látogatása érsekségé-

13 T. E. Modelski, op. cit., 66–67. old.

14 KDKK, 1. k., 142., 180. old

15 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, ed. Fejér G., 8. k., 5. rész, Budae 1832, 103. sz., 173. old.

16 Magyar Országos Levéltár, DF 280224.

17 Magyar Országos Levéltár, DF 272251.

18 Magyar Országos Levéltár, DF 263111, 264603, 264610.

19 Monumenta Exxlesiae Strigoniensis, III. K., ed. Dedek L. C., Strigoniü 1924, 147. sz., 84. old.

nek északi határvidékein alapvetően nem volt befolyással a per lefolyására. A tárgyalás czarnowas-i Bertalan által megállapított időpontjában csak a krakkói püspök ügyésze jelent meg, viszont sem az érsektől, sem pedig a szepesi préposttól nem jött el senki. A krakkói püspök ügyésze tehát javasolta, hogy a távollétükben hozzanak ítéletet. Bertalan a szakértők tanácsainak meghullgatása után úgy döntött, hogy kijelöl még egy, végleges időpontot a tárgyalásra. Ezen már mindegyik fél képviselői teljes létszámban jelentek meg, azonban az eljárás gyors befejezésének reménye szertefoszlott az esztergomi érsek 1328 decemberében bekövetkezett, nemvárt és Bertalan pápai bíró halála miatt²⁰.

Bertalan utódja a pápai kinevezésből kifolyólag Prot lett, aki szintén premontrai kolostor vezetője volt nem messze Czarnowas-tól. A per folytatódott. 1332 február 12-én Cieszyn-ben a Dominikánusok refektóriumában Prot távolléti ítéletet hozott, mivel az esztergomi érsek ügyészei notórikusan elkerülték a bíróság előtti megjelenést. Az ítélet elismerte a krakkói püspök teljes egyházi joghatóságát a vitatott területek felett, egyidejűleg az esztergomi érseket és a szepesi prépostot örökös hallgatásra ítélve, valamint az összes erről a területről beszedett jövedelem megtérítésére a károsultaknak, 2200 márka értékben. Ezenkívül az ítélet kötelezte az esztergomi érseket a krakkói püspök perrel kapcsolatos költségeinek megtérítésére, 175 márka értékben²¹. Az ítélet tartalmából az következik, hogy a vitatott terület 1310 körül lett a magyar fél által elfoglalva. Az ítélet mégsem lett végrehajtva, mivel Podoliniec, Gniazda és Lubowla 1315-1320 közötti években Lengyelországtól való leválása és magyar politikai fennhatóság alá kerülése után, a megnyert per ellenére sem sikerült ezeket a területeket a krakkói püspökséghez kapcsolni.

STANISLAW SROKA:

A DISCUSSION OF THE ARCHBISHOP OF ESZTERGOM WITH THE BISHOP OF
CRACOW IN THE FIRST HALF OF THE 14TH CENTURY

In the twenties and thirties of the 14th century a lengthy conflict was setting the Archbishop of Esztergom against the Bishop of Cracow because of the ecclesiastical adjudical power over three Polish settlements – Podoliniec, Gniazda and Lubowla – having belonged to the geographic region of Szepesség (in the northern part of the historical Hungary). The historiography was several times dealing with that conflict even earlier but all the motives of the dispute were only seldom examined. Teofil Emil Modelski was investigating a special part of that conflict in a study. The roots of the conflict are to be looked for in the 13th century.

In the year of 1235 bishop Wislaw of Cracow was complaining in a letter dispatched to Pope Gregory IX that the provost of the Saint Martin chapter (Szepesváralja) who had been subordinated to the Archbishop of Esztergom was collecting the ecclesiastical tithe from the Saint Mary parish of Podoliniec despite the fact that the Bishop of Cracow was being entitled to that tithe.

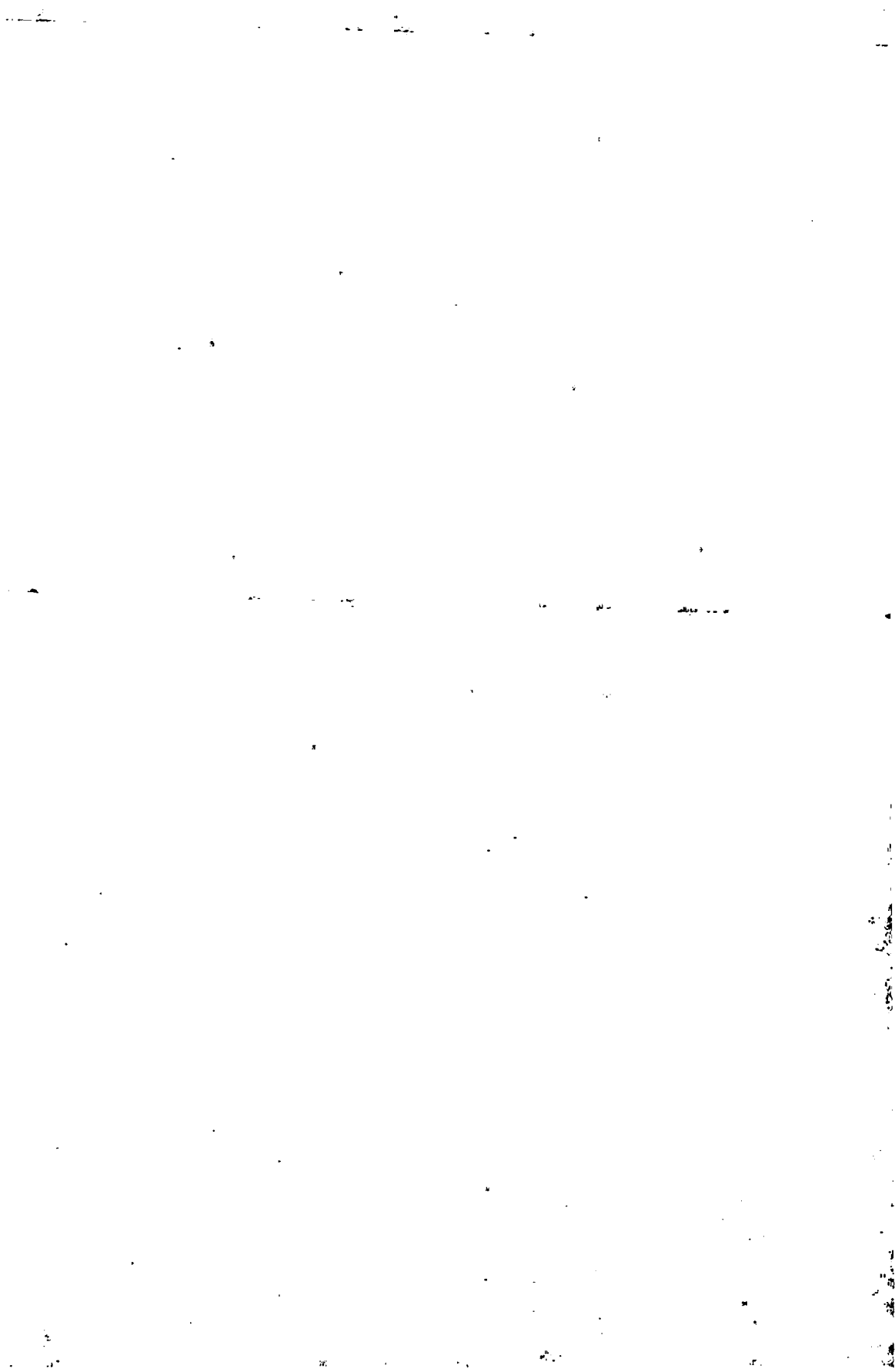
The following information was dated in the year of 1247. On January 22nd Pope Innocent IV sent a letter to the dean of Wroclaw, and informed him that bishop Prandola of Cracow (1242–1266) had lodged a complaint to the Holy Seat against the Archbishop of Esztergom. In that

20 T. E. Modelski, op. cit., 68. old.

21 KDKK, 1. k., 150. sz., 190–194. old.; T. E. odelski, op. cit., 70–72. old.

complaint he was writing, according to T. E. Modelski, as follows: "... he (i.e. the Archbishop of Esztergom) was discontented with his boundaries, he had occupied a part of the Cracow diocese, and had caused, like that, a significant damage and injury to him and to the diocese of Cracow. The Pope had given an order to the dean to proceed in that case, and to pass a judgement. But, unfortunately, we cannot learn if the process has actually been conducted, and if the judgement has actually been passed because there are no sources.

The case has been submitted to the Pope. He has designated a court, and the court has passed the judgement. From the contents of the decision we can learn that the territory concerned was occupied by the Hungarian party in the year of 1310 or so. But the judgement has not been enforced because Podoliniec, Gniazda and Ludowl became separated from Poland and put under Hungarian political sovereignty in the years of 1315–1320, and, therefore, it was impossible to annex that territory to the episcopate of Cracow in spite of the fact that the case had actually been won.

MÉSZÁROS ISTVÁN

ISKOLATÖRTÉNETÜNK BAROKK KORSZAKA

Az iskolatörténet ritkán használja a „barokk” kifejezést korszakmegjelölésként, ellentétben az irodalomtörténettel, zenetörténettel vagy művészettörténettel. De azért sajátos jegyekkel rendelkező időszaka ez az európai, illetve a magyar iskolatörténetnek is.

Ezt a magyar iskolatörténeti korszakot tulajdonképpen két nagy ünnep, két igazi nagy barokk ünnep keretezi, határolja.

Az egyik: 1635 novemberének elején zajlott le a felvidéki, Pozsony közelében levő városban, Nagyszombatban: fényes barokk ünnepség keretében nyílt meg a Pázmány Péter által alapított egyetem. Ünnepélyes főpapi Veni Sancteszentmise a templomban, majd színpompás menetben vonultak át az egyházi és világi méltóságok az egyetem épületébe: csillogó öltözékek, bíbor és lila főpapi ruhák, a nádor és a nemesség díszmagyarjai; a rektor, a dékánok ünnepi dísztalárisban, előttük heroldok emelték magasba tisztségük díszjelvényeit; csattogtak a zászlók, zengtek a trombiták, a harsonák, peregtek a dobok.

S az egyetem ragyogó dísztermében nagy barokk szónoklatokkal indították el az új intézmény – máig tartó, ma is tartó – életét.

Másfél évszázad múlva, 1780. június 25-én a budai királyi vár barokk díszcsarnoka volt az ugyancsak országgraszoló pompával végbevitt ünnepség színhelye. A királynő, Mária Terézia személyes képviselőjének jelenlétében az ország egyházi és világi előkelőségei az országos iskolareform-munkálatok befejezését ünnepelték.

KIÉPÜLT ISKOLARENDSZER

De térjünk vissza a nagyszombati egyetemavató ünnepre, 1635-öt írtak akkor. Egy igen fontos iskolatörténeti tényt szimbolizált ez az aktus: a korábbi középkori, illetve reneszánszkori állapotot továbbfejlesztve kiépültek az újkori hazai iskolarendszer mindhárom szintjének alapjai.

1. A 16–17. század fordulóján s az azt követő évtizedekben ugyanis létrejöttek a katolikus és protestáns népiskolák a nagyobb településeken, kialakultak az alapszintű iskolahálózat alapjai. Fontos tény ez a magyar művelődéstörténet szempontjából (hasonlóan nagy fontosságú, mint egy egyetem létrejötte).

Ezekben az iskolákban a tanulókat anyanyelvükön oktatták az elemi ismeretekre. Megjelent és elterjedt a három magyar nyelvű – illetve más nemzetisé-

gi nyelvű – népiskolai alaptankönyv: az ábécés-könyv, a katekizmus-könyv és a bibliai történetek iskolai tankönyve. Ezeket mind a katolikus, mind a protestáns iskolákban használták.

2. 1635-re már szilárdan álltak az új középszintű iskolahálózat alapjai.

A korabeli gimnáziumban, illetve az ennek megfelelő középszintű iskolatagozatban ekkor 10–16 éves fiúk tanultak. A törzsanyag a latin grammatika, poétika és retorika volt, a latin klasszikus szerzők műveinek intenzív tanulmányozásával egybekötve. Fontos tantárgy volt a matematika is.

Az oktatás nyelve ezen az iskolaszinten mindenütt a latin volt, katolikusoknál, protestánsoknál egyaránt.

3. A népiskolák alapszintje, a gimnáziumok középszintje fölé megújították, korszerűsítették az oktatás felső szintjét is. Számos akadémia, akadémiai jellegű tagozat működött az országban, katolikusok, protestánsok egyaránt szervezték és tartották fenn ezeket, ahol a humán- és reál bölcsész tudományokat és a teológiát oktatták.

Végül a felső szintet – s az egész hazai iskolai oktatási intézményrendszert – betetőzte az 1635-ben megnyitott nagyszombati egyetem.

* * *

E létrejött szilárd alapokon az 1635–1780 közötti másfél évszázados barokk időszak meghozta a magyar iskolarendszer szétterülését, az egyes intézményekben folyó oktató-nevelő munka elmélyülését, kiteljesülését.

E másfél évszázad alatt mindezek következtében jelentősen kibővült hazánkban az alpműveltség megszerzésének lehetősége a népiskolákon keresztül, s ezzel együtt tágult az alsóbb társadalmi rétegekből származók számára a műveltség segítségével történő társadalmi feljebbjutás lehetősége.

Erőteljesen gyarapodott a középszintű iskolák hálózata is az országban e barokk korszakban: az egyházi és világi értelmiségiek képzésének lehetőségei növekedtek ezáltal. Főként a világi értelmiség gyarapodása szempontjából mutatkozott ez fontosnak.

Középszintű iskolák szervezése a katolikusoknál a szerzetesrendek feladata volt. Ekkor különösen a jezsuiták, a piaristák és a ferencesek jeleskedtek gimnáziumaikkal.

Ugyancsak megszervezték a maguk középiskola-tagozataikat a protestánsok is: mind az evangélikusok, mind a reformátusok, mind az unitáriusok vezettek intézményeikben gimnázium-tagozatot.

S megszilárdultak a barokk kor Magyarországon a felsőoktatás intézményei is. Számos katolikus akadémia, illetve protestáns kollégiumi-líceumi akadémiai tagozat vált népszerűvé, híressé, jelentős diáktömegeket vonzóvá. A felsőfokú képzésben részesülő értelmiségiek jelentősen megnövekedett számban álltak rendelkezésre a különféle társadalmi vezető posztokra. Ugyanakkor e felsőoktatási intézmények a hazai tudományosság felélénkülése tekintetében is fontos szerepet játszottak.

A kezdetben két egyetemi fakultásos, bölcsészeti és teológiai kart magában foglaló nagyszombati egyetem hamar kibővült a jogi karral; ugyanakkor Kasán is működött 1660–1773 között bölcsészeti és teológiai fakultással rendelkező jezsuita egyetem.

E nagyszabású barokk-kori összetett intézményrendszer-fejlődés végbement mind a királyi Magyarországon, mind Erdélyben, majd pedig a töröktől megszabadított területeken is.

* * *

Hazai – egyben nyugat-európai – sajátosság, hogy a barokk időben a katolikus iskolaszervezők, szakítva a középkori örökséggel, már külön választották és külön intézményként működtették az egyes iskolafokokat: a népiskolát, a gimnáziumot, az akadémiát. Ezzel szemben a protestánsok megtartották a középkori iskolamodellt és náluk egyetlen intézményben – egyetlen kollégiumban vagy líceumban – tanult az ábécés kisdiaáktól kezdve a középszintű, gimnáziumi tagozatba járó tanulókon át az akadémiai tanulmányokat végző teológus öregdiákiig az összes növendék.

Ugyancsak középkori hagyományként élt tovább a 17–18. században a protestáns oktatási-nevelési intézményekben a preceptor rendszer: nem felnőtt pedagógusok, hanem nagyobb, az akadémiai tagozatba járó nagydiákok oktatták a kisebbeket ábécére, latin grammatikára. A katolikus közép- és felsőszintű iskolákban csakis felnőtt „főhivatású” pedagógusok oktattak.

A nagyobb katolikus és protestáns intézmények felnőtt tanárai mind külföldi egyetemi tanulmányokat végeztek, élénk volt a külföldi egyetemjárás.

KÉT KIEMELKEDŐ EGYÉNISÉG

A magyar barokk iskolaügynek két kiemelkedő alakja volt: Pázmány Péter és Apáczai Csere János. Mindketten a 17. században tevékenykedtek.

Pázmány Péter esztergomi érsek nem csupán az egyetemet alapította, hanem igen sokat áldozott a katolikus szerzetesi gimnáziumok létesítésére, konviktusok – azaz bentlakásos diákintézmények – alapítására, egészen modern újjáépítésként a leányok nevelőintézetére. De szívügye volt – anyagiakkal is, szigorúsággal is – a falusi népiskolák fejlesztése, jó tanítókkal való ellátása is. Neki köszönhető az első magyar nyelvű népszerűsítő pedagógiai tanulmány a fiúk és a leányok helyes neveléséről.

Az erdélyi Apáczai Csere János, a gyulafehérvári, majd a kolozsvári református kollégium tanára értékes iskolakorszerűsítő gondolatokkal tért haza hollandiai egyetemi tanulmányaiból, s igyekezett ezeket itthon érvényesíteni. Ugyanakkor a modern nyugateurópai természetfilozófiai és társadalomfilozófiai eszmékkel is megismertetni törekedett akadémiai nagydiák-növendékeit.

A korabeli európai és hazai akadémiákon „fizika” összefoglaló név alatt oktatták az anyagi világra vonatkozó összes tudományokat. Így történt ez nálunk is, s e természettudományi diszciplinákat a felújított, de ekkor már elavult hagyományos középkori arisztotelészi természetfilozófia alapján tanították. Apáczaai a nagy kortárs-tudós, Descartes elveit igyekezett érvényesíteni az oktatásban a korszerűtlen örökölt tanok helyett, erről írt is nagy művében, a Magyar Enciklopédiában. De egyházi felettesei számára ez egyelőre nem volt elviselhető. A század végén azonban már helyet kapott a Descartes-i filozófia előbb a protestáns kollégiumok felső tagozatain, majd a katolikus akadémiákon is.

* * *

Ebben az időben egy-egy ország uralkodója, illetőleg a politikai hatalmat gyakorló kormányzat meghatározó szerepet játszott a helyi egyházak életében. A királyi Magyarországon a katolikus egyház minden tekintetben élvezte az uralkodó és a kormányzat támogatását, Erdélyben viszont 1690-ig a kálvinizmus volt az államvallás. Ennek megfelelően az állami hatóságok a támogatott egyház iskoláit segítették, viszont a többi felekezet iskoláit igyekeztek visszaszorítani, egyes esetekben – mintkét részről – eléggé drasztikus eszközöket is alkalmazva.

ÉRZELMEK, ÜNNEPEK

Természetesen a vallásosság járta át ekkor mind a katolikus, mind a protestáns iskolák belső életét, oktató-nevelőmunkáját. Ez a protestáns iskolákban egy puritánabb jellegű vallásosság volt, míg a katolikus iskolákban egy érzelmektől átfűtött, az ember egész személyiségét átjáró igazi „barokk” vallásosság érvényesült.

Ezért a katolikus iskolákban igen nagy jelentőséget tulajdonítottak az érzelmi nevelésnek, a nevelés művészeti-esztétikai vonatkozásainak.

Tulajdonképpen ekkor alakultak ki az iskolai ünnepek, amelyeknek két színtere volt: a templom és az iskolai díszterem (ez utóbbi ebben az időben vált a középiskolák fontos részévé). Mindkettőt művészi módon tervezték meg: értékes művészi kiképzést kapott maga az épület, külseje, belseje; a belső térben freskók, más festmények, szobrok: ezek is mind a barokk érzelmességet, átéltséget sugallták. S az ünnepély elmaradhatatlan szereplője az énekar, zenekar; fontos tényező az ünnepi ruha, a különféle helyi és regionális méltóságok és kíséretük megjelenése, az ünnepség egész miliője.

Ez mind az iskolás diákokra (és a megjelent felnőttekre) irányuló nevelési hatások erősítése céljából történt.

* * *

Természetesen nagy ünnepe volt az iskolának, sőt az egész városnak az iskolaév kezdete és befejezése. Különleges ünnepélyességgel ment végbe az egyetemeken a doktorráavatás: ennek ekkori barokk külsőségeit még ma is őrzik egyetemeink.

A gimnáziumban e barokk korban egy új ünnep is megjelent: a védőszent nagy fényvel megült napja. Ez ugyancsak szorosan pedagógiai vonatkozású: ideált akartak diákjaik elé állítani a kor pedagógusai, olyan ideált, amely megtestesíti azt a nevelési eszményt, amely felé növendékeit irányítani, vezetni akarják.

Ebben az érzelmeiktől átjárt, a művészeti-esztétikai nevelésnek nagy fontosságát tulajdonító iskolai közegben az ünnepélyek pedagógiai hatásait különleges módon fokozták az iskolai színelőadások. Ekkor mindegyik szerzetesi iskola tanárai és diákjai megrendezték tanévenként a maguk 5–6 iskolai színelőadását. Ezek 4–5 órán át tartó komoly drámák, ritkábban vígjátékok voltak, erkölcsi tanulságokkal.

E színelőadások témáit éppen úgy vették a bibliából, a görög-római mitológiából, mint az egyetemes és a magyar történelemből. De számos aktuális téma is színre került. Egy-egy helyi esemény (templomalapítás, tűzvész, pestis stb.), a törökellenes háború eseményei, azok kiemelkedő hőstettei stb. 1686-ban Buda várának a töröktől való visszafoglalását ugyancsak e nagy történelmi esemény színpadi feldolgozásával ünnepelték sok hazai iskolában.

Ezek a színdarabok is elsősorban pedagógiai céllal kerültek színre: a játszó diákok átélték azokat az erkölcsi tartalmakat, amelyeket megjelentettek. A nézők pedig – diákok, szülők s mások – esztétikai-művészi élmény keretében azonosulhattak ezekkel az erkölcsi-nevelési üzenetekkel. Ezek által a diákok sok új ismeretet is szerezhettek; s a fellépést, a deklamálást, a nyilvánosság előtti szereplést is gyakorolhatták.

Ezek az iskolai színelőadások az egész város társadalma-lakossága számára nagy eseményt, ünnepet, élményt jelentettek.

* * *

A 17–18. század folyamán a legtöbb iskoladrámát latin nyelven adták elő. De azután felhangzottak nemzeti nyelveken is. Szokás volt például, hogy a felvidéki városok jezsuita gimnáziumainak diákjai az úrnapi körmenet négy megállása helyén az alkalomhoz illő dramatikus jeleneteket mutattak be latinul, magyarul, németül és szlovákul.

Mindnyájan jól ismerjük a csíksomlyói ferences gimnázium diákjainak és tanárainak közös művét, a nagypénteki passiójátékot, amelyet a csíksomlyói domboldal szabadtéri színpadán adták elő a 17–18. században ízes, nemesveretű erdélyi magyar nyelven. Ebben Krisztus kínszenvedésének és halálának történetét jelenítették meg, a magyar anyanyelv által is emelve a vallásos élményt, a magyarsághoz való tartozás érzését és tudatát is erősítve. A barokk kor nagy ajándéka volt ez iskoláinknak, az egész magyar művelődésnek!

Nem lehet véletlen, hogy a közelmúltban, az 1980-as évek elején, a szocializmusban elfásult, elszürkült magyar társadalom számára milyen felrázó hatású volt a „Csíksomlyói passió” színházi előadása, e barokk diákszínjáték felújítása.

LATIN ÉS MÁS NYELVEK

Iskolatörténetünk e barokk korszakban az iskolázás középső és felső szintjén latinul folyt az oktatás katolikusoknál, protestánsoknál egyaránt. A nagydiákok szálláshelyein viszont más nyelvek tanítására is sor került, ugyancsak e barokk kor vívmányaként.

A protestáns kollégiumokban, líceumokban az akadémiai tagozat növendékei bent laktak a kollégiumi, líceumi épületben lévő „kamorák”-ban; a katolikus szerzetesrendek viszont külön konviktusokat, diákotthonokat létesítettek egyes főpapok, főurak alapítványjaiból.

E konviktusokban és kamorákban többféle kiegészítő oktatás folyt ezekben a századokban. Itt történt első ízben iskolás diákcsoport számára szervezett magyar nyelvoktatás, azoknak a nagydiákoknak, akik nem tudnak magyarul. Az első, diákok számára készített magyar nyelvtankönyv 1682-ben jelent meg, Pereszlényi Pál jezsuita tanár készítette a nagyszombati konviktus növendékei számára.

Sok helyütt oktatták természetesen a német nyelvet. Az első „távolabbi” nyelv, amelyet tanítani kezdtek a hazai diákszállásokon, a francia volt. Adatok bizonyítják, hogy az 1710-es évektől tanították a soproni jezsuita konviktusban. Itt francia nyelvű színelőadásokat is rendeztek, amelyek még Bécsből is vonzottak közönséget.

Elsősorban a nemesi fiatalság számára volt szükséges az a két „gyakorlati foglalkozás”, amelyet ekkoriban az összes konviktusban oktattak: a társasági tánc és a vívás.

A sárospataki református kollégium diák-kamoráiban gyakran gyűltek össze a nagydiákok közös éneklésre a 18. század középső évtizedeiben. A különféle tájakról származó diákok különféle népdalokat s más énekeket hoztak, de vidám diákdalok is születtek ezeken az összejöveteleken. Közülük sokat le is írtak a vaskos füzetekbe, a melodiáriumokba.

ZÁRÓSZAKASZ

Iskoláinknak ez a barokk-kori sajátos fejlődési folyamata jelentős új vonásokat felmutató zárószakaszba torkollott a 18. század középső évtizedeiben, az 1740-es évektől, Mária Terézia trónralépésétől kezdve.

Az egyik újszerűség: az ismert politikai-társadalmi okok következtében sajátos új nemzettudat, új magyarságtudat jelentkezett a magyar nemesség körében, s ez behatolt az iskolai oktatásba-nevelésbe is.

Ennek nyomán merült fel az igény a magyar nemzet történelmének alaposabb tanulmányozására, Magyarország földjének, területének, földrajzáinak

jobb, alaposabb megismerésére. Ennek nyomán jelent meg hazai iskoláinkban a barokk korban a magyar történelem, magyar földrajz tantárgypáros, előbb a gimnáziumokban és az akadémiákon, majd a népiskolákban is.

De felmerült a magyar nyelv, a magyar nyelvtan iskolai megismertetésének igénye is, de nemcsak a konviktusokban lakók, hanem mindegyik iskolás diák számára.

A magyar történelem-földrajz iskolai bevezetése terén sok köszönhető Bél Mátyásnak, a pozsonyi evangélikus líceum rektorának; az iskolai magyar nyelvvel való foglalkozás terén pedig Faludi Ferencnek, a neves jezsuita költőnek, írónak, tanárnak.

Egy érdekes apróság: e barokk kori magyar történelmi érdeklődés eredményeként bukkantak az első magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd szövegére, amelyet Pray György jezsuita történész-tanár tett közzé Faludi Ferenc olvasatában.

Ekkor kerültek országszerte az iskolák diákszínpadjaira a kiemelkedő magyar történelmi személyiségek: Szent István, Szent László, IV. Béla, Hunyadi János, Mátyás király – mint vonzó, követésre méltó nevelési ideálok.

S ez is érdekesség: e régmúlt korszakok történelmi személyiségeit általában későbarokk-kori magyar nemesi ruhában ábrázolták az ekkor készült festményeken, freskókon, szobrokon; így jelenítették meg őket a diákszínjátékokban: zsinóros mentében, pitykés dolmányban, sarkantyús csizmában...

Az 1750-es években a magyar piaristák vezetői forradalmi javaslatokkal álltak elő: legyen magyar az oktatás nyelve a középszintű iskolákban, a gimnáziumokban, s legyen minden tanuló számára kötelező tantárgy a magyar nyelvtan. Ezt a javaslatot azonban az állami tanügyi szervek elutasították.

* * *

A hazai későbarokk iskolafejlődés másik ujdonsága az oktatás természettudományos oldalát érintette.

A 18. század első felének nagy európai tudományos új-hulláma volt Newton fizikája, és a belőle levezetett természetfilozófia. Ezek elvei azután a század közepe után bekerültek a hazai iskolák oktatásába is, egy új modern természettudományos gondolkodást indítva el hazánkban, már kezdetben kiváló tanárokat ösztönözve ilyen szellemű oktatásra, illetve tankönyvírásra.

Ekkor kezdte tanári pályafutását két jeles jezsuita természettudós: Makó Pál metamatikus-fizikus, valamint az európai hírű Hell Miksa csillagász. De ugyancsak ennek az új természettudományos felfogásnak volt kiváló helyi képviselője Maróti György matematikus és Hatvani István természettudós, mindketten a debreceni református kollégium tanárai.

S a magyar iskolatörténet e barokk korszakának zárószakaszát jól szimbolizálja két tankönyv.

Az egyik Losontzi István, a nagykőrösi református kollégium rektorának „Hármas kis tükör” című kis könyvecskéje 1773-ban, a népiskolák tanulóinak. Ebben rövid magyar történelmi vázlat és versekbe szedett magyar földrajz található.

A másik Molnár János jezsuita tanár terjedelmes tankönyve 1777-ből az akadémiák számára „A természetiekről” címmel: a teljes Newton-i fizikát nyújtja magyar nyelven.

BÚCSÚ ÉS ÁTMENET

De eközben, az 1760-as években a bécsi udvarban, majd hazánkban is megjelent és érvényesülni kezdett a barokk gondolkodásmóddal szembenálló, a barokk szellemiségét kiszorító, Nyugat-Európában már egyre jobban hódító új eszmeáramlat, a felvilágosodás. Az 1760-as évek végén elkezdődött hatásainak beszűremkedése a magyar tanügybe, a közoktatáspolitikába, az iskolai tananyagba, a tanárok gondolkodásába is.

Ugyancsak ebbe az irányba hatottak Mária Terézia iskolakorszerűsítő intézkedései. Ennek eredményeként az uralkodó – osztrák és magyar tanügyi szakembereivel – elkészíttette az első állami összefoglaló tanügyi szabályzatot a magyar iskolarendszer számára. Címe: Ratio Educationis, ezt az uralkodó 1777-ben tette közzé. Majd az ezt követő intézkedéssor után 1780 júniusában nagy ünnepség keretében a budai vár dísztermében befejezettnek nyilvánították a magyar tanügy megújítását célzó széleskörű reform-munkálatokat.

Az ünnepély külsőségei még a régiék, a barokk világáé: csillogó fényes csarnok, színes egyházi és világi öltözetek, felvonulások, fanfárok, dobpergés; harangzúgás a templomtornyokban, mozsárgyúk dörgése a vár bástyáiról...

De amit a jelenlevők ünnepeltek: a megreformált iskola már más ideálok, új oktatási-nevelési célok felé irányította diákjait.

ISTVÁN MÉSZÁROS:

THE BAROQUE AGE OF OUR SCHOOL HISTORY

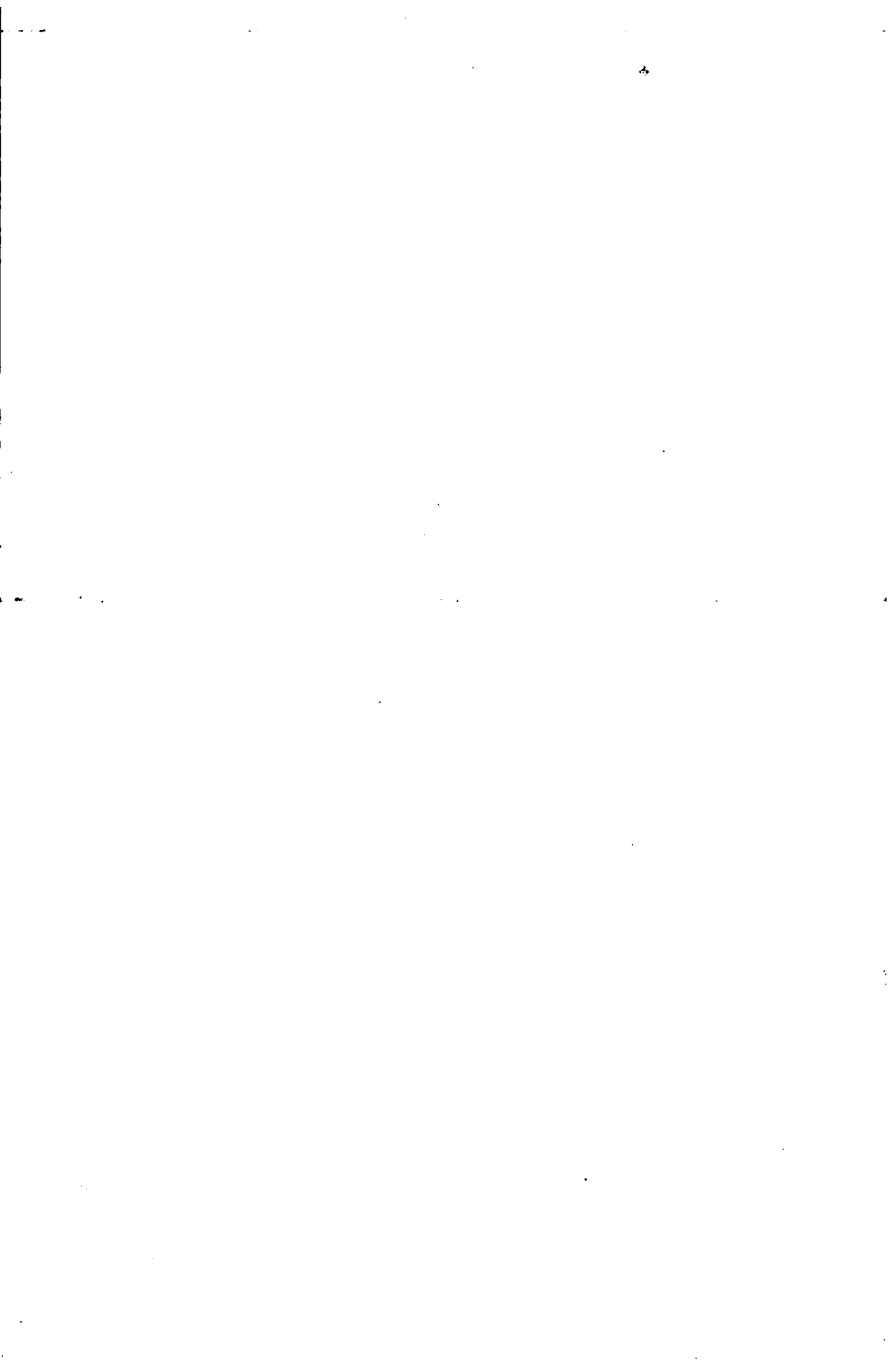
The Lutheran pastors having lived in the northern part of the historical Hungary were mentioning during their discussions having been arranged at the end of the 16th century several data concerning the interdictions of earlier catholic liturgical and paraliturgical actions. Some documents of them have been left to us in writing, too. Such documents are: the Articles of Murány from the first half of the 1590-ies, the Articles of Csetnek from the year of 1591, the Articles of Kishont–Murány from the year of 1596, the Articles of Biccse from the year of 1600 and the Articles of Rozsnyó from the year of 1604.

The people concerned by those decisions were in part Hungarians and in part members of a "Slavic" population groups. The decisions were substantially identical with regard to all groups of

the population. One cannot find in those decisions any differentiation or discrimination concerning the different nationalities. They obviously were of general meaning, and they had obviously been taken over from the common West or Central European tradition.

The pastors having belonged to the Lutheran direction of the Reformation were in those days, in the 1950-ies, beginning to abolish the elements of the earlier catholic liturgy from their rites. If examining the interdictions concerned we shall be able to survey the long series of the partly liturgical and partly folkloristic medieval actions having been carried out at the occasions of the feasts adopted by the Church. Those actions were still carried out by the domestic Lutheran congregations in the traditional ways and, therefore, the interdictions concerned were regarded as required measures.

According to those decisions the following actions were to be interdicted: to take straw into the flats, the consecration of oats and salt in the day of Steven, the first martyr, the consecration of wine on Saint John's day, the consecration of twigs on Childermas Day, the consecration of ashes in the Lenten period, the consecration of water and fire on Easter vigil, the consecration of ham, sausage, fruits and cheese on Easter day. It has been interdicted to participate in processions on Twelfth-day, Easter day and Corpus Christi Day, to light a bonfire on the vigil of Saint John the Baptist's day. It has been regulated the permitted dancing on occasions of marriages. The bride was to be taken home in the way permitted to the true Christian people, and not in the way of "running and springing around". It has been forbidden the abduction of the bride, as well as all "magic practices" on occasions of marriage. The death-mourning and death-watching have also been forbidden, as well as the custom of electing a pentecostal king.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/1-2

KÁPOLNAI IVÁN

ADALÉKOK MEZŐKÖVESD ÉS KÖRNYÉKE ISKOLAÜGYÉNEK
TÖRTÉNETÉHEZ A 19. SZÁZAD DEREKÁIG

A középkortól Mária Terézia iskolareformjáig (1777)

A hazai iskolázás ügye a középkortól kezdve a legszorosabban kapcsolódik az egyház(ak) történetéhez. A püspöki székhelyeken működött káptalani és a különböző kolostori, szerzetesi iskolákon kívül leginkább a plébániai székhelyeken folyt ugyanis oktatási tevékenység. És a legtöbb plébánia székhelyén a 14–15. században működött már iskola.

Mezőkövesden nem volt szerzetesház, kolostor – legközelebb Kácson működött egy bencés apátság –, az egri káptalani iskola nem volt ugyan messze, de az iskolai oktatás ügye elsősorban mégiscsak a helybeli plébánia történetével együtt tárgyalható.¹ Nem ismeretes azonban, hogy Mezőkövesden mikor létesült önálló plébánia. A korábbi helytörténeti munkák az 1332–37. évi pápai összeírásra hivatkozva említik a helység templomát és plébániáját is. Az újabb történeti földrajzi kutatások azonban ezt nem támasztják alá. Számos Kövesd nevű település volt ugyanis az országban, és a tizedjegyzékben szereplő Kövesd nem azonosítható Mezőkövesddel. (A „mező” előtag a helység nevében csak a 15. század közepe táján tűnik fel először.) Hiányzik a pápai lajstromból Mezőkeresztes, a dél-borsodi táj másik legnépesebb települése is. A borsodi főesperesség területéről feltüntetett 92 plébániás helység közül csak 12 sorolható Mezőkövesd környékéhez – a leszűkített területű volt mezőkövesdi járás, illetve az 1980-as években kialakult városkörnyék, mint közigazgatási körzet határain belüli településeknek mintegy fele. Közülük a legtöbb tizedet Ábrány fizette, amely a megyében az első között emelkedett mezővárosi rangra.² A 15. század derekán azonban már Kövesd (és a szomszédos Keresztes) is mezővárosi kiváltságokat kapott, és minden bizonnyal plébánosi székhely is volt, ahol oktatási tevékenység folyt. A plébániai iskolákban a hittani és erkölcsi alapismereteket, egyházi énekeket és imádságokat, az olvasás és esetleg az írás elemeit tanította a pap, vagy a tanítómester („ludi magister”). Tudjuk azt

1 Békesfi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1549-ig. Bp. 1906. 24–25. – Mászáros István: Az iskolaügy története 996–1777 között. Bp. 1981.

2 Gyórfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. 735. – Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987.

is, hogy a 15. századtól a mezővárosi iskolák tananyaga bővült, hogy a vásároló, piacokra járó kézműves tudjon valamelyest írni és számolni is.³

Mátyás király korából név szerint is ismerjük Mezőkövesd egyik plébánosát, Paparcsi Miklós személyében: Beatrix királyné kegye folytán – minthogy ő volt az úrnője a diósgyőri várnak, melynek uradalmához Kövesd is tartozott –, az egyházi rendek felvétele nélkül nyerte el közelebről meg nem határozható évben a tekintélyes (évi 100 aranyforint) jövedelmet biztosító gazdag mezőkövesdi plébániát.

A 16. századból is számos kövesdi papot ismerünk név szerint: az 1550. évi török összeírásból András nevűt, az 1559. évből pedig Gergely nevű (új) papot. Az 1576-ban említett Nagy Balázs azonban már református papként szerepel: „Isten szavának hirdetője” (minister verbi Dei) – amint akkoriban a protestáns prédikátorokat nevezték – és folyamatosan végig követhető 1594-ig a Mezőkövesden működött református papok sora.⁴

Az iskolázásban a reformáció nem jelentett törést, hanem inkább lökést adott az oktatás kiszélesítésének, iskolák szervezését indította el. Egyes adatok szerint a szomszédos Mezőkeresztesen – a környék máig legnagyobb református településén –, már 1560-ban, Bogácson, a másik szomszédos településen 1569-ben létesült a reformált vallásnak közössége, Mezőkövesden és több környékbeli faluban pedig 1576-ban alakult református egyház, amelynek keretében feltehetően iskolai oktatás is folyt.⁵ Az új hit terjedését látva, az 1560. évi nagyszombati zsinat a katolikus egyházban is ösztönzést adott új iskolák felállítására, a régiek megújítására. Elrendelték, hogy minden plébániatemplommal rendelkező faluban, mezővárosban és városban külön tanítót kell alkalmazni, aki meghatározott ismeretekre tanítsa a közösség lehetőleg minden gyermekét.⁶ A történeti irodalomban elterjedt vélekedések szerint azonban a 16. század végén az ország magyar lakosságának mintegy kilenctized része protestáns volt. A török hódoltságban működő katolikus világi papok számát Pázmány Péter 1622-ben mindössze 20-ra becsülte. A plébániák száma azonban természetesen ennél több volt, mert ferencesek, bosnyák szerzetesek és jezsuiták is elláttak egyes plébániákat.⁷ Tudjuk azt is, hogy a környék települései közül nem vert gyökeret a reformáció Szentistvánon, Négyesen, Alsóábrányban, Kácson, a lakosság nagy része katolikus maradt Ivánkán, Szomolyán pedig 1635-től a katolikus plébános neve is fennmaradt.⁸

3 Soós Imre: Mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779–1845. Eger, 1992. 5.

4 Sárközi Zoltán: Mezőkövesd története 1275–1918. in: Sándor István – Sárközi Zoltán: Mezőkövesd város monográfiája. Mezőkövesd, 1975. 50., 57., 61., 64.

5 Klein Gáspár: Borsod vármegye és népességének története. in: Csikvári Antal (szerk.): Borsod vármegye (Vármegyei Szociográfiák. 5.) 1939.

A magyarországi református egyház Egyetemes névtára az 1912. évre. Bp. 1913.

6 Mészáros István: Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp. 1972. 26–27. és Soós (1992) i.m. 5.

7 Szakály Ferenc: Katolikus hierarchia a török hódoltságban. in: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): Egyházak a változó világban. Bp. 1991. 247.

8 Klein Gáspár – Péchy Horváth Rezső: Községi adattár. in: Csikvári Antal (szerk.): Borsod vármegye 4. r. 2., 24., 74., 100., 157. és Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985.

Ismeretes Pázmánynak az a döntése 1629-ből, amely személyes joghatósága alá vonta az egri egyházmegye területén működő négy plébániát. Ezek között volt a kövesdi is,⁹ amely valószínűleg a mezőkövesdével azonosítható. A zempelényi Nagy- és Kiskövesd lakossága ugyanis a 19. században is református többségű, a Heves megyei kis lélekszámú katolikus Erdőkövesdről pedig nehezen valószínűsíthető, hogy parokiája lett volna a 17. század első felében. Mezőkövesdnek az anyakönyvei is fennmaradtak 1676-tól kezdve, és vannak adatok arról, hogy anyakönyvei az 1650-es években is voltak, de elkallódtak. Nagy János nevű plébánosáról is tudunk. Ő temette el Csepelényi Györgyöt, azt a pálosrendi missziós szerzetest, aki Abaúj megyében sikeres térítő tevékenységet folytatott. Ezért a református hajdúk Füzér faluban elfogták, válogatott kínzások közepette magukkal cipelték és Farmos helység közelében, Szőkepusztán megölték. Ruhátlan holttestének megtalálása után maga a török pasa rendelkezett eltemettetéséről. Ezt végezte el többszáz hívő részvételével Nagy János mezőkövesdi plébános, akiről még a század végén is vannak adatok. (Csepelényi György holttestét a későbbiekben 1687-ben a sátoraljaúj helyi templom kriptájába szállították.)¹⁰

Ha helytálló az a feltevés, hogy a Pázmány által említett plébánia Mezőkövesden volt, akkor a napjainkig fennmaradt, legrégebb kövesdi anyakönyveket több, mint egy fél évszázaddal megelőző időkhöz, a 17. század elejének pontosan meg nem határozható évéig vezethető vissza a kövesdi katolikus parokia folyamatos fennállása. Ez egyben azt is jelzi, hogy Mezőkövesd történetében csak rövid ideig tarthatott a reformáció hatása. A katolikus iskolai oktatás kezdetét Mezőkövesden a fennmaradt anyakönyvek fölfektetésének évétől, 1676-tól számítják,¹¹ de amennyiben korábbra datálható a működése a plébániának, azzal együtt bizonyos oktatási tevékenység is vélelmezhető. S mindez szembenáll azzal a korábbi helytörténeti megállapítással, amely szerint Mezőkövesd 1596-ban elpusztult, s jóformán egy egész évszázadon át lakosok nélkül volt. De nem erősíti meg azt az újabb feltevést sem, hogy a város népének nagy része elmenekült, „elfutott” észak felé, mások pedig 1612 után ideiglenesen Mezőkövesdtől délre, Nagyszállás dülő közelében húzták meg magukat, ahonnan 1665 után kezdtek visszaszivárogni. Ha nemcsak valószínűsíthető, hanem kétséget kizáróan igazolható is lesz, hogy a Pázmány által említett egri egyházmegyei plébánia Mezőkövesden volt, akkor ez – a történeti kutatók vélekedésével szemben –, sokkal inkább a kövesdi matyóság 1930-as évtizedbeli néprajzi monográfiájának az elmúlt évtizedekben figyelemre nem méltatott azt a megállapítását látszik alátámasztani, hogy „Mezőkövesd egyike volt Dél-Borsod ama falvainak, amelyek a török dűlást többé-kevésbé átvészelték”.¹²

9 Soós (1985) i.m. 31.

10 Sárközi (1975) i.m. 73., 77. és Méré Mihály: Matyóföld és népe. in: Magyar Katolikus Akció 1942. febr., valamint Csepelényi György (Egy elfeledett magyar vértanú). in: Magyar Katolikus Akció 1942. ápr.

11 Soós (1992) i.m. 20.

12 Borovszky Samu: Borsod vármegye története I. Bp. 1909. 262–263. – Sárközi (1975) i.m. 68–72. – Herkely Károly: A mezőkövesdi matyó nép élete. Bp. 1939. 6.

A török kiűzése után Egerben csak 1690-ben állították fel (újra) a plébániai iskolát, Diósgyőrben 1746-ban, Mezőkövesden pedig a török uralom alatt is működött tehát egy plébániai kis iskola. Az anyakönyvi bejegyzések szerint „ludi magister”-ének a neve az 1670-es évek derekán Endres György volt. Őt 1679-ben Mészáros István, 1694-ben Kudlay István kántortanítók követték, majd 1702-től az iskolamesteri teendőket Sebe Péter látta el, aki a későbbiekben megyei törvényszéki ülnök, majd szolgabíró lett.¹³

A tanító nemcsak a papot helyettesítette számos funkcióban, hanem a település hivatalos ügyeit is intézte a földesúrral és/vagy a megyével szemben, vagyis a jegyző munkáját is ellátta. Jegyzői minőségében a tanító gyakran volt távol a falutól. Az egyházi szervek (ezért is) általában szorgalmazták a tanítói és jegyzői munkakör szétválasztását.¹⁴ A kántori teendők ellátása azonban sokáig összekapcsolódott a tanítósággal: századunk közepéig az iskolák államosításáig a kántortanító egy személyben töltötte be a két munkakört nagyszámú településen.

Nem tudni, hogy Kövesden a tanító mikortól kezdve mentesült a kántori teendőktől – általában a 18. század első felétől számítják a két szolgálat szétválasztásának megindulását – de a megyében, valószínűleg az elsők között: az 1766–68-ban végrehajtott katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek egész Borsod megyében csak Mezőkövesden említenek függetlenített iskolamestert, Heves és Külső-Szolnok megyében is csak Gyöngyösön, ezenkívül az egri egyházmegye legsűrűbben benépesült és majdnem tiszta katolikus tájrészében, a kiváltságos Jászkerület három mezővárosában és 8 községében. A 18. század derekán mintegy három és félezer főnyi, kivétel nélkül katolikus lakosságú Mezőkövesden 1740-től volt már egy fából emelt kis iskolaépület. (Igaz, jóval kisebb, mint a csupán fele akkora lélekszámú és legalább fele részben protestáns Diósgyőrben.) Az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint már javításra szoruló mezőkövesdi iskolában mindössze 20 tanulóval foglalkoztak. Ez roppant kevés, ha figyelembe vesszük, hogy a csupán tizedannyi (355 főnyi) lélekszámú, ugyancsak szintiszta katolikus, szomszédos Szomolyán 16 tanulót jegyeztek fel! Ugyanakkor az 1740-es évek elején a jezsuiták egri gimnáziumában 398, Gyöngyösön pedig 332 diák tanult.¹⁵

Az iskolában az általában szokásos módszer szerint a tanító felolvasta a katekizismuskönyvből az aznapra kijelölt szakaszt. A katekizmus szolgált tananyagul, s egyben módszerként is. Ez a tananyagnak kérdések és feleletek formájában való előadását jelentette. Bizonyára Mezőkövesden is az egész világon legelterjedtebb katekizmust használták, amelyet az első németországi jezsuita rendfőnök, a szentté avatásakor egyháztanítónak nyilvánított Canisius Péter még 1555-ben állított össze, és amelyet 1591-ben rövidített (az eredeti 211 helyett 122 kérdést és feleletet tartalmazó) formában is kiadtak. A magyarra fordított, rövidített Canisius-féle katekizmus kiegészült az uralkodók névsorát és a fontosabb történeti ismereteket is tartalmazó „magyar kalendá-

13 Soós (1992) i.m. 19–20. és Sárközi (1975) i.m. 97.

14 Mészáros (1981) i.m. 427.

15 Soós (1992) i.m. 10. és Mészáros (1981) i.m. 431–432.

rium"-mal, ezenkívül magyar ének- és imaszövegekkel. A könyvecske vásáron is árúsított közkedvelt szellemi terméké vált, Esterházy Károly püspök azonban 1765-től már erősen szorgalmazta az egyházmegyében készült – Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános által összeállított és Egerben kiadott – katekizmuskönyvet ("Az egy igaz és boldogító hitnek elei"). De arra is figyelmeztetett, hogy a tanító az elég terjedős szövegből csak a könnyen érthető kérdéseket és feleleteket recitáltassa.¹⁶

Az 1768. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv tájékoztatása szerint Mezőkövesden a tanító a katekizmusból kijelölt kérdéseket és feleleteket hetenként négyszer recitáltatta, majd szombaton és még vasárnap reggel átismételtette; az írást naponta kétszer: délelőtt és délután is tanította, olykor pedig még a latin nyelv alapismereteit is. Mindezért a városi tanács évente 14 Ft készpénzzel és terményekkel fizetett; más adatok szerint pedig Nagy János iskolamester 1768-ban minden tanítványától évente 15 krajcárt és az ünnepnapokon egy tojást kapott.¹⁷

A 18. század második felétől a felvilágosodás eszméinek hatása alatt már az állam is kezdett foglalkozni az oktatás-nevelés ügyével, felismerve annak jelentőségét. Ennek jeleként Mária Terézia 1769 végén széleskörű iskolastatisztikai felmérést rendelt el a tanulók és tanítók számáról, az utóbbiak illetményéről, az iskolák viszonyairól általában.¹⁸ Az 1777. évi felmérés adatai a borsodi településekről sajnos nem maradtak fenn (de 33 megyére vonatkozóan ma is a kutatás rendelkezésére állnak). Egy 1772/73. évben végrehajtott másik összeírásból tudjuk azonban, hogy Mezőkövesd környékének minden – nemcsak plébániás (anyaegyházas) – településén működött már iskola, az egyetlen Cserépváralja kivételével, melynek lakói akkoriban még szláv ("slavonica") nyelven beszéltek. (A borsodi főesperesség egész területén ezenkívül még egy filiafalu volt tanító nélkül.) A környékbeli iskolák általában egy tanítóval működtek, de a vegyes vallású községeknek – mint pl. Daróc, Sály, Vatta és Borsod megyében ezenkívül még 7 falunak és 6 mezővárosnak – két „ludi magister”-e is volt: egy katolikus és egy református.¹⁹

A RATIO EDUCATIONIS ÉS MÁS ISKOLAÜGYI RENDELKEZÉSEK

Az osztrák örökös tartományokban a királynő már 1774-ben új iskolai rendtartást tett kötelezővé, és 1776-ban kiadta az utasítást a magyarországi tanügyi igazgatás állami hivatali szerveinek 9 tankerületi főigazgatóság és elemi iskolai felügyelőségek felállítására. Az egész magyarországi iskolarendszert szabályozó, 1877. augusztus 22-én latin nyelven kiadott Ratio Educationis meghagyta az egytanítós, alsófokú, vagy alsóelemi ('triviális') iskolákat, és

16 Szentiványi Dezső: A katekizmus története Magyarországon. Bp. 1944. 16–34., 40–62. és Soós (1992) i.m. 11–12.

17 Soós (1992) i.m. 10, 20.

18 Uo. 12.

19 Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 (A Magyar Királyság lakott helyeinek jegyzéke 1773-ban) Bp. 1920. – Mészáros (1981) i.m. 433 és 641–645.

intézkedett arról, hogy a városok – ide értve a mezővárosokat is –, főelemi iskolákat ("schola capitalis vernacula oppidana") állítsanak fel és tartsanak fenn. A tankerületi székhelyeken pedig a háromosztályos főelemi iskola ("schola capitalis vernacula primaria") tanítóképző tagozattal, a „praeparandiá”-val, négyosztályossá egészült ki.

A (mező)városokban az iskola építése és fenntartása már korábban is a városra tartozott, az új szabályozás szerint pedig az iskolaigazgatót és tanító(ka)t sem a plébános, hanem a városi magisztrátus fogadta fel – melynek már a középkortól kezdve volt szerepe az iskolamester {felfogadás”-ában –, és azt nem az esperes, hanem a királyi iskolafelügyelő ("inspektor") hagyta jóvá. A plébános, vagy káplán csak a hitoktatást végezte az iskolában a hét egy napján. A „professor”-nak nevezett pedagógus(ok) illetményeit is – a Helytartótanács előírásainak figyelembevételével – a városi előjáróság állapította meg.²⁰

A szervezeti változásokon túlmenően fontos újítása volt az iskolareformnak az un. norma-módszerek alkalmazásának bevezetése. Korábban az egyes tanítványokkal külön-külön foglalkozott a tanító, az új módszerben egyszerre foglalkoztatja, tanítja valamennyit, figyelmüket egyszerre köti le. A tanulni való anyag rövid, tömör összefoglalását felírja a táblára, hogy a tartalmi összefüggéseket a tanulók jobban megértsék, vizuálisan is érzékeljék. Az un. katekizálós, kérdező – valójában Szokrateszig visszavezethető – módszerek alkalmazásával a kérdésekre adott feleletekből ítéelhette meg a tanító, hogy megértették-e az előadott anyagot. A korábbi, csupán az emlékezetet foglalkoztató recitáltató tanítási módszerrel szemben előtérbe került ily módon az értelem megvilágosítása.²¹ Az egri egyházmegye túlnyomó része a Kassa székhellyel működő tankerületi főigazgatósághoz tartozott. Miután ott felállították, ill. átszervezték a tanítóképző tagozatos főelemi iskolát, 1779 nyarától megkezdődött a (mező)városokban a norma-, vagy nemzeti iskolák felállítása, átalakítása.

Egerben és Gyöngyösön már 1779-ben megtörtént az átszervezés, 11 járszági és 3 nagykunsági településen 1780-ban. Mezőkövesden a nemzeti, vagy normaiskolát az 1783/84. tanév elején, november 1-től vezették be. A városban korábban, az 1770-es években Papos János nevű iskolamester és egy tanítónő foglalkozott a gyermekek oktatásával-nevelésével abban az új – mintegy 80 tanuló elhelyezésére alkalmas – iskolaépületben, melyet királyi rendelet alapján a város rendkívül tevékeny plébánosa emeltetett, külön lakrésszel az iskolamester részére. Répássy András 1767–1789 közötti plébánosi működése alatt restaurálták 1770-ben kívül-belül a templomot is, újjaalakították a paplakot (parokiát), szobrokat állítottak fel és – a korabeli latin nyelvű plébániai feljegyzés szerint – „az addig nyakas és nehezen kezelhető nép rendbe szedetett”. Az adatok szerint az iskolamester mindegyik tanuló után 54 krajcárt kapott és összes jövedelme 40,30 Ft volt.²² Ebből 75 tanulóra következtethetünk, megkö-

20 Mészáros István: A Ratio Educationis 1777 és 1806. Bp. 1981. 27., 44., 47. – Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti – tartalmi átalakulása 1777–1830 között. Bp. 1984. 29–39.

21 Mészáros (1984) i.m. 154.

zelítve az iskola befogadóképességét. Ez kb. arányban van a csupán feleannyi – az 1786. évi összeíráskor 2.339 – lakost számláló Diósgyőr 34 fős tanuló-lét-számával. Ez utóbbiból azonban csak 12 volt leány, Kövesden viszont – ha helyt adunk a korabeli feljegyzéseknek – éppen ellenkezőleg: a lányok száma jóval meghaladja a fiúkét. Ez a szokványostól eléggé eltérő jelenség lenne, mert iskolába általában nagyobb számban jártak fiúk, mint lányok.

A városi előljárásnak a királyi kamarával, mint földesúrral, 1784. július 4-én kötött szerződése jelentősen megnövelte a normaiskolává átalakított intézményben a „professzor”-i címmel illetett iskolamester jövedelmét. A szerződésben a Kamara a két professzornak évi 100–100 Ft készpénzfizetést és 4–4 köből rozost helyez kilátásba, a mezőváros ingyenlakást és további 4–4 köből rozost ad nekik, a város lakossága pedig 12 öl tűzifát termel ki és szállít lakásuk és a tantermek fűtésére. Az ugyanazonnap, ill. két nappal korábban aláírt dotációs szerződés szerint a Miskolc-alsóvárosi iskola 3 tanítója egyenként 150 Ft készpénz fizetést kapott a Kamarától, de a tűzifán kívül minden természetbeni járandóság nélkül, a diósgyőri tanító pedig csak 80.- Ft-ot, 12 köből búzát és 6 öl tűzifát, (ez utóbbi kitermelését és elszállítását azonban a lakosság felpanaszolta.) A kövesdinél jóval több termény-, hús és egyéb természetbeni járandóságuk volt viszont a 80, vagy többnyire 100 Ft készpénzfizetésen kívül a járszági normaiskolai professzoroknak.²³

A mezőkövesdi normaiskola ügye nem alakult azonban minden tekintetben a Kamarával kötött szerződésben foglaltak szerint. A leánygyermek iskolájának a felépítéséhez az uradalom nem akart segítséget adni. Így az előljáróság 1817-ben úgy döntött, hogy annak felállítása „boldogabb időre” halasztassék. A következő évben viszont az uradalom prefektusa (előljárója) nyilatkozott úgy, hogy a professzorok fizetése a várost terheli. A város végül is csak tető alá hozta saját erejéből a leányiskolát, és a tanítónőnek 1822-ben évente 40 Ft-ot és hat köből „élet”et szavazott meg, ugyanakkor a tanítónak évi 45 Ft-ot és 4 köből búzát.²⁴

A Helytartótanács 1785-ben arról is rendelkezett, hogy a különböző felekezetű iskolákat „közös”, vagy „vegyes” iskolákká kell összevonni, olyan vegyesvallású falvakban, ahol valamelyik felekezet anyagi erők hiányában nem volna képes felekezete számára iskolaépületet emelni, tanítót tartani. Ily vegyes iskolát kívánt kialakítani Kazinczy Ferenc a korabeli iskolafelügyelő Mezőkövesd környékén az egri püspöki uradalomhoz tartozó – alig 700 lakosú, háromnegyedrészen református vallású – Bükkzsércen (és a népesebb, katolikus többségű Harsányban) is.

II. József 1784. évi nyelvrendelete – amely Magyarországon (ahol a lakosság nagyobb része nem tudott magyarul), a holt latin nyelv helyett a németet kívánta megtenni a közigazgatás és művelődés nyelvévé – az alsófokú iskolák-

22 Sárközi (1975) i.m. 97., 99.

23 Soós (1992) i.m. 19–22.

24 Sárközi Zoltán: Adalékok a mezőkövesdi iskolák történetéhez. in: A mezőkövesdi állami I. László általános gimnázium Jubileumi Évkönyve az 1960–61. iskolai évről. Miskolc, 1961. 58.

ra nem vonatkozott ugyan, de a Helytartótanács rendelkezései szerint új iskolamestert alkalmazni, vagy a meglévőt állásában megerősíteni csak akkor lehetett, ha ismeri a normarendszert és a német nyelvet. Számos normaiskolában azonban – így pl. különösen a Jászságban –, kizárólag magyar nyelven tanítottak, és ahol volt is németnyelvű oktatás, 1790 tavaszától, II. József halála után megszűnt. A hegyaljai iskolákban a magyaron kívül németül és latinul is tanítottak, Mezőkövesden pedig a nemzeti, vagy normaiskola két professzora (Szikur István és Száli László) – amint az 1790. évi esperesi kerületi jelentésben olvasható –, „német nyelven oktatott.”

A normaiskolákat számos kritika érte a német nyelv favorizálásán kívül az alkalmazott oktatási módszer miatt is. Így pl. helytelenítették a korbalei pedagógusok többek között az ún. kezdőbetűzést, vagyis a táblai vázlat kezdőbetűs felírását a táblára, emlékezetbe-vésés céljából. Bár a falusi iskolákat nem kötelezték a normamódszer alkalmazására, de a kántortanítóknak is tájékozódniuk kellett róla a tankerület székhelyén működő „primaria” iskolában szervezett tanfolyamokon, vagy legalább a legközelebbi normaiskolában, gyorsított tapasztalatcserés képzés keretében. A borsodi kántortanítókat Miskolcra és Mezőkövesdre irányították az 1790 után egyszerűsített normamódszer elsjátítására. Az egyszerűsítés után is megmaradt azonban az a követelmény, hogy a tanító a táblánál valamennyi tanítványával egyszerre foglalkozzék, a gyerekeknek legyenek tankönyveik, (legalább két-háromnak egy); legyen a tanteremben számoló- és ábécés-tábla, kréta, spongeya. Elhagyták azonban az eredeti módszerből a táblai vázlatot és a kezdőbetűzést.

A II. József törekvéseivel szembeni elégedetlenség jele volt az is, hogy a Helytartótanács az uralkodó halála után hamarosan eltörölte az egyhónaposnál hosszabb iskolamulasztás miatti 20 krajcáros büntetést, az egyes iskola-fenntartó mezővárosok pedig önhatalmúan megszüntették normaiskolájuk működését, elbocsátották tanáraikat stb. Az új uralkodó, II. Lipót azonban leállította ezeket az akciókat, és a Helytartótanács 1795. évi Instrukciója nyomán a későbbiekben sor került még új normaiskolák felállítására is, főleg a királyi kamara kezelésében lévő helyeken. Így pl. Mezőkövesd környékén, Cserépfaluban, amely korábban Esterházy gróf birtokához tartozott, és rövid időre, átmenetileg került csak a Kamara kezelésébe. A falu az 1820-as években a Bükkalján a legnépesebb település volt, több, mint 1800 – túlnyomórészt református – lakossal. A Helytartótanács utasítására a Kamara 1824-ben itt katolikus (!) normaiskolát létesített. Tanítójának javadalmozására fél jobbágyteleknek megfelelő szántóföldet és rétet kellett kihalásítani az uradalom földjéből, az egyházmegye pedig 88 Ft készpénzfizetést biztosított neki az érseki alapítványból. A falu ugyan hamarosan a szász Coburg herceg birtokába került, de az iskola még az 1830-as évek második felében is működött, az 1828-ban alapított egri tanítóképzőben végzett tanító vezetésével.²⁵ (Minden bizonnyal színvonalas oktatás folyhatott a faluban, ha Fényes Elek, az 1840-es évtizedbe-

25 Soós (1992) i.m. 18–20., 24–25., 28–32., 48–50.

li viszonyokat tükröző művében, említésre érdemesítette, hogy ott a gyermekek „már az iskolákban műveltebb gazdaszatra oktattatnak”.)²⁶

Az 1806. évi, második Ratio Educationis – miként az első is – részletesen szólt az iskolákban az egyes tantárgyak oktatása során alkalmazandó módszerekről. A Helytartótanács meghagyta 1811-ben, majd 1817-ben azt is, hogy csak a királyi egyetemi nyomdában előállított új rendszerű tankönyvek engedhetők be az iskolába. (Az egyetemi nyomdának különben Mária Teréziától kapott privilégiuma volt iskolai tankönyvek előállítására.) A tankerületek, iskolafelügyelőségek működése mindinkább összeszűkült, formálissá vált. Az 1831-től hivatalosan is megszűnt iskolafelügyelői intézmény hatásköre a területileg illetékes esperesre szállt át. Közben fokozatosan csökkent a mezővárosi normaiskolák száma is: Borsodban Mezőkövesden kívül csak Miskolc-Alsóvárosban maradt meg, Heves megyében 1835/36. tanévben Egerben, Gyöngyösön és Gyöngyöspatán működött, a Jászságban pedig a korábbi 11 közül csak 6 településen.

ISKOLAÜGY 1845–1870 KÖZÖTT

A Helytartótanács 1845. évi iskolai szabályzata – mely büntetés terhe mellett kötelezett minden szülőt arra, hogy gyermekét 6 éves korában az iskolába beírassa és azt vele 10–12 éves korig elvégeztesse,²⁷ – hivatalosan is megszüntette a mezővárosi többtanítós normaiskolákat: „fölsőelemi” iskola lett az elnevezése, amely ráépült a régebbi egytanítós, „triviális” kisiskola helyére lépett egy- (esetleg két-) osztályos „alsóelemi”-re. Nem minden normaiskolából lett azonban „fölsőelemi”: az egri egyházmegye területén 1852-ben végrehajtott iskolaösszeírás Mezőkövesden például nem említi „fölsőiskola”-t. Egész Borsodban csak Miskolcon volt egy, Heves megyében Egerben, Gyöngyösön és Gyöngyöspatán, a Jászkerületben pedig Berényben és Árokszálláson. Az 1845. évi szabályozás szerint az elemi iskolák igazgatója a helybeli plébános, felügyelője a kerületi esperes, és csak felső ellenőrző szervként maradt meg a tankerületi főigazgató. De ha meg is szűnt hivatalosan a „normaiskola” elnevezés, több, mint fél évszázados működésük hatásaképpen a legtöbb falusi iskolában meghonosodott a korszerűsített normamódszer, és a későbbiekben általánossá vált az ábécés- és számoló-tábla használata.²⁸

A kövesdi normaiskola 1845 után nem vált ugyan „fölsőelemi”-vé, de 1846-ban új iskola létesült a városban, s ezzel számuk háromra emelkedett, majd egy évtized múlva további két iskola – egy fiú- és egy leányiskola – felépítéséről határozott 1857 tavaszán a város. A szolgabírói hivatal azonban legalább négy iskola felépítését tartotta szükségesnek, mert helyszűke miatt „a legjobb akarat mellett sem járhatott oskolába legalább 500 gyermek.” A többnyire módo-

26 Fényes Elek: Geographiai Szótár I. Pest, 1851. 213.

27 Kányar József: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770–1868). Bp. 1989. 261.

28 Soós (1992) i.m. 33–38., 41–45.

sabb parasztagzdákból álló előljáróság viszont úgy gondolta jónak, hogy a nagyszámú gyerek közül a kezdők délelőtt, az „előmenetelt tevők” pedig majd délután tanulnak. Egyébként is elégségesnek tartották, hogy egy paraszt gyerek 10 éves koráig látogatja az iskolát, s utána a közvetlen hasznot hajtó mezei munkának szenteli idejét. Érvelésük szerint „egy tíz éven túli gyermek már egy cseléd helyét pótolja”. Iskolába járás 12 éves korig „a mezei munkát űző mezőkövesdi lakosságnál ... leginkább nyári időben kivihetetlen”, másrészt, „ha a gyermek három, vagy négy év alatt az elemi iskolában előadottakat megtanulja, a mások három évet nehezen töltené iskolában.”²⁹

Végülis 1858-tól 5 iskola működött Mezőkövesden, ami azonban nagyon kevés volt az akkoriban már 9 ezer körüli népességű városban. Az új iskolák felállítása után nem is mutatkozik nyomban számottevő változás a tanulók számában, inkább csak az iskolák zsúfoltsága csökkent valamelyest. Az iskolába járók száma 1844-ban ugrott meg valami oknál fogva az előző évi 237-ről mintegy kétszeresére, és 1845-ben már 480 gyermek tanult a két mezőkövesdi iskolában. Az 1846-ban létesült iskolával csak átmenetileg javult némileg a helyzet, mert az 1840-es évek végén már 600-at közelítette a tanulók száma, 1853-tól pedig a legtöbb évben meghaladta a 700-at, és három évtizeden át 700 körüli szinten hullámzott a létszám az 5 iskolában.³⁰ Ez jelentősen meghaladja a szabadságharc utáni abszolútizmus iskolaszabályzatában meghatározott normát, amely az egy tanítóra bízható gyermekek számát 100-ban állapította meg, és amely a tankötelezettséget is 12 éves korig terjesztette ki.³¹ Törvényileg a tankötelezettség Magyarországon 1868 előtt nem volt szabályozva, és – mint láttuk –, az 1850-es években mintegy félezer (a későbbiekben pedig még több), iskoláskorú gyermek nem járt iskolába. Az 1870. évi adatok szerint Mezőkövesden a 6–11 évet betöltött gyermekeknek alig több, mint a fele látogatta az iskolát. Ennél alacsonyabb arányszámmal a környékbeli községek közül csak az 1900 körüli lélekszámú Tardon találkozhatunk 1870–71-ben. Itt azonban az iskolalátogatás meglehetősen rapszódikus volt: egy évtizeddel korábban pl. kétszer annyi (több, mint 180), gyermek járt iskolába, a későbbi években a felére zuhant az iskolalátogatók száma, majd újból javult a helyzet. Kövesden még az 1870-es években is a lakosságnak csak 7% körüli aránya járt iskolába, csaknem minden községben pedig több, mint 10%-a, helyenként 13–15%-a is, (vagyis az iskolakötelesek nagy többsége). Ez meg is mutatkozik a kövesdi analfabéták nagy számában. A hivatalos magyar statisztikai szolgálat által 1870. év elején végrehajtott első magyarországi népszámlálás adatai szerint az írni-olvasni tudás Mezőkövesden a következőképpen alakult:

29 Sárközi (1961) i.m. 59–60.

30 Schematismus venerabilis Cleri Agriensis ad annum 1814.

31 Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Bp. 1927. 27.

	Férfi	Nő	Együtt
Ír, olvas	1.220	356	1.576
Csak olvas	1.689	2.059	3.748
Nem ír, nem olvas	1.639	2.233	3.872
Összesen:	4.548	4.648	9.196
Ebből: %			
Ír, olvas	26,8	7,7	17,1
Csak olvas	37,1	44,3	40,8
Nem ír, nem olvas	36,1	48,0	2,1

Az analfabetizmus százalékos értékei természetesen reálisabbak lennének az összlakosság helyett a 7 vagy 10 évesnél idősebb népességhez való viszonyításban, de a múlt századi népesség korcsoportonkénti megoszlásáról adatok nem állnak rendelkezésre. Az írni-olvasni tudásnak ezek a legrégebbi közgsi szintű hivatalos hazai adatai azonban így is nyújtanak hozzávetőleges tájékoztatást a korabeli analfabetizmus méreteiről, s ezek térbeli és időbeli összehasonlítások alapjául is szolgálhatnak.

Az összlakosságnak Kövesden egyhatoda – a férfiaknak egynegyede, a nőknek alig 8%-a – tudott írni-olvasni. A város környékéhez tartozó közel két tucat település közül csak 4 Bükk-alji és egy síkvidéki faluban találunk ennél alacsonyabb arányszámokat. Előfordult, hogy a lakosság fele, hét további községben több, mint egyharmada írt és olvasott. A korabeli Borsod megye területének egyharmadát elfoglaló egri járásban – ahová Kövesd és környéke is tartozott – a lakosságnak jó negyede tudott írni és olvasni, a megye egészében pedig kb. harmada, a miskolci járásban több, mint 40%-a.

Feltűnően sok Kövesden a csak olvasni tudó fél-analfabéták száma és aránya: több, mint kétszerese az írni-olvasni tudóknak, pedig a legtöbb községben fordított volt a helyzet. Inkább azokban a községekben voltak számosabban, ahol az írni-olvasni tudók aránya csak 10% körül mozgott. Ahol a lakosság 40–50%-a írt-olvasott, ott nem írtak össze egyetlen fél-analfabétát sem. Említést érdemel, hogy Mezőkövesd környékének alföldi részén – a napjainkban leginkább halódó falvakban – az átlagosnál magasabb volt az iskolázottsági szint. Megállapítható továbbá az is, hogy az írni-olvasni tudás legalacsonyabb arányszámaival inkább a katolikus többségű falvakban találkozunk. Ez bizonyára összefügg azzal (is), hogy a református iskolákban már a reformkorban – Fényes Elek adatai szerint országos átlagban – egy tanítóra csupán kb. fele annyi (mintegy félszáz) tanuló jutott, mint a katolikus iskolákban.³² Meglepő viszont, hogy olyan katolikus többségű falvakban is alacsony (10–15%-os) az írni-olvasni tudás aránya, ahol pedig a tanköteles korú gyermekek nagy többsége látogatta az iskolát (pl. Szomolyán, ahol már – mint az előzőekben láttuk –, a 18. században is jelentős számú tanuló volt, vagy Bogácson). Ez viszont az

32 Horváth Márton (szerk.): A magyar nevelés története I. Bp. 1988. 279.

oktatás eléggé alacsony hatásfokát jelzi. Nem hagyható azonban említés nélkül, hogy az első népszámlálás adatait megfelelő kritikával kell kezelnünk. Előfordulnak ugyanis szembeütően téves közlések is (pl. Szentistván esetében).

A fél-analfabéták számát figyelembe véve, végülis a teljesen analfabéták aránya Mezőkövesden nem sokkal haladja meg a 40%-ot, miközben a környék településeinek nagyobb részében a lakosság több mint a fele nem tudott az 1860-as évek végén sem írni, sem olvasni, sőt néhány községben (főleg a Bükkalján), ez az arány a 70–80%-ot is eléri. A mezőkövesdi analfabéták nagy többsége – miként a fél-analfabétáké is – nő, de egyes környéki községekben a férfiak maradtak nagyjából teljesen írástudatlanok.³³

Ilyen művelődési viszonyok között nagy jelentőségű volt a népiskoláról szóló 1868. évi 38. t.c. életbe léptetése, amely büntető szankciók kilátásba helyezésével írta elő az általános tankötelezettséget a gyermek 6. életévétől hat éven át a mindennapi iskolában, majd három éven át, a 15. életév betöltéséig a továbbképző (ismétlő) iskolában – megelőzve Angliát, Franciaországot és Olaszországot is, ahol erre csak néhány évvel később került sor.³⁴ A múlt század derekán még nagyfokú írástudatlanság fokozatos csökkenését és csaknem teljes felszámolását, az általános iskolázottsági szint emelkedését a továbbiakban az általában tízevenként végrehajtott népszámlálások adatai alapján kísérhetjük nyomon.

IVÁN KÁPOLNAI

SOME ADDITIONAL DATA TO THE SCHOOL HISTORY OF MEZŐKÖVESD FROM THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

The educational activities have been started also in our country under the auspices of the Church, mostly in frame of the parishes. Therefore, there is a close connection between the school education and the history of the parishes. In Mezőkövesd there was a living catholic parish in the days of the Turkish occupation at least from the middle of the 17th century, but it is possible that during the first half of the century, too. From the 1670-ies the names of the "ludi magisteri" (schoolmasters) have also been known. In the middle of the 18th century the schoolmasters – those of county Borsod among the firsts – were already exempted of the cantor's activities. In the 1770-ies schools were being maintained not only by the parishes but already by all the settlements of that region, too. In those settlements where the population was adhering to several religions sometimes even two teachers were being employed.

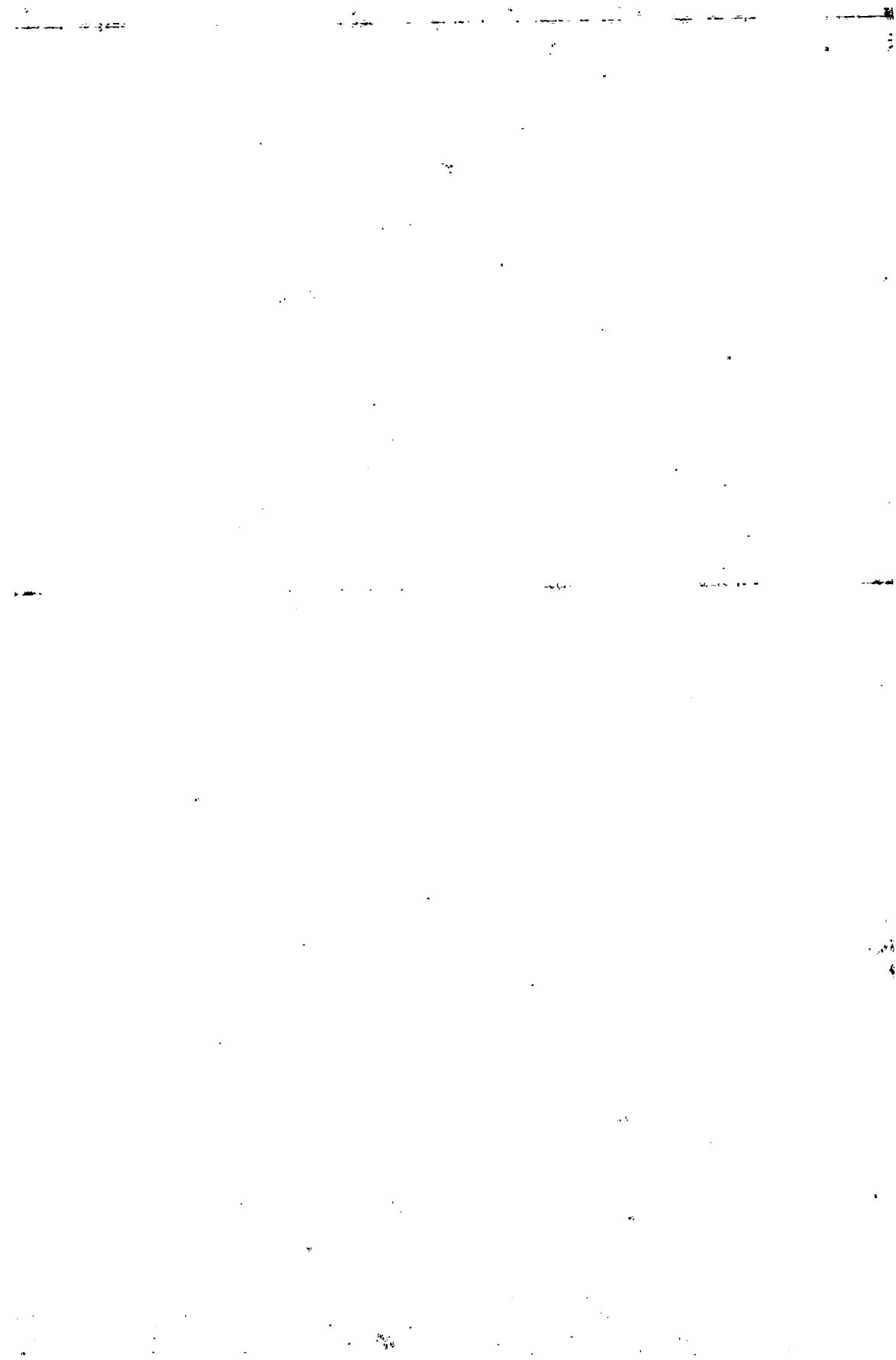
The Ratio Educationis of 1777 having regulated the country's school system ordered to establish in the market towns beside the lower degree of elementary schools ("trivialis") principal elementary schools ("schola capitalis vernacula oppidana"), too. As a consequence, from the year of 1783 the new school having been built in the 1770-ies (instead of the old wooden building) was being reorganized. The well-paid schoolmaster was employed not by the parish-priest any more but by the town's municipality, and the employment was approved not by the dean but by the royal inspector ("inspektor"). Instead of the old way of teaching, i.e. the recitation stimulating only the memory the new way, the catechizing, the questioning ("standard system") was intro-

33 Borsod vármegye 1870. évi népszámlálásának eredményei. Miskolc, 1871.

34 Kornis (1927) i.m. 27.

duced which was developing the intelligence, too. In addition, the use of school books, counting and alphabetic tables, etc. were also introduced, and the teaching in German language was also taking an always growing place in several schools. In the 1820-ies the national or standard school was adopted also in the mostly Calvinist Cserépfalu having been inhabited by about 1900 people.

After the abolishing of the standard schools in the years of 1846 a third, and in 1857 two more schools were built in Mezőkövesd. But only a little more than the half of the 6–11 year old children at school-age were visiting the school. The number of pupils was stagnating at about 700 in spite of the rapid growth of the population. Although the rules of education were defining 100 pupils pro teacher the actual number of the pupils having been instructed by one teacher was much higher than 100. In the school-year of 1869/70 only about 7 per cent of the population at school-age was visiting the schools of Mezőkövesd. At the same time in the surrounding villages more than 10 per cent of the population, i.e. the majority of the schoolable children were visiting the schools. According to the data of the census having been carried out at the end of 1869 one quarters of the men, hardly 8 per cent of the women, about one sixth of the whole population of Mezőkövesd, something more than the quarter of the district concerned and about one third of Borsod county's population were able to write and read. In village Kövesd surprisingly high is the number of the half-illiterates, i.e. those people who are able only to read but not to write. Consequently, the proportion of the completely illiterate population is not much higher than 40 per cent. At the same time more than the half of the population having lived in the surrounding villages were completely illiterate at the end of the 1860-ies. Moreover, in some villages of the mountainous region, at the bottom of the Bükk mountains, the same proportion was in those days 70–80 per cent.

SASVÁRI LÁSZLÓ

ÓKATOLIKUS MOZGALMAK MAGYARORSZÁGON

MI AZ ÓKATOLICIZMUS?

Kik az ókatolikusok? – vetődik fel a kérdés, melyre a válasz: az I. vatikáni zsinat ellenzéke, mely 1871-ben egyházzá alakult, és azóta is fennáll. Természetesen megvoltak a történelmi előzményei, melyek a gallikanizmusban és a janzenizmusban keresendők.

A gallikanizmus (Franciaország régi lakóinak, a gallonok nevéből ered), a francia királyoknak ama törekvése, hogy országukban a katolikus egyházat nemzetibb jellegűvé tegyék (e célból még külön gallikán rítus is volt) és teljes befolyásuk alá vonják.

A janzenizmus szintén francia földről ered, Cornelius Jansenius püspök tanítása nyomán, melynek egyik sarkalatos pontja a kálvini predesztináció hirdetése. Amikor az egyház elítélte a janzenizmust, a francia királyok is felléptek ellene, ezért sokan kivándoroltak követői közül Hollandiába. Itt támogatást kaptak az államhatalomtól, (hiszen Hollandia református többségű ország), és így Utrechtben olyan papot szemeltek ki az érseki székbe, aki janzenista volt. Ez 1723-ban történt, s a Róma ellenében választott főpap a püspökszentelést is elnyerte az 1724. évben Dominic Varlet – janzenista érzelmű, kánoni szabálytalanságok miatt felfüggesztett – francia püspöktől (ezzel érvényes, de nem megengedett püspökszentelések láncolatát kezdeményezte). Róma ki is mondta a kiközösítést 1725-ban és azóta napjainkig fennáll az utrechti egyházszakadás és annak nyomán az Utrechti Egyház. (Hogy az idők folyamán mennyire voltak hűségesek a janzenista tanokhoz, arra vonatkozólag nincs értesülésünk.) Utrecht a későbbiekben szerepet kap az ókatolikusok mozgalmaiban, főleg az érvényes püspökszentelések biztosításával.

Német földön előzménynek könyvelhető el az 1840-es években a Trierből kiinduló nacionalista és racionalista színezetű németkatolikus mozgalom, amely azonban az 1848-as forradalmakban való részvétel miatt hamar háttérbe szorult és rövidesen el is enyészett.

Ezek után szeretnénk röviden áttekinteni az ókatolicizmus keletkezését, mely – valljuk meg – eléggé mostohán kezelt téma a magyar egyháztörténeti irodalomban. Ez részben következik statisztikai jelentéktelenségéből, ami azonban eszmei téren nem minden esetben mondható el, hisz időnként viharok kavargtak körülötte. Írásunknak elsődlegesen az a célja, hogy az ókatolikusok

hazai megjelenéséről adjon átfogó képet, ám ennek megértéséhez szükségesek a kitekintések. A szigorúan vett ókatolikus mozgalom 1870-ben német földön jött létre az I. vatikáni zsinaton a pápával kapcsolatosan kimondottak (primátus és családokozhatatlanság) elleni tiltakozás eredményeképpen. Szellemi atyja Ignac von Döllinger (1799–1890) müncheni teológiai professzor, egyháztörténész, aki számtalan cikkben fejtette ki véleményét és nem fogadta el a kihirdetett dogmát. Mivel hajthatatlanul ragaszkodott nézeteihez, 1871. április 17-én őt, majd követőit a müncheni érsek kiközösítette a katolikus egyházból. Követői között volt több teológiai tanár.

A kiközösítettek, azzal is akarván szándékukat kifejezni – úgy tartván magukat, mint akik a régi katolikus tanításhoz ragaszkodnak, mintha a zsinat valamilyen újítást hozott volna –, hogy új elnevezést vettek fel: ókatolikus (németül: altkatholik). 1871 októberében Münchenben kongresszust hívtak össze. Rövidesen püspökké választották Josef Hubert Reinkens (1821–1896) breslauer teológiai tanárt, akit 1873-ban az Utrechti Egyház egyik püspöke, a deventeri püspök fel is szentelt. (Az Utrechti Egyházban az idők folyamán a püspöki folyamatosság biztosítására Harlem és Deventer székhellyel további püspökséget alapítottak!) Maga Döllinger nem lépett be a megalakult ókatolikus egyházba, de halála után Reinkens püspök temette el. A német ókatolikusok az 1870-es években, a katolikus egyház hatalmának megtörésére kezdeményezett ún. kultúrharcban (kulturkampf!) élvezték az államhatalom támogatását és 1880 körül mintegy 55 000 hívük volt.

Svájcban is dúlt – bár kisebb mértékű kultúrharc – és 1875-ben Bernben is megalakult az ókatolikus egyház, melynek első püspöke Eduard Herzog (1841–1927) lett, akit Reinkens szentelt fel. A svájci kormány ókatolikus teológiai fakultást nyitott a berni egyetemen. (Értesüléseink szerint a svájci ókatolikus hívek körében igen tehető családok tartoznak.)

Az I. vatikáni zsinaton történtek következtében az osztrák kormány felmondta az 1855-ben kötött konkordátumot, és 1877-ben felekezetnek ismerte el az ókatolikusokat, kikhez a század végén sokan csatlakoztak a liberális köröktől kiindult „Los von Rom” (El Rómától) mozgalom eredményeképpen. A bécsi püspökség az I. világháború után alakult meg, s mind a mai napig 13 plébániája van, ebből 6 Bécsben. (Hozzájutva a papok 1980 körüli névtárához, meglepetéssel tapasztaltuk, hogy azok között több magyar nevű is akad!) Történtek kísérletek Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban is ókatolikus egyházak megteremtésére, ám ezek néhány száz fős jelentéktelen csoportok maradtak. Magyar vonatkozású publicisztikai érdekesség, hogy 1904 után – a Clemenceau francia miniszterelnök nevével fémjelzett egyházellenes intézkedések idején – történt párizsi próbálkozásokról néhány cikkében Ady Endre is beszámol.

1889. szeptember 24-én az Utrechti Egyház és a német ókatolikusok megalakították az ókatolikus egyházak nemzetközi szervezetét: az Utrechti Uniót (Konvenciót) és elfogadták az Utrechti Hitvallást (Nyilatkozatot), amely mind a mai napig az alapját képezi az ókatolikus tanításnak. (Ezt a Hitvallást a későbbiekben még ismertetjük!)

Az Amerikába kivándolt lengyelek egyes csoportjai összeütkezésbe kerültek a chicagói érsekkel, mivel az nem járult hozzá egyházközsegeik önállóságához.

1893-ban mintegy 250 lengyel család támogatásával Franciszek Hodur megszervezte a Lengyel Nemzeti Katolikus Egyházat. Anton Kozłowski személyében püspököt választottak, akit Eduard Herzog szentelt fel. (Maga Hodur is megkapta a püspökké szentelést 1907-ben Utrechtben.) Magában Lengyelországban a mariaviták mozgalma bontakozott ki, amely ezután felvette a kapcsolatot Utrechttel.

Angliában is alakult ókatolikus egyház. A kiadott püspökszentelési táblázatokban, melyek az érvényes szenteléseket hivatottak bizonyítani, a XX. század elején két angol ókatolikus püspök neve is szerepel. Egyikük 1916 februárjában a liberális katolikus egyházat alapította meg. Hogy ezek után fennmaradt-e az angol ókatolikus egyház, azt eddig nem sikerült megtudnunk. (Mind a mariavitákról, mind a liberális katolikusokról magyarországi működésük kapcsán még bővebben szólunk.)

Az Utrechti Unió egyházai az idők folyamán elismerték az anglikán papszentelések érvényességét – amelyet a katolikus egyház vitat –, ugyanakkor Utrechtben szenteltek anglikán egyházfőket is. Tudomásunk szerint anglikán vonalon nyerte el a püspöki hatalmat egy sajátos, ókatolikus színezetet mutató közösség: a Fülöp-szigetekbeli Független Katolikus Egyház, amelyet 1902-ben egy Aglipay nevű táborigazgató alapított. Ebben az egyházban katolikus szerzetesi formák mögött unitárius álláspontú teológia húzódik meg.

Az I. világháborút követően a forradalmi mozgalmak megbolygatták a horvátországi klérust, és ennek eredményeképpen Zágrábban létrejött egy ókatolikus eszméket valló csoport. (A nacionalizmus fűtötte őket, ezenfelül a második, csak polgári házasságban élő elváltakra akartak támaszkodni.) A német ókatolikusokkal kerestek kapcsolatot, és 1923-ban felvéve a Horvát Nemzeti Egyház nevet, beléptek az Utrechti Unióba. Az USA-ból az I. világháború után a lengyel ókatolikusok köréből többen visszatértek az akkor függetlenné vált Lengyelországba, ám egyházuk elismerést csak 1946-ban kaptak.

Az ókatolikus egyházak nem nevezhetők protestáns egyházaknak (bár sok helyen együttműködnek, s egyházszervezetük is mutat protestáns elemeket), inkább a nyugati szertartást alapvetően megőrző (és ennyiben katolikus) pápa nélküli egyházaknak tartjuk őket.

A német ókatolikusok – ismerve a magyar főpapok zsinati állásfoglalását –, tettek lépéseket, hogy azok felkarolják az ókatolicizmus ügyét. Maga Döllinger, Strossmayer diakóvári püspöknek írt levelet ez ügyben, de visszautasításra talált. Igen kevesen voltak kezdetben azok hazánkban, akik az ókatolikusokkal kapcsolatot kerestek, s ezek száma csak később gyarapodott. A következőkben az ókatolicizmus hazai helyzetének alakulását szeretnénk megtárgyalni – s mivel az korántsem volt egységes –, az egyes közösségeket külön-külön vesszük vizsgálat alá.

Messze vezetne az ókatolikus egyházak XX. századi történetének az ismeretése. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a zajos kezdetek után helyzetük egy ponton megállapodott, s csendben folyt tovább. A II. vatikáni zsinat után – az 1960-as évek második felében – újra felkerültek rövid időre a hírközlő szervek híreibe, újságok hasábjaira, mivel párbeszéd indult meg – elsősorban Hollandiában és Svájcban – a katolikusok és ókatolikusok között. Hogy mivel

végződött, arról már nemigen adtak hírt a sajtóorgánumok. A német ókatolikusok a II. vatikáni zsinat liturgiareformja után a saját liturgiájukat is megújították, de hogy ez mennyire jellemző az Utrechti Unió valamennyi tagegyházára, arról nincs értesülésünk.

A MAGYARORSZÁGI ÓKATOLIKUS EGYHÁZ

Budapesten a századforduló óta működött ókatolikus egyházközség, de a létezésének tényénél többet alig tudunk jelenleg, kivéve azt, hogy 1910-ben a lelkésze Kubinyi Viktor volt (eredetileg kalocsai egyházmegyei lelkész), aki azután 1911-ben meghívást kapott Amerikába, ahol is South Band városban a lengyelekhez hasonló magyar nemzeti gyülekezetet alapított.

A budapesti egyházközség 1927-ben a bécsi ókatolikus püspök joghatósága alá került. Valószínűleg a joghatóság kiterjesztésével függ össze az a pásztorlevél, melyet ebben az időben a bécsi ókatolikus püspök magyarországi híveihez intézett. E sorok írója látta ennek a pásztorlevélnek német nyelvű, nyomtatott példányát évekkel ezelőtt egy hagyatékban, de tartalmát nem állott módjában megismerni. Eredeti tulajdonosa, az ókatolikus vallású, néhai Kolozsvári János volt, aki hosszabb ideig Bécsben is élt. Elgondolkoztató ez számunkra, mert ennek alapján feltételezzük, hogy a Bécsben élő magyarok közül többen megismerkedhettek az ókatolicizmussal, s magukévá tették. Közülük többen hazatértek, s így következhetett be a joghatóság kiterjesztése. (Érdekes adat az is, amit egyik idős, neves történészünk mondott el, hogy nagynénjének az volt a végakarata, hogy elhamvasszák. Mivel ilyen rendelkezést tevő azokban az időkben Magyarországon nem kaphatta meg kívánsága teljesítését, ezért az elhunytat Bécsbe vitték, ahol hamvait ókatolikus szertartás szerint helyezték nyugalomra.)

A *Magyarországi Ókatolikus Egyház* ezen a néven – értesüléseink szerint 1930 óta működött, s ez az egyházszerkezet az Utrechti Unióhoz tartozónak vallotta magát.

Valószínűleg hamarosan vetélytárs is akadt, legalábbis erre vall az az adatunk, hogy Jorgovics Szevér szövetkezeti igazgató „ókatolikus püspöki vikárius” néven működik a maga által alapított gyülekezetben. (Jorgovics a Labora termelő és értékesítő szövetkezet igazgatója volt és 1940 májusában öt társával együtt ítéltek el 26 rendbeli csalásért.) Személyére nézve még további, ellenőrizhetetlen értesülésünk van: eredetileg Rákosszentmihályon kocsmáros lett volna.

Neve után ítélve délvidéki származású lehetett.

A második világháború előtti időkből az ókatolikusok tevékenységéről, hitéletéről alig tudunk valamit. Ezért igen értékesnek tekinthető az a levél, mely dr. Máday Béla ügyvéd hagyatékából került elő. Kelte 1937. február 7. A levélpapír fejléces:

Ó-Kath. Egyházközség, Budapest, VI. Vörösmarty-utca 33. Telefon: 1-244-05

Szövege a következő:

„Az 1895: XLIII. t.c. 1. paragrafusának és az 1921: XXXIII. t.c. 55. cikkének 2. bek. alapján tisztelettel bejelentjük, hogy f. é. febr. 14.-től kezdve szombaton d.u. 4–8 órájáig, vasárnapon pedig d.u. 4–6-ig ó-kath. istentiszteletet tartunk. Rákospalotán Szt. László tér 1. szám alatt. A helyi szervezés és nyilvántartás munkáját Tihanyi Lajos úr, az egyház al-szerpap jelöltje végzi.

Tisztelettel

Tihanyi Lajos
alsz. pap. j.

ph. Deák
felszentelt ó-kath. lelkész”.

A levélben szereplő két névre még visszatérünk, valamint arra is, hogyan kerülhetett a levél az említett hagyatékba.)

A levél címzettje: „Tekintetes M. Kir. Rendőrkapitányság Ujpest” – a pecsét szövege pedig: „Dr. j. utr. Deák Vidor ügyvéd Budapest, VI. Vörösmarty-u. 33. (Andrássy-út 67. mellett)”.

1939. február 2-án alakult meg Budapesten a Szent Ágoston ókatolikus egyházközség. Lelkésze Csernohorszky Gyula volt. Személyével, munkásságával egy későbbi fejezetben még igen bőven foglalkozunk, mivel ő nem az utrechti unióhoz tartozó ókatolikus, hanem mariavita ókatolikus volt. Egy 1956-ban megjelent tanulmány szerint a Rákóczi úti evangélikus templomban kezdte meg működését. (E szerző nélküli kéziratot tanulmány valószínűleg az ő tollából került ki.) E sorok írójának emlékezetében él, hogy abban az időben a napilapok „Közlemények” rovatában olvasható volt a híradás ókatolikus mise tartásáról, s a szövegben Rákóczi úti cím szerepelt.

Csernohorszky „Pünkösdi Tűz” címmel verseskötetet jelentetett meg, ebben szerepel a lakáscíme: Bp. VIII., Luther u. 1/c. II. 12. Korai ókatolikus egyházi pályafutásához tartoznak még a következők, melyekről az Igazság című lap 1946. január 20-i számában olvashatunk: „...1939–40-ben Gyöngyösön, mint mariavita lelkész működött, Újvidéken pedig, a megszállás utáni időkben, ókatolikus plébánosként gondozta a lelkeket.” A Haladás 1946. március 21-i számának 5. oldalán viszont arról olvashatunk, hogy csak segédlelkész volt, próbaidőre, de mivel mariavita szokásokat akart bevezetni, lemondtak a szolgálatairól.

Újvidéken az ókatolikus közösség a horvát ókatolikus egyház megalakulása után és keretében keletkezett, más vajdasági közösségekkel együtt. A horvát ókatolikus egyházat 1923-ban alapították nacionalista érzelmű papok. A nem katolikus szellemű világi hatóságok nem akadályozták működését. A horvát ókatolikusok is menedéket kívántak adni az elvált és újrarahasodott katolikus híveknek. Ez a törekvésük nem vált be teljes mértékben az idők folyamán, ám létszámuk az 1930-as években meghaladta a 40.000 főt. Az akkori idők szorgalmas, szenvedélyes magyar rádióhallgatói részint Zágráb hullámhosszán hallhattak „sztarokatolik” közvetítést, ami egyházzeneileg is szép élményt nyújtott.

Az újvidéki ókatolikus plébánia egyben püspöki helynökség is volt, valószínűleg a magyar ajkú hívekre tekintettel. Meg kell azt vallanunk, hogy az

újvidéki társadalom életében az ókatolikusoknak valami nagy szerepe nem lehetett. Egy nyugdíjas orvosnő, aki fiatal korát Újvidéken töltötte, s jól ismer- te az ottani katolikus, görög katolikus és ortodox közösséget, kérdésünkre meglepetten közölte, hogy az ókatolikusokról nem is hallott.

A püspöki helyőrséghez tartozó közösségek a következő helységekből működtek (Újvidéken kívül): Szabadka, Kishegyes, Szenttamás, Törökkanizsa, Zenta, Jázova, Plosic, Pétervárad, Maradék, Satrinca, Irig, Ójankovci. Az Új Ember című hetilapban 1988 nyarán az egyik számban cikk jelent meg a szlavóniai magyarokról. Maradék falu lakosairól azt olvashattuk, hogy a kato- likus hitről a reformátusra tértek át egykor egy horvát püspök – Strossmayer – nacionalista zaklatásai miatt. Mint a felsorolásból láttuk, Maradékön ókato- likus közösség is volt. A Délvidék Magyarországhoz kerülése után kimondták a felsorolt közösségeknek az anyaországiakkal való egyesülését.

Az egyház helyzete addig Magyarországon a következőkkel volt jellemezhető – egy 1947-ben kelt jelentés szerint (amelyet még többször idézünk a további- akban): „...csak túrt felekezatként működhetett, jogi személyiség nélkül, s vagyonszerzési képességgel ... még egyházi célra sem bírva.” A helyzet 1941 után sem változott sokat: „Bár az egyház Jugoszláviában bevettséget élvezett, »magasabb egyházpolitikai szempontból« ezt itt nem érthette el. Az ókatolikus vallást az állami akv-ban (=anyakönyvben) feltüntették ugyan, és az iskolai vallásoktatáshoz sem nyúltak, de az egyház az államsegélyt és a papok a kongruát (=az állami fizetést) nem kapták, adókedvezményben kápolnáik után nem részesültek.”

Az ókatolikusok tettek lépéseket elismertetésük tárgyában, és ehhez a Val- lás és Közoktatásügyi Minisztérium véleményt kért Serédi Jusztinián herceg- prímástól, aki a következőket válaszolta Hóman Bálint miniszternek: „... az ókatolikus feleket elismerését a magam részéről nem tartom kívánatosnak. Híveik száma a saját bevallásuk szerint is igen csekély, az anyaországban pedig ez a felekezet teljesen ismeretlen. Az ilyen és hasonló apró szekták támogatása nemzeti szempontból sem látszik üdvösnek.”

Hiába egyesültek hát az anyaországi és délvidéki egyházközösségek: „Az egy- ház sorsán ez sem lendített. Itt maradtunk túrtak 1944 nyaráig, amikorig indokolatlanul beszüntették működésüket, földalatti szervezkedésre kény- szerítve, a Délvidéken pedig névtelen, de csonka jogállással szabadon működ- hettünk...”

1944-ben az ókatolikus egyház részt vett a Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének megalapításában, de az előkészületi tárgyalások már 1942-ben megkezdődtek. Az újvidéki plébánia élére, egyben püspöki helynöknek dr. De- ák Vidor ügyvédet, budapesti lelkészt hívták meg Csercsék Gusztáv helynök 1942 májusában bekövetkezett halála után. (Közben rövid ideig – mint már említettük – Csernohorszky Gyula is működött Újvidéken.) A Délvidéknek Jugoszláviához való visszakerülése után Deák Vidor visszatért Budapestre, de püspöki helynöki címét megtartotta, s magával hozta a helynöki pecsétet is, hivatalosan használta azt. Így például azon az 1945. XI. 19-én kelt iraton, melyben az egyházi igazolóbizottságba az ókatolikus egyház részéről Fischer Miklós (VI., Rózsa u. 72.) papírzembi tulajdonost delegálta. (A levél cégjelz-

ses, szerepel rajta Deák vidor ügyvédi irodájának a címe, a pecsét szövege pedig a következő: „Ókatolikus püspöki helnökség Újvidék”.)

A mariaviták, miután előbújtak az ókatolikusok soraiból és 1945-ben önállósultak, jogtalanak tartották a püspöki helynöki cím használatát. E kérdésnek lapjukban, a Nemzeti Egyházban – melynek csak egyetlen száma ismeretes (1946 május) –, cikket szenteltek. Erre alkalmat az szolgáltatott, hogy a Haladás című lap azon cikkében – melyre már hivatkoztunk e fejezetben –, Deák Vidor úgy szerepelt, mint az ókatolikusok püspökhelyettese.

„Levelet intéztünk Európa valamennyi »Ókatolikus« püspökéhez. Utrechthe, Zágrábba, Varnsdorfbba, Bernbe és természetesen a legilletékesebbhez, Bécsbe és kérdést intéztünk ezekhez a köztiszteletben álló püspökökhöz, hogy mondanák meg, melyikük tart Budapesten püspöki helynököt, püspökhelytest, püspöki delegátust vagy éppen választott püspököt, mert szerfölött érdekel ez bennünket Mariavitákat” – írja a Nemzeti Egyház. A válaszokból azután közli a bécsi ókatolikus püspökség levelét németül és magyar fordításban, mely közli, hogy Bécs és Deák Vidor között már hosszabb idő óta nincs összeköttetés, és: „Amennyiben Deák úr püspökhelyettesnek, vagy püspöki helynöknek, vagy püspöki delegátusnak, vagy vál. püspöknek nevezeti magát, úgy ez mindenestre az Osztrák Ó-katolikus Egyház Legfelsőbb Hatóságának tudta nélkül történik.”

Arról már hallgat a cikk, hogy vajon Zágrábból válaszoltak-e, s ha igen, akkor mit. Hisz Újvidék nem Bécshez, hanem Zágrábhhoz tartozott. De ez még nem volt elég a Nemzeti Egyháznak, amit írt, hanem még „rátett egy lapátal”. „Nem azonos” című rövid cikkében az Új Ember lappal vitázik:

„Az »Actio Catolica« lapja, az »Új Ember« »szenzációs« firkálmányt írt nem régen az Ó-katolikusokról, akik Németországban vannak elterjedve.

Ezúton hozzuk nyilvánosságra, hogy a Magyar Nemzeti Egyháznak, illetve a Mariavita-rendnek semmiféle kapcsolata nincsen a német Ó-katolikus Egyházzal és a múltban sem volt!

Magyarországon csak egy idős ügyvéd vallja magát ókatolikus papnak, akit valamikor a bécsi püspök szentelt fel néhány nap alatt – saját bevallása szerint – »püspöki delegátusnak« –, amelyet azonban a bécsi püspökség éppen ebben a lapunkban cáfol meg.”

Jogi fogalomzavar van a cikkben, hisz valakit felszentelni pappá, vagy püspökké lehet, a püspöki delegátusi cím már kinevezés dolga. A helynöki címet Deák Vidor pedig nem Bécsből kapta! (A szóbanforgó cikk egyébként az Új Ember 1946. április 14-ei számában jelent meg, a következő hangzatos – és irányzatos – címmel: „Tanulságos adatok a német »Ó-katolikus egyház« múltjából és nemzeti-szocialista kapcsolataiból.” Meg kell vallani, hogy a cikk a német ókatolikusoknak mariavita szokásokat tulajdonít, s emiatt kissé zavaros!

A Magyarországi Ókatolikus Egyház híveinek a száma az 1947-ben kelt jelentés szerint 3 742 fő, de: „ebben a számban nincsenek benne az utódállamokból átköltözött, vagy kitelepített, vidéken szétszórva letelepedett ókatolikusok. Számbavételükre még nem kerülhetett sor.” Véleményünk szerint ez a

szám magas! Eredete azzal magyarázható, hogy ebbe beleszámította Deák Vidor a jugoszláv területen lakókat is. A Haladás című lapnak a már hivatkozott cikkében az olvasható, hogy az 1930 óta Deák Vidor vezetése alatt működő egyháznak 1 500 híve van, de ennél többen élnek Péterváradon és Újvidéken. Egy másik létszámemelő tényező lehet, hogy a létszámban benne voltak azok az üldözöttek is, akiket iratokkal (keresztlevéllel) láttak el, vagy esetleg formálisan az ókatolikus egyházhoz csatlakoztak. Valószínűleg az üldözöttek megsegítése volt az oka az 1944-es betiltásnak. Az adataink összevetéséből egyébként arra a következtetésre jutunk, hogy sokat lehetnek olyanok, akik hivatalosan az ókatolikus egyházhoz csatlakoztak. Ide tartoztak, mert még a felekezetenélküliséget nem vállalták, de nem voltak gyakorló keresztények. Ha az egyes gyülekezetek adatait összevetjük, akkor 300–400 főre tehetjük azok számát, akikre lehetett számítani.

A vidéken élő, más országokból beköltözött ókatolikusok vonatkozásában pedig a fiatal Csernohorszkyt idézzük: „Hazánkban is vannak mariaviták, sőt az ideszármazott lengyelek között még olyanok is vannak, akik mint mariavita vallásúak születtek.” Ezek a mariaviták 1945 előtt valószínűleg ókatolikusoknak vallották magukat. Vidékről egy várossal kapcsolatban van adatunk: Gyöngyösről. Már utaltunk arra, hogy 1939–40-ben Csernohorszky itt lelkészkedett is. Azonban ismerve más, Csernohorszky életére vonatkozó forrásokat – melyeket később még szerepeltetünk –, arra a következtetésre jutottunk, hogy a gyöngyösi ókatolikus közösség a nevezett rokonságából és néhány ismerőséből állhatott.

A Magyarországi Ókatolikus Egyház zsinati elnöke 1947-ben Fodor Miklós. (1945-ben még Fischer néven szerepelt!)

A gyülekezetek az egyházközségi elnökökkel a következők:

1. Bp. VI. Hegedűs Sándor u. 15.	Angyal Dávid
2. Bp. VIII. Rákóczi út 63.	Plicher Mihály
3. Bp. X. Drasche-telep	Varga Lajos
4. Bp. XIII. Róbert K. krt. 78.	Koncz Mihály
5. Budafok	Sólyom István
6. Budaörs	Juszt Dezső
7. Nagytétény	Jakosits Lajos

Lelkészek: Antretter Ede
 dr. Gazdi László
 Lóránt Elemér hitoktató
 dr. Deák Vidor püspöki helynök

Klerikusok: Bessenyei Tibor
 Galambos István.

Megjegyezzük, hogy az eredeti okiratban
 – Jakosits Lajos helyett Jakosits János szerepel,
 – a Drasche-telep helyett Draszé-telep formában olvasható.

Kutatásaink alapján azonban helyesbíteni tudtunk. Az elírások is arra mutatnak, hogy a gyülekezetek laza kapcsolatban voltak egymással, nem nagyon ismerték még egymást sem, szinte csak alkalmi csoportosulások voltak.

A felsorolt gyülekezetek történetéhez a következőket tudjuk még hozzáfűzni:

1. A Hegedűs Sándor – mai Szófia – utca 15-ben az I. em. 6. alatt volt Deák Vidor lakása és ügyvédi irodája. 1937 folyamán költözött ide a Vörösmarty utcából. A közvetlen irányítása alatt levő közösség 50–60 főnél nem volt nagyobb.
 2. A Rákóczi út 63. szám alatt jelzett gyülekezet az 1939-ben alapított Szent Ágoston ókatolikus egyházközség utódja lehetett. Próbáltunk adatokat szerezni az egyházközségi elnök, Plicher Mihály személyére vonatkozólag. Annyit sikerült megtudnunk, hogy e családnév hazánkban igen ritka. A negyvenes években a Keleti pályaudvar közelében, a Thököly úton működött egy műlakatos műhely, melynek tulajdonosát Plicher Mihálynak hívták. (Hogy a cégtulajdonos azonos volt-e az egyházközségi elnökkel, arra nincs biztos adatunk.)
 3. Az iratban említett Drasche-telep valószínűleg a Sibrik Miklós út 30. szám alatt volt munkáskolóniával azonos. Többek véleménye szerint a kőbányai (X. kerületi) ókatolikusok lengyelek voltak. Ezek a lengyelek nem politikai emigránsként, hanem munkavállalóként jöttek a múlt század végétől. A századfordulón már elég sok volt közöttük a különféle vallási közösséghez tartozó. Az amerikai lengyelekkel is volt kapcsolatuk, ezek révén is megismerhették az USA-beli lengyelkatolikus, azaz ókatolikus mozgalmat. Ugyanakkor a lengyel földről jövők között már lehetettek mariaviták is. A lengyel nyelvet az idők folyamán el is felejtették, néhányan nevet is magyarosítottak. Főleg az ún. kerámiagyárban dolgoztak. Számuk 80–100 fő körül lehetett. Egy csoportjuk a Mázsa tér környékén lakott. Adatközlőink között van, aki még egyet-kettőt ismert közülük. Különböző neveken is emlegették őket: antikkatolikusok, ókeresztények. Említés törént egy idős kórházi tisztviselőről is, aki (feleségével együtt) ókatolikusnak vallotta magát. Délben mindig elvonult a kórház kertjébe imádkozni. A leánya azonban már pünkösdista volt. Az utolsó kőbányai ókatolikus – egy 80 éven túli férfi – az 1980-as évek elején hunyt el, az Újköztemető lengyel parcellájába temették római katolikus szertartással.
- A Sibrik Miklós út – Harmat utca – Felsőcsatári út – Gyömrői út által határolt területen (Kőbánya-Újhegyen) volt egy kis, önmagában álló, kb. 15–20 fő befogadóképességű kápolna, amit állítólag az ókatolikusok használtak. Az 1930-as években már állott. Idősebb környékbeli asszonyok emlékeznek arra, hogy mindig igen szépen fel volt díszítve virágokkal. Bejáratát kétszárnyú művészi, kovácsolt vasból való rácsos ajtó zárta le, oltárát nagyméretű feszület díszítette. Homlokzatán csúcsos oromfal volt, a tetején kereszttel. Az 1970-es években, mikor lebontották, már erősen romos volt.
4. A Róbert Károly körúti közösség épületében eredetileg egy Údvahadseregmisszió működött. Maga az ókatolikus kápolna 1939–40 táján nyílhatott meg. Közösségébe kb. 40–50 fő tartozhatott. Lehet, hogy a forrásunkban szereplő 78. házszám is elírás, 76. helyett. A helyes házszám ma már nehezen ellenőrizhető. A 74. számú ház még áll, itt párt- és ifjúsági szervezeti helyiség volt. A helytörténészek szerint a hívek lengyelek le-

hettek. (Az angyalföldi lengyelek a Régi Fóti úton laktak a Kilencház nevű munkáskolónián, és malomipari munkások voltak.) Az angyalföldiek lelkesze Antretter Ede volt, személyére és a kápolnára még sokan emlékeznek. Forrásunkban az egyházközség neve úgy szerepel, hogy Budapest-Vizafogó. Ez azért érdekes, mivel van ilyen nevű római katolikus plébánia is a XIII. kerületben, de az ókatolikus kápolna nem ennek területén feküdt.

5. A budafoki gyülekezetéről jóval kevesebbet tudunk. Valószínűleg tovább állott fenn, mint a nagytétényi. Az összejöveteleket egy tágasabb családi házban tartották, a szolgálatot Antretter Ede látta el. (A hely lehet, hogy Kamaraerdőn volt, de ez ma már nem ellenőrizhető.)
6. A budaörsi gyülekezet a kitelepítés után (1946) keletkezett, magja kb. 20–25 fő lehetett. Irányítója a helybeli gyógyszerésznő volt, aki igen lelkesen beszélt az ókatolicizmusról. Azt hangoztatta, hogy régebben tagja az ókatolikus egyháznak. Elköltözése után megszűnt a gyülekezet. A gyógyszerésznő neve Székely Szilárdné Jenei Ilona, 1945-ben mint hatóságilag kirendelt gyógyszerértékesítő került a községbe. 1948-ban még ott élt. Férje: Székely Szilárd ügyvéd. (Elgondolkodtatóak bizonyos egybeesések: Székelyné ahhoz a gyógyszerészegyesülethez tartozott, amely a Hegedűs S. utca 17-ben működött, Deák Vidor lakásának szomszédságában, s Székely Szilárd ügyvéd volt, mint Deák.) Az ókatolikus közösség egyházközségi célokra helyiséget igényelt és kapott is a Marx Károly utcában. A lelkeszi szolgálatot itt is Antretter Ede látta el.
7. A nagytétényi gyülekezet kb. 1946 januárjában alakult, s a mozgalom kezdetben mintegy 200 főt érintett. (Ez valószínűleg a csatlakozásra vonatkozik és nem az aktivitásra.) Voltak közöttük feltehetően érd-ófalui lakosok is. Községi helyiségük az egyik mellékutcában (a plébánia közelében) volt. Általában kéthetenként tartott istentiszteletet Antretter Ede, a közbeeső hetekben pedig pártnapot. Az egyházközség elnöke Jakosits Lajos (1905–1975) volt, aki ezt társadalmi tisztségként viselte, egyéb funkciói mellett. Ő volt az MKP helyi titkára és a Nemzeti Bizottság elnöke. Antretter Edét – aki a háború idején számtalan embert bújtatott és mentett –, a munkásmozgalomból ismerte. Jakosits Lajos a Nemzeti Bizottság éléről a Közlekedési Dolgozók Szakszervezetéhez került vezető funkcióba, távoztával a gyülekezet lassan meg is szűnt (1948).

A forrásul szolgáló, többször már idézett iratban olvashatjuk: „Az egyes gyülekezeteknek, illetve egyházközségeknek bérelt helyiségeikben kápolnáik vannak.” Ezzel kapcsolatosan több értesülésünk is van. Deák Vidor lakásán is voltak istentiszteletek. Ilyenkor az egyik szobát átrendezték, hangulatosabbá tették, az ebédlőkredencet alakították át oltárrá. Általában 10–15 fő volt jelen. Hasonló lehetett a helyzet a Rákóczi úton és Budafokon. A Róbert Károly körúton a ház falán tábla hirdette: ókatolikus kápolna. Bejárata a kapualjból nyílt, a földszinti helyiség ablakai az udvarra néztek. Állandó jellegű kápolna volt. Budaörsön a kápolnát egy volt üzlethelyiségből alakították ki. Egy különálló épületben szoba állott a lelkesz rendelkezésére. Az udvaron harangláb is állott kis haranggal, melyet rendszeresen használtak. Mint már említettük,

Nagytétényben is volt helyiségük, Kőbányán pedig különálló, építészeti formájában is ezt a célt mutató kápolnájuk.

A gyülekezetek laza szövetségéből álló egyház vezetője, dr. Deák Vidor a Temes megyei Majláton született 1883. szeptember 13-án. 1900. augusztus 27-én lépett be a piarista rendbe Vácott. A rendből mint II. éves teológus lépett ki. Jogi tanulmányokat folytatott. Nincs adatunk arról, miként és mikor lett ókatolikus. (Felesége, aki 1887. május 24-én született Nagybecskerekén, 1937. július 29-én költözött be a Hegedűs S. utcai lakásba – Deák Vidornak második felesége volt.) Deák Vidor 1954-ben húnyt el, felesége pedig 1962. augusztus 12-én. Leánya: Deák Livia (születetett: Detta, 1910. május 7., elhunyt 1975. október 15-én.) Azóta a lakás már kétszer cserélt bérlőt, az irathagyatékok sorsáról nincs emmi értesülésünk.

Antretter Ede személyi adatait nem ismerjük, az 1940-es évek végén jó negyvenes korú lehetett. A Róbert Károly körút és a Csata utca sarkán lakott családjával, majd a Szent István-park közelébe költözött. Egy betegbiztosítási intézményben volt tisztviselő. Igen szuggesztív, művelt embernek említik, holott egészsége nem volt kifogástalan. Tagja volt a Magyar Kommunista Pártnak. Ez ebben az időszakban nem volt egyedülálló jelenség. A kis egyházakban sok baloldali múltú egyén tevékenykedett, akik párttagok is voltak.

Antretter Ede a pártrendezvényeken tevékenyen részt vett, ő maga is tartott pártnapokat. Ugyanakkor igen ügyelt arra, hogy lelkészi szolgálata ne maradjon el. Meggyőző erejű szónok volt. 1947-ben egy szabadtéri ifjúsági gyűlésen a szétoszlani készülő tömeget beszédével maradásra bírta. Lelkészi képesítéséről nincs biztos adatunk. Két verziót is hallottunk. Az egyik szerint Utrechtben végzett volna teológiát, a másik szerint minorita szerzetes volt Aradon.

Működése kapcsán még annyit hadd említsünk meg, hogy 1948 elején egy ankéton előadást tartott. Az ankét címe: Egyház és a népi demokrácia. Ezzel kapcsolatosan egy sajtóhír, mint görög katolikus lelkészt említette. Az Új Ember 1948. március 16-i számában ez ellen az illetékes egyházi főhatóság szót emelt. Ez az eset jellemző arra is, hogy mennyire kevésbé volt ismeretes az ókatolikus elnevezés!

A lelkészi névsorban szereplő dr. Gazdi László eredetileg római katolikus lelkész volt, majd jogász, végül bíró lett. Baráti szálak fűzték Deák Vidorhoz, akivel 1944-ben igen sokat fáradozott az üldözöttek megsegítésében. A svéd követséggel tartottak kapcsolatot. (Deák Vidor egyébként a lakásán is adott menedéket többeknek.) Gazdi László a feleségével együtt többször részt vett hallgatóként a Deák Vidor által a lakásán tartott istentiszteleteken, de lelkészi szolgálatáról nincs tudomásunk.

Lóránt Elemér hitoktató működéséről és személyére nézve nem rendelkezünk adatokkal.

A két klérikus közül Galambos István volt az idősebb, angyalföldi családból származott. Az ún. kisebb rendeket felvette Bessenyei Tiborral együtt. Sorsáról nincs további értesülésünk.

Bessenyei Tibor mint sörgyári dolgozó, üzemében ismerkedett meg Antretter Edével egy pártnapon 1946-ban. Antretter lelkész továbbtanulásra biztatta

az akkor 20 éves fiatalembert. 1950 elején hosszabb betegség miatt kapcsolatok megszakadt, mikor felépült és a kapcsolatot újra kereste, értesült arról, hogy a gyülekezet megszűnt.

1948–49-ben a mariavita lelkészek közül néhányan látogatták az Antretter tartotta istentiszteleteket. Papi funkciót nem végeztek, de segítséget nyújtottak a lelképásztori munkában. Antrettert nem támadták úgy, mint Deák Vidor.

Deákot általában széles körben ismerték. Állandó kapcsolata volt a Szabadegyházak Szövetsége vezetőivel. A Szövetség rendezvényein részt vett, azokon felszólalt. Ám a vezetőség tagjai elég keveset tudtak az ókatolikus egyház életéről. A jugoszláv kapcsolatok általában ismertek voltak. A mariaviták püspöke, Csernohorszky Tamás, 1947. december 31-től már Fehérváry Tamár néven, visszavonulásra volt kötelezve, de a rendelkezésre álló adatok szerint, elhagyva a mariavita megjelölést ókatolikus érseknek nevezte magát. Kósza hírek voltak arról, mások is törekedtek püspöki tisztségre.

Az ókatolikus egyház életében így következett el az utolsó jelentős esemény: Deák Vidor püspökké szentelése. A Szabadegyházak Szövetsége már 1948. január 8-án e tárgyban kérést juttatott el Küry ókatolikus püspökhöz.

Úgy tűnik, hogy Urs Küry svájci ókatolikus püspök figyelemre sem méltatta ezt a kérést. Vagy nem voltak megfelelő információi, vagy az egész vállalkozást komolytalannak tartotta. Az ő tollából származó, az ókatolikus egyház történetét tárgyaló terjedelmes monográfiában egy fia magyar vonatkozású adat sincs.

1949. május 20-án a Szabadegyházak Szövetsége felkérte a hazánkban tartózkodó dr. Adrian Gerard Vreede liberális katolikus püspököt Deák Vidor püspökké szentelésére. Az indoklásban említik, hogy ezt azért kérik, legyen Magyarországon az ókatolikus egyháznak teljhatalmú irányítója, mert egyetlen magyarországi egyház sem rendelkezhet olyan irányítóval, aki külföldön tartózkodik.

A liberális katolikus egyház az ókatolikusnak az oldalhajtása – a következő fejezetben fogunk erről szólni –, itt csak annyit hadd jegyezzünk meg, hogy Urs Küry imént említett monográfiájában említ, vagy ismertet egyes oldalhajtásokat, de a liberális katolikusokra egy sort sem veszteget.

A rendhagyó püspökszentelés megtörtént. S ez után meglepetésként hat az az irat, melynek címzettje a Szabadegyházak Elnöki Tanácsa, s tárgya az ókatolikus egyháznak a Szövetségből való kilépése. Az indok: „az 1945. évben megállapított tagjaitól eltérő besorolás következtében”. E megfogalmazás mögött az húzódik meg, hogy a rádiófélőrában való szereplésre előnyt kaptak a népesebb egyházak, s ezzel nem érvényesült az 1945-beli tagegyházak (alapítók) sorrendisége. Az irat aláírója: „Deák Vidor ókath. püspök.” (1950. július 14-én.)

Az 1950-es év egyben a megszűnés éve is. A kilépéssel az ókatolikus egyház vesztett védettségéből. Nem kedveztek külföldi kapcsolatai sem, hisz ebben az évben hangzik el Révai József hírhedt kijelentése: „A szekták az imperializmus ügynökei”. Ekkor válaszút elé kerülhetett a legaktívabb ókatolikus lelkész, Antretter Ede is: lelkészi vagy pártmunkát végez.

Az egyes ókatolikus gyülekezetek megszűnésének körülményeit és pontos idejét nem ismerjük. Arról van értesülésünk, hogy Deák Vidor visszavonult az egyházi ügyek intézésétől.

Az ókatolikus egyház történeti adatainak összegyűjtésekor sok esetben személyes közlésre voltunk utalva. Akadtak többen, akik nem vállalták az adatközlést, pedig a körülmények alapján feltételezhető volt, hogy ismert számukra a kérdés. Próbáltunk híreket szerezni a Jugoszláviában élő ókatolikusokról is. Igen kevés adatot kaptunk, de abból megállapítható, hogy még vannak, de igen megfogyatkozott számban. Arra pedig nincs adatunk, hogy Deák és Antretter egykori híveiből mennyien csatlakoztak 1956-ban a Magyar Ókatolikus Egyházhoz.

A KATOLIKUS SZABAD-EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON

1946 őszén elkészült egy kis füzet, melynek összeállítója dr. Ráth Zoltán lelkész volt. Nevezett levelet intézett a Szabadegyházak Szövetségéhez, bejelentve, hogy a füzetet elküldi tanulmányozásra, s ennek alapján kéri egyháza felvételét a Szövetségbe, illetve ennek tárgyában a döntést. A levélben Ráth Zoltán említi, hogy gondnokuk, Blaha János már küldött iratokat dr. Kiss Ferenc professzornak, de azok a Magyar Teozófiai Társulat kiadványai. A levélen szereplő pecsét szövege:

Liberális Katolikus Egyház
(Liberal Catholic Church)

Bp. II., Báró Lipthay u. 9.

A levél szövegében az angol kifejezés tükörfordítása is szerepel: Egyetemes Szabad Egyház. Más iratokban is használják ezt a formulát, de meg kell róla jegyeznünk, nem kifejező. Részben nem megfelelő a „Szabad Egyház” forma a többi, evangéliumi alapokon álló kiségyház, másként szabadegyház miatt. Jelen esetben a szabad szó jelentése az, hogy szabadelvű, míg a kiségyháznál az állam támogatásától való mentességet és a történelmi egyházaktól való függetlenséget jelenti. Másrészt az egyetemes szó sem fejezi ki, hogy a szóbanforgó egyház megőrizte a katolikus egyházi struktúrát és szertartásokat. A levélben – mint láttuk – már utalás történik a teozófiával történő kapcsolatra.

A Szabadegyházak Szövetsége 1947. április 15-én kelt levelében olvashatunk arról, hogy nem látnak lehetőséget a felvételükre, mert a tagegyházak alapeszméitől „homlokegyenest eltérő tételeket” vallanak, nevezetesen az említett füzet 4. olvalán olvasható: „Nem ruhazza fel azokat (ti. a Szentírásd könyveit) a betű szerinti csálhatatlanság semmiféle gondolatával – és tartalmukra, valamint történelmi pályafutásukra tekintettel nem is érti, hogy azt hogyan teheti logikusan akármelyik egyház is”. Az 5. oldalán lándzsát tör a teozófia mellett.

Ezek után azonnal az a kérdés kerül előtérbe: mi a teozófia?

– Általában annyit tudnak róla, hogy ez az irányzat az ősi vallási filozófiákra s bölcsesetre, művészetre, tudományra épül. A teozófia szó szerinti jelentése: isteni bölcsesség. Ez az irányzat célkitűzésként vallja az Istennel való mélyebb,

közvetlen, rejtett kapcsolat elérhetőségét. Ez a törekvés már megtalálható az ind, a babiloni, egyiptomi és az ókori görög vallásokban is. A kereszténységben idesorolható a Szentírás allegorikus értelmezésének néhány gondolata, amit Origenész és követői képviseltek. Néhány újkori misztikus is idesorolható, pl. Swedenborg. A múlt század második felében az Amerikában, Indiában és Angliában élő Helena Petrovna Blavatsky és Olcott ezredes az alapítók, illetve vezetők, de a századfordulón jelentős szerepet kap Annie Besant (szül.: 1847). Közgazdasági és filozófiai tanulmányokat folytatott, Blavatsky hatására állt a teozófia mellé. Indiában élt, sokat tett a közoktatásért, majd a cserkészletért, de több helyen is járt, így 1905-ben Budapesten is, ahol nagy visszhangot keltő előadást tartott. Fővárosunkba később többször visszatért.

A modern teozófia jellemzője az, hogy az ősi bölcsesletekből kiindulva igyekszik azokkal a nyugati kultúrát, így a kereszténységet is beoltani, ajánlja mint életformát a vegetarianizmust, s tagjai közül ezt többen követik is.

Térjünk vissza a Szövetség leveléhez, mert azokat a tényeket, melyeket idéztünk, áthidalhatatlan szakadéknak tartja az együttműködés tekintetében. Ám a levél kifejti, hogy a Szövetség küzd a vallásszabadságért, s ebben olyan közösség is részesülhet, mely nem tagja a Szövetségnek.

A Belügyminisztérium 1947. december 5-én kelt levelében véleményt kért a Szövetségtől a liberális katolikusok működési engedélyével kapcsolatban. A Szövetség 1948. január 14-én kelt válaszlevelében közli, hogy a liberális katolikusok felvételi kérelmét a Szövetségbe elutasították, mivel a biblia nem kizárólagos alapja működésüknek. Megjegyzik: belső berendezkedésüket, működésüket közelebbről nem ismerik.

1950. január 21-i keltezéssel újabb levél ment a liberális katolikusoktól a Szövetséghez, melyben megújítják a felvételi kérelmet, és hivatkoznak arra, hogy a Szövetség kérte fel Vreede liberális katolikus püspököt Deák Vidor püspökké szentelésére. A levelet aláíró Ráth Zoltán ekkor a „vicarius generális” (általános helynök) címet használta.

A Szövetség visszaigazolta a kérelem beadását (1950. március 1-én), s hivatkozik arra, hogy Deák Vidor 1949. május 25-én bejelentette: a liberális katolikusok istentiszteletei az ókatolikus egyház felügyelete alatt állnak. Egy hónappal később a Szövetség egy újabb levelében azt igazolja, hogy a Liberális Katolikus Egyház Deák Vidor püspök felügyelete alatt áll, tagjelölt egyháznak tekintendő.

Ezzel végére is értünk a liberális katolikusok hazai történetére vonatkozó dokumentumok felsorolásának. A magyar nyelvű lexikonok nem tesznek említést róluk. A magyar nyelvű szakirodalomban is csak egyetlen említést ismerünk a liberális katolikus egyház keletkezéséről, történetéről, hazai adat említése nélkül. A már említett ismertető füzet két hivatalos kiadványukból van összeállítva, az egyik a tantételeket tartalmazó, 1926-ban, a másik, a liturgiáról szóló 1924-ben jelent meg angol nyelven.

Az egyház létrejötté 1916-ra esik: az angol ókatolikus mozgalom liberális alapokon való átszervezése. Az apostoli jogutódlást az utrechti, majd az angol ókatolikus egyház útján kapták. Az ókatolikus elnevezés használatát magukra nézve hátrányosnak tartják, részint azért, mert összetévesztik őket a római

katolikusokkal, valamint azért, mert az ókatolikusok felfogása is más, mint a liberális katolikusoké, akik megtartják a hét szentséget, s saját magukat határozottan keresztény egyháznak tekintik. Ugyanakkor azonban vallják: „a világ más nagy vallásai is Istentől ihletettek, és hogy valamennyi egy közös forrásból származik”. Idézik ők is Lerini Szent Vince mondását, mint a többi ókatolikus mozgalom: „Azt hisszük, amit mindenütt, amit mindig, amit mindenki hisz...” (Ez szinte „ókatolikus alapigazságnak” tekinthető!)

A Katolikus Szabad-Egyházban a kereszténység kapcsolatra lépett a teozófiával konkrétan oly módon, hogy Wedgwood angol ókatolikus püspök 1916-ban Ausztráliában püspökké szentelte Leadbeater teozófus vezetőt. Az említett kis füzet püspöki leszármazási táblázatot is közöl az apostoli utódlás folyamatosságának a bizonyítására, s ebben az is látható, hogy a Brit Nemzetközösségnek szinte minden országa részére szenteltek püspököt, Kanadától Új-Zélandig. Tudomásunk szerint német nyelvterületen is elterjedt a liberális katolikus egyház.

A Katolikus Szabad-Egyház teljes szabadságot enged laikus híveinek a hitvallások, a hagyomány, a liturgia értelmezését illetően. Minden igazságot keresőt befogad, nem kívánja híveitől, hogy közös hitet valljanak, „csupán hajlandóságot arra, hogy közös szertartás útján együttesen tiszteljék az Istent.” Segítségül akar lenni, hogy az igazságot felfedezzék. Ezért nem kívánja az áttérést, bár mindenkit szívesen lát, de nem tart vissza senkit. Elsősorban a materialistákhoz, a valláson, az egyházi szervezeten kívülállókhoz szól.

Megengedi papjainak, hogy nem püspöki egyházak szószékeire lépjenek, de amazok lelkészeit nem hívja oltárhoz – ez természetes is, hisz azok nem tartják a papi rend szentségét, nem gyakorolják a mise szertartását.

Anyanyelvű, helyesbített liturgiát használ, kiküszöbölték azokat a szövegrészeket, amelyek például a szerető Atya személyéhez, az Önmaga képére teremtett emberhet méltatlanok.

A Szentírást nem betű szerint értelmezi. Sok olyan van – szerintük – a Szentírásban, főleg az Ószövetségben, ami nem épületes. (A füzet hivatkozik a szimbolikus-allegorikus értelmezés tekintetében a híres, ókori, Alexandriában élt hittudósra, Origenészre.) Kelet hatásáról pedig így ír: „A keleti vallások és a keleti lélektan ismerete ... a keresztény tanok értelmezésében valóban a világosság nagy áradatát irányította.”

A fülgyónás tetszés szerinti. A gyakori gyónást nem helyeslik, a feloldozást mindenkinek megadják, mert az olyan, ami „leket önt az emberbe”. A papi nőtlenséget nem is parancsolják, nem is tiltják. Stóladíj nincs, a pénzügyeket híveikre bízzák.

A művészetek szerepéről a következőket vallják: „A művészetet a vallás szolgálójának nevezték, de a valóságban a vallásnak egyik lényeges része.”

A gyógyítás és a papi tevékenység kiegészítik egymást, a testi betegségek sok esetben akkor gyógyíthatók sikeresen, ha a lélekben béke honol. A római egyházban az akkor használatos „utolsó kenet” szentségelnevezés helyett már abban az időben a „szent kenet” elnevezést használták!

A kis füzet szerint egyházuk három jellemző jege: miszticizmus – történetiség – modernség. Az utóbbi kettőről: „Az Egyetemes Szabad Egyház élő keresztény egyház – »modernista«, amennyiben azt vallja, hogy a vallási for-

máknak lépést kell tartaniok az emberi fejlődéssel és megvilágosodással; »történeti«, amennyiben azt vallja, hogy az egyház – magától Krisztustól származó igen becses örökséget adott tovább kézzől-kézre.”

A tantételekben elfogadják a transzcendens Istent, a Szentháromságot, Krisztust, de: „Az, akit a kereszténységben Krisztusnak neveznek... minden vallásnak a feje... kilép a világba, hogy az egymást követő korszakok... mindegyikében új, a korszaknak megfelelő alakban hirdesse a vallás és az erkölcs igazságait.”

Már az anyaggyűjtésük lezárása, tanulmányunk fogalmazási példányának elkészítése után sikerült kapcsolatot találnunk a budapesti liberális katolikusokkal (teozófiai társulat után kutatva). Nagyon értékes adatok birtokába jutottunk. 1926 óta működnek egy, Budapestre jött angol lelkész tevékenysége nyomán. Neves vezetőjük volt Ráthonyi Ákos filmrendező. Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége idején már próbáltak állami elismerést szerezni, de az elakadt. Kapcsolatban volt velük Algya-Papp Zoltán, a magyar kir. honvédség egyik tábornoka, aki 1956 után külföldre távozott, és Indiában és Hollandiában, mint liberális katolikus lelkész élt.

Az 1945. után az egyház élén álló dr. Ráth Zoltán jogász volt, 1950-ban őt Deák Vidor püspökké szentelte. A szertartás a Wesselényi utcai baptista gyülekezet udvari kápolnájában volt. Feljegzéseink szerint 1947-ben egy kiemelkedő jellegű összejövetelükön 70, 1950-ben pedig 50 fő volt jelne. A negyven évet végig illegalitásban éltek. Általában mindig volt püspökük és 2–3 lelkészük. Napjainkban két aktív lelkész van, egy visszavonult, a püspök pedig idős, beteg ember, aki már nem tudja ellátni feladatát. Az 1970-es években ismét tettek kísérletet elismertetésükre, de ez megint elakadt. Nem alkotnak szervezett gyülekezetet, mivel létszámuk nem üti meg a vallásügyi törvényben előírtakat, s így nem kérhetnek hivatalos elismerést. Kb. harmincra tehető azok száma, akik a lelkészekkel vallási vonalon állandó kapcsolatot tartanak. Lakáson tartott misét végeznek jelesebb alkalmakkor.

Külföldön kb. 40 püspökük van és 30–40 ezer hívük. Időnként tartnak püspöki zsinatot. Bécsben is élnek, ahol püspökük is van. Az egykori Jugoszlávia területén két közösségük is él, az egyik Zágrábban, az itteni püspök nemrég halt meg. Aránylag sokan vannak Hollandiában, Angliában, Új-Zélandon. Papjaiktól nem kívánnak teológiai végzettséget, de a fokozatokat (kisebb rendek, alszerpapság) hosszan betartják. (Van ugyan Ausztráliában levelező teológiájuk.) Főállású papjaik nincsenek.

A tridenti formájú misét használják némi módosításokkal, főleg a szövegekben. Vallják a reinkarnációt (ujraszületés) és a karmát (a sors törvényét). Feszületet nem használnak, csak keresztet. Van sajátos Krisztus- és Mária-ábrázolásuk – valamilyen látomás alapján – nem ikonszerű, hanem realista, kelta jelleget hordozó embertípus képi megjelenítésében. Van sajátos Mária-kultuszuk is.

Elgondolkodtató, hogy megmaradtak. Talán azért – szemben az ókatolikusokkal –, mert mélyebb volt (ha sajátosan is) a hitük és nem adták oda magukat a politika divatjainak.

Magukat ma magyarul „Katolikus Szabad-Egyház”-nak nevezik. Legközelebbi főhatóságuk a bécsi püspök.

Az Utrechti Unióhoz tartozó egyházak között számban a legtöbb híve van az amerikai Lengyel Nemzeti Katolikus Egyháznak, s természetesnek vehető, hogy ez az egyház missziót létesített az első világháború után függetlenné vált Lengyelországban, melyből kinőtt napjainkra egy több tizezer hívő létszámmal rendelkező nemzeti egyház. Ismert mindenki előtt a lengyelek vallásossága, mely ugyan sok esetben nem mélyenszántó, inkább a katolikus formákhoz, hagyományokhoz való ragaszkodás. Hogy egy nagylétszámú, nagy többségében katolikus vallású nemzeten belül van néhány tizezernyi ember, aki egy puritánabb katolicizmust választ, az nem meglepő. Az sem meglepő, hogy a nemzet népi vallásosságának a talaján létrejött egy túlzó, misztikus irányzat, mely túlfűtött Mária-tiszteletével hívja fel magára a figyelmet. De az már igen elgondokodtató, hogy mindkettő ókatolikusnak tartja magát.

A lengyel népi vallásosság talaján sarjadó mozgalom a mariavitizmus, mely eredetileg egyházon belüli reformmozgalomként, ill. szerzetesrendi alapításként indult.

A 19. század nyolcvanas éveiben, az akkori orosz fennhatóság alatt lévő lengyel területeken is napirenden volt a római katolikus egyházon belüli reform. Számos egyházi személy – papok és apácák egyaránt – törekedett átgondolni a gondtalan megélhetést biztosító „foglalkozássá” lett papi pályának a megújítási lehetőségeit és próbált változtatni a fennálló viszonyokon. A lengyel papság jelentős részét a túlzott anyagiasság, a lelkipásztori köteleességek elhanyagolása és az erkölcsi hanyatlás jellemezte. A mariavita mozgalom alapítóját így mutatja be a történetüket ismertető magyar nyelvű füzet:

„A múlt század végén, az akkori orosz fennhatóság alatt lévő lengyel földön egy kis Visztula melletti városkában Kozłowszka Felicia úrnő szerzetesrendet akart alapítani. A kisváros, melynek Plock a neve, papi város lévén, hamarosan világraszóló események színhelye lett.

Ez a világraszóló esemény roppant érdekes és nem mindennapi a keresztény egyházakban.

Kozłowszka úrnő 1862-ben született Wielisznán. Előkelő lengyel nemesi családból származott. Édesatyja 1865-ben a nemesi felkelésben életét veszítette. Miután befejezte gimnáziumi tanulmányait Varsóban, 21 éves korában zárdába lépett. Pár évi ottlét után úgy érezte, hogy nem ez az ő hivatása: egy zárdában, négy fal közöt leélni egy életet.

Miután gyóntatóatyjával, a tapasztalt és szentség hírében álló Honorát kapucinus atyával tervét megbeszélte, kilépett a zárdából és elutazott Plockba, Varsótól 210 km-re, hogy bármilyen nehézségek árán is, megalapítsa azt a Rendet, amelyre az Istentől hivatást érez”.

Sikerült is 1888-ban megalapítani ezt a szerzetestársulatot, melynek neve latinul: Ordo Maria-vitae = Mária élete rend – röviden szólva, köznévvé alakítva: mariavita.

A Szűz Mária életét megvalósítani törekvő, és az eucharisztia fokozott tiszteletét hangsúlyozó nővérközösséget, valamint a párhuzamosan szerveződő papi csoportot túlzásokra hajlamos misztikájuk és kvietista rajongásuk miatt

Róma először csak elítélte, majd 1906. december 5-én vezetőit – Maria Felicia Kozłowska ferences harmadrendi nővért és Jan Michal Kowalski varsói papot –, valamint az őket követő 40 egyházi személyt kiközösítette. Ezt követően a mariaviták mozgalma Kowalski vezetésével egyházzá szerveződött és 1909-től 1924-ig tagja volt az ókatolikus egyházak utrechti uniójának. Az apostoli jogfolytonosságot az utrechti holland janzenista egyháztól kapták meg a mariaviták.

Az alapító Felicia Kozłowska 1921-ben meghalt, alapító társa pedig, Jan Kowalski érsek, erkölcsi vonatkozású perbe keveredett, minek végső következményeként 1935-ben le kellett mondania hivataláról.

A mariaviták botránya az ún. „misztikus házasságok” miatt pattant ki. Ezek a papok és apácák között jöttek létre, akiknek gyermekei – mariavita felfogás szerint – eredeti bűn nélkül fogantattak és arra rendeltettek, hogy megalapozzanak egy új, és bűnöktől mentes emberiséget. Mindez és bizonyos anyagi természetű problémák szakadást is eredményeztek a mariaviták egyházán belül. Egy kisebb csoport továbbra is kitartott Kowalski érsek mellett, akit később a náci letartóztattak és a dachau koncentrációs táborban megölték. A többség azonban Filip Feldman püspök jurisdíciója alá helyezte magát, aki 1945-ig állt a plocki mariaviták élén.

A Filip Feldman vezette rész mint Mariavita Ókatolikus Egyház szerepelt, míg Kowalski érsek egyháza a Mariavita Katolikus Egyház elnevezést használta. (Bevezették a női papságot, azon az alapon, hogy a nővérek, mint Krisztus jegyesei olyan személyes kapcsolatba kerülnek Vele, hogy már papoknak tekinthetők. Székhelyük Lodz közelében Felicjanowban létesült, míg Plock a mariavita ókatolikusok kezén maradt.)

Erre az időre esik a mariaviták magyarországi missziójának kezdete is. Akadt ugyanis egy fiatalember, Csernohorszky Gyula (1917–1984), aki hivatást érzett a papi pályára, s a magyarországi ókatolikusok kieszközölték felvételét a plocki mariavita hittudományi szemináriumba. Sikeres teológiai tanulmányainak befejeztével 1939-ben Plockban mariavita pappá szentelték. Ezt követően visszatért Budapestre, hogy a mariavita érsek megbízása alapján, apostoli delegátusként, megszervezze a mariavita egyházat Magyarországon.

Erről a kérdésről, mivel az egyházszerzés érintkezett az ókatolicizmus másik hazai szárnyával, már ejtettünk szót. Itt inkább most néhány életrajzi adatot szeretnénk még az ismeretek bővítése végett közölni. Csernohorszky Gyula Aradon született, házasságon kívüli gyermekként. Édesanyjával – aki szinte haláláig együtt volt vele –, a román hatóságoktól kiutasítva, Magyarországra költözik. Jászapátiban jár iskolába, majd a Szolnok megyei Homok községben lévő nevelőintézetbe kerül. Arról is van értesülésünk, hogy Budapesten is járt iskolába, de ez egy 1956-ban közreadott életrajzában nem szerepel, mint az sem, hogy próbálkozott a minorita szerzetesrendnél is.

Budapesti kezdeti szerepléseiről már szoltunk. Meg kell még jegyezni, hogy 1939 nyarán már visszatért Lengyelországba, de a német megszállás után kiutasítják. Reménytelen a helyzete. Szeretné elismertetni magát, mint lelkész a katolikus egyházban, vagy legalább hitoktató szeretne lenni. E cél érdekében még a hitvallást is leteszi, s formailag ismét visszatér a római katolikus

vallásra. De csak annyit ér el, hogy a jezsuiták pártfogásával a postánál szerez állást.

További budapesti és gyöngyösi, valamint újvidéki szereplését is érintettük. Az egyházszerző tevékenysége azonban komoly nehézségekbe ütközött. A Horthy-korszak egyházpolitikája ugyanis a bevett egyházak érdekvédelmét szolgálta, a mariavita ókatolikus egyház pedig – ismeretlen lévén – jogi szempontból a szektákkal azonos megítélés alá esett. Ráadásul éppen erre az időre esett az a belügyminiszteri rendelet, amely betiltotta a honvédelem szempontjából veszélyesnek minősített szekták működését. Ennek következtében 1942 áprilisában egy feljelentés nyomán maga a belügyminiszter adott utasítást a mariaviták adminisztratív úton való törvényen kívül helyezésére.

Magát Csernohorszky Gyulát ezután behívták katonának, s két évi frontszolgálat után tér vissza a polgári életbe, 1945 áprilisában.

A háború befejezésével meginduló nagy társadalmi-politikai mozgás új fejezetet jelentett az ókatolikus mozgalmak történetében is hazánkban. A történelmünkben „koalíciós korszakként” emlegetett 1945–48 közé eső időszak számukra is a legaktívabb éveket jelentette. Szabadon kifejthették missziós tevékenységüket, de egyúttal eszközök is voltak a politikai pártok kezében – a szekularizáció megindulásakor – a történelmi egyházakkal szemben.

A belügyminiszter 1945 nyarán engedélyezte a Szabadegyházak Szövetségének működését, melynek alapító tagja volt dr. Deák Vidor Magyarországi Ókatolikus Egyháza is. A magyarországi ókatolikus mozgalom másik ágát Csernohorszky Gyula szervezte újjá 1945 nyarán, megalapítva a Magyar Nemzeti Mariavita Ókatolikus Egyházat. E felekezet azonban nem tartozott a Szabadegyházak Szövetségéhez, s később sem lett annak tagja, mivel tagsági kérelmüket elutasították. Csernohorszky hamarosan – az Ideiglenes Kormány tudtával és engedélyével – a lengyelországi Plockba utazott, ahol 1945. november 11-én, 28 évesen elnyerte a püspöki consecratiot Jakob Prochniewski mariavita érsektől, s így a világ akkor legfiatalabb (igaz ókatolikus) püspökeként tért vissza hazájába. Ettől kezdve használja a Tamás nevet és a Közép-Európa fölszentelt exarchája címet. A hazai közvélemény előtt azonban a kánoni kort el nem ért, túl fiatal püspök megjelenése és tevékenysége teljességgel szélhámoságnak tűnt, így nem csoda, hogy kétségbe vonták az apostoli jogfolytonosságát, amely pedig bizonyíthatóan az utrechti holland szakadár egyháztól ered.

A magyar mariaviták központja Budapesten a Benczur u. 37-ben volt, de igen hamar nyitottak kápolnát Pestlőrincen és Soroksáron is. Csernohorszky és fiatal segítőtársai 1946 tavaszától élénk missziós tevékenységet folytattak a fővárosban. Kelet- és Délkelet-Magyarországon, általában olyan településeken, ahol a plébánia valamely okból betöltetlen volt. Hogy szervező tevékenységüknek nagyobb nyomatékot adjanak, röpcédulákat és saját újságot nyomtattak.

A röpcédulák az ókatolikus tanítás rövid propagandisztikus stílusú kivonát tartalmazták, ám igen feltűnő volt terjesztési módjuk, amint mezítlábas szerzetesek osztogatták azokat a Nagykörúton a járókelőknek, hangosan mondogatva, hogy ilyen még Magyarországon nem volt!

A mariaviták nemzeti egyházának működéséhez az anyagi fedezetet saját vagyonuk, híveik adományai és a Baloldali Blokkba tömörült pártok által

nyújtott támogatás biztosította, ez azonban a történetekből, mint a még említendő kevermesi és sashalmi esetből inkább sejthető, mint tettenérhető.

1946 szeptemberében egyházszerző tevékenységük nyomán támadt feszültségek felborzolták a kedélyeket. A kelet-csanádi Kevermes községben – kihasználva azt, hogy a plébánost internálták és a csanádi püspöki hatóság bezáratta a templomot – Csernohorszky püspök és papjai püspöki helytartóságot és egyházközséget létesítettek. A jó fellépésű mariavita püspök mintegy 400 hívet szerzett egyházának Kevermesen, de sikereket könyvelhetett el a környező községekben is. Vaskos megnyílvánulásaik és gyakran kifogásolható magatartásuk azonban aláasta tekintélyüket, ennek ellenére több mint egy évig működtek Kevermesen és Battonyán és még Szegeden is alakult gyülekezetük.

A kevermesi eseményekről értesülve Hamvas Endre csanádi megyés püspök 1946. szeptember 14-én kiadott pásztorlevelében kiközösítéssel fenyegette meg a kevermesi híveket, s e korunkban ritkán alkalmazott egyházi fenyték kilátásba helyezésével mind a község, mind a mariaviták országos „hírnévre” tettek szert.

Kevermesen még egy botrány tört ki 1947 telén. Egyik mariavita hívőnek meghalt a gyermeke, a helybeli katolikus plébános nem engedélyezte, hogy a soron következő sírhelyre temessék. Emiatt a felbőszült mariaviták rátörtek a plébánosra, kivonszolták a temetőbe, ahol elevenen akarták eltemetni. Ez az eset tovább fokozta a mariaviták hírhedségét.

A koronát minderre a sashalmi eset tette fel 1947 őszén. A mai Lándzsa uti lakótelep helyén egykor barakktábor állt, melynek területén kápolna is volt, s ennek lelkipásztori ellátása akadozott. A mariaviták – kiknek megjelenése szinte törvényszerű volt –, kihasználva, sőt saját akcióként beállítva azt, hogy a Népjóléti Minisztérium ingyenkonyhát tartott fenn a sashalmi barakktáborban, egyházközséget szerveztek a közel 1500 főnyi szegénysorsú lakosságot megosztva, mintegy 300 hívet sikerült megnyerni mozgalmuknak.

Itt még egy helyi szervezésű, magukat karmelita apácáknak nevező újsütetű nővérközösséget is megpróbáltak maguk mellé állítani. Egy kulturház-avatáson pedig 1947. november 15-én – mariavita papok illuminált állapotban verekedésbe keveredtek. További incidensek is előfordultak, s ez nagyban hozzájárult – a kevermesi botránnal egyetemben –, a Magyar Nemzeti Mariavita Ókatolikus Egyház tevékenységének felfüggesztéséhez, amelynek akkor mintegy 40 papja, 10 gyülekezete és közel 3000 híve volt országosan.

A katolikus püspöki kar tiltakozó megnyílvánulásain túl, elsősorban a kisgazdapárti kormánytagok és képviselők kifejezett kérésére a belügyminiszter 1947. december 31-i hatállyal betiltotta a mariaviták működését. Így a vallásfelekezetek között fennálló különbségek megszüntetéséről rendelkező 1947. évi XXIII. tc. már nem érintette a mariavita nemzeti katolikusokat, akiknek egy része visszatért a római katolikus egyházba, bizonyos hányada pedig az ókatolikusok másik ágához csatlakozott.

Történt azonban túlélési kísérlet is, ugyancsak Sashalmon, az egykori mariavita lelkész, bizonyos Csunderlik Pál – fölvéve a Valerián püspök nevet – Független Keresztény Katolikus Egyházat alapított, melynek élén 1948 nya-

rán bekövetkezett letartóztatásáig állt. Csunderlik Pált ugyanis a csehszlovák hatóságok, mint közönséges bűnözőt körözték (gyilkosság miatt), aki Magyarországra szökött. Először egy római katolikus szerzetesrendben próbálkozott, majd a mariavitáknál.

Csernohorszky püspök pedig – nagy terveket forgatva elméjében – egy óriási méretű ókatolikus egyházszervezet létrehozására gondolt. Megtagadva azonban szerzetesi mivoltát, 1948 augusztusának végén házasságot kötött. Ezzel újabb csemegét szolgáltatott a napi sajtónak, ugyanis a menyasszony alig múlt 13 éves, de a házasságkötéshez belügyminiszteri engedéllyel rendelkezett!

A KERESZTÉNY ÓKATOLIKUS EGYHÁZTÓL – A MAGYAR ÓKATOLIKUS EGYHÁZIG

Újabb túlélési kísérletre került sor 1948. augusztus 1-én a sashalmi ókatolikus eklézsia megszűnte után. A színhely ezúttal Óbuda volt. A III. kerületi Lajos utca 52. számú házban megalakult a Keresztény Ókatolikus Egyház. A nevet itt is, mint Sashalmon, részben a svájci ókatolikus egyház nevéből kölcsönözték, mert ott hivatalosan keresztény-katolikus egyháznak nevezik magukat. Tekintettel lehettek a megnevezés megválasztásában a dr. Deák Vidor vezette ókatolikus egyházra is, a mariavita elnevezés pedig akkor nem volt tanácsos. A háttérben – a név megválasztásában is – mind Sashalmon, mind Óbudán ott állt a mariavita püspök, akit az egyszerűség kedvéért nevezünk Tamás püspöknek a továbbiakban. (Még a névhez csak annyit, hogy Tamás püspök későbbi kanadi egyházának a neve magyarra fordítva így hangzik: hagyományörző keresztény katolikus egyház.)

Az alakuló ülés jegyzőkönyve magán viseli, hogy az iratok szerkesztésében jártas ember készítette. Az alakuló ülés elnöke dr. Máдай Béla ügyvéd volt, a megalakulás helye pedig az ő lakása. Az ülés jegyzője Kárpáthy Attila. Mind az elnök mint a jegyző neve után szerepel, hogy „ker. ókath. lelkész”. Ebben csak az a feltűnő, hogy ismerve Máдай Béla szentelési okmányát, azt kell mondanunk, a lelkészi címet megelőlegezték. Máдай Bélát ugyanis 1948. szeptember 8-án szentelték pappá. A felszentelő pedig nem volt más, mint Tamás püspök, aki a szentelési okmány latin nyelvű szövege, meg a rajta levő pecsétek szerint ekkor mint ókatolikus érsek tündöklött!

Az ülés előadója Pressl József lelkész volt, órála tudjuk, hogy mariavita lelkészként működött. A jegyzőkönyvben még további két név szerepel: Joannovics József, mint a jegyzőkönyv hitelesítője, és Borszéki Ferenc, akit a „Szent Szinódus Elnökségének” laikus tagjává választottak. Maga az elnök Márai Béla, a lelkésztag pedig Pressl. Hajlunk annak a kimondására, hogy talán nem is volt az említett öt főnél több az ülésen. Nem lehettek sokan az egész vállalkozás mögött: ezt látszik megerősíteni a beterjesztett és elfogadott egyházalkotmány idevonatkozó szövege is. „Új egyházköztség szervezéséhez a Szent Szinódus írásbeli hozzájárulása szükséges. Egy egyházköztség legalább 15 felnőtt személyből áll, melyet 3 tagú tanács a megválasztott plébánossal együtt igazgat.” – A dr. Deák Vidor vezette ókatolikus egyházban az egyházta-

nács legalább 6 főből állt, míg a zsinati elnökség az óbudai 3 fős létszámmal szemben 11 tagú!

Az új egyház elismerte az egyházi rendet, mint szentséget, és ragaszkodni kívánt az apostoli folyamatossághoz: „Dr. Máдай Béla lelkész, elnök felveti a kérdést, hogy kit kérjenek fel az Egyház főpásztori tisztségére. Az Alakuló Konvenció úgy határoz, hogy a főpásztori tisztség betöltéséről későbbi időpontban fog határozni, a papi iurisdiction megadására azonban Msgr. Zygmunt Szypold wroclawi ókatolikus püspök urat kéri fel, melynek elintézésére a Szent Szinódus Elnökségét bízta meg.”

„Msgr. (= Monsignore) Zygmunt Szypold” püspök egyik társszentelője 1947 tavaszán Tamás püspök volt, aki erre az alkalomra akkor Plockba utazott. Amikor a Szent Szinódus beadvánnyal fordult az illetékesekhez, a felzeten a következők voltak olvashatók: „... bejelentik, hogy Budapesten 1948. augusztus 1-én megalakult III. ker. Lajos u. 52. sz. alatt a Keresztény Ókatolikus Egyház a wroclawi ókatolikus püspökség kötelékében ...” A beadvány 1948. szeptember 24-én 35683 szám alatt került iktatásra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, míg a Belügyminisztériumban az iktatószám: 509119.

Még két közbenső dolgot kell említenünk. Az Alakuló Konvenció jegyzőkönyve a legvégén azt tartalmazza, hogy a Szent Szinódus első ülését 1948. szeptember 1-re tűzte ki délután öt órára, a megalakulás helyszínére. Hogy ezt megtartották-e, arról nincs tudomásunk. Ám augusztus 29-én Tamás püspök, azaz Fehérvári Gyula esküvőjén a tanúk: dr. Máдай Béla ügyvéd és Kárpáthy Attila egyetemi hallgató. Az eskető lelkész: „P. Pressl Bernardin Om. lelkész ókath.” Itt tehát Pressl mint szerzetes páter szerepel az Om. = Ordo mariavitárum, azaz a mariaviták rendjéből.

További adataink szerint az elkövetkezendő hónapokban – egy másik mariavita lelkésszel együtt – Antretter Ede munkatársai közé tartozott, s rendszeresen kísérte budaörsi útjaira. De Pressl hamarosan az ortodoxok körében találjuk, ahol 1950-től mint sekrestyés bizonyította abbéli szándékát, hogy ortodox lelkész szeretne lenni. Ez sikerült is neki – egyedül a magyar mariaviták közül – teológiai tanulmányok és lelkészképesítő vizsga után 1954-ben ortodox lelkésszé szentelték, mivel a mariavita szentelés érvényességét nem ismerték el. (Több mariavita kérte ebben az időben az ortodox egyházba való átvételét, eredménytelenül. Pressl karcagi lelkészként tevékenykedett, majd 1957-ben Bécsbe távozott. A másik mariavita lelkész Simon János Grácián egykori battonyai mariavita plébános volt, aki később kiment a lengyel mariavitákhoz Plockba, és ott hunyt el 1984. január 5-én.)

Presslnek és társának Antretter Ede mellett történt felbukkanása azt a sejtésünket erősíti, hogy a sashalmi és az óbudai próbálkozás után Angyalföldet és Budaörsöt szemelték ki újabb kísérleti helyül egy túlélési vállalkozás céljára!

Máдай Béla és Tamás püspök között a kapcsolat hamar megszakadt. Utóbbi ebben az időben inkább igen fiatal feleségével törődött, mint egyházsszervezéssel. Az óbudai illetőségű egyháznak hamarosan a neve is megváltozott, mégpedig kétszer is. Először mint *Magyar Katolikus Egyház*, ám az elnevezés hamarosan bővül: *Apostoli Magyar Ősi Katolikus Egyház*. Az egyház vezetője Máдай Béla lett, ő azonban nem volt püspök, s a wroclawi joghatóság valószínűleg

nem valósult meg. Mádainak új főhatóság után kellett néznie, hogy egyházjogi-
lag rendezettnek tűnjön az ügye. Mi módon sikerült a kapcsolatot felvennie új
főhatóságával, a Keleti Apostoli Püspöki Egyháznak a hollandiai Doorn város-
ban székelő püspökével? Nem tudjuk, de tény: 1951-től Mádai az apostoli
prefektus vagy az érseki helynök címet használta.

A Keleti Apostoli Püspöki Egyház Hollandiában és Indozéniában működött,
az apostoli jogfolytonosságát a szir-káld egyháztól nyerte. (Ez utóbi ősi keleti
egyház, melyet egyháztörténeti szempontból nesztoriánus egyháznak is nevez-
nek – az V. században élt Nesztoriusz patriarka tanításai nyomán – főleg
Irakban és Szíriában, valamint Amerikában van néhány ezer híve.)

Mádai Béla levelet írt az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének 1951 novem-
berében. (A megszólítás: „Tisztelt Elnök Elvtárs!” – a záró köszöntés: „Sza-
badság!”) Bemutatja a joghatóságát igazoló iratot másolatban, az eredetiről az
írja: „csak felhívásra mutathatom fel, miután ezt kápolnánkban kell keretezve
kifüggesztenem”. (Volt ekkor egyáltalán kápolnája?! – valószínűleg nem, a
fogalmazás igen diplomatikus.) Egyházát Mádai a következő kifejezésekkel is
illeti: „Szentistváni katolikus egyház.” Ezzel utalva arra, hogy az 1054. – a
keleti egyházszakadás – előtti állapot folytatójának ekinti. Küldi az első egy-
házköztség „megalakítása céljából tartott első közgyűlésről felvett jegyzőköny-
vet”. Vajon hányan voltak jelen? Ezt a jegyzőkönyvet nem ismerjük!

Mádai egyházát a „legdemokratikusabb egyház” kifejezéssel jellemzi, s kijel-
lenti, hogy a híveket semmiféle költség nem terheli. Nem politizálhatnak az
egyház papjai, viszont hangsúlyozza békevágyukat és a nemzeti egység támo-
gatását.

Az egykori iratokból ismerjük még a következőt: „Az apostoli magyar ősi
katolikus anyaszentegyház iktatónaplója 1952.” 12 irat van benne iktatva,
ezek részben kápolnaszerzés ügyében folytatott levelezések. Óbudán az Ürömi
utcai kis barokk kápolnát szerette volna megszerezni, míg Rákospalotán egy
temetőkápolnát. Segítségért fordult a rákospalotai evangélikus gyülekezethez,
de még a Magyar Dolgozók Pártja helyi szervezetéhez is. Természetesen ered-
ménytelenül. Szerepel még az iktatott iratok között mind Óbuda, mind Rákospa-
lota vonatkozásában engedélykérés lakáson tartandó közgyűlés és isten-
tisztelet tárgyában. Mádai levelezett az Állami Egyházügyi Hivatallal papi
igazolvány kiadása ügyében maga és lelkésze, Krause Lajos számára.

Az évek folytán több volt mariavita lelkész tünt fel Mádai körében, de végig
csak Krause Lajos maradt meg mellette. Krause már elmúlt 60 éves, mikor
Mádaihoz csatlakozott, eredetileg soroksári mariavita plébános volt, majd a
Mádai vezette egyház rákospalotai plébánosa. Itt vissza kell térnünk arra a
levélre, mely 1937-ben kelt és a rákospalotai ókatolikusokra vonatkozik, akik
akkor dr. Deák Vidorhoz tartoztak. E levélben szerepel Tihanyi Lajos alszer-
papjelölt neve és aláírása. Az aláírást összevetve Krause későbbi kézírásával,
arra jöttünk rá, hogy Tihanyi és Krause azonos személyek. (A Lajos név
betűképeinek egyezése alapján!) Vagyis Krause Lajos német származású volt,
aki az 1930-as években Tihanyira magyarosított, majd az 1940-es években újra
német nevét használta. Mádaihoz írt leveleiből tudjuk, hogy 1945 után komoly
kellemetlenségei voltak a hatóságokkal. Valószínűleg Mádai mint jogász segí-

tett ügyeit rendezni. A rákospalotai ókatolikusok maradékából verbuválódhattott a Krause vezette közösség, általa kerülhetett a levél is Máдайhoz.

Máдай Béla még 1953-ban is kapcsolatban volt a Doorn-ban székelő püspökkel. Talány előttünk, hogy a legintoleránsabb években hogyan tudta Máдай szinte emberfeletti – igen csekély eredményt felmutató – küzdelemmel „egyházát” életben tartani. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a túlélési kísérletből túllépés lett.

Dr. Máдай Béla 1874-ben született Máriaradnán (Arad megyében). Fiatal korában külföldi tanulmányokat folytatva papnak készült, de jogász lett. Csilaghegyen lakott, ügyvédi irodája az egykori Margit körúton (Mártírok útja) volt, a „szegények ügyvédje”-ként ismerték. Majd a III., Lajos utca 52. sz. alá költözött. Tamás püspökkel jogi tanácsadás folytán kerülhetett kapcsolatba. Mivel olthatatlan vágyat érzett még idős korában is a papi hivatás iránt, ragadhatta meg a kínálkozó lehetőséget. Az idős ügyvéd és a fiatal Tamás püspök azonban hamar elhidegültek egymástól, ez inkább az utóbbin múltott, de valószínűleg megmaradt benne a tisztelet, mert csak Máдай 1956 júliusában bekövetkezett halála után lépett újra színre 1956 szeptemberében.

Ez a színrelépés a Magyar Ókatolikus Egyház életrehívásával történt. A szervezésben Tamás püspök mellett az ókatolikus egyház főgondnokaként részt vett dr. Bánréti Richárd is. A szervezkedés a püspök VI., Felsőerdősor utcai lakásán (a 12. sz. alatt) baráti jellegű összejövetelekkel kezdődött. A Hegedűs András miniszterelnök vezette kormány elismerte Tamás püspököt, aki még püspöki kongruát is kapott 1957 áprilisáig. Hamarosan a VII., Landler Jenő – ma: István utca 7. szám alá költözött, ahol kápolnát is rendezett be, melyet a környékből néhányan látogattak is. És itt működött az Ókatolikus Püspöki Hivatal. Még püspöki helynököt is nevezett ki Thury Lajos személyében, de ezzel Tamás püspök saját sorsát pecsételte meg.

Thury Lajos nem egészen sportszerű módon háttérbe szorította a sok vihart megért, nehezen kezelhető, és ideális tárgyalópartnernek egyáltalán nem mondható Tamás püspököt, aki azután élete végéig neheztelt reá. Tamás püspök a nagystílusú, de igen rövid ideig tartó nekilendülés után visszavonult, mindent átadva Thurnak. Némi időt szanatóriumban is töltött, majd az 1960-as évek közepén – édesanyjával együtt – Kanadába távozott.

Kellett egy állandó istentiszteleti helyet biztosítani a Magyar Ókatolikus Egyház részére. Bánréti Richárd, aki továbbra is főgondnokként működött, meg akarta szerezni a XIV. Thököly út 83. sz. alatti, használaton kívüli izraelita imatermet, de ez nem sikerült. Végül a VIII., Somogyi Béla utcában a szombatot ünneplő Élő Isten Gyülekezet engedte át vasárnapokra alagsori imatermét, ahol Thury Lajos bibliaórát és misét tartott vasárnap, nem sok résztvevővel. Thury Lajos 1974-ben bekövetkezett halálával Budapesten megszűnt a hivatalos ókatolikus egyházi élet. A Magyar Ókatolikus egyház írásunk megszületésének napjaiban csupán telefonkönyvi adat, de a készülék a Szabadegyházak Tanácsa egykori hivatalos helyiségében cseng. (Ma itt csak a Baptista Egyház országos központja működik.)

Thury Lajos eredetileg római katolikus lelkész volt, majd megnősült, és tisztviselő lett. Lelkészként működött 1946–47 táján a Magyar Ortodox Egy-

ház jogelődjénél a Magyar Görögkeleti Egyházban, később az adventista egyháznál próbálkozott. Szeretett volna vezető szerepet vinni a Szabadegyházak Tanácsában is. Élete nem volt mentes a hányattatásoktól, első házassága is válságba került.

Főgondoka, dr. Bánréti Richárd egy évvel élte túl, igaz, akkor már 5 éve betegeskedett. Élete tanulságos, szinte önmagáért beszél. 1910-ben született Budapesten, tartalékos hadnagy volt. Részt vett az ellenállásban. 1944 szeptemberétől 1945 januárjáig a 14/141. KISKA alakulat parancsnoka volt. 1945. január 8-án német aknáttól megsebesült, jobb szemét elvesztette, jobb karja béna maradt. 100 %-os hadirokkantnak minősült. 1946. december 1-től tartalékos százados volt. Reredeti neve Reinitz, rokona volt a neves, baloldali beállítottságú Reinitz Béla ügyvédnek, aki mint az Ady-versek megzenésítője ismert. Felvette felesége, Bánréti-Fux Anna iparművész nevéből a Bánréti nevet. Hagyatékában egyházi vonatkozású iratok nem maradtak, csak egy pecsétnyomó „Ókatolikus Főgöndnoki Hivatal 1945” felirattal.

A pecsétnyomó szövegéről az a véleményünk, hogy utólagosan készülhetett, és nem 1945-ben. Tamás püspök ránk maradt írásaiban állandóan hangoztatja, hogy egyháza 1945 óta létezik, csak azt hallgatja el, hogy mariavita jellegű volt. Nem tudjuk megállapítani, hogy Bánréti mikor csatlakozhatott a mozgalomhoz, de az igen nyilvánvaló, hogy megbízatása inkább társadalmi jellegű volt, mint vallási.

Vidéken a Tamás püspök által felszentelt és örkanonokká kinevezett Ambrus Ferenc próbálkozott gyülekezet megszervezésével (Szegeden és Hódmezővásárhelyen), de sem személyi, sem környezeti, sem anyagi lehetőségei nem lévén, többszöri és hosszas kísérletei eredménytelenül végződtek. Próbált külföldi ókatolikus főhatóságokkal is tárgyalni (Bécs és Lengyelország), de törekvéseit nem koronázta siker.

Az egykori mariavita-ókatolikus lelkészek nagyrészt már elhunytak, néhányan külföldre távoztak, de olyan is akad, aki nem vállalja egykori lelkészi múltját. Az egyetlen ókatolikus istentiszteleti hely – hívek nélkül – Ambrus Ferenc kis magánkápolnája, eme írás elkészülte idején Szeged egyik külvárosában.

ÓKATOLIKUS HITELVEK ÉS HITÉLET MAGYARORSZÁGON

A magyar szakirodalomban az ókatolikus egyházak 1889-ben Utrechtben elfogadott hitelvei ismertek. Két szerző is megjelentette azokat könyvében, de némi eltéréssel. Hét pontban foglalja össze azokat Szimonidesz Lajos művelődéstörténész, míg Lippay Lajos katolikus egyháztörténész háromban. Ennek a magyarázata az, hogy a hét pont három témakört ölel fel, de az eredeti szövegben van egy nyolcadik – záradékként szereplő – pont, mely felsorolja a hitvallást elfogadó egyházakat. Szoros értelemben véve ezeket nevezhetjük csak ókatolikus egyházaknak. Mi az alábbiakban a hármastémakör szerint mutatjuk be az utrechti hitvallást.

- I. Idézik Lerini Szent Vince mondását: „Tartjuk azt, amit mindig mindenki hitt, mert ez az igazán és tulajdonképpen egyetemes.” Ennek értelmében az ókatolikus egyház kitart bizonyos katolikus igazságok mellett: Szentháromság, Krisztus istensége, kitart a hét szentség elfogadásában, s ebben így más mint a protestánsok.
- II. Elvetik a szenthagyományt (mint a hit forrását), a Szeplőtelen fogantatás dogmáját, a pápai primátust, az egyedül üdvözítő egyház elvét. Egyházfegyelmi tekintetben hangoztatják, hogy nem szükséges a fülgyónás, elég az általános jellegű. Elvetik a papi nőtlenséget, valamint egyes katolikus szokásokat (bőjtök, búcsúk, szentelmények), a liturgiкус nyelvük a nemzeti nyelv, kevesebb az ünnep. Elismerik a más egyház vagy felekezet papja előtt kötött házasságot, nem támasztanak akadályt egyes házasságnál.
- III. Az oltáriszentségről vallják, hogy a kenyér és a bor színe alatt Krisztus teste és vére van jelen, de nem tartják a keresztáldozat megújításának, csak annak maradandó emléke, reális rögzítése.

A Szimonidesz Lajos által közölt szövegben ott szerepel a Lerini Szent Vincétől vett idézet kiegészítéseként, hogy kitartanak a régi egyház hite mellett, amely a régi egyetemes hitvallásokban, az egyetemes zsinatok tanításában nyert megfogalmazást. Utalás történik még arra, hogy a pápa történetileg kialakult elsőbbségét elismerik. Elvetik a tridenti zsinat egyházfegyelmi döntéseit, hitelvi megállapításait, csak annyiban fogadják el azokat, amennyiben megegyeznek a régi egyház tanításával.

Az oltáriszentség tanához még hozzá teszik, hogy az úrvacsorában (áldozásban) részesülők egymással közösséget alkotnak. Kifejezik reményüket, hogy a hittudósok fáradozása eredményre vezet majd az egyház egységének a helyreállításában.

A továbbiakban a hazai ókatolikus mozgalmak hitelvi megnyilatkozásait tekintjük át. Látni fogjuk, hogy ezekben is vannak eltérések. Megpróbáljuk ismertetni a hitelveknek a gyakorlati megvalósítását is, bár ilyenre nagyon kevés adatunk van.

A mintahitvallás

Az első magyar nyelvű ókatolikus hitvallás 1913-ból ismert, tehát korábbról, mint az utrechti hitvallás magyar nyelvű ismertetése. (Szimonidesz könyve 1920 és 1930 között jelent meg!) A szerzője Kubinyi Viktor, aki Budapestről ment ki Amerikába. A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában című összeállítás hitcikkelyeiben nem szerepel az ókatolikus megnevezés, de még a szervezeti szabályzat szövegében sem. Azonban a következők egyértelműen ókatolikus jelleget mutatnak:

„A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában tanainak fő pontjai tehát a következők:

- a) Az egyház feje Krisztus, nem pedig a „római pápa”,
- b) a gyónás ajánlatik, de nem kötelező,
- c) a papi nőtlenség eltörrendő,

d) minden egyházi ingó és ingatlan vagyon az illető egyházközösségnek, mint törvényesen bejegyzett testületnek a nevében áll,
e) magyar mise.”

Maguk a hitcikkelyek 36 pontot ölelnek fel. (Ezekből a zárót idéztük.) A hitvallás elismeri a Szentháromságot. A Szentírásból a protestánsok által apokrifnek tartott könyveket nem ismeri el (pl. Makkabeusok 1. és 2. könyve). A hitvallások közül elfogadja a niceait és az apostolit. Az eredendő (áteredő) bűn nem Ádám öröksége, hanem az ember természetében lévő hajlandóság a rosszra. Nem saját jócselekedeteinkért, hanem Krisztus érdemeiért üdvözülünk. A keresztség felvétel az egyházba, az áldozás nemcsak emlékeztető jel, hanem valóságos szentség, melyet két szín alatt kell venni. Minden nemzeti egyház maga alakíthatja szertartásait, szokásait. A tulajdon Isten adománya, akinek van, köteles a jótékonyt gyakorolni. A törvény előtt szabad esküt tenni. Az egyházi szervezet szabályzata a püspököknek széles jogkört biztosít, az egyházközségek vezetése demokratikus, jelentős a szerepük a vagyonnevelésben.

A Kubinyi-féle hitvallás Magyarországon ismert volt, mintául szolgált minden bizonnyal a későbbiekben megírt magyar ókatolikus hitvallásokhoz. Hogy Amerikából Kubinyi híveiből jött-e valaki vissza az óhazába, arról nincs tudomásunk. Sokáig úgy tudtuk, hogy Kubinyi Viktor – akit Antiochiában püspökké is szenteltek – 1919-ben elhunyt. Ám a Máday Béla vezette ókatolikus mozgalom iratainak átvizsgálásakor találtunk egy püspöki leszármazási iratot – mely tíz kis egyház közti ökumenikus kapcsolatra is tartalmaz adatokat –, és ebben szerepel Kubinyi neve, valamint az is, hogy egy Kellet és egy Jarvis nevű püspök konszekrációjában közreműködött 1934. szeptember 16-án!

Miseszöveg Újvidékről

A *Magyarországi Ókatolikus Egyház* hitelveit az Újvidéken kiadott magyar miseszöveg függelékében közöltek alapján ismerjük. Az ismertetés kiindul a pápai családhozhatatlanság dogmájának az elutasításából, hangoztatva, hogy akik ezt nem ismerik el, azok ókatolikus néven vallási közösséget alkotnak. Hangsúlyozza: az ókatolikus egyház minden államban független, csak hit- és szeretetbeli közösség fűzi őket egybe.

A továbbiakban azokat emeljük ki, melyek az Utrechtkben elfogadott elvektől eltérnek, illetve, melyeket erősebben hangsúlyoznak. Így pl. a fülbegyónást ajánlja azoknak, akik ennek szükségét érzik. Az egyház az állami törvények értelmében kötött házasságokat adott esetben megáldja. Hangoztatja az angyalok, a szentek és kiemelten Szűz Mária tiszteletét, akiket kérnek arra, hogy „értünk esedezzenek, mert erre a szeretet hajtja – indítja őket.” Majd így folytatja: „Az elhunytakért imádkozunk. A szentmisében és az irgalmas cselekedeteinkben megemlékezünk róluk”. Az egyház kormányzói hatalma a püspöké és a hívéké, a törvényhozó hatalmas az évenként tartandó zsinaton gyakorolják. A rendes kormányzói hatalmat a püspök és a zsinati tanács gyakorolja. Minden hitközségnek önkormányzata van.

A szövegben felsorolásra kerülnek a főbb imádságok: Mi Atyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy, Angyali üdvözet (ez utóbbin az Úr angyala kezdetű imát kell valószínűleg érteni), a szentmise, valamint más szertartások imái.

Nincs szó a bőjt elvetéséről: „Az alamizsna és a bőjt gondolata és gyakorlata ősrégi. De a legszebb bőjt az, ha arról mondunk le, amiről a legnehezebb lemondani, csak azért, hogy akaratunkat megacélozzuk a bűn elleni harcban.”

Stóladíj, misepéNZ nincs, adományt csak a hitközségi tanács világi tagja fogadhat el nyugta ellenében.

A szóbanforgó könyvecske a latin szertartású mise fordítását tartalmazza a tridentinai zsinat után életbe léptetett forma szerint. Némi eltérés van a római katolikus gyakorlattól. Ilyen például, hogy a hivatalos misei „Credo”, a niceai hitvallás előtt szerepelteti az un. apostoli, vagy 12 ágazatos hitvallás szövegét, vagyis a pap tetszésére volt bízva, hogy melyiket mondják. (A II. vatikáni zsinat utáni liturgikus reform szerint ilyen lehetőség ma fennáll a római katolikus egyházban is!) A holtakról való megemlékezést az utolsó vacsoráról való megemlékezés elé teszi, holott az eredeti gyakorlat szerint utána van. Vannak kisebb szövegtérkések: pl. a mise elején mondott közgyónásban „Péter és Pál apostolok” helyett csak „apostolok” szerepel.

A könyvecske tartalmaz két cím nélküli verset is. Feltételezésünk szerint ezek énekek lennének. (Magyar nyelvű, kifejezetten ókatolikus egyházi énekről egyébként nem tudunk ezeken kívül!) Feltételezésünket támogatni látszik az egyszerű szövegezés. Az egyik Jézusról szól, a másik Mária-ének.

Az első:

Szabadító Urunk Jézus Krisztus
Nyájadnak hű pásztora te vagy:
Kegyelmednek égi legelőjén
Vezess minket, soha el ne hagj.

Örök pásztor, vigyázz bárányodra,
Az akolból ki ne maradjon.
El ne mosson engem a bűn soha,
Te maradj a sziklás alapom.

Ha majd eljön éltém végórája
S búcsúzóra kondul a harang:
Nem bánt többé a sír hideg szája,
Pásztoromhoz hív az égi hang.

Hadd említsük meg, hogy a kiadvány elején van egy kép: Jézushoz tart a bárányok serege. A kép felett felirat: „Jézus a pásztor, a fej, a szikla.”

A második szövege pedig a következő:

Üdvözlégy Szent Szűz, teljes malasztal,
Minden hívó szüntelen magasztal.
Angyal szólott hozzád Názáretben:

Isten fiát fogadd szűz méhedbe.
Zengjen, csengjen fel a hálaének,
Jézusunknak, egyházunk fejének;
Ezt vallotta Péter, János, Pál,
S te is velük szűz liliomszál.

Egyházunkra tekints, maradj velünk,
Mert csak Jézus a sziklánk, a fejünk.
Te ki fiadat Egyiptomba vitted,
Velünk együtt őrzöd az ó hitet.
Zengjen, csengjen ...

Látszólag Mária-ének, de a középpontban mégis Jézus áll, aki az egyház feje. Érdekes párhuzamba állítás az egyiptomi menekülés és az óhit megőrzése.

A kis füzet kiadásának az időpontját nem ismerjük, de következtethetünk arra, hogy 1941 és 1943 között jelent meg. A függelékben a következő is szerepel: „Az ókatolikus egyház működik...Horvátországban, valamint az anyaországhoz visszatért területen.”

Az ókatolikus egyházalkotmány

Úgy véljük, hogy az Újvidéken kiadott hitelvek szellemében megvalósuló hitélet Budapesten is fennállott. Ám Deák Vidor püspöki helynök 1947-es jelentésében említést tesz az utódállamokból áttelepült, áttelepített, vidéken élő hívekről. Ezek feltehetően Jugoszláviából – esetleg lengyel, vagy német nyelvterületről – jöttek. Mennyire őrizték meg szokásaikat? Erre adatok híján nem tudunk felelni. De itt hadd utaljunk arra, hogy mennyire helyénvaló – mint munkánk címe is mutatja –, ókatolikus mozgalmakról beszélni, mivel lehettek kisebb-nagyobb csoportok, ókatolikus sejtek, melyek nincsenek nagyobb szervezeti keretben, nem tartanak rendszeres, hivatalos istentiszteleteket. Sok esetben talán csak baráti és rokoni körök voltak, ahol szűk körben ápták az ókatolikus hitelvekhez közelálló álláspontjukat. Ebből magyarázható az, ha tudunk is itt-ott ókatolikusok létezéséről, akik hivatalosan esetleg nem is számítottak annak – bár magukat esetleg annak tartották –, utólagosan már kevés adatot találunk rájuk vonatkozólag. Meglétük nincs hivatalos okmányokban lefektetve, áttérési formaságokkal nem törődtek, nem is tartották szükségesnek. Ahol nem volt ókatolikus istentiszteleti helyiség – s általában nem volt – ott nyugodtan elmentek a római katolikus (vagy más) templomokba is.

Az 1947-ben megfogalmazott iratban az egyház feladatának a meghatározása a következőképpen hangzik: „A vatikáni zsinat tévántanításaival szemben az ősegyházi igazság terjesztése, a babonáktól és téveszméktől megtisztított egyháznak az ősi szétszakadás előtti formájában való visszaállítása és a szétszakadozott kereszténység újból való egyesítési nagy gondolatnak szolgálata.” Ez egybevág az Utrechttben megfogalmazott hitvallás utolsó cikkelyével, melyre már utaltunk és amely a Szimonidesz-féle fordításban Így hangzik: „Hisszük,

hogy a hittudósok fáradozásának sikerülni fog az osztatlan egyházban való hit fenntartásával az egyházi szakadás óta beállott különbségek tekintetében megegyezést létrehozni.”

Ennek mintegy módszerét adja meg a következőkben, de tekinthetjük az ókatolikus egyház közvetlen céljának is: „A legteljesebb vallásszabadság munkálás, a vallási türelem példaadó gyakorlása, a vallásosság elmélyítésére való törekvés. Csak úgy lehet eszköze és közvetítő tagja elhivatottságának.”

A Magyarországi Ókatolikus Egyházban megvalósult a hívek részvétele az egyház ügyeinek az intézésében, legalábbis így tudósít a rendelkezésünkre álló irat. Az egyházközségeket az egyháztanács igazgatta, melynek tagjai a plébános mellett a világi elnök, az alelnök, a jegyző, a pénztáros. A tanács legalább 6 tagú volt, és havonta kellett üléseznie. Az egyházközségi közgyűlésnek pedig legalább évente egyszer az év első negyedében, s ennek tagja volt minden felnőtt egyházközségi tag, akik szavazhatnak és választhatók. Az egyház vezető szerve a zsinat, tagjai a lelkészek, az egyházközségek és a fiókegyházközségek küldöttei. (Az egyházközségek 100 nagykorú tagja után egy küldött.) A zsinat kétévenként ülésezik. Az élén 11 tagú zsinati tanács áll, 3 lelkész és 8 világi tagból. Hogyan érvényesült mindez a gyakorlatban? Arra már nincs adatunk!

Hitélet Angyalföldön és Budaörsön

A szorosán vett hitéletről, vallásgyakorlatról az angyalföldi és a budaörsi közösséggel kapcsolatosan van némi fogalmunk. A Róbert Károly körúti kápolnában a hitélet eléggé formális volt, bár a lelkész, Antretter Ede az istentiszteleteket igyekezett pontosan megtartani. Magyar nyelvű miseszöveget használtak, római katolikus énekeket énekeltek. Kántor nem volt, valamelyik jóhangú résztvevő vezette az énekeket. Antretter Ede nem énekelte a papi részeket, énekes mise, vagyis nagymise akkor volt, ha Deák Vidor tett látogatást és ő szolgált. A gyónást általános bűnbevallás és feloldozás formájában gyakorolták. Két szín alatt áldoztak.

Istentisztelet után, aki akart, vagy szükségét érezte, egyéni beszélgetést is folytathatott a lelkésszel. Antretter Edét sokan azért is keresték, mivel próbált a háború viharában szétszakított családok egyesítésén is fáradozni.

Igen érdekes részeket tudunk idézni egy hozzánk írt levélből, melynek szerzője az 1940-es évek végén „vasas ifi” volt Angyalföldön; „Angyalföld politikai palettájának egyik legszínesebb figurája Antretter »atya« volt, az akkor kéthárom, főleg Budapesten kívüli, ún. ókatolikus egyházközösségnek vezetője, aki tényleges és valós »hittel« kommunistának vallotta magát, prédikációit – valójában politikai programbeszédeit – valósággal áhítattal hallgattuk. Szellemes, a még nagymértékben burjánzó reakciót ostorozó beszédei annyira közkedveltek voltak, mint ugyanabban az időben – elsősorban a Láng gyárban – közkeletűvé vált Kádár beszédek.” A levél egy másik helyén pedig a következőket olvashatjuk: „... különösen velünk, fiatalokkal volt megértő és türelmes ember. A háború után nemcsak segítette a kallódó, árván maradt angyal-

...eket, hanem okos, bátorító szóval, valóságos politikai akadémiát

Angyalföldi kápolna igen kicsiny volt, 15–20 fő fért el benne, főleg idősek ültek ott, angyalföldi munkásemberek. Időnként tűntek fel új arcok is. A kápolna felszerelése igen egyszerű volt: lócák, szekrény, néhány kép, asztalok. Egyik adatközlőnk emlékezett egy-két kereszttelésre, köztük egy 18 év körüli fiatal megkeresztelésére. Esküvőről, temetésről nincs tudomásunk.

Budaörs volt az ókatolikusok másik központja. Ide rendszeresen kijárt Angyalföldről Antretter lelkész és néhány fiatal munkatársa. Kezdetben még mentek Nagytéténybe is, sőt olyanról is hallottunk, hogy a nagytétényiek mentek át egy alkalommal Budaörsre szervezeten. A későbbiekben inkább Budafokra és Törökbálintra jártak még Budadörsről. Angyalföldi fiatalok rendezték be, és üvegezték be a kápolnát, mely nagyobb volt az angyalföldinél. Ugyancsak a fiatalok szerelték össze a haranglábat (mely most – tudomásunk szerint – a református egyház birtokában van). Itt Budaörsön egységesebb volt a közösség, és jobban látogatták az istentiszteleteket. A bibliaórák tartását Antretter Ede sokszor segítő társaira bízta.

A mariaviták hitélete 1945 után

A legtöbb adatunk a mariaviták működéséről van. Ám a kezdeti lépésekről itt is keveset tudunk. A hitelveket egy kis füzet tartalmazza, mely még a második világháború előtt jelent meg. Ezek röviden az alábbiak:

1. Hiszik, amit 1870-ig a római katolikus egyház hitt.
2. Szűz Mária életének a hasonlóságát akarják visszatükrözni híveiknek az életében.
3. A szentségek, különösen az oltáriszentség szükséges a tökéletességre törekvő léleknek, a lélek azonban a szentségek nélkül is üdvözülhet.
4. Nem szabad a szent cselekményekért pénzt elfogadni.
5. Minden ember, még a nem keresztények is üdvözülnek, ha a Szentlélek sugallatát követik, mert Krisztus mindenkiért meghalt, és mindenkit megváltott.
6. Egyházuk eredetileg szerzetesrend volt (alapítva: 1893.) Alapítója Maria Felicia Kozłowska, aki kinyilatkoztatásaira (látomásaira) támaszkodva azt tanította, hogy az emberi gyarlóság Isten jóságán keresztül megszűnik, és eljön a földre az Isten országa.
7. Az Isten országa emberi közösség, melyben szeretet, igazság, boldogulás, anyagi jólét fog uralkodni.
8. Nem hisznek a lélekvándorlásban, a szellemidézésben.
9. Két szín alatt áldoznak.
10. Céljuk az oltáriszentség és a Segítő Szűz kultuszának a terjesztése.
11. Népnyelvű liturgia nyugati vagy keleti szertartásban.
12. Nem harcolnak más egyházak ellen.
13. Papjaiktól odaadó életet követelnek.
14. Először az orosz kormány ismerte el őket 1912-ben.

15. Házassági bontó okok:
 - a) házasságtörés
 - b) rossz akaratú elhagyás,
 - c) nemi betegség,
 - d) egymás életveszélyes megfenyegetése.
16. A püspöki folyamatosságot Utrechtben nyerték el. (De itt megjegyeznünk, ezt csak a többi egyházra való tekintettel tették. Alapítójuk szerint erre nem lett volna feltétlenül szükség, mivel a vezetőjük kül választott Kowalski lelkész kapott volna annyi erőt Krisztustól, hogy belőle új papi rend forrásozzon!)
17. Az egyházszerkezet demokratikus: élén érsek és szinódus áll. (Az utóbbinak öt püspök és hét lelkész a tagja.) A plébánia autonóm, papját maga választja, aki megerősítést kap. Szavazati joggal bír minden nagykorú férfi és nő.
18. A szerzetesek Szent Ferenc szabályait követik. (Dohányzás, alkohol fogyasztása tilos!) A nővérek pedig Szent Klára szabályait követik. Vagyonuk nem lehet, a tulajdonjog minden ingó és ingatlanra az egyházé. A világi papok a ferences harmadrendi szabályzatot követik (melyet eredetileg a világiak számára írtak), és házasodhatnak.
19. A nővérek segítik mindenben a papokat, szociális és pedagógiai munkát végeznek.
20. A mariavita egyházközséget a szegények számára otthonokat és konyhákat tartanak fenn.
21. A papság kötelezve van a tudomány és a kultúra terjesztésére.
22. A papoknak nem szabad a hívek felett uralkodni.
23. Az egyház köteles jó polgárokat nevelni a hazának, a papok még katonai szolgálatot is teljesíthetnek.

A mariavita egyházban nincs semmiféle egyházi büntetés. A szerző az alapelvek felsorolása végén még egy rövid áttekintést ad az ókatolikus egyházakról, említi az Utrechti Uniót, de arról bölcsen hallgat, hogy ebből a mariavitákat kizárták!

Felsorol még néhány olyan ismertetést, mellyel különböznek a római katolikus egyháztól. A fontosabbak: csak a szent életű pap miséje érvényes (a misepéNZ is érvénytelenít), a pokol nem tart örökké, a mariavita papok fehér reverendában járnak. (Gyakorlatilag szürkében.)

Az 1945-ös újrakezdéskor nem adtak ki új hitvallást. Ezt a füzetet, illetve röplapokat terjesztettek. Az egyik szórólapjukon, mely hírű adja, hogy megalakult a *Magyar Nemzeti Mariavita Ó-kath. Egyház*, felsorolják főbb jellemvonásait, de ebből csak kettő hittani jellegű: az, hogy függetlenül a pápától, és az, hogy apostoli jogfolytonossággal rendelkező püspöke van. A többi formai kérdésekről szól: magyar szertartási nyelv, nincs egyházadó, a szertartásokért nem kérnek pénzt, a papok öltözete („fehér tallár ferences kötéllel és saru”), a papok és püspökök szerzetesek. Politikai jellegű kijelentés, hogy igazi népegyház, a papok a nép barátai.

Ide vág Pelle Ferencnek a következő megállapítása: „kezdétét vette Kevermesen egy kettős egyházi élet, ami nem is annyira egyházi, mint inkább

politikai volt: a római katolikusok és a »baloldali mariaviták.«” Ide csatolhatjuk Puja Frigyes megállapítását is: hogy a vallásos párttagok, illetve a párttagok vallásos családtagjai beléptek a „demokratikus egyházba”, melyet a mariavitáknál véltek felfedezni. A Puja Frigyes által említettekhez sorolhatjuk mindazokat, akik szemében a hivatalos egyház maradi, reakciós, népellenes volt. (Ez a mentalitás a Magyarországi Ókatolikus Egyház egyes gyülekezeteinél, híveinél is szerepet játszhatott, főleg Angyalföldön, valamint Budaörsön és környékén, de az utóbbi helyeknél még azt is figyelembe vehetjük, hogy egy német eredetű mozgalom jelentkezett magyar jelleggel, éppen a kitelepítések idején!)

A mariaviták szertartási gyakorlata eklektikus jellegű volt, a latin és a görög szertartást némileg keverték. Mint olvashattuk, a hitelvek a keleti szertartás használatát megengedik. A Budapest VI. kerületében lévő Benczur utcai püspöki kápolna látogatói szinte mindig papszentelést is láthattak. Természetesen nemcsak áldozópapit, hanem az előkészítő fokozatok feladását is. A szertartást a Szent István Társulat kiadásában megjelent magyar-latin nyelvű szertartási füzetekből végezték. A miséhez a Szunyogh Xavér-féle latin-magyar misszálét használták, de tudunk egy ferences kiadású magyar szertartáskönyv használatáról is.

E sorok írójának emlékezete szerint tartottak „misztikai órákat” is a Benczur utcában. (Ezeket valószínűleg a Kempis Tamásnak tulajdonított Krisztus követése című könyvet használták.) Ezeket – korabeli értesülések szerint – jóval kevesebben, szinte alig látogatták, mint a vasárnap délelőtti miséket. A kápolna befogadóképessége kb. 40 fő volt. Egyesek megítélése szerint a látogatók fele általában érdeklődő, kíváncsiskodó volt. Nem is igen lehettek nagy számban hívei a Benczur utcai kápolnának, különben mi indokolta volna 1947 őszén a kápolna megszüntetését. Az volt az érv, hogy Sashalmon kápolnát kapak. De volt kápolna ugyanakkor Pestlőrincen és Soroksáron is. Ez utóbbi két hely hívőközösségeinek létszámáról, összetételéről közelebbi adatunk nincs.

Volt alkalmunk 1947 tavaszán látogatást tenni a Benczur utcában és elbeszélgetni a püspökkel. A püspök fogadószobájában és a kápolnában is látható volt az alapítónő fényképe. A kápolna oltárán állandó jelleggel ki volt helyezve monstranciában az oltáriszentség. A kápolna neve is erre utalt: Örökimádó kápolna. A kápolna látogatásunk idején a háromszobás lakás udvari szobájában volt elhelyezve, de mások állítása szerint volt idő, amikor a lakás nagyobbik utcai szobájában volt. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy ebben az utóbbi szobában volt egy Szent Ferenc és egy Szent Klára freskó, valamint egy jelenet a Jelenések Könyvéből.

A magyar szakirodalomban – Lippay Lajos könyvében –, érdekes megjegyzés olvasható a mariavitákról abban a vonatkozásban, hogy Lengyelországban: „A nép szinte maga fölött álló lényeknek tekintette a hamuszürke ruhában, mezítláb járó papokat és apácákat, akik sem húst, sem halat nem esznek, alkoholt nem isznak.” Ha ehhez hozzá vesszük azt a szinte anekdotikus történetet, hogy a püspök és papjai Battonyán együltő helyükben több üveg konyakot fogyasztottak el a vendéglőben, akkor felvetődik a kérdés: Vajon mit honosítottak meg és mennyire a mariavita szokásokból?

Az egyházvezetésben a mariaviták egyházának strukturája inkább hierarchikus volt, mint demokratikus. Kicsinysége ellenére is bőven rendelkezett papokkal, akiknek a száma 30 fölött volt.

A „sashalmi hitvallás”

A mariavitáktól kivált, Csunderlik Pál sashalmi lelkészük által alapított *Független Keresztény Katolikus Egyház* írógépen sokszorosított szórólapon adta tudtul megalakulását. Ez az irat – amit némi jóindulattal és röviden „sashalmi hitvallás” névvel is illehetünk –, eléggé rossz nyelvezetű megfogalmazással hangoztatja, hogy már előbb megalakultak, minthogy a mariaviták működése akadályokba ütközött. Hangoztatja, hogy egyházuk független a mariavitáktól és a római katolikusoktól és demokratikus egyház. A sashalmiak ragaszkodnak ehhez az egyházhoz. Salgótarjánból is érdeklődtek az egyház iránt. A nép nyelvén óhajtják a misét és a sashalmi lakótelep kápolnijára ők jogosultak.

Ez a közösség, melyet a mariaviták egyik túlélési kísérletének is nevezhetünk, az 1948-as év folyamán néhány hánapig állott fenn. Az ügy jelentős iratanyaggal rendelkezik, de jelentéktelensége miatt nem érdemes komolyabb vizsgálatra. Csak annyit említünk, hogy voltak merész tervek az egyházszervezet kiépítésére, melyek ihletője valószínűleg Tamás püspök volt.

Túlélési kísérletből – túllépési kísérlet

Az Óbudán 1948. augusztus 1-én megalapított *Keresztény Ókatolikus Egyház* hitelveit az említett napon felvett jegyzőkönyv tartalmazza. A megszerkesztett szöveg bevezetésként bőszes történeti jellegű indoklást tartalmaz, melyet egyházfegyelmi és hittani tételeket tartalmazó részek vegyes sorrendben követnek.

Tartalmazza az anyakönyvezési kötelezettség kimondását. (Meg kell, hogy jegyezzük: ezen egyház anyakönyvéről nincs tudomásunk!) A mariavitáknak volt anyakönyvük, de az idők folyamán elkallódott. Egyházjogi alapul a Corpus Juris Canonicit teszi meg. (A római katolikus egyházét?!) A hitrendszer alapjául az apostoli hitvallást, a niceait, a Szent Athanáz által szerkesztettet jelöli meg. A miséről azt írja: „Egyházunk hiszi és tanítja, hogy a szentmise Krisztus kereszthalálának vértelen megismétlése.” (Az ókatolikus hitvallások a „megismétlés” jelleget nem vallják!)

További szembetűnő megfogalmazások: „A szellemnek érzékszervei vannak, amelynek segítségével Istenről tudomást szereznek és Vele egyesülhetnek”, valamint: „a vallás nem kizárólag az ész, hanem érzelem dolga is”. Ezekben a liberális katolikus tanításokkal való hasonlóságot vélünk felfedezni!

Kissé ellentmondásosnak érezzük a következő megfogalmazást: „A szentségek kiszolgáltatásának az érvényessége nem függ a kiszolgáltató erkölcsi állapotától, azonban feltétlenül szükséges, hogy a megszentelő kegyelem állapotában legyen”. A jó erkölcsi állapot = a megszentelő kegyelem állapota: a rossz viszont a hiánya. – Akkor hogyan van?

Visszatérő gondolat az ókatolikus hitvallásokban az elváltak újránházassodásának a kérdése, amely itt így nyer megfogalmazást: „A polgári bíróság által hivatalosan kiállított »Házasságbontásról« szóló döntés alapján Egyházunkban előzetes polgári házasságbontás után egyházi házasságot lehet kötni.”

Elgondolkodtató a következő: a papok és papnövédek magánkeresetük 10%-át, egyházi jövedelmük 25 %-át kötelesek a zsinat elnökségének befizetni. (Honnan az egyházi jövedelem, hisz az ókatolikusoknál nincs misepénz és egyéb díj?)

Az egyház megalakulásának a helye a III. kerületi Lajos utca 52. sz.-ban Máday lakása volt. Az 52. szám régi földszintes ház volt több lakással. Mádayék, míg lakásuk egyik szobáját nélkülözni tudták, 1948–49-ben itt kápolnát rendeztek be. A szoba két ablaka között állott az oltár, felette szentkép és néhány szék volt a berendezés. A ház utcai falán tábla hirdette, hogy az ókatolikus kápolnában mikor van bibliaóra és mise. Az istentiszteleteket néhány házbéli és környékbéli látogatta. Az átlagos létszám nem volt több 10 főnél. 1949. április 21-én még közgyűlést is tartottak, ezen 14 fő volt jelen, de ebből négyen lelkeszi besoztásban voltak.

Am a keresztény ókatolikus elnevezés nem hosszú életű. Pecsét készült a következő szöveggel: „Az apostoli magyar katolikus egyház III. ker. plébániája 1948. Budapest.” De újabb névváltozás, s ezekben az években nehéz pecsétet csináltatni, ezért a pecsét szövegében azonos színű tintával a katolikus szó elé beírásra kerül, hogy »ösi«. Új alapiratok is készülnek, az egyikben a hitrendszer és az egyházszervezet rögzítése, a másokban az alapszabályok. Mindkettő eltér már annyiban is a keresztény ókatolikus alapiratnak tekinthető 1948-as jegyzőkönyvtől, hogy áttekinthetőbb és egyszerűbb. De vannak tartalmi különbségek is!

Az egyházzól szóló meghatározás: „...folytatása a Krisztus által alapított és a magyar nép megtérése idején megszervezett keresztény katolikus egyháznak, azzal a különbséggel, hogy: Rómától független nyugati szertartású egyház”. Vannak keleti egyházakra jellemző sajátosságai is: az első hét egyetemes zsinatot fogadja el, a misébe beiktatja a keleti szertartások miséjére jellemző Szentlélek-lehívó imát, az epiklízist, valamint ostya helyett kenyeret használ.

A szervezeti kérdésekben lényeges változás: papjainak anyagi segítséget nyújtani nem tud, a papok kötelesek maguk gondoskodni a létfenntartásukról. A püspök állásából elmozdítható. Két irányító szerv van, az egyik a zsinat, melynek hatásköre a valláserkölcsi kérdésekre terjed ki, a másik a kongresszus, mely egyházkormányzati kérdésekkel foglalkozik.

Célkitűzéseikben megfogalmazást nyer, hogy magukévá teszik azon elvet: a vallás magánügy. Fontosnak tartják azonban az egyházuk megszervezését, mert „Magyarország lakosságának több mint ötven százaléka olyan egyházi szervezetbe tartozik, melynek feje nem tartózkodik Magyarország területén, de onnét irányítja céljainak megfelelően egyházi vonalon keresztül káros belpolitikai tevékenységét”. (Itt csak Rómára gondolhatnak!) Hangoztatják azzal kapcsolatosan, hogy a magyar szó is szerepel az elnevezésben: „Egyházunk elnevezése nem sovinizmus, csak dokumentálni kívánjuk vele egyházunk külföldtől való függetlenségét.” (Vajon mennyiben volt független külföldtől az az egyház, melynek főhatósága akkor Hollandiában székelt?!)

1956-ban végre módja nyílt Tamás püspöknek a Magyar Ókatolikus Egyház megszervezésére. A hitelveket az ún. „Szeptemberi deklaráció” tartalmazza. Maga a Magyar Ókatolikus Egyház – a deklaráció meghatározása szerint – azoknak a katolikus híveknek az összessége, akik Magyarországon élnek, a pápát nem ismerik el, istentiszteleteiket magyar nyelven végzik, két szín alatt áldoznak, papjaikat nőtlenségre nem kötelezik. (Ez a meghatározás a pápára vonatkozó rész kivételével a görög katolikusokra is alkalmazható lett volna akkor!)

A deklarációban szerepel még egy meghatározásnak is felfogható formula: „Mindazokat, akik második házasságban élnek válás folytán – a latin Egyház eltaszítja magától, részükre a szentségeket nem szolgáltatja ki ... Az Egyház-jog értelmében minden második házasságban élő katolikus ember ezen tény által ipso facto ókatolikusává lett”. – A fogalmazás igen merész, de híveket szerezni, azok számát csak elméletileg lehet így emelni, gyakorlatilag sohasem!

A deklaráció állítása szerint a Magyar Ókatolikus Egyház 1870-ben jött létre, a Monarchiában 1874-ben és 1877-ben törvényesen elismerték. Hivatkozik arra, hogy 85 éven át (1870–1956) üldözték, most törekszik mások megbecsülésére, s felszabadulva a pápai hatalom alól, igyekszik a megakadályozott egyházi reformokat is megvalósítani. – Hogy melyek ezek a reformok, arról nem szól a deklaráció!

A lelki hatalom a püspöké, aki ezt részben átadja papjainak a papszentelésel. Az egyház kormányzó szerve az Ókatolikus Országos Főtanács, melyet 12 tagú elnökség vezet. (A Főtanácsnak 75 %-a világi, 25 %-a egyházi személy. – De így volt ez a valóságban is?!) A püspöknek a hit- és erkölcs dolgában vétőjoga van, s le nem tehető. (Tamást később mégis letették!)

Nincs misepénz, a papok – Szent Pál példája nyomán – tisztességes munkát vállalhatnak megélhetésükre, hogy az ígét ingyen hirdessék, a szentségeket ingyen kiszolgáltassák. Egy másik helyén a deklarációnak még az is szerepel: nincs kötelező egyházadó. „Híveinken inkább segíteni akarunk, mint elvenni tőlük” – olvashatjuk. Az egyház ingó-ingatlan vagyona a püspök nevében van, csak egyházi célra használható fel (papnevelés, szociális segítség stb.).

Az egyház alkapelvei: Isten dicsősége, hazánk előnye, dolgozó népünk java és felemelkedése. Mint látjuk, eléggé politikus a megfogalmazás, hasonlóak máshol is megtalálhatók. Például: a Főtanács tagjai munkások, parasztok, vagy a hitelvek közé bekerült sz „építő kritikára” és „önkritikára” való nevelés, de még a termelésben való élenjárásra, meg az újításra való buzdítás is.

Már szóltunk a válás kérdéséről, de még megemlítjük, „forrón óhajtják”, hogy a házastársak együtt maradjanak és „szomorú szívvel” ugyan, de megáldják a válás utáni második házasságot.

Nincs kötelező fülgyónás, elég a közös bűnbánat, de az előbbi a magasabb életre, tökéletességre törekvőknek, a papnövendékeknek ajánlják.

Az irgalmasság testi cselekedeteinek a gyakorlása (idősek, betegek gondozása stb.) az állam feladata. Óv a deklaráció a babonáktól, a bűntől (ezeket tételesen is felsorolja, hangsúlyozza a szeretetet, a békét, a békés egymásmellettélést, az egyház jelmondata: Pax et bonum (Béke és jóság).

A deklarációban sok a szentírási idézet, de ezeket nem elemzi. Az egész szöveg igen hangzatos, de felületes. Az egyházszerkezési részekben nagyra törekvés érezhető.

Példának elég ha felsoroljuk a Főtanács 8 ügyosztályát:

1. Teológia és hitoktatás, 2. misszió, 3. nőszövetség, 4. szervezés, 5. külföldi kapcsolatok, 6. felügyelő bizottság, 7. sajtó és tájékoztatás, 8. jogi és egyházpolitikai ügyek.

A Főtanácsnak a deklaráció szerint 50 tagja volt, de hogy mennyiből állt a valóságban, azt nem tudjuk. Ugyanígy nincs tudomásunk arról, hogy mennyi volt a hívek száma. Annyi azonban megállapítható, hogy 1956–57-ben Tamás püspök köré inkább értelmiségiek tömörültek.

Thury Lajos püspök helynöksége idején működő Somogyi Béla utcai istentiszteleti helyiség általában ismert volt. A bibliaórákat azonban alig, a miséket pedig kevesen látogatták. A misék résztvevőinek a száma 10 és 40 fő között mozgott. Thury próbálkozott az elváltak közötti lelkipásztori munkával is.

A Magyar Ókatolikus Egyház 1956–57-ben inkább volt Tamás püspök baráti társasága, mint egyházi szervezet. A visszaemlékezések szuggesztív, rokon-szenves személyiségként emlegetik. Visszavonulásával a személyi varázs összetartó ereje megszűnt. Ismeretetségi körének egykori tagjai múltjukat nem igen akarják vállalni. Egyikük – nevének felfedéséhez nem járult hozzá –, igen jellemző kijelentést tett: ma már nincs értelme ókatolikusnak lenni, hisz a római katolikusok is magyarul miséznek.

Az ókatolikus mozgalmak egyik nagy negatívuma az volt, hogy a hozzájuk csatlakozóktól nem kívántak elkötelezett életet. A külföldi ókatolikus központokhoz pedig kevés és ellentmondásos hír jutott el, mely azt látszott erősíteni, hogy ókatolikus névvel egyesek sajátmagukat reklámozták, de lényegében nem tartoztak sehova sem!

AZ ÓKATOLIKUSOK SZÁMA A VILÁGON NAPJAINKBAN

Az osztrák ókatolikusok 1988-as évkönyve alapján a következő összesítést adhatjuk meg az Utrechti Unióhoz tartozó, a szószerinti értelemben vett ókatolikus egyházakról. Az Unióhoz 8 autonóm katolikus nemzeti egyház tartozik: a holland, a németországi, a svájci, az osztrák, a cseh-szlovák, a lengyel, a horvát, valamint a lengyelkatolikus nemzeti egyház az USA-ban és Kanadában. Az utóbbi joghatósága alá tartozik az amerikai litván és szlovák nemzeti egyház is. Van négy missziós terület: Franciaország, Olaszország, Svédország és Brazília. Ezekben sorrendben a holland, a svájci, a német ókatolikusok, illetve az amerikai lengyelkatolikusok tartják fenn a missziót. Körülbelül 400.000 hívő él a 15 egyházmegyén belül 616 közösségben. Van 19 püspök és 431 lelkész. Afrikában az ókatolikus egyház részt vesz az anglikánok missziós munkájában. Bernben az egyetemen ókatolikus teológiai fakultás működik, főiskola van Bonnban és Utrechtben, de lehet tanulniuk az ókatolikus papjelölteknek a (nem katolikus) keresztény egyházak varsói és prágai teológiai akadémiáin. Teológiai szeminárium működik még Bécsben és Scrantonban (USA).

Pontos statisztikai adatokat nagyon nehéz szerezni az egyes részegyházakról, mert – ha nem is nagy különbséggel –, a különféle források eltérő adatokat közölnek. Az 1930-as évek elejéről – Lippay Lajos könyve alapján –, a következő adatokkal rendelkezünk a hívek számáról:

Hollandia	12 000 fő
Németország	20 000 fő
Svájc	35 000 fő
Ausztria	31 000 fő
Csehország	20 000 fő
lengyelek	100 000 fő
horvátok	42 000 fő

Az 1960-as évek, valamint az 1970-es évek közepéről a német Brockhaus lexikon megfelelő kötetei tudósítanak, melyek megadják a plébániák, valamint a filiálisok (leány- vagy fiókházak) számát is.

Ország	1960-as évek		1970-es évek	
	plébánia	hívek	plébánia + filia	hívek
Hollandia	28	10 000	29 + 5	12 000
NSzK	50	30 000	49 + 160	30 000
Svájc	30	22 000	31 + 8	21 000
Ausztria	13	40 000	13 + 40	38 000
Lengyelország	80	85 000(?)	87	– 30 000
USA	162	?	172*	– 350 000
Kanada	?	28 300	11	?
Jugoszlávia és Csehszlovákia	10	5 000	6 + 2	3 000

* Ebből 3 szlovák, 1 cseh és 4 litván közösség.

A legautentikusabb adatokat a néhai Urs Küry svájci ókatolikus püspök terjedelmes monográfiájában találhatjuk szintén az 1970-es évekből. Ezek összegzése az alábbiakat adja:

Ország	püspök	lelkész	közösség	hívek
Hollandia	4	30	29	12 000
NSzK	1	61	50	25 000
Svájc	1	43	29	21 000
Ausztria	2	17	13	30 000
Csehszlovákia	1	4	6	3 000
Jugoszlávia (Horvátország)	–	8	6	4 000
Lengyelország	3	100	87	50 000
USA + Kanada	7	160	170	300 000

Az adatok összevetése alapján azt mondhatjuk, hogy Hollandiában és Svájcban a létszám stagnál, az NSzK-ban és Ausztriában fogyóban van. A két világháború közötti időszak létszámaihoz viszonyítva a legnagyobb mérvű csökkenés Csehszlovákiában és Jugoszláviában volt. Az előbbi esetében valószínűleg közrejátszott, hogy a német lakosság számaránya 1945 után a kitelepítésekkel jelentősen csökkent, s ezzel függhet össze a hívek számának apadása is. Kezdetben az osztrák és a cseh ókatolicizmus együtt indult az I. világháború előtt, s a hívek kisebb hányada lehetett cseh nemzetiségű. Jugoszláviában viszont az ókatolikus egyház szétesett, területi egyházakra oszlott, s csak a horvátok maradtak meg az Utrechti Unióban. Növekedés a lengyelekkel következett be (mind az USA-ban, mind Lengyelországban, de az utóbbi időben az USA-ban is megkezdődött a fogyás.)

A tájékozatlan számára csak az elnevezés alapján igen nehéz az ókatolikus egyházakra vonatkozó ismereteket megtalálni. Nem általános használatúak az ókatolikus szónak megfelelő idegen, külföldi elnevezések. Példának említsük meg a német »alkatolikus« esetét (ennek tükörszava a magyar ókatolikus szó), amelyet már Svájcban sem használnak. Ott a »christkatholik« szó járja. Ehhez illik fűzünk némi történelmi magyarázatot. Svájcban a katolikusok körében már az 1830 körüli években létezett egy olyan mozgalom, mely az említett szóval illette magát. A mozgalom egyik vezetőjének rokona volt az első berni ókatolikus püspök: Eduard Herzog. Így válhatott a svájci ókatolikusok hivatalos elnevezése »Christkatholik Kirchévé«. Ezt mi magyarra Keresztény-katolikus Egyház kifejezéssel fordítjuk. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a »christianus« latin alapszó a magyar nyelvben először a keresztyén formában élt, csak később lett belőle – a katolikus használatú – keresztény szó a kereszt szóval való hasonlóság alapján, akkor értelemszerűen a svájci ókatolikus egyház nevét így kellene visszaadnunk: krisztusi katolikus egyház. Az elnevezések kapcsán megjegyzéseinkhez még annyit, hogy a lengyel ókatolikus elnevezéssel sem találkozunk. A lengyel nyelvű lexikonokban »polskokatolik« szerepel, melyet magyarra a »lengyelkatolikus« formában alkalmazhatunk a legpontosabban.

A valóság nemcsak az egyes elnevezésekben tarka! Vannak ókatolikus jellegű egyházak, melyek ugyan kapcsolatot tartanak az Utrechti Unióval, de annak nem tag egyházai: a fülöp-szigeteki, a spanyol, a portugál. Az elsőre nagyon ellentmondó számadatokat tartalmaznak a lexikonok: százezertől a milliósig. A két másik egyház igen kis létszámú lehet. De ezzel még nem ért véget az ókatolikus egyházak sora.

Szórványos, ellenőrizhetetlen adataink szerint vannak még ilyen csoportosulások a latin-amerikai államokban. Az ókatolikus elágazásokból legismertebbek a mariaviták: két válfajuk száma (kerekítve): a mariavita ókatolikusoké 24 000 fő, a mariavita katolikusoké 4 000 fő. A liberális katolikusokról adatainkat már közöltük az őket tárgyaló fejezet végén.

Újabb válfajt képviselnek az egyes tradicionalista csoportosulások. A ma legismertebb mozgalom a francia Lefèbre érsek nevével fémjelzett, a II. vatikáni zsinat ellenzéke. Az 1965-ben Kanadába távozott Tamás püspök is Montreálban tradicionalista egyházat alapított, és vezetett 1984 januárjában bekövetkezett haláláig. Halála előtt „magyarországi joghatóságát” átruházta egy

NSzK-beli tradicionalista csoport (Idsteini Szent Ágoston-kanonokok –, akik latin-tridentini rítus szerinti közösséget alkotnak) vezetőjének.

A tradicionalisták és az ókatolikusok hamar egymásra találhatnak. A holland ókatolikus egyház még az 1889-es Utrechti Hitvallás elfogadása után is őrzött tradicionalista jegyeket, a latin nyelvet a szertartásokból csak 1910-ben, a papi nőtlenséget pedig 1922-ben hagyta el.

Még hosszan lehetne folytatni a sort olyan csoportokkal is, ahol a keleti és a nyugati hagyományok keverednek. Ilyenek a nyugati szertartású ortodoxok Franciaországban, de a hazai ókatolikus mozgalmak egyik ágának is volt kapcsolata – mint erről szóltunk is a megfelelő helyen – egy keleti hagyományú kis hollandiai egyházzal.

A különféle irányzatokat szinte lehetetlen összefoglalni és áttekinteni. Sok közülük megmarad a mozgalom szintjén, és el sem jut az egyházzá szerveződésig. A legtöbbjük tiszavirág életű. Erre nagyon jó példát szolgáltat magyarországi történetük is.

FORRÁSOK

A „**Mi az ókatolicizmus?**” c. fejezethez felhasznált források:

- Harsányi László: Ókatolicizmus Magyarországon. Bp. 1988. Kézirat, bölcsészkar disszertáció.
- Az ókatolikus egyház keletkezése és főbb irányelvei. (Szerző, hely, évszám nélkül.) Bizonyos, hogy Deák Vidor írása, Budapesten az 1945–49 közötti évekből.
- Medvigy Mihály: Párbeszéd az ókatolikusokkal. = Vigilia, 1967. 265–68.

A „**Magyarországi Ókatolikus Egyház**” c. fejezet forrásai:

- Magyar protestantizmus 1918–1948. Bp. 1987. 248.
- Magyar Országos Tudósító 1940. V. 4. 1. kiadás.
- Magyar Ókatolikus Egyház története 1870–1956. (Kézirat, 1956.)
- A mariavita vallási szekta rejtelmek. = Igazság, 1946. jan. 20.
- Kondor L.: Az éremnek két oldala van ... = Haladás, 1946. III. 21. 5.
- Magyar Szentmise. (Az újvidéki ókatolikus plébánia kiadása.) Újvidék, é.n. 23.
- Fodor József: Vallási kisközösségek Magyarországon. H. é.n. 105.
- Nemzeti Egyház, 1946. május.
- Csernohorszky Gyula Ottó: Mariavita ó-katolikus egyház vagy a római szentszéktől elszakadt mariavita-rend rövid története és alaptörvényei. Bp. 1939. 21.
- Új Ember, 1948. márc. 16. 10.
- Esztergomi Prímási Levéltár 7931/1941. sz. jelzet.
- Magyarországi ókatolikus egyház általános püspöki helynöksége 198/1947 ppkh. sz. irata. (Szigeti Jenő tulajdonában).
- Valamint köszönetünket fejezzük ki szóbeli, illetve levélbeli közléseikért a következőknek: Németh Attila, Kapronczay Károly, Vevér Sándor, Csonka Sándor, id. Steer János, Lehel Miklósné Albert Eszter, Jelenics

József, Hollóssy Sándor, Murányi Albert, Bessenyei Tibor, dr. Sík Zoltán, Hegedűs Lajos, ifj. Jakosits Lajos, Gazdi Lászlóné, Mészáros Imre, Olajos István, néhai Kemény György, Mádai Endre, Bajor László. – A fejezetek megírásánál felhasznált, a Szabadegyházak Szövetségétől származó iratok dr. Szigeti Jenő tulajdonában.

A „**Katolikus Szabad-Egyház Magyarországon**” c. fejezet forrásai: Az itt szereplő iratok és az elemzett kéziratos szöveg dr. Szigeti Jenő tulajdonában.

– Lippay L.: A protestantizmus. Bp. 1935. 232–4.

– Tolnai Világ Lexikon 2. és 17. köt. (Bésant-Teozófia).

– Hálás szívvel mondunk köszönetet azokért az értékes adatokért, melyeket Reicher László liberális katolikus lelkésztől kaptunk!

A „**Magyar Nemzeti Mariavita Ókatolikus Egyház**” c. fejezethez:

– Csernohorszky Gyula: A Máriavita Ó-katolikus Egyház, vagy a római Szentzéktől elszakadt Máriavita Rend rövid története és alaptörvényei. Bp. 1939.

– Christlich soziale Gesellschaft Informations-Bulletin, 1987/4. Varsó.

– Tamás, a Magyar Máriavita Ó-katolikus Egyház első püspökének Pásztorlevele. Bp. 1945.

– Michnay László nyílt levele. Közli: Kis Újság, 1946. okt. 1. – Nemzeti Egyház (a mariaviták lapja), 1946. május. – példánya a Csanádi Püspöki Levéltár 599/1946 sz. jel. alatt található. – Népszava, 1946. május 12. – Csanádi Püspöki Levéltár 1834/1946. és 2027/1946. sz. jelzetei.

– Puja Frigyes: A felszabadult Battonya. Bp. 1979. 345–362. – Váci Püspöki Levéltár. Acta Parochiarum Sashalom. 6506/47. sz. jelzete.

– A Székesfehérvári Egyházmegye Körlevelei, 1946/VI. Székesfehérvár, 1946. Ebben Shvoy Lajos püspök felhívása a szekták ellen. – Vö. Pelle Ferenc: A 150 éves kevermesi róm. kat. plébánia és templom története. Kevermes, 1985. – Váci Püspöki Levéltár 7.658–47. sz. jelzet. – E fejezet megírásánál nagymértékben felhasználtuk Harsányi László „Ókatolikusok Magyarországon” c. írásának a mariavitákról szóló adatait. = Világosság, 1989. jan.

„**A Keresztény Ókatolikus Egyháztól – a Magyar Ókatolikus Egyházig**” c. fejezethez:

– Mádai Béla hagyatékából valók a fejezetben szereplő iratok, fia, Mádai Endre nyugalmazott színművész tulajdonában, akinek szívélyes és készséges közreműködéséért ezúton is köszönetet mondunk.

– Pressl Józsefre vonatkozó adatokat a Magyar Ortodox Adminisztratúrától kaptuk meg. – A Magyar Ókatolikus Egyház történetéhez a következők voltak szívesek adatokat szolgáltatni: néhai Thury Lajos, néhai Kemény György Bánréti Richárdné, Gazsi József és Ambrus Ferenc. Ambrus Ferencnek megkülönböztetett módon szeretnénk köszönetünket kifejezni, mivel volt szíves betekintést engedni kiterjedt levelezésébe.

Az „Ókatolikus hitelvek és hitélet Magyarországon” c. fejezethez:

- Szimonidesz Lajos: A világ vallásai 2. H.é.n. 202–3.
- Lippay L. i.m. 214. kk.

Az egyes alcímekben jelzett témához:

A mintahitvallás:

- Kubinyi Viktor: A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában. South Bend, 1913.

Miseszöveg Újvidékről:

- Magyar Szentmise ... 20–22.

Az ókatolikus egyházalkotmányhoz:

- 198/1947. sz. irat (Szigeti Jenő gyűjtéséből).

Hitélet Angyalföldön és Budadörsön;

- Néhai Kemény György, néhai Léderer Róbert, Bessenyei Tibor és Sík Zoltán levélbeli, ill. szóbeli közlései. Értékes adataikért ezúton is köszönetet mondunk.

A mariaviták hitélete 1945 után:

- Csernohorszky i.m. 15–19.
- Puja i.m. 345 kk.
- Pelle i.m. 30., 32. és 38.
- Hantzmann Lipót, néhai Kemény György és Kováts Béla, valamint Ambrus Ferenc közlései.

A sashalmi hitvalláshoz:

- Váci Püspöki Levéltár – acta Parochiarum Sashalom, 8172/1947.

Túlélési kísérletből – túllépési kísérlet:

- A keresztény ókatolikus egyház Alakuló Konvenciójának I. ülése. Bp., 1948. aug. i. (Jegyzőkönyvmásolat Szigeti Jenő tulajdonában), valamint a Máдай-hagyaték egyéb iratai.

Az utolsó próbálkozás:

- A Magyar Ókatolikus Egyház szeptemberi deklarációja. Bp. 1956. Kézirat. (Szigeti Jenő tulajdonában), és más fejezeteknél is szereplő adatközlők.

Az utolsó fejezet forrásait magában a szövegben közöljük!

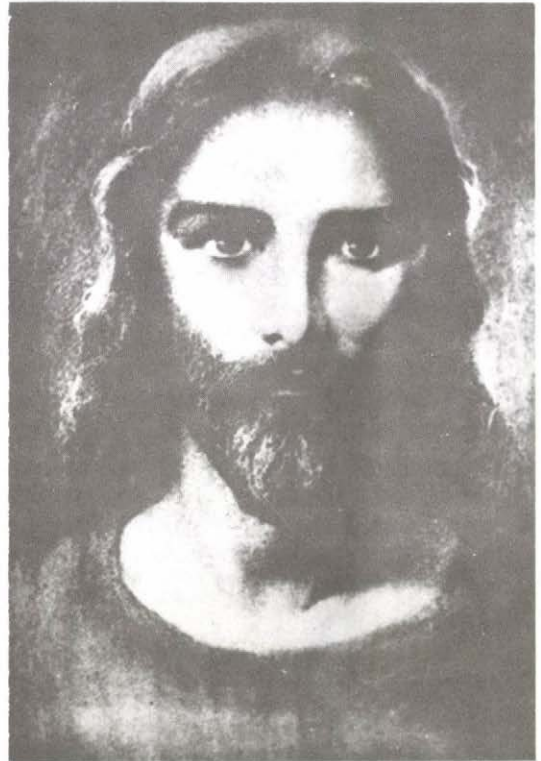
*A kőbányai kápolna, melyet
állítólag az ókatolikusok is
használtak az 1970-es évek
elején, lebontása előtt
(Steer J. felvétele)*

Mariavita mise Budapesten a Benczúr utcában, középen Tamás püspök

*Püspökszentelés után, 1950 tavaszán,
a Wesselényi utcai baptista templom
udvarán:
Deák Vidor szentelő (ókatolikus) püspök
és az új (liberális katolikus) püspök,
Ráth Zoltán (Reicher L. felv.).*

Liberális katolikus Krisztus-ábrázolás.

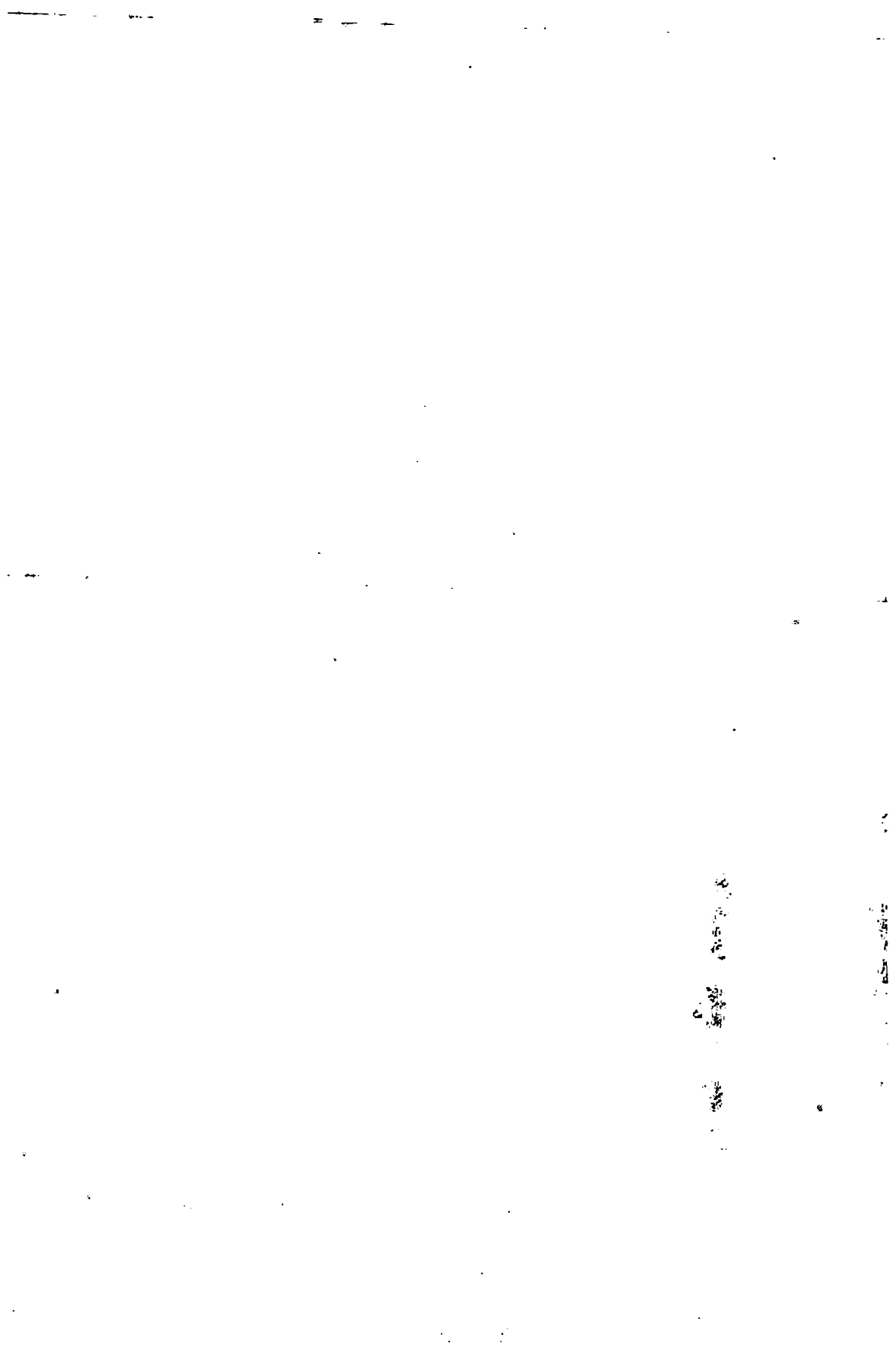
LÁSZLÓ SASVÁRI

OLD-CATHOLIC MOVEMENTS IN HUNGARY

The old-catholic churches have been developed from the opposition against the first Vatican Synod. Their spiritual leader was the professor and historian Ignaz von Dollinger of Munich. The parishes having been established on the German language territory were calling themselves old-catholics to express that they were adhering to the teaching having been valid before the Synod. Their apostolic succession had been transferred by the Holland Jansenist church established after 1720. Their international organization has been the Utrecht Union. Their doctrines have been summarized in the Utrecht Confession published in 1889. Some members of the American Polish communities, participants of the Polish Mariavite movement and the Croat National Church were later joining to them. There are also a few side-issues of the movement. For instance the Liberal Catholic Church having been developed from the English old-catholicism under the effect of the theosophy can be regarded as such a side-issue.

In the 1900-ies there was an old-catholic community in Budapest, too. A part of the followers were of Polish origine. The old-catholics of Budapest were belonging to the old-catholic archbishop of Vienna. Their leader, te lawyer Dr. Vidor Deák was ordained to priest in Vienna. During the period of 1941-1944 Újvidék was belonging to Hungary. There (and in the surrounding) was an active old-catholic community. The role of the old-catholics was growing after 1945. A significant pesronality of the community was the priest Ede Antretter who was also a member of the communist party. The Mariavite movement was also appearing in Hungary. After the autumn of 1945 they even had a bishop. But their activities were causing several scandals. Therefore, they have retired at the end of 1947. A few priests of them were attempting to continue the organization of their church but without any success. Vidor Deák was in the year of 1949 consecrated to bishop by a Holland liberal catholic bishop who was passing Hungary in those days. But he retired in 1950 under certain political pressure which have not been disclosed yet. The former bishop of the Mariavits, after 8 years of silence, made some new attempts in the year of 1956 but later, in 1965, he left for Canada. The old-catholic community of Budapest was existing until 1974. Nowadays only the liberal catholics have a very small group in Hungary.

8 member churches (Holland, German, Swiss, Austrian, US, Canadian Polish, Polish of Poland, Croatian and Czech) are belonging to the Utrech Union today with about 500 000 worshippers. But here are also some separate old-catholic communities (To this latter group are belonging the Mariavites, too, who had been meanwhile excluded from the Utrecht Union.)

EÖRDÖGH ISTVÁN

A MAGYARORSZÁG ELLENI 1919-ES INTERVENCIÓ,
MINT A BOLSEVIZMUS KÖVETKEZMÉNYE
(VATIKÁNI FORRÁSOK ALAPJÁN)*

A vatikáni diplomácia egyre fokozottabban kísérte figyelemmel a magyar belpolitikai viszonyokat, különösen az 1919. január 16-i Budapesten lezajlott, rendkívüli jelentőségű egyházpolitikai eseményeket követően. XV. Benedek (1914–1922) pápát személy szerint döbbsentette meg¹ a magyarországi Országos Papi Tanács megalakulása 5562 egyházi személy aktív részvételével, amely létrejöttének módjában, határozataiban és indítványában² a keresztény

* Részlet a szerző hamarosan magyarul is megjelenő, nagyobb terjedelmű munkájából, amely Magyarország történetét vizsgálja 1916–1920 között, vatikáni források segítségével.

1 Gasparri bíboros Valfré nunciának adott március 23-i instrukciójában kifejezetten megemlíti, hogy „Nem mulasztottam el értesíteni a Szentatyát január 22.-i jelentésének tartalmáról, akit mélyszégyen fájdalommal rendített meg az Ön által leírt magyarországi katolikus egyház állapota”.

Vö. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának Levéltára (a továbbiakban: RE-ÜSZKL), Ausztria 697, no 87602.

2 Ezek a következő összefoglalásban kerültek Rómába:

„Papi Tanács Magyarországon.

A magyarországi klérus egy Nemzeti Tanácsot alapított meg január 16-án az ország papjainak részvételével Budapesten, amely gyűlés alapvető és konkrét pontjai: a szemináriumok reformja; az alsó klérus anyagi helyzetének rendezése; az egyházi személyek nyugdíjkérdésének megoldása és betegsegélyezési alapítvány létrehozása; önálló egyházmegye létesítése Budapest székhellyel; a magyar nyelv használati joga a liturgiában; egyházmegyei zsinatok szükségessége öt évenként; egyházmegyei autonómia; a kanonoki javadalom reformja; a breviárium időszerűsítése; pápai nunciatura létesítése Budapesten; egyházi rangok, privilégiumok, valamint az azok okozta diszkriminatív jelenségek felszámolása; alapítvány létesítése az új katolikus sajtó megjelentetésére; a civil öltözet használati joga az egyháziak számára és a reverenda kizárólagos liturgiai funkciójának bevezetése; az egyházi cenzúra mérsékelése és érvénytelenítése a profán irodalom terén; a celibátus általánosan kötelező jellegének megszüntetése”. Vö. uo. no 84514.

Jóllehet Valfré nunciás az alsó papságot képviselni szándékozó Papi Tanács tevékenységét „valóságos egyházi forradalomnak” minősítette, de ugyanakkor, a jelenség okára mutatva, kötelességének érezte tárgyilagos leírást adni:

„...a magyar püspöki kar tevékenységének elégtelenségéről. A szóba forgó papságon lát-
szik, hogy teljesen magára hagyatott. Ez az egyházi réteg, ma, egyre fokozottabban érzi a püspökkel való bensőséges kapcsolat szükségét, amely bizalmas viszony hiánya a klérus és a püspökök között mindig is hirhadt volt Magyarországon, ahol a püspök figurája a megközelíthetetlen feudális úrúhoz hasonlított, úgy mint aki a hatalmasok és a politika szolgálatában áll.” Vö. uo., no 87 602.

Európában egyedülálló, radikálisan szociális jellegű, egyházi bázismozgalmat jelentett.

Önálló magyarországi nunciatura hiányában a magyar egyházpolitikai ügyeket intéző, Bécsben székelő, pápai nuncius Valfré Di Bonzo Teodoro március 24-án számolt be Pietro Gasparri bíborosnak, a Vatikán államtitkárának a Károlyi-kormány lemondásáról és a Kun Béla vezette proletárdiktatúra hatalomra jutásáról.

„316. sz. távirat:

A Magyar Köztársaság miniszterelnöke Károlyi és vele együtt az egész minisztertanács lemondott, miután értesült a Legfelsőbb Béketanács döntéséről, amelynek értelmében folytatódik Magyarország katonai megszállása. A lemondó kormány közzétett egy nyilatkozatot, hogy a hatalmat átadja a proletariátus kezébe, tekintettel azokra a tragikus következményekre, amelyeket a magyar területek további katonai elfoglalása fog jelenteni az állam számára.

A belpolitikai helyzet súlyos válságban van és fennáll az anarchia veszélye.

Tekintve, hogy Károlyi helyzete napról-napra tarthatatlanabbá vált a fentiekben leírt körülmények miatt, lemondási gesztusának és visszavonulásának igyekezett patriotikus színezetet adni.”³

A nuncius tehát, Károlyi lemondásának fő okát a Vix-jegyzék Magyarországra vonatkozó tragikus stratégiai és politikai következményeiben látta, de az egy nappal későbbi, 14 583 számú jelentésében⁴ nem mulasztja el a kormányfő cselekedetét „felelőtlen, könnyelmű és meggondolatlan” döntésnek minősíteni.

A kommunizmus hatalomra jutása után, Gasparri vatikáni államtitkár Csernoch János⁵ bíboros-prímáshoz intézett „minuta”-jában található az első ízben szentszéki nyilatkozat a magyar társadalmi és egyházpolitikai kérdésekben. Ez alkalommal a vatikáni diplomácia határozott állásfoglalását fejezte ki egyrészt a népek önrendelkezési jogának védelmében, másrészt az alkotmányosan hatalomra került kormányok törvényességének elismerésében. A dokumentum külön hangsúlyozza a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvételi készségét minden törvényesen megalakult kormánnyal – utalva itt Kun Béla kommunista kabinetjére –, amennyiben az erre formálisan igényt tart.⁶

3 Vö. uo., no 88 538.

4 „Károlyi ha fatto questo gravissimo con la stessa leggerezza e con la medesima spensierata incoscenza con cui fece scoppiare, nel novembre scorso, la rivoluzione in Ungheria.” Vö. uo., no 88 065.

5 Csernoch János (1852–1927) bíboros, Scitovszky János (1785–1866) után a második, aki a történelmi Magyarország szlovák kisebbségéből jutott el a hercegprímási méltóságig. Őket követte később 1927-től a magyar katolikus egyház élén, a szintén szlovák anyanyelvű Szapucsek György (1884–1945), aki 1894-ban történt névváltoztatása óta a Serédi családi néven, majd a bencés rendbe való felvétele óta, Jusztinián rendi keresztnéven ismert. Vö. Meszlényi Antal, A magyar hercegprímások arcképsorozata, Bp. 1970. 257, 353, 391. old.

Sőt, a vatikáni államtitkárság, március 24-én határozott utasítást adott Valfré bécsi nunciának, kifejezve: „...a Szentatya óhaját, hogy a nuncius azonnal gondoskodjon a budapesti nunciatura formális felállításáról, valamint az ezzel járó ügyek intézéséről, tekintve, hogy a Károlyi kormány bukása nem okozott lényeges változást az ügyvel kapcsolatos korábbi szándékokat illetően.”⁷ A Szentszékeknek ez a mai napig megdöbbentő politikai készsége annak a bolsevikok által deklarált kormányrendeletnek az idealizálásán alapult, amellyel a Tanácsköztársaság az államot az egyháztól szétválasztotta és amitől a Vatikán a főkegyúri joggal való visszaélések megszűnését várta.⁸

A bolsevik rezsim törvényességére ismételten találunk utalást Gasparrinak Valfréhez intézett április 21-i instrukciójában: „Azzal, hogy Károlyi ténylegesen átadta a hatalmat a Tanácsköztársaságnak, ez utóbbit most a konstitucionális hatalom képviselőjének kell tekinteni.”⁹

Valfré jelentésében a Kun Béla féle bolsevik kormány „...30 népbiztosból áll, akik közül 24 a zsidó és 6 a keresztény. Ezeknek első teendőjük volt, hogy az orosz szovjetekkel felvegyék a kapcsolatot, akik viszont felvilágosítást igényeltek a magyar bolsevik vezetők politikai nézeteinek ortodoxiáját illetően.”¹⁰ A nuncius szerint az orosz kommunistáknak ezt a bizalmatlanságát a magyar bolsevikok kezdetben nacionalistának és patriótikusnak tűnő magatartása okozta. Kun kormánya pontosan ezért igyekezett a későbbiekben Lenin bizalmát megnyerni a „...szélsőséges orosz kommunisták ideológiáját tükröző, bolsevik előjelű szociális és jogi kormányrendeletekkel”.¹¹

6 „In particolare la nostra attenzione è stata richiamata dagli importanti avvenimenti verificatisi nelle popolazioni che già fecero parte dell'Impero austro-ungarico e che ora tendono ad ordinarsi secondo le loro nazionali aspirazioni.

Esse formano una parte cospicua del gregge a Noi affidato e sempre si distinsero per la fede profonda a il filiale attaccamento a questa Sede Apostolica, quindi il nostro speciale interesse per il loro avvenire religioso.”

„La Santa Sede... vuole mettersi in relazione coi Governi costituiti, quante volte questi ne manifestino il desiderio.

E sarà oltremodo opportuno che l'Episcopato renda note tali disposizioni della Santa Sede, facendo rivelare come dalla cooperazione dei due Poteri non possa che trarsi i migliori auspici per il pubblico bene.” Vö. REÜSZKL, Ausztria 697, no 87 688.

7 „Le comunico che il Santo Padre desidera che Vostra Signoria si porti subito a Budapest per stabilirvi in forma ufficiale la Nunziatura Apostolica e dar corso agli affari pendenti, dato che la caduta del Ministro Károlyi non abbia arrecato cambiamento alcuno nelle intenzioni ...”. Vö. uo., Gasparri instrukciója Valfré nunciának 1919. március 24-én, 281. sz., no 88 534.

Gasparri itt, Károlyi 1919. március 19-i kérelmére utal, amelyben a Magyar Népköztársaság a Szentszékekkel való diplomáciai kapcsolat felvételi szándékának adott hivatalos kifejezést. Vö. uo., no 97 520.1.

8 „E poichè lo stesso Governo dei Consigli ha voluto proclamare la completa separazione tra lo Stato e la Chiesa, si deve concludere che questa sia ormai libera di nominare i Vescovi come crederà meglio. Sembrebberne, perciò, assai opportuno profittare subito di tale situazione...” Vö. uo., Gasparri instrukciói Valfrének, Vatikán 1919. április 21, no 89 356.

Az események hamarosan rádőbentették a Szentszéket arra, amit a proletárdiktatúráról ténylegesen várhattott.

9 „Quando, infatti, il Governo del Károlyi trasmesso il potere a quello dei Consigli, si deve ritenere che questo rappresenti ora il potere costituito.” Vö. uo., no 89 356.

10 Vö. uo., „Valláspolitikai hírek Magyarországról, Bécs, 1919. március 25-én, 15 483 sz.”, no. 88 065.

11 A nuncius, a következő bolsevik kormányrendeletekről tesz említést március 25-én: köte-

A magyar bolsevizmus nemzetközi veszélyét Valfré abban az összekötő szerepben látta, amelynek lehetőségéről maga a bécsi német nagykövet értesítette egy telefonbeszélgetés során, aki nyíltan kifejezte, hogy „...amennyiben az Antant túlzottan kemény békefeltételeket akar Németországra kényszeríteni, ez szövetséget fog kötni az orosz bolsevizmussal.”¹² Ebben az esetben pedig a magyar bolsevizmus szükségszerűen kulcsszerepet kapott volna a kommunizmus európai expanziójában.

A Szentszék részéről a közép-európai társadalmi változások reális szemlélete és a kommunizmus egyes országokban való hatalomrajutásának kész tényként való elfogadása nem jelentett mást, mint „reálpolitikát”, azaz az ateizmus konstitucionális jelenségével történő *modus vivendi* diplomáciai kiépítését az illető országokban lévő katolikus egyházak további működésének biztosítása érdekében.¹³

Valfré április 15-én hívja fel a Szentszék figyelmét első ízben a Magyarországon elleni katonai beavatkozás szükségességére, kifejezve meggyőződését, hogy „...a bolsevik rezsim uralmától való megszabadulás egyetlen reménye, az országnak az Antant által történő katonai megszállása.”¹⁴ Hogy ez a katonai intervenció már javában folyamatban volt az Antant egyes tagjainak aktív részvételével, arról a Szentszéknek pontos tudomása volt: „Magyarország megszállásában hárman vesznek részt: a románok, a szerbek és a csehszlovákok, ami rövidesen az ország teljes stratégiai blokádját fogja eredményezni.”¹⁵

A szentszéki megfigyelő ezekben a napokban csupán a bolsevizmus elleni harc sikerét látja a románok és csehszlovákok intervenciójában: „Azzal a reménnyel élhetünk, hogy a magyarországi bolsevizmus uralma a végét járja.

lezővé tett állameskü a klérus számára; erőszakos beszolgáltatások; bankszámlák és privát vagyonok elkobzása; üzletek, 20 személynél többet foglalkoztató cégek, üzemek, gyárak, bányák, valamint a több szobás privát bérházak államosításai; statáriális bíróságok életbe léptetése; a csendőrség feloszlata; az állam és egyház szétválasztása; fosztogatással és kegyetlenkedésekkel kísért házkutatások a primási és más egyházkormányzói kúriákon. Vö. uo.

A vatikáni államtitkárság levéltárából nem hiányoznak a magyar bolsevikok atrocitásainak és a civil lakosság ellen elkövetett, országos méretű garázdálkodásainak részletes leírásai (vö. uo., „Magyarországi hírek, Bécs, 1919. április 15., 15 835 sz.” no 91 608); püspökök, papok bebörtönzéséről, hivatalukból való elűzéséről, az egyházi javak elkobzásáról szóló tanúságtételek (vö. uo., Nunciaturai jelentés, Bécs, 1919. április 15-én, 15 9227 sz., no 89 877), valamint a kínzások és tömegek gyilkosságok – mint pl. a parlament pincéiben talált 80 halálra kínzott – körülményeinek a nemzetközi diplomácia előtti ismertetései (vö. uo., „Magyarországi események, Bécs, 1919. szeptember 4-én, 18 327 sz.”, no 95 793).

12 Vö. uo., no 88 065.

13 Ez a szempont kapott domináns jelleget abban az „Ostpolitik” néven ismert szentszéki egyházkormányzási politikában is, amely az 1963. május 7–9-től kezdődött Vatikán és Magyarország közti tárgyalások ideje óta meghatározta a magyar egyháztörténetet egészen 1989-ig, amikor a magyar püspöki kar egyetértett az „Opus Pacis” és a Katolikus Papok Országos Békebizottságának megszüntetésével.

14 „L'unica speranza la ripone in una eventuale occupazione dell'Ungheria per mezzo delle truppe dell'Entente.” Vö. „Magyarországi Hírek, Bécs. 1919. április 15. 15 835 sz.”, no 91 608.

15 „...l'Ungheria, assediata da tre parte, dai rumeni, dai serbi, dai cecoslovacchi, potrebbe trovarsi un giorno totalmente isolata...” Vö. uo., nunciaturai távirat, Bécs. 1919. április 25. 15 927 sz., no 89 877.

A románok ugyanis minden különösebb nehézség nélkül nyomulnak előre és az őket ünneplő magyar nép bennük látja a korábbi zsarnokoktól való megszabadítóját.”¹⁶

Az egyre intenzívebb román és csehszlovák katonai intervenció eredményeitől megnyugodva, maga Gasparri bíboros-államtitkár is arról tájékoztatja Valfrét május 9-én a magyar egyházpolitika körülményeit illetően, hogy „...tekintve a helyzet fokozott javulását a Szentatya pillanatnyilag nem lát tanácsosnak semmiféle konkrét lépést.”¹⁷

Az a tény viszont ekkor még elkerülte a szentszéki diplomácia figyelmét, hogy a bolsevizmustól, a román és csehszlovák katonai intervenció révén történő megszabadulás egyáltalán nem az ország számára jelentette a „helyzet javulását”, hanem a térségben érdekelt nagyhatalmaknak adott csupán alkalmat, hogy kivitelezni tudják a környező, alakulási fázisban lévő nemzeti országok területi expanzionizmusának már korábban benyújtott igényeit, valamint módot találjanak azok későbbi törvényesítésére.

ISTVÁN EÖRDÖGH

THE INTERVENTION OF 1919 AGAINST HUNGARY AS A CONSEQUENCE OF THE BOLSHEVISM (BASED ON VATICAN SOURCES)

The Hungarian home political situation has been eagerly watched by the Vatican diplomacy. Their interest was especially vivid after some church-political events of extraordinary importance having taken place in Budapest on January 16th 1919. Pope Benedict XV (1914–1922) was very shocked by the establishing of the Hungarian National Priests' Council with the active participation of 5562 ecclesiastic people. By the way of establishing, by the decisions and proposals that council seemed to be a unique, radically socialist ecclesiastical basis movement of the European Christianity.

The Papal nuncio, Valfré Di Bonzo Teodoro, having his seat in Vienna, was administering in those days the church-political affairs of the Hungarian Catholic Church.

He was of the opinion that King Charles of Hungary had retired, first of all, because of the tragic strategic and political consequences of the Vix-memorandum. One day later, however, in his report Nr. 15483 he was qualifying the actions taken by the Hungarian Regent as an “irresponsible, light-minded and foolish decision”.

After the communists' take-over of the power the Vatican diplomacy was expressing a very decisive view concerning the right to self-determination of the people and the recognition of the governments having got the power in constitutional way. The document was emphasizing the willingness of the Holy Seat to assume diplomatic relations with all legally established governments – having referred there to the communist cabinet of Béla Kun – if they expressed their claims for recognition in the proper, formally regulated way.

“...the Holy Father's wish is that the nuncio immediately take efforts to formally establish the nunciature of Budapest. The earlier wishes concerning the case have not been substantially influenced by the failure and defeat of Károlyi's government.” That willingness was based on the

16 „I rumeni avanzano senza incontrare intoppi, accolti da una popolazione festante che si vede liberata da coloro che l'opprimevano”. Vö. uo.

17 „...circa la situazione politico-religiosa dell'Ungheria, hanno dolorosamente impressionato il Santo Padre, ..., peraltro, ..., sembra che la situazione stessa vada migliorando, Sua Santità ha stimato opportuno di non prendere, per ora, alcun provvedimento.” Vö. uo., Gasparri instrukciói Valfré nunciának, 1919. május 9-én, no 89 877.

idealization of the government's decree having been declared by the Bolsheviks that the Councils' Republik has separated the Church from the state and, therefore, the Vatican was expecting that the abuses of the right of patronage would be abolished.

The international danger of the Hungarian Bolshevism was being meant by Valfré in a way that if the Entente wanted to force unbearable peace conditions on Germany the Germans would conclude an alliance with the Russian Bolshevism."

In that case the Hungarian Bolshevism would have necessarily got a key position in the European expansion of communism.

The real, actual judgement of the Central European social changes was being regarded by the Holy Seat as a "realistic policy". Valfré was expressing his conviction on April 15th, as follows: ... "the country's only hope of becoming liberated from the Bolshevik regime is the military occupation by the Entente."

In those days the observer of the Holy Seat was regarding the Rumanian and Czechoslovakian intervention only as a success of the war against the Bolshevism.

The diplomacy of the Holy Seat has not considered the fact that getting rid of the Bolshevism as a consequence of the Rumanian and Czechoslovakian military intervention has not resulted for the country in "improving the situation at all." The intervention has only been serving as an opportunity for the great powers having been interested in our region to facilitate the accomplishing of the earlier demands having been submitted to them by the nationalistic successor states concerned to their territorial expansion, as well as to find a way of legalizing that expansion.

DEMETER JÓZSEF

A MAGYARPÉTERLAKAI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE¹

Magyarpéterlaka egy kis völgykatlanban fekszik, a Maros balpartján, Körtvélyfájától 6–7 km-re, keleti irányban. Szomszéd községei – Körtvélyfán kívül – Petelaka, Héttükk, Telek, Nagyszederjes, Marosjára.² Jelenleg Maros megyében van, Gernyeszeghez tartozik, társközségei Körtvélyfája, Telek, Nagyszederjes, Kisszederjes, Kisilye, Marosjára, Erdőcsinád. 1968-ig egyházigazgatásilag a Görgényi egyházmegye tagja volt, ma viszont a Kolozsvári Egyházkerület Marosi egyházmegyéjéhez sorolódik.

A falut hegyek és dombok veszik körül, melyeket erdő borít. Itt található a Göczi, Szőlőtető, Simonhegyese, Balasánca, Papfüve, Hermány nevű erdők, melyek közül a Göncziben – 1781 óta – az egyháznak is voltak birtokai. A dombokat az erdő mellett szőlő és gyümölcsfák borítják. A falu nagyon szép a tavaszi virágzáskor, valamint ősszel, amikor a fák gyümölcstől roskadoznak. A szántóföld viszont agyagos és gyéren terem.

A község első lakosai a Hagyó nevű dülőben telepedtek le. A feljegyzések szerint először egy Péter nevű birtokos építkezett itt, mert bővízü forrást talált. A lakosság korán a kálvini reformáció híve lett, amit egy, a 16. századból származó kisharang is bizonyít. A katolikus lakosok a gyergyói és a csiki medencéből később telepedtek be, sőt egy zsidó család is beköltözött.

1570 körül már működött a református iskola, és a templomot is felépítették. Utóbbi nagyon szép helyen, a Hagyóban kiemelkedő dombon áll, a lelkészi és iskolamesteri lakással együtt. Mindkettő igen szegény életvitelre adott lehetőséget.

Az egyházközség életéről, a lelkipásztorok, kurátorok munkájáról az első feljegyzések 1758-ból származnak.³ Innen vannak adatok a keresztelesekről, esketésekről, temetésekről is, sőt néhány számadás is előfordul. Ezek alapján megállapítható, hogy a település első ismert lelkipásztora Enyedi István volt, aki 1728-ig esperesi címet viselt. Halála után tisztét Huszti István (1728–

1 Jelen szöveg a szerző hasonló című, hosszabb munkájának, egyházközségi „adattárának” összefoglalása.

2 A helynevek mai megfelelőit ld. a 2. sz. mellékletben. Forrás: Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. (Szerk. Herner János). Szeged, 1987.

3 1758-ból Gergelyffy József lelkipásztor iratai.

1758), majd Gergelyffy József kapta meg, aki 1758-tól egészen 1785-ig vezette a gyülekezetet.

A kurátorok évről évre számot adtak a gyülekezet (egyházközség) bevételeiről és kiadásairól. A bevételek a szőlőből, a kertből, hívek adományából származtak, a kiadások között pedig az 1760-as években a templom és más épületek javítási költségei, segélyek, vizitációs költségek fordultak elő.⁴ A korabeli gyakorlatnak megfelelően a pénzt kölcsönbe adták, amivel nemcsak segítséget adtak a kisebb-nagyobb vállalkozásokhoz, házvételhez, műhelyek létesítéséhez, kibővítéséhez a község lakóinak, hanem a befolyt kamatok az egyházközség pénzét is gyarapították.

Az 1770-es évek végén az ősi templom már kicsinek bizonyult, ezért az Erdélyi Főkormányszéktől engedélyt kértek új építésére. Az engedély 1779-ben megérkezett, és 1782-ben kezdtek hozzá a munkához. A sok áldozat árán emelt templom ma is áll. A terveket a marosvásárhelyi Schmidt Pál építész készítette, aki jelen volt az építkezés irányításánál.

A templom hossza 14 m, szélessége 8 m, magassága 6 m, míg tornya 23 m-re emelkedik. Ebben helyezték el az 1498-ból származó kisharangot, és már 1782-ben szószék is épült. 1843-ban állították fel az orgonát, majd a 19. század második felében az épületet új berendezésekkel látták el.

A templomépítés közben a kezdeményező lelkipásztor meghalt, helyét 1817-ig Jákó Pál foglalta el. A tanítók közül 1759-ből Barabás József neve ismert, akinek utódja 1773-tól Bartha József lett. Ő csaknem harminc évig ellátta tisztségét, majd 1800–1810 között Gergelyffy Gergely nevelte a fiatalokat. Utóda Magyar Zsigmond csak hét évet tanított, majd 1816–1843 között hosszú időre Réti Ferencsel sikerült betölteni az állást.

A kurátorok fontos szerepet kaptak az egyházközség vagyonának kezelésében és gyarapításában. Előfordult, hogy perekbe keveredtek a kölcsönöket vissza nem fizető lakossokkal, vagy az egyházi földek bérlőivel, használóival. Bíró Mihály kurátor pl. 1809-ben egy 1711-ben felvett összeget próbált behajtani az örökösöktől, mert az adós már kilenc éve halott volt. Figyelmeztették, ha akciója nem sikerül, neki kell megfizetnie az összeget. 1820-ban Budai István kereskedőtől (?) kellett az elődei által átvett, de meg nem fizetett bor árát utólag elkérni.

A lelkipásztorok közül a legrövidebb időt Magyarpéterlakán 1824–1829 között Szentkirályi János töltötte. Dicsőben született 1794-ben, 1824-ben jött a községbe, ahol nagyon érdekesen vezette be magát „Én és a feleségem” formában. Rövid tartózkodása alatt 14 gyermeknek volt keresztszüloje. 1829-ben Gernyeszegre ment. 1835-ben rendes jegyző, 1848-ban esperes, 1858-ban generális director lett. 1864-ben halt meg, 71 éves korában. Ő rendszeresítette a himlő elleni oltásokat Magyarpéterlakán, amit utódai is következetesen betartottak.

Szentkirályi helyébe Nagy Sándor lépett (meghalt 1839), aki előzőleg Tancson szolgált. Működése idején, 1832-ben vizitációra került sor, amikor a falu

4 Az esperesek feladatairól, hatásköréről, a vizitációk rendszeréről ld. Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. 5. köt. Az egyházi intézmények története. Bp. 1905.

zsellérei az esperesnél panaszt emeltek a házak után fizetendő adó miatt. Az esperes utasította az előljárókat, hogy a zsellérektől összesen 40 magyar forintot szedjenek. A pénzre az eklézsiának igen nagy szüksége volt. 1835-ben a hívek tartozása 835 Ft-ot tett ki, maga a kurátor is adós volt.

Benkő János lelkipásztor, miután berendezkedett, számbavette az iratokat, gondot fordított az anyakönyvek vezetésére, az előírások értelmében nyilvántartásba vette és folyamatosan rögzítette a végrehajtott himlőoltásokat. Fel-leltározta a klenódiумokat, különféle szakrális tárgyakat. Elrendelte a család-könyvek, naplók, nyilvántartások vezetését, gondot fordított az iskolára, templom, paplak, melléképületek, rendben-tartására. Bevezette, hogy a temetések énekszóval és szózattal történjenek.⁵ Lelkiismeretes munkája következtében esperessé választották.

Ettől kezdve a hívek ellátásában, a kétvétenkénti konfirmálások lebonyolításában sokat segített az iskolamester, mely tisztséget ebben az időszakban – szintén évtizedeken keresztül – Demeter Samu töltötte be.

1870-től megkezdődött a leromlott állapotú templom javítása. A pénz teljes egészében nem állt rendelkezésre, sőt az egyházközségnek még mindig volt 500 Ft adóssága. Ennek kérték elengedését, de a kérés nem talált meghallgatásra.

A korábban említett Göczi nevű erdő a lelkész és tanító számára biztosított jövedelmet. Mivel pusztulásnak indult, 1873-ban eladták, és erdőhasználat helyett ettől kezdve mindketten rendszeres fizetéskiegészítést kaptak az egyházközségtől.

1877-ig a lelkész fából készült házban lakott, melynek átépítése halaszthatatlanná vált. Már ez év őszén birtokbavették, bár a munkálatok, belső építkezések még néhány évig elhúzódtak.⁶ A régi lakást lebontották, elkorhadt anyagát forgácsként értékesítették, mely eladási ár szintén az új munkálatokat segítette.

Benkő János Magyarpéterlakán kezdte és fejezte be lelkipásztori működését. 1889. szeptember 11-én halt meg, 72 éves korában. Hivatalba lépésétől (1840) 1868-ig megkeresztelt összesen 826 gyereket, és sok esetben elvállalta a keresztapaságot is. Volt olyan év, amikor húszon felül volt az újszülöttek száma: 1847-ben 31, 1865-ben 39, 1866-ban 34, 1867-ben 37.

A nagyszámú újszülött ellenére a lélekszám nem emelkedett lényegesen, mert igen sok volt a halott. Köztük kevés az öreg, igen sok viszont a gyerek, akik korében pusztított a himlő és a vérhas. 1840–1868 között 656 temetés volt, egy alkalommal az évi halálozások száma a 44-et meghaladta.

Benkő János tevékenységét országszerte elismerték. A Protestáns Közlöny 1889-ben a következőképpen emlékezett meg róla:

„Egyházi életünk egéről letűnt egy csillag, egy fényes név, melyet egy fél évszázad alatt ott szoktunk látni mindenütt, hol a jó és

5 Az ő idejében – 1843-ban – készült el az orgona is.

6 Az építkezésről az egyházközség jegyzőkönyvébe Benkő János lelkész a következőket írta: „A századok által elkorhadt régi papi faház helyett új derék kőház építtetett. 1877. június 15-én kezdve az alapját ásní, azon év október 6-án költöztem bele. Legyen Isten védője!”

nemes munkát keresett, munkát talált és azt elvégezni magasztos hivatásnak tartotta.”⁷

A lelkész sírja a magyarpéterlakai cinteremben található, a templomtól nyugatra. Sírkövére a következőket írták:

„Benkő János magyarpéterlakai református lelkész, a görgényi egyházmegye esperese, egyházkerületi közügyi igazgató: 1817–1889; és fáradhatatlan felesége Garda Anna: 1825–1895. Emlékeére emelte az egyházmegye és a család kegyelete.”

1890 novemberében köszönt be az új lelképásztor, Tavaszi József. Előzőleg – tíz éven keresztül – Vaján szolgált, de Magyarpéterlakán is csak ennyi időt töltött el. 1901-ben már halott volt.

Működése idején a legfontosabb eredménynek az új iskola felépítése tekinthető, melyre a tanfelügyelő már 1890-ben adott az iskolaszéknek utasítást. Mivel az építkezés tetemes összeget emésztett fel, a lelképásztor Kolozsvárott járt, hogy az iskola házilag történő felépítését engedélyeztesse. Pozitív választ azonban nem kaptak, ezért tárgyalásokat kezdtek különféle iparosokkal és vállalkozókkal.

Míndez a munkát rendkívül lelessította. Elérkezett a tanév kezdete, beköszöntött az ősz, de nem volt az oktatáshoz megfelelő épület, amiért egy fél házat vettek bérbe iskola céljaira. 1891 augusztusában végre megalakult az építőbizottság, a főszolgabíró elnökletével. 1892-ben megkezdődött az építkezés, most már a tanító lakás felújításával együtt. Bár a szakmunkákat mesterek végezték, sokat segített a falu lakossága is. Minden gazda a Köhér nevű patakából hordott követ, akinek pedig nem volt marhája, az a Marosból szállított.

A nagy kiadások ellenére az egyházközség még ekkor is kihelyezte kölcsönbe pénzét, melynek visszaszerzése olykor sok nehézséget okozott. 1891-ben pl. Bíró Andrásné Szőke Kati adósságai sokasodtak meg olyannyira, hogy 10 éve még a kamatot sem fizette kölcsönei után. Tartozásai fejében összes birtokait felajánlotta az egyháznak. Bár azok értéke alatta maradt a kölcsönvett összegnek, mégis belementek, mert peres úton még ilyen eredményt sem értek volna el.

Az iskola építési költsége összesen 7 238 korona volt, és a hívek is sok közmunkát végeztek. Az egyházmegye vezetősége annyiban támogatta a munkát, hogy 6 %-ra kölcsönt adott. Jellemző, hogy a kintlevőségek, egyházközségi tartozások csaknem felét tették ki az iskolaépítés költségeinek, összesen 3 159 koronának.

Tavaszi József lelképásztorkodása idején nagy gondot fordítottak a hívek erkölcsi nevelésére, amihez a járási főszolgabírótól is segítséget kaptak. 1892-ben összehívták az egyházi esküvő nélkül, vad-házasságban élőket, és sikerült családi helyzetüket rendezni.

7 Protestáns Közlöny, 1889. szept. 21. 340.

A presbitérium törekedett a veszekedő házaspárok összebékítésére, a szétköltözött házaspárok kapcsolatának helyreállítására. Elítélte a tolvajokat, bűntogatókat, ha azok nem fizették ki a törvényes büntetést, átadta őket a hatóságoknak.

Az iskola felépítése után a tanító is rendes lakást kapott és a fejlődés következtében az iskolás gyerekek száma megnőtt. 1894-ben 172 tanköteles volt, de köztük csak 102 járt rendszeresen iskolába. Főként a mezőgazdasági munkára fogott, nagyobb gyerekek maradoztak el.⁸

Az oktatás megszervezésével egyébként is problémák voltak. A kis faluban gyakran cserélődtek a tanítók, akik azonnal elhagyták Magyarpéterlakát, ha bárhol jobb állás kínálkozott. 1896 nyarán Felméri Sándor kántor-tanító Vajdaszentiványra került, és helyét nem tudták betölteni. A nagyenyedi tanítóképzőből kértek végzős növendéket, de nem kaptak. 1896. dec. 20-án ezért az egyházközség felajánlotta az iskolát az államnak, mert a tanítást nem volt képes megindítani. Egy teljes évig a magyarpéterlakai gyerekek nem jártak iskolába. 1897 nyarán – két évre – ideiglenes tanító látta el az oktatási teendőket, de nem kívánt itt véglegesen letelepedni. 1899-től egy végzős növendékkel, Bőjthe Károllyal tíz évre sikerült megoldani a kérdést.

1896-ban püspöki körlevél érkezett az egyházközségbe, melyben Magyarország 1 000 éves fennállásának megünneplését rendelték el. Az iskolások május 9-én, a felnőttek a következő nap tartották meg a rendezvényt, ahol az istentisztelet mellett a zászlós felvonulás, a hűséget jellemző fenyőfa (= örökzöld) ültetés és vidám szórakozás is volt.

Tavaszi József 1900. dec. 1-ig volt a község lelkipásztora. Működése utolsó évében esperessé nevezték ki. Mint az elmondottakból látszik, ez a tíz év az egyházközség mozgalmas időszaka volt, melyben az iskola építése tekinthető a legfőbb eredménynek.

Halála után az egyházközségnek két évig nem volt választott lelkipásztora. Egyelőre Sükösd Mihály Marosjáráról beszolgáló lelkész látta el a falut, azonban ragaszkodott hozzá, hogy itteni ténykedése idején mindent tételesen vegyenek át a paróchián.⁹

Elsősorban a korábbi számadások voltak gyanúsak. Igen sok volt az adósság, de sokan vettek fel olyanok is kölcsönöket, akik azt nem akarták elismerni, és ebben nem voltak kivételek a presbitérium tagjai sem. A hiányt hozzáírták az elhunyt Tavasz József adósságaihoz, akinek özvegye lemondott az itteni javadalomról, hogy a tartozásokat részben kiegyenlítse.

A tartozások miatt az Igazgató Tanács úgy határozott, hogy a következő, szolgálatba lépő lelkész öt éven keresztül csak fél fizetést fog kapni. Ezt úgy kívánták megoldani, hogy a lelkesézi állást csak helyettes lelkész töltsse be. Székely Miklós, akit kiválasztottak, nem fogadta el e lehetőséget, mert nyilvánl kapott jobb ajánlatot.

8 Esperesi vizitáció jegyzőkönyve, 1894.

9 A beszolgáló lelkész általában a szomszéd község papja volt, aki ideiglenesen látta el hivatalát, egy-egy évig.

Körben Körtvélyfája, Erdőcsinád, Vajdaszentivány lelkipásztorai láttak el beszolgáló lelkészi teendőket, de ők sem részesültek rendszeres fizetésben. Valamennyiük véleménye az volt, hogy a nehéz feladat ellátására helyettes lelkész nem lehet kapni. 1902 októberében Csekme Ferenc esperes vette át az egyházközség irányítását, akinek fő feladata a lelkészválasztás lebonyolítása volt.

1902. dec. 28-án megtörtént a választás, és a leadott szavazatok szerint Keresztesi Gyula általános szótöbbséggel Magyarpéterlaka törvényes lelkésze lett. Előzőleg a Beszterce-Naszód megyei Sófalván szolgált, 1903. márc. 22-én iktatták be Magyarpéterlakán, ahol a szolgálatot egészen 1935-ig látta el.

Nemcsak e korszak volt igen mozgalmas, hanem a lelkipásztor saját élete is változatos alakult. Összesen háromszor kötött házasságot, 11 gyermeke született, de köztük csak 6 élte meg a felnőtt kort. Amikor Magyarpéterlakára költöztek, három élő gyermekük volt. Itt még kettő született, azonban a második születésekor első felesége meghalt.

Beiktatását követően igen sok anyagi nehézséggel küzdött. A nagy család eltartása több jövedelmet igényelt, és az elszegényedett egyházközség még a korábbi javadalmakat is igyekezett visszafogni.

Egyéb problémák is jelentkeztek az egyházi épületek karbantartása miatt. Már 1903 áprilisában közveszélyesnek nyilvánította a főszolgabírói hivatal a templomot, és elrendelte bezáratását. A lelkész és a presbitérium nehezen utasította el a parancsot azzal, hogy a valóban meglévő hasadás egy régebbi földrengés következménye. Május folyamán kiszállt egy mérnök, aki betiltotta egyelőre a templomi istentiszteleteket, csak a harangozást engedte meg.

Annyiban segített az egyházközségnek, hogy tervet készített a templom javítására és a torony befedésére. Munka közben azonban a korhadt tetőszerkezeten egyéb hibák is előkerültek, melyek kijavítása után 1903-ban egy új, nagyméretű harang öntése is aktuálissá vált.

1908-ban szükséges volt az iskola fedelének megjavítása. Elhatározták, hogy csak zsindellyel fedik újra, mert a gyenge tetőszerkezet a korszerűbb, de nehezebb cserepet nem bírná meg.

A főszolgabíró közben utasítást adott a temető rendezésére is. Ennek legalább 200 m-re kellett lenni a falutól, előírták bekerítését, valamint kerítést kellett vonni a papi telek köré is. Egy erős kerítés megépítése csatornázási problémákat vetett fel, mert a mögötte felgyülemllett esővíznek nem volt hol lefolyni.

Bőjthe Károly tanító fiatal kora ellenére sokat betegeskedett. 1909 nyarán hat heti gyógykezelési időt kért, és beutalták Szovátára. Mivel nyár volt, csupán temetéskor kellett gondoskodni helyetteséről. Októberben azonban bejelentette, hogy nem tud tovább tanítani, és a következő hónapban – az elhatalmasodó betegség következtében – öngyilkos lett. Halála után özvegye két kisleányával elköltözött a faluból.

Kezdetben egy helyettes látta el az iskolai teendőket, majd négy évre új kántor-tanítója lett Magyarpéterlakának: Kálmán János. Gondot fordított az énekek tanítására, dalárda szervezésére, a presbitériummal külön harmóniumot vetetett. A gyerekek számának növekedése miatt – sok alkudozás után –

1914-ben segédtanítói állást is létesítettek, melyet éveken át éppen olyan nehéz volt betölteni megfelelő személlyel, mint a kántor-tanítóét.

1912. máj. 13-án óriási vihar söpört végig a falun, mely nemcsak a lakóházakban okozott károkat, hanem az egyházi épületeket is megrongálta. A templom keleti oldalán felszakította a fedelet, melynek kijavítását egyéb renoválásal is összekötötték.

1914-ben kitört az első világháború, és a faluban egyre nehezebb lett az élet. Sok férfit behívtak katonának, a gyerekekkel otthon-maradt asszonyok nem tudták a családokat ellátni. Az állam az egyházközségtől is hadikölcsönt kért. Gondok voltak az iskolában is, mert a kántor-tanítót is besorozták. A gyerekek között megjelent a skarlát, ezért 1915-ben jó ideig szünetelt a tanítás. A következő évben az iskolát hadicélokra foglalták le.

Kálmán János kántortanító 1917-ben leszerelt, de áthelyezték Körtvélyfájrara. A tanító-kérdést okleveles tanítónőkkel próbálják megoldani, azonban ők nem láttak el kántori teendőket.

A háború miatt nemcsak az egyházközség pénzét vitték el hadikölcsönbe, hanem a harangokat is. A presbitérium először ellenállt, és az 1903-ban öntött harangot nem adta oda. Az ősi kis harangot ideiglenesen elvitték, de mint műemléket, azt a háború után a hadvezetőség visszautalta. Összeszedték az önből öntött orgonasípokot is. A magyarpéterlakai – 1843-ban készült – orgonát azonban nem érte károsodás.

Az 1903-ban öntött nagyharang végül nem került el a beolvasztást. Így a községben a reformáció 400 éves évfordulóját harangszó nélkül voltak kénytelenek megünnepelni. Sorra érkeztek a valódi és álhírek a bevonultak haláláról. Az egyházmegye rendeletet adott ki, hogy az elhunytak felett ne tartsanak egyelőre emlékbeszédeket, csak a háború után, ha hivatalosan beigazolódik haláluk.

1918 decemberében Magyarpéterlaka Romániához került. A falu lakosai ebből egyelőre csak azt látták, hogy kétféle pénzt használnak: a koronát és a lejt, majd az utóbbi lett hivatalos. Fokozatosan megszűntek a magyar állam által eddig folyósított segélyek az elesettek családjainak, és oda lett a hadikölcsön is.

Bár a kántortanítók ismét egymásnak adták az iskola kilincset, valamenyiben jól működtek és főleg a dalárda fejlesztése volt ezekben az években jelentős. 1925-ben a lelkész javasolta az első világháborúban elesett hődök tiszteletére emléktábla felavatását. A táblát – vasbetonból – marosvásárhelyi mester készítette el, és az anyagért nem kért ellenszolgáltatást. Csak a rávésett betűket kellett kifizetni.

A román állam több rendelkezése szabályozta az egyház életét és nem kis nehézséget okozott elsősorban anyagi vonatkozásban. Az új rendszerre nehéz volt az átállás, bár a háborús károk, a sok veszteség egyelőre elterelték a figyelmet a politikai változásokról. Az egyházközség életét belső viharok kezdték feldúlni, sok volt a felesleges vita a presbitériumban, egymást követték a feljelentések és vizsgálatok, ami megnehezítette a hosszú ideje itt szolgáló lelkipásztor életét is.

Továbbra is gondot okozott a második tanító beállítása, amit Kereszti Gyula lelkész már 1914 óta szorgalmazott. Nem volt megfelelő személy, és feltétlenül szükség volt újabb tanterem építésére is. 1926-ban új oktatási törvény jelent meg, mely előírta, hogy a felekezeti iskolák tanítói az államiakkal egyenlő fizetést kapnak. Ehhez járult még Magyarpéterlakán a tanítói föld, mely azonban olyan gyengén termett, hogy a legtöbb tanító nem is hasznosította.

A román agrártörvény 6. fejezete elrendelte az egyházi erdők kisajátítását.¹⁰

Csak a személyzet ellátására szükséges területeket hagyták meg, melynek nagyságáról a presbitériumnak kellett kimutatást készíteni. A magyarpéterlakiak azonban ezt nem készítették el, sőt az egyházközség adósságaira hivatkozva a meglévő területeket is – áron alul – eladták.

Körössy György, főszolgabíró, az egyházmegye világi képviselője, valamint Sánta István a leggazdagabb presbiter nem fogadták el az érvelést, hanem feljelentést tettek a lelkész, a gondnok és néhány társuk ellen. Az esperes fegyelmi vizsgálatot rendelt el, és a gondnok lemondott. Egyelőre az egyik feljelentő kapta meg ezt a tisztet, de rövidesen őt is menesztették. Az áron alul eladott erdő miatt az elmarasztalt régi gondnoknak és a presbitereknek pénzbüntetést kellett fizetni.

1917-ben az Igazgató Tanács döntése alapján végre hivatalosan is kinevezték a második tanítót, mely tisztet most és a továbbiakban nők töltötték be. A fizetést az Igazgató Tanács biztosította, tanteremnek pedig a tanítói lakás egyik konyháját ajánlották fel. Mivel a hely nem volt megfelelő, ezért a tanfelügyelőség sürgette az új tanterem megépítését. A közgyűlés élénken tiltakozott. Az volt a javaslatuk, hogy az új rezsimben a közjegyzőség felbomlik, és ez a hely alkalmas lesz iskola céljaira. A hivatal valóban megszűnt, de az épületet lakásnak bérbé adták.

A romló gazdasági helyzetben a lakosság egyre kevésbé volt hajlandó az egyházközség érdekében áldozatokat hozni. A javításra szoruló paplaknál megtagadták a közmunkát, annak nagy mennyisége miatt. A presbiterek nem mentek el a gyűlésekre, ezért olyan határozat született, hogy aki nem jelenik meg, önként kilépettnek nyilvánítják. A sok probléma közt az jelentette a stabilitást, hogy az 1927-ben megválasztott kántor-tanító, Diénes Ignác 1940-ig nagy lelkesedéssel látta el feladatát. Jól működtette a dalárdát, a fiatalok számára ünnepségeket, multságokat szervezett.

Sok problémát próbáltak megoldani jótékonyági estekkel, multságokkal, a különböző bálók, multságok jövedelmét egyházközségi célokra fordították. Ebből gyűjtöttek az épületek javítására, sőt alkalmanként még az egyházi alkalmazottak fizetéseit is.

A felsőbb egyházi szervek segélykérelmei is egyre sokasodtak. 1930-ban az Igazgató Tanács – Marosvásárhelyen – építendő kórházra kért támogatást, melyhez a lelkipásztornak és a két tanítónak is hozzá kellett járulni.

10 Az 1921-ben bevezetett rendelkezéssel Erdélyben kb. 314 ezer holdnyi földet vettek el a magyar egyháztól. Erdély története 1830-tól napjainkig. 3. köt. (Szerk. Szász Zoltán). Bp. 1988. 1743.

A kórház építése így is nehezen haladt. 1931 őszén az Igazgatótanács sorsjátékot szervezett javára, de ezek nem fogytak. 1932-ben a püspök elrendelte, hogy január 17-ikét nyilvánítsák kórház-nappá, és a sorsjegyárúítással összekötött farsangi multság bevételét küldjék át.

Az Erdélyben is kibontakozó gazdasági válság hatását az egyházi alkalmazottak is érezték. A tanítók rendszeres fizetése ügyében az esperes többször felszólította a presbitériumot. 1931-ben a két tanító egyáltalán nem kapott fizetést, csak kényszerből vállalt földje jövedelméből élt. Az állami adót így nem tudták megfizetni, amiért 1932-ben kétszereset követeltek.

Az 1932/33-as tanévben a tanítók ún. „áldozati adót” fizettek: a család nélküliek esetében ez elérte készpénzben kapott fizetésük 45 %-át, ha pedig terményben kaptak fizetést, annak 40 %-át tette ki. Az államnak adóval tartozott az egyházközség is. Ezt a válság idején nem tudták kifizetni, ezért lefoglalták a kurátor gabonáját és állatait. Hogy az állatokat ne hajtsák el, a Tejszövetkezet segítette ki kölcsönrel a presbitériumot.

Az Egyházkerület Férfiszövetség alakítását rendelte el, mellette azonban a presbitériumban egyre nagyobb rendetlenség uralkodott. Körössy György pénzbüntetést kívánt kiszabni a hiányzókra, mivel a tanácskozások nem voltak határozatképesek.

Az egyház alacsonyabb rangú alkalmazottjai – a harangozó, az iskolatakarító – egyre többet elégedetlenkedtek az alacsony fizetés és a nehéz megélhetés miatt. A második iskolai tanterem felépítése a válság éveiben nehezen haladt. A második tanító, akinek nem volt kántori jövedelme, gyakran elhagyta a falut. Keresztesi Gyula lelkész ezért lányát alkalmazta erre a tisztségre, akinek volt hozzá megfelelő végzettsége, sőt felesége is tanítónő volt.¹¹

Az általános rendteremtés érdekében megtiltották, hogy az iskolában táncmultságok legyenek, ami újabb jövedelem-kiesést jelentett. 1934-ben a lelkész már 67 éves volt és sok gondja között igyekezett rendszeresen ellátni feladatát. Főleg a felekezeti iskola folyamatos bővítése és fenntartása okozott gondot, annál is inkább, mivel ezekben az években Magyarpéterlakán állami oktatást is szerveztek.

1934 márciusában a már korábban is elégedetlenkedő Sánta István 46 társával a presbitérium munkája és a lelkész személye ellen panaszt nyújtott be, melynek főbb pontjai a következők voltak:

- 1929 óta nem rendezték adóik, kötelezettségeik fizetését, sem az állammal, sem az egyházközségi alkalmazottakkal szemben. Amikor a végrehajtó szervek intézkedni kezdenek, még ők mennek panaszra.
- A lelképásztor nem kezeli hűségesen az egyház vagyonát.
- Törvénytelen úton hozta tanítani saját lányát a faluba.

A problémák kivizsgálására Bak József radnófajai lelkészt és egy képviselőt hoztak, azonban a vizsgálat nem állapított meg visszaéléseket. A presbitérium és a lelkész Sánta Istvánnak és elégedetlenkedő társainak rövid választ adott:

11 Keresztesi Gyula harmadik feleségéről van szó, Sylvester Idáról.

- az egyházközség vagyona a hadikölcsönnel veszett el, amin nem lehet segíteni;
- lányát azért kellett alkalmazni, mert a rendelkezésre álló összegért nem volt más jelentkező.

Keresztesi Anna egvébként 1932 szeptemberétől 1934 szeptemberéig tanított. Ekkor lemondott állásáról, azonban helyét a lelkész felesége, Keresztesiné Sylvester Ida vette át. Az Egyházkerület nevezte ki, segélyét onnan kapta.

A döntés természetesen újabb felháborodást váltott ki. Sánta István és társai azt állították, hogy a lelkész lányát nem ellenőrizte az iskolai munkában és így feleségét még kevésbé fogja. A gyerekek rendes oktatás nélkül fognak maradni. Azt kérték, idegen, fiatal tanítónő kapja meg az állást. A választ ezúttal a presbitérium adta meg, és kérte a felsőbb egyházi hatóságokat, utasítsák vissza Sánta István alaptalan vádjait.

Keresztesiné Sylvester Ida 1936 szeptemberéig tanított a faluban. Az Igazgató Tanács a következő évre is kinevezte, de a sok vita miatt a munkát tovább nem vállalta.

Az 1935-ös év is újabb vádaskodásokkal telt el. A kurátor deszkát vásárolt iskolapadokra, saját felelősségére. Számlát nem a gyártól hozott, hanem nem ellenőrizhető kereskedőtől. Az anyag silány minőségű volt, a belőle készült padok nem megfelelőek. A kurátor ezért lemondott tisztségéről, sőt a presbitérium pénzbüntetés megfizetésére kötelezte őt.

Sánta István a presbiteri gyűléseken tovább elégedetlenkedett. Egy alkalommal azt kiáltotta a lelkésznek, hogy „Adja be kérését, hogy 1936 szeptemberében már nyugdíjba megy.” Keresztesi Gyula erre nem volt hajlandó, mert lépése a vádak elismerését jelentette volna, pedig a presbitérium mellette állt.

1935 decemberében egy év betegszabadságot kért, és egyelőre Nemes Árpád geryneszegi lelkész vette át a magyarpéterlakai egyházat. Körössy György, az egyházmegye világi képviselője maga is azt szerette volna, hogy az idős lelkész adja át az iskolaépítés ügyét egy 20 tagú bizottságnak.

Sánta István a beszolgáló lelkész tevékenységével sem volt megelégedve, és a presbiteri gyűlésen ismét botrányt rendezett. Ekkor Vajda István körtvélyfájai lelkész vette át a beszolgáló teendőket, aki átvette a hivatalt a távozó Keresztesi Gyulától is. Javasolta, rendezzenek búcsúestet tiszteletére, mivel 35 éven keresztül szolgált Magyarpéterlakán. A jegyzőkönyvből nem derül ki, sor került-e a méltó búcsúztatásra. Az iskolaépítés ügyét egyelőre a 20-as bizottság tartotta kézben, melynek Sánta István lett a vezetője.

1937. január 17-én tartottak lelképásztor-választó közgyűlést, Sánta István közfelkiáltással akarta Bognoczi Géza andrásfalvai lelkészt megválsztani, de a jelenlévők a titkos szavazás mellett döntöttek. Ennek alapján Bölöni Agyagásy Károlyt választották meg, aki 1944 augusztusáig látta el szolgálatát. 1919-ben fejezte be tanulmányait, egy évet Boldogfalván töltött, majd 17 éven keresztül Mikeszása lelképásztora volt.

Beiktatására 1937. március 7-én történt meg. Az első presbiteri gyűlésen sürgette az iskolai építkezés befejezését, és elrendelte vegye vissza az ügyet a 20-as bizottságtól a presbitérium. Nagy gondot fordított a lelkiélet fellendítésére, főleg az ifjúság nevelése terén. Kérte, istentiszteletkor ne legyen táncmulat-

ság, ha mégis van, a harang szavára hallgasson el a zene. Beszűntette az egyházi mulatozások, bálók rendszerét, mert ezt nem tartotta tisztességes adakozásnak. Inkább vallásos estélyek megszervezésére törekedett, ahol szintén volt lehetőség az adományozásra.

Lépéseire egyébként is szükség volt, mert úgy látta, a gyülekezet nem igen jár templomba, a sok iskolai probléma miatt a tankötelesek 90 %-a elkerüli az iskolát. Az akkori tanítónó sokat betegeskedett, Sánta Istvánnak vele is baja volt. Rendszeresen tartoztak a kántor-tanító fizetésével. Olyan sok volt Keresztesiné Sylvester Ida hátraléka, hogy bíróság előtt pert indított. Még mindig tartoztak a volt lelkész lányának, Keresztesi Annának is. Arra hivatkozva, hogy házassága révén jó körülmények közé került, kérték, mondjon le a fizetéséről. Ez csak részben történt meg.

1939-ben kitört a második világháború. A településen sok lakosa között Diénes Ignác kántor-tanítót kétízben is behívták katonának. Második leszere-lése után az állandó anyagi problémák miatt eltávozott az egyházi szolgálatból, és állami iskolában folytatta munkáját.

Az első bécsi döntés után a településen a politikai helyzet kiéleződött, ami az egyházi-iskolai életben is éreztette hatását. 1940. március 12-én tanfelügyelői ellenőrzés volt, melynek során előírták, hogy a felsőbb osztályokban ne tanítónó, hanem férfi tanítson, és Mihály vajda képét tegyék ki a falra.¹²

Az iskolai rendteremtés igénye egyébként jogos volt. 1940 őszén egyetlen református tanító sem volt a faluban. Az iskola szekrényét feltörték, sok könyv és folyóirat eltűnt.

22 év után, 1941-ben Magyarpéterlaka újra Magyarország területéhez került. Szeptemberben kinevezték Nagy Árpádot tanítónak, akinek fizetését pengőben állapították meg. A területi átcsatolás azonban nem tette gazdagabbá az egyházközséget, és a hívek közti viták, a lelkész, a tanító munkájának bírálatai sem szűntek meg.

A lakosság növekedésével egyre több katolikus telepedett le a faluban. Ezért 1941-ben az állam egy katolikus tanítót nevezett ki, aki 19 gyereket vett át, és folyamatosan működött a közeli Hétfűkkön az állami iskola is.

A lelkész igyekezett kihasználni a bekövetkezett változást, és tervezte a templom kijavítását. A cél érdekében megkereste a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot építési segélyért. Az út eredményes volt, mert készpénz-támogatást és a Földművelésügyi Minisztérium engedélyével a görgényi fűrészüzemből kedvezményes fűrészárút kaptak. A renovált templomot újra felszen-telték.

Agyagásy Károly lelkész 1944. augusztus 31-én tartotta az utolsó presbiteri gyűlést, ahol jóváhagyták a számadásokat. A soros közgyűlést el kellett halasztani, mert a paróchia összes helyiségét elfoglalták a német katonák. E napon a falu felett óriási légicsata volt. Két repülőgép lezuhant és elégett. A mocsári (görgényi) repülőteret is támadás érte, területén több bomba robbant.

12 Mihály havasalföldi vajda (Mihail Viteazul, 1593–1601), aki 1600-ban a Habsburgok segítségével rövid időre saját fennhatósága alatt egyesítette Erdélyt és a két román fejedelemséget.

A lelkész szeptember 10-én még megkeresztelt egy gyereket, majd tovább nem szolgált a községben. A menekülés szele őt is elsöpörte a vidékről, Magyarországra jött át. A háború után innen küldött egy levelet a Körössy családhoz, melyben érdeklődött az egyházközség helyzetéről, saját holmijáról, berendezéséről. Mindene a faluban maradt, azonban a katonák és a lakosok széthordták azokat.

Tíz éves munkássága alatt sokat fáradozott az egyház anyagi fellendítéséért, az egyháztagok testi és lelki gondozásáért, az iskola fenntartásáért. Befejeződött a második tanterem építése, a templomot renoválták, kicserélték a padlót, és sok más fontos munkálatot végeztek. Újrafedték az első tantermet, kisebb-nagyobb javításokat eszközöltek a papilakon, a tanítói lakon és a melléképületeken. Megoldódott a tanítói állások kérdése. Egy tanító házaspár költözött a faluba, és így már hárman oktatták, nevelték a fiatalságot. A lelkész további terveit, elképzeléseit a háború húzta keresztül.

A háború idején a nagyobb ütközetek alkalmával a lakosság a papi, vagy tanítói lakás pincéjébe menekült. A vöröskatonák a templomban színházat rendeztek be, ahol filmet vetítettek a katonáknak, a paróchia pedig kórház volt. A háború igen nagy károkat okozott, az óriási áldozatok árán renovált templom újra megrongálódott.

1945. január 12-én, a korábban Magyarpéterlakán dolgozó Kálmán János körtvélyfjai tanító, mint esperesi megbízott presbiteri gyűlést tartott, melyen számbavették a károkat:

- a templom fedelét a bejáratnál szilánkok érték, az orgona szétdobálva, használhatatlan állapotban volt, az ablakok kitörték, a csatornák leszakadtak,
- a paróchia kerítését széthordták, ablakai betörték, a kályhákat leszerelték,
- az egyház ládája megmaradt, a terítők nem rongálódtak meg
- a páncélszekrényt feltörték, a kegyzsereket és más értékeket széthordtak,
- az iskolában a padokat összevágták, a felszerelés hiányzott,
- a tanítói lakáson a csatornákat leszedték, a pince megrongálódott.

Nemcsak a lelkész menekült el, de ismeretlen helyre költöztek el a tanítók is. A kántor-tanító, akit elvittek katonának, nem tért vissza a harcterről.

Ideiglenes megoldásként Nagy Endre, erdőcsinádi lelkész látta el a falut, és ő állította munkába az újonnan felvett tanítókat is. 1945 novemberében Csatlós Mihály domokosi lelkészt jelölték, de a választást a jelenlévők alacsony száma miatt nem lehetett megtartani.

Egy hónap múlva megismételték a lelkészválasztást, ezúttal sikerrel. Csatlós Mihályt 1946. március 9-én iktatták be, és 1952-ig foglalta el Magyarpéterlakán a tiszteket. Legnagyobb gondja az iskolai oktatás mielőbbi újjászervezése volt, annál is inkább, mivel állami tanító máris megjelent a faluban.

A beiktatást követően esperesi vizitáció volt, melyen megállapították, hogy 750 személy tartozik az egyházhoz, 50 fő nem tért vissza a háborúból.¹³

13 Esperesi vizitáció jegyzőkönyve 1946.

A következő évre 813-ra emelkedett a lélekszám, és köztük 170 volt az iskolakötelesek létszáma. Kb. 1/3 részük nem járt iskolába.¹⁴

Bár négy tanítót alkalmaztak, 1948. augusztus 29-én tudomásul kellett venni az iskola államosítását. A tanítók esetében újabb cserékre került sor.

Ebben az évben az egyházi földeket is államosították, ami ilyen szegény egyházközség esetében nagy gondokat vetett fel. Elvettek 22 hektár földet és az összes erdőt. Helyette a lelkész 1000, a kántor 500 lejt kapott, de ez hosszú távon nem biztosította a megélhetést.

A pénzstabilizáció után az összes fizetést, járandóságot új pénzre át kell számolni, de a lakosság nehezen adakozott. Az új községi vezetés is ellenséges volt az egyházzal szemben. Felsőbb utasításra elvitték a keresztelési, esketési, halotti anyakönyveket a tanácshoz, és bármire volt szükség, úgy bántak az egyházi vagyonnal, mintha állami lenne.¹⁵

A megélhetési gondok miatt Csatlós Mihály lelkész és a kántori szolgálatot ellátó felesége új állás után nézett, és 1952 októberében elhagyta Magyarpéterlakát. Ismét a körtvélyfájai lelkész sietett a falu segítségére, míg az utódot megválasztották. 1953-ban valamennyi egyházi föld állami kézbe került. Bár hivatalosan volt némi állami fizetés, de ezt bizonytalanul folyósították. Az esperes ezért elrendelte, hogy a meghívandó lelkésznek elődjénél magasabb fizetést szavazzanak meg, ha itt akarják marasztani.

Az új lelkészt, Barabási Ferencet Marosjáráról 1953 júliusában ünnepélyes keretek között iktatták be a templomban. Tevékenysége azonban meg a legutóbbi idők történetéhez tartozik.¹⁶

Rövid összefoglalásunkban – levéltári források felhasználásával – egy hegyek közt megbúvó, kevés lelkes számláló erdélyi református gyülekezet küzdelmes életét kísértük nyomon. A magyarpéterlakai reformátusok száma alatta maradt az 1 000 főnek, az egyházközséghez filia nem tartozott, két szórványban – Marostelken és Héttükkön – csak néhány egyháztag élt.¹⁷

Az emberek mindennapi élete befolyásolta az egyház helyzetének alakulását, ha sorsuk nehezebbre fordult, azonnal jelentkeztek a problémák az egyházban is.

Bár az erdőn kívül kb. 40 hold földet birtokolt a lelkész és a tanító, a rossz minőségű talaj kevés termést adott, nem volt elegendő a megélhetéshez, és különösen nem a templom és iskolák működtetéséhez. A gazdasági alapot a hívek adója jelentette, melynek mértékét és az adakozási kedvet a mindenkori életviszonyok befolyásolták. Nehezítette az emberek sorsát a két világháború,

14 Esperesi vizitáció jegyzőkönyve 1947.

15 Vö. Tókécs István: A romániai magyar református egyház élete 1945–1989. Bp. 1990. 35–36. p.

16 A dolgozat levéltári forrásai:

a) Magyarpéterlakai egyházközség levéltára 1758–1953.

b) Görgényi református egyházmegye levéltára

Gyülekezet iratai

Magyarpéterlaka 1758–1951.

17 A magyarországi református egyház egyetemes névtára az 1913–15. évekre. Nagybecskerek, é.n. 195.

az 1929–1933-as gazdasági válság, és az a sok politikai változás, melyen a kicsiny település keresztülment. Hogy a hitélet mégis évszázadokon át virágzott, az főként az elhivatott, hivatásuknak élő lelképásztoroknak volt köszönhető. Munkánkkal nekik kívántunk emléket állítani.

Magyarpéterlaka lelkészei

Enyedi István	1700–1728
Husztai István	1728–1758
Kibédi Gergelyffy József	1758–1785
Lisznyai Jakó Pál	1758–1817
Ifj. Batzoni Intze István	1817–1814
Szentkirályi János	1824–1829
Nagy Sándor	1829–1839
Benkő János	1839–1889
Tavaszi József	1890–1901
Keresztesi Gyula	1902–1935
Agyagásy Károly	1937–1944
Csatlós Mihály	1946–1952
Barabási Ferenc	1953-

A szövegben előforduló helynevek román megfelelői

Andrásfalva	Sintandrei
Boldogfalva	Sintamarie
Dicső	Tirnaveni
Domokos	Damacuseni
ERdőcsinád	Padureni
Gernyeszeg	Gornesti
Görgény	Gurghiu
ld. még Mocsár	
Hétbükk	Habic
Kisilye	Ilioara
Kisszederjes	Mura Mica
Kolozsvár	Cluj-Napoca
Körtvélyfája	Peris
Magyarpéterlaka	Petrilaca de Mures
Marosjára	Iara de Mures
Marostelek	Teleac
Marosvásárhely	Tirgu Mures
Mikeszáza	Micasasa
Mocsár	Gurghiu része
Nagyenyed	Aiud
Nagyszederjes	Mura Mare

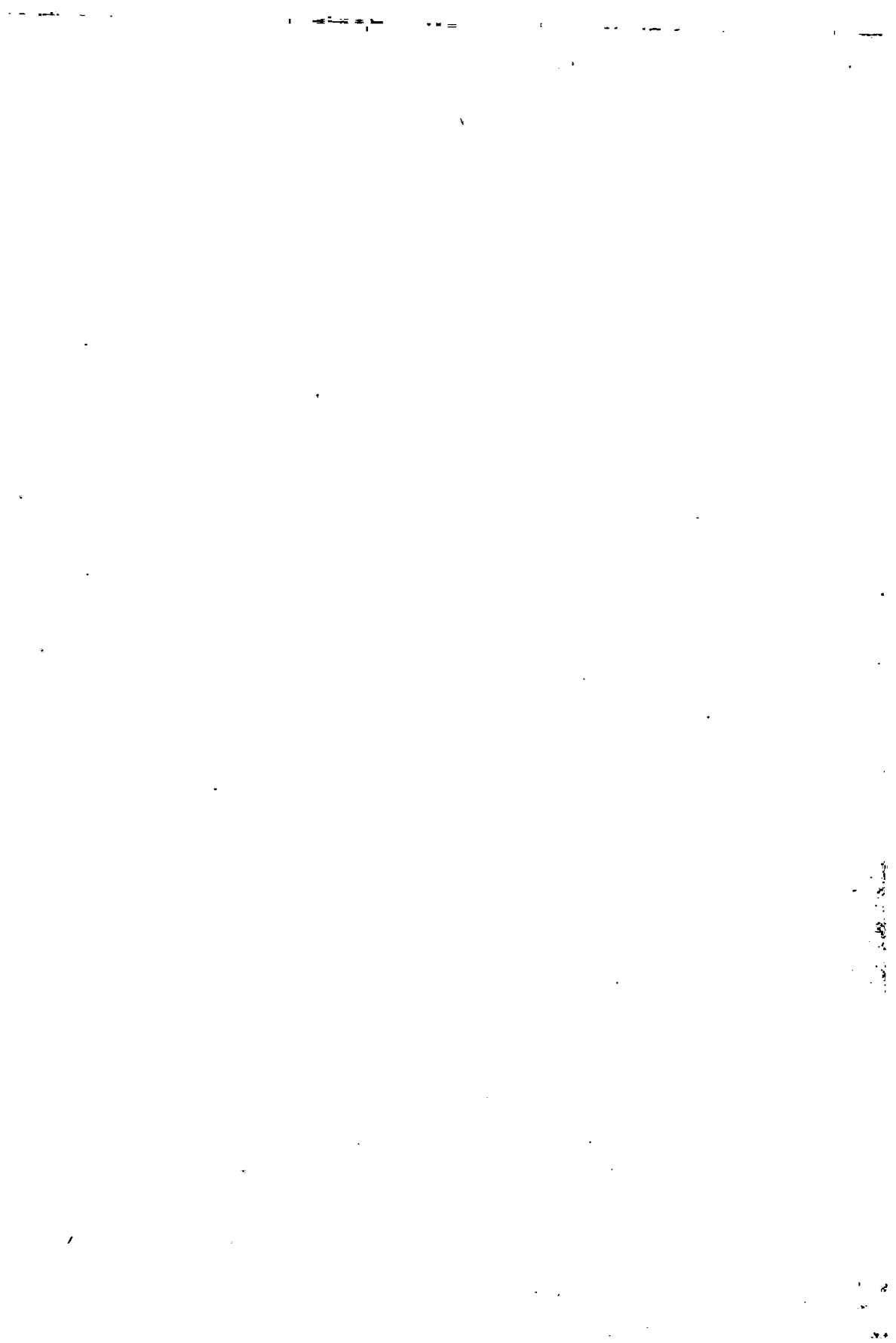
Petele	Petelea
Ranótfája	Jernuteni
Sófalva	Sarata
Szováta	Sovata
Tancs	Toncin
Telek	Teleac
Vaja	Valenii Mur
Vajdaszentivány	Sintioara

JOZSEF DEMETER:

THE HISTORY OF THE CALVINIST PARISH OF MAGYARPÉTERLAKA
(PETRALICA DE MURES, RUMANIA)

This essay having summerized a major work of the author, i.e. the "Data collection" of the parish, has presented the readers a Transylvanian Calvinist village in the mountains on the basis of the existing archival sources from the year of 1700 up to 1953.

The readers will be able to see the everyday life of the local church, the premanent struggles of maintaining the ecclesiastical buildings, the efforts for improving the spiritual care of the continuously increasing number of worshippers. Although the parish had some own rel-estates – the arable land, besides the forests, was extending over almost 40 acres (cadastral acres, 1 cadastral acre is equal to 1,42 acres) – those lands were rather barren, the crop was few, and it has not given sufficient income. Consequently, the church and the school were to be maintained chiefly by the donations received from the worshippers. The amount of those donations have been, however, greatly influenced by the wars, as well as by the unfavourable economic situation.

KATUS LASZLÓ

A SZEGVÁRI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE

AZ ALAPÍTÁS

Szegváron a középkorban is állott templom és volt plébániai közösség, de erről a létezésén kívül egyebet nem tudunk. Történetünket így az 1730-as évekkel kezdjük, midőn a földesúr, gróf Károlyi Sándor a török uralom idején elnéptelenedett, majd a felszabadulás után egy ideig ortodox vallású szerbek és románok által lakott faluba római katolikus magyar parasztcsaládokat telepített, s részükre 1737-ben kápolnát építtetett a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Ez a szentély, amely egy korábbi – de a legújabb próbaásatások eredményei szerint nem Árpád-kori – templom romjai fölé épült, fазsindellyel volt fedve, padozata téglával volt kirakva, volt kórusa és sekrestyéje is, s fel volt szerelve az istentisztelethez szükséges minimális eszközökkel. Az oltárkép Szűz Máriát ábrázolta, a két templomi zászlón pedig Szent Sebestyén, Szent Róza és Szent Rókus mellett a magyar szenteket, Szent Lászlót és Szent Imrét is láthatták a hívek.

1739-ben érkezett ide az első plébános, Szuhay János, akit 1742-ben Lakics Ferenc követett. Ő kezdte meg 1742 május 26-án az anyakönyv vezetését, amelybe a kereszteleseken, házasságkötéseken és a temetéseken kívül a katolikus hitre áttérteket is bejegyezte. 1745-től pedig már iskola is működött a templom mellett. Az első tanító, aki egyben a kántori tisztelet is ellátta, Forray Máté volt, aki 1749-ben átment Tápéra, de 1759-ben visszatért, s ettől kezdve 1795-ig itt működött, s nyugdíjasként is Szegváron élt 1807-ben bekövetkezett haláláig.

A szegvári plébános feladata volt a szentesi katolikusok és a szentgyörgyi kertészek lelki gondozása is, s az ő joghatósága alá tartozott mint leányegyház (filiale) Derekegyháza, ahol a földesúr és kegyúr gróf Károlyi család lakott, midőn Csongrád megyei birtokain tartózkodott, mert a szegvári kastély 1768 és 1883 között a megye tulajdonában volt és megyeházaként működött. Derekegyházán a Károlyi család 1768 óta külön udvari káplánt tartott, így ott a szegvári plébánosnak nem kellett lelkipásztori munkát végeznie. Az udvari kápláni tisztelet 1825-ig ferences atyák látták el, ettől kezdve pedig világi papok. Derekegyháza 1860-ban lett önálló lelkészség.

Mindezeket egyfelől a váci püspökök kánoni látogatásai (Canonica visitatio) alkalmával készült jegyzőkönyvekből, másfelől a plébánia kéziratos törté-

netéből, a *Historia Domusból* tudjuk. A szegvári katolikus közösség első száz évének ezek a fő forrásai. 1850-től többé-kevésbé hiánytalanul rendelkezésünkre áll a plébánia irattára is.

A váci püspökök közül első ízben gróf Althann Mihály Károly látogatta meg Szegvárt 1745 június 23–24-én. 1761-ben gróf Eszterházy Károly püspök, 1778-ban pedig gróf Eszterházy Pál általános püspöki helynök végezte a kánoni látogatást, mert az akkori váci püspök, gróf Migazzi Kristóf bíboros egyúttal Bécs érseke is volt, s egyházmegyéje ily távoli, Tiszán túli vidékeire eljutni nem igen volt érkezése. Ugyanez volt a helyzet 1784-ben is, amikor Zerdahelyi Gábor címzetes püspök látogatott Szegvárra. 1796-ban is ő jött, mint káptalani helynök, mert a püspöki szék akkor nem volt betöltve. Ezután 33 évig nem került sor püspöki látogatásra. Csak 1829-ben jött el gróf Nádasdy Ferenc püspök, aki 1842-ben másodszor is meglátogatta a szegvári plébániát. E kánoni látogatások alkalmával részletes latinnyelvű jegyzőkönyvek készültek, amelyek megadott kérdésekre válaszolva sokoldalú tájékoztatást nyújtanak az egyházközség állapotáról.

A plébánia történetét, az u.n. *Historia Domust*, a nyolcadik plébános, Halácsi István kezdte el írni 1762-ben, visszatekintve az 1737 óta történt főbb eseményekre is. Ettől kezdve többé-kevésbé rendszeresen vezették egészen napjainkig. Az 1810–1817, 1911–1948 és 1961–1973 közötti időszakból hiányoznak a bejegyzések. A *Historia Domust* eleinte latin nyelven vezették, majd 1836-ból ezzel a bejegyzéssel találkozunk: „1836-ik évben Szent Mihály Hó 1-ső napján kezdődtek a meghozott törvény értelme szerint a Protocolomok magyarul anya nyelven vezetetni. Ugyanazért ez üdőtől ezen könyvbe is magyarul fognak a nevezetesebb történetek feljegyezteni.”

E két főforrás mellett fontos információkkal szolgálnak a plébániai anyakönyvek is, amelyeket 1742-től vezettek. Ezek másfél évszázadon át hivatalos állami dokumentumok is voltak, hiszen az állami anyakönyvezés csak 1895-ben vette kezdetét. A szegvári anyakönyvek 1859-ig a derekegyházi lakosok keresztelési, házasságkötési és halálozási adatait is tartalmazzák.

A HÍVEK

A 18. és 19. században Szegvár katolikus lakosainak száma igen gyors ütemben gyarapodott. Az 1745. évi *Canonica visitatio* 73 házban 387 katolikus lakost talált, az 1778. évi pedig már 1723-at, az 1784. évi 1973-at. A növekedés a 19. században is folyamatos, bár az előző századhoz képest lassuló ütemű: 1814-ben 3136, 1824-ben 3579, 1835-ben 4287, 1842-ben 4891, 1846-ban 5278 a katolikusok száma, akik a község lakosságának 99 %-át alkotják. A kánoni látogatási jegyzőkönyvek, az egyházmegyei sematizmusok, majd a népszámlálások adatai szerint így alakult Szegvár lakosságának vallási megoszlása:

	Összlakosság	Katolikus	Református	Izraelita	Egyéb	Katolikus, százalék
1784:	1977	1973	–	–	4	99,8
1814:	3523	3213	9	12	19	98,8
1824:	3639	3626	1	12	–	99,6
1835:	4386	4364	9	18	1	99,5
1846:	5410	5373	8	25	4	99,3
1869:	5611	5534	43	28	6	98,6
1880:	5952	5778	96	68	10	97,1
1890:	6810	6622	106	61	20	97,2
1900:	7249	7015	106	64	64	96,8
1910:	7369	7130	125	66	48	96,8
1920:	7872	7619	155	55	43	96,8
1930:	7979	7636	212	63	68	95,7
1941:	7962	7559	302	53	48	94,9

A filiák beszámításával pedig a következő volt a szegvári plébánia joghatósága alatt élő katolikusok száma:

1745:	387
1778:	1828
1784:	2067
1814:	3376
1824:	3901
1835:	4903
1842:	5952
1846:	6538
1856:	6668

Ez a gyors népességnövekedés részben az újabb és újabb betelepüléseknek volt köszönhető, de nagy része volt benne a természetes népszaporulatnak is. A 20. századvégi népesedési viszonyokhoz szokott olvasó számára szinte hihetetlennek tűnik, hogy az anyakönyvek tanúsága szerint a 18. század folyamán ezer lakosra átlagosan 60 elveszületés jutott évente. Igaz, hogy a halandóság is igen nagy volt (42 ezrelék), de a természetes szaporulat így is 18 fő volt évente minden ezer lakos után. Ez a nagy természetes népnövekedés a 19. század első felében is tovább folytatódott: 1801 és 1850 között éves átlagban az elveszületések aránya 55,3 ezrelék, a halálozási arány 39,4 ezrelék volt, ami évente 16 fő természetes szaporulatot jelent minden ezer lakos után. Pedig ekkoriban időnként nagy járványok is pusztították a lakosságot, elsősorban a kolera, kisebb mértékben a tífusz. 50 esztendőből kilenc volt olyan, amikor többen haltak meg mint ahányan születtek: 1807, 1812, 1816, 1823, 1830 és 1831, 1837, 1848 és 1849. Az 1831. évi nagy kolerajárvány évében minden ezer lakos

közül 112 meghalt, s a Historia Domus bejegyzése szerint három hónap alatt 400 áldozata volt a járványnak. A járványmentes években viszont nem volt ritka a 30 ezreléken felüli természetes szaporulat sem. A 19. század második felében a halandóság továbbra is igen nagy maradt (39,2 ezrelék), a születési arány viszont némiképp csökkent: az 1851 és 1900 közti évek átlagában 51 születés jutott ezer lakosra. Így a természetes szaporodás üteme is 12 ezrelékre mérséklődött. De meg kell jegyeznünk, hogy mind a születési arányszám mind a természetes szaporulat lényegesen felülmúlta az országos átlagot. A születések nagy száma következtében a lakosság korösszetétele igen „fiatal” volt: 1778-ban 30,7 %-a, 1842-ben 29,3 %-a volt 7 éven aluli, vagyis olyan, aki még nem gyónhatott.

A születések nagy száma főleg annak volt köszönhető, hogy a szegváriak – hasonlóan az Alföld többi községéhez – igen fiatalon házasodtak, így az asszonyok a termékeny időszakot csaknem teljes egészében házasságban töltötték. A házasságon belüli mesterséges születéskorlátozásnak pedig a 20. század elejéig nincs nyoma. A nők átlagos életkora az első házasságkötéskor az 1830-as években 18,7 év volt, a férfiaké 21,8 év. Ekkor a menyasszonyok 87 %-a 20 éven aluli volt. A 19. század végére emelkedett az átlagos házasodási életkor, különösen a férfiak esetében, a nőké viszont még mindig 20 év alatt maradt. Az 1896–98. évek átlagában a férfiak általában 25,4, a nők 19,8 éves korukban házasodtak. A menyasszonyoknak ekkor még mindig több mint a fele (50,9 %) 20 éven aluli. A 20. században azután a nők házasodási életkora is erősen megemelkedett: 1936–38-ban a nők átlagosan 23,6, a férfiak 27,7 évesek voltak az első házasságkötéskor. A 20 éven aluli menyasszonyok aránya ekkor már csak 17,7 %. A házasságkötések időpontját az egyházi előírások mellett a mezőgazdasági szezonmunkák ritmusa határozta meg. A múlt század utolsó éveiben az esküvők 48 %-a novemberben volt, viszonylag sok esküvőt – 12–13 %-ot – tartottak februárban és októberben, igen keveset (6–7 %) januárban, májusban és júniusban. Viszont egyáltalán nem volt esküvő márciusban, áprilisban és decemberben, a nagybőjt és az advent miatt, valamint júliusban és augusztusban az aratás idején.

Az anyakönyvek adatai szerint a születési arányszám az 1890-es évek közepén kezdett csökkenni: 1895-ben süllyedt véglegesen 50 ezrelék alá, 1905-től pedig már csak 40-nél, 1915-től 30-nál, 1937 után 20-nál kevesebb élveszületés jutott minden ezer lakosra. Az a tény, hogy a születési arány 40 év alatt (1895 és 1935 között) 50 ezrelékről 20 ezrelékre csökkent, arra mutat, hogy a katolikus lakosság körében is viszonylag gyorsan elterjedt a házasságon belüli születésszabályozás. Varjasi Ottó egykori kántor visszaemlékezése szerint a két háború között „a születésszabályozás már szokásban volt, különösen a nagygazdáknál.” Főleg azért, hogy a vagyon felaprózódását megakadályozzák. „A többgyermekes családokat már abban az időben is megszólták. A pedagógus és iparos családok is ezt a gyakorlatot követték. Ritka volt a sokgyermekes család. Engem édesanyám sírva vett tudomásul negyedik gyermekeként [1924-ben], mivel kollégái, ismerősei megjegyzéseket tettek rá.”

Igaz, hogy a születési arányszám csökkenésével párhuzamosan a halálozási arány is javult, elsősorban a korábban igen magas csecsemő- és gyermekhalan-

dóság csökkenése következtében. A halálozási arányszám 1897 után már végleg 30, 1920 után pedig 20 ezrelék alá süllyedt, de mivel a születések száma gyorsabb ütemben csökkent, mint a halálozásoké, a demográfiai olló lassan összecsukódott, azaz a természetes szaporulat is évről évre kevesebb lett. Az 1901 és 1940 közti évek átlagában a születési arányszám már csak 27,2 ezrelék volt, ami 20 ezrelékes halálozási arány mellett évente átlagosan 7 főnyi természetes szaporulatot jelentett minden ezer lakos után. Az 1940-es évek második felében a születési arányszám már csak 17 ezrelék, 1960 körül 13 ezrelék, 1970 körül pedig 12 ezrelék volt. A természetes szaporulat 1960 körül már csak 2 fő volt minden ezer lakos után, 1970 körül pedig már többen haltak meg, mint születtek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a 19. század közepe után az elvándorlás miatt bekövetkezett népességvesztés egyre növekvő tendenciát mutatott, akkor érthető, hogy 1900 után erősen lelassult a katolikusok számának növekedése, sőt 1930 után már lassan csökkenni is kezdett.

A kánoni látogatási jegyzőkönyvek általában igen elismerően nyilatkoznak a szegvári hívek vallásosságáról. „Nem lehet tagadni ennek a népnek dicséretes hajlandóságát a szent dolgok iránt” – olvassuk az 1842. évi jegyzőkönyvben. Isten és az egyház parancsait megtartják, az istentiszteleteken rendszeren részt vesznek, évi gyónásukat elvégzik, a bőjti fegyelmet is betartják. Gyermekeiket vallásos szellemben nevelik. Szórakozásaikban, mulatságaikban mértéktartók, a farsangi időszakban sem szoktak kihágások előfordulni. Nyilvános bűnösökről, botrányozókról, istentagadókról, házasság nélkül együttélőkről, házasságtörőkről nem volt tudomása a plébánosnak. Az egész plébánia területén, ahol 1842-ben 991 katolikus házaspár élt, mindössze három pár élt különváltan, ezek közül két esetben az asszony hagyta el férjét. Külön kiemeli az 1842. évi Canonica visitatio, hogy „szabados elvek (libertinismi principia) a lakosság körében nem észlelhetők, de a nyugtalanság jelei gyakran előtörnek.”

A Canonica visitatio pozitív véleményét megerősítik a Historia Domus bejegyzései: a község lakosai igen gyakran adományoztak kisebb nagyobb, néha egészen tekintélyes összegeket vallási célokra: a templom javítására, egy-egy új harangra, templomi zászlóra, képre, szoborra, liturgikus öltözetre vagy tárgyra, templomon kívüli feszületre vagy szoborra. Különösen a végrendeletekben volt szokásos nagyobb összeget, vagy jelentősebb vagyontárgyat az egyházra hagyni.

A községi levéltárban fennmaradt több mint 80 végrendelet közül a legkorábbi, amely 1760 október 26-án kelt, ezt olvassuk:

„Én szegény Bozóky Ágoston bűnös lelkemet az én Teremtő Istenemnek ajánlván, testemet pediglen a földnek gyomrában tétetvén, kevés javaimból illetén rendelést teszek:

1mo Testem takarítására, mely leszen Énekes Misével és Prédikatioval, hagyok 2 4-edfű Tinót, úgy hogy a Sz. József Congregatiója megjelenjen temetésemén, az mi ezeken fölyül marad Sz. Misék szolgáttassanak lelkemért...

3tio 1 3-dfű csikót Szegedi T. P. Franciscanusoknak Sz. Misék szolgáltatására...

6to az mely 2 S. V. sertéseim vannak még atyám jussából, azoknak egyikét Szegedi T. P. Minoritáknak, másikat pediglen Radnai T. P. Franciscánusoknak Sz. Misékre.”

A szegvári plébánián kívül általában a többi 18. századi végrendelező is a szegedi és máriaradnai barátokra hagyott néhány forintot, vagy egy-egy tehenet, borjút, hogy miséket mondjanak lelki üdvéért. Sokan hagytak valamit az 1759-ben alapított Szent József Congregatoria. Deák Pál 1799-ben 100 forintot hagyott harangöntésre. A 19. század első éveiben sokan a templom újjáépítésére hagynak bizonyos összeget. Ezek közé tartozott a községnek félévszázadon át kántora és tanítója, Forray Máté, aki nyugalomba vonulásakor, 1795-ben Nepomuki Szent János szobrát állíttatta fel a községben. 1807-ben kelt végrendeletében pedig több mint ezer rénes forintot¹ hagyott a templom újjáépítésére és a harang újraöntésére. Végül is hagyatékából papirpénzben csaknem 1500 forint került a templom pénztárába (ezek voltak a háborús infláció évei). Az előző évben felesége, Mondóchy Erzsébet is tett egy 200 forintos alapítványt a templom javára.

A TEMPLOM

A gyors népességnövekedés mellett az 1737-ben emelt kápolna hamarosan szűknek bizonyult. Ezért Gróf Haller István csongrádi főispán, aki 1743 és 1757 között Szegvár földesura volt, már az 1745. évi püspöki látogatás alkalmával ígéretet tett a templom bővítésére és felszerelési tárgyakkal való megfelelő ellátására. Erre 1753 után nyílt lehetőség, midőn elhunyt felesége, Forgách Anna grófnő saját vagyonából 2000 forintot hagyományozott e célra. Ezt az összeget a gróf 500 forinttal megtoldotta, s Szabli István vásárhelyi kőművesmesterrel újjáépíttette és kibővítette a templomot. A tetőt cseréppel fedték be, s a dűledezőfélben lévő fatornyot is újjáépítették. A megújult, megnagyobbodott templomot Berenkey Márton csongrádi főesperes áldotta meg. A templom titulusa Szűz Mária születése, így búcsúnapja szeptember 8., Kisboldogasszony ünnepe.

Kovalcsik János, aki 1769 és 1778 között volt plébános, renováltatta és kimeszeltette a templomot, s új szószéket, a hívek számára pedig új padokat készíttetett. A templomban ekkor már két mellékoltár is volt, az egyik Szent József, a másik Szent Anna tiszteletére. Fábián István plébános idejében – 1749 és 1753 között – egy hatregiszteres orgonát kapott templom, 1765 és 1769 között pedig egy négyházas nagy harangot önttettek. 1780 körül a templom már szűknek bizonyult, hiszen a hívek száma megközelítette a kétezeret, ezért Dobák István a kibővítés előkészítésére egy vásárhelyi kőművesmesterrel felmértette a templomot, s a tervet a költségelírányzattal együtt Károlyi Antal gróf elé terjesztette. A gróf 1780 júliusi szegvári látogatása alkalmával ígéretet tett a templom kibővítésére, de a munkálatokra egyelőre

1 A szegvári forrásokban a 18. században, sőt még a 19. sz. első éveiben is minden pénzösszeget „rénes (rajnai) forint”-ban adnak meg, a kisebb értékeket dénárban vagy krajcárban (1 forint = 100 dénár vagy 60 krajcár). Pedig már 1753 óta az u.n. „konvenció forint”, vagy pengő-forint volt a Habsburg Monarchia hivatalos pénze egészen 1857-ig. Az ezüst forint mellett a napoleoni háborúk idején, a 19. század elején használatba jött a papirpénz, az u.n. váltóforint is.

nem került sor. Maga a püspöki helynök is hiába sürgette az átépítés megkezdését 1784-ben és 1796-ban Szegváron tett látogatásakor. A következő plébános, Bengyel György sem tudta ezt kieszközölni. Csak kisebb javításokra, kimeszelésre és az orgona felújítására nyílt lehetősége a hívek adományából.

A lakosság viszont időközben tovább növekedett, s 1808-ban a község előljárói már arról panaszkodtak, hogy „a Templomunk szűk voltához képest sok a Nép, harmadánál több nem lehet jelen az Isteni szolgálaton, a többi kívül vagy a Templomon és némely része el se jön, mivel nagy a szorosság, télen pedig a hideg végett, akik kívül szorulnak Misét nem hallgatnak, hanem el mennek haza.” Mivel a kegyúr nem mozdult, a hívek kezdtek adakozni a templom bővítésére, amelynek részletes terveit már 1801-ben elkészítette Bittheuser József építőmester. Végül 1811 és 1817 között a kiskorú Károlyi örökösök gyámja, gróf Keglevits Ágoston kezdeményezésére megtörtént a templom újjáépítése és kibővítése. A nagyharangot is újraöntötték a hívek adományából, és új 8 regiszteres orgonát is építettek. A templom mellett pedig harangláb épült. A megújult templom belsejében 40 padot helyeztek el, amelyek összesen 800 forintba kerültek. Ehhez 300 forintot adott a kegyúr, 500 forintot a hívek adtak össze.

Az új templomról az 1842. évi Canonica visitatio-ban olvashatunk részletes leírást. Téglából épült, deszkapadozattal, és zsindegyel van fedve. A toronyban 1822 óta óra van, csúcsán pedig keményfából készült kereszt. Négy harangja van: a 925 font súlyú nagyharangot 1842-ben szentelte fel Szent István király és Szent Georgina tiszteletére gróf Nádasdy Ferenc püspök; a 294 fontos harangot 1791-ben szentelték Szent Antal tiszteletére; a 74 fontos kisharangot Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték 1810-ben, végül a 47 fontos lélekharangot 1778-ban szentelték fel.

A templom belső terében a kórus és a szószék fából, a keresztelő medence rézből készült. A főoltáron 1821 óta új oltárkép van, amely Szűz Mária születését ábrázolja. Az oltáron tabernákulum, felette fából készült aranyozott fehér fakereszt. A két mellékoltár Szent József és Szent Anna tiszteletére van szentelve. A főoltáron hat, a mellékoltárokon 4–4 aranyozott gyertyatartó. A lámpás a főoltár előtt nem ég folyamatosan, mert az olaj drága. Igaz, hogy Forgách Anna grófnő 1753-ban az örökmécses olajára is tett egy 500 forintos alapítványt, ennek az összegnek azonban nyoma veszett. A templom falain csak egy kép van, a szentélyben, s ez Mária mennybevitelét ábrázolja (ez volt a korábbi oltárkép). Ezenkívül a keresztút 14 állomása függ a falakon. Gyóntatószék kettő van: az egyik a főoltárnál, a másik a sekrestyében.

Ugyancsak a kánoni látogatási jegyzőkönyv szerint a templom bőven fel van szerelve az istentisztelethez szükséges eszközökkel, ruhákkal. A templomban 1797 óta, VI. Pius pápa engedélye alapján négy ünnepen teljes búcsút nyerhetnek a hívek.

A templomnak jövedelme csak a harangozásból van, évente átlagosan 140 forint körül. Ez elegendő a folyó kiadások fedezésére. A templom pénzét a gondnok, vagy templomatya kezeli, aki ezért évente 8 forint tiszteletdíjat kap. A pénztárnak két kulcsa van, az egyik a gondnoknál, a másik a plébánosnál, s a ládát csak együtt tudják felnyitni.

A templomon kívül a község területén négy feszület állott. A templom mellett 1797-ben Tittler József emeltetett egy kőkerítéssel körülvett fakeresztet. Ezt 1828-ban Hegyi András hagyatékából kőkeresztre cserélték ki. A másik fakeresztet szintén 1797-ben állíttatta Bélteki István a falun kívül, a szentesi úton, a Kontra patak partján. A szegedi úton, a Kórógy patak partján már korábban is állott egy fakereszt, ezt 1825-ben Gila István alakíttatta át kőfeszületté. A temetőben állott régi fafeszületet pedig 1839-ben cseréltették ki kőkeresztre Berkesz Pál hagyatékából. Ezt a temetőt 1818-ban hasították ki a községi legelőből, miután a régi temető megtelt. Nepomuki Szent János szobrát 1795-ben állíttatta Forray Máté kántor.

AZ ELSŐ PLÉBÁNOSOK

A Historia Domus megőrizte az első plébánosok nevét is, akik általában rövid ideig, 2–3 évig működtek itt: Szuhay János 1739-től 1742-ig, Lakics Ferenc (meghalt 1758-ban) 1742-től 1745-ig, utána 1747-ig Almádi András, 1747-ben Nyerges Péter, aki a kecskeméti református iskola rektorából lett katolikus pappá, három hónapig, majd utána 1749-ig Fekete Imre (meghalt 1750-ben), 1749-től 1753-ig Fábián István (1724-ben született Ürményben, Nyitra vármegyében, s váci székesegyházi kanonokként halt meg 1792-ben). Kaleczhoffer (Karletzhoffer) János (meghalt 1780-ban) már 8 évig dolgozott Szegváron, 1753-tól 1761-ig, az ő idejében történt a templom újjáépítése és kibővítése. 1761-ben Halácsi István lett a plébános, őt Partll (Partli, Parthly) Gábor követte 1763-ban, de már ugyanezen év végén Vincze István lépett a helyébe, aki Rómában a Collegium Germanico-Hungaricumban tanult, s szerzett filozófiai és teológiai doktorátust. 1765-ben ismét visszatért Partll Gábor, aki ezúttal 1769-ig maradt a községben. 1769-ben jött Szegvárra az akkor 33 éves Árva megyei származású Kovalcsik János (1736–1806), aki 1778-ig működött itt.

A következő plébános, a turai születésű Dobák István (1739–1825, pappá szentelték 1765-ben) már 17 esztendő teltével Szegváron, 1778-tól 1795-ig. Előzőleg Jobbágyiban majd Szentmártonkátán volt plébános. Ő írt először részletesebben az istentiszteletek rendjéről, a hitélet elmélyítése érdekében tett intézkedéseiről. Szegvári működésére visszatekintve, egy későbbi vizitációs jegyzőkönyv kiemelte, hogy ő a lelkipásztori gondoskodás kitűnő példáját adta. Az ő idejében, 1787-ben kapta a község az első káplánt, Gál Kajetán minorita páter személyében. Őt a következő évben a szintén minorita Till Paszkál követte. 1789-ben már világi pap lett a káplán: Bengyel György, a későbbi plébános, 1790-ben pedig Szolonicz Jánost helyezték ide, de ő 1791 január 5-én meghalt.

Dobák István 1795-ben nyugalomba vonult, s a plébánia vezetését a korábbi káplán, Bengyel György (1761–1830) vette át. Ekkoriban nehéz évek jártak a község felett: 1791 és 1797 között háromszor is sújtotta a híveket a szárazság miatt bekövetkezett éhínség. Mindehhez járultak a franciákkal vívott háborúk, amelyeknek eseményeivel a Historia Domus is elég bőven foglalkozik. A fran-

ciák ellen elrendelt nemesi felkelés költségeihez a plébániának is hozzá kellett járulnia. Bengyel György 1802-ben hódmezővásárhelyi plébános lett.

A plébános és a hívek között általában jó volt a viszony. Ezt a kánoni látogatások alkalmával is ismételten megállapították. Komoly konfliktus nyomát csak egy esetben őrzik az egykorú iratok, Miksy Mihály plébános és hívei között.

Miksy Mihály (1768–1837), aki Bagról jött Szegvárra 1802-ben, megpróbált erős kézzel rendet teremteni a templomban. A vasárnapi misére ugyanis sokan késve érkeztek, köztük a község és az uradalom előljárói is. Az új plébános előbb a szószékről dorgálta meg őket, de miután ez nem használt, beharangozás után bezáratta az ajtókat, s ezután a mise végéig senki sem jöhetett be a templomba. Így az említett előljárók – a bíró, a nótárius, az urasági tisztartó – „minden ünnepnep és vasárnapokon bé akarván menni az templomban, bé nem eresztődtek és az körülálló népnek tsufságára, szégyen szemmel mindenkor haza kellett tértien és misét nem hallgattak.” A helyzet lassan egyre inkább elmérgesedett a plébános és a falu vezetői között, akik 1805-től kezdve egymásra írták ellene a feljelentéseket az úriszékhez, majd a megyei és az egyházi hatóságokhoz, felsorolva „excessusait és sérelmes tselekedeit”. Főleg amiatt panaszkodnak, hogy a plébános igen durván, gorombán bánik a hívekkel, a gyónni akarókat sokszor elzavarja. Sok konfliktus származott az anyagi járandóság körüli vitákból is. A panaszosok szerint a plébános nem tartja be a községgel kötött megállapodásokat, s olyat is követel, ami szerintük nem jár neki. Káplánt sem tartott, pedig erre a Canonica visitatio és a községgel kötött megállapodás egyaránt kötelezte.

A községi tanács egy 1807-ben kelt beadványában ilyen „leiratát” adja a plébános „természetének és híveivel való bánásának”: „Miksi Mihály T. Plébános Urunk...a híveinek Lelki Pásztori Barátságát soha nem mutattya”, akire egyszer megharagszik, annak sohasem bocsát meg. Ezért „számos hívei a most említett Szeretetlensége, kötekedő természete és igazán szólván egyéb gorombás beszédjei és tselekedetei által, hozzája viseltetett Lelki Bizodalmodkat el veszejtvén, mint Szarándokok úgy széledeznek a husvéti és karátsonyi Gyónásra a Szomszéd Helyi Szelídebb természetű Lelki Atyákhoz, melyből előre látható következés az, hogy a Szomszéd Lelki Atyák mivel általa meg vannak kérve, hogy az ő híveit ki ne hallgassák, sokan Gyónás nélkül maradoznak és lassankint az egész nép elidegenedik ezen felettéb szükséges Szentségnek gyakorlásától. Némely motskolódó és átkozódó Prédicatióból, nem hogy lelki Épületet és Tanuságot vennének hívei, sött bosszuságra és botránkozásra ádnékik okot, ...ugyannyira, hogy nem is kívánkoznak a hívei jelen lenni a Tanításán és a mi több, lassankint attól is el idegeníti őket.” Végül az irat egy érdekes szempontot is megemlít a vizály egyik lehetséges okaként, jelezvén, hogy az ébredező nacionalizmus, az élesedő nemzeti ellentétek korában vagyunk: „Mivel hogy tellyességgel nem szenvedhet bennünket, nem gondolhatunk egyebet, hanem hogy Nemzeti Gyűlölség vagyon benne, tehát tsak azért sem mi közibénk való, hanem Német helységbe, saját Nemzettsége közé.”

A püspöknek is felpanaszolja a plébánossal való „ízetlenségeiket”, s megvallják, „hogy nints Lelki Confidentiánk sem Nékünk, sem a Népnek hozzája,

de hogyan is szerethetnénk Őtet természetszerint szüntelen való sértegetéséért és üldözéséért!! Azért is a legnagyobb alázatossággal esedezünk Nagyságodnál, mint Fő Lelki Istápunknál, hogy mind a Népnek, mind nekünk nevezett Plébános Úr végezt el vesztett Lelki vigasztalásunkat és a keresztényi ájtatosságoknak gyakorlásában való hanyatlásunkat méltó tekintetbe vévén, le tsüggedett szomorú szíveinket már egyszer azzal megvigasztalni és orvosolni méltóztasson, hogy Miksi Mihály úr helyett más olyan Lelki Pásztort nyerhessünk, a kivel Krisztus Urunk Példája szerint egyező szeretettel és hasznos Lelki barátságos Confidentiával üdvösségünket kereshessük, nem pedig mint mostan, hogy napról napra idegenítettünk attól.”

Végül is az új püspök, Kámánházy László úgy oldotta meg a konfliktust, hogy 1810 októberében Miksy Mihályt Alpárra helyezte plébánosnak, s helyébe Szegvárra küldte az alpári plébánost, Vígh Imrét. Ő nem vezette a Historia Domust, nyilván alaposan lefoglalták az új templom építésével kapcsolatos gondok. Vígh plébános Szegváron halt meg 1817 január 8-án „vízkóráságban”.

Utóda Banó Mihály szentesi káplán lett. Banó Mihály Kecskeméten született 1788-ban. 1810-ben szentelték pappá, s korábban már másfél évig káplánként dolgozott Szegváron, tehát nem volt ismeretlen a hívek számára. Az ő idejében kapott a szegvári plébánia egy második káplánt. 1825-ben a volt uradalmi kastélyban, amely 1768 óta megyeházul szolgált, kápolnát létesítettek a megyei börtönben raboskodó foglyok számára. Elsősorban e rabok lelki gondozása lett az új káplán feladata, ezért annak javadalmazásához a megye is hozzájárult. 1829-ben foglalta el állását az új káplán, Ujfalusy József. 1838 és 1840 között működött Szegváron káplánként gróf Zichy Ipoly. A gazdag arisztokra családból származó fiatal pap igen sokat költött a templomra és a liturgikus felszerelésekre. Saját költségén kifestette a templomot, s felújította a szószéket és a keresztelő medencét. Midőn 1840 szeptemberében Mogyoródra helyezték plébánosnak, 3 szegény iskolás gyermeket magával vitt, hogy mesterségekre taníttassa őket.

Az 1842. évi kánoni látogatás idején az első káplán Huszka Vendel volt, aki 1808-ban született Félegyházán, s 1831-ben szentelték pappá. Ezután több mint 2 évig Szegváron káplánkodott, majd Tápiószentgyörgyön, Kókán, Tápiószelén és Szentesen működött, s 1841-ben került vissza Szegvárra. A másik káplán, az 1815-ben Vácott született Fekete Tamás, mindjárt pappá szentelése után Szegvárra került, 1841-ben.

Banó Mihályt 1844 augusztus végén csongrádi plébánossá nevezték ki, s Csongrádon is halt meg 1850-ben. Távozásával lezárult a szegvári plébánia történetének első évszázada. 1739 és 1844 között, 105 éven át 16 plébános működött a községben. Közülük Dobák István 17 évet, Banó Mihály pedig 28 évet töltött itt. A többi 14 plébános átlagosan 4 évig dolgozott Szegváron. Banó utóda, Körrey Ferenc viszont 48 évig volt szegvári plébános. Vele új korszak kezdődik a plébánia történetében.

A plébánia világi munkatársai közül a kántor szerepe volt a legfontosabb. A kántor és a tanító feladatköre általában összekapcsolódott. Így volt ez Szegváron is egészen 1781-ig. Ekkor II. József úgy rendelkezett, hogy az oktatás hatékonysága érdekében a tanítót semmiféle más feladattal nem lehet terhel-

ni. Ezért a kántori és a tanítói feladatkört szétválasztották. Forray Máté, aki 1745 óta kántortanítóként működött a községben, a továbbiakban csak a kántori teendőket látta el, míg az iskolában külön tanítót alkalmaztak. Forray 1795-ben nyugalomba vonult, utóda Bellaágh Antal lett, egészen 1822-ben bekövetkezett haláláig. Őt Farkass János, majd Konta József követte. 1826-tól Magyar József látta el a kántori teendőket, de őt 1834-ben rendetlen életmódja miatt elbocsátották, s Molnár Istvánt alkalmazták helyette. 1837-ben Erdélyi Lászlót hívták meg kántornak. Ekkor a kántori tisztség már ismét egybe volt kötve a tanítói hivatallal, mégpedig a lányok tanításával. Erdélyi Kecskeméten született, tanítóképzőt végzett, s 25 éves volt, midőn Szegvárra jött. Az 1842. évi Canonica visitatio elismerően emlékezik meg működéséről.

A PLÉBÁNIA ANYAGI ELLÁTOTTSÁGA

A plébánia építése és karbantartása a kegyúr, azaz a Károlyi család feladata volt. A plébános ellátásáról viszont a község gondoskodott.

Az 1739-ben épült első plébánia helyébe 1776-ban emeltetett új, náddal fedett téglapépületet Károlyi Antal gróf. Három szoba és két kamra volt benne. 1797-ben renoválták, s ekkor vették körül kerítéssel. 1821-ben a Károlyi árvák gyámja, Waldstein Emmanuel gróf a régit lebonttatta, s új plébániát építtetett, szintén téglából, de most már zsindegyel fedve. A plébánosnak három szobája volt, a káplánnak egy. A második káplán érkezése után azonban ez is szűknek bizonyult, mert ő azt a szobát foglalta el, amely addig a plébános házanépéé, vagyis a szolgáló személyzeté volt. Így azok kiszorultak egy az udvaron lévő szűk épületbe. Az istállóban 4 ló és 6 tehén számára volt hely, s ezenkívül az udvaron még 2 disznó is állott.

A plébánia jövedelme több forrásból adódott:

1. Földbirtok: A Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés végrehajtása alkalmával az uradalmi földből kihalásítottak a plébánia számára egy egész jobbágytelek nagyságú – az 1858. évi legelőelkülönbözési pert lezáró egyezségi okmány szerint egy és 2/8 teleknyi – birtokot, amelynek területe a Canonica visitatiók szerint 70 hold, egészen pontosan 78870 négyszögöl. Ez 65,7 magyar holdnak vagy 49,3 katasztrális holdnak, azaz 28,4 hektárnak felelt meg (1 magyar hold=1200 négyszögöl, 1 kat. hold=1600 négyszögöl). Ehhez jött 1858-ban, mikor végrehajtották a közös legelők felosztását, 1 és 2/8 telek után járó legelő-illetmény, azaz 27 és fél magyar hold, vagy 20,6 kat. hold. Ez a „Szállás”nak nevezett birtok, amelyen tanya állt gazdasági épületekkel, a derekegyházi út mellett feküdt a Balassa-halomnál. Ehhez járult másfél hold (1655 négyszögöl) kenderföld a szőlők alatt, és a 600 négyszögöles házi kert a plébánia telkén. Az őszi és tavaszi vetéshez a vetőmagot és a műveléshez szükséges munkát (szántás, betakarítás) a község lakói adták.

2. Párber vagy ágyber (lecticalis), amelynek fejében minden házaspár fél forintot (50 dénárt, majd 30 krajcárt) és egy pozsonyi mérő (61,5 liter) búzát adott a plébánosnak.

3. Deputatum. Ezt a község adta: évente egy mázsa só, 14 (1810-től 20) icce vaj, egy mázsa marhahúst, 10 öl tüzifát, 600 (1810-től 900) kéve fűteni való nádat, 6 szekér szénát, 20 font faggyút, 100 fej káposztát, egy hízót vagy ahelyett 10 forintot (1810-től 60 forintot), 3 akó misebort vagy ahelyett 9 (1810-től 30) forintot, 25 zsák búzának a malomba bevitetését és megőrletését, Karácsony, Húsvét és Pünkösöd ünnepeire mindegyik alkalommal másfél forintot.

4. Stóla, amelyet a különféle egyházi szolgáltatásokért fizettek a hívek. 1842-ben például esküvőért 30, az új házas és a gyermekágyas nők avatásáért 24, a koporsóbatételért és a koporsó beszenteléséért 30, a Libera elmondásáért 30, a közönséges temetésért 30 krajcárt kellett fizetni. Az énekes gyászmise két és fél forintba, a temetési beszéd másfél forintba, anyakönyvi kivonat kiállítása pedig 1 forintba került. A nemesek és az uradalmi tisztviselők, az idegenek és a párbér fizetése alól felmentettek, valamint a derekegyházi hívek kétszeres stóladíjat fizettek.

A község vezetői és a plébános között 1798-ban megállapodás jött létre, amelynek értelmében a párbért ezentúl a község egy fix évi átalányösszegben fizette. 1804-ben hasonló megállapodást kötöttek a stóla átalányösszegben való megváltásáról is. A párbér megváltásaként a község évente 440, a stóla fejében pedig 150 ezüst forintot fizetett a plébánosnak. Az 1804. évi megállapodásban elmondják, hogy a párbér és a stóla átalányösszegben való megváltását azért vállalták, hogy ezáltal „azon ízetlenséget, gyűlöleteskedést, mely a nevezett adózásoknak beszédese alkalmatosságával előkelni szokott, töllünk és Tiszt. Lelki Pásztorunktól eltávoztatnánk”. Mivel a háborús infláció éveiben a pénz elértektelenedett s mert „a mostani tudvalévő nagy drágaság miatt azon fizetésből, mely a legutóbbi Contractus szerént meg vagyon határozva, mind magának, de leginkább a Káplánnak tartása szűken telne”, 1810-ben a plébános kérésére a párbért évi 600 forintra emelték, s a deputatumként fizetett természetbeni és pénzbeli járandóságok egy részét is megemelték. Ugyanakkor eltörölték a stólaért fizetett átalányt, s ezen a téren visszaállították a korábbi rendszert.

1842-ben a plébános összes jövedelme így alakult:

a földbirtok tiszta jövedelme:	100 forint	
párbérmegváltási átalány:	600 forint	
stólából:	150 forint	
deputatumból:	150 forint	
a három nagy ünnepen a községtől:	4 forint	30 krajcár
a második káplán tartásáért:	150 forint	
deputatum a második káplánért:	27 forint	30 krajcár
<hr/> Összes jövedelme Szegvárról:	1182 forint	

Ehhez járult a stólajövedelem Derekegyházáról és Újvárosból 37 és fél forint értékben.

Az első káplán tartásához a vallásalap 55 forinttal járult hozzá, a második káplánért pedig a megyétől kapott a plébános 60 forintot, 3 öl tűzifát és 2 akó misebort.

A plébánosnak a fenti jövedelemből kellett fedeznie mindenek előtt a két káplán tartását. Mindketten a plébánián kaptak lakást és teljes ellátást, s ezenkívül évi 60–60 forintot. Temetések és misék után havi 4–5 forint külön jövedelemhez is jutottak. A plébános házanépe, vagy amint akkoriban nevezték, „família”-ja a következő személyekből állt: a kocsis évi 50, az öregbéres 100, a kisbéres 50, a juhász 12, a vincellér 50 forint fizetést kapott, ezenfelül mindegyiküknek járt 2–2 hold föld, gabona és állattartás. A kondás ellátást és ruházatot kapott. A házvezetőnő fizetése 90 forint volt, a két szolgálólányé pedig 25–25 forint.

A párbér fix átalányösszegben való fizetése nem volt kedvező a plébános számára, hiszen időközben a hívek száma csaknem megkétszereződött, a párbér-megváltási összeg pedig változatlan maradt. 1842-ben például Szegváron 816 katolikus házaspár élt, ezek után az eredeti fizetés szerint 408 forint és 816 pozsonyi mérő búza járt volna a plébánosnak (egy mérő búza ára akkoriban 2–3 forint volt). Ezért a kánoni látogatás alkalmával Banó Mihály azt kérte, hogy vagy emeljék fel a járandóságot, vagy állítsák vissza a korábbi házaspáronkénti és természetbeni szolgáltatást. A község azonban egyikre sem volt hajlandó. Vita adódott abból is, hogy az 1798., 1804. és 1810. évi írásos megállapodásokban ezüst forintban (rénes forintban) voltak megadva a pénzbeli járandóságot, a község viszont a háborús infláció idején bevezetett papirpénzben, váltóforintban fizetett. Az ezüst és a papirforint hivatalos váltási aránya 1:2.5 volt. A Canonica visitatio kimondotta, hogy a plébánosnak az évi 600 forint párbér ezüst forintban fizetendő, a község azonban továbbra is váltóforintban fizetett. A plébános ekkor perre vitte az ügyet. A per igen sokáig elhúzódott. Csak 1853-ban adta ki a megyefőnök utasításban, hogy a párbér, amely az 1802. évi összeírás szerint 440 rénusi forint, és a stóla pengő pénzben, azaz az akkor hivatalos ezüst pénzben az. u.n. konvenciók forintban fizetendő.

A kántornak általában a plébánosi járandóság felét fizették. Tehát neki fél jobbágyteleknyi föld járt, szintén vetőmaggal és megmunkálással, továbbá egy hold kenderföld és házi kert. Házának felépítése és karbantartása a község feladata volt. Párbér fejében ő minden házaspártól egy negyed forintot (25 dénárt, majd 15 krajcárt) és fél pozsonyi mérő búzát kapott. Ebből 1781 óta 200 házaspár párbérét levonták a tanító javára, majd később, midőn a kántor a lányokat tanította, a fiúk tanítója javára. A deputatuma is fele volt a plébánosénak, illetve a 19. században már csak egy öl tűzifa és 300 kéve nád járt neki. Végül ő is részesült stólailetményben: koporsóbatételért és a Libera elmondásáért 30 krajcárt, kis gyászmiséért 15, nagy énekes gyászmiséért 45 krajcárt, temetésért 15 krajcárt kapott, a búcsúztató vers minden 4 soráért pedig 7 krajcárt. A párbér behajtása az egyes családoktól nem volt éppen könnyű dolog. Ezért írja Forray Máté kántor 1807-ben kelt végrendeletében: „Forray Ferenc fiamnak egyebet az faluban lévő párbér restanciáknál nem hagyok, azt szedje ki magának.”

A harangozó lakást és kertet kapott, ezen felül párbér fejében minden házaspártól negyed pozsonyi mérő búzát, deputatum fejében a községtől egy öl tüzfát, 400 kéve nádat, ostyasütésre 2 pozsonyi mérő búzát, a toronyóra felhúzásáért és gondviseléséért 24 forintot és 20 font faggyút. Stóla fejében minden halotti vers utáni harangozásért 9 krajcár, gyászmise alatti harangozásért 36 krajcár, Libera fölötti harangozásért 12 krajcár, esketés alkalmával 6 krajcár járt neki, s fel volt mentve az úrbéri tartozások alól is.

A plébánia alkalmazottai voltak a község bábaasszonyai is. Az egyetlen bába 1780 körül már nem győzte egyedül a munkát (a szülések száma ekkoriban már meszse meghaladta a százat évente), ezért Dobák István plébános egy második bábaasszonyt is alkalmazott. 1842-ben az 55 éves Bába Anna és a 48 éves Mihók Anna volt a bába, de ekkor már újabb két segítőársuk is volt, mert a születések száma ekkor már 200 felett járt évente.

HITÉLET

Erre vonatkozóan Dobák István idejéből, az 1780-as évekből vannak az első információink, aki a Historia Domusban részletesebben írt az istentiszteletek rendjéről, a hitélet elmélyítése érdekében tett intézkedéseiről. A templomot minden hétfőn kitakarította, szombatnóként kiszellőztette. Vasárnap és ünnepnapokon a szentmise nyáron 9-kor, télen 10 órakor kezdődött, s két óra hosszát tartott. A beharangozás után a kántor a kórusról hangosan és érthetően felolvasta a híveknek a Miatyánkot, az Angyali Üdvözetet, a Hiszekegyet, Isten tíz parancsolatát, az Egyház ötparancsolatát, a bűnbánati imát valamint az Egyház hét szentségét, hogy a nagy többségükben írástudatlan felnőttek ezeket a gyermekkorukban tanult dolgokat el ne felejtsék. Utódai ezekhez hozzátették a Kis katekizmus legfontosabb kérdéseit. A felnőttek e hitbéli oktatása még az 1842. évi kánoni látogatás idején is szokásban volt. Vasárnap délutánként hitoktatás volt a templomban. Dobák plébános bevezette, hogy vasár- és ünnepnapokon a mise fő részeit harangszóval jelezzék, szabályozta a haldoklók látogatásának és a temetéseknek a rendjét.

A bérmálás szentségének kiszolgáltatása egybeesett a püspökök kánoni látogatásával, ezért erre meglehetősen ritkán került sor. Érthető tehát, hogy minden alkalommal igen nagy volt a bérmálkozók száma. 1778-ban, amikor a hívek összes száma 1723 volt, 660-an bérmálkoztak. Névsoruk megtalálható a Historia Domus-ban, s köztük 7-től 70 évesig minden korosztály képviselve volt. A következő bérmálás 1784-ben volt, a bérmálkozók anyakönyve ekkor 740 nevet tartalmaz (a hívek összes száma 1973). 1796-ban, amikor a váci püspöki szék nem volt betöltve, Zerdahelyi Gábor címzetes püspök, káptalani helynök bérmált. Ezután 33 évig nem volt bérmálás a községben, így érthető, hogy az 1829. évi püspöki látogatás alkalmával a bérmálkozók száma meghaladta a kétezret, vagyis az összes híveknek csaknem a fele vette fel ekkor a bérmálás szentségét. A következő bérmálás alkalmával, 1842-ben gróf Nádasdy Ferenc püspök 1200 hívőnek szolgáltatta ki a szentséget.

Vallásos társulat ekkoriban csak egy működött a plébánián, az 1759-ben alapított Szent József Testvériség (confraternitas) vagy kongregáció, amelynek főfeladata a haldoklók és a halottak lelki üdvéért végzendő imádság volt. Ennek saját oltára volt, Szent József szobrával.

Hogy a koldulással kapcsolatos visszaéléseknek elejét vegyék, a szegények ellátását úgy oldották meg, hogy tíz kiválasztott szegény a község pecsétjét felmutatva hetenként kétszer körbejárta falut, összegyűjtötte a nekik szánt adományokat, s azt a plébános és a község esküdtei közül választott „szegények atyja” jelenlétében egymás között elosztották.

Igen részletes leírást nyújt a plébániám folyó egyházi szolgálatról az 1842. évi kánoni látogatás alkalmával felvett jegyzőkönyv. Vasárnap és ünnepnapokon reggel 8-kor csendes mise van orgonával és népénekekkel. 1/2 10-kor a plébános felolvassa az evangéliumot és szentbeszédet tart. Ennek leggyakoribb témái: az istenfélelem, a felebaráti szeretet, s olyan bűnök, mint a káromkodás, részegeskedés (nyilván ezek fordultak elő leggyakrabban a községben). 10 órakor kezdődött az énekes nagymise. Délután 3-kor litánia volt és hitoktatás. Ekkor a plébános először összefoglalta és átismételte azt, amiről előző alkalommal beszélt. Banó Mihály plébános szentbeszédeiben az akkoriban használatos és nagy számban kiadott prédikáció-gyűjtemények közül főleg Pázmány Péter prédikációira, Alexovits Vazul pálos szerzetes és a ferences Stankovátsi Lipót 1790-ben megjelent Vasárnapi prédikációira támaszkodott. Az újabb kiadványok közül elsősorban Szepesi Ignác pécsi püspök 1839-ben kiadott Egyházi beszédeit, Vég István Oktató beszédeit (1830), valamint a Szalai Imre által 1833-ban kiadott Magyar egyházi beszédek gyűjteményét használta, amely neves magyar hitszónokok prédikációit tartalmazta. Ez a névsor arra mutat, hogy nem kedvelte a külső szónoki hatásokra törekvő, vagy a pusztá moralizálásban elvesző szerzőket, hanem elsősorban olyanokat választott, akik egyszerűen és világosan fejtegették a hit alapvető kérdéseit, főleg a Szentírás és a szentatyák alapján. Könyvtárában az említetteken kívül megvoltak még olyan jeles korabeli egyházi szónokok munkái, mint Gegő Elek, Fejér György, Szepessy Alajos, Fogarasy Mihály, Bogyai Mihály, Török Damascenus, Noszkó Alajos, Mayer József, Farkas Bernát, Diószegi Sámuel, a régebbiek közül pedig padányi Bíró Márton veszprémi püspök latinnyelvű beszédei. A hitoktatásban elsősorban Láng János 1800-ban Vácott kiadott Catechetikai beszédeit és Nagy Ferenc „Az egy igaz és boldogító hitnek elei” (Eger 1771) című munkáját használta.

A plébániai könyvtár mellett mind a plébánosnak, mind a káplánoknak voltak saját könyvei. A plébánia tulajdonában 74 könyv volt, ezek közül 17 magyar nyelvű, a többi latin. Nagy részük 18. századi kiadvány, láthatóan a korábbi plébánosok gyűjtötték össze őket. Banó Mihály 78 saját könyve között már többségben voltak a magyar nyelvű kiadványok: 35 darab (főleg prédikációk), szemben a 34 latin könyvvel, de volt 9 német könyve is. A két fiatal káplánnak összesen 29 saját könyve volt, 18 magyar és 11 latin nyelvű. A latin nyelvű könyvek főleg teológiai munkák és gyóntatói kézikönyvek voltak. A kor magyar írói közül Dugonics András, Révay Miklós és Fáy András nevével találkozunk a könyvjegyzékekben, amelyekben elég sok történeti munka is

szerepel, sőt – a plébános egyúttal birtokos gazda is lévén – Pethe Ferenc „Földművelési Chemia” című könyve is. Huszka Vendel káplán pedig láthatóan érdeklődött a természettudományok iránt, mert fizikai és orvosi könyve is volt. Mindent egybevéve 1842-ben a szegvári plébánián 181 könyv állott a lelkipásztorok rendelkezésére, ami abban az időben egy falusi plébánián tekintélyes számnak vehető.

Külön oktatásban részesültek a hívek a bérálás és a házasságkötés előtt. Bérálás előtt vizsgát is kellett tenniük, amelyben bebizonyították, hogy a keresztségben az ő nevükben a keresztszülők által elfogadott hitet immár érett értelemmel maguk is megismerték. Az ifjú házások számára az esküvőt megelőző napon volt egy rövid hitoktatás, amelyben átismételték a hittel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. A gyermekek 7. évükben készültek fel az első gyónásra és szentáldozásra. Körmenetet feltámadáskor, Úrnapján és a templom búcsúnapján (szeptember 8.) tartottak. Zarándoklatra, búcsújárásra főleg Szeged-Alsóvárosba (Havi Boldogasszony) és az Arad-megyei Mária-Radnára jártak a szegváriak, amint ezt a szegedi és radnai ferencesek javára tett számos végrendeleti hagyaték is bizonyítja.

AZ ISKOLA

Mint már említettük, a szegvári plébánia 1745 óta iskolát is tartott fenn. 1781-ben II. József rendelete értelmében szét kellett választani a kántori és a tanítói feladatkört, mert a tanítót semmiféle más munkával nem volt szabad terhelni. Ezért a plébános megállapodott a falu vezetőivel az alkalmazandó tanító járandóságát illetően. 30 forint készpénzfizetésen kívül 31 forint 50 krajcár értékű természetbeni ellátásban részesült (10 köből búza, 6 köből árpa, 50 font só, 10 icce vaj, egy mázsa marhahús, 50 fej káposzta, egy öl tüzifa, 10 font faggyú, s 1783 óta fűtésre 300 kéve nád); lakást az iskolában kapott.

Tanítóul először a tatai származású Potyondi Jakabot alkalmazták 1781-ben, de magatartásával nem voltak megelégedve, ezért elbocsátották. Helyére még ugyanabban az évben Kiss Béla jött Földeákról. Őt 1783-ban Szőlősy Tamás követte, majd 1785-ben Adorjányi István.

A tanító járandóságát a község a háborús infláció és drágaság idején, 1808-ban felemelte. Készpénzfizetése ekkor 76 forint lett. Fűtésre 3 öl fát és 300 kéve nádat kapott, s a korábbi deputatumhoz még 2 szekér szénát. Ezenfelül párbért is szedhetett 176 – vagy ha a község lakossága szaporodik, akkor maximum 200 – házaspártól, egyenként egy negyed forintot (15 krajcárt) és egy véka (23 liter) búzát.

Iskolaépítésről a Historia Domus 1765 és 1769 között, Partll Gábor plébánossága idején emlékezik meg. 1814-ben építettek új iskolát, téglalapon, nádtetővel. Az épület 10 öl (19 méter) hosszú és 18 öl (34 méter) széles volt. A tanítónak 2 szoba-konyhás lakása volt benne, istállóval és kocsiszínnel. Maga a tanterem két osztályra volt osztva, az egyikben a fiúk, a másikban a lányok tanultak. 1846-ban határozták el, hogy a fiúk és a lányok részére két külön tanterem létesüljön.

A lányok tanítása az iskolamester (ludimagister) feladata volt, aki egyúttal ismét ellátta kántori teendőket is, ezért saját költségén helyettesített, „nehogy a lányok magukra maradjanak, míg a kántor egyházi teendővel van elfoglalva”. A segédtanító a kántortól lakást és ellátást, 40 forint fizetést és egy pár csizmát kapott. A fiúkat a tanító (docens) oktatta, aki az iskola-épületben lakott és 200 házaspár után részesült párbérben (negyed forint és egy véka búza). Az iskolamester azonos volt a kántorral: 1822-ig Bellaágh Antal, utána Farkass János, majd Konta József. 1826 és 1834 között Magyar József a kántortanító, de őt rendetlen életvitele miatt elbocsátották. Helyét előbb Molnár István, majd 1837-ben Erdélyi László foglalta el. A lányok oktatásában őt 1841 óta szükség esetén Sallai Rafael helyettesítette. A fiúk tanítója 1816 óta Bellágh Károly volt, aki 1842-ben, 57 éves korában még működött.

1842-ben 675 iskolaköteles korú (6–12 éves) gyermek volt a faluban, ezek közül azonban csak 235 (35 %) látogatta rendszeresen az iskolát. Hogy ilyen sokan nem járnak iskolába, annak – a Canonica visitatio szerint – a szülők szegénysége és hanyagsága az oka. A gyermekeket iskolabjárás helyett sokan a ház körül és a gazdaságban foglalkoztatják.

1859-ben 411 iskolaköteles gyermek volt a községben. Az iskola két tantermes volt, s az iskolaépületben kapott helyet a 2 szoba konyhás tanítói lakás. Az iskola mellé a község 1856-ban egy másik, szintén két szoba-konyhás tanítói lakást építtetett. Az iskolát 1857-ben újították fel. 1853-ban „alapított egy második vegyes tanoda a helység távolabbi részében lakó gyermekek számára, és a szegvári előjáróság nagylelkűen szabad lakáson kívül 300 pengő forinttal is ellátta.” Itt az első tanító a szegvári születésű Szücs Antal lett. Ez az iskola és a tanító lakása egyelőre egy bérelt házban kapott helyet.

Erdélyi (saját aláírása szerint Erdélyi) László kántor-tanítónak ekkor az előző évben végrehajtott legelőelkülönzéskor kapott legelő-résszel együtt 37 magyar hold (=27,65 katasztrális hold) szolgálati földje volt (szántó, legelő, kert, nádas), ezenfelül kapott 720 házaspártól egyenként fél pozsonyi mérő búzát és 6 krajcárt, a községtől egy öl fát és 300 kéve nádat. Kézpénz-járandósága az akkor bevezetett osztrák értékű forintban 76 forintra rúgott (1 régi forint, vagy pengőforint=1.05 osztrák értékű forint), a földbirtok jövedelmét és a természetbeni járandóságok értékét 841 forintra becsülték. Ehhez járult még a kántort megillető stóla-jövedelem, ami ötévi átlagban évi 84 forintot tett ki. Ez együttesen – a szolgálati lakáson kívül – felment 1001 forintra, ami akkoriban igen tisztességes jövedelemnek számított. Kiadásai adóban, illetékben és egyházi segélyezésekre 146 forintot tettek ki. Vas Mátyás tanító 14 és fél magyar hold (= 11 katasztrális hold) szolgálati birtokkal rendelkezett, s a községtől 336 forint fizetést kapott. A másik tanító, Ollesz Ferenc ugyanannyi szolgálati földet kapott, mint Vas Mátyás, ezenkívül 200 házaspártól fél-fél pozsonyi mérő búzát, a községtől 52 forintot, s természetben félmázsa húst, félmázsa sót, 6 font vaját, 50 fej káposztát, 10 font fagyvút, 3 öl tűzifát, 300 kéve nádat és 4 kocsi szénát.

1844 augusztusában gróf Károlyi István kegyúr ajánlására Iberall Ferenc addigi derekegyházi udvari káplánt nevezték ki szegvári plébánossá. Iberall, aki nevét 1848-ban Körreyre magyarosította, ezt a saját szavai szerint „nem kért és nem öhajtott” hivatalt 48 éven át töltötte be. Az új plébános 1809-ben Budán született, Komáromban és Vácott tanult, s 1832-ben szentelték pappá. Előbb Nógrádon, Kosdon, és Vácszentlászlón káplánkodott, majd 1836-ban gróf Károlyi István – szüleinek érdemeiért – meghívta Derekegyházára udvari káplánnak. Német származását, nevén kívül, az is mutatta, hogy 1842-ben 38 könyve közül 20 németnyelvű volt (köztük irodalmi munkák is, mint pl. Klopstock, Schiller és Kotzebue kötetei), 12 latin és 6 magyar mellett.

Az új plébánost a szegvári parókián „visszajeszto látvány” fogadta, mert mindent igen elhanyagolt állapotban talált: „három füstös, meszeletlen szobát, bedólt kemencékkel, és elhanyagolt gazdasági épületeket, az udvar pedig szelvényben hosszában egy nagy szemét- vagy trágyadombhoz hasonló volt. Mindenütt a pusztulás, az elhagyatottság nyomával találkozott. A külső legkiáltóbb reparációkat ugyan megtette az uraság, de minden egyéb a plébános terhére esett.” Még ennél is kellemetlenebb volt, hogy belecsepent az elődje által a község ellen indított „áldástalan” párbér-perbe, ami azért folyt, hogy a község a párbér-megváltási összeget ne papirpénzben, azaz váltó forintban fizesse, hanem ezüstben, azaz pengő vagy konvenciósi forintban. „Ide járult, hogy per alatt levén az ügy, a község még a 600 váltóforintot sem akarta kifizetni és így éveken át fizetés nélkül szolgáltam. Felfolyamodtam a püspökséghez, de attól is csak azt a választ kaptam, hogy azt tegyek, amit jónak látok.”

1844-ben a nagyváradai püspök Újváros, Mágocs és Lajosszállás majorokat az ő joghatósága alá tartozó bánfalvi plébániához akarta csatolni. Iberall kérésére azonban ebbe a váci püspök nem ment bele, mert ezek a települések közelebb vannak Derekegyházához, ahonnét az ottani udvari káplán tiszteletdíj mellett el is látta őket. Így ezek a lélekszámban gyorsan növekvő települések a szegvári plébánia filiái lettek, 1860-ban pedig az önállósuló derekegyházi plébániához csatolták őket.

1846 augusztusában Rády Ferenc káplánt, aki egy évvel korábban újmisésként került ide, s akinek „mívelt lelkét és vitor kedélyét” a plébános nagyon megszerette, elhelyezték, s helyette Illés Elek jött a községbe. Novemberben már őt is elhelyezték, s – amint a Historia Domusban olvassuk – „volt jó káplánom helyett az Egyházhatóság ide rendelte Suhajda Károlyt, egy nem jó hírben álló papot. Igazat megvallva én bizony félttem ezen kétes jellemű, rossz hírű paptársamtól. Kértem is a főt. Egyházkormányt, hogy kíméljen meg ettől a nem nagyon jó hírű káplántól, mert attól félttem, hogy vele szemben gyűlölködnöm kell, ki csak szeretni tudok. De vele magamra vontam a helynök rosszallását, mert úgy mond senki sincs hibátlan, s Suhajda káplán úr a javulás útján van.” Suhajda káplán kiemelkedő szerepet játszott Szegvár 1848 tavaszi eseményeiben, amelyekről a Historia Domusban Körrey plébános részletesen beszámol.

Augusztusban ő maga is hadbaszállt a felkelő szerbek ellen, mint nemzetőr, híveivel együtt, októberben pedig két káplánja volt részese a szegvári népfelkelőkkel együtt az ozorai diadalnak, midőn Roth és Filipović horvát határőrtábornokok megadták magukat a magyar népfelkelőknek. Ezt a beszámolólt érdemes szószerint ide iktatni.

„AZ 1848 ÉVI ÁLLAPOTOK SZEGVÁRON”

„A Posonyban egybegyűlt karok és rendek 1848ik évi Március 15-én kivített felséges urunk és királyunk beleegyezésével Hazánk önállóságát magyar felelős Ministerium alatt és kimondatott a francia jelszó: szabadság, egyenlőség, testvériség. Volt is világra szálló nagy éljenzés az egész országban, a köz és magány épületekben mindenütt lebegett az országos tricolor zászló, és Március 20-án, hogy legyen a nemzetnek egy szent jelvénye a Márc.15. nap emlékére, itt helyben is készült egy nagyobb szerű háromszínű nemzeti lobogó, mely mai napon a templomban fel is szenteltetett. E naptól kezdve, sőt egész héten át szünetelt a munka, fel-alá hullámozott a nép muzsika és szünni nem akaró éljenek mellett az utcákon, és ugrálva táncolva járták a bolondját. A köztisztviselők nem mertek a rakoncátlan anarchia jellegű nép árának ellentálcani és majdnem valóságos anarchia támadt a községben és buzdító tüzelő lelke Suhajda Károly a nyakamra küldött káplán volt. Az a szerencse, hogy a megyeszerte kiküldött választmány nemsokára véget vetett a káplán úr üzelmeinek, és elfogatása mint néplázítónak el volt határozva; hogy ez meg ne történjék rögtön írtam a káptalani helynök úrnak Suhajda eltétele iránt, mert különben megtörténik a cleruson azon botrány, hogy egyik tagja mint néplázító befogatik. Ezen fellépésem elvégre mégis hatott, mert disponáltatott [áthelyezték] és helyébe Czech János volt ide rendelve. De Suhajda nem akart Szegvárról elmenni és csak a nép ellenszegülése mellett lehetett őt innen eltuszkolni.

Ugyanezen posonyi országgyűlés folyamán a jobbágyság bé lett szüntetve amennyiben a sok urak ...a főpapsággal együtt minden dézsmáról a nép javára lemondtak és mindenki mintegy vetélkedve sietett a köz teher viselésében. A dolgok illetén állása mellett a szegvári plébános is az odiosus párbér peréről, mely egy nemét képviseli az úrbériségnek lemondott, és szinte örültem, hogy ezen nehéz nyügöt tisztességes úton lerakhattam nyakamról.”

„A SZEGVÁRI PLÉBÁNOS MINT NEMZETŐR.”

„Ősrégi átka a magyarnak, hogy ez soha egyet nem ért. Ezen átok most is rajtunk van, most is tépi szakasztja szegény hazánkat. Egy részről báró Jella-csics horvátországi bán szerb és oláh osztrák zsoldosaival más részről a magyarországi ráczok kardot rántottak a magyar faj ellen, kik az ugynevezett római sáncoknál táboroztak. Ezek megfékezésére nemzetőri felkelést [hirdettek], melyben az egyenlőség elvénél fogva a papoknak is részt kell venni. Így történt, hogy August. 3kán a szegvári plébános híveivel mint nemzetőrökkel

Törökbecse felé indult, hogy az ott lakó ráczoikat féken tartsák. Állítólag osztrák ágyúkkal vannak felfegyverezve. Ezek ellen az Osztrák Császár és Magyar király Puchner tábornokot küldte, de ebben nem volt köszönet, mert a derék tábornok megtámadta lelkes magyar seregével a ráczoikat. Csakhamar kiszült, hogy nem volt elegendő puska, s így kifogyván a puskaanyagból szégyen szemre meg kellett hátrálniuk. Ez valóságos árulás volt melyet az Osztrák császár a Magyar király ellen elkövetett. Szegény, szegény hazánk!!

Október 3-án hozzánk is eljött Kossuth Lajos mint kormánybiztos és általános felkelésre buzdította a népet országszerte. A szegvári nép nagy lelkesedéssel fogadta szabadítóját és már Október 5-én az egész község kaszákkal és vasvillákkal felfegyverezve Jellacsics horvát bán ellen [indult]. De a derék tábornok Róth, Filipovics tábornok társával látván, hogy az egész nemzet talpon van, ütközet nélkül megretirált, s így a szegvári népfölkelés is melynek tagjai[ként] az egyház részéről Czech János és Kovács József szegvári káplánok is részt vettek – azonnal vissza is tért. És lett itthon nagy áldomás, – a 2 napi expeditio után.”

1849 június 20-án Körrey is résztvett a ceglédi papi gyűlésen, amelyet Bobory Károly, a forradalom és szabadságharc idején igen aktív politikai szerepet játszó ceglédi plébános hívott össze, tiltakozásul a magyar katonai vezetés túlkapásai ellen. Áprilisban ugyanis Damjanich tábornok hazaárulás vádjával agyonlövötte a kókai és a tápiószecsői plébánost. Körrey így számol be erről: „Az egyház kormányi nem mervén ezen zavaros időkben papjait [összehívni], így történt hogy az alsó Clerus remonstrálni akarván, Bobory Károly ceglédi plébános meghívására Czegegyháza gyűlést tartott hogy óvást tegyen a magyar hadsereg túlkapása ellen, mely minden törvény és igazság ellenére a nép egyszerű feladására Mericzayt a szecsői és Hoerneggert a kókai plébánost agyon lövette, – és a váci káptalani helynök helyett Bobory Károlyt választotta meg Vicariussá, kiből erélye és tudományosságában több garanciát vélt feltalálni a külső Clerus megvédésére, amiről a váci káptalan jegyzőkönyvileg értesítettetett.”

„A hon ellenségeinek elvégre sikerült az orosz hadak segítségével és Görgey a magyar hadsereg teljes hatalmú tábornokának árulása mellett a nemzetet leigáznia. Ennek parancsára a magyar hadsereg Auguszt 13-án a fegyvert letette de nem a gyűlölt osztrák hanem a muszka hadsereg előtt. Az osztrák császári kormány avval inaugurálta vissza nyert hatalmát, hogy az úgynevezett és forgalomba lévő Kossuth bankokat minden kárpótlás nélkül beszüntette és confiscáltatta, mely alkalommal a szegvári templom is 643 ft, 45 krajcárnyi kárt szenvedett.”

Eddig a plébániai krónika. Körrey plébánost egyébként 1848. évi nemzetőri szerepléséért 1883-ban a budapesti 1848–49-es agg harcosok egyesülete tiszteletbeli tagjául választotta, s erről Klapka György aláírásával ellátott díszes okmány által értesítette.

A szabadságharc bukása után, 1850-ben az egyházi bíróság felelősségre vonta a ceglédi papi gyűlés szervezőit és hangadóit, köztük Körreyt is. Jóllehet a magyar forradalmi hadsereg „túlkapásai” ellen tiltakoztak, s ezek ellen akarták megvédeni magukat és híveiket, de mivel a nehéz időkben tehetetlennek bizonyult káptalani helynök, Szarvas Ferenc helyett – aki az egyházmegye történetírója szerint „tudós és jólelkű férfiú volt, de nem volt meg benne a kormányzási képesség” – új helynököt választottak (a püspöki szék akkor nem volt betöltve), vétettek a kánonjog előírásai ellen. A vád furcsa módon „szakadárság” vétke volt. Körrey a *Historia Domusban* így ír erről: „A ceglédi gyűlésben részt vett papok elítéltettek klastromi fogságra. Csak 1850. évi Junius havában jutott eszébe a váci káptalannak a kudarc, melyet a Ceglédi gyűlésen aratott és perbe fogta azokat kik ebben részt vettek. Tehát egyszemélyben felperesek és bírák gyanánt végezték az eljárást és elítélték úgy azokat kik a káptalani helynök ellen szavaztak úgy azokat is kik e gyűlésben a káptalani helynököt meg nem védelmezték. Azután az elsők közül Bobory Károly a ceglédi, Róth Antal a mindszei plébános plébánia vesztésre, a többiek több kevesebb heti internálásra ítéltettek, többek között gróf Vécsey Sándor vásárhelyi apátplebanus 4 hétre, Körrey Ferenc 2 hétre”, Láncz János ceglédberceli plébános 3 hétre. Lovász Antal hatvani, Szücs István nagykátai, Jaczko Károly szentesi, Bajnocy Sándor csépai segédlelkészeket szintén megbüntették. „Szárason egy sem menekült. Mindnyájan klastromi fogságra voltak ítélve.” Boboryt az osztrák katonai törvényszék is elítélte előbb halálra, majd kegyelem folytán 15 évi várfogságra, amelyből 5 évet letöltött. Egyébként Róth Antal 1854-ben, Bobory pedig a kiegyezés után újra plébániát kapott.

A plébános úr a büntetést letöltötte, s utána az élet a plébánián is visszatért a békés mindennapok kerékvágásába. Körrey magatartása a szabadságharc idején, valamint elítéltetése nyilvánvalóan közelebb hozta őt híveihez. Erre utal az a tény, hogy a *Historia Domus* ezekben az években bővelkedik a szegvári hívek kegyes adományairól szóló bejegyzésekben. 1853-ban az évek óta húzódó párbér-per is lezárult. Bonyhády István megyefőnök döntésével mindkét félnek igazságot akart szolgáltatni: előírta ugyan, hogy a párbér és a stóla ezüst forintban fizetendő, de a párbér-megváltás összegét nem az 1810-ben, az infláció tetőpontján megállapított 600 forintban, hanem az 1802. évi összeírás szerint 440 forintban határozta meg.

1851-ben a kegyúr végre rászánta magát a plébánia és a melléképületek hiányainak pótlására. 1853-ban Roskovány Ágoston püspök a Héthalmi majoort, amely addig Vásárhelyhez tartozott, a szegvári plébániához csatolta.

A hitélet jelentős eseménye volt 1850-ben a Mária Társulat megalakulása, amelynek 1858-ban már mintegy 400 tagja volt. A társulat minden hó első szombatján misét mondott a Szűzanya tiszteletére. Ugyancsak Körrey idejében, 1882-ben létesült a Jézus Szíve Társulat.

Az új váci püspök, Roskovány Ágoston akit 1851-ben neveztek ki, elég hamar, már 1852-ben eljutott Szegvárra is, ahol 995 hívőnek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. A következő bérmálásra azonban – úgy tűnik – 32 évet

várniuk kellett a szegvári híveknek, mert a Historia Domusban 1884-ig nincs nyoma hasonló eseménynek. Talán ezért volt a bérmálkozók száma ekkor olyan nagy: 1700.

A régi orgona 1853-ben teljesen felmondta a szolgálatot. Ezért a szegvári községi előjárók szerződést kötöttek Kovács János szegedi orgonakészítővel új pedálos orgona építésére. Az új orgona 3625 váltóforintba került. A templompénztár 1665 forintra járult hozzá, a többit a hívek adakozásából fedezték. Ugyanebben az évben „a plébános sürgetésére egy második vegyes tanoda alapított a község távolabbi részeiben lakó gyermekek számára.”

1858-ban „barátságos egyezséggel” fejeződött be a földesúr és a község között az addig közösen használt legelő elkülönítése és a nádlási haszonvételek megváltása ügyében folytatott per. A legelő illetményt minden egész jobbágytelek után 22 magyar holdban (1200 négyszögöles) állapították meg. A község összesen 123 és fél jobbágytelek után 2717 magyar hold (=2038 kat. hold) legelőt kapott. A nádlási haszonvétel megváltásaként a Tisza árterületén 1000 hold nádas jutott a községnek. Ezzel a plébánia földbirtoka 1 és 2/8 telek után 27 és fél magyar holddal (= 20,6 kat.) gyarapodott. A három tanító ugyanekkor 11–11 hold legelőterületet kapott.

1866-ban Körrey plébánost – az egykori rebellis „szakadárt” – címzetes kanonokká és szentszéki ülnökké nevezték ki. Ebben nyilván része volt az inséges években kifejtett tevékenységének is.

INSÉGES ÉVEK

Az 1860-as években ismételten nehéz idők jártak a szegvári hívek, különösen a szegényebbje felett. Ezekben az években Körrey plébános igen fontos szerepet játszott a község lakosságának életében.

„Az 1863. év szomorú év volt nem csak a községre, hanem az egész Alföldre a rendkívüli szárazság miatt, melynek majdnem az országnak 1/3-a áldozatul esett. Már tavaszkor mutatkozott a terméketlenség az eső hiánya miatt.” Az egész ország felfigyelt a fenyegető veszélyre, s mindenütt „segélyező bizottmányok” alakultak. A szegvári segélyező bizottmánynak Körrey lett az elnöke. Hónapokon át fáradhatatlanul levelezett a megyei és az országos hatóságokkal, s mindenkivel, akitől bármiféle segílyt remélhetett a község éhező szegényei számára, majd gondoskodott a beérkező segélyek szétosztásáról. A Historia Domus bejegyzéseiből, valamint a plébános levelezéséből és jelentéseiből drámai részleteiben kibontakozik ennek az inségekatasztrófának és az elhárítására irányuló segélyakciónak a története.

Az aszály hatását jól érzékelteti a plébános kimutatása az 1863 nyári aratás eredményéről a 7537 holdas szegvári határban, szembeállítva a szükséglettel, azaz egy normális év termésével:

	termett	szükséglet	hiány
	pozsonyi mérőben		
őszi búza	11168	40196	29028
őszi árpa	350	5864	5514
kukorica	350	5864	5514
zab	350	5864	5514
Összesen gabona	12218	57788	45570

Vagyis 45570 mérő, azaz 28000 hektoliter gabona hiányzott. Ami a takarmányt illeti, a szokásos 26862 mázsa lucerna helyett csak 3000 mázsa termett.

„E roppant különbség, mely a termett és a szükségelt gabonanemekben és takarmányban mutatkozott okozta: miként lakosaink 2/3 része, kik csak részességből és napszámból élnek, vég inségre jutottak, és igen nehéz napokat valának kénytelenek látni. De a földes gazdának is meggyűltek gondjai: mert ha családjával meg is élhetett volna szűk terméséből – de akkor vetőmag nélkül maradván, jövő évi kilátásai sem lehettek kecsegtetőek. E mellett szénája sem lévén, igavonó marhái részint elestek, részint messze földre hajtotta eladás végett, ahol is ezeket minden áron, értékének felébe, harmadába, sőt még azon alul is kénytelen volt elvesztegetni, rendezett gazdaságának nagy kárára, s így a gazda is, mint a zsellér aránylagos segély nélkül tönkre jut.”

1863 végéig a bizottmány 164 családot segélyezett 298 gyermekkel. Télen azonban a helyzet súlyosbodott: a napszámosok nem jutottak munkához, élelmiszertartalékaik teljesen elfogytak. „Ezen egészséges, munkabíró és munkálni szerető napszámosokkal most mintegy permanens ostromállapotba van helyezve a bizottmány; – százanként jelennek meg hetenként a községháznál, s munkát vagy kenyeret kérnek, – pedig e bizottmány sem ezt sem azt nem adhatja neki” – jelenti 1864 január 5-én a főispáni helytartónak Körrey. A kormány azt javasolta, hogy a község vegyen fel kölcsönt, erre azonban egyelőre nem nyílt lehetőség. „E nép helyzeténél fogva csak két pénzforrásra van utalva, és ez a gabonatermelés és baromtenyésztés; ha e két forrásból nem meríthet minden egyéb kereset zárva van előle. A múlt sanyarú évvel pedig mind a két pénzforrás bedugult számunkra. Legtöbb gazdának földje még a szükséges vetőmagot sem adta meg, – és a m. kormány gondoskodása nélkül sok föld bevetetlen maradt volna. – Barmaid pedig, sőt még igavonó marháit is a múlt évi aszály miatt kénytelen volt elvesztegetni.” Eladnák házaikat, földjüket is, de a körülmények miatt nincs rájuk vevő. Ezért szegényes butoraikat, az ágyneműt és ruháikat adják oda egy falat kenyérért. Február elején már 1412 embert segélyezett a bizottmány. Akadt olyan is, akinek rejtett készletei voltak otthon, mégis kért segélyt, s a kapott kenyerekkel kuttyáját tartotta. Február végére elfogyott a szegvári bizottmány rendelkezésére álló gabona és pénz, nem tudtak további segélyeket adni. Körrey kemény harcot vívott a megyei és az országos bizottmánnyal, míg végre elérte, hogy a község nagyobb összegű állami kölcsönt kapott, amelyből aztán 2600 véka gabonát vásároltak. Inségkonyhát állítottak fel, ahol 170 személynek osztottak ingyen levest. A

pesti központi bizottmány a tavasz folyamán 5500 darab háromfontos (kb. másfélkilós) kenyeret küldött. A gabona- és kenyérsegélyben csak a földnélküli, vagy csak 1–2 holdas családok részesültek, vagyis az egykori házas és házatlan zsellérek. A földbirtokos parasztok, azaz az egykori telkes jobbágyok (436 család) vetőmag-segélyt kaptak és holdanként 2–3 forint kölcsönt a kormány segélyalapjából. Májusban végre megkapta a község az igényelt 5000 forintos kölcsönt a Magyar Földhitel Intézettől. A költségek levonása után maradt 4801 forintot 80 földes gazda között osztották szét.

Áprilisban és májusban ijesztően megnőtt a betegek száma, különösen a skorbutos megbetegedések növekvő számáról számol be a plébános. Az inség hatása egyébként az anyakönyvek adataiból is jól kiolvasható. Az aszályt követő évben, 1864-ben a halálesetek száma az előző öt év átlagához képest megkétszereződött, s a halálozási arány meghaladta a 63 ezreléket, ugyanennyi volt mint az 1855. évi nagy kolerajárvány idején. A születés is jóval kevesebb volt, mint normális években: 43 ezrelék. Ebben az évben a halálesetek száma 114 fővel haladta meg a születéseket.

Körrey plébánosnak az 1863–64. évi segélyakciót lezáró jelentésében ezt olvashatjuk: „Szegevár községének sorsa a múlt évi aszály miatt azzá lett, ami e megyének egyéb községeié, mert a közös inség közös eredményt is szült mindenhol. Azonban Szegevár községére nézve különösen kiemelendőnek vélném azon körülményt miként községünknek 2/3-a mint házas és házatlan zsellér, csak részességből és napszámból keresi élelmét; de ezen keresetforrását is kikapasztotta a múlt évi nagy szárazság. A gazdának nem lévén termése, a zsellér sem kereshette meg részességből szükséges élelmét, hanem ő is, a gazdával együtt részesse lett a nyomorúságnak. Népünk második kereset forrása a napszám. A múlt évben folyamatban is voltak a tiszai munkálatok; – de az idén innen is kiszorította őket a Tiszának rendkívüli kiáradása, miáltal községünk igen válságos helyzetbe jutott, melyből azt csak a sok nemes keblek önfeláldozása, csak a tevékeny felebaráti szeretet volt képes kiragadni... Szegevényeink száma, kik könyöradományra vagy közvetlen ételmezésre igényt tartottak, felrúgott 442 családra, összesen 1862 egyénre (5300 lakosa volt a községnek).”

A segélyakció eredménye a következő volt: pénzadomány beérkezett összesen 2322 forint. Ennek nagy része, 1700 forint, a megyei segélyező bizottmánytól. Körrey maga 65 forintot adott, többet mint a földesúr, gróf Károlyi Sándor a saját magánpénztárából. Természetben érkezett 260 pozsonyi mérő gabona, 16500 font kenyér, 443 font aszalt gyümölcs. A pénzsegélyekből a község 982 véka gabonát vásárolt és osztott szét az éhező családok között. A beérkezett adományokból és segélyekből ingyenes segélyezésben részesült 358 család, összesen 1332 személy. A kormány által nyújtott 7630 forint kölcsönből vett 1300 pozsonyi mérő gabonából későbbi visszatérítés kötelezettsége mellett részesült 354 család. Vetőmag-segélyt kapott az őszi vetésre 1947 pozsonyi mérőt 417 család, a tavaszi vetésre 1423 pozsonyi mérőt 436 család. Az állam által nyújtott 7051 forint kölcsönből részesült 215 család (ezt birtokosoknak adták, holdanként 2–3 forintot). A Magyar Földhitelintézet által nyújtott 4801 forint kölcsönből részesült 80 család.

Az aszályos évek sorozata azonban tovább folytatódott. 1865-ben minden kút kiszáradt, ezért a plébános a parókia udvarán 7 öl mély kutat ásott. 1866-ban „május hó 24-én oly nagy hideg volt országszerte, hogy nem csak a gyenge kerti növények, hanem a szőlő és kukorica és rozs tökéletesen, a búza és árpa pedig legnagyobb részben elfagyott – és talán az 1863. inséges évnél is nagyobb szükségnek nézünk elébe... Az előre látott inség borzasztó módon bekövetkezett, az aratás annyira silány volt, hogy...ez évben ismét könyöradományra szorulunk.” A bizottmány ismét megalakult, ismét Körrey plébános elnökletével, akinek felmérése szerint az inséget szenvedők ellátására legalább 5000 forintra lenne szükség. A gyenge termés miatt az 1866 őszi és az 1867 tavaszi vetést a gazdák ismét csak úgy tudták elvégezni, hogy állami kölcsönből vetőmagot vásárolt a község 8912 forint értékben. Hogy a kubikus családok munkához és keresethez jussanak, novemberben megkezték a földmunkákat a Csongrád közelében lévő 83. számú tiszai átvágáson, s ott 200 szegvári férfinak is jutott munka. Azaz csak jutott volna, mert 200 helyett csak 47-en jelentek meg, a többinek „nem kellett a munka”. Január végén a Tisza áradása miatt ez a munkalehetőség is megszűnt. Tavasszal az alföld-fiumei vasút építése nyújtott némi munkaalkalmat, de ott csak 19 szegvári lakos kapott kereseti lehetőséget.

1867 január és februárban 244 család, 672 családtaggal részesült élelmezésben. Ezt részben országos segélyből, részben a gróf Károlyi család adományából fedezték. 1864-hez hasonlóan most is jelentkeztek segélyért olyanok, akiknek volt miből megélniük. Az inség méreteit mutatja az a tény, hogy 1867-ben az anyakönyvek ismét több temetést tartalmaznak mint keresztelést, s a halálzási arányszám felugrott 54 ezrelékre.

Ezután negyedszázadon át nem találunk utalást a Historia Domusban ilyen természeti és népesedési katasztrófára. Az utolsó nagy demográfiai katasztrófa, az 1873. évi kolerajárvány Szegvárt kevésbé sújtotta, mint az ország egyéb vidékeit, mert halálzási többlet nem mutatkozott, s a halálzási arányszám „csak” 49 ezrelékre emelkedett, szemben az országos 62 ezrelékkal. 1894-ben azonban ismét azt olvassuk a plébánia történetében, hogy „ez az év népünkre igen lesújtó volt, mert a megelőző évi gyöngye termés után 1894-ben a tavaszi és nyári aszály folytán oly silány volt a termés, de különösen a tavasziak, hogy részben az 1863. és 1866. évinél is rosszabb volt”. 1895 januárjában már nagy inség mutatkozott a községben. Károlyi Sándor adományából a Szent Vince nővérek két hónapon át 1000 személy részére levest osztottak, tavasszal pedig a gróf vetőmagot juttatott a szegényeknek.

A fenti néhány adatból jól látható, hogy a 18.–19. században a plébánia nem csupán a község lakosságának lelki igényeit elégítette ki, hanem számos olyan a közösség számára nélkülözhetetlen funkciót is ellátott az oktatás, az egészségügy és a szociális gondozás terén, amelyet később részben az állam vett át.

A „BOLDOG BÉKEIDŐK”

Az osztrák–magyar kiegyezés után a békés fejlődés évtizedei következtek Magyarországon. Ezekben az években a templom körüli teendők foglalták le a plébánost, s vették igénybe a hívek áldozatkészségét. 1867-ben a templomtorny tetejét zsindellyel fedték be. 1869-ben eltávolították a templom körüli kerítést, helyette sövényt és fákat telepítettek. 1872-ben sor került a templom belső kifestésére. A korábbi kifestés, 1839-ben, nagyrészt az akkori káplán, gróf Zichy Ipoly adományából történt. Zichy, immár pápai prelátsági rangban, nem feledkezett meg ifjúkori működése színhelyéről, s 1872-ben is hozzájárult 100 forinttal a festés 608 forintos költségéhez. Az ő nevével a következő években még többször találkozunk a szegvári templomra adakozók között. 1874-ben felállították a templomban Szepőlötelen Szűz Mária új szobrát, egy gráci szobrászművész alkotását. 1883-ban a kegyúr, gróf Károlyi Sándor „nagyonbyszerű reparációkat vitetett véghez úgy a templomon mint a paplakon.” Ekkor cserélték ki újakra a templom ablakait és főajtóját.

1887-nél ezt a bejegyzést olvassuk a *Historia Domus*-ban: „Ez évben redkívíli buzgóság szállta meg híveimet.” A főoltár és a két mellékoltár, amelyet 1839-ben gróf Zichy Ipoly káplán a saját költségén renováltatott, kopott és színehagyott lett, időszerűvé vált a felújításuk. Ezzel a Jakobey Károly és társai által létrehozott budapesti konzorciumot bízták meg, amely templomok és oltárok festésével és díszítésével foglalkozott. Jakobey és társai átépítették és újra díszítették az oltárokat, s mindháromra új oltárképet festettek. Ez a munka 2164 forintba került. A *Historia Domus* közli az adakozók teljes névsorát. Körrey plébános maga 635 forintot adott, a templompénztár 519 forintot, a halottas társulat (ez valószínűleg azonos az 1759-ben alapított Szent József Testvériséggel) 100, a Mária Társulat pedig 30 forintot. Az egyéni adakozók névsorának élén ismét gróf Zichy Ipoly áll 50 forinttal. 19-en adtak 6 és 20 forint közötti összeget, 57 család 2–5 forintot. Az egy forintos adakozók száma 65 volt, s egy forint alatti összeggel járultak hozzá az oltárok megújításához 46-an. (Tájékoztató: egy mázsa búza ebben az évben a szegedi piacon 7–8 forintba, 1 kg. marhahús 47, a disznóhús 33 krajcárba került.)

Egy 1888-ban készült kimutatás szerint a plébános jövedelme így alakult:

Bevételek:

A községtől kapott párbér-megváltás:	462 forint
Stóla-jövedelem:	120 forint
A deputatum megváltása:	520 forint
A 78 holdas földbirtok jövedelme:	936 forint
Összesen:	2165 forint

Kiadásai az alábbiak voltak:

Állami adó és illeték:	385 forint
Községi adó:	9 forint
Káplántartás:	300 forint
Fuvarokra:	600 forint
Összesen:	1414 forint

A tiszta jövedelem tehát 751 forintot tett ki. A földbirtokot Körrey feles-bérletbe adta ki.

1889-ben Körrey plébános betöltötte 80. évét, ezért a püspöktől a lelkipásztori teendők végzésére adminisztrátort kért, s erre Kiss Gábor segédlelkész ajánlotta. A püspök teljesítette a kérést, s Körrey Ferenc 45 évi működés után, 1889 március 19-én átadta a plébánia vezetését Kiss Gábor adminisztrátornak, bár névlegesen 1892 június 27-én bekövetkezett haláláig ő maradt a plébános, és a javadalom élvezője.

Az új plébános, Korpás Pál, elődjéhez hasonlóan szintén Derekegyházáról jött Szegvárra 1892 májusában. Ő 1861-ben született Vácott. A teológiát Bécsben végezte, s 1884-ben szentelték pappá. Első ténykedése a Szegvár és Derekegyháza határán álló, teljesen elhanyagolt állapotban lévő kereszt felújítása volt. A kegyúr viszont a plébániát hozatta rendbe 1500 forintos költséggel. A templomban ebben az évben állították fel a lourdesi Mária szobrát, s helyezték el a Fájdalmas Szűzanya és Szent Ferenc képét.

A 20. század első éveiben került sor a templom felújítására. 1900 nyarán a belső újrafestést végezte el Blaskovits Mihály szabadkai mester, 2540 koronáért (= 1270 Ft.), amelyből 1200 koronát a hívek adtak össze. A kegyúr ugyanekkor kijavíttatta a templom ablakait. 1904-ben a templom külsejét renoválták: az épület új zsindeletet kapott, a torony pedig új bádogborítást, s tetejére aranyozott kereszt került. Új toronyórát is szereltek fel 1600 koronáért, felét a község fizette, másik felét a hívek. 1901-ben Szőke György takácsmester 4000 koronás adományából Szent Háromság szobrot állítottak a községben, 1905-ben pedig K. Szabó Mátyás adományából egy új kőeszületet a szentesi határ felé vezető úton. Ugyanebben az évben készült az úrkoporsó, felette oltárral.

A belül már megújult templom várta 1902 júniusában az új püspököt, gróf Csáky Károlyt, aki ekkor 1580 hívőnek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. A következő bérmálást 1910-ben Jung János segédpüspök tartotta, ekkor 1160-an bérmálkoztak.

A hitélet terén új kezdeményezés volt az 1895 óta bevezetett szentségimádás a farsang utolsó három napján. A lelkipásztori munka új módszerei is az 1890-es években érkeztek el Szegvárra. Ezek közül legfontosabbak voltak az u.n. népmissziók, amelyek emlékét a templomban ma is látható fakereszt hirdeti, rajta a missziók évszámával. Az első ilyen missziót 1893 janár végén két jezsuita atya, P. Flodung János és társa tartotta a templomban, amelyet „a hívek a szentbeszédek alkalmával mindig zsúfolásig megtöltöttek.” Ez alkalommal „a hívek nagy része meggyónt.” Ekkor szentelték fel a misszós keresztet is. A második missziót 1906-ban P. Péchy és Arsa jezsuita atyák tartották. „Oly sikerrel, hogy minden várakozást fölülmúlt, 4000-nél többen gyóntak.” Az egyik elhúnyt hívő, Deák Franciska, aki jelentős összeget hagyott a szegvári egyházra és jótékony célra, külön 600 koronát rendelt arra, hogy legalább 10 évenként tartsanak missziót.

Az 1890-es években a magyar katolikus egyház, elsősorban XIII. Leó pápa mind erélyesebb sürgetésére, egyre aktívabban kezdett működni a gazdasági és társadalmi szervezkedés terén. Ennek eredményei Szegváron is megfigyelhetők. 1895-ben a plébános szervezte meg a hitelszövetkezetet a kisgazdák olcsó hitellel való ellátására. 1901 Karácsony másnapján alakult meg a fogyasztási

szövetkezet, amely 1902 februárjában megnyitotta boltját, szintén a kisemberek olcsó árúval való ellátása érdekében. A szövetkezetek megjelenése Szegváron annál kevésbé volt véletlen, hiszen a község földesura és a plébánia kegyura az a gróf Károlyi Sándor volt, aki hazánkban a paraszti szövetkezeti mozgalmat kezdeményezte és vagyonából finanszírozta. A katolikus társadalmi mozgalom fontos eseménye volt a Katolikus Kör megalakulása 1898 őszén. A kör 1899 tavaszán már saját házába költözött.

1895 október 1.-én vette kezdetét az állami polgári anyakönyvezés. Az egyházi anyakönyvezés kötelező jellege megszűnt, s a plébánián vezetett anyakönyvekbe ezentúl csak azok kerültek be, akiket szüleik önként megkereszteltek, akik egyházi házasságot kötöttek vagy akik egyházi temetésben részesültek. Az állami és az egyházi anyakönyvek adatainak egybevetése azt mutatja, hogy Szegváron ezentúl is, egészen a 20. század közepéig mindenki megkereszteltette újszülött gyermekét, minden elhunyt egyházi temetésben részesült, s kevés kivétellel minden házasságot templomban is megkötöttek. Tehát az élet nagy fordulói kapcsán az egyházi szolgáltatásokat azok is igényelték, akik egyébként nem jártak rendszeresen vagy egyáltalán templomba. Ezek száma a 20. század elején kétségkívül megnövekedett, de hogy a vallástól és az egyháztól elidegenedettek száma nem volt túl nagy, arra utal az előbb már említett adat, amely szerint az 1906. évi népmisszió alkalmával több mint 4 ezren gyóntak, vagyis a 7 éven felüli katolikus lakosság 75–80 %-a. Ez annál meglepőbb, mert ebben az évben éppen a szegvári választók küldték az első szocialista képviselőt a magyar parlamentbe: Mezőfi Vilmost.

Mezőfi és pártja nem volt barátja sem az egyháznak, sem a vallásnak, de szegvári hívei és választói még – úgy látszik – össze tudták egyeztetni az agrárszocializmust a gyakorló vallásossággal. Talán ösztönösen érezték, hogy a földi javak igazságosabb elosztásának igénye, s a nincstelen társadalmi rétegek emberibb élet utáni vágya nem áll ellentétben az evangéliummal, sőt egyenesen abban gyökerezik. Bálint Sándor Szegvárról írt kézirat tanulmányában olvashatjuk: az egykori csongrádi főispán, Vadnay Andor „könyvéből (A Tiszamellékről. Budapest 1900.) tudjuk, hogy volt idő, amikor a szegvári nép szocializmusa biblikus, szinte teokratikus jellegű volt: de órállói, papjai nem vették észre, vagy mosolyogtak rajta. Egyházunknak nagy pillanata lehetett volna, ha fölismeri benne a Szentlélek fúvását, amely ott és onnan fúj, ahonnan akar.” Sajnos, nem ismerték föl, s a szegvári lelkipásztorok sem voltak felkészülve ezeknek a társadalmi problémáknak megfelelő kezelésére. Az agrárproletárok, kubikusok nagy része, főleg a századforduló után benépesülő Újfaluban lakók, így azután lassan elidegenedett a vallástól és az egyháztól.

Sokáig nem igen tudott a plébánia megbirkózni azokkal a problémákkal sem, amelyek abból a tényből fakadtak, hogy a hívek egyre növekvő része lakott a község zárt településterületén kívül, a templomtól és a plébániától távol. Az 1842. évi Canonica visitatio még csak Kórógy 11 lakosát említette meg, mint a községen kívül élőt. A 19. század második felében azután benépesült a szegvári határ. Az 1910-es népszámlálás szerint Szegvár 7130 katolikus vallású lakosa közül csak 4796 élt a községben, 2334 pedig az u.n. külterületen. Ezek a Szegvárhoz tartozó külterületi települések a következők voltak:

	Lakos	Katolikus
Rét	221	221
Kórógyoldal	493	483
Zsigerháti oldal	586	576
Orom	153	149
Kontra	124	112
Sáp	216	202
Kápolnásberek	143	143
Nagypusztá	310	297
Egyéb külterület	155	151

Évtizedekbe telt, míg kialakultak a tanyai lakosság lelkipásztori gondozásának módszerei és feltételei. A tanyai tanítók sokat tettek e téren, a két háború közötti években a hittant is ők tanították, s az iskolákban vasárnap misepótló ájtatosságokat tartottak, de a papság rendszeres jelenlétét nem pótolhatták, aminthogy az 1930-as és 40-es években a tanyasiak közt sokat dolgozó és apostolkodó szociális testvérek sem. A tanyák népe rendkívüli áldozatok árán, sok kilométert gyalogolva jött be vasárnaponként a plébániatemplomba, mert a tanyákon, iskolában, vagy magánháznál tartható misék engedélyezése még a 20. század közepén, sőt végén is nehézségekbe ütközött.

1898-ban az állam átvette a községtől az iskolák fenntartását, „mert az államsegély csekélysége miatt (723 frt.) a község képtelen volt azokat tovább fenntartani és fejleszteni; így lett az eddigi 10 tanteremből csakhamar 16, s ezért kellett az államosítás alkalmával a hitoktatói állás szervezéséről is gondoskodni, mely úgy oldott meg, hogy a község visszaadta a kántortól elvett 11 kat. hold földet a plébánosnak azon kötelezettséggel, hogy a hitoktatónak lakást és teljes ellátást ad, a község pénztárából pedig évi 400 frtot szavazott meg a hitoktatónak. Hogy ezen terhet utódaim elviselhessék, tanyaszomszédom, Vangel Géza hagyatékából 1915 frtért vettem 4 hold és 1400 négyszögöl földet a plébánia részére.” Ez évben létesült Piti Mihály hagyatékából az a 962 forintos alapítvány, amelynek kamataiból a plébános minden tanév végén négy jó viseletű és szorgalmas iskolás fiút megjutalmazott.

1899-ben a párbérügyet úgy rendezték, hogy az eddigi páronkénti kirovás helyett az állami egyenesadó arányában községi pótdadóként rótták ki az egyháznak fizetendő összeget.

Korpás plébános idejében és az ő aktív közreműködése mellett létesült az az intézmény, amely egy fél évszázadon át fontos szerepet játszott a szegvári katolikus közösség életében. Miután Csongrád megye áttette székhelyét Szentestre, az egykori szegvári megyeháza épületét a Budapesti Országos Gyermekmenhelynek adományozta, amely ott árvaházat létesített. Az épület a 20. század elején visszakerült a Károlyi család kezelésébe. Gróf Károlyi Sándor és felesége, gróf Kornis Clarisse 1902-ben az általuk alapított Hangya fogyasztási és értékesítési szövetkezet 200 ezer korona értékű kötelezvényét letétbe helyezték a váci székeskáptalannál azzal, hogy ennek évi 4 %-os kamataiból Szegváron leánynevelő intézetet és óvodát létesítsenek. Így jött létre a „Káro-

lyi–Kornis jótékonyági és római katolikus leánynevelő intézet”, amely 1902-ben kezdte meg működését a volt megyeháza épületében, amelyet Károlyi Sándor 12000 koronás költséggel rendbehozott.

Az intézet vezetését Páli Szent Vince Szereteteleányai, közismert nevükön az irgalmas nővérek vették át. Az Intézet feladata az volt, hogy 6–15 éves lányokat megtanítsa a házi munka valamennyi válfajára, főzésre, varrásra, takarításra, mosásra, stb. A lányok közben az intézetben az elemi iskolát is elvégezték, az idősebbek számára pedig ismétlő iskola működött. Az alapítvány 8 árva vagy félárva kislány teljes ellátását fedezte. Más leányok a tartásdíj (havi 20 korona) lefizetése mellett lakhattak az internátusban. Az óvoda növendékei bejárók voltak, s látogathatták bejárók a háztartási tanfolyamot és az ismétlő iskolát is. Az épületben, ugyancsak az irgalmas nővérek gondozásában szegény öregeket befogadó otthon is működött.

Károlyi Sándor 1906-ban bekövetkezett halála előtt 120 ezer korona Hangya alapítványi üzletrész kamatait rendelte az intézet fenntartására. Ezen felül telket, házat (a templom mellett az u.n. Vangel-féle házat) és 30.000 korona névértékű üzletrészt hagyott megfelelő épület emelésére az intézet számára, amelynek irányításával és felügyeletével a szegvári plébánost bízta meg.

Korpás Pál plébános, akit 1906-ban kerületi tanfelügyelővé és alesperessé neveztek ki, 1909-ben ülte 25 éves papi jubileumát. Ezüstmiséje alkalmából 2000 koronát adományozott a papnövelde, 1000 koronát pedig a szegény szegvári iskolások javára.

A Historia Domus 1911-ben megszakadt, ezért az utolsó béke évekről és a háború első éveiről nem tudunk semmit. Korpás plébános betegsége miatt 1917 augusztusában Kisznyér Kálmán személyében adminisztrátort küldtek az egyházközség vezetésére. Az adminisztrátor, akit akarata ellenére helyeztek ide, „kedvetlenül” érkezett Szegvárra 1917 augusztus 31-én. Nehézségeiről így ír a Historia Domusban: „A szegvári kedvezőtlen hírek épúgy a népről, mint a plébániáról nagyon lehangoltak... Lassan ment minden. Különösen nehezen ment a hitélet fellendítése. A nép, mely oly nagyon el volt rontva a Mezőfi féle néprontó elvek által, nem akart Krisztus édes igájának meghódolni. Kétkedéssel, bizalmatlanul fogadott mindent mit tőlünk látott és hallott! A világi hatóság s a plébánián lévőknek akarata ellenére lévén ide helyezve – még azok is teljes bizalmatlansággal fogadtak... Lassanként engedtek a kedélyek merevségükből – Kezdett olvadni a jég – az isteni éltető nap jótékony sugarai bevilágítottak a lelkekbe s a szeretet melegére jelentkeztek a hitélet fejlődésének jelei: a hívek vallásos buzgósága – jó cselekedetei, áldozatkészsége Isten dicsőségére, a templom díszítésére. A lelkeség míg előcsillámlott, nehéz munkával kellett megküzdenem – sok előítéleten kellett túltennem magam.”

Ekkor már a háború hatásait is egyre jobban érezni lehetett, s ismét jelentkezett a nagy szárazság. Ennek következtében az árak minden eddiginél magasabbra szöktek. A templom és a temető valamennyi harangját elvitték és beolvasztották hadi célra.

Korpás Pál betegségére való tekintettel lemondott a plébánia javadalmáról, s 1918 március 1-től nyugdíjazták. A Károlyi birtok ekkor compossessoratus

volt, amelynek egyes tagjai nem akarták vállalni a patronátussal járó kötelezettségeket és terheket, ezért a plébánia betöltése sokáig elhúzódott. Végül is Dr. Verdon Lajost, a váci papnevelde tudós tanárát helyezték ide, aki kerek 30 éven át, 1948-ig működött Szegváron.

A VERDON-KORSZAK

Dr. Verdon Lajos 33 éves volt, midőn Szegvárra helyezték. 1885-ben született Budapesten. A teológiát Bécsben, a Pazmaneum növendékeként végezte. 1908-ban szentelték pappá, s 1912-ben szerzett teológiai doktorátust Bécsben. 1910-től a váci papnevelő intézet lelki igazgatója, majd a morális és pasztorális (azaz az erkölcsstan és a lelkipásztorkodástan) tanára lett. Rendkívül szigorú tanár volt, s a hagyomány szerint a püspök ezért távolította el a szeminárium-ból, s helyezte Szegvárra. A tudós főiskolai tanár számára az új poszt, az egyházmegye „végein” teljesített szolgálat egyfajta száműzetésnek számított, de ezt a feladatát is legjobb lelkiismerete és tudása szerint látta el 30 éven át. Ebből a 30 évből hiányoznak a bejegyzések a Historia Domusban, ezért a Verdon-korszak történetét a plébánia irattárának aktáiból, a plébános levelezéséből s nem utolsó sorban a még élő szemtanúk visszaemlékezései alapján próbáljuk meg rekonstruálni.

A visszemlékezők egyöntetű véleménye szerint Verdon igen nagyműveltségű, tudós ember volt, aki emellett példaadóan tiszta papi életet élt, s mind saját magával, mind környezetével szemben igen szigorú magatartást tanúsított. Egyéniségében volt valami túlzott keménység, ami már szemináriumi tanársága idején is megnyilvánult, s oka volt áthelyezésének. Ez az akarata ellenére történt áthelyezés – egyik kántora visszemlékezése szerint – „annál nagyobb keménységet alakított ki benne és ez egész plébánosi magatartását végigkísérte... Az egyház törvényeit szigorúan betartotta és másokkal is betartatta. Káplánjainak is igen szigorú életmódot diktált. A kötelesség példás teljesítését kívánta meg tőlük... Zárkózott természetű volt, világi emberekkel társadalmi kapcsolatot nem nagyon tartott. Nagyon ritkán egy-egy család meghívását fogadta csak el. Lakodalmakra sem igen ment el.” Precíz munkatílusára jellemző, hogy híveiről cédulakatalógust vezetett. Az előírások betartását feljebbvalótól is elvárta. Egyik bérmálás alkalmával a püspök úr egyenesen a plébániára hajtatott, hogy a hosszú út után kissé kipihenje és rendbehozza magát. A plébános úr azonban csak a templomajtóban volt hajlandó őt fogadni, mert ez az előírás, s a püspök kérésére sem ment át a plébániára. Végül is a püspök ezt kénytelen volt tudomásul venni és segédletével azonnal átmenni a templomba, ahol a plébános az előírásnak megfelelően ünnepélyesen fogadta őt.

Híveit is szigorúan szoktatta rendre, fegyelemre. A visszaemlékezők szerint gyakran „dörgedelmes prédikációt” tartott, a szószéket is verve igyekezett meggyőzni őket a bűn következményeiről. Különösen keményen prédikált a falusi lakosság körében akkoriban még eléggé elterjedt különféle babonás szokások ellen. A szentmiséről való elkésés, a szertartások alatt a templomban

való járkálás rossz szokása ellen ő is ugyanazt a módszert alkalmazta, mint egyik elődje több mint száz évvel korábban: bezáratta a templomajtót, s a mise, a prédikáció alatt nem lehetett bejönni. Ha pedig valaki a prédikáció alatt elkezdett a templomban mászkálni, akkor addig abbahagyta beszédét. Viszont ha egy kisgyermek felsírt, vagy csacsogni kezdett prédikáció közben, akkor szelíden megnyugtatta az ijedten kifelé induló kismamát: „Maradjon csak, ő így tudja Istent dicsérni”.

Hívei közt bőven akadtak, akik félték tőle, mások „bogarasnak, rigolyásnak” tartották, de mindenki őszintén tisztelte. Az idősebbek, akikkel beszélgettünk mind szeretettel emlékeztek rá, s mindnyájan úgy vélték, hogy az ő háromévtizedes működése idején jelentősen fellendült Szegvár vallási élete.

A káplánok legtöbbje rövid ideig működött a községben. 1918 és 1929 között 11 nevet tartalmaz a káplánok és hitoktatók listája: Körösi János, Zámbó Dezső, Kohlmayer Mihály, Katona Imre, Kálmán Vendel, Kiss László, Csík József, Vargha Sz. József, Rácz István, Németh Ferenc, Kovács János. Ezután már hárman hosszabb ideig dolgoztak itt, s személyük jobban megmaradt a hívek emlékezetében, annál is inkább mert náluk megtalálták azt a közvetlenséget, amelyet a plébánosban hiányoltak. Ilyen volt 1929 és 1935 között a vég kedélyű, jó humorú Krista Menyhért, akit különösen a gyerekek szerettek, akikkel maga is szívesen eljátszott. A hívekkel is közvetlenül viselkedett, s azok elsősorban hozzá fordultak ügyesbajos dolgaikkal. Szintén közvetlen kapcsolatokat tartott az egyes családokkal Vénusz József, aki 1936 és 1942 között dolgozott Szegváron. Utóda Dénes János elsősorban a fiatalok körében volt népszerű, mint a különböző ifjúsági egyesületek lelkésze. A kántori teendőket 1912-től 40 éven át Hornyik István látta el, aki később Varjasira magyarosította nevét. 1945 és 1949 között többnyire fia Ottó helyettesítette őt. Varjasi Istvánt 1912-ben a hívek a próbaéneklés alapján nagy szótöbbséggel választották meg négy jelölt közül (333 szavazatból 301 esett rá).

A szegvári kegyúri birtokot 1920 és 1923 között a földreform végrehajtása során megváltották. A kegyúri terhek megváltásaként ekkor először 30 holdat javasoltak, ez azonban messze nem fedezte a terheket, s végül is 100 katasztrális holdra emelték a kegyúri váltságföldet. Ennek jövedelméből kellett fedezni azokat a kiadásokat, amelyek addig a kegyurat terhelték: a templom és a plébánia fenntartását, tatarozását, felújítását. Ezt a földet kisbirtokosoknak és földmunkásoknak adták ki haszonbérbe. A háborút követő infláció éveiben komoly anyagi problémát jelentett az, hogy a községi hozzájárulás a plébános, a kántor és a harangozó járandóságához teljesen elértéktelenedett. Névleg ugyan annyi volt 1923-ban is, mint 1912-ben, de ennek az összegnek a vásárlóértéke 2000-szer kevesebb volt, mint a háború előtt. A kántor pl. 420 koronát kapott a községtől, ezért 1912-ben 21 mázsa, 1923-ban 1 kg. búzát lehetett venni. A kántor egyéb járandósága (a 24 hold föld jövedelme és a stólailleték) 1912-ben 2431 korona, s ez akkor 102 mázsa búza árának felelt meg, 1923-ban ugyanez a jövedelem névleg több mint egy millió korona, de ez csak 26 mázsa búzát ért; a tényleges kántori összjövedelem reálértékben tehát kb. egyötöde volt a háború előttinek. Hasonló mértékben értéktelenedtek el az egyéb egyházi jövedelmek is. A község ráadásul a templom és a plébánia javításához

korábban szokásban volt kézi és igás napszámot és a tanyai iskolákban való oktatáshoz szükséges fuvart is megtagadta.

Mindehhez még olyan csapások is érték a plébániát, hogy 1922-ben ellopták a templomból a szentségtartót, 1928-ban pedig kiégett a templomtorony és leégett a tetőszerkezet. Egy augusztusi vasárnapon a nagymise alatt a harangozó fiúk denevért akartak kifüstölni a toronyból, midőn a száraz zszindely lángot fogott. Szerencsére a tűz nem terjedt át a templom belső terébe. A következő évben helyreállították a tornyot és a tetőzetet.

Verdon Lajos lelkipásztori működésének legjelentősebb, legmaradandóbb eredménye a liturgia megújítása volt. A nagyműveltségű, több nyelven beszélő pap gyakran utazgatott külföldön, s alaposan megismerkedett a nyugateurópai liturgikus mozgalommal. 1929-től saját templomában is – Magyarországon elsőként – fontos liturgikus újításokat vezetett be. Egyik kántora (Varjasi Ottó) így emlékezik erről: „Verdon nem fogadta el az akkoriban szokásos érzelgős egyházi népenekeket, ájtatosságokat, paraliturgiát. A római ritus szerinti szertartásokat vezette be. A Liber Usualis szövegét és dallamát kellett alkalmazni, felhasználva a melizmatikus alleluja dallamokat is. A mise állandó és változó részeit az ő fordításában magyarul kellett énekelni. Hogy az állandó részeket gregorián dallamon, de magyarul lehessen énekelni, átírta a Liber Usualis végén lévő Henry du Mont által szerzett gregorián misét (Missa Regia) felelgetős formában. Egyet ünnepi, egyet pedig hétköznapi használatra a 6. tónusban. A gyászmisét is gregorián dallamon, az előírt szöveggel kellett énekelni. Ebből lett a váci egyházmegyében ma is „Szegvári misé”-nek nevezett ordinárium, amit a hívek Szegváron még ma is énekelnek... Az általa bevezetett liturgiai reformot, új énekeket már az iskolásokkal betaníttatta. Pl. gyermek- ill. diákmise alkalmával a jó hangú gyermekekből álló 40–50 tagú kórus énekelt elő és a hívek feleltek rá válaszos formában. Tehát óriási érdeme zenei szempontból, hogy korát megelőzve népszerűsítette az ordináriumot és a változó részek éneklését. Hogy mennyire át tudta itatni híveit a liturgia szeretetével, bizonyítja, hogy a kántor közreműködése nélkül is le tudták vezetni a hívek a szertartásokat. A magyar szöveg megértése, átérzése, és az értékes zenei anyag mély gyökeret vert a hívek lelkében. Annak ellenére, hogy a pap latinul végezte az összes ténykedést, az emberek benne éltek az ünnep mondanivalójában, hangulatában.” A hívek ezáltal magyar nyelven követhették a szentmisét, s aktívan bekapcsolódhattak a liturgiába. A szövegeket Verdon maga fordította magyarra, s egy kis füzetben kinyomtatva adta a hívek kezébe. A nagy ünnepek előtti este ugyancsak magyarul énekelték a Vesperast, Karácsonykor az éjféli mise előtt a matutinumot, s a nagyhét három napján az officiumokat. Mindezek megtanulása nem volt könnyű. A kántor először az iskolásokból kiválogatott énekkarnak tanította be, s a hívek lassanként tőlük tanulták meg.

Érdeemes még idézni erről a liturgikus reformról a neves katolikus tudós, a vallási néprajz magyar klasszikusa, Bálint Sándor lelkes szavait: „A katonás természetű Verdon kötelesség-tudását a kegyelem ihlette, amikor a liturgikus szellemet, a gregorián éneklést begyökereztetette Szegvár szomjas, egyetemes érvényességük után sóvárgó talajába, amikor megtanította a liturgikus maga-

tartás előkelő klasszicizmusára, a nyomorúsággal és megvetéssel sújtott szegényember mennyei udvarképességére... A hívek a misét nem hallgatják, hanem résztvesznek benne. Nem hagyják magára a papot az áldozat bemutatásában, hanem segítenek neki, ők is megjelennek az Örök Jelenlét színe előtt.”

Mindennek azonban az volt az ára, hogy az akkor használatos népének háttérbe szorultak. Ezeket csak a misék végén, a litániákon lehetett énekelni. Nem volt barátja Verdon a népi vallásosság egyéb megnyilvánulásainak sem, pl. a bucsújárásoknak. Bár ezekre azért, ha nem is nagy számban, továbbra is eljárt a szegvári hívek egy része, elsősorban Szeged-Alsóvárosba a híres Havi Boldogasszony búcsújára (aug. 5.).

„A temetési szertartás mindig processioval történt. Ez alatt azt kell érteni, hogy a szertartás a templom sekrestyéből indult ki és oda is kellett visszatérnie. Azaz a pap, kántor, ministránsok és lobogósok a sekrestyében gyülekeztek, onnan indultak a házhoz, ahol a halott fel volt ravatalozva. A háznál elvégzett szertartás után a halottat énekszóval a temetőbe kísérte a körmenet. A sírbatétel szertartása után a processzió újra elindult együtt vissza a sekrestyébe, s itt fejeződött be a temetési szertartás.” Mivel a ravatalozás a háznál történt, szokásban volt a halottvirrasztás és siratás is, „hivatásos” siratóasszonyokkal. Igen kedvelt volt a hívek körében Advent idején a hajnali mise, a Rorate, amikor a téli hajnali sötétségben lámpással siettek a templomba, sokan még a tanyákról is. Április végén Búzaszentelő idején népes körmenettel vonultak minden évben a határ más részébe. Az Áldozócsütörtök előtti három napon (májusban vagy júniusban), az u.n. keresztyáró napokon a falu határában lévő fészületekhez vonult a menet. A böjtöket általában szigorúan megtartották, még olyan családoknál is, akik templomba nem igen jártak. Nagyböjtben zsír helyett olajjal főztek, s sok családnál csak vasár- és ünnepnapokon ettek húst (a szegényebbeknek persze egész évben nem igen került hétköznapi hús az asztalára.) A hívek lelki életének megújulásában fontos szerepet játszottak a népmisziók. 1906 után a háború miatt csak 1923-ban volt a következő misszió. A következő alkalommal, 1938-ban a kapucinus atyák vezették az egyhetes elmélkedés-sorozatot.

A két háború között országszerte igen fellendült a katolikus egyesületi élet. A korábban is meglévő hitbuzgalmi egyesületek (Szent József kongregáció, Mária Társulat, Jézus Szíve Társulat, Oltáregylet) mellé több új egyesület létesült Szegváron is, amelyek a hitélet elmélyítése mellett tagjaik elméleti és gyakorlati képzéséről, nemes szórakozásáról, sőt társadalmi érdekvédelméről is gondoskodtak. A gyermekek számára szerveződött a Szívőárda. A falusi legények és fiatal férfiak nagyszerű korszerű szervezete volt az 1930-as évek végén létesült KALOT (Katolikus Agrár Legények Országos Testülete). Cserkész-csapat is alakult az egyházközösségben (576. sz. Gróf Károlyi Sándor), ennek működése azonban a parancsnoki tisztelet betöltő orvos elköltözése után, 1933-tól szünetelt. Ugyancsak „nem állt hivatása magaslatán” a Katolikus Kör, amelyben személyi ellentétek dúltak, s csak annyiban játszott szerepet a katolikus életben, hogy nagytermében egyéb szervezetek előadásokat tartottak.

Kitűnően, „jó katolikus szellemben” működtek viszont a lányok és asszonyok számára szervezett új egyesületek. 1930-ban alakult a Szegvári Katolikus

Leányegylet, amelynek két tagozata volt: a Kis Szent Teréz Kör kisebb lányok számára és a Boldog Margit Leánykör a 15 éven felülieknek. A körbe rendszeresen eljárók egyévi próbaidő után lehettek rendes tagok. A kör általában havonta 2–3 összejövetelt tartott. 1939 első félévben például egy háromnapos lelkigyakorlat és egy színelőadás mellett a következő témákról szerepeltek előadások a leány-kör programjában: Hogyan szórakozzunk? – Az öltözködésről – A nagybőjtről – Szűz Máriáról – A húsvéti örömről – Az élet tavasza – Népszokásaink szeretete és értéke – A nagy leány szerepe a családban – Pünkösdi öröm. Külön leányegyesület alakult Újfaluban is. A Szegvári Katolikus Nők Szervezete 1931-ben alakult a Katolikus Nőszövetség részegyesületeként. Elnöke Dr. Orosz Mihályné, a főjegyző felesége és Turán Eleonora szociális testvér lett. Célja: ”a gyakorlati katolikus élet és evvel kapcsolatban a szegváriakra irányuló karitatív munka, az ifjúság felkarolása és gyakorlati ismereteket nyújtó előadások rendezése.” Az egyesületnek hitbuzgalmi és karitatív szakosztálya volt. Jelvénye: búzakalászos kereszt. Ugyancsak az 1930-as években létesültek a KLOSZ (Katolikus Leányok Országos Szövetsége), a KALÁSZ (Katolikus Agrár Leányok Általános Szövetsége) és a DL (Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége) szegvári szervezetei.

A katolikus leány- és nőegyletek létrehozásában és irányításában kimagasló szerepet játszottak a szociális testvérek, akik 1929-ben települtek le Szegváron.

A SZOCIÁLIS TESTVÉREK

A Károlyi-Kornis féle alapítványi árvaházat, óvodát és szegényházat működtető irgalmas nővérek 1919-ben eltávoztak Szegvárról. Helyüket a Kassáról idetelepeült orsolyita nővérek foglalták el, akik 1921-ben elemi és polgári iskolát indítottak lányok számára. A polgáriban fiúk is tanulhattak, s ők magánvizsgát tehettek. Az iskola fenntartása nehézségekbe ütközött, mert az eredeti alapítvány, amely Hangya üzletrészjegyekben volt letéve, az infláció során teljesen elértéktelenedett. Károlyi László gróftól ugyan 1922-ben kaptak némi támogatást, de ennek folyamatossága nem volt biztosítva. Ezért a környező uradalmaktól és a kultuszminisztériumtól kért és kapott alkalmi segélyekből tartották fenn az iskolákat. A pápa a rendházat a váci püspök joghatósága alá helyezte, s őt bízta meg a módosított szabályok kidolgozásával is. A szabálmódosítási javaslatot azonban az apácák többsége, köztük maga a főnöknő, Rézler M. Alojzia sem akarta elfogadni. Az ügy évekig elhúzódott, s közben a nővérek közül többen távoztak Szegvárról. Vitát váltott ki az is, hogy a nővérek egy része csatlakozni kívánt a rend központi szervezetéhez, az 1900-ban létrehozott Római Unióhoz, a többiek – élükön a főnöknővel – viszont függetlenek kívántak maradni. A rendház felügyeletével megbízott plébános ismételten jelezte a püspöknek e problémákat, s rámutatott arra, hogy az iskolák normális működésének mind anyagi, mind személyi feltételei hiányoznak, s a rendház fennállása nincs biztosítva. Az orsolyiták végül 1928-ban elhagyták Szegvárt.

Az egykori Károlyi-Kornis alapítvány épületeit és intézményeit ekkor a Szociális Testvérek Társasága kapta meg. Ez a magyar alapítású rend az 1908-ban Farkas Edit által alapított Szociális Missziótársulattól vált ki, s alakult önálló renddé 1923-ban, Slachta Margit vezetésével. A Társaság igazi modern szerzetesrend, amelynek célja, hogy „lélekben megszentelődött, hivatásos és képzett munkaerőket állítson be a modern élet minden területére, ahol erre karitatív, szociális, valláserkölcsei, kulturális, nőmozgalmi és állampolgári vonatkozásban, gyermek-, nő- és családvédelmi szempontból szükség van.”

A volt megyeháza épületét állami támogatással renoválták. Az Országos Központi Hitelszövetkezet felajánlotta 9 holdas birtokát Szegvár határában. 1929 szept. 11-én került sor a ház ünnepélyes megnyitására egyházi és világi előkelőségek jelenlétében. A házat Horváth Győző kalocsai érseki helynök avatta fel. Óvoda, napközi otthon, háztartási iskola, szegény öregek otthona működött a Testvérek kezelésében, akiket szürke formaruhájuk után „szürkék”-nek nevezett a nép. Az épületet az alapítvány adta, a dologi és személyi kiadások 20 %-át a község, a többit az állam fedezte. A Társaság Testvérképzője, azaz az elsőéves jelöltek oktatását végző intézménye is itt működött. 1929 őszén 30 jelölt készült itt hivatására. A kápolnában a káplán rendszeresen misézett. A háztartási tanfolyamok keretében főzésre, befőzésre, szabás-varrásra, kézimunkázásra, gyümölcstermesztésre, baromfitenyésztésre és egyéb hasznos gyakorlati ismeretekre oktatták a szegvári és környékbeli lányokat. Rendszeresen tartottak ismeretterjesztő előadásokat is, később pedig népfőiskolai tanfolyamot rendeztek. A nagylányokat megtanították jövődő hivatásuk, a csecsemőgondozás gyakorlati fortélyaira, s orvosi, egészségügyi előadásokat is szerveztek az anyák számára. Megszervezték a nagyobb ünnepek méltó megülését, Mikulás-estet, karácsonyi pástorjátékot, nagyböjti Passio-játékot, műkedvelő színelőadásokat rendeztek. Évente lelki gyakorlatokat tartottak a lányok és az asszonyok számára, az előbbieken 80–100, az utóbbiakon mintegy 2–300 résztvevővel. Ők látták el a községben az anya- és csecsemővédelmet. 100 szegény gyermek ételmezésére népkonyhát tartottak fenn. A ház főnöke 1930-ban Róza Katalin lett, utána Bokor Erzsébet, majd Slachta Erzsébet (Alice), végül Molnár Klementina állott a ház élén.

A Társulat havi lapja, „A Testvér” rendszeresen beszámolt a szegvári ház életéről, eseményeiről. 1930 tavaszán böjti kulturdélutánokat tartottak, amelyekre szépszámú közönség gyűlt össze. „Közönséget összeszedni Szegváron fele olyan nehéz, mint akár Pesten. A jó falusiak ünnepen, vasárnapon ráérnek, szívesen eljönnek, különösen ha nem kell fizetni”. A plébános azt kérte a testvérektől, hogy indítsanak akciót a husvéti szentgyónás érdekében. Egyik vasárnap délután a Társaság főnöke, Slachta Margit testvér beszélt erről. Utána az ujoncok meglátogattak kb. 300 családot. A következő vasárnap „az egész falu megindult”. Olyan sokan jöttek el, hogy nem fértek be a 300 fő befogadóképességű nagyterembe. „Nemcsak az asszonyok és leányok, hanem a gazdák, kubikusok, fiatal legények, suhancok egész csoportokban. A kubikosok 48-as köre már a vasárnapi [előző] előadásra testületileg jött el”. Úgy hogy egymásután két előadást kellett tartani, s ezeken kb. 800–1000 ember vett részt, egynegyedük férfi. Újfaluban is tartottak ilyen előadásokat.

A Szociális Testvérek szegvári krónikájának tragikus lapja is volt. 1934-ben az egyik jelöltet, Demeter Irént egy szegvári vándorkereskedő pisztolylövessel halálra sebezte (a golyót nem neki, hanem a mellette ülő Beatrix testvérnek szánta). Míg a tettes börtönben ült a testvérek és a szegvári Katolikus Nőszövetség tagjai gondoskodtak feleségéről és öt gyermekéről.

A testvérek kijártak a tanyákra is, ott is foglalkoztak a lányokkal, s az iskolákban imaszobákat rendeztek be. Kórógyszentgyörgyön, ahol a Hitelszövetkezettől kapott földjük volt épülettel, külön telepet létesítettek kápolnával. Ez lett a tanyai népmiszió központja. 1935-ben itt kubikusok részére félbentlakásos, zárt lelkigyakorlatot tartottak 84 résztvevővel, közülük 67-en 5–24 év után ekkor járultak újra a szentségekhez. Ezeket a lelkigyakorlatokat a következő években is megismételték.

A tanyai népesség lelkigondozása ekkoriban már egyik főgondja a szegvári plébániának. Az 1930. évi népszámlálás szerint a községhez tartozó tanyákon 2500 katolikus élt. Misét csak a kórógyszentgyörgyi kápolnában lehetett mondani, mert a papoknak nem volt engedélyük (még 1947-ben, sőt az 1980-as években sem) templomon vagy kápolnán kívül misézni még lelkigyakorlatok alkalmával sem. „Vasárnaponként a tanyai tanítók tartottak misepótló ajtatosságot. De ezek nem bírtak állandósulni. Akinek a tanyát kell őriznie, ezeken sem vehet részt, aki pedig szabad, inkább a faluba megy.” Részben a megfelelő lelkipásztori ellátás hiányának tudható be, hogy Verdon plébános 1947-ben úgy értékelte, hogy a kórógyszentgyörgyiekre (1950 katolikus) a „vallástalanság és osztálygyűlölet” jellemző, Derekegyházoldalon (460 katolikus) pedig „főhiba a passzivitás vallási téren”.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGI KÉPVISELET

Viszonylag későn alakult meg Szegváron az egyházközségi képviselőtestület és tanács. Ezek szervezeti szabályzatát a püspöki kar már 1929-ben kidolgozta. Verdon Lajos azonban csak 1940-ben szánta rá magát arra, hogy az egyházközségi képviselőtestületet megszervezze, mert „abban az időben, mikor egyházmegyénkben az egyházközségi szervezkedés megindult, Szegváron ilyen szervezet életrehívásától nem lehetett az egyházi célok előmozdítását remélni. Évek hosszú során át igyekeztem a talajt lelkigyakorlatok tartásával, az Actio Catholica munkatársainak működtetésével előkészíteni. Aggodalmaim még nem oszlottak el teljesen, de mivel a helyzet további javulása belátható időn belül nem várható, célszerűbbnek találtam a szervezést tovább nem halogatni.” Bár a plébános szerint „a helyi körülmények miatt plébániánk számot tevő tényezői az egyházközségi szervezet működése elé bizonyos fokú aggodalommal tekintenek”, de mivel már a környék csaknem valamennyi plébániáján megalakult a képviselőtestület, 1940 október 11.-re összehívta a három templomgondnokot, Koncz Mátyást, Kiss Ferencet és Purgel Ferencet, s megalakították a jelölő bizottságot. Választójoga volt az egyházközség minden 24. életévét betöltött tagjának, aki községi pótdadót fizetett, amelyből a község a párbérmegváltást fedezte. Ezeknek a községi elöljáróság által összeállított névjegyzé-

két két héten át a plébánián meg lehetett tekinteni, s ellene felszólamlást lehetett tenni. Mivel ilyen nem történt, a jelölőbizottság összeállította a hivatalos jelöltek listáját, amelyet ismét két hétig a templom hirdetőabláján kifüggesztettek. A híveknek jogukban állt ezzel szemben más listát vagy listákat előterjeszteni, ezzel a lehetőséggel azonban nem éltek. Látható tehát, hogy formálisan a demokrácia játékszabályai szerint történt az egyházközségi képviselőtestület megválasztása.

Magára a választásra 1940 december 1-én került sor a központi állami elemi iskolában. Az összegyűltek megválasztották a hivatalos lista jelöltjeit, 26 rendes és 13 póttagot. Rendes tag lett Dr. Orosz Mihály főjegyző, Schmidt Miklós iskolaigazgató, Nagy László tanító, Gajda István községi tisztviseelő, Takács László nyug. tiszthelyettes, Bacsa Gyula kovácmester, Szeri Lajos borbélymester, Somogyi Imre cipésmester, Szeri István asztalosmester, Koncz Mátyás, Kiss Ferenc, Nagy Ignác Pál, Salánki Pál, Gajda Ferenc, Gajda Mihály, Sinka Ferenc, Gyurkó Lajos, Szőke Ignác, Magyar Kálmán, Purgel Ferenc, Szarvas András, ifj. Muzsik Mátyás, R. Nagy László és Vangel Sándor földművesek, valamint két asszony, özv. Hevesi Istvánné és özv. Magyar Antalné. A póttagok közé nem került nő. Hivatalból tagja lett a testületnek a plébánoson kívül Vénusz József hitoktató, Varjasi István kántor és a szociális testvérek részéről Slachta Erzsébet házfőnök.

A képviselőtestület alakuló ülését 1941 január 2-án tartották. A plébános mint elnök megnyitó beszédében „rámutatott az egyházközségi szervezkedés előnyeire és szükségességére, de nem titkolhatta el a veszedelmeket sem, melyek ebből a szervezkedésből a hitéletre hárulhatnak, ha az egyházközség minden szerve, minden ténykedésében nem tartja állandóan szem előtt a célt, melyért Krisztus jött, egyházat alapított: hogy életük legyen és bőségben legyen. Bizton reméli azonban, hogy ez a képviselőtestület a plébánia híveinek javára fog szolgálni, mert a legbuzgóbb hívek választottjai vannak benne összegyűjtve.” A testület világi elnökéül Schmidt Miklós iskolaigazgatót választották meg, gondnoknak Purgel Ferencet, jegyzőnek Nagy László tanítót, pénztárosnak Takács Lászlót. A szűkebb, 9 tagú egyházközségi tanácsba az alábbi képviselők kerültek: Bacsa Gyula, Gajda Mihály, Kiss Ferenc, Koncz Mátyás, Muzsik Mátyás, Somogyi Imre, Szarvas András, Szeri Lajos és Vangel Sándor. Ugyancsak a képviselőtestület tagjai közül választották meg az egyházközségi Actio Catholica szakosztályainak elnökeit. A hitbuzgalmi szakosztály elnöke Purgel Ferenc lett, a kulturális és a karitatív szakosztályoké Slachta Erzsébet (Alice) szociális testvér, a sajtó szakosztályé pedig Nagy László tanító. Az egyes szakosztályokba az elnök mellé 3–3 tagot választottak, őket már nemcsak a képviselőtestület tagjai, hanem valamennyi hívő közül. Így az egyházközség legaktívabb nőtagjai is feladathoz juthattak, mert a 12 szakosztályi tag közül 9 nő volt.

A szabályzat értelmében a képviselőtestületi tagok felét háromévenként ki kellett cserélni. Ezért az 1944 január 7-i ülésen kisorsolták azt a 13 rendes tagot, aki a testületből kivált. Helyükbe 1944 július 4-én 13 új rendes tagot választottak, s egyúttal 13 póttagot is, mert azok megbízása csak 3 évre szólt. Mivel a kisorsolt tagok egy részét újraválasztották, a képviselőtestületben nem

sok változás történt. A régi tagok közül kimaradt Koncz Mátyás, Nagy Ignác Pál, Salánki Pál és a két özvegyasszony, helyükre új tagként bekerült Berezvai Ferenc kisbirtokos, községi bíró, Fazekas József községi jegyző, Laczkó Mihály nyug. MÁV alkalmazott, Bihari István és Fejes Flórián földművesek. A hivatalból meghívott tagok közül Vénusz József hitoktatót és Slachta Erzsébet szociális testvért időközben áthelyezték, helyüket Dénes János hitoktató és Molnár Klementina szociális testvér foglalták el.

A megújított képviselőtestület 1944 július 16-án tartotta alakuló ülését, amelyen elnöknek Dr. Orosz Mihály főjegyzőt, gondnoknak ismét Purgel Ferencet, jegyzőnek Nagy Lászlót, pénztárosnak Takács Lászlót választották meg. Az egyházközségi tanácsba új tagként Fazekas József és Schmidt Miklós kerültek be, Koncz Mátyás és Somogyi Imre helyére. A hitbuzgalmi szakosztály elnöke ismét Purgel Ferenc, a kulturális szakosztályé Schmidt Miklós iskolaigazgató, a szociális szakosztályé Molnár Klementina szociális testvér, a sajtószakosztályé Nagy László tanító, a szervezési szakosztályé pedig Fazekas József lett. A négy szakosztály 3–3 tagja között most már elsőpr többségbe kerültek a nők (akik a képviselőtestületből ezúttal kimaradtak): a 12-ből 11 helyet ők kaptak meg. Igaz, hogy férfiak választották őket, mert nyilván ők is úgy vélték, hogy a tényleges, mindennapi egyházközségi munkára mégiscsak az asszonyok a legalkalmasabbak.

A következő választás alkalmával 1947 májusában Nagy Imre, Majzik Ferenc és Rozgonyi Balázs földművesek kerültek be a képviselőtestületbe új rendes tagként, addig mindhárman póttagok voltak. Hivatalból ekkor Tölgyesi Miklós káplán és Kulhanek M. Johanna, a Károlyi-Kornis alapítványt kezelő szervita nővérek főnöknője volt tagja a testületnek, amely 1947 szeptember 14-én tartotta alakuló ülését. Világi elnökül Schmidt Miklós ekkor már nyugalmazott iskolaigazgatót, gondnoknak Nagy László Jánost, jegyzőnek Nagy László Sándort, pénztárosnak Takács Lászlót választották meg. Az egyházközségi tanács tagja Gajda Mihály, Szeri Lajos, Bihari István, Fejes Flórián, Vangel Sándor, Muzsik Mátyás, Bacsa Gyula, Somogyi Imre és Tölgyesi Miklós lett. A hitbuzgalmi szakosztály elnökéül Nagy László Sándort, a kulturális szakosztály élére Schmidt Miklóst, a szociális szakosztályára Kulhanek M. Johanna nővért, a sajtószakosztályára Nagy László Sándort, a szervezési szakosztályára pedig Vangel Sándort választották meg. A szakosztályok tagjai ezúttal fele-fele arányban kerültek ki az egyházközség férfi és nőtagjai közül. Ekkor emlékeztek meg az 1946-ban elhunyt Purgel Ferenc gondnokról, „mint példaadó egyházközségi tagról, aki az istentiszteletekről sohasem hiányzott, a katolikus mozgalmakat figyelemmel kísérve részt vett a gyűléseken, zárandoklatokon, s szegény ember léteére drága katolikus lapokat és folyóiratokat olvasott. A lelkipásztornak is állandóan készséggel segítségére volt.”

Az egyházközségi szakosztályok évi jelentései részletes képet adnak a szegvári katolikus közösség életéről a második világháború éveiben, 1941–1943-ban.

A hitbuzgalmi szakosztály elnöke, Purgel Ferenc szerint 1941-ben vasárnap rendszeresen misére járt 1000–1100 hívő, az összes katolikus vallású lakos 13–15 %-a. Az áldozók száma vasárnap és első pénteken átlagosan 120, hétköznap 45 volt. A húsvéti gyónást az arra kötelezett hívőknek jóval több mint a fele nem végezte el. Az egyesületek közül az asszonyok és a lányok egyesületei jól működtek, ezeket a szociális testvérek vezették. A fiúk és a gyermekek számára nem volt semmiféle hitbuzgalmi egyesület, ennek legfőbb okát abban látja, hogy a két pap túl van terhelve, s nincs külön hitoktató a több mint ezer tanköteles gyermekhez. A Katolikus Kör az utóbbi években nem áll hivatása magaslatán, s nem fejt ki katolikus tevékenységet (inkább kaszinó volt, ahol inni, kártyázni, biliárdozni, beszélgetni jöttek össze a férfiak). A nők és lányok részére tartott lelkigyakorlatokon 473-an vettek részt. A férfiak részére tervezett lelkigyakorlatra azonban igen kevesen jelentkeztek, s nem is tartották meg. A húsvéti gyónást előkészítő triduumon csak 24 férfi vett részt, elsősorban a nagyarányú katonai behívások miatt. A szentségimádások nem voltak elég népesek, kivált a délelőtti órákban. „Némi javulás azonban határozottan van. Ezelőtt 10 évvel történt a július 1-i szentségimádás alkalmával, hogy mikor beléptünk én és a feleségem a templomba, egyetlen egy öregasszony volt ott. Helytelen szokás az, hogy a hívek csak a szentségbetételre mennek, holott egész nap van a szentségimádás.” Körmenet volt február 2-án, Gyertyaszentelő napján, ekkor „minden hívő kezében viszi az égő gyertyát, melyet a pap kezéből vesznek át. Ezt a „gyertyás misét” a hívek igen megkedvelték. Virágvasárnap a szentelt barkákkal a körmenet a mozgósítás legnagyobb forgatagában történt, melyen mi férfiak igen kis számban vehettünk részt... Búzaszentelő körmenet, itt is határozott javulás van a múlthoz képest, amikor egy-egy ilyen körmeneten alig 4–5 férfi vett részt, most pedig 40–50 sőt ennél több férfi is részt vesz. Az áldozócsütörtök előtti 3 napon, az u.n. keresztyáró napokon is igen kevesen vannak a férfiak. Úrnapi körmenet: itt határozott visszaesés van, kevesebben vesznek részt, mint csak egy pár évvel is ezelőtt. Kevés érdeklődést és kevés megértést tanúsítanak a társadalmi egyesületek is. A résztvevők egy jó része, sajnos, csak szórakozásnak tekinti az úrnapi körmenetet. Kisasszony napján, templomunk bucsúnapján éppen a fenti okok miatt nem tarthattunk szentséges körmenetet.” Zarándoklat, a háborús idők miatt nem volt. Bérálás legutóbb 1940 április 25-én volt, ezen 571 hívő vett részt, több mint kétszer annyi, mint az 1935. évi bérálás alkalmával (258). „A vadházasságok számát megállapítani nem tudtuk sajnos, nem azért mintha nem lett volna, hanem az igen nagy számuk miatt.”

1944 januárjában Purgel Ferenc így értékelte az elmúlt három év hitéletét: „Szembetűnő javulás nem tapasztalható. A vásár- és ünnepnap mi sehallgatók száma fogy. A káromkodás elterjedtebb, mint azelőtt. A szentségi házasságot felbontott házastársak és a vadházasságban élők száma szaporodik. A szakosz-

tály minden évben rendezett a férfiak számára a húsvétei szentáldozást előkészítő triduumot és nők számára félig zárt lelkigyakorlatokat. Szép eredményel rendezte a szakosztály a szentségimádásokat.” Résztvettek a hívek a Szentesen megrendezett egyházmegyei kongresszuson is.

A szociális-karitatív szakosztály feladata Slachta Erzsébet (Alice) szociális testvér jelentése szerint:

1. Szervezi az egyházközségi szegénygondozást és koordinálja a községben működő karitatív szervezetek munkáját.

2. Kapcsolatot létesít a különböző hatósági és társadalmi, megyei és országos karitatív szervekkel.

3. Figyelemmel kíséri a faluból a városba került ifjúság sorsát és valláserkölcsei életét.

4. Szemmel tartja a munkaalkalmakat, hogy a dolgozni akaró munkanélkülieken segítsen.

5. Megfigyeli az egyházközség területén mutatkozó szociális bajokat és jelenségeket, s arra felhívja az illetékesek figyelmét.

6. Bekapcsolja az egyházközség híveit a koruk, nemük és foglalkozásuk szerinti katolikus munkásmozgalomokba.

Szegényellátásban részesült 421 nyilvántartott szegény család, 1017 családtaggal (a lakosság 13 %-a). A szeretetotthonban 20 egyedülálló szegény öreget gondoztak. A napközi otthonban 60 gyermek kapott ellátást. A házi beteggondozás során 73 beteget látogattak a szociális testvérek, akik családlátogatást is végeztek. A lányoknak, akik szolgálni kívántak, helyet kerestek, főleg Szentesen, s sorsukat figyelemmel kísérték. A közelmúltban megnyílt kendergyár munkásait igyekeztek bekapcsolni a katolikus munkásmozgalomba.

A kulturális szakosztály a községben a különféle egyesületek és katolikus szervezetek által 1941 első félévében rendezett 55 ismeretterjesztő és szórakoztató előadásból 25-öt szervezett. Ezek közül a legfontosabbak azok a világnézeti előadások, amelyeket az újfalusi leventeotthonban tartottak. Az előadók Verdon Lajos plébános, Schmidt Miklós iskolaigazgató, Késő Vince és Nagy László tanítók voltak. Hódmezővásárhelyről és Szegedről is jöttek papok előadásokat tartani. A papi előadók előadásuk előtt külön 15 perces kiselőadásokat tartottak a leventéknek a tízparancsolatról. Ezekre az előadásokra mintegy 300–500 hallgató jött össze, 20 %-kal több, mint az előző évben. Rendezett a szakosztály műkedvelő színelőadásokat is. Schmidt Miklós pedig vetített képes előadásokat tartott. Az énekkart Varjasi István kántor vezette.

A sajtószakosztály főfeladatának a katolikus sajtó terjesztését tartotta, ennek érdekében minden évben sajtódélután rendezett a Katolikus Kör nagytermében, ahol alkalmi műsor kíséretében bemutatták a megvásárlásra és olvasásra javasolt termékeket. Bár a termet az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték, az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, mert „a hívek elzárkóznak a sajtó tényleges és rendszeres támogatása elől”. 1941-ben például 3 katolikus lapnak mindössze 14 új előfizetőt sikerült toborozni. A szakosztály az Actio Catholica filmbírálatai és filmsztyálozása alapján felhívta a katolikus hívek figyelmét arra, hogy milyen filmeket érdemes megnézni, s melyektől tartózkodjanak.

Amikor 1944 őszén a hadműveletek elérték Magyarország területét, Verdon plébános piros pecsétviasszal lezárt borítékot kapott Vácról, a püspöktől. A borítékon a következő szöveg állt: „Ez a levél csak abban esetben bontható fel, ha az egyházmegye főpásztorával vagy helynökével az ellenséges megszállás miatt levélben érintkezni nem lehet.” Ez az eset hamarosan bekövetkezett, s midőn a plébános a borítékot felbontotta, benne találta a püspök szeptember 5-én kelt megbízó levelét: „Arra az esetre, ha az ellenséges megszállás folytán a tiszántúli területről a velem vagy általános helynökömmel vagy Rétei Gyula (kiskunmajsai plébános, kunsági főesperes) ideiglenes helynökömmel való írásbeli érintkezés lehetetlenné válnék, Főesperes Urat nevezem ki a tiszántúli részre ideiglenes helynökömmé.” Ennek értelmében Verdon Lajos több mint egy féleven át püspöki joghatóságot gyakorolt a váci egyházmegye tiszántúli területén. Szeptember 29-én a püspök kinevezte őt ákosmonostori címzetes apáttá, de erről már csak a következő év áprilisában szerzett tudomást.

Pétery József püspök körlevélben tiltotta meg a plébánosoknak, hogy a hadműveletek miatt elhagyják helyüket. Ezt a körlevelet a tiszántúli plébániák már nem kapták meg. Így több plébános és káplán elmenekült az oroszok elől. Sok esetben a kiürítést végző hatóság kényszerítette őket erre. Verdon Lajost azonban nem lehetett ilyesmire kényszeríteni. Mikor Orosz Mihály főjegyző közölte vele, hogy a községet kiüritik, s a világi hivatalos személyekkel együtt a plébánosnak is át kell települnie a dunántúli Tamásiba, Verdon így szólt hozzá: „Főjegyző Uram, milyen pásztor az, aki elhagyja a nyáját?”, s maradt a helyén.

Az orosz csapatok 1944 október 7-én reggel vonultak be Szegvárra. A plébános kiment eléjük, s beszélt a csapatot vezető idősebb tiszttel. Kérte, hogy az asszonyoknak és leányoknak ne essék bántódásuk. Ezt az orosz parancsnok megígérte, de megjegyezte, hogy nem állhat személyesen minden katonája mellett. E beszélgetés után egy tábla került a templom ajtajára orosznyelvű felirattal, amely megtiltotta a szovjet katonáknak, hogy belépjenek a templomba. Ugyanaznap délelőtt mise is volt, s mikor a plébános a mise után kijött a templomból – a szemtanú szociális testvérek szerint – az orosz katonák körülfogták, „pópa, pópa!” szavakkal megsímogatták, s keresztet vetettek pravoszláv módra. Az oroszok részéről tehát nem esett bántódása sem a papoknak, sem a híveknek. A helybeli, főleg újfalusi kommunisták kis csoportja azonban készülődött a leszámolásra. A községi szájhagyomány szerint két óra „vérfürdő” engedélyezését kérték az orosz parancsnoktól, hogy azalatt végezzenek azokkal, akiket „feketelistára” tettek. A parancsnok azonban megtagadta ezt. Így is történtek bizonyos atrocitások. Kifosztották a szociális testvérek házát, s tettelesen is bántalmazták az egyik nővért (a jelölteket még szeptember végén átköltöztették Bakonyszentistvánra). Ugyancsak bántalmazták és kiűzték a községből az idős Schmidt Miklós iskolaigazgatót, az egyházközség egyik vezetőjét és feleségét.

A következő hónapokban Verdon Lajost leginkább püspöki helynöki teendői foglalták le. Gondoskodnia kellett az elmenekült papok helyettesítéséről. Eb-

ben elsősorban a helyükön maradt szerzetesekre, a hódmezővásárhelyi jezsuitákra, a szentesi kapucinusokra és a kunszentmártoni kármelitákra támaszkodhatott. A helynök feladata volt minden olyan ügyben intézkedni, amely az egyházjog szerint a püspök joghatósága alá tartozott. Ezt megnehezítette, hogy a posta igen lassan járt, napokba, sőt hetekbe telt, míg a közeli környékre is eljutott egy-egy levél. Távolabbról, pl. a szolnoki esperesi kerület plébániáiról tavaszig nem is kapott választ már októberben elküldött leveleire. Szegváron ekkor még nem volt villanyvilágítás, petroleumhoz pedig nem igen lehetett hozzájutni, így a hosszú téli esték a plébánián is sötétségben teltek, nem lehetett dolgozni. Novembertől már személyesen kezdte látogatni esperesi kerületének plébániáit. 1945 elején kezdtek visszatérni az elmenekült papok, de több helyen nem akarták őket visszafogadni, így azokat a helynök más községekbe küldte az ott pap nélkül maradt hívek ellátására. A püspökkel 1945 március végén sikerült felvennie a kapcsolatot, s április 6-án részletes jelentésben számolt be helynöki tevékenységéről. Közben otthon egyedül kellett ellátnia minden lelkipásztori teendőt, mert „Dénes János hitoktató október 7-én a leventék legfiatalabb csoportjával Kiskunfélegyházáig ment”, s csak 1945 tavaszán tért vissza.

1945 tavaszán a földreform során a 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokokat kisajátították. A szegvári Földigénylő Bizottság minden külön értesítés nélkül lefoglalta és kiosztotta a plébániai javadalom 76 holdas birtokát, amely addig bérbe volt adva. Ennek körülményeiről Verdon Lajos egyik levelében ezeket olvashatjuk: „Március havában megjelent nálam egy máshonnan Szegvárra telepedett, Magyarországon el nem ismert szektához tartozó asszony és felszólított, hogy a katolikus egyházat elhagyva hozzájuk csatlakozzam, mert a Szentlélek kijelentette neki, hogy ha ezt meg nem teszem, nagy szerencsétlenség fog érni... Április 15-én a lelkészi javadalom kórogyoldali és nagypusztai földjének bérlői azt jelentették, hogy a bérletük tárgyát képező földet kiosztották. Majd az a hír terjedt el a községben, hogy a Bizottság a római katolikus lelkészi javadalom tanyáját a szekta szegvári vezetőjének juttatta. Utóbb azt hallottam, hogy a Bizottság határozata megváltozott és a tanyát olyan szegvári lakosnak adták, aki örökölt földbirtokát elidegenítette, kereskedői foglalkozásra tért át és felesége ugyancsak az említett szekta híve.”

Verdon előbb a Megyei majd az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz fellebbezett azzal érvelve, hogy a szegvári római katolikus egyházi birtokok együttesen meghaladják ugyan a 100 holdat, de ezek öt különböző tulajdonos nevére vannak telekkönyvezve, s egyenként egyik birtok sem több 100 holdnál. A lelkészi javadalom 78 hold, a kántori javadalom 24 hold, a hitoktatói javadalom 8 hold, a kegyúri váltságalap 100 hold, ez összesen 210 hold. A fellebbezést mindkét fórum elutasította azzal az indoklással, hogy a felosztás csak belső egyházi ügy, mindegyik birtok tulajdonosa jogilag a szegvári római katolikus egyház, s az ötféle birtokot a rendelet értelmében egyetlen birtokként kell kezelni. Így összesen 67 hold maradt a plébánia tulajdonában, a többi kiosztották. Verdonnak csak azt sikerült elérnie, hogy a legértékesebb kórogyoldali tanyás birtok maradt a plébániáé, s az egyéb helyen fekvő földeket osztották ki.

Az egyházi személyek elleni inzultusok 1945 után is tovább folytatódtak, néha a hatóság hallgatólagos beleegyezésével. Dénes János hitoktatót, aki eredményesen foglalkozott a fiatalokkal, vasvillával keresték halálra (egy szárkúpban sikerült elrejtőznie). Az ő elüldözése után 1946 szeptemberében Ferencsik István lett a hitoktató, majd öt év múlva Tölgyesi Miklós váltotta fel. A másik célpont az alapítványi óvoda volt. 1946 március 7-én délelőtt „magán egyének botokkal és egyéb támadó eszközökkel felszerelve behatoltak az alapítvány épületébe, Turán Irén Eleonóra óvónőt súlyos fenyegetésekkel a község elhagyására kényszerítették és az épületet zár alá helyezték. Minthogy mindez a közigazgatási és rendőri hatóság szeme láttára történt, védelmet ellene nem lehetett igénybe venni” – olvassuk Verdon hivatalos jelentésében. Az óvónő a hónap végén visszatért Szegvárra és folytatta munkáját. A plébános igen nagy elismeréssel írt az 1928, a szociális testvérek megtelepedése óta Szegváron dolgozó óvónőről: „Különösen felbecsülhetetlen érdemeket szerzett magának községünk életében azzal a páratlan buzgósággal, mellyel együtt tudott dolgozni a szegényebb lakosság gyermekeinek a jobbmóduakkal és műveltebbekkel szemben nem éppen nagy bizalommal viseltető szüleivel és a mellyel szinte egy családba tudta olvasztani az óvoda körül érdekelteteket, a sok bajjal és hibával küzdő anyáknak mintegy legmelegebb és legkedvesebb otthonává varázsolni az óvodát és nélkülözhetetlen találkozójukká a leglátogatottabb szülői értekezleteket és gyermekünnepélyeket. Szinte csodálatosnak tetszik ez a ritkán látható lelkeséget formáló munka annak, aki nem tudja, hogy az óvónőnek ehhez az eredményhez az iskolát amerikai működése szolgáltatta, ahol hosszú éveken keresztül dolgozott az elhagyott kanadai magyar telepések között, amikor egyetlen támasza volt úgy szólván sok árva honfitársunknak. Elég hosszú itteni plébániai tartózkodásom alatt több szerzetes és világi óvónő működött ennél az intézetnél, de egyiknek sem volt annyira benső hivatása a kisdédová, mint a jelenleginek.”

1947 márciusában a szociális testvéreket kiűzték házukból és a faluból. A szeretetotthont megszüntették, az öregeket áttelepítették a derekegyházi kastélyba. Az alapítvány, az óvoda és a gyermekotthon kezelését ezután a szervita apácák vették át, Kulhanek M. Johanna nővér vezetésével. A szociális testvérek közül csak Turán Irén Eleonóra óvónő és Wagner Viktória egészségügyi védőnő maradt Szegváron.

A katolikus egyesületeket Rajk László kommunista belügyminiszter már 1946 nyarán feloszlatta. A visszaemlékezők szerint azért ezek – a KALOT, a KALÁSZ, a KLOSZ és a DL – még egy ideig illegálisan tovább működtek, s mintegy 150–160 fiatal látogatta összejöveteleiket.

1948 július 1-ével Verdon Lajost váci székesegyházi kanonokká nevezték ki. Ez tulajdonképpen felfelé buktatás volt, s maga a plébános nem szívesen hagyta el a községet, ahol három évtizedet eltöltött. Vácott halt meg, máig sem tisztázott körülmények között, 1950-ben, 65 éves korában. Verdon helyére a püspök Nagy Elek csongrádi segédlelkészt helyezte Szegvárra adminisztrátornak, majd 1949 november 15-i hatállyal plébánossá nevezte ki. Nagy Elek 1910-ben született Szentpéterúron, s 1933-ban szentelték pappá. Káplánként illetve hitoktatóként működött Kishunhalason, Kunszentmiklóson, Nagyköro-

sön, Szentesen, Vácott és Csongrádon. Ő a hívekkel való érintkezésben közvetlen volt, kiváló szónok és nagy zenei műveltséggel rendelkezett.

1948 júliusában államosították az alapítványi napköziotthonos óvodát, de Turán Irén Eleonóra óvónőt egyelőre helyén hagyták. Hamarosan egymást követték a községi vezetők egyházellenes lépései. 1948 szeptemberében a községi földbérleti bizottság előhaszonbérbe vette a plébánia kórogyoldali és réti javadalmi földjeit. November 1-ével beszüntették a párbér-váltás havi 180 forintot kitevő összegének folyósítását. Folytatódott a hajsza a hitoktatók ellen is. 1949 januárjában Tölgyesi Miklós hitoktatót kitiltották a szegvári iskolákból. Ezért a püspök elhelyezte, s helyébe az előző évben szentelt Orlovsky Endrét küldte Szegvára. De még ugyanez év őszén őt is el kellett helyezni, mert személyes szabadságát veszély fenyegette. Helyét Horváth József foglalta el. Ugyanezen év nyarán egy főleg asszonyokból álló kommunista csoport tetteleg bántalmazta és a faluból kikergette Varjasi István kántort. Két hónap múlva térhetett vissza, addig fia helyettesítette. 1949 őszén a plébániai javadalmi földek jövedeleméről kellett lemondani, mert az adóterhek messze meghaladták a jövedelem összegét. Néhány nap múlva sor került a már egy év óta a termelősövetkezet által használt kórogyoldali javadalmi föld és a rajta lévő tanya kisajátítására. Ugyancsak kisajátították a Katolikus Kör épületét, amely a község tulajdonába ment át. 1950 tavaszán államosították a Károlyi-Kornis alapítvány ingatlanait, s júliusban a szervita nővérek is eltávoztak a gyermekotthonból.

A HITÉLET FELLENDÜLÉSE A HÁBORÚ UTÁN

A megpróbáltatások éveiben vigasztalásul szolgált, hogy a kommunista hatalom és a párt által felheccelt, megtévesztett emberek durva támadásai nem törték meg, hanem éppen ellenkezőleg erősítették a hitéletet. A hívek számára sokáig emlékezetes maradt az 1948-ban tartott utolsó nagysikerű népmisszió, amelyen a szentbeszédek, elmélkedések ferences atyák, Faddi Othmár és Győző atya tartották. A missziós beszédeken és a vasárnap esti befejező gyertyás körmeneten a község lakóinak háromnegyede résztvett. Pedig a kommunisták már az első nap megfenyegették az atyákat, hogy hagyják el a községet, mert ellátják a bajukat.

Mindszenty József hercegprímás 1947 nyarán meghirdette a Boldogasszony évét. Ennek során „az egész országban nagy tömegekben vett részt a nép a búcsújárásokon. Ennek egyrészt hitvallás jellege van, mert vallásukhoz való feltétlen és áldozatos ragaszkodásnak jele, másrészt a közösségi érzés és a vallási áhitat felemelő megnyilatkozása. A szegvári hívek eddig nem igen vették ki részüket ebből az általános vallásos megnyilatkozásból.” Ezért maga az új plébános is meglepődött, midőn „az 1948 július 26-i szentesi Szent Anna búcsúra 1500-an, a szegedi Havas Boldogasszony búcsúra 600-an, később a csongrádi nagyboldog-asszonyi búcsúra (aug. 15-én) 2000-en zárandokoltak lelkipásztoruk vezetésével. Mikor a csongrádi búcsúról visszatértünk, úgyszólván az egész község kivonult a temetőig, s nagy körmenettel vonultunk a templomhoz... A szegvári Kisboldogasszony búcsújára Szentesről, Mindszent-

ról, Derekegyházáról, Csanytelekről, főleg Csongrádról nagyszámú hívősereg érkezett. Az ünnepi szentmisét és szentbeszédet szabadtéri oltárnál Szolnoky János csongrádi apátplébános mondta.” Ugyanó áldotta meg november 1-én a háborús események következtében megrongálódott, s a hívek önkéntes adományai és munkája segítségével újjáépített kórógyszentgyörgyi kápolnát. Ugyancsak nagyrészt a hívek adakozásából cserélték ki újra a szegvári templom főkapuját 1948 decemberében. A következő évben kapott a templom villanyvilágítást, amit az tett lehetővé, hogy 1948 végén a községet bekapcsolták az áramszolgáltatásba. „26 gömbvilágító, 4 gyertyaégő, 2 csóvilágító, 2 szabad égő és 7 konnektor szolgáltatja a világosságot. Felavatása az egész község ünnepe volt.” A plébániára 1952 nyarán vezették be a villanyvilágítást.

1949 szeptemberében megszűnt az iskolákban a kötelező hitoktatás. „A szülőknek szeptember 15-ig nyilatkozniuk kellett az iskola igazgatóságánál, hogy kívánják-e gyermeküket hittanórára járatni. A szegvári katolikus szülők csaknem 100 %-ban eleget tettek jelentkezési kötelességüknek, bár az iskola helybeli vezetősége sok kellemetlenkedéssel nehezítette meg a dolgot... A hittan ellenőrzésére egy-egy tanerő van beküldve az osztályba.” A szülők kitartása az iskolai hittan mellett később sem csökkent, ezért az 1950–51. tanévben négy civil hitoktatót kellett beállítani az iskolai hitoktatásra, amelyre 573 tanuló jelentkezett. A következő tanévben már nehézségek mutatkoztak, s „az iskolai hitoktatás nagyon későn indulhatott meg, akkor is fölötte hiányosan.”

Pétery József püspök kezdeményezésére 1949 november 20 és 27 között eucharisztikus hetet rendeztek Szegváron is, s ezt a következő években is megismételték. „Minden este megtöltötték a hívek a templomot. A hét folyamán kb. 3000 áldozó volt, azontúl a hajnali szentmiséken (az adventi Roratékon) 350–400. Az eucharisztikus hét beszédeit a plébános maga tartotta, mert 24 órán túl nem engedélyezték a községben való tartózkodást”, így vendégszónokot nem lehetett hívni. „A karácsonyi előkészületül tervezett triduum szónoka, P. Csikós lazarista atya első beszéde után kényszerült elhagyni a község területét.” 1949 november 1-én szentelték fel a gyászszertartáshoz használatos új ércporsót, a tumbát és a ravatalterítőt.

A fokozódó politikai-hatalmi nyomás ellenére fellendülő hitéletet mutatja az a tény, hogy a szentáldozások száma az 1948.évi 45 ezerrel szemben 1949-ben 57.500 volt, tehát 28 %-kal növekedett. A növekedést jól érzékelteti az a tény, hogy lényegében azonos hívőszám mellett az 1920-as évek második felében évente 19 ezer, az 1930-as évek második felében 25 ezer volt a szentáldozások száma. „A gyermekek a kötelező hitoktatás és az ezzel együttjáró templomba-vezetés megszűnése miatt általában kevesebb buzgóságot tanúsítanak a szentáldozások terén. A felnőttek buzgósága viszont emelkedő tendenciát mutat” – állapítja meg a plébános. Még 1951-ben is 50 ezer felett volt a szentáldozások száma, az elsőáldozóké pedig 100 felett. A háború utáni első bérmálás 1946 május 23-án volt. Ekkor 423 hívő bérmálkozott, a következő alkalommal, 1951 április 16-án Pétery József püspök már 637 hívőnek szolgáltatva ki a bérmálás szentségét. Előtte négynapos előkészítő lelkigyakorlat volt.

Nagy Elek igyekezett új lehetőségeket biztosítani arra, hogy a hívek aktívan bekapcsolódjanak a liturgiába. Erről ő maga így ír: „Dr. Verdon Lajos főesperes

úr plebánosi működése alatt nagy hozzáértéssel megtanította a hívekkel a szentmise állandó részeinek énekeltetését, ill. recitálását. Így a hívek aktív módon bekapcsolódhattak a szent áldozatba. Viszont a népének csaknem teljesen elnémult a hívek ajkán, mert a templomban nem volt alkalmuk énekelni. Egyik legfontosabb teendőmnek tartottam az egységes Szent vagy Uram énekkönyv bevezetését, melyből mind a közös énekek, mind a közös imádságok a hívek rendelkezésére állnak. Sok énektanulás, buzdítás, 2 szépen sikerült templomi hangverseny és a hívek buzgó érdeklődése meghozta a kívánt eredményt. 1949 Karácsonyáig 1500 imakönyvet vettek a hívek, s a Szent vagy Uram énekeiből 200-nál többet megtanultak. Az egész környéken dicsérik a szegváriak szép énekét, mely most már a liturgikus énekek mellett a népének terén is mutatkozik. Az eucharisztikus mozgalom mellett a népének fellendülése is hozzájárul ahhoz, hogy a szentmiséket hétköznapiakon is buzgón látogatják a hívek, s hogy nagyon szeretik a vasárnapi nagymiséket.”

1951-ben került sor az orgona újjáépítésére és korszerűsítésére, amelyet Rieger Ottó üzeme végzett. A megújított, elektromos üzemű orgona 60 ezer forintba került, ami akkor igen nagy összeg volt, ezt az is mutatja, hogy a templom egyéb kiadásai abban az évben 19 ezer forintot tettek ki. 1952-ben Varjasi István kántor az évek óta megismétlődő üldözések és zaklatások hatására egészségében megrendülve, 40 évi működés után megvált a plébániától, s Csongrádra költözött, ahol felesége élt és dolgozott, akit mint tanítónőt már 1950-ben elűldöztek Szegvárról. A kántori teendőket ezentúl Béres László látta el. Az előző évben az egyházközségnek egy másik érdemes munkatársa, Robotka Mihály harangozó vonult nyugalomba 43 évi szolgálat után.

A TŰLÉLÉS ÉS A CSENDES ÁLLAGMEGŐRZÉS ÉVEI

1952 júliusában Nagy Elek plébánost a püspök az Állami Egyházügyi Hivatal felszólítására Hódmezővásárhelyre helyezte át káplánnak. Ez a visszaminősítés nyilvánvalóan szegvári eredményes működésének volt a „jutalma”. Helyére Gordos Simon került Isaszegről. Gordos 1917-ben született Etesen, s 1941-ben szentelték pappá Vácott. Szeptember 1-én vette át hivatalát, s vele együtt új hitoktató is érkezett az újmisécs Stein Ernő személyében, aki 2 évig maradt Szegváron. Az akkori légkörre jellemző, amit az új plébános a püspöknek küldött első lelkipásztori jelentésében ír: „Az első két hónap szinte szakadatlan harcban telt el híveinknek legvallásosabb, de egyben legkritikusabb tömegével, hogy meggyőződjenek új lelkipásztoraik egyházas fölfogásáról.” Az volt ugyanis a közvélemény, hogy „Szegvárra csak kommunista békepap jöhet. Bár személyemnek, mint szenvedő alanynak, mindez rendkívül nehéz volt, mert bizalmatlanságnak látszik, mint papnak azonban nagyon jól esett híveim ragaszkodása ahhoz az elvhez, hogy az ő papjaik mindenkor a Főpásztortól küldöttek legyenek.” Végül is sikerült elérni, hogy „híveink legnagyobb részének bizalma felénk fordult.” „Plébániám lelki képét egy mondatban így jellemezhetném: a szinte apácásan kifinomultan lelki életet élők csoportja és a másik véglet: Istentől és az Egyháztól évtizedek óta távol élők nem kisebb

csoportja, – középső helyet foglalja el az évenként nagyobb ünnepeken egyszer-kétszer a szentségekhez járulók közel kettő-háromezres csoportja. – Napi áldozók száma 70–80 körül változik. Ebben 10–15 férfi található. A vasárnapi áldozók pedig 180–200 körül váltakoznak. – Nagyobb ünnepeken 500–550-en áldoznak a három szentmisén. A vasárnapi szentmishallgatások átlagban 1500-tól 2000-ig váltakoztak (a 7 éven felüli katolikusok 25–30%-a). Nagyobb ünnepeken a jelenlévők száma majdnem kétszeresére emelkedett.” Ha ezeket az adatokat egybevetjük a tíz évvel korábbi hitéleti jelentés adataival, akkor azt látjuk, hogy az évek óta tartó erős ellenséges politikai és társadalmi nyomás ellenére a helyzet – a háborút követő évek vallási fellendülésének köszönhetően – még mindig lényegesen jobb volt, mint 1941-ben.

„A tanyak népe így is csak fölváltva – egyik vasárnapon a család egyik része, a másikon a másik fele – tudott szentmisét hallgatni. Hősiesség számba megy tanyasi népünk áldozatkészsége, hogy szentmiséhez jusson, a járhatatlan, víztől elöntött szegvári dűlőutakon. – Az esti 6 órai szentmisén még többen vannak, mint a reggeli félnyolcason. Az ünnepek fénypontja az ünnepi tízórai nagymise, amely bármely pap részére is – mind liturgikus szépségében, mind gyönyörű közös népénekében (ez a kettő Verdon Lajos és Nagy Elek öröksége) – felejthetetlen élményt jelent. Ennek fönntartása és továbbfejlesztése – közös próbák – állandó programunk. Kirívóan rossz a gyónás nélkül elhaltak arányszáma: 26 (76 halott közül), hirtelen halál ebből 10. – Feltűnően nagy azoknak a száma, akik házasságkötésük óta nem járultak a szentségekhez. Utóbbi időben szép számmal tértek meg a megátalkodottak táborából is, a közvélemény általános megállapítása szerint.”

„A modern kor egyik legsúlyosabb bűne, a gyermekek születésének kétségbeejtően csökkenő száma Szegváron elérte tetőfokát. Száz évvel ezelőtt majdnem 500 gyermek született az akkor még egész kicsiny Szegváron, jelenleg 118-at kereszteltünk meg. Nem az egyke, hanem az „egyse” hódít. (A jó plébános úr egyben tévedett: nem sejtette, hogy ez még nem a mélypont, mert 30 év múlva már fele ennyi sem lesz a születések és a keresztelések száma.) Csak háromról tudunk, akik keresztelés nélkül maradtak. Viszont nem egyszer egyéves-kétéves gyermeket keresztelnek meg utólag. Igen sok a férjhez nem ment idősebb hajadonok száma – 30–35 éves korig. Ez egészen speciális helyi jelenség. A község megöregedett általában: a lakosság több mint fele öreg, a gyerekek aránytalanul kevesen vannak. A házasságkötések száma 55. Tudomásom szerint mindenki megesküdött templomban is.”

A templom búcsúját a régi szokáshoz híven körmenettel ünnepelték. Igen látogatottak voltak az októberi Rózsafüzér-ájtatosságok, amelyek előtt szentbeszéd volt sorozatos téma feldolgozásával. Az adventi időszak elején és végén 3–3 napos triduumokat tartottak szentbeszédekkel. A Mikulás-est és a karácsonyi ünnepség alkalmával a templomban ezer-ezer gyermek részesült ajándékban, amelyet a hívek adtak össze. „Ujdonság volt még Szegváron a Jézuska jászolba helyezésének szertartása a tízórai szentesti zsolozsma után. – A hitoktatás a belső és külső iskolákban heti 17 órában tovább folyt.”

A templom is felújításra szorult már. Gordos Simon újrafestette és aranyoztatta a szentélyt. A szentély diadalívére ekkor festette Purgel Ferenc 17 éves

helybeli művész Munkácsy Mihály Golgota c. festményének másolatát (itt korábban egy „Dicsőség a magasságban Istennek” felirat volt.) Ekkor a templomhajó oldalfalait és a kórust is átfestették. „Szép világos lett az egész templom”. A költségeket teljes egészében a hívek adományaiból fedezték. Pedig – amint arra a plébános rámutatott – a hívek 95 %-a „a földművelő réteghez tartozik, akiket az adófizetés, a beszolgáltatások kötelezettsége, a folyton ismétlődő rossztermő esztendőök anyagilag olyan helyzetbe hoztak, hogy adományaik így is nagy áldozatkészségükről tesznek tanúbizonyságot.” Az egyházközség súlyos anyagi helyzetben volt, hiszen semmiféle fix jövedelemmel nem rendelkezett. „Nálunk egyházi adószedés nincs és nem is volt soha. Egyetlen és kizárólagos bevételi forrásunkat a vasárnapi templomi perselyek jelentik (ez általában 300 forint). Stólabevételünk – a hívek nehéz anyagi viszonyai miatt – elég csekély. Pl. temetés, esküvő igen sok alkalommal teljesen gratis történik.”

1953-ban Pétery József váci püspököt letartóztatták, majd a hejcei egyházi szociális otthonba internálták. Az egyházmegyét 16 éven át, 1953-tól 1969-ig Dr. Kovács Vince püspöki helynök, majd apostoli kormányzó irányította. Ő Gordos Simont Tápiószecsőre helyezte át, s szegvári adminisztrátorra Szomolányi Miklós szabadszállási lelkészt nevezte ki 1955 január 1-i hatállyal. Az 1920-ban Szentlászlón született Szomolányit 1943-ban szentelték pappá, s Szegvárra kerülése előtt Üllőn, Kecskeméten, Szentesen és Szabadszálláson dolgozott. Ő így kezdte a Historia Domust: „Lelkipásztori működésében az adminisztrátornak nagy könnyebbséget jelentett a négy hónappal előtte Szegvárra helyezett Valentin Tibor paptestvéri segítsége, ki előbb kápláni, majd hitoktatói minőségben, főleg a gyermekek és az énekkar vezetésével nagyon jó munkatársnak bizonyult.” Sajnos őt – ”mindenki őszinte sajnálatára” – 1955 novemberében Csongrádra helyezték, s ugyanonnan Kovács Imre került a helyébe. Ő egy évig sem maradt Szegváron, mert 1956 szeptemberében Jászkarajenőre helyezték át, s helyébe „egy igen kedves, finomlelkű újmisést, a hatvani származású Túróczi Józsefet nevezték ki”. Egy év múlva őt is tovább helyezték Szentesre, s ismét egy újmisést, Frank Pál jött Szegvárra, de ő már 3 évig, 1960 szeptemberéig működött itt „szeretettel és buzgósággal”. Ekkor Isaszegre helyezték. Helyette ismét újmisést, Beke József lett a hitoktató 1963-ig.

Béres László kántor 1954-ben katonai szolgálatra vonult be. Néhány hónapig a káplán helyettesítette, majd Vangel Gyulát alkalmazták kiegészítő kántorként. „Végleges kántor alkalmazása javadalom hiányában nem lehetséges. Egyházi adó egyáltalán nem lévén, egyházközségi fizetést nem lehet biztosítani, a kántori lakás pedig még Nagy Elek idejében állami tulajdonba ment át.”

Az egyházközség nagy ünnepe volt 1955 szeptember 25-én a bérmálás, midőn 382 hívő részesült a Szentlélek megerősítésében. Öt év múlva, 1960 május 8-án pedig 412 volt a bérmálkozók száma. Ekkor Kovács Vince váci apostoli kormányzó mellett Szabó Imre esztergomi segédpüspök is bérmált Szegváron.

1955 nyarán a hívek adakozása lehetővé tette, hogy helyreállítsák a templomtorony keresztjét, amelyet egy évvel korábban egy nagy vihar megdöntött.

Időszerűvé vált „a templom erősen viharvert külsejének megújítása” is. Ennek első lépéseként 1956 nyarán a toronysisak bádoggját és a toronyóra számlapját festették újra rozsdamentes festékkel. 1957 nyarán került sor a külső falak renoválására, az esőcsatorna kicserélésére, valamint a templompadló mozaikpadozatának kijavítására. A költségeket (80.000 Ft.) a hívek adományából és az 1956 őszén bevezetett önkéntes egyházi hozzájárulásból fedezték. 1959-ben készült el a bejárat előtti aszfaltjárda, 1960 tavaszán pedig a templomkert kovácsolt vas kapuja.

1958 februárjában megnövekedett, 32 fős létszámmal újjáalakult a képviselőtestület, amely elkészítette az első költségvetést az egyházközségi hozzájárulás alapján. Ez családonként és „évente nem egészen tíz tojás árának felel meg. De ez sem folyik be, vagy csak nagy panaszsal – jegyzi meg a Historia Domusban. Ma kegyúrral és állammal vagy községgel nem sok baja van a lelkipásztornak. De a szűkkeblűség az emberekben, akár gróf, akár paraszt, egyaránt lehangoló.”

„1960 első napjaiban, hosszú heteken, sőt hónapokon át tartó agitálás eredményeképpen itt is termelősövetkezetekbe tömörült az egész parasztság. A kezdeti kedv nem volt éppen lelkesnek mondható” – olvassuk a Historia Domusban. „Lelkipásztori vonatkozásban: kényes szerep jut a papnak. Meg kell nyugtatnia az embereket, a kétségbeeséstől visszatartani híveit. Eközben azok, akik jó anyagi körülmények közé jutnak, egyáltalán nem, vagy csak igen kevésbé segítenek egyházukon, a szegények pedig – s ezek vannak többségben a templomjárók közt – maguk is segítségre szorulnak. Hátra van az örök evangéliumi megoldás, mely minden válság-korszakban megmentette az Egyház lelki-erkölcsi küldetését a világhoz: a szent szegénység szelleme.”

1961 június 25. nagy ünnepe volt a szegvári egyházközségnek. A község szülötte, Gila György ekkor mutatta be első szentmiséjét a szegvári templomban, ahol 1938 óta nem volt első szentmise. Akkor Vangel Imre (1961-ben Uri-i plébános) lépett az oltárhoz, „most pedig ismét egy Vangel Imre, előbbinek unokaöccse köszöntötte az újmisést azok nevében akik az oltár felé vezető úton követni óhajtják.” A második Vangel Imre ez évben lett a budapesti Központi Szeminárium növendéke, s 1966-ban szentelték pappá.

1961 szeptember 14-én Szomolányi Miklóst hatévi szegvári működés után Nagykőrösre helyezték. Szegvárra pedig a 60 éves, 1926-ban pappá szentelt Csák Lajost, 1947 óta mindszei plébánost nevezték ki adminisztrátornak. Ő nem tett bejegyzéseket a Historia Domusba. Az ő idejében készült a templomkert kerítése. Beke József hitoktatót 1963-ban Privári István, majd 1964-ben Zselepszky György váltotta fel, aki 4 évig működött a községben. Utóda 1968 és 1972 között Kókai Pál, majd 1972 júniusától Bujdosó Gábor volt.

A hatvanas és hetvenes években Nyugat-Európában és hazánkban egyre nagyobb mértékben elterjedt a vallási közömbösség, növekedett az egyháztól és a templomtól való elidegenedés. Mindez Szegváron is érezhető volt. A vallásokat rendszeresen gyakorló hívek száma egyre csökkent. Ezt jelzik a statisztikai mutatószámok is. 1952-ben a vasárnapi szentmiséken rendszeresen 1500–2000 hívő vett részt, az 1980-as évek végén 3–400. A szentáldozások száma 1951-ben 50 ezer felett volt, az 1970-es években már csak évi 12–13 ezer.

1960-ban több mint 400-an bérmálkoztak, 1978-ban 144-en, 1982-ben 84-en, 1987-ben 38-an, 1991-ben pedig 42-en. Az elsőáldozók száma az 1950-es évek elején 100 felett volt, az 1970-es években 30–40, az 1980-as években 20–30 között mozgott. Mindebben természetesen szerepet játszott az is, hogy az elvándorlás következtében 1941 után a község lakossága, s ezen belül a katolikusok száma is csökkent, 1970-ig 1600 fővel. 1956 után a születések száma is erősen visszaesett: az 1960-as években 26 %-kal kevesebben születtek Szegváron, mint az 1950-es években, s 35 %-kal kevesebben, mint 1945 és 1950 között. Az 1960-as évek második felében már csak 12 születés jutott minden ezer lakosra szemben 13 halálessel (vagyis természetes csökkenés is mutatkozott, tehát a népesség már nem reprodukálta önmagát).

Az állami és az egyházi anyakönyvek adatainak összehasonlítása arra mutat, hogy 1945 előtt lényegében minden újszülöttet megkereszteltek, s minden halott egyházi temetésben részesült. Lényeges változás ezen a téren 1945 után sem történt: 1945 és 1960 között legfeljebb 1–2 %-ra, az 1960-as években pedig 4–5 %-ra tehető azoknak az újszülötteknek az aránya, akiket nem kereszteltek meg. 1990-ben az iskolai tanulók 84 %-a meg volt keresztelve (az akkor a szegvári plébániához csatolt Nagymágocson és Árpádhalmon csak 61%-a.) De a megkeresztelteknek már csak egyharmada járt a templomi hitoktatásra, s a hittanosoknak is csak egyharmada vett részt a vasárnapi szentmiséken. Ez azt jelenti, hogy a megkeresztelt gyerekeknek csak 10 %-a járt rendszeresen misére. (Nagymágocson és Árpádhalmon csak 3–4 %-a.) Az elhúnytaknak ugyanezen években legfeljebb 4–6 %-a nem részesült egyházi temetésben. Az egyházi házasságkötések száma már jóval nagyobb mértékű csökkenést mutat: 1945 és 1950 között évente átlagosan 67 házasságot kötöttek a szegvári templomban, az 1950-es években 51-et, az 1960-as években 37-et, az 1970-es években 23-at, az 1980-as években pedig 14-et.

1973 július 1-én Csák Lajos nyugdíjba ment (a következő évben meghalt). Helyette Bánk József püspök Szathmáry Attila szelevényi plébánost küldte Szegvárra, aki 1927-ben született Kecskeméten, s 1951-ben szentelték pappá. Ugyanakkor Bujdosó Gábor hitoktatót is áthelyezte Hódmezővásárhelyre, s közölte, hogy a paphiányra való tekintettel egyelőre nem tud káplán-hitoktatót küldeni Szegvárra. Így a plébánián, ahol 1826 és 1918 között három, 1918 és 1973 között két pap működött, a plébános ismét egyedül maradt, mint az alapítást követő első évtizedekben. Az iskolai (77 beírt hittanos) és a templomi hitoktatást (30 fő) ezentúl a plébánosnak kellett ellátnia. Emellé járultak olyan feladatok, amelyek korábban vagy nem voltak szokásban, vagy a káplánok és egyéb kiegészítők (apácák) látták el őket: pl. a karácsonyi misztérium-játék és betlehemezés betanítása, család- és beteglátogatás. A meglehetősen elhanyagolt állapotban lévő templom és plébánia is felújításra szorult. Némi segítséget jelentett, hogy Szegváron töltötte betegszabadságát az itteni születésű id. Vangel Imre úri plébános, aki a vasárnapi esti szentmisét mondta és gyóntatott. Őt azonban 1974 augusztusában nyugdíjazták, s Székesfehérvárra költözött. Ekkor egy évre ismét káplánt kapott a szegvári plébánia Mészáros József újmiséés személyében. De az ő távozásával, 1975-ben végleg megszűnt a káplán-hitoktatói állás Szegváron.

1974 májusában 38-an járultak – egy éves előkészítés után – az első szentáldozáshoz. „Sajnos, az elsőáldozás után a többség elmaradozott a templomból”. Ebben az évben vezették be az adventi lelkigyakorlatot, amelyet ezentúl minden évben megtartottak. 1975-ben a kórógyparti és a derekegyházdali iskolákban is volt elsőáldozási előkészítő, így az elsőáldozók száma 53-ra emelkedett, de a következő évben ismét visszaesett 36-ra, s azután folyamatosan tovább csökkent.

Mivel a hitoktatói állás megszűnt, s a megelőző tanévben az iskolákban sok kellemetlenkedés történt a hitoktatással kapcsolatban, 1975-től csak a templomban volt hitoktatás a vasárnapi diákmise után, két csoportban. „Azóta a diákmisén és a templomi hitoktatáson sokkal többen (kb. 70–80-an) vesznek részt mint korábban.” Télen a fűthető sekrestyében volt az oktatás. A plébános a kórógy-szentgyörgyi kápolnában is tartott hitoktatást.

A felnőtt hívek „alkalmi” oktatására az évfordulós gyászmisék nyújtottak lehetőséget, amelyek családi jellegűek. „Vidékről is összejönnek erre a napra, többen meggyónnak, megáldoznak. A homíliát úgy választom meg, hogy ennek a «társaságnak» szóljon elsősorban, mert van köztük nagyon sok, aki egyébként nem jár templomba. Csak ilyenkor lát misét, papot. Ehhez a réteghez csak ekkor jutok hozzá.”

1976 advent első vasárnapján érdekes esemény volt az a görög szertartású mise, amelyet Gulyás Attila görög katolikus lelkész mondott. „Nagy volt az érdeklődés a faluban, tetszett is a híveknek.” Nagybőjtben és adventben 4–4-napos lelkigyakorlatok voltak, amelyeken „elég szép számmal jöttek össze a hívek. 100–130 áldozó volt esténként”. 1977 óta a betegek szentségét közös szertartás keretében veszik fel az arra rászoruló hívek. Ezt a szertartást mindig meghívott vendégpap végezte; első alkalommal, az idős hívek nagy örömeire, az egykori plébános, Nagy Elek főesperes. A bérmálás szentségét pedig 1978 április 23-án Mihácz József püspöki helynök szolgáltatta ki 144 hívőnek. 1979 augusztus 10-én Szathmáry Attila plébánost kerületi esperessé nevezték ki.

A JUBILEUM JEGYÉBEN

Az 1970-es években a templom már igencsak rászorult a külső és belső felújításra. A hívek szép összegeket adományoztak erre a célra. A betlehemező gyerekek egész keresményüket, 6000 forintot, felajánlották. 1974–75-ben a toronysisak, a huszártorony, a tetőzet és az esőcsatorna kijavítására került sor. 1980-ban a harangozást állították át elektromos üzemre. A további lépések azonban elodázódtak az anyagiak hiánya miatt. Csak 1981-ben vehette kezdetét a külső tatarozás, amelyet Rapport István gyulai kőműves végzett. Az Országos Műemléki Felügyelőség 70 ezer forintos hozzájárulásán kívül a teljes összeget, kb. egymillió forintot, a szegvári hívek adták össze. A kívülről megújult templomot 1982 szeptember 19-én Marosi Izidor segédpüspök szentelte fel, aki ugyanekkor 84 hívő számára a bérmálás szentségét is kiszolgáltatta.

Időközben a kórógy-szentgyörgyi kápolna életveszélyessé vált, ezért le kellett bontani. Bánk József érsek-püspök azt javasolta, hogy ne építsék fel újra,

inkább a templom belső kifestésére és fűtésére fordítsák az erre szükséges összeget. De az idős és beteg hívek, akik nem tudtak a 3 kilométerre fekvő Szegvárra bejárni, hiányolták a szentmisét, ezért a plébános 1986-ban misézési engedélyt kért Purgel Mihályné házában, ezt azonban egyelőre nem kapta meg.

1983 október 1-én Szathmáry Attila átvette a hódmezővásárhelyi Szent István plébánia vezetését. Szegvárra pedig helyébe Frajna András monori káplánt nevezték ki plébánosnak. Frajna András 1937-ben született Váckisújfaluban, s 1963-ban szentelték pappá Vácott. Káplánként illetve hitoktatóként működött Sándorfalván, Lajosmizsén, Kispest-Munkástelepen és Monoron.

Az új plébános legfőbb gondja – tekintettel arra, hogy közeledett a templom építésének 250. évfordulója – a felújítás folytatása és befejezése volt. Hátra volt még a belső tér megújítása: a belső festés, de előbb ki kellett cserélni az elavult elektromos hálózatot. Régóta esedékes volt már a templom fűtésének megoldása. A főoltár restaurálása is időszerűvé vált, hiszen a legutolsó felújítás óta már egy évszázad telt el. Az orgona pedig szinte használhatatlanná vált már. A plébánia épületén is jelentős munkálatok elvégzése vált szükségessé. Mindezekre 1983 végén öt éves munkaterv készült, mintegy 2 millió forintos költségelőiránnyal.

E nagy munkálatok keresztülvitelében az új plébános ismét a képviselőtestületre kívánt támaszkodni, amely az előző években nem igen működött. A képviselőtestületet 1985-ben megújították, 17 rendes, 4 pót és 7 tiszteleti taggal. Világi elnöke Bari István, majd 1990-től Ternai József volt. 1987-ben a képviselőtestület létszáma 33-ra emelkedett. A tervbe vett munkák költségeinek fedezésében ismét csak a hívek áldozatkészségére lehetett számítani, akiknek száma pedig az elmúlt évtizedek során erősen megcsappant. A vasárnapi miséken rendszeresen 3–400 hívó vett részt, a nagyobb ünnepeken (Karácsony, Húsvét) 5–700. Az egyház költségeihez rendszeresen 65 család, rendszertelenül, időnkénti adományokkal 123 család járult hozzá az 1980-as évek első felében. Ezek a családok most ismét igen nagy áldozatkészségről tettek tanúságot, mikor az említett munkálatokra szükséges összegnek nagyobb részét összegyűjtötték. A hívek társadalmi munkával is hozzájárultak a templom és a plébánia megújulásához. A templomkertben lévő hársfák virágait és leveleit 1984-től kezdve minden évben a hívek szedték le, s az ezek értékesítése révén befolyt összeget a templomfestésre ajánlották fel. Az első évben ez az akció 19630 forintot eredményezett. A tatarozás költségeihez csak külföldről érkezett lényeges segítség: az Europäisches Hilfsfond-tól, az Ostpriesterhilfe és a bécsi Caritas részéről 407 ezer forint, ezenkívül itthon beszerezhetetlen anyagok (pl. a Baurex nevű vegyszer a szárítóvakolathoz, aranyfüstlemez az oltárok felújításához) és alkatrészek az orgonához. A püspökség kölcsönrel segített, az Országos Műemléki Felügyelőség pedig a főoltár restaurálásához járult hozzá 80 ezer forinttal.

1984 elején megtörtént az elektromos hálózat felújítása. Ezután kezdetét vehette a belső tér megújítása. Ezt a külső tatarozáshoz hasonlóan Rapport István vállalta. A belső vakolatot tavasszal két méter magasan leverték, a falat félévig száradni hagyták, majd Baurex vegyszeres szárítóvakolatot raktak fel.

Ezután került sor a festésre, amelynek során a mennyezet igen rossz állapotban lévő, s művészi szempontból értéktelen festményeit lefestették. Csak a szentély diadalívén lévő, 1954-ben festett Golgota-kép maradt a helyén, ezt maga az egykori alkotó, Purgel Ferenc restaurálta. 1984 október végére elkészült a templomfestés, amely 560 ezer forintba került, s ehhez járult az elektromos hálózat felújításának 173 ezer forintos költsége. 1985-ben kezdetet vette a templom elektromos fűtésének szerelése, s az év végén elkészült az új világítási rendszer is, amelyet Debreceni József középiskolai tanár tervezett. Az új világításhoz a csillárt a monori egyházközség ajándékozta a szegváriaknak.

Az 1986. év nagy eseménye a barokk főoltár és a rajta lévő szobrok (Szent István, Szent Imre, Keresztelő Szent János, Izaiás próféta, angyalok) restaurálása volt. Ezt az „Antikart”, az Országos Műemléki Felügyelőség Szakrestaurálási Leányvállalata vállalta. Az oltárt februárban szétszedték, Budapestre szállították, ahol elvégezték a szakszerű restaurálást és konzerválást, majd összeállították. Műszaki átadására október 16-án került sor. A restaurálás 913 ezer forintba került. Már csak egy nagyobb munkát, az orgona felújítása volt hátra. Ehhez azonban egy sor csak külföldön beszerezhető alkatrészre, elsősorban egy korszerű villanymotorra és teljes Cornett-sípsorra volt szükség. Ezek a bécsi egyházi segélyszervezet, a Caritas támogatásával 1990 márciusában megérkeztek, s augusztus 26-án Stein Ernő kiskunsági főesperes, egykori szegvári káplán felszentelte az új orgonát.

Közben természetesen kisebb munkák is bőven akadtak a templom körül: a szobrok és a keresztelőkút restaurálása, a tető javítása, az esőcsatornák kicserélése, duplaablakok és új oldalajtók behelyezése, villámhárító felszerelése, stb. 1988 novemberére készült el a 18. századi Szent József szobor szakszerű felújítása. 1991-ben pedig a szintén 18. századi Nepomuki Szent János szobor restaurálására került sor. 1989 nyarán a templom körül próbaásatást végeztek Dr. Vörös Gabriella, a szentesi múzeum igazgatója vezetésével. Megállapították, hogy azok a régi falmaradványok, amelyek a jelenlegi templom alapját képezik nem az Árpád-korból valók, pontos időmeghatározást azonban ez a szerény munkát nem tett lehetővé. 1986-ban megtörtént a plébánia teljes külső és belső felújítása is, 1990-ben pedig vendégszobával bővült az épület. 1991 nyarán a templom és a plébánia egy magát szerénységből megnevezni nem kívánó hívőtől értékes ajándékot kapott: egy Aquapol falszárító berendezést, amire mindkét épületben nagy szükség van az erős nedvesedés miatt. Azóta mindkét épület levegője sokkal egészségesebb.

Közben tovább folyt az egyházközség mindennapi élete. A nagyböjti és az adventi lelkigyakorlatokra csaknem minden alkalommal vendégszónokot hívtak, nem egy esetben olyanokat, akik korábban plébánosként vagy káplánként működtek Szegváron. Ugyancsak vendégpap végezte rendszerint a templombúcsú ünnepi szentmiséjét és a betegek kenetének kiszolgáltatását. Elsőáldozások előtt a szülők részére is tartottak lelkinapot. Az úrnap körmeneteknél újítás 1984 óta a virágszönyeg, amelyet az ifjúsági hittanos fiatalok készítenek, 1989 óta pedig nemcsak oltárt, hanem sátrakat is állítanak a körmenet négy állomásán. Az egykori plébános, Verdon Lajos halála évfordulóján, június 30-

án mondott szentmisén 1985-ben hosszabb szünet után újra felcsendültek a „Szegvári mise” gregorián dallamai. Ezt a misét 1989 óta valamennyi egykor Szegváron szolgált elhúnyt lelkipásztorért mondják. 1986 június 18-án, vasárnap este a szegvári templomban tartotta ezüstmiséjét a községben született Gila György mórícigáti lelkész. 1985-ben érdekes kezdeményezés volt két jeles katolikus szakember; Bergmann Erzsébet pszichologus és Peterle Teréz gyermekorvos előadása a szülők részére. Sajnálatos, hogy a csekély érdeklődés miatt ennek a kezdeményezésnek nem lett folytatása. Remélhetőleg hagyományá válik viszont a kerek (10, 15, 20, 25 stb.) évfordulójukat ünneplő házaspár összehívása és közös megáldása, amelyre először a jubileumi évben, 1986 december 26-án került sor, 60 házaspár részvételével, s a szertartást az idősebb házaspárok öröme egykori plébánosuk, Nagy Elek főesperes végezte.

A vallási élet némi fellendülését jelzi a 80-as években a szentáldozások számának emelkedése: az évtized első felében 13–14 ezer volt évente, a jubileumi 1987-es évben pedig már megközelítette a 18 ezret. Még nagyobb számban emelkedett a templomi hitoktatásra járó gyermekek és fiatalok száma: az évtized első éveiben 40 és 50 között volt, 1986-ban már meghaladta a százat, 1988-ban pedig mintegy 200 gyermeket jelentettek be templomi hitoktatásra. A következő években 150–170 körül volt a rendszeres hittanosok száma, a megkeresztelt iskolai tanulóknak kb. egyharmada. Igaz, hogy a hittanosoknak is csak kb. egyharmada vett részt többé-kevésbé rendszeresen a vasárnapi szentmiséken.

1986 szeptember 7-én a templombúcsú napján kezdetét vette a szegvári katolikus közösség nagy ünnepe, a jubileumi év, amelynek előkészítése és méltó megünneplése a megelőző években az egyházközség egyik főgondját képezte. A 250 éves templom kívül és belül teljesen megújult erre az évfordulóra, s októbertől már a szép barokk főoltár is teljes pompájában ragyogott a szentélyben. A jubileumi év egyik kiemelkedő eseménye volt 1987 március 16 és 22 között a 40 év után ismét megtartott missziós lelkigyakorlat. A lelkigyakorlatos beszédeket ugyanaz a Faddi Othmár ferences atya mondta, aki 1948-ban is vezette a missziót. A nagyheti és húsvéti szertartásokra meghívták Szegedről az egykori szegvári kántort, Varjasi Ottót, aki erre az alkalomra családtagjaiból alkalmi zenekart és énekkart szervezve jött szülőfalujába. Húsvétkor az énekkar és a hívek ismét a Szegvári misét énekeltek. Varjasi Ottó a következő években is többször kisegítette a szegvári templomot kántorhiány idején.

Húsvét szerdáján, április 22-én került sor a szegvári papok miséjére. Erre minden még élő papot meghívtak, aki valamikor Szegváron lelkipásztorkodott, vagy itt született. A szertartást vezető Nagy Elek főesperes, Hódmezővásárhely-belvárosi plébánossal együtt 13 pap mondta a szentmisét: Stein Ernő kunsági főesperes, kiskunfélegyházi plébános, Szomolányi Miklós nagykátai esperes-plébános, Szathmáry Attila kerületi esperes, a hódmezővásárhelyi Szent István egyházközség plébánosa, Vangel Imre püspöki tanácsos, kiskunhalasi plébános, Frank Pál tápiógyörgyei esperes-plébános, Gila György mórícigáti lelkész, Zselepszky György jászszentlászlói plébános, Krista Menyhért nyugalmazott plébános, Kókai Pál tömörkényi plébános, Mészáros József nyár-

lőrinci plébános, Privári István nógrádi plébános és Kovács János sashalmi káplán. Betegsége miatt nem tudott eljönni Valentin Tibor kerepestarcasai és Turóczi József bujái plébános. A püspök úr megbízásából ugyancsak Nagy Elek tartotta a bérnialást is május 24-én. A főesperes ez alkalommal egy Szent Kereszt ereklyét ajándékozott a templomnak, amelyben egykor ő is oly sok szentmisét mutatott be. A Verdon emlékmiséjén június 30-án a 90 éves Krista Menyhért mondta, aki 1929 és 1935 között volt népszerű hitoktató Szegváron. Augusztus 30-án a betegek és öregek napján Valentin Tibor kerepestarcasai plébános, egykori szegvári káplán, maga is súlyos beteg, tartotta a betegek szentségének kiosztását megelőző elmélkedést.

A jubileumi ünnepek tetőpontját a szeptember 6-i templombúcsú jelentette. Előző este Nagy Károly püspöki káplán mondta a szentmisét, utána gyertyás körmenet volt, amelyen a hívek a Gyertyaszentelőkor megszentelt emlékgyertyákkal a kezükben vettek részt. Másnap a reggeli misét Zsótér Antal csongrádi esperes-plébános mondta, az ünnepi misét pedig Marosi Izidor, az ezévből beiktatott váci püspök. Szentmise után körmenet volt, majd délben 7 fogásos ünnepi ebéd több mint 70 vendéggel. A jubileum alkalmával a templomban márványtáblát helyeztek el annak emlékére, hogy „a szegvári hívek adományából belső megújítást nyert 250 éves templomunkat megáldotta Marosi Izidor megyéspüspök”. A táblát az egyháztanács kőfaragó tagja, Ternai József készítette. Ez alkalommal emlékképek, matricák és kerámiaplakettek is készültek. A matricán lévő grafika Szabó Judit egyháztanácsos műve.

1987 szeptemberében a püspök úr a paphiányra való tekintettel lelkipásztori ellátásra Szegvárhoz csatolta a 30 illetve 37 kilométerre fekvő Nagymágocsot és Árpádalmát, ahol évek óta nem volt plébános, csak egy 72 éves kapucinus, Felicián atya (Neubauer József) élt a községben. „A templom és a plébánia épület szinte romos már. Még elesettebb a lelkek állapota. Hitoktatás sem iskolában, sem templomban nincs. A hívek 9–12-en járnak misére jó időben vasárnap, hétköznap senki nem jön szentmisére.” Így jellemzi az ottani helyzetet Frajna András szegvári plébános. Előbb a plébániát hozták helyre, majd sor került a nagymágócsi templom külső tatarozására, amely 1991 nyarára készült el, elsősorban külföldi segítséggel. A szegváriak is hozzájárultak ehhez adományaikkal. Mind a nagymágócsi, mind az árpádalmi templomban fűthető hitantermet alakítottak ki a püspök úr adománya segítségével. A plébános új feladatköre a szegváriakat annyiban érintette, hogy a vasárnapi nagymiséjét át kellett tenni 10 órától 9-re, hogy 11-kor Nagymágocsra, majd délután 2-kor Árpádfalván is szentmisét mondhasson.

1987 október 18-án vasárnap délután a budapesti Egyetemi templom ének-és zenekara adott hangversenyt Dauner János szalézi atya, karnagy vezetésével. A szentmisét a kórus régi tagja, Hegyi Balázs újmisést mondotta. Dauner atyáék 1991 tavaszán ismét nagyszerű hangversenyt adtak a templomban. November 14-én, szombaton délután pedig Sillye Jenő és barátai jöttek el és adták elő modern hangvétellű, gitárral kísért vallásos dalaikat. A halottak hónapjára az öreg-temető kőkeresztjét varázsolta újjá Szarvas János helyi kőfaragómester. November 22-én Krisztus király napján a családok felajánlását újították meg. A jubileumi évet záró adventi lelkigyakorlatot Dr. Fila Lajos

péceli plébános tartotta. A jubileumi év végén Marosi Izidor püspök Frajna András plébánost címzetes esperessé nevezte ki.

Az 1988-as évet Frajna András plébános ezüstmiséje és két zarándoklat tette emlékezetessé: az egyik Ausztriába, ahol a hívek II. János Pál pápával találkoztak, a másik pedig Vácra a Szentjobb tiszteletére. Ez utóbbin különösen sokan és nagy áhitattal vettek részt. A politikai átalakulás megindulásával az egyház számára is kedvezőbb idők látszottak beköszönten. Ennek jele volt, hogy a templomi hittanra kb. 200-an iratkoztak be. Ezért ősszel már 3 hitoktatónó állt munkába, közülük kettő szociális testvér. 1991-ben az iskolában is megindult a hittanoktatás.

1990 áprilisában két erdélyi katolikus pap, a nagyszebeni és a csikdelnei plébános Szegváron járt. Ez volt a kezdete annak a barátságoknak, amelynek során Szegvár és Csíkpálfalva testvérközségi kapcsolatra lépett egymással. Augusztus végén az erdélyi testvérközségből 30 gyermek érkezett Szegvárra, s elkísérte őket Ferenc Imre csikdelnei plébános is. A székely gyerekek 10 napot töltöttek a községben, családoknál elhelyezve. Gazdag program várta őket: kirándulások, városnézések, sport, játék. Itt tartózkodásuk végén műsort adtak a kultúrotthonban. Ferenc Imre pedig három, a hívek szeme láttára sajátkezűleg faragott gyertyatartóval ajándékozta meg a templomot. A következő év augusztusában a szegvári gyerekek viszonzták a látogatást Csíkpálfalván. Az ebben az évben elkészült új orgonán Nagy János szentesi zeneiskolai igazgató adott két ízben is hangversenyt.

1991 június 15-én ismét bérálás volt a templomban: Katona István segédpüspök 42 hívőnek szolgáltatta ki a szentséget. Június 30-án este a szegvári születésű papok mutattak be közös szentmisét, arra emlékezve, hogy Gila Györgyöt 30 éve, Vangel Imrét 25 éve, Kovács Sándort 20 éve, Kovács Jánost 11 éve szentelték pappá. A szegvári hívek augusztusban a Magyarországra látogató II. János Pál pápa pécsi miséjén vettek részt.

1991 szeptemberében Frajna Andrászt Monorra helyezték. Utolsó itteni szentmiséjén azzal búcsúzott híveitől, hogy „élete legboldogabb 8 évét töltötte Szegváron.” Utóda Zsadányi József lett.

FORRÁSOK

A szegvári plébánia történetének főforrása – időnkénti hiányai (1810–1817, 1911–1948, 1961–1973) ellenére is – a *Historia Domus*, amelyet 1836-ig latin, ettől kezdve pedig magyar nyelven vezettek. Az első évszázadra vonatkozóan gazdag anyagot tartalmaznak a *Canonica visitatio*-k jegyzőkönyvei, amelyek közül az 1745, 1778, 1784 és 1842. évekből merítettünk sok adatot. 1850-től kezdve rendelkezésünkre áll a plébánia irattára is. Ebben az iratok időrendben találhatóak, de egyes fontosabb kérdéscsoportokra vonatkozó iratok külön fasciculásokban vannak összegyűjtve. Ilyenek az 1860-as évek inségakcióra vonatkozó iratcsomók, valamint az Alapítványok, Egyesületek, Egyházközség, Óvoda, Religiosae (női szerzetesrendek), és a Vicarius feliratú fasciculások. A

népesedési viszonyokra vonatkozóan az 1742 óta vezetett keresztelési, halálzási és házassági anyakönyvek adatait dolgoztam fel.

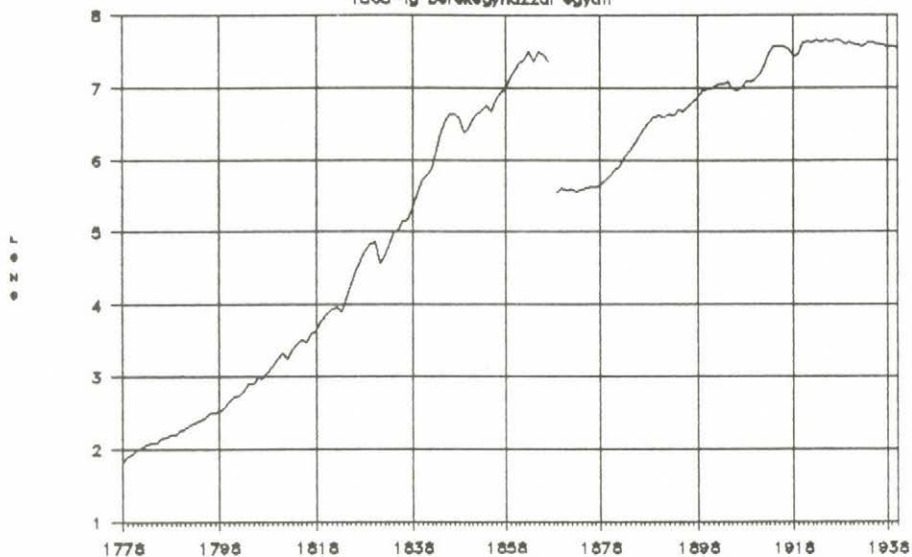
A nyomtatott források közül Forray József Sándor: Szemelvények Szegvár múltjából című kis könyvét (Szeged, 1934), valamint a Szociális Testvérek Társasága havi folyóiratának, A Testvérnek évfolyamait hasznosítottam. Adatokat merítettem a váci egyházmegye Schematismusaiból és A váci egyházmegye történeti névtára c. munkából (2. rész. A papság éleadatai. Vác 1917.)

A Verdon-korszak és az 1945 utáni évtizedek történetének megírásában nagy mértékben támaszkodtam az egykori szegvári papok és az idősebb hívek szóbeli visszaemlékezéseire. Ilyen emlékezések magnószalagra mondásáért vagy írásbafoglalásáért, valamint egyéb adatok összegyűjtéséért köszönet illeti Szomolányi Miklós volt szegvári plébánost, Krista Menyhért egykori szegvári káplánt, Zsadányi József plébánost, Varjasi Ottó kántort, Máté Bertalan muzeológust, valamint Agócs Anna, Bánfi Antalné Bihari Veronika, Banka Pál, Baráth Amália, Bihari János, Bihari Jánosné Pászti Ilona, Bihari Pál, Bihari Pálné, Bozó Pál, Gila Veronika, Krecsmarik Lászlóné Kecskés Julianna, Marton Pálné Vigh Veronika, Nagy Imre, Piti Magdolna, Piti Mihály, Rozgonyi Pál, Rozgonyi Pálné, Rozgonyi Mária, Szécsényi János, Tóth Lászlóné Berezvai Jusstina szegvári híveket.

Végül, de nem utolsó sorban a szerző hálás köszönettel tartozik Frajna András volt szegvári plébános úrnak az adatok összegyűjtése és a szóbeli visszaemlékezések magnóra vétele terén nyújtott értékes segítségéért.

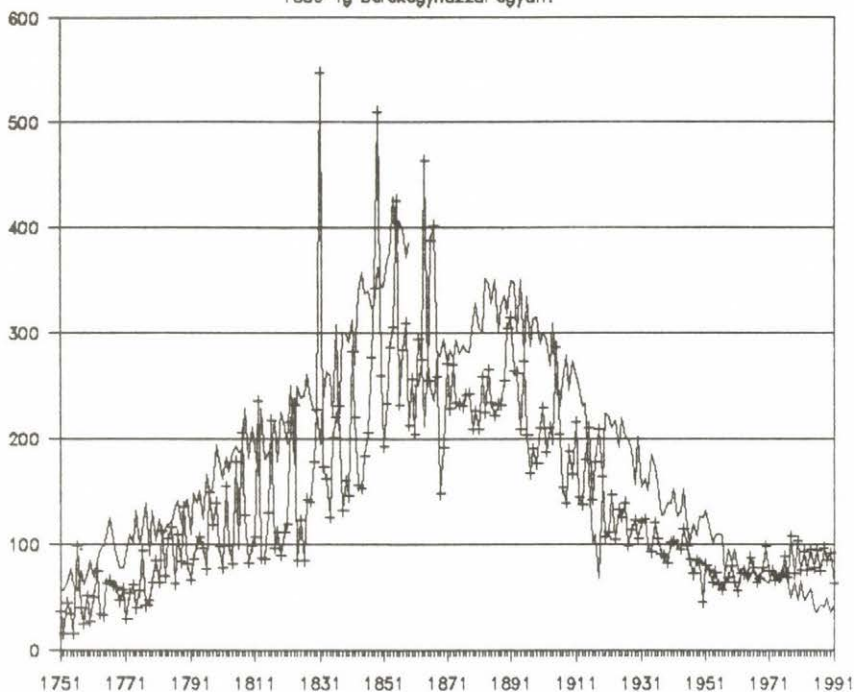
Szegvár. Római katolikus népesség

1868-ig Derekegyházzal együtt

Születések és halálozások száma.

1859-ig Derekegyházzal együtt.

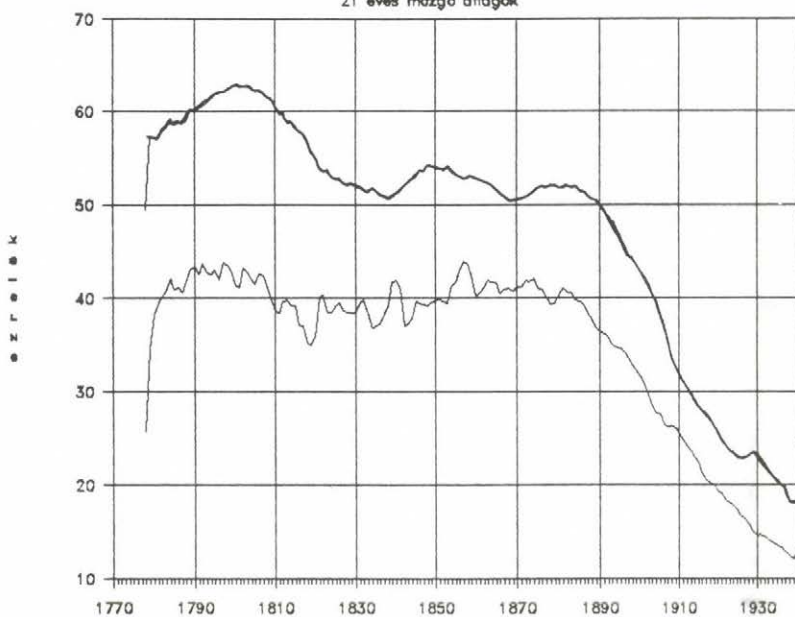

— születések

+ halálozások

Születések és halálozások, ezrelékben

21 éves mozgó átlagok

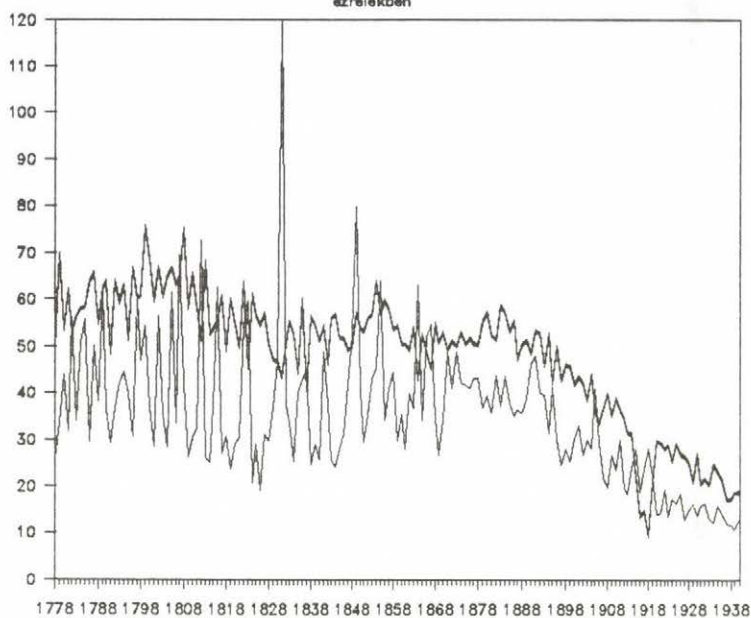

— születések

— halálozások

Szegvár. Születések és halálozások

ezrelékben

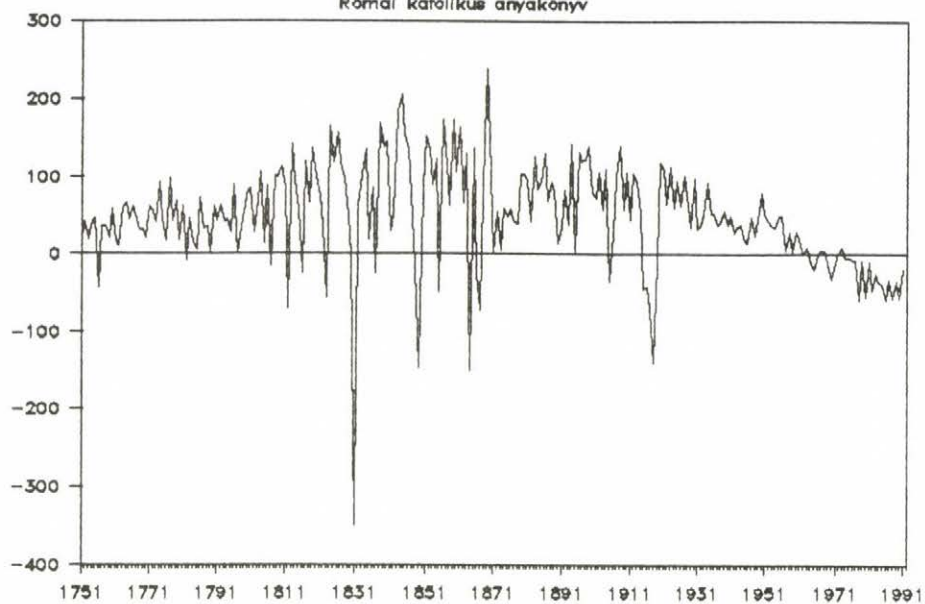

— születések

— halálozások

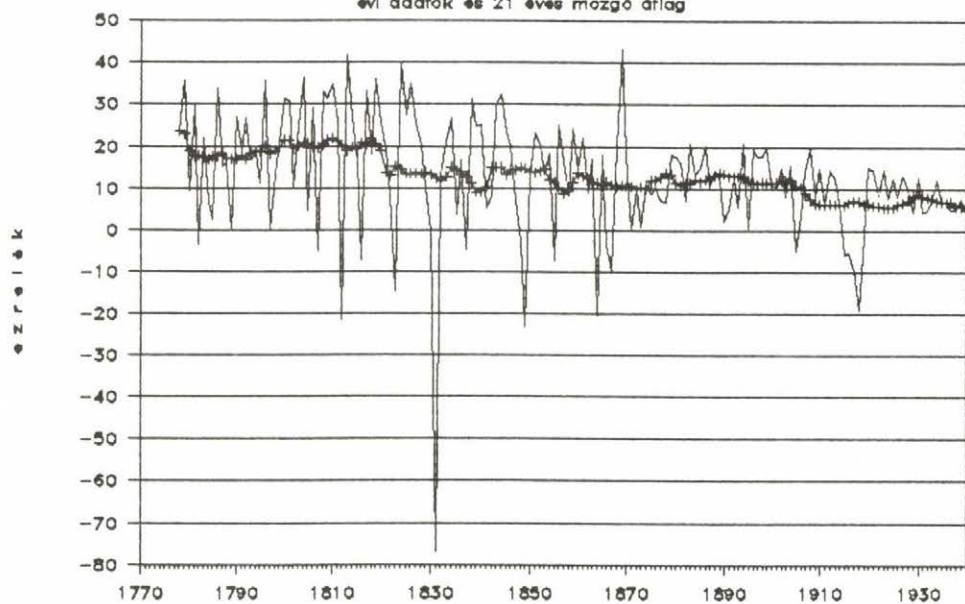
Szegvár. Természetes szaporulat

Római katolikus anyakönyv

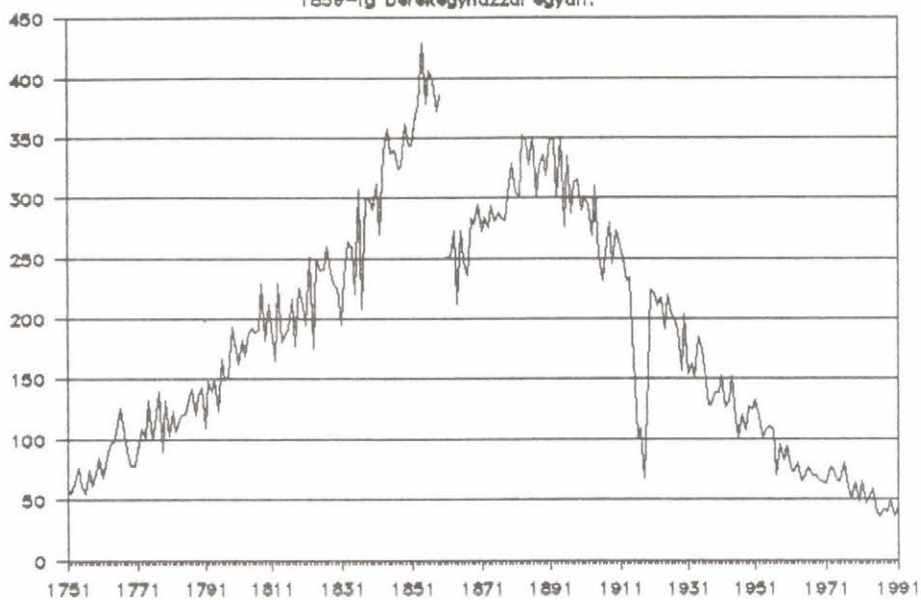
Természetes szaporulat, ezrelékben

évi adatok és 21 éves mozgó átlag

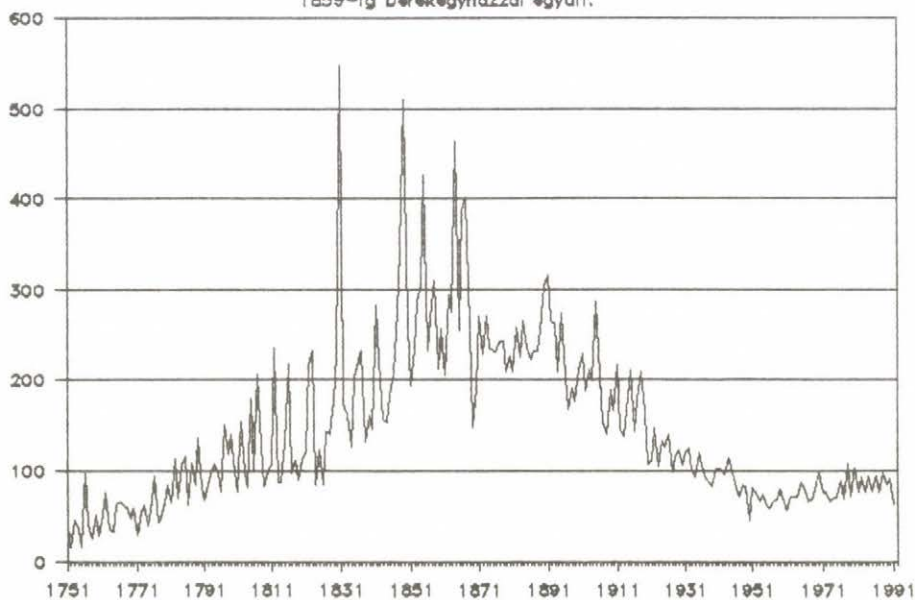
Születések (keresztelések) száma

1859-ig Derekegyházzal együtt.

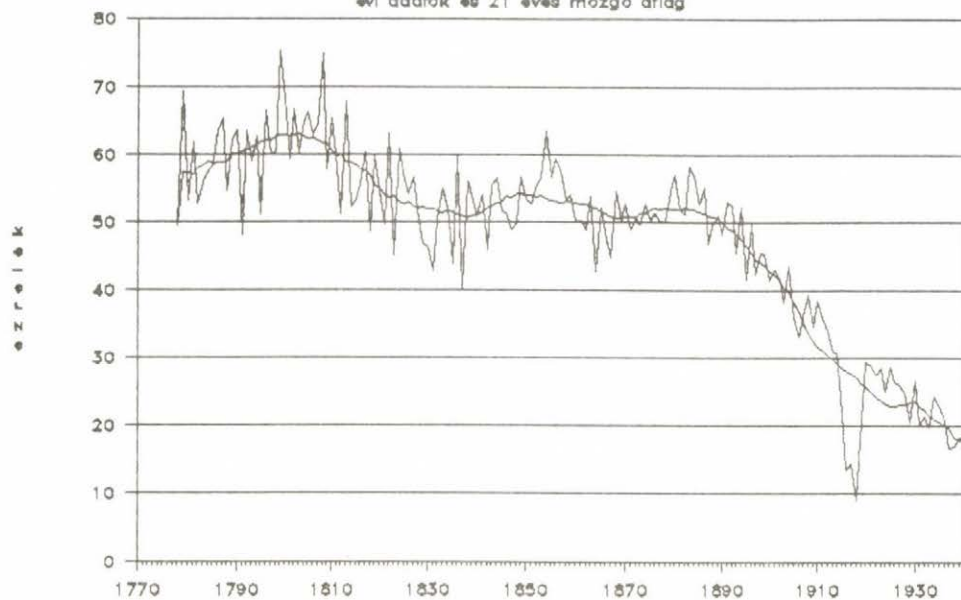
Halálozások (temetések) száma.

1859-ig Derekegyházzal együtt.

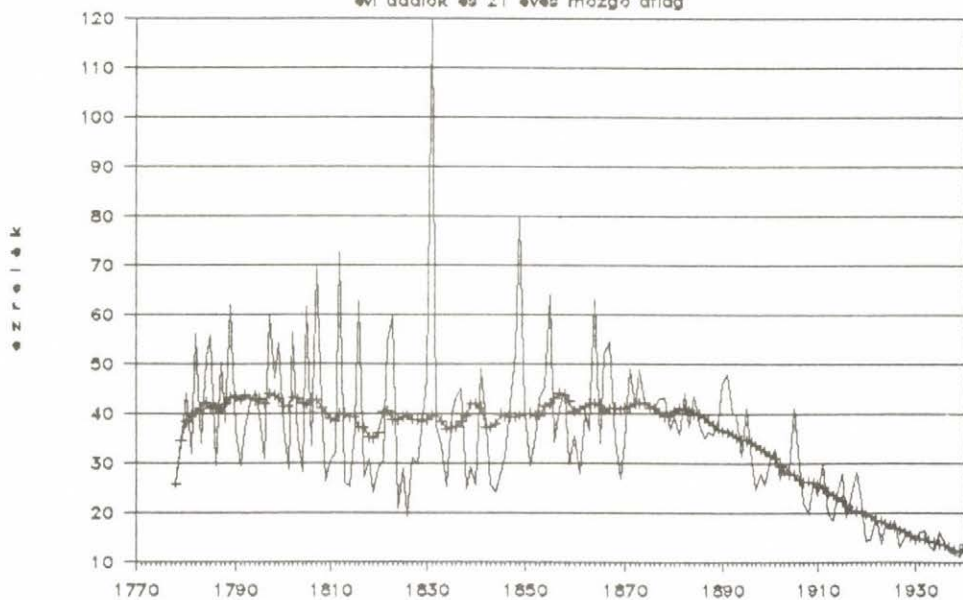
Születések, ezrelékben

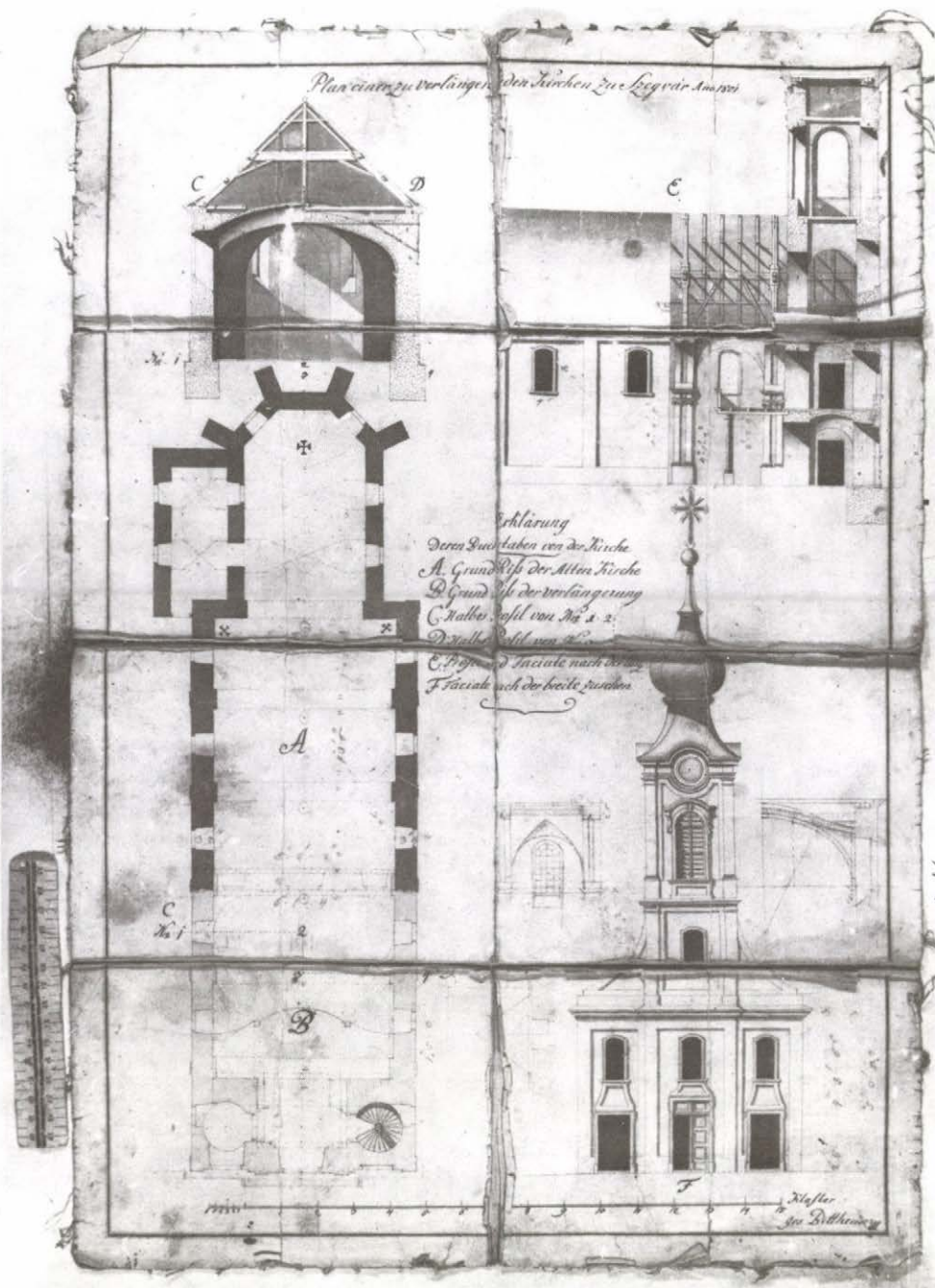
évi adatok és 21 éves mozgó átlag

Halálozások, ezrelékben

évi adatok és 21 éves mozgó átlag

A templom homlokzati képe és alaprajza 1801-ből

Szegvár
Róm. kath. templom belseje

1914

A főoltár jelenlegi képe

LÁSZLÓ KATUS

THE HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH OF SZEGVÁR

The author has surveyed the history of the Parish of Szegvár and that of the village from the 18th century up to our days. The village is to be found in county Csongrád. The church and a catholic community were existing already in the Middle Ages. But we have information only of their existence, and nothing more. The settlement and the church were devastated by the Turkish rule. The description was started with the 1730-ies when the landowner count Sándor Károlyi, after the expulsion of the Turkish conquerors, was settling Roman catholic Hungarian farmer families in the village inhabited transitionally mostly by Serbians and Rumanians, followers mostly the Gree-orthodox religion, and had a chapel built for the new settlers in 1737 on the honour of Holy Virgine Mary.

The paper has surveyed from that date on the circumstances of the foundation and building of the church in details. All the phases of the building period have been examined one after the other. The number of the worshippers was also surveyed, and that analysis enables the readers to see the demographical development of the village in the 18th, 19th and 20th centuries. The personality and the activities of the first parish-priest, the religious life, the activities of the educational institutions belonging to the parish and the establishing of the school, as well as the financial situation of the parish have been described.

The author has analyzed the role of the freedom uprising of 1848–1849 in the development and history of the parish, as well as the hardships having been survived after the defeat. He has surveyed the associations having been established in the village in frame of the different existing churches, the social organizations, as well as the changes in the representation of the parish having happened during the period of dualism. He has examined the religious life in time of the wars, and has described the period between the two world wars.

Finally, the events having taken place since the year of 1945, as well as the positive development since the change of the political system in 1990 have also been analyzed.

KATALIN SOÓS:

DER SCHAUPROZESS GEGEN KARDINAL MINDSZENTY IM SPIEGEL ÖSTERREICHISCHER GESANDSCHAFTSBERICHTE

In dem Werk „Die katholische Kirche in Ungarn“ hat der Verfasser Jenő Gergely festgestellt, daß die Wiederbelebung der ungarischen katholischen Kirche um die Jahrhundertwende in den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg wiederum ein Ende fand. Die staatlichen Behörden haben unter der Führung von Mátyás Rákosi einen harten Kampf gegen die „klerikale Reaktion“ geführt. Dieser Kampf wurde von der katholischen Kirche als ein Kulturkampf auf Leben und Tod aufgefaßt. Die Maßnahmen, die zunächst die Tätigkeit der katholischen Kirche wesentlich beschränkten dann sogar ihre Existenz bedrohten, haben besonders drei Gebiete des kirchlichen Lebens betroffen. Durch die Agrarreform im Jahre 1945 wurden mehr als 800.000 Joch kirchlicher Grundbesitze ohne Entschädigung säkularisiert, die weiter noch im kirchlichen Besitz gebliebenen Landgüter (80.000 Joch) reichten für die Erhaltung ihrer Institutionen nicht. Die öffentliche Aktivität der Kirche wurde zunächst unterdrückt, später völlig abgeschafft und eigentlich in die Sakristei verbannt. 1948 (im „Jahre der Wende“) wurden dann die Schulen von der totalitären Regierung verstaatlicht. Durch diese Regelung erlitt die Kirche (und damit der Katholizismus) ihre größte Niederlage. Die Behörden hatten jetzt den Versuch, die kirchliche Hierarchie durch polizeiliche Maßnahmen und endlich durch Konzeptionsprozesse desorganisieren.¹

Am 26. November 1948 wurde der Kardinal Fürstprimas József Mindszenty verhaftet. Nach 38tägigem Polizeiverhör hat der Sonderrat des Budapester Volksgerichts unter der Führung des Vorsitzenden Vilmos Olti am 3.4. und 5. Februar 1949 den Prozess gegen ihn geführt.

Durch den Beschluß des Volksgerichts wurde er verurteilt und zwar

1. gemäß Abs. 1. (1) des VII. Gesetzartikels v. 1946 wegen „der Organisation einer Verschwörung gegen die demokratische Staatsordnung und die Republik“;

2. „gemäß Abs. 58 und 60 (3) des III. Gesetzartikels v. 1930 wegen Untreue;“

3. „wegen Nichtdurchführung der gesperrten Deposition ausländischer Währungen, wegen Valutenschmuggel, wegen gesetzwidriger Ausgabe ausländischer Währungen.“

1 Jenő Gergely: A katolikus egyház Magyarországon. Előadások a Történettudományi Intézetben. (Die katholische Kirche in Ungarn. Vorträge im Institut für Geschichtswissenschaft.) 13. Budapest, 1991, S. 3-8.

discher Währungen ins Ausland und wegen unrechtmäßigen Besitzes der zur Anmeldung verpflichteten Wertgegenstände.”

Aufgrund dieser Anklagepunkte wurde Kardinal Mindszenty am 8. Februar 1949 von dem Sonderrat zur lebenslänglichen Freiheitsstrafe verurteilt. Der Landesrat der Volksgerichte als Berufungsgericht hat das Urteil am 6. Juli 1949 bestätigt.²

Der Advokat Dr. László Varga, ehemaliger Parlamentsabgeordnete ist einer derjenigen Juristen, die den Prozeß aus juridischer Sicht analysierten. Dr. Varga stellt fest, daß „die Verurteilung des Kardinals Mindszenty schon auch deswegen unrechtmäßig war, weil die damals gültigen Gesetze während der Nachforschung und des Gerichtsverfahrens verletzt wurden. Der von dem Volksgericht aufgenommene Sachverhalt war für den Beweis der im Prozeß vorgebrachten Verbrechen nicht genügend. Im Gegensatz zu der europäischen und damit der ungarischen Gesetzgebung und Rechtspraxis basierte das Urteil auf dem Geständnis der Angeklagten.“³ Kardinal József Mindszenty hat in seinen Erinnerungen (Memoires) den physischen und psychischen Terror ausführlich geschildert, mit dessen Hilfe diese „Geständnisse“ erzwungen wurden.

Die Verhaftung des Kardinals und sein Konzeptionsprozess (mit seinem Wort „Schauprozess“⁴) haben großes internationales Echo gefunden. Am 4. Februar 1949 hat die britische Regierung eine Note an die ungarische Regierung gerichtet, in der auf die Verletzung des Friedensvertrags hingewiesen wurde. Der US Außenminister D. Acheson hat in seiner Erklärung dagegen protestiert, daß die ungarische Regierung die Menschenrechte Schritt für Schritt verletzt. Er hat weiter noch erklärt, daß der Mindszenty Fall auch in die UNO eingereicht werde. Laut Erklärung des US Präsidenten Truman von 9. Februar sei Ungarn ein Polizeistaat und deswegen sollte das ungarische Volk keine Verantwortung für die Handlungen der Regierung übernehmen.⁵

Unter den Akten für Auswärtige Angelegenheiten nach 1945 des jüngst zugänglichen Archivs der Republik in dem Österreichischen Staatsarchiv sind mehrere Berichte der Österreichischen Botschaft in Budapest zu finden, die sich mit dem Mindszenty Prozess befassen. Beigelegt wurden österreichische

2 Dr. László Varga: A Mindszenty per jogi szempontból. (Der Mindszenty Prozeß aus juridischer Sicht.) in: Mindszenty József a népbiróság előtt. (József Mindszenty vor dem Volksgericht.) Pannon Kiadó, Budapest, 1989. S. 255. Über Mindszentys Leben siehe: Mindszenty József: Emlékirataim. (Meine Erinnerungen.) Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989; A Mindszenty-per. (Der Mindszenty Prozeß.) A dokumentumokat összeállította, az előszót, Mindszenty József életrajzát írta, jegyzetekkel és annotált névmutatókkal ellátta: Gergely Jenő és Izsák Lajos. Reform Rt. Debrecen, 1989.

3 Varga op.cit. S.266.

4 „Schauprozesse, Bez. für von einem meist diktator. herrschenden Regime gegen dessen polit. Gegner (meist eine oder mehrere oppositionelle Gruppen) inszenierte Gerichtsvorfahren, die propagandist. auswertet werden, mit denen eine Atmosphäre der Angst und des Fanatismus erzeugt werden soll und Sündenbocke für aktuelle Mangel und Fehler des Systems festgestellt werden sollen. Meist sind die von den Angeklagten erzwungenen Geständnisse einziges Indiz für ihre Tat. In diesem Sinne werden u. a. eine Reihe Gerichtsverfahren in der UdSSR während der stalinist. Ära als S. bezeichnet...Ähnl. S. gab es 1949 in Ungarn und Bulgarien sowie 1952 in der Tschechoslowakei”. Meyers Taschen-Lexikon Geschichte in 6 Bänden. Band 5. Bibliographisches Institut Mannheim-Wien-Zürich, 1982. S.199.

5 A Mindszenty-per op. cit. S.31.

Gesandterberichte aus dem Vatikan und aus Washington ebenfalls den Prozess betreffend, bzw. über die Lage der katholischen Kirche in Ungarn. Vor der Darlegung einiger wichtigen Dokumente dieses Archivmaterials sollte zunächst die Lage Österreichs und die Entwicklung der auswärtigen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn nach 1945 kurz behandelt werden.

Nach dem zweiten Weltkrieg ist Österreich von den Alliierten (USA, Großbritannien, Frankreich und Sowjetunion) besetzt worden, aber die „provisorische österreichische Staatsregierung“, die auch die Unabhängigkeitserklärung enthielt, proklamierte schon die Wiederherstellung der Republik Österreich.⁶

Zur Zeit des Mindszenty Prozesses regierte in Österreich eine christlichsozialistische – sozialistische Koalition. Diese Koalitionsregierung wurde am 18. Dezember 1946 nach der Nationalratswahl von 25. November 1946 und mit der Genehmigung des Alliierten Rates von Dipl. Ing. Leopold Fiegl gebildet. Zum Bundeskanzler wurde Leopold Fiegl (ÖVP), zum Vizekanzler Dr. Adolf Schärf (SPÖ) und zum Außenminister Dr. Karl Gruber (ÖVP) gewählt. 21. Dezember 1946 bekannte sich Bundeskanzler Fiegl in dem Parlament von Österreich „zu einem freien und sozialen Österreich, das in Frieden leben will. Das Österreich von morgen wird ein neues, ein revolutionäres Österreich sein. Es wird von Grund auf umgestaltet und weder eine Wiederholung von 1918 noch 1933 noch eine von 1938 werden ... Namens der neuen Regierung, die sich selbst als die Vertreterin der kommenden Generation in diesem Staat fühlt, rufe ich die Jugend zum Neuaufbau Österreichs. Wir wollen das neue, das junge Österreich, wir wollen Euer Österreich bauen.“⁷

Im Laufe des Jahres 1946 näherten sich Ungarn und Österreich sowohl auf politischen als auch wirtschaftlichen Gebieten zueinander, bis zum Dezember des Jahres wurden sogar Warenaustausch- und Zahlungsabkommen getroffen. 28. Januar 1948 waren die beiden Staaten schon in der Lage, mit der Genehmigung der Alliierten die diplomatische Verbindung miteinander aufzunehmen. Im September dieses Jahres wurde ein Handelsvertrag paraphiert, trotzdem sind die Verbindungen zwischen den beiden Staaten bis zum Jahre 1949 wesentlich schlechter geworden. Österreich ging auf dem Wege der Demokratie eines Mehrparteiensystems weiter, in Ungarn, das von der Sowjetunion besetzt war, wurden die Institutionen der Republik und die bürgerlich demokratische Freiheitsrechte abgeschafft. Die auswärtigen Verbindungen wurden dadurch verschlechtert, daß 1949 laut Verordnung der totalitären Regierung in Ungarn an der österreichisch-ungarischen Grenze Minen gelegt wurden. Diese Regierung hat ab 1951 die Bewegungsfreiheit der Diplomaten beschränkt. Die Schauprozesse in Ungarn, vor allem der Prozeß gegen Kardinal Mindszenty, hatten in Österreich Unruhe und Proteste zur Folge. Durch den Mindszenty Prozeß wurde in erster Linie selbstverständlich der Angeklagte selbst, aber auch die katholische Kirche belastet. Die innenpolitische Lage war durch Angst und Fanatismus bestimmt; der Prozeß hatte negative Wirkung

6 Kleindell, Walter: Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur. Sonderausgabe, Wien, 1978. S.375.

7 ders. S. 380.

auf die internationale Beurteilung Ungarns und auf die auswärtigen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn.

DOKUMENTE

1.

Rom, 11. Februar 1948.

Dr. Rudolf Kohruss außerordentlicher Gesandte und bevollmächtigter Minister bei dem Heiligen Stuhl an Dr. Karl Gruber Bundesaußenminister über die Lage der Kirche in Ungarn.

Herr Bundesminister!

Ohne der Berichterstattung unserer Vertretung in Budapest vorgreifen zu wollen, erlaube ich mir, den obigen Gegenstand nur soweit zu beleuchten, als die kirchlichen Verhältnisse in Ungarn vom römischen Zentralsitz aus beurteilt werden.

Die Kirche hat in Ungarn eine Periode verhältnismässiger Schonung hinter sich; seitdem sich jedoch die Regierung und die kommunistische Partei sicher im Besitz der Macht wissen, scheinen sie nun auch den Kampf gegen die Kirche aufnehmen zu wollen.

Die Position der Katholiken konnte als eine verhältnismässig kräftige angesehen werden; ihr Widerstand erst gegen den Nazismus, dann gegen den Kommunismus hat sie zu einer Einheit zusammengeschweisst, die man, ins solange noch andere Gegner auf der politischen Bühne standen, nicht allzu scharf angefasst hat.

Dabei wurden aber die Betätigungsmöglichkeiten der Katholiken im öffentlichen Leben schon vorher ausserordentlich eingeschränkt. Die katholische Presse ist gegenüber der linksstehenden Presse schwer gehandikapt und ihr einziges Organ „Új Ember“, das sich mit Fragen öffentlich-rechtlicher Natur befasst, wurde im vergangenen Jahre wegen Veröffentlichung der katholischen Beschwerden auf einige Zeit eingestellt. Die katholischen Vereine und auch die „Katholische Aktion“ sind aufgelöst. Einzig und allein die Pfarrgemeinden bestehen noch, aber auch diese dürfen unter sich keinerlei Verbindung aufrecht erhalten.

Dessenungeachtet zeigt sich der Wille der Katholiken, Widerstand zu leisten, in imponierender Weise. Die Hirtenbriefe des Kardinals Mindszenty, angefangen von jenem aus dem Oktober vorigen Jahres, in dem er dem Gravamen der Katholiken betreffend Nötigungen zum Eintritt in die Kommunistische Partei und betreffend das vorherrschende Spitzelwesen, durch das die Kerker auch mit unschuldigen Personen gefüllt werden, Ausdruck gibt, werden zu hunderten verbreitet. Die katholischen Kongresse, wie z.B. der Marianische Kongress im Spätherbste, der Kongress der Katholischen Jugend oder die Versammlung der Kirchengemeinden, die einen in früheren Zeiten nie erreichten Massenbesuch bis zu 100.000 Personen aufzuweisen hatten, betonen immer wieder die katholischen Forderungen.

Eine starke Rückentdeckung fanden die Katholiken in den gleichgerichteten Bestrebungen der Reformierten Kirche, die Schulter an Schulter mit den Katholiken kämpft. Der Kampf um die konfessionellen Schulen, die in Ungarn 64% sämtlicher Schulen ausmachen und zu denen die leitenden Institute des Landes gehören, sowie der Kampf gegen den Terror werden von beiden Konfessionen gemeinsam geführt. Von den aus Amerika einlangenden Spenden gibt jede Konfession einen bestimmten Anteil der anderen ab u.s.w.

Erschwert wurden bisher entschlossene Angriffe gegen die Katholiken auch durch ihre kluge Taktik, sich keine Blöße zu geben. Anlässlich der Wahlen hat der Episkopat für keine Richtung Partei ergriffen. Auch der allenthalben traditionelle Vorwurf reaktionärer Gesinnung konnte den ungarischen Katholiken nicht gut gemacht werden; denn so hat z.B. der Episkopat die Agrarreform -bei einigen Vorbehalten- trotz der damit verbundenen Enteignung eigenen Vermögens gutgeheissen und die neuen Besitzer sogar mit dem Segen der Kirche begleitet.

Nun aber scheint den Machthabern nach der Ausschaltung widerstrebender politischer Fraktionen der Zeitpunkt gekommen zu sein, zu massiveren Angriffen überzugehen. Während der Staatspräsident Tildy noch um die Jahreswende eine versöhnlich klingende Rede gehalten hat, sind kurz nachher die Kommunistenführer Revai und Rakosi mit ernst zu nehmenden Drohungen gegen die Kirche auf den Plan getreten. Insbesondere hat letzterer, der vor nicht langer Zeit ostentativ Katholikenfreundlichkeit zur Schau trug, angekündigt, dass noch innerhalb dieses Jahres der Widerstand der katholischen Reaktion gebrochen sein würde.

Die gegenwärtigen Angriffe richten sich in erster Reihe gegen den Kardinal Mindszenty, den streitbarsten Vorkämpfer des ungarischen Katholizismus. Sie nehmen, scheinbar in Ermanglung eines gewichtigeren Vorwandes, von einer ganz nebensächlichen Frage, der der gemeinsamen oder getrennten Abhaltung der Gedächtnisfeier für das Jahr 1948 ihren Ausgang. Es wurde versucht, in dieser Frage einen Gegensatz zwischen dem Kardinal und einem Teil des übrigen Episkopats, insbesondere dem Erzbischof von Erlau zu konstruieren; dieser Versuch wurde aber durch eine Erklärung des genannten Erzbischofs im Keime erstickt. Ebensowenig hatte ein direkter Angriff gegen den Fürstprimas Erfolg; um zu beweisen, dass er das Haupthindernis der gewünschten Verständigung zwischen Kirche und Regierung sei, wurde ihm vorgeworfen, dass er an ihn gerichtete Briefe des Staatspräsidenten Tildy uneröffnet zurückgesendet habe, um damit seine Nichtanerkennung der gegenwärtigen Regierung zu dokumentieren; dieser Anwurf wurde jedoch vom Kardinal in energischer Weise dementiert.

Genehmigen Sie, Herr Bundesminister, die Versicherung meiner vollkommenen Ergebenheit.

Kohlruss

Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (weiter: ÖStA AdR BMfAA) II. pol. 1948. Liasse Ungarn 4. Grundzahl 118359, Zahl 111158 pol. 1948.

2.

Budapest, 9. November 1948.

Auszug aus dem Bericht des österreichischen Gesandten in Budapest Dr. Wilhelm-Heininger an den Bundesaußenminister Dr. Karl Gruber über die politische Lage in Ungarn.

Herr Bundesminister,

Seit der Absetzung TILDY'S und der nachfolgenden Auswechslung etlicher Minister war Ungarns politische Bühne -abgesehen von den planmässig abrol-lenden Sensationsprozessen- an sichtbaren Ereignissen relativ arm. Dennoch ist die bisherige Evolution auf allen Sektoren nach dem Taktstock RÁKOSIS mit der ihm eigenen vorsichtigen Berechnung rastlos vorwärtsgetrieben worden.

Am deutlichsten tritt hiebei die Entschlossenheit hervor, die durch den Fürstprimas MINDSZENTY repräsentierte ecclesia militans das letztes und festes Bollwerk einer überkonservativen Vergangenheit alsbald gänzlich niederzureissen. Die als Auftakt hiezu geführten Schläge gegen die evangelischen Kirchen hatten nach Ausschaltung der alten weltlichen und geistlichen Oberhäupter Abkommen zwischen Staat und Kirche zum Ergebnis, die den katholischen Gläubigen die seelischen und materiellen Vorteile eines gefügigeren Klerus vor Augen führen sollten. Einschneidender als diese Exempel mit christlichen Minderheiten sind Früchte der verweltlichten Schule; der elternfeindliche Materialismus der neuen Erziehung allein wird für viele ein zwingender Anlass zur Emigration. Infolge des vom Kardinal verhängten Lehrverbots sind andererseits auch schon zahlreiche Ordensangehörige nach dem Westen -namentlich nach Österreich- abgewandert.

Allgemein werden die bei den Regierungsstellen „massenhaft einlangenden Protesttelegramme und sonstigen Manifestationen gegen die untragbare Haltung MINDSZENTYS“ als untrüglicher Hinweis darauf betrachtet, dass der Fürstprimas schon in naher Zukunft aus dem Kampfe eliminiert werden soll; ob die Regierung dies durch eine Versetzung aus dem Lande, Internierung oder ein schärferes Mittel erreichen will, ist auch in Kreisen der höheren Geistlichkeit noch durchaus unklar. Sicher erscheint nur, dass Verhandlungen – wie sie heuer offenbar auch von 2 ungarischen Bischöfen auf ihren Romreisen gepflogen wurden – angesichts des Märtyrermuts des schon jetzt ein Asketenleben führenden Kardinals zu keiner friedlichen Einigung mehr zu führen vermögen. Ob die überaus kluge und schmiegsame Taktik der zwei vorerwähnten, in anderer Art gleichfalls hervorragenden Kirchenfürsten, des Erzbischofs von Eger Dr. CZAPIK und des Bischofs von Veszprém Dr. BÁNÁSS dem ungarischen Katholizismus zu grösserem Heile gereichen würde, könnte sich vielleicht bald erweisen.

ÖStA AdR BMfAA II. pol. 1948 Liasse Ungarn 3. Zl. 118359 pol. 1948.

3.

Rom, 18. Dezember 1948

Dr. Rudolf Kohlruss ausserordentlicher Gesandte und bevollmächtigter Minister bei dem Heiligen Stuhl an den Bundesaußenminister Dr. Karl Gruber über die Angriffe gegen Kardinal Mindszenty.

Herr Bundesminister!

In vatikanischen Kreisen beginnt man angesichts der Entwicklung der religiösen Lage in Ungarn für die Person des Kardinals Mindszenty, der als ein leuchtendes Beispiel von Bekenntnistreue gilt, Besorgnisse zu hegen.

In letzter Zeit ist der impulsive Kardinal die Zielscheibe besonders starker konzentrischer Angriffe geworden. Noch vor wenigen Monaten verlautete es in den massgebenden Regimekreisen Ungarns, man werde ihn durch Entfernung aller ihm nahestehenden Elemente kaltstellen, man werde ihm aber nicht den Gefallen tun, ihm zu einer Märtyrerkrone zu verhelfen.

Seither scheinen sich diese Absichten geändert zu haben, indem zu Frontalangriffen auf seine Person übergegangen wurde. Komitate, Städte und Körperschaften treten jetzt in sogenannten „spontanen“ Resolutionen an die Regierung heran, in denen die Vernichtung der reaktionären Elemente und die Entfernung des Kardinals gefordert wird. Die Regierung hat denn auch nicht gezögert, durch den Mund verschiedener ihrer Mitglieder (des Ministerpräsidenten selbst, des Kultusministers, der Staatssekretäre Révai und Nógrádi) zu erklären, dass das Mass voll sei und dass sie nicht zögern werde, gegen die Feinde des Volkes energisch durchzugreifen. Der Kardinal ist sich der Gefahr, in der er sich befindet, auch voll bewusst. In einer Erklärung, die in Ungarn selbst nicht veröffentlicht werden durfte, erklärte er, dass keiner seiner Vorgänger in den vielen Jahrhunderten des ungarischen Katholizismus so verleumdet und verfolgt worden sei wie er, dass er sich jedoch als Hüter des ungarischen Volkes, „der verlassensten Nation der Erde“ ansehe. Die Erklärung schloss mit den Worten: „Hier stehe ich und warte, was mit mir geschehen soll“.

Es verlautete noch, dass man ungarischerseits habe versuchen wollen, sich des Kardinals durch die Erreichung seiner Einberufung zur Kurie zu entledigen. Eine solche Mission sei Mgre Czapik, dem Erzbischof von Erlau, also dem ersten katholischen Würdenträger Ungarns nach dem Kardinalanlässlich seiner Romreise zur üblichen ad limina-Audienz übertragen gewesen. In Ungarn wurden damals nämlich Gerüchte verbreitet, der Erzbischof verhandle in Rom im Auftrage der ungarischen Regierung über eine Abberufung des Kardinals; an seine Stelle würde Erzbischof Czapik selbst treten, der eine Versöhnung des Heiligen Stuhles mit der ungarischen Regierung einleiten werde.

In ungarischen, dem Vatikan nahestehenden Kreisen Roms war eine Bestätigung von Verhandlungen in diesem Sinne nicht zu erlangen; sie erscheinen in dieser Form auch reichlich unwahrscheinlich weil nach der Rückkehr des Erzbischofs die Bischöfe Ungarns einschliesslich Mgre Czapik's dem Kardinal ihr unbedingtes Vertrauen ausgesprochen haben.

An kompetenter Stelle im Vatikan wurde mir erklärt, dass zwischen dem Kardinal und Mgre Czapik in sachlicher Hinsicht keine Meinungsverschieden-

heiten vorliegen, hingegen wurde nicht in Abrede gestellt, dass zwischen ihnen unterschiedliche Auffassungen taktischer Natur bestehen, indem der Kardinal den Standpunkt vertrete, dass es in Ungarn auf eine Vernichtung des Katholizismus abgesehen sei und dass er unter solchen Umständen im Kampfe zu fallen habe, während Mgr. Czapik für dilatorische Methoden eintrete, da man, wie mein Mitredner meinte, auch die Möglichkeiten geschichtlicher Wendungen nicht ausser Acht lassen dürfe, die sich früher oder später einstellen könnten und die ein vorläufiges Temporisieren rechtfertigen würden.

Das weitere Schicksal des Kardinals anlangend, der schon jetzt in seiner Residenz ein Gefangener sei, zeigte sich mein Mitredner auf das Schlimmste gefasst, wenn es auch bislang zu Massnahmen unmittelbar koerzitiver Natur gegen ihn noch nicht gekommen sei.

Genehmigen Sie, Herr Bundesminister, den Ausdruck meiner vollkommenen Ergebenheit.

Kohlruss.

ÖStA AdR BMfAA II.pol. 1948. Liasse Ungarn 3. Gzl. 118359, Zl. 119534 pol. 1948.

4.

Rom, 4. Januar 1949.

Dr. Rudolf Kohlruss ausserordentlicher Gesandte und bevollmächtigter Minister bei dem Heiligen Stuhl an den Bundesaußenminister Dr. Karl Gruber über die Verhaftung des Kardinals Mindszenty.

Herr Bundesminister!

Das Staatssekretariat Seiner Heiligkeit hat in der Angelegenheit der Verhaftung des Kardinals Mindszenty an sämtliche beim Heiligen Stuhl beglaubigte Missionen eine Note gerichtet, die ich mir beiliegend in Vorlage zu bringen erlaube.

Die tiefe Erregung, die die Verhaftung verursacht hat, trotzdem sie in vatikanischen Kreisen vorausgesehen wurde (h.a. Bericht Zl. 115 vom 18. Dezember v.J.) kommt auch in einer Adresse zum Ausdruck, die das Heilige Kollegium der Kardinäle an den Heiligen Vater gerichtet hat und in der es seinen Schmerz und seine Solidarität mit dem Kardinal ausdrückt; die Konsistorialkongregation hat überdies die Exkommunikation der Urheber „dieses Deliktes“, von der nur der Heilige Stuhl selbst entbinden kann, verkündet.

In der gesamten katholischen Welt hat die Verhaftung tiefe Empörung hervorgerufen. Zahlreiche katholische Persönlichkeiten, darunter bis jetzt eine Vielzahl von Kardinälen, aber auch Laien, wie z.B. der Bürgermeister von Rom, haben in Telegrammen an den Heiligen Stuhl schon bisher gegen dieses Attentat auf einen Kirchenfürsten, das in der Geschichte der letzten Zeiten nicht seinesgleichen findet, protestiert. Diesen Protesten ist wohl kaum mehr als symbolischer Wert beizumessen; bedeutend stärkere Beachtung und Genugtuung findet der Schritt der irischen Regierung, die die ungarische Regierung ersucht hat, sich durch ihre Vertreter vom Befinden des Kardinals über-

zeugen zu dürfen; man darf gespannt sein, in welcher Form Ungarn diesen in den höflichsten Formen unternommenen Schritt zurückweisen wird. Aufsehen erregte die Erklärung des amerikanischen Unterstaatssekretärs Lovett, der darauf hinwies, dass diese Aktion auf die Haltung der anderen Länder gegenüber den volksdemokratischen Regierungen nicht ohne Einfluss bleiben werde; dass Präsident Truman diese Erklärung Lovett's voll gebilligt hat, unterstreicht deren Bedeutung.

Was die Motive der Verhaftung betrifft, bemerkt man in vatikanischen Kreisen, dass die volksdemokratische Regierungen über herzlich wenig Phantasie verfügen müssen. Man fragt sich, wie jemand annehmen könne, dass ein Mann, dessen Mut und Unerschrockenheit in der ganzen Welt Bewunderung fanden und aus dessen wiederholten Erklärungen erhellt, dass ihn sein eigenes Schicksal nicht im geringsten, sondern nur das seines Landes bekümmerte, ja, der das Märtyrertum geradezu suchte, weil er hoffte, damit seinem Lande und seinem Glauben einen Dienst zu erweisen, „Geständnisse“ über Delikate abgelegt habe, deren Absurdität kaum evidenter sein könne.

Als Beweis für den Hochverrat, dessen Kardinal Mindszenty geziehen wird, wird eine Begegnung angeführt, die dieser mit Otto Habsburg am 21. Juni 1947 in Chicago gehabt haben soll. Man bemerkt hier hiezu, dass nachgewiesen werden kann, dass sich Otto Habsburg seit April 1947 nicht mehr in Chicago befand, der Kardinal aber erst am 27. Juni dortselbst eingetroffen ist.

Wenn sodann Kardinal Mindszenty die Agrarreform missbilligt hat, so sei seine Stellungnahme nicht gegen das Wesen der Reform, die er gebilligt hat, sondern nur gegen deren gehässige Auswüchse gerichtet gewesen, weil man die Kirche jeder Möglichkeit beraubte, ihren Pflichten gegenüber den Armen, den Kranken und der Jugend nachzukommen.

Geradezu absurd sei die Beschuldigung wegen Deutschfreundlichkeit; es genüge daran hinzuweisen, dass die Deutschen selbst ihn beschuldigt hatten, er wolle den Nationalsozialismus durch den Mindszentyismus ersetzen. Dass er sich aber nach dem Kriege nicht gegen die Deutschen gewendet habe, sondern für die Vertriebenen eintrat, gereiche ihm nur zur Ehre, weil er einer der Wenigen war, die bestrebt waren, die nur allzu zahlreichen Racheakte zu verhindern.

Die Anwürfe wegen Antisemitismus werden wohl am besten durch die Aussagen der zahlreichen durch ihn geretteten Juden widerlegt. Empörend sei aber die Unterstellung von Valutenschmuggel; es handle sich hier um jene Beträge, die über Bitten des Kardinals aus aller Welt nach Ungarn geflossen seien, um das Elend der ersten Nachkriegszeit zu mildern, und die der Kardinal sodann bis auf den letzten Pengő verteilt habe.

Schliesslich weist man aber hier darauf hin, dass die ungarische Regierung angebliche Handlungen heranziehe, die ihr seit zumindest anderthalb, in den meisten Fällen sogar seit mehreren Jahren hätten bekannt und für welche die angeblichen Beweisunterlagen sohin längst in ihren Händen hätten sein müssen; warum die ungarische Regierung dann nicht sofort gegen Mindszenty vorgegangen sei, sondern mit ihm sogar noch lange Zeit Verhandlungen geführt habe, bedürfe der Aufklärung.

Es wurde vorausgesehen, dass die ungarische Regierung darauf bedacht sein werde, ihren Massnahmen gegen den unbequemen Kardinal die Spitze einer gegen die Kirche selbst gerichteten Verfolgung zu nehmen und vielmehr nur ihm persönlich gemeine Delikte anzulasten, um nach seiner Eliminierung sofort neuerlich die Anbahnung von Beziehungen zur Kirche versuchen zu können. Das hat sie inzwischen denn auch getan. Sie hat den Heiligen Stuhl wissen lassen, dass sie unabhängig von dem den Kardinal Mindszenty „persönlich“ betreffenden Fall ihren Wunsch, mit der katholischen Kirche und dem Heiligen Stuhl zu einem Einvernehmen zu gelangen, aufrechthalte, worauf sich letzterer bereits dahin hat vernehmen lassen, dass es erstens nicht abzu-sehen sei, wie der geäusserte Wunsch, mit dem Heiligen Stuhl ein Einvernehmen herzustellen, mit der einem Primas und Kardinal gewordenen Behandlung, welche den Heiligen Stuhl selbst verletzt, in Einklang gebracht werden könne, und dass zweitens der Heilige Stuhl bekanntermassen will, dass überall die Rechte der Kirche und der Gewissen sohin nicht nur die Freiheit des Kultus, sondern auch die Freiheit der Predigt, der Propaganda, die Freiheit für alle katholischen Institutionen und im besonderen für die christliche Erziehung der Jugend respektiert werden.

Es ist für die Folge vor auszusehen, dass man nach einem Fehlschlagen des zunächst in Rom unternommenen Versuchs trachten wird, den ungarischen Klerus gefügiger zu machen. Man kann schwer annehmen, dass Mitglieder des ungarischen Episkopats in ihrer Haltung irre werden. Hingegen sind Zweifel an der Haltung von Mitgliedern des nachgeordneten Klerus nicht von der Hand zu weisen. Sollten sich in ihren Reihen willfähige Elemente finden, so muss man wohl besorgen, dass letzten Endes versucht werden wird, mit deren Hilfe eine Art schismatische Nationalkirche zu errichten; diese Befürchtung hegte in einem Gespräche mit mir auch einer der beim Heiligen Stuhl beglaubigten Botschafter, der seinerzeit in Ungarn tätig war und vom dortigen niederen Klerus keine allzu hohe Meinung gewonnen haben will.

Genehmigen Sie, Herr Bundesminister, den Ausdruck meiner vollkommenen Ergebenheit.

Kohlruss.

ÖStA AdR BMfAA II. pol. 1949. Liasse Ungarn 4. Gzl. 80231 pol. 1949.

5.

Washington, 9. Februar 1949.

Bericht des österreichischen Gesandten in Washington an das Bundeskanzleramt über das Gerichtsverfahren gegen den Kardinal Mindszenty.

Der hiesige canadische Botschafter, Herr Hume Wrong, hat mir gestern erzaelt, dass er im Hinblick darauf, dass Ungarn in Ottawa und Canada in Budapest nicht vertreten sind, von seiner Regierung beauftragt wurde, beim hiesigen ungarischen Gesandten persönlich vorzusprechen und ihm eine Protesterklaerung der canadischen Regierung wegen des Gerichtsverfahrens gegen den Kardinal Mindszenty zum Ausdruck zu bringen.

Der Wortlaut dieser Erklärung war von Ottawa vorgeschrieben, äußerst scharf abgefasst, sollte jedoch mündlich und nicht schriftlich vorgebracht werden.

Herr Wrong hat, wie er mir mitteilte, den Wortlaut seiner Erklärung dem ungarischen Gesandten, Andrew Sik, zweimal in sehr eindringlicher Form vorgetragen und hiezu der Hoffnung Ausdruck verliehen, dass dieser Protest der ungarischen Regierung voll inhaltlich zur Kenntnis gebracht werde.

Ergänzend hiezu erlaube ich mir zu melden, dass sich hier die Presse des ganzen Landes eingehend mit dem Prozess gegen den ungarischen Kardinalprimas befasst und das Vorgehen der ungarischen Regierung scharf verurteilt. Auch im hiesigen Kongress finden Beratungen über zu ergreifende Protestschritte statt.

Als Zeichen des Protestes gegen die Verurteilung des Kardinals, die hier gestern vormittags durch Meldungen aus Wien bekannt wurde, haben insgesamt 9 Funktionäre der hiesigen ungarischen Gesandtschaft und der beiden ungarischen Konsularämter in New York und Cleveland ihre Stellen niedergelegt. In New York und Cleveland sind nur untergeordnete Funktionäre zurückgeblieben.

Der Gesandte (unleserliche Unterschrift)

ÖStA AdR BMfAA II. pol. 1949. Liasse Ungarn 4. GzI 80231, ZI. 81362 pol. 1949.

6.

Budapest, 18. Februar 1949.

Dr. Wilhelm-Heininger österreichischer Gesandte in Budapest an den Bundesaußenminister Dr. Karl Gruber über die Verurteilung des Kardinals Mindszenty.

Herr Bundesminister,

In den Zeitungen aller Länder, nicht zuletzt bei uns u.s.w. namentlich in mehreren beachtenswerten Artikeln der „Furche“ wurde der Prozess gegen Kardinal MINDSZERTY in so ausführlicher Weise besprochen sowie auch bis in die tiefsten Tiefen seiner dunklen Hintergründe analysiert, dass es den hiesigen Missionschefen nicht leicht fällt, hierüber ihren Regierungen viel Neues zu berichten.

Diesen Diplomaten gemeinsam ist weiters, dass man ihnen den Zutritt zum Prozess unterschiedslos verweigerte, trotzdem sie sich mit mehr oder weniger Energie darum beworben hatten, persönliche Eindrücke zu gewinnen, um so eine Bestätigung mehr dafür zu erlangen, mit welchen Mitteln den Opfern dieses Dramas zugesetzt worden war. Eben das ist aber für die Regierung der Grund gewesen, weshalb nur ihr irgendwie hörige Personen Beobachter sein durften. Wie bekannt, waren diese -wenn auch westliche Ausländer oder gar mit einer kirchlichen Würde bekleidet- zum Grossteil Kommunisten oder aber ungarische Staatsbürger oder ständig hier lebende Ausländer, die nach den üblen Erfahrungen ihrer Vorgänger weder Brot noch Freiheit aufs Spiel setzen wollten. In einem Ausnahmefall wurde hingegen -wie mir Gesandter CHAPIN erzählte- der betreffende Journalist von einem Staatssekretär freudlich er-

mahnt, ja nicht etwas durch von drüben erfolgende Enthüllung seiner hier bleibenden Mitarbeiterin zu schaden.

Es wäre sicher verlockend gewesen -nachdem mir der verfllossene Protokollchef spontan 2 Karten angeboten hatte, die aber dann wegen der allgemeinen Sperre widerrufen werden mussten- den Machthabern die Frage zu stellen, ob denn etwa beim Prozess etwas zu verbergen sei. Ich glaubte jedoch auf dieses Spiel -abgesehen von einer mündlichen Berufung auf die in den ungarischen Blättern fett herausgestrichene „grösste Öffentlichkeit der Verhandlung“- nicht nur wegen unserer speziellen Lage sondern auch deswegen verzichten zu müssen, weil die Antwort bestenfalls jene gewesen wäre, die sich der britische Vertreter auf eine sehr energische Note geholt hat. Gesandter HELM berief sich hiebei sogar auf die Grossbritannien durch den Friedensvertrag eingeräumten Kontrollrechte, löste aber als Replik ausser dem fadenscheinigen Hinweis auf die Zulassung britischer Journalisten nur eine wütende Gegenattacke auf die Regierung Seiner Majestät aus, „die faschistische Elemente gegen die ungarische Republik zu unterstützen versuche.“

Nachdem der österreichische Pressevertreter Dr. Bruno FREI (Volksstimme und Abend) sich natürlich auch dieses Mal auf der Gesandtschaft nicht gezeigt hatte, liess ich den ständigen APA-Korrespondenten Karl BLAU -dessen Linkorientierung mir ebenso bekannt ist wie dem Bundespressedienst und auch jetzt hier amtlich bescheinigt wurde- zu mir kommen. Dieser wollte die Ablehnung der diplomatischen Missionen mit der Überfüllung des Verhandlungssaales begründen, der kaum 80 Menschen fasste, – als ob nicht auch dieser Schauprozess in einem Theatersaal hätte durchgeführt werden können! Andererseits bestätigte mir Herr Blau, dass -zum angenehmen Unterschied von manchen anderen Stellen- weder die hiesige Gesandtschaft Österreichs noch seine Regierungsorgane auch nur im mindesten in den Prozess hineingezogen wurden. Schliesslich gab er (was er offenbar auch auf den letzten Pressekonferenzen zu hören bekam) der bestimmten Erwartung Ausdruck, dass nunmehr bald eine Einigung zwischen Staat und Kirche erfolgen werde. Auf solche -ungarischerseits tatsächlich bestehende- Wünsche deutet auch der Umstand hin, dass sich der ungarische Gesandte in Rom, Ladislaus von VENICS- unter den Missionschefs der letzte Überlebende aus dem alten Beamtenstand- seit einiger Zeit hier aufhält.

Nichts kann ich aber leichter vorhersagen, als dass ein offizielles Abkommen mit einer Rom gehorsamen Kirche, solange ein Kardinal in Banden sitzt, ein unerfüllbarer Traum der Machthaber ist. Zu dessen Verwirklichung konnte auch die auf dieses Bestreben besonders Rücksicht nehmende Prozessleitung durch den gerissenen Gerichtspräsidenten Dr. OLTJ -der einmal unter dem Namen ALTENBURG mit den Nazis sympatisierte- nicht das geringste beitragen.

Zu einem Schisma fehlen hingegen -wenngleich etliche hohe Würdenträger der katholischen Kirche zu einer wesentlich vorsichtigeren, d.h. von jener des Kardinals stark divergierenden Taktik neigen- absolut die Voraussetzungen, weil einzelne wirklich abtrünnige Priester, wie etwa der Parteiführer Pater BALOGH oder der (nach einer Erfahrung der Gesandtschaft) mit noch mehr Vorsicht zu behandelnde Ministerialrat des Aussenministeriums VARGA bei

den tief religiösen Massen der Gläubigen nichts als Misstrauen oder Verachtung geniessen. Dies weiss auch die Regierung sehr wohl, die sich daher umso kampfhafter bemüht, ihre Kirchenfreundlichkeit der Welt durch Darbietungen lutherischer und kalvinischer Pastoren vorzutauschen.

Die schwerste und am meisten bezeichnende Entgleisung in der Regie dieses traurigen Schauspiels war meines Erachtens der Kassiberbrief des Kardinals an den Gesandten CHAPIN, in dem ersterer für eine Flucht -wie ein Kind vom Christkind- Auto und Flugzeug erbat. Soferne dieser Brief echt war, ist er der beste Beweis dafür, dass gleich dem Sekretär auch der Kardinal -wie durch Indiskretionen seiner Bewachung mehrfach durchsickerte- nicht durch Actedron sondern durch gefährlichere Injektionen eben in die Sinnesart eines Kindes versetzt worden war.

Genehmigen Herr Bundesminister den Ausdruck meiner vollkommensten Ergebenheit.

Dr. Wilhelm-Heininger m/p.

ÖStA AdR BMfAA II. pol. 1949. Liasse Ungarn 4. Gzl. 80 231, Zl. 81 415 pol. 1949.

KATALIN SOÓS

MONSTROUS PROCESS AGAINST CARDINAL JÓZSEF MINDSZENTY ACCORDING TO THE REPORTS OF THE AUSTRIAN AMBASSADOR

Jenő Gergely church historian has declared in his paper "The Catholic Church in Hungary" that the Renaissance of the Hungarian Catholic Church having been developed at the turn of the century has been stopped in the years after the second world war. Under the leadership of Mátyás Rákosi an ardent campaign was being run against the so called "clerical reaction". That campaign was being interpreted by experts of the Catholic Church as a life-and-death cultural struggle. The measures having been taken were limiting the functioning of the Church and, later, even endangered the mere existence of the same. Those measures can be classified roughly in three groups: In course of the land reform of 1945 more than 800 000 cadastral acres of the Church were expropriated without any compensation. The remaining 80 000 acres were not sufficient to ensure the maintaining of the Church institutions. The public activities of the Church were first heavily limited and, later, completely abolished. The church has been enclosed in the sacristies. In 1948, in the so called "year of change", the already almost totalitarian state power was nationalizing the schools. Perhaps that was the heaviest loss of the Church and the Catholicism. Afterwards attempts were being made by the state power to disintegrate the Church Hierarchy, to frighten and weaken it by administrative police methods and, finally, by spectacular, previously constructed and forged processes.

On December 26th 1948 Cardinal, Prince-Primate József Mindszenty was arrested. After 38 days of police interrogations a Special Board of the Budapest People's Tribunal presided by Vilmos Olti presiding judge was trying the case.

That Special Board of the Budapest People's Tribunal has found and declared the Cardinal "guilty":

1. *"in the crime of leading a conspiracy to subvert the democratic state order and the republic..."*
2. *"in the crime of treason."*
3. *"in the crime of having missed to put foreign currencies in a blocked deposit."*

Because of the above-mentioned reasons the Special Board condemned Cardinal József Mindszenty by a sentence pronounced on February 8th 1949 to life prison. That sentence was affirmed by the National Board of the People's Tribunal as court of appeal on July 6th 1949.

Among others Dr. László Varga lawyer, a former MP has analyzed the process in a special study. According to his statements "The condemnation of József Mindszenty has, first of all, violated the laws because the processes of investigation and trial have not respected even the laws which were being valid in the time of the processes. The so called "facts" having been ascertained by the tribunal have not been sufficient to prove the "crime" alleged by the accusation. The sentence was based – contrary to the European and, like this, also to the Hungarian legislation and law practice – only on the acknowledgements of the accused persons. József Mindszenty has described in his "Memoirs" the physical and psychological terror having been used to force the accused people to acknowledge the so called crimes.

The arrest of Cardinal Prince-Primate József Mindszenty and the monstrous process – called by the Cardinal a window-process – against him have produced a strong international echo. On February 4th the British Government delivered a memorandum to the Hungarian Government calling attention to the fact that the process had been a flagrant violation of the peace treaties. At the same time it raised objection to Hungary because the British Embassy had not been admitted to participate as an observer of the trial. D. Acheson, the State Secretary of the United States, in his declaration of February 8th was accusing the Hungarian government because of their having deprived the Hungarian people of their fundamental human rights and freedoms step by step. At the same time he declared that he wished to submit the Mindszenty-case to the UNO. On February 9th US President Truman declared that Hungary had to be regarded as a police state and the Hungarian people were not responsible for the actions committed by the government.

The foreign materials concerning the period succeeding the year 1945, having been only recently made free to be investigated, for the researchers by the "Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (Austrian National Archives, Archives of the Republic) has contained several reports made by the Austrian Ambassador to Budapest with regard to the Mindszenty-trial. Some reports concerning the Mindszenty-trial and the Hungarian Catholic Church written by the Austrian Ambassadors accredited to the Vatican and Washington have also been annexed to those materials.

Six reports of the Austrian ambassadors have been presented. All of them had been written to Dr. Karl Gruber, the federal foreign minister (ÖVP = member of the Austrian People's Party). He was the foreign minister of the Christian Socialist-Socialist coalition-government established on December 18th 1946 and presided by federal chancellor (ÖVP) Dr. Leopold Figl.

On February 11th 1948 Dr. Rudolf Kohlruss extraordinary ambassador and plenipotentiary minister accredited to the Holy Seat was reporting about the situation of the Hungarian Catholic Church. November 9th 1948 Dr. Wilhelm Heininger, Austrian Ambassador to Budapest already mentioned the campaign lead by Rákosi against Prince-Primate Mindszenty in his report analysing the Hungarian political situation. November 18th 1948 Kohlruss, the Austrian ambassador to the Vatican was also reporting the offensive against Cardinal Mindszenty. He was announcing that the Hungarian government had started a frontal campaign against his person. On January 4th 1949 ambassador Kohlruss was informing the Austrian federal foreign minister that Cardinal Mindszenty had been arrested. February 9th 1949 the British Ambassador to Washington was reporting of the Canadian and US echos generated by the trial having been run against Cardinal Mindszenty. On February 18th 1949 Wilhelm-Heininger, Austrian Ambassador to Budapest, was informing his superior of the condemnation of Cardinal Mindszenty.

The monstrous trials having been run in Hungary and, first of all, the trial against Cardinal Mindszenty were provoking great uproar and indignation in Great-Britain. The Mindszenty-trial was hitting, first of all, the prisoner Cardinal Mindszenty and the Hungarian Catholic Church. But an atmosphere of fear and fanaticism has also been generated in the Hungarian home policy. The international image of Hungary and the Hungarian-Austrian foreign relations have also been enormously damaged.

KATONA NÁNDOR

KÉT LEVÉL 1953-BÓL

Két érdekes levél jutott birtokomba. Úgy ítélem meg, hogy adalék a Rákosi-korszak egyházpolitikájához, a békepapok gondolkodásnak és magatartásának megítéléséhez, annál is inkább, mert a szereplők még az „alapító atyák” körül kerültek ki.

A levelekben csak keresztnevek szerepelnek. Hajdani viselőik évtizedek óta halottak, régen megjelentek már az örök Bíró előtt és elszámoltak szándékaikról is és tetteikről is. Éppen ezért céloom nem az ítékezés, hanem a dokumentálás. Ezért a keresztneveket csak nagy kezdőbetűvel jelölöm. Ugyanígy a levelekben szereplő helyneveket is.

A levelek szövegét betűhíven közlöm.

Első levél:

Bizalmas!

Kedves S!

Egy értekezést kell tartanom Pesten kb. ellenvetések és bizalmatlanságok a papi békemozgalommal kapcsolatban címmel. Ehhez gyűjtök most anyagot. Azért fordulok most Hozzád is. Nagyon kérlek, hogy neveket mellőzve, légy szíves összeállítani egy listát, amelyen szerepelnének azok az ellenvetések, amelyek a mi béke-mozgalmunkat érik még ma is akár a paptestvérek, akár pedig a hívek részéről. Persze az ellenvetéseket a Te éles elméddel – mozgalmunk szellemében – meg is válaszolhatod. Azért is hálás leszek, de a leglényegesebb, hogy az Általad hallott és tudott ellenvetéseket velem lehetőleg minál (sic!) előbb közöld. Nagyon hálás lennék ezért a közreműködésért. Úgy gondolom csak abban az esetben tudok tökéletes munkát végezni, amiből aztán a mozgalomnak is, de nekünk is, csak hasznunk származhat, ha így próbálom a paptestvérek közreműködését is igénybe venni. Hiszen én nem tudhatok mindent, sőt talán a leglényegesebb dolgokat nem is tudom. Ismételten mondom, hogy ez inkább csak anyaggyűjtés és semmi más. Tehát sem a Te neved, sem pedig másoké nem fog szerepelni. Nem is kell neveket említened Neked sem. Csupán a pusztá tényeket, amelyek a bizalmatlanság alapjául szolgálnak vagy szolgálhatnak.

Választmányi értekezletünk febr. végén vagy márc. elején lesz Cs-n.

A kért listát azonban lehetőleg jóval előbb elküldd. Szívességedet és közreműködésedet megköszönve szeretettel ölel:

B, 1953. január hó 31.

J.

A levél szövege alatt a válasz vázlata. Mivel ez sem érdektelen, azért azt is ide másolom:

- 1. Az elszakadás útját élők. vállalat.
- 2. Karrierista papok alkalmilag jóváhagyott N. Béke V.
- 3. Múltban elnyomott papok szüleménye s most visszaütnek.
(A 2. és 3. pont kapcsoló jellel összefogva és mögéjük írva: Nagyon kell is erre vigyázni, hogy látszatát se keltsük!)
- 4. Megfizetett pap-agitátorok! – Itt is vigyázzunk!!!
- 5. Azért lettek, hogy ők zavartalanul folytathassák munkájukat! – (Sőt, tőlünk többet vár az Állam.)
- 6. Bennünket a Párt és a Tanács irányít! -

Második levél:

Kedves S!

Az Országos Központ nevében ismételten bizalommal fordulok Hozzád abban a reményben, hogy most is teljesíteni fogod az előterjesztett kérést. Egy levél megírására kérnélek. A levél szólhat bárkinek, de nekem címezve – légy szíves legkésőbb, március hó 25.-re elküldeni ide B-re. A levelet azonban alá kell írnod, nehogy koholmánynak tekinthesse bárki is. Amiről a levélben őszintén írnod kellene, a következő lenne, ha ugyan egyáltalán a témát is meg akarod tudni: „Mit hozott a felszabadulás élet körülményeink megkönnyebbülését illetőleg?” – Persze ezt a tételt egészen egyénileg, őszintén és levél formájában kell megszerkesztened.

Adok egy pár szempontot!

Gondolom, igen lényeges része lehet a hitleri propagandja csődje, amit terjesztettek in illo tempore az egyházzal és az egyháziakkal kapcsolatban. Számunkra mit jelentett a felszabadulás? – Nem kell azon gondolkoznunk, hogy egy vagy két térdre ereszkedjünk-e le bizonyos hatalmasságok előtt, az Aula kapuja nyitva áll, stb.

Kongrua, Sz. Tk. – Az államhatalom még a pornográf sajtótermékek kiírtásában is segítségünkre van...

Gazdasági téren: a pap felszabadult a földekkel járó gondoktól és egészen élhet a lelkipásztori hivatásának stb. Nincsenek gaz-

dálkodó papok stb. Konkrétumok ezeken felül is! Ha gondolkozol, bizonyára (sic!) fogsz találni ép (!) eleget.

Mi volt régen egy káplán fizetése és mi volt a jövedelme másoknak? stb.

A demokrácia 8. évében is élvezzük a Kormány támogatását stb.

Az új társadalmi rendnek, az Hazának köszönhetjük. Stb. stb.

Mindig azonban a való helyzetet írni! Persze nem kell külön dicshimnuszokat zengedezni egyes személyeknek.

Új életemet az új Hazának köszönhetem!

Ilyen és ehhez hasonló tárgyai legyenek az Általad megszerkesztett levélnek.

A központnak azért van szüksége ezekre a levelekre, hogy argumentumul szolgáljanak egyes kétes esetek megvilágosításához akár belföldi, akár pedig külföldi viszonylatban.

Nagyon kérek, törekedj arra, hogy leveled minden tekintetben kielégítő legyen és amint főntebb már említettem, legkésőbb márc. 25.-re juttasd el hozzám, hogy a jövő pénteken már vihessem magammal Pestre.

Szeretettel köszönt:

B, 1953. március hó 15-én.

J.

Hát ez bizony, akárhogy kerülgetjük is, kollaboráció a javából. Mégpedig elég fondorlatos módon. Az igazság látszatával „átverve” a mit sem sejtő idegent. „Pártunk és kormányunk” sok esetben nem volt rossz taktikus. Persze ez a fajta propaganda csak addig volt hatékony, amíg a nyugati országokban ki nem nyílt a keresztények szemé és észre nem vették, hogy a nagy „békeharc” maszlag és hogy a békepapi mozgalom (különösen még 1953-ban) sokkal inkább állami, mint egyházi szervezet. Addig viszont sajnos sok jószándékú, de politikailag naív embert félrevezetett.

Jellemző erre a korra a Kommunisták Pártja által pénzelt és a háttérből irányított béke-mozgalom, hatalmas, világot átfogó, reprezentatív nagygyűlésekkel, ahová kötelező volt felvonulni az úgynevezett szocialista országok püspöki karaiból néhány jelentős személyiségnek.¹

Ezekon a gyűléseken mindig megfogalmaztak valami „béke-nyilatkozatot”, amit aztán igyekeztek boldoggal-boldogtalannal aláírni. Szinte mindenki tudta, de nyíltan kimondani senkisémet merete, hogy nem a békéről van itten szó, hanem hangulatkeltésről és a nyugati hatalmak erkölcsi zsarolásáról. Ezért ezeket a béke-íveket a fiatal papok általában nem írták alá, abból a meggondolásból kiindulva, hogy az én nevemmel ne éljenek vissza a kommunista világuralom és világforradalom terjesztésére.

1 Hamvas püspök későbbi nyilatkozata: „Elmentem Moszkvába, hogy elmehessek Rómába.”

Az ötvenes évek közepén is volt ilyen kampány. Korosztályunkból senkisémm írta alá a körözött ívet. Az aláírásokat gyűjtő pap még az utolsó napon is rám telefonált, hogy ha elbicilizem a 6 kilométerre levő vasútállomásra, ott még aláírhatok. Azt válaszoltam, hogy ha akkor nem tettem, amikor a helyembe hozták az ívet, csak nem kerékpározom emiatt 6 kilométert.

Természetesen nem volt a játék egészen veszélytelen. Ez esetben „megúsztuk” annyival, hogy Hamvas püspök úrnak kiadták parancsban, gorombítson le bennünket. S ez a finom és megfontolt úriember a következő szótatot intézte hozzánk: „Taknyosok, azt hiszitek, hogy csak nektek van lelkiismeretek?!” Dehogyan hittük ezt, de míg az idősebb korosztály csak a szöveget, a betűt nézte – s ezért döntött úgy, hogy alá lehet írni –, addig mi fiatalok arra is figyeltünk, ami a betű mögött volt. (Érdekes, hogy ez a dolog általában fordítva szokott lenni!)

Elgondolkoztató a kormányhű békepap irodaigazgató hozzáállása is, aki dühöngve üvöltötte: A szentírásban az van, hogy „beati, qui persecutionem patientur propter iustitiam”, nem pedig „propter stultitiam”, azaz magyarul: boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, nem pedig az ostobaságért. Hogy melyik oldalon volt az igazság, és melyiken az ostobaság, néhány évtized múltán a történelem megmutatta...

NÁNDOR KATONA:

TWO LETTERS FROM 1953.

Two letters have been described by the author. Those two letters are important additional source-materials concerning the church policy of Hungary in the 1950-ies, i.e. the persecution of the Church. Because the author has emphasized the methodical importance of the letters the places and persons have been designated only by the initial letters. He was accentuating that he has not wanted to judge but only to prove.

The two letters have convincingly shown how the priests had been influenced by the authorities to co-operate with the communist system, how the unsuspecting people concerned had been misled by hypocritical imitating the justice, how the wrong had been presented in the light of the good. The communist party and government were using very misleading methods. The propaganda had been effective, however, only to the point when the western countries recognized the truth and revealed that the loud "struggle for peace" actually has been only mere hypocrisy, and the whole peacepriests' movement, especially in those days (1953) was much more an institution of the state than an ecclesiastic organization. But before the revealing of the intrigues, unfortunately, many otherwise benevolent but politically naive people had been misled.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK A BÉCSI
EGYETEMEN, 1831–1984

Az egyháztörténeti témájú, teológiai fakultásokon megvédett értekezések bibliográfiája még kiadatlan. Ehhez előmunkálat a bécsi egyetem vonatkozó téziseinek itt közölt listája, melynek forrása: Honek, Klemens: *Dissertationsverzeichnis der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien von 1831 bis 1984*. Universitätsverlag für Wissenschaft und Forschung Wien, 1986. Jelzett műben a 8. fejezet: *Kirchengeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, sowie Österreichs und Ungarn*, ill. a 9. fejezet: *Ostkirchenkunde* anyagából válogattunk, a történeti Magyarország területére vonatkozó tézisek közül, beleértve Burgenland területét is 1920 után. Speciális kutatások számára ajánlható a többi fejezet gondos tanulmányozása is. Célunk ezzel a közleménnyel ketős: a fent jelzett hiányra való figyelem felhívása, valamint annak jelzése, hogy a hazánkon kívüli (így pl. római) egyetemek disszertációi is figyelemre méltóak.

BABYN, Basilius, Diss. 892 Ein Unionsversuch der ruthenischen Kirche mit Rom im 13. Jahrhundert (Union Daniels, Königs von Halitsch, mit Rom), 1913 XIII, 123 l.

BARANY, Joseph, Diss. 949 De legatis s. Sedis in Hungaria regnantibus regibus Arpadianis, 1000–1301, 1916 208 l.

BARKO, Stephan, Diss. 1204 Die Niederlassung, erste Missions- und kirchlich-diplomatische Tätigkeit der Dominikaner in Ungarn, 1934 XI, 121 l.

BARTL, Lorenz, Diss. 1217 Erzbischof Georg Lippay von Zombor, Primae von Ungarn (1642–1666), 1934 95 l.

BOBOK, Joseph, Diss. 236 Succincta historia concilii Tridentini relate ad Hungariam; item hujus concilii in Hungaria promulgationem et obligationem, 1862 56 l.

BOBU, Johannes, Diss. 213 Dissertatio super unione s. cum ecclesia Romano-catholica Romanorum in Transsylvania eidemque contiguis Hungariae partibus habitantium 1862 128 l.

BOHNER, Demetrius, Diss. 1023 Die Stellungnahme des Hl. Stuhles zur Türkenabwehr in Ungarn von Leo X. bis zur Schlacht bei Mohács, 1929 VI, 216 l.

BÖRZSEI, Johann, Diss.1272 Die Zeit des Beginnes der Reformation in Ungarn bis zum Jahre 1526 (Schlacht bei Mohács), 1938 VII,111 l.

BRINZEU, Nicolaus, Diss. 681 De unione Rumenorum in Austro-Hungaria deque pugnis unitorum cum schismaticis saeculo durante 18, 1908 138 l.

BUCSI, Josef, Diss. 1156 Die Pfarrgemeinde Siklos und die dazugehörigen Filialen in der Gegenreformation (1687–1800), 1939 VI,87 l.

BUZALKA, Michael, Diss. 985 De autonomia catholicorum in Hungaria, 1912 77 l.

BUZAS, Josef, Diss.1354 Katholisches Schul- und Erziehungswesen in Győr von 1000–1900, 1947 151 l.

CSABA, Anton, Diss. 1320 Die konfessionellen Parteikämpfe in Kassa und ihre Opfer. (Das Martyrium des Stefan Pongrácz, Melchior Grodziecki und Markus Körösi), 1940 V,98 l.

CSATARY, Nikolaus, Diss. 1193 Die Rekatholisierung Siebenbürgens mit besonderer Berücksichtigung seiner Hauptstadt Klausenburg, 1939 IX,107 l.

CZAPIK, Julius, Diss. 618 De s. Gerhadso O.S.B. protoepiscopo Csanadiensi et martyre, 1911 261 l.

DAN, Georg, Diss.1208 Die Geschichte des von kirchlicher Seite verliehenen Adels in Ungarn, 1937 V,226 l.

DEBREI, Wilhelm, Diss.1167 Die Kirchenpolitik des Kardinals Grafen Joseph Batthyány, Primas von Ungarn, unter Joseph II, 1937 IX,127 l.

DEMETROVICS, Anton, Diss. 1128 Graf Emerich Csáky, der erste Pazmanitenkardinal. Sein Leben und Wirken, 1939 II,120 l.

DOKUPIL, August, Diss. 962 Die Autonomie-Bestrebungen der Katholiken in Ungarn, 1918 I,112 l.

DOLYAK, Paulus, Diss.823 De propagatione Protestantismi in comitatu Scepusiensi, 1904 95 l.

DOROSZLAY, Stefan, Diss.1251 250 Jahre aus der Geschichte der Pfarrei Saköveskut, 1938 V,147 l.

EPERJES, Ernst, Diss. 1237 Nikolaus Dallos, Bischof von Győr (Raab). Sein Leben und Wirken, 1939 II,116 l.

ERCES, Stefan, Diss.1287 Georg Szelephény von Pohroncz. Erzbischof von Gran (1666–1685), Primas und Statthalter von Ungarn (1593–1685), 1942 174 l.

FABIAN, Johann, Diss.1327 Die Geschichte der hl. rechten Hand St. Stephans, Königs von Ungarn, bis zu ihrer Wiedererlangung aus Ragusa im Jahre 1771, 1948 IX,329 l.

FARKAS, Ladislaus, Diss. 1197 Sittlich-religiöse Verhältnisse in der Diözese Győr zur Zeit des Bischofs Graf Franz Zichy (1743–1783), 1939 IV,111 l.

FASZOVSKY, Josef, Diss. 1153 Der Calvinismus in Ungarn im sechszehnten Jahrhundert, 1933 20,282 l.

FEKETE, Geysa Joseph, Diss. 726 Innovatae in Hungaria Religionis historia ab anno 1520–1534 obiective elaborata ex fontibus coevis nuperrime plene editis, 1912 V,197 l.

FEKETE, Vinzenz, Diss.924 Merita Romanorum pontificum in bellis Hungarico-Turcicis a clade Mohácsensi usque ad reoccupationem arcis Budae, 1526–1686, 1909 227 l.

FRIKKER, Matthias, Diss.1260 Teilung der Erlauer Diözese und Gründung des Kaschauer Bistums, 1938 VII,111 l.

FUCHS, Gabriel, Diss. 1227 Matthias Sámbar S.J. 1618–1685 als Redner und Apologet, 1936 IV,123 l.

GECZY, Tiburtius, Diss.1270 Beiträge zur Lebensgeschichte des Agramer Bischofs Maximilian Verhovacz (1752–1827), 1938 VIII,122 l.

GEORGESCU, Johannes, Diss.873 De unione Rumenorum cum ecclesia Romana cum speciali respectu ad ejus culturales, 1912 161 l.

GIANITS, Josef, Diss.1139 Paul Széchenyi, Erzbischof von Kalocsa, und der rákócziische Freiheitskampf (1703–1711), 1938 XI,120 l.

GIANONE, Egon, Diss. 1145 Das Verhältnis Ungarns zum Heiligen Stuhl vor der Katastrophe von Mohács (1526), 1934 95 l.

GJURANEC, Martin, Diss. 843 Historia religionis christianae in Dalmatia atque Pannonia ab antiquissimis temporibus usque ad aevum ss. apost. Cyrilli et Methodii habito speciali respectu ad Croatas, 1907 XIV,180 l.

GRUND, Adalbert, Diss. 1181 Anton Casimir Graf Thurn-Valsassina und das Bistum zu Belgrad und Fünfkirchen (1680–1734), 1934 III,110 l.

GRÄNDNER, Simon, Diss. 1135 Janus Pannonius, der größte humanistische Bischof von Ungarn, 1939 VI,167 l.

HAMPEL, Eduard, Diss. 710 Ugrinus, de genere Chak, archiepiscopus Colocensis, et erectio episcopatus Sirmiensis, 1917 XV,333 l.

HANUY, Franz Xaver, Diss. 506 De reformatione in Hungariae atque de Lutheranorum et Calvinianorum ad ecclesiam catholicam relatione usque ad tempora Maximiliani II. 1564 1893 IV, 136 l.

HARRAY, Julius, Diss. 1231 Angaben zur Lebensgeschichte eines unbekanntenen Pazmaniten Joannes Visa de Matha (Máthai Visa János) (1657–1711), 1936 130 l.

HILLINGER, Franz, Diss.1599 Reformation und Rekatholisierung in der Herrschaft Ungarisch-Altenburg, unter besonderer Berücksichtigung des heute zu Österreich gehörenden Anteils, 1977 226 l.

HORVATH, Ambrosius, Diss. 1235 Die Generalseminarien in Ungarn unter Josef II, 1933 264 l.

HOVÁNYI, Franz, Diss. 14 De conversione Hungarorum ad religionem christianam, 1838 100 l.

HUPKA, Franz Xaver, Diss. 43. Origines ecclesiae Hungaricae, 1835 107 p.

HUSZAR, Desider, Diss.1267 Pázmány's Bedeutung in der Geschichte der ungarischen Priestererziehung, 1938 IV,141 l.

JAKOBČSAK, Ludwig, Diss. 758 Vita et cultus beatae Margarethae virginis Belae IV. regis Hungarorum filiae, 1910 168 l.

JONA, Joseph, Diss. 520 De ortu et progressu reformationis Lutheranae et Calvinianae in Hungaria usque ad tempus Leopoldi I. imperatoris et regis, 1896 111 l.

JUHASZ, Kolomann, Diss. 594 Die Seelsorge in der Csanáder Dioecese während der Türkenzeit (1526–1730), 1914 I,557 l.

KARALL, Andreas, Diss.1482 Das religiöse Schrifttum der heute burgenländischen Kroaten bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts, 1963 XVI,190 l.

KELECSENYI, Emericus, Diss. 592 *Historia praedicationis catholicae in Hungaria saec. 17. seu antireformationis. (Additamentum ad historiam restorationis ecclesiae Hungariae saec. 17.)* 1914 XVI, 259 l.

KESZLER, Franz Xaver, Diss. 308 *Propagatio religionis christianae in regno Hungariae*, 1872 110 l.

KESZTHELYI, Julius, Diss. 702 *Initia Lutheranismi in Hungaria*, 1522–1541, 1907 X, 144 l.

KIRÁLY, Johannes, Diss. 579 *Placetum regium in Hungaria*, 1913 177 l.

KLEKNER, Tibor, Diss. 1276 *Michael Karl Althann, Bischof von Waitzen, sein Leben und Wirken (1734–1756)*, 1935 VII, 91 l.

KOMINYAK, Johannes, Diss. 665 *Quomodo se habuerit Hungaria pendente lite de investituris annis 1074–1122*, 1917 XII, 227 l.

KOSA, Ladislaus, Diss. 1297 *Ungarns Verhältnis zum Papsttum im 14., 15., 16. Jahrhundert bis zur Niederlage bei Mohács*, 1943 134 l.

KOSZTIK, Joseph, Diss. 617 *De primordiis religionis christianae in Pannonia speciali respectu habito ecclesiae Sirmiensis*, 1917 V, 225 l.

KRÄUTER, Franz, Diss. 1292 *Kardinal Dr. Lorenz Schlauch, Bischof von Großwardein (1824–1902). Beitrag zu seinem Leben und seiner Stellung in den kirchenpolitischen Wirren seiner Zeit*, 1949 218 l.

KRIZS, Árpád, Viktor, Diss. 955 *De coelibatu saeculo 11 in Hungaria*, 1904 118 l.

KRON, Friedrich, Diss. 1250 *Die Reformation und Gegenreformation in Ödenburg*, 1935 III, 114 l.

LASZLO, Josef, Diss. 1159 *Franz Forgách, Erzbischof von Gran, im Rahmen der Zeitgeschichte*, 1936 X, 156 l.

LASZLO, Stefan, Diss. 1233 *Loreto im Burgenland. Beiträge zur Geschichte des Wallfahrtsortes und Servitenkonventes*, 1936 VIII, 151 l.

LATYSZEWSKYJ, Johann, Diss. 815 *Die Union zu Florenz und ihre Bedeutung für die Entwicklung der kirchlichen Verhältnisse bei den Ruthenen*, 1905 VII, 303 l.

LECHNER, Johannes Nepomuk, Diss. 170 *Hungarorum ad fidem Christi conversio, dataque eis per s. Stephanum, fundamento religionis christianae superaedificata, constitutio civilis*, 1857 126 l.

LYACH, Stephan, Diss. 647 *Legati S. Sedis in Hungaria regibus regnantibus de genere Anjou, 1301–1386*, 1918 V, 198 l.

MALINA, Ioan-Marin, Diss. 1635 *Die Lage des kirchlichen Schulwesens der Rumänen in Zusammenhang mit den Schulreformen in der Regierungszeit Kaiserin Maria Theresias (1740–1780), Kaiser Josefs II. (1780–1790) und Leopold II.* 1982 295 l.

MALLY, Johannes, Diss. 179 *De conciliis ecclesiae Hungariae inde a temporibus s. Stephani usque Colomani regis obitum, i.e. ab anno 1000–1114*, 1858 141 l.

MAYER, Josef, Diss. 1609 *Franz Hlawati. Der erste Provikar des Burgenlandes*, 1975 416 l.

MEZŐSI, Adalbert, Diss. 1352 *Hieronymus Balbics Aufenthalt in Ungarn und seine Wirksamkeit von 1508–1522*, 1940 V, 7 l.

MIHELICIC, Franz, Diss. 230 Super initio, progressu et fatis religionis christianae apud Slavos meridionales in imperio austriaco, 1860 142 l.

MIOCU, Romulus, Diss. 629 Historia ecclesiae Rumaenorum in Transsylvania usque ad unionem ipsorum cum ecclesia Romana, 1909 170 l.

MÜHLGASSNER, Ferdinand, Diss.1611 Peter Jandrisevits 1879–1938. Unermüdlicher und kompromißloser Streiter für den kath. Glauben und den Bestand d. einst westung. u. heute burgenl. Kroaten, 1977 334 l.

NADAS, Franz, Diss.1180 Stephan Telekesy als Bischof von Eger, (1699–1715), 1937 VIII, 108 l.

NAGY, Johann, Diss. 1219 Leben und Wirken des Humanisten Nikolaus von Báthori, Bischof von Waitzen, 1933 152 l.

NAGY, Josef, Diss. 1175 Michael Friedrich Card. von Althann, ein Bischof von Waitzen (1718–1734), 1934 104 l.

NEMETH, Kolomán, Diss. 1215 Die Priestererziehung in Ungarn bis zum Konzil von Trient, 1933 164 l.

NYIRI, Thomas, Diss.1301 Die ungarischen Synoden in der Zeit der Könige aus dem Hause Arpád, 1947 II,197 l.

PAAR, Stephan, Diss. 496 Succincta historia praetensae reformationis in Hungaria et Transsylvania, 1897 154 l.

PACLISTAN, Zenobius, Diss. 896 Relatio Rumenorum e terris coronae s. Stephani ad reformationem saec. 16. et 17. 1912 140 l.

PAL, Matthias, Diss. 739 Synodorum Hungaricarum saeculi 19. historia et statuta, 1909 168 l.

PALA, Franz, Diss.950 De Pauli Széchenyi archi-episcopo Colocensi (1642–1710), 1908 234 l.

PALKO, Johann, Diss. 973 Das Verhalten Innocenz XI. zu Ungarn, 1917 XXXI,109 l.

PAPP, Anton, Diss. 1205 Euseb Anton Adalbert Freiherr von Falckenstein, Bischof von Csanád, 1730–1740, 1934 IX,139 l.

PARDANYI, Emil, Diss. 1183 Ein sozialer Bischof unserer Zeit. Ottokar Proháska 1858–1927, 1934 XVII,320 l.

PARTLI, Joseph, Diss. 1031 Joannes Szily de Felsőszopor, episcopus primus Sabariensis, 1925 84 l.

PASTI, Anton, Diss. 1289 Leben und Wirken des Kardinals Ludwig Haynald, Erzbischofs v. Kalocsa (1816–1891), 1940 V,130 l.

PELLET, Edmund, Diss. 250 Merita sancti Stephani primi regis Hungariae de ecclesia sibi comparata, speciatim autem foundationes ejus recensentur, 1860 78 p.

PESTHY, Friedrich, Diss. 908 Politica Petri Cardinalis Pázmány, 1912 303 l.

PETHŐ, Karl von, Diss. 1322 Die Urkundernerlaßstätigkeit der Erzbischöfe von Gran bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, 1940 176 l.

PETRANYI, Franz, Diss. 575 Inquisitio Haereticarum pravitatis in Hungaria, 1910 XIX,243 l.

POGANY, Georg, Diss.1265 Martin Biro, Bischof von Wesprim, sein Leben und Wirken, 1936 III, 134 l.

POKA, Georg, Diss. 1225 Theologische Ausbildung und seelische Erziehung der Kleriker in Győr (Raab) bis Joseph II, 1939 107 l.

POZSGAI, Johann, Diss.1263 Die Geschichte des Rechtes des Bischofs von Veszprém, die Königin von Ungarn zu krönen, 1938 166 l.

PURT, Johannes, Diss. 547 Historia ecclesiae catholicae in Hungaria, 1892 146 l.

PUTZ, Johann, Diss.1150 Der Streit zwischen den Protestanten Transdanubiens in der Reformationszeit, 1938 V,134 l.

RADICS, Dénes, Diss. 1118 Das Leben des Bischofs von Steinamanger, Emmerich Szabo (1814–1881), 1935 VII, 74 l.

RADVANY, Michael, Diss. 1274 Das Patronat der königlichen Freistadt Kőszeg, 1939 VII,115 l.

RADVANYI, Joseph, Diss. 966 De vita et operibus Joannis Szilvási, 1915 340 l.

???RÁTAY, Julius, Diss. 233 De unione Graecorum in Hungaria, 1864 80 l.

REVAI, Josef, Diss.1311 Die Geschichte der Pfarre Devecser, 1941 II,194 l.

RIMELY, Carl, Diss. 110 De seminariis cum speciali respectu quoad semina Hungariae, 1852 104 l.

RITSMANN, Paul, Diss.1203 Die letzte ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822, 1937 III, 163 l.

RITTSTEUER, Josef, Diss.1160 Geschichte von Neusiedl am See. I–II, 1938 XV,327 l.

ROTHNAGEL, Alexander, Diss. 1102 De pace Viennensi et de statu religionis catholicae in Hungaria (a. 1606), 1927 102 l.

SAGHY, Alexius, Diss.1192 Ungarn in der Geschichte der Kreuzzüge, 1937 IX, 133 l.

SASHEGYI, Aladar, Diss. 980 De meritis s. Stephani regis circa propagationem et corroborationem religionis christianae in Hungaria, 1911 202 l.

SCHEFFER, Hilarius Franz, Diss. 1056 Das Krönungsrecht des Erzbischofs von Gran, 1922 174 l.

SCHENDL, Karl, Diss. 1184 Lyceum Regium philosophicum Sabariense 1793–1850. Beiträge zur Szombathelyer Diözesan- und Schulgeschichte, 1935 229 l.

SCHWARZ, Arthur, Diss. 931 Pázmány scriptor polemicus, 1913 192 l.

SIK, Zoltan, Diss. 1262 Kirchenpolitik in Ungarn unter dem Fürstprimas Joseph von Kopacsy, 1838–1847, 1939 VI,132 l.

SOBOTKA, Rudolf, Diss.1369 Geschichte der Stadtpfarre zum Heiligen Martin in Eisenstadt, 1955 IV,201 l.

SOMOGYI, Anton, Diss. 1052 Geschichte der Gegenreformation und der innerkirchlichen Erneuerung in der Raaber Diözese, 1924 VI,78 l.

STEFAN, Ruppert, Diss.1247 Das Wirken des Heiligen Jakob von Marchia in Ungarn, 1937 XV,142 l.

STUBITS, Leo, Diss.1596 Martin Mersich sen., der große Seelsorger, Organisator, Kulturförderer und Politiker der einst westungarischen und heute burgenländischen Kroaten, 1975 228 l.

SZAKOS, Julius, Diss.1236 Kardinal Franz Graf Herzan, Bischof von Szombathely. Sein Leben und Wirken mit besonderer Berücksichtigung des Conklaves von Venedig, 1938 VII,114 l.

SZEKER, Eugen, Diss. 1127 Die Gottesurteile in Ungarn, 1935 VIII, 197 l.

SZEL, Joseph, Diss. 961 De politico-ecclesiastico influxu s. P. Gregorii VII. regibus Salomone, Geysa et Ladislao regnantibus in res Hungaricas, 1914 VII,128 l.

SZEMAN, Johannes, Diss. 590 Historia ecclesiae catholicae in Hungaria ab initiis usque ad annum 1526, 1899 169 l.

SZTREDA, Rudolph, Diss.852 Historia Ecclesiae catholicae in Hungaria regnante Josepho II. (1780–1790), 1906 5,159 l.

TAKATS, Andreas, Diss. 1149 Ladislaus Graf von Nádasdy. Sein Leben und Wirken mit besonderer Berücksichtigung der Neubelebung der Csanáder Diözese, 1934 II,86 l.

TAMAS, Viktor, Diss.1209 Die Kirchenpolitik des Kardinals Grafen Joseph Batthyány, Primas von Ungarn unter Joseph II, 1938 V,149 l.

TERSZTENYAH, Ladislaus, Diss. 1165 Die Geschichte des katholischen Gymnasiums in Buda (von 1687–1832), 1939 224 l.

TRIBER, Ladislaus, Diss.1467 Die Entstehung der Propsteipfarre Eisentadt Schloßgrund-Oberberg, 1961 XI,160 l.

TRIKAL, Joseph, Diss.533 De ortu et fatis sectarum in Hungariae Regno in de a saeculo 12. usque ad Josephum II, 1899 135 l.

TRINKO, Johann, Diss.1583 Die Priesterausbildung im Burgenland 1923–1975, 1975 364 l.

UJFALU, Joseph Papp von, Diss. 23. Historia religionis et ecclesiae Christi in Transsylvania a primis initiis ad recentissima tempore, 1839 92 l.

VADASZ, Stephan, Diss. 872 Vita b. Gisela filiiue eius s. Emerici. Prima germina sanctitatis Hungariae, 1911 II,147 l.

VARGA, Adalbert, Diss. 1189 Anton Verancsics, Erzbischof von Gran. Sein Leben und Wirken, 1939 VII,137 l.

VERES, Barnabas, Diss. 1138 Stephan Freiherr Fischer von Nagyszalatnya. Sein Leben und Wirken, 1938 IV,89 l.

VESZTERGOMBI, Johann, Diss.1146 Der selige Maurus, Bischof von Pécs (Fünfkirchen) 1036–1070. Sein Leben und sein Zeitalter, 1937 151 l.

VIDOVICS, Adalbert, Diss.1321 Leben und geschichtliche Bedeutung des Fürstprimas Dionysius Szécsi, 1942 VIII, 110 l.

VIDUSIC, Stephan, Diss. 976 De dilatatione et statu ecclesia graeco-orthodoxae in regno Croatiae et Slavoniae usque ad saec. 19. 1912 163 l.

VILD, Friedrich, Diss. 1134 Geschichte der Autonomie der Katholiken Siebenbürgens, 1934 199 l.

WEISZ, Franz, Diss.1252 Nikolaus Oláh der Erhalter der ungarischen Kirche, 1936 106 l.

WEISZ, Georg, Diss.1147 Dr. Ignatius Koller von Nagymanya, Bischof von Veszprem. Sein Leben und Wirken, 1937 IV,140 l.

WINKLER, Josef, Diss. 1186 Die kirchlichen Zustände zur Zeit der Glaubenserneuerung (!) in Ungarn, 1939 128 l.

WITZ, Adalbert, Diss. 615 Vita sancti Adalberti respectu ad industriam in Hungaria et quaestio de conversione primi regis nostri critice perscrutata, 1917 IV, 262 l.

ZAHORAY, Paulus, Diss. 528 Quomodo scholae, litterae et artes in Hungaria e tempore S. Stephani regis usque ad hodierna tempora auctoritate ecclesiae catholicae progressae sunt? 1893 138 l.

ZANTLEITNER, Josef, Diss.1272 Jesuitenpastoration und religiöses Leben um die Mitte des 18. Jahrhunderts in Ungarn, 1937 145 l.

ÁDÁM SOMORJAI:

DISSERTATIONS STORED IN THE VIENNA UNIVERSITY CONCERNING THE
HUNGARIAN CHURCH HISTORY, 1831-1989

The bibliography of the dissertations having been written on church history and defended at the theological faculty has not been published yet. A preparatory study for such a publishing is this list of the theses accepted by the Vienna University. The source of the paper has been Honek, Klemens: Dissertationsverzeichnis der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien von 1831 bis 1984, Universitätsverlag für Wissenschaft und Forschung, Wien 1984 (A List of Dissertations in the Catholic Theologian Faculty of the Vienna University from 1831 until 1984). We were selecting from Chapter 8: Kirchengeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, sowie Österreichs und Ungarn (The History of the Church in the Middle Ages and Modern Times, as well as in Austria and Hungary), and Chapter 9 Ostkirchenkunde (Knowledges concerning the Churches in the Eastern world) of the work mentioned above. The theses concerning the historical Hungary including those territories of Burgenland which after 1920 were allotted to Austria have been selected. For special researches the careful study of the other Chapters can also be recommended. Our aim has been to call attention to failure mentioned above, as well as to the fact that the dissertations owned by foreign universities (for instance by the university of Rome) are also worthy of attention.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1994/1-2

TÜNDE CSÁSZTVAY

HUNGARIAN CULTURE AND CHRISTIANITY FOURTH CONGRESS
ON HUNGARIAN STUDIES

Rome – Naples, 6–10 September, 1996

Three years hence, the Eternal City of Rome and Naples, where so many places are reminiscent of the Hungarian past, will welcome scholars specialized in Hungarian studies from all over the world to a meeting organized by the Association International of Hungarian Studies, the La Sapienza University of Rome and the Oriental Institute of the University of Naples.

From 1978 on, the Association International of Hungarian Studies has been coordinating the work carried on by Hungarian and other scholars in the domain of Hungarian history, the history of Hungarian culture, literature, music and the fine arts, language, ethnography and folklore.

The membership of the Association International of Hungarian Studies has mainly been recruited from among scholars active in higher education and various research institutes. We are aware, however, of the fact that ecclesiastical higher education, Hungarian as well as foreign, is not represented in this scholarly circle, with the exception of a few persons. The subject chosen for the Fourth Congress of the Society will hopefully offer a suitable opportunity for a meeting of the teaching staff of secular as well as ecclesiastical higher educational institutions, and the once natural exchange of opinions can start anew.

In 1996, when the one thousand one hundredth anniversary of the Conquest will be commemorated in Hungary, the scholars steeped in Hungary's past will presumably meet on several occasions, at various conferences. The membership of the Association International of Hungarian Studies and the specialists wanting to join are invited to meet in Italy. This should be seen as a symbolic gesture. The Society wants to stress that the right way of demonstrating the manifold relationship between the history of Hungarian culture and Christianity is not the undue flaunting of one's true Hungarianness or a pointless affectation of nationalist feelings but rather professional hard work, thoroughly grounded in philological studies.

The lectures to be given at the world congress will cover the three major branches of Christianity (Byzantine, Roman and Protestant). The express aim is to stress Hungary's ties with Europe and Western Christianity and make aware Hungarians as well as non-Hungarians of this fact of cultural history.

"The Congress is not about Church history and the history of religion, as this approach would narrow down the theme (Hungarian culture and Christianity) considerably. It is the manifold inspiration of the Christian spirit and mentality on Hungarian culture, the stimulus offered by this mental attitude, the creativity it gives rise to that should be examined by philological studia," points out the text of the first Circular of the Congress.

The Planning Committee will decide on the particular group session where each lecture is to be delivered, on the basis of the synopses the participants are requested to attach to the registration form, and in terms of the scheme, approved by the Executive Committee of the Association International of Hungarian Studies, to divide the main subject into topics, or, if the absence of certain topics in thought to be striking, specialists will be invited to fill in these gaps and deal with the missing subjects. The suggested angles of approach which may be chosen are the following:

1. The Christian Churches and society (social context, politics, charitable movements),
2. Schools, formal and extra-curricular education,
3. Books and reading (printing presses, publishing, book collections, intellectual movements as reflected in the reading of successive periods),
4. The links of Christianity and Hungarian literature, music, language, fine arts and folklore,
5. Philosophy, theology,
6. Private and communal religion (religious observances, worship, forms of devotion and piety).

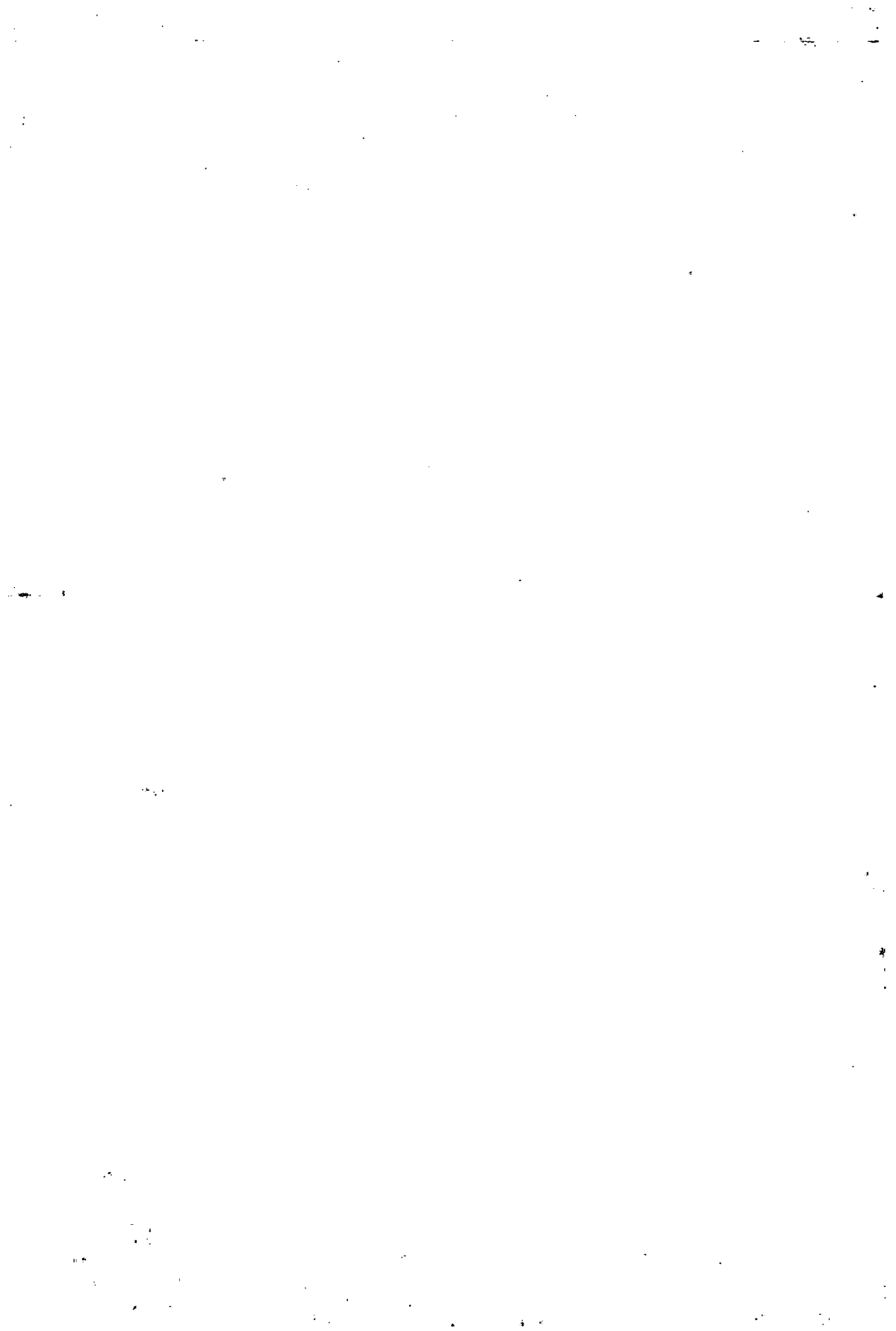
The organizers think it most desirable that the frame of reference for the lectures should be the history of ideas. A historical approach to how the European intellectual movements linked to Christianity (from the mentality of each monastic order to modern currents of ideas) were adopted in Hungary and, of course, the history of native Hungarian thought may be frame for integrating partial studies.

The division into group sessions cannot be complete until the number of registrations and the variety of topics chosen by the participants is not known to the Committee. E. g. the importance of the Bible for Hungarian cultural history could have been a suggested approach; the intention of the Executive Committee, however, has been to refrain from making suggestions as plain as that.

Italy: Rome and Naples – the venues of the Congress seem to suggest that particular stress will be laid on the relationship between Catholicism and Hungarian cultural history. Still, the Association International of Hungarian Studies would like to avoid that any particular denomination should be given a larger share than its due. The attempt to give an answer to the question of the importance due to the various denominations might be – among others – one of the aims of the Congress.

Protestantism has been closely interconnected with Hungarian cultural history, its importance has been just as great (though different) as that of Catholicism. The importance of the part played by religious denominations

may have fluctuated in the successive periods of Hungarian history, but it is for this very reason that Hungarian history is so exciting even for non-Hungarians. Once Hungary and even East Central Europe could serve as examples for Western Europe in their toleration for nonconformity and in their willingness to coexist with otherness peacefully. At present, the situation is regrettably reversed. What happened, why, when and how? It would be essential to find answers to these questions. Let us hope that after the Congress we can understand the reasons more clearly.

SZENT ISTVÁN NAPOK KALOCSÁN

1993. augusztus 15–20. között rendezték meg a Kalocsa-Kecskeméti Érsekség és Kalocsa város önkormányzata rendezésében azokat a jeles napokat, amelyek immár tradícióvá válva évente arra szolgálnak, hogy Kalocsa városában megemlékezzenek az érsekség és a város tevékenységével kapcsolatos eseményekről. A több napos ünnepség kiemelkedő része az augusztus 17-én tartott Történészek Napja. Ezen Dankó László érsek elnökletével az alábbi előadások hangzottak el:

Adriányi Gábor:	Szent István – a magyar királyok apostoli címe és főkegyúri jogai
Hetényi Varga Károly:	A kalocsai főegyházmegye mártír napjai, áldozatok a Bácskában
Marosi Ernő:	A két középkori kalocsai székesegyház a magyar művészettörténetben
Lovag Zsuzsa:	A Kalocsai Érseki Kincstár középkori ötvöstárgyai
Szelestei Nagy László:	A Kalocsai Érseki Könyvtár érdekes kódexei, ősnymtatványai
Romsics Imre:	A nyelvoktatás változása a hajósi r. kat. elemi népiskolában

Kívánatos lenne, ha ez a nagyszerű szervezés a jövőben azzal párosulna, hogy az elhangzott előadásokat valamilyen módon megjelentetik.

FRAKNÓI VILMOS EMLÉKÜLÉS

A kiváló egyháztörténész és püspök Fraknói Vilmos születésének 150. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága Egyháztörténeti Albizottsága Emlékülést szervezett 1993. november 15-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az egész napos tudományos ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

Glatz Ferenc:	Fraknói, a tudományszervező
Borsa Iván:	Fraknói, a forráskiadó
Adriányi Gábor:	Fraknói és a monumenta vaticana megindítása
Péter Katalin:	Magyar országgyűlési emlékek

Kubinyi András:	Mátyás kora Fraknói megvilágításában
Sebők Ferenc:	A Jagello-kor képeinek alakulása
Erdő Péter:	Fraknói és a főkegyúri jog
Hiller István:	A 16–17. századi nemzetközi kapcsolatok Fraknói történetírásában
Benda Kálmán:	Fraknói a magyar jakobinusokról
Török József:	Fraknói, az egyháztörténész
Várkonyi Ágnes:	Fraknói történetiszemlélete

Kívánatos lenne a kiváló egyháztörténész és forráskiadó, valamint tudományos-szervező egyházférfi tevékenységére nemcsak ilyen alkalmi ülésekkel, hanem a munkásságát bemutató alapvető tanulmányköpöttel, illetve munkáinak önálló kötetben való újra kiadásával megemlékezni.

GIESSWEIN SÁNDOR EMLÉKÜNNEPSÉGEK

A keresztény szociális reform és a modern demokratikus reform nagy magyar előhírnökére, Giesswein Sándorra emlékeztek halálának 70. évfordulója alkalmából Győrben, 1993. november 13-án.

A nemzetközi tekintélyű tudós-papnak és keresztény politikusnak, akinek az elmúlt évtizedekben nyomós politikai okok miatt még a nevét is alig említették, az ünnepségen négy előadásban méltatták a tevékenységét:

Szolnoki Erzsébet, tanár, egyháztörténész (Győr)

Cseri Gyula, református lelkész, teológiai tanár (Frankfurt – Budapest)

Dabóczi Mária, tud. kutató (Budapest)

Galavits József, belvárosi plébános, a Hittudományi Főiskola tanára (Győr)

A jól sikerült ünnepséget az Apor Vilmos Népfőiskola, a Barankovics Alapítvány, a Haza és Haladás Alapítvány, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Jacques Maritain Egyesület és a Márton Áron Társaság szervezte.

* * *

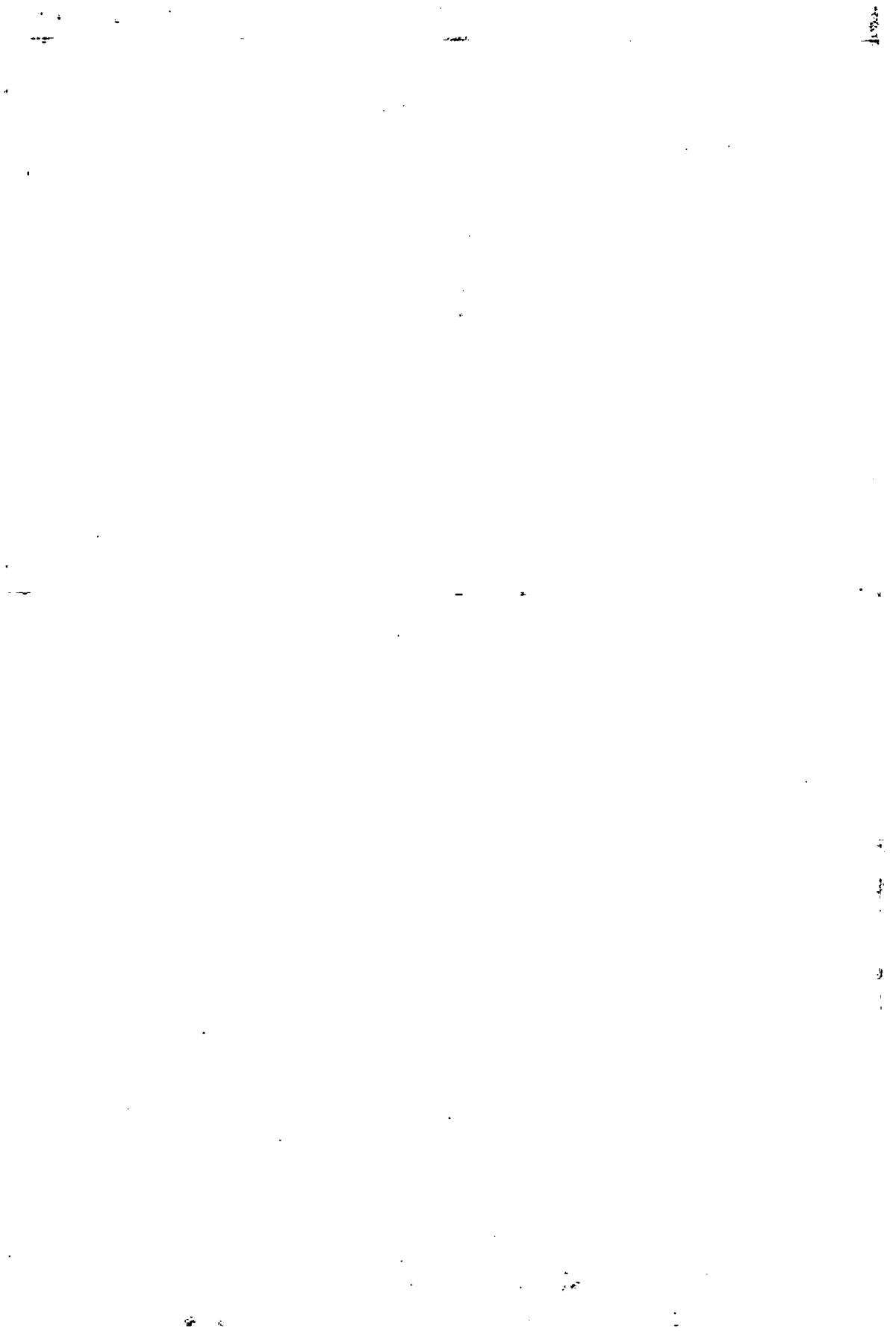
Mintegy ennek az ünnepségnek folytatásaként Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendeztek tudományos ülészakot 1993. november 15-én a Barankovics Alapítvány, az ELTE Egyháztörténeti Műhelye, a Justitia et Pax Bizottság, a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete szervezésében.

Az ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

Megnyitó:	Dankó László kalocsai érsek
Szolnoky Erzsébet:	Giesswein Sándor pályaképe
Gergely Jenő:	Giesswein Sándor, a politikus

Goják János:	Giesswein Sándor és a keresztényszociális tanítás
Kovács K. Zoltán:	Giesswein Sándor és a keresztényszocialista mozgalmak
Németh József:	Giesswein Sándor pedagógiai nézetei
Molnár Imre:	A felvidéki Keresztényszocialista Párt és gr. Esterházy János
Zárszó:	Glatz Ferenc

Kívánatos lenne, ha a nagynevű és jelentős munkásságot folytató keresztény politikus tevékenységét méltató előadások mielőbb önálló kötetben látnának napvilágot.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/1-2

MONOK ISTVÁN

BENDA KÁLMÁN
(1913–1994)

„Omne, quod est nimium, vertitur ad vitium” – vagyis ami túlzás, bűnbe fordul. Benda Kálmán nagyon sokat, túl sokat vállalt magára. Tudta ezt, de azt is, hogy nincs, aki helyette élére álljon intézményeknek, vagy ha ő nem vállalja a megbízatást, akkor a számos törtető egyike a maga dicsőségét hirdeti majd az intézmény vagy a képviselt ügy fontossága helyett. Egy olyan tudósgeneráció tagja volt, amelyből ha valaki a tudományszervezői, a közéleti tevékenységét abbahagyni kényszerült, akkor helyén hiány támadt. E generáció tagjai sorra mennek el közülünk, s a napi gondokon tapasztaljuk, hogy nincsen közöttünk senki, aki a helyükre állhatna. Több tudományszak került a kultúrpolitika peremvidékére, mert vezetőjét veszítette. Benda Kálmán helyére pedig sok embert kellene találni.

Nem véletlen az, hogy Marci bácsit (Marczinfalvi Kálmán) számos, a rendszerváltás után újjászerveződött mozgalom, intézmény vezetőjéül választotta. Természetes volt ez, hiszen 1935 óta (ekkor jelent meg első publikációja) számos témakörrel foglalkozott, több ügynek volt zászlóvivője.

Benda Kálmán a magyar történelem, a művelődéstörténet 16–18. századának szakértője elsősorban, de kedvenc témái, történelmi alakjai általában a három századvéghez, illetve századfordulóhoz kötötték figyelmét. Azok a kérdéskörök, amelyek történetének megírását magára vállalta, csaknem teljes egészében aktuálisnak mondhatók.

A nemzeti hivatástudat története (1937), hazuánk és Európa viszonya, a kisebbségek helyzete a Kárpát-medencében, a keresztény közösségek és a hatalom (török, Habsburg) együttélése, a református egyház szerepe a magyar történelemben, művelődésben, a Magyarországtól akkor is elszakadva élt Erdély történetének tanulságai, a magyarságtudomány itthoni és külföldi műhelyei, azok feladatai, a Népfőiskolai Mozgalom, a történettudomány elméleti kérdése, forráskiadásunk helyzete.

Azt hiszem, aktuális életmű úgy, hogy sosa sem aktualizált. Benda Kálmán munkássága válasz a sokszor felvetődő kérdésre: mi a gyakorlati haszna a humán tudománynak? A régióban, amelyben élünk, a történelem a napi politika része – akkor is, ha ezt talán joggal tarthatjuk rossznak, az európai történeti fejlődésben lassan meghaladottnak –, egykori létünk forrásainak feltárása, nyilvántartása és kiadása bizony politikai tett, ahol a kérdés „ott voltunk, vagy sem?” mostani létünket is befolyásolja. Példaként gondoljunk csak a Csángó-

okmánytár nemrégben Benda Kálmán irányításával kiadott köteteire: falunévsorok a 17–18. századból stb. Csupa olyan dokumentum, amely ellen komoly ellenérv nincs, legfeljebb a hazugság.

Nézzük egy kicsit részletesebben azt az életművet, amelynek főbb témaköreit már felsoroltam. Pályája kezdetétől napjainkig váradhatatlan ismeretterjesztő volt: úgy, hogy a magyar tudományos eredményeket – nemzetközi tekintélye és kapcsolatai révén – ismertette a külvilág tudományos közéletével, a külföldi eredményeket pedig a hazai – gyakran általa szerkesztett – folyóiratokban mutatta be. Fáradhatatlan recenziőr és előadó is volt. Ezzel a kérdéssel történészként is foglalkozott akkor, amikor a török-kori Európa magyarországi híreinek feldolgozásába kezdett. Könyvismertetéseivel, külföldi előadásaival, a külhoni magyar kultúrintézetek munkájának támogatásával leszármazottjává vált a 16. században hazánkról Európának hírt adó deákoknak, lelkészeknek, kereskedőknek. Itthon pedig lelkes támogatója, szervezője az újjáéledt Népfőiskolai Mozgalomnak, amellyel az 1940-es években is szoros kapcsolata volt.

Ars historicájának alapköve a források feltárása, kiadása és a forrásközei interpretáció maradt. A rendrakás. Ezért a számtalan forrásközlés, a dokumentumkötetek sora (az egyik legfontosabb ezek közül a Magyar Országgyűlési Emlékek folytatása), és Magyarország történeti kronológiája. Kedvelt történelmi alakjai is megkapták a rájuk vonatkozó forrásokat közreadó köteteket: Bocskai István, Ráday Pál, Martinovics Ignác. Természetesen e forrásanyag nem csupán adathalmaz, hiszen mindegyik említett személyiségről monográfiát is írt Benda Kálmán.

Aldatlan vita a magyar külpolitikában az, amely – sokak öröme – a Magyar Tudományos Akadémia és a hazai felsőoktatás között folyik. Volt, és van példás együttműködés a két intézményhálózat között. Ahogy a nálánál fiatalabb, de sajnos ugyancsak nem élő Klaniczay Tibor az irodalomtudományban, úgy Benda Kálmán a történettudományban tudta megtalálni azt a módot, ami lehetővé tett ilyen együtt munkálkodást. Ennek alapja, azt hiszem emberi dolog: a másokra odafigyelni tudás, a másokat segíteni akarás, az ügyekben, s nem személyekben gondolkodni tudás. Ha valaki belép Benda Kálmán lakásába, az előszobától kezdve szinte csak könyveket lát. A fővárosi és vidéki kiadványok elképesztő mennyisége. Múzeumok, egyetemek, főiskolák, középiskolák kiadványai hiánytalan sorozatokban. És ezeket be is mutatta, hiszen évtizedeken át ő írta a helytörténeti szakirodalom éves összefoglalóit. Tudta, hogy ki, hol, mivel foglalkozik, s ha az ügy megkívánta, akkor azt támogatta, akinek az illető résztéma a legfontosabb. Lehetett az középiskolai tanár, könyvtáros, levéltáros, vagy éppen akadémikus tudós.

Benda Kálmán, aki munkásságát biztosan tudatosan alakította olyanra, amilyennek most láthatjuk, noha biztosan egy-egy könyvének, tanulmányának írásakor meg volt győződve arról, hogy a világ forgása megáll, ha azt nem fejezné be, egy esetben abbahagyta volna az írást, ha az emberről volt szó. Fontos az ügy, azért mindent meg kell tenni, majdnem mindenáron: de az ember, aki az ügyért dolgozik, fontosabb annál. Azt gondolom, Benda Kálmánnal ezért tudott sok ember jól együtt dolgozni.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1994/1-2

ASTRIK L. GABRIEL:

THE PARIS STUDIUM

Robert Sorbonne and His Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late Medieval and Humanistic Period. Selected Studies.
(Frankfurt am Main, 1992. 541 p.)

Gabriel L. Asztrik professzor 85. születésnapja alkalmából jelent meg ez a válogatott tanulmányait tartalmazó reprezentatív kötet. A magyar származású, 1949 óta az USA-ban élő és nyugdíjba vonulásáig az Indiana állambeli Notre Dame Egyetemen oktató professzor részletes életrajza vezeti be a munkát, amelyet James J. John, a Cornell University professzora írt. Ugyancsak a bevezető rész tartalmazza Gabriel L. Asztrik műveinek teljes bibliográfiáját is. E bevezetőt Petrovics István magyar fordításában közölte már a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (4. köt., 1992. 135–160.). Mindez mentesíti a recenzent attól, hogy részletesse bemutatassa Gabriel professzor életpályáját, illetve méltassa a mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg imponáló életművet. Gabriel L. Asztrik meghatározó, nemzetközileg elismert kutatója a középkori oktatástörténetnek, a középkori egyetemek történetének; különösképpen kedves témája volt mindenkor a párizsi egyetem, amely munkájának is középpontjában áll. Különböző folyóiratokban eg kivétellel az 1970-es és 1980-as években már napvilágot látott tanulmányok alkotják a kötetet.

A kilenc tanulmánynak megfelelően kilenc fejezetre tagolódik a könyv. Az időben legkorábban készült tanulmány (1953) került a munka elejére első fejezetként. Ez a párizsi egyetem alapítójának, Robert Sorbonne-nak a pályáját és lelki karakterét rajzolja meg. A Sorbon nevű községben, egyszerű családban 1201-ben született Robert (†1278) (Szent) Lajis (1226–1270) udvari káplánja, s Cambrai, majd Párizs kanonokja is volt. 1253-ban, egy kanonoktársával együtt egy kollégium (Sorbonne) alapjait vetette meg, ezáltal próbálta segíteni a teológiát tanuló szegény diákokat. A király 1257-ben épületet adományozott erre a célra Párizs ekkor talán legrosszabb hírű utcájában. A későbbekben sokan támogatták pénzadományokkal e kezdeményezést. Robert 1270-es végrendeletében ingatlanait, vagyona nagyobb részét a kollégiumra hagyta, a „szegény mesterek gyülekezetére”. A Sorbonne tagjai az adományoknak köszönhetően relatív létbiztonságot élveztek, a szegénység, az összetartozás tudata kötötte össze a tagokat, akik három csoportra tagolódtak: socii (társak), hospes (vendégek) és beneficiarii (kedvezményben részesülők). Robert mara-dandó érdemeit az egész párizsi egyetem elismerte, s emlékéét ápolta. A szerző

elemzi Robert Sorbonne egyéniségét s megnyerő személyiségként jellemzi, akit nem vakított el az udvari élet, megőrizte realizmusát és józan erkölcsiségét. Robertnek nagy szerepe volt a kollégium szabályzatainak, statutumainak megalkotásában is. Gabriel professzor kiemeli a „domus Sorbonnica” demokratikus kormányzatát, amelyet a teljes egyenlőség jellemezett, s modellként szolgált más egyetemek számára is. A kollégiumba való felvételkor nemcsak a tanultságot, hanem az erkölcsöt is vizsgálták. A felvett tagok számára hét évet szabtak meg, hogy előrehaladjanak prédikálásban, szentbeszédírásban, előadás tartásban és vitakészségben. A statutumokon kívül Robert tanácsokkal is ellátta a tanítványokat, hogy tanuljanak minél eredményesebben. Számára a Teremtő tanítása volt a legfontosabb és erre intette őket is morális értekezéseiben. Útmutatása szerint gyakran kell imátkozni, gyónni, különben azutolsó ítélet napján az Úr nem fogja őket megismerni, csakúgy, mint a tanár hanyag tanítványait, akiket nem látott előadásain. Gabriel professzor behatóan elemzi Robert de Sorbonne írói munkásságát is (fő művei: *De Conscientia*; *De Tribus dietis*; *De Confessione*). Értekezéseiben főként a lelkiismeret vizsgálatát, a gyónás kérdéseivel foglalkozott. Gabriel L. Astrik véleménye szerint Robert moralizmus mögött megértő, együttérző lélek rejtőzött. Az értekezéseken kívül számos prédikációt is írt, ezeket az egyetemi misék alkalmával nyilvánvalóan el is mondta. A prédikációk közül a szerző kiemeli azt, amelyik a házasságról szól. Robert felfogása szerint a házasság olyan keresztény intézmény, amelynek meghatározott szabályai vannak, s különleges szentségét az is bizonyítja, hogy még az Édenben jött létre, a bűnbeesés előtt. Robert emberi gyarlóságokat, bűnöket ostorozó prédikációiban nem kímélte az egyetem doktorait, de még a királyi házat sem. Gábrriel professzor hangsúlyozza azt, hogy Robert de Sorbonne értékes eszmei örökséget hagyott az utókorra; hogy kell feddhetetlenül, tudós módon együttélni a keresztény intézmény elkötelezett tagjainak („vivere socialiter et collegialiter et moraliter et scholariter”).

A második fejezet a 15. századba kalauzol bennünket. E tanulmány a „Régi és új út (*Vita antiqua et moderna*) és a párizsi hallgatók és tanárok migrációja a német egyetemeken a 15. században” címet viseli. A szerző 12 német egyetemet vizsgál meg ebből a szempontból. Hangsúlyozza azt, hogy e korban engedélyezték az egyetemek azt, hogy a hallgató vándoroljon az egyetemek között. Megállapítja azt, hogy a német egyetemek jobban biztosították a tanárok megélhetését, mivel rögzített fizetést élveztek, de ennek ellenében „életfogytiglanra” szolt megbízatásuk. Ezzel szemben a párizsi egyetem adományokból, gyűjtésekből élt, ezért például a Bölcsészkar (*Facultas Artium*) tanári személyzete állandóan változott. Két fő filozófiai, szemléleti irányzat alakult ki, amelyek egymással szemben álltak számos kérdésben. A „*via antiqua*” követői az un. realisták voltak (pl. Albertus Magnus, míg a „*via moderna*” irányzatát nominalistáknak (pl. Ockham) nevezték. Egyes egyetemek inkább az előbbi „iskolát” követték (pl. a kölni), mások pedig inkább az utóbbit (pl. a bécsi), de gyakran mindkét irányzat érvényesült, illetve állandó vetélkedés volt köztük. A szerző először a párizsi egyetemen dúló csatározásokat mutatja be, amelyek 1474-ben a nominalista irányzat betiltásával zárultak. Hamarosan azonban, 1481-ben újból engedélyezték a „*via moderna*”-t, ami az irányzat

felvirágzásához (pl. Buridan művei kiadása) vezetett. A szerző ezután az egyetemek alapításának kronologikus sorrendjében vizsgálja a hallgatók migrációját a német egyetemekre, és a „via antiqua” és a „via moderna”, illetve mindkét új tanításának viszonyát. A bécsi egyetemre (1365-ben alapították) a párizsi egyetemről „elűzött” híres személyiségeket hívtak meg, így kezdetben a nominalizmust követték. Ettől eltekintve a 15. században csekély mértékű kulturális érintkezés volt a két egyetem között, s csak a század vége felé erősödtek a kapcsolatok. Ekkor sok ausztriai és magyar diák ment Párizsba, onnan pedig Bécsbe. Sajátságos módon ekkor a realista irányzat nyert tért a bécsi egyetemen. Bécshez hasonlóan az 1386-ban alapított heidelbergi egyetem is kezdetben a nominalista irányzat uralkodott, a professorok közül sokan Párizsból jöttek. A 15. század közepétől a realista irányzat is kibontakozott (a kölni és párizsi egyetemről érkeztek ide képviselői), s hamarosan mindkét „iskola” elfogadottá vált. Az 1388-ban létesített kölni egyetemen kezdettől fogva jelentős szerepe volt a párizsi egyetemről jött realistáknak. Párizs és Köln között a későbbiekben is nagyarányú vándorlás volt. A 14. század utolsó harmadában alapított erfurti egyetem egyértelműen a nominalista irányzatot részesítette előnyben, így csekélyebb és jórészt egyirányú kapcsolata volt a párizsi egyetemmel. Hasonlóképpen a lipcsei egyetem (1409) is kezdetben a „via moderna”-t követte, ugyanakkor intenzív kapcsolata volt Párizssal. Az 1419-ben létesített rostocki egyetemen mindkét irányzatnak voltak képviselői. A freiburgi egyetemen eleinte a nominalizmus érvényesült, majd 1484-ben mindkét irányzat oktatását elrendelték. Az 1456-ban alapított greifswaldi egyetemen mindkét irányzatot engedélyezték. Az 1460-ban létesített baseli egyetemen eleinte csak a nominalizmust tanították, de már 1464-ben mindkét felfogás szellemében oktathattak. Az 1472-ben létrehozott ingolstadtai egyetem modelljéül a bécsi egyetem szolgált, de mindkét irányzat képviselői jelen voltak a kezdetektől fogva. Az 1472-ben alapított tübingeni egyetemen is a dualizmus érvényesült, hasonló volt a helyzet az 1502-ben létrehozott wittenbergi egyetemen. Gabriel professzor összegzése szerint a tanulóknak csak csekély hányada hagyta el a párizsi egyetemet a két irányzat versengése miatt. A hallgatók keleti migrációját inkább az újonnan létesített német egyetemek keresletével magyarázhatjuk, amely a Párizsban képzett „realista” professorok megnyerésére irányult.

A harmadik fejezet a szegénysorú német diákok párizsi házával foglalkozik. A szerző megállapítása szerint a párizsi bölcsészkar négy „nemzetre” (náció) tagozódott. Ezek közül a francia, a picardiai és a normandiai gazdag, míg az angol-német szegény volt, s ez többek között a szálláshellyel, kollégiummal való ellátottságban is megnyilvánult. Az angol, illetve Közép-, Kelet- és Észak-Európából jött hallgatókat egyesítő natio-t kezdetben angolnak (Anglicana) nevezték, majd a százéves háború idején az angol diákok számának csökkenése miatt németnek (Alemanniae) hívták (1367-től). A natio több részre oszlott; előbb angol és nem angol provinciára, majd három provinciára (Scotia, Alemania Inferior, Alemania Superior) tagozódott. Érdemes megemlíteni, hogy a 16. század elején a Princia Altorum Alemannorum-ban voltak többek között a magyar hallgatók is. A külsöldi diákok özönlöttek a híres párizsi egyetemre;

különösképpen a német hallgatók, majd később a német professzorok száma volt jelentős. Ez a folyamat a későbbiekben hozzájárult a német egyetemek létrehozásához is. A német natio-nak többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült kollégiumot alapítani, de a szegény német diákok részére házat létesítettek (első említését 1345-ben találjuk), amelynek könyvtára is volt. Gábiel professzor hangsúlyozza a prágai és párizsi egyetem 15. századi kapcsolatait is. 1409 után egy csehországi királyi rendelet után sok német diák távozott Prágából, s bár elsősorban a közelebbi német egyetemekere (Bécs, Lipcse stb.) mentek, Párizsba is sokan eljutottak. A szerző kitér néhány jelentős cseh tudós (Wenceslaus de Vrbo, Stanislaus de Velvary stb.) tevékenységére is. Elemzi továbbá a német diákok házának szervezetét (vezetőik: magiszter, provizor).

A negyedik fejezet a louvain-i és a párizsi egyetem kapcsolatait vizsgálja, s ennek kapcsán feltárja a francia (párizsi) politikai helyzet és a louvain-i [Brabant tartományban, a mai Belgiumban – T.S.L.] egyetem alapításának (1429) összefüggéseit. A 100 éves háborúhoz kapcsolódó francia belharcok a 15. század második évtizedében súlyos veszteségekkel jártak Párizsban. A louvain-i egyetem létrehozásakor ezért a párizsi egyetem presztízse éppen romlott és az új egyetem első professzorai inkább Kölnből és nem Párizsból jöttek. A louvain-i egyetem keresett és népszerű studiuma volt a kánon- és polgárjog. IV. Jenő pápa 1432-ben a teológiai fakultás létesítését is engedélyezte az egyetemen. A szerző részletesen foglalkozik a Párizsból Louvainban jött tudósokkal. Számításai szerint nagyjából ugyanannyian (kb. 60 fő mutatható ki, de feltehetően jóval többen voltak) mentek Louvain-ból Párizsba, mint fordítva. Gabriel L. Asztrik kitér arra a vitára is, amely a louvain-i egyetemen a bölcsészkar és a teológiai kar között kibontakozott, s amely vita egyben a realista és a nominalista irányzat ellentétét is jelentette (Rivo és Zomeren vitája az 1470-es években).

Az ötödik fejezet a krakkói egyetem későközépkori tudományos kapcsolatait vizsgálja a párizsi iskolákkal. A szerző nézete szerint a közép-európai országok körül Lengyelországból jött a legtöbb diák a párizsi egyetemre. A lengyelek az angol-német náció Alemanian superior provinciájába tartoztak. A krakkói egyetem nagy tisztelettel viseltetett a párizsi egyetem, mint az „egyetemek anyja” iránt. Gabriel L. Asztrik részletesen elemzi a Párizsban működő lengyel tudósok tevékenységét; elsősorban Thomas de Cracovia és Sandkus Budkonis tevékenységét méltatja. A szerző megállapítása szerint a lengyel diákok teljesítménye kezdetben elmaradt a többiekétől. Ebben annak is szerepe lehetett, hogy anyanyelvük megnehezítette a latin nyelv elsajátítását, helyes használatát, a megfelelő kiejtést. A későbbiekben azonban behozták hátrányukat és jónéhányan komoly tudományos eredményt értek el. A hazatérő lengyel tudósok büszkéek voltak arra, hogy Párizsban végezték egyetemi tanulmányaikat, titulusokban használták a „magister parisiensis” kitéltet.

A hatodik fejezetet egy rövidebb tanulmány alkotja, amely a német receptorok, „reformátorok” és proctorok tevékenységét vizsgálja a párizsi egyetemen 1495–1525 között. A szerző ezuttal is felvázolja a német natio rövid történetét és belső szerkezetének alakulásait, akár egy másik fejezetben. A natio élén álló tisztségviselőt proctornak, a pénzügyi tisztségviselőt receptornak, a tanul-

mányi „felügyelőt” pedig reformátornak nevezték. Gábrriel professzor megemlíti a kiemelkedő tisztségviselők nevét és tevékenységük idejét. A receptorok egy része könyvnyomtatással, másik részük teológiával foglalkozott, illetve egy részük humanista műveltséggel rendelkezett. A reformátorokat egy évre választották a natio idősebb tagjai közül, s a receptorokkal szemben csak kisebb hányaduk volt német származású. A proctort két hónapra választották a három provinciából. Előbb protornak kellett lenni, s csak utána választhatták az illetőt receptorrá, vagy reformátorrá. A natio bármely tisztségviselője lelkiismeretesen, felelősségtudattal végezte munkáját.

A 7. fejezetben a szerző az 1499-ben elhalálozott, badeni származású Georgius Wolff párizsi egyetemen folytatott tevékenységét elemzi. Wolff kiváló művészi érzékkel rendelkező nyomdász és illusztrátor is volt, aki a műhelyéből származó könyvekben mindig feltüntette a párizsi egyetemen szerzett magisteri címét. Gabriel professzor bemutatja Wolff életútját, társadalmi, szakmai és akadémiai kapcsolatait. Kitér továbbá a Wolff műhelyében kiadott könyvekre (Arisztotelész, Cicero, Terentius, Ficinus stb. művei) is. Wolff proctorként és receptorként is tevékenykedett az angol-német natio-ban.

A 8. fejezet egy másik neves személyiség, a memmingeni Gervasius Wain pályafutását tárgyalja. Az 1494 körül született és 1554-ben elhunyt Wain fontos pozíciókat töltött be a párizsi egyetemen. Viselte a proctor, a reformátor és receptor tisztségeket a német natio-ban, majd az egyetem rektorának is megválasztották. A szerző ismerteti Gervasius akadémiai karrierjét, műveit (pl. *Tractatus noticiarum*), akadémiai kapcsolatait és barátságait (pl. Erasmus). Politikai szerepet is játszott, I. Ferenc követséggelbízta meg többször is. Legérdekesebb politikai szereplése VIII. Henrik angol király Aragóniai Katalintól való elválasztásának problémájához fűződik. Ekkor a párizsi egyetem két teológusát – az egyik éppen Gervasius volt –, kérték fel, hogy mondjanak véleményt az angol uralkodó érveléséről, miszerint házassága azért érvénytelen, mert fivérének az özvegyét vette el, s ezért a korábban elnyert pápai diszpenzáció semmisnek tekintendő. Gervasius eredményesen tevékenykedett VIII. Henrik érdekében, jöllehet az egyetemen kialakult egy spanyol párt, amely ellenezte az angol király válását. Gervasiusnak a későbbiekben része volt abban is, hogy V. Károly császár elengedte I. Ferenc király túsúl visszartartott gyermekeit. A francia uralkodó követként többször is járt az 1530-as években a német birodalomban, miután megalakult a császár ellen a protestáns schmalkaldeni szövetség. A követség célja a helyzet felderítése és a Habsburg uralkodó elleni összefogás megszervezése volt.

A kötet utolsó, 9. fejezetében a szerző Franciscus Ossmannus portréját rajzolja meg. Ossmanus holland származású (Alkmaar) volt, 1495–1525 között fontos szerepet töltött be az angol-német natio-ban. Ezt jelezte az a tény, hogy háromszor is megválasztották kincstárosnak (receptor), két alkalommal proctornak, s három ízben pedig natioját képviselte rektorválasztáskor. Akadémiai karrierje kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az 1515–1516-os évben licentiátust nyert el, s vele együtt lépett elő a magyar Várdai Balázs (Blasius de Várda), aki szintén volt proctor és receptor is. Ossmanus lelkiismeretesen, gondosan látta el valamennyi megbízatását.

A kötetet gazdag, betűrendbe szedett bibliográfia zárja, s a kéziratok, levéltári anyagok és régi könyvek városonkénti betűrendes felsorolása. A könyvben való tájékozódást jól segíti a név- és tárgymutató. A kötet rendkívül igényes, szép kivitelű, ez az illusztrációkra is vonatkozik.

Az impozáns tanulmánykötet fenti, vázlatosnak mondható bemutatásával reményünk szerint valamelyest érzékeltetni tudtuk azt, hogy milyen sok oldalról képes a szerző megvilágítani a neki oly kedves kutatási területét: a középkori és koraujkori egyetemek életét, kulturális érintkezéseiket, eszmei kapcsolódásait és kölcsönhatásait. Gabriel L. Asztrik egyaránt otthonosan mozog a középkori teológia elvontnak tűnő kérdéseiben, akadémikus vitáiban, az egyetemek belső szervezetében, a kulturális kapcsolatok területén, sőt a politikai háttérrel is mindenkor plasztikusan eleveníti meg. E tanulmányokban Párizs, a párizsi egyetem kerül a középpontba, amelynek vonzáskörében s fénykörében vannak Európa több egyetemei. Úgy tűnik, hogy a párizsi egyetemen kívül Gabriel L. Asztrikot majdnem ugyanilyen mértékben vonzza a német egyetemek, illetve a párizsi egyetemen működő német natio problematikája, illetve egyes kiemelkedő személyiségei. Mivel e natio egyik provinciájában kaptak helyet Közép-Európa diákjai, közelebről a magyar hallgatók, a magyar történettudomány és kulturhistoria is érdekelt e témában. Sajnálatos módon csak kevés magyar hallgató neve bukkan fel Gabriel professzor jelen munkájában, ami talán azzal is összefüggésbe hozható, hogy relative kevés magyar diák jutott el Európa szellemi centrumába. Bár Magyarországon is folytak és folynak a külföldi egyetemekre járó magyar diákokra vonatkozó kutatások, Gabriel L. Asztrik műve tovább ösztönözheti ezeket, bizonyítva e vizsgálódások szükségességét. Egészében véve Gabriel professzor gazdag életművének méltó tükörképe és egyszersmind összegzése e tanulmánygyűjtemény.

Tóth Sándor László

KERESZTÉNYSÉG ÉS SZABADSÁG. 34. PAX ROMANA KONGRESSZUS 1992. Lillafüred (Róma, 1992. 227 p.)

A 34. Magyar Pax Romana Kongresszus, amelyen a több országból összesereglett mintegy ötszáz magyar értelmiségi tanulmányozta a kereszténység és szabadság összefüggését 1992 áprilisának utolsó hetében Lillafüreden talált otthonra. Washingtontól Alma Atáig, a nyugati szórványokból, az anyaországból és a kisebbségi sorban élő magyarságból toborzódtak a résztvevők, többségükben katolikusok, szép számban protestánsok, de voltak köztük agnosztikusok is. A földrajzi, a kulturális és a világnézeti sokszínűség jellemezte a találkozót. Az alapítás utáni első tizenkét évben hat különböző országban talált helyet az ún. „tanulmányi hét”, míg végül 1971-ben a svájci Sionban tartotta meg az első ökumenikus találkozót, ahol már Magyarországról is voltak előadók (Pilinszky János, Rónay György). Azóta testvérszervezeteikkel – az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel és az Evangéliumi Ma-

gyar Ifjúsági Konferenciával – már négy ilyen ökumenikus találkozót tartottak, de most fordult elő először, hogy országunk határain belül gyűlhetnek össze a tudósok, vitatkozók, érdeklődők. A megoldatlan, égető problémák sokasága alapján világos, hogy nem annyira a szentbeszédekben és ájtatosságokban megjelenő tiszte jézusi elmélet, hanem a jóval kuszább és néha ellentmondásos keresztény gyakorlat kényszeríti a mai keresztényeket arra, hogy komolyan vegyék társadalmi hivatásukat, hiszen az új társadalom önműködő rendjének megteremtése – amit a kommunista erőszak szétrombolt –, mindenképpen hosszabb időt igényel, és egyáltalán nem mindegy, hogyan fognak hozzá.

Átalakuló világunkban tisztázatlan az egyházak jogi helyzete, s vitatott, hogy az egyházaknak milyen jogosítványa van a közéleti szerepléshez s milyen korlátokkal, vagy mások által emelt barrikádokkal kell számolnia. Ez a tisztázatlanság a jövőben is feszültségforrás lesz, amint az volt az abortusz törvény és az egyházak finanszírozásának kérdésében a közelmúltban. Az elmúlt 2–3 év során a liberális pártok és a tömegkommunikáció a parlamentben és a nyilvánosság előtt számtalanszor elismételték, hogy a modern társadalom kialakulása során az állam és egyház szétválasztása magától értetődő, hogy ez Nyugat-Európa országaiban már két-háromszáz éve megtörtént, tehát nálunk egyszerűen a több évszázados lemaradást kell pótolni. A hivatkozás azonban sántít, hiszen tudjuk, hogy Európa közel felén, 11 országban államvallás van. Bizonyos országokban az alkotmány biztosítja, hogy az államfő (király, köztársasági elnök) az államvallás tagja legyen. A katolikus országokban megkülönböztetett támogatást kapnak a vallási intézmények, bár az egyház belső ügyeinek intézésében autonóm. A protestáns és anglikán országokban viszont az egyházfői és egyházfelügyeleti jogokat az államfő gyakorolja, sőt Dániában, Norvégiában és Izlandon az állam nevezi ki a püspököt. Az egyházi törvények számos esetben (Anglia, Skócia, Dánia, Finnország, Svédország) csak állami jóváhagyás után emelkednek jogerőre. Számos tény utal arra, hogy Európában az egyházak autonómiája nagy és tovább erősödik, az állam és egyház el-, illetve szétválása megállíthatatlan folyamat, ugyanakkor az állam megkülönböztetett jelentőségű partnernek tekinti az egyházat, mellyel együtt kell működnie számtalan kérdés megoldásában.

A 36 előadó a hét végén kerekasztal konferencián vitatta meg az egyházban részben már megvalósult, de okvetlenül még tovább bővítendő szabadság terét, majd a kongresszus zárónyilatkozatát Kereszténység és szabadság címmel egyhangúlag elfogadták a résztvevők. Együttal elhatározták, hogy az előadások szövegét megjelentetik, hogy gondolataikat a szélesebb közvélemény is megismerhesse. Ennek szövegét tartja most kézben az olvasó, mely a Rómában megjelenő Katolikus Szemle 1992-es számaként látott napvilágot.

Kőhegyi Mihály

„...A MAGYAROKHOZ KÜLDETETT”
(Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1992. 172 p.)

Szent Wolfgangról (Szent Farkas) keveset tudunk. Róla, akinek élete számos fontos magyar vonatkozást is hordoz, alig ír a magyar történettudomány. Hóman Bálint, Csóka J. Lajos, Adriányi Gábor, Györffy György éppen csak említik alakját. Most ezt a hiányt pótolja valamelyest Jákli István munkája, megismerhetőbbé téve a szent személyét a szélesebb olvasóközönség számára. A könyv azért időszerű, mert az idén október 31-dikén ünnepeljük a szent püspök halálának ezredik évfordulóját.

Wolfgang a 10. század egyik legbefolyásosabb egyházi férfiúja volt. Egyszerű szülőktől származott, szerencséjére azonban gyermekségétől a Bamberg fejedelmi család pártfogolta. Tehetség, szorgalom és eme pártfogás voltak azok a segítő eszközök, melyek révén majd Wolfgang a császár öccsének, Brunó kölni érseknek és főkancellárnak, sőt magának a császárnak a kegyeltje lett. Működésének legnagyobb hatása természetszerűleg Németországban volt.

A források, melyeket a szerző fölhasznál, olykor egyoldalúak. Ezekben az emberi cselekedetek leírása nem egyszer csak annyiban fontos, amennyiben Isten hatalmának az illusztrálását szolgálja. Ezeket kellett igénybe venni egy hiteles Wolfgang-kép kialakításához. Az írásokban gyakran csak a szentéletű férfiú alakja villan elő, míg a politikusról alig kapunk tudósítást. Így különösen is nehéz teljes képet adni Szent Wolfgangról.

Első életrajzát Anonymus Francus, a Szent Emmeram-kolostor szerzetese írta meg. Ez sajnos elveszett még az ezredfordulót követő első évszázadokban. Mivel a szerző valószínűleg Wolfgang kortársa volt, az ő munkája közelíthette meg legjobban a valóságot. Megvan viszont ugyanezen kolostor prépostjának, Arnoldnak egy 1037-es írása, melynek része a Szent Wolfgangról szóló tudósítás. Ismerte Anonymus Francus munkáját, de jobbára már csodákkal dolgozik. A harmadik életírás az ugyancsak Szent Emmeram-i szerzetes, Othloh nevéhez kapcsolódik. A „Vita S. Wolfgangi ep.” című mű az 1052-es kanonizáció előtt született, és sokkal inkább történetíró alkotása, mint Arnold munkája.

Wolfgang nem volt tündöklő egyéniség, nevével nem lehetett politikai, gazdasági, egyházi célokra hivatkozni. Talán ez az oka, hogy Othloh után jóval kevesebbet foglalkozott vele a hagiográfia. Születtek ugyan vele kapcsolatban ájtatossági lelkületet tükröző írások, olykor hosszabb versek (1475, 1515), de ezek jobbára a búcsújárók igényeit kielégítő művek, s nem történeti jellegű megközelítések. A vallási életben élvezett közkedveltségre utal a tény, hogy nemzeti nyelvű (német) könyvek is napvilágot láttak vele kapcsolatban.

Wolfgang a XVII. században a regensburgi egyházmegye patrónusa lett. Róla maradt fenn az a játékos mondás: „Primus lupus, quem venerantur oves”, az első farkas, akit a juhok tiszteltek. Kultuszának központja Mondsee apátság lett. Alakja a gótika és a barokk vallási életben egyaránt megmaradt. Kegyetemploma európai hírű zarándokközponttá alakult. 1599-ben a mondseei apát kiadta a közbenjárásának tulajdonított csodák jegyzékét. 1732-ben újabb

munka jelent meg róla. 1894-ben pedig napvilágot látott az első tudományos földolgozás, majd ismét sokáig semmi. Az iránta való érdeklődést a XX. század második fele hozta meg igazán, mikoris személyéhez több milleneumi évforduló kapcsolódott. Magyarországon Csóka J. Lajos írt róla. Jákli István könyve e nyomon tovább haladva a meglévő igen szerény magyar, az ennél gazdagabb német nyelvű szakirodalom és a föllelhető források alapján tárja elénk e szent püspök életének fő mozzanatait. Kár, hogy a fejezetekhez nem csatlakozák jegyzetapparátus, mely kétség kívül még tovább növelte volna e hiányt pótló mű értékét.

Wolfgang föltehetőleg 924-ben született a svábországi Pfullingenben. A tehetséges gyermeket az európai hírű Reichenau kolostorának iskolájába adták szülei. Ott iskolatársa volt Banbenberg Henrik, a későbbi trieri érsek, akinek a jóindulatából kaononiki testületének dékánjává nevezték ki. Később az érsek, aki egyben Wolfgang barátja, őt a császár pártfogásába ajánlotta. Így Wolfgang hamarosan aza uralkodó öccsének, Brúnó főkancellárnak a munkatársa lett. Csak ezután következik pappá szentelése, melyet Ulrik augsburgi püspök végzett. 971-ben Magyarországra jött téríteni, de vissza kellett fordulnia. A sikertelen út után Piligrim, Passau püspöke is fogadta őt. Ezután otthon felelős beosztást kapott, Civakodó Henrik gyermekeinek, így a későbbi magyar királynénak, Boldog Gizellának a nevelőjeként dolgozott.

Sikeres volt politikusként is. Ezért Géza fejedelemhez való küldetése után Nagy Ottó császár akaratából 972 táján a bajor hercegi székváros, Régensburg főpásztorává szentelték. Püspöki működése során jól kamatoztatta képességeit. Kiváló szónoknak, lelkipásztoroknak és a gyengék támogatójának számított.

A 10. század egyik legkitűnőbb alakjaként támogatja a gorzei reformmozgalmat. Sorra reformálta meg a bajorországi kolostorokat, s igyekezett a folyamatot az egész birodalom területén terjeszteni. Ezt annál könnyebben megtehetette, mivel a császár tanácsadója volt. Mint birodalmi herceg gyakran a hadivállalkozásokban is részt kellett vennie az uralkodó oldalán.

Már életében szentség hírében állt. Magatartásának központi gondolata az Isten- és emberszeretet volt. Hősies fokon gyakorolta az erényeket, mindenkinek megbocsátott. Sok barátja volt, sokan fordultak hozzá vigaszért. Ulrik augsburgi püspöknek is ő adta föl az utolsó kenetet. Mikor érezte halálának a közeledtét, a Duna parti Popping falu mellé vitette magát, ahol 994. október 31-dikén a Szent Otthmár-kápolnában lehelte ki lelkét. Wolfgang Otthmárt különösen tisztelte. Alig volt negyven éves, amikor álmában megjelent neki, közölte vele, hogy püspök lesz és az ő kápolnájában fog meghalni. Valóban így történt.

Alakja Magyarországon is ismert. Különösen a pálosok tisztelték, de gyakran hívták segítségül a pásztorok a farkasok elleni küzdelemben. Már a 17. századból maradtak fenn hozzá könyörgő, védő imák. A kultusz fő központja bajor telepések hatására Sopronban alakult ki. Innen vették át a nyugati határokat őrző székelyek, s mikor Erdélybe települtek, vitték Szent Farkas tiszteletét magukkal oda is. Szent Wolfgang-ünnepe 1226-tól szerepel a magyar sanctorálékban, s nevének használata elterjedt az egész országban. Mivel a névnek jelentése volt, a keresztény névadás mellett a tisztelet bizonyos

névmágiára utaló szálakkal is összefonódott. Sírja Európa-hírú zarándokhelynek számított, így oda magyar búcsúsok gyakran ellátogattak. Tiszteletére nálunk is templomokat, kolostorokat, oltárokat emeltek, s a tiszteletnek egyik legmegbízhatóbb jele, hogy alakja a régi helynevek között is megmaradt.

Orbán Imre

AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE BARSII FŐESPERESSÉGÉNEK
EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEI 1647–1674.

Válogatta, sajtó alá rendezte és bevezette Tomisa Ilona.

(Budapest, 1992. 307 p.)

A canonica visitatio az egyházkormányzat legősibb formája. Nyomai az 5. századtól kezdve ismereteseek, sőt a 6. században már zsinati határozat írta elő, hogy a püspököknek évente egyszer ki kell kérdeznie az egyes közösségek (falvak) papját, miképpen szolgáltatja ki a keresztelés szentségét, hogyan mondja a misét stb. Magyarországon a 12. századtól említenek visitatiót, s ezek a 13. századra már rendszeressé váltak, bár a legelső hazai egyházlátogatási jegyzőkönyv csak 1397-ből maradt ránk másolatban, összefüggő sorozatot az egyházmegyéről a 16. század közepétől (Pécs 1542, Veszprém 1554) őriznek levéltáraink. Kiadásukat az 1910-es években kezdték meg történészeink, s bár kiemelkedő jelentőségük ezekből egyértelműen világossá vált, mégis az 1945 után évtizedekben – politikai okokból –, nem jelentek meg további visitatiók. Az utóbbi időben azonban, nagy örömünkre, egyre-másra látnak napvilágot újabb tanulmányok, kötetek és forrásközlések, sőt nemrég egy levéltári kollektíva arra vállalkozott, hogy összeállítja valamennyi állami és egyházi kezelésben álló levéltárunkban a fellelhető egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusát, hogy ezzel is segítse a kutatást. Az összesítő jegyzéket türelmetlenül várjuk.

Egyes kutatók azonban már eddig is vállalkoztak ilyen jellegű feldolgozásra. Ezek sorát gyarapítja a most megjelent kötet, mely az esztergomi egyházmegye 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből ad válogatást, illetve a barsi főesperesség területéről három összeírást mutat be az 1647–674 közötti időszakból. A Pázmány Péztert követő időszakról viszonylag kerek, megszakítás nélküli sorozatokat képeznek a Lippay György és Szelepcsényi György érsekek alatti egyházlátogatási jegyzőkönyvek. A vizitálást 1647-ben Schlegel Mátyás, 1657-ben Szily András, 1674-ben pedig Péterffy András főesperes végezte. A plébániák számának növekedésével az előírt látogatásokat a püspökök – akik gyakorta idős emberek voltak –, már nem tudták elvégezni, ezért főesperesekre bízta a visitatiót, s bár a főesperesek jogköre majdnem azonos volt a püspökével, általában megállapítható, hogy a főesperesi vizsgálatok kevésbé voltak részletezők. A főbb kérdőpontokon azonban ők is végigmentek, hiszen a tridenti zsinat (1545–1563) értelmében a főesperesek a püspöktől kaptak felhatalmazást a plébániák ellenőrzésére, sőt a szempontokat (kérdő pontokat) is ők határozták meg. Ennélfogva nagyjából egységesek az írásba foglalt vála-

szok is. A kalocsai egyházmegye 18. századi visitatiói alapján tudjuk, hogy a jegyzőkönyvek külalakja, a kérdések egymásutánja, jellege évtizedekig nem változott.

A reformáció térhódításával a vizitáció egyre inkább politikai kérdéssé vált. A valós helyzet felmérése érdekében az 1548. évi VI. és X., valamint az 1549. évi XLI. törvényben az ország rendjei sürgették a püspököket, hogy mielőbb végezzék, vagy végeztessék el a vidéki plébániák meglátogatását. A 18. század végéig a visitatiók jó részéhez maga a király adott felhatalmazást. Az ilyen felméréseket *visitatio generalis*nak nevezték és az ilyen felhatalmazás birtokában a katolikus vizitátor a nem katolikus helységekből is elvégezte az ellenőrzést, hacsak – ami gyakran megesett –, a helyi lakosság ellen nem állt annak. A most közölt jegyzőkönyvekből az oszlányi kerület valószínűleg ilyen okból maradt ki, hiszen az 1647-es *visitatio* indexében Oszlánynál azt jegyezte fel a főesperes, hogy „*administratur per haereticum*”, tehát a lakosok zöme feltehetően protestáns lehetett.

Az ország egyik legnagyobb egyházmegyéje az esztergomi volt. 1778-ig hozzá tartozott az a hatalmas terület, mely a Dunától északra és a Morva folyótól keletre egészen a Szepességig és Gömörig – kivéve a nyitrai püspökséget – terjedt. A barsi főesperesség az esztergomi főegyházmegye részét képezte. A jegyzőkönyvek három esperesi kerület (garamkeresztúri, garamszentbenedeki, verebélyi) falvainak leírását tartalmazzák. Ezekhez 115 helység tartozott, illetve ennyit látogatott meg a vizitátor. A helységnevek nem jelentenek minden esetben falvakat, sokszor csak pusztáról van szó, lébánia pedig csak minden negyedik-ötödik helységben volt. Minthogy a lakosság etnikai hovatartozásáról kevés adat található a visitatiókban, inkább csak a nagyszámú szlovák szántó- és irtásföldnevekből, valamint személynevekből lehet következtetni arra, hogy a terület lakói zömmel szlovákok voltak. Ezzel szemben viszont minden esetben közlik a pap és a tanító nemzetiségi hovatartozását: túlnyomórészt szlovákok voltak, kisebb részben németek, s csak elenyésző kisebbségben magyarok. Az utóbbiakról megjegyzik, hogy erdélyiek, azaz Erdélyből menekültek a viszonylag békésebb északi megyékbe.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a most közreadott kötet *canonica* visitatiói jelentőségükben, adataik sokrétűségében messze túlmutatnak az egyháztörténet határain. Lényegében a katolikus egyház működése nyomán keletkezett forrás, az egyetemes magyar történet számára közöl életközeli, eddig fel nem használt adatokat. Éppen ezért érdeklődéssel várjuk – a sajtó alá rendező által megígért –, pozsonyi főesperesi kerület 1763-as látogatási jegyzőkönyvét.

Kőhegyi Mihály

MAGYAR EGYHÁZAK ÉS GYÜLEKEZETEK NAGYVÁRADON (Nagyvárad, 1992.)

A nagyon szép kiállítású könyv a Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadásában Tőkés László szerkesztésével 1992-ben jelent meg Nagyváradon.

A kétnyelvű (magyar – angol) bevezetés után az elsőként bemutatott hegyaljai ökumenikus templom kelti fel az érdeklődést. 1991. július 9-én szentelték fel, és azóta tartanak benne katolikus és református hívek számára istentiszteletet.

Nagyvárad városa bővelkedik templomokban. A könyv a városban és a környékén összesen 27 templomot, illetve kápolnát mutat be a már említett ökumenikus templomon kívül. Valamennyit kitűnő illusztráció ábrázolja. Római katolikus, református, unitárius, baptista, evangélikus egyházak gondozásában vannak. Területi beosztás a következő:

I. Nagyvárad-Olaszi:

püspöki székesegyház és plébánia
katolikus templom és plébánia
református templom
unitárius egyházközség
baptista gyülekezet

II. Nagyvárad-Újváros:

Szt. László plébániatemplom
evangélikus templom
református templom
kapucinus rend temploma
csillagvárosi református egyházközség

III. Nagyvárad-Velence:

róm. kat. templom és plébánia
református templom

IV. Nagyvárad-Szőllős:

róm. kat. templom és plébánia
református templom

V. Rogerius-negyed:

református templom
Szt. József róm. kat. templom

VI. Nagyvárad-Katalin telep:

róm. kat. templom

VII. Nagyvárad-Össi:

református egyházközség
róm. kat. plébániatemplom

VIII. Nagyvárad-Biharpüspöki:

református egyházközség
róm. kat. plébániatemplom

A felsoroltakon kívül találunk még 6 plébánia nélküli templomot is:

Szt. László menedékház kápolnája

Irgalmasrend temploma

Szt. Orsolya zárda temploma

Premontrei kanonokrend temploma

Tokai-telep Szt. Antal kápolna

A közelmúltban visszakapott 250 éves Vártemplom.

Az egyes templomok ismertetését a plébánosok, illetve az előljárók készítették. A könyv jelen formájában értékes dokumentum.

Lakatos Pál

SZABADI SÁNDOR

„KIÁLTÓ SZÓ A PUSZTÁBAN...” SZILÁDY JÁNOS ÉLETE ÉS KORA.

(Kecskemét, 1993. 94 p.)

A múlt század harmadik negyedének historiája viszonylag kevésbé kutatott korszaka egyháztörténetünknek. Kiváltképp az egyéni sorsokat, életutakat és tevékenységet nyomon kísérő biográfiákat hiányoljuk, pedig nélkülük aligha írható meg e kor összefoglaló monográfiája. Ezért örültünk nagyon, amikor a kecskeméti református egyház félig-meddig házi nyomdája – az Emmaus Kiadó –, gondozásában s nyilván az esperesi kerület anyagi támogatásával megjelent Szabadi Sándor könyve, melyet még 1960-ban írt, de – bár kitűnő bírálók (Révész László, Makkai László, Bodonhelyi József, Bucsi Mihály) – ajánlották, a közismert egyházpolitikai „megfontolások” miatt, nem látott napvilágot. Pedig már három évtizeddel ezelőtt is érdemes lett volna megszívlelni Szilády János életútjának tanulságait.

A Szilády név a művelődéstörténetben, egyház- s irodalomtörténetben valamelyest is jártas olvasónak ismerősként cseng a fülébe, hiszen a családban a lelkipásztori hivatás a 17. század végétől öröklődött. Szilády Jánost, két évi berni tanulmányai után, szalkszentmártoni pappá választják. Így került át a család a dunántúli Szentgálról a Duna-Tisza közére. A három fiú közül a középső követi apját a szalkszentmártoni parókián. Négy gyermekéből Károly Kecskeméten lesz nyomdász. A másik ágon Benjamin fia László Kiskunhalason lelkipásztor, akinek két gyermeke (Áron, János) ismét ezt a hivatást választja. Közülük kétségtelenül Áron az ismertebb, hiszen a régi magyar költészet és hazánk törökkori forrásainak feltárásával írta be nevét a tudománytörténetbe. Öccse, János, az irodalom szeretetét a nagykőrösi gimnáziumban Arany János óráin szívta magába.

A szabadságharc leverése után a császári hatalom minden eszközt megragadott a forradalmi eszmék megsemmisítésére. Nagykőrös ebben az időben adott menedéket és megélhetést számos olyan férfinak, akik később a tudományos és irodalmi élet kiválóságai lehettek. Arany mellett itt tanított Ács Zsigmond, a kiváló nyelvész. Szilágyi Sándor és Salamon Ferenc történész, Szász Károly, a dunamelléki egyházkerület későbbi püspöke, s még sokan mások az akkori tanárvilág kitűnősei közül. Arany János igen nagyra tartotta Sándor tehetségét és verselő készségét, amit a vele együtt járó Tolnai Lajostól tudunk, aki élete végéig felemlegette ezt írásaiban. A szembaja miatt visszahúzódó Szilágyi János már diákkorában magányos különccé vált. Lelki hajlandóságánál fogva, de elsősorban külső hatások következtében az akkoriban nyílt pesti Theológiára iratkozott be 1855-ben. Tanáraival itt is szerencséje volt, hiszen a Theológia első öt évében a rendes órák mellett melléktárgyakat is fel lehetett venni, s itt tanított Csengery Antal, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Thaly Kálmán. Arany Jánossal nem szakadt meg ezután sem a kapcsolata, amikor szünidőben hazajárt, mindig benézett hozzá, hogy tanácsát kérje, és biztatást nyerjen költői munkájához.

Theológiai tanulmányai után a kunszentmiklósi gimnáziumba kerül segédtanárnak, ahol akkor már egykori tanára, az ugyancsak verselgető Szász Károly volt a lelkipásztor. A szívélyes barátság csakhamar ádáz ellenségeskedéssé vált, hiszen Szász Károly riválist látott Szilágyi Jánosban. S mivel ráadásul mathézist kellett tanítania, hát nem csoda ha két év múlva Pomázra ment segédlelkésznek. Innen megy külföldi (Párizs, London, Svájc, Észak-Olaszország) tanulmány útra. A hazatérése utáni három évnek három állomása van: a pesti káplánság, a váci fegyházi lelkészség és a bajai lelkipásztorság. Világtalan fél szeme és gyenge hangja félszeggé teszi, s végképp magába fordul. Bajai évei (1872–1874) fordulatot hozhatnak életében, mert megismerkedik Gál Péter leányával, Irminával, de a házasságnak komoly akadálya van, hiszen a leány katolikus. Súlyos lelki válságba kerül.

A bajai gyülekezet kicsiny, papjának sokszor a fizetésre is várni kell, éppen ezért fogadja el örömmel a feketehegyiek (Bács-Bodrog vármegye, ma Szerbia) meghívását, ahol 15 évig küzd még a magánnyal, a nyomorral, a mellőztetéssel és a betegséggel. Arany János halála mélyen megrendíti, akiben egyetlen biztatóját veszíti el. Egészsége egyre romlik, életkedve sincs már 49 éves korában bekövetkezett halálakor.

Élete küzdelem volt a korabeli református egyházi élet tisztaságáért, az igehirdetés mindenekfölötti jelentőségének felismeréséért. Visszavonultságában, magányában is egyháza és hívei kérdései foglalkoztatták.

A kötethez Benda Kálmán írt előszót. A végén található Szabadi Sándor – nem minden tanulság nélküli – rövid életrajza, melynek íróját sajnós nem tüntették fel, pedig nincs szégyenleni valója tanulmányáért. A szerző irodalmi tevékenységének bibliográfiája zárja a kis könyvet. Ez alighanem kiegészítésre szorul.

Érdemes lett volna az alcímet főcímmé emelni, mert így a hangzatos idézet helyett azt tudhatnánk meg, amiről Szabadi Sándor könyve szól.

Kőhegyi Mihály

A BÉKÉS-BÁNÁTI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE (1836).

Közreadják: Gilicze László, Kormos László.

(Békéscsaba – Szeged, 1992. 444 p. 16 t.)

A Csongrád Megyei Levéltár gondozásában, a Délalföldi Évszázadok 5. köteteként jelent meg Kis Bálint, szentesi református lelkész tekintélyes monográfiája egyházmegyéjéről. A sorozat jeles szakemberekből álló szerkesztőbizottsága három megyére kiterjedő figyelemmel most is olyan művet segített közkinccsé tenni, amely több szempontból is hiányt pótol.

Kis Bálint élete és tevékenysége a munkáját nemes ambícióval és hivatástudattal végző lelkész kitűnő példája. Működése – hál' Istennek – nem egyedülálló, hiszen, ha csak szűk pátriánkban nézünk is körül, találunk még néhány hasonló, munkálkodó, „könyves” embert, pl. Hódmezővásárhelyről Szőnyi Bertalan, Makóról Szirbik Miklós és Szikszai Károly nagytiszteletű urakat. Kis Bálint valamiben azért mégis más volt. Sokoldalúsága az, amiért még a polihisztori rang is megilleti őt. Építtetett templomot és iskolát, tervezett egyszerű és jól használható vas- és faekét, írt könyvet a konfirmandusoknak, és nőitant a „falusi és fiatal asszonyok haszonvételére”, írt az erkölcsstudományról és többek között megírta egyháza és egyházmegyéje történetét.

A könyv hiányt pótló tehát, mert teljesebbé teszi Kis Bálint nyomtatásban megjelent műveinek sorozatát, valamint a feladatát maradéktalanul teljesítő értelmiség ma oly hiányzó példáját is fölmutatja számunkra. Imre Ernő, a késői szentesi lelkész utód így összegzi Kis Bálint tevékenységét: „A templom világa és a templomon kívüli világ éppúgy egységes, összefüggő munkaterületet jelentett, mint ahogyan gyülekezete és a város népe az ő szemében egyetlen társadalom volt.”

A kötetben elsőként Kormos László alapos, minden részletre kiterjedő életrajzi ismertetését, elemzését olvashatjuk a források pontos fölsorakoztatásával. Kis Bálint Vésztón született, s 54 évi szentesi lelkészi szolgálat után 1853. március 25-én halt meg 81 éves korában. A debreceni református kollégiumban végezte tanulmányait sokszor túlon túl is kemény szabályok közepette, új eszméket érlelő, történelmi időkben (1790–1795). Sok társával együtt itt szerzte európai műveltségét, alapozta meg széleskörű érdeklődését, s edzette erejét és jellemét kivételes munkabírásúvá. A korszak nagy professzorai voltak tanárai, akiknek hatását később sokoldalú tevékenységének elemeibe szinte névszerint felfedezhetjük: Budai Ézsaiás, a historikus, Sinai Miklós, az egyháztörténész, Kocsi Sebestyén István, a prédikátor, stb. Műveivel később a neves kortársak, Derecskei Fodor, Szeder Fábián, Edvi Illés sorába emelkedett. Munkásságát az egyházi és a világi élet együttes vitele, vezetése kísérte végig.

A most végre nyomtatásban megjelentetett kézirat elejére a szerző az 1836-os évszámot írta, a befejezés dátuma ez. Az általa adott cím pedig pontosan így szól: A helvéciai vallástételt követő békés-bánáti egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleírás történeteinek emléke, összeszedte és megírta Kis Bálint prédikátor és segédesperes Szentesen. Kormos László, a mű nyomtatás alá

rendezője és a jegyzetek készítője teljes egészében közli a szerző által összeállított mutatót, a sorok előtt csillaggal jelölve a nyomtatásból – nyilván területmi okokból –, kimaradt részeket.

A címben leírtakat négy kötetre osztotta a szerző. Az első részben az egyházmegye földrajzi elhelyezkedésével, viszonyaival és kiterjedésével, valamint az e területen egykor munkálkodó reformátorok életével foglalkozik. Leírja a kialakult gyülekezeteket helység, lelkész és lélekszám szerint, 25 esperes életrajzát külön is részletezi. A második kötetből az egyházmegye szervezeti kialakulásával, szervezeti felépítésével, tisztségviselőivel ismerkedhet meg az olvasó, valamint az egyházmegyére vonatkozó egyházkerületi határozatokkal és a helyi viszonyokat közvetlenebbül alakító egyházmegyei gyűlések határozataival.

A következő, harmadik kötet a monográfia legterjedelmesebb része. Ebben a lelkészi felkészülésről, a lelkészi szolgálatról ír Kis Bálint érezhetően személyes átérzéssel. A befejező rész nagy történeti áttekintés a Tisza menti magyarságról „különösen pedig a reformált keresztyén vallást követőknek, polgári és vallásbeli viszontagságaiknak summás előadása a reformáció kezdéstől fogva 1835. esztendőig”. Ez utóbbi, tulajdonképpen a kötet címe nagyon jól mutatja azt a történelmi szemléletű stílust, amely az egész mű sajátja. A szerző minden személyt, eseményt, jelenséget történeti folyamatban próbál leírni. Nem szabad elfelejtenünk természetesen, hogy a mű keletkezése idején volt már ugyan háromszáz évnyi hagyománya a reformációnak, de a mai olvasóhoz képest mégis jó százötven évvel kevesebb gyakorlattal rendelkezett. Nagyon is érthető a vidéki lelkész igyekezete, amikor jó népművelői érzékkel történeti alapvetéssel, a kialakulás folyamatának a bemutatásával szinte sulykolja az egyház szervezeti felépítését, az egyház, a papok és a hívek viszonyát, a kialakult szokások rendjét, értelmét stb.

A kezünkben tartott kötet – Gilicze László értő válogatásában – még egy jelentős Kis Bálint művet tartalmaz: A szentesi reformata ekklesia históriája (1700–1800), állapotja, nevezetesebb tagjainak élete, emlékezetet érdemlő dolgaik, változásaik címmel. Ezt az írást 1829 táján fejezhette be a szerző. A kézirat eredetileg 604 oldal terjedelmű, amelyből a kötetben csak szemelvényeket olvashatunk. Rendkívül tanulságosak önmagukban a leírtak, hiszen kortárs írja le élő, eleven megfigyeléseit. Ebben a részben – a tudatos válogatás miatt – főleg a helyi, szentesi viszonyok leírását, sőt sok esetben ezek kritikáját olvashatjuk. Kis Bálint nem egyszerűen emlékiratot, visszaemlékezést vagy népeleti tanulmányt ír. Ő, a reformkor szellemének megfelelően tudatos vezető, aki nem csak egyháza, hanem mezővárosa fejlődését is szívében viseli. Egyaránt elemzi és bírálja a hit- és a közélet korszerűtlen mozzanatait. Mindent őszintén a változtatás, a haladás érdekében teszi. Ennek legfőbb bizonyítéka maga a kötetben egymás után közölt két mű.

A nagy műveket követően olvashatjuk még Kis Bálint rövid életrajzát, valamint Filep Antal cikk részletét, Kis Bálint szentesi egyházi krónikájának néprajzi szempontú méltatását. A függelék tartalmazza a szentesi lelkésznek azt az írását, amelyben javaslatokat tesz a nemzeti iskolák és természetesen különös figyelemmel a Debreceni Református Kollégium reformja érdekében.

A kötetet a latin kifejezések magyar értelmezésének bő szójegyzéke, hely- és személynévmutató egészíti ki, végül 16 korabeli dokumentum reprodukciója, fényképe zárja. A Békés, Csongrád és Csanád megyék címereinek színes rajzával díszített ízléses borítójú könyv a jól áttekinthető, gondos szerkesztéssel együtt külsőségeiben is méltó a rangos belső tartalomhoz.

Nagy Ádám

HELYTÖRTÉNETI RÉSZLETEK A KECSKEMÉTI FERENCES
RENDAHÁZ HÁZTÖRTÉNETÉBŐL (1644–1950)

Fordította, a válogatást végezte és jegyzetekkel ellátta Szabó Attila.

Levéltári Füzetek 6.

(Kecskemét, 1992. 153 p.)

Hornyik János 1860–1866 között megjelent négykötetes műve a Kecskemét város történetét kutatóknak ma is alapvető forrása. A pozitívista történetírás minden erényét felmutató kötetek olyan gazdag tárházát jelentik a város történetének, hogy összefoglaló kézikönyvekben is minduntalan hivatkoznak rá. Ám bármennyire élenjáró volt Hornyik János a maga korában, az eltelt 130 év alatt források tömege vált ismertté, illetve hozzáférhetővé. Elérkezett hát az ideje annak, hogy Kecskemét városa, immáron munkaközösséggel megírassa monográfiáját, annál is inkább, mert az utóbbi két évtizedben Bács-Kiskun megye falvainak jó része már megjelentette a maga történetét. A szervezést kézben tartó MTA Regionális Kutatások Központja – eléggé nem dicsérhető módon –, elsőként az eddig kiaknázatlan források feldolgozását tartotta a legfontosabbnak, és eből a célból külön sorozatot alapított, melynek gondozását a megyei levéltárra bízta. A sűrű egymásutánban megjelenő Levéltári Füzetek 6. köteteként látott napvilágot a kecskeméti ferencesek Háztörténete egyes részeinek magyar fordítása, melyekről úgy vélték (a kiadó? a szerkesztő? a válogató?), hogy azok közérdeklődésre tarthatnak számot. Szinte bizonyos, hogy ebben a pénzügyi okok játszották a főszerepet, mégis fájjaljuk a nagyobb, mintegy 80 %-ot kitevő szöveg elhagyását. Ezek a részek éppen a szoros értelemben vett egyháztörténeti adatok (szentmisék rendje, a plébániák átszervezése, gyónások, a minden évben újra kinevezett, vagy éppen áthelyezett páterek névsora, a környező falvak szerveződő plébániái, búcsújárások, fegyelmi kérdések, a ferences rendfőnök fegyelmi rendelkezései, a váci püspökkel való területrendezések stb.) elhagyását jelentik, melyek ugyan egyhangúnak és unalmasnak tűnhetnek, de a ferences rend általános története szempontjából nagyon is fontosak, amellet a páterek közül számosan a 18–19. század szellemi életének élvonalába tartoztak, biográfiájuk megírásakor ezen adatok nélkülözhetetlenek. Ahány tudományág, annyiféle szempont merülhet fel. Egyszóval a válogatás mindig hordoz magában bizonyos szubjektivitást.

Természetesen annak is örülnünk kell, hogy a kecskeméti ferencesek Háztörténetének negyedrészt kezünkbe vehettük. A rendek feloszlásakor (1950) ezeket a nagy értékű kézírásos köteteket a Központi Ferences Levéltárba

vitték, s így elkerülték a pusztulást. Szerencsére, hiszen a gyöngyösi és szegedi kolostorok mellett az ország szívében fekvő kecskeméti székház, később rendház a török hódoltság végén már működött. A jórészt protestánsná vált város katolikusai először az egyházmegyétől, majd a nagyszombati jezsuitáktól kértek plébánost, de egyik helyről sem kaptak. Ezek után folyamodtak a ferencesekhez, akik készséggel siettek a hívók segítségére, és 1644-ben megtelepedtek a városban. Sajnos Historia Domusukat csak jó száz évvel később, 1759-től kezdték vezetni. Ez olyan kirívó eset a szomszédos ferences rendházak gyakorlatát alapul véve, hogy elképzelhetőnek tartjuk egy korábbi eseményeket leíró kötet valamikori meglétét.

Más kolostorok gyakorlatának is megfelelően (némi időeltéréssel) 1895-ig latin nyelvűek a feljegyzések; 1895–1905 között vegyesen latin és magyar nyelven vezették a Háztörténetet, a későbbiekben egyre gyakoribb a magyar bejegyzés, majd teljesen kiszorította a latint. A krónikát vezető páterek legtöbbször nem örökítik meg a nevüket, de néha rejtve utalnak saját személyükre. A kecskeméti Háztörténet három krónikását ismerjük (Teleki József, Serfőző Vince, SzabóSzolanusz), de a több tucatnyi bejegyző örökre rejtve marad. Csak kézírásuk és stílusuk alapján különíthetők el. Aki valaha is olvasott Háztörténetet tudja, hogy szellemi felkészültség tekintetében milyen óriási különbség van az egyes páterek között, s ezt írásuk is tükrözi. A gyakorlott, jól olvasható betűktől a „macskakaparásig” minden átmenet megtalálható.

A most közölt részletek – a válogatásból adódó fenntartások ellenére is –, fontos forrásai a helytörténetírásnak, hiszen a tüzesetekre, járványokra, földrengésekre, saskajárásokra, a város belső szervezetére (bíró, adóvégrehajtó, éjjeli őrök), jelesebb egyházi és világi személyek látogatására, szoborállításra, építkezésekre, helyi és országos eseményekre bő adatokkal szolgálnak. Néha különleges leírásokat is tartalmaznak, ilyen pl. a pénz vásárló értékének feljegyzése, az első repülőgép megjelenése. Különösen érdekes az orgoványi vérengzés leírása, a háború okozta nyomor bemutatása, Horthy Miklós látogatása, a mély együttérzéssel bemutatott zsidó deportálás, az 1943-as német, majd orosz megszállás, valamint az utána következő koalíciós idő hétköznapiinak kritikus hangú megörökítése.

Talán egyszer lesz majd elegendő anyagi erőnk ahhoz, hogy a magyarországi ferencesek nagyértékű Historia Domusainak teljes szövege megjelenjék. Akkor lehetne igazán felmérni és felhasználni azt a mérhetetlenül nagy és szerteágazó történeti anyagot, mely – rég elporladt páterek jóvoltából – bennük rejtőzik.

Kőhegyi Mihály

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG 1524. ÉVI URBÁRIUMA
URBARIUM EPISCOPATUS VESPRIMIENSIS ANNO MDXXIV.

(Bp. 1993, Akadémiai K. 144 p.)

A Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának az „Új Történelmi Tár, a Fontes minores ad historiam Hungariae spectans” című sorozatának 4. darabja Kredics László és Solymosi László fönti műve. Ahogy a cím is jelzi, az ennek keretében megjelenő kiadványok a magyar történelemre vonatkozó kisebb terjedelmű forrásokat tesznek közzé és elérhetővé a korszak iránt érdeklődők, a korszakot kutatók számára.

A Veszprémi Püspökség urbáriuma 1524-ben készült. Ekkor nyerte el a püspöki méltóságot II. Lajos király kegye folytán Szalaházi Tamás. Az új főpásztor, mivel tájékozódni kívánt az ekkor megszerzett javadalmának jövedelmeiről és várható bevételeiről, fölmérést készíttetett. A fölmérés szerencsére a püspöknek 1535-ben bekövetkezett halála után más iratokkal együtt Bécsbe került, s így megmenekült az elkövetkező idők pusztító viharaitól. Mindössze egy lapja kallódott el. Ezzel a megjegyzéssel az összeírás teljesnek mondható.

A dokumentum tartalmát a szerzők egyébként igen alapos és kiváló bevezetőjükben a következőképpen foglalják össze. „Az összeírás a két püspöki vár: Veszprém és Sümeg, valamint az Ősi faluban levő majorság és a peremartoni udvarház és majorság ingóságainak leltárát, a két vár személyzetének eltartási költségeit, a veszprémi székesegyház és papsága püspöki járandóságát, a katonatartás terheit ... a budai, zalai, fehérvári és a veszprémi főesperesség tizedjövödelmének bérbeadásából várható bevételek számbavételét, továbbá a püspöki birtokok részletes urbáriumát tartalmazza.”

A dokumentum szerint a püspökség birtokai a Dunántúl hét vármegyéjében voltak. „Két várat, Veszprém püspöki város egy részét: Szentmiklóstucát és Szenttamásfalvát, továbbá három mezővárost (Sümeg, Zalaegerszeg, Nova), 71 falut vagy falurészt és öt pusztát, a budavári Mindszent ... utcában pedig egy püspöki kúriát foglalt magába.” A Veszprémi püspökség birtokállománya közepesnek mondható. Rendkívüli szétszórtságban helyezkedett el.

Az urbárium „birtokok szerinti tagolásban sorolja fel az adózók ... nevét, közli a gazdaságuk nagyságát, minőségét, a szőlők, a puszták telkek számát és az utóbbiak hasznosításának feltételeit. Meghatározza a földesúri terhek mennyiségét és fizetésének határnapjait, amelyek között néha a helybeli templom védőszentjének az ünnepe is szerepel. Megszabja a szőlők és olykor az elkerített irtásrétek után járó terheket, az egyházi tizedfizetés módját, esetenként kitér az állami (királyi) adózásra. Nyilvántartja a valamilyen okból adómentességet élvezőket, a malmok, illetve a halastavak számát és hasznát, a vámjövödelmeket, a települések bírúit, akiknek néha feladatát és jövedelmét is meghatározza. Rögzíti a várnagyok és az uradalmi tisztek ... járandóságát, s olykor tájékoztat a bíraskodásról és a bírság megosztásának módjáról.”

E rendkívül sokrétű információk adják a forrás igazi értékét, kiváló anyagot szolgáltatóva a 16. század eleji társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet

tanulmányozásához. Értékét növeli az a sajnálatos tény, hogy a középkorból hasonló jellegű más összeírások, bár bizonyára számos ilyen készült, nem maradtak ránk.

A dokumentum nem ismeretlen a magyar kutatók előtt. Számosan használták már föl adatait az időszakra vonatkozó munkáikban, de közzétételére mindezideig nem került sor. Ha alaposan megvizsgáljuk a szöveget, bizony számos olyan tudósításra bukkanhatunk, melyek göldolgozása gazdagítani fogja a középkor végére vonatkozó ismereteinket.

A dokumentumot a lehetőség szerint betűhív kiadásban vehetjük kezünkbe. Az eredetijét Bécsben őrzik. Fényképmásolata megtalálható a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében.

Orbán Imre

GALCSIK ZSOLT

A PÁLI SZENT VINCÉRŐL NEVEZETT SZÉCSÉNYI
IRGALMASNŐVÉREK „HÁRMAS INTÉZMÉNYÉNEK” TÖRTÉNETE AZ
ALAPÍTÁSTÓL A FELOSZLATÁSIG (1875–1950)
(Balassagyarmat, 1993. 205 p.)

A közelmúltban jelent meg – igen szép kiállítású kötetben – egy fiatal kutató, Galcsik Zsolt munkája, mely a Nógrád megyei Szécsényben 1875-ben alapított három egyházi intézmény (zárdá, leányiskola, kórház) történetét mutatja be.

Maga a helység – írja bevezetőjében a szerző – már a középkortól fontos település (mezőváros) volt, és egyúttal egyházi központ. Egykori földesura, Széchenyi Tamás 1332-ben kolostort és oratóriumot alapított a ferencesek számára. A szerzetesek nemcsak egyházi teendőket láttak el, hanem kódexeket másoltak, vezették a katolikus iskolát és működtettek egy kórházat is.

1552–1593 és 1663–1683 között a török birtokolta Szécsényt. Magyar földesura a 16. század végén Forgách Zsigmond lett, aki sokat tett a Ferences-rend megerősítése és az iskolarendszer fejlesztése érdekében. A katolikusokon kívül az evangélikusok és a zsidók is megtelepedtek, és a templomok építése mellett ők is létrehozták oktatási intézményeiket.

A „Hármas intézmény” alapítása Haynald Lajos kalocsai érdek nevéhez fűződik, aki szécsényi származású volt: itt született 1816-ban. A szerző röviden ismerteti életútját, melynek mindig lényeges eleme volt a kultúra, oktatás, tudomány támogatása.

Az érsek a szécsényi intézmények céljaira édesanyja, (Jüttner Franciaska) 80 születésnapjára tett alapítványt. A vezetésre a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmasnővéreket kérte fel, akik közül a grazi Leopoldina Brandis anyával kötött szerződést. A nővérek, akiknek lelki vezetését a szécsényi ferencesekre bízta, 1875 őszén jöttek a városba. A bíborosnak nagy segítséget jelentett, hogy a Haynald család tagjai, mindenekelőtt a szervezést támogató húga, Szécsény-

ben éltek. A kórház először négy ágyas volt, mellette hasonló létszámú árvaház, majd a leányiskola kezdte meg működését.

A zárdában a főnöknői tisztet először – 1875–1899 között – Meissner Rozália Vincencia látta el, majd 1950-ig összesen 61 nővér élt és dolgozott a városban. Megrázták életüket az első világháború és főként az 1919-es kommun eseményei, majd helyzetük a két világháború között normalizálódott. 1944 első hónapjaitól Szécsény többször cserélt gazdát, és a háború idején a bombázások is károkat okoztak.

A koalíciós időszak (1945–1948) a zárdában nyugalomban telt el, de a Historia Domus bejegyzései szerint az egyházra nehezedő nyomás itt is érezte hatását, míg végül 1950 júliusában – a rend felszámolása után – a nővérek elhagyták a várost.

A leányiskolában 1875 szeptemberében kezdődött meg a tanítás. Haynald érsek kívánsága az volt, hogy elsősorban katolikus lányokat oktassanak, de ha maradt elegendő hely, nem zárkoztak el a más vallásúak (evangélikusok, zsidók) felvétele elől sem. A századfordulón az iskola tanulóinak évi átlagos létszáma 192, az ismétlőké 37 fő volt.

A szerző az iskola bemutatásakor elsősorban az oktatás tartalmi részével (a tanított tárgyak, azok megoszlása) foglalkozik, mellette azonban életszerű képet fest a diákok életéről (ünnepségek, évfordulók, egyházi vezetők látogatása stb.) és a felszámolás méltatlan körülményeiről is.

Galsik Zsolt munkájának legkevésbé kidolgozott része a kórházra és a hozzá kapcsolódó árvaházra vonatkozik, mivel itt igen kevés forrás állt rendelkezésre. A szerző feltételezi, hogy amikor az intézmények anyagi lehetőségei romlottak, az árvákat nem helyben nevelték, hanem egyéb módon nyújtottak nekik segítséget (pl. állami iskola kollégiumában). Vonatkozott ez elsősorban a második világháború időszakára.

A sok ismeretlen dokumentumot felhasználó munkát a helyi Mária Társulat története és gazdag okmánytár zárja le. A jegyzetektől és a közölt okmányokból világosan látszik, hogy a szerző jelentős mennyiségű könyvet és okiratot nézett át, szorgalmas munkát végzett. Főként a második világháború utáni, korábban agyonhallgatott események leírásával ad sok újat.

Értékeit még akkor is el kell ismernünk, ha tudjuk, hogy Szécsényben nem nagy hatósugarú, országos intézmények működtek. Fontos szerepet játszottak azonban az egyház mindennapi életében és a palóc város szellemiségének alakításában. Végül meg kell említeni, hogy Kalocsa egyik legnevesebb érsekének, Haynald Lajosnak pályaképét is új vonásokkal gazdagítják.

Kovács János

„...KIMARADT TANANYAG... A DIKTATÚRA ÉS AZ EGYHÁZ
1945–1956” I.

(Bp. 1993, Márton Áron Kiadó. 127 p.)

„KIMARADT TANANYAG ... A DIKTATÚRA ÉS AZ EGYHÁZ 1957–1975. II.”

(Bp. 1994, Márton Áron Kiadó. 269 p.)

Tankönyvírásra vállalkozott kiváló neveléstörténészünk, Mészáros István ennek a három kötetesre tervezett sorozatnak az útjára indításakor. Az ifjúsághoz szóló könyvek nem előzmény nélkül valók műveinek eddigi sorában. A „Mióta van iskola?” (Bp. 1982, Móra) és az „Oskolák és iskolák” (Bp. 1988, Tankönyvkiadó) szerzőjéről köztudomású, hogy a legszélesebb közönségnek szánt könyveit is az aprólékos műgond jellemzi. Egyolyan tudós szólal megben-nünk, aki hatalmas ismeretanyagából célszerűen válogatva, magávalragadó, élményszerű stílusa segítségével képes mindig izgalmas olvasmányt adni az érdeklődő fiatal (és kevésbé fiatal) olvasó kezébe.

Ez a színvonal jellemző a „...kimaradt tanyanyag ...” eddig megjelent két kötetére is. A szerző iskolai „kiegészítő tananyagot” írt, teljes mértékben kiaknázva a tankönyv műfajának – egyáltalán nem könnyű – lehetőségeit.

Másrészt viszont illeszkednek ezek a kötetek Mészáros István újabb publikációinak tematikájához is. Már több könyvében szolt katolikus iskolatörténetünk háború utáni éveiről, a drámai történések – mindeddig ismeretlen – háttéréről. A „Mindszenty és Ortutay” című monográfiában (Budapest, 1989) az egyházi iskolák államosításának valós eseménytörténetét vázolta fel – érzékletesen illusztrálva az egyházak ellen jól összehangolt politikai támadások kíméletlenségét. „A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe” (Esztergom, 1992) című kötet a bíboros hiteles portréját nyújtja úgy, hogy közben megtisztítja azt a reáarakódott félremagyarázások, torzítások porától. Módszeres alapossággal bizonyít, miközben rámutat a marxista-kommunista történetírás anakronizmusaira, a továbbélő régi beidegződésekre, tévedésekre.

A „Kimaradt tananyag” tömör és mégis meggyőző egyház- és iskolatörténeti „vázlatai” ezt a kezdeményezést folytatják. Az első kötet nyitó fejezetében az 1945-től 1956-ig terjedő időszak politikai eseményeinek történetét tekinti át („A kommunista párt küzdelme a hatalom megszerzéséért és megtartásáért”). A tárgyalt korszak mentalitását, gondokodásmódját vizsgálja a következő, idézett részlet: „Megtévesztő lehet majd a jövő században élő kutatók számára, hogy a szocialista-kommunista frazeológia átvette a korábbi évtizedek, évszázadok szakkifejezéseit, de azokat teljesen más értelmezésben használták.Érdemes lenne összeállítani egy értelmező szótárt, hogy vajon mit jelentett nálunk például a függetlenség, a szabadság, a haza, a hazaszeretet, a humanizmus, a közösség, a béke, a nemzetköziség, a vallás, a vallásszabadság és a többi, a korábbi időkből jól ismert, közmegebecsülést élvező hasonló fogalom: nem azt, amit addig, hanem azoktól gyökeresen különbözőt, sok esetben lényegükben egészen mást, vagy éppen azok ellenkezőjét.” (I. 14. p.) Kétségtelenül fontos feladat lenne: tisztázni, újraértelmezni ezeket az eltorzult tartal-

makkal telítődött, az évtizedek alatt fokozatosan kiüresedett, mondhatni „kiégett” fogalmakat. (Azokat a kifejezéseket, amelyek a ma olvasóját már egyre inkább egy képzeletbeli, orwelli diktatúra elcsökevényesedett „új beszédére” emlékeztetik.)

A korszak egyháztörténeti vonatkozású feldolgozása kapott helyet a második fejezetben (“Magyar katolikus egyháztörténeti vázlat 1945–1956”). Ebből megtudjuk, hogy a – földbirtokreform során anyagi alapjaitól megfosztott – katolikus egyház hogyan kísérelt meg ellenállni a kommunista párt egyre nyíltabb és könnyörtelenebb támadásainak. Hogyan került sor Mindszenty József esztergomi érsek és Grösz József kalocsai érsek bebörtönzésére, Pétery József váci püspök meghurcoltatására, háromezer szerzetes és szerzetesnővér internálására. Fény derül a békepap-vikáriusok szerepére, az Állami Egyházügyi Hivatal létrejöttének körülményeire, s annak a színjátéknak az epizódjaira, melyet az „állam és az egyház viszonyának rendezése” címen ismerünk.

A harmadik fejezetet e tíz esztendő katolikus iskolaügyének szentelte a szerző (“Rövid magyar katolikus iskolatörténet 1945–1956”). Tömör, mégis rendkívül szuggesztív erejű bemutatása ez az egyházi iskolák államosításához vezető, előbb burkolt, majd egyre kevésbé leplezett manipulációknak. (Az események minden részletre kiterjedő elemzését a „Mindszenty és Ortutay” című monográfiában találja meg az olvasó.)

Az iskolák államosításának háttérében húzódó érdekekre így mutat rá a szerző: „Az egyházi iskolák államosítását nem pedagógiai-tanügyi célok indokolták, hanem konkrét kommunista hatalmi-pártpolitikai indítékok – ez akkor is nyilvánvaló volt minden szakember előtt. Az egyik legfőbb érv: egységes iskolarendszerre van szükség. Hamis indok ez, hiszen ez a kíváncsi magától értetődő volt nálunk a dualizmus elejétől kezdve. Ezt az egységet nem törte meg, hanem a pedagógiai érdekeknek megfelelően színezte a különféle iskolafenntartók által ösztönzött sajátos egyéni iskolai profil, sajátos belső szellem. Ebből a meglévő és jól funkcionáló, kellően sokszínű egységből egy diktatórikus állam diktatórikus iskolai egységét erőszakkal kialakítani – ez egyáltalán nem nevezhető neveléstörténeti előrelépésnek.” (uo. 69. p.) Az egységesítés, „az állami iskolamonopólium” következményei ismereteseek...

A második kötetben a szerző nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy bebizonyítsa: az 1956 ősztől a nyolcvanas évek közepéig terjedő időszak – a Kádár-korszak – valójában csak a hatalmon lévő szűk elit számára volt „szocialista demokrácia”, a többség diktatúraként élte át ezt az időszakot. A „szocializmus építésének csalfa ábrándját” követő dolgozók éjt nappallá téve robotolhattak életkörülményeik javulásának reményében. S a lassan gyarapodó földi javak birtokában nem vették észre, hogy az a szocialista-kommunista nevelés, melyben részesültek „egy naív utópikus jövőképet realitásként szuggerrált, diszkrétan leplezett személyi kultuszra kötelezett, erősen vitatható tanítást nyújtott az emberről, élete céljáról és lényegéről, a történelmi múlttól, jelenről és jövőről, kis és nagy szomszédainkról, Nyugat- és Kelet-Európáról, az egyetemes emberiségről, annak jövőendő perspektíváiról...” (uo. 15–16. p.) Kifinomultabb, rafináltan-áttételesebb módszereket alkalmazó diktatúra volt ez a hívők és nem hívők számára egyaránt.

Ezt a gyakorlatot mutatja be a második kötet első két fejezete ("A kommunista párt küzdelme a hatalom megtartásáért" és „A hazai kommunista valláspolitiká”). A Moszkvában kinevezett magyar kormány kemény megtorló intézkedései után a „konszolidáció” csak felszínes nyugalmat hozott. A múltékony életszínvonal-emelés is azt szolgálta csupán, hogy ellepleződjék az alapvető szabadságjogok hiánya.

Az egyházpolitikában a régi gyakorlat folytatódott. A hatalomra jutó erők a katolikus egyház fölötti teljes kontroll megszerzésére törekedtek. Ezt volt hivatva biztosítani az újjászervezett és a pártközpontból irányított Állami Egyházügyi Hivatal hivatalnokaival, valamint az általa vezetett „békepap”-szervezettel.

De nemcsak a katolikus egyház „térdre kényszerítése” volt a cél. A hívó tömegek szabad vallásgyakorlatát is korlátozták, vallásszabadságuk látszat volt csupán. A párt világosan kinyilvánított célja volt a vallás teljes felszámolása. Ehhez a „távlati célhoz” a legkönnyebben járható út az iskolák belső életének ellenőrzésén keresztül vezetett. A szerző konkrét példákon keresztül mutatja meg, hogyan lehetetlenült el az iskolai fakultatív hitoktatás helyzete, milyen eszközökkel igyekeztek megfélemlíteni a hittanra járó gyerekek szüleit. (Közben nem volt hiány „ellenpropagandában” sem. 1965-től kezdve a középiskolákban új tantárgy keretei között propagálták a kötelező marxista-leninista meggyőződést. A tárgy neve „Világnézetünk alapjai” lett.)

A „Magyar katolikus egyháztörténeti vázlat (1957–1975)” című fejezetet olvasva sokat megtudhatunk a katolikus püspöki kar ellen intézett sorozatos megfélemlítési akciókról, az állam részéről többször kikényszerített lojalitásnyilatkozatokról. Megdöbbenően érzékletes képet fest a szerző azoknak a papoknak a meghurcoltatásáról és bebörtönzéséről, akik az ifjúság körében végeztek pasztorációs munkát. (A diákevangelizáció ennek ellenére sem vesztett hatékonyságából.) Pontos látéleletet kapunk azokról a külső körülményekről, amelyek között a nyolc hazai katolikus gimnázium volt kénytelen élni ebben a korszakban. Minden nehézség ellenére teljesítették hivatásukat.

S éppígy teljesítette hivatását e nehéz időszakban a magyar katolikus egyház. Ahogyan könyve végén a szerző írja: „Megnyomorítva, korlátok közé szorítva, alapvető jogaitól megfosztva, fontos életfeltételeket nélkülözve, a társadalom perifériájára szorítva, a vallásellenes-egyházellenes politikai hatalom kénye-kedvének kiszolgáltava, kényszerű kompromisszumok szorításában, nyílt és rejtett támadások állandó pergőtüzében élt itt ekkor a Kárpát-medencében Krisztus szegény magyar egyháza. De mégis – számban ugyan megfojgatókzva, emberi energiáiban elerőtlenedve – élt és teljesítette küldetését: püspökei, papjai vezetésével Rómához kötődő élő, eleven Krisztusi hit táplálta többmillió hívőseregében a reményt, az egyre inkább materialistává, ateistává formálódó magyar társadalom közegében.” (II. 253. p.)

Pukánszky Béla

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432 old. (kifogyóban) ára: 398 Ft
- 2. sz. Budapest, 1990. 232 old.
megjelent: 1991 novemberben ára: 250 Ft
- 3. sz. Budapest, 1991. 290 old.
megjelent: 1992 novemberben ára: 250 Ft
- 4. sz. Budapest, 1992. 280 old.
megjelent: 1993 februárban ára: 250 Ft
- 1993/1–2, 240 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1993 június
- 1993/3–4, 278 old. ára: 250 Ft
megjelent 1994. február

METEM Könyvek – Series METEM Books

A METEM könyvek sorozatban egyháztörténeti témájú monográfiákat jelentet meg a METEM Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztősége. Szándékunk szerint évente legalább egy kötetet kívánunk megjelentetni. Tekintettel arra, hogy ez non-profit vállalkozás, számítunk szponzorok nagylelkű adományaira. Kéziratok ügyében kérjük, vegyék fel a kapcsolatot a Vázlatok szerkesztőbizottságával.

In the Series METEM Books are monographies to be published in the topic of Church History, redacted by the Bord of Editors of the Essays in Church History in Hungary. Because of non-profit activity gifts and sponsorships are conveninet. Please contact the Editors if manuscripts foreseen.

1. *Szabó Ferenc S.J.*: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében,
Róma, 1990. 356 old. ára: 398 Ft
2. *Sólymos László Szilveszter-Várszegi Imre Asztrik*:
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950),
Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. *Udvardy József*: A Kalocsai Főszékeskáptalan
története a középkorban,
Budapest, 1992. 152 old. ára: 180 Ft
4. *Csapodi Csaba*: Gróf Zichy Nándor élete és politikája
Budapest, 1993. 160 old. ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)
Szerk.: Somorjai Ádám
Budapest, 1994. 208 old. ára: 300 Ft
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszószekek Erdélyben
Budapest-Kolozsvár, (Előkészültben) Megjelenik: 1994-ben
7. *Boba Imre*: Nagymorávia története új megvilágításban
(Előkészültben) Megjelenik: 1995-ben

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

1. sz.: *Farkas Gábor*: A római katolikus egyház története
Sümegecsin
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: a Sümegecehi plébánián

Egyéb METEM kiadványok

Uzsoki András (szerk.)
Klempa Károly és a keszthelyi premontre gimnázium
Budapest 1991. 165 old. ára 120 Ft

CSAPODI CSABA

GRÓF ZICHY NÁNDOR élete és politikája (1829–1911)

„Habent sua fata libelli”, a könyveknek megvan a soruk. Ennek a Zichy Nándor életét tartalmazó könyvnek a megírására a szerzőt Szekfű Gyula kérte föl. Az általa szerkesztett és a Franklin Társulatnál kiadott „Magyar életrajzok” egyik újabb kötete lett volna. A kiadást 1944-re tervezték. A kész kézirat a II. világháború alatt bekövetkezett bombázások során a Franklin Társulattal együtt megsemmisült. Szerencsére fennmaradt egy másolata. Így „alig” 49 éves kiséssel, végre megjelenhetett.

Gróf Zichy Nándor (1829–1911) „ember volt, ki hitből élt” egy hitetlen korban, egyházának hű fia, amikor ultramontán és klerikális volt a legmegbélyegzőbb gúnynev; konzervatív politikus a liberalizmus uralma idején, szerves reformok hirdetője a napról napra élés és tétlenség idején; a nemzetiségek megértője a túlzó nemzeti elfogultság közepette, hazája sorsáért remegő a lobogó optimizmus tűzijátéka közt; arisztokrata, az arisztokrácia hivatásának vallója és mégis népvézér; szerény, halk tónusú egyéniség, és mégis tömegmozgalmak vezére. Az ellentmondások mind csak látszólagosak, sőt éppen a legegységesebb, legharmonikusabb egyéniséget jelölik. A legtanulságosabb talán Zichy Nándor életében és küzdelmeiben, hogy szinte pontosan föl lehet ismerni az ő korában azt a száz éve elavult európai antiklerikális, egyházat meg nem értő, sőt támadó mentalitást, amelynek ma is tanúi vagyunk.

A szerzőt nem kell bemutatnunk. Csapodi Csaba nevét minden könyves ember jól ismeri. Magas kort megérve, együtt örvendhetünk vele, hogy a hosszú átfutási időt mégis egészségben, erőben megérhette.

A Gróf Zichy Nándorról, a Katolikus Néppárt alapítójának életéről és művéről szóló monográfia a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség sorozatának, a METEM-könyveknek 4. kötete**. Megjelent 1993. novemberében. Ára 200, – Ft.

**Kelet-Közép-Európa Szentje:
Adalbert
(Vojtech–Wojciech–Béla)**

Szerkesztette:
Somorjai Ádám OSB

Szent Adalbert magyarul: *Béla*, lengyelül: *Wojtech*, csch anyanyelvén: *Vojtech* személye és műve összeköti a kelet-közép-európai népeket. Nem csupán Szent Istvánnal való személyes kapcsolata őrződött meg a magyar hagyományban, az ő tanítványi körének köszönhető Pannonhalma alapítása 996 táján és az önálló magyar egyháztartomány alapítása, Esztergom székhellyel, 1000-ben. A közelgő ezeréves ünnepekre való előkészület jegyében fogant ez a kötet, melynek első részében az 1992. évi római lengyel konferencia anyagát találjuk, élén neves egyházi méltóságokkal: *Glomp bíboros*, Lengyelország prímása, és Muszyński érsek, Gniezno metropolitája előadásával. A második részben egy idáig kiadatlanul maradt doktori értekezést közlünk, *Legeza István* (+1981) tollából, a harmadik részben *Bogyay Tamás* (+ 1994) tanulmányát olvashatjuk. A kötetet, amely a METEM-könyvek sorozat 5. része, az ő emlékének ajánljuk.

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
sorozatának, a METEM-könyveknek 5. kötete.
Megjelent 1994 májusában

Ára: 300,- Ft

ECCLESIA SANCTA

sorozat

1. **A katolikus egyház Magyarországon**

Szerk.: Somorjai Ádám és Zombori István

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László Sch. P., Holl Béla Sch P., Szabó Ferenc S. J., Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczy Gábor.

Budapest, 1991. 160 old. (14,5 ö21 cm)

Ára: 192,- Ft

2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban**

Szerző: E. Chr. Suttner

Ford.: Ötvös Péter

Budapest, 1994. 124 old

Ára: 198,- Ft

3. **A katolikus egyház Lengyelországban**

Szerzők: J. Kloczowski, L. Müllerova,

J. Skarbek

Ford.: Z. Czigány Balázs, Illér P. Attila, Andrásfalvy Péter

Budapest, 1994, 485 old

Ára: 598,- Ft.

Az *Ecclesia Sancta* sorozat arra vállalkozik, hogy megismertesse a magyar közvéleményt a környező országok egyháztörténetével. Évenként egy-egy kötetet kiadva szeretnénk a lengyel, a cseh és a szlovák, az osztrák, a balkáni népek, a három balti állam és az orosz egyházak történetét megjelentetni. A gazdag anyag válogatásánál arra törekszünk, hogy minél több információt, átfogó, összefüggő történeti képet nyújtó írás kerüljön az érdeklődők elé, olyanok, amelyek a legrégebbi időktől napjainkig tekintik át az egyes országok, népek egyházainak történetét.

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát,
a Bizottság elnöke,

Somorjai Ádám professzor, S. Anselmo Egyetem, Róma

Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi
Akadémia, Budapest

Zombori István történész, Csongrád Megyei Múzeumok
Igazgatósága, Szeged

Kiadja:

a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága

A Pannonhalmi Bencés Kiadó kínálatából

- **Útban Európa felé.** Remények és távolságok. Katolikus ára: 185 Ft
Szemle 1991/1-2 szám. A húsvét hetében Győr-Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában.
Fűzve 220 old.
- **Tomka Miklós:** Magyar katolicizmus 1991. Gyorsmérleg ára: 170 Ft
a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról.
Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old.
- **Korzenszky Richárd-Somorjai Ádám:** Magyar sors- ára: 135 Ft
kérdések. A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhithető erővel. Fűzve 150 old.
- **Somorjai Ádám:** Geburtenbeschränkung in Bauernfamili- ára: 260 Ft.
lien Ungarns. Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old.
- **Pacomio, L.-Vanetti, P. S.J.:** Kis Bibliai Atlasz. Nélkü- ára: 290 Ft
lözhetetlen kalauz a bibliai történések helyszíneinek megismeréséhez, bibliaismerethez, a bibliai tájak azonosításához. Hitoktatási és kultúrtörténeti segédkönyv. Terj.: 64 old. (184 színes illusztrációt, rajzot, fényképet és térképet tartalmaz)
- **Szivárványhíd Pannonhalma és Debrecen között.** ára: 150 Ft
Válogatott dokumentumok a római katolikusok és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898-1943 közötti évek időszakából. Előszavát dr. Kocsis Elemér, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke írta, bevezetőjét Barcza József. A kötet egyik szerzője Kelemen Kriszostom. Az alábbiakat írásából idézzük: „A nagy magyar lelki egység, ha ennek keresztyén szempontból értelme van, csak a Krisztusban való egység lehet.” Terj.: 140 old.
- **Az ezeréves Pannonhalma.** A kis könyv az apátság történetét mutatja be röviden, képekkel illusztrálva. Tartalmaz bizonyos gyakorlati útmutatót is, valamint ismertetőt az idegenforgalmi szolgáltatásokról. Terj.: 78 old. (fekete-fehér) ára: 75 Ft

- **Reisner Ferenc:** Csernoch János hercegprímás és IV. Károly. Terj.: 228 old. ára 290 Ft
- **Jákli István:** „...a magyarokhoz küldetett” (Johann Weissenburger fa metszeteivel (1515) Szent Wolfgang életéről és működéséről hosszabb idő óta először olvashatunk a Németországban élő szerző tollából, a Szent halálának 1994-ben esedékes 1000. évfordulójára készülöben. 972 tavaszán nem jámbor hithirdetőként ment a pogány magyarok közé, hanem I. Ottó német császár diplomáciai küldötteként járt Géza nagyfejedelem udvarában, a magyarországi keresztény hittérítés feltételeinek megtárgyalására. Terj.: 176 old, 19 metszet ára: 210 Ft
- **Békés Gellért O.S.B–Boór János (szerk.):** Keresztények és szabadság. Történelem – Bölcelet – Társadalomtudomány – Lelkiség. A 34. Magyar PAX ROMANA kongresszuson (Lillafüred, 1992. ápr. 20–26.) elhangzott előadások, a Katolikus Szemle 1992. évi 1–2. száma. **Előadók:** Göncz Á, Andráfalvy B, Nyíri T, Katus L, Csorba L, Surján L, Nagy E, Bence Gy, Weissmahr B, Vajda M, Tomka M, Isépy T, Órsy L, Balogh Z. **Kerekasztal résztvevői:** Boór J, Gyulay E, Jelenits I, Horváth Á, Farkas B, Merza J, Csepeli Gy. **Igét hirdettek:** Békés G, Seregély I, Hafenscher K, Bacsóka P, Tenke S. Terj.: 224 old. ára 185 Ft
- **Mészáros István:** Iskola Szent Márton hegyén. Előszavát Korzenszky Richárd írta. A könyv a gimnáziumról történeti és szociológiai áttekintést nyújt. **Magyar Bencés Gimnáziumok sorozat 2. kötete.** Terj.: 147 old. ára: 120 Ft
- **Tarnay Brunó O.S.B:** Katolicizmus és kultuszok. „E rövid munka a kereszténység egyetemességét, katolicitását állítja mintaként és mérceként az olvasó elé.” A hazai keresztény és nem keresztény gyülekezetekről térkép és statisztikai kimutatásokat közöl, Losteiner Mónika kutatásai eredményeit először publikálva. Terj.: 128 old. ára 165 Ft
- **Békés Gellért OSB–Kovács K. Zoltán** (szerkesztő) Keresztények és a demokrácia. Politika és erkölcs, Hit és elkötelezettség, Szociálpolitika, gazdasági fejlődés, Veszélyeztetett jövőnk, Egyetemes keresztényi felelősség. Barankovics Akadémia, 1. Tanulmányi hétvége, Leányfalu, 1992. november 6–8. A Katolikus Szemle 1992. évi 3–4. száma. Terjedelem: kb 120 oldal, füzve: ára: kb 200 Ft.- Ft.

- **A Katolikus Szemle** korábbi évfolyamai megrendelhetők pannonhalmi címünkön.
- **Zsolnay Imre:** Bizáncról a bolsevizmusig. A szerző kiadása Zsolnay Imre nyugalmazott történelem-, pedagógiaszakos tanár. Kézirata majd harminc éven át hevert a fiókban, érthető módon nem láthatott nyomdafestéket. Az ortodox, a keleti kereszténység kultúrájának elemzését találjuk meg e kötetben. Bizánc szellemének kisugárzásával és annak kritikájával ismerkedhetünk meg benne. Műfaj: egyháztörténelem, köztörténet, politikatörténet. Terjedelm: 200 oldal, füzve. ára: 350 Ft
- **Békés Gellért OSB és Horváth Árpád** (szerk.): Megújuló egyház a megújuló társadalomban – A Katolikus Szemle 1993. évi kötete. Az 1993. áprilisában Vép-Szombathelyen tartott 35. Magyar Pax Romana kongresszus előadásainak anyaga. Értelmiség az egyházban – Művelt kereszténység – Társadalmi kölcsönhatás és kommunikáció – Az egyház nyilvánossága – Értékváltozások ára: 297 Ft
- **Bánhegyi Miksa–Hapák József:** A közösség asztala – A Pannonhalmi Apátság ebédlője. 80 oldal, A4-es méretben, keménytáblás, színes album.
- **Arend van Leeuwen:** A kereszténység a világtörténelemben. Vázlat. Fordította és az összefoglalást készítette Somorjai Ádám OSB. Oktatási és kultúrtörténeti segédletként ajánlott. Füzve, 72 old. ára 165 Ft
- **Forintos György–Szesztay András** (szerk.): Szelíd erő Lengyelországban. Teológiai, bölcséleti, politikai tanulmányok
- **Szegénység, gazdagság, gazdálkodás.** (36. Magyar Pax Romana kongresszus, 1994. április, Siófok-Tihany), Pannonhalma, 1994. (Előkészületben).

A kiadványok megrendelhetők:

Pannonhalmi Főapátság
Könyvszolgálat
9090 Pannonhalma
Tel: 96/370-022 Fax: 96/370-011

Mintabolt:
1053 Budapest, V., Ferenciek
tere 8.
Telefon: 266-70-09

Bencés Kiadó szerkesztősége
1112 Budapest, XI.
Kérő u. 18. V. 29
Tel.: 162-63-72

Bemutatóterem, viszonteladók ellátása:
Csomagküldő szolgálat
1012 Budapest, I. Attila u. 79.

A Szent Gellért Egyházi Kiadó könyvajánlata

I. M. Angelini: A katolicizmus

Könyvünk folytatása a Gondolat Kiadónál megjelent *A világ nagy vallásai* népszerű sorozatnak. Megmagyarázza a katolikus vallás alapvető fogalmainak, hittételeinek jelentését. Részletesen leírja a katolicizmus történetét legősibb forrásaitól kezdve, a középkori és újkori változásokon keresztül a napjainkban tapasztalható megújulásig. A kötetet időrendi táblázat, a katolicizmus leggyakrabban használatos kifejezéseinek magyarázata, valamint több mint száz színes kép teszi könnyen érthetővé és olvasmányossá. 210 Ft.

Tótfalusi István: Vallási vademecum

Vallási témájú szakszótárunk segítheti a hitoktatás munkáját azzal, hogy az idegen – főleg latin és görög – eredetű szavakat népszerűen értelmezi, és származásukkal, kiejtésükkel, használatukkal kapcsolatban gyakorlatiasan igazít el. A magyarázatok jobb megértését gazdag képanyag segíti.

Kemény táblás kötéssel

210 Ft.

Puskely Mária: 1000 év misztikájából

A könyv második évezred tizenkét nagy misztikusát mutatja be és szó-laltatja meg. Olyanokat, akikről a magyar olvasóközönség – egy-két kivételtől eltekintve – alig vagy semmit sem hallott. Megismerkedhetünk életükkel, mégpedig mindig korabeli források alapján, majd egy vagy esetleg két művükkel. A művet közel félszáz szócikk *Kislexikon* egészíti ki. 223 Ft.

Gyürki László: A Biblia földjén

Szentföldi útikalauzunk izgalmas olvasmány zárandokoknak és „itthonmaradóknak” egyaránt. 170 Ft.

Karácsony Sándor: Az irodalmi nevelés

Irodalomra csak irodalommal lehet nevelni s az irodalom elemzése (az irodalmi élmény tudatosítása) mindig csak nyelvi elemzés lehet. Ez Karácsony Sándor könyvének alap gondolata. 120 Ft.

Szolnoky Erzsébet: Fellebbezés helyett

Apor Vilmos, a vértanú győri püspök élete.

108 Ft.

*A kötetek megvásárolhatók, ill. megrendelhetők
a Szent Gellért Könyvesboltokban:*

6720 Szeged

Aradi vértanúk tere 2.

Telefon: (62) 313-598

1053 Budapest, Ferenciek tere 4.

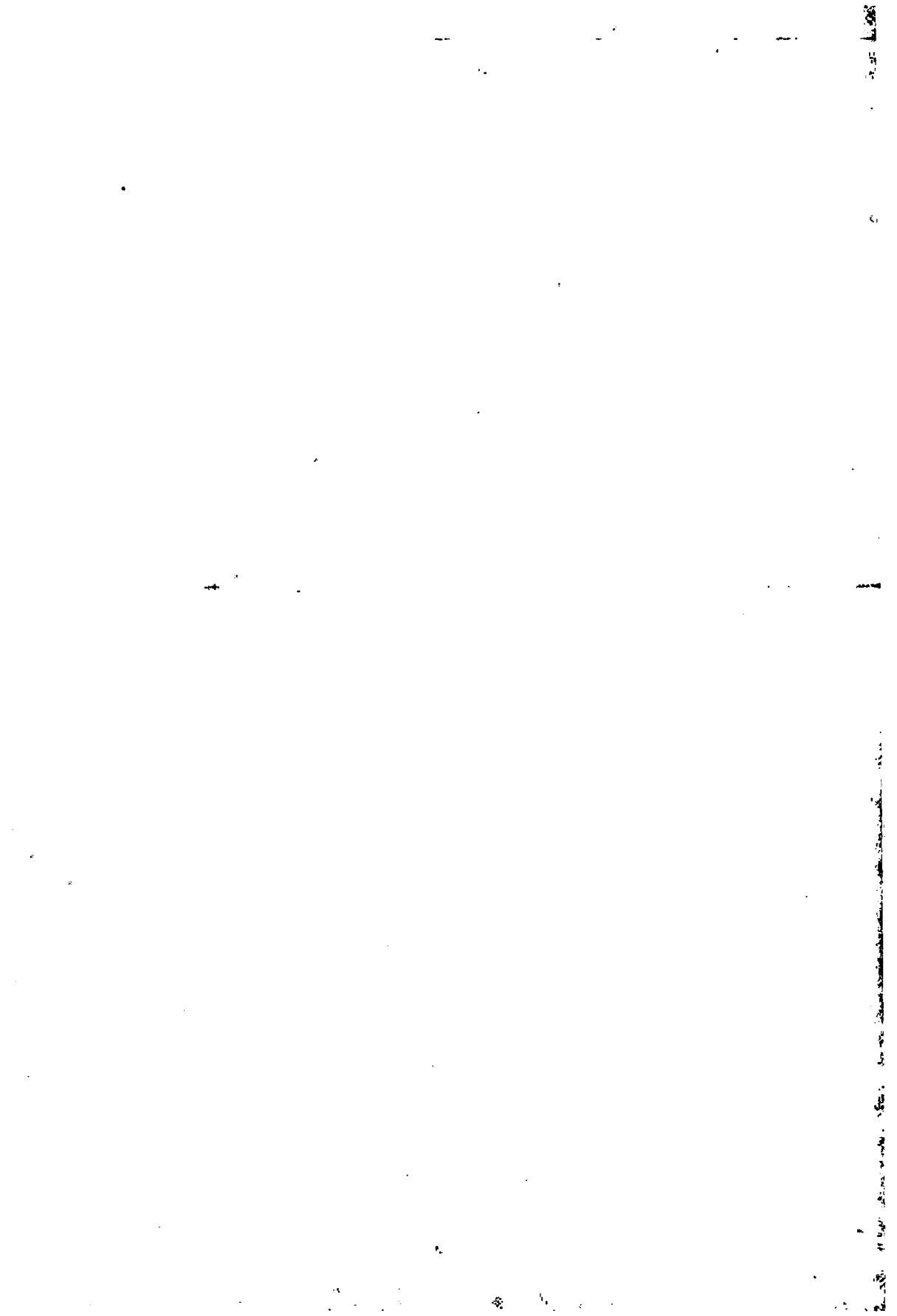
(Kárpátia-udvar)

1089 Budapest

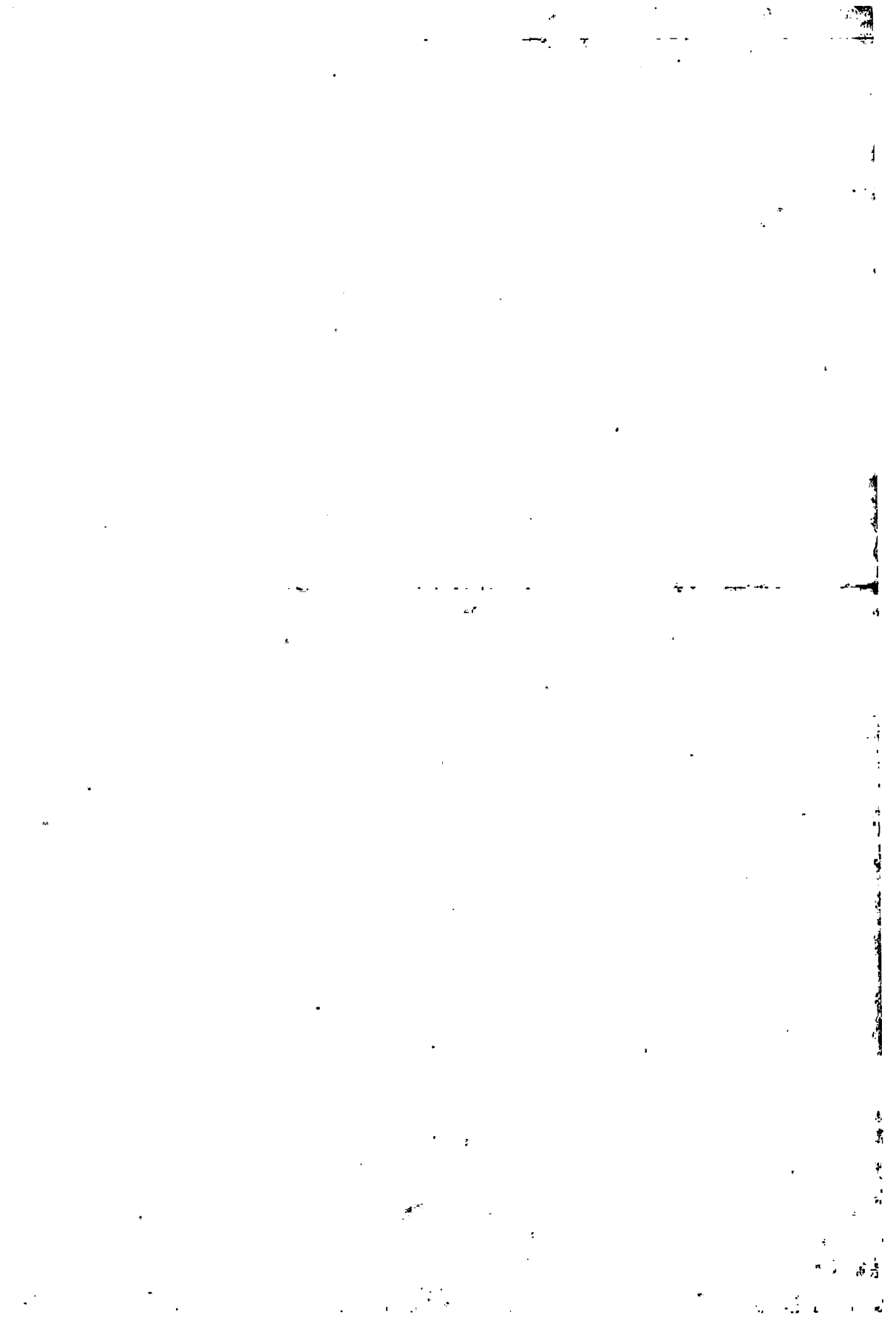
Bláthy O. u. 10.

(„Betánia”, a Rezső téri templom mellett)

Szedés, nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged
Felelős vezető: Harmath Károly

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

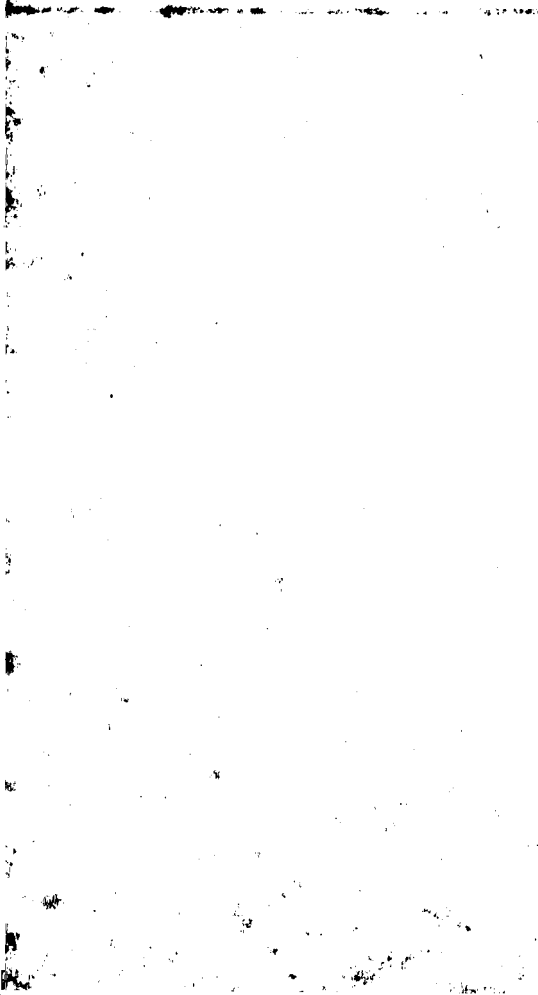
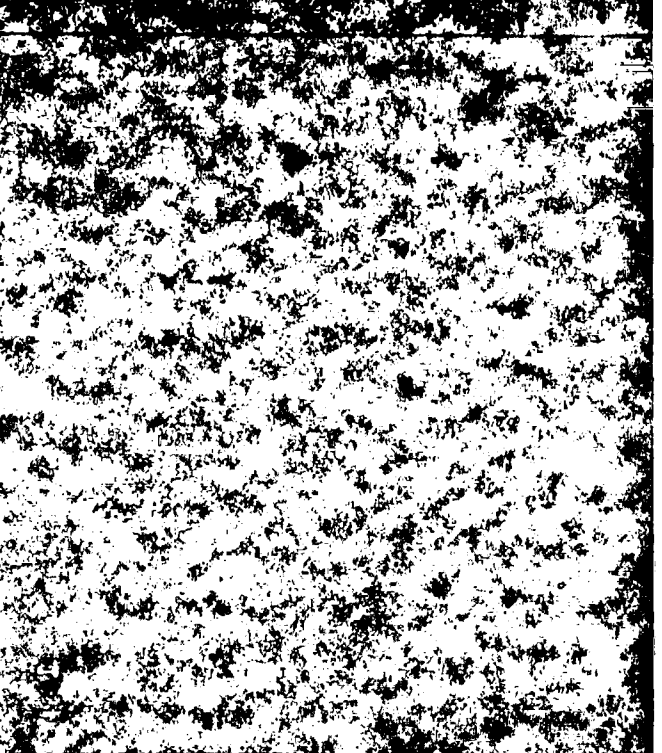
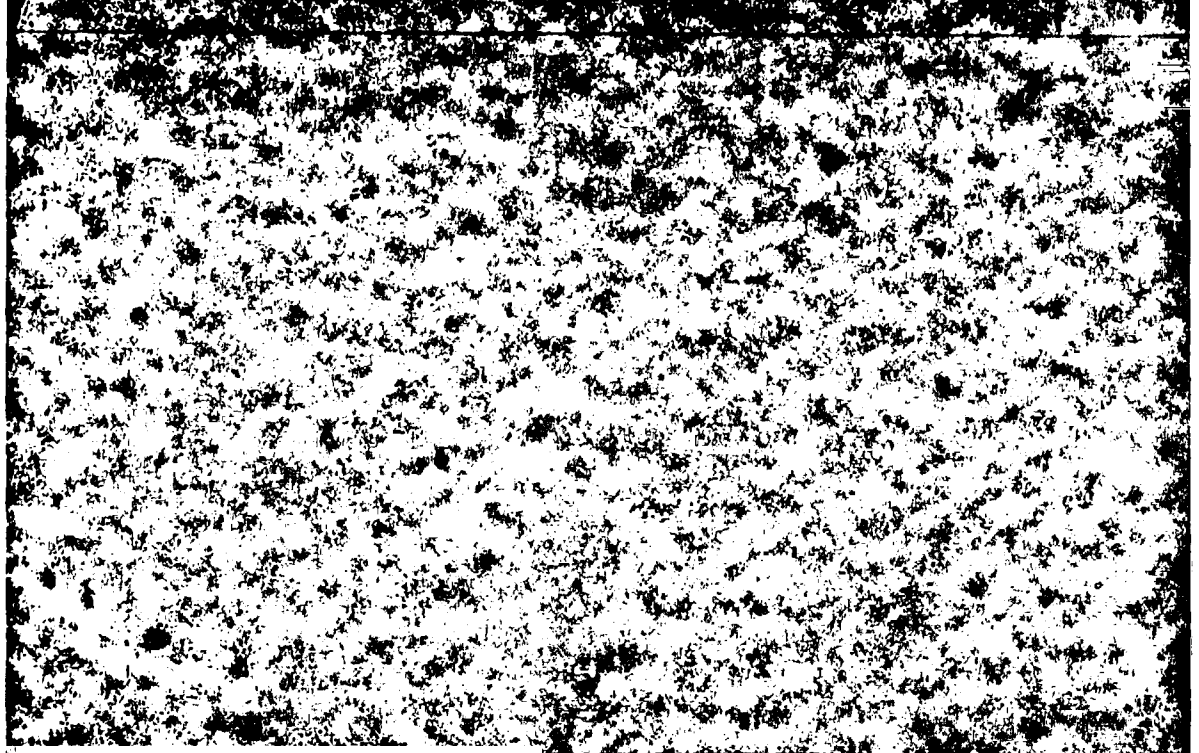
Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

6. ÉVFOLYAM

1994

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/370-022. Fax: 96/370-011.

Előfizetés, tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1994/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Érszegi Géza,
Horváth Tibor, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Szántó Konrád, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
*AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Kostya Sándor,
Vlossák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás;*
ITALY: Kiss Ulrich, Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1995.
ISSN 0865-5277

Szedés, nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SZITTYAY Dénes	Szántó (Arator) István SJ (1540–1612) élete és munkássága <i>Life and Activity of István Szántó (Arator) SJ</i>	5
TEMPFLI Imre	Ein Land und vier Religionen <i>One Country – Four Religions</i>	35
MOLNÁR Antal	Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években <i>The Beginnings of the Jesuit Missio Siculica of Udvarhely in the 1650-s</i>	71
GLÜCK Jenő	Az erdélyi zsidó oktatás történetéből <i>The History of the Transylvanian Jewish Education</i>	91
SASVÁRI László	Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16-20. században <i>Greek Orthodoxy in Hungary Between the 16th and 20th Century</i>	117
DUFF, E. William	Kim Philby's Hungarian "Confessor"	155
DR. SZARVAS Béla	A Szent László társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja <i>90 Years of the Saint László Association and the Pastoral Care of the Hungarians Living in Sporadic Minorities</i>	179

FORRÁSOK – SOURCES

DR. BORHALMI Gábor (BENDÁSZ István)	Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye <i>The First College of Higher Education in Sub-Carpathia</i>	195
BÉLTEKY Ákos	IKE konferenciák Erdélyben a második világháború után <i>IKE Conferences in Transylvania</i>	203

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

DÓKA Klára	A Váci Egyházmegyei Könyvtár térképgyűjteménye <i>The Map Collection of the Library of the Vác Diocese</i>	217
--	Pásztor Lajos köszöntése <i>Greetings to Lajos Pásztor</i>	243

SOMORJAI Ádám	Egyháztörténeti disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863–1993) <i>Theses and Licenciata Papers Concerning Ecclesiastical History Written at the Theological Faculty of the Pázmány Péter Catholic University (from 1863 to 1993)</i>	251
--	Szent István napok Kalocsán	267
--	Az iskoladráma és a barokk című konferencia tervezett előadásai Egerben	267

EGHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

MÉSZÁROS István: A Soproni Bencés Gimnázium (Ism.: Pukánszky Béla)	269
LÁBADY Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben (Ism.: Kőhegyi Mihály)	271
ÖKRÉSZ Károly: A temerini plébánia története (Ism.: Kőhegyi Mihály)	272
JÉRUSALEM: A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata (Ism.: Glück Jenő)	275
GAPSKI, Henryk: Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce (A lengyel férfirendek utánpótlása). (Ism.: Illés Pál Attila)	283
A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között 1–2. (Ism.: Dóka Klára)	286
BALOGH Margit – GERGELY Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992 (Ism.: Dóka Klára)	288
BÉKÉS Gellért – HORVÁTH Árpád (szerk.): Megújuló egyház a megújuló társadalomban (Ism.: Pál József)	290

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Budapest, 1994/3-4

SZITTYAY DÉNES

SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN SJ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

SZITTYAY Dénes (1877–1957) 1944-ben készítette elő kiadásra a tervezett leveles kötetet. A háború miatt félbeszakadt munkálatok befejezésére 1949-ben látszott lehetőség. Ekkor végezte el a kéziratot a korrektúrárt a szerző és írta a jelen tanulmány bevezető részét. De bizony a fatum ismét közbeszólt, és a kiadás elmaradt. Nyilvánvaló, hogy a katolikus egyházzellen megindított támadás idején, 1949–50-ben szó sem lehetett holmi hajdani jezsuita leveleinek kiadásáról. Pedig a szerző óvatosan kihúzott minden olyan kitéltet, amely a szovjeteket sértette volna, vagy azokat a megjegyzéseket, amelyek Szántó István igaz magyar voltát túl lelkesen bizonygatták. Megkurtította azokat a részeket is, ahol a tanulmány túl lelkesen bizonyította hőse elszánt katolikusságát és leszólta a vele szemben álló protestáns prédikátorokat. A tanulmány így, a tervezett kötet nélkül is értékes, ezért közlését fontosnak tartjuk. Szittyay személye érdekes, és a magyar történetírás és az egyháztörténetírás számára fontos, ezért róla a közeljövőben külön tanulmányban kívánunk megemlékezni. A leveles kötet anyaga azóta előkerült anyagokkal bővült. Egy része a közelmúltban a Monumenta Historica Societatis Iesu sorozatban jelent meg, Monumenta Antiqua Hungariae címmel. Ed. Ladislaus LUKÁCS SJ: I. (1550–1579) Roma, 1969; II. (1580–1586) Roma, 1976; III. (1587–1599) Roma, 1981; IV. (1593–1600) Roma, 1987; a többi része is remélhetőleg kiadásra kerül. A tanulmányt a szerző eredeti javításainak figyelembe vételével közöljük, kivéve azt az egy-két kitéltet, amelyet nyilvánvalóan aktuálpolitikai megfontolásból húzott ki – ezeket az eredetileg írt változatban közöljük. A kiadás alapjául a MTA Könyvtár Kézirattárában lévő nyomdai korrektúra szolgált. MS 28-29. E jelzet alatt természetesen a teljes leveles kötet anyaga megtalálható. A közlés során meghagytuk a szerző által használt trásmódot, és a jegyzetek közlés rendszerét is.

Zombori István

Habent sua fata libelli!

Zrinyi Miklós exlibris jelmondata Szántó István jezsuita atya azon a kéziratán is beteljesedett, melyet rendtársai első erdélyi szerepléséről írt s melynek szövegét most adjuk az olvasó kezébe. Szorgalmas betűrovással 1599 február és március havában írta meg és küldte rendi jóváhagyásra Rómába, a munka azonban nem látott napvilágot. Hosszú ideig a rend levéltárában pihent, majd vándorútra kelt 1870-ben, Róma elfoglalásakor, míg végre az első világháború után visszakerült az örök városba. Külföldi levéltári kutatásaim idején akadtam rá s mint értékes kincset, aminő kutató utamon ritkán ért, lefényképez-

tem és visszahoztam oda, ahol bizonyára kellőképpen értékelni és becsülni fogják: édes magyar hazámba.

Jézustársasága generálisától, az azóta elhunyt *Ledóchoroski* Wlodimir atyától 1921 tavaszán írásbeli engedélyt kaptam, hogy a rend levéltárában mindazon adatokat lemásolhassam, amelyek a jezsuiták erdélyi és magyarországi működésére vonatkoznak. E sorok írója volt az első magyar ember, aki e rendkívüli kiváltságban részesült. A szovjet csapatoktól közvetlenül fenyegetett Varsóból siettem Berlinen keresztül Hollandiába, hogy az akkor ott az exaeteni kastélyban őrzött rendi levéltárban kutatásaimat megkezdjem.

Minthogy kutatási engedélyem így szólt: „*Communicabuntur autem ipsi monumenta ad historiam Societatis nostrae pertinentia,*” a legszélesebb körű engedély volt ez, azonnal elém adták a levéltár katalógusát. Ebből kellett kiválogatnom az átnézésre eredménnyel biztató megfelelő anyagot, melyet az ór reggelenként szobámba küldött. A levéltárba ugyanis kutató nem tehetett be a lábát, még Páter Duhrt és Braunsbergert sem engedték be, mint maguk mondták, pedig azok hárompróbás történetírói voltak a rendnek. Mi külföldi kutatók csak a nyitott ablakon át nézhettünk a földszinten levő termekbe, melyeknek falai mentén a mennyezetig érő állványok húzódtak végig, telis-tele foliánsokkal, mert a levéltár anyagának legnagyobb része bekötött.

A levéltár a rend megalakulásával keletkezett. Ez a történelmi kor már kifinomult érzékkel bírt a történelmi értékű levelek megőrzése iránt; de ezt követelte a rend kiterjedt munkássága, összeköttetése külföldi hatalmasságokkal is; a támadások, üldözések pergőtüzébe került jezsuitáknak fontos érdeke lévén a rendtagok levelezésének megőrzése.

E levéltár anyaga a kormányzati életszükségletek szerint fejlődött. Nyilván kellett ugyanis tartani állandóan a rendtagok számát és ebből keletkezett a „*Catalogi Personarum*” hatalmas sorozata, amelyben minden jezsuitát évenként és háromévenként (*Catalogi triennales*) nyilvánítottak, tehetségét, alkalmazhatóságát, jellemét véve figyelembe: mennyiben bírja a Rend felhasználni terveit végrehajtásában. Természetes, hogy olykor tévedtek is a megismerésben, például a 16. század elején élt magyar jezsuiták jellemének megértésében, mint ahogy ezt Szántó, Pázmány és mások esetében látjuk. E katalógusok, vagyis névtárak megvannak hiánytalanul az összes magyar jezsuiták életére vonatkozólag 1772-ig a legkimerítőbb adatokat szolgáltatják.

Különös értékes képviselnek az egyes rendházakból a központba küldött „*Évi jelentések*”, vagyis *Annuae Litterae-k*, amelyek az év különféle eseményeiről adnak¹ hivatalos megemlékezéseket. A rendi alkotmány szerint minden kollégium köteles volt évi jelentést írni és két példányban beküldeni a tartományfőnöknek, aki az egyiket aláírásával hitelesítette és a római generálishoz juttatta. E jelentésekben megemlékeztek a rendtagok számáról, hivatali beosztásáról, az elhalt tagok érdemeiről, azokról a sikerekről, amelyeket a rendtagok a gyóntatószékben, a szónoki emelvényen, lelkigyakorlatokon, betegek és

1 Ezekről kimerítő ismertetést közölt Veress Endre: *Annuae litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579–1613)* című műve előszavában: Budapest, 1921. (*Fontes Ferum Transylvanicarum* tomus V.)

fogylok látogatása alkalmával, a nép között az erkölcsi színvonal emelése körül, a hitterjesztés terén, nemkülönben a Mária-congregációk s más hasonló egyesületek felállítása és vezetése közben a gyakorlati vallásterjesztés mezején elérték. Nem volt szabad bennök megfélemlíteni azokról a támadásokról sem, melyek netán egyes jezsuita-rendházakat és kollégiumokat mások részéről érték s ezzel szemben azokról a jótéteményekről, melyekben a rendtagok Istentől s jóakaróik részéről részesedtek. A világeseményeket csak annyiban kellett érinteni, amennyiben azok a rendet érdekelték vagy érték. A Magyarországra és Erdélyre vonatkozó rész megtalálható abban a tekintélyes nyomtatott sorozatban, mely az 1581–1614 közti időt foglalja magában s a rendi vezetőség Rómában és Európa különböző helyein nyomatott ki. Ez *Évi jelentések* egyetlen hiánya az, hogy a szereplő rendtagok neveit nem mindig közlik, s így olykor csak más források, különösen a fentebb említett személyi *Catalógusok* segítségével lehet azokat felfedni és megállapítani.

A Rend első századának történetére megbecsülhetetlen értékkel bír az egyes rendtagok beküldött leveleinek gyűjteménye. A provinciálisokhoz jutott levelek egy része egykorú másolatban van meg, amelyeket pedig közvetlenül a generálisokhoz küldtek, eredetiben. A levéltárnak azonban épp ez a része csonkult meg, mert Witteleschi Mutius generális idején (1615–1645) a rohamosan szaporodó levéltári anyagot alaposan megrostálták és selejteztek. Ennek megfelelően a magánlevelek csökkenése fájdalmasan észlelhető. Külön gyűjteményt alkotnak az *uralkodók és egyházi méltóságok* levelei „*Litterae externorum*” címen.

A hiány szerencsére pótolható abból a rendkívül becses fogalmazványgyűjteményből, melyben a generálishoz érkezett levelekre adott válaszokat őrizték meg. Talán egyetlen más szerzetes rendnek sincs ilyen tartalmas és a 16–18. századokra vonatkozó leveles gyűjteménye. Röviden, velősen szerkesztett válaszok ezek, amelyekből bármely jezsuita rendtartomány s így különösen a magyarországi élete is teljesen összeállítható. E tizenhárom kötetes gyűjtemény 1573-tól 1757-ig terjed. Az ettől az időtől a rend 1773-ban történt feloszlásáig vezetett köteteket bevonták a pápai kancelláriába, abban a reményben, hogy a rend ellen emelt vádakát igazolhatják. Az igazolás ugyan elmaradt; de mikor 1814-ben a rend visszaállításakor a levéltár is visszakerült Jézustársasága tulajdonába, a bevont kötetek már nem voltak meg és máig sem kerültek elő. E sok, ezerre tehető levélfogalmazvány nemesen egyszerű stílusával tömör tartalmával bármely korabeli fejedelmi udvar kancellárjának mintául szolgálhatott volna. E 13 kötet ama sorozat, mely az „*Epistolae Generalium ad singulos Austriae*” címet viseli; ebben csak az Osztrák rendtartomány személyeihez és a világiakhoz intézett levelek fogalmazványai foglaltatnak. Kiegészíti ezt ama 8 kötetes gyűjtemény az 1553–1573 közötti évekből, melynek címe: „*Epistolae Germaniae, Galliae, Poloniae*”, mert ebben is sok levél található magyar és osztrák jezsuitákra vonatkozólag. A rend ezidőben beállott terjeszkedése és nagyarányú fejlődése tette szükségessé a fogalmazványok tartományonkénti szétválasztását; ami a kutatást is szerencsésen megkönnyíti.

Nem célunk a jezsuita rend levéltárának terjedelmes ismertetése, de azért a magyar egyház-, és művelődéstörténettel foglalkozókat érdekelni fogja e néhány magyar vonatkozású levélgyűjtemény is: az *Austriae Fundationes* három

kötete a magyarországi rendházak alapítását megvilágító levelekkel és tervrajzokkal; valamint az *Epistolae Missionariorum*, mely kettős beosztásban *Missio Hungarica* 1607–1633 és *Missio Transylvanica* cím alatt az 1580–1743 közötti időre tartalmaz értékes jelentéseket.

Ezek közlésével szolgálni akartunk a magyar kutatóknak, hogy alkalomadtán, magyarországi és erdélyi jezsuiták történelmével foglalkozván, mit hol keressenek.

E rendi levéltár kódexei között őrzik Szántó István jezsuita atya egyik kéziratát is a sok közül, melyről tudomásunk van: Erdélyi Históriáját. A kis negyedrért alakú kötet 99 lapból áll, sűrű, szálkás betűkkel teleírt oldalakkal; kötése egykorú papír.

I.

A római Collegium Germanico-Hungaricum falán egy olajba festett kép függ,² mely egy középtermetű, fekete bajuszos, körszakállas férfiút ábrázol, aki három barna magyar ifjút, nyilván, mint pártfogoltat, XIII. Gergely pápának kegyeibe ajánl. Kicsoda ez a férfiú?

A jezsuiták levéltárában felfedezett személyi adataiban olvastam, hogy Szántó Istvánnak hívják, 1540-ban a Veszprém megyei Devecser községben született egyszérű, valószínűleg jobbágy földműves családból, amire neve is mutatni látszik. Gyermekkorában személyében érte az első szomorú tragédia; mint maga írja: atyja korán meghalt, anyját, két nővérét és öccsét portyázó török katonák ejtették foglyul. Ő maga megmenekült s nemsokára a nyitra megyei Galgórcra került anyai nagybátyjához, aki ott a szabómesterséget űzte.³ Pontos adataink nincsenek arra nézve, hogy első tanulmányait hol végezte, talán Győrött, talán Sopronban. Egyesek szerint még lengyel és német földön is megfordult, hogy tudását gyarapítsa. Az bizonyos, hogy rendkívüli nyelvtelhetségű ember volt, mert mikor 1563-ban elvégezte bölcséleti tanulmányait és elnyerte a magiszteri fokozatot, már a magyar és latin nyelven kívül németül, csehül, olaszul is beszélt s amellet tanult görögül, héberül és arabul.⁴ Ifjúcska volt még, amikor a nyitrai egyházmegyébe kérte felvételét. Bornemisza (Abstemius) Péter püspök az ifjú Szántót 1560-ban Rómába küldte a Német Collegiumba. Felvételle 1560. szeptember 28-án jelentkezett és október 8-án tett esküt. De mivel az intézet jezsuita tanárainak élete, tanultsága és tevékenysége nagy hatással volt reá, s így maga is jezsuita páter akart lenni, 1561. február 12-én vették fel⁵ s a kiállott két esztendő s újoncpróba után, előljárói Bécsbe küldték tanulmányai folytatására.

2 Közölte Veress Endre: *Matricula et acta Hungarorum in univertatibus Italiae studentium* II. kötetében. Budapest, 1917.

3 Szántó eredeti feljegyzése a rendbe való belépésekor. *Interrogatoria a jezsuitarend levéltárában.*

4 Gyenis András S. J.: *Hittelés tudással.* (Budapest, 1943) 19. l.

5 Hiteles bejegyzések alapján a Collegium anyakönyvéből, Veress Endre „A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai” c. műve 1. lapján. Budapest, 1917. (*Fontes Rerum Hungaricarum* tom. II.)

A látókör ekkor szélesedni kezd az ifjú Szántó előtt. Megkapta lelkét a haza tragédiája: az erős Gyula, majd Szigetvár eleste, hőslelkű védője önfeláldozásával, Szolimán szultán győzedelmes előrehaladása, mindez alig pár hét alatt 1566 őszén ... és csak most kezdi felfogni, hogy a mohácsi veszedelem óta három felé szakadva, Magyarország a lassú halódás és pusztulás lejtőjére csúszott.

Szántó István bécsi tartózkodása és tanárkodásának megítélésére érdekes világot vetnek Maggio Lőrinc provinciális Rómába küldött jelentései. A nagyszombati kollégiumban nagyon meg voltak vele elégedve,⁶ de az intézet leégése után Bécsbe jutván, ott már keményebben ítelték meg, mert ámbár nagyon jónak és hünek tartották, kissé talán faragatlannak látták.⁷ Másfél év múlva már más hiányt is találtak benne,⁸ bár elismerően nyilatkoztak tudásáról, kivált, hogy még görögül is jól tudott.⁹ Faragatlansága alatt, úgylátszik, szókimondó, magyaros természetét értették, ami később is sok bajt okozott neki, bár e vonást legjobb magyarjainknál is megtaláljuk. Ezek ellenére jó hasznát vették az iskolában és hivatalosan is kijelentették róla, hogy inkább tanulmányokra való, mint más egyébre.

Mint egyháza hűséges fiának s a lelkekért küzdő katonájának az ország vallási megosztottsága is meghlette lelkét és előre látta, hogy ha csak valahonnan komoly segítség nem érkezik, Magyarország megszűnt az Egyház számára számottevő tényező lenni. De Szántót nem csak a külső körülmények sodra ragadta magával a cselekvő élet felé, hanem a lelkében átélt tragikumok is, melyek részben elszakították családjától és elviselhetőbbé tették a vérségi kötelék meglazulását; másrészt a hazájáért, népéért s annak hitéért való aggodás folytonosan arra ösztökelte, testi és lelki tehetségeivel a magyar nemzetnek, fajtájának és vérének segítségére legyen.

A dunántúli származású Szántó rendkívüli módon érdeklődött Erdély szomorú sorsa iránt. Ezt a figyelmet különös esemény váltotta ki. Somlyai Báthory István erdélyi főurat ugyanis János Zsigmond fejedelem Bécsbe küldte másodszer is követségbe 1565-ben s e követségjárásnak börtön lett a vége. A

6 Maggio provinciális Bécsben, 1568. március 23-án így írt róla: Il Magistro Stephano Hungaro contiene buon ingenio et buoni scritti, et dottrina anche.

7 Folytatólag olvassuk róla még e jellemzést: Il Padre Stephano hungaro è maestro in arti et ha udito un pezzo di theologia costi et sa bene; è bene; è un poco duretto, pure e molto buono et fidele.

8 Ezekről így nyilatkozott a tartományfőnök: P. Stephanus iam pridem a classe grammatices liberatus est. quia eius modus in docendo nec nostris, neque etiam discipulis probaretur. Non deest illi quidem eruditio, sed quia obscurus est et confusus, ad superiores classes idoneus non videtur et ad inferiores non valde utilis, nisi conetur se melius accommodare studiosorum ingeniis. Est alioquin vir bonus, studiosus et bene profecit in graecis. Utrum vero eius compendiis, in quibus solet esse frequens et multus, sidendum sit, nondum satis constitui. Cum Viennam rediero agam cum illo et si quid dignum in eo genere ab illo posse sperari intellexero, Paternitatem Vestram faciam certiozem.

9 Prágában, 1570. február 8-án írt jelentésében olvassuk ugyanis a következőket: Il padre Stephano onghero d'età di 20 anni entro in Roma alli 24 di febbraio 1561. E' mestro in arti et ha udio doi anni theologia in Roma; è buon greco et mediocre humanista. Legge hora il corso in Vienna. E' un' poco rustiche to et alle volte capitosetto, ma chi lo sa trattare è molto bono et virtuoso. E' piu per studi, che per alto. Si potrebbe promuovere alli 3 voti. (Maggio eredeti levele a jezsuitarend levéltárában.)

piszokba és elhagyatottságba került főúr sorsán csak a bécsi jezsuiták gyakori látogatása hozott némi enyhülést. Báthory ezt sohasem felejtette el, viszont a jezsuiták is fenntartották az összeköttetést Báthoryval, akiben kemény elhatározású, jellemes hithű férfiút ismertek meg. Örömmel hallották Báthorynak Erdély fejedelmévé választását 1571 tavaszán.¹⁰ Szántó az elsők közt állt, akik Báthoryt méltóságában üdvözölték, mélyen sajnálván, hogy személyesen nem ismeri, miután Báthory bécsi fogsága éve alatt Szántó Rómában tartózkodott. Ezt azért jó tudnunk most már hitelesen, mivel Fraknói és Meszlényi írásai nyomán általános volt eddig, hogy Szántó Bécsben érintkezett Báthoryval. Megcáfolta ezt maga első hozzá intézett levelében, melyet e szavakkal kezdett írni: *E si mihi facie nondum sis notus*; megismételvén e kijelentését három évvel későbbben írt levelében is.¹¹

A Báthory-család egyike volt ama keveseknek, amelyek Erdélyben a főurak közül ősi hitükhöz hívek maradtak. A fejedelem komolyan eltökélte, hogy az erdélyi katolikus egyházat megmenti és régi jogaiba visszahelyezi. Legalkalmasabbnak találta terve kivitelére a jezsuita rendet¹² és nem szűnt meg a bécsi tartományfőnökét kérni, sürgetni, hogy Erdélybe rendtagokat küldjön a katolicizmus oltalmára. Ígéretet sokszor és sokat kapott Bécsből,¹³ sőt Rómában is a legnagyobb jóindulattal fogadták kérés leveleit, de a magyar rendtagok száma oly csekély volt, hogy eredményes segítséget juttatni nem bírtak.

Báthory Istvánt a szerencse útja öt év múlva (1576 elején) a lengyel királyi trónra vezette s ekkor már hathatósabban bírta a jezsuitákhoz intézett leveleit tekintélyével támogatni; ennek eredménye lett aztán, hogy a római generális a néhány magyar jezsuita támogatására lengyel és olasz rendtagokat is küldhetett Erdélybe. Szántó ekkor Rómában élt s bár sok fájdalom közt, sikerült neki a magyar intézet gondolatát felvetve, azt a megvalósulás kezdetében is vezetni.

Szántó örömmel ragadta meg az alkalmat, mikor hosszas kérésére a generális öt azok közé sorozta, akik Erdélybe voltak menendők. Az örökvárost 1579. december 7-én hagyta el örökre,¹⁴ hogy Lengyelországon keresztül 1580. február 20-án érkezze meg a kolozsvári rendházba s itt magyar szónoklataival és egyéb egyházi tevékenységével buzgón és eredményesen működött a hitélet fejlesztésén. A páterek különben azonnal észrevették, hogy Erdély olyan hálás

10 A választás 1571. május 25-én volt.

11 Mindkét levél szövege kötetünkben, 1571. május 5-i és 1574. július 15-i kelettel.

12 A pápa, V. Pius hamarosan értesült Báthory István tervéről, és levelével kereste fel, amelyben dicséri buzgóságát és a katolikus egyház megerősítésére irányuló igyekezeti folytatására buzdítja, 1572. január 23-án. Közölte Theiner, az *Annales Ecclesiastici* 1. köt. 4. l. Méltatta Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal. 3. köt. 153. l.

13 Báthory levelei és a kapott válaszok fogalmazványai a jezsuita rend levéltárában.

14 Galli Ptolomaeus comói bíboros államtitkár – Caligari János lengyel nunciushoz Rómából, 1579. dec. 12-én: *Il Padre Provinciale de Giesuiti è partito a la volta di costà et viene seco. Il Padre Stefano Aratore con altri della Compagnia, et al detto Provinciale s' è consignata una cassa di libri per dar a V. Signoria da distribuire, come meglio intenderà.* (Veress: *Documente* 2. köt. 172. l.)

működési terület, mint akár India, mert tömegesen jelentkeztek visszatérésre az elszakadt hívek, akiket nem a hitbéli nehézségek, hanem a lelkipásztorok hiánya, sőt tudatlansága és elhanyagoltság vett rá az egyháztól való elszakadásra.

A sors Szántónak tulajdonképpen Váradot szánta, ahová 1584-ben került, miután a váradi hívek Possevino Antal atyánál, aki ekkoriban Erdélyben járt,¹⁵ kieszközölték, hogy ők is kapjanak jezsuitákat. A választás Szántó atyára esett, aki két társával kezdett apostolkodni Váradon, ahol évtizedek óta nem láttak állandó papot; újra építvén Szent Egyed dűledező templomát és rendbehozván azt a gazdaságot, melyet Báthory István lengyel király az ottani jezsuiták fenntartására adományozott.

Váradon ekkor mintegy kétezer katolikus hívó élt, de a közelfekvő helyekről, különösen az 1566-ban török kézre jutott Gyuláról olykor 4–5000 hívó is összegyűlt. Szántó nem ijedt meg a reá várakozó munkától. Megmaradt leveleiben beszámol arról, hogy mit végzett Váradon. A templom egyházi kincstárát gazdagon felszerelte: azokat az értékeit, melyek idők folyamán a várba szállítottak, királyi pártfogója segítségével visszaszerezte a templomnak. Érdeemes megjegyezni, hogy ezek közt volt több Antifonárium, kilenc graduálé, szép arany betűs incsiálékkal, az egyiknek az értékét 600 aranyforintra becsülték; továbbá 15 templomi szőnyeg, köztük a három legnagyobb a szentély falának díszítésére való, azonkívül 33 nagy ezüst gyertyatartó és valami két kocsidreknyi különböző régi könyv.¹⁶

Szántó igazi szónok ember volt, tüzes, szókimondó és ezért hallgatói nagy területekről, még a török hódoltságból is eljöttek, hogy hírét aztán szerteszét vigyék. Másvallásúak is szívesen hallgatták s közülök már munkálkodása legelején mintegy százat térített vissza. Pázmány Péter megtérését is neki tulajdonítják, bár ő ezt határozottan sehol sem említi írásaiban.¹⁷ sikeres lelkipásztori működést azonban csakhamar erős ellenszenv és hirtelen kirobbanó harc követte a nemkatolikusok részéről. Azt hitték, hogy vele is épp olyan könnyen elbánhatnak, mint a Szántó megérkezése előtt Váradon működött dalmát pappal, kinek nevét sajnos nem tudjuk, ezért a támadást azzal kezdték, hogy Szántó nem mert a másvallásúak papjaival nyilvános vitában megmérkőzni. Szántó először nem akart nyíltan védekezni, de röpiratokat intéztek hozzá, és

15 Possevino erdélyi útjáról terjedelmes könyvben számolt be: a jezsuita rend levéltárában levő eredetiből kiadta Veress Endre „Antonii Possevini Societatis Jesu Transilvania” címen; Budapest, 1913. Magyar kivonatát és az utolsó könyv fordítását Szittyay Dénes készítette. (Fontes Rerum Transylvanicarum tomus 3.)

16 Szántó 1587 október 12-én Gyulafehérvárt kelt jelentése Aquaviva generálishoz: Veress Endre: Erdélyi jezsuiták levelezése. 2. köt. 219–226. l.

17 Zsák József Adolf: Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? Nagyvárad, 1901. Ha az ifjú Pázmány előkelő nemes család sarja is köztük lett volna, ezt Szántó bizonyára nem hagyta volna megemlítés nélkül akár ott, ahol az 1589-ben Erdélyből kitiltott jezsuitákkal együtt önkéntes száműzetésbe vonuló hét kiváló erdélyi nemes ifjú, köztük Pázmány nevét feljegyzí (De exitu patrum ex Transylvania fejezetében), akik Lengyelországba mentek noviciátusra, akár ott, ahol Bécsben 1600. május 28-án kelt Aquaviva generálishoz intézett levelében Pázmány ajánlja a maga utódjául Bécsbe, hogy onnan utóbb Dobokai és Forró, szintén erdélyi jezsuitákkal együtt Erdélybe küldessék, ahol előkelő protestáns rokonságuk megtérítése magában is szép eredményt jelentene.

ezekben kíméletlenül gúnyolták őt, rendjét, a pápát és a bíborosokat egyaránt. Ezt már nem tűrhette szó nélkül, hanem ugyanolyan élesen felelt vissza s azokat a kevésbé hízelgő jelzőket, amiket ők használtak, rájuk terítette. Ez már nem tetszett nekik és panaszt emeltek a kálvinista hitű Gyczy János váradi kapitánynál és vallásháborítással vádolták. Ő azonban, jól ismervén a helyzetet, azt felelte a panaszolkodóknak: Ő nem tehet értük semmit, csak felettük van joga, de a jezsuitákkal nem rendelkezik.¹⁸

Beregszászi Lőrinc Péter 1584 pünkösdi napjára zsinatot hívott egybe, amelyre 303 protestáns lelkész gyűlt össze. Szántó a meghívást nem utasította vissza, noha sok munkája miatt eléggé fáradtnak érezte magát. Leveleiben és Erdélyi Naplójában bőven leírja a váradi disputát, amely három napig tartott és bőséges anyagot szolgáltatott arra a kettős vádra, hogy a pápa az antikrisztus és a katolikusok imádják szűz Máriát, a szenteket, azok képeit, sőt magát a pápát, vagyis az antikrisztust is. Szántó hosszas leírásban örökíti meg a hitvita egyes mozzanatait, melyet Gyczy főkapitány királyi rendeletre hivatkozva, váratlanul berekesztett.

Beregszászi a következő évben – 1585-ben – kiadta a jezsuiták ellen „*Apologia pro ecclesiis reformatis actis impiis Sabariensis opposita*” című munkáját¹⁹ s benne újra támadta a pápát és a naptárreformot; majd megjelent egy másik munkája is, a *Ventilatio*,²⁰ melyben a hamis Krisztust hirdető jezsuiták és a pápában megtestesült antikrisztus kerültek terítékre. Szántónak erre elfogyott a türelme és maga felelt a röpiratra. Valóságos apologiát írt az egyház, annak szervezete és a jezsuiták védelmében.

Az 1586-ik évi pestis Szántónak két társát ragadta el. Ugyanez évben, december 12-én Grodnóban meghalt nagy pártfogója, Báthory István lengyel király is. Evvel vége szakadt a váradiak nyugalmanak. A helyzet kétszer is tettelegességgé fajult. Egyszer gyászoló menetet támadtak meg, amikor Szántó temetett és a keresztet is sárba taposták. A következő évben (1587-ben) a húsvéti feltámadási körmenet alkalmával, egy felfegyverzett csapat támadta meg az ájtatos hívek seregét, ebből többeket súlyosan megsebesítettek s a keresztet is darabokra zúzták. A protestánsok a rákövetkező nap elhatározták, hogy magát a templomot és a rendházat is megtámadják, mindent elpusztítanak s a jezsuitákat megölik. „*Én pedig – jelenti Szántó a római generálisnak – szívbemben vágyakoztam is rá. De nem találtattam méltónak a vértanúságra.*” Szántónak ezek után nem lehetett maradása Váradon, ezért előljárói elhelyezték arról a helyről, ahol olyan eredményesen működött, hogy mintegy ezer embert térített vissza az egyházba és háromezer lelket erősített meg ingadozó hitében.

Báthory István váratlan halála nemcsak Váradon, hanem a többi erdélyi jezsuiták sorsában is éreztette tragikus hatását. Zsigmond, a gyermek-fejedelem nem bírta az atyákat megvédeni. A jezsuiták mindig az első csatában

18 Szántó idézett 1587. október 12-i levelében a generálishoz: Veress: Erdélyi jezsuiták levelezése 2. köt. 223. l.

19 Szabó Károly: Régi magyar könyvtár 2. köt. 189. sz.

20 Uo. a 3. köt. 759. sz. a.

álltak, az első nehéz csapásokat is nekik kellett felfogniok, az ő soraik ritkultak legelőször. Ez a nagy csapás a medgyesi országgyűlés kitiltó végzése volt 1588-ban. Ehhez hasonló sors érte a rendet a nagy többségben katolikus Franciaországban is egy évtizeddel utóbb, ahol a katolikusokból és hugenottákból összeállított törvényszékek (parlamentek) is a jezsuiták száműzetése mellett foglaltak állást, határozatukat azonban IV. Henrik hatályon kívül helyezte. Erdélyben nem kedvezett nekik a szerencse. S bár a medgyesi végzés kétségkívül súlyos sérelem volt, a mai szemmel nézve, a lelkiismereti szabadság ellen, de azt a XVI. században mégis Erdély közelítette meg a művelt világon elsőnek, bár nem is tökéletesen, de mégis sokkal inkább, mint Nyugat-Európa államai akár a XVIII. század második felében. Meg aztán külső formájában távolról sem volt olyan kegyetlen, mint az 1594. augusztus 30-án Kolozsvárt végbement politikai tömeggyilkosság, amellyel a tehetséges, de beteglelkű, esküszegő, szertelen, pazarló Báthory Zsigmond fejedelem nagybátyja, Báthory István lengyel király által is követett – akkoriban egyedül helyes, színelg törökbarát – politikájának híveit, Erdély legtekintélyesebb főurait kivégeztette s ezzel bevezette az erdélyi fejedelemség legvéresebb, legszomorúbb évtizedét.

Báthory Zsigmond fejedelem a jezsuiták száműzetéséről szóló határozatot 1588. december 23-án szentesítette. De mielőtt végleg elhagyták Erdélyt, tiltakoztak a száműzetési határozat ellen és belenyugodtak abba, hogy a távozásra csak huszonöt napi határidőt kaptak. Ingó jószágaikat magukkal vihették, minden másra a kincstár tette reá a kezét. Mielőtt útra keltek, búcsút vettek a fejedelemtől, akit ők neveltek. Báthory Zsigmond könnyes szemmel intett búcsút s a jezsuiták 1589. január 15-én elhagyták Erdélyt: ki Lengyelországba, ki Moldvába, ki Ausztriába távozott; Szántó egyik társával Magyarország felé és egyelőre Váradon húzódott meg egyik régi hívénél. Így kellett lennie, mivel nyoma van, hogy Jó János tanár az 1589-i váradi gyűlésen kemény szóharcot vívott „az egész Uri Méltóságok előtt” Szántóval a Gergely-féle új naptár behozatala ellen.²¹

Innen meg a leleszi konventbe ment, hogy a magával hozott könyveket és egyéb egyházi tárgyakat biztonságba helyezze.²²

II.

Egészen természetesnek látszik, hogy Szántó István, mint jezsuita, mint tanár ember, mint hitvitázó hivatásával járó kényszerűségből is foglalkozott irodalommal.

Írói hajlama korán mutatkozott. Már 1574-ben, mikor a bécsi jezsuita főiskolán tanított, foglalkozott avval a tervvel, hogy a magyar vallásos irodalmat,

21 Bod Péter: Magyar Athenás. (Nagyszében, 1766.) 122. lapján, ahol azt is olvassuk, hogy a vita a protestáns tanár győzelmével végződött.

22 Ezt onnan tudjuk, hogy midőn Carillo páter az 1591 utáni évben a jezsuiták visszatérésén fáradozott, leveleiben gyakran esik arról szó, hogy Szántó atya hozta vissza Leleszről az oda vitt tárgyakat, melyek természetesen a kolozsvári kollégiumé voltak.

mely akkor még nagyon szegényes volt, a közönségnek szolgáló ájtatos olvasmányokkal gyarapítja. Észrevette, hogy a protestánsok hamarabb felismerték a sajtónak a tömegekre gyakorolt hatását s ezért nem lepődött meg, hogy a protestantizmus terjedése nem csekély mértékben ennek volt tulajdonítható. Szántó sajnálattal látta a katolikus nyomdák hiányát s arra törekedett, hogy Magyarországon, vagy pedig valamelyik német nyomdával kössön megegyezést magyar könyvek nyomtatására.²³

Néhány évvel 1574 előtt, mikor még Bécsben tanárkodott, tekintélyes férfiak és előkelő magyar hölgyek, kik lelkivezetés miatt gyakorta felkeresték a bécsi jezsuitákat, arra kérték volt Szántót, hogy magyar imádságos könyvet állítson össze számukra. Szántó e kérésnek megfelelően az akkori időkben divatos és V. Pius pápa által nem régiben kiadott *Officium Beatae Mariae* című könyvben ezeket össze is gyűjtötte; ehhez hozzácsatolta Krisztus szenvedésének történetét, a négy evangélista szerint előadva. A kéziratot Szántó át is adta a nyomdásznak, aki viszont a császári engedélyt, minthogy a cenzorok nagyobb részben nemkatolikusok voltak, olyan sokáig tartó huzavona után kaphatta csak meg, hogy egyévi várakozás után lehetett csak remény a mű megjelenésére. E könyv kéziratban maradt, de elveszettnek tekinthető. Szántót előljárói 1574 végén Rómába rendelték magyar gyóntatónak s így senki sem maradt Bécsben, aki a magyar könyv sorsát irányíthatta volna. Pedig Szántó az akkori idők követelményeinek megfelelően tudományosabb s az ifjúság szellemi művelését célzó művet állított össze, így többek között helyesírási, verstani munkát és egyet – három könyvben – a levélírás szabályairól. Ezeket hallgatói egyelőre lemásolták és tankönyvnek használták még a prágai kollégiumban is, ezeket azonban „szekrényemben zárva tartom és nem is szándékozom előbb kiadni, amíg át nem javítottam és kiadásra előljáróimtól az engedélyt meg nem kaptam” – írja a római generálishoz intézett levelében.

Ugyanakkor valaki megajándékozta a kolozsvári nyomdában megjelent „*Confessio Trinitariorum in Transylvania*” egy példányával, melyre felelni szeretett volna, hadd lássák Rómában, milyen veszedelem fenyegeti a kereszténységet keletről. Szerette volna, ha valláserkölcsi téren Magyarország a keresztény nyugatnak bástyája lenne, amint az is volt a tatárok és a törökök hadaival szemben. „Mert kicsoda – úgymond – akadályozta meg, hogy Németországot a török el ne pusztítsa? Magyarország. Ki védte meg Morvaországot a barbárok benyomulásától? Magyarország. Ki tartotta vissza a hitetleneket attól, hogy Csehország és Szilézia határain keresztül törjenek? Magyarország. A dühös és kegyetlen saracénoknak fegyverét és sujtó karját ki tartotta vissza Stiriától, Karintiától és egész Illiriától? Magyarország. És végül, ki zárta be kapuit az Ausztriába betörni szándékozó török előtt? Csak Magyarország. Ez az ország a keresztény tartományoknak megőrizte a békét, városait arannyal és ezüsttel gazdagította, élelemmel látta el, fegyverrel megvédte és a keresztény

23 Szántó Bécsben 1574. július 15-én kelt és a generálishoz intézett levelében bőven beszámol az egyházi irodalom szomorú helyzetéről és saját irodalmi terveiről. Ez eddig kiadatlan, rendkívül értékes levélre, melyet kötetünk 5. száma alatt közlünk, külön is felhívjuk az olvasó figyelmét.

szabadságot megőrizte. És ime most ez a szegény Magyarország bűnei miatt testi és lelki ellenségeitől szorongattatik, senkitől segítséget nem várhat, katonái a barbárokkal szemben nem bírják megvédeni, az eretnekek ellenében főpapjai és lelkipásztorai nem képesek oltalmazni, a hitbéli tévedésekkel szemben tudósai nem tudják felvilágosítani, szerzetesei pedig makulátlan életükkel nem képesek ősi keresztény hitében megerősíteni.” Mercurian Eberhard római generális megértő szívvel fogadta Szántónak magyar földről elhangzott e jajkiáltásait és nagy örömmel vette tudomásul, hogy Szántó irodalmi munkásságával akar hazáján segíteni. Ezért az osztrák tartomány bécsi főnökéhez és a bécsi rektorhoz utasítá őt, hogy azokkal tárgyalja meg irodalmi terveit. Erre azonban immár nem jutott ideje. Közeledett ugyanis az 1575-i jubileumi szent év s mivel a pápa magyar gyóntatót kért a jezsuitáktól, Szántót előljárói ez alkalomra Rómába rendelték. Pedig már majdnem úgy volt, hogy Erdélybe kerül Báthory István többszörös kérésére. Hanem római tartózkodása irodalmi szempontból szintén nem gyümölcstelen, hiszen két irodalmi munkának megírása tette e néhány esztendősi római tartózkodást emlékezetessé.

Az első, bár terjedelemre nézve kisebb, de kihatásában annál fontosabb az az emlékirat, melyet Szántó a pápához nyújtott be a római magyar szeminárium alapítása ügyében. A magyar zarándokoknak ugyanis házuk és birtokuk volt Rómában, amelyet a magyar pálosok szereztek meg maguknak. De mikor Szántó Rómába érkezett, már csak egyetlen öreg magyar szerzetes élt itt, a többiek idegenek, különösen dalmaták voltak, akik bizony a magyar zarándokokat nem a legszívesebben fogadták és látták el. Szántó ezt a magyar alapítású házat szerette volna magyar szeminárium javára felhasználni. A terv, hogy önálló magyar szemináriumot alapítsanak a Magyarországból származó növendékek számára, sajnos nem sikerült, mert ez irányú fáradozásának eredménye mégis csak az lett, hogy a magyar kollégiumot a már meglévő és a jezsuiták vezetése alatt álló német kollégiummal kapcsolták egybe. Megható és a magyar nemzet elismerésére méltó az a buzgóság, amellyel fáradozatlanul, el nem csüggedve küzdött a magyar kollégium vagyonának megmentése érdekében s azért, hogy a magyar nemzetnek az egyház központjában legyen olyan intézete, melyből a magyar egyház számára nagy tudású és erkölcsös papság álljon rendelkezésre. Szántó felhasználta mindazon érveket, melyekkel a pápára és környezetére hathatott. Sőt buzgóságában s a magyar ifjúság iránti szeretetében annyira ment, hogy bár szorult szívvel, még a haragra lobbant pápának fenyegető átkát is kész volt magára venni, midőn a sok huzavona miatt türelmetlenkedő Szántót hallgatásra utasította. „*Ki nem fejezhetem – írja Szántó e szigorú ítéletről – mennyire megrendített a kegyetlen ítélet. Bensőmet olyan fájdalom töltötte el, mintha hirtelen lándzsa járta volna át szívemet. A jelenlevők mély részvétet éreztek szerencsétlenségem fölött. Elkeseredve szobámba vonultam vissza szorongatottságomban, ahol olyan szívfájdalom vett rajtam erőt, amelyet soha életemben nem éreztem és amelynél nagyobb akkor sem éreznék, ha halálos ítéletemet hallanám. E súlyos helyzetemben nem maradt egyéb hátra, mint port hintve fejemre, Isten előtt leborulnom és Jeremiás prófétával megsiratnom a kollégium pusztulását, saját boldogtalanságomat és szegény magyar nemzetemet, amelyet mindenütt elnyomnak, zak-*

latnak, széttépnek és lábbal taposnak.” Szántónak a magyar kollégium felállítása érdekében szerkesztett írásait és beadványait a Vatikáni könyvtár őrzi egy pergamentkötetbe kötve.²⁴ Ezt elsőnek *Celes Márton* magyar jezsuita használta és másolta le a 17. század utolsó éveiben. Becses kézírata a nagyszombati jezsuita rendházból a budapesti Egyetemi Könyvtárba jutott.²⁵ Onnan közöljük a Magyar kollégiumra vonatkozó rész utolsó darabját: Szántó bocsánatkérő gyönyörű levelét XIII. Gergely pápához, melyet távozása előtt neki benyújtott, hogy aztán (1579. december 7-én) útra keljen Báthory Istvánhoz s onnan Erdély felé.²⁶

Rómában Szántó egy másik művet is írt, amely a szentévvvel kapcsolatban annak ünnepeiről szólt, de egyben történelmi vonatkozásokat is tartalmazott mindazokra vonatkozólag, akik Magyarországból ez alkalommal az örökvárost felkeresték. Szántó e kéziratát 1598-ban újra átdolgozta és a gráci rendház cenzorainak küldte átnézésre. De ezek nyolc hónap multával adták ki kezükből s csak akkor küldhette Rómába kiadás végett. A munka azonban, részben terjedelmes volta miatt, nem nyerte meg a római páterek tetszését, másrészt ekkor már készülöben volt Bellarmin bíboros hasonló tárgyú értekezése s így az sem láthatott napvilágot. Minthogy a jezsuiták levéltárát 1870-ben az olasz állam nagyrészt lefoglalta és az állami Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele gyűjteményében helyezte el, erős a reményem, hogy Szántónak a jubileumról írott munkája valamelyik szerencsés kezű magyar kutatónak révén közismertté fog válni, mert a jezsuita rend levéltárának ama részében, melyet akkor megmentettek, nincs meg.²⁷

Bellarmin bíborossal – a jezsuita-rend kiváló írójával – Szántó egyébként már régóta ismeretségben állott, midőn sellyei rendházuk csendjében hozzájutván *Controversiái*-hoz megjegyzéseit 1591 nyarán összeírta, forró vágya lévén azokat nyomtatásban is kiadni a köz érdekében.²⁸ Szándékát kötelességszerűen bejelentvén Aquaviva generálisnak, az neki csodálkozását fejezte ki, hogy a híres egyházi író műveiben kivetnivalót talált s utasítá, hogy észrevételeit küldje be hozzá átnézésre.²⁹

Ez megtörténvén, a római Collegium Romanum lakói kézzel-kézre adták a kéziratot, ismervén magyar társuk szókimondó természetét, amely most is megnyilatkozott művében, midőn nyíltan kijelenté, hogy Bellarmin atya controversiái többet ártanak a római egyháznak, mint használnak, mert nem tudtak volna a kálvinisták és lutheránusok védelmükre annyi és oly erős érvet találni, mint amennyi Bellarmin munkájából meríthető. Az élehangú kritika

24 A Vat. Lat. 6205 kötetében; második részében a Báthory Istvántól kapott levelekkel s azokra adott válaszai másolatával.

25 Szántó tartalmas emlékiratát s a Magyar kollégiummal kapcsolatos tevékenységét elsőül Fraknoi Vilmos ismertette Szántó-életrajzában, meg „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal” című műve 3. kötete 206–213. lapján; később pedig a beadvány fordítását is elkészíté és kiadta a Katolikus Szemle 1912. évfolyamában.

26 Ld. Szántó 36. számú levelének jegyzetében.

27 Erről bővebben írt Bécsben 1598. december 23-án Aquaviva generálishoz küldött levelében; ld. a 38. sz. levelet.

28 Szántó 1591. július 27-i levelében.

29 A generális 1591. szeptember 14-i válaszában.

így természetesen nem is jelent meg nyomtatásban, csupán napjainkban, Bellarmin Összes műveinek egyik kötetében.³⁰

Szántó tervbe vette az egész év vasárnapi evangéliumi szakaszaihoz fűzött prédikációk és homiliák megírását is. Már 1580-ban, első kolozsvári működése idején úgy dolgozta ki beszédeit, hogy azok akár nyomban nyomdába kerülhetnek volna; Bécsben is folytatta ily irányú szorgalmas írásait, de azok sajnos közkinccsé mégsem lehettek. Magyar és latin nyelven tervezte a kiadást. Pedig tüzes temperamentuma, élénk képzelő tehetsége, olvasottsága, a lelkéből áradó tűz és az esesetekkel szemben megnyílvánuló meleg emberi részvéte, amint ez leveleiben érezhető, méltán emelhetne volna korának nagy szónokai közé.

Foglalkozott még az Alkorán megcáfolásával is, ezzel azonban nem bírt zöld ágra vergődni. A „*Confutatio Alcorani tribus libris comprehensa*” című kis 4-rétű 130 levélnyi kézirat a bécsi Udvari (ma Nemzeti) könyvtár tulajdona a kéziratár 12415. Rec. 3235 száma alatt.³¹

Eddig azt hittük róla, hogy az egyedüli reánk maradt Szántó-kézirat, mivel a Históriairól nem volt tudomásunk. Egyes írók az Alkorán kéziratában olvasható feljegyzések nyomán azt gondolták, hogy a kézirat kinyomatását Szántó korai halála akadályozta meg, noha az olműtzi bíborosérsek, Dietrichstein Ferenc vállalta a kiadási költségeket, mint akihez intézett ajánlását Szántó 1605. szeptember 20-áról keltezi, ám sajtó alá csak 1611-ben rendezte s a kézirat másolásával 1611. november 6-án készült el, alig félévvel elhunyt előtt. Pedig Szántó már 1598. december 23-án jelenti Bécsből a generálisnak, hogy az előző esztendőben megkezdte az Alkorán tételeinek megcáfolását, bár azt abbahagyta. Először ugyan egy latin fordítást használt, de akik ezt végezték, sem arabusul, sem latinul nem tudtak s ezért a fordítás csapnivalóan rossz volt; a szavak zagyván egymás mellé állítva, minden értelmű összefüggés nélkül. Szántó tehát félre téve e rossz latin szöveget, egynéhány magyarul és arabul is értő török foglyot, akiket Bécsben a keresztény hitre tanított, rendelt magához, s ezektől kérdezgette az Alkorán egyes tételeinek értelmét. Férfiak és nők vegyest olvasták a szöveget, be is vallották, hogy jól értik, de magyarra fordítani nem tudják; vajjon ezt gonoszságból vagy tudatlanságból mondták, soha nem tudta meg Szántó. Így tehát egyelőre kénytelen volt felhagyni a reménnyel, hogy az Alkorán szövegét megértse és megcáfolhassa, pedig – mint maga írja – évenként nagy számban térnek át keresztények a török hitre mindenféle szomszédos nemzetből. Valószínűnek gondolhatjuk tehát, hogy Szántó kézírata azért nem látott napvilágot, mert maga sem lehetett megelégedve munkájával. Megcáfolni akart egy olyan szellemi világot, melynek rejtett titkai előtte sem tárultak fel.³² Szántó Alkoránja azért harminc évvel halála

30 Kiadva Le Bachelet Xavier Marie S. J. „Actuarium Bellarminiarum. Supplément aux Oeuvres du Cardinal Bellarmin” című munka 24. kötete. (Paris, 1914.) 726. s. köv. lapján.

31 Ismertette Csontos János, a Magyar Könyvszemle 1884. évf. 289. l. E kézirattal magam is hosszabb ideig foglalkoztam 1918 tavaszán az innsbrucki egyetemi könyvtárban, ahová a bécsi könyvtárból használatra leküldték. A művet kiadta: Lázár István Dávid, Szeged, 1990. (Adattár a XV–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 27. kötet) Z. I.

32 Uo.

után talán mégis megjelent, de valami ismeretlen közbelépés folytán forgalomba nem került.³³

Szántó irodalmi munkásságának koronája lett volna magyar bibliafordítása, ha ennek kézirata el nem vész.

Köztudomású, hogy „a kezdődő katolikus irodalom Pécsi Lukács könyvein és Monoszloi András utolsó iratán kívül a XVI. századnak épp utolsó évtizedében nem mutatható föl semmit. Az egy Szántó István vette észre a bajt és gondolt elhárítására. Nem elég csak hírdetni, hogy a római egyház nem tiltja a Biblia-fordítást és olvasást: megfelelő magyar bibliáról kell gondoskodni. Esztendőkön át dolgozott egy magyar bibliafordításon, anélkül, hogy célhoz érhetett volna.”³⁴

Talán ez volt Szántónak legbensőbb szívügye; hisz a magyar protestánsoknak volt magyar szentírásuk: a Károlyi Gáspár-féle és kénytelen-kelletlen a katolikusok is ezt használták, másnak híján. Szántó kolozsvári rektora volt, Wujek Jakab maga is biztathatta Szántót a fordításra, miután a lengyelek számára ő fordította a bibliát. Wujek fordítását éppen úgy használják manapság is a lengyelek, mint nálunk a Káldi-félét. A római generális már 1599. február 13-án³⁵ felszólítja Szántót, hogy a bibliafordítás kiadása ügyében tárgyaljon a bécsi provinciálissal, aki a helyi viszonyok és szükségletek szerint az utasításokat meg fogja adni. Ám Szántó ekkor már törődött ember volt. Csendes pihenésre vágyott. Ezt a zajos bécsi kollégiumban nem találta meg és ennek nedves falai amúgy sem tettek jót tüdejének. Ezért 1699. május 20-án kelt levelében³⁶ arra kérte a generalist, engedné meg, hogy ő, aki egész életét szorgalmas munkásságban töltötte el, visszavonulhasson a zajos élettől és félrehúzódhassék a znióváraljai rendházba, hogy életének utolsó részét, amely még hátra van, elmélkedések és a szentírás fordítása közt megoszthassa; azután, hogy a vasárnapi prédikációkat latinul és magyarul a magyar papság részére megírhatta s végül összegyűjtse a szentháromságtagadók, a kálvinisták és lutheránusok magyarul írt könyveit s azokat megcáfolhassa. Erre legalkalmasabb a hegyek és erdők között mintegy remetelakként álló znióváraljai rendház, ahol egészséges a levegő, az emberek lármájától távol esik. Ez a végső kegy, amelyet legfőbb előljárójától kért s meg is kapott.³⁷

33 A kézirat egyik jegyzete szerint: Olomucii excudebat Georgius Handelius iussu Ill^{mi} Cardinalis a Ditrichstein. Anno Domini 1641: de e bejegyzés vastagon áthúzva. (Sommervogel jezsuita bibliográfiája I. köt. 507. l.)

34 Horváth Cyrill tanár szavai, A régi magyar irodalom története 406. l.

35 Kötetünk 39. számú levelében.

36 A 41. számú levélben.

37 Mikor az 1773-ban feloszlatott jezsuita-rend vagyonát összeírták, a magyar biztosok a zniói várszerű rendházról ilyen leírást adnak: „A zniói vár igen magas hegynek kiugró szikláján épült, tetőzete zsindelel borított ugyan, de így régiségében is elég jó állapotban van, bár lakóhelységei nagyrészt elhagyatva és csak két erdőőr foglal le kettőt a 12 helyiségből. Az épületben van egy kápolna is, szent Margit vértanú tiszteletére szentelve, öreg, felszerelés nélküli oltárkával. A várhegyről lemenőben északfelé a kivájt hegyoldalban vízcseppek szivárognak a sziklából, melyek a vár lakóinak kristálytisztá vizet szolgáltató forrassá gyűlnek egybe. A hegy déli és keleti oldalán ugyancsak szent Margit tiszteletére kápolna áll, felszerelés nélkül, oltára ennek is fából készült. Évenként Váraljából körmenet vezetnek ide. A várban hat ? mozsár is található, melyeket nagy ünnepkor vagy tűzvész

Félrevonulva a világtól, Szántó neki fogott élete utolsó nagy és szép munkájának, a Biblia magyarra fordításának s – egy megjegyzés szerint – azt, úgy látszik be is fejezte.³⁸

Erre Rómában megszerezték az engedélyt, hogy a szent könyvek sikeres fordítása esetén a kiadás a Szentszék jóváhagyásával megjelenhessen. De mikor Bpcskay István hajdúi Znióváralja határához értek,³⁹ a hajlottkorú Szántó páter nem hitte volna, mily szomorú sors vár egész irodalmi munkásságára. A lángbaborult rendházból tudniillik jóformán semmi mást nem bírt kimenteni, mint a hasznavehetetlen Alkoránt. Szántónak irodalmi jegyzetei, kéziratos könyveinek és bibliafordításának legnagyobb része a lángok martalékává vált. Úgy látszott, hogy egy élet omlott össze maradék és nyom nélkül, pedig a Gondviselés megőrizte nevét és munkáját a megsemmisüléstől. Az olműzi rendházban, ahol Szántó megvonta magát, tartózkodott ugyanis magyar rendtársa, Káldi György is, aki szintén írói hajlamú volt s ezért Szántó rábízhatta bibliafordítását, átadván neki az Ó-testamentum kéziratait, amellyel addig elkészült: címe: „Testamentum Vetus ex collatione hebraici, graeci, latinique textus hungarice additum.” Ezt szerencsésen megmenthette, hogy aztán kiegészítvén az újszövetségi rész szövegével, Szent Biblia címmel 1626-ban megjelenhessen.⁴⁰ A szövegkritika azt is mutatja, hogy Káldi az újszövetségi fordítás egy részét is megkaphatta rendtársától és tekintetbe véve, hogy a római generális Szántónak adta meg a fordítási engedélyt, a rend őt, mint fordítót tartotta számon és saját vallomása szerint évekig foglalkozott is a fordítással. Mindez megerősítheti az újabb kutatókat abban a véleményben, hogy Káldi a Szántótól kapott kéziratot felhasználta fordításában.⁴¹

A fordításhoz szükséges szellemi frissesége Szántó atyának különben sem volt már meg. Az olműzi rendházban várta gyöngülő testtel a földi megpróbáltatásoktól megváltó halált, amely néhánynapos szenvedés után, 1612. július 3-án ragadta el rendtársai köréből.⁴² Rómában a generális részvétellel fogadta a

idején szoktak elsütni. A vártól déle 10 ló befogadására elégséges istálló van a sziklába vájva. (Orsz. Levéltár, Acta Jes. irreg. B. 449. Conscritio bonorum praep. de Thurócz. – Szittyay fordítása.)

38 Az Alkoránról írt műve előszavában olvassuk ugyanis: Postquam Domine Jesu. rex invictissime, Sacra biblia tua id est sacros libros tuos divinae majestatis veracissimos, magno et diuturno labore in vulgari sermone transtulissem et ab innumeris haereticorum corruptelis vindicasset. (Idézi Rosty atya, a Magyar Könyvszemle 1881. évf. 227. l.)

39 Bocskay István hívének, Révay Mártonnak ajándékozta a jezsuiták kezén levő turóci prépostságot, s ez hajdúival sietve indult annak elfoglalására. A kis őrség nem bírt ellenállni s a rendház így a lángok martaléka lett.

40 Sommervogel bibliográfiája id. h. valószínűleg Cruger jezsuita adaléka szerint.

41 Szántó bibliafordításáról a 38, 39, 41 és 45-ik levélben esik szó.

42 Ez a dátum azért fontos, mert eddig úgy tudtuk, hogy halála valószínűen 1612. április 16-án történt. (Sommervogel után Veress: A Collegium Germanicum et Hungaricum 1. l.) Szántó haláláról az olműzi rendház történetírója így emlékezett meg: „3. Julii 1612. Circa quartam pomeridianam venit ad Collegium dominus Kanka. Circa quintam mortuus est P. Stephanus Arator, cui morienti tiam affuit dominus Kanka 4. Julii inte 4-am et 5-am pomeridia nam sepelivimus Patrem Aratorem.” (Historia domus Collegii Olmucensis, Collectio MS. Cerroni vol. 2. pag. 230. Tartományi levéltár, Brünn.)

szomorú hírt,⁴³ mikor pedig sajtó alá adta legközelebbi évi jelentését, benne róla kegyeletes szavakkal és bőven emlékezett meg.⁴⁴

III.

Szándékosan hagytuk ismertetőkben utoljára Szántónak az erdélyi jezsuitákról írt s e kiadvány első részében kiadott munkáját.

Midőn a megyesi országgyűlésen kimondott száműzetés fáradalmait akarta Szántó kipihenni, 1589 elején a leleszi prépostságba érkezett fáradtan és megtörve. Verancsics Faustus csanádi püspök, akinek javadalmához ekkoriban Lelesz tartozott, szeretettel fogadta a fáradt vándort és majdnem négy hónapig tartotta magánál. Hasznossá tette magát a hívek lelkipásztorkodásában, de az írói készség itt is felbuzgott benne és megírta első művét az erdélyi száműzetéséről. „De duplici persecutione Transylvanica” címen.⁴⁵ A friss emlékezetében élő szomorú eseménnyel kapcsolatban az erdélyi jezsuiták működéséről is nyújt összefoglalót, miután előadta a száműzetés előzményeit és a kitiltó végzés végrehajtását, a társak szétszórását, szenvedését, az erdélyi katolikusok nagy bánatát és magárahagyottságát.

Bader osztrák provinciális már 1589. július 29-én⁴⁶ jelenti a generálisnak, hogy Szántó egy világi úrnak adta át kéziratát, hogy továbbítsa Rómába. De egyben aggodalmát fejezte ki e fölött, attól tartván, hogy Szántó heves természete most sem fogja magát megtagadni és a rendnek sok kellemetlenséget okozhat még. Szántó nemsokára Znióvárjára érkezett és Bader provinciális augusztus 11-én a generálishoz intézett levelében ismét említést tesz Szántó erdélyi kéziratáról, újra telve aggodalommal. Jelenti, hogy az a világi úr, akire Szántó kéziratát bízta, azt neki – Badernek – nem tudni mily lelkületből indíttatva, talán hogy az ügyet magáról lerázza, átadta s ezért várja a generális határozatát, hogy mi legyen ennek a sorsa. Szántó is úgy nyilatkozott, hogy nem tartja szükségesnek és sürgősnek a kézirat Rómába küldését. Így Bader utódjára bízta az ügy elintézését, kérve a generálist, ha mégis óhajtanának Szántó kéziratába bepillantást vetni, azt hajlandó továbbítani. Még egyszer történik róla említés, amikor Aquaviva generális Szántót 1589. augusztus 17-én értesíti, hogy a kiadás elé, tekintettel a protestánsok érzékenységére, nagy nehézségek tornyosulnak. Ezután a kéziratnak nyoma vész. A bécsi állami levéltárban, ahová a jezsuitarend 1773-ban történt feloszlásakor az osztrák tartomány központi levéltárát s a rendházak írásait beszállították, nem akadtam reá. Ép ily sikertelen maradt kutatásom a jezsuitarend levéltá-

43 Vitelleschi generális Williams Tamás rektorhoz írt 1612. szeptember 8-i levelében olvasuk: Reverentiae Vestrae literae hoc trimestri, praeter unam boni Patris Aratoris mortem, bona omnia de Collegio isto referebant. (Fogalmazványa a jezsuitarend levéltárában.)

44 A Litterae Annuae Societatis Jesu 1612-i kötete 202–4. l. Lenyomatta Veress Endre is a Fontes Rerum Transylvanicarum 5. köt. 218–9. l.

45 Erről Szántó az erdélyi jezsuiták történetében a 159. lapon tesz említést. Aquaviva generális pedig a kézirat átnézésére vonatkozólag a 30–31. számú levelekben ad utasítást.

46 E levélváltás eredetiben és fogalmazványokban a jezsuitarend levéltárában.

rában Hollandiában, ahonnan az most (az első világháború után) újra visszakérült a rend központi levéltárába. De mivel abban nincs meg, esetleg előkerülhet – idővel – a római Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele „Fondo Gesuitico”-ja gyűjteményében a jezsuiták egykori Collegium Romanum palotájában, ahol felállították az annak idején Rómában hagyott kézírataikat.⁴⁷

Látván, hogy nem jelenhetik meg, Szántó atya nem sürgette többé kézírata kiadását, hanem Bécsben híveinek élt és szabad óráiban tanulmányaiba mélyedt. Viller provinciális legalább így jellemzi 1591. január 19-i hivatalos jelentésében: „*Szántó István atya, mint Főtisztelendőséged is tudja, saját feje után jár, túlságosan önálló gondokozású; pedig ha oldala mellett állana egy okos férfiú, aki őt egyremásra figyelmeztetné, talán nem mindenben cselekedne helytelenül. Különben nagyon kiváltságos lelkületű férfi, telve emberszeretettel. Erényes ember, a társalkodásban azonban nem eléggé megfontolt. Különben semmi rosszat nem hallok róla. Sőt magam véleménye az, hogy a magyar jezsuiták előljárójává lehetne őt tenni...*” Az előljáróknak ez a véleménye a Szántóról írt jelentésekben többször visszatér és különösen hangsúlyozzák erősfokú akaratoságát, mondhatni csökönyösségét, amely csodálatos keveréke volt a magyar paraszti természetnek és a jezsuita nevelésnek.

Ennek a tulajdonságának köszönhetjük azt, hogy Szántó később (tíz évre medgyesi kiűzetésük után), amikor a páterek ismét szabadon tevékenykedhettek Erdélyben, átdolgozta mellőzött kéziratát krónika-alakban, teremtően az elveszettnél teljesebbet és értékesebbet, egykorú feljegyzései alapján szerkesztve.⁴⁸ Ennek a mai értelemben vett krónikaszerű feljegyzésnek. „*A Jézus-Társaság erdélyi kollégiumainak története*” címet adta.⁴⁹ Szövegét kötetünk első részében közöljük saját eredeti kézírati példányából, mely a jezsuitarend levéltárában ránk maradt s egyben Szántó legértékesebb munkája, mert levelein kívül ebben foglalkozik legbővebben az erdélyi jezsuitáknak első tízéves működésével a Báthoryak fejedelemsége alatt. E kézirat egyetlen (általam készített) fénymásolatát a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága őrzi.

E nagy értékű történeti munkát természetesen betűszerinti alakjában nyomtattuk ki, kellő felvilágosító jegyzetekkel kísérve. De mivel Szántó latin ortográfiája meglehetősen felületes és kivált az idealakok írásában következetlen, amennyiben egyes szavakat két-háromféle módon vet papírra, ezért – ahol kellett – hibáit és írásait gondosan kijavítottuk, vigyázva arra, hogy a személy- és helyneveket úgy mutassuk be, amint azokat az illetők maguk írogatták, illetve miként használatosak voltak a helytelen írásmódra a kötet névmutatójában utalva reá.

47 Ezekben történetíróink közül Schönherr (Décsényi) Gyula kutatott 1893-ban, meg Veress Endre 1901-től kezdve ismételten, Iványi Béla, de jelentéseikben Szántó e művéről nem szólnak.

48 A kézirat címlapján tett eredeti bejegyzés szerint a feljegyzésekkel 1599 február és március havában készült el.

49 Szántónak ezt a munkáját kötetünk folyamán „Szántó Históriaja” címen idézzük, részben rövidség okából is, de meg azért is, hogy a cím rövidsége annál inkább fedje annak tartalmát, követvén már írók példáját, mint mikor Bethlen Farkas történelmi műveit egyszerűen Bethlen Históriajának említik. (Veress Endre: Carillo és iratai 1. köt. XXVIII. lap. 30. jegyz.)

Szántó e krónikaszerű feljegyzéseinek beosztása az Erdélyben töltött esztendőket követi. Az ország vallási megosztódásának általános rajza után Erdély különleges helyzetére tér át, ismerteti Báthory István erdélyi fejedelemmé választását, a jezsuitákkal való összeköttetését, Báthory nemes lelkületét és elszánt elhatározását, hogy mint Erdély legelső főura ne engedje a katolikus egyházat kipusztulni Erdélyből s ezért segítő társakul a Bécsben megismert jezsuitarend tagjait szerette volna megnyerni.

Történeti feljegyzéseiben Szántó sorra veszi azokat a helyeket, ahol 1581-től 1588 végéig működött, mint lekipásztor. A szegény, elhagyatott, testileg-lelkiileg leromlott nép iránt való szeretetéről tesz tanúságot, majd az erdélyi jezsuiták gazdálkodásáról ad szomorú helyzetképet, miután ahhoz a Lengyelországból beküldött atyák nem értettek; leírja gazdasági sikereit a váradi jezsuitáknak juttatott birtokon; számot ad egyéni küzdelmeiről, melyeket a váradi protestáns papokkal kellett megvívnia; bőségesen ismerteti a híres váradi disputát.

Váradi feljegyzéseit kiegészíti egy 1586 elején írt külön javaslata arról, hogy Erdély vegyes vallású helyein a katolikus papok ünnepeket ne vezessenek be, hanem annál nagyobb buzgósággal tartsák meg az eddigieket, melyeket őseik is ünnepeltek. Minthogy azonban Váradon majdnem életére is törtek, ezen ott senki sem csodálkozott, aki ismerte Szántó nyers, olykor durva erőszakos modorát, amellyel a hitterjesztést végezte. Ezt különben az idézte elő, hogy a kálvinista új várparancsnok, Király Albert, a király halála után bántatlanul üldözte a katolikusokat s nyilván maga Szántó is szenvedő szemtanúja volt annak a gyalázatoságnak, melyet rajtuk 1587 húsvét napján (március 29-én) ünnepi körmenetük szétverésével s a résztvevők kifosztásával elkövetett.⁵⁰

Belátván, hogy ily erőszakos emberrel, amilyen a várkapitány, nem képes küzdeni, Szántó kényszerült Váradot elhagyni és Kolozsvárra menekülni, nehogy működésével újabb támadásoknak tegye ki híveit.

Szántó távozásával lassanként helyreállt ugyan a megzavart nyugalom a reformátusok jámbor prédikátora, Derecskei Ambrus békéltető vezetése mellett, aki egyáltalán nem volt ravasz, álnok, pártütő ember, amilyennek őt ellenfelei elmondták még a gyulafejérvári fejedelmi udvarban is, mert „még a kegyelmes császár felől is nagy tisztességgel és böcsülettel emlékezött mind privátim, mind nyilvánosan minden üdöben és sok szép könyörgéseket tölt ő felségökért (a fejedelemért és nejeért) még a rajtuk esett gyalázat után is.” A kálvinista lakosság ugyanis mindössze azt kívánta, hogy a pontificia atyafiak maradjanak a város adta helyükön csendesen, „amely csaknem egyik utcája Váradnak” s ne vegyüljenek közibük, amivel minden további háborúság elkerülhető. Ott (a mai Váradolaszi külvárosban) békében élhetnek és működhetnek, ám jegyezze meg még a ... hatalom is, hogy semmiképpen meg nem

50 Egykorú bő, magyar nyelvű leírása az elvert és kifosztott hívek névsorával Málnási Ödön „A váradi püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában” c. műve (Debrecen, 1935.) 394–5. l.) Megjelent Bunyitay váradi nagy művének 4. köteteként.)

engedhetik ennekutána is, hogy – úgymond – a végzések ellenére újabb pontificus atyafiak szálljanak közinkben.

Mária Krisztina fejedelemasszonyhoz benyújtott tartalmas szép könyörgő írásukat a váradiak e szavakkal fejezték be: „Azt nyilván hisszük és bizonyosan tudjuk, hogy ő felsége az barátságna nevezetin nem kívánja azt tőlünk, hogy oly religiót profiteáljunk, az melyen az mi conscientiánk nem acquiescal, sem penig erővel más oly hitet nem ad minekünk, az melyet nem akarunk recipiálni, hanem abba tart meg ő felsége, az melyet vallunk.”⁵¹

Így ért véget a váradi újhítűek amaz újabb sajnálatos támadása, melyet 1598. április 26-án a keresztházi hét vasárnapján követtek el, megrohanva a katolikusok kis templomát, követelve a pápisták távozását, törve, zúzva ami kezük ügyébe akadt.

V.

Ily bánatos emlékeket hagyott hátra Szántó Váradon, ahonnan szomorú szívvel távozott, visszatérvén Erdélybe, ahol a számkivetés réme fenyegette ekkoriban a jezsuita pátereket.

Szántó jezsuita történetének különös értéket ad a medgyesi országgyűlés lefolyásának bő leírása, amely drámai sebességgel pecsételte meg az atyák sorsát. Eddig még sehol sem olvasott részletességgel írja le Szántó azt a nagy küzdelmet, amely a jezsuiták és ellenfeleik között folyt le. Ám talán túlbecsülven erejét, a lengyel páterekre hárítja a védekezés sikeretelenségét.

E könnyen érthető túlzástól eltekintve a nevezetes esemény napról-napra való leírása oly tartalmas forrása az erdélyi jezsuiták ez első kitiltása történetének, amely íróját (minden egyéb írása nélkül is) *Erdély méltó krónikás történetrójává* avatja. Hiszen egykorú leírásként eddig csupán a jezsuiták ama beadványát ismerjük, melyet ők az országgyűlési tárgyalások első napjáról szerkesztettek⁵² s amely nem lehetetlen, hogy szintén Szántó István tollából került ki. Igazolja felfogásunkat az is, hogy ahol Szántó *Gyczy János* kormányzó haláláról emlékezik, betűszerint egyezően közli a halálos ágyán tett kijelentését, melyben beismerte, hogy eltért a fejedelem választásakor – 1581-ben – az országgyűlés színe előtt tett esküjétől: *Vae mihi quia fidem violavi.*⁵³

Az erdélyi jezsuita kollégiumok történelmi eseményeinek feljegyzésén kívül Szántónak, bécsi tartózkodása idejéből, még egy másik irodalmi műve is maradt reánk: értékes emlékirata arról, miként terjedt el a protestáns vallás Magyar- és Erdélyországban. Ezt tőle *Sirmond Jakab* párizsi jezsuita-író ki-

51 A bécsi államlevéltárban (ottani diákkorában) talált és másolt becses magyar beadványt közölte a Protestáns Szemle 1898 decemberi számában s különnyomatban is, 8. lapon. Veress Endre.

52 Az Erdélyi országgyűlési Emlékek 3. köt. 248–257. lapja „Quae acta sunt in comitiis generalibus in Meghies Transylvaniae 19. Decembris 1588 celebratis” címen megjelent leírás, melyben feltűnők az első napi viták leírása után e szavak: Hic finis historiae, melyet aztán a páterek 1589. január 2-ig terjedő dolgainak leírása követ.

53 Uo. a 257. lapon; összevethető Szántó megfelelő szövegével.

vánta a Jézus-társaság egyik ottani barátja számára. Kérdőpontjaira ő hasonlóképpen felelt meg: valóságos értekezés alakjában írta le, miként lehet a protestánst hitfelekezetek terjedését gátat vetni s a katolikus hitet megerősíteni és mélyíteni a két országban, melyekben már alig található katolikus ember a főurak közt. Ennek okait is felsorolja és sok mindent követésreméltónak tart abból, ahogy a lutheránusok és kálvinisták működtek. Különösen tetszett neki a protestánsok ama diákjóléti intézménye, hogy mindennap más-más házból vittek ebédet a kollégiumba a szegény tanulók számára. Szántó atya ezt nem győzte bámulni és ajánlani a katolikus tanintézeteknek is, mivel ez a jótékonykodás senkit a hívek közül túl nem terhelte.⁵⁴ De kiemelte azt a megfigyelését is, hogy míg a katolikus papok közt alig van íróember, addig ők nemcsak magyar hitbuzgalmi műveket adnak ki, hanem lefordították immár a bibliát is. Miután pedig azt még a katolikus papok is használják más híján, készséggel vállalkozik a tridenti zsinat által jóváhagyott Biblia magyar nyelvre fordítására. Szántó e műve írásáról 1600. május 28-i levelében is megemlékezik s míg nyelvünkön épp hogy csak Szalay László tárcacikkéből tudtunk róla,⁵⁵ egyháztörténeti irodalmunk gazdagodását jelentette, midőn azt az erdélyi százszok 1884-ben folyóiratukban teljes terjedelmében kiadták.⁵⁶ Ám nevezetes az általános, köztörténeti szempontból is, mivel benne örökíté meg (százöt évvel halála után) Mátyás király alábbi jelentős mondását, amely eddig – tudtommal – teljesen ismeretlen volt: *Magyar urak, oltalmaztátok gondosan Erdélyt, mert ha azt elvesztitek, elvesz egész Magyarország: de ha azt megoltalmaztátok, az elveszett magyarországot is visszaszerezhetitek!* Ha bár lehetséges, hogy e mélyértelmű szavakat utóbb adták szájába, mert a nag király erdélyi politikája éppen nem volt tekintettel Erdélynek különös jelentőségére, mégis Szántóé az érdem, hogy e bölcs intelmet megörökítette.

Szántó nem a szó igazi értelmében vett történetíró. Minden sorából egyháza harcos, szenvedélyes katonájának lelke szól. Nem törekszik tárgyilagosságra és az igazság megállapítására. Adatait általában csak akkor tekinthetjük hiteleseknek, ha közömbös dolgokról emlékszik meg. Mély meggyőződésű katolikus és elfogult magyar, telve gyűlölettel minden más vallás és nemzet ellen. Színesen, érdekes, de sok túlzással és nagy elfogultsággal írt feljegyzéseit kellő óvatossággal lehet csak elfogadni. Vallási elfogultságára mutat az a mód, ahogy megemlékszik pl. az összes többi erdélyi forrásban nagyraértékelt, Báthory István lengyel király által Erdély kormányzójává kinevezett Gyczy Jánosnak állítólagos kapzsiságáról és halála körülményeiről, a Gálffy és Gyulay tanácsurak esztelen kivégzéséről, vagy ahogy megírja, az országgyűlés megtartásának ürügye alatt Kolozsvárra csalt főurak és Kovacsóczy kancellár tör-

54 Ez a jól bevált módszer még a múlt században is megvolt az erdélyi református kollégiumokban, melyekben cipót a kétfülű fazékban érkező ételhez fejedelmi (vagy más) alapítványból kaptak a tanulók és csak akkor szűnt meg, amikor az internátusi rendszer ott is általánossá vált.

55 Forrás említése nélkül 1856-ban, a Pesti Naplóban, ahol cikke végén egy másodikat is ígért, de az soha nem jelent meg.

56 Az Archív 19. kötete 581–596-ik lapján. Kiadta erdélyi részét (a kézirat alapján) Veress Endre is, erdélyi Fontese 5. köt. 199–201. l. ?

vényellenes, égbekiáltó kegyetlenséggel történt legyilkolását, többek között Vass György végzetét e szavakkal „*crescente metu mortis animam foetidam una cum intestinis escacavit.*”⁵⁷ Kemény, tüzes természete szembeállítja a római szeminárium önállóságáért folytatott küzdelmében magával XIII. Gergely pápával is. Erről írja keserűen: „*Maximas in Transylvania ab Arianis, Calvinitis et Lutheranis persecutiones passus sum, sed multo acerbiores fuerunt illae, quas Romae propter Seminarium Hungaricum a nostris pertuli.*” Túlságba vitt egyoldalúsága, nyersesége és makacssága, ami írásait jellemzi; sokakban ellenszenvet keltett s így nem csodálhatjuk ha Aquaviva generális neki nyíltan tudomására adta, hogy a jezsuiták Erdélyből való kiűzésének nemcsak az eretnekek dühe volt az oka, hanem egyes jezsuiták, köztük Szántó meggondolatlansága is. E miatt nem tartotta Szántót a generális alkalmasnak, hogy a rend oszlopos, négy fogadalmas tagja legyen és arra sem, hogy iratai közreadassanak.

Megemlíthetjük azt is, hogy Szántó néha még az évszámokban is téved, ami magában is arra vall, hogy írásaival csak rendjét kívánta szolgálni, és nem pályázott a történetíró babérjaira. Rendjének szolgálatát tartotta szem előtt akkor is, amikor ismételten megírta, olykor ugyanazokkal a szavakkal, a jezsuiták erdélyi szereplését és sorsát. Ugyanígy ismételten írt az 1593–94-ik évi török háború egyes eseményeiről, egyébként sok következtetlenséggel. Az egyiket a kollégiumok történetéhez csatolt Summariumban, a másikat még terjedelmesebben, az Aquavivának küldött 56. számú levél második felében.

Mindezek ellenére sem lehet elvitatni Szántó írásainak bizonyos történeti forrásértékét. Az ő fellépésekor már elmúltak azok az idők, amelyekről néhai *Takáts Sándor*, a tudós piarista, főúri családok egykorú levelezéséből teljes joggal állapíthatta meg, hogy „az új hit napjainak fiatal zöldjében nálunk nem gyűlölet, hanem szeretet nyíladozott; nem indulatosság, nem a harag, hanem az emberszeretet és a jótékonyosság hódított. A vallási gyűlölet idegen növény volt; nem Magyarországon termett, hanem Bécsből ültették át hozzánk.”⁵⁸ A katolicizmus nagy veszteségei után a tridenti zsinatban élesen körülhatárolva álláspontját, új erőre kapott s papjai és szerzetesei, köztük elsősorban a jezsuiták, megkezdték egyelőre a védekező harcot a protestantizmus ellen. Ezt folytatta tovább a következő nemzedék életében Pázmány sikeres, támadó hadjáratában. A Pázmányt közvetlenül megelőző évtizedekre esik Szántó mű-

57 Szántó elfogultságának egyik legerősebb jelentkezése az eretnekek, a katolikus-üldözők és különösen a jezsuita-ellenfelek élete végének minél szörnyűbb kiszínezése. Lactantius „*De mortibus persecutorum*” c. műve óta a keresztény vallási szenvedélynek, elfogultságnak és kizárólagosságnak egyik leggyakoribb, máig sem teljesen kiveszett megnyilvánulása a történetészméletben, bármely felekezeti irányban, az, hogy valóságnak veszik azt, amit egy Julianus Apostata, egy Luther, egy Dávid Ferenc, Blandrata stb. életének „megérdemelt” szörnyű végéről elképzelnek s ez önkényes beállításokat aztán örököltik nemzedékről-nemzedékre tovább. – Így a 44. lapon Károlyi Péternéről elbeszélte szörnyűség teljesen alaptalan híresztelés. Az ott említett „*morbus pedicularis*” = phtiriasis legendás halálnemet I. Herodesz Agrippa óta kiváló előszeretettel szokták alkalmazni már az ókor óta más üldözők és eretnekek halálnemeként.

58 *Magyar nagyasszonyok* c. műve Thurzó Ferencné Zrínyi Kata c. fejezete 363. l. Budapest, 1925.

ködése. Szántó a maga korának legbuzgóbb magyar jezsuitája, aki fejfel sodik ki a vele együtt Erdélyben szerepelt, általában könnyebb fajsúlyú magyar, lengyel, német, olasz, spanyol és portugál rendtársai közül, akikről maga sem hallgatja el néha éppen nem hízelgő véleményét. Szántónak a korabeli katolicizmus egyik hazai vezéralakjának írásai nemcsak szerzői egyéniségét, lelki arcát világítják meg, hanem azokat a küzdelmes időket is, amelyekben a vallásos érzés, a hívők benső meggyőződésének kereteiből kinőve, bel- és külpolitikai felfogásuknak, sőt magatartásuknak is irányt szab és ekként a Habsburgokra, vagy velük szemben a törökökre támaszkodó politikában végezetül olyan hatalmi kérdéssé vált, amelyet előbb-utóbb a fegyvernek kellett eldönteni.

Ennek a kornak szelleme lüktet Szántó feljegyzéseiben, akár a protestánsokkal folytatott vitáinak finom, polémikus élességével, akár durvaságaival (pl. evangélicai helyett cacangélicai kifejezéssel) s gyűlölködésének olyan szertelen megnyilatkozásaival találkozunk, amikor pl. igazságosnak jelenti ki Báthory Zsigmond eljárását, amellyel nagybátyja, a nagy Báthory István lengyel király okos, Erdély helyzetével számoló, látszólagos törökbarát politikáját követő s ezzel az ő Bécsre támaszkodó politikájának léprecsalt ellenzőit törvényellenesen kivégeztette. Vagy mikor e kivégzésekről a cigány hóhér alkalmazása ellen tiltakozó Kendy Sándor szavaira megjegyzi: „quasi vero permagni referat, a quo quis suspendatur, dummodo secundum leges res puniatur.” Ezt az indokolatlan protestáns-gyűlöletet már Szalay László is észrevette és felröptette neki idézett tárcacikkében. Szántó, korának hatása alatt a körülményekkel meg nem alkudó írónak mutatkozik, aki a nemkatolikusokat valóságos nemzettel és az ország ellenségeinek tekintette, papjaikat a sátán szolgáinak nevezte és mindent elkövetett „eretnek” működésük ellensúlyozására. E felfogásban oly kíméletlen volt, hogy alkalmilag még Báthory István királyt is megszólta, amiért udvarában annyi nemkatolikus embert tart, akiket szerinte ki kellene katolikusokkal cserélnie! Elfogultságában annyira ment, hogy még a várkapitányok közt sem szerette a nemkatolikusokat, bármily vitéz volt is az, akit megrótt; megfélemlítve egyebek közt arról, hogy leveleiben állandóan panaszkodott, hogy kevés a katolikus pap és tiszt egyaránt!

Szántó összegyűjtött írásai mély bepillantást engednek a Báthoryak (István, Kristóf, Zsigmond) vallásosságába, valamint jezsuita tanácsadóik külpolitikai célkitűzéseibe, nemkülönbén a velük szemben állott protestáns és unitárius rendek magatartásába, a fejedelem és a rendek hatalmi viszonyának alakulásába.

Hasonlóképpen értékesek azok az adatai is, amelyekben mint kortárs elmondja, hogy minő okai voltak hazánkban a reformáció elterjedésének. Így, hogy csak néhányat említsünk meg, ilyen volt a katolikus iskolák hiánya, a meglevők is inkább alsófokúak lévén, holott a protestánsok minden városban, amelybe bejutottak, kiváló iskolákat (splendidus scholas) állítottak fel, amelyekben poétikát, retorikát, görög és latin nyelvet tanítottak. A megürült püspöki székek betöltésével szándékosan nem siettek. Miksa például 25 évig nem töltötte be az esztergomi érseki széket, jövedelme pedig a kincstárba folyt a katonák zsoldjára. A prelátusok, papok és szerzetesek száma csekély volt és

sok közöttük a tudatlan és világias életű. Ugyanez a hiba mutatkozott a kolostorokban is, aminek következménye lett, hogy a magyar ifjúság nem szívesen választotta a szerzetesi életet. Sőt a magyar ifjak, igaz, hogy nemzeti-ségi okokból, de még a római Collegium Germanicumban sem érezték magukat jól.

VI.

Szántó István tisztes szerzetesi életet élt, mértéket tartván evésben, ivásban s minden ténykedésében. Ezért nem csodálkoztunk, hogy megbotránkozott azon még római életében, hogy a felszentelést követő szokásos ebédre egy fiatal pap 30 tallérnál többet áldozott, míg egy lateráni kanonokról azt hallotta, hogy háztartásában évente 70 arany megy el éjjel-nappali szüntelen mulatozásokra és kicsapongó dőzsölésekre. De ismer olyan kolostort, amely évente ezer tallért költ öt részeges barát élelmezésére, ami elég lenne 25 derék és tiszta életű tanuló fenntartására.⁵⁹

Ily szigorú erkölcsbíró létére számon tartá a magyar püspökök pazarlását is, feljegyezvén minden szertelen költsékezést, amit általa az egyházi dolgoktól vontak meg. Pete Márton választott kalocsai érsek és győri püspök podagrás mulatós ember nem törődik az egyházi ügyekkel s a hívek üdvével, mintha azok nem is tartoznának hozzá. Hasonló Szuhay István egri püspök s a pozsonyi kamara elnöke, míg a szepesi kamaráé a jászói apátságban lakó Mikácus püspök, ahol egyházi dolgok egyáltalán nem érdeklik. Ott rezidált évekig Bornemisza György is, ez a – szerinte – tisztátlan életű pestises ember, aki a templomi kegyzereket összeharácsolta és eladta, köztük egy fél-embernagyságú tiszta aranyból készült ereklyét, amelyből aranyakat veretett, míg a lőcsei lutheránusoknak apátsági területet adott el 2000 talléron, amin ők városukban egy 25 tanuló befogadó kollégiumot alapítottak.⁶⁰

Egyébként tüzes magyar lelkének az is rendkívül fájt, hogy – mint 1579 tavaszán panaszolta – püspökeink között mindössze egy volt magyar ember, a közel száz esztendő nyitrai: Bornemisza Pál, míg a többi valamennyi horvát.⁶¹

Írásaiban szétszórva, nagy számmal találunk olyan feljegyzéseket is, amelyek főleg művelődéstörténeti szempontból érdemelnek figyelmet. Mint ismert közmondást idézi e szavakat: „*Longum consilium, discordia principum destruxit Ungarorum imperium.*” Mátyásról állítja Szántó, hogy 1480 körül a Csehországból jött huszita papokat, akik tanaiknak Magyarországon való terjesztésére kértek engedélyt, – a budai mezőre vezette, nagy árkot ásatott és élve abba temettette őket könyveikkel és eretnekségeikkel együtt.⁶² Figyelem-

59 Kötetünk 261. 275. és 297. l.

60 Uo. a 385. és 389. lapon.

61 Lásd kötetünk 277. lapján.

62 Ennek semmi történeti alapja nincs. Mátyás a huszita üldözésnek ilyen módját sohasem követte el. A huszita csehekkel szemben való ellentétének inkább politikai, mint vallási okai voltak.

re méltó az a feltűnő adaléka is, hogy a nevezetes megyesi országgyűlés alkalmából Gyczy János kormányzó elment a köznemesség gyűlésére. E szerint Erdélyben is előfordult, hogy a fő- és a közrendű nemesség külön is tanácskozott, bár az országgyűlés kezdettől végig jogilag egy testület volt.

A magyar türelmességről feljegyzi, hogy a hazai kálvinisták szelidebbek voltak, mint a dühös gallok. Magyarországon különben semmi vallási zavart nem támasztanak az eretnekek. Erdélyben ellenben igen, mert Magyarországon a legszigorúbban büntetik a zavart keltőket. Viszont ismételten megírja, hogy az erdélyi protestánsok Isten csodálatos döntésére a katolikus Báthory Istvánt választották fejedelemmé és nem az unitárius Bekes Gáspárt. Csak azt kötötték ki, hogy vallása miatt senkit sem üldöz, háborgat. Sőt az erdélyi rendekhez e szép szavakat intézi, hogy ha már nem lehetünk mindannyian egy hiten, még se szítsuk az ellenségeskedéseket egymás ellen; emlékezzünk arra, hogy egy nemzetnek vagyunk fiai, akik kell, hogy egymást segítsék, nem pedig üldözzék. Érdemes idézni a magyarországi könyvekről ezt a jelentést: „Magyarországon latin nyelven csak kevés és ritka könyv jelenik meg az örökös háborúk miatt, magyar könyvet ellenben köznyelven sokat adnak ki az eretnekek, telve rágalmakkal a katolikus egyház ellen.” Nem utolsó az az Erdélyről tett megjegyzés sem, mely szerint „Transylvania est mutabilior omni polypo.” Az erdélyi oláhokról, akiket mélységesen lenéz, így emlékezik meg: Az oláhok egykor a rómaiak gyarmatosai voltak és rontott olasz nyelven beszélnek, durva, erdőkben élő emberek, juhászok, hegyeken és erdőkben laknak és a magyar nemesek jobbágyai.” Azt is megírja róluk, hogy az 1485. évi nagy pestisjárvány elől egyesek tarisznyájukat kenyérral, korsójukat vízzel megtöltve magas fákra másztak, azt hívén, hogy oda nem jut fel a járvány. Néhány nap múlva pestisben elpusztultak s a hollók falták fel őket. Sokan mások az erdőben haltak meg s a vadállatok ették meg testüket. Végül jellemző a magyarok megvetése a hóhérok mesterségével szemben, nem is találhatók köztük olyan, aki ezt vállalná, hanem az erdélyieket és a magyarokat fogoly törökökkel, vagy cigány rabokkal, vagy pénzen fogadott német bakóval végezték ki.

A teljesség kedvéért, szólnunk kell végül Szántó István elveszett (vagy tán lappangó) munkáiról. Ezek közül az alábbi háromról van feljegyzésünk: 1) *Scriptum de causis invalescentium in Hungaria errorum.* 2) *Catechismus instar Romani multis controversiarum fidei capitibus locupletatus.* (Magyarul.)⁶³ 3) *Scriptum de ingressu haeresum.* (Magyarul.)

Ez utóbbit régi forrásunk az esztergomi prímási levéltárból idézi,⁶⁴ ahonnan azonban létezéséről semmi felvilágosítást nem kaptunk.

Ez végtelen kár és veszteség, ha meggondoljuk, hogy míg Szántó bemutatott latin leveleit élvezettel olvashatjuk gyönyörködve lendületes szép írásukban,

63 Erről írta Aquaviva generális Argenti atyának Bécsbe 1610. október 16-án, ha Szántó nyomtatni akarja a keresztény tanításról írt könyvét, siessen beküldeni bírálatra. Közli Veress Endre Argenti János jezsuita atya iratai c. sajtó alatti munkájában, a 33. sz. alatti levélben.

64 Mindháromról Sommervogel id. bibliográfiájában esik szó, de ez utóbbi címét már Stoeger (1856-ban megjelent) könyvészetében megtaláljuk.

addig magyar írásainak egyetlen sora sem maradt reánk, hogy azt is megismerhettük volna!

VII.

Életében Szántó atya szorgalmas levélíró is volt. A 16. század magyar jezsuita levélírói közt ő a legelső s később már csak Pázmány Péter múlta felül. Amellett, a hozzá intézett leveleket is gondosan megőrizte s így sikerült epistolariumát összeállítanunk és kötetünk második részében bemutatnunk. Ebben ugyan az 1571–1610 közti negyven esztendőből 66 darabnál nem többet, sőt tizennégy esztendő egyetlen levéllel sincs képviselve; de azért így is tisztességes gazdagodása levéltudományunknak, ha tekintjük, hogy ez időből mennyire szegényes az hazai papjaink tollából. Nem nagy a levélírók száma sem, mintössze 19, ebből magából is következtethetünk arra, mennyi levele pusztult el Szántónak még életében, a már említett znióváraljai tűzvészben, meg egyebütt.

Egyházi kortársai közül mindössze Báthory András bíboros (1579–1599 közötti) levelezése gazdagabb a Szántóénál, miután élete végén erdélyi fejedelemségre is jutott.⁶⁵

Ami bemutatott levélgyűjteményünk forrásait illeti, Szántónak a római Magyar Kollégium felállítása érdekében írt leveleit Celes Atya idézett másolati kötetéből közöljük. Innen vettük a Báthory István lengyel királlyal folytatott levelezése darabjait is,⁶⁶ míg a Jézus-társaság generálisaihoz és különféle tagjaihoz intézett leveleit a Rend levéltárában, régi helyén magunk kutattuk fel és másoltuk, illetve fényképeztük gyűjteményünk számára.

A levelek ritkaságára való tekintettel, természetesen a már szétszórtan megjelenteket is belevettük jelen gyűjteményünkbe, bár kivonatossan. Vonatkozik ez elsősorban Veress Endre kiadványaira, melyekben ő (most harmincnolc esztendeje) először közölt Szántó-leveleket;⁶⁷ továbbá Szántó néhány olyan levelére, melyet idézve találtunk különféle, a mostani nehéz viszonyok közt elérhetetlen munkákban.

Szántó leveleinek irodalmi értékéről eltérők lehetnek a vélemények, azonban jellemét és munkásságát azok annyira kidomborítják, hogy továbbra is rejtekben tartásuk történelmünknek kárára lett volna.

Megnyilvánul bennük a tüzes magyar szenvedély, a hazáját és fajtát szerető magyar, áldozatra kész őszinte szív, a tudományszeretet, a segíteni akarás, amely minden, nála csak egy kissé is erősebb hatalmat is mozgásba akar hozni, végcélja az lévén, hogy a magyar önálló, erős és tanult nép legyen. Különösen

65 Ezeket Veress Endre gyűjtötte össze világszerte, sőt gyűjtögeti még mindig, mivel sajnos még kiadatlanok; talán mert 3–4 kötetre való értékes terjedelmük!

66 Itt kötelességemnek tartom köszönettel megemlíteni, hogy ezeket számomra Veress Endre volt szíves odaadó türelmes munkájával legépelni, hogy gyűjteményem csonka ne maradjon.

67 Az általa 1911 végén megindított *Fontes Rerum Transylvanicarum* 1–2. kötetében, Krakkó és Róma levéltáraiban másolva.

a Báthory István fejedelemhez és később lengyel királyhoz intézett leveleiben mutatkozik e törekvése. Őhöz mélységes ragaszkodással és tisztelettel vonzódt, mert benne a magyar és bölcs király mintaképét látta.

Nem csodálkozunk azokon a leveleken sem, melyeket Aquaviva római generálshoz intézett, bennök az erdélyi, különösen lengyel származású jezsuitákról küldött panaszos hangú jelentésekkel. E társaival sehogy sem volt megelégedve. Igyekezett ugyan példás életével rájuk is hatni, puritán lelkületét azonban rendkívül bántotta az, hogy lengyel létükre nem tanultak meg magyarul s így csak tolmács útján bírtak érintkezni a néppel és jobbágyaikkal; bántotta, hogy világias életet éltek, mely a rendi étellel, s a jezsuita gondokodásmóddal, melyet ő maga még Rómában sajátított el, nem igen fért össze. Bosszantotta, sőt valósággal botránkoztatva Wujek rektor számtalan elítélendő tette, pazarlása, a kollégium jobbágyaival szemben mutatott szigorúsága, meg sokféle gondatlansága építkezési és vagyoni ügyekben. Mintezt Szántó kötelességszerűen jelentette a római generálisnak s nem nyugodott, míg ez vizsgálat nem rendelt Krakkóból. Előtte ugyan Wujek rektornak sikerült tisztáznia magát, de miután hanyagságáról maga is meggyőződött, visszarendelte Kolozsvárról. S mikor Campani János Pál lengyel provinciális 1583 novemberében Erdélybe indulóban volt, már kezéhez vette Báthory István király utasítását, hogy az új olasz származású rektor nagy szelidséggel és megértéssel bánjék az erdélyiekkel, de különösen a tanuló ifjúsággal.⁶⁸ A király ez utasításából

Szántó panaszainak szelleme tükröződik vissza, valamint abból is, hogy Wujek helyébe olasz rektor került s vele a lengyel jezsuiták hatalmaskodása véget ért. A jobbágyokkal való kegyetlen bánásmód keserű emléke azonban továbbra is kísérte őket és a medgyesi országgyűlésen sem tudták elhesegetni, ahol a jezsuiták ellenfelei azt erősen ki is használták.

Hasonló éberséggel kísérte a rendnek juttatott turóci prépostság vezetőjének, Kassai István atyának előljárói működését is. Szomorú állapotokról tesz jelentést Rómába 1591. július 21-i levelében, amikor a gráci iskolából alig kikerült Kassai pöffeszkedő, gőgös magatartását és szerzetesi szerénységgel ellenkező viselkedését teszi szóvá. Mert hatlovas, fedett kocsin járt, előtte lovas csinált utat, két fegyveres oldalt kísérte, a hátsó kerekekbe kapaszkodó szolgák pedig fékeztek a lejtős hegyu úton. Személyes kiadásai igen nagyok és rövid idő alatt 1500 forintnyi adósságot csinált. Ezen tíz embert lehetne egy évig eltartani. Szántó éles szeme előre meglátta a bajt, mert Kassai három év múlva megszökött a turóci prépostság pénzével s a rendtagok ottmaradtak ruhátlanul, rongyos lábbelivel és üres éléstárral.

Levelei Szántót ugyan bőbeszédűnek mutatják, de viszont másfelől annyi kulturális adattal szolgálnak Erdély történetéhez, hogy valósággal szemünk elé varázsolják az erdélyi jezsuita rendházakat s a páterek működéséről, meg a fejedelemségi hitéletéről oly élénk képet nyújtanak, amilyenről eddig fogalmunk sem lehetett. Ez utóbbi pedig eléggé laza és elhanyagolt volt, különösen a

68 Veress: Erdélyi jezsuiták levelezése 1. köt. 307–308. l.

Kolozsvár-környéki falvakban, ahol olyan bajszas legények éltek, akik nem részesültek a keresztség szentségében és évek óta nem láttak papot; mások meg éhínség idején emberevésre adták magukat. Szomorú képe egy elhagyott népnek, melynek hazáját Szántó, Leleszi páter és a többi művelt, Erdélyben működő olasz jezsuiták méltán hasonlíthatták munkatársakat kérő leveleikben Indiához, ismételten ajánlván a római generálisnak, hogy a távoli Kelet helyett inkább ide rendelje embereit, ahol hálásabb tér kínálkozik az apostolkodásra, mint a vadak között.

Szántó írói tehetségére, képességére és képzelőtehetségére vall az a friss, eleven mozgékony is, mellyel írásait kiszínezi, amint ez különösen az 1495-ik évi török hadjáratban Esztergom ostrománál és Hardegg gróf árulása folytán Győr várának török kézre jutásánál szemlélhető. Néha egészen aprólékosnak látszó dolgokat jegyez fel leveleiben, de éppen ezek adnak színt és főként történelmi valószínűséget leírásainak; bizonyosságául annak, hogy a legelső forrásokból az eseményeknél szereplő egyénektől is szerezte értesüléseit. Valószínűnek látszik e feltevés kivált az 1594. október 28-án a római generálishoz írott levelében, melyben a jezsuiták medgyesi száműzetésénél szereplő erdélyi főurak szomorú tragédiáját festi meg. Hardegg kivégzésénél például külön kiemeli, hogy az a bécsi jezsuita kollégium közelében történt. Még friss emlékezetében volt a szomorú esemény, amikor erről idézett levelében a generálist értesíti. Másodsor is megemlékezik róla, a jezsuita kollégiumok történetének végén, feljegyezvén a török háború részleteit, nehogy a kéziratot könyv utolsó öt lapja üresen maradjon; evvel is hálás dolgot cselekedvén, amikor a római generálist a magyar-török harcokról értesíti.

VIII.

Három évszázaddal több idő telt el immár azóta, hogy a halál pontot tett Szántó munkás életére. Egyetlen nagyobb irodalmi műve, mely ránk maradt, az erdélyi kollégiumok története; ezt életkeretképpen veszik körül egyéb bemutatott kisebb munkái meg levelei. Amennyi életerő, akarat, tudás és a nemzet jobb jövőjébe vetett hit ezekből kiárad, annyit ér ő maga is.

Szántó István páter – egy újabb méltatója szerint – ritka szónoki erejével és tudományos képzettségével kimagaslott kortársai közül, bár kevés magyar írónak volt hozzá hasonló balszerencséje kézíratainak kinyomtatásában. Kézíratai vagy megsemmisültek vagy mások írói dicsőségét gyarapították.⁶⁹

Külföldön jártamban a jószerencse juttatott Szántó eddig ismeretlen, értékes, Erdélyről szóló feljegyzéseihez, amelyek most igazában mutatják be azt, kiről eddigelé csupán szórványos ismereteink voltak. Életrajzi adatait elsőül a szepesi *Czvittinger Dávid* közölte (Sotvel – Petrignani ritka könyvéből) 1711-ben. Magyarul először *Molnár János* írt róla 1795-ben, bővebben és kutatások alapján *Rosty Kálmán* kalocsai jezsuita-atyja (s egyben egyetlen) méltatása

69 Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. 2. köt. 147. 1.

azonban *Fraknoi Vilmos* tollából való, 1887-ből, habár ez is csupán vázlat, kevés adatkészlete folytán. Mégis erre támaszkodott az a másik két jellemrajz is, amely Szántóról *Velics László S. J.* és újabban *Gerendás Ernő* neve alatt megjelent.

A Szántó István működéséről szóló könyvészetet függelékben állítottuk össze s annak keretében még az alábbiakat kell megjegyeznünk. *Az egyik az, hogy míg a Calepinus-féle tíznyelvű szótár magyar munkatársának Szily Kálmán* eleinte Szántót gondolta, később arra a meggyőződésre jutott, hogy az nem Szántó István, hanem a kálvinista Laskói Csókás Péter volt. A másik pedig, hogy az a Magyar-latin szótártöredék sem Szántótól való, melyet *Nagy Gyula* az Országos levéltár egyik gyulafehérvári csomagjában talált, miután annak írása egészen más, mint az övé.

Evvvel bevezető soraim végére jutva, hálás köszönetemet fejezem ki néha *Madzsar Imre* és *Nagy Miklós* akadémiai tag uraknak, akik kéziratomat megbírálták és becses megjegyzéseikkel meg utalásaikkal munkámat értékében emelték. Különös hálával tartozom *Veress Endre* történetírónknak is, aki római másolataiból négy Szántó-levéllel lepett meg s hasznos útbaigazításaival és könyvészeti adalékaival nagyban megkönnyítette kötetem sajtó alá rendezését. De mi ennél is fontosabb: lemásolta Szántó római levélgyűjteményéből a Magyar kollégium felállítása érdekében 1579-ben Rómában írt tüzesvérű leveleit⁷⁰ és beadványait s végül egybevetette eredetijével Magyar- és Erdélyország 1600. évi vallási viszonyairól írt becses értekezését;⁷¹ sőt mindezek felett végig kísért munkám egész kefelevonata gondos átolvasásában. Neki köszönhetem együttal a kötet szakavatott névmutatóját is.

Értékes tartalmú kötetem történetéhez tartozik annak ismerete is, hogy – még 1944 május havában megindult – szedésanyaga öt teljes esztendeig hevert a nyomdában, miután nem volt kinyomtatására sem papír, sem munkaerő, sem pénz és lehetőség!

Budapest, 1949. október 18-án

DÉNES SZITTYAY

THE LIFE AND ACTIVITY OF ISTVÁN SZÁNTÓ (ARATOR) S.J.

One of the first Hungarian Jesuits, István Szántó, S. J., was born around 1540 in Devecser. In his early age his father died and his mother and his brothers and sisters were carried off to Turkey by Turkish soldiers occupying at that time one third of Hungary. In 1560 we find him in Rome at the Collegium Germanicum. In 1561 he entered the Society of Jesus. During his first years as a priest in Rome he heard confessions and progressively he dedicated his life more and more to help his homeland and the Catholic faith challenged by the new faith of the Protestant renewal. Still in Rome he convinced the pope to found the Collegium Hungaricum. But for his

70 E becses római kéziratnak régi másolata a Celes-gyűjtemény 2. kötetében van meg, melyet a budapesti Egyetemi könyvtár kéziratára őriz Ab. 50 jelzet alatt.

71 Ez is ugyanott maradt reánk, közel egykorú másolatban, a Hevenessi-gyűjtemény 9. kötetében.

disappointment the pope joined it shortly to the Collegium Germanicum by forming the Collegium Germanicum-Hungaricum.

After his return to Hungary he went to Transylvania where the new prince István Báthorhy invited the Jesuits to do missionary work. In 1580 Szántó is in Kolozsvár teaching, preaching and debating with the Protestants. In his letters sent to Rome, he urged the publication of Catholic books, since, he says, meanwhile the Protestants have press and publish books after books, for the past decades he could list only three Catholic books published in Hungarian.

The relation between the Jesuits and Protestants worsened in 1587. During the Eastern procession the Calvinists assulted the Catholic faithful and disgraced the Crucifix. To avoid further quarrel Szántó was ordered to leave Kolozsvár and transfer to Gyulafehérvár. With the death of István Báthori the Jesuits lost their great supporter and the Parliament of Meggyes ordered all the Jesuits to leave Transylvania. The expulsion of the Jesuits was a bitter defeat for Szántó. For a while he worked in Kisvárda, then in Znióváralja. One day the „Hajduk” of Bocskai burnt down the Jesuit residence and except his „Confutatio” Szántó lost all his writings he had done during forty years. It was one more heavy blow to this Hungarian zealous son of Saint Ignatius, who died in Olmütz in 1612. His life reflected the tragedy of his country of that time. Szántó was a talented Jesuit, a real Hungarian in words and in deeds suffering one blow after the other.

IMRE TEMPFLI

EIN LAND UND VIER RELIGIONEN*

DIE ENTSTEHUNG DER SIEBENBÜRGISCHEN TOLERANZ

Das religiöse Bild *Siebenbürgens* in den 60er Jahren des 16. Jahrhunderts dürfte ein reichlich sonderbares Bild abgegeben haben. Im Fürstentum fanden sich drei reformierte Konfessionen, und auch der katholische Glaube war nicht völlig verschwunden. Ja sogar der orthodoxe war durch die seit dem 13. Jahrhundert in immer größerer Zahl einwandernden Rumänen vertreten.

Interessanterweise gab es "in diesem Babel der Religionen"¹ trotz allem nie eine Religionsverfolgung. Die Fürsten und Stände fanden hier einen eigenen Weg: Sie schafften für alle Religionen eine rechtliche Grundlage. Nicht die Glaubensdebatten der Theologen waren es, die über die Daseinsberechtigung der neuen Religionen entschieden – obwohl man auch deren Bedeutung nicht unterschätzen darf –, sondern die Landstände der bisweilen zweimal jährlich gehaltenen Nationalversammlungen.

Den Ständen kam eine große Rolle bei der Entstehung der siebenbürgischen Glaubentoleranz zu. Im 17. Jahrhundert werden die rezipierten Religionen bei den Eidesleistungen der Fürsten genannt; der Herrscher verpflichtet sich dazu, ihre Rechte und Privilegien nicht zu schmälern und bei der Vergebung von Staatsämtern niemand wegen seiner Religionszugehörigkeit zurückzusetzen.²

1545 war der Einfluß von FRATER GEORG noch in allen verbietenden Beschlüssen des *Thorenburger Landtags* hinsichtlich der Erneuerungsbestrebungen und der Verteidigung der Amtsträger der alten Kirche spürbar.³ Viele glaubten noch an die Möglichkeit, daß das gerade um diese Zeit beginnende Trienter Konzil

* Diese Seiten sind Teil einer Lizenzarbeit, die der Autor in Rom an der Päpstlichen Universität "Gregoriana" unter der Leitung von Professor László Szilas SJ verfaßt hat. Es ist seine Absicht dieses Forschungstema noch zu vertiefen.

1 J. LECLER, *Histoire de la tolérance au siècle de la réforme*, Paris 1955, I. 379.

2 Dazu vor allem EOE, XI, 321. *UB*, I, 140ff; F. ECKHART, *La costituzione della Transilvania*, in: *Transilvania*, 95. Zur Bedeutung von Fürst und Fürstentum vgl. auch S. PASCU, *Formarea principatului autonom al Transilvaniei*, in: *Istoria*, 802–803.

3 Siehe EOE, I. 218.

fähig sein würde, die Glaubenseinheit wiederherzustellen. Auch der *Landtag von Mai 1548* strebte noch eine Aufrechterhaltung des status quo an.⁴

Wohl war zwischen 1551 und 1556 der Druck der katholischen Habsburger auf die Stände nicht zu ignorieren, aber dieser Zeitraum reichte auch nicht aus, die bestehende Kirchenspaltung zu beseitigen. Somit strebten die Habsburger allein die Verteidigung der den Katholiken verbliebenen Positionen und das Abkühlen des weiteren Erneuerungsfiebers an.⁵ Erfolglos.

Sie mußten sogar tatenlos zuschauen, als die Beschlüsse des *Landtags von 1554* eine schützende Bestätigung aller neuenstandenen Religionsgemeinschaften erklärten – zwar nicht explizit, aber doch deutlich genug.⁶

Auf dem *Landtag im Juni 1557* gaben die schon zum großen Teil dem lutherischen Glauben beigetretenen Stände nicht die ein Jahr zuvor säkularisierten kirchlichen Güter zurück. Sie schrieben in ihren Gesetzen die Glaubensfreiheit für die Protestanten fest. Andererseits warnten sie, um die Landesruhe aufrecht zu erhalten, die Gläubigen der neuen Religion davor die alte Religion zu beschimpfen; man hoffte auf einem Nationalkonzil die Glaubenseinheit wiederherzustellen.⁷

Noch deutlicher findet sich diese Gedanken auf dem *Landtag von Thorenburg, 1558*: So wird gesagt, daß die Majestäten es gestattet hätten, daß jeder die Religion bekennen möge, die er wolle, allerdings müsse es die "papistische" oder lutherische sein.⁸ Bedeutsam ist allerdings der Nachsatz: Neue sonstige Religionsformen sind vor allem deswegen vermeiden, weil sie Unruhe und Empörung verursachen könnten.

Die nächste Station ist 1564. Nachdem die Stände 1558 die "Sakramentarer" zweimal verurteilt hatten⁹ und auch JOHANN SIGISMUND vergeblich versucht hatte, die zwei Richtungen (nämlich die lutherische und die helvetische) zu einen,¹⁰ mußten sie die im Laufe der Zeit sich große Anhängerschaften – v.a. unter den Magyaren – verschaffende helvetische Richtung ebenfalls als zugelassene Konfession ("*recepta religio*") deklarieren. Der *Thorenburger Landtag* erklärte im Juni 1564, daß jedermann das Recht habe, dem *Hermannstädter* (sprich: sächsischen), oder dem *Klausenburger* (sprich: ungarischen)

4 "...ut in iis quoque nihil innouetur sedquemadmodum ante biennium constitutum fuit, in eo statu nunc etiam causa Religionis consistat, nec Concionatoribus de loco eis constituto ad alium concionandi gratia ire liberium sit [...]". *EOE*, I, 238.

5 "Conclusum est ut quemadmodum antea viventi condam reverendissimo domino episcopo Waradiensi conclusum erat, ita nunc quoque quilibet in ide sua, ipsi a Deo data et concessa permaneant, ne ab altero previa ratione infestetur [...]". *EOE*, I, 382.

6 "[...] Hoc tamen speculiter declarato, quod nullus ministrorum vel concionatorum, aut auditorum, alteram partem dissentientem, verbis illicitis deshonestare, aut aliis contumeliis et injuriis afficere sit ausus, modo aliquali, sub poenis [...]". *EOE*, I, 527–528.

7 "[...] ut quisque teneret eam fidem quam vellet cum novis antiquis ceremonijs, permittentes in negotio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne noue religionis sectatores fierent quoquo modo injurij [...]". *EOE*, II, 78–79.

8 "[...] eam quam vellet papisticam videlicet aut lutheranam religionem profiteretur". *EOE*, II, 93.

9 Das geschach im Januar 1558. Vgl. dazu *EOE*, II, 9.

10 Über dies berichtet GY. SZEKFÜ, *MT*, III, 265.

schen) Glauben anzugehören, und daß die Städte und Dörfer frei festsetzen dürften, welcher Konfession ihr Prediger sein solle.¹¹

Freilich: Dies war noch keine wirkliche Toleranz. Die Staatsmacht erkannte nur *„pro quietate regni“* die neue Konfession an. Aus den Bestimmungen ergab sich auch klar, daß sie die Möglichkeit eines friedlichen Nebeneinanderlebens der unterschiedlichen Religionen auf demselben Territorium bezweifelte. Aber – und das war schon ein Fortschritt –, sie verzichtete auf die Festsetzung einer Staatsreligion und gewährte nicht nur den Städten, sondern auch den Dörfern die freie Wahl ihrer Religion.

Es mußten insgesamt vier Jahre vergehen, bis sich das Fürstentum auch zu der vierten Religion, dem Antitrinitarianismus bekannte. Der Fürst selbst wurde zu einem Anhänger und Verfechter dieser Richtung, wie es so keinen bei den schon anerkannten Konfessionen gab. Wie sollte die Zukunft der neuen Religion ausschauen? Die Stände lösten auch dieses Problem auf dem *Landtag von 1568*. Sie gestanden auch den an Zahl immer mehr zunehmenden Angehörigen der neuen Religion implizit Glaubensfreiheit zu – in einem bisher unbekanntem Ausmaß. Sie gewährten diese jetzt sogar den einzelnen Personen:

„Die Prediger sollen überall das Evangelium predigen; sie sollen verkünden, daß jeder nach seiner Überzeugung handeln darf, daß es keinen Zwang geben darf,“ „[...] niemandem wird gestattet, daß er jemanden mit Gefangenschaft oder Wegnahme seiner Stelle bedrohe, denn der Glaube ist ein Geschenk Gottes“.¹²

1571 erklärte der *Landtag von Neumarkt* schon deutlich die Gleichberechtigung der unitarischen Religion mit den anderen anerkannten Religionen.¹³

So kam es, daß in den 70er Jahre des 16. Jahrhunderts, als in ganz Europa die Religionskriege ohne die geringste Hoffnung auf eine friedliche Lösung noch im vollen Gange waren, in *Siebenbürgen* die Anhänger der vier Religionen ihren Glauben frei ausüben durften.

Die Erklärung der Haltung der Stände

Wenn man eine Erklärung für diese außerordentliche Glaubentoleranz sucht, wird man in erster Linie in der siebenbürgischen Regierungsführung eine Antwort finden.

Ein kurzer geschichtlicher Rückblick¹⁴ zeigt uns, daß es in *Siebenbürgen* im 13. Jahrhundert drei Bevölkerungsschichten gab. Die eine Gruppe bestand aus Adligen, die vom ungarischen König Güter zugewiesen bekamen. Diese *ungarischen Adligen* organisierten schrittweise jene sieben Komitate, die dann von

11 „Si qui vero ad assertionem eiusdem ecclesie aut Coloswariensis accedere aut communicare voluerint, absque quorumlibet impedimento et molestia ad parochum religionis et assertio- nis illius communicandi gratia ex possessione professionis ecclesie Cibinensis possessio- nem assertionis Coloswariensis absque omni offensione, subsonatione et derisione accedere valeat atque possit.“ *EOE*, II, 231–232.

12 Siehe *EOE*, II, 343.

13 „[...] az isten igejnek praedicálása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek elötte is felséged országával elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon praedicáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék [...]“ *EOE*, II, 374.

14 Hierzu vgl. *KGS*, 215–220.

Ungarn unter der Führung jeweiliger siebenbürgischer Woiwoden langsam autonom wurden.¹⁵

Zu der zweiten Gruppe gehörten die *Sekler*, die dem Adelsstand am nächsten standen. Sie verteidigten den östlichen Landesteil. Aus diesem Grund wurde ihnen kraft besonderer Privilegien Personenfreiheit zugesichert.¹⁶

Die dritte "Nation" war die *sächsische*, die König GEZA (1141–1162) in Umkreis von *Hermannstadt* ansiedelte. Später – noch vor 1241 – ließen sich dann weitere Vertreter in der Umgebung des heutigen *Bistritz* nieder. Im Jahre 1211 sicherte ANDREAS II (1205–1235) der sächsischen Nation weitreichende Selbstregierung zu, genehmigte ihnen die Errichtung von Burgen und den Aufbau von Städten und schloß ihre Gebiete von der Rechtshoheit der Woiwoden aus.¹⁷

Anfangs beschränkten sich die Beziehungen der *drei Nationen* auf Bestrebungen, die auf Aufrechterhaltung und Erweiterung ihrer jeweiligen Vorrechte und Privilegien zielten, und der Gedanke eines gemeinsamen politischen Wirkens tauchte durchweg nicht auf, wenn sie sich auch schon seit den im 13. Jahrhundert begonnen Treffen von *Thorenburg* öfter einmal aufeinander zu bewegten.¹⁸

Die türkische Gefahr führte sie dann allerdings endgültig aus der gegenseitige Absonderung heraus. Am 16. Juli 1437 schloßen sie ein ewiges *Bündnis zur Wehr und zum Trotz* gegen die äußeren und inneren Gefahren.¹⁹

Dies bedeutete anfangs keine große Veränderung: Die Stände und mit ihnen die Nationen führten auch weiterhin auf ihren Gebieten ihr eigenes Leben. Nur unter dem Druck der von FRATER GEORG energisch durchgeführte Organisation wurden die Stände dann zu politisch entscheidenden Faktoren des unabhängigen *Siebenbürgens*.

Ihre Meinung machten sie auch in Glaubensfragen geltend. Der politische Scharfblick, mit dem sie die Bedeutung neuer Religionen anerkannten und ihnen Daseinsberechtigung zuerkannten, war auch bemerkenswert.

Zum einen war das Innovationsverbot der signifikanteste Bestandteil der Entscheidungen der Landtage. Zum anderen galt aber: Wenn eine neue Religion sich zahlreiche Anhänger verschaffte und dann auch in den Ständen in ausreichender Anzahl vertreten war, dann wurde sie – ohne jegliche Zurückhaltung – als "*recepta religio*" anerkannt.

Man kann sagen, daß die Praxis der Toleranz in *Siebenbürgen* überwiegend auf sie zurückzuführen ist. Der Fürst konnte ohne ihre Einwilligung nicht seinen Willen durchsetzen. Besondere Bedeutung hatte das in Sachen des Glaubens und der Religion. Anders als es in den anderen Ländern Europas damals üblich war, konnte der Fürst ohne Zustimmung der siebenbürgischen Stände das Land nicht aus einer Konfession in eine andere führen.

15 Dazu E. MALYUSZ, *Gli ungheresi*, in: *Transilvania*, 53–58.

16 Siehe B. HOMAN, *I siculi*, in: *Transilvania*, 45–51.

17 Vgl. dazu B. PUKANSZKY, *I sassoni di Transilvania*, in: *Transilvania*, 59–63.

18 Cf. *Erdély*, I, 348.

19 Text des Bündnisses bei L. von SHULER, *SR*, 64.

Der Gedanke der religiösen Duldsamkeit geht auf MARTIN LUTHERS (1483–1546) anfängliche Äußerungen zurück.²⁰ In seinem 1523 geschriebenen Werk *"Von weltlicher Obrigkeit"* verkündet er, daß das Gewissen in religiösen Sachen vollkommen frei sei, daß die weltliche Macht über eben dieses Gewissen nicht bestimmen könne, noch daß sie jemanden gegen die Stimme seines Gewissens zu irgend etwas zwingen dürfe.²¹

Daß er aber nicht für die Gewissensfreiheit der einzelnen Personen seine Stimme erhob, sondern für die Freiheit bei der Verkündigung und Deutung des Wortes Gottes, das zeigten die späteren Geschehnisse.²² Seine Tätigkeit und Lehre beweist in dieser ersten Etappe jedenfalls bedeutend mehr Geduld, als es CALVIN (1509–1564) oder ZWINGLI (1484–1531) taten.²³

Die Hinrichtung von MIGUEL SERVET am 27. Oktober 1553, die die Toleranzdiskussionen auslöste und zu der die Genfer die Zustimmung PHILIPP MELANCHTHON'S (1497–1560) bekamen, war weder die erste noch die letzte Hinrichtung eines Ketzers seitens der reformatorischen Konfessionen. Bereits 1530 wurde in *Basel* ein gewisser KONRAD auf dem Scheiterhaufen verbrannt. Unweit von Basel, in *Bern*, wurde 36 Jahre später der Antitrinitarier VALENTINO GENTILIS mit dem Schwert hingerichtet. Der Prediger JOHANN SYLVANUS wurde 1572 durch den Kurfürst FRIEDRICH III von der Pfalz (1559–1576) – der 1563 zum Calvinismus übergetreten war – zum Tode verurteilt. Unter dem lutherischen König CHRISTIAN III (1534–1559) wurde in Dänemark das Luthertum eingeführt. Diejenigen Mönche, die ihrem Glauben treu blieben, wurden durch seine Anordnung aus dem Land vertrieben, manche gar aufgehängt.²⁴

Die Toleranzideen von SEBASTIAN FRANCK (†1542)²⁵ SEBASTIANO CASTELLIO (†1563)²⁶ und DIRCK VOLKERTSZOON-COORNHERT (†1590)²⁷

20 Siehe L. BLASCHKE, *Der Toleranzgedanke bei Sebastian Franck*, in: H. LUTZ, *Zur Geschichte*, 46.

21 "Ketzerey ist eyn geystlich Ding / das kan man mit keynem eyssen hawen / mit keynem feuer verbrennen / mitt keynem Wasser ertrencken. Es ist aber alleyn das Gottis wortt da / das thutts". Vg. WW, 383.

22 Vgl. A. HARTMANN, *Toleranz und christliche Glaube*, Frankfurt am Main 1955, 10.

23 Siehe H. GUGGISBERG, *Religiöse Toleranz*, 60–61.

24 Vgl. NICOLAS PAULUS, *Reformation un Toleranz im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1911, 300ff. Zu den theologischen Prinzipien der protestantischen Intoleranz vgl. K. VÖLKER, *Toleranz*, 25–43.

25 Priester aus Donauwörth, amtierte von 1526–1528 als lutherischer Prediger in Nürnberg und Straßburg. Aus Straßburg, verwiesen, lebte er als Seifensieder in Eßlingen und als Buchdrucker in Ulm, wo er 1539 wegen seiner pantheistisch-mystischen Anschauungen, Absonderung der Kirche und Verachtung der Bibel ausgewiesen wurde. Ohne sich den Täufern anzuschließen, teilte er mit ihnen die Lehre von Gewaltlosigkeit und vertrat die Toleranz. Seine zahlreichen Schriften wurden besonders in den Niederlanden viel gelesen. Vgl. E. ISERLOH, *Europa*, in: H. JEDIN, *Handbuch*, IV. 196.

26 Der savoyische Humanist, Castellio, der wegen seiner Kampagne gegen die Intoleranz Calvins aus Genf vertrieben wurde, niederließ sich in den 50er Jahren in Basel und wurde Professor für Griechisch. Er übersetzte die Bibel und setzte sich für die Gewissensfreiheit ein. Sein wichtigster Diskussionsbeitrag ist das im März 1554 erschienene Sammelwerk "De haereticis an sint perseguendi", in welchem er ein halbes Jahr nach der Hinrichtung

dürften mit den in den 60er Jahren des 16. Jahrhunderts nach Siebenbürgen kommenden ADAM NEUSER (†1576) und MATTHIAS VEHE-GLIRIUS in das Land gelangt sein. Man weiß nicht genau, wie stark sie vom allgemeinen Bewußtsein übernommen wurden. Ganz ohne Zweifel beeinflussten aber zwei italienische Exilprotestanten die Toleranz-Literatur der Antitrinitarier *Siebenbürgens*. Der eine der beiden war FAUSTO SOZZINI, der andere JAKOB ACONTIUS.

FAUSTO SOZZINIS (†1604) theologisches Hauptwerk *„De Jesu Christo servatore“* entstand in *Basel* in den Jahren 1577–78. Grundlage seiner toleranten Haltung war die Tatsache, daß für ihn ein christusähnliches Leben höher als Glaubenssätze zu bewerten war. Noch im selben Jahr reiste er auf Einladung CHRISTOPH BATHORYS (†1581) und GIORGIO BIANDRATAS (†1588) hin nach *Siebenbürgen*. Dort wohnte er ein Jahr lang in FRANZ DAVIDS (†1579) Haus, mit der Absicht, ihn von weiterer Erneuerung abzubringen. Er disputierte mit den Predigern aus *Klausenburg*. Ein Einfluß seiner Ideen auf die siebenbürgische Toleranz ist mit Gewißheit anzunehmen.

Eindeutiger noch ist der Einfluß des JAKOBS ACONTIUS (†1566). Sein Hauptwerk mit dem Titel *„Stratagemata Satanae“*²⁸

Johann Sommer (1540–1574)

Das Buch des ACONTIUS' dürfte kurz nach seinem Erscheinen nach *Siebenbürgen* gelangt sein. Sein Werk wirkte auf die siebenbürgische Toleranz

Sevets nicht nur seine eigenen Auffassungen aussprach sondern auch eine ganze Reihe anderer Autoren aus dem frühen Christentum und aus seiner eigenen Zeit zu Worte kommen ließ, die die Ketzertötung verurteilten. Er kam zur optimistischen Auffassung, daß alle religiösen Fragen und Konflikte durch vernünftige Reflexion und Diskussion gelöst werden können. Vgl. K. VÖLKER, *Toleranz*, 201–202; H. KAMEN, *Intoleranz*, 75–80; G. GUGGISBERG, *Religiöse Toleranz*, 64; J. LECLER, *Die Gewissensfreiheit*, in: H. LUTZ, *Zur Geschichte*, 331–371, hier 351.

- 27 Der Laientheologe und Schriftsteller Coornhert forderte Toleranz auch gegenüber den Atheisten. Seiner Meinung nach gehört es zum Wesen des Menschen die Möglichkeit, sich zu irren. Da der Glaube ein reines Geschenk Gottes ist müssen auch die Atheisten geduldet werden, die diese Gnade des Glaubens von Gott noch nicht empfangen haben. Vg. K. VÖLKER, *Toleranz*, 202; E. HASSINGER, *Religiöse Toleranz im 16. Jahrhundert*, 16–17; H. GUGGISBERG, *Religiöse Toleranz*, 64–65; M. FIRPO, *Il problema della tolleranza religiosa nell' età moderna*, Torino 1978m 165–166.
- 28 Das Buch wurde erschien 1565 in *Basel* und in alle Hauptsprachen des neuzeitlichen Europas übersetzt und spielte bei der Entstehung einer toleranten Geisteshaltung unter den Protestanten eine unermeßliche Rolle. ACONTIUS widmete es Königin ELISABETH I von England (1558–1603). Er hält die wütende Uneinigkeit unter den Vertretern der *evangelica veritas* für ein Werk des Satans, das immer mächtiger zu werden scheint. Die Anwendung von Gewalt zur Verteidigung der Wahrheit verurteilt er als ein Unrecht, das andern noch das Gegenteil der eigentlichen Absicht bewirke. ACONTIUS setzte sich für völlige Wahl- und Entscheidungsfreiheit in Glaubenssachen ein. Sein wichtigstes Argument gegen die Ketzerverfolgung ist, daß das Verurteilen der Häretiker der himmlischen Obrigkeit überlassen werden soll. Denn so können die Diener Gottes nicht selbst Opfer des Richterschwertes werden. Den Nutzen der Ketzer sieht er darin, daß eben sie die Frommen unbewußt antreiben, die Heilige Schrift intensiver zu studieren, so daß diese davor bewahrt wird, in Vergessenheit zu geraten. Das Schreiben wird von K. HENRY, *Intoleranz*, 83–85; und E. HASSINGER, *Religiöse Toleranz im 16. Jahrhundert*, 11–14. dargestellt. Fragmente bei M. FIRPO, *Il problema della tolleranza religiosa nell'età moderna* Torino 1978, 127–130.

durch den Leiter der *Klausenburger Schule*, JOHANN SOMMER (1540–1574),²⁹ ein. Er, der nach seinem Anschluß an die Bewegung der Antitrinitarier in *Siebenbürgen* sich eine gründliche humanistische Bildung erwarb, begann seine Tätigkeit mit der Umarbeitung des Werkes "*Stratagemata Satanae*" von JAKOB ACONTIUS in antitrinitarischem Geiste an. Es ist nicht unwahrscheinlich, daß er sich eben unter dem Einfluß dieses Werkes der neuen Religion anschloß.

Im Vorwort widmet SOMMER sein Werk der siebenbürgischen Geistlichkeit. Dabei hofft er, daß das Buch Milderung der religiösen Streitgespräche, Ende der konfessionellen Gegensätze und Klärung des Christentums bewirken möge. Sein Werk ist verständlicher, sein humanistische Stil ist viel klarer, die Begründung der eigentlichen Anliegen der Toleranz wesentlich logischer als in den Originalschriften des ACONTIUS.

Das Urkundenbuch des GEORG D. TEUTSCH³⁰ behauptet, daß SOMMER die Ideen des ACONTIUS nicht nur unter den Antitrinitariern verbreitet hat, sondern darüber hinaus unter den zu anderen Konfessionen gehörenden Studenten, welche die Klausenburger Schule besuchten.³¹

– *Jakobus Palaeologus (ca. 1510–1585)*

Der andere Theoretiker der siebenbürgischen Toleranz war JAKOBUS PALAEOLOGUS (†1585).³² FAUSTO SOZZINI, ANDREAS DUDITH (†1589) und die Jesuiten stimmen damit überein, daß er in *Siebenbürgen* als einer der ersten die Lehre der Nichtanbetung Jesu verkündete und verbreitete. Zum ersten Mal trat er Anfang der 70er Jahre in *Siebenbürgen* auf. Er war Protokollführer eines Glaubensgesprächs, das in *Weißenburg* zwischen dem 6. Januar und 14. März 1571 stattfand. PALAEOLOGUS verschaffte sich mit seinen wiederholten Siebenbürgenaufenthalten und später vermutlich mit seinen

29 Sommer wurde um 1540 in Pirna an der Elbe (heute in Deutschland) geboren. Er schloß sich nach Beendigung seiner Studien dem Heer des moldauischer Thronbewerbers, Jakobus Basileus Heraklides Despota, an. Nach einem Aufstand, welcher der Herrschaft Heraklides' ein Ende setzte, gelang es Sommer, nach Siebenbürgen zu flüchten. Im Jahre 1569 nahm er in Kronstadt eine Lehrerstelle an. Nach seinem Anschluß an die Bewegung der Antitrinitarier war sein erstes Werk eine Umarbeitung von "*Stratagemata Satanae*". Sommer, der die Hoffnung der Antitrinitarier und seines Schwiegervaters Dávid war, starb früh im Jahre 1574. Vgl. A. PIRNAT, *Die Ideologie*, 17–29.

30 Der siebenbürgische evangelische Theologe Friedrich Teutsch (1852–1933) war 1906–1927 Bischof der evangelischen Kirche in Siebenbürger Sachsen. Als bedeutender Historiker Siebenbürgens setzte er die von seinem Vater Georg Daniel Teutsch (1817–1893) begonnene "*Geschichte der Siebenbürger Sachsen*" fort und veröffentlichte eine "*Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*" (2 Bd. 1921–1922). Vgl. *MGUL*, 14, 137.

31 Vgl. *UB*, II, 120.

32 Palaeologus ist in den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts auf der Insel Chios geboren. Er begab sich nach Italien, wo er in den Dominikanerorden eintrat. Wegen seiner ketzerischen Ansichten wurde er durch die Inquisition verhaftet, doch gelang es ihm, um 1559 zu entkommen. Zum ersten Mal trat er am Anfang der 70er Jahre in Siebenbürgen auf und verschaffte sich einen entscheidenden Einfluß auf die Entwicklung der siebenbürgischen antitrinitarischen Bewegung. Nach dem Tod von Johann Sigismund verließ er das Land. 1585 ließ ihn der Olmützer Bischof gefangennehmen, und er wurde der Römischen Inquisition ausgeliefert. Im Mai 1585 beendete er sein unruhiges Leben auf dem Scheiterhaufen in Rom. Vgl. A. PIRNAT, *Die Ideologie*, 54–116.

SOMMER zugesandten Briefen und Handschriften einen entscheidenden Einfluß auf die Entwicklung der siebenbürgischen unitarischen Bewegung und des Toleranzgedankens.³³

Sein Hauptwerk – neben einer Übersetzung der Bibel, die verlorengegangen ist – *„De tribus gentibus“* erschien am 28. September 1572 in *Krakau*. Sein erklärtes Ziel war die Werbung für die konfessionelle Duldsamkeit und die Verbreitung derselben.

Nach PALAEOLOGUS gibt es für Gott drei Völker. Diese drei Völker haben mehr oder weniger richtige Vorstellungen von den wahren Seligkeit. Sie allein sind imstande, diese *salus* zu erreichen.

Das erste Volk, die Juden, sind die leiblichen Nachkommen Abrahams. Nur insoweit sie an Christus glauben, sind sie allerdings fähig, diese Heilsfülle zu erlangen. Das zweite Volk Gottes, die Unbeschnittenen, umfaßt sämtliche von den Heiden abstammenden Christen, eingeschlossen die Papisten, die Griechisch-Orthodoxen und Protestanten. Das dritte Volk trägt den Namen *„Turci Christiani“*. PALAEOLOGUS versteht darunter die Mohammedaner, die als leiblich-geistige Nachkommen derer, die vor der islamischen Invasion in dem jeweiligen Gebiet als Christen lebten, zu betrachten sind.³⁴

Die Lehre der kleinen Studie steht im 16. Jahrhundert fast einzig da: Juden, Mohammedaner und jede Art von Christen können selig werden. Auch die Verschiedenheit der Zeremonien, Bräuche, ja sogar der Dogmen ist unwesentlich. Demzufolge ist für PALAEOLOGUS so jeder konfessionelle Gegensatz und Haß oder jede Glaubensverfolgung zwischen den europäischen Völker ein sinnlose und sündige Sache. Zur Zeit der Erscheinung seines Werkes waren alle drei reformierten Glaubensrichtungen in *Siebenbürgen* schon anerkannt, während die *Warschauer Konföderation* erst ein Jahr später abgeschlossen wurde.³⁵

Über das bisher Gesagte hinaus sein hier noch zwei interessante schriftliche Zeugnisse angeführt.

Der Briefwechsel Beza-Dudith

Im Jahre 1568 beglückwünschte der Genfer Prediger und Nachfolger CALVINS, THEODOR BEZA (†1605)³⁶ in einem Brief³⁷ den Fünfkirchener Bi-

33 Cf. L. BINDER, *Grundlagen*, 146.

34 Vgl. A. PIRNAT, *Die Ideologie*, 68–69; M. FIRPO, *Antitrinitari nell'Europa Orientale. Nuovi testi di Szymon Budny, Niccoló Paruta e Iacopo Paleologo*, Firenze 1977, 69.

35 Vgl. A. PIRNAT, *Ideologie*, 68–69.

36 Der französische Edelmann von Beza wurde Rektor der Akademie in Genf, nachdem er 1559 von Lausanne mit Peter Viret (†1571) herübergekommen war. Beza war der treueste Mitarbeiter Calvins und später sein Nachfolger. Sein Werk, „De haereticis a civili magistratu puniendis“ (1554) war ein systematischer Angriff auf die Toleranzlehre, die er einige Jahre später als wahrhaft „teuflich“ bezeichnen sollte. Vgl. E. ISERLOH, *Europa, in: H. JEDIN, Handbuch*, IV, 391.

37 Vgl. T. BEZA, *Epistolae theologicae*, Genevae, /ed. E. VIGNON, 1573, 1–23; L. FIMPEL, *Mino Celsis Traktat gegen die Ketzertötung*. Ein Beitrag zum Toleranzproblem des 16. Jahrhunderts, in: *Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft*) Hrsg. E. BONJOUR u. W. KAEGLI, Basel – Stuttgart, 1967, 12–13; M. FIRPO, *Il problema della tolleranza religiosa nell'età moderna*, Torino 1978, 130–132.

schof ANDREAS DUDITH-SBARDELLATI (†1589),³⁸ zu seinem Austritt aus der römisch-katholischen Kirche. In seiner Antwort an BEZA hob nun DUDITH Verschiedenes hervor, was ihm bei den Reformierten mißfiel; mit ganz besonderer Schärfe rügte er die Verbrennung MICHAEL SERVETS auf dem Scheiterhaufen und die Verfolgung der Andersdenkenden mit Feuer und Schwert:

”Am wenigsten verständlich ist” – schreibt er – ”dein Wunsch, daß die Polen und auch die Siebenbürger diesen euren Verfahren beistimmen sollten, als ob sie die besten und würdigsten für einen Christen seien [...]”³⁹ ”Wollen wir da noch behaupten”, schreibt er weiter, ”unsere Waffen seien geistliche, nicht fleischliche? Wollen wir noch ferner damit groß tun, daß der Glaube nicht erzwungen werden dürfe, daß den Gewissen Freiheit zu verstaten sei?”⁴⁰

BEZA gab in seiner Antwort seiner Empörung darüber Ausdruck, daß in Polen und *Siebenbürgen* jeder nach seinem eigenen Gewissen Gott verehren dürfe. In seinen Zeilen spiegelt sich gut die Verschiedenheit zwischen der allgemein verbreiteten Mentalität seiner Zeit und der in den zwei osteuropäischen Ländern geübten Praxis.

”Du sagst, ob wir noch ferner damit groß tun wollen, daß den Gewissen Freiheit zu verstaten sei? Ganz gewiß nicht, wie nämlich diese Freiheit verstanden wird, daß einem jeden zu erlauben sei, nach seiner Art Gott zu verehren. Denn es ist ein ganz teuflisches Dogma, daß einem jeden zu gestatten sei, wenn er nur wolle, ins ewige Verderben zu rennen. Diese teuflische Freiheit ist es, die zu unserer Zeit Polen und Siebenbürgen mit so vielen pestilenzialischen Menschen angefüllt hat, die man sonst niergends dulden würde”⁴¹

Ein Brief von Paul Karádi (1523-ca. 1590)

Den anderen Brief schrieb ein unitarischer Priester, PAUL KARADI († ca.1590),⁴² am 9. November 1579. Dieses wichtige Dokument für die Toleranz

38 Der spätere Diplomat, Dichter, Redner, Historiker, Übersetzer und polyhistor, Dudith, der in Theologie, Mathematik, Astronomie, Medizin und Philologie ein Fachmann war, wurde 1533 am Königshof zu Ofen geboren. Dank seinem Onkel, Bischof PV., wurde er bei den Humanisten in Breslau, Verona und Padua erzogen. Von 1553 bis 1560 war er Sekretär des Kardinals Reginald Pole. 1561 wurde er zum Bischof von Knin, 1563 zum Bischof von Csanád und noch im selben Jahr zum Bischof von Fünfkirchen ernannt. Mit glänzender Beredsamkeit vertrat er seit 1561 die ungarischen Oberhirten auf dem Konzil von Trient, als Förderer der inneren Kirchenreform. 1565 verzichtete er auf sein Bistum und heiratete. Vg. MÉL, I, 401. und G. ADRIÁNYI, *Polnische*, 64–65.

39 Cf. M. CELSI, *De haereticis capitali supplicatio non afficiendis*. Adiunctae sunt eiusdem argumenti Theodori Bezae et Andreae Dudithii epistolae duae contrariae, o. O. [Basel] 1584, 259–260. Zitiert von M. FIRPO, *Il problema della tolleranza religiosa nell'età moderna*, Torino 1978, 132–133.

40 Siehe J. A. GILLET, *Crato von Crafftheim und seine Freunde*, II, Frankfurt am Main 1861, 271.

41 Vgl. Th. BEZA, *Epistolarum theologiarum liber unus*, Genevae 1573, 21. Zitiert von NICOLAS PAULUS, *Protestantismus und Toleranz im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1911, 263.

verurteilt diejenigen, die den Menschen ihren Glauben mit Gewalt aufzwingen wollen und die Gewissensfreiheit mißachteten. Seinen Worten und denen der übrigen Toleranztheoretiker ist das Axiom zu entnehmen, das in den vergangenen Jahrzehnten in *Siebenbürgen* schon in die Praxis umgesetzt worden war, später dann langsam auch in Europas allgemeines Bewußtsein eindrang: "Die Glaubensprobleme müssen durch Besprechungen und nicht durch Gewalt gelöst werden".

Der Brief wurde zum Schutz von FRANZ DAVID geschrieben und richtete sich gegen diejenigen – BIANDRATA, SOZZINI – die die Verantwortung für seine Inhaftierung und seinen Tod trugen. Die vielen, aus DUDITHS Brief stammenden Gedanken lassen die Schlußfolgerung zu, daß die Ideen der Toleranz damals bereits in *Siebenbürgen* sehr weit verbreitet waren.

KARADI schreibt:

"Weder Jesu, noch seine Apostel oder dessen Jünger brachten jemanden wegen des Glaubens um [...] Habt Ihr noch Mut zu sagen, daß Eure Waffen nicht fleischliche, sondern geistige sind? Seid Ihr Euch bewußt, daß man niemanden zum Glauben zwingen kann, sondern daß man ihm seine Gewissensfreiheit lassen muß? Ihr lächerlichen Menschen, wagt es nicht, Euch eine so große Obergewalt über das Gewissen anderer zuzuschreiben"⁴³

Es war vielleicht kein Zufall, daß – laut dieser Werke – gerade die Antitrinitarier es waren, die sich der Toleranzideen am eingehendsten annahmen. Sie begeisterte die Hoffnung, in ihrem Glauben eine gemeinsame Grundlage gefunden zu haben, wo sich Juden, Mohammedaner und Christen treffen könnten, wo sie einander verstehen und zur Einheit kommen könnten. Dies war der Ökumenismus der damaligen Zeit.

LUDWIG BINDER hat treffend angemerkt: "Die Tätigkeit freisinniger Humanisten in Siebenbürgen bis zur Mitte der 70er Jahre des 16. Jahrhunderts war eine Folge der vorausgegangenen toleranten Religionspolitik des Fürsten und der Landstände, wodurch ermöglicht wurde, daß sich Anschauungen ausbreiten konnten, welche als Vorbote der Aufklärung gelten"⁴⁴.

FÜRST JOHANN SIGISMUND –
VORBOTE EINER RELIGIONSPOLITIK IM ZEICHEN DER TOLERANZ

Über den Fürsten JOHANN SIGISMUND (1559–1571) in *Siebenbürgen* fällt die Geschichtsschreibung des vorigen und auch des jetzigen Jahrhunderts ein sehr hartes Urteil. Während FRIEDRICH TEUTSCH (1852–1933) von ihm schrieb, daß ihm Tatkraft, Selbständigkeit und Einsicht gefehlt hät-

42 Der unitarische Drucker, Prediger und Bischof Paul Karádi wurde 1523 geboren. Er war der Hofprediger von Gregor Bethlen, Kapitän in Temeschwar. *MÉL*, I, 858.

43 Cf. J. T. KÉNOSI, *Unitario-ecclesiastica Historia Transylvanica*, I, Kolozsvár (Ms), 248–249. Zitiert von M. FIRPO, *Il problema della tolleranza religiosa nell'età moderna*, Torino 1978, 132–136.

44 Siehe L. BINDER, *Grundlagen*, 147.

ten,⁴⁵ war er laut GYULA SZEKFÜ (1883–1955) der "arme Fürst", ein degenerierter Nachkomme seiner Familie, weil er sich eher für theologische als politische Probleme interessierte.⁴⁶ Bei einem Zeitgenossen hinwieder heißt es, er sei ein guter Reiter und Schütze gewesen; in den Feldzügen, an denen er teilgenommen habe, habe er die Truppen ausgezeichnet geführt und selbst heldenhaft gekämpft. Dieselbe Quelle – der Oberst seiner Leibwache, GIONNANDERA GOMO -verweist darauf, daß der Fürst außer Ungarisch und Polnisch noch Italienisch, Lateinisch, Rumänisch, Griechisch und Türkisch beherrscht habe. Der sächsische Bischof LUKAS UNGLERUS (†1600) sagte über ihn nach seinem Tode, daß er sich durch die weise Verwaltung des Landes hohes Ansehen errungen habe und daß "unter seiner weisen Führung die sächsischen Kirchen in ihrem Glaubensbekenntnis beschützt worden" seien. Von JAKOBUS PALAEOLOGUS wird er bei der Beisetzung folgendermaßen gelobt: "der König wird zu einem Vorbild der himmlischen Versammlung erhoben".⁴⁷

Die in seiner Persönlichkeit anzutreffenden Gegensätze können nur verstanden werden, wenn man wahrnimmt, daß JOHANN SIGISMUND wie kaum ein anderer die religiöse Unrast seiner Zeit in seiner Person verkörperte.⁴⁸ Nicht umsonst fiel die Zulassung der drei reformierten Kirchen in seine Regierungszeit, nicht in die seiner Nachfolger. Sicherlich verfügte er nicht über tiefere theologische Kenntnisse, aber man kann nicht schlichtweg die These aufstellen, er habe sich bloß aus Indifferentismus und nicht aus Gewissensnot nacheinander zu den verschiedenen Glaubensrichtungen bekannt.

Auf jeden Fall hat ihm *Siebenbürgen* drei wichtige Errungenschaften zuzuschreiben:

1. Er schloß 1570 den *Speyerischen Vertrag*, der *Siebenbürgen als unabhängigen Staat* anerkannte. Obwohl er selbst seines frühen Todes wegen die Früchte des Friedens nicht genießen konnte, war es für die Existenz *Siebenbürgens* unabdingbar, daß endlich das Verhältnis mit dem Mutterland in Ordnung gebracht wurde und daß die Grenzstreitigkeiten, die Grund für zahlreiche Zusammenstöße waren, die Beziehungen zwischen *Wien* und *Weißenburg* nicht weiterhin vergiften konnten.

Mit den polnisch-italienischen Beziehungen *Siebenbürgens* nahm die Eigenständigkeit der siebenbürgischen Kultur ihren Anfang. Während auf Ungarn die westlichen Einflüsse durch *Wien* indirekt einwirkten, bekam sie *Siebenbürgen* direkt zu spüren.

Unter JOHANN SIGISMUNDS Herrschaft wurde *Siebenbürgen de facto* "ungarisch"; die sächsischen Einwohner von *Thorenburg*, *Straßburg*, *Alvinc* und *Klausenburg* wurden Magyaren. Als Amtssprache wurde Ungarisch üblich,

45 Vgl. UB, II, 121.

46 Cf. GY. SZEKFÜ, MT, III, 306.

47 Bei A. PIRNAT, *Die Ideologie*, 108.

48 L. SZILAS, *Kis magyar egyháztörténet*, Róma 1982, 67.

was einen weiteren Unterschied zwischen *Siebenbürgen* und dem habsburgischen Landesteil darstellte.

2. Als Folge der Unterwerfung SIGISMUNDS bei seinem Besuch beim Sultan in *Belgrad* 1566 bekam *Siebenbürgen* das einzigartige, besondere Recht, seine Fürste frei zu wählen.

3. Unter seiner Herrschaft wurde *Siebenbürgen ein Land der vier "re-ziptierten Religionen"*. Das Land erhielt eine kirchliche Struktur, welche auch für die spätere Zeit prägend war.⁴⁹

Was die Entwicklung der Toleranz unter JOHANN SIGISMUND betrifft, kann man einige wichtige Gründe nicht außer acht lassen: die Bedeutung des politischen und gesellschaftlichen Geschehens und den Einfluß einzelner Personen auf den Fürst.

Der größte Einfluß kam in diesen Jahren aus dem benachbarten Polen, mit dem Ungarn seit langer Zeit enge Beziehungen hatte. Dort breitete sich in diesen Dezennien die Reformation unter dem toleranten König SIGISMUND I. (†1548) aus. Die tolerante Haltung dieses Großvaters⁵⁰ beeinflusste JOHANN SIGISMUND, der unter der Vormundschaft des Polenkönigs gestanden bzw. in Polen gelebt hatte, sein Leben lang.

Durch die engen, neuentstandenen Beziehungen zwischen Polen und *Siebenbürgen* wurden auch später die liberalen Gedanken der italienischen Exilprotestanten durch den polnischen Adel seit ISABELLAS Zeit nach *Siebenbürgen* gebracht. Der Fürst umgab sich nicht nur mit Italienern, ließ seinen Palast nach italienischem Geschmack weiterbauen, führte einen italienischen Lebensstil, sondern er übernahm auch ihre Gedanken.

Es ist unbestreitbar, daß die *Umgebung des Fürsten* ebenfalls eine bedeutende Rolle in seiner Entwicklung hin zur Toleranz spielte. Aus der Tatsache, daß sich JOHANN SIGISMUND ständig von Krankheit und Todesfurcht bedroht fühlte, ist seine starke Abhängigkeit von seinem italienischen Leibarzt GIORGIO BIANDRATA zu verstehen. So scheint es, daß er es war der den Fürst vom Katholizismus zum Lutheranismus, dann zum Calvinismus und schließlich zum Antitrinitarianismus führte.

Der ehemalige Erzieher, Humanist und spätere Kanzler CSAKY dürfte aber einen wesentlich größeren Einfluß auf ihn gehabt haben, als BIANDRATA, demgegenüber JOHANN SIGISMUND einige Selbständigkeit bewahrte,⁵¹ oder FRANZ DAVID, dessen in die Tiefe gehende theologische-spekulative Gedanken er sicherlich nicht immer verstehen konnte.⁵²

MICHAEL CSAKY (†1572)⁵³ um 1500 geboren, wurde vom Weißenburger Bischof großgezogen. Er studierte Theologie in *Krakau*, wo er in Verbindung mit der lutherischen Reformation trat. Nach seiner Rückkehr wurde er Kanoniker in *Weißenburg*, 1550 Sekretär ISABELLAS und Erzieher ihres Sohnes.

49 Die Ereignisse schildert *Erdély*, I, 442–443.

50 Aus der zweiten mit Bona Sforza von Mailand 1515 geschlossenen Ehe Sigismunds I. wurde Isabella, Mutter von Johann Sigismund, geboren. Vgl. KGS, 248.

51 Bei G. D. TEUTSCH, *UB* II, 121.

52 Siehe bei E. ROTH, *Die Reformation*, II, 38–39.

53 Vgl. E. ROTH, *Die Reformation*, II, 39–43.

Im Jahr 1551 begleitete er sie nach Polen und kehrte fünf Jahre später mit ihr zurück. Sein Leben lang blieb er nach außen hin römisch-katholischer Pfarrer, war aber innerlich dem Luthertum zugetan, welches er nach Kräften, als Kanzler und zeitweiliger Statthalter, unterstützte und begünstigte. Jedem anderen Glaubensbekenntnis brachte er aber ebenso die gebührende Achtung entgegen.

CSAKY war derjenige, der die Gefahr jener Zersplitterung erkannte, die der am 6. Januar 1571 veröffentlichte Abschluß des *Neumarkter Landtages* in sich barg. Deswegen verfaßte er am 15. Februar 1571 eine Verordnung, wonach Bücher nur mit Einverständnis der kirchlichen Behörden und nach Absprache mit dem Fürsten veröffentlicht werden durften.⁵⁴ Zweifellos war er und nicht die "Theologen" Lenker der Religionspolitik des toleranten Fürsten bis zu dessen Tod.

Er war – im Gegensatz zum damaligen Europa in seiner Gesamtheit – von der großen Bedeutung der *Siebenbürgischen Toleranz* überzeugt. So fühlte er sich in seinem Fürstenamt verantwortlich für alles, was den religiösen Bereich seiner Untertanen betraf und legte großen Wert darauf, daß in *Siebenbürgen* jeder seinem Gewissen frei folgen könnte. Kurz vor seinem Tod trug er allen Behörden auf, für die Verkündigung des Evangeliums in der Muttersprache Sorge zu tragen.⁵⁵ *Siebenbürgen zu "einem Land der Dispute und Toleranz"* zu machen, könnte auch seine Absicht gewesen sein. Als MELIUS klagte, die Antitrinitarier aus Siebenbürgen hätten die Calvinisten verspottet, seien aber nicht zu den von ihm einberufenen Disputen gekommen, schickte JOHANN SIGISMUND sofort FRANZ DAVID.⁵⁶ Genauso wie alle Antitrinitarier war er davon überzeugt, daß jeder das Recht hat, die Wahrheit zu suchen und bei der Wahrheitsfindung keinem Zwang ausgesetzt zu werden.

Daß er die religiösen Geschehnisse im Ausland mit Interesse verfolgte und ihm die freie Verkündigung des Evangeliums ein Herzensanliegen war, wird durch die Tatsache bestätigt, daß er ein von KASPAR HELTAI gegen die Inquisition geschriebenes Werk übersetzen und veröffentlichen ließ.⁵⁷

In sein Sterbejahr 1571 fällt der Höhepunkt der toleranten Maßnahmen im Fürstentum Siebenbürgen, soweit es sich um die protestantische Kirche handelt.

DIE WESENSBESTIMMUNG DER SIEBENBÜRGISCHEN TOLERANZ UND IHRE GRENZEN

In der letzten Hälfte des 16. Jahrhunderts gab es in *Siebenbürgen* also vier eingetragene Konfessionen. Die "*Rezeption*" bedeutete ihre rechtliche Aner-

54 Zur Situation vgl. J. ZOVANYI, *A magyarországi*, 40.

55 Cf. St. METES, *Istoria bisericii si a vietii religioase a Romanilor in Transilvania si Ungaria*, II, 82.

56 Siehe J. ZOVANYI, *A magyarországi*, 22–24, 51.

57 „Háló [...], amellyel a megtestesült ördög, a pápa Antikrisztus Hispániában [...] az evangéliumnak követőit [...] megöli”, Kolozsvár 1570. Vgl. J. ZOVANYI, *A magyarországi*, 157.

kennung, und schloß das Recht zur Verkündigung und freien Ausübung ein. Der Staat gestand ihnen das Selbstverwaltungsrecht zu und mischte sich weder in ihre Lehrmethode, noch in ihre innere Ordnung und disziplinäre Verfassung ein. Er erkannte für sie die Gewissensfreiheit an und respektierte ihr Recht auf Glaubensverbreitung. Er griff weder in die Verwaltung noch in Gerichtsangelegenheiten ein, die Religionen durften ihren jeweiligen Anhängern kirchliche Dienste und Steuern frei auferlegen; sie durften Sozial- und Schulorganisationen nach ihrem eigenen Willen ausbauen, sowie nach eigenen Vorschriften ihre Priester ausbilden und wählen.

Die Situation der katholischen Kirche

Die **Katholiken** erlebten als erste die Grenzen der *siebenbürgischen Toleranz*. In den 70-er Jahren war ihre Anzahl in Siebenbürgen schon sehr gering. Der größte Teil von ihnen, ungefähr 40.000, lebte in *Seklerland* und laut des Zeugnisses von ANTONIO POSSEVINO (†1611) standen ihnen insgesamt 21 Priester zur Verfügung.⁵⁸ Manche lebten aber auch in Großstädten: die meisten davon in *Großwardein* und *Karansebesch* (2.000–3.000), ungefähr 500 in *Weißenburg* und *Klausenburg*, eine geringe Anzahl in *Thorenburg* und der Umgebung von *Neumarkt*.

Seit 1556 durften sie keinen eigenen Bischof haben und hatten auch keinen. Der Staat regelte das Leben der Gläubigen mittels der von ihm genehmigten Hauptdekane – mit kleinen Unterbrechungen – bis 1716. Priester wiederum durften die Katholiken nur dort haben, wo sie in der Mehrheit waren. Wenn ihre Anzahl in einer Stadt oder einem Dorf größer war, durften die Protestanten solange ihre Kirchen benützen, bis – auch mit der finanziellen Unterstützung der Katholiken – das neue protestantische Gotteshaus fertiggestellt war.

Die Mönchsorden wurden abgeschafft, der Staat nahm ihnen ihr gesamtes Vermögen weg, Immobilien wie auch bewegliche Habe. Die wenige noch katholisch gebliebenen Großherrenfamilien – BATHORY, DAROCZI, MELITH und die BÜDY – waren noch nicht fähig, sich in wirksamer Weise für ihre Interessen einzusetzen.

Die Sabbatharier

Das härteste Schicksal unter alle Religionen aber traf die **Sabbatharier**. Diese judaisierende, zahlenmäßig sehr kleine Sekte, die zum radikalen Zweig der siebenbürgischen Unitarier gehörte, wurde laut einiger Historiker⁵⁹ von JOHANN GERENDI,⁶⁰ und von dessen Hofprediger, NIKOLAUS FAZEKAS BOGATHY, (†1603) verbreitet. Andere⁶¹ behaupten wiederum, daß der Adlige ANDREAS EÖSSI (†1598/1602) um 1588 diese Lehre weiterentwickelt habe und der theologische Rahmen der die Sekte konstituierenden Literatur von

58 A. POSSEVINO, *Transilvania (1584)*, 65–66.

59 Z. B. J. ZOVANYI, in: *A magyarországi*, 309–310.

60 Er war ein Adliger an der Seite der Familie Zápolya. Vgl. *PNL*, VII, 932.

61 Z. B. B. VARGYAS, in: *A szombatosok énekkincse*, Budapest.

seinem Adoptivsohn, SIMON PÉCSY, dem späteren Kanzler des Fürsten GABRIEL BETHLEN (1613–1629), festgelegt wurde.

Ende des Jahrhunderts waren sie so verbreitet, daß sie in den katholischen Berichten als eigenständige Konfession dargestellt wurden. Als aber der *Weißburger Landtag* im Jahre 1595 eine strenge Verordnung zu ihrer Unterdrückung beschloß, war ihre Zukunft besiegelt.⁶² Zur Zeit RAKOCZYS (1630–1660) wurden sie großen Verfolgungen ausgesetzt. Ihre Anhänger wurden zum Bau der Fogarascher Burgmauern verurteilt. Nach dem Tod PÉCSYS 1642 im Gefängnis durften seine Anhänger nicht mehr in die Öffentlichkeit treten.⁶³

Daß die siebenbürgische Toleranz in der damaligen Zeit ihre Grenzen hatte, ist selbstverständlich, da das Wort "Toleranz" nur "Freiheit" mit einer genau festgelegten Einschränkung für einige begünstigte Gruppen bedeutete. Diese "Freiheit" durfte die Existenz des jungen Landes nicht aufs Spiel setzen. Eine Zersplitterung des zwischen zwei Großmächte eingekleiteten Fürstentums konnte irreversibel sein. Jeder siebenbürgische Fürst bemühte sich diese Gefahr zu vermeiden.

In dieser scheinbaren Freiheit war die *Innovationslust* der Menschen in Siebenbürgen so groß, daß sie alle mögliche Lehren im Land verbreiteten.⁶⁴ Selbst POSSEVINO beschrieb diese Häresien mit großem Entsetzen in seinem Buch.⁶⁵

Der Ursprung mancher Intoleranz war oft allein politisch begründet:

1. Der Gegenspieler BATHORYS, KASPAR BEKES (†1579), war ein Antitrinitarier und mit seinen Anhängern eine ständige Gefahr für den neuen Fürsten. Aus diesem Blickwinkel sind auch die gegen die Antitrinitarier verabschiedeten Gesetze zu beurteilen, denn durch ihr Unruhe stiftendes Verhalten und ihre dem Mahometanismus nahestehende Lehre brachten diese die politische Einheit des Fürstentums in Gefahr.

2. Vor dieser Gefahr warnte BIANDRATA BATHORY: Der Fürst sollte zum Wohl der christlichen Religion gegen den ultraliberalen Flügel der Antitrinitarier auftreten. Und BATHORY tat es. So konnte Siebenbürgen der gemeinsamen Tradition Europas, zu der es sich immer zugehörig fühlte, verbunden bleiben.⁶⁶

Das Grundprinzip der Toleranz blieb aber immer untastbar: Wenn in anderen Länder Europas einzelne Menschen oder Gruppen wegen ihrer Bekenntnisse verfolgt wurden, konnten sie in *Siebenbürgen* eine Heimat finden. So ge-

62 Cf. *EOE*, III, 472.

63 Cf. M. BUCSAY, *Protestantizmus*, 80–81.. J. KARACSONYI, *MET*, 144.

64 „Hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputációt és pártolódást: falun, városon, étel-ital között, estve-reggel, éjjel-nappal [...]” Vg. *Nagy Ferenc krónikája*, in: *Erdélyi Történelmi Adatok*, (Hrsg.) I. MIKO – K. SZABO, I–IV, Kolozsvár 1855–62, I. 29.

65 Siehe A. POSSEVINO, *Transilvania (1584)*, 139–145.

66 In der Tat war die Lehre der Antitrinitarier nicht weit weg von Islam. Vgl. M. FIRPO, *Antitrinitari nell'Europa Orientale del '500*. Nuovi testi de Szymon Budny, Niccolò Paruta e Iacopo Paleologo, Firenze 1977, 67.

sah es 1621 mit den Anabaptisten, die sich unter GABRIEL BETHLEN in *Alvinc* ansiedeln durften.

DIE ENTFALTUNG DER TOLERANZ IN STEPHAN BATHORYS KIRCHENPOLITIK

Der Tod von JOHANN SIGISMUND wurde erst einige Tage nach seinem Ableben von den Ständen bekanntgegeben. Währenddessen klärten sie die Frage der Sukzession. So fand der Adhname des Sultans vollendete Tatsachen vor. Am 25. Mai 1571 erhoben die Stände nicht KASPAR BEKES (1520–1579),⁶⁷ der auch durch Kaiser MAXIMILIAN (1564–1576) unterstützt wurde, sondern STEPHAN BATHORY aus *Somlyó* auf den Thron.

„Der am meisten angesehene Staatsmann der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts“⁶⁸ wurde 1533 geboren. Zuerst war er beim *Graner* Erzbischof, PAUL VARDAY, später am *Wiener Hof* Page. Ab 1549 studierte er in *Padova*, wo er sich eine glänzende humanistische Bildung erwarb. Schon ein Jahr später findet man ihn in *Siebenbürgen*. 1559 wurde er Kapitän von *Großwardein*, und von da an nahm er in dieser Funktion an JOHANN SIGISMUNDS Kriegen und dessen diplomatischen Unternehmungen weitgehend teil. Zwischen 1565–67 war er – als Vertreter des Fürsten – unter Anklage der „Türken-Freundschaft“ Kaiser MAXIMILIANS Gefangener.

Als die Stände ihn zum Fürsten wählten, taten sie das unter Mißachtung der Leitlinien des *Speyerischen Vertrages*, denn sie hatten *Siebenbürgen* im Falle des Todes von JOHANN SIGISMUND Kaiser MAXIMILIAN versprochen. Dessen war sich STEPHAN BATHORY auch bewußt. Ebenso klar war es ihm, daß die türkenfreundliche Politik für das Land eine Notwendigkeit war. Er setzte genau das fort, was JOHANN ZAPOLYA und FRATER GEORG begonnen hatten: das Gleichgewicht in den Beziehungen zu *Wien* und *Konstantinopel* so konsequent und wirksam aufrechtzuerhalten, daß die Unabhängigkeit des Landes bis zum Ende bewahren werden konnte. BATHORY zahlte den Türken jährlich Steuern, und schwor Kaiser MAXIMILIAN Treue.

Seine Wahl zum König von Polen war so in seinem Leben wie auch in der Geschichte *Siebenbürgens* ein entscheidendes Moment: Die Habsburger konnten nun nicht mehr die Bestätigung ihrer Oberhoheit über das Fürstentum von ihm verlangen. Das Land gewann dadurch Frieden und die Möglichkeit, sich zu entwickeln und zu stärken.

Seine katholische Gesinnung und die siebenbürgische Toleranztradition hinterließen deutliche Spuren in seiner Religionspolitik. Er war ein eifriger Katholik und hat sich immer als solcher bekannt. Mit seinem Bruder, CHRISTOPH, ließ er die Verordnung der Thorenburger Landtage von 1566 außer acht, kraft derer die katholischen Priester ausgewiesen werden sollten. Wenn er auch damals die Überzeugung hatte, daß es für einen Staat besser sei, wenn

67 *MÉL*, I, 161.

68 *Erdély* I, 448.

alle Untertanen der gleichen Religion würden, wollte er doch von Zwang und Gewalt in Fragen der Religion nie etwas wissen.

Zwar war die siebenbürgische Toleranz JOHANN SIGISMUND zu verdanken, aber ihre Blüte erreichte sie unter STEPHAN BATHORY. Gleichwohl ist nicht zu übersehen, daß sich mit seiner Regierungsübernahme auch in Siebenbürgen jene spürbare Rekatholisierung ankündigte, die in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts auch andere Länder Europas erfaßte. Er selbst hielt die Religion für eine innere, vom Gewissen des Einzelnen bestimmte Sache. Es war im Interesse des Katholizismus, daß er nie Gewalt anwandte.⁶⁹

So ist einer seiner Aussprüche bis heute berühmt: *"Gott hat sich drei Dinge vorbehalten: Aus nichts etwas zu schaffen, die Zukunft zu kennen und über die Gewissen zu herrschen"*.⁷⁰

In dieser Zeit rechnete sich *Siebenbürgen* wegen seiner vier "rezipierten Religionen" mit der Gefahr des Zerfalls. BATHORY – als ein nüchterner und von objektiven Maßstäben bestimmter Herrscher – erkannte selbstverständlich diese Gefahr. Wenngleich er während seiner Regierungszeit die Landesgesetze beachten mußte, welche die freie Ausübung der bis dahin genehmigten Religionen vorsahen, wehrte er sich bei verschiedenen Gelegenheiten stets gegen jede weitere "Innovation". Ein von dem Kanzler MICHAEL CSAKY angeregtes Innovationsverbot erließ der Landtag bereits im letzten Jahr der Regierung JOHANN SIGISMUNDS⁷¹ und der Beschluß des Landtages vom 6.–14. Januar 1571 besagte dasselbe.⁷² In diesem Sinn entschied auch der von 25.–29. Mai 1572 abgehaltene *Landtag in Thorenburg*. Dadurch sollten die radikalen Dissidenten der Unitarier getroffen werden, die in der Tat den religiösen Frieden und die Einheit des Landes gefährdeten. Aus diesem Grund entließ er auch FRANZ DAVID aus dem Dienst als Hofprediger und entzog den Unitariern die *Weißburger Druckerei*. Aber wir dürfen hier die politischen Gründe, die ebenso im Spiel waren, nicht außer acht lassen.

Zu Beginn seiner Regierungszeit versuchte STEPHAN BATHORY – um die politische Einheit des Landes zu sichern – die evangelische und die katholische Kirche zu versöhnen.⁷³ Er forderte von den protestantischen Konfessionen die Anerkennung der *"Confessio Augustana"* und der altkirchlichen Bekenntnisse, die Angleichung in den Zeremonien sowie die Verurteilung der Leugner der Unsterblichkeit der Seele und all jener, die über Christus und den Heiligen Geist anders lehrten als die katholische Kirche.⁷⁴ So hoffte der neugewählte Fürst dem Lande mit Blick auf die Religion Ordnung und Eintracht zu geben und diese durch die Festlegung auf ein bestimmtes Bekenntnis zu sichern.⁷⁵

69 Siehe M. ENDES, *Erdély három nemzete*, 221–222.

70 Vgl. L. SZILAS, *Laterna*, 396.

71 *EOE*, II, 368.

72 *EOE*, II, 374.

73 E. ROTH, *Die Reformation*, II, 114.

74 Cf. seine Briefe, in: *UB*, I, 204–205, 207–209; die Beschlüsse der von ihm angeordneten Synode in Hermannstadt, in: *UB*, II, 129–191.

75 Cf. A. SCHULLERUS, *Zur Quellenkunde der siebenbürgischen Reformationsgeschichte*, in: *Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, Hermannstadt 1922, 73–84.

Leider war er nur für kurze Zeit Fürst *Siebenbürgens*. Am 15. Dezember 1575 wurde er – nach HEINRICH von VALOIS (1573–1574) und gegen MAXIMILIAN – zum König von *Polen* gewählt. Seine Tolerante Einstellung zeigte sich hier von neuem.

Er war zwar schon eidlich verpflichtet, aufgrund der *Warschauer Konföderation*⁷⁶ alle Glaubensbekenntnisse in Polen zu dulden, aber er erwies sich auch darüber hinaus als ein wahrhaft toleranter Herrscher. Die Ablegung des Eides bereitete ihm keine Probleme, weil er in *Siebenbürgen* bereits verwirklicht hatte, was man in Polen erst anstrebte.⁷⁷

In Fragen der Toleranz und Duldsamkeit hat BATHORY auch in Polen nie nachgegeben, mochten ihn später die Mitglieder der katholischen Reformpartei, der Nuntius BOLOGNETTI, Alberto Bolognetti (1538–1585) wurde 1581 zum Nuntius von Polen ernannt.⁷⁸ der Diplomat POSSEVINO⁷⁹ und andere Vertreter desselben noch so sehr bedrängen. Nach der Überlieferung soll er gesagt haben: "Ich bin König der Völker und nicht der Gewissen".⁸⁰ Diese Grundhaltung dokumentiert das *Edikt von Psków* aus dem Jahre 1581 – nach den Unruhen von Wilna – in aller Eindringlichkeit und Klarheit: "Wir wünschen in der Tat von ganzem Herzen, daß alle Bürger und Einwohner unseres Königreichs, welcher Klasse sie immer angehören, den einen und wahren Gott anbeten und sich zum einen und alten katholischen Glauben bekennen mögen. Aber da Gott uns im voraus gewarnt hat, daß es am Ende der Welt unvermeidlich Lästerung und Ketzerei geben werde, wünschen wir, daß keiner zur Annahme des Glaubens gezwungen werde. [...] Wir vertrauen das Gewissen eines jeden dem Urteil Gottes an [...]"⁸¹

Ein Jahr später – im April 1582 – setzte er sich bei der englischen Königin ELISABETH I. für die Interessen der englischen Katholiken ein, indem er die Königin darauf aufmerksam machte, daß die Engländer in Polen absolute Religionsfreiheit genossen. Er drückte seine Hoffnung auf die Möglichkeit aus, daß man bald dasselbe auch für die englischen Katholiken sagen könne.

Während BATHORY so einerseits den Religionsfrieden – in *Siebenbürgen* und in Polen – bewahrte, unterstützte er doch nachdrücklich jede katholische Reform. In den beiden Ländern trieb er die katholische Erneuerung im Sinne des *Konzils von Trient* (1545–1563) mit allen verfügbaren Mitteln voran. In Polen trat er für die Ernennung würdiger Bischöfe ein. Ferner förderte er mit Hilfe von Synoden die bessere Ausbildung und die Reform der Priester und unterstützte weiter die Jesuitenkollegien. Nach *Siebenbürgen*, das auch nach seiner Wahl zum König von Polen unter seiner Herrschaft blieb, schickte er

76 Text des Vertrags bei L. SZILAS, *Hofprediger*, 395; J. TAZBIR, *Tradycje*, 50.

77 Vgl. K. VÖLKER, *Stephan Báthorys Kirchenpolitik*, 68–69.

78 Vgl. *DBDI*, XI, 313–316; H. BIAUDET, *Les nonciatures*, 127, 142.

79 Antonio Possevino wurde 1534 geboren und trat 1559 in die Gesellschaft Jesu ein. Als Diplomat des Papstes gewann er 1577 Johann III. von Schweden für den Katholicismus. 1580 wurde er nach Russland geschickt, um den Frieden zwischen Stephan Báthory und Ivan II. zu stiften. Vgl. *DBDI*, 313–316.

80 Cf. L. SZILAS, *Laterna*, 395.

81 J. TAZBIR, *Tradycje*, 70–71. L. SZILAS, *LATERNA*, 395. H. KAMEN, *Intoleranz und Toleranz zwischen Reformation und Aufklärung*, München 1967, 121–122.

1579 Angehörige der Gesellschaft Jesu. Mit seinen reichen Schenkungen half er dem von ihnen geleiteten Seminar in Klausenburg.⁸²

Im Jahre 1583 ließ er den siebenbürgischen Ständen eine Weisung zukommen, derzufolge diese den Katholiken Siebenbürgens zuzugestehen hatten, ihren Vikar in freier Wahl zu bestimmen. Mit diesem zusammen sollten dann die männlichen Vertreter des alten Glaubens gegebenenfalls die anfallenden, das eigene religiöse Leben betreffenden Probleme lösen. So hat er die Katholiken der Macht und dem regelnden Zugriff des protestantischen Klerus entzogen.⁸³

Er stellte – wie wir schon gesehen haben – die siebenbürgische orthodoxe Hierarchie wieder her, aber hatte keinesfalls die Absicht, die griechische Kirche der römischen zu unterstellen.

Diese Reform der katholischen Kirche war völlig anders, als die der Habsburger ein Jahrhundert später. Auch diese Reform war wohl katholisch, aber sie war vor allem eine friedliche, der Toleranz verpflichtete, auf den Einzelnen abzielende Reform.⁸⁴

DIE WEITERE GESCHICHTE UND DIE BEDEUTUNG DER SIEBENBÜRGISCHEN TOLERANZ

Nach der Wahl des STEPHAN BATHORY zum König von Polen, wurde sein älterer Bruder, CHRISTOPH (1576–1581),⁸⁵ der Woiwode von *Siebenbürgen*. Die Außenpolitik des Fürstentums wurde weiterhin von STEPHAN geführt, nur in der Innenpolitik bekam CHRISTOPH "freie Hand". Unter der Führung "des stillen, friedlichen, die Ruhe liebenden" Woiwoden genoß *Siebenbürgen* Frieden. Der Sturz von BEKES, und dann sein Anschluß an STEPHAN BATHORY brach die Kraft der inneren Opposition.

CHRISTOPH BATHORY war, wie sein Bruder, ein eifriger Katholik, aber abgesehen von der Verteidigung der noch verbliebenen Rechte seiner Glaubensgenossen, konnte er ohne die Einwilligung der Stände sehr wenig tun. Die Fundamente der Religionspolitik des Landes wurden schon von STEPHAN BATHORY gelegt: Für die späteren Fürsten *Siebenbürgens* waren sie unbestritten.

Was den religiösen Zustand des Landes im übrigen betrifft, so ist zu sagen, daß die Geschichte des letzten Jahrzehntes (1569–1579) von den Antitrinitariern geschrieben wurde. Nach 1569 wuchs ihre Anzahl rasch an. Die charismatische Persönlichkeit FRANZ DAVIDS ließ ihre Wirkung selbst außerhalb der Grenzen des Fürstentums spüren. Der kühne Flug seiner Gedanken wurde erst aufgehalten, als STEPHAN BATHORY nach dem Tod des JOHANN

82 In *UB*, I, 228–229.

83 Cf. M. ENDES, *Erdély három nemzete*, 234–235.

84 Vgl. C. ALZATI, "Riforma", 129–131.

85 Cristoph Báthory wurde 1530 geboren. Er war ein zuverlässiger Zápolya-Anhänger. 1565 wurde er Kapitän von Großwardein ernannt. Vg. *RNL*, II, 689.

SIGISMUND ihn aus dem Amt des Hofpredigers entließ, ihm die Druckerei in *Weißenburg* wegnahm, und noch im September, dem Anliegen der lutherischen Synode von *Mediasch* folgend, nämlich weitere Innovationen zu verhindern, die Buchzensur erneuerte. Die Stände, die sich vor der weiteren religiösen und politischen Zersplitterung des Landes fürchteten, bezogen nacheinander gegen die Innovatoren – die Antitrinitarier – Stellung.⁸⁶ Letztere begünstigte nun auch die politische Lage nicht mehr: die Beendigung der Unterstützung seitens der in die anderen Konfessionen übergetretenen Adligen isolierte sie am Anfang und führte dann stufenweise zum Ersterben der Bewegung.

Der *Klausenburger Landtag* im Mai 1576 beschränkte zum ersten Mal ihre Rechte. Er schrieb vor, daß die Antitrinitarier nur in *Klausenburg* und *Thorenburg* Synoden halten dürften und verbat dem DAVID, die Teilnahme der Protestanten auf dieser Synode zu erzwingen.⁸⁷

Aber der sprühende, fiebernde Geist DAVIDS ruhte nicht. Im selben Jahr bestätigten ihn die unitarischen Adligen in seinem Superintendentenamte, obwohl seine Scheidung großen Staub aufgewirbelt hatte. 1577 war er noch Mitglied jenes Ausschusses, dessen Aufgabe die Untersuchung der Lehren der Innovatoren war, ein Jahr später dagegen lehnte er auf *der Synode von Thorenburg* nicht nur die Taufe der Kinder, sondern auch die Lehre der Erbsünde und die Unsterblichkeit der Seele ab. Er sprach sogar den Büchern der Bibel die Inspiration ab, verkündete selbst die "communis propheta" und die Gleichheit des Christentums mit Judentum und Mohammedanismus. Er lehnte die Anbetung Christi und des Heiligen Geistes ab, was gegen das Gesetz des Landtages verstieß.⁸⁸

Nun wandte sich GIORGIO BIANDRATA gegen ihn. Er beschuldigte ihn bei dem Woiwoden CHRISTOPH, und so wurde der große Innovator nach einer Disputation in *Weißenburg* "ad perpetuos carceres"⁸⁹ verurteilt. Er starb am 15. November 1579 im Gefängnis der Festung von *Diemrich*.

Für unser Thema ist eines sehr beachtenswert: Bevor es dazu kam, daß DAVID verurteilt wurde, hatte der Woiwode CHRISTOPH noch einen Versuch gemacht. Er brachte DAVID nicht mit Gewalt zum Schweigen, sondern ließ FAUSTO SOZZINI von Polen kommen, damit dieser DAVID von seiner Doktrin abbringe. SOZZINI wohnte vom Herbst 1578 bis April 1579 im Hause DAVIDS und führte mit ihm Streitgespräche. Ohne Erfolg. Besser gesagt: Er verstand die neue Lehre besser, teilte sie aber BIANDRATA verfälscht mit, und war so – mit diesem – am Untergang DAVIDS beteiligt.⁹⁰

Wie im allgemeinen Bewußtsein der Menschen in *Siebenbürgen* der Gedanke der Glaubenstoleranz lebendig war, dafür findet sich ein Beleg im folgenden Tatbestand: Als sich alles vergeblich erwies, veranstaltete CHRISTOPH BA-

86 Thorenburg im Mai 1572: *EOE*, II, 528. Ebenda im Mai 1573: *EOE*, II, 541.

87 *EOE*, III, 108.

88 Siehe die Beschlüsse der Thorenburger Landtag im Oktober 1577 in: *EOE*, III, 122.

89 J. TRAUSCH, *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsylvanici*, Coronae 1847, 71–72.

90 Cf. J. HORVATH, *A reformáció*, 342–344.

THORY am 1. Juni 1579 in *Weißenburg eine Disputation*, um DAVID eine Möglichkeit zur Selbstverteidigung zu geben.

Es gab noch einen anderen Grund: Nach der Überzeugung dieses Zeitalters boten die Disputationen den einzig gangbaren Weg zur Versöhnung.

In Europa fing die Polemik über die verschiedenen Glaubenswahrheiten sofort nach dem Auftreten LUTHERS an. In *Siebenbürgen* wurden die ersten Disputationen, unseres Wissens nach, im Jahre 1538 abgehalten. An der schon vorher erwähnten Diskussion beteiligten sich in Anwesenheit des JOHANN ZAPOLYAS der lutherische Prediger STEPHAN SZANTAI und der Franziskaner GERGELY SZEGEDI. Seit diesem Jahr hörten die "Gefechte der Gedanken" bis 1580 nicht mehr auf.

In *Siebenbürgen* hatten die Disputationen noch eine besondere, einzigartige Bedeutung: In diesen – und auf den später in Gebrauch kommenden Synoden – erkämpften die neuen Konfessionen ihre Daseinsberechtigung.

Diesen Zeitabschnitt zwischen 1544 und 1571 können wir ruhig "*das Zeitalter der heldenhaften Disputationen*" nennen. Anfangs disputierten die Lutheraner, dann die Calvinisten für ihre Akzeptierung.

Diese glühenden Debatten und gemeinsamen Synoden, die ja meistens im Beisein des Fürsten abgehalten wurden, erregten immer wieder reges Interesse.

Für die Toleranz haben die mit den Antitrinitariern durchgeführten Diskussionen von 1567 große Bedeutung, weil sie in diesen Disputationen die Religionsfreiheit und überhaupt die Freiheit der Gedanken für alle am heftigsten und nachdrücklichsten forderten.

Diese Religionsgespräche spielten eine große Rolle für das Erstarren des siebenbürgischen Katholizismus. Nachdem am 21. Oktober 1579 der Fürst CHRISTOPH BATHORY begründet hatte, warum er die Jesuiten in dem Land angesiedelt hätte, gaben die Stände ihr Einverständnis. Sie stellten aber die Bedingung, daß der Orden sich nur mit Unterricht befassen dürfe. Gleichwohl begannen die Mitglieder des Ordens an Disputationen teilzunehmen.

STEPHAN SZANTO (†1612), der Bekehrer von Großwardein, der das ganze Land durchwanderte und wegen dessen Predigten Menschen selbst aus dem türkischen Ungarn kamen, wurde unter den Protestanten wegen seiner besonders leidenschaftlichen Disputationen besonders gefürchtet.

Am 30. September 1580 schrieb P. LUIGI ODESCALCHI von *Appesdorf* einen Brief an den Nuntius von Polen, CALIGARI, in dem er berichtete, daß in *Weißenburg*, nach dem Eigenbericht des P. JOHANN LELESZI, binnen kurzem ein Religionsgespräch stattfinden würde. Die Protestanten hätten nämlich in *Kisvárdá* eine Synode gehalten, wo ein Beschluß erlassen worden sei, daß – wenn der Fürst BATHORY einverstanden wäre – die Protestanten mit den Jesuiten Disputationen halten sollten. So seien zwei Prediger in die Hauptstadt geschickt worden, um die Einzelheiten zu besprechen. Zu den Konditionen des Fürsten haben gezählt, daß die Disputationen in einem profanen Raum, nicht in der Kirche, und ohne Anwesenheit der Gläubigen stattfinden sollten. Im Verlauf der Disputationen sollten nicht alle zugleich schreien, sondern man solle die Streitgespräche akademisch führen, d.h. am Anfang solle der eine seine Thesen vortragen, der andere solle sie dann – nach Mög-

lichkeit bestreiten, dann solle in umgekehrter Weise vorgegangen werden u.s.w.

Leider berichten die Quellen nichts darüber, ob letzten Endes diese Disputationen in *Weißenburg* im Anwesenheit des Fürsten abgehalten wurden oder nicht, aber wir können dies mit gewisser Wahrscheinlichkeit und nicht ohne Grund bejahen. Zweifelsohne dienten sie auf ihre Weise der Sache der Toleranz.

Wieso? Schon die Tatsache der Veranstaltung könnte eine Ausdrucksform der Toleranz sein. Man disputierte ja nur mit dem, dessen Meinung für einen selbst wichtig war, den man selbst anhören wollte. Dies hat eine nicht zu überschätzende Bedeutung, wenn wir daran denken, daß der Mensch des 16. Jahrhunderts hier, ohne irgendeine Rücksicht auf seine religiöse Zugehörigkeit, mit großer Begeisterung und Engagement den anderen zu überzeugen und ihn zum wahren Glauben zu bringen suchte. In seinem Disputieren mit dem anderen drückte er aus, daß er den anderen schätzte, wertete, beachtete, selbst wenn er seine Ansicht nicht in allem teilen konnte.

Wenn wir das Zeitalter der Reformation verstehen möchten, dann müssen wir den Disputationen eine größere Bedeutung beimessen, als es bisweilen geschieht.

Diese Religionsgespräche haben "durch ihr Scheitern [...], wenn auch langsam, so doch nachhaltig der Toleranz vorgearbeitet". Der Grund hiefür ist darin zu sehen, "daß sie die Unmöglichkeit einer [kirchlichen] Einigung oder objektiven Entscheidung klar und unwiderleglich demonstriert hatten, so daß man gezwungen war, für die Gestaltung des staatlichen und kulturellen Lebens eine andere Grundlage und andere Maßstäbe zu finden".

DER EINFLUSS DER JESUITEN WÄHREND DER REGIERUNGSZEIT VON SIGISMUND BATHORY

CHRISTOPH BATHORY kam im Mai 1581 auf dem Landtag von Klausenburg schon schwerkrank an. Darum wissend bemühte er sich noch zu seinen Lebzeiten, das Fürstentum für seinen achtjährigen Sohn SIGISMUND zu sichern. Die Stände willigten nur widerstrebend ein, dann aber verabschiedeten sie doch – vielleicht unter dem Druck des Polenkönigs STEPHAN oder des Fürsten und der auf den Landtagen immer mehr an Selbstbewußtsein gewinnenden katholischen Partei – das folgende Gesetz: Wenn die Einwohner einer Stadt oder eines Dorfes vom Fürsten einen katholischen Priester erbäten, solle der Fürst eine Kommission ernennen, welche die Sache untersuchen solle. Seien die Katholiken in der Mehrheit, so könnten sie einen eigenen Priester haben.

Damit schaffte der Landtag jenen mit dem Prinzip der Religionsfreiheit nicht in Einklang stehenden Zustand ab, in dem die katholischen Gemeinden keine eigenen Priester haben konnten.

Solange SIGISMUND BATHORY (†1613) unter Vormundschaft stand und dem entsprechend die inneren Angelegenheiten von einem Regierungsrat geführt wurden, kam es 1583 noch zu einem weiteren wichtigen Ereignis: STE-

PHAN BATHORY veröffentlichte einen sog. "Schutzbrief", der dazu dienen sollte, die neuerreichte größere Freiheit der Katholiken zu sichern.

1586 starb STEPHAN BATHORY. Zwei Jahre später war SIGISMUND volljährig. Dieser, als strenggläubiger Katholik erzogen, war "außerordentlich begabt, intelligent, mit großem künstlerischen Sinn, aber sein Geist war un- ausgeglichen und krank".

Der Landtag von Mediasch klagte die Jesuiten in Siebenbürgen des Aufruhrs und der Gewalttätigkeit an. Er stimmte der Erklärung der Volljährigkeit SIGISMUNDS nur unter der Bedingung zu, daß dieser sie aus dem Land verbanne.

In dem von ihnen eingereichten Protest schrieben die Mitglieder der Societas Jesu: "Wenn alle Konfessionen, Lutheraner, Calvinisten und Calvinianern, Anabaptisten, Arianern, Ebioniten und die so sehr gehaßten neuen Juden, Russen oder Walachen in diesem Land nur so leiden würden, wie wir: ist es richtig, daß keine ungarischen Katholiken, deren Glauben frühere Landtage akzeptierten und die über die Dauer von sechs Jahrhunderten den ersten heiligen König, den heiligen Stephan verehrten, in diesem Land sein sollen?"

Alein ihr Bemühen wurde nicht belohnt. Umsonst wiesen sie auf die Würde des Ordens hin. Die Versammlung setzte trotz allem im Dezember die Ausweisung der Mitglieder der Gesellschaft Jesu durch. P. JOHANN LELESZI, der Erzieher des Herrschers, P. VALENTIN LADO, P. STEPHAN SZANTO und die anderen mußten innerhalb von 25 Tagen das Land verlassen. Die Katholiken und SIGISMUND selbst verloren ihre Stütze.

Schon STEPHAN BATHORY hatte die Absicht, an der miserablen Lage der Katholiken durch die Ansiedlung der Jesuiten etwas zu ändern. Während seines Aufenthaltes in Wien hatte er 1567 den Orden kennengelernt. Daraufhin wollte er sie nach *Siebenbürgen* holen. Das gelang ihm aber erst viel später – 1579 – nachdem der Hl. Stuhl endlich eine Möglichkeit gefunden hatte, mit dem siebenbürgischen Fürstentum Verbindung aufzunehmen.

Dem apostolischen Nuntius von Polen, BOLOGNETTI, und dem hervorragenden Diplomat GREGORS XIII. (1572–1585), ANTONIO POSSEVINO, kamen dabei große Bedeutung zu. STEPHAN BATHORY entsandte also 12 Jesuiten aus Polen und übergab ihnen das ehemalige Benediktinerkloster von *Kolozsmonostor*. Mitte Januar des nächsten Jahres begannen sie schon den Unterricht. Im April 1581 brachte sie der König – gegen den Protest der protestantischen Stände – in die "*Schatz-Stadt*" hinein. Sie bezogen das verwüstete Franziskanerkloster, wo sie bald ein Kolleg und eine Schule im Range einer Universität – mit zwei Fakultäten: Philosophie und Theologie – errichteten. Daneben unterhielten sie an mehreren anderen Orten Grundschulen.

Der Hl. Stuhl errichtete 1583 auf eigene Kosten neben dem Kolleg von *Klausenburg* ein Seminar.

Der Orden faßte rasch Fuß: 1579 in *Weißenburg*, wo er eine Residenz (Ordenhaus) eröffnete, und 1584 auch in *Großwardein*, wo eine Missionsstation errichtet wurde.

Im Jahre 1585 wurde in *Klausenburg* auf die Initiative des polnischen Provinzials JOHANN PAUL CAMPANO hin noch ein Haus mit dem Namen "*Hl. Dreifaltigkeit*" für arme Schüler gebaut, wo bis zum Ende des Jahres

bereits 80 Schüler am Unterricht teilnahmen. Noch im selben Jahr wurde in *Weißenburg* eine Schule mit 100 Schülern eröffnet.

Die Schulen wurden bald berühmt. Und zwar in solchem Maße, daß auch die Protestanten und die Unitarier ihre Söhne zum Studium hinschickten. So zählte die Schule von *Klausenburg* im Jahre 1585 mehr als 230 Schülern, davon 16 Söhne protestantischer Priester. In *Weißenburg* unterrichteten die Jesuiten auch den jungen Fürsten Sigismund BATHORY, sowie mehrere junge, polnische Edelleute, die an seinem Hof weilten.

Der Erfolg der Jesuiten war so groß, daß 1588 sechzig Studenten zur katholischen Kirche konvertierten. Aus dem Kolleg von *Klausenburg* gingen später nicht nur Dutzende Weltpriester hervor, sondern in stattlicher Anzahl auch solche, die, in den Orden eingetreten, Ungarn für den Katholizismus zurückeroberten. Allein in *Klausenburg* baten 1586 zwanzig, im Jahre 1588 neun um ihre Aufnahme in die Gesellschaft Jesu. Von den letzteren wurden fünf aufgenommen und zur weiteren Ausbildung nach *Krakau* geschickt. Unter ihnen befand sich der große katholische Erneuerer Ungarns, der spätere Erzbischof von *Gran*, Kardinalprimas PETER PAZMANY.

Nicht nur hinsichtlich ihrer Schulen wurde das Wirken der Jesuiten von Erfolg gekrönt. Mit ihren neuen Seelsorgsmethoden fanden sie Zugang zur Masse der Gläubigen. In *Großwardein* predigten sie z. B. zu den Armen am Tage des "Gratis-Bades". Während die Landtage abgehalten wurden, gingen sie meistens hinaus in die Dörfer, um dort mit den Menschen zu reden. In dieser Zeit predigten sie, spendeten ihnen die Sakramente, brachten Bühnenstücke zur Aufführung, verbreiteten Flugblätter mit religiösen Themen, um so die an allem unverändert mit regem Interesse teilnehmende Menge in ihre Diskussionen einzubeziehen.

Im Jahre 1586 gab es einen Einbruch in der intensiven Tätigkeit des Ordens: Von den 32 Bewohnern des Konvents von *Klausenburg* starben zwanzig an der Pest. Zudem begegneten die, zumeist protestantischen Stände, mit unverhülltem Haß den anfänglich polnischen und italienischen, später ungarischen Mitgliedern der Gesellschaft Jesu. Vor allem deren, infolge ihres hohen Niveaus und der Unterstützung durch den Fürsten erfolgreiche Bildungs- und Missionararbeit war ihnen ein Ärgernis, zumal sie auch den politischen Einfluß der Jesuiten steigerte.

Die Ausweisung erfolgte im Jahre 1588. Die katholischen Adligen – KORNISS, JOSIKA, MINDSZENTY, KERESZTURY –, konnten nur so viel auf dem Landtag erreichen, daß sie auf ihrem Gut je einen katholischen Priester behalten durften.

Nachdem sich diese Möglichkeit bot, rief 1591 Fürst SIGISMUND einige Jesuiten an seinen Hof zurück. Es kam P. ALFONSO CARRILLO. Der spanischer Jesuit versah in diesen Jahren eine wichtige diplomatische Tätigkeit in Siebenbürgen. Er wurde von SIGISMUND mit einem Bündnisangebot zu Kaiser RUDOLF gesandt, 1594 bereitete er den Beitritt des Fürstentums zur Heiligen Liga gegen die Türken vor. Der Einfluß von SIGISMUNDS Beichtvater war so groß, daß es ihm gelang, auf dem *Landtag von Weißenburg* 1595 das Verbannungsgesetz gegen die Jesuiten zu widerrufen. So kehrte 1595 der

Orden nach Siebenbürgen zurück. Innerhalb von zwei Jahren gewannen sie bereits wieder 30 Jugendliche aus dem Adel für den Katholizismus.

Die mehrmaligen Abdankungen SIGISMUNDS gefährdeten die Existenz des Fürstentums. Einmal verzichtete er zugunsten des Kaisers RUDOLF, ein anderes Mal zugunsten seines aus Polen heimgekehrten Veters, des Kardinals ANDREAS BATHORY, auf seinen Thron. Einmal eroberten die Heere des Woiwoden der Walachei, MICHAEL des TAPFEREN das Land, dann die des Generals GIORGIO BASTA. Im schwach gewordenen Siebenbürgen nahm die Zahl der Ausschreitungen zu. Immer häufiger floß Blut.

Die Jesuiten wurden immer, je nach der politischen Lage, hinausgetrieben oder zurückgerufen.

1607 wurden sie endgültig aus dem Land verbannt. Aber bis dahin hatten sie das zu Ende gebracht, wozu sie geschickt worden waren. Sie hatten den siebenbürgischen Katholizismus so gestärkt, daß dieser auch den "Winter des Protestantismus", der mit dessen Erhebung zur Staatsreligion in den nächsten Jahrhunderten einsetzte, überdauerte.

STEFAN BOCSKAY UND DER WIENER FRIEDE

Im Jahre 1602 wurde Siebenbürgen von den kaiserlichen Truppen des Generals GIORGIO BASTA erobert. Im Januar des folgenden Jahres hielten die Stände einen Landtag in Weißenburg ab. Die Kommissäre des Kaisers RU-

DOLF II. (1576–1608) kündigten die Übernahme der Regierung des Landes an.

Die Folgen dieser Veränderung zeigten sich sofort. Vergebens versuchten die Stände durch ihren Vertreter, den Kaiser zur Bestätigung der Freiheit für die anerkannten Religionen und zur Ratifizierung der Rechte des Landes zu bewegen. Mit den kaiserlichen Heeren zieht in Siebenbürgen – neben Raub und Mord – die Intoleranz ein: Bald schon begann die Verfolgung der Protestanten.

So kam auch im königlichen Ungarn, wo seit 1596 ein Krieg zwischen den Kaiserlichen und den Türken tobte, die Gegenreformation in Gang. 1603–1604 beschlagnahmten kaiserliche Truppen viele protestantische Kirchen. Zugleich führte die kaiserliche Regierung – unter falschen Anschuldigungen Prozesse gegen die mächtigsten ungarischen Großbesitzer. All diese Maßnahmen lösten weit und breit im Lande Empörung aus und führten im Jahre 1604 zum Aufstand des STEPHAN BOCSKAY. Der frühere Anhänger und Ratgeber des Kaisers RUDOLF, calvinistischer Adeliger aus Partium, der in den 90er Jahren eine wichtige Rolle bei der Übergabe Siebenbürgens an die Habsburger gespielt hatte und den dafür die Stände aus dem Lande verbannt hatten, kehrte im Jahre 1602, desillusioniert von der Habsburger-Politik, nach Hause nach Bihar zurück.

1604 wurde auch er beschuldigt, mit den in türkische Obhut geflüchteten siebenbürgischen Flüchtlingen Verbindungen zu unterhalten. Als dann gegen ihn der Kaschauer Generalkapitän GIACOMO BARBIANO ein Heer ins Feld

führte, stellte sich BOCSKAY an die Spitze von "adliger Revolution". Nach dem Sieg von *Almosd*, am 15. Oktober 1604 entwickelte sich das am Anfang schlichte militärische Manöver – mit Hilfe seiner Haiducken – zu einer Revolution, die das ganze Land erfaßte. Der Aufstand BOCSKAYS beschränkte sich nicht auf Ungarn, sondern es schlossen sich ihm in Massen Bürger, Bauern und Kleinadel, Protestanten und Katholiken aus *Siebenbürgen* und Türkisch-Ungarn an. Sogar die Tore der Städte von Ober-Ungarn öffneten sich. Politische Freiheit und Religionsfreiheit waren in der "adligen Revolution" als Aufgabe und Ziel untrennbar miteinander verbunden.

Der *Landtag von Szerencs* rief BOCSKAY zum König Ungarns aus und erklärte im April 1605 die Gleichberechtigung der Religionen. Die Stände von Siebenbürgen wählten ihn im September, nachdem die kaiserlichen Truppen im Lande kapituliert hatten, zum Fürsten.

Die blutigen Kämpfe und die Verhandlungen mit RUDOLF erreichten schließlich ihr Ziel. Am 23. Juni schlossen, die bis dahin sich feindlich gegenüberstehenden Parteien, den *Frieden von Wien*. Im Sinne des Wiener Friedens wurde das Fürstentum *Siebenbürgen* wieder hergestellt, seine Grenzen sogar nach Westen verschoben. Im königlichen Ungarn wurde der Religionsfrieden wieder eingeführt. Diese allgemeine Religionsfreiheit wurde dann sowohl den Magnaten wie auch den Adligen, Städten und den Soldaten der Grenzbefestigungen garantiert. Im Vertrag wurde ferner bestimmt, daß jede Religion ihre eigenen Vorsteher haben müsse. Dies bedeutete die Anerkennung der Autonomie der protestantischen Kirchen. BOCSKAY stellte darüber hinaus das Prinzip auf, wonach zukünftig nur mehr Ungarn zu Würdenträgern des ungarischen Staates ernannt werden sollten.

Die Punkte des Wiener Friedens wurden 1608 – aus Anlaß der Krönung MATTHIAS' II. (1612–1619) zum König von Ungarn – in die Gesetzsammlung des Landes eingefügt. BOCSKAY selbst konnte das nicht mehr miterleben. Er starb wenige Monate nach seinem Triumph in seiner provisorischen Hauptstadt *Kaschau*, am 29. Dezember 1606.

Das Gesetz 1/1608 brachte für die Protestanten in Ungarn eine weitere Ausweitung ihrer religiösen Freiheit. In diesem nämlich wurde ihnen freie Ausübung ihrer Religion auch auf den Dörfern zugestanden – eine Regelung, von der der Wiener Friede noch gar nichts wissen wollte. Damit waren die lutherischen und calvinistischen Leibeigenen, die auf dem Besitz der katholischen Großgrundbesitzer lebten, nicht mehr zur Befolgung der Religion ihrer Herren verpflichtet.

Das Gesetz garantierte weiterhin die kirchliche Selbstverwaltung der Protestanten auch in den katholischen Gebieten. Das bedeutete, daß die Protestanten von Ober-Ungarn, die rechtlich betrachtet bis dahin unter der Aufsicht des katholischen Bischofs standen, von nun an selbständige kirchliche Organisationen aufbauen durften.

Der Wiener Friede und das Gesetz des *Preßburger Reichstags* wurden die bedeutsamsten Dokumente des 17. Jahrhunderts, welche das Schicksal Ungarns und *Siebenbürgens* im großen und ganzen bestimmten. Hier war der Ausgangspunkt der Fürsten und der ungarischen Stände in ihren weiteren

Kämpfen für die Religionsfreiheit und Unabhängigkeit. Wenn sie deren Maß nicht erweitern konnten, dann strebten sie danach, daß diese rechte Regelung je neu ratifiziert wurde.

Dies war nötig, weil mit FERDINAND II. (1619–1637) die "Gegenreformation" in den Vordergrund der Habsburger Religionspolitik trat.

Ein Aufstand der tschechischen Stände am 23. Mai 1618 brachte den größten und verheerendsten Religionskrieg Europas zum Ausbruch, der 30 Jahre auf dem Kontinent wütete. In den Krieg trat auch *Siebenbürgen* ein, wobei es sich auf die Seite der Protestanten stellte, da die "Erfolge" der ungarischen, katholischen Restauration in den Einwohnern des Fürstentum Entrüstung, die in Aussicht stehende Möglichkeit einer Einigung des Landes dagegen Begeisterung ausgelöst hatte.

Der erste Fürst, der gegen die Habsburger einen großangelegten Feldzug unternahm, war GABRIEL BETHLEN. Im August 1619 zieht er in den Krieg "für die Ehre Gottes und für die Freiheit unserer Nation", wie er in seinem Aufruf zu den Waffen schrieb. Nach einem Jahr kehrte er plötzlich von den, von ihm belagerten Mauern *Wiens*, zurück. Die Stände krönten ihn schon zum König von Ungarn, aber er war nicht in der Lage das Land zu behalten. So schloß er mit dem Kaiser FERDINAND II. im Oktober 1621 den *Nikolsburger Frieden*.

Die die Religion betreffenden Fragen wurden kaum erwähnt, BETHLEN erreichte aber die Ratifizierung des Wiener Friedens.

Politische Motive, nämlich das Nationalkönigtum wieder zu errichten, und religiöse, der Schutz der protestantischen Religionsfreiheit, zwangen den großen Fürsten von Siebenbürgen, GEORG RAKOCZY I. (1630–1648), in den Jahren 1643–1645 neue Feldzüge gegen die Habsburger zu unternehmen. Nach einem zweijährigen Krieg wurde in *Linz* am 16. Dezember 1645 Friede geschlossen. Eines der wichtigsten Zugeständnisse im Friedensvertrag war die Ausdehnung der Garantie der freien Religionsausübung auch auf die Bauern. Im Linzer Frieden wurde den Adligen ausdrücklich verboten, die Bauern zum Übertritt zu der von ihnen jeweils gewünschten Religion zu zwingen.

Im Jahre 1646 gab FERDINAND III. (1637–1657) 90 protestantische Kirchen zurück. Wo die Protestanten keine Kirche zugeeignet bekamen, erhielten sie einen Bauplatz, auf dem sie ein Gotteshaus bauen durften. Der *Preßburger Reichstag* befreite sie auch von der bis dahin den katholischen Pfarrern zu zahlenden Steuer.

Damit hatte der von dem Fürstentum *Siebenbürgen* unterstützte Protestantismus in Ungarn einen weiteren Erfolg erzielt.

In diesen dreieinhalb Jahrzehnten erlebte *Siebenbürgen* seine größte Blütezeit.

DIE "APPROBATAE CONSTITUTIONES" VON GEORG RAKOCZY I.

Im 17. Jahrhundert wurde in *Siebenbürgen* die helvetische Richtung der Reformation die mächtigste. Kein Wunder, denn die letzten Fürsten des Landes, BOCSKAY, BETHLEN, GEORG RAKOCZY I., und auch dessen Sohn

RAKOCZY II. gehörten dem Calvinismus an. Die Mehrheit der Adligen war ebenso calvinistisch.

GEORG RAKOCZY I. ist darum für uns noch besonders wichtig, weil er den Plan faßte, die allgemeinen Landtagsbeschlüsse *Siebenbürgens* sammeln und sichten zu lassen; auch errichtete sein Sohn und Nachfolger GEORG RAKOCZY II. im Jahr 1652 eine aus Vertretern der drei Nationen gebildete Kommission, welche unter Leitung des damaligen Hofkanzlers FRANZ BETHLEN von *Keresd* einen systematisch geordneten "Auszug" aus den zwischen 1540 und 1653 verabschiedeten Landtagsartikeln zusammenstellte.

Nachdem diese Arbeit auf dem Weißenburger Landtag von den Ständen geprüft und angenommen wurde, bestätigte sie der Fürst am 15. März 1653. Es waren damit die "*Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum*".

Die "*Approbatae*" geben eine getreue Schilderung der Situation *Siebenbürgens* im 17. Jahrhundert. Der erste Teil betrifft vornehmlich das siebenbürgische Kirchenrecht, der zweite meist Staatsrecht, der dritte öffentliches, internationales Recht, der vierte enthält Prozeßrecht. Der fünfte endlich ist vorwiegend administrativer Natur.

Die in ungarischer Sprache abgefaßte und von Ständen und Fürst nach Form und Inhalt angenommene siebenbürgische Gesetzessammlung anerkannte die "*vier rezipierten Kirchen*": Die calvinistische, die lutherische, die katholische und die unitarische Kirche. Für diese rezipierten Religionen sollten das Recht der freien Religionsausübung für ewige Zeiten bestehen und vom Willen des Fürsten unabhängig sein.

Die "*Approbatae*" sicherte ihnen diese unter Ausschluß allen Zwangs und aller Gewalt zu. Im besonderer Weise stellte sich das Dokument gegen das in dem damaligen Europa herrschende Prinzip "*cuius regio eius religio*". Es wurde für die Zukunft bestimmt, daß niemand das ihm unterstehende Hausgesinde oder seine Gemeindeuntertanen durch Gewalt oder Androhung von Strafe dazu zwingen dürfe, seine eigene Religion anzunehmen. Dem Grundherrn war es verwehrt, den Priester seiner Untertanen zu entfernen, um dann einen Geistlichen seiner eigenen Religion einzusetzen; ebensowenig war es dem andersgläubigen Grundherren gestattet, sich einer Dorf- oder Stadtgemeinde zu bemächtigen und dadurch die Untertanen in der freien Ausübung ihrer Religion zu beeinträchtigen.

Den Angehörigen der anerkannten Religionsgemeinschaften war es fortan möglich, sich an einen anderen Ort zu begeben, um dort die Predigt zu hören, oder nach einem andern Brauch, als er am Heimort üblich war, das Abendmahl zu empfangen.

Gehörten an einem Ort die Einwohner verschiedenen rezipierten Religionen an, so wurden die Gotteshäuser, wenn es mehrere im Ort gab, gesondert den jeweiligen Bekennern zur Verfügung gestellt. – Hinsichtlich des Besitzes der Kirchengebäude wurde so verfügt, daß dort, wo nicht anderweitige Regelungen getroffen würden, die Kirche der Glaubensgemeinschaft zufallen solle, die den größeren Teil der Ortseinwohner stelle. Für den einem anderen Bekenntnis angehörenden, an Zahl geringeren Teil der Ortseinwohner, wurde eine neue

Kirche errichtet, zu deren Bau die erstgenannten herangezogen werden konnten.

Die Kirchen hatten prinzipiell für sich selbst zu sorgen, doch der Staat half ihnen mit Blick auf die Schulen und beteiligte sich an den Baukosten für die zu den verschiedenen, anerkannten Konfessionen gehörenden Kirchen.

Die anerkannten Religionen konnten weiterhin untereinander ihre Kirchen benützen.

Die Priester der rezipierten Kirchen durften sich nicht in den Amtsbereich der jeweils anderen einmischen.

Der Staat achtete darauf, daß nur würdige, fleißige Priester den Dienst an den Altären versehen und an den Lehrstühlen der Schulen unterrichten durften.

Der Übertritt von einer Religion zur anderen wurde gestattet, ebenso die Eheschließung unter Angehörigen verschiedener Konfessionen. Von diesem Recht wurden sogar die Anabaptisten und Orthodoxen nicht ausgeschlossen.

Das Glaubensleben der anerkannten Religionen wurde vom Staat geregelt.

Die Entstehung neuer Religionen schlossen die Konstitutionen nicht aus, aber ihre Genehmigung fiel in die Kompetenz der Staatsregierung.

"*Innovationen*" wurden fortan grundsätzlich verboten. Deren mögliche Verfechter mußten vor einem aus kirchlichen und weltlichen Personen bestehenden Ausschuß die Wahrheit ihrer Lehren beweisen. Wenn ihnen das nicht gelang, wurden sie ermahnt. Wenn sie rückfällig wurden und weiter neue Lehren verkündigten, wurden sie degradiert, dann dem weltlichen Gericht übergeben.

Wer sich halsstarrig der Annahme des Beschlusses der Synode entgegenstellte, Spaltungen verursachte oder Neuerungen – aus eigenem Antrieb ohne die oberbehördliche Genehmigung – vornahm, wurde dem Gericht übergeben.

Nur die anerkannten Kirchen hatten die Möglichkeit, geringfügige Veränderungen vorzunehmen, doch durften diese das Bekenntnis und die Verfassung ihrer Kirche nicht in Frage stellen. In jeder Kirchengemeinschaft hatte eine überordnete Behörde, die Synode oder Generalversammlung das Recht, nach reiflicher Prüfung Vorschläge für Veränderungen anzunehmen oder sie abzulehnen.

Jeder *einzelne* hatte das Recht, seine persönliche Meinung zu vertreten, doch mußten seine Anschauungen und Vorschläge mit der Heiligen Schrift übereinstimmen und zur Auferbauung der Kirche dienen.

Ein jeder mußte einer anerkannten Religion zugehören.

Die *Unitarier* unterstanden – wegen ihre "Verwandschaft" mit den Sabbathariern – der Aufsicht des Fürsten, welche dieser mittels seines Superintendenten ausübte.

Was die *katholische Kirche* betrifft: Die Konstitution erhielt die alte Ordnung aufrecht. Die katholische Religion war eine anerkannte Religion, aber ihre Rechte waren eingeschränkt.

Während sie im Jahre 1600 an erster Stelle genannt wurde, so rückte sie in der Zusammenstellung der Landtagsbeschlüsse von Weißenburg 1653 an die dritte Stelle. Es war eine Einschränkung der Gleichberechtigung, wenn den

protestantischen Konfessionen Bischöfe, der römisch-katholischen aber bloß Vikare zugesprochen wurden. Die Vikare der römisch-katholischen Religion mußten vom Fürsten bestätigt werden.

Es gab die weitere Beschränkung, daß die freie Ausübung der römisch-katholischen Religion nur in den zugelassenen Orten erlaubt war. Der Staat gab 1649 für die folgenden Orte seine Einwilligung: *Kolozsmonostor*, *Udvarhely*, *Szilágysomlyó*, *Cstksomlyó*, *Mikháza* und für eine kurze Zeit *Fehéregyháza*, der für die einzigartige siebenbürgische Bildung der Laien in der Zeit des Vikars STEPHAN SZALINAI bestimmend war. Die Städte *Großwardein*, *Borosjenő* und *Debrecen* durften die katholische Priester nicht betreten.

Es wird in den Approbaten auch festgehalten, daß der *Jesuitenorden*, als gefährliches und verdächtiges Element, für ewige Zeiten nach den Landesartikeln von 1588, 1607 und 1619 vom Lande ausgeschlossen bleiben soll. Ihre Anstellung als Hofseelsorger bei den Großbesitzern war streng verboten.

Die "Approbatae" hatte die Religion der *orthodoxen* Rumänen ausdrücklich "toleriertere Religion" genannt. Deren Recht wurde pro tempore bemessen und in das Belieben des Fürsten und der Stände gestellt.

Die Angehörigen dieser Religion hatten das Recht, daß ihnen selbstgewählte und von den Fürsten bestätigte Bischöfe vorstanden. Diese wurden von dem Metropolitener der Walachei geweiht, standen aber unter der Aufsicht des calvinistischen Superintendenten. Nur in diesem Rahmen wurde ihnen rechtlich freies Wirken gestattet.

Da die orthodoxe Religion keine rezipierte war, wurde ihr vermutlich auch keines der Gotteshäuser der rezipierten Religionen zur Verfügung gestellt.

Die calvinistischen Rumänen hatten hingegen eine Kirche in *Klausenburg*.

Interessant ist noch das Folgende: Seit dem Jahr 1640 war ein Gesetz in Geltung, nach dem die Trauung eines Rumänen mit einer Ungarin durch einen orthodoxen Popen rechtlich gültig war, soweit die Braut dem zustimmte.

Die *Anabaptisten*, die "neuen-Christen", die sich unter der Regierung des GABRIEL BETHLEN 1621 in *Alvinc* ansiedelten, genossen völlige Religionsfreiheit, "*salvis tamen aliorum privilegiis ac libertatibus*".

Auch für die Juden hatte das am 18. Juni 1623 datierte Patent des Fürsten BETHLEN Gültigkeit, mit dem er ihnen in den bestimmten Orten freie Religionsausübung zusicherte.

Die *Sabbatharier* wurden weiterhin verfolgt.

Im Frühjahr 1684 war unter dem Patronat von Papst INNOZENZ XI. aus Polen, Venedig und dem Habsburgerreich die *Heilige Liga* entstanden. Mitglieder dieser Mächtekoalition, die die Türken in Europa zurückzudrängen suchten, erkannten klar, daß in diesem Kampf der Christenheit die Teilnahme des Fürstentums unverzichtbar war. Noch im April desselben Jahres schlug Kaiser LEOPOLD I. (1657–1705) daher dem Fürsten MICHAEL APAFI (1661–1690) vor, sich der Heiligen Liga anzuschließen.

Am 28. Juni 1686 trat *Siebenbürgen* der Heiligen Liga unter folgenden Bedingungen bei: *Siebenbürgens* Fürsten und die höchsten Würdenträger des Königreichs Ungarn sollten das Fürstentum für alle Zeiten als Teil der Ungarischen Heiligen Krone betrachten. APAFI erkannte so die Herrschaft des

ungarischen Königs an und nahm am Kampf teil. Gleichzeitig garantierte der Kaiser die staatliche Souveränität des Fürstentums, die Selbständigkeit seiner Regierung, die freie Fürstenwahl, die Religionsfreiheit und die Unverletzlichkeit aller kirchlichen und weltlichen Privilegien.

Nach der Rückeroberung von *Ofen* übernahm allerdings General CARAFFA (1646–1693) 1687 die Herrschaft im Land und führte ein militärisches Schreckensregiment ein. Als EMMERICH THÖKÖLY, ein lutherischer Adliger, mit Hilfe der Türken in *Siebenbürgen* eindrang, schlossen sich ihm scharenweise verbitterte und um die Unabhängigkeit des Fürstentums besorgte Landsleute an.

THÖKÖLY bestätigte die Verfassung des Landes, die Glaubensfreiheit der vier anerkannten Religionen, die freie Fürstenwahl und die Privilegien der drei Nationen. Im Jahre 1690 mußte er das Land wegen der Invasion der kaiserlichen Truppen verlassen.

1691 ließ LEOPOLD I., der sich vor den Türken fürchtete, ein Diplom ergehen, in welchem er die Autonomie des Fürstentums, seine Rechte und die Religionsfreiheit der vier anerkannten Konfessionen garantierte.

Im Jahre 1695 überfielen die Heere des Kaisers nocheinmal *Siebenbürgen*. Das Fürstentum verlor seine Souveränität und allmählich seine Autonomie. Die Versprechen des "*Diploma Leopoldinum*" wurden nur unzulänglich eingehalten. Infolgedessen ging in *Siebenbürgen* das relative Gleichgewicht zwischen der Religionen und zwischen den Nationen verloren. Schweres Unrecht sah man – zu Recht – vor allem darin, daß die Wiener Regierung, welche die Katholische Religion zur Staatsreligion erheben wollte, die Protestanten im Fürstentum benachteiligte, ja, ihnen sogar die Religionsfreiheit nicht zusichern wollte.

Wien mußte sich dann auch noch fast zwei Jahrhunderte mit den aufeinanderfolgenden Verschwörungen und Freiheitskriegen auseinandersetzen.

SCHLUSSREFLEXION

Primäre Absicht dieser Arbeit war die Entstehungsgeschichte und die ersten Schritte der religiösen Toleranz in *Siebenbürgen*. Für die Entwicklung des modernen Verständnisses des Rechtes auf Religionsfreiheit hat diese Episode nur eine relative Bedeutung, denn dieses kleine Land, das seine Unabhängigkeit nur mit großen Schwierigkeiten bewahren konnte, spielte keine führende Rolle in der damaligen Entwicklung Europas.

Allerdings ist für dieses osteuropäischen Fürstentum kennzeichnend, daß im 16. Jahrhundert keiner um seines Glaubens willen verfolgt wurde. Vier Konfessionen lebten friedlich miteinander. Auch wenn die griechisch-orthodoxe Religion nicht offiziell anerkannt war, durfte sie praktiziert werden.

Die Bedeutung dieser Toleranz kann man nur dann abschätzen, wenn man sie mit der Religionsfreiheit in den anderen Ländern Europas vergleicht.

In Spanien und in den italienischen Staaten, wurde die religiöse Dissidenz mit Verbannung bestraft und kompromißlos unterdrückt.

England war noch im 16. Jahrhundert sehr intolerant. In der Regierungszeit von MARIA TUDOR z.B. wurden 229 Menschen hingerichtet. Königin ELISABETH I. hatte 183 Menschen für ihren Glauben zum Tode verurteilt. Erst seit 1686 herrschte dort eine gewisse Toleranz.

Für die Situation in der Schweiz und in Deutschland war eine Kompromißlösung entscheidend. In der Schweiz seit 1531, in Deutschland seit dem Frieden von Augsburg 1555, wurde das Prinzip "*cuius regio, eius religio*" angenommen, nach dem die jeweilige Anerkennung nur für die Katholiken und die Lutheraner Geltung hatte. Die anderen Religionen waren von diesem Recht völlig ausgeschlossen.

Im Frankreich, waren alle Friedensversuche nach heftigen und durch politische Spannungen verschärften Auseinandersetzungen zwischen Calvinisten und Katholiken (Bartholomäus-Nacht 1572) vergeblich. Erst im *Edikt von Nantes (1598)* wurde den Hugenotten die freie Ausübung ihrer Religion gesetzlich gewährleistet.

Nur in Polen entwickelte sich eine mit der siebenbürgischen Situation vergleichbare Geschichte. Am 28. Januar 1573 schlossen sich die "Ecclesia maior" (Lutheraner, Calvinisten, Katholiken und der Böhmisches Bruderunität) und die "Ecclesia minor" (Antitrinitarier) zu einer *Konföderation* zusammen, was für beide Institutionen eine friedliche und tolerante Lösung bedeutete.

Jene Länder, in denen Eintracht und Toleranz in der Religionsfrage herrschten, kannten eine schnellere Entwicklung in Wirtschaft und Politik, wie das Beispiel *Siebenbürgens* zwischen 1606 und 1660 zeigt. Darum hätten die Konsequenzen der siebenbürgischen Toleranz in den anderen Lebensbereichen ein weiteres Kapitel verdient, aber ein solches Unternehmen wäre über den Anspruch dieser Studie hinausgegangen. Allerdings können sie hier kurz erwähnt werden.

Im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts übernahm die Hauptstadt des Fürstentums, *Weißenburg*, vom Hof von *Ofen* die führende Rolle im kulturellen Leben. Die Stadt *Klausenburg*, die während der religiösen Disputationen eine große Rolle spielte, wurde auch zu einem der bedeutendsten Kulturzentren Europas.

Der Einfluß fremder Kulturen, besonders der italienischen Renaissance, war in der Bauweise der neuen Burgen, Schlößer und Wohnungen sowie im Lebensstil des Fürstenhofes sichtbar.

Aus der ethnischen und religiösen Vielfarbigkeit, die für das Fürstentum charakteristisch war, und aus dem nationalen, typisch siebenbürgischen Selbstbewußtsein der Bürger ergab sich bald eine eigenständige Kultur.

Dieses nationale Selbstbewußtsein und die Reformation hatten eine starke Entwicklung der ungarischen Sprache und Literatur zur Folge.

Die Glaubensdisputationen, die viele Menschen im Land betrafen, ermöglichten die Veröffentlichung einer ganzen Reihe von Druckwerke. Im kleinen *Siebenbürgen* stieg damals die Zahl der Bücher auf ungefähr 100.000. Und während die theologischen Werken in Europa etwa 30% der Gesamtzahl repräsentierten, machten sie in *Siebenbürgen* 38% der veröffentlichten Druckwerke aus. Im 17. Jahrhundert gab es im Fürstentum 44 Drukereien, in denen über die Hälfte aller ungarischen Bücher gedruckt wurde.

Auch in der Schulbildung zeigte sich diese Blüte. Die Reformation gab Anlaß zur Gründung vieler Schulen. Unter IZABELLA und JOHANN SIGISMUND entstanden Kollegien in *Klausenburg, Neumarkt, Weißenburg, Straßburg* und *Székelyudvarhely*. Die unitarische Schule von *Klausenburg* hatte überall großes Ansehen. Für die Katholiken hatten die Jesuiten einige sehr gut geführte Kollegien gegründet.

Anfang des 17. Jahrhunderts wuchs die Zahl der studierenden Leibeigenen, nachdem ihr Recht von Fürsten GABRIEL BETHLEN gesetzlich gesichert wurde.

Im Jahr 1660 hatten alle Gemeinden der Sachsen eine Schule. Mit ihnen konnten nur die Seklergemeinden konkurrieren. Für die Rumänen gründete 1657 SUSANNA LORANTFFY, Frau des Fürsten GEORG RAKOCZY II., die erste Schule in *Fogarasch*.

Schon JOHANN SIGISMUND versuchte eine Hochschule zu gründen, was ihm aber nicht gelang. An der Akademie von König BATHORY in *Klausenburg* aber leiteten vier vollberechtigte Professoren das Lehrpersonal, die Zahl der Studenten betrug 130 und in der Bibliothek standen tausende Bücher zur Verfügung. Die von GABRIEL BETHLEN 1629 gegründete siebenbürgische Akademie ermöglichte mit ihrer theologischen, philosophischen und juristischen Fakultät vielen Studenten eine geistige und gesellschaftliche Entwicklung. Seit 1591 stieg sehr deutlich die Zahl der im Ausland studierenden Siebenbürgener. Zwischen 1631 und 1641 studierten 304 Studenten an den verschiedenen Universitäten Europas.

Die religiöse Toleranz machte die Lehrtätigkeit auch für ausländische Professoren attraktiv.

Als erster kam MARTIN OPITZ, einer der bedeutendsten deutschen Dichter seiner Zeit. Danach kamen drei Professoren von der Herborner Universität: der Enzyklopädikler JOHANN ALSTED, der Diplomat JOHANN BISTERFELD und LUDWIG PISCATOR. In *Siebenbürgen* fand auch ISAAC BASIRE, Theologe und Hofprediger von König KARL I. von England, eine neue Heimat. Sie alle waren wirklich große Wissenschaftler ihrer Zeit und brachten die europäische Kultur nach *Siebenbürgen*.

Diese für *Siebenbürgen* eine solche Blütezeit bringende Glaubensfreiheit wurde von allen späteren Fürsten anerkannt. Sie wußten, daß jene *concordia religionum*, welche als Konsequenz den Zugang zu allen politischen Ämtern, unabhängig von der Religion, implizierte eine für den Bestand und die Zukunft des Landes notwendige und unentbehrliche Grundlage darstellte. GABRIEL BETHLEN war am Ende seines Lebens davon überzeugt, daß die vier Konfessionen eine Konföderation bilden sollten, wie es die drei Nationen schon vor Jahrhunderten gemacht hatten.

Diese Ausgewogenheit und *Toleranz in Siebenbürgen* wurde nicht durch den Gegenmaßnahmen der katholischen Kirche, sondern durch die Politik der Habsburger ernsthaft gefährdet. In deren Folge kam es zu einem Tiefpunkt der religiösen Toleranz im Fürstentum. Damals hätten dessen Bürger es vorgezogen, unter der Herrschaft von Heiden zu leben, als ohne Religionsfreiheit unter den katholischen Habsburgern.

Aus dem geschichtlichen Kontext ist leicht verständlich, daß die erwähnte siebenbürgische Toleranz gleichwohl ihre Grenzen hatte, wie bereits oben dargelegt worden ist. Neben dem schon aufgeführten ist beispielhaft noch darauf hinzuweisen, daß erst im Jahr 1715 die katholische Hierarchie wieder von Staats wegen errichtet werden konnte; der Orthodoxie wurde erst 1790 die freie Religionsausübung offiziell zugesichert.

Es ist augenscheinlich, daß die Erfahrungen des Fürstentums in Bezug auf die religiöse Toleranz vor dem historischen Horizont der damaligen geistigen Lage zu deuten sind, d. h., man muß sich davor hüten, Wertmaßstäbe, Normen und Erkenntniskriterien der Neuesten Zeit zur Interpretation unkritisch heranzuziehen. Beachtet man dies, kommt man nicht umhin, festzustellen, daß in *Siebenbürgen* in jenen Jahren in geradezu paradigmatischer Weise ein *modus vivendi*, ein friedliches Zusammenleben ohne Abgrenzung, gefunden wurde.

Rückblickend ist festzustellen, daß trotz aller Unzulänglichkeiten und Verstöße gegen diese mehr oder weniger friedliche Koexistenz eigentlich doch zu einem gültigen Vorbild für die kommenden Generationen worden ist.

Für die damalige Zeit bedeutete dies nicht wenig. Ja, in gewisser Weise war es sogar ein beachtenswerter Anfang der heutigen, modernen Toleranz, eine zur Hoffnung berechtigende Suche nach einem neuen Weg, ein Modell und Beispiel dafür, daß diese Form des Zusammenlebens keine Utopie ist, sondern in die Tat umgesetzt werden kann.

Die *siebenbürgische Toleranz* war also ein hoffnungsvoller erster Schritt auf jenem Weg, der auch heute für uns einen Anspruch darstellt, dem wir nie ganz erfüllen können.

Ostnamenverzeichnis

Ungarisch	Deutsch	Rumänisch
Alvinc		Vintu de Jos
Beszterce	Bistritz	Bistrita
Brassó	Kronstadt	Brasov
Buda	Ofen	
Debrecen	Debrezin	
Dés	Desch	Dej
Déva	Diemrich	Deva
Eger	Erlau	
Enyed	Straßburg	Aiud
Erdöd	Erdeed	Ardud
Esztergom	Gran	
Fehéregyháza		Albesti
Felgyógy		Geoagiu de Sus
Fogaras	Fogarasch	Fagaras

Gönc	Güntz	
Gyulafehérvár	Weißburh/Karlsburg	Alba Julia
Karánsebes	Karansebesch	Caransebes
Kassa	Kaschau	
Kápolna		Capilna
Kolozsmonostor	Appesdorf	Cluj-Manastur
Kolozsvár	Klausenburg	Cluj-Napoca
Lámkerék		Lancram
Lippa	Lippa	Lipova
Lugos	Lugosch	Lugoj
Marosvásárhely	Neumarkt	Tirgu Mures
Medgyes	Mediasch	Medias
Mikháza		Calugareni
Nagybánya	Frauenbach	Baia Mare
Nagydisznód	Heltau	Cisnadie
Nagyvárad	Großwardein	Oradea
Nyitra	Neutra	
Pécs	Fünfkirchen	
Pozsony	Preßburg	
Révkolostor		Vad
Segesvár	Schäßburg	Sighisoara
Szatmár	Sathmar	Satu-Mare
Szeben	Hermannstadt	Sibiu
Szászrégen	Sächsisch Reen	Reghin
Szászsebes	Mühlbach	Sebes
Szászváros	Broos	Orastie
Szilágysomlyó		Simleul Silvaniei
Temesvár	Temeschwar	Timisoara
Torda	Thorenburg	Turda
Tövis	Dreikirchen	Teius

IMRE TEMPFLI

ONE COUNTRY – FOUR RELIGIONS

As noted in the introductory part of the present publication, this paper is an extract from a major licenciate paper published by the Ecclesiastical Faculty of the Papal Gregoriana University in Rome in 1993. The paper is not intended to say the final word in the much debated historical chapter, nor is it aimed at expressing a final judgement regarding tolerance in Transylvania. All it sets as its objective is to briefly present the emergence and history of the unprecedented

religious tolerance at hand, and also to name and present the major representatives and theoreticians of the tolerance in Transylvania.

The first chapter describes the political situation in Erdély between the Mohács Disaster and the death of Queen Isabel (1526-1559), followed by a presentation of the religious situation of the Principality and the various denominations emerging one after the other. Chapter two is the backbone of the work and it may be of interest for further research. It opens with the emergence of tolerance in Transylvania, lists its underlying reasons and confines, and ends with an account of its full expression.

Tolerance in itself is not a new notion. It originates in the beginning of the New Age, at a time when conscience and superiority, as well as religion and social order appeared to be in sharp contradiction. It was the much-favored notion of the ever emerging religious trends, and by and by it entered everyone's vocabulary, - with differing content, of course. Tolerance proper found its way only in states where the emperor made freedom of worship possible. And tolerance in the real sense of the word could prevail in the Transylvanian Principality alone because only there did the political, social, and religious circumstances precipitating tolerance prevail.

From a political point of view, Transylvania as a geographical unit had for a long time had a unique status within the Hungarian Kingdom. Until Mohács, the Hungarian king ruled Transylvania through a local dominator named the 'vajda' who had exercised considerable power over the territory. Following the rout in Mohács leading to the collapse and falling to parts of Hungary, Transylvania quickly developed into an independent principality. Although it paid taxes to the Turks, its orders and elected Principal could almost always find a balance between Vienna and Constantinople. For Transylvania, a small state highly praising its independence, settling all internal religious conflicts was of utmost importance both in the eyes of its crowned sovereign and the leading orders. Afterwards, this political dependence appeared to be one of the conditions in favor of the Transylvanian tolerance.

In the field of religion, the price for this internal political harmony was that the emperor was forced to ensure full freedom of conscience for his inferiors, especially because they had their seats in the parliament and had their votes - among other questions - in religious acts.

Principal Zsigmond János (1540-1571) also played an important role in the development of tolerance in Transylvania. He gave high estimate to religious polemy and his renaissance court providing a background for Hungarian culture did not receive due attention for a long time. He was the first to state that he wished "the Word of God were freely delivered everywhere in his empire and no one would be punished for his confession" and also the Word could be listened to by everyone in his mother tongue. And he was not the only one to think this way. His chancellor, Mihály Csáky, and two outstanding representatives of the Unitarian School in Kolozsvár, Johann Sommer and Jakobus Paleologus, the leading theoreticians of Transylvanian tolerance, contributed to deepening his understanding in this field.

Of course, Transylvanian tolerance also had its shortcomings. The small "empire" in which views, thoughts and religious trends could be so diverse, was threatened, due to the high degree of freedom, by the danger of falling apart. As for religion, the principality was incapable of handling the much hated papistry or the Sabbatarians, the eternal enemy adhering in their views to the Turks. The excessive fever of reformation involved the conversion of Romanians. The real creator of tolerance in Transylvania and the father of a tolerant religious policy is the catholic István Báthory. His successors on the Transylvanian throne followed his ideas that have preserved their relevance to date. It was Báthory who extended tolerance to all his inferiors regardless of ethnic or religious adherence. He was convinced that "God reserved three things for himself: the creation out of nothing, the knowledge of the future, and the power over conscience." And when he became king of Poland and was urged by Nuncio Caligari to take more definite actions against heretics, he said: "I am king of peoples, not of conscience".

Chapter 3 describes the history of Transylvanian tolerance up to the Kuruts-Labants times (period of the insurrection - pro-Hungarian vs. pro-Habsburg opposition), with special attention paid to presenting this religious tolerance based on written evidence. *Approbatæ Constitutiones* is captivating even today (350 years later) by providing common-sense and practical guidelines for the peaceful coexistence of religions.

MOLNÁR ANTAL

AZ UDVARHELYI JEZSUITA MISSIO SICULICA KEZDETEI
AZ 1650-ES ÉVEKBEN

A koraujkori erdélyi művelődéstörténet számos fehér foltja közül az egyik a katolikus egyház helyzetének és kulturális hatásainak története. Néhány alaposan feldolgozott problémán kívül általában még az alapkérdések is tisztázatlanok. Írásunkban a kérdéskör egy apró, eddig szinte teljesen ismeretlen részletét próbáljuk meg feltárni. Az udvarhelyi jezsuita misszió és kisgimnázium második megalapításának (1651) történetét annál is aktuálisabb bemutatni, mivel az első alapítás (1593) négy századik évfordulójára megjelent két kitűnő munkából erre az időszakra kevés információt találunk.¹ A Székelyföld kultúrtörténetével kapcsolatos új adatok ismertetése mellett igyekeztünk a jezsuita misszió első tíz évét az erdélyi katolicizmus fejlődésének egészébe beleágyazni. Ez teszi lehetővé, hogy egy részletproblémának tűnő kérdés kapcsán a táj koraujkori katolikus egyháztörténetének szinte minden lényeges eleme szóba kerülhet.

A KATOLIKUSOK A XVII. SZÁZADI ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN.

A XVII. században Európa történetének egyik legfontosabb tényezője a katolikus megújulás. A protestáns reformáció és trienti reform, illetve az ezeket megvalósító egyháziak és világiak újkori kultúraformáló erejére a mai történetírás igen nagy hangsúlyt fektet. A koraujkori kultúra e két fontos alakító tényezője közül valamelyik (sok esetben mindkettő egyszerre) Európa valamennyi területén több-kevesebb intenzitással jelen volt és hatott.² Erdély területén egyértelmű a protestáns dominancia: a szász lakosság az evangélikus, a magyar a református és az unitárius felekezet tagja volt. (A román görögkeletiekről most nem szólunk). Katolikusok nagyobb tömbben (mintegy negyvenezren) a Székelyföldön éltek. Csíkszék lakossága teljes egészében katolikus maradt, de jelentős számban voltak katolikusok Háromszékben (elsősor-

- 1 Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete. Bukarest, 1993. pp. 34–36. Albert Dávid: 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium. Székelyudvarhely, 1993. pp. 13.20.
- 2 Lásd erre vonatkozóan : Jean Delumeau: Le catholicisme entre Luther et Voltaire. Nouvelle Clio 30. bis. Paris 1985. Itt igen bőséges európai szakirodalom található.

ban Kézdiszéken), illetve Udvarhelyszéken és kisebb arányban Maroszállón. Ezenkívül néhány városban (pl. Kolozsvár, Gyulafehérvár, Torda és vidéke, az ekkor Erdélyhez tartozó Várad, illetve Karánsebes stb.) és egy-két kisebb településen (elsősorban a katolikus nemesek birtokain) volt katolikus népesség.

Az erdélyi protestáns rendek a XVII. századi országgyűléseken megpróbálták a katolikusok vallásgyakorlatát minél szűkebb keretek közé szorítani. Az országgyűlési határozatokat pedig, amelyek például a katolikus püspökök és a jezsuiták kitiltásáról, egyes településeken a katolikus hitélet beszüntetéséről intézkedtek, a fejedelmek egyéni vérmérsékletüknek, protestáns küldetésstudatuknak és az erőviszonyoknak, tehát az erdélyi katolikus főurak súlyának és Erdélynek a Habsburgokhoz fűződő viszonyának megfelelően igyekeztek végrehajtani.³

A XVII. század folyamán Erdélynek rezideáló katolikus püspöke nem volt. Náprágyi Demeter elűzése (1601) után a király által kinevezett és a pápa által meg nem erősített, tehát úgynevezett választott püspökök egy kivétellel nem jöttek soha Erdélybe.⁴ A püspök tartós hiánya az egyház szétzüllésének legbiztosabb útja, ezt csak némiképpen ellensúlyozta az az egyházjogilag egyébként abszurd intézkedés, hogy a fejedelmek Bethlentől kezdve (1618) vikáriusokat neveztek ki, akik püspöki joghatósággal kormányozták az egyházmegyét. A püspököt azonban ez az intézmény – nem lévén joga bizonyos egyházi ténykedésekhez és nem bírván semmilyen vagyonnal – nem pótolhatta. A helyi hierarchiában a vikárius alatt az egyes székely székeknek a helyi papság által választott főesperesei álltak, akiknek a világi papok, licenciátusok és hívek egyházfegyelmi téren való felügyelete volt a feladata.⁵

Megfelelő papképzés és egyházi hierarchia híján az erdélyi világi papság zöme csekély tudással rendelkezett és házasságban élt. Ez az állapot teljesen a későközépkori vidéki viszonyokat jellemezte, a katolikus reform – a királyi országrészben is – már a XVI. század közepétől óriási erőfeszítéseket tett egy jól képzett, példás életű és természetesen coelebs papság kialakítására, hiszen a katolikus reformot csak egy megfelelő szintű klérussal lehetett végrehajtani.

-
- 3 A XVI-XVII. századi erdélyi katolikus egyház történetéről összefoglalóan: Boros Fortunát: A protestáns fejedelmek kora. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. pp.61-82. Bíró Vencel: A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején. (1579-1588-ig) In: Az Erdélyi Róm. Kath. Státus kegyesrendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgimnáziumának Értesítője az 1913-1914. tanévről. Kolozsvár, 1914. pp. 3-25. uő: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. Az Erdélyi Katolikus Akadémia Felolvasásai I.osztály. 1. sz. Cluj-Kolozsvár, 1929.(továbbiakban:Bíró 1929.)
 - 4 Az erdélyi választott püspökök életrajzai: Temesváry János: Erdély választott püspökei (1618-1695) I-II. Szamosújvár, 1913-1914. A püspöki szék betöltése körüli vitákra: Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel. III. kötet(1526-1689). Budapest, 1903. pp. 346-352. Galla Ferenc: Simándi István vál. erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Notter Antal emlékkönyv. Budapest, 1941. pp. 561-587. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. Erdélyi Tudományos Füzetek 172. sz. Kolozsvár, 1944.
 - 5 Az erdélyi vikáriusság intézményére összefoglalóan: Bíró 1929 pp. 17-21. Az egyes vikáriusokra: Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok I. Kolozsvárt, 1860. pp. 332-356. (továbbiakban Veszely 1860.)

Az erdélyi helyzet legneuralgikusabb pontja tehát éppen a papság csekély száma és igen alacsony szellemi-erkölcsi színvonala volt. Ezzel a gárdával ugyanis a Tridentinum szellemének bevezetéséről szó sem lehetett – ugyanakkor nélkülük a székely katolikus falvak jó része protestáns prédikátort hívott volna. A székely ágyas papokkal mind a csekély számú coelebs világi pap, mind a ferences és jezsuita szerzetesek sokszor konfrontálódtak, és ilyenkor a fejedelm mindig a concubinatusban élők pártján avatkozott be a vitába. Hasonlóképpen szükségmegoldásnak számítottak a licenciátusok, akik mint világi emberek a paphiány miatt az egyes plébániákat vezették: az evangélium felolvasása, temetés és keresztelés – tevékenységük csupán a legegyszerűbb vallási igények kielégítésére szorítkozott.⁶

Ilyen körülmények között már a XVI. század végétől kezdve a katolikus nemesség (a Balásffy, Erdélyi, Haller, Jósika, Kornis, Kovacsóczy, Lázár, Mikses, Petki, Tholdalagi stb családok tagjai) fokozottan kivette a részét az egyházi ügyek intézésében. Elsősorban egyházfegyelmi, anyagi természetű kérdésekben, illetve az egyház jogainak megvédésében fejtettek ki igen fontos tevékenységet. A papság és a katolikus országgyűlési nemesség együttesét 1640-től kezdve hívják Status Catholicusnak (a későbbi Erdélyi római katolikus Status), amikor is megkapták I.Rákóczi Györgytől a vikárius jelölésének jogát.⁷

A protestantizmus szorításában élő erdélyi katolikus egyház helyzete a világmissziók szervezésével foglalkozó pápai hivatal, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide érdeklődését alapítása (1622) után rögtön felkeltette. Az egyetlen folyamatosan működő, a székelység vallási életében rendkívüli szerepet betöltő szerzetesi intézmény, a magyarországi szalvatoriánus ferences rendtartományhoz tartozó csíksomlyói kolostor a XVII. század elejére komoly válságba került. Az erdélyi katolikusok szempontjából kulcsfontosságú kolostorba a Kongregáció először kapucinusokat akart telepíteni,⁸ majd a felső-magyarországi minorita missziós prefektúra alapításával egyidőben erdélyi minorita missziósprefektusokat is nevezett ki, akik azonban nem jutottak be Erdélybe.⁹ Az erdélyi katolikus főurak ösztönzésére mind a szalvatoriánus provinciából érkeztek új rendtagok, mind pedig a bosnyák provinciális küldött négy ferencset. Ez utóbbiak Mikházán építettek maguknak kolostort, s legkiválóbbjukat, Szalainai Istvánt a Kongregáció 1636-ban az erdélyi misszió prefektusává nevezte ki. Tisztségét kisebb megszakítással haláláig (1653) viselte. 1654-ben rendelte utódjául a Propaganda Kongregáció Domokos Kázmért. Az erdélyi ferences custodia 1640-ben lett önálló négy kolostorral, amelyek közül

6 Lásd a 3. jegyzetben említett munkákat.

7 A katolikus státus történetének legalaposabb összefoglalása: Bochkor Mihály: Az erdélyi katolikus autonómia. Kolozsvár, 1911. Lásd még: Boga Alajos: Az Erdélyi Róm. Kath. Státus multja és jelene. Cluj, 1923.

8 Galla Ferenc: A csíksomlyói ferencendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV. Budapest, 1934. pp.283–302.

9 Molnár Antal: Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon. A kora újkori magyarországi missziók elméleti alapvetésének és tevékenységi formáinak történetéhez. In: Aetas 1992/3. pp. 49–50.

azonban csak a csiksomlyói és a mikházi működését engedélyezte a fejedelem. A missziós prefektúra megalapítása és az őrség önállósodása, a fejedelem viszonylagos jóindulata és az új erők munkába állása a század közepére megteremtette a feltételeket a ferencesek működésének felíveléséhez. A reményeket a barátok szépen igazolták: kiterjedt lelkipásztori tevékenység, iskola Csiksomlyón és Mikházán, új templomok építése – lassú, de biztos expanzió kezdetei. Sajnálatosan zavarja meg a megindult munkát Szalinai halála után a magyar és bosnyák rendtagok között kirobbant ellentét.¹⁰

Az erdélyi katolicizmusnak a ferencesek mellett meghatározó és alakító tényezője a jezsuita rend. A katolikus megújulás – túlzás nélkül állítható – leghatékonyabb képviselőit 1579-ben Báthory István fejedelem és lengyel király hívta be Erdélybe, Kolozsmonostorra. 1581-ben Kolozsvárott megalapította a jezsuita akadémiát, amelynek néhány éves működése a XVI. század végi erdélyi művelődéstörténet kiemelkedő eseménye, hiszen a távoli kis ország e városában a korabeli Európa legmagasabb színvonalú iskolai rendszere, az egységes jezsuita oktatás és nevelés valósult meg. Kolozsvár mellett Gyulafehérvárott, Váradon és Udvarhelyen is működött a rend. Az 1588-as erdélyi országgyűlés a jezsuitákat kiutasította, azonban lassú visszaszívárgás után 1595-től hivatalosan is újra dolgozhattak Erdélyben. 1603-ban a kolozsvári kollégium feldúlása, majd az 1606-os fejedelmi és 1607-es országgyűlési kitiltás egy évtizedre megszakítja a jezsuiták erdélyi működését.¹¹ A folyamatos jezsuita jelenlét azonban nem szűnt meg: a kiűzés után Erdélyben találjuk Forró Györgyöt, majd Ladó Bálintot. 1618-ban pedig Bethlen engedelmével újra megjelentek a szerzetesek Gyulafehérvárott, 1623-ban Kolozsmonostoron és 1626-ban Karánsebesen. Valamennyi helyen iskolát is nyitottak és a csekély létszámú missziók a külföldi katolikus tanintézetektől eltiltott erdélyi katolikus ifjúság képzésének központjaivá váltak. A monostori iskolában humaniorákat is tanítottak, s a gimnázium mellett konviktust alapítottak. A XVII. század közepén az iskolának száz diákja, a konviktusnak 16 lakója volt. Az oktatás és nevelés mellett rendszeres lelkipásztori tevékenységet folytattak a városokban és környékükön, s számuk az 1640-es években már 10–12 fő körül mozgott. Ekkorra a csendes és szívós munka meghozta gyümölcsét: az erdélyi misszió megerősödve terjeszkedni is képes. 1645-ben megalakult Beke Pál vezetésével

10 Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek. Cluj-Kolozsvár, 1927. pp.72–92. György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930.pp. Az erdélyi obszerváns ferences missziós prefektúra történetét Galla Ferenc írta meg a Sacra Congregatio de Propaganda Fide levéltárának anyaga alapján: Ferences és minorita apostoli missziók Erdélyben a fejedelemség és a katolikus restauráció idején. Kézirat a Magyar Országos Levéltárban. (Továbbiakban: Galla kzt.) A XVII. századi erdélyi ferencesség egyik legfontosabb forrása nemrég látott napvilágot: Madas Edit-Szovák Kornél: Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kuszatódia története. Kájoni János kézírata 1684. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 31. Szeged, 1991.

11 A jezsuiták XVI. század végi erdélyi működéséről komoly forráskiadványok és szakirodalom áll rendelkezésre. Az események új és tömör összefoglalása a vonatkozó irodalom felsorolásával: Jakó Zsigmond: Négy évszázad a művelődés szolgálatában. In: Korunk 38. 1979. pp.545–555.

a moldvai misszió Jasiban, s 1650-ben megérkezett Udvarhelyre 50 év után az első jezsuita: Sámbar Mátyás.¹²

A JEZSUITÁK UDVARHELYI MEGTELEPEDÉSE

Udvarhely egyháztörténete bizonyos tekintetben modell értékű a székely katolicizmus és általában az erdélyi egyházak XVII. századi sorsa szempontjából. Az általunk vizsgált tíz év folyamán a „székely anyavárosban” és vidékén az erdélyi katolicizmus XVII. századi történetének szinte valamennyi problémája – legalább jelzésszerűen – előfordul. Udvarhelyszék lakossága erősen megoszlott a három felekezet (katolikus, református, unitárius) között. A vidék túnyomóan protestáns volt, Udvarhely és tágabb környezete azonban a székely katolicizmus nyugati hadállását képezte. A város nem túlnyomó, de mértékadó katolikus többséggel rendelkezett. Katolikus plébániákról vagy kisebb közösségekről tudunk a XVII. században Atyhán, Bethlenfalván, Korondon, Lengyelfalván, Lövétén, Máréfalván, Oroszhegyen, Szentkirályon, Szentléleken, Szenttamáson és a hozzátartozó filiákon (Fancsal, Kadicsfalva, Tibold, Ülke), Szombatfalván, Vágáson és Zetelakán.¹³ A felsorolt falvak Udvarhely közvetlen környezetében, illetve tőle északra-északnyugatra helyezkednek el. A többi községben reformátusok, unitáriusok, illetve a szék nyugati részén szombatosok éltek. A felekezeti sokszínűség miatt ezen a vidéken állandó volt a vallási ügyekben való torzszalkodás. Udvarhelyen a XVII. században a katolikusok és a reformátusok folytattak elkeseredett küzdelmet, és ez a környékbeli falvakba is tovább gyűrűzött. A szék nyugati részén, elsősorban Székelykeresztúron és környékén a református és unitárius felekezetek harcának lehetünk tanúi. A vita a többségi felekezetnek járó jogokért, tehát a templomért, plébá-

12 Ladislaus Lukács: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I. II.* (1601–1640). Romae 1982. pp. 97. 100. 113. 125. 137. 195. 212. 225. 260. 274–275. 292. 300. 311–312. 324. 338. 353. 371. 389–390. 408. 427. 446. 463–464. 481. 504. 521. U.a. III. (1641–1665) Romae 1990. pp. 14–15. 36–37. 65. 106–107. 142. 162. 189. 215. 241. 271. 299. stb. (Továbbiakban: *Catalogi II./III.*) Velics László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából II.* Bp, 1913.p.31. A monostori konviktusra és iskolára: Palkovich Márton nagyszombati rektor jelentése az 1651-es erdélyi vizitációjáról. Archivum Romanum Societatis Jesu (továbbiakban: ARSI) Austria (továbbiakban: Aust.) vol.224. ff.76–77. Az ARSI anyagát a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának Könyvtárában levő másolatokból használtam. Itt szeretnék köszönetet mondani Lukács László jezsuita történésznek munkám során nyújtott segítségéért. A századközép erdélyi jezsuita működésére lásd még a 23. jegyzetben idézett Milley-jelentéseket és Bíró Vencel: *A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében.* Erdélyi Tudományos Füzetek 35. sz. Cluj-Kolozsvár, 1931. A Beke-féle moldvai misszióra (1645–1651) igen sok adat: Benda Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706.* I. Bp, 1989, pp.268–420. II. Bp, 1989, pp.459–508. passim. Lásd még az ott hivatkozott román szakirodalmat és forráskiadványokat, illetve: Bonaventura Morariu: *La Missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–1650.* Roma, 1962. pp. 66–71.

13 Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato 1882. Albae-Carolinae, 1882, pp. 175–193. Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék.* Erdélyi Tudományos Füzetek 201. Kolozsvár, 1947. pp. 37–39. (Továbbiakban: Juhász 1947.) Veszely 1860. p.433. Galla kzt.p.78.

niáért és tartozékaikért folyt. Az 1615-ös országgyűlés után a kisebbségben maradt felekezet számára lehetővé vált, hogy az egész közösség teherviselésével új templomot építhessen magának és papot fogadhasson, így saját keretei között élhesse vallási életét.¹⁴

Udvarhely történetén a XVI-XVII.században végigvonul a katolikus és református lakosság küzdelme. Mivel az erőviszonyok majdnem egyformák, ugyanakkor a város mindkét felekezet számára kulcsfontosságú, a harc egész Erdély viszonylatában rendkívül keménynek és tartósnak tűnik.

A város lakosságának zöme a XVI. század derekán lett protestánssá, s a szentmiklóshegyi plébániatemplomot a két felekezet minden bizonnal az 1563-as tordai országgyűlés határozata után felváltva használta.¹⁵ A két felekezet számarányában és erőviszonyaiban a század végén súlyponteltolódás következik be Mindszenti Benedek katolikus várkapitány és udvarhelyszéki főkirálybíró, illetve az általa Udvarhelyre hívott jezsuiták tevékenységének következtében. 1592 decemberében érkezett Moldvából Udvarhelyre P.Mediomontanus János, aki a fegyverraktárként szolgáló vártemplomot helyrehozta és a katolikus hitélet helyi közponjává alakította ki. 1593-ban Vásárhelyi Gergely váltotta fel, aki iskolát nyitott mintegy száz diákkal, 1594-ben a katolikusok számára visszaszerezte a Szent Miklós plébániatemplomot és több, mint kétezer protestánst térített meg, közöttük hat lelképásztort is. Emberhiány miatt a jezsuiták Vásárhelyit 1595-ben visszahívták Udvarhelyről, és a plébániát világi papra bízta.¹⁶ Az 1590-es évek jezsuita lelképásztorkodása következtében kialakult számbeli többséget a katolikusok mindvégig megőrizték.

A XVII. század első éveit a katolikusok számára nem sok jót tartogattak: 1610-ben országgyűlési határozat tiltotta ki a városból és a székből a katolikus papokat. 1612-ben Némethy Gergely várkapitány segítségével a reformátusok elfoglalták a plébániatemplomot, és a katolikusok némi ellenállását tapasztalva Báthori Gábor 1613 februárjában megparancsolta, hogy az udvarhelyi katolikus papot űzzék el, és helyette prédikátort hívjanak.¹⁷ A katolikusok helyzete Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin intézkedései folytán fokozatosan javult: a fejedelem először a paptartást engedélyezte (1613), később a romos vártemplomot adta át nekik, amelyet azonban nem fogadtak el. Ezután a piactéren akartak kápolnát építeni, amit viszont a fejedelem nem engedélyezett. Végül az tűnt a megoldásnak, hogy a város katolikusai a közeli Bethlenfalvára jártak át, és az ottani pap pedig bejöhett Udvarhelyre keresztelni és temetni, viszont a városban való misézést, prédikálást, esketést és gyóntatást a fejedelem megtiltotta (1624, 1628). Mivel a katolikusok a plébániatemplom elvesztésébe nem nyugodtak bele, Brandenburgi Katalin 1630-ban a vitát úgy

14 Juhász 1947. pp.35.39–42.

15 Juhász 1947. p.30.

16 Ladislaus Lukács: Monumenta Antiquae Hungaricae III. 1587–1592. (Monumenta Historica Societatis Jesu 121.) Romae, 1981, pp.849.872. U.a. IV. 1593–1600. (MHSI 131.) Romae, 1987. pp. 30. 120. 189.

17 Juhász 1947.p.34. Veszely 1860 p. 383. Jakab Elek-Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időkől 1849-ig. Bp, 1901. pp. 328–329.

zárta le, hogy a két felekezetet közös költségen való templomépítésre kötelezte. A templom felépítéséig a plébániatemplomot lezárták és a két felekezet a várban kapott egy-egy „palotát” a vallásgyakorlathoz.¹⁸ A fejedelemnő által kiküldött bizottság még abban az évben „megszámlálást” tartott a városban, és mivel a katolikusok száma volt a nagyobb, így nekik ígérték a plébániatemplomot, míg a felépítendő templom a reformátusoké lesz. A szoros küzdelmet jól jellemzi az az Orbán Balázs által feljegyzett néphagyomány, hogy a katolikusok száma csak egy vak cigánnyal „ment többre”.¹⁹

Az új templom három év alatt készült el, s 1633 júniusában történt meg az átadás és a plébániai javak megosztása. Az 1633. június 27-i egyezség (noha ezt 1666-ban és 1687-ben még kettő követi) jó három évtizedre a két felekezet közötti viszony törvényes szabályozása volt. A felek számára a fejedelem által kiküldött bizottság többek között előírta, hogy egymás templomára, plébániaházára és iskolájára igényt ne támasszanak, a javak felett osztozzanak meg, egymástól pénzbeli szolgáltatást ne követeljenek, egymás templomára pedig „ne hajigáljanak, se kiáltsanak”. Az ebben vétőkre 12 forint bírságot szabtak ki, a gyerekeknek pedig „igen jó megpricskelést” helyeztek kilátásba.²⁰ Az elkeseredett felekezeti villongások következtében az udvarhelyi katolikusok állhatatossága a protestáns többségű országban közmondásszerűvé vált: udvarhelyiensis durae cervicis papistae sunt – az udvarhelyiek kemény nyakú papisták.²¹ A katolikus és református egyházközség szétválásával, az önálló katolikus plébánia megalakulásával megteremtődtek azok a jogi és anyagi feltételek, amelyek alapján az udvarhelyi katolikus megújulás elindulhatott.

A jezsuiták a székelyföldi letelepedést a XVI. század végétől kezdve feladatuknak tartották, s csak az eléjük tornyosuló akadályok gátolták meg őket ennek megvalósításában. A legnagyobb gond a munkaerőhiány volt, ezért kellett 1595-ben Vásárhelyi Gergelyt is elhívni Udvarhelyről. A helyi viszonyok közül leginkább a házas papok és licenciátusok fenyegető ellenállása, illetve a ferencesek missziós munkájának jelenléte jelentették a jezsuiták letelepedésének akadályát. Ennek ellenére az erdélyi rendtagok soha nem mondtak le a székelyekről: elsősorban Szini István járt rendszeresen a Székelyföldre prédikálni, gyóntatni, tanítani.²²

A megletelepedésre leginkább alkalmasnak Udvarhely látszott, ezért ezt választották már 1592-ben is. Egyrészt ez volt a legjelentősebb város a Székelyföldön, ahol iskolát lehetett nyitni a székely ifjúság számára, s innen kiindulva a környék falvainak pasztorációja is megoldható volt. Másrészt a ferencesek is nehezen érték el, amit a ritkán megjelenő ferences páterek és az állandó

18 Veszely 1860.pp.394–401

19 Zayzon Ferenc: A székely-udvarhelyi evang. reform. egyházközség története megalakulásától 1780-ig. Székely-Udvarhely, 1893.p.27. (Továbbiakban: Zayzon 1893.) Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból. I. Udvarhelyszék. Pest, 1868.p.50.

20 Veszely 1860.pp.405–408. Zayzon 1893.pp.84–91.

21 Az 56. jegyzetben ismertetett forrás p.32.

22 A missziós utakról írott beszámolók: Balázs Mihály, Fricsey Ádám, Lukács László, Monok István: Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I/2. 1617–1625.Szeged,1990. pp. 265–269. 346. 354–355. 418–420. 429–433. 437–438.

paphiány is jeleznek. Udvarhelyszéken ugyanakkor elsősorban licenciátusok működtek, ellentétben Háromszékkal, ahol a házas papok nagy száma és erőszakossága miatt a letelepedés szinte lehetetlen lett volna. A komoly tervezés az erdélyi misszió fénykorában, 1648 körül indult meg, s elsősorban Milley István nevéhez fűződik.²³ A jezsuiták hatékonyságának egyik oka kétségtelesen az alapos és körültekintő szervezés volt. Egy-egy új alapítást mindig komoly tájékozódás, az előjárókkal való levelezés, az anyagi és egyéb viszonyok, lehetőségek pontos felmérése előzött meg.²⁴ Ugyanezt az alaposságot tapasztaljuk az udvarhelyi misszió megalapításánál is. Milley 1648-ban hívja fel először a figyelmet a Székelyföldre, mint erős katolikus bázisra. 1649-ben elgondolásait részletesen is kifejti: A székelyek buzgó vallásos nép, de igen tudatlan, ezért a Székelyföld a jezsuiták számára igen kiváló missziósterép lenne. A pünkösdi somlyói búcsún szónokoló jezsuitát is nagyon marasztalták. Különösen Udvarhely alkalmas a letelepedésre, ugyanis itt a gyulafehérvárinál virágzóbb iskolát nyithatnának a székely fiatalok számára, akiknek tudásszomja Milley szerint nagyobb, mint az erdélyi ifjúságé. A páter kigondolta a letelepedés módját is, ugyanis a protestánsok miatt óvatosnak kellett lenni. Egy páter tartózkodna állandó jelleggel a városban, mint világi plébános, a társa pedig egy közeli faluban élne. A plébánia mellett iskola működne grammatikai osztállyal, a jobbakat humaniorákra Monostorra lehet küldeni. A polgárok megígérték, hogy a plébánosnak és tanítónak járó bért megadják, emellett alamizsnából élnének. Ha a tervek nem sikerülnek, a szentléleki plébánián való megtelepedéssel is kezdenek a székelyföldi behatolást. Beszámolójának végén Milley úgy látja, hogy már az elején rosszul tették, hogy nem mentek a székelyek közé.²⁵ A tervekről tájékoztatták a jezsuita generálist is, aki helyeselte a székelyföldi terjeszkedést, ugyanakkor körültekintésre intett, nehogy később a megkezdett munkát ott kelljen hagyni.²⁶

1649 végén kezdődtek meg a tárgyalások az udvarhelyi katolikus plébános-sal és a város katolikuságának vezetőivel a jezsuiták letelepüléséről – persze a legnagyobb titoktartás mellett.²⁷ A székely katolikus egyházközségek szervezete elég sajátos jelleggel bírt. Az egyházközségek, úgynevezett megyék – a faluközösség mellett, más céllal, de hasonló törvényhozó, öngazgató jelleggel – mind a protestáns, mind a katolikus székely falvakban jelen voltak. Endes

23 Milley személyére lásd Catalogi II. p.678. 1648-ban jött Erdélybe és 1649-től 1653-ig, ki-üzésig ő a misszió vezetője. 1648–1653 közötti évekből értékes jelentései maradtak fenn, amelyek beszámolnak az erdélyi misszió tevékenységéről és lehetőségeiről. Ezeket az írásait a bécsi Nationalbibliothek Cod.7573. jelzetű kéziratos kötetében őrizték, amelyet később a Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának adtak át (jelenlegi jelzete G 522). A jelentéseket a még Bécsben őrzött kéziratból publikálták: Szilágyi Sándor (szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE) XV. Bp, 1892.pp.477–574. Az 1649-es jelentést az ARSI-ban őrzött egykorú névtelen másolathól kiadta Benda Kálmán-Kenez Győző: Jezsuita jelentés az erdélyi egyházi helyzetről. 1650. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI. Bp, 1989. pp. 210–232. Ők Helesfői Andrásnak tulajdonítják a beszámolót.

24 Epitome Institutii Societati Jesu additis praecipuis praescriptis ex jure communi regularium. Romae 1943 nrr.828–834

25 EOE XV.pp.490. 494–495.

26 ARSI Aust.vol.6.ff. 48v.–49r.

27 EOE XV. p.495.

Miklós a katolikus plébániai önkormányzatokat későközépkori eredetűeknek, a székely jogfejlődés eredményének tartja, és kizárja a reformáció hatását. Imreh István a protestáns felekezetekhez hasonlóan mondja a katolikus egyházközségek berendezkedését. Valószínűleg sem a székely jog, sem pedig a katolikus egyház XVI-XVII. századi erdélyi helyzetének következményeit nem lehet kizárni a katolikus megyék eredetének vizsgálatából. Egy-egy megye élén választott megyebírák álltak, akiknek a feladatuk a templom felszerelésének és javainak gondozása, a plébános és tanító juttatásainak összegyűjtése, az ünnepek- és böjtszegők, tolvajok, illetve szitkozódó és parázna személyek büntetése.²⁸ 1646-ban Udvarhelyen ezen felül egy tizenkéttagú testületet választott az egyházközség, amelynek feladatát a vikárius a pap és tanító fogadásában, az egyházfiai (megyebírák) kinevezésében, felügyeletében és segítésében határozta meg. A testületet Sükösd János vikárius 1656-ban tartott egyházlátogatásakor újra megerősítette.²⁹ Ez volt tehát az az intézmény, amellyel az erdélyi jezsuiták a letelepedés részleteit megbeszélték. A plébános és főesperes Olasz Pál a jezsuiták udvarhelyi jelenlétét nagyon fontosnak tartotta, ezért ő hajlandónak mutatkozott helyét egy rendtagnak átengedni és ő maga egy kisebb egyházközségbe visszavonulni. Az egyházközség vezetősége pedig megígérte, hogy a plébánosnak járó jövedelmeket az atyának meg fogják adni, jezsuita voltát még a többi katolikus előtt is titokban tartva világi papként alkalmazták, s egy év után plébániai megbízását újra meg fogják hosszabbítani. A jezsuiták ezért cserébe megígérték, hogy ha a város katolikusai igényt tartanak rájuk, akkor a missziót nem adják fel. A rend számára ugyanakkor az udvarhelyi misszió megalakulása a karánsebesi misszió felélesztését is jelentette, ugyanis az utánpótlás innen könnyen biztosítható volt. A megbeszélések eredményét közölték Szalainai vikáriussal, hogy a ferencesek ellenállását kivédjék és hogy Olasz Pál új plébániát kapjon.³⁰

A rend a kényes és nehéz feledatra Sámbar Mátyást szemelte ki. Sámbar nem először jött Erdélybe: filozófiai tanulmányai után 1643 és 1646 között a monostori iskolában tanított, majd Grazban elvégezte a teológiát és 1650 derekán újra Erdélyben találjuk.³¹ 1650 őszen érkezett a vikárius megbízásából Lövétére, egy Udvarhely melletti kis faluba. A lépésnek elsősorban taktikai oka volt: az eldugott kis község papjaként feltűnés nélkül veheti át az udvarhelyi plébániát. A tél és tavasz folyamán rendszeresen mutatkozott Udvarhe-

28 Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp. 1935. pp. 244–246. Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. pp. 99–120. Imreh István-Pataki József: Kászonszéki krónika 1650–1750. Bp.-Bukarest, 1992. pp. 278–279.

29 Veszely 1860. pp. 342–344. 347–348.

30 EOE XV. pp. 520. 540. Litterae Annuae Provinciae Austriae S.J. (továbbiakban: LAP) 1650. Österreichische Nationalbibliothek Cod. 12047. p. 178. (Mikrofilmje: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Mikrofilmtár 6991.)

31 Catalogi II. p. 733. Erdélyi működését élénk színekkel, a pontos tényekkel nem kicsinyeskedve mutatja be elogiuma (publikálta: Nicolaus Nilles: Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. I. Oeniponte, 1885. pp. 130–134. (továbbiakban: Nilles I. 1885.)) Ez alapján ismerteti Sámbar itteni tevékenységét biográfusa is: Horváth Lajos: Sámbar Mátyás élete és művei. Bp, 1918. pp. 17–23. Az életrajz eme része helyes adatot szinte nem is tartalmaz.

lyen, beszélt a néphez, megszerették, így teljesen természetesnek tűnt, hogy Szent György napján – a plébános-fogadás Erdélyben szokásos időpontjában – (1651. április 23.) a régi plébános leköszönésével a katolikus közösség vezetői őt fogadták meg. A legfontosabb szempont mindvégig az volt, hogy Sámbar jezsuita volna titokban maradjon.³² Ez azonban Sámbar későbbi működéséből ismert lendülete és buzgalma mellett természetesen nem sikerülhetett, hiszen mint nőtlen pap eleve gyanús volt.

Sámbarnak a frissen alapított székely misszióban rengeteg dolga akadt. Fentebb már beszéltünk a székely katolikusok lelki elhagyatottságáról. Udvarhelyszéken rajta kívül két pap volt: Olasz Pál főesperes és egy öreg, olvasni is alig tudó klerikus. A többi egyházközséget licenciátusok látták el. Háromszékben hét házas pap élt, Csíkban a ferencesek kivételével szintén ritka volt a sacerdos coelebs.³³ Ilyen körülmények között az egész Székelyföldet igen nagy vallási tudatlanság, a katolikus tanítás figyelmen kívül hagyása, katolikus-protestáns kultuszkeveredés, erkölcsi kihágások, tehát egy katolikus reform előtti állapot jellemezték. Az 1650-es évek fegyelmi határozatai, amelyek az egyes esperességek gyűlésein születtek, bepillantást engednek a népi vallásosság helyzetébe. A leggyakrabban előforduló bűnök: paráznaság, részegség templombúcsú napján, tánc a „sátoros” ünnepeken, vásározás az ünnepi misék és prédikációk ideje alatt, az ünnepek és a böjtök meg nem tartása, a pap és a tanító bérének megtagadása, különféle személyek – köztük egyháziak – szidalmazása, házassági visszaélések. A bűnösök meghatározott tarifát tartoztak fizetni a megyebírónak.³⁴ A képet a jezsuita beszámolók tovább árnyalják: Udvarhelyen és környékén mindennaposak az olyan felnőttek, akik még keresztet vetni sem tudnak, életükben nem gyóntak, nagy gyerekek sincsenek megkeresztelve, a hívek az ünnepek és böjtök megtartását protestáns hatásra elhagyták. Azonban nem csak a protestáns kultuszformák hatottak a katolikusokra, hanem – főleg a jezsuiták lelkipásztorkodása nyomán – fordított hatás is kimutatható. Almás unitárius faluból csoportosan, katolikus szokás szerint maguk előtt keresztet hordozva jöttek az udvarhelyi katolikus szertartásokra. A környező protestáns falvak lakói halottaikért katolikus misét kértek adományaikért cserébe, a híresebb templombúcsúkon nagy áhítattal vettek részt, sőt néhány község katolikus papot kért – természetesen hiába. Adataink jól jellemzik az erősen vegyesvallású vidék bizonytalan felekezeti határait.³⁵

A pasztorációt Sámbar 1650 ősztől Lövétén és a környező öt faluban, 1651 tavaszától Udvarhelyen és környékén végezte. Mindkét helyen kezdettől fogva tartott hitoktatást, elsősorban a gyermekeknek, de a felnőttek is gyakran eljöttek. Működésének ismertetésekor az egykorú beszámoló a koraújkori pasztoráció legfontosabb elemei közül válogat: irtotta a babonákat, kibékítette a haragosokat, rendszeresítette a hívek szentségi életét, az ünnepek megülését,

32 EOE XV. p.539. LAP 1650.p.178.

33 EOE XV. pp.538.540.

34 Veszely 1860. pp. 19–29. 34–37.

35 LAP 1650. ff. 178–179. Litterae Annuae Missionis Transylvanicae (továbbiakban LAT) Anni 1652. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol.Lat.2051.pp.49–50.

amelyeknél élt a barokk jezsuita lelkipásztorkodás eszközeivel, mint például a rendszeres prédikáció vagy a nagypénteki szentsír és az úrnapi körmenet. Az udvarhelyi székelyek között az új típusú lelkipásztorkodás nem maradt hatás nélkül: a protestánsok közül jónéhányan áttértek, míg a katolikusok hitélete fellendült. A lelki megrázkódtatást, amelyet az új értékrend és vallási ideál a helyi hívők lelkében okozott, jól szemléltetik az emberek álmai és víziói. Volt, akit álmában egy úrnő figyelmeztett az áttérésre, más a rendszeres pénteki böjtre kapott hasonló módon figyelmeztetést, ismét más saját magát látta a pokolban s ennek hatására gyónt meg – életében először. Egy vak asszonynak gonosz lelkek jelentek meg (több, mint ahány szúnyog a világon van), hatalmas karmokkal, s a világi hívságoknak hódoló emberek formájában. Az ördögök a keresztvetéstől eliszkoltak. Sámbar a lehetőségekhez képest a templomot rendbehozatta, illetve az oldalához egy Jézus Szent Neve kápolnát kezdett építeni, amelyet azonban a protestánsok ellenállása miatt nem fejezhetett be.³⁶

Az udvarhelyi alapítás egyik legfontosabb célja a székely ifjúság taníttatásának megoldása volt. Sámbarnak a letelepedéstől kezdve egy iskola volt az álma, a helyi jezsuita vezetés azonban ezt korainak tartotta, s így látta a helyzetet a nagyszombati kollégiumból ide küldött vizitátor, Palkovich Márton is. Palkovich ugyanakkor jelentésében hozzáfűzte, hogy a későbbiekben az itteni iskola alapításnak komoly haszna lesz.³⁷ Sámbar mindenáron magisztert, tanárt akart Monostorról maga mellé. Rövid időre Medoczi Lukács dolgozik mellette, azonban ő 1651 decemberében elhunyt.³⁸ Helyére világi tanító került, s 1652 végén P. Bucsányi György érkezett segítségül a szomszédos szentléleki plébániára, aki elsősorban a vidék pasztorációjában segített.³⁹ Az egy-két grammatikai osztályból álló iskola működésének kezdeteiről egyébként keveset tudunk, viszont a tanulók képességeiről a misszionáriusoknak igen jó a véleménye. A vallásos témákat kifejtő kis színdarabok (dialogi) nagy sikert arattak a katolikusok között, elsősorban székely gyerekek rátermettsége és jó színészi képességei miatt.⁴⁰

A paphiány következésében érthető módon rögtön szóba került, hogy Sámbar legyen a szék főesperese. A tisztség elvállalása mind a katolikus reform meggyökereztetése, mind a jezsuita renndhez való tartozás eltitkolása szempontjából kívánatos lett volna. A misszionárius eleinte mentegette magát, hogy a vidék szokásait nem ismeri, előljárói biztatásra azonban később hajlandónak mutatkozott a hivatal viselésére.⁴¹ Az események azonban másképpen alakultak.

Sámbarnak a helyi protestáns prédikátorral való kapcsolata nem volt felhőtlen. A prédikátor a plébános szónoki képességei miatt elkezdett gyanakod-

36 LAP 1650.pp.178–179. LAT 1652.pp.49–51.

37 ARSI Aust.vol.224.f.77.

38 Catalogi III.pp.299. 341. Ladislaus Lukács: Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773) Pars II. I-Q. Romae, 1988.p.987.

39 Catalogi III. p.363. EOE p.572. LAT 1652.p.49.

40 LAT 1652 p.51.

41 EOE XV.p.540. ARSI Aust.vol.224.f.77. LAT 1652.p.51.

ni, hogy Sámbar jezsuita, s lókupeckedéssel vádolta meg. Mikor ezt a vádat Sámbar kivédte (a sok utazás miatt látják mindig más lóval, s nem azért, mert adja-veszi őket), akkor a prédikátor legalábbis a jezsuiták tanítványának hitte őt ravaszúsága miatt. A helybéliek szerint a misszionárius még az ördögöt is becsapná, hiszen ha nincs is igaza, akkor is úgy tűnik, hogy igazat beszél. A prédikátor hitvitára akarta kihívni, de ezt Sámbar – előljárói utasítására – nem fogadta el. Ehelyett miséről írott téziseit ajánlotta a lelkipásztor figyelmébe: ezt olvassa s ellenvetéseit közölje, így alakulhat csak ki értelmes vita.⁴²

Sámbar kétségtelenül expresszív személyiség volt, a későbbi buzgó misszionárius és szenvedélyes hitvitázó négyéves udvarhelyi működése sem múlt el nyom nélkül. Elogiumában és az udvarhelyi hagyományban több elbeszélés maradt fenn róla. Elogiuma szerint egyszer egy oláhból úzte ki az ördögöt a körülállók, főleg a kálvinista prédikátor -aki előzőleg gúnyolta Sámbar efféle képességeit – csodálkozására.⁴³ Szeles János jegyezte fel, hogy Nagy Orbán Elek, akihez 1654-ben menekült „hordóban megfenekelve” küldte fel őt Kolozsvárra.⁴⁴

Az erdélyi jezsuita misszió biztató kezdeteit az 1652–53-as évek egyházpolitikai eseményei törték derékba. Míg Bethlen Gábor toleráns valláspolitikájának és széles látókörű művelődéspolitikájának jegyében támogatta, I.Rákóczi György a Habsburg császárra és a magyarországi protestánsokra való tekintettel megtúrta Erdélyben a jezsuita rendet. II.Rákóczi György ezzel szemben 1652-ben a jezsuitákat Erdélyből kiutasította, s ezt a döntését az erdélyi új törvénygyűjtemény, az *Approbatae Constitutiones* 1653. január 15-én megerősítette.⁴⁵ A fejedelem szándékai kezdettől nyilvánvalóak voltak. Szenvedélyes természete, a politikába is beleszólást nyerő prédikátorainak hatására kialakult református küldetéstudata, a jezsuitákkal szemben gyermekkorától, a nevezetes Hajnal-Kereszturi vitától (amelyben az ő személyét sem kímélte Eszterházy Miklós udvari papja) kezdve érzett különleges ellenszenve, politikájában követett Habsburg-ellenes irányzata – olyan tényezők, amelyek Rákóczi döntését komolyan befolyásolták.⁴⁶ A két monostori páternek, Milley Istvánnak és Derkay Györgynek januárban parancsolta meg a fejedelem az Erdélyből való távozást. Sámbart is meggyanúsították, ő azonban azt válaszolta, hogy ő nem azok közül való, akiket a fejedelem ki akar űzni, sőt kész beperelni azt, aki őt a jezsuita névvel megvádolná.⁴⁷ Az esztergomi érsek és a

42 LAT 1652.pp.49–50.

43 Nilles I. 1885.pp.132–133.

44 Szeles János: Székely-Udvarhely története. Közli: Szádeczky Lajos. In: Erdélyi Múzeum 15. 1898.p.460.

45 Az erdélyi fejedelmeknek a jezsuitákhoz való viszonyát összefoglalja: Pompéry Aurél: A régi magyar jezsuiták hazafisága. In: Magyar Kultúra 1.1918.pp.13–22. 60–67. Uő: A két Rákóczi György és a jezsuiták. Uo.pp.99–107.

46 Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. II. 1605–1690. Bp, 1904.pp.156–159. (Továbbiakban: Pokoly II. 1904)

47 EOE XI.p.23. Sámbar magatartásáról Milley István számol be Palkovich Márton nagyszombati rektorhoz írott levelében (Gyulafehérvár, 1652. március 3.) Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Magyar Kamara Archivuma, Acta Jesuitica E 152 Irregist-rata (Továbbiakban E 152 Irreg.) Collegium Cassoviense 13.t.pp.153–154.

jezsuita provinciális buzdítására III. Ferdinánd két követet is küldött (Fejérpataki Rafael és Somogyi Ferenc egri prépost) a fejedelemhez a jezsuiták érdekében 1652, majd 1653 márciusában.⁴⁸ A jezsuiták érdekében írt levelet Rákóczihoz a lengyel király is 1652 februárjában.⁴⁹ Miután a törvényt az országgyűlés megerősítette (1653 január 15) és a második királyi követ sem ért el semmit, a jezsuiták közül a legismertebbeknek távozniuk kellett. Elsőnek a legexponáltabb Milley távozott annak reményében, hogy a többiek talán maradhatnak. Derkay egyelőre nem mozdult, Milley melléje szánta Sámhárt vicesuperiornak Monostorra – a történetek azonban ezt a tervet is keresztülhúzták. Derkaynak is mennie kellett, Sámhárt egyre gyanúsabb lett a protestánsoknak, ezért a Monostorra jövetelről szó sem lehetett. Így Fenesi Mihály maradt Monostoron, Rutkay Miklós Gyulafehérvárott, Sámhárt az udvarhelyi misszióban, s mellette egy plébánián Bucsányi, akinek egyelőre sikerült megőriznie inkognitóját.⁵⁰ Sámhárt 1653. december 16-án kapott kinevezést (valószínűleg az erdélyi választott püspöktől) az udvarhelyi plébániára, amellyel azonban semmit sem tudott kezdeni.⁵¹ Minden bizonnyal 1653–54 folyamán hagyta el Erdélyt. Távozásának pontos idejét és körülményeit egyelőre nem sikerült megállapítanunk.⁵² 1655 tavaszán már a nagykárolyi jezsuita misszióban tevékenykedik,⁵³ amelyről II. Rákóczi György elkeseredve állapította meg anyjához írott levelében: megakadályozásának módját „nem találhatjuk fel”.⁵⁴ Az udvarhelyi egyházközséget jezsuita-rejtegetés címén 1654. január 1-én országgyűlés elé idézik, azonban az ügynek folytatása nem volt.⁵⁵

-
- 48 Az erdélyi jezsuiták kiűzésére vonatkozó iratok: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Particularia, A 93 nr.446. Lippay érsek levele: ff.125–126. Rumer provinciális levele: f.117. Itt találhatóak a két követséggel kapcsolatos iratok is. A két követ jelentései: Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattár (továbbiakban BEKK) Litterae originales 389. Somogyi jelentése publikálva: EOE XIX. pp.493–498. Az eseményekre több adat: EOE XI. passim. A jezsuiták erdélyi működésének jogszerűsége mellett érvelő és viszontagságaikat ismertető iratok kiadva: Fridericus Weiser: A katolikus iskolaügy Magyarországon. II. Literae authenticae, exhibentes origines scholarum Hungariae... Fasc.3. Pars I. Coloczae, 1885. Appendix ff.I-XLVI.
- 49 János Kázmér levele: Franciscus Kazy: Historia Regni Hungariae II. Tyrnaviae, 1741, pp.215–216. Rákóczi válasza: Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Monumenta Hungariae Historica I. osztály. XXIII. Bp, 1874. p.672.
- 50 EOE XV. pp.568–572.
- 51 Veszely 1860. p.408.
- 52 Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy az udvarhelyi misszió ezen korszakának történetére két értékes forrás vesztett el vagy lappang. Ezeket Szittyay Dénes egy kéziratos forrásjegyzékében (A magyar közgyűtemények jezsuita anyagának regesztruma. Lelőhelye: A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Könyvtára D. 139.) a 69–70. oldalakon említi: Acta missionis siculicae in Transylvania a Kal. Nov. 1652 ad Kal. Jan 1655, illetve Missio Patris Petri Beteg in Transylvania 1653. A két forrás lelőhelyét a „Magyar jezsuiták levéltárában”, az Acta Societatis Jesu in Hungaria I. kötetében adja meg. Ez az anyag valószínűleg a magyar jezsuita provincia levéltárában volt 1950-ig, azóta pedig nem került elő.
- 53 Catalogi III. p.439. Lippay érsekhez 1655. március 6-án már Nagykarolyból ír, Károlyi Ádámot az érsek kegyeibe ajánlva. Prímási Levéltár, Esztergom, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X. Nr.196. 24. csomó ff.275–276. (Mikrofilmje: MOL 2654.X.30.cfm).
- 54 Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Monumenta Hungariae Historica I. osztály XXIV. Bp, 1875, p.503.
- 55 Veszely 1860. pp. 408–412.

A székely misszió első korszaka Sámbar távozásával végetért. Az első évek küzdelmei azonban nem voltak hiábavalóak. A megújuló hitélet és a biztatóan induló iskola nem roppantak meg helyrehozhatatlanul 1653-ban. A szentléleki plébánián már 1652 óta ott működött csendben az utánpótlás, Bucsányi György, aki az 1653–54-es évek viharai után a megkezdett munkát ott tudta folytatni, ahol az előd, Sámbar Mátvás abbahagyta.

AZ UDVARHELYI MISSZIÓ MEGSZILÁRDÍTÁSA (1655–1659)

Az eddigi szakirodalom – Sámbar udvarhelyi működésének részleteihez hasonlóan – igen keveset tudott Bucsányi György hétéves székelyföldi missziójáról. Ebben a fejezetben egy korabeli részletes beszámoló alapján összefoglaljuk a székely misszió történetét a tatárpusztításig. Az ismertetés vége hiányzik, így az eseményeket csak 1659-ig tudjuk nyomkövetni. A *Missio Siculica* történetét tárgyaló kézirat – az előző fejezetben felhasznált jezsuita beszámolókkal együtt – a székely katolicizmus történetének becses forrása.⁵⁶

Sámbar távozása után az udvarhelyi katolikusokat szentléleki plébánosként Bucsányi György látta el. A katolikusok 1655 tavaszán közmegegyezéssel plébánosukká fogadták, és mind a főesperessel (Olasz Pál), mind a vikáriussal (Sükösd Mihály) megerősítették, nehogy bárki is jezsuitának gondolja. Az új plébános első gondja volt a templom és a plébánia körüli dolgok rendbetétele. Az egyházi felszereléseket elrendezte, a régieket újakkal cserélte föl, a plébánia épületét megjavíttatta. Sámbarhoz hasonlóan szívén viselte az iskola ügyét: rögtön érkezése után Kolozsvárról egy magistert hívatott, és az iskola megnyitásának hírére szép számmal érkeztek a tanulni vágyó székely fiúk Udvarhelyre. A konviktusban mintegy tíz bennlakót helyezett el, s számukra a plébánia telkéből külön kertet alakított ki pihenőhelyül. Az első évben elért eredmények megmutatták, hogy Sámbar öröksége jó kezekbe került.⁵⁷

A jezsuita misszió pasztorációs és oktató-nevelő tevékenységével a székelyföldi barokk előhírnökévé vált a XVII. század közepén. A tridentinumi lelkipasztorokodás alapelveinek megfelelően a jezsuita plébános a rendszeres szentéletre, prédikációkra és katekézisre helyezte a hangsúlyt. Adventben és nagybőjtben a környék falvaiban és udvarházaiban gyóntatott. Az ünnepeket a helyi lehetőségekhez mérten barokk pompával ülték meg, s mindig tartottak ilyenkor magyar nyelvű szavalatokat. Nagypénteken Krisztus szenvedéséről játszottak az iskolások színdarabot, Vízkeresztkor katolikus szokás szerint énekeltek és szavaltak, utána pedig a pap megáldotta a házakat (katolikusokét

56 Acta Missionis Siculicae Udvarheliensis in Transylvania ab Anno 1655 ad finem Anni 1659. (Továbbiakban: Acta) MOL E 152 Irreg. Collegium Cassoviense 3.t.pp.31–52. Itt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a beszámoló névtelenül beszél a jezsuita plébánosról. A katalógusok alapján ezekben az években több jezsuita is Udvarhelyen dolgozott (Catalogi III.pp.439. 475. 513.), róluk viszont máshol nincsen említés. Milley István jelentéseiből, a Veszelynél közölt forrásokból és az Acta azon adatából, hogy az új plébános Szentlélekről jött Udvarhelyre, nyilvánvaló, hogy csak Bucsányi Györgyről lehet szó.

57 Acta p.31.

és protestánsokét egyaránt). Lövétére Pünkösdkor, Szentlélekre Pünkösöd utáni kedden és Úrnapján vezettek búcsújáró körmeneteket. Ez utóbbi különösen is fontos ünnepe volt a környéknek, hatalmas körmeneteket tartottak, a katolikusok mellett olykor hétszáz protestáns részvételével. A diákok meggyarul szavaltak, illetve szindarabot mutattak be Manna címmel Krisztus valóságos jelenlétéről az Oltáriszentségben. Igen sok protestáns asszony jött el a búcsúra fogadalmát beváltani. Ugyanígy a hitélet elmélyítését és a más felekezetűek óvatos térítését szolgálták a katolikus gyászbeszédek, a jubileumi búcsú kihirdetésekor tartott ünnepségek, illetve a különféle gyógyulások és exorcizmusok. A fentiek hatására 16 unitárius és 42 református tért meg, köztük Bethlen Ferenc leánya, Bethlen Borbála is. Arra nézve pedig, hogy a jezsuiták nem csak a nemesek pasztorációjával és térítésével foglalkoztak, egy megtért és szinte szentként élő cigányleányról emlékezik meg a beszámoló. A katolikusok komoly eredménye volt ezekben az években, hogy a plébániatemplom Sámbar által megkezdett bővítését sikerült befejezni.⁵⁸ A missziós beszámoló – a többi ilyen jellegű jezsuita beszámolóhoz hasonlóan – hosszasan, a felsőfokú jelzőkkel nem takarékoskodva írja le a barokk, jezsuita módszerű lelkipásztori munkát és annak hatásait: a protestánsok hitbéli elbizonytalanodását, a prédikátorok dühét, a katolikusok életgyónását és megjavulását, az exorcizmusokat, a kételkedők csodálatos gyógyulását és megtérését. Ha ezen források kötelező toposzaitól és retorikájától megpróbálunk elvonatkoztatni és igyekszünk a sorok között olvasni, akkor is tagadhatatlan, hogy a Kárpátok délkeleti nyúlványai alatt, protestáns környezetben élő koraujkori falusi katolikus népesség a korszak legmodernebbnek számító, tömeglélektanra építő jezsuita lelkipásztorodásának hatása alól nem vonhatta ki magát. A merőben máshoz szokott parasztoknak és nemeseknek, katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt, a barokk vallásosság megjelenése a Székelyföld falvaiban és városkaiban valami minőségileg újat jelentett: a társadalom döbbenete az tehát, ami a sorok között bujkál.

Az 1656-os generális vizitáció lehetőséget nyújtott Bucsányi számára a székelyek közötti vándormisszióra is. Sükösd János vikárius ugyanis több plébános, köztük Bucsányi társaságában vizitált a Székelyföldön, akik a lelkiileg nagyrészt elhagyatott székelyek oktatásában segítettek a vizitátornak. A vikárius elfoglaltsága miatt nem tudta befejezni egyházlátogató körútját, ezért a hátralevő plébániák látogatását Bucsányira bízta. A vizitációnak tehát az erdélyi viszonyok között jelentős pasztorális feladata volt, és a Bucsányi által végzett lelkipásztori munka (a vizitációs feladatok mellett) gyakorlatilag a korabeli jezsuita népmissziók jegyeit viselte magán. Prédikációinak témáit a romlott erkölcsök elutasítása, a bűnök kerülése – vallásos élet, szentgyónás fontossága témaköréből választotta; felkutatta és megbüntette az ünnepeket sértőket, a bigámiában élőket; a licenciátusoktól és tanítómesterektől komolyan számonkérte a legalapvetőbb hitigazságok (elsősorban a szentségtan, tíz-

58 Acta pp.36–40. 43–44.

parancsolat és a fontosabb egyházi előírások) oktatását; felülvizsgálta a templomok és temetők állapotát.⁵⁹

Az iskoláról a színjátékok kapcsán már megemlékeztünk. A kisgimnázium, amely mellett tíz szegényebb ifjúnak ingyenes ellátást biztosító konviklust rendeztek be, a lehetőségekhez képest igen jól működött, noha alapítója vagy állandó patrónusa nem volt. Több protestáns nemes és szász lutheránus prédikátor a „pápista iskolába” adta a fiát. A szék protestáns főkapitányát többször köszöntötték rövid színdarabokkal, aki ezért nagyon hálás volt. A helyi protestáns közvélemény a katolikus iskolát többre tartotta a saját tanintézményeinél, mondván, hogy amott az ifjak a tudományok mellett az illendő viselkedést is megtanulják, ezért a főurak szívesen fogadják őket udvaraikba.⁶⁰ A beszámolóban ezeket a gondolatait sok hasonló korabeli megnyilvánulás támasztja alá. A katolikus (tehát főleg jezsuita) iskolák egységes tanrendszerükkel egész Európában azonos, tehát konvertálható műveltséganyagot és viselkedéskultúrát közvetítettek diákjaiknak, eltérően a helyi viszonyoktól erősen függő protestáns kollégiumoktól, amelyek igen különböző színvonalúak és tanrendűek lehettek.⁶¹

Az 1650-es évek második felében az erdélyi katolikus egyházat több belső harc is megosztotta. Ekkor robbant ki a bosnyák és magyar ferencesek küzdelme és ezekben az években tett kísérletet a kálvinizmus terjesztésére Székelyföldön Gyergyai János, a háromszéki ágyas papok még csak pappá sem szentelt főesperese.⁶² Az udvarhelyszéki katolikusok között két súlyos konfliktus robbant ki ebben az időben: a bethlenfalvi filia elszakadási kísérlete és a szentléleki plébánia áttérésének veszélye. A bethlenfalviak a Szenttamástól elszakadt Kadicsfalvával kívántak egy egyházközséget alkotni. Mivel a paphiány miatt papot úgysem kaphattak volna, ezért gyakorlatilag a protestáns prédikátoroknak szolgáltatták ki magukat, meggyengítve egyúttal az udvarhelyi közösséget is. Az 1655-ben kezdődött viszályt csak az 1659-es egyezséggel sikerült felszámolni. Az öt év alatt a bethlenfalviak többször fordultak a fejedelemhez támogatásért, szereztek maguknak egy licenciátust, majd egy működéstől eltiltott papot, pap nélkül vallásgyakorlatuk – a mise, gyónás, ünnepek, szentségek elhagyásával – a protestáns vallásgyakorlathoz közelített. A vikárius engedékenységevel szemben a főesperes és a jezsuita plébános határozott kiállása szüntette meg a szakadást.

A bethlenfalvihoz hasonlóan a hierarchiát nélküli erdélyi egyház nehéz helyzetének jele a szentléleki eset. Szentlélekre egy magát katolizált ex-prédikátornak kiadó vágáns személy vette be magát családostul a főesperes engedélye nélkül. Mivel jó szónok volt és a nép is megszerette, eltávolítása komoly

59 Acta pp. 35–36.

60 Acta pp. 43–44.

61 Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp, 1981. pp. 244–251.

62 Gyergyai János székely licenciátus, aki hódoltsági működése után a Székelyföldre tért vissza, és noha még felszentelt pap sem volt, a háromszéki protestáns kapitány és a fejedelem támogatásával a szék főesperese lett. Több, mint egy évtizedes tevékenységével a székely katolicizmus létét is fenyegette. 1659-ben az új kapitány, Mikes Kelemen kivégeztette. Történetére az erdélyi katolicizmus XVII. századi történetének tanulmányozása során még vissza kívánunk térni. Acta pp. 41–43. Veszely 1860. pp. 313–316.

nehézségekbe ütközött. A papság és a licenciátusok alsó rétegének színvonalát jól megvilágítja az a két vizsgáztatás, amelyet a Bethlenfalvát engedély nélkül elvállaló kóbor pap és a szentléleki licenciátus-féle alkalmasságáról tartottak. Egyikük, a pap, összekeverte a breviárumot a misekönyvvel, a másik pedig saját hazugságaiba zavarodott bele. Azt állította ugyanis magáról, hogy Flandriában vette fel a kisebb rendeket, és Rómában végezte a gyónást, de az azt tanúsító leveleken különféle keresztnéven szerepelt. A négy kisebb rendet⁶³ nem tudta felsorolni, hanem úgymond csak hármat: a keresztséget, a szentbeszédet és az imát. „Fején találtad a szöget pásztor uram” felelte erre gúnyosan Bucsányi. A kóbor licenciátus tapasztalatait úgy összegezte, hogy flandriaiak jobbindulatúak a székelyeknél, mivel nem zaklatták a jövevényeket.⁶⁴ Mindhárom konfliktusban felismerhetünk azonos elemeket: a protestáns fejedelem támogatása minden, a katolikus egyházat gyengítő mozgalom irányában, a katolikus szigetek reformátussá válásának veszélye, nagyszámú vágáns, az egyházi társadalom peremén levő személy jelenléte és könnyű érvényesülési lehetősége az egyik oldalon, a katolikus megújulást képviselő kisszámú pap (világi és jezsuita) erőfeszítése a másik oldalon: egy kisebbségben levő, dezorganizált, hierarchia nélküli katolicizmus válságtünetei. Egy egyenlőtlen, de nem értelmetlen küzdelem történetének mozaikjai.

1657 januárjától kezdve az udvarhelyi misszió az egész fejedelemség tragikus sorsában osztozik. Rákóczi Lengyelországot pusztító seregében igen sok udvarhelyi katolikus harcolt, akiknek jórésze soha sem tért vissza. Az udvarhelyi katolikus közösség a vereséget különösen is nagy kataklizmaként élte meg, hiszen a beszámoló szerint a férfiak java része ott pusztult, és ez a katolikus népesség számára súlyos veszteséget jelentett. A katolikusok a hadjáratot elsősorban vallásuk elleni támadásnak élték meg, a misszionárius beszámolójában a fejedelmet egyenesen Caligulához hasonlította. A katolikus közvélemény egyébként a hadjárat ellen volt és a felbujtó protestáns prédikátorokat tette felelőssé a fejedelem döntéséért.⁶⁵ A protestánsok hasonlóképpen erős vallási jelleget tulajdonítottak a háborúnak, és míg a fejedelmet a közvetlen környezetében levő prédikátorok mérsékelten buzdították a hadjáratra, addig Drábik Miklós morvaországi prédikátor és az ő nyomán Comenius khiliasztikus jóslataikkal II. Rákóczi György nemzetvesztő hadi vállalkozásait a katolikus vallás elpusztításának és a protestantizmus diadalának dicsfényével vonták be. A lengyel hadjárat okai ugyan nem egyszerűsíthetők le csupán a vallási tényezőre, ez azonban – tudati szinten mindenképpen – jelentős szerepet játszott.⁶⁶ A vereség hírére a lengyel-tatár támadástól való félelem miatt a nemes

63 A négy kisebb rend a klerikusi állapot négy alsó fokozata: ajtónálló (ostiarus), felolvasó (lector), ördögűző (exorcista), oltárszolga (acolythus).

64 Acta pp.31–35.

65 Acta pp.44–46.

66 Pokoly II. 1904.p.239. Szilágyi Sándor: II.Rákóczy György.1621–1660. Magyar Történeti Életrajzok 7/3. Bp,1891.pp.108–117. Drábikra és jóslataira: Kvacsala János: A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez. In: Protestáns Szemle 2. 1890. pp.428–450. Uő: Comenius és a Rákócziak. In: Budapesti Szemle 1889.154.sz.pp.113–150. Uő: Egy álprófeta a XVII. században. In: Századok 23.1889.pp.745–766.

ifjakat szüleik hazavitték, Bucsányi pedig a vizsgákat előbbrehozva július 2-án hazaküldte az összes diákot. A tanítást csak november 1-én tudta újra kezdeni, s a következő év augusztus 1-ig viszonylagos nyugalomban folyt a munka.⁶⁷ Így ebben az évben egyedül a székelyföldi iskola működött rendben, mivel a monostori átköltözött Kolozsvárra egy magánháza a néhány megmaradt diákkal, a gyulafehérvári rendtagok pedig Szebenbe menekültek.⁶⁸ Júliustól azonban egyre több fenyegető hír érkezett a tatárok közeledtéről. Ezért Bucsányi a templom és a plébánia értékeit Segesvárra vitte át és augusztus elején ismét feloszlatta az iskolát. A szék három papja összehangolta a tennivalókat: Olasz Pál néhány falu lakosságával a hegyekbe vonult és ugyanezt tette a másik plébános, Szenttamási Gergely is. Bucsányi a helybéliekkel felkészült a várba való visszavonulásra. A nép augusztus 5-én, Brassó elfoglalásának hírére a várba futott, és szeptember végéig, a tatárok kivonulásáig ott maradt. A várban elsősorban asszonyok és gyerekek, valamint néhány nemes tartózkodott. A várbeliek lelkigondozásán kívül átjárt vigasztalni a Segesvárra menekületeket is, nem kis veszélynek téve ki magát. A nehéz körülmények ellenére elvégezték az aratást. A majd két hónapos összezártság, a közös veszély tudata közelebb hozta az embereket egymáshoz, a vigaszt nyújtó egyházi személy jelentősége, tekintélye – ha jól tud élni az alkalommal – nagymértékben megnőhet. A beszámoló személyes hangvételben írja le Bucsányi vívódásait, a katolikus és protestáns asszonyok, gyermekek kétségbeesését, az állandó halálfélelmet, az imákat, miséket, litániákat, a füstölgő, kiégett falvak látványát, a kutyaüvöltést... Az összképből azonban ekkor sem hiányzik az emberek – elsősorban a vezetők – zsigereiben jelen levő felekezeti ellenségeskedés: a várkapitány és a prédikátor vadjai, a segesvári kálvinista nemesek zúgolódása.

Udvarhely végülis elkerülte a tatár pusztítást: augusztus végén a fogarasi vár nehéz ostroma miatt menekült meg a lerombolástól, szeptember 20-án pedig a tatár seregek kivonultak Erdélyből, az udvarhelyiek másfél hónapos blokádja megszűnt.⁶⁹

Az iskola 1659-ben is csak júliusig működött, akkor az újabb zavarok miatt megszűnt.⁷⁰ Ezek az utolsó adataink Bucsányi idejéből az udvarhelyi kisgimnáziumról. Az 1661-es nagy székelyföldi tatárbetöréskor az udvarhelyi templom, iskola és plébániaház is elégett, s ebben az évben július 31-én a pestisesek szolgálata közben halt meg Bucsányi György.⁷¹

1661-ben a missziót, az iskolát, a misszionáriust a történelem viharai elsodorták. De ahogy az első misszionárius munkája nem volt hiábavaló, úgy a másodiké sem volt az. Már 1659 augusztusában megjelenik egy új pater, minden valószínűség szerint Gyergyai Benedek, aki Bucsányi halála után, annak megkezdett művét folytatja.⁷² A jezsuiták az udvarhelyi katolikus nép-

67 Acta pp.45.47.

68 Fragmentum annuarum Collegii Societatis Jesu Claudiopolitani (1655–1662). (Továbbiakban: Fragmentum.) BEKK Collectio Kaprinayana in quarto Tomus XXVI. ff. 10v–11v.

69 Acta pp.47–50.

70 Acta p.51.

71 Fragmentum f.14v.

72 Acta p.52.

nek 1650-ben tett ígéretüket nem feledték: a legnehezebb körülmények között is küldték az utánpótlást a lelkipásztori gondozásra vágyó székelység és a tudásra szomjazó székely fiatalság közé. Az udvarhelyi misszió, majd rendház (1702) gimnáziumával a rend feloszlataáig, s azután is a székely művelődés egyik fellegrvára maradt, és az 1773-as felosztás után a 120 éves, sőt 170 éves jezsuita hagyományra építve működött, működik az iskola mind a mai napig.

ANTAL MOLNÁR

THE BEGINNINGS OF THE JESUIT MISSIO SICULICA OF UDVARHELY IN THE 1650-S

The paper presents a heretofore unknown chapter in the ecclesiastical history of catholicism in Transylvania. Catholicism amidst the Protestant Principality of Transylvania managed to preserve identity with much difficulty. Catholics only lived in a cluster in Székelyföld (Eastern Transylvania), and sporadically in other parts of Transylvania. Pursuant to parliamentary acts, they could have no bishop of their own, and apart from married priests and the so-called licenciates, a small number of Franciscan friars and Jesuits tended the flock. Under these circumstances, secular elements played a significant role in the life of the Church.

Conflicts between denominations were especially sharp in the town of Udvarhely (now in Romania) in the 16-17 centuries. This was due to the importance of the town and also to the more or less equal number of those representing the two conflicting denominations (i.e. catholic vs. reformed). Debates concerning the church were (for the time, at least) settled as late as in 1633.

Jesuits started to tend the folk for the first time between 1592 and 1595 and, as a consequence, the catholic population gained a slight majority. After the establishment of catholic parochial property, secular leaders of the parish renewed their ties with the Jesuits of Kolozsmonostor. As a result of these discussions, a young and able representative, Mátyás Sámbar (later to become the famous polemist), was sent by the order to Udvarhely where he stayed until 1653 or 1654. New data regarding his activity (tending the folk in the town and its surroundings, and also teaching at school) can be obtained from the accounts by his contemporary Jesuits.

After the expulsion of the order from Transylvania in 1653, another Jesuit named György Bucsányi, who had hidden in Transylvania and managed to stay there unnoticed, began to work in Udvarhely from 1655. An even more detailed account of his activity has been left behind. That account provides us with a picture of the busy five years (1655-1659) of the Jesuit parsonage and school in Udvarhely. Especially interesting are the parts about the Jesuit pastoration, representing the Trident reform in Udvarhely, and those about the results of the grammatical school. Missionary activity was to a great extent hindered by vagabonds living on the periphery of the ecclesiastical society and supported by Protestant political power, and also by the conflicts between denominations in the society and, most significantly, by the consequences of the catastrophe of the Principality of Transylvania starting in 1657 (the Polish Campaign, Mongolian intrusions).

The present paper is intended to throw light on a vague episode in the history of Transylvanian culture using unexploited sources and, as such, it can be viewed as the first result of a major undertaking aimed at representing the activity of the Jesuit Order in Transylvania in the 17th century.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Budapest, 1994/3-4

GLÜCK JENŐ

AZ ERDÉLYI ZSIDÓ OKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL*

Az erdélyszerte kialakult hitközségek alapvető feladataik közé sorolták gyermekeik oktatásának megszervezését. A régebbi évszázadokban kettős megoldást alkalmaztak. A tehetősebbek családonként, a kevésbé vagyonosak csoportonként alkalmaztak tanítót, többnyire a hitközségek közvetítésével. A szegényebbekről a közösség gondoskodott. Több helyen létrehozták a közös oktatást is. A hagyományos zsidó oktatás a héber, illetve jiddis írás és olvasás elsajátítása mellett a vallási elemekre helyezte az elsődleges hangsúlyt. Minden zsidó gyermeknek ismernie kellett a Szentírást és a vallási élet szabályait összefoglaló Sulchán Arukot.

Az évszázadokon keresztül szinte mozdulatlan rendszerbe bizonyos változást II. József (1780–1790) intézkedései vezettek be. A „kalapos” király szeretett volna modern értelemben vett zsidó iskolarendszert létrehozni, amely általános műveltséget is nyújtson, lehetőleg németül, sőt az sem volt tőle idegen, hogy a nemzeti iskolák kapuit valamilyen formában megnyissa előttük. Intézkedései súlyát az a rendelet is igyekezett növelni, amely a zsidó férfi házasságát megtiltotta elemi iskolai bizonyítvány hiányában. Intézkedésének azonban csak itt-ott mutatkoztak meg eredményei, mint például Nagyváradon (1786), Nagykárolyban (1786), Máramarosszigeten (1789) és Aradon, ahol a zsidóságon belül is támogatókra talált. A tanulók száma csekély volt. Nagykárolyban 16, Nagyváradon pedig 13-an látogatták az első osztályt.

II. József halála után újra a hagyományos oktatás került előtérbe. Nagyváradon azonban a zsidó gyermekek 1790 után is látogatták a „nemzeti” iskolákat. Csakhamar azonban a hitközség kérvényezte a Helytartótanácsnál „saját rítusú” iskola létesítését. A Várad-velencei tanító fizetését szerződésben állapították meg.¹

A 18. század utolsó évtizedétől kezdve az illetékes hatóságok szorgalmazták iskolák létesítését, és a hitközségeket megfelelő épület biztosítására ösztönözték. Így például 1796-ban Nagykárolyban napirendre került a hitközségi épületben elhelyezendő „magán” iskola számára alkalmas helyiség biztosítása. A

* Részlet a szerző nagyobb terjedelmű összefoglaló munkájából. A címben jelzett földrajzi fogalom valójában magába foglalja a kelet-magyarországi (partiumi) területeket is.

1 Országos Levéltár Budapest (a továbbiakban OL) Helytartótanácsi iratok. Departamentum scholarum nationalium (köv. Dep.) fons 6/8-11/1793, 24/1795, 53/1796, 3/15/1809.

hitközség azonban, a megye jóváhagyásával, haladékot kért az építkezés megkezdésére, és a feladat teljesítése még 1802-ben is megoldatlan volt.² Viszont ugyanazon hitközség 1803-ban már saját iskola létrehozását igényelte, hogy a zsidó gyermekek ne kényszerüljenek „nemzeti” iskolába. A Helytartótanács válaszában leszögezte, hogy a királyi rendeletek előírják az iskolalátogatást.³

Máramarosszigeten 1812-ben újra jóváhagyták az iskola létrehozását, és intézkedés történt tanítók alkalmazására is.⁴ Az Arad megyei Simánd 1814-ben már működő iskolával és tanítóval rendelkezett.⁵

Aradon a hitközség 1790 után vitába keveredett a hatóságokkal. 1796-ban kérték, hogy tanító hiányában a város többi iskoláit vehessék igénybe. Két évvel később a nagyváradi kerületi iskolaigazgatóság már erősen követeli az iskola felépítését és tanító alkalmazását. Figyelmeztették a hitközséget, hogy a rabbi segítségével folyó oktatás nem helyettesíti az állami iskolát. A kérdés éveken keresztül elhúzódott, sőt 1811-ben megtagadták tanító alkalmazását, és egyúttal megújították a működő „nemzeti” iskolák látogatására szóló igényt. Megyei bizonyítvány segítségével igyekeztek bizonyítani, hogy nem rendelkeznek forrással sem építkezésre, sem a tanító fizetésére.⁶

Végül a haladó gondolkodású Chorin Aaron rabbi hatására háttérbe szoruló konzervatív elemek nem állhatták útját a fejlődésnek. A 19. század negyedik évtizedében az aradiak már élen járnak. A nagyváradi kerületi igazgatóság utasítása nyomán 1833-ban elkészült iskolai szabályzat lehetővé teszi, hogy nyilvánossági joggal ruházzák fel. Steinitzer Farkas kezdeményezésére 1836-ban létrehozzák a német, magyar és héber tannyelvű reáliskolát, ami királyi elismerést érdemelt ki.⁷ Hirschl Mózes, aki 6000 forintot áldozott a reáliskolára, megkapta a király adományozta „kisebb aranypénzt”, amit ünnepélyes keretek között a város vezetőinek jelenlétében adtak át.⁸ Szintén Hirschl Mózes felajánlása és városi telek biztosítása indította el a leányiskola építésének ügyét.⁹

Az aradi zsidó iskolák működése nem csekély nehézségekbe ütközött. Az aradi hitközség több rendbeli panaszt tett, hogy a szabad királyi rangot nyert város (1834) illetéktelenül beleavatkozik iskolaügyeibe. A nagyváradi hatóság kedvezően intézkedett, és a további panaszok forrása megszűnt.¹⁰

A zsidó iskolák fenntartása anyagi nehézségekkel is járt. A legjellemzőbb Davidovics Samu máramarosszigeti „rendes magyar és német” tanító esete, aki 1840–1846 között főszereplő a Helytartótanács hátralékos tanítói fizetésekre vonatkozó irataiban.¹¹

2 Uo. fons 53/2/1796, 31/3,4,10,11/1797, 115/1,2/1802.

3 Uo. 12/3-4/1803.

4 Uo. 12/4,10,11/1812.

5 Uo. fons 7/6/1814.

6 Uo. 52/1-2/1796, 15/24,25/1798, 12/1,2,5,6/1811, 12/12,13/1812, 3/16,17,1-2/1819.

7 Uo. 18/3-4/1833, 16/1,2/1835, 22/1,2/1836.

8 Uo. fons 18/1/1838, Márki Sándor: Arad szab. kir. város és Aradvármegye története. 2. Arad, 1895. 776.

9 Dep. fons 15/11/1841, 15/17/1848, Fond C.55 fons 10/1,2.

10 Dep. fons 28/1834, 22/3/1836, 18/2,3/1838, 15/3,3a/1837.

11 Uo. fons 45/5,9/1840, 15/4,5/1841, 15/3/1842, 15/3,7,7a,21,22/1845, 15/7,21/1846.

A kétségtelen eredmények ellenére az 1848–49-es forradalom fejletlen állapotban találta a zsidó iskolarendszert, amely valójában csupán néhány városban létezett. Az elmúlt évtizedekben se szeri, se száma azon nem éppen hatályos intézkedéseknek, amelyek a megoldást szorgalmazták a hagyományos oktatási módszerek mellett.¹²

A forradalom alatt újabb tervek születtek, megvalósításukra azonban nem volt idő. Világos után (1849. augusztus 13.) az önkényuralmi rendszer is napirendre tűzte a kérdést. Geringer magyarországi polgári biztos rendeletére 1850. október 8-án Nagyváradon összeültek a hitközségek vezetői, hogy véleményt mondjanak „a zsidók egyházi és iskolai viszonyairól”. A jelenlévők egyetértettek a hagyományos elemek megőrzésében, de ezek mértékének tekintetében kiélesedtek az ellentétek. Egyesek a hangsúlyt ezekre tették a meglévő és felállítandó iskolák keretében, míg mások az általános műveltség előmozdítását szorgalmazták, és a német, sőt a magyar tanítási nyelv mellett kardoskodtak. A következő összejövetelen, 1851. november 17–23. között felhatalmazták a szegedi Lów rabbit, hogy dolgozzon ki alapszabályt. A gyakorlati megvalósítások egyelőre elmaradtak.

Az Erdélyi Nagy Fejedelemségben hasonló gyülekezet ült össze 1851-ben Gyulafehérváron, Friedmann Ábrahám főrabbi elnöklete alatt, határozataik azonban papíron maradtak. Kilenc év múltán, 1860-ban Grün Izrael kezdeményezésére, újabb tanácskozás jött létre, kevés eredménnyel.

Hovatovább kiderült, hogy átfogó rendezésre nem lehet számítani. E felismerés nyomán további helyi kezdeményezések születtek, amelyeknek sürgősségét a kibontakozó társadalmi-gazdasági helyzet szorgalmazta. Aradon továbbra is Chorin Aaron elképzelései útján haladtak. Ezzel szemben Kolozsváron Lichtenstein rabbi bezáratta az iskolát, mivel úgy találta, hogy a tanításban eltértek a hagyomány szigorúan vett értelmezésétől.¹³

Bizonyos fordulatot csillantott meg az ún. iskolaalap létrejötte. Eredetét Haynaunak a magyarországi zsidóságra forradalmi szereplése miatt Világos után kirótt büntetéséből vette. Később politikai okokból Ferenc József zsidó iskolai célokra „visszaajándékozta” az alapot, amely kamataival 1868-ban már 1,967.648 forintra szaporodott.¹⁴ Jövedelméből 1856-ban több mintaiskolát szerveztek, az elsők között Temesváron. A belvárosi hitközségi épületben helyezték el. Szervezetileg a keresztény felekezeti iskolák mintájára működött, német tannyelvvvel. Négy év múltán a fiúosztályok mellé leányosztályokat is szerveztek. A tanítás heti 20 órán keresztül folyt, beleértve a héber nyelvet és hittant is. Valamennyi osztály élén képesített és pontosan fizetett tanító állt. A leányokat kézimunkára is oktatták. A felvételnél nem tettek különbséget askenások és szefárdok között, ami temesvári viszony-

12 Uo. fons 34/1828, 35/2/1829.

13 Lów Leopold: Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn. Bp. 1874, 214-225.; Egyenlőség, 36. évf. 1917. nr. 7. II. 17, 10.; Izraelita Közlöny, 5.évf. 1868. Nr.34. VIII. 21, 314.; Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Bp. 1922. passim.

14 Izraelita Közlöny, 5.évf. 1868. Nr.15. IV.10. 113.; OL fond Fons 266 nr. 12.831, 12.896/1861, 30.476/1862. fons 12 poz. 141 nr. 70.761. poz. 104 nr. 53.860/1861.

latban előrelépést jelentett. Végül az 1861–62-es tanévben hasonló iskola nyílt a Gyárvárosban is.¹⁵

Nagyváradon a fennálló iskolát állították be az alap költségvetésébe. A tanmenet minőségi javulását elősegítette a Krausz Fülöp igazgató által bevezetett újabb pedagógiai módszer, míg a tanszemélyzet színvonalát a pályázati feltételek magas mércéje biztosította.¹⁶ Aradon 1858-ban bővítették az elemi és főreáliskolát, a tantestület létszámát pedig nyolcvanra növelték. Hat év múlva a tanerők számát 12-re emelték és közöttük két tanítónőt is alkalmaztak. A magyar nyelvet 1862-től kezdve tanították. Az 1869-ben meghirdetett pályázat egyaránt megkövetelte a magyar, a német és héber nyelv ismeretét.¹⁷

Nagyszentmiklóson 1859-ben nyílt meg az iskola. Nagykárolyban 1863-ban újra indult az iskola, míg Lugoson a városi tanács 1862-ben közpénzekből biztosította az izraelita tanító javadalmazását.¹⁸

Az Erdélyi Nagy Fejedelemségben Friedmann főrabbi mint a zsidó iskolák megbízott főigazgatója 1861-ben a Gubernium elé terjesztette a gyulafehérvári és kolozsvári „államosított” iskolák tanerőinek választásáról szóló javaslatát. Úgy látszik, működésük valóban beindult Gyulafehérváron a temesvári módszerek alkalmazásával.¹⁹

Előrelépést jelentett a szakoktatás elemeinek megjelenése is. Aradon 1850-ben egy már régebben létező egyesület felvállalta a vasárnapi szakoktatást. Adataink szerint 1861-ben 90 tanuló 12 mesterségben szerzett képesítést.²⁰

A kiegyezés nyomán (1867) új helyzet alakult ki. Az országgyűlés megszavazta a zsidó emancipációt, majd 1895-ben az izraeliták elnyerték a „bevett” egyház jogállását is. Ugyanakkor a különböző irányzatok ellentéteinek nyomán 1870 után létrejött a különálló ortodox és neológ rendszer. A „status quo” hitközségek régi alapszabályaik fenntartásával megőrizték különállásukat, és nem tömörültek szervezetbe. Az ortodoxia talaján különösen Máramaros, Szatmár és Ugocsa megyékben lábrakapott a haszidikus irányzat. A kis számú szefárdok mindössze Máramarosszigeten és Temesváron alkottak hitközséget, az utóbbi végül a neológokhoz csatlakozott.

Az új helyzetben természetesen felmerült az összes izraelita gyermek felekezeti iskolában történő oktatásának lehetősége. Ugyanakkor jelentős nehézségek jelentek meg. Az állami kezelésben maradt iskolaalap csak kivételesen támogathatta az elemi iskolákat, jövedelmének oroszlánrészét a később felállított rabbiképző, a tanítóképző, valamint a vakok és süketnémák oktatására fordította. A mintaiskolák éppen izraelita kérésre szüntek meg. A hitközségek

15 Ben Chanaja, 276-277/1858, 141-142/1860, 306/1861, 139, 178/1865, 866/1866.; Das Traditionelle Judentum, 3.évf. 1875. nr.19. V.23. 146.; Izraelita Hitközségi és Iskolai Lap, 2.évf. 1874. Nr.1. I.30. 2.

16 OL fond F fons 16, poz. 16, 55.416/1861.; Magyar Izraelita 36/1832.

17 Ben Chanaja, 48/1858, 408/1862, 788/1864.; Magyar Izraelita, 289-290/1862.

18 Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 3.évf. 1862. Nr. 2. I.10. 16.; Ben Chanaja, 601/1863.; A magyarzsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája. Bp. 1896. 141.

19 OL fond F fons 266 nr. 947, 948, 3896/1861, 15.026, 21.903/1864, 2226/1866.

20 Ben Chanaja, 85/1858, 92/1860, 14/1862.; Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 3.évf. 1862. Nr.2. I.10. 14-15.; Magyar Izraelita, 10/1862.

elvértve rendelkeztek, főképp az emancipáció első évtizedében, jövedelmező fekvőségekkel.

Az állam mind magasabb követelményeket szabott meg az épületeket, felszereléseket és a tanszemélyzetet illetően. Az anyagi nehézségek mellett érezhetővé vált egyes hitközségekben a liberális beállítottság, amelynek eredményeképpen több helyen, mint pl. Temesváron (Belváros) iskoláikat átadták az államnak vagy a községnek. E folyamat nyére volt a liberális kormányzatnak, amely a felekezeti oktatás visszaszorítását óhajtotta, és az államsegélyeket mind terheesebb feltételektől tette függővé. Erdélyben a felekezeti oktatás kérését tovább bonyolította a nemzeti kérdéssel való összefonódása.

A fenti körülmények ellenére a hívek áldozatkészsége 1868 után aránylag nagyszámú elemi iskola létét tette lehetővé, amit az alábbi táblázat tükröz:²¹

Törvényhatóság	Elemi iskolák száma						
	1888	1890	1895	1900	1905	1910	1914-1915
Bihar	12	14	14	13	12	13	12
Nagyvárad	x	x	2	4	3	3	3
Máramaros	-	-	-	-	1	2	1
Szatmár	4	4	4	7	7	7	5
Szatmár-Németi	x	x	2	2	-	-	-
Szilágy	2	2	5	3	3	3	3
Ugocea	-	-	-	-	-	-	-
Arad	7	7	7	7	5	5	3
Aradváros	x	x	2	2	2	2	2
Csanád	5	5	4	5	5	3	3
Krassó-Szörény	3	1	1	2	2	1	1
Temes	1	1	-	-	-	-	-
Temesvár	x	x	-	-	-	-	-
Torontál	6	8	6	5	2	3	2
Alsó-Fehér	1	1	1	1	1	1,	
Beszterce-Naszód	-	-	-	-	-	-	-
Brassó	1	1	1	1	-	-	-
Csík	1	1	-	-	1	1	-
Fogarás	1	1	1	1	-	1	1
Háromszék	-	-	-	-	-	-	-
Hunyad	1	-	-	-	-	-	-
Kis-Küküllő	-	-	-	-	-	-	-
Kolozs	2	3	1	-	4	-	-
Kolozsvár	x	x	1	1	1	2	2

21 Magyar Statisztikai Évkönyv (a továbbiakban MSE), 1895. 392-393 (német kiadás), 1900. 332-333 (német kiadás), 1905. 348-349., 1910. 330-331., 1915. 295.; Egyenlőség, 7.évf. 1888. Nr.45. XII.2. 5.; A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapottáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszadik jelentése. I. ker. Bp. 1891. 170-177.

Maros-Torda	3	2	-	-	-	-	1
Maros-Vásárhely	x	x	1	1	1	1	1
Nagy-Küküllő	-	-	-	-	-	-	-
Szeben	-	-	-	-	-	-	-
Szolnok-Doboka	1	1	1	1	1	1	1
Torda-Aranyos	-	1	1	2	2	2	2
Udvarhely	-	1	-	-	-	-	-
Összesen:	51	54	55	56	54	49	42

A táblázat áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy a fenti iskolahálózat befogadóképesége elmaradt az iskolaköteles izraelita gyermekek számától. E helyzetet tükrözi az 1907–1908. tanévre vonatkozó felvétel.²²

Törvényhatóság	Iskolaköteles izr. gyermek.	Felekezeti iskolát látogatott	%
Bihar	1.761	989	56,16
Nagyvárad	1.610	654	40,62
Máramaros	4.876	159	3,26
Szatmár	2.209	585	26,48
Szatmár-Németi	731	-	-
Szilágy	1.051	189	17,98
Arad	425	89	20,94
Aradváros	502	356	70,91
Csanád	442	283	64,02
Krassó-Szörény	409	199	48,65
Temes	100	-	-
Temesvár	538	-	-
Torontál	559	181	32,37
Ugocsa	X	X	X
Alsó-Fehér	432	41	9,49
Beszterce-Naszód	803	-	-
Brassó	132	-	-
Csík	208	37	17,78
Fogarás	99	69	69,69
Háromszék	121	-	-
Hunyad	477	-	-
Kis-Küküllő	171	-	-
Kolozs	708	-	-
Kolozsvár	570	235	41,22
Maros-Torda	475	-	-

²² Egyenlőség, 7.évf. 1888. nr.45. XII.2. 5.; Magyar Statisztikai Közlemények (u.s.) 31. (a következőkben MSK)

Törvényhatóság	Iskolaköteles izr. gyermek.	Felekezeti iskolát látogatott	%
Maros-Vásárhely	267	68	25,46
Nagy-Küküllő	173	–	–
Szeben	161	–	–
Szolnok-Doboka	1,374	127	9,24
Torda-Aranyos	393	147	37,40
Udvarhely	204	–	–
Összesen:	22.080	4.408	19,96

Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét táblázat a teljes Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Bihar, Csanád, Temes és Torontál megyékre vonatkozik, mivel hiányoznak a községenkénti felvételek adatai, ami a jelenlegi erdélyi területre vonatkozó összesítést tenné lehetővé. Csupán annyit sikerült más forrásból tisztázni, hogy az 1914/15-ös tanévben működő 42 iskolából 9 esett a jelenlegi értelemben vett Erdély határain kívülre.

Nem elhanyagolható szempont, hogy az 1868-as népiskolai törvény nyomán megszervezett iskolahálózat tartósan bizonyult. Igaz, 1888 és 1915 között számuk 51-ről 41-re csökkent (80,48%), az utóbbi adat azonban részben a háború okozta nehézségeket is tükrözi.²³ Az elemi tanintézetek legnagyobb része a fejlettebb Partiumra és Bánságra esik, amit jelez az a tény, hogy a rendszer csúcspontját képező 1890-ben a működő 53 egység közül 42 (79,24%) a vidékeken tevékenykedett.

Igen előremutató volt a lányok iskolázására irányuló gondoskodás. Az említett évben 35 iskolában (66,03 %) koedukáció folyt, különálló leányoktatás csupán Arad, Bihar, Csanád, Kolozs és Szatmár megyékben és a megfelelő szabad királyi városokban volt. Egy-egy brassói és Krassó-Szörény megyei iskola csupán fiúknak volt fenntartva. Érdekes megjegyezni, hogy a zsidó elemi iskolák befogadásának százalékos aránya Aradon érte el a legnagyobb mértéket (70,91 %).

Az iskolák felekezeti tanítóellátását nagy mértékben elősegítette a budapesti izraelita tanítóképző felállítása.²⁴ Így lehetővé vált az okleveles tanerők 111,70 %-os gyarapítása, amit a következő táblázat tükröz:²⁵

Törvényhatóság	Felekezeti tanítók létszáma	
	1888	1907–1908
Bihar	18	21
Nagyvárad	x	14
Máramaros	x	3
Szatmár	10	14
Szatmárnémeti	x	–

23 Magyar-Zsidó Lexikon, 232.

24 Magyar Zsidó, 1.évf. 1868. Nr.9. II.1. 66-68.

25 MSK 56. k. 749-753.

Szilágy	2	5
Arad	4	4
Aradváros	x	10
Csanád	8	6
Krassó-Szörény	5	6
Temes	1	–
Temesvár	x	–
Torontál	14	5
Ugocsa	–	–
Alsó-Fehér	2	2
Beszterce-Naszód	–	–
Brassó	4	–
Csík	2	1
Fogarás	2	2
Háromszék	–	–
Hunyad	1	–
Kis-Küküllő	–	–
Kolozs	4	–
Kolozsvár	x	5
Maros-Torda	6	–
Marosvásárhely	x	1
Szeben	–	–
Szolnok-Doboka	1	2
Torda-Aranyos	–	4
Udvarhely	–	–
Nagy-Küküllő	–	–
Összesen:	94	105

Szembeszökő a fenti táblázatok alapján Háromszék, Hunyad, Nagy-küküllő, Szeben és Udvarhely megyék iskolahálózatának fejletlensége, ami kifejezetten a hívek aránylag csekély számából és a hitközségek szerény bevételeiből adódik. Ugyanakkor Máramaros, Ugocsa, Beszterce-Naszód és bizonyos mértékben Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka elmaradottsága a többségnek a hagyományos oktatáshoz való ragaszkodásának tulajdonítható. Az állam az 1877–78-as iskolaévet követően megkísérelte létüket megkérdőjelezni, de igen csekély eredménnyel. Bizonyos jogalapot szolgáltatott fenntartásukra az ortodox-zsidó hitközségi szervezet királyi jóváhagyást nyert szabályzata, amely engedélyezte hitoktatói intézmények létesítését. Az állami szervek kifogásolták azt a kompromisszumos megoldást is, hogy e vallásos iskolákban, tanmenetbe bizonyos általános műveltséget nyújtó tárgyakat másodlagosan beiktassanak, és így túllépjék a törvényszabta 20–25 órás heti órarendet. A magyar nyelv kötelező oktatását előíró törvény nyomán (1879) nehezményezték a héber nyelv előtérbe állítását és az államnyelv

tanításának elhanyagolását.²⁶ Ezen vallási oktatást végülis kénytelen-kelletlen időlegesen eltűrték a teljes analfabetizmus terjedésének megakadályozására. Az állami népoktatás csak lassan, főképp 1900 után vált általánossá, viszont a hagyományhű hitközségek és a szülők jelentős része nem voltak hajlandók a helyzeten változtatni. Trefort minisztersége alatt többrendbeli tárgyalások folytak a máramarosi iskolák átalakítása és magyarosítása céljából, csekély eredménnyel.²⁷ A Jüdische Weltblatt 1889-ben megjegyezte, hogy a magyarországi zsidó iskoláknak alig a fele tért még csak át a magyar tannyelvre.²⁸

A hivatalos beavatkozás ellenére 1893-ban Máramarosszigeten még mintegy 40 döntően vallásos jellegű iskola működött. Más források szerint 1899-ben Máramarosban mintegy 7000 gyermeket melamédek oktattak. Szigorúbb módszerek alkalmazására csak a századforduló után került sor. Így például 1907-ben Nagyváradon bezártak hat „zugiskolának” nyilvánított intézményt.²⁹

Az iskolarendszer elemei között fennálló különbségek ellenére végső fokon valamennyien előmozdították az írás-olvasás terjedését, amit az alábbi táblázat bizonyít.³⁰

Zsidó írni-olvasni tudók száma:

Törvényhatóság	1880	1890	1900	1910	Növekedés 1880–1910
Bihar	55,9	64,54	69	72,6	129,87
Nagyvárad	61,8	71,3	73,8	79,8	129,12
Máramaros	14,9	20,7	24,6	31,5	211,40
Szatmár	40,9	50,4	57,9	65,1	159,15
Szatmárnémeti	53,5	62,6	68,8	73,1	136,63
Szilágy	43	52,3	63,2	67,8	157,67
Ugocsa	29,5	36,6	44,2	54,1	183,38
Arad	63,8	72,5	78	81,7	128,05
Aradváros	71,8	80,9	83,2	86,8	120,89
Csanád	67,9	73	77,8	79,4	116,93
Krassó-Szörény	61,2	74,9	80,2	84,3	137,74
Temes	x	x	x	x	x
Temesvár	73,4	72,8	81,6	84,3	114,85
Torontál	64,9	76,1	80,7	x	x
Alsó-Fehér	48,1	61,5	70,7	74,6	155,90

26 Szombati Újság, 2.évf. 1883. nr.25. VII.1. 5.

27 Uo.

28 Jüdische Weltblatt, 3.évf. 1884. Nr.61. XII.15. 14.

29 Egyenlőség, 12.évf. 1893. nr.47. XI.24. 2.; 18.évf. 1899. nr.1. I.1.; 26.évf. 1907. nr.28. VI.14. 11.

30 MSK, 27. köt. 161.; Palóczy Lajos: A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra. = Magyar-Zsidó Szemle, 203-210/1889.

Beszterce-Naszód	36	47,5	54,2	57	158,33
Brassó	71,1	79,1	83	83,9	118
Csík	44,3	55,9	64,8	72,8	164,33
Fogaras	57,3	67,9	78,2	81,4	142,05
Háromszék	x	x	x	x	x
Hunyad	56,1	64	70,8	x	x
Kis-Küküllő	44	53,2	66,7	72	163,63
Kolozs	42,7	53,4	63,5	69,8	163,46
Kolozsvár	57,1	69,7	72,5	76,1	139,27
Maros-Torda	48,6	55,6	63,6	66,2	136,21
Marosvásárhely	55,8	68,7	73,9	77,9	139,60
Nagy-Küküllő	x	x	x	x	x
Szeben	x	x	x	x	x
Szolnok-Doboka	39,8	40,1	49,7	58,2	195,30
Torda-Aranyos	45	54,5	64,7	70,1	155,77
Udvarhely	50,4	56,9	68,4	74,5	145,83

A fentiekből az is kiderül, hogy az általános haladás mellett az elmaradás pótlásában Máramaros és Szolnok-Doboka megyék jártak az élen. Igen dicséretes haladás mutatkozott a nők körében, akik az összes izraelita analfabéták 61,27 %-át tették ki 1910-ben.³¹

A hitközségek a maguk erejéhez képest több nehézséget oldottak meg. Így pl. 1890-ben a dési iskola 94 növendékének közel egyharmada vidéki volt, akiket családoKNál helyeztek el.³² Hasonló kérdések nehezettek az illetékesekre Tordán, Nagybányán és több más városban. Aradon a túlsúfoltságot vidéki iskolák fejlesztésével csökkentették. Újra megnyílt 1880-ban a simándi, majd nemsokára az újonnan létesült kisjenői iskola.³³

A 19. század utolsó évtizedeiben egyes helyeken lépések történtek az iskolák szerkezetének javítására. Nagyváradon az ortodox hitközség 1882-ben bevezette az öt, majd 1894-ben a hat osztályos elemi oktatást. A neológ hitközség 1903-ban átvette az izraelita jellegű Auspitz magániskolai modellt, és hat osztályossá fejlesztette. Kolozsváron a hitközség 1889-ben teremtette meg a hat osztályos oktatás feltételeit.³⁴ A legtöbb izraelita felekezeti iskola azonban megrekedt négy osztálynál, néhány eljutott öt osztályig. Az emancipációt követően kiépült iskolahálózat szükségessé tette megfelelő épületek emelését, Gyulafehérváron 1874-ben Friedmann főrabbi impozáns épületet avatott fel. Közadakozásból emelték 1892-ben a négy osztályos leányiskola helyiségeit. Brassóban emeletes iskola épült. Szilágysomlyón 1893-ban kezdeményezték az

31 MSK. 61. köt.

32 Egyenlőség, 9.évf. 1890. nr.52. XII.26. 4.; uo. nr.31. VIII.1. 4.; Zsidó Híradó, 6.évf. 1896. nr.27. VII.9. 5.

33 Egyenlőség, 21.évf. 1909. nr.14. IV.13. 9.; uo. 24.évf. 1905. nr.15. V.6. 11.; Szombati Újság, 2.évf. 1883. nr.19. V.19. 150.

34 Zsidó Híradó, 4.évf. 1894. nr.29. VII.26. 6.; Egyenlőség, 22.évf. 1903. nr.44. XI.1. 10.; Magyar-Zsidó Almanach, 1911. 266.

javult iskola újjáépítését.³⁵ Kolozsváron 1889-ben ünnepelte az ortodox hitközség az újonnan épült iskola befejezését. Példájukat 1903-ban követték a neológok. Az 1908–1909-es tanévben az ortodoxok a leányiskola elkészültével büszkélkedhettek. Lugoson 1906-ban döntöttek egy korszerű épület létrehozásáról, elkészülte azonban éveket vett igénybe.³⁶

A legjelentősebb építkezésekre Nagyváradon került sor. Az ortodoxok 1892-ben nagyarányú épületet adtak át rendeltetésének, míg a neológok 1905-ben biztosítottak iskoláiknak új helyiségeket.³⁷ Az épületek, berendezések is jelentős beruházásokat igényeltek.

A legnehezebb kérdést azonban az anyagi források megteremtése jelentette. Mint már jeleztük, az iskolaalap csekély mértékben jöhetett számításba. Így pl. a szilágycsehi iskola 1887-ben 150 forint segélyben részesült.³⁸ Szatmárnémetiben az 1878–79-es tanévtől kezdve a fiúosztályok tanítóit a város fizette, míg a leányosztályok tanerőit 1892-től kezdve 1200 forintnyi fizetékieskiegészítésben részesítette. Nagykárolyban az összes felekezeti iskola városi segélyt kapott. A közpénzekből történő segélyezés több helyen a felekezeti iskola államosításához vezetett, így pl. Nagykárolyban (1904). Temesvár-Mehala iskolája éppen a segély megtagadása folytán szűnt meg.³⁹

Bizonyos segítséget jelentettek az alapítványok. Ezek közül kiemelkedik Ungár Benjámín moravicai (Temes megye) hagyatéka, aki 34.000 forintot biztosított a helyi iskolának azzal a kikötéssel, hogy a Szentírást héberül tanítsák.⁴⁰ Némi külső segítség is érkezett, mint pl. „Aliante Israelite” (Párizs) 300 forinttal támogatta a bőzdőújfalusi szombatosok iskoláját.⁴¹ Az iskolafenntartás költségeinek oroszlánrésze valójában a tandíjából és a hitközségek hozzájárulásából származott. A nagyvárad ortodox iskolák 1900. évi 18.812 Ft-os költségvetésének felét a hitközség fedezte. Gyulafehérváron 1902-ben ezen hányad 32,72 %-ot tett ki 3.606 Ft összegben. A hitközségi segítség tette lehetővé, hogy jelentős számú növendék felmentsenek a tandíjfizetés alól, míg a fizetőképeselek kötelezettségét lehetőségeikhez mérik. Így pl. Gyulafehérváron az említett évben a létszám fele tandíjmentes volt. Aradon 1898-ban a beiratkozottak 26,66 %-a fizetett, igaz, ezek elég magas összegeket.

Az izraelita iskolákban szerepet játszottak a segélyegyletek is, amelyek nemegyszer túllépték a vallási korlátokat is. Értesülésünk van arról, hogy

35 Judische Gemeinde und Schulzeitung, 2.évf. 1874. nr.9. II.27. 67-68.; uo. nr.10. III.6. 76.; Egyenlőség, 10.évf. 1891. nr.50. XII.11. 10.; uo. 11.évf. 1892. nr.13. III.25. 10., uo. nr.36. IX.12. 5.; uo. 8.évf. 1889. nr.45. XII.1. 18.

36 Uo. 24.évf. 1905. nr.29. VII.16. 13.; Szombati Újság, 1.évf. 1906. nr.9. III.2. 6.

37 Zsidó Híradó, 2.évf. 1892. nr.49. XII.22. 9.; Zsidó Néplap, 2.évf. 1905. nr.27. IX. 9. 10.

38 Egyenlőség, 6.évf. 1887. nr.24. VI.19. 10.

39 Uo. 11.évf. 1892. nr.36. IX.2. 5.; uo. 12.évf. 1893. nr.44. X.13. 11-12.; A Jövő, 1.évf. 1897. 1.évf. nr.28. VII.23. 10-11. Der Ungarische Israelit, 6.évf. 1879. nr.27. VI.27. 203.; A magyar-zsidó felekezeti elemi és polgári iskoláinak monográfiája, 400.

40 Egyenlőség, 9.évf. 1890. nr.18. V.2. 12.; uo. 7.évf. 1888. nr.39. X.14. 9.

41 Uo. 19.évf. 1900. nr.25. VI.24. 9-10.; uo. 21.évf. 1902. nr.10. III.9. 9-10.; uo. 17.évf. 1898. nr.29. VII.31. 7.; uo. 27.évf. 1908. nr.24. VI.14. 1. 7.; Az Országos Rabbiegyesület Havi Közlönye, 1.évf. 1908. nr.5. VIII.1. 65-66.; Ben Chanaja, 473/1866.; Izraelita Lapok, 1.évf. 1874. nr.1. IX.10. 3-6.; Izrael, 2.évf. 1913. nr.9. II.3. 10.; National Zeitung, 8.évf. 1906. nr.58. VIII.10. 6.

1888 és 1890-ben a besztercei izraelita nők egyesülete szegény gyermek ruházott fel valláskülönbőség nélkül. Hasonló módon jártak el Nagykárcs is, ahol 1907-ben szegény iskolások ingyen ebédet kaptak. A nagyváradai dox iskolában 1886-ban 82, míg 1899-ben 70 tanuló részesült ruhaszegélybe.

A tandíjkérdés új fordulatot vett az 1908. évi törvény alapján, amely tandíjak megszüntetéséről intézkedett. Az állam évi 15 koronával kártalanította az iskolafenntartókat növendékeként. A törvény azonban figyelmen kívül hagyta az izraeliták sajátos helyzetét, pontosabban azt a tényt, hogy a tandíjak mekkora szerepet játszottak az iskolák költségvetésének biztosításában.

A szervezett nyilvános iskolák tananyaga igazodott az állami iskolák tantervéhez, ami az általános műveltséget nyújtó tárgyakat illeti. A különbséget a hittan tanításának fokozottabb mértéke és a héber nyelv változatlan oktatása jelentette. Az aradi zsidó elemi iskolában az óraszám egynegyedét e tárgyak tették ki.⁴³

A 19. század végétől kezdve általánossá vált, kevés kivétellel, a tantárgyak magyar nyelvű oktatása. E téren a leghatározottabb lépések Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár stb. iskoláiban történtek. Némi késéssel hasonló változások következtek be a Királyhágótól keletre eső összes hitközség iskoláiban, elsősorban Gyulafehérváron és Fogarason, ami gyorsította a zsidóság e területen elmaradt magyarosodását.⁴⁴

A cionista mozgalom megjelenése nyomán, főképpen 1910 után érezhetővé vált bizonyos mértékben a zsidó nemzeti iskolára irányuló igény is. Egyelőre a kezdeményezők erejéből csupán óvodák létesítésére futotta, a héber, illetve ivrid nyelv fokozott oktatásával. A kolozsvári ortodox hitközség óvodáját 1910-ben nyitották meg, majd 1912-ben Szatmárnémetiben 20 növendékkel túlnyomóan ivridül oktató egység létesült. Temesváron 1917-ben valósult meg az említett igény. Ugyanott az első világháború alatt hasonló tannyelvű népiskola felállítását fontolgatták. Végül a belvárosi neológ hitközség újra megnyitotta rég nem működő iskoláját, amelyben a magyar tannyelv fenntartása mellett hangsúlyt kapott az ivrid nyelv és hitoktatás is.⁴⁵

A megfelelő tanítók biztosítása is gondot okozott, főképpen a képesítés állami előírásai nyomán. A század közepe táján csak korlátozott mértékben nyíltak meg a tanítóképzők az izraeliták előtt. A külföldön, főképp Galiciában szerzett bizonyítványok érvényesítése költséges volt. Ugyanakkor semmiféle szabályozás nem biztosította az izraelita felekezeti tanítók jogállását a munkaadó hitközséggel szemben. Igaz, mint már jeleztük, a század első felében a Helytartótanács intézkedései nyomán a tanítók alkalmazása több helyen szer-

42 Egyenlőség, 7.évf. 1888. nr.48. XII.16. 8.; uo. 9.évf. 1890. nr.5. II.2. 12.; uo. 19. évf. 1901. nr.51. XII.23. 12.; uo. 6. évf. 1887. nr.2. I.9. 8.; Allgemeine Jüdische Rundschau, 2. évf. 1901. nr.1. I.4. 5.

43 Az egykori aradi zsidó iskola iratai, a 2. sz. általános iskola birtokában.

44 Egyenlőség, 11.évf. 1892. Nr.39. IX.16. 17.; uo. 4.évf. 1885. nr.30. VII.26. 6-7.; Szombati Ujság, 1.évf. 1882. nr.47. XI.27. 375-376.

45 Magyar Zsidó, 4.évf. 1911. nr.1. I.13. 1.; Izrael, 1.évf. 1912. nr.3. V.1. 11.; Zsidó Szemle, 6.évf. 1912. nr.10. V.1. 5-6.; uo. 7.évf. 1913. nr.8. IV.15. 10.; uo. 13.évf. 1918. nr.14-15. IV.5. 15.; uo. 12.évf. 1917. nr.47. XI.23. 5.

zódással történt, amely állami jóváhagyást igényelt. Betartásuk, főképp a fizetések pontos folyósítása, általában a hitközségi vezetőség jóindulatától függött. Az 1867-ig fennállt Erdélyi Nagyfejedelemségben a helyzet még kezdetlegesebb volt. Gyökeres változást a budapesti izraelita tanítóképző felállítása jelentett.

Erdélyből kezdetben kevesen iratkoztak be, később növekedett a számuk. Míg 1889-ben a 23 növendékből csupán egy volt erdélyi, az 1917/18-as tanévben beiratkozott 76 tanuló közül 16-an származtak e vidékről. A tanítóképző működését az ortodoxok kifogásolták számukra túlságosan neológ irányzata miatt. Az 1891/92. tanévtől kezdve kántorképző tanfolyamot is szerveztek. A tanítóság egy részének nagyon nehéz helyzetén segítő 1913-ban összekapcsolták a két képzőt. A tanítónőképzést ugyan már 1873-ban előirányozták, valójában csak az első világháborút megelőző években nyílt bizonyos lehetőség számukra.⁴⁶

Az izraelita tanítóság 1866-ban Szatmárnémetiben tartott gyűlésén napirendre tűzte helyzetük rendezését, többek között felvetették nyugdíj jogosultságukat. Igényeiket a „Judische Volksschule” című lapban hangoztatták, amelyet Ehrental aradi igazgató-tanító adott ki.⁴⁷ A későbbiekben a helyzet többnyire javult, de még mindig távol maradt a megfelelő javadalmazás, amely az államnál alkalmazott tanítók színvonalát sem érte el.

A 19. század utolsó évtizedében megszavazott törvények bizonyos fizetési szintet írtak elő a felekezeti tanítóság számára is, az állam pedig vállalkozott a javadalmazás kiegészítésére, ha az iskolafenntartó ereje elégtelennek bizonyult. E megoldás azonban nem volt feltétlenül előnyös, mivel fokozott miniszteri beleszólást biztosított, amit a korabeli zsidó sajtó nehezményezett is. Szóvá tették, hogy egyes esetekben az államsegélyt szubjektív okok folytán elutasították, vagy halogatták.⁴⁸ Ilyen körülmények között több hitközség lemondott az államsegélyről. Lugoson az 1907-es törvény életbelépése után a neológ hitközség kiegészítette a tanítói fizetést, és vállalta az ezzel járó adóemelést. Hasonló elhatározásra jutott az aradi neológ hitközség is 1909-ben.⁴⁹ Bírálatot váltott ki az iskolaszékek hatáskörének állami ellenőrzése, amely korlátozta határozati jogukat az iskola belső rendjének és órarendjének stb. meghatározásában (1906).⁵⁰

Az izraelita felekezeti oktatás hatáskörén kívül maradtakról való gondoskodás nem korlátozódott az állami, községi vagy más felekezeti iskolákban a tanterv előírta hittan tanítására. A kérdés horderejét jelzi, hogy 1910-ben Nagyváradon 1179 izraelita növendék látogatott más jellegű iskolát. A megoldás egyik útja a Talmud-Tóra oktatás szervezése volt iskolán kívüli alapon,

46 Szemere Samu: Az országos izr. tanítóképző intézet értesítője a LXI-LXXI tan évekről 1917/18-tól 1927/21 ??-ig. Bp. 1928. 48.; Bánóczy József: Az országos izraelita tanítóképző intézet története 1857-1897. Bp. 1897. 17.

47 Ben Chanaja, 473/1866.; Izraelita Lapok, 1.évf. 1874. nr.1. IX.10. 3-6.; Magyar Izraelita, 3.évf. 1863. nr.20. 240, nr.48. 412.

48 Izrael, 2.évf. 1913. nr.9. II.3. 10.; Egyenlőség, 28.évf. 1909. nr.3. I.17. 1-2.Melléklet.

49 Uo. nr.47. 1909. XII.5. 10.

50 Nationalzeitung, 8.évf. 1906. nr.58. VIII.10. 6.

amelyet Nagyváradon 1888-ban indítottak be. 1908-ban a Szász-Chevra egyesület külön helyiséget biztosított számukra, sőt 1913-ban egy megfelelő épületet bocsájítottak rendelkezésükre.

Színváraalján 1895-től kezdve indítottak hasonló tanfolyamokat. Marosvásárhelyen 1912-ben egy vallásos egyesület patronálta a Talmud-Tóra oktatást. Több ortodox hitközség „tanházakat” hozott létre (Szászrégen, Lippa stb.), amelyek azonban csupán iskolán kívüli szerepet játszottak.⁵¹

Az 1848–49-es forradalmat megelőző évtizedekben az erdélyi középiskolák csak kivételesen fogadtak be zsidó tanulókat. Igen megértő magatartást tanúsítottak a nagyváradai Premontrei Főgimnáziumban. Itt tanult Grósz Frigyes, a híres szemorvos, aki 1830-ban létrehozta mintául szolgáló szemkórházát.⁵² Hasonló magatartás fedezhető fel a nagykárolyi piaristák, a lugosi minoriták stb. részéről is.

A forradalom után kiszélesedtek a lehetőségek úgy, hogy a nagyváradai főgimnáziumban az 1850–51-es tanévben már 19 izraelitát írtak be. A máramarosszigeti középiskolában hat jelentkezést hagytak jóvá. A korabeli erdélyi középiskolákban 34 izraelita tanuló jelenléte ismeretes.⁵³

Az emancipáció törvénybe iktatása után a zsidó felekezeti középiskola kérdése is napirendre került. A jóindulatú tervezésekről csakhamar kiderült, hogy megvalósításukra nincs mód. A középiskolák létrehozása meghaladta a hitközségek anyagi erejét, és a szükséges szellemi erők sem álltak egyelőre rendelkezésükre. Ilyen körülmények között kettős irányzat rajzolódott ki. Egyrészt a kor követelményeinek felismerése kapcsán növekedett az elemi oktatás színvonalát meghaladó műveltség és képzés igénye, másrészt megindult az értelmiség soraiban történő tömeges felzárkózást célzó mozgalom. E két irányzat nyomán növekedett a polgári iskolák, néhol a nem teljes gimnáziumok látogatása, valamint a főgimnáziumok felé való áramlás, előnybe részesítve a magas tanítási színvonallal rendelkezőket, amivel új létesítmények eleve versenyképtelenek lettek volna. Mi több, az 1836-ban megnyílt aradi reáliskola az abszolutizmus éveiben fokozatosan elvesztette eredeti szerepét. Rotter János 1848-ban Aradon magyar tannyelvű kereskedelmet alapított, amely 1863-ban négy osztályos felsőbb iskolává alakult. Helyüket 1874-ben végülis az állami főreáliskola vette át.⁵⁴

Egyetlen újabb zsidó jellegű alapításról van tudomásunk Nagyváradon (1888). Az ún. polgári iskola fiúkat vett fel, majd 1900-ban leányosztályok is alakultak. Az 1910–11-es tanévben hat tanerő irányítása alatt 256 rendes és 93 magántanuló tett vizsgát.⁵⁵

51 Magyar Zsidó, 1.évf. 1908. nr.17. XII.11. 14.; uo. 4.évf. 1911. nr.10. VII.7. 12.; uo. 5.évf. 1912. nr.10. VI.10. 10.; Ungarländische Judenzeitung, 3.évf. 1910. nr.15. VIII.18. 6.; uo. 6.évf. 1913. nr.7. IV.4. 105.; uo. t.évf. 1913. nr.21. XI.28. 338.; Egyenlőség, 12.évf. 1893. nr.49. XII.8. 11.; uo. 20.évf. 1901. nr.4. I.27. 11.; Zsidó Híradó, 6.évf. 1896. nr.31. VIII.6.; uo. 8.évf. 1898. nr.25. VIII.11. 3.; uo. 5. évf. 1895. nr.9. II.28. 4.

52 Grósz Friderik; Die Augenkrankheiten des grosse Ebene Ungarns, Grosswardein, 1855.

53 Tafeln zur Statistik des Oesterreichische Monarchie für die Jahre 1849-1851. 2/8.Heft.

54 Márki Sándor i.m. 2. köt. 780.

55 Zsidó Híradó, 8. évf. 1898. nr.25. VIII.11. 17.; Egyenlőség, 19.évf. 1900. nr.26. VII.1. 12.; MSÉ, 1911.

Az izraelita vallású fiúnövendékek számának növekedése a 4–6 osztályos középiskolákban már az 1870–71-es tanévben megfigyelhető. A rendelkezésünkre álló 1886/87-es adatok további számszerű növekedést mutatnak, és egyben a látogatott tanintézetek hálózatának terebélyesedését is, amelyek felkarolják az izraelita növendékeket az úttörő szerepet vállaló nagykárolyi piaristák mellett, amit az alanti táblázat bizonyít.⁵⁶

Tanintézet	Osztály	Növendékek 1870–1871	Izrael.növ. 1886–1887		
Lugos, állami	4	129	3	x	x
Máramarossziget, piarista	4	149	3	105	5
Nagybánya, minorita	6	220	3	x	x
Nagykároly, piarista	6	157	41	251	48
Nagyszalonta, ref.	6	77	6	89	20
Sepsiszentgyörgy, ref.	4	165	–	133	4
Szamosújvár, örmény kat.	2/4	76	–	104	2
Szászrégen, lut.német	4	121	–	104	15
Szatmárnémeti, kat.	6	173	12	181	32
Székelykeresztúr, unit.	5	85	–	100	2
Szilágysomlyó, minorita	4	x	x	68	15
Brád, gör.kel.román	4	x	x	90	1
Szászsebes, lat.,német	4	77	1	85	3
Összesen:	–	1429	69	1310	147

A táblázat kiemeli a fejlődés kettős irányzatát. Egyrészt megleveníti a nem teljes középiskolák kezdődő leértékelését az összlétszám 8,32 %-os csökkenése révén, másrészt tükrözi az izraeliták lépéshátrányának behozatalát és túllépését, fajsúlyuk 232,78 %-os növekedésével. A késéssel megjelent felsőbb leányiskolák esetében már az utóbbi jelenség játssza a döntő szerepet (1886–87).⁵⁷

Felsőbb leányiskola	Növendékek száma	Izraelita	%
Kolozsvári községi	101	–	–
Marosvásárhelyi állami	73	16	21,91
Temesvár, állami	111	58	52,25
Összesen:	285	74	25,96

56 Uo. 1872. 466-475.; uo. 1888. 151-157.

57 Uo. 1888. 170-173. A statisztikai kiadványok a továbbiakban mellőzik a nem teljes gimnáziumok növendékeinek vallási megoszlását. E tanintézetek csak kivételszerűen adtak ki értesítőket és hasonlóképpen eredménytelenül jártunk el a budapesti statisztikai levéltárban is (1993).

A későbbi évtizedek vitathatatlanul azonos fejlődési irányzatának számszerű vizsgálata a nem teljes középiskolák esetében a növendékek vallási megoszlása ismeretének hiányában egyelőre nem lehetséges.

E folyamatokkal párhuzamosan megfigyelhető az izraeliták orientálódása a főgimnáziumok felé, elsősorban az őket korábban is befogadó tanintézetek keretében. Az emancipációt követő két évtized fejlődését a következő táblázat szemlélteti.⁵⁸

Tanintézet	Növendékek 1870–71	Izr.	Növendékek 1886–87	Izr.
Arad, királyi kat.	336	36	377	97
Belényes, gör.kat. román	232	2	225	8
Beszterce, lut., német	129	1	191	12
Brassó, rom., status	153	–	126	4
Brassó, honterus, lut., német	153	13	181	13
Gyulafehérvár, rom.kat.,status	152	3	239	37
Lugos, állami	x	x	188	31
Kolozsvár, ref.	313	4	289	15
Kolozsvár, piarista	446	3	354	7
Kolozsvár, unit.	193	22	255	22
Máramarossziget, ref.	258	12	360	54
Marosvásárhely, ref.	593	15	213	26
Meggyes, lut., német	126	4	158	15
Nagybánya, állami	x	x	196	18
Nagyenyed, Bethlen ref.	408	3	303	6
Nagyszeben, állami	306	–	259	3
Nagyvárad, premontrei	632	83	482	84
Naszód, gör.kat., román	164	–	179	9
Segesvár, lut., német	146	1	151	–
Szászváros, Kun ref.	230	–	159	17
Szatmárnémeti, kir.kat.	311	19	335	43
Székelyudvarhely, ref.	242	–	180	2
Temesvár, piarista	446	38	523	58
Zilah, Wesselényi ref.	359	7	440	4
Balászfalva, gör.kel., román	267	–	344	2
Összesen:	6.595	266	6.707	587
		4,03%		8,75%

58 MSÉ, 1872. 456-463.; uo. 1888. 92-101.

A fentiekből szintén az izraelita növendékek számának növekedése következik (217,12 %), habár mind a főgimnáziumok, mind a nem teljes középiskolák esetében valamivel kisebb a fejlődés, mivel jelentős számú tanintézetnek nem voltak zsidó tanulói. E helyzet gyökeresen megváltozott a következő évtizedekben, amint ezt az egyes főgimnáziumok 1913–14-es tanévről szóló értesítói bizonyítják. Az Országos Pedagógiai Könyvtár gyűjteménye alapján megállapíthatjuk, hogy e tanévben az erdélyi középiskolákat 15.475 tanuló látogatta. Az izraeliták 42 tanintézetbe iratkoztak be, amelynek az összlétszáma 14.338 növendék volt, ez utóbbiak közül 1.833 zsidó volt (12,78 %).

Tanintézet	Növendékek száma	Izraelita
Arad, királyi kat.	578	150
Belényes, gör.kat., román	403	28
Brassó, róm.kat., status	254	35
Csíksereda, róm.kat., status	427	12
Dés, állami	318	63
Erzsébetváros, állami	201	25
Fogarás, állami	331	44
Gyergyószentmiklós, állami	138	16
Gyulafehérvár, róm.kat., status	389	31
Lugos, állami	315	53
Kézdivásárhely, róm.kat., status	230	41
Kolozsvár, ref.	474	31
Kolozsvár, piarista	516	87
Kolozsvár, unit.	344	53
Máramarossziget, kir. kat.	278	23
Máramarossziget, ref.	334	93
Marosvásárhely, ref.	381	54
Marosvásárhely, róm. kat., status	283	41
Meggyes, lut., német	185	7
Nagybánya, állami	374	76
Nagyenyed, Bethlen, ref.	498	29
Nagykároly, piar.	326	61
Nagyszalonta, állami	335	72
Nagyszeben, állami	425	36
Nagyvárad, premontr.	607	127
Naszód, gör. kat., román	312	7
Oravicabánya, községi	67	2
Petrozsény, állami	183	24
Segesvár, lut., német	256	5
Sepsiszentgyörgy, ref.	311	16
Szamosújvár, állami	371	46
Szászváros, Kun ref.	354	36

Szatmárnémeti, kir. kat.	675	86
Szatmárnémeti, ref.	441	68
Székelykeresztúr, unit.	224	7
Székelyudvarhely, ref.	315	17
Szilágysomlyó, minor.	261	52
Temesvár, piarista	635	36
Temesvár, állami	406	102
Torda, állami	301	18
Zilah, Wesselényi ref.	282	23
Összesen:	14.338	1.833 (12,78%)

Ha a tannyelvet tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a magyarosodás eredményeként az 1913/14-es tanévben mindössze 12-en tanultak német és 35-en román nyelven, összesen 47-en (2,56 %). Figyelemreméltó, hogy az állami gimnáziumok nagyarányú kiépülése ellenére a zsidó tanulók többsége a keresztény felekezeti iskolák (beleértve a királyi kat. főgimnáziumokat is) mellett maradt, amit az alanti táblázat igazol:

Felekezet	Iskolaszám	Izrael növ.	%
Katolikus	15	817	44,57
Református	9	367	20,02
Unitárius	2	60	3,27
Luteránus	2	12	0,65
Összesen:	28	1.256	68,52

A 19. század második felének és századunk első évtizedeinek gazdasági-társadalmi változásai maguk után vonták a leányok főgimnáziumi oktatásának szükségességét is. A felekezetek anyagi erejének korlátozott volta e téren a vezető szerepet az állami kezdeményezésnek adta át. Az 1913/14-es tanévről a következő táblázatot készíthetjük:

Tanintézet	Növendékek száma	Izrael.
Arad állami (1912/13)	199	81
Máramarossziget, állami	191	78
Marosvásárhely, községi	125	45
Szatmárnémeti, ref.	28	99
Temesvár, állami	x	x
Temesvár, Notre-Dame, róm. kat.	218	29
Összesen:	1.183	398 (33,64%)

A gyakorlati élet követelményei szintén előtérbe helyezték a reáliskolák fejlesztését. Az első szakaszban az alreáliskolák hálózata épült ki, amely a

zsidó ifjúság részéről fokozott érdeklődésre talált. E helyzetet tükrözi az 1870/71-es tanévről készült kimutatás.⁵⁹

Tanintézet	Osztály	Növendékek száma	Izr.
Arad, izr., német	2	35	32
Arad, Rotter, magán	3	170	23
Beszterce, lut., német	3	46	1
Segesvár, lut., német	3	75	2
Temesvár, magán	3	147	42
Brassó, lut., német	3	175	23
Brassó, gör. kel., román	2	35	–
Összesen:		683	123 (18%)

E tanévben mindössze két főreáliskola működött.

Tanintézet	Növendékek száma	Izr.
Nagyszeben, lut., német	257	5
Temesvár, állami	105	23
Összesen:	362	28 (7,73 %)

Közel két évtized múltán az alreáliskolák hasznossága csökkent, és kialakult – fokozott izraelita érdeklődéssel – egy állami túlsúllyal rendelkező főreáliskolai hálózat.⁶⁰

Tanintézet	Jelleg	Növend. sz. 1886–87	Izr.	Növend. sz. 1913–14	Izr.
Arad	állami	166	73	319	84
Brassó	állami	103	13	234	62
Déva	állami	152	26	324	53
Nagyszeben	lut., német	235	1	290	7
Nagyvárad	állami	214	139	348	185
Székelyudvarhely	állami	98	1	156	11
Temesvár	állami	224	101	489	133
Brassó (6 oszt.)	lut., német	192	33	x	x
Brassó (6 oszt.) gör. kel.	román	97	1	84	2
Összesen:		1.481	388	2.244	537
			26,19%		23,93%

59 Uo. 1872. 478-479.

60 Uo. 1888. 114-117.

A középfokú szakoktatás fejlődéséhez tartozik a kereskedelmi iskolák létrejötte. Az 1886/87-es tanévről a következő kimutatás áll rendelkezésünkre:⁶¹

Tanintézet	Jelleg	Növendékek száma	Izr.
Arad	állami	86	29
Brassó	állami	36	4
Brassó	gör. kel., román	35	–
Fogarasz	községi	27	13
Kolozsvár	állami	193	48
Lippa	állami	12	2
Temesvár	magán Wiesner	76	19
Összesen:		465	115 (24,73%)

Sajnos, az Országos Pedagógiai Könyvtár birtokában az 1913/14. tanévről csupán a Szatmárnémetiben és Temesváron működő községi felsőkereskedelmi iskolák értesítője található, amelyből kiderül, hogy az előbbi 95 tanulójaiból 59 (62,1 %), az utóbbi 269 növendékéből 82 (30,48 %) volt izraelita.⁶²

A Budapesten működő izraelita tanítóképző mellett zsidó növendékek kis számban állami, illetve felekezeti tanintézetekben igyekeztek képesítést szerezni. Számuk az 1886/87-es tanévben nyolcra rúgott, és a helyzet a későbbiekben is hasonló maradt.⁶³ A felekezeti tanítóképzés hiánya miatt az 1886/87-es tanévben 28 izraelita leány iratkozott be különböző képzőkbe. Az 1913/14-es tanévre számuk 9-re csökkent, miután Budapesten más lehetőségek jelentek meg.⁶⁴

Az izraeliták emancipáció utáni középfokú iskolázottságának eredményei az 1910-es népszámlálás adataiban tükröződnek.⁶⁵ A kimutatott 149.296 „tanult” személyből igen magas százalékot ért el a 4–6–8 osztályt végzetek aránya az alábbi táblázat szerint:

Tanulmányi fok	férfiak	nők	összesen	%
4 osztály	7.030	8.211	15.241	10,20
6 osztály	2.127	1.384	3.512	2,35
8 osztály	6.367	884	7.221	4,83
Összesen:	15.524	10.479	25.974	17,39

61 Uo. 162-163.

62 Ungarische Wochenschrift, 2. évf. 1896. nr.18. VI.14. 6.; Zsidó Híradó, 6.évf. 1896. nr.19. V.14. 4-5.; Egyenlőség, 15.évf. 1896. nr.21. V.22. 11.; uo. 32.évf. 1913. nr.34. VIII.29. 1-2.; uo. 30.évf. 1891. nr.15-16. IV.11. 2.; Jövő, 1.évf. 1897. nr.1. I.8. 10.; Judische Gemeinde und Schulzeitung, 1.évf. 1873. nr.4. VII.25. 4.

63 MSÉ, 1888. 178-179.

64 Uo. 186-189.

65 MSK, 61. köt. 541.

Természetesen mind az egyes elért tanulmányi fokok, mind a nemek aránya tükrözik a korabeli társadalmi viszonyok kötöttségeit. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy 1910-ben a 6 évnél ?? idősebb izraeliták között valamilyen középiskolát végzettek aránya 1:5,75. A legnagyobb haladást Nagyváradon (38,44 %), Temesváron (37,08 %), Aradon (35,13 %) és Kolozsváron (27,82 %) érték el.

Bizonyos számú izraelita fiatal látogatta a szaporodó szakiskolákat is. Ismeretes, hogy a 19. század első felének alapvető kérdése volt a zsidóság gazdasági és társadalmi átrétegződése. E téren előljárt az aradi hitközség az európai híró Chorin Aaron rabbi vezetésével, aki a mesterségek területére irányította az ifjúságot. Később e tevékenység túlhaladta a már említett felekezeti kezdeményezést, és előtérbe kerültek a „közös” iskolák. Az 1886/87-es tanévben Erdélyszerte működő 45 „alsófokú iparoktatási” tanintézet közül 39-ben összesen 606 izraelita tanult (7,81 %). A legjelentősebb létszám Nagyváradon (206), Szatmárnémetiben (80) és Nagykárolyban (47) mutatható ki.⁶⁶ A női oktatás keretében tudomásunk van a sepsiszentgyörgyi ipariskola 4 és a gyergyószentmiklósi játékszerkészítő tanfolyam 7 növendékéről.⁶⁷

A kereskedelmi és vasárnapi ismétlő iskolák keretében az 1886/87-es tanévben fennállt 12 tanintézet 712 tanulója közül 9-ben 234 izraelita tanult (32,86 %). A legnagyobb részvétel Aradon (33), Nagyváradon (102), Szatmárnémetiben (29) és Temesváron (34) jegyezhető fel.⁶⁸

A mezőgazdasági iskolák esetében az érdeklődés alacsony maradt. A kolozsmonostori intézetbe 1886/87-ben 82-en iratkoztak be, közöttük 5 zsidó (6,09 %). Az öt földműves iskola 94 résztvevője között mindössze Meggyesen találunk 1 jelentkezőt, valamint az ottani vincellérképzőben 1 ifjút.⁶⁹

A következő évtizedekben felfokozódnak az erőfeszítések, sajnos a források többnyire mellőzik a tanulók vallási hovatartozásának feljegyzését. Figyelemreméltó, hogy az aradi helyébe lépő országos egyesület 1906-ban 501 izraelita ifjút támogatott. Ezek közül 421 mesterséget, 39 mezőgazdasági szakmát tanult, 41-en pedig saját műhelyük létrejöttéhez kaptak hozzájárulást.⁷⁰ A következő évben megkezdődtek az előkészületek egy tangazdaság életrehozásához.⁷¹ A terv csak később valósulhatott meg, egy Temesvár melletti pusztán.

Az izraelita vallás szabályai, elsősorban az ortodoxok által feltétlenül betartott Sulchan-Aruh ellentétben álltak több tekintetben az állami és keresztény felekezeti iskolák szabályaival. Dicséretes kezdeményezésnek számított a máramarosszigeti izraelita diákok számára létesített internátus (1905).⁷² A nehézségek megszüntetését sürgette 1913-ban Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi, egyben egyetemi magántanár.⁷³

66 MSÉ, 1888. 148-159.

67 Uo. 144-145.

68 Uo. 164-169.

69 Uo. 82-85., 138-141.

70 Neue National-Zeitung, 9.évf. 1907. nr.27. VI.18. 8.

71 Zsidó Élet, 1.évf. 1907. nr.20. V.31. 6.

72 Egyenlőség, 23.évf. 1905. Nr.33. VIII.13. 13.

73 Uo. 32.évf. 1913. nr.31. VIII.3. 2-3.

A kérdések megoldása könnyebb volt egyes felekezeti iskolák megértő fenn tartói révén, mint az állami tanintézetek merev szabályainak módosítása. Egy 1877-ből kelt miniszteri rendelet megengedte, hogy a szülők kérésére a zsidó növendékek a négy főünnepen ne legyenek kötelesek írni, illetve rajzolni. Később ezekhez újabb két napot csatoltak.⁷⁴ Újabb közbelépések eredményeként a fentieket kiterjesztették szombatra is, főképp egy 1885-ből származó rendelet nyomán. A végrehajtása folyamán kialakult kedvezőtlen légkör miatt 1886-ban visszavonták, majd a rabbik gyermekeire, illetve e pályára készülőkre korlátozták. A következőkben még számos rendelet született, míg végül 1908-ban a kérdést a zsidókra nézve kedvezően rendezték, sőt 1913-ban a miniszter megengedte, hogy az izraeliták szombaton bizonyos órákról istentiszteletre távozzanak.⁷⁵ Egy 1911-ben kelt rendelet lehetővé tette az izraelita tanároknak a négy főünnep megülését.⁷⁶

Hosszú időn keresztül a zsidó értelmiség legfontosabb személye a rabbi volt. Vezető szerepük, főképp az ortodox hitközségekben, töretlen maradt. A rabbiképzés 1877 előtt hagyományos módon történt. A „cheder” elvégzése után a jesiva következett, mint a legmagasabb oktatási forma. Erdélyben több ilyen intézmény működött. Máramaroszigeten a Teitelbaum rabbidinasztia irányítása alatt állt.⁷⁷ Szilágysomlyón 1893-ban Rosenbaum rabbi azzal a feltétellel fogadta el székét, ha egyidejűleg jesiva is létesül. Nagykárolyban is működött egy ilyen tanintézet.⁷⁸ A nagyváradi ortodox hitközség áldozatkészsége 80 fős létszámot biztosított.⁷⁹ A jesivatanulók többnyire nyomorúságos helyzetét orvoslandó 1906-ban alapítványt hoztak létre. A jesivák tisztán a vallási oktatás kereteiben maradtak, és sikertelenül végződtek a kísérletek (pl. Nagyváradon), hogy tananyagukat bővítsék.⁸⁰

A 19. század közepén több szervezetet dolgoztak ki, amely felsőfokú oktatási színvonalú rabbiszeminárium felállítását célozta. Az ortodoxok ellenállása miatt a reformizmus irányában tájékozódók közül többen Páduában folytatták tanulmányaikat. A velencei tartomány Olaszországhoz történt csatolása után (1866) a bécsi szeminárium került előtérbe. A hitközségek körében történt szakadás nyomán a neológok erélyesen felléptek a rabbiszeminárium érdekében, ami 1877-ben az iskolaalap terhére megvalósult. Fontos megjegyezni, hogy a végzősök rabbiavatása csakis a budapesti egyetemen szerzett doktorátus nyomán történhet meg. A tannyelv 1880 után fokozatosan magyar lett.⁸¹ Továbbra is nagy nehézségek álltak fenn, főképpen egy diákokthon hiánya miatt, amely csupán 1918-ban jött létre.

74 Magyarországi rendeletek tára, 11.évf. (1877), 316-317, 329.

75 Magyar Izrael, 2.évf. 1909. nr.2. II.1. 39-40.; Egyenlőség, 32.évf. 1913. nr.6. II.9. 9.

76 Magyar Zsidó, 3.évf. 1910. nr.1. I.5. 13.; uo. 4.évf. 1911. nr.7. V.3. 18.

77 Egyenlőség, 4.évf. 1885. nr.40. X.4. 3.

78 Zsidó Híradó, 3.évf. 1893. nr.9. III.3. 10.; uo. nr.29. V.18. 12.

79 Uo. 6.évf. 1896. nr.37. X.22. 9.; Zemplén Jakab: A jesivák állapota hazánkban. Magyar Zsidó Szemle, 1906. 411-419.

80 Egyenlőség, 28.évf. 1906. nr.21-22. V.27. 14.; Magyar Zsidó Szemle, 1884. 664-666.

81 Venetiánér L. i.m. 306-314.; Judische Gemeinde und Schulzeitung, 1.évf. 1873. nr.17. X.24. 189.

Közel 70 éven keresztül az erdélyi neológ, statusquo és elvértve ortodox rabbik e szemináriumában szerezték meg képezésüket. Az első tanévben a középiskolai szintű oktatás 24 növendékéből egy-egy Ugocsa, illetve Szatmár megyékből származott. A főiskolai tanfolyam öt hallgatója között egy nagyváradi volt.⁸² Az 1911/12-es tanévben az alsó tagozat 52 növendékéből 8, míg a főiskola 19 hallgatójából 4-en jöttek Erdélyből.⁸³ Az ortodoxok a pozsonyi jesivát fejlesztették tovább, amely 1859-ben nyilvánossági jogot nyert és később főiskolai szintet ért el.⁸⁴

A 18. század végétől kezdve elvértve, majd a következő évtizedekben mind gyakrabban juthattak be a zsidók a felsőfokú tanintézetekbe. A mai értelemben vett Erdélyben főképp az 1848/49-es forradalom után mutatkozik fejlődés. A nagyváradi jogakadémia 1859-ben egy, 1865-ben már három izraelita hallgatóval rendelkezett. Ugyanazon évben, Nagyszebenben és Kolozsváron is beiratkozott egy-egy. A nagybányai bányászati iskolában 1854-ben találjuk az első izraelita növendéket. A kolozsvári orvosi iskolába 1859-ben és 1865-ben egy-egy zsidó nyert képzést. Az utolsó tanévben (1870/71) 55 hallgatója közül 4 izraelita volt. Fokozatosan eltűntek a diploma érvényesítésének útjába tornyosuló akadályok. Így 1861-ben a Gubernium utasítása tette lehetővé Fischer Lajosnak, hogy letehesse az ügyvédi vizsgát.⁸⁵

A kolozsvári egyetem megnyitása (1872) után is aránylag korlátozott maradt a zsidó hallgatók száma, elsősorban a budapesti tudomány- és műegyetem felé történő áramlás miatt.⁸⁶

A kolozsvári egyetem izraelita hallgatóiról a következő adatokkal rendelkezünk:⁸⁷

Félév	Összlétszám	Izraelita	%
1886 /87 nyári	512	31	6,05
1896/97 nyári	726	42	5,78
1912/13 nyári	2.124	280	13,18

A karok közül a zsidók főképp a jogi, orvosi és gyógyszerészeti karokon tömörültek, amit a következőkben érzékeltethetünk az 1912/13-as nyári félévben.⁸⁸

82 Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für des Schuljahr 1877-78. Bp. 1978. 9-10.

83 A budapesti országos rabbiképző intézet értesítője az 1911-1912 tanévről. Bp. 1912. 17-19.

84 Hitör, 1.évf. 1914. nr.1. III.20. 11.; Egyenlőség, 36.évf. 1917. nr.14. III.24. 19.

85 Magyar Izraelita, 1861. 91.; Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 3.évf. 1862. nr.28. VII.11. 223-229.; uo. nr.29. VII.18. 238.; MSÉ, 1872. 444-445.

86 Die Epoche, 3.évf. 1882. nr.12. III.23.; Egyenlőség, 7.évf. 1888. nr.49. XII.3. 4.; uo. 12.évf. 1893. nr.48. XII.1. 10.; uo. 16.évf. 1897. nr.23. VI.6. 9.; uo. 17.évf. 1898. nr.11. III.13.; uo. 33.évf. 1914. nr.4. I.25. 2.

87 MSÉ, 1888. 58-60.; Das Ungarische Unterrichtswesen in Studienjahre, 1896-97. Bp. 1898. 35.

88 Magyarország közoktatás ügye az 1913. évben. Bp. 1915. 3. 51-52.

Kar	Összlétszám	Izraelita	%
Jog- és államtudomány	1.265	168	13,28
Orvosi	487	83	17,04
Bölcsészet, nyelv- és történettudomány	185	4	2,16
Mennyiségtan-természetráajz	80	2	2,50
Gyógyszerészet	107	23	21,49
Összesen:	2.124	280	13,18

Ugyanabban a félévben a helybeli gazdasági akadémiának három zsidó hallgatója volt 82 növendék közül (3,65%).⁸⁹

A továbbra is fennálló jogakadémiák között főképpen a máramarosszigeti rendelkezett izraelita hallgatókkal. Az 1913/14-es tanévben 14-en látogatták, míg az összlétszám 120 volt (11,66%).⁹⁰

A fenti adatokból kiderül, hogy az erdélyi zsidóság iskolázottsága főképp 1867 után hatalmas fejlődésen ment keresztül. E folyamatot nagymértékben elősegítette az állami keresztény felekezeti iskolákban uralkodó megfelelő légkör. Ezek kizárták falaik közül az antiszemita izgatás minden formáját. Vértán István nagyváradai jogakadémiai tanár esete, aki katedrájáról hirdette a vérvád gyerekes feltételezését, vagy más néhány eset, elszigeteltnek számít.⁹¹ A bécsi „Die Unparteiische Beobachter” Tordáról 1890-ben kelt jelentésében elismeréssel állapíthatta meg, hogy Erdélyben az antiszemita agitációnak nincs tömegbázisa.⁹² A későbbiekben is – legalább iskolai szinten – változatlan maradt a helyzet.

A jelen tanulmány keretében nem volt mód külön kitérni a tárgyalt zsidóság magyar, német és román nyelvtudására. Ennek vizsgálata külön közleményt igényel.

JENŐ GLÜCK

THE HISTORY OF THE TRANSYLVANIAN JEWISH EDUCATION

The Jewish religious communities having been established all over Transylvania were regarding as one of their most important tasks to organize the education of their children. In the earlier centuries they were using and adhering to a double solution. The richer families were employing their own teachers, and those families which were living in less favourable financial situation were employing the teachers for their children, mostly by the mediation of the religious community, in groups. The education of the poorer children was provided for by the communities concerned. Common education was also organized on several places. Besides the learning of the

89 Uo. 3. 58.

90 MSÉ, 1872. 446-447.; Das Ungarische Unterrichtswesen, 1896-97. 62.; Pap Tibor - Jakobi-nyi Péter: A máramarosi ref. liceum-jogakadémia és főgimnázium értesítője az 1913/14. tanévről. Máramarossziget, 1914. 58.

91 Egyenlőség, 32.évf. 1913. Nr.22. VI.1. Melléklet.

92 Die Unparteiische Beobachter, 1.évf. 1890. nr.3. X.5. 3.

Hebrew and Yiddish writing and reading the religion was being regarded as most important aim by the traditional Jewish education. All the Jewish children had to know the Scriptures and the Sulchán Aruh comprising the rules of the religious life. The measures having been introduced by Joseph II (1780–1790) have provoked some major changes in the system having been almost rigid for several centuries. Joseph, the uncrowned king of Hungary, would have liked to introduce a modern Jewish school system endowing the pupils with a general culture, too. He was contemplating to introduce the education in German language for them. Moreover, he was contemplating to open in some way the national schools for the Jewish children. His measures were still more accentuated by a rule having forbidden the marriage of a Jewish man if he had no certificate of the elementary schools. But his measures were resulting in the required development only in a few places, for instance in Nagyvárád (1786), Nagykároly (1786), Máramarosziget (1789) and Arad where his plans were being adopted and supported by the Jewish population, too. There were only a few pupils: for instance in Nagykároly 16, and in Nagyvárád 13 pupils were learning in the first class.

After the death of Joseph II the traditional Jewish educational system has taken back the earlier place. In Nagyvárád, however, the "national schools" were being visited by Jewish children after 1790, too. The religious community soon asked at the Council of Governor-General for the establishing a school "of their own rite". The salary of the teacher in Váradvelence was contractually fixed.

From the last decade of the XVIIIth century on the competent authorities were demanding the establishing of schools, and they were encouraging and stimulating the religious communities to provide the proper buildings.

But, in spite of the indisputable results, the Jewish school system was in the days of the Revolution of 1848–1849 in an undeveloped state. Jewish schools were actually existing only in a few towns. During the following decades several measures were being taken to further the proper solution in addition to the traditional methods of education but without much result.

Some result has been achieved by the establishing of the so called school endowment. The origine of that institution may be traced back to the fines imposed by Haynau on the Hungarian Jews after the surrender of Világos because of their role having been undertaken in the Revolution. Later that endowment, together with the interests having amounted in the year of 1868 already to Ft. 1 967 648 was "granted back" to Jewish educational purposes by emperor Francis Joseph having been motivated by political reasons. The revenue of the endowment enabled in the year of 1856 to establish several model schools, first of all, in Temesvár.

In the Transylvanian Principality Chief Rabbi Friedmann, inspector in charge of the Jewish schools, submitted in the year of 1861 his proposal concerning the election of the teachers to be employed in the so called "nationalized" schools of Gyulafehérvár and Kolozsvár to the Gubernium (Governorship). The education having been based on the methods of Temesvár seemed to work in Gyulafehérvár properly. The appearance of the elements used in the professional schools was another sign of development. In the year of 1850 an earlier established association undertook in Arad the professional instruction on Sundays. According to our data in the year of 1861 90 pupils acquired the professional qualification in 12 professions. After the Hungarian–Austrian Compromise (1867) a new situation has developed. The Parliament has adopted the emancipation of the Jews, and later, in the year of 1895, the Israelite religion was adopted as legally recognized religion. But at the same time, as a consequence of the controversies among the different trends, after the year of 1870 the independent orthodox and neolog systems have been established.

In the new situation it seemed to be possible to teach all the Jewish children in confessional schools. But substantial difficulties were to be experienced, too. The school endowment having been administered by the state was assisting the elementary schools only in exceptional cases. The bulk of the revenues was being used to assist the only later established rabbinical training-school, the Jewish teachers' training-school, as well as the education of the blind and deaf-mute people. The model schools have been abolished at the request of the Jewish religious communities. The communities, especially in the first decade of the emancipation, had only seldom profitable real-estates.

The education of the girls was being organized in a very exemplary way. In the above-mentioned year the co-education was introduced in 35 schools (66,08 per cent). Separate education of

the girls was being carried out only in counties Arad, Bihar, Csanád, Kolozs and Szatmár, as well as in the corresponding free royal cities. The providing of the teachers for the Jewish schools has been greatly facilitated by the establishing of the Budapest Jewish teachers' training-school. In this way the number of the certificated teachers has been increased by 111,70 per cent.

During the last decades of the XIXth century great efforts were being made in certain places to improve the structure of the schools. In the year 1882 the Jewish orthodox community of Nagyvárád introduced the education in elementary schools consisting of five, and later, in 1894, of six classes. In 1903 the neologian community took over the Auspitz private school of Israelite character, and developed it to a school of six classes. The Jewish religious community of Kolozsvár chose the year of 1880 to lay down the foundations of the elementary school of six classes. But most Jewish confessional schools have not increased the number of classes above four, several of them, however, have been developed to five classes.

The most difficult problem was, however, the procurement of the financial sources. It has been mentioned above that the school endowment was able to render only a slight assistance. There were some foundations which were giving some help. But the bulk of the maintaining costs was being covered by the school-fees and the contributions of the religious communities. A significant role was being undertaken in the Israelite schools by the relief societies. They several times went even beyond the boundaries of the religions. A new situation was brought about in the field of the school-fees by the law of the year 1908 having been abolished the compulsory school-fees.

The subject-matters of the instruction having been adopted in the organized public schools were oriented to the programme of the state schools. A difference was among them that the teaching of religion was being more emphasized and the Hebrew language was instructed, too. In the Jewish elementary school of Arad one quarter of the lessons was being used to the teaching of those subjects. From the end of the XIXth century, excepting a few cases, the subjects were being instructed in Hungarian. A rather difficult problem was to provide all the necessary teachers. That problem was still more increased by the state rules having defined the required qualification. In the middle of the century Israelite candidates were admitted to the teachers' training-schools only in limited number.

After the law of emancipation had been adopted the problem of Jewish high schools was also placed on the agenda of education. The well-intentioned proposals soon proved to be unrealizable. The costs of establishing Jewish high schools seemed to be much higher than the existing financial means of the religious communities, and the required spiritual means were failing, too.

The most important personality of the Jewish intelligentsia was for a long time the rabbi. The leading role of the rabbis, especially in the orthodox communities, has been unbroken. Before the year of 1877 the rabbis' instruction was being organized in the traditional way. On completion the cheder the jesiva, as the highest degree of education, was coming. The education was being organized in Transylvania under the guidance of the rabbis.

The foregoing information has shown that, especially after 1867, the education of the Transylvanian Jewish population has been developed well. That development has been greatly furthered by the proper atmosphere of the state and the Christian schools. All forms of the antisemitic agitation have been excluded of those schools.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Budapest, 1994/3-4

SASVÁRI LÁSZLÓ

GÖRÖGAJKÚ ORTODOXIA MAGYARORSZÁGON A 16-20. SZÁZADBAN

A magyarországi görög diaszpórák története nem függ össze a középkori magyar-görög, helyesebben magyar-bizánci kapcsolatokkal. Jóllehet hazánkban a középkor folyamán voltak görög kolostorok, mint például Veszprém városa mellett a Séd-patak völgyében. Az e kolostorral kapcsolatos, magyar nyelvemléknek is számító, eredetében görög nyelvű írásos emlék a Veszprém-völgyi Alapítólevél. Észak- és Kelet-Magyarországnak is van több régészeti emléke, mely bizánci kapcsolatokra mutat, ilyen a Heves megyei feldebrői templom feltételezett, eredeti bizáncias stílusa, vagy a Szabolcs megyei Beszterec községben talált görög feliratos kancsó. Am ezek elemzése itt most nem feladatunk. Még az sem kizárható, hogy egyes kisebb népcsoportok görög vallási hagyományokat is megőriztek, ám a görög kereskedők megjelenéséhez kapcsolódó diaszpóra kialakulása a török birodalom terjeszkedésével kapcsolatos történelmi változásokkal van összefüggésben.

GÖRÖGÖK RÁCKEVÉN ÉS BUDÁN A 16. SZÁZADBAN

A legkorábbi adatokat a hazánk mai területére került görög kereskedőkre vonatkozóan török forrásokban találhatjuk meg. Ezek az adatok Ráckeve és Buda városok görögjeire vonatkoznak. A Csepel-szigeti Ráckeve – nevében őrzi a szerbek letelepedését –, 1440 után lesz a magyarországi szerbek egyik központja. 1487-ben épült a ma is álló templom, melyben látható két reneszánsz stílusú síremlék, két ráckevei görögé. Nevük: Nicolaus és Dinko Sartor. A sartor latin szó, jelentése: szabó. Nevüket a névadás szabályai szerint foglalkozásuk után kaphatták. (Természetesen itt nem mai értelemben vett szabó kisiparosra kell gondolnunk, hanem inkább szúcshöz, szürszabóhoz közelállóra, de erről még a továbbiakban szó esik!)

Egy 1546-os összeírás Ráckevéről 1 papot és 3 szerzetest említ, s ugyanebben az évben görög és szerb kereskedők vállalkoznak a Csepel-sziget adójának a beszedésére. Ez időben van a ráckevei ortodox közösség fénykora 1541-1600 között. Az 1562-es összeírásban vannak magyar nevek, s mellettük görögös hangzásúak: Kozma Miklós, Niklasz Miklós, Kosztadin László, Dorgán György, Duka Gyenős, Miklasz Mihál stb. 1587-ben Reinhold Lubenau császári követ megcsodálja a templom freskóit, a pap megmutatja neki a 3 értékes, görög nyelvű könyvét. A későbbiekben már nincs hír a ráckevei görögökről a török korban.

A török írnokok a defterekben és a vámnaplókban a nevek után bejegyezték a nemzetiséget: ermeni = örmény, rum, urum = görög. Az 1551-es budai boltjegyzékben szerepel „Kara urum szabómester boltja”. Az 1562-es összeírásban Budán: Bata rum, György rum, Duka rum, Oranos rum, Karacsa rum, Latimad rum; míg Pesten: Szapok rum (szűcs), Demo rum (szűcs) és Manuilo rum, Nedelko rum, Dimitrie rum. Az 1571, 1573 és 1580-as vámnaplók 11 görögre vonatkozó bejegyzést tartalmaznak. Prémmelel és bundával kereskedtek, egy Kozsdu nevű budai görög bonyolította le a legnagyobb forgalmat.¹

GÖRÖGÖK A FELSŐ-TISZA VIDÉKÉN

Erdély kereskedelmében szintén a 16. századtól vesznek részt a görögök, s ez a tevékenységük csak fokozódott a 17. század folyamán, még a fejedelmi udvarnak is szállítottak. Erdély felől, Nagyváradon át érkezhettek az első görög kereskedők Debrecenben, 1618-ból való az első feljegyzés, mely szabályozza a görög kereskedők árusítási idejét a debreceni vásárokon. Erős versenytársat jelentettek a helybeli kereskedőknek, ezért a város évszázados harcot vívott ellenük.²

A 17. század közepén megjelennek más közeli helységekből is. A tokaji Szerviczky család – eredeti nevük: Papademusz Kharis –, irathagyatékának okmányai (kereszt- és házasságlevelek) szerint 100 éven át lakóhelyeik a következők voltak: 1658-ban Hajdúböszörmény, 1676-ban Hajdúdorog, 1700-ban Tokaj, 1727- és 1747-ben újra Hajdúdorog, 1767-ben ismét Tokaj. Az utolsó debreceni görög szintén e családból került ki: Kharis vagy Szerviczky Márton, akinek a városban 1794-ben háza volt.

A görögök tömegesebb megjelenése a Felső-Tiszántúlon 1660 utánra esik, amikor a török elfoglalta Nagyváradot, s az itt lakó görögök feljebb költöztek. Ekkor került sor kereskedőtársulat, kompánia alakítására is, mert I. Lipót császár 1667-ben kiadott kiváltságlevelében biztosította a kereskedés szabadságát, s ezt azután 1690-ben megerősítette. Ezek alapján szabad volt a görög, rác és örmény kereskedőknek a kelet-magyarországi kincstári birtokokon letelepedniük, név szerint említve: Szatmáron, Németiben és Nagykállón, ahol házat vehettek, saját bírót választhattak, török árukkal kereskedhettek. A helybeli teherviselésből ki kellett venniük a részüket, évi 200 forintot kellett fizetniük a szepesi kamarának. Szabad királyi városokban nem telepedhettek meg, s csak a munkácsi püspökséghez tartozó görög katolikus lelkészeket tarthattak szolgálatukra.

Ez az utóbbi később jelentős bonyodalmakat okozott, főleg a tokaji görögök életében, akik a 18. század folyamán hiába kérték az 1667-es és 1690-es kiváltságlevelek biztosította jogok elismerését, s azt végül elutasították, mivel

1 Mészáros László: A hódoltság latinok, görögök és cigányok történetéhez. Századok 110. 1976. 474–80 – Sasvári László: Az észak-magyarországi görög diaszpóra. Kézirat. Egyetemi speciális kollégiumi előadások. Bp. 1981. 20.

2 Zoltai Lajos: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.

a jelzett feltétel nem teljesült, vagyis a görög katolikus egyházhoz a görögök csatlakozása nem valósult meg teljes mértékben.

Külön kérdés az is, hogy milyen jellegű a tokaji váruradalom, mely több megyényi kiterjedésű. Eredetileg Rákóczi-birtok, de többször a királyi kamara kezére került. A közeli környékben főleg a hajdúvárosokban érvényesült a legjobban a kincstár befolyása, mert ott nem lévén földesúr, azokat kezdetben katonai, majd később adózási szempontból kamarabirtoknak tekintették.

A tokaji városi iratokban a Görög családnévvel először 1651-ben találkozunk, s ettől kezdve egyre többször. (Természetesen ezek a nevek nem eredetiek, hanem a magyar környezet, vagy az összeírók adták viselőiknek, származásukat ezzel is jelezve!) Érdekes névhármas 1688-ban egy patikabérelt ügyében: Rácz János, Karácsony Demeter és felesége Görög Mária.³

Sok görög élt a Szatmár megyei Németi városában. Virágkoruk az 1690-es évek tájékán volt. Ám ez a kolónia rövidesen megszűnt, mert tagjait, a németi görögöket az 1705. évben Rákóczi Ferenc Tokajba telepítette át.⁴

A görögök észak felé is eljutottak. A kassai céhek (gombkötők, csizmadiák és szabók) többször is panaszt emeltek az 1640-es években a görögök ellen. 1662-ben és 1689-ben a kassai iratokban említés történik egy-egy tokaji, 1694-ben egy szatmárnémeti görög kereskedőről. Már ebben az időben Bártfán, sőt még Lengyelországban is jártak.⁵

NÉPNEVEK BÓSÉGE

Láttuk, a ráckevei és a budai összeírásokban, megállapítható a nemzetiségi hovatartozás. A későbbiek folyamán azonban nem olyan egyszerű a helyzet. Az 1700-as évek elején egy Karácsony Sándor nevű görög kereskedő működése kapcsán jelentős vizsgálatot kellett folytatni. Az ekkor keletkezett iratokban⁶ többféle elnevezés található, mely görög kereskedőket jelöl. Egy példa: Miskolcon lakott „Rácz Márton jószágos Görögh”.

Az még érthető, hogy „jószágos”, azaz valamilyen ingatlannal, bolttal, házzal, netán még szőlővel is rendelkezett. Ez utóbbit azért említjük, mert Miskolcon még ma is élő földrajzi név a város nyugati tájékán a Görögszőlőtető, illetve a Görögszőlő utca. (Ez is emléke annak, hogy egykor a miskolci görögök szőlővel és borkereskedelemmel foglalkoztak.) A továbbiakban azonban azt kell néznünk, egy görög kereskedő hogyan kaphatott Rácz családnevet.

3 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 25-27. – Uő.: Mikor telepedtek le a görögök Tokajban? Antik Tanulmányok, 1961. 1-2. 128.

4 Bánkúti Imre: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. Történelmi Szemle, 1969. 3-4. 208-212.

5 Kerekes György: Görögök Kassán a 17. században. Századok, 1911. 366-369.

6 A szóban forgó iratok megtalálhatók: Bánkúti Imre: Lónyay Ferenc fegyveresítési főhadbiztos válogatott iratai. Vaja, 1980. 43-45. – A népnévelemzésekről: Sasvári László: Az észak-magyarországi görögséggel kapcsolatos névnevek. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. Miskolc, 1977. 22. kk.

Régi magyar szó, több jelentése is van. A mai, Balkánon levő Novi Pazar régi nevéből keletkezett. Az itteni várat és környékét a régi iratok Rascia néven említik. Ebből lett a magyar hivatalos nyelvben, majd a köznyelvben is a rác szó, mely eredetileg Rascia lakóit jelöli (rascianus, rasciani) 'szerb' jelentésben. Ez később tágult 'délszláv' jelentésre, s az idők folyamán pejoratív értelmet vett fel, gúnynévvé vált. Azonban az értelmezés körüli viták miatt a történelmi idők távlatait elemezve sokszor a rác szót kell használni. A rác és görög elnevezést sokszor össze is keverték, mivel a görögök a szerbek nyomán, vagy a szerbekkel együtt érkeztek hazánkba, együtt laktak, össze is házasodtak, összekapcsolta őket a közös vallás. Az említett összekeveredésre Jókai műveiből tudnánk számtalan példát idézni, hisz az ő szülővárosában, Komáromban együttéltek a görög és szerb kereskedők. Rác Márton családnevének a megértéséhez a szerb környezet szolgált magyarázatot.

Utaltunk a rác szó többjelentésű funkciójára. Az elmondottak alapján kézenfekvő, hogy lehet népnévként, lehet vallási megjelölésként használni. De mikor melyik jelentése lép előtérbe? Több kutató a vallási jelentést részesíti előnybe – s ilyen törekvésben némi nacionalista behatást vélünk felfedezni –, még akkor is, amikor egyértelmű lenne, a helyzetből, szövegkörnyezetből a népet jelölő jelentés. S ezeket az adatokat nem eléggé veszik figyelembe. Egy példát említenék: az 1702-es hajdúsági összeírás Országos Levéltárban levő példányán a hajdudorogiakra vonatkoztatva olvasható (latinul) a következő: „A lakosok három nemzetből tevődnek össze, nevezetesen szerbek (rácok), románok (vlachok) és görögök, mindannyian egy pap alatt görög szertartást, görög vallást követnek”.⁷ (Elgondolkodtató, hogy ezt az adatot sem a két évtizede megjelent, Hajdúdorog történetét tárgyaló helytörténeti monográfia, sem görög katolikus egyháztörténeti munkák nem említik!)

Emellett korabeli iratokban 'katona' jelentésben is előfordul: „ez a terminus technicus általában végváriak félreguláris könnyűlovasságának a neve volt.”⁸

Görög

A magyar nyelvben valószínűleg korai szláv jövevényszó, eredeti jelentésében nemzetnév, de ugyanúgy, mint a rác szónak, van vallást jelölő funkciója. Elsősorban a Balkánról érkező görög nemzetiségű és görög nyelvet beszélő kereskedőket jelölte. Ám a görög nyelvet beszélők nem voltak mind feltétlenül görög származásúak, s a hazai hatóságok és maga a nép sem tudott mindig különbséget tenni, így a görög szó a balkáni bevándorlókat tekintve gyűjtőnévvé is vált, ami takar olykor görög nyelven beszélő bolgárokat, albánokat és macedorománokat, kikről még a továbbiakban említést teszünk. A bevándorlóknak közös volt a vallásuk, és majd mindannyian kereskedők voltak, így

7 Rác István: Hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969. 29.

8 Baja története a kezdetektől 1944-ig. Bp. 1989. 155. (Az idézet a 146-os lábjegyzetben olvasható!)

vallást- és foglalkozást jelölő funkciója is van a szónak. Rácz Márton esetében a görög szó viselheti együttesen eme jelentéseket.

Bővebben kívánunk szólni a vallásjelölő funkcióról. A magyar nyelvben a 'görög egyház' kifejezés jelentése: 'keleti egyház'. A Szabolcs megyei népnyelvben a görög szó egyszerűen 'görög katolikus' jelentésben használatos. De mi magunk emellett hallottunk olyanokat is, hogy 'orosz templom', vagy 'oláh templom', értvén ezen görög katolikus templomot, az évszázadokra visszavejtve pedig szerepel a 'görög unita' (= görög katolikus) és a 'görög nem unita' (= ortodox), de a múlt század közepétől, helyesebben a kiegyezéstől, e század közepéig a hivatalos nyelvben görögkeleti! (Tehát a görög szó sem áll egyedül ebben a funkciójában, jelentésében. Egyes városaink polgárainak szóhasználatában – például Miskolc, Kecskemét –, a görög templomon elsősorban az ortodox templomot értették.)

Macedovlach

A Karácsony Sándor ügyével kapcsolatos iratokban előfordul, hogy neve előtt macedóniai jelző olvasható, ugyanakkor a miskolci görögök számtalan esetben 'macedóniai valachus' kifejezéssel nevezik meg magukat. A hazai görögök jórésze Dél-Macedónia helységeiből jött, s ezek a görögök valójában többségükben nem is görögök, hanem más népcsoportokhoz tartozók, nevezetesen macedovlachok, vagy másként macedorománok. (Egyes iratokban még a graeco-vlach kifejezés is előfordul!)

A kelta eredetű vlach szó jelentése: román nyelvet beszélő pásztor. Ez ráillik a macedorománokra, mely kettős nyelvű nép. Anyanyelve a román egyik változata, de iskolázottsága és kereskedelmi tevékenysége folytán görögül is beszélt. Anyanyelve természetesen lehetővé tette számára, hogy asszimilálódjon a románsághoz, mint például az erdélyi görögség körében ez meg is történt.

A miskolci görögség szinte teljes mértékben macedoromán származású. Legnevesebb alakjuk a miskolci születésű Saguna András, akiből nagyszabani román metropolita lett, s mint ilyen, függetlenítette az erdélyi román ortodox egyházat a szerb fennhatóságtól. Számszerinti megoszlásban ismerjük még a pesti és az egeri macedorománság arányát.

A macedorománságról még annyit jegyezzünk meg, hogy a török a hódoltság területén a Balkánról telepített a magyar alföldre félkatonai szervezetű, nomád pásztorkodást folytató macedoromán népcsoportokat.⁹ Macedorománokat takarhatnak az arnót néven emlegetett csoportok, például a Karácsony Sándor ügy irataiban a gyöngyösieket mint arnótokat emlegetik.

A macedorománok nagy része Macedónia hegyei között pásztor életmódot folytatott, s ebből fakadt népi kultúrája is. A terület azonban nem bírta a népesség eltartását biztosítani. Ezért kénytelenek voltak életmódváltásra, ami részben azért ment könnyen, mivel az állattenyésztés már eleve magában rejti bizonyos kereskedelmi és ipari lehetőség csíráit: hisz az állatfelesleget el kell

9 Uo. 169-170.

adni, a megölt, vagy elhullott állatokat fel kell dolgozni. S így érthető, hogy Ráckeve és Buda görögjei prémekkel kereskedtek, szűcs mesterséget folytattak, mert ez közelállt hozzájuk.

TÁRSULATOK ÉS TÁRSULÁSOK

A görög kereskedők történetét tanulmányozva azonnal szembeszökő, hogy igyekeztek közösségi keretet biztosítani tevékenységüknek, s ezt elfogadtatni a hatóságokkal, földesurakkal. A közösség élete a kereskedőtársulatok, a kompániák keretében zajlott. Az idők tanúsága szerint kétféle kompánia létezett: céhszerű és cégszerű. Az első érdemi meg leginkább a kompánia nevet, a magyar nyelvben ennek felel meg leginkább a kereskedőtársulat szó, a másik esetben inkább az üzleti társulás, vagy társaság a megfelelő.

A kereskedőtársulatok működését különféle kiváltságlevelek biztosították. Tokajban még az 1667-es királyi kiváltságlevélen alapult, míg a kecskeméti görögök 1708 májusában egymás között kötötték meg a kompánia alapító szerződését, rá egy hónapra II. Rákóczi Ferenctől kaptak védőlevelet, 1721-ben azután a város és a kompánia között jött létre egyezség.¹⁰

A kompániák élén választott tisztségviselők voltak. Bíró (főbíró) és esküdtek. Bíróságot róttak ki, intézkedtek vitás ügyekben, felelősséget vállaltak tagjaikért, adóközösségként is működtek. A kompániák is kisebb csoportokra oszlottak, ezek képezhették azután alapján további társulásoknak, s ha ezek állandóbbakká váltak, akkor könnyen alakultak társasággé.

Az országos iratok – Erdélyt nem számítva –, 10 honi kompániát emlegetnek: Kecskemét, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Tokaj, Diószeg (Bihar megye), Világosvár, Eszék, Pest, Pétervárad (Ujvidék). Ezek működése több megyére is kiterjed. Előfordul más kompániák említése is, így például a váci, a balassagyarmati, a csongrádi. Ám ezek inkább csak helyi csoportok, több esetben nagyobb kompániák részei, például ha debreceni vagy szatmári kompániáról hallunk, olvasunk, akkor ez tekinthető a tokajhoz tartozónak.

Nem járunk messze az igazságtól, ha a kompániák alapításának, alakításának gyökerét keresve, azt a karavánkereskedelem gyakorlatának a tényében találjuk meg. Ezenfelül, a rendezetlen gazdasági és társadalmi viszonyok között egy szervezett közösséggel biztonságosabban ment az árubeszerzés, -szállítás és -forgalmazás. Ebben rejlik a kisebb közösségek (a társulások) alakításának magyarázata is.

Már az 1615-ös bécsi békének egy záradéka biztosította a török alattvalóknak a kereskedelmi tevékenység lehetőségét az osztrák tartományokban. Jöttek is az örmény, görög, szerb és más nemzetiségű kereskedők, s amint békésebbek lettek a viszonyok, még inkább feltűntek. Téves sok tekintetben az az igen elterjedt vélemény, hogy hazánkba mint menekültek érkeztek a görög kereskedők. Nem vitás, volt olyan, aki a török elől keresett menedéket, de az

10 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 51-56.

ilyenek nem jártak vissza török területre, már pedig a zöme ezt tette, sőt a legtöbbjük családja ott is maradt.

Az 1718-as passzarovici béke még kedvezőbb lehetőségeket teremtett a görögök kereskedelmi tevékenységéhez. Emellett szólt az is, hogy a 18. század elején a Habsburg-birodalom saját erőforrásaiból még nem tudta a népeit teljes mértékben, kielégítően ellátni, szükség volt a török árucikkekre. Ugyanakkor a Habsburgok érdeklődése lassan a Balkán felé fordult, igyekeztek azt gazdasági érdekkörükbe bevonni. Ebben is feltétlenül szükség volt a görögökre, akik a félsziget politikai, társadalmi, nyelvi, gazdasági stb. viszonyaiban jártasak voltak, s ebben jelentős szerepet játszottak a megőrzött családi kapcsolatok. Bár a hatóságok kénytelenek voltak túrni a tőke kivitelét, azt, hogy a görög kereskedők a pénzüket hazaadják szülőföldjükre, amennyire lehetett, igyekeztek azt korlátozni.

A korlátozások előkészítői voltak az összeírások, melyekben igyekeztek számbavenni a görögöket. A továbbiakban az 1754-55-ös összeírások alapján szeretnénk számot adni a görög kereskedők hazai eloszlásáról.¹¹

A tokaji kompániához ekkor 47 török alattvalónak számító tartozott, de voltak már honosságot nyert görögök is, akiket nem írtak össze. Akadt olyan görög is, aki nem volt kompániatag. Tokaj vonzáskörzetében 19-20 fő volt tagja a társulatnak, a hegyaljai városokban (Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tarcál, Tállya, Tolcsva) helyenként általában 2-2 görög volt található. A Hajdúkerületben 10-15 görögöt találunk Hajdúszoboszlón, Hajdúböszörményben, Hajdúdorogon és Hajdúnánáson. Kocsmabérlét, pusztabérlét szinte kizárólag az ő kezükön volt. A tokaji kompánia tagjaival még a miskolciak érdekerületén, Jászó, Abaújszántó, Szikszó városokban is találkozunk. Ungvár városának 12 görögje közül 5 a tokaji kompániához tartozott.

A Bihar megyei kisközséget, Diószeget nyilván azért választották kompániaszékhelyül a görögök, mert Debrecenben nem tudtak megtelepedni. A kompánia működésének a feltételei közé itt is hozzátartozott (mint más kompániák, például a tokaji esetében is), hogy a tagoknak görög katolikusnak kell lenniük. Ezt azután többé-kevésbé betartották. Kovács Melétiusz diószegi lelkész görög katolikus püspök lett Nagyváradon 1748-ban (Máriapócsen szentelték 1750-ben).¹² A diószegi kompánia tagjai főleg bihari helységekben működtek, valamint Szabolcs megyében. Váradolasziban 14, Diószegen 9, Nagyszalontán 4 görögöt írtak össze 1755-ben. De még vagy 30 településen, Nagykállótól és Nyírbátortól Sarkadig található volt helységenként 1-3 görög kereskedő. De jutott belőlük Ungvárra és még Heves megyébe is.

Az Arad melletti világosvári kompánia érdekerülete a déli megyékre terjed ki, Arad megyében 54 görögöt írtak össze, ebből Arad városában 3, Borosjenőn 4, Világosváron 7 személyt. Csanád megyében Makón 3, Nagylakon 5, Battyányán 4 és Magyarcsanádon 2 görög volt. Csongrád megyében Szentesen 19, Hódmezővásárhelyen 18, Csongrádon 5, Szegváron 1, Mindszenten 2 volt található. Békés megyében Gyulán 3, Békésen ugyancsak 3, Szarvason és

11 Eme összeírások feldolgozására kísérletet tett Hodinka Antal: A magyarországi görög kereskedőkre vonatkozó másolatok, jegyzetek. MTA Kézirattára Ms 4815/17.

12 Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. Nyíregyháza, 1990. 1. 135.

Szeghalmon 2-2, további 8 helységben pedig 1-1 görög volt. Ebben a megyében a görög kereskedőknek egy külön testületük, a Consortium Graecorum működött és az adót egyenesen a megye pénztárába fizette. Érdeemes megnézni, hogy a megyei összeírások alapján hogyan alakult a görögök létszáma! 1737-ben 6 görög boltos volt: Gyulán 2 fő, Békésen, Békéscsabán, Kétegyházán és Ócsődön 1-1. 1747-ben a számuk már 16, Gyulán 5, 1769-ben 41, ebből 19 török alattvaló, aki kijelentette, hogy maradni akar. Gyulán ekkor tizen voltak. Az összeírások alapján az látható, hogy a görögök száma növekedett. A megye területén ma is élő földrajzi név Gyoma közelében: Görögállás. Ez a hajdani pusztabérletek emlékét őrzi, de ilyen eredetű a Szarvas melletti Örményes. 1744-ben 7 pusztának a bérlete 14 – főleg szamosújvári – örmény kezén volt, ezenfelül még 4 bolgár és 1 görög pusztabérlő szerepel az összeírásban. A szolgálatukban álló pásztorok románok voltak. (1769-ben a békési örmény pusztabérlők kezén 12.128 szarvasmarha fordult meg!)¹³

Az Alföld legnagyobb kompániája a kecskeméti volt. Teljes mértékben ide tartoztak a Hármas Kerület (Jászság, Nagy- és Kiskunság) görögjei. De találunk kompániatagot Békés és Bács megyékben is, de voltak a kecskeméti kompániának dunántúli tagjai is: főleg Tatán, de még Győr, Veszprém, Tolna megyében is, azonfelül még Pozsonyban!

A horvátországi Eszék kompániájának görögjei nem voltak érdekelve a Dráván inneni területeken. A pétervárad (azaz újvidéki) kompániához tartozók azonban zavartalanul működtek a Duna-Tisza közének alsó részén. Az újvidéki hatóságok nem akadályozták tevékenységüket. A görögök nagymértékű szabadsága ellen tiltakozott a pesti magisztrátus, és egy 1750-ben kelt levelében a kompánia tagságának a létszámát 100-ra becsülte. Újvidék városában a 'görögök' megszólása származás szerint a következő volt: görög 14, szerb 3, albán 5, bosnyák 1, hercegovinai 1, bolgár 1. (A görögök és a macedorománok között az összeírás nem tett különbséget!) A városban görög iskola működött, de külön templom nem, mindvégig megmaradtak a szerbekkel közös egyházi keretben, de az egyik templomban kéthetenként görög volt az istentisztelet nyelve. A város a 19. század elején jelentős szerepet játszott a hazai görögység kulturális életében, például az itteni nyomdában több görög nyelvű könyv is készült.

Bács-Bodrog vármegyében Újvidéken kívül még 51 helységben voltak görögök, Törökbecsén 9, Zomborban 8 fő, míg a többi helyen kevesebben. A szomszédos Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 57 helységben laktak görögök. Itt a pesti görögök mellett a kecskeméti kompánia érdekerületéről beszélhetünk. Pest maga is jelentős központi helye volt a magyarországi görögségnek.¹⁴ A miskolci görög anyakönyv adataiból is láttuk, hogy mennyire igyekeztek a görög kereskedők Pest irányába tájékozódni, kapcsolatokat teremteni.

Az észak-magyarországi részeken előkelő helyet foglalt el a miskolci és az egri kompánia. Miskolc görögjei közül alig egyet-kettőt lehet találni a környékbeli helységekben, boltjaik leginkább a városban voltak. Emellett a lengyelországi borkereskedelmet tartották kezükben. E téren ugyan osztoztak a tokaji

13 Impon József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. 2. Békéscsaba, 1971.

14 Fűves Ödön: Görögök a Duna-Tisza közén. Antik Tanulmányok, 1966. 1. 92-98.

kompania tagjaival. Ungváron is voltak miskolci kompaniához tartozók. Az egri kompania tagjai is osztoztak a területükön a miskolciakkal. Eperjes 12 görög kereskedője közül 2 az egri kompaniához tartozott, a Szepsi városában élő 4-ből kettő szintén egri. A Borsod megyei Mezőcsát 2 görögje az egri, Mezőkeresztes 2 görögje pedig a gyöngyösi kompaniához tartozott.

A gyöngyösi kompania érdekerülete főleg észak-nyugati irányban terjedt ki: Nógrád megyében Szécsényben 4, Losoncon 15, Balassagyarmaton 6 fő került 1755-ben összeírásra. Ám a gyöngyösi kompaniához tartoztak dunaföldvári görögök is.

A dunántúli összeírások fő jellemzője, hogy ezen a területen önálló kompania nincs. Itt inkább a consocietas, a társaság volt a jellemző. Ahol volt a szerbeknek egyházközsége, ahhoz csatlakoztak (Esztergom, Győr, Székesfehérvár, Siklós stb.). Alig 1-2 helyen volt nagyobb szerepük az egyházközség életében: Dunaföldvár, Nagykanizsa. Egyetlen olyan akadt, ahol szinte minden ortodox hívő görög volt, a rövid ideig fennálló soproni. Volt pedig olyan hely, ahol nagyobb számban kerültek összeírásra görögök, de egyházközség nem alakult: Tata 21 fővel. 1754 és 1771 között a Dunántúlon 104 helységben 319 görögöt írtak össze.¹⁵

Az összeírások nem tükrözik a teljes képet, sok esetben hiányosak. Hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani a magyarországi görögség létszámát. Hodinka Antal készített egy összegzést az 1754-55-ös összeírásokról, az 1150 görögről ad számot. Ez persze nem tartalmazza a házastársak, a gyermekek, a családtagok számát, csak az összeírtakét, akik egyrészt családfők voltak, másrészt egyedülállóak. A görögség számának a növekedésére 1772-74-ig volt még lehetőség. De amikor már megkövetelték tőlük a hűségesküt, melynek az volt a következménye, hogy török állampolgárságukat fel kellett cserélni a magyarországgal, akkor elapadt a külső utánpótlás. A miskolci ortodox anyakönyv egyes adataiból azért arra lehet következtetni, hogy néhányan még ezután is vándoroltak be hazánk földjére.

A GÖRÖGÖK EGYHÁZKÖZSÉGEI

A magyarországi ortodoxok számáról 1810-ből való statisztika ad számot, melyet szerb, román és görög bontásban tettek közzé. Ebből a görögökre vonatkozó adatokat ismertetjük:¹⁶

a karlócai egyházmegye területén	540
az aradi egyházmegye területén	1372
a verseci egyházmegye területén	50
a budai egyházmegye területén	600
összesen:	2.562
görög élt.	¹⁶

15 Uő.: Görög kereskedők a Dunántúlon 1754-1771 között. Antik Tanulmányok, 1965. 1. 106. kk.

16 Tudományos Gyűjtemény, 1823/5. 119.

A táblázathoz a következő megjegyzéseket szeretnénk hozzáfűzni: a karlócai egyházmegyéhez tartozó görögöket nemcsak délen kell keresnünk, mivel a gyöngyösi, a miskolci, a tokaji és az ungvári egyházközségek azon az alapon, hogy kifejezetten görög alapításúak, közvetlenül Karlóca alá tartoztak. Láttuk már az előzőekben, hogy a görögök sokszor nem igazán görögök, hanem macedorománok. Így vetődik fel az a kérdés, hogy egyes esetekben a statisztikában a macedorománokat nem vették-e egybe a románokkal? A következő esetekre gondolunk: a karlócai egyházmegye számadataiban 480, a budaiban pedig 600 román ortodox szerepel. Ezek a román lakosságú vidékektől – főleg a budai – távolabb esnek. Egyes egyházközségekben, például a budai püspökséghez tartozó pesti görög alapításúban ismerjük a macedorománok számát.

Melyek azok az egyházközségek – a már említetteket is beleveve –, amelyekben a görögök jelentősebb szerepet játszottak? A 18. század végén ezek a következők voltak: *Pest, Nagyvárad, Vác, Balassagyarmat, Zimony, Karcag, Kecskemét, Léva, Miskolc, Békés, Ungvár, Szentes, Tokaj, Gyöngyös, Diószeg, Nagykanizsa, Nagyszében, Sopron, Nagyszombat, Hódmezővásárhely, Losonc, Nagykőrös.*¹⁷ (Dőlt betűvel a ma is Magyarország területén fekvők.)

A „GÖRÖG ALAPÍTÁSÚ” EGYHÁZKÖZSÉGEK SORSA A MAI MAGYARORSZÁGON

A felsorolás esetleges, semmiféle minősítési szempont nincs benne, de mivel forrásunk így adta meg, sorrendjét követjük, de nem teljes mértékben: ugyanis a következőkben ezekből a hazánk mai területén működő vagy működött közösségek vázlatos történetét szeretnénk ismertetni. Tesszük ezt azért, mivel ezek számunkra ma is elérhetőek, míg a mai határokon túliak beintegrálódtak az ottani ortodox egyházszervezetbe. A további szempont pedig az, hogy az a néhány közösség, amelyik ma is él, még hat a környezetére valamelyest, szerepet visz az adott helység társadalmi életében. Amelyek pedig ma már nem élnek, azok a maguk teremtette hagyományaikkal hatnak környezetükre, emlékük sok esetben még ma is elevenen él. Hagyatékuk része nemzeti kultúránknak.

Nem egyenletes az egyes közösségek ismertetésre kerülő, vázlatos, rövid története, mivel múltjuk nem egyenlő mélységben nyert feldolgozást. Külön „görög ortodox” egyházszervezetet nem alkottak. Már említettük a közvetlenül Karlócahoz tartozó közösségeket, ezek történetét e sorok írója megkísérelte egy évtizede röviden összefoglalni,¹⁸ ezt részben itt is közreadjuk. A tiszántúliak (Karcag, Békés, Szentes és Hódmezővásárhely) az aradi püspökséghez tartoztak, a nagykanizsai a pakrácihoz, míg a többiek felett a budai püspökség állott. E püspöki székekben ült macedóniai származású püspök: Dionisziosz Po-

17 Fűves Ödön: A pesti görög templom építésének a története. Építés-építészettudomány, 7. Bp. 1975. 170.

18 Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 147-154.

povics (1790-1828 között), aki a görögöknek minden tőle telhető támogatást megadott.¹⁹ (1920 után minden hazai szerb egyházközség – a görög alapításúak is –, a budai püspökség fennhatósága alá került!)

Hosszabb próbálkozások után több görög alapítású egyházközség (Pest, Kecskemét, Gyöngyös, kiegészülve 3 magyar alapítású, e századi közösséggel: Budapest, Szeged, Nyíregyháza) képezte a Magyar Ortodox Egyház alapját (moszkvai főhatósággal) 1949-ben. (Miskolc és Karcag 1953-ban, végül Szentest 1956-ban csatlakozott hozzájuk.)

Az egykori betelepült görögöket úgy is emlegetik: „első diaszpóra”, szemben az 1949-50-ben politikai emigránsként érkezett görögökkel, mely a „második diaszpóra”. A kettő között vérségi, nyelvi kapcsolat nincs. Nem tudunk arról, hogy az egykori görög kereskedő családok leszármazottai közül (1-2 lelkészt kivéve), valaki is beszélné a görög nyelvet. A második diaszpóra tagjai zömében baloldali gondolkozású emberek voltak, ha mégis támadt igényük egyházi szolgálatra, a magyar ortodox egyházközségeket keresték fel, főleg a pestit. Több emigráns letelepedett az Ercsi közelében levő Beloianisz faluban, napjainkban itt külön szervező munka indult meg, s megalakult a Szent Demeter egyházközség, mely a bécsi metropolitához tartozik. Lelkészüik miskolci ortodox családból származik.

Az egykori görög kereskedő családokból sok, fiúágon kihalt. Igen kevés azoknak a száma, akik az ortodox valláson maradtak. Sokan – a vegyes házasságok révén többnyire – más egyházhoz, főleg a katolikusokhoz csatlakoztak. Ám a legtöbb leszármazottban a görög eredet tudata ma is elevenen él.

A görög alapítású közösségek sorát kiegészítjük néhány olyannal, ahol a görögök jelentős szerepet játszottak, de szerb jellegűnek könyvelték el őket. Ilyenek: Dunaföldvár, Eger, Győr, Szentendre (Blagovesztenszka). Valamint említést teszünk két lehetőségről, s Gyula városának görögjeiről.

Pest (Budapest)

Pest városában az ortodox hívek többségükben szerbek voltak. A rác kereskedők mellett a más nemzetiségűek száma kevés volt, s az sem állandó. A török idők után például a görögök, bolgárok és örmények száma így alakult:

	1696	1702	1709
görög	–	3	3
bolgár	4	5	5
örmény	1	12	5

A 18. század folyamán Pesten a görögök és a macedorománok száma megnövekszik. Az 1770-es évektől kezdtek nagyobb számban bekerülni a polgárok közé.²⁰

19 Nagy Márta: Görögök a Jászkunságban. Szolnok, 1988. 23-24.

20 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 63.

Egyháziilag a szerb parókiához tartoztak, királyi rendeletre lehetőség nyílt, hogy kéthetente görög liturgiát végezzenek a szerb templomban, ám a görög és macedorománok szerették volna, ha saját templomuk van. Kérvényezték ennek megvalósítását. A budai püspökség kimutatása szerint:

25 görög család	193 családtaggal
41 macedoromán család	258 családtaggal
3 albán család	15 családtaggal
összesen:	466 fő.

Hosszas hivatalos procedurák után a templom fölépült, és felszentelésére is sor került 1801-ben.²¹ Címünnepe: az Istenszülő elhunya. A görögök és a macedorománok között azonban hamarosan surlódások támadtak, főleg a liturgia nyelvének a tekintetében. Bár két pap volt (görög és román), a liturgia főleg görög nyelven folyt. 1808-ban sikerült megegyezni, de már 1812-ben a görögök kibéreltek egy házat, s ott kápolnát rendeztek be, a régi templom a macedorománok használatában maradt. A görögök 20.000 Ft kártérítést kértek, ebből új templomot építettek volna. A kártérítés elmaradt, s kénytelenek voltak visszatérni a közös templomba. Egy 1834-es királyi rendelet még 40 évig egybetartotta a közösséget. Az Erdélyből jött románokat nem fogadták be, mondván, hogy az alapítók csak macedorománok voltak. 1888-ban megszüntették a román lelkészi állást, s ezzel a román nyelvű liturgiát. Ezután a románok kiváltak az egyházközségből és új parókiát alapítottak.²² (Nem minden macedoromán család követte a hangadó Mocsonyi családot.)

A pesti görög egyházközség autonóm volt, alapszabályai nem tették lehetővé, hogy az alapítók leszármazottain kívül mások is csatlakozzanak hozzájuk. Ez meg is pecsételte sorsukat, számuk egyre fogyott. Egyes családok igen gazdagok voltak, az egyházközségnek is nagy alapítványi vagyona volt. A szegényebbeket igyekeztek rendszeresen segíyezni. Lelkészeik többségében görögországi szerzetesek voltak. A görög jelleg 1931-ben szűnt meg hivatalosan, s ettől az időtől kezdve a hivatalos neve: görög alapítású magyar görögkeleti egyházközség. Ekkor az egyháztanácsban 29 fő bírt szavazattal, és a hívek száma 185 fő volt. Az 1950-es években véglegesen magyar jellegűvé lett a pesti (Petőfi téri) görög templom, 1955-ben egyesült a két világháború között alapított Aranyszájú Szent János magyar görögkeleti egyházközséggel a görög alapítású közösség. Nevükből törölték a görögkeleti szót, és ortodox szóval helyettesítették. Ma itt van a Magyar Ortodox Egyház központja.²³

A pesti görögység története van a legteljesebb mértékig feldolgozva Füves Ödön jóvoltából,²⁴ aki számtalan cikkben, tanulmányban végezte el ezt a

21 Füves: A pesti görög ... 153., 157., 167.

22 Mészáros Tivadar (Teodor Misaroş): Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară. Bp. 1990. 68. kkó

23 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 66-67.

24 Füves Ödön: Görögök Pesten. 1686-1930. 1-3. Bp. 1972. Kandidátusi disszertáció. MTA Kézirattára D/5721.

munkát. Ennek kapcsán sok adatot publikált más városok, vidékek görögjeiről is, így oroszán része van az egész magyarországi görögség feltárásában!

Vác

A városban a török időkben már éltek rácok, a görögök később, a 18. század közepén telepedtek le. Működésüket a váci püspökök, mint földesurak szabályozták 1749-ben, majd 1757-ben. Szabad vallásgyakorlatról ekkor még szó sem lehetett. A városban 1760-ban 7 görög család élt 35 családtaggal, 1765-ben pedig 8 görög család 47 családtaggal. Templomuk csak 1793-95 között épülhetett fel. Mandzsuka Athanáz emeletes házát parókia céljára adományozta, ennek az udvarán épült fel a templom. Egy hivatalos kérdésre adott válaszból 1820-ban kitűnik, hogy iskolájuk nem volt; Jóllehet a Helytartó Tanács 1795-ben a váci görögöknek is engedélyezett iskolát!

Templomuk utcája a Görög utca nevet viseli. A templom oldalfalában van Bratovics Péter váci görög kereskedő görög és magyar nyelvű síremléke. (Nagyon hasonlít ez a név Jókai Aranyember-ének egyik hősére, de azt Brazovics néven szerepelteti a szerző, mint komáromi szerb kereskedőt!) Az 1809-ben elhunyt Brazovics 1.000 Ft-ot hagyott jótékony célokra (a templomokra, a kórházakra, tűzoltószerekre stb.). 1795-ben 79 ortodox élt Vácott, 1835-ben már csak 59. Sok volt a szerb nevű. A lelkészek is szerbek voltak. Jakov Ignjatovics szerb író 1830 táján Vácott járt a piaristákhoz. Így ír: „öt-hat szerb ház, két-három cincár meg egy görög, de mindössze egy templomuk van.”²⁵ (A cincár szó a macedorománok egyik – ritkább – elnevezése!) Váci görög családból származik Argenti Döme, neves múlt századi orvos, ő azonban fiatalon katolikus lett.

A templomot néhány évtizede leszerelték, jelenleg kiállítóterem. A váci ortodoxok történetét szépen feldolgozta a múlt században a város történetírója.²⁶

Balassagyarmat

A városban a földesúr, Balassa Pál engedélyezi a görögök letelepedését a 18. század közepén. Bozena Nemčova cseh író, aki 1852-53-ban Balassagyarmaton élt, egy írásában adatokat közöl a városról, megemlíti, hogy a felső részének a neve Nagy-Tabán, az alsóé Kis-Tabán, még a török időkben. (A szó jelentése: rész. – Erre azért érdemes felfigyelnünk, mert másutt Tabánnak nevezték a szerbek lakta városrészt, mint Budán is!) Továbbá ismerteti, hogy a városnak 8.000 lakosa van, s 10 szerb család él a városban. Említi még, hogy a Fő utca közelében áll a 'görög katolikus' templom, melyet a balassagyarmati szerbek építettek, akik nagyobb részt gazdag kereskedők voltak.²⁷ (Az elnevezés téves, helyesen: ortodox templom. A Szerb utcában állt, egykori városképeken is felismerhetően, teljesen a város központjában!)

25 Ignjatovics, Jakov: Szerb rapszódia. Bp. 1973. 7. – Argenti Döméről: 8.

26 Karcsú Arzén: Vác város története 7. Vác, 1886.

27 Szabó Károly: Balassagyarmat az irodalomban. H. n. 1972. 6., 11., 47-48.

Balassagyarmaton 1755-ben 6 görög került összeírásra. S bár a város ortodox közössége bekerült a „görög alapításúak” közé, úgy tűnik, inkább szerb jellegű volt.

A templomot Mária oltalma (okt. 1.) ünnepére szentelték, 1787-ben épült. Ikonosztázát 1815-ben Mihailo Zsivkovics festette. Az ő alkotásai a szentendrei Blagovesztenszka templomban levő ikonosztáznak a képei is. A templomot a megfogyatkozott közösség 1908-ban lebontatta, majd a helyén 1910-ben egy kisebb templomot emeltek. Ez az 1960-as évekig istentiszteleti helyül szolgált. Ezután a másodlagosan itt felállított ikonosztázt lebontották és Szentendrére szállították, az épület a város tulajdonába került, és 1988 óta galéria. A templom bejárata felett volt egy mozaikkép, ez 1970 táján tisztázatlan körülmények között eltűnt.²⁸ A város ortodox közösségének az életében jelentékeny volt a Bozda család, göröggént is, szerbként is ismerjük őket. (Bozda Naum és felesége emlékét, mint alapítványtevőket, szerb-magyar nyelvű felirat hirdeti ma is a pesti Lipótváros egyik régi házában a Bazilika közelében.)

Karcag

A városban a 18. század közepén 3 görög kereskedő volt, és a mai Szolnok megye területén mintegy ötvenen foglalkoztak kereskedelmi tevékenységgel, de ezek majdnem mind a kecskeméti kompániához tartoztak. A Nagykunságban élő görögök II. József türelmi rendeletének kibocsátása után azonnal templomépítésre gondoltak. Össze is adtak 950 Ft-ot, s ehhez tettek még 3.500-at. Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Kunmadaras, Kunhegyes helységekből 12 család 71 fővel vállalta a templomépítés költségeit, ebből karcagi volt 5 család 30 fővel. A templom 1794-ben épült fel, az ikonosztáz 1811-ben készült el.

A karcagi görögök már 1840 táján be akarták vezetni a magyar nyelvű oktatást. Az egyházközség életében jelentős szerepet játszott Popovics János lelkész, aki itt működött 1852-től haláláig, 1896-ig. Lefordította a szertartásokat magyar nyelvre, s egy magyar nyelvű, ortodox imakönyvet ki is adott 1861-ben. Az egyházközségnek az 1930-as években volt néhány évig papja, Popovics János unokája, Popovics Konstantin személyében, aki később mint miskolci paróchus adminisztrálta. Az 1950-es évek közepén is volt pár évig egy magyar ortodox lelkész kinevezve paróchusnak. Napjainkban az egyházközség elnéptelenedett, a gazdag hagyaték a Magyar Ortodox Egyházé. A karcagi görögök kincsei 1988-ban időszaki kiállításon is bemutatásra kerültek.²⁹

28 A szentendrei Blagovesztenszka templom női részében kis kiállítás látható, mely tartalmaz idevonatkozó anyagot, itt vannak az ikonosztáz képei is. Irod.: Egy magyarországi kisváros építészeti emlékei. Balassagyarmat, 1989.

29 Irodalom: A karcagi „Szent György” templom. Egyházi Krónika, 1959. jan. – Nagy Márta: Görögök a Jászkunságban. Szolnok, 1988.

Kecskemét

Kecskeméten 1698-ban 10 görög kereskedő volt, 1708-ban már 26 volt a számuk. A városban való szerepüket mutatja, hogy a városi tanácsba 1 bíró és 4 esküdt került be közülük 1721-ben. A váci püspök nem engedélyezte számukra az állandó jellegű paptartást, ezért csak időnként kereste fel őket egy-egy szerzetes. Volt valamilyen istentiszteleti helyük, Szent Miklósról elnevezve.

Templomépítésre 1792-ben kaptak engedélyt, azonban a Szentháromságról elnevezett templom felszentelésére csak 1829-ben került sor. Ebben az időben a kecskeméti ortodoxok lélekszáma, 65 férfi és 49 nő, összesen 114 lélek (ebből 8 szerb, 3 román nemzetiségű).

A kecskeméti görögök is szép lassan elfogytak, a kereskedői tevékenységgel is felhagytak. Akadt köztük egy-két írói vénájú, a leszármazottaik főleg jogi, hivatalnoki pályán működtek. Hamar megtörtént az elmagyarosodás. Az egyházi jegyzőkönyveket 1846-tól, a számadásokat 1854-től magyarul vezették.

A 19. század végén és a 20. század elején szerb papok látták el évente néhányszor az egyházi szolgálatot, majd egyidőben a pestiek görög származású lelkésze. Napjainkban a templom magyar jellegű, igen kevés számú hívővel, magyar lelkészek időnkénti szolgálatával. Nemrég kiállítás nyílt az ikonokból és a kegyzserekből. A kecskeméti görögök történetét feldolgozták.³⁰

Miskolc

A miskolci görögökre³¹ az első adataink a 17. század második feléből vannak, a kompánia a század végén már tevékenykedhetett. A görögség fénykora a városban 1770 táján következett be, és tartott 1830-ig. Az 1777-es összeírás szerint volt:

34 háztulajdonos	169 családtaggal
37 váltságot fizető	99 családtaggal
7 ideiglenes lakos	28 családtaggal
összesen	296 fő

Ehhez járult még 2 lelkész: Wretta Bendella és Meletius Michalovits. Az utóbbi szerzetes, görög nyelvű sírköve az egri templomkertben van, itt nevének alakja: Meletiosz Michalidesz. Ez a név is példa a gyakori görögös és szerbes névalak változására. Hogyan került Egerbe? – A miskolci lelkészek sokszor szolgáltak az egri görögök körében. A miskolci görögök többségükben eredetüket tekintve macedorománok. Az 1785-ös lelkész (pópa) összeírás szerint a miskolci görögöknek már csak 1 lelkészük van, s 33 házról történik említés.³² Filiális nincs, jöllehet az anyakönyvük bejegyzései tudnak Miskolc

30 Hajnóczy Iván: A kecskeméti görögség története. Bp. 1939. – Petri Edit: A kecskeméti görög kereskedők története a 18. században. Cumania 3. Kecskemét, 1975. 17-78.

31 Sasvári: Ortodoxok ... 150-151.

32 Országos Levéltár, „Görög nem egyesült osztály” C. 77. 165. csomó.

vidéken, például Szikszón élő görögökről. De az anyakönyvi bejegyzésekből más városok görögjeivel való kapcsolatokra is következtethetünk, e szempontokból a házassági bejegyzéseket érdemes figyelemmel kísérnünk.

A házassági anyakönyv első oldalain 38 nem Miskolcon kötött házasság van bejegyezve, ezekből

Törökországban esküdött	11 pár
Egerben	10 pár
Pesten	6 pár
Budán	5 pár
Szentendrén	2 pár
egyéb helyeken	4 pár

A Miskolcon házasságot kötők esetében is többször más városok görögjei közül kerül ki az egyik fél. E téren vezet Pest 18 fővel, követi Eger 16-tal, majd Buda 9-cel, figyelemre méltó 7 lengyelországi illetőségű, hasonló a szám Ungvár, Tokaj, Nagyvárad esetében, 2-2 Szentendre, Vác, Gyöngyös, Balassagyarmat városokból. A vegyes házasságok 1830 után jelennek meg inkább.

Fontos szerepe volt az egyházközség életében az iskolának is, melyet a kórházzal együtt alapítványi tőkéből tartottak fenn. Az egyházközségi vagyon igen jelentős szerepet játszott a gazdasági életben is.

Szerencsésen alakult Miskolc helyzete, ha megszakítások voltak is, szinte mindig volt állandó papja. Így a görögség irattári és művészeti hagyatéka napjainkra épségben megmaradt, s fontos forrásanyag. Mint görög alapítású egyházközség került a Magyar Ortodox Egyházhoz, melynek múzeuma itt Miskolcon jött létre egy évtizede.³³ Az egykori görög családokból már igen kevesen élnek, a hívek sokféle származásúak.

Az 1785-1806 között épült templom (a Szentháromság tiszteletére felszentelve) a hazai ortodox templomok élvonalába tartozik, mind művészi kiképzés, mind felszerelés tekintetében. Megőrzésében jelentős érdemei vannak Popovics Konstantin lelkésznek, aki majd 4 évtizedig volt itt paróchus.

Békés

A török idők végeztével, 1695 után kezdett a lakosság visszaköltözni a városba. A magyarok mellett voltak románok, görögök, macedorománok és örmények is. Az utóbbi három nemzetből való kereskedők külön közösséget alkottak. (Az 1785-ös összeírás Békés esetében nem említi a házak számát, csak az derül ki belőle, hogy az itt élők ekkor Kétegyházához tartoztak.) A görög kereskedők, hogy egyházközséget alakíthassanak, 1788-ban megígérték, hogy minden költséget állnak. 1789-re felépült a templom, a torony 1791-ben. Címünnepe: Mária születése. Az oltár és az ikonosztázion képeinek a felirata

³³ Kárpáti László: Miskolc, Magyar Ortodox Egyházi Múzeum. Tájak-korok-múzeumok könyvtára 380. h. n. 1990.

görög. Idővel a görög és örmény kereskedők elkerültek a városból, illetve vegeházasságok révén elmagyarosodtak. A kevés, megmaradt ortodox, román származású. Városrendezés címén a közelmúltban az egyházi épületeket (parókia, kántorlakás stb.) és a templomkerítést elbontották, a templomot restaurálták. E században a templomban román lelkészek látták el a szolgálatot, általában helybeliek. Napjainkban a békéscsabai ortodox lelkész adminisztrálja.³⁴

Szentes

Szentes város görögjei nem alkottak külön kompániát, de már 1742-ben adtak be kérelmet templomépítésre. A városban és a környékén ekkor az ortodoxok lélekszáma kb. 150 fő, ezek egy része azonban nem görög, hanem pásztorokodással foglalkozó román. 1753-ban vizsgálat indul a templomépítés ügyében, ekkor 66 családot írnak össze 255 lélekkel, ebből Szentesre esett 25 család 129 fővel. Ekkor négy szentesi és négy Csongrád megyei kereskedő összesen 3.000 Ft-ot ajánl fel a lelkész javadalmazására és a parókia fenntartására, s gondnokot választanak.

Végül 1758-ban imaházat rendeznek be, 1784-ben tornyot építenek hozzá. Az 1785-ös összeírásban Szentesről csak annyi szerepel, hogy egy ortodox magánkápolna található itt. A Szent Miklós tiszteletére épült templomot 1786-ban emelték és szentelték fel. A freskók alkotója délszláv, az ikonosztázé görög művész. A templom torony nélkül, bekerítve, udvarban állt, mellette az egyházközség tulajdonában levő emeletes épülettel. A torony e század elején épült, s a század közepén viszont városrendezés címén a ún. „görög udvar”-t elbontották.

A szentesi görögök 1868-ban magyarnak vallották magukat – a kecskeméti-ekkel és a pestiekkel együtt – s kivívták egyházközségük autonómiáját, így nem sorolták be őket a szerb egyházközségek közé. Némi megszakításokkal mindig voltak papjaik, így napjainkban is van állandó paróchusa. Az egyházközség ma magyar jelleggel működik. Története részben feldolgozott.³⁵

Tokaj

Tokajban már a görögök 17. századi megjelenése előtt lehetett keleti szertartású közösség, mely az ungvári unió utáni időkben görög katolikussá vált. Mivel a Lipót-féle kiváltságlevelek előírták, hogy csak munkácsi püspökséghez tartozó papot tarthatnak szolgálatukra, a tokaji görög katolikus közösséggel sok kapcsolatuk volt a városba érkező görögöknek. Azonban a rendelkezésünkre álló adatokból tudjuk – gondoljunk itt például a már említett Szerviczky-féle kereszt- és házasságlevelekre – a görögök megőriztek egy bizonyos fokú külön-

34 Mészáros Tivadar i. m. 48. kk.

35 Popovics István: A szentesi „Szent Miklós” templom. Egyházi Krónika, 1957. nov. – Nagy Márta: Görögök a Tiszántúlon. Kecskemét, 1988. – Bugár Mészáros Károly: Szentes. Tájak-korok-múzeumok kiskönyvtára 388. Szentes, 1990.

állást, mindig voltak saját, görög nemzetiségű papjaik, volt saját anyakönyvük.³⁶

A tokaji tanácsülési jegyzőkönyvek 1688-1725. évi kötetében az 1694. évből olvasható egy adásvételi szerződésben: „Mostan Városunkba jött Görögök és Rácok papja Ezaiás archimandrita”.³⁷ Hogy ez a beköltözés összefügg-e a szerbek 1690. évi „nagy beköltözésével”, vagy egyszerűen arról van szó, hogy a Debrecenből kitiltott görögök jönnek át Tokajba, az nincs teljesen tisztázva. Maga Ezaiás archimandrita Izaiás szerzetes néven, mint énekköltő, bekerült a magyar görög katolikus egyház hagyományvilágába.³⁸ A görögök kapcsolata a 18. század folyamán – különállásuk ellenére – fennmaradt a görög katolikus egyházzal, amit számtalan „graeci” megjegyzéssel ellátott bejegyzés tanúsít a görög katolikus anyakönyvben 1750-1783 között.

A tokaji görögöknek az ortodoxiához való hűségét erősítette a Tokajban 1733-1798 között működött orosz borvásárló bizottság jelenléte is, hisz annak munkája nem korlátozódott csupán kereskedelmi ügyletekre. De arra is van adatunk, hogy a tokaji ortodoxok, ha helyben akadályozva is voltak vallásuk gyakorlásában, akkor az egri ortodox templomot keresték fel a gyöngyösi és szentesi görögökhöz hasonlóan.

Az 1785-ös összeírás szerint két pap van Tokajban (egyik az orosz bizottság lelkésze), s helyben 35 ortodoxok lakta ház található. Idetartozik még szépszámmú helység görögösége Tokajhegyalján, Szabolcs megyében és a Hajdúságban.

Az orosz bizottság és a görögök kápolnája közös volt, az orosz bizottság telkén. Ott épült fel a templom is (melyet Szent Miklós tiszteletére szenteltek fel) 1790 táján. Az utolsó tokaji görög lelkész Kallona Ignác volt, az ő 1848-ban bekövetkezett halála után rohamosan megindult az elnéptelenedés, 1884-ben 6, 1900-ban 2 ortodox élt Tokajban.³⁹

A templom épülete jelenleg is áll. A 20. század első felében fokozatosan leszerelték. Felszerelését Miskolcra, valamint Budapestre hozták. Bútorzata, ikonosztázisa az 1944-ben alapított nyíregyházi magyar ortodox kápolnába került. Az épület ma a tokaji galériának ad helyet.

Gyöngyös

1710 körül jelennek meg az arnót kereskedők Gyöngyösön. (Nem görögöknek nevezik őket, hanem arnót néven, a szó eredetileg albánt jelöl, valószínűleg az albán határvidékről való macedorománokról van itt szó!) A kereskedőtársulat működése messzi vidékre elnyúlt. 1769-ben Gyöngyösön 39 önálló görög kereskedőt írtak össze. A gyöngyösi esetében nincsenek adataink országokat bejáró kereskedelemről, s arra sem – mint más városokban látható –, hogy jelentősen részesei lennének a barokk-kori városkép kialakításában építkezéseikkel.

36 Sasvári László: A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei. Bp. 1976. 28.

37 Sasvári: Mikor telepedtek ... 128.

38 Uő.: A Tokaj ... 65-66.

39 Uő.: Ortodoxok ... 147-150.

1784 után nyithattak imaházat. az 1785-ös összeírás szerint van papjuk, Gyöngyösön 17 ház, Hatvanban 1, Pásztón 3. 1792-95 között lelkészük Kallona Gábor, aki régi könyveket és kéziratokat gyűjtött, 1797-től a lelkész Kallona Ignác, aki örökölte nagybátyja gyűjteményét és tovább gyarapította azt, ami 1834 után Pestre került. 1811-ben tartották az első istentiszteletet a gyöngyösi ortodox templomban, melynek 1864-ig volt lelkésze. 1851-ben Gyöngyösön 44 ortodox élt, míg a filiálisának számító Jászberényben 107. 1884-ben a hívek száma Gyöngyösön 14, az utolsó görög 1892-ben meghalt, a létszám 1905-ben 20. A templom 1908-ban leégett, s romosan állt 1946-ig, raktárként használva.⁴⁰

1946-ban a helybeli bolgár családok rendbehozatták, s eleinte időnként tartottak benne istentiszteletet, majd 1950 táján állandó – magyar ortodox – lelkészt kapott, aki azonban két évtized múltán megvált a papi szolgálattól. A bolgár családok a társadalmi és gazdasági helyzet változásával elköltöztek a városból, 1993-ban 6 ortodox élt a városban. Az elnéptelenedés miatt a templomot leszerelték és bezárták. Igen figyelemre méltó és gazdag berendezése⁴¹ jelenleg a miskolci ortodox múzeumban található meg. 1993 tavaszán időszaki kiállításon, Gyöngyösön bemutatásra került!

Nagykanizsa

A nagykanizsai ortodox közösség eredete a török időkre megy vissza, mikor az egyik negyedét Rácvárosnak nevezték. A görögök betelepülésének pontos idejét nem ismerjük, a 18. század elején lehetett. Ortodox templom már állítólag 1762-ben volt Kanizsán, de az 1793-ban létrehozott kápolnát valószínűleg görögök alapították, akik túlsúlyba jutottak a szerbekkel szemben. A hívek létszáma a 60-80 főt sem haladta meg. A kápolna leégett, 1800-ban újra kellett alapítani. Egybeépült a parókiával. Kicsiny, tornyos, inkább imaháznak látszó épület volt, egyszerű ikonosztázzal. Néhány éve városrendezés miatt lebontották. 1780-tól volt a közösségnek állandó papja, de ezek mind szerbek voltak. Az iskola is szerb jellegű volt, de egy időben görögül is tanítottak, illetve alkalmaztak görög tanítókat. A paróchusok az iratokat szerbül vezették.⁴²

Sopron

A görög kereskedők Sopronban a 18. század 20-as, 30-as éveiben jelentek meg. Kapcsolatban álltak a zimonyi görög sertéshizlaló társasággal, s a sertéseket Sopronon keresztül szállították Bécsbe. Kápolna építésére 1785-ben kaptak engedélyt, úgy tartják, hogy ez a kápolna a Pócsi u. 11. számú ház udvarán állott, később raktárként használták, mivel 1839-ben már nem működött. Fényes Elek szerint 1840-ben 18 görög élt Sopronban, de 1851-ben már nem

40 Uo. 152-154.

41 Kárpáti László: A gyöngyösi „arnótok” művészeti öröksége. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1993. 89-118.

42 Fűves Ödön: Görögök Zala megyében. A nagykanizsai Thury György Múzeum jubileumi évkönyve. Nagykanizsa, 1972. 291. kk.

említ óhitűeket. Volt néhány görög, aki a tudományokban képezte magát, néhány görög fiatal az evangélikus liceumban tanult.⁴³

Hódmezővásárhely

Az 1785-ös összeírásban 12 házzal szerepel. Az Istenszülő Születése templom későbarokk stílusban épült a 18. század végén, jobb oldali falában sírkövek vannak az 1809-30 közötti évekből. A templomnak jelentős művészi értékei vannak, köztük egy Szent Naum ikon 1786-ból.⁴⁴ Az ikonosztáz 17 kompozícióból áll, ebből 3 görög feliratú. Ezek alkotják az ún. apostol sort, a 19. század elején készültek. Az ikonosztáz is ebben az időben került felállításra.⁴⁵

A századfordulón a helybeli hívek száma még 400 felett volt, nagyrészt elmagyarosodott. Az 1940-es évek közepéig állandó lelkipásztor is működött az ortodox közösségben egy volt rk. lelkész személyében, aki élénk munkásságot fejtett ki. (Többek között tervezte egy magyarországi ortodox templomokról szóló reprezentatív kötet kiadását!) Nyugdíjba vonulása után a templomot a környékbeli szerb lelkészek adminisztrálták.

Nagykőrös

A Karácsony Sándor-ügyben 1715-ben kihallgatott görög kereskedők közül 8 kecskeméti, illetve nagykőrösi volt. (Az irat egynél jegyzi meg, hogy kőrösi!)⁴⁶ Az 1785-ös összeírás 7 házat említ. A nagykőrösi görögség szinte a kecskeméti árnyékában élt, 1799-ben kaptak kápolna építésére engedélyt.⁴⁷ A közösség nem volt hosszúéletű, a 19. század közepére elnéptelenedett. Az utolsó nagykőrösi görögnek az 1850-es években Tomori Anasztáz – Arany János kollégiumi tanártársa – tekinthető.⁴⁸ 1970 táján nyert értesülés szerint úgy tudjuk, hogy a kápolnának helyet adó ház még ebben a században is fennállott, megtalálhatók voltak az egykori keresztelődmedence nyomai.

Dunaföldvár

Az 1785-ös összeírásban 10 házzal szerepel, s ekkor Dunapenteléhez tartozott. (Füves Ödön dunántúli összeírási összesítésében Dunaföldvár 9 göröggel szerepel!) A Szentlélek eljövételéről elnevezett templom 1787-ben épült. Az ikonosztáz képei görög feliratosak, festőjük szerb: Pavel Gyurkovics. A képek 1801-ben készültek. A festő néhány képet cirillbetűs szignóval látott el.⁴⁹

43 Füves Ödön: Adatok a soproni görögök történetéből. Soproni Szemle, 1962. 1. 68.

44 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei 2. Bp. 1961. 132.

45 Nagy Márta: Görög feliratos ikonosztázionok és ikonosztáziontöredékek Magyarországon. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár évkönyve 6. Szolnok, 1991. 159.

46 Bánkúti Imre: Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Dél-Alföldön. Cumania 3. Kecskemét, 1975. 92.

47 Füves: A pesti görög templom ... 159.

48 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 74.

49 Genthon István: Magyarország művészeti ... 1. Bp. 1959. 74. – Nagy Márta: Görög feliratos... 155.

Dunaföldvári a Margó család, amint azt Füves Ödöntől tudjuk. Két 19. századi neves tagja: Margó Emilián lelkész (Miskolcon is működött) és Margó Tivadar orvos professzor. A templom napjainkban igen rossz, elhanyagolt állapotban van, használaton kívül. Tudomásunk szerint, tervezték kiállítási helyként történő felhasználását, de ez nem valósult meg.

Győr

Története a török időkre nyúlik vissza, a komáromi ortodox közösséggel egyidőben keletkezett. 1607-ben Győrött szentelik ortodox püspökké a szerb Szimeon Vratanját, aki később megpróbálta a szerbeket unióra vinni. A győri (és a komáromi) ortodoxok körében az 1670-es évekből kezdődően a jezsuiták próbálkoztak az unióval.⁵⁰ Ma „győri ikon” néven ismerjük azt a régi Mária-ikont, melynek a balszélén cirillbetűs szöveg tanúsítja, hogy egykor Monaszterly Péter vajdáé volt. (A Monaszterly név ismert mind a hazai szerbek, mind a hazai görögök körében, több ilyen nevű egyén vitt körükben vezetőszerpet!) – Az ikon a közelmúltban megjelent bélyegen, levelezőlapon is!

A jelenlegi ortodox templom az egykori parókia udvarán áll Győr-Újvárosban (Bálint Mihály u. 54.), 1727-ben épült. E városrészben egykor virágzott a tímáripár, és fellelhetők még a gabonát szállító hajósok, a burcellások házai is a környékben. A köznyelv a templomot „Rác-templom” néven ismeri.⁵¹ Ez is mutatja, hogy az ortodox közösséget inkább szerb jellegűnek tartották. (2 évtizede felmerült az a gondolat, hogy a templomot és a környező házakat mint szabadtéri múzeumot állítják helyre, ez itt nem valósult meg, de Székesfehérváron igen!)

1771-ben Győrött görög tannyelvű iskola működött.⁵² Az 1785-ös összeírás Győrben 15 házat említ, a környékben további 10-et. Füves Ödön kutatásai szerint a városban négy, a megyében 3 görögöt írtak össze. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a 18. század vége felé a győri ortodoxoknak nem egészen 1/3-a volt görög. Győri ortodox lelkész volt Szekeres Athanáz, aki később római katolikus lelkész lett, s nyomdai cenzor. (Meggalt 1794-ben Bécsben.⁵³) Győrött jelent meg 1801-ben Georgievits Áron ortodox katekizmus a görög és magyar nyelven. A templom oldalában 2 görög nyelvű sírkő is látható volt. Ma a templom elhanyagolt, zárva van, használaton kívül, nem is látogatható.

Eger

Az egri ortodox közösség eredete a török időkig nyúlik vissza. Sajátossága, hogy mindvégig megtalálható a szerb-görög megosztás. A török kiűzése után rövidesen az egri ortodoxoknak ell kellett fogadniuk az uniót, s ez a helyzet

50 Pirigyi i. m. 2. 88-89.

51 Győri útikalauz. Győr, 1959. 110. és 118.

52 Füves Ödön: A pesti görög-román iskolák. Magyar Pedagógia, 1971. 1-2. 134.

53 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 74-75.

1715-ig tartott. A szerbek száma pestis következtében megfogyatkozott, az ortodox közösség sorait Balkánról érkező görögök töltötték fel.⁵⁴

Az egri ortodoxok létszáma 1775-ben: 102 szerb, 138 görög, 147 macedoromán (összesen 387 – valamint még 33 gyerek).⁵⁵ A három népcsoporthoz tartozók egy parókia keretében maradtak meg. Az 1785-ös összeírás megjegyzi, hogy két papja van, s 93 házat említ. Filiálisként jázszági és nagykunsági helységeket sorol fel, így Karcag-Újszállást 3 házzal. (Tudjuk, itt a század végére ortodox egyházközség alakult!)

Az egri templomban felváltva voltak szláv nyelvű és görög istentiszteletek. 1804-ben a szerbek és görögök között ügyeik rendezésére megegyezés született, ez 1817-ig állott fenn. Ekkor újabb ellentétek támadtak. Füves Ödön kutatási alapján tudjuk⁵⁶ (ezek a kutató által nem kerültek publikálásra!), hogy egy ekkor keletkezett iratban felsorolásra kerültek a közösség tagjai nemzetiségi csoportosításban: 28 szerb, 12 macedoromán, 14 görög neve szerepel a listán. Az egyes nevek nem adnak eligazodást, mert például Sarpe Cirill a macedorománok, míg Sarpe András a szerbek között szerepel; s a példák még folytathatók. Hogy ki milyen nemzetiségűnek vallotta magát, azt befolyásolta műveltsége, rokoni és egyéb kapcsolatai. A 19. század közepén az ortodoxok száma 150 körül van. A görögök teljesen elmagyarosodtak, de a 20. századra is maradt 1-2 szerb nemzetiségű család. A parochusok mindig szerbek voltak, köztük az egri születésű Vitkovics Mihály nagyapja és édesapja. Maga a költő azt vallotta, hogy jobban tudott görögül mint szerbül! A másodlelkészek a 19. század elején általában görögök voltak.

Az 1784-86 között épült templomot az egri nép ráctemplom néven ismeri, jöllehet felépítésében jelentékeny szerepük volt a görögöknek is. Esztétikai tekintetben a hazai ortodox templomok élvonalába tartozik. A 20. század első éveiben még volt papja. A két háború közötti időben a szerbnek megmaradt Alexovits család egyik tagja tartott mint kántor istentiszteleteket. Az 1940-es évek végén a nyíregyházi magyar ortodox egyházközség idős, orosz származású lelkészének klímaváltozás miatt évente hosszabb ideig kellett Egerben tartózkodnia, s ezalatt megpróbálta az ortodox közösséget magyar jelleggel életre hívni, de a templom a szerb egyházé maradt. A közösség az 1970-es évekig élt, ekkor 10 évig tartó templomrestaurálás következett, s ezután a szerb egyház újra birtokba vette a templomot, melyben évente egyszer, május 21-én van liturgia. (Május 21. = az ónaptár szerint május 9., ekkor van Szent Miklós ereklyéinek a tisztelete. Ez a nap: a nyári Mikulás! A templomnak ez a nap a címünnepe, búcsúnapja.)

A templom, mint múzeum is látogatható, kertjében 23 görög nyelvű sírkő, míg a közeli emeletes parókiaépületben Vitkovics Mihály emlékkiállítás idézi az egykori egri ortodoxok emlékét! Történetük feltárásában pedig főleg Bihari József főiskolai tanár jeleskedett.⁵⁷

54 Sasvári: Ortodoxok ... 152.

55 Bakos József: Adatok az egri görögök történetéhez. Antik Tanulmányok, 1977. 2. 230.

56 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 36-37.

57 Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. Az egri Pedagógiai Főis-

Szentendre, Blagovesztenszka-templom

Egy 1697-ből való tanúkihallgatási jegyzőkönyvben Szentendrén levő helyrajzi leírásokat találunk, s ezekben szerepel a „Görögök Temploma”, majd néhány sorral lejjebb a „Rácok Temploma”. Ha ily megkülönböztetést tesz egy irat, akkor ebből arra következtethetünk, hogy akkor a görögöknek is, meg a szerbeknek is külön templomuk volt. A görögök esetében Dunára járó utcát említ.⁵⁸ S így vetődik fel, vajon nem ennek a helyén épült-e a későbbiekben a Blagovesztenszka-templom (Blagovesztenszka szó alapja magyar jelentésben: örömhírvétel – a március 25-i ünnep), melyet a köznyelv Grecska néven is ismer. Egyesek szerint ugyan ezt a nevet az oldalbejáratnál levő görög nyelvű síremlékről kapta, mely egy váci illetőségű, de Szentendrén elhunyt görög kereskedőé. A templom utcája, mely a Dunára visz, ma a Görög utca nevet viseli. (Még két görög nyelvű síremléket ismerünk Szentendréről, mindkettő a Preobrazsenszka-templom udvarán.) Füves Ödön kutatta a szentendrei görögök történetét, s tanulmányában felveti – jóllehet semmilyen adat nem utal arra, hogy a Blagovesztenszka „görög alapítású” lenne –, hogy a szentendrei görögök, és a 18. század folyamán – a váci templom építése előtt – a Vác környéki görögök is a Blagovesztenszka-templomhoz tartozhattak egyházi-
lag.⁵⁹

* * *

Feltételezésünk szerint felsorolásunk nem teljes. Máshol is lehettek törekvések önálló, görög jellegű egyházközség megalakítására, csak adatok híján erről nincs tudomásunk. Két adalékot azért találtunk, ami erre enged következtetni.

1724-28-as évekből származó adatok szerint 5-6 görög nevű személy rendelkezett szőlővel, pincével Sárospatak határában, ugyanakkor két görög, Margarét Márton és Róza István 300 Ft-ért megvásárolták egy sárospataki lakos házát, amelyet azután az ortodox egyházközség rendelkezésére bocsátottak.⁶⁰ A magyarországi görögség egyik neves alakjának, a kiskunsági Szabadszálláson lakó Zavirász Györgynek a végrendeletében szerepel, hogy a szabadszállási templom részére nagyobb összeget hagyományoz, (a ráckevei és a kecskeméti templom részére pedig kisebbet). A végrendelet kelte 1804. máj. 1.⁶¹ Elképzelhető Szabadszálláson is egy nagykőrösihez, vagy a sopronihoz hasonló magánkápolna!

Külön fejtörést okozott számunkra a Gyula városában lakó görögség. Az egyértelmű, hogy a gyulai ortodoxok többségükben románok, de néhány adalék

kola Évkönyve 2. Eger, 1956. 392-456. – Bihari József – Füves Ödön: Az egri görög sírfeliratok és könyvek. Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 5. Eger, 1959. 233-261.

58 Dóka Klára: Szentendre története. Szentendre, 1981. 128.

59 Füves Ödön: Fejezetek a szentendrei görögök életéből. Antik Tanulmányok 1961. 1-2. 121.

60 Bur Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a 18. században. Történelmi Szemle 1978. 2. 190.

61 Füves Ödön: Zavirász György végrendelete. Antik Tanulmányok, 1968. 1. 92.

arra engedett következtetni, hogy a görögöknek itt is jelentős szerepük volt. A Helytartó Tanács 1795-ben Gyulán is engedélyezett görög iskolát.⁶² Ugyanebben az évben jelent meg először Karapács Demeter gyulai kereskedő magyar nyelvű imakönyvecskéje.⁶³ (Ez volt az első magyar nyelvű ortodox imakönyv!) Adatokat találtunk Sztojanovics Konstantin (1808-1880) polgárra vonatkozólag, édesapja Békésen volt görög kereskedő, keresztnévét később Szilárdra magyarosította, jeles patrónusa volt egyházának, s gyulai miklósvárosi ortodox templomban névtáblával megjelölt székét élete végéig fenntartotta.⁶⁴ Egy idős román lelkész mondta el számunkra nagyanyja elbeszélésére hivatkozva, hogy a múlt században még énekeltek Gyulán görög nyelvű liturgikus énekeket.

A GÖRÖGÖK ÉLETMÓDJA

Eddig megvizsgáltuk, hogy a görögök bevándorlásuk után, kereskedelmi tevékenységük révén hová jutottak el, majd letelepedve hol alapítottak egyházközségeket. Láttuk, hogy voltak, akik az egyházközség székhelyén laktak, voltak, akik szórványban. Vajon milyen volt az életmódjuk? Erre főleg akkor kapunk választ, ha egyes családok hagyományait, hagyatékát vizsgáljuk. Számunkra ilyen lehetőséget nyújtott a hegyaljai Tolcsva mezővárosban megtelepedett Constantin család.⁶⁵

A családnév, mely Konstantin alakban is szerepel, keresztnévi eredetű, a család egyik őse viselhette, s gyermekei vezetéknevüként örökölhették. A napjainkig megmaradt jelentős mennyiségű és minőségű családi iratokat kiegészítik a család leszármazottai körében a ma is még élő hagyományok. Ezek alapján próbálunk egy görög kereskedőcsalád mindennapjaiba bekukkantani. A gondosan megőrzött iratok utolsó tolcsvai gondozója a több mint két évtizede elhunyt Constantin Tamás szőlész volt, aki személyesen is megismertünk. Gyermekei Budapestre költöztek, s az iratokat Constantin Tamás özvegye átadta az Országos Levéltárnak.

A családi hagyomány szerint még 1684-ben Apafi Mihály fejedelemtől kaptak nemességet fogarasi előnévvel. Ez idővel az Erdélyben élők számára Fogarassy alakban családnévvé változott. A 18. század végén három, Bécsben élő Constantin testvér kérte nemességük igazolását, ez meg is történt. Ezután a család 3 ágra szakadt, az egyik Tolcsván telepedett meg. Megjegyezzük, hogy Füves Ödön összegezte a nemességet nyert görög családokat – összesítésében 86 család szerepel –, s közöttük csupán Konstantin alakban egy Szabolcs megyei családot találunk.⁶⁶

A Constantin-iratokból a legjelentősebb Constantin – vagy ahogyan némelykor írja: Constantinus –, Miklós feljegyzéseit tartalmazó. Az ő neve a miskolci

62 Sasvári: Az észak-magyarországi görög ... 68.

63 Uo. 71.

64 Gyula, Ladics-ház. Tájak-korok-múzeumok 344. Gyula, 1989.

65 Sasvári László: Egy tolcsvai görög kereskedő feljegyzései. Honismeret, 1981. 1. 25-27.

66 Füves Ödön: Die bekanntesten geadelten griechen Ungarn. Balkan Studies (Thessaloniki) 5. 1964. 305.

ortodox anyakönyvben is felbukkan 1809. július 26-án kelt bejegyzésben. Az eredeti görög szöveg magyarul így hangzik: „Keresztapa a tolcsvai Gyeorgyiosz Konsztantinosz fia, Nikolaosz.”⁶⁷

A szóbanforgó feljegyzések jelen állapotukban No 12 jelzettől No 78-ig tartalmazznak adatokat. (Az egyes feljegyezni valókat így iktatószámszerűen jelölve!) A No 48-52 számú részeket eltávolították az összefűzött, nagyret alakú kötegből. Feljegyzésre kerültek hivatalos és peres ügyek, levélfogalmazványok vagy -másolatok, emlékeztetőül leírtak. Az írás nem egységes, hol igen szépen olvasható, hol alig lehet betűzni, apró sűrű írás, nagy kerekített betűjű szövegekkel váltakozik. Könnyen lehet, hogy nem is egy kéz írta, de a szövegösszefüggések Constantin Miklóstra utalnak. Javarészből magyar nyelvűek, de vannak görög, latin, német nyelvű részek is, olykor keverten. Görög szövegben magyar szavak és fordítva.

Ízelítőül először néhány, üzleti élethez kapcsolódó. No 13: „1816-ik Eszben csináltattam Tokajban 1. Sátort Deszkából 500 vcsfkért. Készítette Paker Márton.” (Látjuk, rövidít, a vcsf valószínű jelentése: váltó csengő forintok.) A no 16-ban feljegyezte az 1816. évi levelezését és iratait. Sok levelet váltott miskolci, tokaji és egri kereskedőkkel. A No 18 egy útvonalat tartalmaz: „Az Ut Tolcsvárul Gyuláig: Tolcsvárul, Debreczen, Kiskürt, Derecske, Berety Újfalu, (Vámház) Zsáka, (furta kortsma), füzes Gyarmat, Körös Ladány, Tarcsán, de inkább Békés, Gyula.” (A „furta kortsma” a Furta községbeli kocsmát jelöli!) Több feljegyzésben zsidó kereskedők neve is szerepel. A hagyatékában néhány görög nyelvű levél mellett egy jidis nyelvű is van. A No 38-as egy Bécsbe küldött levél másolata (1819. máj. 26.) ebből értesülünk, hogy fizetési nehézségei vannak, neki is alig akarnak fizetni.

A No 75-ös egy Lembergbe küldött levél szövegmásolata. A címzettet a jónak ígérkező 1820-as szüretre hívja meg. A levél aláírása: „Jósa Miklós”. Néhány szót ehhez a névalakhoz. Constantin Miklós édesanyja lembergi származású volt, első férje Constantin György, a második Jósa György. Ez utóbbi is görög volt, mert az egyik görög nyelvű levélnek ő a címzettje. Constantin Miklós 1816-ban így emlékezik meg róla: „Boldogult Josa György Atyám”; anyját pedig így említi: „Józsa Mária Assz. Anyám”. 1822-ben a miskolci Pampéry (Pompéry) János eképpen címezte levelét: „Herrn Nikolaus v Constantin Josa – Tolcsva”. A kettős névhasználat mögött egy adoptálási ügy húzódik meg.

Figyelemre méltó a felsorolt névadalékok között a Józsa Mária alak, az, hogy az asszony férje családnevét használja saját keresztnévvel összekapcsoltan. Ez arra mutat – ami egyébként a görög családok történetéből máshol is kitűnik –, hogy az asszonyoknak erőteljesebb joga és szerepköre van, főleg özvegy korában, mint esetleg a környező magyar társadalomban. Több példát tudnánk arra hozni, hogy az özvegyek például kompániatagok voltak férjük halála után, s tovább vitték a kereskedelmi tevékenységet.

67 A miskolci ortodox anyakönyv 1. kötetét (1728-1863) a Herman Ottó Múzeum magyarra fordította, ennek kéziratát használtuk fel több adatunk tekintetében.

A görögök életében, főleg a 18. század végén összefogó erőt jelentett és megtartó szervezetet az ortodoxiához való tartozás. Igyekeztek felkeresni templomaikat, mégha azok messze is estek lakóhelyüktől, ha szórványban éltek. A karcagi templom építésére tett kezdeményezésnél vetődik fel, hogy a jázságiak Gyöngyösre, a nagykunságiak Békésre járnak istentiszteletre, ezért volna indokolt azt felépíteni.⁶⁸ Igen meglepő tehát a következő bejegyzés a No 27-ben: „Emlékezetnek jegyzet hogy 1818dik Esztendőben január 31kén/19kén ... Ignatius Kallona is ugyan az nap szerentsére megjelenvén, jelentette h már 3 Esztendeje fizetése nállunk fent van, ettől és hogy Anyám szabaduljon kívánsága szerént az említett Dnus Papnak 15 ftjával 45 ftkat, de még holmi onomatákat meg is említett, hogy érettünk és lelkünkért imádkozott, azért is 21 fint pratentiot tévén (ez ugyan sok, ha bár a más világra valónak állította legyen is) Öszvesen tehát 66 az az hatvanhat váltóforintokat fizetett neki az anyám. Én ugyan meg mondtam h soha többé e v. más félle álmódosításokról érettünk ne imádkozzanak s fizetésbeli pretensiókra ne formáljanak a jövődöbeli Pap Urak.”

Több megjegyzés fűzhető ehhez a szöveghez. Mindenekelőtt kettős a dátum: újnaptár (Gregorián) szerint január 31. van, de ónaptár (Julián) szerint még csak 19. Felcsillan itt még az ortodox hagyományhoz való kötődés. Az idézet adatot szolgáltat arra, hogy a lelkész felkereste híveit (még ha annak volt is anyagi vetülete!) Anyakönyvi bejegyzések egyébként arra figyelmeztetnek, hogy az ortodox lelkészek eléggé mozgékonyak voltak! Nem használ sok idegen szót. (Az előfordulók: Dnus = ur, onomatákat = neveket, pratentio, vagy pretensio = adomány. Görög nyelvű a kipontozott rész idézetünkben; Kallona neve előtt a páter szó áll görög betűkkel írva.)

Ismerve a görögöknek az ortodoxiához való ragaszkodását, feltűnő az elutasító hang. Azt kell mondanunk, a liberalizmus térhódításával állunk szemben. Árnyalja Constantin Miklós szemléletét a következő: a görög nyelvű levelek között volt egy verskézirat is. Ez pedig az 1798-ban kivégzett forradalmi gondolkodású Rigasz Valentinisz költő harci indulójának a másolata. (Rigasz a görögöket akarta felszabadítani a török uralom alól, s az osztrákok szolgáltatták ki a törököknek.) Eszméi igen hatottak a hazai görögökre.⁶⁹ A kutatók előtt ismert volt az is, hogy Rigasz költeménye terjesztésre került a hazai görögök körében. Ám ez volt az első eset, hogy a vers kézirata előbukkant.

Constantin Miklós foglalkozott családjá tagjainak a támogatásával. Volt egy Mihály nevű testvére. Őrá vonatkozik a No 23: „Által adtam Mihály testvére-
met kereskedésre Ujhelyi ker. Peszhár Demeter Urnak. A conditio ez. Esz-
tendeig fog Mihály minden fizetés nélkül mint legény híven és igazán szolgál-
ni. P. D. Ur is obligáltatván őtet mindenekben oktatni őtet regula alatt tartani és
Debreczenbe meg Pestre magával el hordani az utolsó ha bár nem mindenkor
is.” (Conditio = feltétel; obligáltatván = kötelezi magát.)

Újhely Sátoraljaújhelyt jelent, ahol több görög család élt. Itt a görög katoli-
kus templomot látogatták. Ugyanis annak 1880-as leltárából vannak erre

68 Nagy Márta: Görögök a Jászkunságban ... 24-25.

69 Füves Ödön: A Rigasz-féle baráti társaság és a pesti görögök. Századok, 1970. 1. 75-77.

vonatkozóan érdekes bejegyzések. A leltár 14. lapján a képek jegyzékében szerepel: „Jézus sírbatétele, ezt a régi görögök, kik Újhelyben laktak, adományozták.” Igyekeztek még itt is eredeti szokásaikat megtartani, például a férfiak és a nők elkülönítése a templomban, saját templomi székek – általában támaszkodós, felhajtható ülőkéjű, mint minden ortodox templomban – mert erre vall: „Baloldalon emelkedett, hosszú festett, de kopott oldal pad, hat személyre, zárt székkal, a görögöktől való. A nők osztályában van egy emelkedett, zárható, díszes ódon pad. Ez a görög nők széke volt hajdan.” (Feltűnő, hogy ugyanakkor a tokaji ortodox templomban nem volt „zárt” női rész!)

Visszatérve a Constantin családhoz, még egy bejegyzést említenénk, a No 59-et: „1820 September 8kán vittem Gyuri Ötsémet Patakra kollégiumba ...” Azt mondhatjuk: Constantin Miklós tipikus képviselője a reformkori, görögül még tudó, de lassan magyarrá váló görög kereskedőnek. Ő még kereskedőcsaládból nőül. Felesége Kiss Mária, egy diószegi görög kereskedő leánya. Anyósa a tokaji, szintén görög Bimbó-Lázár családból származik. Kiss Mária 1843-ban kelt örökség levelében azonban jelentős szerepet játszanak a családja földbirtokának a javai. (Így például 90 juh és 110 cseber újbor!) Mikor pedig Constantin Miklós hat leánya és két fia osztozik 1871-ben, András örökli a szőlőt, Ottó a házat és a bolti árukat. (Apjuk a feljegyzések szerint textilanyagokkal, kávéval és fűszerekkel is kereskedett!) A lányoknak a fiúk az örökségükből megfelelő részt fizettek.

A továbbiakban a teljesen magyarrá váló család megélhetését a mezőgazdaság biztosította, pincészetük messze földön híres volt. A 19. század végére a vegyesházasságok révén sok családdal rokonságba kerültek, az ortodox vallást elhagyták, a görög nyelvet elfelejtették. A származási tudatukat azonban megőrizték. Ez például a névadásban is tükröződött. Az irathagyatékot megőrző Constantin Tamás további nevei: Félix Traján, egyik testvérének pedig a Leonidász név jutott.

Mennyire volt tipikus a Constantin család? Erre némi hagyomány összehasonlítás ad feleletet. Például a lakásuk berendezése. Volt szerencsénk látogatást tenni Constantinéknál, bár akkor, az 1950-es években igen szűkösen éltek. Hasonló hangulatú, berendezettségű volt Popovics Konstantin lelkész miskolci otthona. De egy-két éve a Pompéry család leszármazottait kerestük fel. Itt is a hasonló lakásbelső, valamint a családi iratok anyaga (ha jóval kisebb is, mint a Constantin-féle) és gondozottsága, s a családi tudat emlékeztetett a görög eredetre. A lakásbelső a 19. század közepének hangulatát idézték. E hangulat köszöntött ránk a gyulai Ladics-házban is, mely a város egy neves polgárcsaládjának az életét mutatja be. De meg kell jegyeznünk: a Ladics-ház előzetesen 1849-63 között Sztojanovics Konstantin, görög származású polgár volt, aki lányának, Sztojanovics Krisztinának engedte át, mikor Ladics György felesége lett.

A görögök lakáskultúrája tehát követte a hazai, korabeli polgári otthonok ízlését, görög lakóira az ikonok és a családi portrék utaltak. (Hagyatéki leltárak alapján felszereltségüket is megismerhetjük.)

A görögök körében, a kereskedőkön, majd birtokosokon kívül akadt néhány iparos is, néhány orvos, tudunk gyógyszerészekről is, és főleg a 19. században

egyre több jogi pályán tevékenykedőről. A közfelfogásban mint gazdag emberek szerepelnek, de ez nem volt minden esetben igaz, voltak köztük hányatott sorsúak és kevésbé vállalkozó szelleműek.

A tokaji Szerviczky család leszármazottai körében élt, hogy a múlt században egyik ősiük lakodalmán az ékszereket, gyűrűket, érméket kávácsészével mérték. Helytörténeti kutatásaink folytán bukkantunk a következő adatra a tokaji evangélikus egyház egyik múlt századi jegyzőkönyvében: az egyháztanács figyelmezteti a gyülekezetet bérházában lakó Szerviczky kisasszonyt, hogy a tüzelőt ne a szobában vágassa fel a szolgálóval. Csak annyi megjegyzés: egy gazdag kereskedő és földbirtokos család tagja bérlakásban lakik?

ISKOLÁK ÉS MŰVELŐDÉS

A hazai görög egyházközségek életéből nem hiányzott az iskola meg a művelődési tevékenység. Ezt a kérdést is korábban már feldolgoztuk egy tanulmányunkban.⁷⁰

Mindenekelőtt az iskoláknak volt nagy jelentőségük. Mária Terézia 1770-ben összeíratta az ország iskoláit. Ekkor görög tanítási nyelvű iskola volt Győrött, Miskolcon és Tokajban, míg Egerben és Komáromban szerb és görög nyelvű. Tokajban Lázár János és Karácsony György nemesi rendű görögök tartottak a gyermekek mellett görög tanítót, aki a gyerekeket írni, olvasni és imádkozni görögül tanította. A tanító fizetsége 1-1 gyerek után 1 arany volt. A tokaji görögöknek a templomuk építésével kapcsolatos iratok egyikében, 1786-ból olvasható, hogy iskolát is akarnak felállítani.

1795. január 30-án a Helytartó Tanács 17 görög iskolát engedélyezett: Belényes, Békés, Eger, Gyöngyös, Győr, Gyula, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Nagyvárad, Oravica, Pest, Tokaj, Újvidék, Ungvár, Vác. Hogy ezek mind működtek-e, és milyen mértékig, az kérdéses. Vác kapcsán már említettük, hogy ott az iskola nem működött.

Pesten és Miskolcon az iskolának két tagozata volt, az egyikben az újjörög nyelvet, a másikban az ógörögöt oktatták. 1812-20 között Pesten még görög tanítóképző is működött.⁷¹ A görög iskolákban a hangsúly általában az anyanyelvi nevelésen volt, a természettudományos oktatás kisebb szerepet kapott. A kecskeméti görög egyházközség könyvtárában az iskoláskönyvek között a számtanon kívül a természetrajz, a fizika és a földrajz is képviselve volt. A tanítóképzőben algebrát is tanultak. Történetek próbálkozások hazai görög nyelvű tankönyv kiadására is. 1806-ban jelent meg egy görög-német nyelvű Comenius Orbis Pictus, ennek a görög szövegét Anthimosz lelkész fordította a magyarországi görögök számára. A fordító 1805-ben a pesti görög iskolában

70 Sasvári László: A magyarországi görögök a 18-19. században. Magyar Filozófiai Szemle, 1978. 2. 430-442.

71 Bővebben: Fűves: A pesti görög-román ... 134-138. – Uő.: Görög tanítóképző Pesten 1812-20. között. Antik Tanulmányok, 1969. 1. 91-92.

tanított, majd Újvidékre távozott. Itt 1810-ben egy újjörög nyelvtankönyvet is kiadott.

Tegyük említést néhány egyházközségi könyvtárról is. A már említett kecskeméti 406 görög nyelvű könyv mellett volt még 24 magyar, 21 egyházi szláv, 5 latin, 4 német és 3 orosz nyelvű is. Sajnos a második világháború alatt a könyvtár állománya szétszóródott, megsemmisült. Kb. 500 kötetes a miskolci, melynek feldolgozását már többször tervbe vették, de annak megvalósulásáról nincs értesülésünk. A tokaji könyvtár anyagát hosszú időn át a templomban tartották egy szekrényben, idővel szétszóródott. Idősebb tokaji lakosok visszaemlékezése szerint zömében iskolás könyvek voltak. Az egri könyvtár hajdani anyagából összesen 18 kötet maradt meg, részben liturgikus, részben iskolás könyvek. Ötöt közülük Bécsben adtak ki 1800 és 1815 között. A többiek főleg velencei kiadásúak.

Az egyházközségi könyvtárakon kívül magángyűjtemények is voltak. A legjelentősebb Zavirász György (1744-1804) gyűjteménye. Említettük már nevét, Szabadszálláson volt kereskedő, de üzleti tevékenysége mellett rendszeresen gyűjtötte a régi könyveket és kéziratokat. Maga is másolt és fordított, irodalomtörténetet is írt újjörög nyelven. A hagyatékában szintén megtalálható az Orbis Pictusnak egy magyar és újjörög fordítása. Zavirász céljának tekintette a harcot mind nemzetének, mind Magyarországnak a felemelkedéséért. Tekintélyes könyvtárát, melynek egyötöde magyar munka, a pesti egyházközségre hagyta.⁷²

A 18. század végén és a 19. század elején csaknem 100 újjörög nyelvű nyomtatvány került ki brassói, budai, győri, nagyszebeni, nagyszombati, pesti, pozsonyi, sárospataki és újvidéki nyomdákból, bizonyoságul a magyarországi diaszpóra szellemi életének, a művelődésben betöltött szerepének. (Pesten volt görög nyomdász is: Kozma Vazul.)

Említést tettünk már Kallona Ignác gyöngyösi könyvtáráról. Ez a gyűjtemény 1834-ben 90 kötetet és 10 kéziratot tartalmazott: görög filozófusok (Arisztotelész, Platón), görög klasszikusok (Iliász, Odisszeia), egyházatyák (Szíriai Izsák, Krizosztomosz), ezen felül történeti, pedagógiai, földrajzi munkák stb.⁷³ A család későbbi tagja, Kallona György kecskeméti tanító még az 1880-as években is gyűjtötte a régi könyveket és kéziratokat, emellett még tanította a kecskeméti görög családok fiataljait újjörögre.

Hadd említsük meg itt, hogy a Kallona-féle könyvgyűjtemény mellett a gyöngyösi egyházközségnek is volt saját könyvtára, amit a tokajihoz hasonlóan, a 19. században a templomban őriztek egy szekrényben, így egy része áldozatul esett az 1908-as tűzvésznek. Szerencsére, a régebbi, értékes példányokból kb. 70 kötet megmaradt.⁷⁴

72 Zavirász György életéről és munkásságáról összefoglalást ad: Nagy: Görögök a Jászkun-ságban ... 15-22. – A 32. oldalon pedig rövid ismertetés a karcagi könyvtárról.

73 Füves Ödön: Bibliothéque Kallonas a Gyöngyös. Magyar Könyvszemle, 1972. 101-102.

74 Misóczki Lajos: A Szent Miklós Magyar Ortodox Egyházközség gyűjteménye. Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984. 629.

A görög közösségek tagjai, ahogy a Constantin család irataiból is látható, jól tudtak görögül még a 19. század első felében, azután ez fokozatosan csökkent, a századfordulón még akadt néhány görögül tudó. Az asszimiláció a 18. század végétől megfigyelhető, s egyre erősödött. Ezt tükrözi néhány magyar nyelvű egyházi kiadvány is. (Ezekből már néhányra az egyházközségek történeténél utaltunk, de e teljesség kedvéért itt is megemlíjtük őket!) Kiadóik és szerzőik az ortodoxiát tartották még szervező erőnek. Ebben az időben vették át az egyházközségek a kompániáktól a vezető szerepet. Ott élt a felismerés: mennyire fontos a magyar nyelv ismerete.

A szóban forgó művek megjelenése – egy kivételével –, egybeesik a nyelvújítás kezdetével, így ezek a magyar nyelvű ortodox egyházi nyelvezet és terminológia kezdeményezői is. Közülük kettő katekizmus (Miskolczi István és Miklós, 1791; Gerogievits Áron, 1801; az előbbi Pesten, a másik Győrött), egy bibliai, ünnepi olvasmányok az ortodox egyház előírásai szerint (Steriady Teodor, 1802, Vácott). Kettő pedig imádságos könyv (Karapács Demeter, 1795-ből a 19. század közepéig több kiadásban, és Popovics János 1861-ben Karcagon).⁷⁵ Szinte minden kiadvány előszavából kitűnik, hogy sokan vannak az ortodox egyház hívei közül, akik a templomban használt nyelvet nem értik, megfelelő könyvnek pedig híjával vannak. Felmerült az igény magyar nyelvű prédikációra is. Miskolcon 1790 táján már hangzott el magyar nyelvű prédikáció.

A következőkben néhány nevesebb személyiséget szeretnénk megemlíteni, aki a görögök köréből került ki. Voltak neves orvosok: Margó Tivadar professzor (1816-1896), aki 1848-49-ben honvédorvos volt; a fogászat első hazai professzora volt az 1888-ban elhunyt Nedelko Döme. A korabeli divatos orvosi irányzatnak, a homeopátiának volt a képviselője Argenti Döme (1809-1893). A diószegi Kiss Pál a szabadságharcban a tábornokságig vitte. (Tiszafüreden – mert a közelben volt a birtoka – róla van elnevezve a múzeum és egy általános iskola!) A miskolci görög családból származó Pompéry János (1819-1884), ügyvéd, a szabadságharc idején képviselő, az önkényuralom idején az üldözötteket védi. Szépirodalmi írásai is jelentek meg (a kor stílusában), 1857-től tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. (A család elhagyta az ortodoxiát, fiúágon kihalt, ám a leányág felvette a Pompéry nevet!) Íróember volt a macedoromán származású Gozsdu Elek (1849-1919), míg Gozsdu Manó (1802-1870) alapítványával a hazai románság nagy jótévedője lett. Szintén jelentős volt az 1902-ben elhunyt Haris Pál, alapítványa lehetővé tette, hogy magyar fiatalok görög, görög fiatalok magyar egyetemen tanulhassanak.

A segítőkészség mindig jellemzője volt a görögösgnek. Egyházközségeik mellett ispotályokat, „szegényápolókat” tartottak fenn. Bővebb ismeretünk a pestiről és a miskolciról van. Szívükön viselték Görögország felemelkedését is. Így támogatást adtak az 1821-es görög szabadságharchoz is.

75 Berki Feriz: Ortodox liturgikus könyvek magyar fordításai. In: Az el nem ásott talentum. Bp. 1985. 464-465.

A fennmaradt építészeti és művészeti emlékek a leghozzáférhetőbbek körünk számára. Szerencsénkre a szakirodalomban⁷⁶ igen kiváló alkotások adnak számot ezekről az emlékekről. Az alábbiakban ezekről szeretnénk összegzést adni, részben az egyházi, részben a világi jellegűekről.

A hazai görög diaszpóra papjainak jó része az Athosz-hegyi kolostorokból került ki. A görögök állandó kapcsolatban voltak az athoszi és más kolostorokkal. Ezekből számtalan kegyeszer került templomaikba. A Magyarországra jövő szerzetesek között pedig voltak vándorfestők is.

A 18. század első felének érdekes egyénisége Hrisztofor Zefarovics, szerzetes volt, festő, rézmetsző. Megrendelői között szerbek és görögök egyaránt voltak. A pesti szerb templomban van egy hímmzett, Krsztus sírbatételét ábrázoló terítője. Görög a felirata és a szignó is. Egy Szent Miklóst ábrázoló rézmetszetet készített a régi kecskeméti templom számára, egy másikat pedig a győri templom részére. 1752-ben Tokajon keresztül Moszkvába ment, ahol a következő évben meg is halt.

Egy jelentős festőcsoport működött Ráckeveén, stílusuk nyomán „ráckevei iskolának” is nevezik őket. A csoport 3-4 mesterből és néhány segédből állott. Név szerint csak egyet ismerünk közülük: Gruntovics Teodort, a vezetőjüket. Macedoromán származású volt, eredeti neve Theodor Sina Krudi. Ikonjaik megtalálhatók – többek között – a miskolci, egri, hódmezővásárhelyi templomokban. A ráckeveiek tradicionalizmusa megfelelt a hazai görögök akkori álláspontjának.

Hagyománytisztelő stílusban alkotott a szintén macedoromán származású Joan Csetirevics Grabován. Ikonja található a miskolciak emlékeiben. (Hazai főműve a székesfehérvári szerb templom kifestése 1776-ban.) Dolgoztak szerb művészek is a magyarországi görögök megrendelésére. A szentesi és békési ikonosztáz képei – mint azt Nagy Márta kutatásaiból tudjuk –, Stefan Tenecki műhelyében készültek. Tenecki (1730?-1788?) kiváló szerb művész, érvényesülnek nála a kijevei festőakadémia hagyományai.

Ugyancsak Nagy Márta kutatásaiból tudjuk, hogy ma Magyarországon hét templomban van görög feliratos ikonosztáz: Békés, Szentes, Eger, Miskolc, Budapest – Petőfi tér –, Karcag, Dunaföldvár), míg a mohácsi temetőkápolnában, a nyíregyházi kápolnában és Hódmezővásárhelyen az ortodox templomban görög feliratos ikonosztáztöredéket találunk. A nyíregyházi egykor a tokaji templomban volt. Míg a leszerelt gyöngyösi templom ikonosztázának a képeit a Miskolci Ortodox Múzeumban őrzik. A miskolci, az egri és a Budapest Petőfi téri templom ikonosztázának a képeit Anton Kuchelmeister osztrák festő készítette 1800 körül erősen barokk hatás alatt.

Nem volna teljes a kép, ha nem említenénk meg Jankovics Miklós fafaragót, aki az 1790-es évektől majd 3 évtizedig Egerben tartott fenn műhelyt, melynek

76 Többek között: Magyarországi ortodox templomok, ikonosztázok. h. é. n. (Bp. 1989). – Nagy Márta: Görög nyelvű ... – Kárpáti: A gyöngyösi ...- Uő.: Miskolc, Magyar Ortodox ... stb.

alkotásai a miskolci, egri és budapesti templomok ikonosztázai és fa berendezési tárgyainak legnagyobb része. Ővele dolgozhatott kezdetben Padits Péter szobrász és vésnök, aki később Miskolcon telepedett le. Az ő alkotása a kecskeméti ikonosztáz faragványai.

Görög származású festő volt Sterio Károly (1820-1862), egyházi festőként a pesti szerb templom ikonosztázához készített képei alapján ismert. Kortársként még egy görög származású festő ismeretes: Lakatárisz Demeter (1778-1864). Görög tárgyú festménye egy görög vitézt ábrázoló kép, mely boltcégérül szolgált. Állítólag Ypsilanti görög herceget ábrázolja. (Ma a budapesti Kiscelli Múzeumban látható!)

A görög templomok építészei általában helyi mesterek voltak, akik az általuk ismert barokk stílusban dolgoztak. A templomok általában egységes elrendezést követnek, keleteltek, azaz nyugat-keleti irányúak. Hármasszögűek (keletről kiindulva) a következőképpen: oltár (szentély), férfirész, női rész. A férfirésznek van déli oldalbejárata, a nőinek nyugati, főhomlokzati. A falak mellett oldalt és a női rész választófalánál faragott, felhajthatós ülőkéjű támaszkodószékek. (Egyes helyeken előfordul, hogy a női részben már csak lócaszerű padok vannak.) A Petőfi téren ma nincs, s régi képek tanúsága szerint Tokajban sem volt meg a női részt elválasztó fal, sőt Tokajban oldalbejárat sem volt. A templomok gazdagon voltak felszerelve kegytárgyakkal, fémből és textilből készült szertartási eszközökkel. Ahol a közösség még él, a liturgikus élet részei, ahol nem, ott múzeumi tárggyá váltak.⁷⁷

Néhány városunkban igen számontartják a görögök polgári építkezéseit. Így Tokajban, ahol az egyik görög kereskedőház ad ma otthont a városi múzeumnak.⁷⁸ Hasonló a helyzet Miskolcon, ahol szintén van néhány görög kereskedőház, valamint áll még az egykori iskola épület (ma múzeum és parókia) és áll még az ispotályépület is. Eger belvárosában levő műemlékházak közel egyharmadának görög vagy szerb kereskedő volt az építtetője, vagy tulajdonosa.⁷⁹

Több helyen látható a kereskedőjelvény, melynek részei (fentről lefelé): 4-es szám, kettős kereszt és horgony (olykor szív). Közkeletű magyarázat szerint értelme: 4 %-os haszon, ortodox vallás és vízi kereskedelem. De hogyan magyarázzuk a szív motívumot? Ez gondolkoltatta el Zsuffa András építészmérnököt, aki e sorok írójával együtt a jelvény több hazai előfordulását összehasonlítva más megoldásra jutott. Itt főleg figyelembevételre került, hogy az egyetlen budapesti előforduláson (Bp. VI. Ó u. 14. – emeleti folyosórács) a 4-es vonalvezetése alfára hasonlít, míg a szentendrei Fő téren található olyan, ahol alul omega látható, a jelvény tehát eredetileg fent alfa, lent omega, a kettőt kereszt kapcsolja össze. Így Krisztus-monogram.⁸⁰

77 Kárpáti László: A görög ortodox vallás liturgikus tárgyaiból. In: A hit asztala. Bp. 1990. 61-87.

78 Bencsik János – Veres László: Tokaj, Múzeum. Tájak-korok-múzeumok kiskönyvtára 363. H. n. 1989.

79 Heves megye műemlékei. 2-3. Bp. 1972 és 1978.

80 Sasvári László: Görögök Szentendrén. Szentendre és Vidéke. 1987. aug., 10. p.

A görög kereskedők felépítették falusi kúriáikat is. Ez részben összefüggött birtokvásárlásaikkal. Ezek közül is fennáll még néhány, bár az elmúlt évtizedekben közfunkciót teljesítettek. Tolcsván a Constantinoké (öreges otthona), Sajószögeden a Dadányiaké (szövetkezeti iroda), Tiszavasváriban a Dogalyaké (iskola).

Utcanevek, feliratok is hirdetik a görög kereskedők emlékét. Több helyen van Görög utca, Tokajban az utolsó görög kereskedő, Zákó Soma emlékét őrzi egykori házánaál a Zákó köz. Budapest Belvárosában a Haris családra emlékeztet a Haris köz. A feliratoknál nem beszélünk a számtalan műemléki tábláról, de görögökre emlékeztet Budapesten az V. József A. u. 16. számú ház homlokzatán a felirat: Derra-ház. (Derra Naum görög kereskedő volt.) A VIII. kerületi Bérkocsis u. egyik kopott házána volt olvasható a görög betűs felirat: Hariszeon. (A Haris alapítványé volt.) A Váci u. és Vörösmarty tér sarkán az egyik háza emeleti magasságban kovácsoltvas cégértartó MS betűkkel: Mocsonyi Sándor.

S ha a belvárosi Duna-parton sétál meg hallja a Petőfi téri templom harangját, vajon tudja-e, hogy az egykor a tokaji ortodoxokat – köztük a Mocsonyikat is – hívta és búcsúztatta?

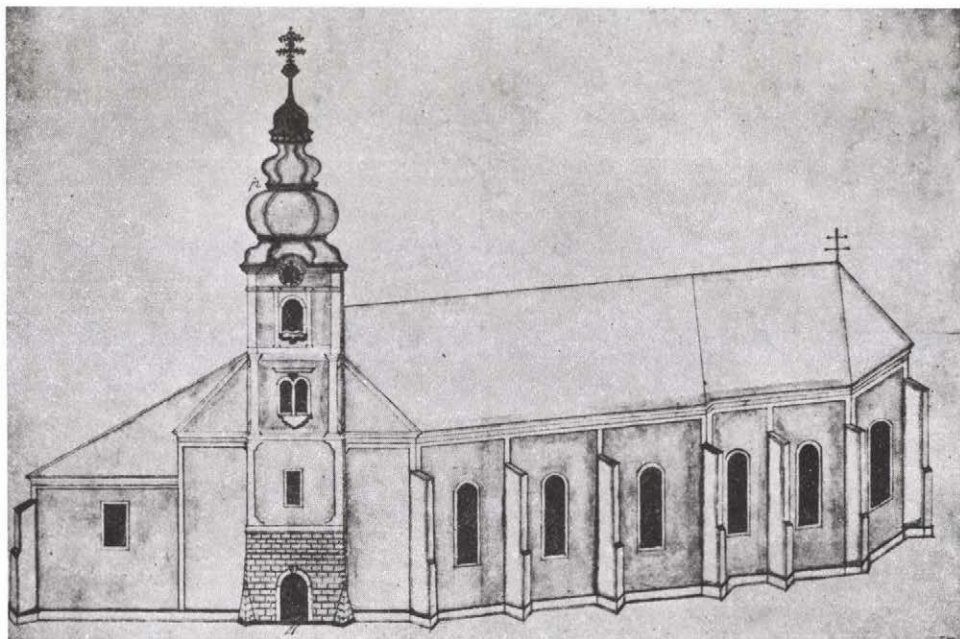
LÁSZLÓ SASVÁRI

GREEK ORTHODOXY IN HUNGARY BETWEEN THE 16TH AND 20TH CENTURY

Greek orthodoxy in Hungary appeared around the middle of the 16th century. The registers taken on the territories occupied by Turks show the presence of Greek inhabitants in Ráckeve and Buda. Many of them were bilingual with a Macedonian-Romanian mother tongue. They are present in Transylvania in the 16th century, in 1618 they are as far into Hungary as Debrecen. They keep moving to the north throughout the 17th century, crossing Tokaj and Kassa, as far up as Poland. In the 1700-s their presence (mainly as merchants) is felt all over the country. In order to facilitate that activity, they formed ten trading associations or companies. Some of them returned to the Balkan Peninsula, others acquired citizenship and many of them also acquired some noble title and some stretch of land.

Whereever they could find an orthodox parish, they joined it. However, they were also busy establishing new parishes. Among them mention must be made of the following places in present day Hungary: Pest, Vác, Balassagyarmat, Karcag, Kecskemét, Miskolc, Békés, Szentes, Tokaj, Gyöngyös, Nagykanizsa, Sopron, Hódmezővásárhely, Nagykőrös. Some of them still exist, but, from 1931 on, as basically Hungarian parishes (Pest, Miskolc, Szentes, Kecskemét). In some other settlements the Greeks became the major nation over minorities (Eger, Győr, Gyöngyös). As evidenced by ecclesiastical statistical data from 1810, there were Greek orthodox 2562 believers.

They integrated into the Hungarian society. Several famous individuals come from Greek orthodoxy which underwent complete assimilation by the 20th century. Many a family – although neglecting orthodox religion – keep the memory of the roots fresh and preserve family inheritance. (People of Greek nationality living presently in Hungary left their country around 1950 as political refugees!) Greeks possess a rich arts and architecture bequest. Most of their artistic churches have been preserved to date. They also contributed to the present look of several Hungarian towns (Eger, Miskolc, Tokaj).

A tokaji ortodox templom terve (Országos Levéltár) mely nem valósult meg. (A templomhoz északról egy oldalkápolnát is terveztek, valószínűleg a kettős – orosz–görög – használat miatt)

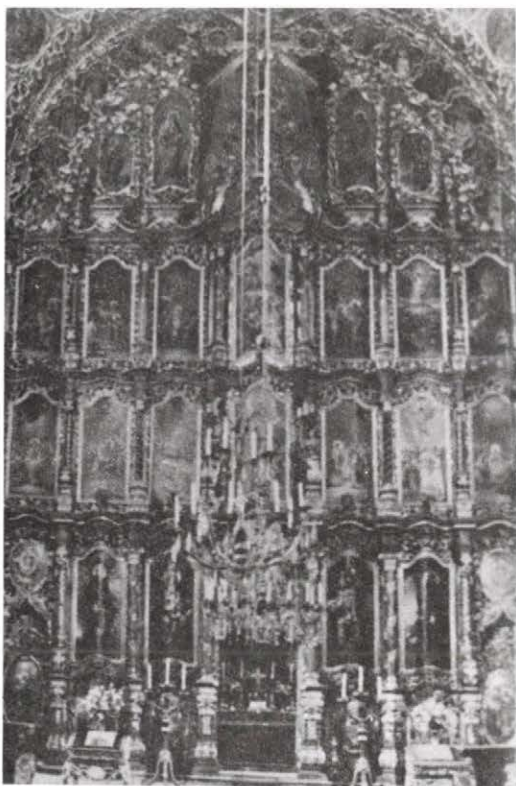
A templom külső képe az 1950-es években.

*A templom szószéke, háttérben az ikonosztáz
széle (1930 körüli állapot)*

*A tokaji templom ikonosztázának déli ajtaja
Szent István diakónus görög feliratos
ikonjával. (Ma a nyitregyházi ortodox
kápolnában)*

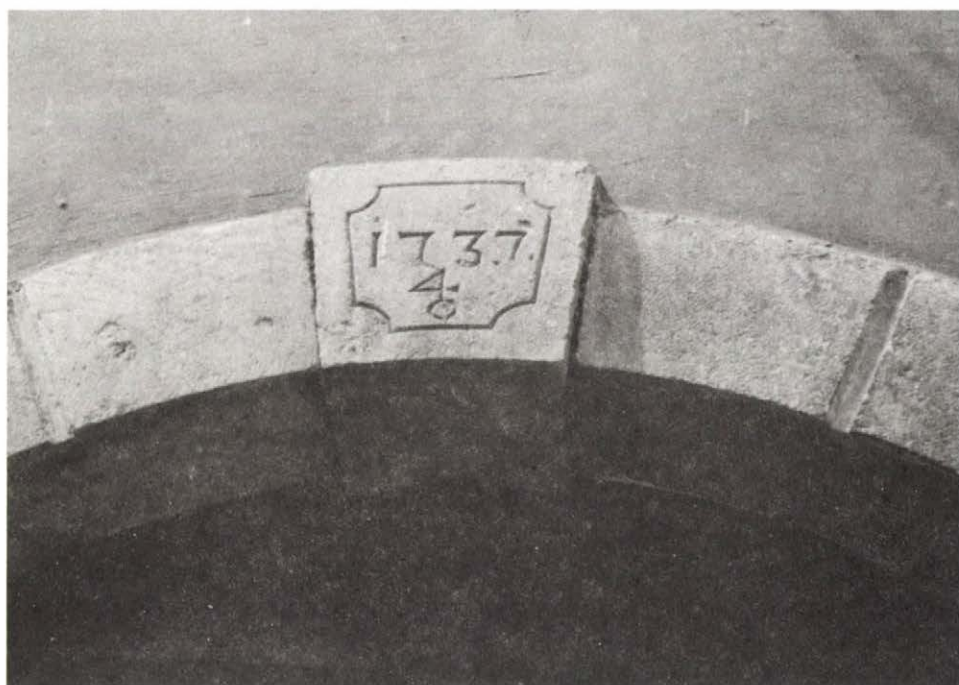
*A miskolci ortodox templom
ikonosztázionja*

Bolgár érsek látogatása Miskolcon 1959-ben. (A papok sorában jobb oldalt Popovits Konstantin)

*A kereskedőjelvény egyetlen budapesti előfordulása (Bp. VI. Ó u. 14.)
A felső szára alfa-szerűen hajlítva.*

Kereskedőjelvény a szentendrei Fő tér egyik épületén. Alsó részén omega-motívum

*A budapesti görög alapítású, Petőfi téri
Nagyboldogasszony-templom. A
megmaradt északi tornyában nyert
elhelyezést a tokaji harang.*

*Főpapi liturgia kezdete a Petőfi téri
templomban. (A 9. és 10. képeket a
budapesti Koós-fotó bocsátotta
rendelkezésünkre, a többi archív felvétel)*

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Budapest, 1994/3-4

WILLIAM E. DUFF*

KIM PHILBY'S HUNGARIAN "CONFESSOR"

A HERO OF SOVIET INTELLIGENCE OPERATIONS

Southeast of Moscow near the village of Yasenevo one may find hills covered with birch tress, picturesque green pastures and, in summer, fields of wheat and rye. In the midst of this sylvian setting and half a mile beyond the outer ring road which circles the Russian capital stands a complex of buildings surrounded by a double ring of rencing where armed sentries patrol accompanied by their guard dogs. Behind this barrier the main Y-shaped edifice is flanked on one side by a clinic and sports compound and on the other by an assembly hall and library. This is the home of the organization that was known for years as the First Chief Directorate of the KGB, the foreign intelligence arm of the former Soviet Union.

One feature of the main building is the Memory Room used for ceremonial occasions. There the walls are decorated with images of the heroes of Soviet foreign intelligence operations. Occupying a prominent place is a portrait of Theodore Maly. The citation beneath it reads that his greatest achievement was the recruiting and running of Kim Philby.¹

To date most reports of Theodore Maly's early life have been based on the sketchy account that he related to Elisabeth Poretzky, the widow of his friend and contemporary, Ignace Reiss, and the narrative of a fugitive from Stalin's terror, Alexander Orlov. They record that Maly described himself as an ethnic Hungarian, who as a youth in the Austro-Hungarian Empire, studied to become a priest. When World War I began he became a Chaplain in the Austro-Hungarian Army. Maly was taken prisoner of war by Russian forces. In prison camp he suffered greatly and lost his faith in God. During the Russian Revolution Maily converted to communism and completely broke with his past "being

* William E. Duff is a retired special agent of the FBI. During his 26 year career he was assigned duties within the Bureau's Foreign Counterintelligence Jurisdiction and specialized in investigations of Soviet and Soviet Bloc intelligence operations.

1 Christopher Andrew and Oleg Gordievsky, *The KGB, The Inside Story*. New York, 1990, Harper Collins, page 198. Confirmed by the author in interviews of Oleg Gordievsky and Victor Gondarev, both knowledgeable former KGB officers.

no longer a Hungarian, a priest, a Christian or anyone's son but just a soldier missing in action."²

His true identity has never been established as there is no record that can be identified with this Theodore Maly in the Schematismus of Diocesan Clergy for the Kingdom of Hungary in the period immediately preceding the Great War.³ Nor does the name appear in the roster of Chaplains who served in the Imperial and Royal Army during World War I. Likewise, the available material on soldiers of the Austro-Hungarian Army who were taken prisoner of war by the Russians during the Great War lists no one who can be proven to be him.⁴

Whoever the Soviet intelligence officer known as Theodore Maly may have actually been, he has become a legendary figure, particularly in the annals of the Soviet service. This is his story.

IMPELLING HISTORICAL FORCES

For those of us more familiar with the map of Europe as it emerged following World War 2, the design of the continent at the beginning of this century was a much different structure. The Austro-Hungarian Empire ruled all of east-central Europe, a polyglot of ethnic groups and religions ruled by the house of Habsburg and governed through an aristocracy from the twin capitals of Vienna and Budapest which, themselves, were not always in accord. Each maintained their own bureaucracy of governance throughout their respective territories but shared common ministries for finance, military and foreign affairs. Those ethnic and religious differences, which have become so apparent again today, finally brought that world crashing down.

On the other hand the Empire possessed a certain strength. It was a vast free trade area which significantly facilitated domestic commerce as each region complemented the other. The Danube basin of Hungary supplied agriculture; manufacturing flourished in Bohemia; Vienna was the banking center extending credit to various enterprises; there were ports on the Adriatic while other regions contributed live stock and even oil.

During the last quarter of the nineteenth century, the influence of Ottoman Turkey was on the wane in south-central Europe. At the same time Imperial Russia was plotting to expand her influence there with a policy of Pan-Slavism aimed at influencing the Slavonic population of both Austria-Hungary and the Turkish domains to join in a Slavic union under the umbrella of mother Russia. It was the general policy of most of Europe, and Vienna in particular,

-
- 2 Elisabeth Poretzky, *Our Own People, A Memoir of 'Ignace Reiss and his Friends*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1969. page 214. Alexander Orlov, *The secret history of Stalin's crimes*. New York, 1953, Random House. page 229.
 - 3 Letter from Dr. Margit Beke, Director of the Primitival Archives, Esztergom, Hungary, dated January 8, 1992, to Father Tibor Horvath, S. J., Regis College, Toronto, Canada. Made available to the author by Father Horvath.
 - 4 The author has personally conducted extensive research in the Kriegsarchiv in Vienna but has been unable to uncover any identifiable records.

to thwart Tsarist ambitions in the region. Russia's principle surrogate in the region was Serbia which, itself, had emerged from Turkish domination in the early days of the nineteenth century.

Russia remained Serbia's great power advocate throughout the Balkan wars of 1912-13. From those conflicts Serbia emerged ruling a domain that had doubled its territory and population. Now anti-Habsburg intrigues increased as secret societies were organized whose aim was a privileged position for Serbia in all the south Slav lands.

Then on June 28, 1914, events transpired which eventually were to destroy a world so many had known for so long. At the Bosnian capital of Sarajevo a young Serbian nationalist assassinated the Archduke Franz Ferdinand, heir apparent to the Habsburg throne, and his wife.

In 1914 decision making in the chancelleries of Europe moved at a slower pace than today. Vienna resolved that Serbia should not go unpunished and that Serbian propaganda and Russian intrigues against the Dual Monarchy in the Balkans should not be left unchallenged. Vienna conferred with Berlin and on July 5 the Kaiser's government gave its assurances of support. One consideration, however, mitigated against immediate action. In that time military campaigns never began before the crops were in. The harvest from the first planting was due in mid-July.

The great powers of Europe all maintained a system of universal military training based on the German model that had been so successful at the time of the Franco-Prussian War of 1870-71. The plans called for "localization" of units, periodic reserve training and maintenance of reserve cadres. In the Dual Monarchy each male subject was required to register for duty at age 17. At 20 he would be drafted into whatever active regiment was stationed nearest his home and serve for two years. He would then be transferred into the reserves subject to one month's training annually until 27 when he passed into a reserve status available for emergency callup. The Empire was divided into sixteen military commands, each supporting an Army Corps; some, but not all, districts also contained an Army command. Railroad timetables and occasionally their routes were geared to plans to move troops according to battle strategy. To mobilize was to muster the troops and bring the entire structure to war readiness.⁵

5 For material on World War I the author has drawn extensively on the authoritative eleven volume Marshall Cavendish Illustrated Encyclopedia of World War I, Ed.-in-Chief Brigadier Peter Young, Publ. by Marshall Cavendish. New York, 1984, which contains essays on separate phases of the conflict by individual experts. In subsequent notes cited as Cavendish: [author, title]. Also of great use was the summary account of engagements on the Eastern Front in the Encyclopedia Americana. For strictly Austro-Hungarian reports, the work reviewed was: *Osterreich-Ungarns Letzter Krieg, 1914-1918*, prepared by Maximilian Ehnle and Edwin Baron von Sacken from material in the Austrian War Archives and published in Vienna in 1938. This work begins with a summary and index followed by seven volumes of text, each accompanied by a supplement of detailed maps outlining various engagements. Copies reviewed by the author in the Bibliotheca of the Austrian State Archives and the Library of the University of Toronto. For data on mobilization see Cavendish: John Keegan, "Mobilization", page 89-96.

With the German "blank check" in hand Vienna drafted an ultimatum to Serbia. At six PM on Thursday, July 23, the Imperial Ambassador in Belgrade presented the note to the Serbian Government demanding a reply within forty-eight hours. Serbia immediately advised her Russian ally. On July 24 and 25 the Tsar's councils ordered "preparations for mobilization" which included recall of officers on leave, instituting a state of war readiness in frontier fortresses and implementing plans for a partial mobilization against Austria.

At six PM on Sturday, July 25, Belgrade delivered its reply to the Austro-Hungarian minister there. It was deemed unsatisfactory and thirty minutes later the envoy and his staff were on the train for Vienna. The next day Austria ordered a partial mobilization against Serbia. The crops were now in; on July 28 Austria-Hungary declared war on Serbia. That same day intelligence reports reached Berlin of Russia's partial mobilization. Germany ordered preparations for mobilization. Russia ordered thirteen Army Corps to her Carpathian frontier with Austria. On July 30 Austria-Hungary and Russia ordered full mobilization. France and Germany followed suite. On August 1 Germany declared war on Russia and two days later against France. On August 4 Germany invaded Belgium; on August 5 Britain declared that a state of war existed between her and Germany. The carnage began as the formalities of declarations of war continued. On August 6 Austria-Hungary declared war on Russia as did Serbia on Germany. On August 12 Britain declared war on Austria-Hungary followed by France a day later.

Of all the war plans developed by the General Staffs of Europe, it was only mobilization that worked on schedule. Diplomatic moves could be cancelled or ignored; mobilization could not. The two shots fired at Sarajevo set in motion irrevocable actions, produced oceans of blood and destroyed a concert of Europe that had stood for one hundred years.

The Soviet Intelligence Officer who was to become known as Theodore Maly has been quoted as saying that he was ordained a priest just before World War I began and then became a chaplain in the Austro-Hungarian Army.⁶ The Chaplain's Corps was designated Department 9 of the General Staff of the Imperial and Royal Army and was under the administration of an Apostolic Field Vicar. Each of the sixteen military commands of the Dual Monarchy was responsible for calling to muster from the rolls of their reserves, the necessary number of chaplains to fulfill the needs of their formations. As we shall see, this young priest would have been among those mobilized early in the conflict.

When Austria-Hungary called her troops to the colors, six army groups were assembled. Three were deployed against Serbia, where two armies attacked from the north and one from the west on August 12. The other three armies were ordered to Galicia, two to the western salient facing north toward Russian Poland and the other formed near Lemberg, the capital of Galicia. The Empire felt that its mobilizations plans were superior to the Russian and it would be in a commanding position to attack north toward Lublin and Warsaw

6 Poretzky, *op. cit.*, page 214.

before Tsarist forces were in place. The Austrians were surprised by the speed of the Russian deployment and the positioning of her forces.

What the Austrians had not counted on was the monumental treachery of one of their own and the cunning of Nikolai Stefanovich Batyushin who ran Tsarist Military Intelligence against the Dual Monarcha from a dingy office in Warsaw. In 1901 Batyushin had suborned Alfred Redl, an officer of the General Staff of the Imperial and Royal Army.⁷

For the next thirteen years Batyushin operated Redl in place and during that period both rose in rank to colonel. The extent of Redl's treachery was massive. During most of that time Redl held a post in the Intelligence Bureau in Vienna but such strategic data as mobilization plans, armament diagrams, rail schedules and codes were available to him. But certain events demonstrate the cunning that Batyushin displayed in operating his recruit. He devised schemes to obtain mobilization orders for all of the military commands of Galicia, namely Krakow, Przemysl and Lemberg.

Beside the military value of the material betrayed, there was a certain symbolism involved. Krakow was the historic capital of old Poland and the site of Jagellonian University, one of the great institutions of learning in Europe; Lemberg [in Polish, Lwow; now Lviv, Ukraine] was the traditional capital of Galicia; the great fortress city of Przemysl represented military dominance in Galicia. If war were to come between Austria and Russia, all three represented prime military targets but, just as important, were symbolic of Austrian domination in that portion of Poland that she had secured when that country had been partitioned more than a century earlier. If they were to fall, Austria's claim to Galicia would suffer.

The Russians shared some of their intelligence bonanza with their Serbian Allies so the initial onslaught of the Imperial and Royal Army against her most grievous opponent did not progress as hoped. But the real setbacks came in Galicia. The Third Army assembled near Lemberg; the First and Fourth Armies formed a line from Krakow west to the fortress at Przemysl poised to strike north into Russian Poland. As the Austrians prepared for this assault, the Russians, on August 26, struck in force toward Lemberg, which fell on September 3. The Fourth Army was diverted from its foray toward Lublin to the defence of Lemberg. The Second Army and other units were ordered from the Serbian campaign to support in Galicia, but the railroad system, which had worked so smoothly at mobilization, broke down; the reinforcements did not arrive in time. The Imperial Army fell back one hundred miles and suffered 350,000 casualties, dead, wounded or taken prisoner. Some purely Slavic formations, urged on by Russian propaganda, surrendered en masse and were eventually assimilated into the Russian Army. Lemberg had fallen; Przemysl

7 For a succinct account of the Redl affair see Ian Armour, "Colonel Redl: Fact and Fancy" in *Intelligence and National Security*, Vol. 2., No. 1. pages 170-183. For a thorough examination of the matter see Robert Asprey, *The Panther's Feast*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1959, an interpretive biography supported by extensive primary source documentation. Those two sources have been used herein for material on the Redl case.

was surrounded but held out. The Russians threatened Krakow, it was saved when German forces, diverted after their victory at Tanneberg, came to its defense.⁸

Trench warfare, as known in France, was not the dominant order of battle on the Eastern Front. Engagements were more fluid as each side mounted attacks and counter-attacks. By Christmas, 1914, a certain calm had settled in but each opposing army was preparing its next moves. Russia controlled most of eastern Galicia, but the encircled fortress at Przemysl still held.

The next front was to be the Carpathians Mountains which then formed the boundary between Galicia and Hungarian Slovakia. It was to be the focal point of conflicting Austrian and Russian strategy. The Austrian General Staff planned to attack north, first to relieve Przemysl and then retake all of Galicia. This was to be coordinated with a German assault from East Prussia to take Russian Poland or, at least, trap Russian forces then deployed there. It was Russia's intention to strike through the Carpathians to gain a foothold in the Danube basin and from there a drive could be mounted toward Budapest and Vienna which, if successful, would force Austria-Hungary to sue for peace. Both countries marshalled their troops to execute their respective designs.

The Russians assembled their forces on the northern slopes of the Carpathians while the Imperial and Royal Third Army, bolstered by the German South Army, formed on the south face. It would be the most inhospitable terrain for two armies to engage and put a terrible strain on the troops of both sides. There were few roads, and those that did exist became almost impassable in winter. On January 22, 1915, the combined forces of the Empire, twenty infantry divisions strong, along with the German South Army launched the first Carpathian offensive against two Russian Armies that immediately counter-attacked. Due to the nature of the terrain and the weather, the fighting was, in general, confined to the passes. On some nights the temperature fell as low as minus thirty degrees centigrade. The wounded could not be sent to the rear with any degree of speed and many died of exposure. On two occasions entire companies were found frozen to death under snow banks. After four days both sides bogged down as artillery and supplies to support the infantry could not negotiate the dreadful mountain topography.⁹

By mid-February both sides were exhausted and it is hard to judge which army suffered the most but, of the Imperial and Royal forces committed, nearly two-thirds were lost to illness, capture or casualties. Przemysl still held fast, but its supplies were low and the Austrian General Staff was resolved to rescue it. New divisions were brought to the Carpathian salient and a new commander assigned.

The second Carpathian offensive began on February 27. The weather was hardly better than a month earlier and the front was flexible as control of the

8 Cavendish: Kenneth Macksey, "Lemberg", pages 249-54; Christopher Duffy, "Przemysl, Siege and Surrender", pages 616-20. *Österreich-Ungarns Letzter Krieg*, Vol. 1, and map supplements; *Encyclopedia Americana*, World War 1, Eastern Front Summary.

9 Cavendish: Norman Stone, "The Winter Carpathian Campaign", pages 752-55.

Carpathian passes changed intermittently. Then, on March 22, Przemysl surrendered. As the defender's last act they blew up their fortifications. The detonations could be heard fifty miles south by the troops of the Imperial and Royal Army engaged in the Carpathian. The Russians took 100,000 prisoners; morale in the mountains sank to a new low.¹⁰

The Russians diverted to the Carpathians the forces they had used in the siege of Przemysl and brought in fresh troops from Poland. Now the third battle of the Carpathians began as the Russians mounted a general offensive which lasted through Easter week into the middle of April. By mid-April the Tsarist Eighth Army controlled the major passes through the Carpathians and were encamped on the south slopes of the mountains.

It appeared that the Russian objective of advancing to the plains of Hungary was about to succeed. The Danube line from Budapest to Vienna was being fortified. Arrangements were underway to transfer the Governments of the Dual Monarchy, along with their archives, to Salzburg if necessary. But the Russians had run out of ammunition; by then they had nearly eight million men under arms, but by calling them to the colors the factories to supply them and the farms to feed them had been depleted. Thus Hungary was saved, but the Imperial and Royal Army had lost many non-commissioned officers and most of its regimental grade officers.

The chaplain who was to become known as Theodore Malys has been quoted as relating that shortly after ordination he entered the Austro-Hungarian Army. He was in the Carpathians where he saw many horrors including young men with frozen limbs in the trenches. It was there that he was taken prisoner of war.¹¹

During the Galician and Carpathian campaigns, the Tsarist army took more than 200,000 prisoners. Their ordeal while imprisoned in the central Asian reaches of the Russian Empire is one of the obscure but tragic episodes of the Great War.¹²

10 Ibid.; Duffy, op. cit.

11 Poretsky, op. cit., page 214.

12 The author had drawn on three principle sources for material on prisoners of war during this time. The first is the Friedlander Papers in the Hoover Institution Archives. This constitutes an unpublished manuscript in German titled Imprisonment in Siberia, prepared by Dr. Ernst Friedlander, a military surgeon taken prisoner in the Carpathian in early 1915 and who was interned in various camps in Siberia until he was repatriated in 1920.

Second is the memoir of the British officer, Frederick Bailey, who was on an intelligence mission to what was then Russian Turkestan. A portion of his brief was to keep track of prisoners released after the Bolshevik Revolution to prevent their organizing a mission against India. His account was written during the 1920's, but the British did not allow its publication until 1946. It has subsequently been re-printed in paperback form. F. M. Bailey, *Mission to Tashkent*, New York, Oxford University Press, 1992.

Third is the account of Captain Alf Brun of the Royal Danish Artillery who was a member of a Danish Commission charged with the care of Austro-Hungarian prisoners and who represented their interests in Russian Turkestan. A. H. Brun, *Troublous Times*, London, Constable & Co., Ltd., 1931. This long out of print book is an excellent source.

All three works present insightful data on the Russian Revolution in central Asia.

Essentially they were interned in two regions of central Asia. The first was generally along the Trans-Siberian Railroad in a series of camps beginning at Omsk some 1400 miles east of Moscow and stretching along the railway to Danuria east of Lake Baikal near the Chinese border. Two of the more notorious detention areas, Tomsk and Novo-Nikolajevsk [since 1925 known as Novosibirsk], became infamous as components of the Soviet Gulag.

The other series of compounds was in the territory that was then known as Russian Turkestan which encompassed the vast expanse between the Caspian Sea and Chinese Sinkiang that now includes the states of Kazakhstan, Kirgizia, Uzbekistan, Tadzhikistan and Turkmenistan and which had been incorporated into the Tsarist Empire in the middle of the nineteenth century. This region was accessed by the Trans-Caspian Railroad which branched south from the Trans-Siberian Railway at Suizran proceeding to the ancient city of Tashkent, then the capital Russian Turkestan [now the capital of Uzbekistan]. Just south of Tashkent the railway junctures east and west to connect the port of Krasnovodsk on the east shore of the Caspian with Andijan near the Chinese border. Along this route lay some other legendary cities of central Asia including Bokhara and Samarkand. There were approximately twenty-five prison camps in this area.

Prisoners from both the Austro-Hungarian and German armies were interned in the same camps. In some instances officers were not incarcerated but were allowed to live in nearby towns and report every few days to the local camp commandants. The Russian Red cross was charged with the general oversight of the camps. The individual interests of prisoners from the Imperial and Royal Army were administered by the Danish Red Cross while the Swedish Red Cross looked after the concerns of those from the German Army.

By 1916 the number of prisoners in Turkestan was about 190,000 but some were non-combatants. When the fortress at Przemysl capitulated the Russians rounded up elements of the nearby civilian population to prevent their obtaining valuable data on Tsarist military operations in the area. All were transported to the larger towns in Turkestan, but no preparations had been made for them. Their fate has largely gone unrecorded but few survived.

On the other hand the interned combatants were scattered among the twenty-five camps in the region, some in more adverse conditions than others. Two compounds, in particular, attained special notoriety: Troitsky, not far from Tashkent where more than 8000 prisoners succumbed and Zolotaja Orda some 150 kilometers from Tashkent designated a "punishment camp" in reprisal for alleged mistreatment of Russian officers confined in Germany. The environment at this complex was decidedly hostile as it was located on a semi-arid, saline steppe where the only water supply was some ten kilometers away.

Conditions in the camps in both Turkestan and Siberia were harsh; among other privations, the winters were severe and the prisoners' clothing was often inadequate. The daily food ration rarely exceeded 1000 calories. Packages from home seldom got through and money orders were routinely confiscated. Although some camp commanders were conscientious many were corrupt, em-

bezzling funds earmarked to purchase rations for the captives. Numerous internees succumbed to typhus, spotted fever or malaria while others died of malnutrition or hypothermia. During the winter of 1915-16, of the 4600 interned at Novo-Nikolajevsk, 2600 perished. Deaths of those with identity documents were recorded; others without papers were registered by probable name or not at all.

Prisoners were transferred from camp to camp. By 1917 only about 38,000 were left in Turkestan; many had died while others had been moved to Siberian camps. That year produced monumental changes in Russia. In March the Tsar abdicated and the Kerensky government briefly held sway. With this the plight of the internees improved slightly. Austria-Hungary entered into an accord with Denmark who agreed to assume, in accordance with international law, the individual interests of a legal nature for prisoners from the Imperial and Royal army. Germany and Sweden negotiated a similar understanding. Consequently the Danish Legation in Petrograd established a Concentration Camp Department to which competent personnel were seconded. All the Russian domains were divided into separate districts, each of which was to receive a designated administrator.

But before the emissaries were in place, Lenin's Bolsheviks seized power and the Russian Revolution began. This certainly complicated the plight of the prisoners of war. While it is beyond the scope of this paper to explore the complexities of that conflict, one must recognize the influence it had on the those interned. Many of the camps were thrown open but the captives had nowhere to go. In Siberia the Czech Legion, loyal to the Whites, controlled great stretches of the Trans-Siberian Railroad. They often turned viciously against Germanic and Magyar prisoners. The Whites made little effort to recruit at the camps; not so the Reds. They offered those interned good pay as well as decent food and uniforms to join their cause; many did. By 1920 some prisoners of war were repatriated, but most disappeared into the vast countryside. Those that joined the Red cause served in various capacities until Stalin purged their ranks in the 1930's.

This has been a brief examination of the historical forces that impelled the young priest-chaplain who was to become known as Theodore Maly down the path he was to follow for the rest of his life. He has said that when he became a prisoner of war he was moved from camp to camp and, along with his comrades was starved. All were covered with vermin and many were dying of typhus. He explained: "I lost my faith in God and when the revolution broke out I joined the Bolsheviks. I broke with my past completely. I was no longer a Hungarian, a priest, a Christian, even anyone's son. I was just a soldier 'missing in action'. I became a communist and have always remained one." With this the new Soviet man, Theodore Maly, emerged.¹³

13 Poretzky, *op. cit.*, page 214. During the author's review of data in the Kriegsarchiv in Vienna one entry was found for a member of the Imperial and Royal Army named Theodore Maly who became a prisoner of war. He was a young corporal of infantry whose civilian occupation had been forester which was then considered a semi-military occupation

Maly revealed that he had fought with the Red Army during the Civil War. He found the experience dehumanizing as he sometimes watched the same village change hands several times with reprisals by both sides against the inhabitants. In spite of the horrors he observed, Maly joined the Cheka, the organization created to protect the revolution from "enemies of the people".¹⁴ To be accepted to join such a unit would have required a commitment on his part to the principles of Marxism-Leninism. Shortly we shall examine the motivation for Maly's conversion but first one should note certain events of the time.

One of the more notorious recruits to the communist cause was the Hungarian Béla Kun. Born in 1886 in Transylvania, Kun joined the youth section of the Hungarian Social Democratic Party at the age of sixteen. When the Great War began he became a junior officer in the Imperial and Royal Army only to be taken prisoner by the Tsarist Army in early 1916. Interned at Tomsk, he started a Marxist study group among like-minded prisoners. After Kerensky came to power, Kun's group was allowed to live outside the camp and become active in local politics.

When the Bolshevik Revolution began, Kun was invited to Petrograd by Lenin where he edited two organs of Bolshevik propaganda directed at Hungarian and German prisoners and soldiers. In March, 1918, Kun and his comrades established the Hungarian Section of the Russian Communist Party, the first foreign organization founded with full Bolshevik support and which became the Communist Party of Hungary. In late 1918 Lenin sent Kun and his associates to Hungary to take advantage of conditions there following the end of the war. In March, 1919, benefiting from the general confusion in the land and war weariness producing hunger and unemployment, Kun's group succeeded in establishing a Hungarian Soviet Republic. This group retained power for four months but were driven from the country by action of the victorious allies who would not sanction another Bolshevik régime in Europe. Kun and his compatriots returned to the Soviet Union where many became active in the Comintern, the Red Army of the intelligence services.¹⁵

In 1920, during the war between Russia and Poland the Bolsheviks organized an "international brigade" made up of converted German and Austro-Hungarian prisoners of war. Their aim was to eventually bring the revolution to Germany. When the Poles defeated the Red Army before the gates of Warsaw in August, 1920, the brigade was disbanded, but many of its members went on to join the Soviet military or intelligence services.¹⁶

hence the non-commissioned rank. His eventual fate was not apparent. It might be that our priest-chaplain assumed his identity.

14 Ibid., pages 214-15.

15 Cavendish; D. R. Shermer, "Revolution in Hungary", pages 3268-75.

16 Poretzky, op. cit., page 40.

THEODORE MALY THE DEDICATED COMMUNIST AND
SECRET INTELLIGENCE OFFICER

While conversion to any "faith" is a very private matter, it is certain that complex historical and personal factors influence any such decision. This would have been true of Maly who had grown to manhood in an ordered world where all had its place and purpose. His country had been ruled by a benevolent monarch and governed by an aristocracy of privilege and wealth. He had been trained as a priest and had served his Church and country well in their conflict with a mortal enemy.

The metamorphosis of the Priest-Military Chaplain who became the dedicated communist and Soviet Intelligence officer, Theodore Maly, must be viewed in the light of his background and that period of history which nurtured him. During the years of war and imprisonment, the suffering Maly had seen surely generated questions as to why and how the established order of the world he knew permitted such blasphemy to exist. Now the Empire he had served no longer existed and, deprived of the comforts and solace of his faith, he turned to that New Jerusalem whose promise was to end all that had produced such misery and establish a new régime dedicated to the betterment of mankind. Lenin had lit the path for him to follow, proclaiming: "He is no Socialist who will not sacrifice his fatherland for the triumph of the social revolution." A guru stepped forward to guide Maly on his journey.

In 1920 Marxism-Leninism presented a new vision of the world as yet unsullied by the excesses of Stalinism or Great Russian chauvinism. To the worker and peasant was offered a new order wherein the means of production was to be the property of those who toiled, not the holding of some distant capitalist who grew rich off the work of others. To the intellectual a new vision of mankind and his place in the vast scheme of things presented a challenge and prophecy. The concept of God and man's relationship with God was replaced by the communist prophecy of Man without God. It offered a profound appeal to change the world with man's mind replacing God as the creative intelligence of society. Human destiny was to be redirected by reorganizing the world. Mankind was to be challenged to use the force of his rational mind to end the bloody meaninglessness of history. Communism presented a purpose and plan for order, abundance, security and peace. The Bolshevik party called itself the most revolutionary party of history posing the question: God or Man? It was a vision which was to become the faith of a great political movement, a revolution occurring in the mind of man so that his acts could realize the dream.¹⁷

17 This concept of communism is derived from the writings of Whittaker Chambers in his autobiography, *Witness*, New York, Random House, 1952. See particularly the introduction, pages 3-22, in the form of a letter from Chambers to his children. This is a powerful statement of the conflict between Communism and Freedom prepared by a fine writer and intellectual. In the light of the current demise of communism, it is well worth review.

Maly's Guru, whoever he may have been, led his disciple in the study of the Marxist interpretation of history and the intricacies of dialectical materialism finally eliciting the rapture that only the true convert experiences. In this case, a vision of the Kingdom of God on earth. Intellectually Maly abandoned Christianity but was strengthened by his Christian conscience which now convinced him of the unfairness of the status and privileges enjoyed by the class that had ruled his world. He was swept up in the emotional appeal of communism and its call for material and spiritual sacrifices. He became the servant of a higher purpose that demanded the surrender of spiritual freedom to a vision that foresaw the abolishment of class and capital. Maly was to join in a comradeship of struggle to attain those ends.¹⁸

Maly emerged from his new "seminary" sincerely convinced that the Soviet Union was the hope of mankind destined to lead the way to a new and better society. That new world could only be established when the old was destroyed. The Bolshevik revolution was the absolute solution to all problems of poverty, inequality and injustice. All might not be achieved in his lifetime but he was to be a part of the vanguard that was to lead the way to the Kingdom of God on Earth.¹⁹

As the Russian Revolution drew to a close, Theodore Maly, the new disciple of communism continued his assignment in the Cheka. This organization which had been founded in December, 1918, by Lenin's associate, Felix Dzerzhinsky, was tasked to protect the Revolution and weed out enemies of the new system. The Cheka, and its successor constructions which finally emerged in 1954 as the KGB became known by the euphemistic term, Organs of State Security, or simply, "the Organs". In contrast to the practice in most democratic societies, foreign intelligence, counterintelligence, security and, additionally, many repressive functions were combined under the umbrella of the Organs.

Because of Maly's sophistication and linguistic ability he was offered foreign posts but declined, feeling that he wished to stay in the Soviet Union and witness first-hand the building of communism. He was assigned counterintelligence duties in Moscow and remained in this position for many years.²⁰

The exact assignments that Maly handled in this post have not come to light but it is worth noting that the Organs possessed an inordinate fear of British Intelligence. Some of this phobia stemmed from British support of the Whites during the revolution and plots in which they were involved to overthrow the Bolsheviks.²¹ On the other hand, the omnipotence of British intelligence is a

18 See Richard Crossman, Editor, *The God that Failed*, New York, Bantam Books, 1950, and particularly Crossman's Introduction, pages 1-12. See also Arthur Koestler's essay in that work, pages 13-75.

19 See Walter Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, University Publications of America, Frederick, MD, 1985. Krivitsky's Introduction to his original 1939 autobiography is repeated, pages XXXIII-XLI.

20 Orlov, *op. cit.* page 229.

21 For discussions of the Soviet fear of the British see Andrew & Gordievsky, *op. cit.* and Anthony Cave Brown & Charles B. MacDonald, *On a Field of Red*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1981.

myth that has been carefully fostered over the years, aided and abetted by British failure to enact a Freedom of Information Act and strict injunctive control over former officers of their services.

At least one notorious Soviet operation of that period deserves some brief mention, namely that matter known as "The Trust". Beginning in 1921 the Organs carefully built up a fictional organization, supposedly in opposition to the régime and prepared to overthrow communism. Clandestine contacts were established with various émigré groups in Western Europe who, in turn, funnelled the bogus scheme to western intelligence services. In 1925 they succeeded in luring to the Soviet Union Sidney George Reilly, a former British Intelligence agent who was then involved in various business ventures, but still maintained some loose connection with the British Services. Reilly was never heard from again and by 1927 "The Trust" organization was exposed as a Soviet disinformation scheme.²²

Maly's possible involvement in "The Trust" operation has not been established, but it worth mention since it has become known as a classic Soviet deception and became the pattern for similar schemes to follow and like intrigues by Soviet Bloc Services throughout Eastern Europe after 1945.

FOREIGN INTELLIGENCE ASSIGNMENT

Some time around 1931, Maly agreed to accept a foreign intelligence assignment. Foreign operations of the Organs were, at that time, handled by the Foreign Department, known by the Russian acronym, INO. Its deputy head in 1932 was Abram Aronovich Slutsky, who became the INO chief two years later. Maly was to become his protégé. Characterized by pleasant eyes radiating warmth and friendliness, Slutsky was a good psychologist who knew how to handle people. He possessed a rich imagination, a talent for simulation and an ability to play any part. Slutsky had worked in Berlin during 1929 before becoming deputy chief. He would often travel abroad on a diplomatic passport in the name, Chernigovsky.²³

Historically, Soviet foreign intelligence operations have been divided into legal and illegal categories. This has nothing to do with the legality of illegality of their intentions, but how their officers are posted abroad. A legal is an officer serving under official cover such as an embassy, consulate, trade mission or some other cover formally tied to the Soviet Union. An illegal is an officer who has no official connection with the Soviets. He often appears under false documentation, usually posing as a citizen of some western country. The

22 A fine discussion of the Trust is: Natalie Grant, "Deception on a Grand Scale", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 1. No. 4; see also Andrew & Gordievsky, *op. cit.* pages 97-106, and Brown & MacDonald, *op. cit.* pages 217-19, 221-25.

23 Poretsky, *op. cit.* pages 148-49, 161-62; Orlov, *op. cit.* pages 99, 207. The assessments of Slutsky advanced by Poretsky and Orlov are somewhat dissimilar. Maly's relationship with him seems to have been as a mentor.

chief of a mission to a particular country is labeled the Resident. In each country there is a legal Resident and an illegal Resident.

Each form of operation presents advantages and obstacles. The legal method enjoys the privilege of diplomatic immunity for its officers and safe communications but allows host country counterintelligence to concentrate surveillance and investigation on the establishment. On the other hand the illegal is deeply buried within a society and hidden from local authorities but lacks secure communications and diplomatic immunity.

Until the late 1920's most INO operations were of the legal variety and enjoyed a degree of success, but complications developed when cases were uncovered that led back to the official base and often to local communists. Fearing the ramifications, the INO decided to switch to illegal operations, although there would be both legal and illegal Residents in each country. There were many fiascos in early attempts to install illegal networks, but eventually procedures to select and recruit talented officers for illegal assignments were established. Linguistic, cultural and business expertise were emphasized.²⁴

By 1932 Maly was prepared for his posting abroad. At that time he was assigned the pseudonym, Mann, which he used to sign his dispatches throughout his assignments. Maly was to become a successful and admired officer. Due to his training and education as a priest, he possessed the sophistication to pass himself off as a genuine European who was equally at home posing as an Austrian, German, Hungarian or Swiss citizen. He became known as one of the finest officers of the INO. Slutsky, the chief of the INO, attributed Maly's success to his tact in contacting people of all walks of life and his appearance. Maly stood over six feet tall and was known to his comrades by the sobriquet, *der Lange*. He possessed a tanned and strangely aesthetic face highlighted by deep set but sad, almost schildlike, blue eyes. His hands were long, narrow and aristocratic looking. He had the charming smile of a naturally shy person, but his character emanated sweetness and determination so that one felt at ease and protected in his company.²⁵

As a former priest Maly used a certain ploy when establishing himself in a new assignment. He would seek out a local pastor, entertain him, make contributions to his church and hold an occasional conversation on the fine points of the Bible. This was done to establish a character reference in case one were needed.²⁶

Because of his background, the INO attached Maly to a select echelon of illegals. They were known as the "Flying Squad" and took on specially

24 For a good discussion of the Soviet concept and development of legal and illegal networks and for some of the early setbacks, see Alexander Orlov, *Handbook of Intelligence and Guerrilla Warfare*, Ann Arbor, the University of Michigan Press, 1963, pages 42-61.

25 Orlov, *Stalin's Crimes*, op. cit., page 220; Poretsky, op. cit. page 128; Hede Massing, *This Deception*, New York, Ivy Books, 1987, page 116.

26 Orlov, *Handbook*, op. cit. page 80. Orlov does not identify Maly by name in this instance, but there is no doubt to whom he is referring as the individual in question is identified as a former military chaplain.

dangerous missions in Austria, Germany and France. For this assignment Maly often traveled on a Dutch passport in the name of Willy Broschart.²⁷

To historians and students of Soviet intelligence operations, the 1930's are known as the era of the Great Illegals. Many of those operatives were not Russians but had become Soviet citizens. They all believed in international communism and some were Trotskyites. All knew one another, worked undercover at great personal risk traveling throughout the world recruiting and running some of the finest spy rings in the history of espionage. Theodore Maly was certainly one of them.

Among Maly's significant early accomplishments was the recruitment of a noncommissioned officer attached to the French General Staff. Using data developed through this exploit, the INO launched a complex operation targeted at an officer of the French Intelligence Service.

During the summer of 1933 Maly was in Moscow handling file review and debriefing support for a select team in Paris which had been assembled to capitalize on the lead into French Intelligence. At that time he was also in preparation for a new assignment; he was scheduled to become illegal Resident in the United States. In this capacity, Maly had missed contact in Moscow with a Soviet agent who was set to work for him in America. In the late summer of 1933 Maly left Moscow to contact this operative in Paris.

There Maly began a series of meetings with the Soviet agent, Hede Massing, who was scheduled to depart for the United States in October. Hede had been recruited in Berlin during 1932 by Maly's associate and friend, Ignace Reiss, another of the Great Illegals. She had briefly been in Moscow during the summer of 1933 where her assignment to the United States was agreed upon, but she had been unable to meet with Maly then. Reiss, who had become the illegal Resident in Paris, arranged for her to meet Maly there.²⁸

Ms. Massing eventually broke with Soviet Intelligence and was extensively debriefed by the FBI. She has revealed that Maly, whom she knew only as der Lange, met with her for a period of five days during September of 1933 while preparing for his proposed assignment as Soviet illegal Resident in the United States. Maly knew Paris well and used the encounter with Ms. Massing to become acquainted with her as she was scheduled to work under his supervision in America. During those meetings Maly was always dressed in finely tailored clothes; he spoke English well and left the impression that he had already served as Resident in London.

27 John Costello & Oleg Tsarev, *Deadly Illusions*, New York, Random House, 1993. pages 162, 204. Costello is a British author who has written extensively on intelligence matters. Tsarev, his associate in this work, is a retired former officer of the First Chief Directorate of the KGB. They assert that, with KGB approval, Tsarev was allowed to review selected files in the KGB archives. One file that he reviewed was the operational file on Maly and material included in their book concerning him is reported to have come from that file which bore KGB archive Number 9705. Tsarev claims that the personal file on Maly is not to be found.

28 Massing, *op. cit.* pages 116-118.

Maly knew a great deal of Ms. Massing's background and particularly her recruitment by Ignace Reiss in Berlin a year earlier. His approach was that the fight against fascism had failed in Germany so the battle must be carried on from outside. It was the duty of the Soviet apparatus to rally anti-fascists around the world to beak the Nazis. Little time was spent on operational matters as it was der Lange's habit to become well acquainted with his agents so that they could operate together smoothly. On the final day of their meeting, arrangements were made for a contact in the United States. Maly tore a cigarette box in half; Ms. Massing was to keep one part and her contact in the United States would have the other half. He also furnished her money for expenses.

During this time der Lange revealed that he was an ethnic Hungarian who, prior to World War I, had been a monk and studied for the Roman Catholic priesthood at a Monastery in Hungary. During the war he served in the Austro-Hungarian army, was captured by the Russians, joined the rovolution and eventually was dispatched to western Europe as a Soviet Intelligence officer.²⁹

In October, 1933, Hede Massing sailed for the United States to begin her operations there on behalf of Soviet Intelligence. In December of that year and again in September of the next year she returned to Pris on courier missions. On each of those visits she was in contact with Ingace Reiss and der Lange.³⁰

Maly never made it to the United States. He remained involved in INO operations on the Continent until December, 1935, when he was posted to Britain. Traveling on an Austrian passport and using the name Paul Hardt, Maly settled into an apartment near Regent's Park. His assignment was to establish an apparatus to receive and pass on to Moscow material being furnished by John Herbert King, an INO recruit in the Communications Department of the Foreign Office.³¹

The Britain to which Maly journeyed was in the throes of the Great Depression and suffering the aftermath of the Great War in which a generation of leadership had perished in the trenches of France. The Soviet apparatus there became active in exploiting a mood of disillusionment prevelant in many of the establishment youth of the day.

As Maly was settling into his British assignment, the life of a young Englishman was progressing toward a rendezvous that was to have a lasting effect on the history of the twentieth century. On New Years Day, 1912, Harold Adrian Russell Philby, better known to the world as Kim Philby, was born in India, the only son of Hary St. John Philby.³² The elder Philby became a well known but

29 Ibid. In regard to Maly's assertion that he had served a prior assignment as Resident in Britain, Oleg Tsarev, in an interview conducted on the author's behalf has indicated that there is nothing to verify this in the file on Maly that he reviewed.

30 Ibid. pages 124, 135.

31 Costello & Tsarev, op. cit., pages 198-99. For an interesting discussion of the apparatus set up to handle King see Andrew & Gordievsky, op. cit. pages 183-84, 218.

32 Over the years much has been written about hte life of Kim Philby. Accepted biographic material will not be footnoted herein, however operational data will be appropriately cited.

controversial Arabist, Philby, the younger, following in his father's footsteps, received the education reserved for the privileged class of his generation.

KIM PHILBY AND THEODORE MALY

In the fall of 1929, Kim matriculated in Trinity College, Cambridge where he studied history and the then new discipline of economics. At university he became involved in left-wing campus activities becoming, during his last school year, treasurer of the Cambridge University Socialist Society. While studying economics, Kim fell under the influence of Maurice Dobb, Reader, in Economics, and a founding member of the Communist Party of Great Britain [CPGB]. Philby was subsequently to claim that upon graduation in June, 1933, he decided to become a communist and asked Dobb for advice. Kim was given an introduction to a legal and open communist group in Paris which, in turn, passed him on to an illegal underground organization in Vienna.³³

Undoubtedly the organization to which young Philby was introduced was The League Against Imperialism, one of the many front groups developed by Willy Münzenberg, the head of Agitprop [Agitation and Propaganda] for the Comintern in Western Europe who was then based in Paris. Kim had planned to go to Vienna that summer, reportedly to perfect his German language ability. So the Austrian sojourn was to become his introduction to clandestine operations. The organization in Vienna to which Kim was directed was the Committee for the Relief of German Fascism, structured as a charity organization with branches in Western European countries but actually a cover for Soviet subversive and intelligence operations. As a matter of interest, the Atomic spy, Klaus Fuchs, was once a member of this organization.³⁴

In Vienna Philby was placed in contact with Litzzi Friedmann, a vivacious underground communist, who was two years his senior. Litzzi had previously been recruited to the communist cause by Gabor Péter, a Hungarian communist who deserves some brief mention at this point. Born in 1906, Péter joined the communist movement in the early 1930's while working as a tailor's assistant in Budapest. He became a Comintern courier operating between Central Europe and Moscow where he was a personal contact of Stalin. During World War II Péter was an organizer of the communist resistance movement in Budapest and after Soviet troops gained control of Budapest helped establish the political police. In 1946 he was in charge of eliminating opposition elements and "right wing" communists in Hungary. In 1948 he became a member of the Central Committee of the Communist Party of Hungary remaining in that position, until 1953 when Péter, himself, was purged.³⁵

33 In an interview with the British journalist, Phillip Knightley, Sunday Times, March 27, 1988, Part C. page 1.

34 For Fuchs membership see Brown & MacDonaldd, op. cit. page 473.

35 Bruce Page, David Leitch & Phillip Knightley, *The Philby Conspiracy*, New York, Ballantine Books, 1981. page 53. For biographic details on Péter see Ernest C. Heimreich, Ed., *Hungary*, New York, Frederick A. Praeger, 1957, pages 402-03.

Kim and the already recruited Litzki became lovers while both were deeply involved in underground activities in Vienna. When civil disturbances broke out in Vienna in February, 1934, the couple aided socialist and communist activists evade government apprehension and Philby became a courier operating between Vienna and Czechoslovakia. Litzki was known to the Vienna police as a communist and when it was learned that she was on a wanted list, she and Kim were married on February 24, 1934, in Vienna. Thereby she gained the protection of a British passport. In March, 1934, the newlyweds left Vienna for Paris where they remained for more than a month before Kim brought his bride to London in May of that year.

This transpired at a propitious time from the standpoint of the Organs. By the early 1930's the INO had completed several operational reviews one of which would have a direct bearing on the career of Kim Philby. This was conducted by a gifted INO officer, a sociologist, who concluded that young men of influential families in the west would be excellent targets for recruitment. It was reasoned that the generation of privileged youth coming of age in capitalistic societies would be receptive to the notion of combating fascism and abolishing man's exploitation of his fellow man.

It was decided that when a youth reached the point when he was ready to join the communist party, he would be told that much more could be accomplished by joining the "revolutionary underground". A strong influence could be exerted over the candidate by idealistic young women who had already joined the Marxist movement. Young men of the upper classes, secretly recruited, would be then in a position to move into positions in government service where their family connections would assure their advancement to posts of influence and access.³⁶

Philby certainly fit this category and through his Austrian bride was placed in contact with a Soviet illegal in London, Arnold Deutsch, who enrolled him in the Soviet service, the first of the British spies recruited.³⁷

Arnold Deutsch, whose portrait today hangs next to Maly's in the Memory Room of the First Chief Directorate, is also cited for his role in the recruiting and running of the British spies. Deutsch was a thirty year old Austrian Jew who had received his Doctorate from Vienna University in 1928 after which he became active in the Comintern. On a visit to Moscow in 1933 he was recruited by the INO and trained as an illegal. Deutsch entered Britain in April, 1934, under his true identity so that his university credentials would be valid. His assignment was to recruit students in furtherance of the INO plan to enlist youths from prominent families. Deutsch was one of the most successful recruiters in the history of the INO.³⁸

Deutsch began the training of the newly recruited Philby. The first order of business would have been meeting procedure with particular emphasis on

36 Orlov, Handbook, op. cit. pages 108-09.

37 For a complete account of the recruitment of Philby see Costello & Tsarev, op. cit., Chapter 6.

38 For biographic data on Deutsch see Andrew & Gordievsky, op. cit. pages 201-03.

checking for surveillance and always having a ready excuse for being in a particular area at meeting time. A procedure for emergency communication with a principal would be established. The next step would have been a report on everyone known to the recruit. This applied to former as well as new friends. This is a time honored practice of Soviet Intelligence and became the base for massive personality assessment files compiled by the Soviets over the years.

This data would have been combed through and certain recruitment prospects selected. Once a candidate was established, the agent was to develop the most minute details of the prospect's biography including family, habits, idiosyncrasies and weaknesses. This would call for a discreet inquiry to develop a specially designed individual approach followed by the preparation of detailed reports setting forth an estimation if such should be an appeal to idealism, greed, vanity of a combination. When an approach was authorized the agent could make a sounding out contact with the emphasis on fighting fascism. If the candidate agreed he would be passed on the intelligence officer who would complete the enlistment.³⁹

Kim's first assignment was to prepare personality assessments on certain of his colleagues from Cambridge, in the fashion that we have discussed. Number one on the list was Donald Maclean; number seven was Guy Burgess.⁴⁰

Donald Maclean, whose then deceased father was once a respected barrister and Member of Parliament, had been an outstanding student at Cambridge where he flirted with communism. Upon graduation he undertook a cram course for the Civil Service examination with a view to entering the Foreign Office. Philby produced a favorable assessment and was authorized to sound out Maclean who seemed eager to serve the cause. He passed him over to Deutsch who completed the recruitment in mid-1935. Shortly he passed the Civil Service examination and entered the Foreign Office.⁴¹

Maclean had just begun to furnish information from his new post when Maly arrived in London. Deutsch, the brilliant recruiter, was swamped with leads to new British candidates and was not disposed toward the detail of running an agent generating the volume of data that Maclean was then providing. Consequently, Maly was recalled to Moscow. There he was briefed on the entire INO operation in Britain. He returned to London in March, 1936, as illegal Resident.⁴²

Maly took control of Maclean. His mandate prescribed that he both train and indoctrinate Philby and Maclean. Years later in auto-biographical memoirs prepared for the KGB both wrote of the powerful impression that Maly, whom they knew only as "Theo", made on them. They spoke of his cultivated air and cosmopolitan intellectuality. In speaking of his training,

39 This is based on the training that Ignace Reiss afforded Hede Massing at the time of her recruitment; see Massing, *op. cit.* pages 87-90.

40 Costello & Tsarev, *op. cit.* page 179.

41 For the recruitment of Maclean see *Ibid.*, pages 186-87.

42 *Ibid.* page 162.

Philby praised the patience and intelligent understanding as well as the painstaking advice, admonition and encouragement provided by his training officer. Maclean spoke of his admiration for the "tall former Hungarian monk".⁴³

As we have noted, Maly lived near Regent's Park. Except during the most inclement conditions, discussions with his disciples took place on remote benches there. Undoubtedly Maly brought much of his own personality to bear on his approach to his young recruits. Maly, as a former man of the cloth and a devout convert to communism, was able to instill in each the belief in communism as the wave of the future cascading toward the final victory of the Comintern. Maly now became the Father Confessor to Kim and Donald. Marxism and the dialectical interpretation of history were patiently explained. The vision of Man's mind as a creative intelligence bringing to a brave new world a purpose of order, abundance and peace was powerfully driven home. Capitalism's failure to cope with the Great Depression, then in full swing, rendered the Soviet Union the only hope for mankind.

Kim and Conald were to join that comradeship of struggle which was destined to bring the New Jerusalem and the classless society to reality. Lenin's dictum: "He is no socialist who will not sacrifice his fatherland for the triumph of the social revolution", was stressed. Finally Maly emphasized, as he had with Hede Massing, the fight against fascism and the failure of western society to recognize the evil that was on the march is Hitler's Germany. Maly performed brilliantly. For the rest of their natural lives Philby and Maclean strove to fulfill the false promise of the Kingdom of God on Earth.

As the training and indoctrination of Philby and Maclean progressed, Arnold Deutsch continued his recruitment efforts. The seventh entry on Kim's list, Guy Burgess, was next. A friend and contemporary of Kim's at Cambridge where he had briefly flirted with Communism, Guy had already visited the Soviet Union, so the process of his assessment was well under way. Kim, who was to remain a lifelong friend of Burgess, felt that he had the potential of becoming the finest historian of his day. Known for his flamboyant lifestyle from his university days onward, Guy was a flagrant homosexual who became a sexual and erotic guide to many of his contemporaries. The personality assessments that Burgess supplied Moscow added volumes to their archives. Many of those whom he assessed became Soviet agents.

Maly was not intimately involved in the training or direction of Burgess, although as Resident he maintained overall responsibility. Deutsch controlled Burgess and began the process of assessing and selecting for recruitment those whom Guy fingered.⁴⁴

43 Ibid. pages 162-63, 209; Kim Philby, *My Silent War*, New York, Ballantine Books, 1983. 11.

44 Costello & Tsarev, *op. cit.* pages 224-29.

THE FINAL YEARS

Maly was an active and productive Soviet Intelligence Resident in Britain. In addition to the indoctrination and training of Kim Philby and Donald Maclean, he controlled disparate operations as well as maintaining oversight of the prolific and diverse recruitment efforts of Deutsch. But 1937 was a fateful year for many of the great illegals of Soviet Intelligence. This was the time of Stalin's vast purges and many intelligence officers or support personnel were recalled to Moscow never to be heard from again. In June the order came for Maly to return to Moscow. In July has passed through Paris for contacts with some of his compatriots. But then it was on to the Worker's Paradise.

The Moscow to which Maly returned in 1937 was an environment where the smell of fear pervaded every facet of life. Friends did not know whom to trust or who might even be there tomorrow. The midnight knock on the door could come to anyone at any moment. Maly's generation of dedicated idealists and social revolutionaries were being replaced by faceless technocrats from Stalin's training scholls. That comradeship of struggle to transform society was being destroyed by the paranoia of Stalin to be replaced by the tyrant's own brand of Great Russian chauvinism.

At this point in might be well to examine the development of the personality of the Soviet Intelligence officer known as Theodore Maly. Confronted with the promise of Marxism to build a better world where class distinction and capitalism would be abolished and a new order established with plenty for all, Maly embraced that faith and served it valiantly. But somewhere in his inner psyche conflicts stirred.

Hede Massing tells us of her encounter with der Lange during the summer of 1933 revealing that he had a reputation as a raconteur of interesting stories and bon vivant, but was a man who appeared to be running away from himself. When sober Maly was a discreet man of the world but, under the influence of drink, would lapse into fits of depression and self accusation. Under his polished exterior there were terrifying nightmares. He was in love with one of his recruits and hoped to take her to the United States with him. His superiors were aware of his tendency toward alcoholism and forced him into a marriage with a girl whom he disliked but who was to act as a watchdog over him.⁴⁵

Alexander Orlov who knew Maly well and admired him reports that in spite of his long service to communism and the INO he possessed a strong sense of inferiority. He felt that his comrades viewed him as a former Hungarian priest rather than the product of a proletarian past, consequently his self-image suffered appropriately.⁴⁶

During that July of 1937 as he passed through Paris, Maly seemed resigned to what fate might await him in the Worker's Paradise. In a long conversation with Elisabeth Poretsky over the purges and particularly the fate of fellow

45 Massing, *op. cit.* pages 116-18.

46 Orlov, *Stalin's Crimes*, pages 230-31.

intelligence officers, Maly opined that he could be killed either in Moscow or abroad but it would be better to die in the Soviet Union. When Elisabeth pleaded with Maly not to return, he replied: "They betray their own people and they will enjoy killing a communist."⁴⁷

Alexander Orlov recalls that Maly discussed the purges with a friend in Paris and was greatly depressed by what was going on. He had learned that three Hungarian comrades who, like himself, had been prisoners of war had been arrested. Maly lamented: "as a former priest I haven't got a chance. But I have decided to go there, so that nobody can say: 'That priest might have been a real spy after all'"⁴⁸.

So were was Maly now to turn? He had abandoned family, fatherland and Church to make his own personal journey to a New Jerusalem. That Promised Land now bore only poisoned fruit. But the dream remained. Somewhere in the future this, too, would pass. He might not live to see the Kingdom of Heaven on Earth, but the future now belonged to those he had prepared for its cause.

Kim Philby, in 1940, joined the British Secret Intelligence Service; by 1944 he was head of the Section charged with counter-intelligence responsibilities against the Soviet Union and some felt that he was destined to become Director of his service. In 1949 that he was destined to become Director of his service. In 1949 Philby was posted to Washington as liaison with the emerging American intelligence community. He fell under suspicion in 1951, was recalled to London and dismissed from the service, but successfully deflected further misgivings. In 1963, while acting as a news correspondent in Lebanon, Philby fled to the Soviet Union where he was rewarded with the honorary rank of Major General in the KGB. Along the way he had compromised every western intelligence operation which came into his ken and assessed each officer he met. Upon his death in Moscow in May, 1988, he was afforded a hero's funeral.

Donald Maclean, although not enjoying the notoriety of Philby, probably inflicted more damage to western interests. From 1944 to 1948 he was the third ranking diplomat in the British Embassy in Washington where he was busily engaged in joint British-American in planning for the Yalta and Potsdam conferences as well as collective atomic energy policy discussions. In 1950-51, during the formation of NATO and the initial phases of the Korean War, Maclean held the American Desk at the British Foreign Office. As suspicion closed in on him, Maclean and Guy Burgess fled to Moscow in May, 1951. From then until his death in 1983 he acted as an advisor to the Soviet Foreign Ministry on United States and British policy.

Theodore Maly, Priest, Military Chaplain, prisoner of war, traveler on the road to the New Jerusalem of communism and one of the great illegals of Soviet Intelligence performed brilliantly. Among his accomplishments was the training and indoctrination of Kim Philby and Donald Maclean. He set them

47 Poretsky, op. cit., pages 213-14.

48 Orlov, op. cit., page 230.

on the paths they were to follow for more than fifty years. Like Maly, both rejected and betrayed the society which had produced and nurtured them. Their treason impacted the history of the twentieth century and influenced the beginnings of the Cold War.

The citation beneath Maly's portrait in the Memory Room of the First Chief Directorate commends his achievements; it also records that he was shot in 1938.⁴⁹

In the dungeons of the Lubyanka, the Father Confessor of Kim Philby and Donald Maclean rendered his final service to the cause he served for the second half of his life.

49 Andrew & Cordievsky, *op. cit.*, page 223.

DR. SZARVAS BÉLA

A SZENT LÁSZLÓ TÁRSULAT 90 ÉVE ÉS A SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ MAGYAROK PASZTORÁCIÓJA

Több mint 40 évi nyugat-európai tartózkodásom alatt mindig figyelemmel kísértem Werenfried von Straaten O.Pr. premontrei szerzetes működését, aki a második világháború végén a belga mezőgazdákat járta végig, s szalonnát gyűjtött az éhező német népnek s az orosz elől elmenekült keletnémeteknek. Később már mozgó misézóoltárral járta a falvakat s a szentmise után gyűjtött az éhezők és rászorulóknak számára. Ezért kapta a „Speckpater” – szalonnás pap – nevet. Alig lett vége a nagy éhezésnek, 1948-ban bekövetkezett a berlini blikád s elkezdődött a hidegháború. Sztálin igyekezett a Szovjetunió által megszállt területeket hermetikusan elzárni Nyugat-Európától; kialakult a vasfüggöny, majd megépült a berlini fal.

Werenfried von Straaten rögtön átlátta, mekkora kihívás ez a megszállt területek lakossága ellen. Az erőszakos ateista propaganda és egyéb egyházellenes intézkedések révén ez a helyzet idővel még súlyosbodott. Werenfried von Straaten agilitásával egész Nyugat-Európában adakozókat szervezett. Az általa irányított organizáció – „Kirche in Not” (Szükséget szenvedő Egyház) és „Ostpriesterhilfe” (Keleten élő papok megsegítése) – évről-évre mind nagyobb mértékben tudta növelni a segélyek mennyiségét.

A szervezet működését idők folyamán kiterjesztette az egész katolikus világra. A Szovjetunió szétesése és az ateista propaganda megszűnése folytán megváltozott helyzetben már az orosz hívőkhöz is eljut a segítség.

Werenfried von Straaten különös tisztelettel viseltetett Mindszenty hercegprímás iránt. Ennek folytán Magyarországnak mindig bőkezűen juttatott segélyeket.

Le kellett írnom ezt a rövid ismertetést, mert amikor a szórványmagysárg pasztorációjának kérdésével foglalkozni kezdtem, az a meglepetés ért, hogy a magyar katolikus egyháznak már sokkal régebben, a múlt században, pontosabban 1861 óta volt egy hasonló szervezete, a Szent László Társaság, mely majd 90 éven keresztül teljesítette ezt a jelentős hivatást. A második meglepetésem azután az volt, amikor az esztergomi primási könyvtárban rábukkan-tam egy könyvecskére, Szemes József apátplébános doktori disszertációjára. Ő a Szent László Társulat első 80 évének (1861–1941) történetét foglalta össze nagyon megkönnyítvén munkámat. Különben ő nekem 8 éven át középiskolai osztálytársam volt.

I.

A világon élő magyarokat 3 csoportra oszthatjuk fel.

1. A mai Magyarország területén él kereken 10.500.000.
2. A Magyarországot körülvevő szomszédos államokban, kisebbségi sorsban élőket 3.500.000-re becsülhetjük.
3. A világ többi részén szétszórta élőket pedig 2.000.000-val szokták szám-bavenni.

A Magyarországon élő népességet a népszámlálási statisztikai adatok alapján egészen pontosan ismerjük. A kisebbségi sorsban élők száma már kevésbé pontos, miután az utódállamokban a népszámlálásokat mindig valamilyen politikai nyomás is befolyásolta. A szórványban élőkre nézve már statisztikai adatok sincsenek. Ennél a csoportnál felmerül az a probléma is, hogy kiket tekinthetünk ma még magyaroknak. A legnagyobb csoport, az északamerikai magyarság kivándorlása már a múlt század végén megindult. Ebben a rétegben igen jelentős lehet a beolvadás. A tapasztalat azt mutatja, hogy ott, ahol az idők folyamán kialakult és fennmaradt egy egyházi közösség – akár katolikus, akár protestáns –, ott a beolvadás kevésbé jelentős, a magyar identitás több generáción át is megmaradt.

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy mennyi lehet a szórványban élő kétféle millióból a katolikus, már teljesen becslésre vagyunk utalva. Támponként egy dolgot vehetünk tekintetbe, és pedig a hazai népszámlálások adatait. Az utolsó népszámlálás, amely még feltüntette a vallási megoszlást, 1949-ben volt. Eszerint a népszámlálási íveket kitöltők közül 70.5 % vallotta magát katolikusnak. Feltehető az a kérdés is, vajon mindazok, akik katolikusnak vallották magukat, valóban meg voltak-e keresztelve. 1949-ben talán még igen, mert a keresztelés elmaradása csak később, az egyházellenes propaganda során lett számottevő. Különben is a szórványban élő magyarságnál ez nem lehet jelentős.

Eszerint a szórványban élő magyar katolikusok összes számát egymillió háromszázezer – egymillió négyszázezerre becsülhetjük. Területi megoszlás szerint már sajnos lehetetlen számokat említeni. Közismerten Észak-Amerikában (USA és Kanada) vannak legnagyobb számban katolikus magyarok, majd Európában és utána Dél-Amerikában és Ausztráliában. Számszerű adatokhoz csak a magyarok pasztorációjával foglalkozó lelkészek útján lehetne jutni. Ugyancsak tőlük lehetne megtudni, vajon a katolikusok hány százaléka lehet rendszeres vasárnapi misére járó, már ahol minden vasárnap van magyar szentmise.

II.

A szórványmagyarság pasztorációjának kezdete az 1848-as forradalmi időkre vezethető vissza. A katolikus könyvkiadás megszervezése hozta létre a Szent István Társulatot, mely kezdetben a könyvkiadás- és terjesztés mellett az egyházi segélyezési ügyeket is feladatának tekintette. Ez az utóbbi munkakör nagyon kiszélesedett, s a Társulat már 1857-ben elkezdte a bukovinai és

romániai magyarság lelki gondozását. Danielik János c. püspök, a Társulat alelnöke kezdeményezte a könyvkiadás és segélyezés szétválasztását, s tett javaslatot az utóbbiak ellátására egy új szerv, a Szent László Társulat megalapítására.

Hogy ez mennyire összhangban volt már akkor is a mai pasztorációs igényekkel, arra álljon itt három idézet. Az első Notter A. könyvéből (A Sz. István Társulat története. Bp. 1904.), a Szent István Társulat 1861. március 7-i üléséről: „Az 1861. március 7-én tartott választmányi ülésben is (Danielik – Sz. B.) magával ragadta hallgatóságát az érvek özönével. A választmány beszédének súlya alatt elhatározta, hogy a Társulat a bíbornok hercegprímáshoz fölterjesztést intéz, melyben kifejti, hogy a Társulathoz intézett főpásztori kérésnek egész lélekkel kíván eleget tenni, minden adakozás azonban, mely egyszer s mindenkorra történik, tartós és állandó sikert nem ígérne. Ennélfogva a Társulat fölkeri a hercegprímást, kegyeskedjék a Társulatot egy „Szent Lászlóról címzett és tisztán katolikus társulatnak alakítására fölhatalmazni, melynek célja volna a szűkölködő keleti keresztényeknek és ezek közt kivált az ezen a tájékon letelepedett magyaroknak nevelő, oktató és egyéb jótékony intézetek fölállítására és fönntartására segítséget nyújtani, nevezetesebb hazai vállalatokat, műépítkezéseket, intézeteket gyámolítani s a katolikus világegyház közszükségeinek fedezéséhez járulni”.

A második a Sz. László Társulatnak az 1864. évi közgyűlésén elfogadott alapszabályainak 1. pontja: 1. „A Szent-László-Társulat célja: a katolika egyház szükségeinek fedezéséhez telhetőleg járulni, főleg:

- a) Pápa Ő Szentségét, különösen jelen zaklatott állapotában segélyezni;
- b) a szűkölködő keresztényeknek, és ezek közt kivált az ott letelepedett magyaroknak nevelő, oktató s egyéb jótékony intézetek fölállítása s fönntartására segítséget nyújtani;
- c) hazánkban a szegényebb sorsú egyházak építését, és mind ezek, mind egyéb kathol. jótékony intézetek fönntartását gyámolítani.”

A harmadik egy mondat Simor János hercegprímás beszédéből, melyet a Sz. László Társulat 1867. szeptember 24-én tartott közgyűlésén mondott el: „Hátártalan parlag mezőt fogtunk részvétünk és gondjaink alá s ha majd a szivek sűrűbben ébrednek s a munkás kezek szaporodnak, terjedtebb lesz a vetés és gazdagabb az aratás is.”

A megalakult Szent László Társulat első egyházi elnöke Lonovics József egri érsek, világi elnöke pedig gróf Károlyi István lett. A Társulat első feladatának a működéséhez szükséges anyagiak biztosítását tekintette. Evégből az összes megyéspüspök és a szerzetesrendek főnökei körlevelet kaptak felhívásként a Társulat támogatására és a munkájában való közreműködésre. Hasonlóképpen világi személyeket is felhívtak az adakozásra s tagokat toboroztak havi 6 krajczár, azaz évi 72 kr tagdíj mellett. A kat. szerzetesgimnáziumokban is gyűjtöttek, majd minden püspököt felkértek, hogy nevezzen ki székhelyi igazgatókat, akik az egyházmegyében a Társulat érdekében tevékenykednek.

Végül itt szeretném megemlíteni, hogy a megalakulástól a trianoni békekötésig a Társulat az egész Nagymagyarország püspökeinek támogatásában részesült.

A Társulat első feladatának a moldvai, bukovinai csángók és a Bukarest és környékén élő magyarok pasztorációjának és iskoláztatásának megoldását tekintette. Ez a munka rendkívül eredményesen – bár nem minden nehézség nélkül – folyt. A bukovinai pasztoráció lelke Drusbaczky Bonaventura dominikánus szerzetes, a moldvai csángóké Petrás Imre minorita atya volt. A cél az volt, hogy a román kormány minden elnyomása ellenére minden csángó faluba jusson magyar pap és tanító. Ez a századfordulóra tulajdonképpen meg is valósult, és eredményesen működött az első világháború végéig. Sőt a magyar papok még néhány évig tovább is működtek, amíg sorra le nem váltották őket. A bukovinaiak (Hadikfalva, Istensegítség, Fogadjisten, Józseffalva, Andrásfalva) a lembergi püspök alá tartoztak, aki 1857 után nem tette be a lábát Bukovinába. A moldvai csángók a jassii püspökség részén voltak. Sajnos a magyar püspöki karnak nem sikerült elérnie Rómában, hogy a magyar lakosságú falvakat valamelyik erdélyi egyházmegyéhez csatolják. Viszont az ottani magyar papok ismételtén küldtek fiatalokat magyarországi szemináriumokba tanulni, akiknek a taníttatását a Társulat vállalta. Ezen a módon a papi utánpótlás kérdése is megoldódott.

A magyar vidékeken ezidőben erős görög-keleti propaganda folyt. A katolikus papok esetleges hiánya azzal a veszedelemmel járt volna, hogy az emberek a keletiek karjaiba esnek.

Bukarestben az első világháború végén a Társulat tulajdonában volt a Szent Ilona templom és 11 iskolaépület. A Társulat itt elemi fiú- és leányiskolát, polgári leányiskolát, ipari tanfolyamot tartott fenn 800 magyar tanulóval és 20 tanítóval. Ezenkívül még 8 másik regáti városban tanított 39 magyar tanerő több, mint 1 000 tanulót. Ezeket az ingatlanokat az összeomlás után egyszerűen elvették.

Az elkobzott ingatlanok pontos jegyzéke a korabeli értékbecsléssel a következő:

a) A Str. Cantacuzino Nr. 9. (fost 25) szám alatti ingatlan, ezzel azonos a Str. Filipescu Nr. 10 (fost Str. Scauna 12) alatti, 7 épületből álló és 5589,27 m² felülettel bíró ingatlan. Becsértéke: 9.683.613 lei

b) A Str. N. Filipescu Nr 8. (fost Str. Scaune 19) alatt levő ingatlan, a Str. Cantacuzino 9 (fost 15) sarkán, 709,10 m² felülettel s egy épületcsoporttal. Szakértői becslés szerinti értéke 1.581.410 lei.

c) A Str. Cuza Vodá Nr. 100 alatt levő 1429,54 m² felületű 2 épülettesttel bíró ingatlan. Becsértéke: 3.826.230 lei.

d) A Str. Cuza Vodá 102 alatti üres telek, ezzel azonos a Str. Bătrînîlor 14. alatti 2011,42 m² felületű ingatlan. Értéke: 603.410 lei.

e) A Str. Cuza Vodá 104 alatti ingatlan, a Str. Bătrînîlor sarkán 462,10 m² felülettel és 1 épülettesttel. Értéke: 37.200 lei.

Meg kívánom jegyezni, hogy a Társulat tulajdonát képező Szt. Ilona templomot nem kobozták el, de a hozzátartozó plébániai lakást igen.

1927-ben közvetlenül Ferdinánd király halála előtt a Szentszék konkordátumot kötött Romániával. Ezalkalommal csillant fel a remény, hogy talán sikerül a Sz. László Társulatnak a bukaresti ingatlanait visszakapnia, vagy visszavásárolnia. Sajnos, ebből nem lett semmi. Kérdés azonban az, vajon ki használja ma ezeket az ingatlanokat, a bukaresti érsekség-e, vagy időközben orthodox tulajdonba mentek át?

III.

Az 1870-es években megindult a tömeges kivándorlás Észak-Amerikába. Az ezzel kapcsolatos pasztorációs igény messze felülmúlta a keleti (csángó) pasztorációs feladatokat. Kezdetben egyes lelkészek saját kezdeményezésükre csatlakoztak a kivándorlókhoz, vagy egyes püspökök küldtek papokat. A Szent László Társulat csak némi késéssel, 1908-ban módosította az alapszabályait, s vállalta magára az összes külföldre szakadt, bármely szertartású katolikus magyar lelki gondozását. Ne felejtjük el, hogy ebben az időben Nagymagyarországot nemcsak magyarok, hanem más nemzetiségű emberek is elhagyták. A kivándorlók a behajózás előtt hosszabb-rövidebb időt töltöttek, többnyire rossz körülmények között, azokban a kikötőkben, ahonnan a hajók indultak. (Bréma, Hamburg, Le Havre, Fiume). A német Sz. Rafael Egylet példája nyomán a Sz. László Társulat is megszervezte a magyar kikötői lelkészsképeket, melyek a későbbiekben igen eredményesen működtek.

A következő feladat, amelyet a Sz. László Társulat megoldott, az Amerikába érkező kivándorlók fogadása volt. Ebből a célból 1909-ben a magyar kormány közreműködésével egy „New-Yorki Menházat” létesítettek, amelyben azután egy magyar lelkészség is működött. Átmenetileg még 2 hordozható oltár segítségével egyes hajókon útközben is tudtak a kivándorlókval foglalkozni. Az első világháború kitörése nagyon megnehezítette a Társulatnak a kivándorlókval kapcsolatos tevékenységét. Mégis sikerült ugyan az Isteni Szeretet Leányai Rendet segíteni, 52 már létező magyar iskolát tankönyvvel ellátni és papokat is küldeni.

IV.

Az első világháborút követő zavaros viszonyok során a Társulat működése teljesen megbénult. Az ország területének trianoni megcsonkítása után csak a megmaradt kevés püspökség támogatására számíthatott. A további csángó és óromániai pasztoráció lehetetlenné vált. Az Amerikában lévő magyarok viszont időközben anyagilag megerősödtek, templomaikat, egyházközségeiket felépítették, anyagi segítségre már nem szorultak rá, de fennmaradt a paphiány. A csonkaország püspökei alig tudtak magyar papokat kiküldeni, s a már Amerikában született helybeli fiatalok magyar nyelvű pasztorációra való óhazai kiképzése még nem oldódott meg. Ehelyett a Társulat magyarországi kiküldöttek misszióskörútja révén remélte a nemzeti összetartozás gondolatát ébren tartani. Elsőnek Bangha Béla SJ. járt Amerikában, s főképpen a braziliai magyarokat kereste fel. Később gróf Mikes János szombathelyi, Zadravec István tábori és Csiszárík János püspökök jártak kinn. 1926-ban Csernoch János hercegprímás vett részt a chicagói Eucharisztikus Kongresszuson, s ugyanakkor Hanauer A. István váci püspök kereste fel a kanadai magyarokat.

A Társulat működésének reorganizációja 1929-ben kezdődött, ekkor Shvoy Lajos székesfehérvári püspök lett az új egyházi elnök, Krywald Ottó alelnök, s lényegében ők ketten irányították a Társulat működését annak megszűnéséig.

Újra körleveleket küldtek a püspököknek, a lelkészkedő papságnak, a szerzetesrendeknek, katolikus társadalmi egyesületeknek. Újra meg kellett szervezni s biztosítani az anyagi forrásokat, amelyek a Társulat működését lehetővé tették. Minden évben Szent László napja (jún. 27.) körül egy vasárnapon országos templomi gyűjtést rendeztek.

A viszonyok rendeződésével egyre több kérés érkezik a püspökökhöz a tengerentúlról, de európai országokból is papok küldésére. A püspökök válasza sajnos a legtöbb esetben elutasító, miután vagy nincs alkalmas pap erre a munkára, vagy nincs pénz az utiköltségre s a pap ellátására. A püspökök inkább a már helyi és nyelvi ismeretekkel rendelkező fiatalok kiképzését vállalnák itt. Nagy segítséget jelentett a Társulatnak, hogy a világban szétszóródott magyarság megtartásának szükségességét felismerve a m. kir. Külügyminisztérium is nyújtott anyagi segítséget a papok kiküldéséhez.

A papok kiküldése több megbeszélés tárgya lett, míg végül az 1934. évi március 20–21-én tartott püspökkari értekezlet (11.a pontja) elhatározta, hogy a papok kiküldését központilag a Szent László Társulat intézze, s a püspökök a jövőben ne foglalkozzanak egyenkint papkiküldéssel. A m. kir. Külügyminisztérium (Kánya Kálmán minisztersége alatt) is elfogadta ezt a megoldást, s az esetleges államsegélyt is a Társulatnak utalta át. A trianoni béke utáni megtorpanás ekkor szűnt meg s indult el újra a Társulat aktív élete.

1937-ben Észak-Amerikában 103 latin, 17 görög szertartású katolikus pap működött, s nekik még kb. 300 szerzetesnő segédkezett.

A Társulat 1937. jún. 8-án tartott közgyűlésén Teleki Pál gróf, mint világi elnök, elnökölt. Ekkor elmondott beszédéből idézem a következő jellemző részt: „Hangoztatta, hogy a templomok és iskolák építésén túl az egyes emberekkel való foglalkozás útján lehet csak eredményesen szolgálni azt a célt, amelyet a Szent László Társulat kitűzött. Az emberek az anyagiaknál is többre becsülik azt, *ha legszemélyesebb ügyeik iránt érdeklődnek.* Ily irányban tevékenykednek Amerikában a magyar papok és apácák a külföldre szakadt magyarság körében. Ez a munka nemcsak a hitet tartja fenn a külföldi magyarokban, hanem a bizalmat is a magyarsághoz, a magyar hazához. Nagyon fontos, hogy ennek a munkának a jelentőségét a magyar társadalom is felismerje.”

Nagy hatása volt 1937-ben Shvoy püspök 4 hónapos amerikai körútjának. Ő az 1938. évi budapesti Eucharisztikus Kongresszus előkészítése kapcsán járta végig a magyar katolikus központokat. Erről az útról 1937. szeptember 15-én 2720/1937. szám alatt részletes jelentést küldött Serédi hercegprímásnak. Ebből szeretném idézni az alábbi részletet: „Legyen szabad röviden beszámolnom a szerzett tapasztalatokról. A 15 év előtt szerzett tapasztalatok alapján azzal a meggyőződéssel mentem (most) ki, hogy az amerikai magyarság sorsa meg van pecsételve, 20–25 év múlva nem lesz magyar Amerikában.

Nagy meglepetésemre, épp az ellenkezőjét tapasztaltam. Az amerikai magyar egyházközségek a 15 év alatt nagyot fejlődtek. Jobban vannak megszervezve, s tervszerűbb és mélyebb lelkiéletet élnek s értékes kulturális és szociális munkát fejtenek ki... Ez elsősorban az amerikai magyar papság elévülhetetlen érdeme.” Az erről a missziós útról készült napló fogalmazványa a székesfehérvári püspöki levéltárban található. Ezután máig nem 25, hanem

további 55 év múlt el, közben egy második világháborúval s látjuk, hogy az amerikai magyar egyházközösségek ma is élnek.

A Szent László Társulat tevékenysége tovább terjedt. 1939-től a Németországban dolgozó magyar munkások és az Angliában munkát talált kb. 2000 magyar háztartási alkalmazott lelki gondozását is elvállalta. Az 1939 szeptember elején kitört második világháború viszont a tengerentúli magyarsággal fenntartott kapcsolat fokozatos megnehezedésével járt. Az Erdély egy részének visszacsatolása után 1940. október 16-án tartott püspökkari értekezleten (33. pont) Shvoy püspök a Sz. László Társulattal kapcsolatban bejelenti, hogy a m. kir. kormányhoz kíván fordulni a Társulat óromániai (bukaresti) ingatlanainak (lásd 218!!!. old.) visszaszerzése tárgyában, melyek az első világháború után kerültek román kézbe, valamint szóvá teszi a bukovinai és moldvai magyarok visszatelepítésének kérdését.

A visszakerült felvidéki területek pasztorációs feladatainak végzésére és a vidék katolikus szellemű könyvekkel való ellátására megalakult a „Magyarországi Szt. Adalbert Társulat, melynek Tomek Vince piarista tanár lett az elnöke. (Püspökkari Konferencia 1941. október 8. 25. pont.) A Társulat működése 1944 végén, a szovjet csapatoknak a Felvidékre való bevonulásával megszűnt. Erdély vonatkozásában hasonló Társulat megalapítására már sor sem kerülhetett.

A Délvidékre – Bácskába – történt katonai bevonulás után 1942-ben az akkori magyar kormány elhatározta az 5 bukovinai magyar faluból (lásd 218. old. 1. bek.) a csángók hazatelepítését a gazdátlanul maradt földekre. Ez a háborús időkben már nem ment zökkenőmentesen. A Szent László Társulat igyekezett segíteni a csángókat kísérő papok elhelyezésében és munkájuk anyagi feltételeinek biztosításában. 1944-ben, a háború legvégén az akkori Jugoszlávia visszavette ezt a területet s a csángóknak újra menekülniük kellett. Főleg Tolna megyében, a kitelepített németek helyén leltek végleges otthonra.

Ezekben az években a Szent László Társulat az évi közgyűlés kapcsán minden évben egy kis nyomtatott füzetben ismertette működését. A legutolsó, az 1943. évről szóló füzetben találjuk, hogy: 92 magyar pap működött az Egyesült Államokban, 9 magyar pap működött Kanadában, 15 gör. kat. pap működött Takács Bazil püspök vezetésével az USA-ban, 11 magyar pap működött Dél-Amerikában.

A jelentés a továbbiakban részletesen felsorolja az Európában működő magyar papokat is.

A Szovjetunió csapatai 1944-ben elérték Magyarország területét, s a katonai megszállás minden tevékenységet lehetetlenné tett. A második világháború végével (1945. május) Magyarország szuverenitása megszűnt, s a főhatalmat a szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság gyakorolta.

A kommunistákra nézve száználmas eredménnyel végződött első parlamenti választásról azért kell megemlékezni, mert a Kisgazda vezetés alatt megalakult kormány a Belügyminisztérium vezetését s ezzel a karhatalmat a kommunista pártnak engedte át. A Szent László Társulat, mint egyesület a Belügyminiszteri felügyelet alá tartozott, s így azután évről-évre a közgyűlési

jegyzőkönyvet és a működésről szóló jelentést a kommunista minisztériumnak kellett megküldeni.

1947-ben Mindszenty hercegprímás Mester Istvánt nevezte ki a római magyarok lelkészévé. Ugyanebben az évben Halácsy Dezső újságíró megpróbálkozott a „Szt. László Évkönyv” kiadásával. A kezdeményezés egyházi jóváhagyás birtokában és a Szt. László Társulat jelentős anyagi segítsége ellenére már nem kapta meg a kommunista hatóságoktól a kinyomtatásra az engedélyt. A szomorú jövő előrevetett árnyéka volt az a körülmény is, hogy a Társulat sorra kapta a felszólításokat a külföldön működő magyar papok visszahívására. Így 1947 márciusában a Párizsban dolgozó bencés Szalay Jeromost, 1947 novemberében Németh Ferencet, majd 1947 decemberében Molnár Antal brüsszeli lelkészt, akik persze a visszahívásnak nem tettek eleget. Hasonlóképpen 1948 október elején Mindszenty prímás kénytelen volt az alig 1 évvel előbb megbízott Mester István helyett Vajda Ferencet római lelkésszé kinevezni.

1948-ban már nem kerülhetett sor a Társulat évi jelentésének kinyomtatására, de az Amerikából még beérkezett adatokból látjuk, hogy: 64 magyar pap működött az Egyesült Államokban, 7 Kanadában, 11 görög katolikus az Egyesült Államokban és 12 Dél-Amerikában.

1948-ban a püspökkari konferencia megszüntette az évi Szt. László nap körüli templomi gyűjtést a Társulat javára.

A kapcsolat a külföldön működő magyar papokkal egyre nehezebb lett. Szekér Jenő bécsi magyar lelkész katekizmusokat és imakönyveket kért a bécsi magyar gyerekek számára. Az IBUSZ, amely eddig ezeket a szállításokat lebonyolította, megtagadja a további közreműködést. Sok nehézséggel járt az amerikai magyarok segélyeinek – legyen az pénz vagy ruhanemű vagy egyéb áru – az átvétele.

1949-re már teljes lett a kommunista uralom. Ekkor, feltehetően 1949 szeptemberében, Galla Ferenc pápai prelátus, egyet. tanár, Krywald Ottó utóda a Társulat alelnöki székében, idézést kapott az Államvédelmi Rendőrségről. Erről a kihallgatásról Galla Ferenc dátumnélküli feljegyzést készített Shvoy püspök számára. Azt hiszem, jól világítja meg az akkori helyzetet, azért idézem a teljes szöveget.

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Tegnap délben idézést kaptam az Államvédelmi Rendőrségtől, hogy ma délelőtt 9 órakor jelenjek meg az Eötvös-utcai hivatalos helyiségében és vigyem magammal a Társulat alapszabályát, vagyoni leltárát, pénztárkönyvét, legutolsó tisztújító közgyűlési jegyzőkönyvének hiteles másolatát, a tisztikar és választmány névsorát.

Magammal vittem a pénztáros és ügyész urakat is, hogy ügyköriükbe eső ügyekről megfelelő felvilágosítást adjanak, azonban a hatóság nem kívánta megjelenésüket.

A kivizsgálás körülbelül egy óráig tartott és főképpen a következő mozzanatokra terjedt ki:

Mi a Társulat célkitűzése, végezzük-e bel- és külföldi szociális tevékenységet, hol vannak külföldi állomásaink, hol működnek általunk kiküldött és segélyezett lelkészek, hogy élnek ezek, ki gondoskodik eltartásukról, mi hogyan juttatjuk el hozzájuk támogatásunkat, kapnak-e segélyt, állást az ottani püspököktől, jelenleg kik működnek és érintkezésben vannak-e hivatalos diplomáciai közegekkel, hol laknak.

Mik a Társulat pénzügyi forrásai, hogyan küldjük ki a pénzt, kapunk-e külföldről pénzsegélyt, mennyi az évi bevételünk, honnan jó össze, hogy kezeljük, mennyi pénz van jelenleg a Társulat pénztárában.

Érintkezünk-e magános kivándorlókkal, segélyezzük-e őket stb.stb.

Kapunk-e államsegélyt, vagy kérünk-e intézményektől, vállalatoktól, pénzintézetektől segélyt.

Válaszomban megjegyeztem, hogy újabban nem tudunk sem lelkészeket, sem pénzt küldeni, mert noha a püspök-elnökünk konkrét esetekben megállapodott a külügyminiszterrel, a rendőrség az útlevel kiadását, a Nemzeti Bank pedig a kiutalást megtagadta. Így történt Uhl Antal esetében. A lelkészek rendszerint a magyar házban laknak, a római lelkész (Vajda Ferenc) állami ösztöndíjas a Falconieri palotában elhelyezett egyházi intézetben. A lelkészek többnyire nehéz anyagi viszonyok között élnek és vagy állást vállalnak, vagy a magyarok könyöradományaiból tartják fenn magukat.

Valutáris nehézségek miatt imakönyveket, kátékat küldünk ki hivatalos úton az Ibusz segítségével.

Az év folyamán segélyeztük Szarvas Miklós apostoli missziófőnököt, akit a kínai háború haza űzött, mert misszióhelyén 170 tagú magyar klubot tartottak fenn a magyar jezsuiták.

Minden bevételünk a postatakarékpénztárban van külön csekk-számlán és minden utalásra történik. Államsegélyt is kaptunk az Évkönyv megjelentetésére, a kézirat az állami cenzurán fekszik.

Bevételünk forrásai a tagdíjak és a templomi gyűjtés.

Végül felszólítottak, hogy terjesszem fel az eddig küldött könyvek jegyzékét egy-egy példánnyal, amelyet majd visszaszámaztatnak, a papok névsorát, a tavalyi zárszámadást, és a pillanatnyi pénztári helyzet hivatalos kimutatását a legutóbbi tisztújító közgyűlés hiteles másolatával együtt.

Ezzel a kivizsgálás véget ért és barátságosan elbocsátottak.

Írtam a Krywsald prelátus úrnak, hogy küldje meg nekem a papok névsorát, de ha Excellenciádnak is megvolna, hálás lennék érte, ha méltóztatnék sürgősen rendelkezésemre bocsátani.

Amint haza érkeztem, megjelent nálam a szerkesztő úr (Halácsy Dezső). Említette, hogy a cenzura ügye új fázisba került,

mert a miniszterelnökségről a népművelési minisztériumba tették át a cenzurahivatalt.

Ezekután fogadja Excellenciád mélyeséges tiszteletem nyilvánítását.

dr. Galla Ferenc

pápai preláthus, egyet. tanár, üv. alelnök”

Így érkezett el a Szent László Társulat fokozatosan sorsának végső fázisáig. A Társulat 1950. december 12-én megtartott évi közgyűlése mondotta ki a Társulat feloszlását.

A budapesti I. ker.-i Elöljáróság az 1950. évi ügymenet iratait ellenőrizte, majd továbbította a Belügyminisztériumba. A belügyminiszter 5639–365/3/1951. sz. leiratával az önkéntes feloszlást kimondó közgyűlési határozatot 1951 márciusában jóváhagyta.

A Társulat megszűnése egyben azzal is járt, hogy a magyar püspöki kar kapcsolata a világban szétszórt magyarokkal majdnem 90 évi eredményes együttműködés után – a kommunista ideológia kényszere folytán – megszűnt.

Az 1950-es évtized politikai küzdelmei, melyek az 1956-os forradalomban csúcsozódtak ki, már csak azzal jártak, hogy a Szent László Társulatról nemcsak az egyszerű hívők, de az ordinariusok is megfélemeztek.

A Társulat irattára a Központi Szeminárium I. em. folyosóján, egy szekrényben maradt 11 éven át. Shvoy Lajos intézkedésére 1963-ban, vagyis éppen 32 évvel ezelőtt az egész anyagot átadták az Országos Levéltárnak. Azóta gondolom, ezeket az iratokat már senki sem bolygatta.

V.

A KÜLFÖLDÖN, SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ MAGYAROK PASZTORÁCIÓJA 1945 UTÁN

Ennek a munkának a kereteit messze túllépné, ha a címben említett tárgykör teljes feldolgozására akarnék vállalkozni. Csupán néhány gondolatot és megállapítást szeretnék papírra vetni.

A második világháború befejezésekor talán 1 millió körüli magyarság tartózkodott az országhatártól nyugatra eső területeken. Ezek az emberek az orosz hadsereg elől nyugatra vonuló m. kir. honvédségből, a nyilasok által nyugatra szállított állami alkalmazottakból, különféle szervezetekből, tanulói ifjúságból és iparvállalatok alkalmazottaiból kerültek ki. Ennek a nagy tömegnek a hazaszállítása csak késve és fokozatosan indulhatott meg. Annyira, hogy 1945 őszén egyes helyeken, ahol a tantestület és a diákok együttmaradtak, megindult a hazai tanterv szerinti rendszeres oktatás. Az első hazaszállítások az amerikai megszállási övezetből indultak meg. Ahol az élelmezési problémákat nem sikerült megoldani, onnét igyekeztek az emberek minél hamarabb hazakerülni. Sajnos, a nyugati hadifogságból hazakerült katonákkal előfordult, hogy ezeket az oroszok egyenesen orosz fogságba továbbították. Az ezzel kapcsolatos hírek hatására a hazatérés üteme lassult, és sokan úgy döntöttek, hogy nem térnek vissza a Szovjetunió által megszállt Magyarországra.

A középiskolás ifjúság számára több magyar iskola volt, amely még a magyar tanterv alapján biztosította az érettségi vizsga letételét. Ritkábban még egyetemi tanfolyamok is alakultak. Az évek során ezek az iskolák sorra megszűntek s mára már csak az egyetlen Burg Kastl-i magyar gimnázium maradt fenn külön fiú- és leányinternátussal. Itt ma egy vegyes magyar-német tanterv szerint folyik az oktatás.

A magyar papok, ahol megfelelő létszámú csoportok maradtak, a lehetőségek alapján kezdték megszervezni a pasztorációt. Ezzel kapcsolatban jelentős lépés volt 1951-ben a Békés-Dallos Újszövetségi Szentírás új, magyar fordításának megjelenése, amely az emigráció kezébe jutott. Ez a fordítás a későbbiekben sok kiadást ért meg. Eljutott a tengerentúlon élő magyarokhoz, sőt a hidegháborús években a vasfüggöny mögött élő hazai és kisebbségi magyarokhoz is.

A hatalomra kerülő kommunisták a Püspöki Kar működését megbénították, megalakult az Állami Egyházügyi Hivatal, amely minden egyházi tevékenységet ellenőrzése alá vont. Így azután a Nyugat-Európában maradt magyar emigráns katolikusok pasztorációjá egy papok kezében maradt.

A tengerentúli magyarság pasztorációját az európai háborús események nem érintették, csupán azok a katolikusok vittek friss vért az ott működő közösségekbe, akiknek sikerült a háború után Észak-Amerikába kijutniuk.

Néhány évvel később az 1956-os magyar forradalom rázta meg a világot. Majdnem kétszázezer magyar özönlött ki nyugatra. Ezeknek ugyan kb. 25–30 %-a később visszatért Magyarországra, de a későbbi évek során szórva-nyosan újra jöttek menekültek. Az 1956-ban érkezettek szerencsések voltak. Nyugaton gazdasági konjunktúra volt, mindenki könnyen kapott munkát, a tanulni akaró diákok egyetemi ösztöndíjakat kaptak, a családokat lakáshoz és felszereléshez is juttatták. Kialakultak, elsősorban a német nyelvterületen a magyar közösségek és az egyházi központok is.

Új színt és reményt vitt a külföldi magyarok lelki gondozásába Mindszenty hercegprímás, aki idős kora és megviselt egészségi állapota ellenére fáradhatatlanul látogatta 1972-től 1975 tavaszán bekövetkezett haláláig a külföldi magyar katolikus közösségeket. Egészítsük ki ezt a pár sort egy idézettel Mindszenty prímás 1974. június 21-én az USA-ban, St. Louisban, a Mindszenty Alapítvány bankettjén mondott beszédével:

„Kövessük az evangéliumot! Legyetek okosak, mint a kígyók, de legyetek olyan szelídek, mint a galambok. Legyetek erősek a hitben és az elvekhez való ragaszkodásban. Ne túrjáték a hit balsorsát a földkerekségen és ne túrjáték ezt a hazardírozást az érvekkel. Legyetek hősiések az elvek hirdetésében és az elvek terén soha el ne kedvetlenedjete. Mert rajtatok áll! Ti jobb viszonyok között éltek, mint a boldogtalan Európa. És a helyesen gondolkodó ember részvéte jelentkezzék azokkal szemben, akik bűnös könnyelműségnek lettek az áldozatai.”

Más nemzetek után sikerült elérni, hogy II. János Pál pápa 1983 tavaszán Irányi László Amerikában élő piarista házfőnököt kinevezte a külföldi magyarok püspökévé a szórványban élők pasztorációjának koordinálására. Ő azonban rövid működés után, 1987. március 6-án szívroham következtében meg-

halt. Utódja Miklósházy Attila torontói jezsuita teológiai tanár lett, akit II. János Pál pápa 1989. augusztus 12-én, tehát a magyarországi kommunista rezsim utolsó heteiben nevezett ki. Felszentelése Torontóban november 4-én, tehát a berlini fal leomlása és a magyar püspöki kar szovjet járom alóli felszabadulása után történt már meg. Nehéz feladatát ő most már a magyar püspöki karral egyetértésben végzi.

E rövid időrendi áttekintés során elérkeztünk napjainkig. Szeretnék azonban még két gondolatot papírra vetni. Az 1945–50 óta kialakult emigrációs pasztorációnak tagadhatatlanul volt egy védelmi jellege. A nyugaton élő emigráns magyar katolikusok átértékelték az ateista, marxista ideológia minden gyötrelmét s ez elől menekültek, mentvén életüket és családjukat. Az amerikai nép és a közéjük került magyar származásúak, bár nem élték át személyükben a kommunizmus okozta szenvedéseket, mindig kommunista ellenesek voltak.

A nyugati pasztorációt ellátó magyar papságnak tehát mindig ügyelnie kellett arra is, hogy a hívek sorába ne kerülhessenek kommunista ágensek, s ezért kellett elhatárolnia magát az akkori szovjet függőségben lévő püspöki kartól. Ez a helyzet 1989 óta gyökeresen megváltozott, s reméljük, hogy az óhazai és a szórványban élő katolikusok között hamarosan szoros kapcsolat fog kialakulni.

De a szórványban élők pasztorációjának is alkalmazkodnia kell az új helyzethez. Menekültek már nem érkeznek az óhazából, hanem szabadon utazó turisták, tanulni, nyelvet tanulni vágyó fiatalok, állami kiküldöttek, üzletemberek, akiket a nyugatiaknak szeretettel kell fogadniuk, és ha szükséges, a saját tapasztalataikkal segítségükre lenni. Itt az idő, most össze kell fognunk!

Nyugat-Európa 3 államában, Nyugat-Németországban, Ausztriában és Svájcban az egyházi adót a közadókkal együtt hajtják be, s ezt az összeget a hatóságok osztják el a különböző hitfelekezetek között. Ezekben az országokban az egyházmegyék biztos anyagi erőforrással rendelkeznek, amiből rendszeres fizetés és nyugdíj is jut az ezekben az országokban dolgozó magyar papságnak. A többi országban nehezebb a helyzet. Ezekben a pap a hívek önkéntes adományain felül csak különféle szervezetek hozzájárulásával tudja fenntartani az egyházközségét. Ezekben az országokban jobb helyzetben vannak a szerzetes papok, mert a szerzetesrend azoknak legalább a lakásproblémáját megoldja. Az én tapasztalatom szerint a hívek önkéntes áldozatkészsége is jelentős mértékben hozzájárul a pap eltartásához.

VI.

UTÓSZÓ

Az eddigiekben csupán a múltról írtam. A múlt azonban már kicsúszott a kezünkől, s legfeljebb arra jó, hogy segít bennünket abban, hogy a múltbéli hibákat ne ismételjük meg újra.

A szórvány-magarság pasztorációjában 1956 óta alig kerültek új munkatársak; azóta pedig eltelt már 35–38 év. Ennyi szolgálati év után a polgári dolgozókat megilleti a nyugdíj. Gondoljunk tehát arra, hogy a nyugaton lelkeskedő papság elöregedett, s még nincsenek fiatalok, akik átvennék a mun-

kát. Tudjuk, hogy Magyarországon is katasztrofális a paphiány. Tehát sem az óhaza a szórványban élőknek, sem a szórványban élők az óhazának nem tudnak segítséget nyújtani. Eszerint a jövő kilátásai ezidő szerint nem sok reménnyel biztatnak.

Meg kell még jegyezni, hogy a szórványban élő hívek pasztorálása sokkal nehezebb feladat, mint egy falusi plébános munkája. Az előbbihez kettős kiképzés kell. A múltban ezt a püspökök úgy próbálták megoldani, hogy amerikai fiatalok továbbképzését végezték magyar szemináriumokban, illetve a magyar papokat küldték amerikai szemináriumba a munkába állítás előtt. Bizony el fog telni még néhány év, amíg az új generáció munkába állhat.

Bármennyire sötétnek is látszik e pillanatban a jövő, mégis van egy reménysugár: idővesztés nélkül felvenni a kapcsolatot a szórványmagyarsággal. Ennek a módja, szerény véleményem szerint, missziós utak tartása lenne. Erre nézve kiváló példák állnak előttünk: mindenekelőtt II. János Pál pápa, aki megválasztása óta állandóan látogatja a katolikus közösségeket. A további példákról munkámban már megemlékeztem, így Mindszenty hercegprímás útjairól, Shvoy püspök amerikai látogatásairól, Csernoch János hercegprímás chicagói útjáról, Bangha Béla SJ. dél-amerikai látogatásáról. Ezek a missziós utak végül is nem kell, hogy túlzott anyagi teherrel járjanak. (lásd 219. old.)

Láttuk, hogy az első világháborút követő tragikus országcsönkítés után a Szent László Társulat működése 10 évre megbénult. s csak 1929-ben tudta működését újra megkezdeni.

A második világháború után már csak 5 év telt el addig, amíg a Társulat nemcsak, hogy alig tudott valamiféle működést kifejteni, hanem 1950-ben meg is szűnt.

Felmerül a kérdés, vajon véglegesnek tekinthetjük-e ezt a megszűnést, vagy lesz-e lehetőség majd a Társulat feltámasztására?

A Szent László Társulat elnökei

(A Társulat fővédnöke a mindenkori hercegprímás volt.)

1861–66	Lonovics József egri érsek
1866–77	Peitler Antal József váci püspök
1877–93	Schlauch Lőrinc szatmári püspök
1893–00	Steiner Fülöp székesfehérvári püspök
1900–06	Szmrecsányi Pál szepesi püspök
1907–12	Radnai Farkas besztercebányai püspök
1912–23	Várady L. Árpád győri püspök
1923–29	Glattfelder Gyula csanádi püspök
1929–50	Shvoy Lajos székesfehérvári püspök

FORRÁSMUNKÁK

1. A Szent László Társulat történetét 1861-től 1941-ig Szemes József dolgozta fel doktori disszertációjában, az Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942. kiadásában. Gondolom, ez a könyvecske minden püspöki könyvtárban megtalálható.

2. A püspökkari értekezletek határozatait A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között” című 2 kötetes műből, Aurora kiadás, München-Budapest, 1992 vettem.

3. További adatokat, különösképpen az 1941. utáni évekre vonatkozóan, az esztergomi érseki és székesfehérvári püspöki levéltár iratanyagának kutatásával gyűjtöttem össze.

DR. BÉLA SZARVAS

90 YEARS OF THE SAINT LÁSZLÓ ASSOCIATION AND THE PASTORAL CARE OF THE HUNGARIANS LIVING IN SPORADIC MINORITIES

At the end of the second world war Werenfried von Straaten O. Pr. (monk of the Premonstratensian order) was visiting the Belgian families to collect bacon for the hungry people. By that activities he has succeeded in getting donators all over West Europe. The "Kirche in Not" (Church in Hardship) and the Ostpriesterhilfe (Help to the Eastern Priests) organizations managed by him were able to increase the quantity collected for helping year by year. Hungary has always been abundantly supported by those organizations.

The Hungarian Catholic Church had a similar organization already much earlier in the last century, since 1861. It has been the Saint László Association. The Hungarians living sporadically all over the world used to be estimated to about 2 000 000.

The number of the catholic Hungarians living abroad all over the world may be estimated to about 1 300 000–1 400 000.

The beginning of the pastoral care among the sporadically living Hungarians has been traced back to the time of the Revolution of 1848. The Saint Steven Society began the spiritual care of the Hungarians living in Bukovina and Rumania in 1857. The Society asked the Prince-Primate to establish an exclusively catholic association dedicated to Saint László with the aim of rendering assistance to the eastern Christians suffering from hardship, to establish educational, teaching and other welfare institutions for the Hungarians having been settled on those territories, as well as to maintain those institutions.

The first ecclesiastic chairman of the established Saint László Association was József Lonovics, the archbishop of Eger. The chairman of the laymen became count István Károlyi. The financial means were ensured by collecting activities. The Association was being assisted by all bishops of the entire historical Hungary.

The first task of the Association was to solve the problems in connection with the pastoral care and schooling of the Moldavian and Bukovinian Csángó-Hungarians, as well as those of the Hungarians living in Bucharest and its surrounding.

The Association was maintaining in Bucharest elementary schools for boys and girls, a higher elementary school for girls, as well as courses for apprentices, altogether for 800 Hungarian pupils and 20 teachers.

In the 1870-ies the large-scale emigration was starting for North-America. The claim for pastoral care was highly surpassing the claims in connection with the eastern (Csángó) pastoral care. The following task was to receive the emigrants having arrived in America.

The activities of the Association were completely lamed by the confused circumstances having followed the first world war. The pastoral care of the Csángó-Hungarians and those having lived in Old-Rumania has become impossible. The Hungarians having lived in America were able, however, to improve their financial situation. But they needed priests. The Association hoped to maintain the spirit of the national identity by sending Hungarian priests, as missionaries to them.

The reorganization of the Association's activities was begun in the year of 1929. Lajos Shvoy, the bishop of Székesfehérvár, became the new chairman from part of the Church, and Ottó Krywald the vice-chairman of the Association. On Sundays near to Saint László's day (i.e. June 27th) donations were collected in the churches all over the country. The delegating of the missionary priests was organized by the Saint László Association. The Hungarian Royal Ministry for Foreign Affairs was transferring even the eventual state aids to the Association.

Bishop Shvoy submitted a report of his American Journey on September 15th 1937 to Prince-Primate Serédi. Thanks, first of all, to the American Hungarian priests, the Hungarian parishes in America were strongly reinforced and developed for the passed 15 years.

After 1939 even the pastoral care of the Hungarian workers in Germany and the Hungarian domestic servants employed in England has been undertaken by the Saint László Association.

To organize the pastoral care on the North Hungarian territories (belonging recently to Slovakia) regained after 1938 the "Hungarian Saint Adalbert Society" was established. The chairman of the Society was the Piarist prior Dr. Vince Tomek.

The military occupation of the country by the Soviet Union was preventing all activities of the Society. The Saint László Association was being obliged to submit reports of all the activities to the communist ministry.

In 1948 already the printing of the Association's yearly report was prevented. In September 1949 prelate Ferenc Galla, professor of university, the successor of Ottó Krywald vicechairman wrote a memorandum concerning the hearings by the State Security Police to bishop Shvoy. The General Assembly (the chief ruling body of the Association held on December 12th, 1950 declared the dissolution of the Association.

The existence and activities of the Saint László Association have been forgotten not only by the simple worshippers but also by the ordained people.

The Archives of the Association was transferred in 1963 to the Hungarian National Archives.

The Pastoral Care of the Hungarians Living Abroad in Sporadic Minorities

When the second world war was finished about 1 000 000 Hungarians were staying on the territories westward from the country's frontier. Having heard the news concerning the situation at home many of them have decided not to return home to Hungary having been occupied by the Soviet Union.

A significant event was in 1951 the publishing of the new Békés-Dallos Hungarian translation of the New Testament for the emigrants. The pastoral care of the Hungarian emigrant catholic worshippers was being provided for by a few priests abroad.

The pastoral care of the Hungarians on oversea territories has not been influenced by the war. In the time of the Hungarian Revolution of 1956 almost 200 000 Hungarians were leaving the country for the western world.

A new colour and hope in the pastoral care of the Hungarians abroad was being the personality of Prince-Primate Mindszenty. Pope John Paul II appointed in the spring of 1983 the Piarist prior Dr. László Irányi who was living in the USA to the bishop of Hungarians to coordinate the pastoral care of the Hungarians having lived abroad in sporadic minorities. His successor was the Jesuit Dr. Attila Miklósházy, a professor of theology in Toronto. Recently he is performing that difficult task in harmony with the Hungarian Episcopate.

The Hungarian priests performing the pastoral care of the Hungarians living in the western world have always been regarding as their important duty to take care that no communist agents could infiltrate in the communities of the worshippers. The situation has radically changed since 1989.

The Hungarians who are now freely travelling all over the world have to be kindly received by the western Hungarians, as well as supported by them with their accumulated experiences.

The pastoral care of the Hungarians living abroad sporadically has been performed since 1956 by almost unchanged clergy. There are no young priests to take over the difficult duties. There

are no encouraging prospects for the future either. Several years have still to pass until a new generation of the priests will be educated for performing all those tasks. Therefore, close contacts with the Hungarians living abroad have to be developed without any delay. The best way of developing those contacts is the organization of proper missionary journeys.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Budapest, 1994/3-4

DR. BORHALMI GÁBOR*

(BENDÁSZ ISTVÁN)

KÁRPÁTALJA ELSŐ FŐISKOLAI JELLEGŰ INTÉZMÉNYE

Egyes, túlbuzgóságukban mindent vörös színben látók azon állításával szemben, hogy Kárpátalja első felsőfokú tanintézetete az 1945. október 18-án alapított Uzgorodi állami univerzitet, máris azt válaszoljuk, hogy Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye a Mária Terézia királynő által 1776-ban alapított és a munkás egyházmegyei görögkatolikus papnövendékek tanítására és nevelésére Ungvárott, 40 stipendiummal ellátott Királyi-püspöki Egyházmegyei Szeminárium és Liceum (Seminarium Regio-episcopale Diocaesarum et Lyceum theologicum) volt. Az intézmény titulusa az 1940/41. tanévig: Hittudományi Líceum (Uzshorodskij greko-kátolicseskij Bohoszlovskij Licej) maradt, azóta pedig 1949-ig, vagyis a szovjet hatóságoknak a görögkatolikus egyházak önkényes megszüntetéséig: Ungvári Görögkatolikus Hittudományi Főiskola (Grekokátolicseskij Bohoszlovskij Akadémija v Uzshorogyi).

Mivel ezen ungvári főiskola az idők folyamán más-más néven szerepel, szükséges annak megállapítása, milyen esetleges árnyalati különbség van a különböző elnevezésű főiskolai típusok között. Ezen célból, egy régebbi forrás: a Pallas Nagy Lexikona (1893–1900) és mindjárt alatta: a már kommunista kiadású: a Magyar Nyelv Értelmező Szótára (1959–1962) ugyanazon szónak a terminológiáját közöljük.

Tudomány egyetem (universitas litterarum). A tudományosságnak központja, hol a tudományok összességének főbb ágazatait tudós szakférfiak művelik és a tudományos életpályákra készülőknek tanítják.

Egyetem. Bizonyos tudományok, vagy tudományágak tanításával és kutatómunkájával foglalkozó, gyakran szakokra tagolt felsőoktatási intézmény. Agrártudomány, közgazdasági, műszaki egyetem.

Főiskola. (Iskola címszó alatt). Magyarországon 1895-ben a felsőbb tanintézetekhez tartoznak: 51 *papnevelő intézet*, 13 jogakadémia a budapesti és kolozsvári *egyetemek* és a budapesti *műegyetem*.

Főiskola. A közép- és középfokú iskolát végzett tanulónak különösen gyakorlati szakképzettséget adó, ilyen néven nevezett felsőoktatási tanintézet. Tágabb értelemben: *felsőoktatási, beleértve az egyetemet* is.

* Bendász István álneve az 1980-as években

Akadémia. Újabbban az akadémia felsőbb tanintézetet, vagy még gyakrabban tudós társaságot jelent, amelyben egyes tudományokat adnak elő, vagy a művészet egyes ágait művelik. Ilyenmő intézetek például a *teológiai*, a jogi, a hadi, a tengerészeti, a bányászati, a gazdasági, a kereskedelmi, a művészeti és a zenei akadémiák.

Akadémia. Főiskolai jellegű felsőbb szakiskola.

Szeminárium. Eredetileg annyi, mint faiskola, átvitt értelemben így nevezték a papnevelő intézeteket. A hazai papnövendékek vagy a püspöki szemináriumokban, vagy a budapesti egyetem mellett levő központi szemináriumokban – hová minden magyar püspök küld néhány növendéket –, vagy hasonló módon a bécsi Pázmáneumban, végül a római Germanico-Hungaricumban neveltettek.

Szeminárium. Katolikus, ritkábban baptista papnevelőintézet.

Líceum. A Pallas Nagy Lexikonában nincs ilyen címszó.

Líceum. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint: a két világháború között olyan nyolcosztályos középiskola leányok részére, amelynek tantárgyai között a latin nem szerepelt. – Ezen iskolatípus ilyen elnevezése következtében változtatta meg nevét az 1938 novemberében Magyarországhoz visszacsatolt Ungvárott székelő Teológiai Főiskola (Akadémia) régi nevét – a 164 éven át használt „Hittudományi Líceum”-ot – elhagyva.

Az elmondottakból tehát világos, hogy nevezhetik bár azt dicsekvően Univerzitásnak, ezt pedig szerényen Líceumnak, Szemináriumnak és Akadémiának, legfeljebb igen kis árnyalatkülönbséggel főiskola az is, ez is. Áttanulmányozva Ungvárott a püspöki-, a szemináriumi- és a teológiai-fakultás irattárát, az alábbiakat állapítottam meg:

– Az ungvári teológiai líceum főiskolai jellegére vall, hogy az előjárók között már a 18. század végén olyan funkcionáriusokkal találkozunk, akik ugyanazt a hivatást töltötték be, amelyet az egyetemeken a mai napig is betölt a rektor, a dékán stb. Ilyenek:

Rektorok: Boksay János 1778–1779, Borovszky Gergely 1779–1781, Taraszovics Mihály 1781–1782, Kutka János 1783–1786, Tarkovics Gergely 1787–1792, Bacsinszky Tódor 1792–1799, Gáll Máttyás.

Vicerektorok: Demjánovics István 1793–1805, Hodobay Bazil 1806–1810, Simonszky Bazil 1810–1813.

Praefectusok: Hodermarszky József 1806–1807, Habina János 1807–1808, Simonszky Bazil 1808–1809, Dr. Petreczky Péter 1809–1810, Csiprics-Csiprovincs 1810–1812.

Prodirektorok: Dr. Scsavniczky Mihály 1792–1819, Tabakovics Mihály 1819–1825, Andruhovics István 1826–1829, Sipos Antal 1829–1832.

Spiritualisok: Harangozó-Azary János 1806–1807, Petrikovics János 1808–1809, Faliczky-Falinszky János 1809–1810, Habina János 1812–1820.

A Mária Terézia által 1779-ben elrendelt, majd 1792–1793-ban átdolgozott tanrend is főiskolai jellegét bizonyítja. Ezen tanrend szerint az alábbi tárgyak előadása volt kötelező:

1. Ó- és Újszövetségi Szentírás, valamint a Hermeneutika, azt megelőzően a héber és az ógörög nyelv előadása kötelező.

2. Egyháztörténelem, a vallás története, fogalma, a keresztény egyház célja és hasznohozó előnye.

3. Institutiones Theologicae. Teológiai tanítások és intelmek teológiai művekre való hivatkozással és a Patrológia.

4. Polemikai dogmatika.

5. Erkölcstan és lelkipásztorkodástan.

6. Egyházjog és a hazai jog és törvények ismerete.

A jelentkezők a filozófiai osztályok elvégzése után felvételi vizsgát tesznek és a tanfolyam négy évre terjed. A prodirektor felelős a tanrend szigorú betartásáért. A prodirektornak teológiai doktorátussal kellett rendelkeznie, de legalábbis magas képzettségűnek kellett lennie. A tanrend betartását a Magyar Helytartótanács is figyelemmel kísérte. Így például 1804-ben felkérte Bacsinszky András püspököt, hogy gondoskodjék a héber és az ógörög nyelvek tanítására alkalmas professzorokról. A héber és ógörög nyelv tanítása a teológiai fakultásokon kötelező tantárgyként országos viszonylatban az 1850-es években töröltetett el. Kár pedig, mert például az ungvári líceumban az 1818/1819. tanévben az Ószövetségi Szentírás az eredeti héber szöveg alapján lett magyarázva, sőt a kald és ózír nyelv elemei részai is előadásra kerültek Dr. Petreczky Péter professzor által. A Magyar Helytartótanács 1803-ban arra szólította fel Bacsinszky András püspököt, hogy ha valaki a növendékek közül valamely tantárgyból „tercia classis”-t (elégtelen), erkölcstanból pedig „secunda classis”-t (elégséges) jegyet kap, azonnal eltávolítandó a tanintézetből.

A nagy évfolyam elvégzése után még egy „examen curale” elnevezésű vizsgára voltak kötelezve az abszolált növendékek és ezen vizsga nyomaira már az 1810-es évekből vannak adatok. Ezen vizsgát 1918 óta „examen jurisdictionalis”-nak nevezik. Ha ezen vizsga letétele után egy éven belül valamelyik növendék nem szentelődött fel, ordinációja előtt ezt a vizsgát meg kellett ismételnie. Ez történt például velem is. A csehszlovák törvények szerint ugyanis a püspök a papnövendéket nem szentelhetette fel, amíg az katonai kötelezettségének eleget nem tett. Én is bevonultam: egy év eltelt és a vizsgát újból le kellett tennem. Igaz, a következő évben (1927) egy pont ellenkező rendelkezés történt a polgári hatóság által, amely szerint előbb fel kellett szentelni a növendéket és azután vonultatták be őket egy félévi, ún. tábori-papi kiképzésre.

A Magyar Helytartótanács 1809-ben kifogásolja, hogy a püspöki líceumokban a professzorok közül kevesen bírnak teológiai doktorátussal, és némelyek még a rigorosumnak nevezett speciális vizsgát sem tették le. Az 1817/18-as tanév professzorai felsorolásánál például fel van jegyezve: Habina János, nőtlen, ideiglenes professzor még nem tette le az „examen rigorosumot”.

Időközben több nem teológiai tantárgy előadását is bevezették az ungvári szemináriumban. A Planum Theresianum 1803-ban elrendeli liturgikus nyelv, vagyis az ószláv nyelv tanítását. – A Magyar Helytartótanács 1863-ban elrendeli a mezőgazdaságtan tanítását, hogy a pap el tudja látni tanácsokkal híveit. – A káptalan 1852-ben arra kéri Szczitovszky esztergomi érseket, hogy biztosítsa egy professzor fizetését, aki tökéletesítené a növendékek latin tudását. Pankovics István püspök 1870-ben a német és francia nyelv előadásán kívül elrendeli a hazi jog (jus patrium) és a statisztika előadását is; ezzel is azt

akarva elérni, hogy a pap jogi tanácsokkal láthassa el híveit, szükség esetén végrendelet és más írásbeli beadványokkal segítse híveit.

Az ungvári líceumban az előadás nyelve Bacsinszky András püspök idejében (1772–1809) a kárpátalján használatos ószlávval kevert vegyes helybeli ruszin nyelv volt, de a románok részére külön „professor valachus” volt alkalmazva. Bradács Mihály (1809–1814) és Pócsy Elek (1816–1831) püspöksége alatt a Magyar Helytartótanács rendeletére az összes tantárgyak latinul voltak előadva: később azonban a Lelkipásztorkodástan és a Pedagógia újból ruszinul. Az én teológus koromban az előadás és a vizsgázás nyelve ruszin volt, kivéve a filozófiát, a fundamentális- és speciális-dogmatikát, morálist és a patrológiát, amelyekből a tankönyv és a vizsga nyelve latin volt.

Az előbb elmondottakból több adatra vonatkozólag dr. Hadzsega Gyula: Isztorijá Uzsgorodszkoj Bogoszlovszkoj Szemináriji. (Uzsgorod, 1928. 24–31. old.) című munkájában is találunk utalást. Ő közli azt is, hogy az ungvári Líceumban a hallgatók létszáma az 1809/10. tanévben volt a legnagyobb: 120, a nagyszombati egyetemen tanuló növendékeken kívül.

Az ungvári teológiai Líceum-főiskola fennállása utolsó éveinek korából, az 1937/38–1940/41. öt tanéve alatt előadott tantárgyait tartalmazza a lecke-könyv (index) így néz ki (a zárójelben levő szám a heti óraszámot jelöli):

I. év. (1–2. félév)

1. Filozófia (10)
2. Ószláv nyelv (2)
3. Ógörög nyelv (2)
4. Latin nyelv (2)
5. Retorika (2)
6. Egyházi ének (2)

II. év. (1–2. félév)

1. Egyháztörténelem (8)
2. Bevezetés az Ószövetségi szent könyvekbe (5)
3. Ószövetségi szent könyvek magyarázata (4)
4. Filozófia. Etika (3)
5. Ószláv nyelv (2)
6. Egyházi ének (1)

III. év. (1. félév)

1. Dogmatika fundamentális (8)
2. Bevezetés az Újszövetségi szent könyvekbe (5)
3. Újszövetségi szent könyvek magyarázata (4)
4. Filozófia. Ontológia (2)
5. Egyházi ének (2)

III. év. (2. félév)

1. Dogmatika fundamentális (8)
2. Bibliai hermeneutika (5)

3. Újszövetségi szent könyvek magyarázata (4)
4. Filozófiatörténet (2)
5. Egyházi ének (2)

IV. év. (1. félév)

1. Dogmatika speciális (9)
2. Lelkipásztorkodástan (8)
3. Liturgikus-tipikon (2)
4. Pedagógia-Pszichológia (2)
5. Katechetika (1)
6. Higienia (1)
7. Ekonomia (1)

IV. év (2. félév)

1. Dogmatika speciális (9)
2. Lelkipásztorkodástan. Liturgia (8)
3. Tipikon (2)
4. Pedagógika (iskolaalapítás stb.) (2)
5. Katechetika (1)
6. Higienia (1)
7. Ekonomia (1)

V. év (1–2. félév)

1. Erkölcstan (8)
2. Egyházjog (8)
3. Tipikon (2)
4. Pedagógia története (2)
5. Katechetika (1)
6. Higienia (1)
7. Ekonómia (1)
8. Adminisztráció (1)

Juriszdikcionális vizsga

1. Erkölcstan
2. Lelkipásztorkodástan
3. Egyházjog
4. Tipikon
5. Ószláv nyelv.

Az iskola fokának megállapításánál azonban a legbiztosabb mérce annak a megállapítása, hogy az első elemi-iskola osztályától az abszoluturiumig mennyi évig nyomta a hallgató a különböző fokú iskolák padjait.

A Mária Terézia által 1776-ban alapított ungvári teológiai szeminárium-líceum szabályzata szerint az iskola növendékei közé csak a filozófiai osztályokat elvégzett ifjak vehetők fel. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy az 1777-ben Mária Terézia királynő által kiadott Ratio Educationis értelmében a gim-

náziumnak három foka volt: az első három évig tartó grammatikai fok, a második a két évi gimnáziumi kurzus és a harmadik a filozófiai tanfolyam, amely szintén két évig tartott. 1806-ban megjelent a második Ratio Educationis, amelynek értelmében a gimnáziumi oktatás ideje már nem hét, hanem nyolc évre terjed. Ezek szerint tehát az Uzsgorodi Univerzitet megalapítása előtt 169, illetve 139 évvel élő ifjú 11, illetve 12 évi előtanulmány után jelentkezhetett főiskolai felvételre. A szovjet iskolarendszer szerint ez az előtanulmány csupán csonka 10 év, mert a régi 10 hónapos tanévvel szemben a szovjet tanév csak 9 hónapos. Tíz éven át ez az egy hónap egy egész tanévet tesz ki, vagyis az arány 9:12, másszóval, minden kárpátaljai, aki 1945-ig érettségizett, annyi évet töltött az iskola padjaiban, mint az Uzsgorodi Univerzitet harmadévet végzett hallgatója.

Kárpátaljának tehát 1776–1949 között már főiskolája volt, aminek súlyát valójában akkor mérhetjük fel, ha tudjuk, hogy ezzel 43 évvel megelőztük az 1819-ben alapított leningrádi, ma újra Szentpétervári egyetemet, és a moszkvai is csak 21 évvel előzött meg bennünket 1755-ben alapított egyetemével.

És ha ezekhez még azt is tudjuk, hogy a szentpétervári egyetem megalapításában a mi ruszinjaink: Balugyánszky Mihály (1769–1847), az András papunk fia, a Munkács-vidéki születésű Kukolnyik Bazil (1765–1821) és az ungvári szeminárium volt papnövendéke, Lódy Péter (1765–1829) milyen szerepet játszottak, máris világos, hogy nekünk, kárpátaljaiaknak akkor sem volt szükségünk a Keletről jövő segítségre.

Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály (Bp. 1954) című könyvében, több neves orosz íróra hivatkozva, erre vonatkozólag a többek között ezeket írja: „A cár tanácsadói és Zavadovszkij kulturminiszter elhatározták, hogy Pétervárt nem hagyják egyetem nélkül és tervbe vették, hogy a Katalin cárnő által alapított pedagógiai szemináriumot fokozatosan továbbfejlesztik pedagógiai intézetté, majd később egyetemmé. Ennek a nagyrahitott pedagógiai intézetnek egyik első tanárául hívták meg Balugyánszky Mihályt. 1804. február 4-én érkezett Pétervárra és az első bemutatkozási formalitások után a vezető körök bevonták őt is átalakító törekvéseikbe. ... Katedráján a politikai gazdaságtant adja elő, de előadásokat tart a kereskedelem és pénzügyi jog köréből is. Tanári pályája 1804–1831-ig ugyanabban a tudományos intézetben folyt le, melynek időközben csak a jellege és elnevezése változott, ahhoz képest, hogy egyetemmé fejlesztése során fokozatosan újabb tantervekkel és tantárgyakkal bővült ki.” (161–162. o.) „1816-ban dolgozza ki Uvorovval együtt az alakuló pétervári egyetem szabályzatát. Amikor 1816-ban a pétervári pedagógiai intézet forma szerint is főiskolává alakult át, a tanárikar egyhangúan őt választja az egyesített bölcsész és jogi kar első dékánjává. (Enciklopédikus Szótár, 2. 834.). Ezt a tisztséget 1819-ig viseli, amíg csak a főiskolát cári rendeletre egyetemmé nem szervezik át. És amikor a főiskola egyetemmé alakul át, és a főiskola három dékánja közül kellett választani az első rektort – a tanári kar döntése Balugyánszky Mihályra esett. Az egyetem elnökévé a cár Balugyánszky Mihály kassai iskolatársát és végig hűséges barátját Kukolnyik Vaszilyt nevezte ki, míg Balugyánszky utóda a dékáni székben Lódy Péter lett.” (174.)

Ezeket E. M. Koszávcsecszkájá: Michael Andrejevics Balugyánszkij i pterburgszkij universzitet pervoj csetvertyi 19 vjeka. (Leningrád, 1971.) című munkájában is megerősíti.

Nagyon ide kívánczik még Dimitrij Nikolajevics Vergun (1871) a bécsi, petrográdi, moszkvai és végül a prágai egyetem szláv filológiai professzorának véleménye, amelyet egyik lapunk így közöl: Vergun professzor „... kitér az 1773-ban alapított ungvári „királyi-püszli” tanintézet szerepére, ahol kicsiszlódott az orosz nyelv, amelyre Lódy és Balugyánszky a német filozófiai-műveket fordították le, és így Orlay, Kukolnyik és Venelinnel együtt elősegítették az oroszországi tudományos terminológiájának a létrejöttét (kiemelve különösen Balugyánszkyt az ő 15 kötetes Szvod rosszijszkich Zákonov-át. (Kárpátország Visztnik, 1923 évi 35. szám, 81 old.)

ISTVÁN BENDÁSZ (DR. GÁBOR BORHALMI)*

THE FIRST COLLEGE OF HIGHER EDUCATION IN SUB-CARPATHIA

The first institution of higher education in Sub-Carpathia (now in the Ukraine) is the Royal and Episcopal Seminar and Liceum in Ungvár which was formed by Queen Maria Theresa in 1776 in order to teach and train Uniate semi-narists of the Munkács Diocese. The college was provided 40 stipendiums. Before the academic year 1940/41, the college had been named "Theological Liceum", then, up to 1949, it was called the "Ungvár Uniate Theological College". Whether the institution is proudly referred to as a Universitas, or, more modestly, as a Liceum, Seminar, or Academy, the slight difference in meaning will not change its status as a college.

I have come to the following conclusions: the Ungvár Theological Liceum resembles an institution of higher learning in that amongst the high ranking officials one can find people with functions and authorization like those imparted nowadays to rectors, deans, etc. of present day universities.

The curriculum assigned to the institution by Maria Theresa in 1779 and amended in 1792/93 also suggests a feature characteristic of institutions of higher education. Training lasts for four years. If a novice receives a "tercia classis" (failed) mark in some subject, or a "secunda classis" (satisfactory) in ethics, he is to be immediately dismissed from college.

Novices successfully completing the four academic years were supposed to pass an examination named "examen curale". In case a seminarist failed to be ordained within a year following that examination, he was to redo his examination prior to ordination.

In the meantime, several subjects unrelated to theology were taught in the seminar of Ungvár. In 1803, the teaching of Old Slavonic was introduced. In 1863, in addition to agriculture delivered to would-be vicars with the objective of enabling them to give advice, lectures in the French language, national law (jus patrium) and lectures in statistics were ordered to be read.

The language of lectures in the Liceum of Ungvár was a mixture of Ruthenian used by local population and Old Slavonic as it was spoken in Sub-Carpathia. For the Romanians, a "professor valachus" was employed.

According to the regulations in the Ungvár Theological Seminar and Liceum, only those students could enroll in the institution who had completed classes of philosophy.

In conclusion, Sub-Carpathia had an institution of higher learning in the period between 1776 and 1949.

* The author was penalized by the authorities during the communist regime for carrying out research into topics related to ecclesiastical history. These papers were written in the early '80-s under the 'dr. Gábor Borhalmi' pen-name, for fear of prosecution.

According to Dmitri Nikolaevich Vergun, professor of Slavic philology at the universities of Vienna, Petrograd, Moscow, and finally Prague, "...the role of the royal-episcopal institution of Ungvár founded in 1773 is remarkable for the evolution of the elaborate Russian language into which Lody and Baludjasky translated philological and legal writings from German, thus facilitating the formation of scientific terminology in Russia.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Budapest, 1994/3-4

BÉLTEKY ÁKOS

IKE KONFERENCIÁK ERDÉLYBEN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Erdélyben az Ifjúsági Keresztyén Egyesület, az angol eredetű, nemzetközi mozgalmától (Young Mens Christian Association = Y. M. C. A.) némi árnyalattal eltéréssel, inkább hitéleti-világnézeti, mint társadalmi célkitűzéssel indult a huszas években, egyike lévén itten az akkori keresztyén megújulási mozgalmaknak. Nem hozott létre független szervezetet, végig a református egyház keretei között maradt. A művelődési, társadalmi kérdéseket még az egyházon belül is más tevékenységek vállalták, azon kívül pedig ott volt az Erdélyi Fiatalok, később a Hitel és a Termés. A harmincas évek közepére hitelüket veszítették és kifulladásra a jobb- és baloldali társadalmpolitikai ideológiák, petyhüdten lógó vitorlákkal való stagnálásra kényszerítve a hajtóerejükre építő mozgalmak hajóit. A Harmadik Oldal, a népi mozgalom – ha használható még ez a kifejezés – már csak az IKÉ-t találta a porondon, és olyan természetes szövetségesként ajánlkozott a vallási-világnézeti mozgalom kelléktárába, mint a 16. században a szépirodalom. Mivel Erdélyben akkorra az IKE már az egész fiatalságot befolyása alatt tartotta, nem kell csodálkozni azon, hogy itt a népi gondolatrendszernek, a népi művelődési értékek optimalizálásának egyszerűen nem maradt ellenzéke. Viszont a népi mozgalmat is elvonta a gazdaság- és társadalmpolitika mezejéről a maga erkölcsi értékrendi térfelére, megtisztítván egyúttal minden materialista szeplőjétől. Az élcsapat, a kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület tagjai egyszerűen nem tudták, hogy a programjuk (*Az Ige fényével megvilágított úton kell a mindennapi célok megvalósítására törekedni*) – mely a hetenkénti bibliaórákon állandó életmelegen tartódott –, jelenthet egyebet a gyakorlatban, mint tevékeny szorványmissziót, falumunkát, külvárosmissziót, nép főiskolát, cserkészek és középiskolások, falusi és proletárfiúk nevelését a keresztyén népiség értékei szerint, és a magyar nemzeti múlt, jelen és jövő érdekében. A nyári táborozások is – Szárszóhoz hasonlóan –, előbb csak szigorúan vallási témákat tárgyaltak, később „a magyarság sorskérdései” is hasonló súlyt kaptak, végül pedig az egész egy ifjúsági népdalfesztivál külsőségeit sem mellőzte. Mind a hitbuzgalmi és nemzeti-világnézeti, mind a kegyességi és népi művelődési megnyilvánulások hű tükré volt az *Ifjú Erdély* folyóirat és könyvkiadó, mely az erdélyi művelődési élet egészében is számottevő volt.

A német megszállás miatt elmaradt negyvennégy nyarán a 16. konferencia, a szovjet-román megszállás és a háború elvesztése pedig magukat az addig

követett célokat tette vitathatóvá. Az erdélyi magyar fiatalságot katonai, levente-, vagy munkaszolgálatra vitték, még ténymegállapításra való sem maradt itthon, nemhogy tájékozódásra. Az életben maradtak, akik fogságba kerültek, negyvenöt januárjától jöveettek hazafelé. Itthon a győztesek szervezetei, a kommunista és szociáldemokrata párt, a Magyar Népi Szövetség és ifjúsági vonatkozásban a legfontosabb, a Kommunista Ifjak Szövetsége (később: Haladó Ifjúság) nemcsak minden üldözéssel szembeni védelemmel, de érvényesülési lehetőségekkel is csábították az itthoni nincstelenség nyomorába hazaérkezőket. A kolozsvári diákok – az egyetem a front átvonulása után azonnal folytatta működését – csak az egyházi intézményekben, a Református Teológián és a Báthory-Apor Szemináriumban ("Szent Jóska") találhattak otthonra, a politikai szervezetek ugyanis elhanyagolták ezt a kérdést. Nem csoda, hogy a háború sodorta, elmaradt vizsgálóival vívódó, valósággal éhező diákok szívesen jártak el az egyetlen diákársadalmi összejövetelre, a Teológia diákotthonában „csak úgy, magától” indult péntek esti főiskolai bibliaórákra. Itt maguk között voltak, a Szentírásról kivül sem vezér, sem felügyelő, sem oktató nem lévén, a maguk kérdéseit vitathatták és vitatták szabadon. Természetes hát, hogy a politikai szervezetektől viszolygó diákok mind a FIKÉ tagjainak érezték magukat, felekezeti különbségektől függetlenül (még zsidók is). Az anyaországi népi kollégiumok mintájára, a kommunista kezdeményezésű Móricz Zsigmond Kollégium is csak a FIKÉ védnöksége alatt szerveződhetett – persze, elhallgatva politikai irányzatát –, különben tagok nélkül maradt volna. (Így viszont még otthont is kapott a Teológián.)

Negyvenöt elején a Román Királyság égisze alatt berendezkedett a demokráciának mondott proletárdiktatúra, vége lett a második világháborúnak, elkozták a kolozsvári magyar egyetem minden épületét, de hazajöttek, akik hazajöhettek. Rendes nyári konferenciázásra nem volt lehetőség, ezért a FIKÉ a református teológiai ifjúsággal szövetkezve rendezett egynapos konferenciát 1945 június legelején, a kolozsvári Békás kertben.

17. KOLOZSVÁR – BÉKÁSKERT, 1945

Akkor, a pártok, szakszervezetek, mindenféle „demokratikus” szervezetek töméntelen gyűlése között, jelentéktelennek látszott ez a találkozó, mert sem az ott megjelent száz-százötven fiatal létszáma, sem az ott elhangzottak nem tették azt rendkívülivé. Évtizedek múlva derült ki, hogy a keresztyénség először itt vállalkozott a második világháború után a múlt hibáinak felmérésére és a krisztusi célok elévülhetetlenségének bizonyítására. Az előadók feleletet adtak az erdélyi fiatalság, az erdélyi magyar társadalom későbbi vezetőinek életfontosságú kérdéseire, a Szentírás alapján.

Az első előadást a háború utáni konkrét teendőkről Nagy András teológiai tanár, mindenki szeretett „András bácsija”, a FIKÉ tanár-elnöke tartotta, Jeruzsálemnek a fogság utáni újjáépítése (Nehémiás 3.) példájának alapján. Építeni kell az egyik kézben fegyverrel, másikban vakolókanállal – mondotta –, egymás mellett mindenki, az egész Izrael. Egemás mellett, semmiképpen

sem egymás előtt, vagy után. A múlt vezérei a rombolás irányítói voltak, az építés Isten tervei szerint folyik, vagy sehogy, akár városfal, akár társadalom, akár emberi lélek épül.

A megalkuvás nélküli tiszta lelkiismerettel lehet csak tiszta jövődő felé haladni – mondta Nagy Géza teológiai tanár prófétai lángolással, Dániel 3. alapján. A Világ Fejedelme, a Hatalom, az Anyag, a Realitás, a Ráció aranybálványja áll az utunkban, csak tiszteletet kér a maga számára, és már mehetsz is a dolgodra. Bolond vagy, ha nem hajolsz meg az előtt a bálvány előtt, melyet mindenki imád! De ha hit nélkül hajoltál meg, más út nem marad számodra, csak az övé. Aki Nabukodonozor hatalmának hódol, az ő igazát, erkölcsi normáit teszi magáévá, nem szolgálhatja többé Izraelnek sem Istenét, sem népét! Lehet, hogy halál vár a hitük és meggyőződésük mellett megmaradókra, de a megalkuvók sikere nagyon átmeneti, a végén saját lelkiismeretük ítéli kárhözraza őket. – Nagy Géza a hívők közvéleményét fogalmazta meg. Ezért nem lehetett Erdélyben „a magyarság érdeke így kívánja” ürügyén még kacérkodni sem, marxizmussal, vagy éppen pártszolgálattal.

A harmadik előadást a gyötrelmes zsidó-kérdésről tartotta *Tavaszy Sándor*, a vitathatatlan tekintélyű tudós bátor biztonságával és keresztyénhez illő szelíd szerénységgel, a Bírák 19–21 alapján. A gibeabeliek halálra gyalázzák egy lévita nejét. A férj felhívására egész Izrael hadbaszáll a szörnyű cselekmény megbosszulására, és nehéz harcok árán kiértják a bűnösök védelmére felsorakozó egész Benjámint. Utána rádöbbennek, hogy a testvérnemzetségek egyikét semmisítették meg, gyászba borulva elsiratják Benjámint, és intézkednek visszaállításáról. Ez sikerül is, hiszen az első király már maga is benjáminita. Itt mindenki bűnös és bűnrészes. Ha a másikkban keressük a bűnöst, meg fogjuk találni, és soha nem lesz vége a bosszúállásnak. Keresse mindenki magában a bűnöst, meg fogja találni. Bánja meg, és legalább olyan mértékű jóvátételre törekedjék, amilyen a bűne volt: Mi, nemzsidók, kell a zsidóság helyreállítását biztosítsuk, erőnkön felüli terheket is vállalva. Viszont Benjámint letett a viszontbosszúról; a zsidók se az ellenségeik vádják igazolják, hanem barátaik érveit: tekintsék testvéreiknek a magyarokat, és – amint ahogyan annakidején a hazatérő gályarabok nem akartak bosszút állani a katolikus testvéreiken – fogadják el segítségünket jövődjük, mindnyájunk jövődjéjé építésére.

Most, fél évszázaddal később szégyenkezve emlékszem vissza, milyen nemtetszéssel fogadtuk a Tavasz tanítását, mert büntelennek éreztük magunkat. Igaz voltát azonban kétségbe nem vonhattuk – inkább elfogadtuk, és ezzel az erdélyi magyarság köréből végleg kizártuk a „zsidókérdést” is, az antiszemitizmust is.

Az 1945–46-os tanévben – nagyon szerény körülmények között bár, de – ismét rendszeresen üzemelt a kolozsvári magyar egyetem (az orvosi kar nélkül). Sor kerülhetett a Főiskolás IKE „hivatalos” újjászervezésére is. Hogy kik, milyen tisztséget viseltek, azt akkor sem lehetett pontosan tudni, mert a tényleges tevékenység mindig az ifjúság spontán munkálkodása volt. Mindenesetre, elnök előbb Orbán János jogász, később Kovács Ferenc bölcsész volt. Főtitkár Virág Károly teológus, titkár Varga László jogász és Székely Károly teológus.

A kolozsvári egyetemi ifjúság életét régóta zavarta a székelyek és a szilágyi-sági rivalizálása, mert mindegyik gátolta a másik kezdeményezésének megvalósítását. Most, a megújuló FIKÉ szellemében ez a kérdés is megoldódott azzal, hogy mindkét csoport hangadói egyszerűen összeköltöztek a Teológia 18-as szobájába. Akik már lerakott matracokra sem fértek be, a szomszédos szobákban aludtak ugyan, de a napot – mármint szabad óráikat – a 18-as szobában töltötték, ahová a városbeliek és a vidékiek is rendszeresen bejártak. A kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület 1945–1948 közötti (tehát felosztatása előtti utolsó szakaszában folyó) tevékenységét vezető belső 18-as kör (betűrendben): Dobai István jogász, Gálfy Zoltán teológus, Izsáki Zoltán bölcsező, Komáromy József matematikus, Kovács Ferenc bölcsező, Nagy Pál bölcsező, Sipos János teológus és Virág Károly teológus. Ezekhez csatlakozott: Adorjáni Albert teológus, Almásy Anna bölcsező, Antal Sándor teológus, Bartha Kálmán teológus, Benkő András zeneművész, Bíró Emma bölcsező, Erdey Irén közgazdász, Fülöp András mat.fiz., Gábos Zoltán mat.fiz., Gellért Sándor bölcsező, Guttmann Mihály zeneművész, Hirsch Éva teológus, Kelemen Zoltán közgazdász, Kertész Gábor jogász, Kiss Rózsa bölcsező, Kovács Tibor vegyész, Kozma Endre teológus, László Anna bölcsező, László-Bencsik Sándor bölcsező, Marosi Pál geográfus, Mártha Judit bölcsező, Nagy Aranka teológus, Nagy Márta közgazdász, Orbán János jogász, Pálffy Gizella teológus, Simon István bölcsező, Varga László jogász, Vántsa László jogász – és egyre szélesedő körben még vagy százötven-kétszáz diák, az időközben Marosvásárhelyre átvitt orvosok nélkül a kolozsvári egyetem akkori legjobbjai. Mindenben segítettek az ifjúság fiatal szénior kedvencei: Juhász István, Nagy Géza, Sárközi Endre, Tonk Emil és Tőkés István. Nagyon fellendült a tevékenység. A péntek esti bibliaórákat három teremben lehetett csak elhelyezni, olyan sok volt a résztvevő.

18. SZUCSÁG, 1946

Nagyon komoly előkészítés után, a FIKÉ 1946. július 31. – augusztus 4. között, a Kolozsvár melletti Szucságon tartotta 18. nyári konferenciáját, mely – mint később bebizonyosodott – rendkívül nagy jelentőségű, több évtizedre kiterjedő hatású eseménye volt az erdélyi magyar művelődési életnek.

Azok a kérdések, amelyek az 1943-as szárszói konferencián fogalmazódtak meg, amelyeket a 20. század első négy évtizede tett fel, és amelyekre a második világháború olyan kétségbeejtő választ adott – Szucságon reményteljes, távlati célra mutató, konstruktív erkölcsi feleletet kaptak, a pozitív történelmi és népi értékeknek az Ige világosságába helyezésével. Az előadók is úgy hivatottak meg, hogy minden világnézet szószólót kapjon, de a hallgatóságból csak az akkorra már beszervezett párttagok hiányoztak: ott volt az egyetemnek nemcsak az ifjúsága, de minden igényes professzora is, és minden addigra hazatért erdélyi értelmiségi. (Például: az esti tábortüzeknél Gellért Sándor szavalt és a leglelkesebb népdaloktató Incze János festőművész volt, a kirándulásokat Tulogy János professzor vezette stb.) Karácsony Sándor, Németh László, Kodo-

lányi János – akiket az ifjúság hallani szeretett volna – nem tudtak eljönni, pedig részvételük talán a magyarság egészére kiterjeszthette volna a Szucsás-megtörtént népi mozgalmi „zárszámadás” hatását.

A csatolt Munkarend szerint a konferencián előadott a református teológia kiváló professzori „hatosfogata” (Gönczy Lajos, Imre Lajos, Maksay Albert, Nagy András, Nagy Géza, Tavaszy Sándor), Benedek Marcell irodalomtörténész, Buza László nemzetközi jogász, László Gyula régész, Szabédi László költő, Szász Pál közgazdász, László Dezső és Sárközy Endre lelkészek és nagyon sok értékes hozzászóló. Minden előadás a „jó előadás” legelsőrendű kellékével bírt: minden hallgató úgy érezte, helyette mondják. Legszebbnek a Maksay Albert előadása nyilvánított az énekek énekéről, nemhiába költő mondta költeményről. Legvitatottabb volt Szász Pál előadása az egymással ismét versengő gazdasági rendszerekről: a liberalizmus híve lévén, a szabad verseny elengedhetetlen voltát hangsúlyozta, óva intett a szocializmusnak mind a náci, mind a kommunista változataitól, de nem bízott a harmadik út eredményességében sem. Mi a legutóbbi oldalán nevelődtünk és ellenérzéssel hallgattuk „a vén kapitalistát”. Diákok próbálkoztak a harmadik út védelmével, persze, gyenge eredménnyel. Nagy Miklós, kiváló mezőgazda, remek okfejtéssel bizonyította, hogy – az iparban nem tudja, de – a mezőgazdaságban annak specifikus, természeti korlátai miatt – melyeket sem a tőke, sem a tulajdonjog át nem léphet –, a szabad verseny egyszerűen azonos a harmadik úttal. Páll Árpád, Móricz-kollégista diák (több társa biztatásával) a kommunizmus álláspontjának kifejtésére vállalkozott, az akkor egészen friss frazeológia merész használatával. A hallgatóságban olyan visszatetszést keltett az őszinte köztisztelőben álló előadó útszéli hangon való sértegetése, hogy még azok is szembefordultak a kommunizmussal, akik addig rokonszenvvel kezelték. (Maga Szász Pál annyira úriember volt, hogy egyszerűen észre sem vette a sértegetést.) Kováts Tibor, Újvári Ferenc és mások hozzászólása sem döntötte el a vitát – ami természetes –, úgy, hogy az folytatódott minden szünetben a konferencia végéig, más, terítékre került kérdésekkel együtt.

Benedek Marcell az erdélyi irodalomról szóló előadása – az előadás egyszerűen tökéletes volt – végén említette, hogy nemrégiben megindult az *Utunk*, a Romániai Magyar Írószövetség lapja. Hozzászólásában Dobai István kifejtette, hogy az „*Utunk* nem a mi utunk”, mert szerkesztői a kommunista hatalom szolgálatára vállalkoztak minden „keresztényen, emberi, erdélyi, magyar, és népi és minden szent érték ellen”, és különben sincs közöttük elsőrangú író. Gálfy Zoltán egy vitathatatlan tekintélyű alkotó hiányát állapítva meg, javasolta Tamási Aron hazahívását. Nagy Pál pedig már kezdeményezte is a kivitelezést, hogy most rögtön írjunk hazahívó levelet Tamási Áronnak. A közönség általános tetszésétől kísérvé, a levél a következő ebédszünetben meg is íródott és aláíratott. (Hogy foganatja miért nem volt, azt ezután kell kikutatni.)

A legvitathatatlanabb előadást Buza László, világhírű jogtudós mondta „Kelet és Nyugat határán. Erdély Európában” címmel. A cím nem szabatos, mert arra utal, mintha Kelet és Nyugat helymeghatározások volnának, holott azok csak irányt jelölnek, hiszen a Föld gömbalakú – mondta Buza. Tiszteletreméltó, hogy Erdélyt a központba – a választóvonal középvonalat is jelent – akarja

helyezni, de ellenkezik a tények objektivitásával. Másik oldalról szokás most „bűnös nemzetnek” minősíteni népünket, holott a jog csak egyéni bűnösséget ismer, kollektívet nem. A győztes hatalmakat nem a magyarság bűnös, vagy ártatlan volta, hanem egyedül államuk érdeke irányította. Lengyelország és Bolgárország osztozik a mi sorsunkban, mert a főhatalmi övezethatárok a háború következtében eltolódtak. A háborúnak részünkről való elvesztését „felszabadulásnak” titulálni nemcsak gyermekes, de káros is, mert kötelezettségeink súlyosságán nem változtat, viszont logikai érveinktől fosztjuk meg vele magunkat. Abban reménykedni, hogy a nemzetközi jog igazságot fog szolgáltatni valakinek a hatalmi kényszerrel szemben, naivitás, hiszen a jog mögött a hatalom kényszere áll. A jogot garantáló kényszerhatalom felett csak egyetlen befolyásoló tényező létezik, a jog értékmérője, az erkölcs, az embernek a helyesről akotott meggyőződése. Ez pedig a mai emberiség esetében a keresztényesség vallási tanításain alapszik (Sztálin is sajátjaként hivatkozik a Tízparancsolat „Ne ölj!” és „Ne lopj!” parancsaira.) Senki sem tagadja a Szeretet parancsát, sem pedig a Béke és Méltányosság egyetemes kívánatos voltát. Mindenki elfogadja a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavait, bár különböző értelmezéssel: Nyugat a szabadságra, Kelet az egyenlőségre helyezi a hangsúlyt. Mi, akiket nem terhel a mások feletti uralom felelőssége, hirdessük a Testvériség primátusát. Hogy kié legyen Erdély az egymást gyűlölő embercsoportok közül? – annak eldöntése nem rajtunk áll. De élhetünk azért, munkálkodhatunk azért, hogy az Isten törvénye szerinti Szeretet, Béke és Méltányosság elkötelezettjei legyen. Tehát „*Erdély legyen Isten országa!*”

Megilletődött csend fogadta a roppant jelentőségű kijelentést. Dobai István alig tudta elmondani a szokásos köszönő szavakat. Csak László Dezső hozzászólása kísérelte meg az elhangzottak méltatását a mindennapok nyelvében. Azonban a konferencia hátralévő részében, minden szünetben a konferencia központi mondanivalójává lett *Legyen Erdély Isten országa!* értelmét feszegette a hallgatóság, erre tértek ki az előadók a következő napokon, ezt vitatták a bibliaórákon. Később is, az iskolaév alatti összejövetelek beszélgetéseiben és vitáiban is e köré a mondat köré csoportosították a szucsági konferencia eredményeit. Minden konferencián, találkozáson az aktív résztvevők legalább olyan fontosak, mint az előadók. Nemcsak hozzászólásaikkal fokozták az előadások hatását, de még inkább azzal, hogy a szünetekben spontán kialakuló beszélgető csoportok ezekhez – az ifjúság előtt tekintéllyel bíró, de hozzájuk közelebb álló értelmiségiekhez – csatlakoztak. Legalább néhányukat feltétlenül említenem kell: Asztalos Sándor jogász, Borbély Samu matematikus, Csík Lajos biológus, Dezső Lóránd csillagász, Fényes Imre fizikus, Gellért Sándor költő, Gyűjtő Sándor, Imreh István, Markos András közgazdászok, Ferenczi Júlia, Fuhrmann Károly, Gy. Szabó Béla, Incze János képzőművészek, Nagy Miklós és Szóvárdy Ferenc mezőgazdászok, Jakó Zsigmond és Juhász István történészek, Grépály András, Kállay Ernő, Szabó Péter orvosok, Szabó T. Attila nyelvész, Ferencz János, Morvay Pál, Nagy Géza, Sárközy Endre, Sipos Géza tanárok, és külön kiemelendő „a legszeretetre méltóbb IKÉ-s szénior”, Tonk Emil orvos. – Ezek, és a hozzájuk hasonló, semmiféle politikai és ideológiai kényszert nem szolgáló értelmiségiek részvétele biztosította a konferencia

építő, szabad, keresztyén gondolatrendszerének kialakítását és hosszú időn át való érvényesülését.

Talán, ha a szucsági konferencia után, a FIKÉ nem fordult volna ilyen határozottan az erkölcsi megalkuvás ellen, a kommunisták és a kollaboránsaik sem kezelték volna olyan ellenségesen sem a mozgalmat, sem az abban résztvevő személyeket. A Móricz Zsigmond Kollégium tagjait eltiltották a további részvételtől, és nem engedték sajtónyilvánossághoz a mozgalmat. (Most derült ki, hogy negyvennégy ósze óta a sajtó a kommunista párté.) Hirsch Éva, a „legaktívabb fikés”, hiába gyorsírta le a szucsági konferencia egész anyagát, nem lehetett megjelentetni. Egy IFJÚ ERDÉLY próbaszámban is hiába kísérelték meg a konferenciának legalább az ismertetését, azt annyira átjavította a „jóindulatú” cenzúra, hogy rá sem lehetett ismerni: egyszerűen kihagyták mindazt, ami érdekes volt, és közöltek helyette olyasmit, ami ott el sem hangzott.

Az 1946–47-es tanév idején fokozódott a politikai nyomás nemcsak a FIKÉ-n és más egyházi tevékenységen, hanem az egész ifjúságon és az egész erdélyi magyarságon. A Haladó Ifjúság előszobájául létesített „Demokratikus” Diákszövetség – azóta is rendszeresen alkalmazott kommunista recept szerint – a maga „magyar egységébe” akarta vonni a FIKÉ-t is, és minden diáktársadalmi tevékenységet. Előbb csak versenytársként viselkedett, de a következő évben már határozott elnyomóként.

19. EGERBEGY, 1947

Még a mérsékelt korszakban, 1947 nyarán került sor a 19. konferenciára, Aranyosegerbegen. Talán a nemkeresztyének távolmaradása (személyekben és témákban egyaránt) tette, hogy ez a konferencia volt a legmeghittebb, legcsaládiasabb, legközvetlenebb konferenciája az erdélyi keresztyén ifjúságnak. A társadalom és a közélet nagyjai nem jöttek el ide, de helyettük itt voltak kedves szénioraink, a régi IKÉ-sek, és nagyon szép számmal, nem-diák fiatalok.

A súlyos cenzúra miatt nem sikerült nyomtatott műsort kiadni, és más írott dokumentumot sem lehetett felkutatni az előirányzott témákra és előadásokra vonatkozóan: Sem alulírott, sem Virág Károly, Antal Sándor, Székely Károly – a konferencia szervezői – nem emlékeznek a részletekre. Tavasz Sándor jelenléte és előadása biztos, a Sárközy Endre, Sipos Endre, Szövérdy Ferenc kiváló mezőgazdász és Tonk Emil szereplése úgyszintén.

A konferencia második napján volt Romániában az infláció megállítását célzó pénzbeváltás: nemcsak az ellátásra hazulról hozott pénze lett semmivé az összegyűlteknél, de a hazautazáshoz szükséges vasúti jegy ára is. A remek hangulatú konferenciát félbe kellett szakítani, az ifjúságot hazaküldeni. Isten azonban a kárt is haszonra tudja fordítani: Az ifjúság nagy csapatokban, gyalog vonult haza Erdély minden részébe, felejtethetetlen élményeket nyújtó „FIKE-ANABASIS”-szá változtatva az egerbegy nyári konferenciát.

Az 1947–48-as iskolai év felénél hivatalosan is proletárdiktatúra lett Romániában. A kommunista sajtó három év alatt úgy előkészítette, hogy senki sem félt már tőle. Még az iskolák államosítása is a közóhajra támaszkodott, fenntartásuk – az állam galád politikája következtében – elviselhetetlen anyagi terheket rótt az egyházakra. A bankok, bányák, gyárak államosítása sem tűnt sérelmesnek. A nyílt osztályharc, a kuláklista, a származás alapján való új diszkrimináció azonban már a kommunisták ellen fordította a közvéleményt, bármilyen ravaszsággal is próbálták azokat a társadalomra tukmálni. (Ne feledjük: az erdélyi magyarságnak 85 %-a nem volt proletár!)

Nyilvánvaló, hogy a kommunista rendszer származás szerinti diszkriminációja, mind határozottabb magyarellenessége, és egyre érezhetőbb ateista agresszivitása, a Főiskolás Ifjúsági Keresztény Egyesület minden összejövetelén beszédtema volt. Az ellenséges hatalommal szembeni helyes viselkedés kérdése nem volt vitás: Nem ellenállni, de nem szolgálni! Akik ezt egyéni karrierjük, vagy a „magyarság érdekei” szempontjából károsnak ítélték, kiálltak sorainkból, és a magyarellenes rendszer szolgálatába állottak. (Sokan tényleg tettek is szolgálatot népüknek és egyházuknak.)

Az eddigi konferenciák legfőbb szervezője, Virág Károly időközben végzett, és egyházkerületi utazótitkárként tevékenykedett. Az ő elszánt, konok igyekezete nélkül szó sem lehetett volna a Zsibón, 1948. augusztus 11–15. között megtartott 20. konferenciáról. Ehhez, az akkori körülmények között nemcsak ügyesség és bátorság, de még diplomácia is kellett. Megszerezni az engedélyeket (az ellenséges hatóságoktól), összeállítani a műsort, az előadók névsorát, sőt, még meghívót is nyomtatni – nem volt könnyű. Igaz, hogy csak szigorúan vallásos témákat lehetett tárgyalni, hogy az előadók csak lelkészek lehettek, hogy nem volt szabad „konferenciának” nevezni, és hogy megjelent ott már az addig ismeretlen – később annál szomorúbban megismert – „imputernicsit”, a vallásügyi szekus. Az előadók: Imre Lajos, Juhász István, Kozma Tibor, Maksay Albert, Molnár Dezső, Nagy András, Nagy Géza, Tavasz Sándor és Vásárhelyi János – egyházunk kiválóságai voltak ugyan, de – nem voltak képesek elosztatni a külső társadalmi borút. Juhász István és az „öreg” Nagy Géza helyzetelemző fejtegetései maradtak emlékeztetésekként. Szünetekben a készülő új egyházi törvénykönyvet és a kommunista kormány riasztó intézkedéseit vitatta a közönség. A régi tábortüzek helyett most esti áhítat zárta a napot. Ezt mindenki helyénvalónak is érezte. Úgy adta Isten, hogy az utolsó áhítatot tartó Kozma Endre vigasztaló és biztató szavakat tudott mondani Erdély magyar református fiatalságának, Zsibón, 1948 augusztusában, az utolsó FIKÉ konferencián.

* * *

Magában szemlélve az erdélyi IKE tevékenységét, nem becsülhetjük túl annak jelentőségét, még annak a figyelembevételével sem, hogy – semmiféle

más művelődési fórum Erdélyben nem lévén – az IKE találkozók elhangzottak az egész erdélyi magyar értelmiség állásfoglalásai voltak. Az anyaországi fejlődéssel vetve azonban egybe – ahol máig nem történt meg sem a modern vallási mozgalmak, sem a népi gondolatrendszer, de még a divatjamúlt politikai rendszerek zárszámadása sem, ahol az erkölcsi Igaz és Szép vonalán elért nagyszerű eredmények értékét lerontotta az erkölcsi Jónak, a helyes viselkedés normáinak elhanyagolása, s amelynek korrigálásához aztán ötvenhatban az egész nemzet áldozatos melléállása kellett, – szembetűnnek az erdélyi fejlődés igazi értékei. Igaz, Erdélyben jelentéktelen volt a hatalom kísértése, de annál nagyobb volt annak kényszere. Hogy az erdélyi magyarság helyt tudott állani, abban döntő szerepe volt kérdéseinek az ige fényével való megvilágításnak, amely elutasítja még a Szentírásnak is a szeretettel nem egyező magyarázatait, a szocializmus osztálygyűlöletét és munkakényszerét testvériséggé alakítja, a kultúra fundamentumának pedig a nép által elfogadott, klasszikussá és egyetemessé csiszolt hagyományok értékeit tekinti.

* * *

Mivel az emlékezet hiányos, és még rövidebb idő múlva is sokat ferdít, mások meghallgatását is javasolja és kéri a visszaemlékező.

ÁKOS BÉLTEKY

IKE CONFERENCES IN TRANSYLVANIA
ABSTRACT

The Youth Christian Association (abbreviated in Hungarian as "IKE") was formed in Transylvania in the twenties, slightly differing from the international movement originating from England (Y.M.C.A.) in the former being an organization oriented rather toward religious life and view of the world than one with a social objective, as one of the Christian revival movements of that time. Since, by the mid-thirties, ideologies of both the right and the left social political wings got run down, the IKE operating within the Reformed Church considered the national movement its natural ally and, accordingly, it included in its ideological repertoire elements of the popular way of thinking. Amidst the historical circumstances of the Second World War, special emphasis was placed on the future of the Hungarian nation in the program (classes of religion, missions, camping tours) of the leading team of IKE, the Student Youth Christian Association (abbreviated as FIKE) of Kolozsvár. The manifestation of religious zeal, national, ideological and godly culture is expressed through the Ifjú Erdély (Young Transylvania) publisher of magazines and books. After the conference in June, 1944 was cancelled, another conference was organized for June, 1945 jointly by FIKE and the reformed theological youth. Only several decades later did it turn out that it had been at the 17th Conference organized in Békáskert (Kolozsvár) that Christianity for the first time after the Second World War attempted to assess the shortcomings of the past and to restate the undying Christian objectives. The lecturers tried to give an answer relying on the Holy Writ to the vital questions asked by the youth of Transylvania and the would-be leaders of the Hungarian population in Transylvania. FIKE, officially reorganized in 1946, held its 18th Summer Conference in Szucság, which appeared to have had a major impact on the Hungarian culture in Transylvania for several decades. The questions addressed at the conference in Szárszó, back in 1943, concerning the first four decades of the 20th century and answered by the

catastrophy of the Second World War, here received an optimistic reflection with a perspective for the future and a constructive moral.

If, perhaps, FIKE had not turned against moral opportunism in such a determined way following the conference at Szucság, the communists and their collaborators would not have treated the movement and its participants in that hostile manner. Political oppression directed towards the Hungarians increased in 1946-1947. As far as FIKE was concerned, this meant that the Democratic Students Organization, which had been a competitor and then turned into a determined oppressor, wanted to incorporate FIKE. Still in the moderate period, but already in the age of censure, the 19th Conference was organized in Egerbegy in the summer of 1947, which the participants would recall as the most intimate of all conferences. With the official onset of proletarian dictatorship, the 20th and at the same time the last conference was held in Zsibó in the August of 1948, at which lecturing priests were allowed to discuss strictly religious topics, assisted by the officer of Securitate on religious matters. Taken in itself, the role of IKE in Transylvania should not be over-estimated. Compared to the development in the mother country, however, the true value of the Transylvanian movement can be assessed.

MEGHÍVÓ

A
FŐISKOLÁS IFJÚSÁGI KERESZTYÉN
EGYESÜLET XVIII. NYÁRI
KONFERENCIÁJÁRA

F. I. K. E. ELNÖKSÉGE KOLOZSVAR
MALINOVSKI-TÉR 13.

IMPRIMAT

9

Wassner R. B. U.

Mag. László Árpád

Dócs - V. P.

Művelődési H. 3.

SZUCSÁG

1946. JÚLIUS 31-TŐL AUGUSZTUS 4-IG

A Szénior Osztály Konferenciája.

A Szénior Osztály a jelen meghívóban közölt helyen, Szucságon, a főiskolás konferenciát megelőző napon és annak első napján, azaz július 30–31. napjain konferenciát tart, amelyre a Sz. O. tagjait szeretettel meghívjuk.

A konferencia munkaterve a következő:

Július 30. Kedd:

D. e. 9–11-ig: Bibliaóra. Luk. 19: 41–44. (Tótkés Tibor.) 11–12-ig: A Szénior Osztály múltja és jelen helyzete.

D. u. 5–7-ig: A magyar jellem megújulása. (Dr. Tavasz Sándor.)

Július 31. Szerda:

D. e. 9–11-ig: Bibliaóra. Luk. 10: 38–42. (Ady L.) 11–12-ig: A Szénior Osztály legsürgősebb teendői. (Horváth György.)

D. u. 5–7-ig: A Szénior Osztály legsürgősebb teendői. (Folytatás. Horváth György.)

A program főbb része: Táborlüz, esti áhítat, imaóra a főiskolás konferenciával együtt, vagy annak a programjában megállapított időben. Jelentkezéseket a F. I. K. E. címére küldjük.

TUDNIVALÓK.

1. A konferencia helye: Szucság (Kolozs m.) Diakonissza Otthon. (Kolozsvár—Nagyvárad vonalon, állomás, posta helyben.)

2. A konferencia ideje: 1945 július 31-én reggel kezdődik. Érkezésre alkalmas vonatok: Kolozsvárról indul: személy 4⁰⁰, 16⁵⁵, 22⁰⁰, Várad felől Szucságra érkeznek: 5⁴⁰, 6³⁵, 18²⁰.

3. Részvétel: Hívjuk az egyetem, főiskolák, akadémiák, hallgatóit és hallgatóit, a leány- és fiúképzőiskolák tanítónő- és tanítóképzők VII—VIII-ikos tanulóit, valamint az érdeklődő szentiorainkat. -

4. A konferencia költségel: Jelenkezési díj 2500 lej. Ellátási díj napjára 2500 lej. Valamint személyenként az egész konferenciára 2 kgr. liszt és 3 dl. olaj (napi áron pénzben is kifizethető.)

5. Ellátás: A konferencia résztvevői a szucsági Diakonissza Otthonban lesznek elszállásolva. Ugyanott étkeznek is. Közös étkezés júl. 31-én reggeltől aug. 4 estig lesz.

6. Segélyben csak nagyon indokolt esetben részesítünk valakit, tekintettel arra, hogy a FIKÉ-nek a konferenciára semmi anyagi alapja nincs. A segélykérést azonnal jelentsük a központnak legkésőbb július 24-ig.

7. Hozzunk magunkkal: lepedőt, pokrócot, párnahajat, kést, villát, kanalat, tányért, *bibliát*, énekeskönyvet, *igazolványt*. Fényképezőgépjünket, hangszereinket ne hagyjuk otthon.

8. Kirándulást tervezünk vasárnap d. u. Szucság környékére. *Fürödni minden nap lehet 1—5-ig.*
Hozzunk magunkkal fürdőruhát.

9. A jelentkezés utolsó napja július 24. Jelenkezéseket a következő címre küldjük: FIKÉ. Előnökség, Cluj. Ref. Teologia. Malinovszky-tér 13.

10. A munkatervben változások állanak elő abban az esetben, ha Karácsony Sándor és Lükő Gábor megérkezik. Ebben az esetben meg is nyúlhat a konferencia.

Tábornúzeinkre meghívottak: Asztalos István, Gellért Sándor és mások.

Azonnal jelentkezünk, hogy ne legyenek zavarok.

Találkozunk Szucságon!

MUNKAREND:

	Július 31, szerda	Augusztus 1, csütörtök	Augusztus 2, péntek	Augusztus 3, szombat	Augusztus 4, vasárnap
6 30	É B R E S Z T Ó				
7 30	R E G G E L I				
8	Bibliára	<i>Meddig sántikáltak kékfelé?</i> I. Kir. 18: 17—21.	<i>Ézus: Én vagyok a juhoknak ajtaja.</i> án. ev. 10: 1—11.	<i>Az aratni vgló sok, a munkás kevés.</i> Máté 9: 35—33	ISTENTISZTELET. Igét hirdet: Dr. Gönczy Lajos theol. prof.
9 30	Előadás megbeszélés <i>Hív az Isten.</i> (Megnyitó áhítat.) Dr. Nagy András. theol. prof.	<i>Keresztényen. hűség.</i> (Énekek éneke.) Maksay Albert theol. prof.	<i>Nagyobb van Itt Salamonnál.</i> Prédikátor könyve) László Dezso theol. magántanár	<i>Keresztényen életgyakorlat.</i> (Pld.-besz. Könyve) Dr. Imre Lajos theol. prof.	
11 30	Előadás <i>A huszonöt éves FIKÉ.</i> Dr. Imre Lajos theol. prof.	<i>Az erdélyi irodalom az utolsó 25 évben.</i> Dr. Benedek Marcell e. prof. (bizonytalan)	<i>Erdélyi ipar és mezőgazdaság.</i> Dr. Szász Pál EMGE elnök.	<i>Az erdélyi tudományosság lehetőségei.</i> Dr. László Gyula e. prof.	
1 00	E B É D				
5 00	Előadás megbeszélés <i>Áhítat</i> Dr. Tavaszy Sándor theol. prof.	<i>Kelet és Nyugat határán.</i> Dr. Buza László e. prof.	<i>A szellem szabadsága.</i> Szabédi László író	<i>Egyházunk helyzete s jövőbeli szerepe népünk szolgálatában.</i> Dr. Nagy Géza theol. prof.	KIRÁNDULÁS.
6 30	Áhítat Sárközy Endre lelkész.	Áhítatot tartja: Farkas Jenő vallásstanár.	Áhítatot tartja: Meester István vallásstanár.	Áhítatot tartja: Sántha Pál vallásstanár.	
V A C S O R A 7 órákor. Minden este 8:30-kor T Á B O R T Ű Z. Vasárnap este 8:30-kor Z Á R Ó Á H I T A T.					

MEGHIVÓ

AZERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
NYÁRI LELKIGYAKORLATÁRA

XX.

ZSIBÓ

1948 AUGUSZTUS HÓ 11-TŐL 15-IG

TEOLOGIA REFORMATATA

Ciuj, Malinovszky 13

IMPRIMAT

TUDNIVALÓK

1. A lelkigyakorlat helye: Zsibó-Jibou. (Szilágy vm.) Ref. templom. Vasútállomása van, a szamosmenti vasút egyik csomópontja.

2. A lelkigyakorlat ideje: 1948 augusztus 11-én, szerdán délután kezdődik.

3. Részvétel: Hívjuk az Egyetem, főiskolák, akadémiák hallgatóit és hallgatóit; a leány és fiuközépiskolák, a tanítónők és tanítóképzők VII—VIII-os tanulóit, valamint az érdeklődő szeniorokat. Kérjük a fiúkat, akik nevükre szóló meghívót kaptak, hogy a hívást adják tovább olyanoknak, akik érdeklődnek és szívesen eljönnek a lelkigyakorlatra.

4. Költségek: Jelentkezési díj 80 lej. Ellátási díj napjára 60 lej, valamint a lelkigyakorlat egész idejére 25 kgr. liszt és 2 és fél dl. olaj, vagy zsír.

5. Ellátás: A konferencia résztvevői az iskolákban (fiúk), valamint a gyülekezet családjainál (lányok) kapnak szállást. Közös étkezés kezdődik augusztus hó 11-én este és tart 15-éig. vasárnap estig.

6. Hozzunk magunkkal: Lepedőt, pokrócot, párnahajat, kését, villát, kanalat, tányért, bibliát, énekeskönyvet, Mi dalainkat, igazolványt.

7. Fürödni mindennap lehet ebédől délután 5-ig a közelben folyó Szamoson. Hozzunk magunkkal fürdőruhát. A konferencia után közös kirándulás, valószínű a Cikói szoroshoz.

8. Jelentkezés utolsó napja augusztus 5. A jelentkezéseket a következő címre küldjük: Virág Károly Ciuj, Malinovszky-tér 13.

Jelentkezz minél hamarabb!

MUNKAREND:

		Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap	
7 - 1/29		FELKELÉS. REGGELI					
1/29-10-ig	Bibliára		„Teremté Isten az embert” I. Mózes 1: 26-31.	„Mit cselekedtél?” I. Mózes 3. 1-13.	„Nem a láthatókra nézünk.” II. Kor. 4: 1-18.	Istentisztelet. Igét hirdet: Vásárhelyi János püspök	
1/31-12-ig	Előadás megbeszéléssel		„És látá Isten, hogy jó.” I. Mózes 1: 31. Kozma Tibor.	„A kárhozat minden emberre elhatott.” Molnár Dezső	„Uj teremtés.” II. Kor 5: 17. Maksay Albert.		
12-1		ÉNEKTANULÁS, JÁTÉK.					
1-5		4-5-ig Megnyitó áhítat. Dr. Nagy András	EBÉD, SZABADFOGLALKOZÁS, FÜRDÉS				4-5. Beszámoló. Vezeti: Imre Lajos Záróistentisztelet. Prédikál: Dr. Nagy András
5-1/27-ig	Előadás megbeszéléssel	„Emlékezzetek meg a ti előjártóitokról.” Dr. Juhász István	„Helyesen hasogatni az igazság beszédét” Dr. Tavaszy Sándor	„Őt tette az anyaszentegyház fejévé” Dr. Nagy Géza	„Ti a Krisztus teste vagytok” Dr. Imre Lajos		
		1/27-7-ig: I M A Ó R A			7-8-ig: V A C S O R A		
1/29-01	Áhítat Tartja:	Sántha Pál	Gállly Zoltán	Sárkőzy Endre	Kozma Endre		

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Budapest, 1994/3-4

DÓKA KLÁRA

A VÁCI EGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁR TÉRKÉPGYŰJTEMÉNYE

Az érseki, püspöki székhelyeken és a szerzetesrendek kezelésében működő katolikus nagykönyvtárakban csaknem másfél millió kötetet tartanak nyilván, amit gazdag különgyűjtemények egészítenek ki. A mai könyvtárak közül néhánynak alapjai a középkorig nyúlnak vissza (pl. Esztergomban, Pannonhalmán), mai arculatuk azonban viszonylag későn, a török kiűzése után alakult ki. A győri püspöki könyvtárat 1688-ban, a pécsit 1746-ban, a veszprémit 1770-ben, az egrit 1781-ben, a kalocsait 1784-ben, a vácit viszont csak 1871-ben szervezték újjá.

A püspöki könyvtárak gyarapodásával kapcsolatban fontos volt az 1611-es nagyszombati tartományi zsinat határozata, mely szerint a püspökök és kánokok kötelesek voltak könyveiket az egyháza számára hagyni. A trentói zsinat 1563-ban intézkedett a papnevelő intézetek felállításáról. Az itt folyó oktatómunka természetesen szükségessé tette a szemináriumi könyvtárak megszervezését is, melyek közül az első felállítása – Nagyszombatban – Oláh Miklós nevéhez fűződik. A többi iskolai gyűjteményt csak a 19. században hozták létre (pl. Székesfehérvárott 1802-ben, Egerben 1852-ben). Azokon a püspöki székhelyeken, ahol ma nem működik szeminárium, e gyűjtemények is az egyházmegyei könyvtárak részei lettek. Az egyházmegyei könyvvállományt gyarapítják ezen kívül a pap nélkül maradt plébániákról, a hagyatékokból származó kötetek is.¹

A váci püspökség és szeminárium könyvgyűjteménye a 18. században folyamatosan gyarapodott. Különösen nagy gyűjtő volt Migazzi Kristóf, aki koadjutorként, majd püspökként 1756-tól 1786-ig állt az egyházmegye élén.² Mint ismeretes, időközben elnyerte a bécsi érseki széket, és e kettős tisztségét rosszalló II. József a váci püspökségről lemondatta. Ekkor mintegy 20 000 Ft-ért eladta könyvtárát Batthyány Ignác erdélyi püspöknek. 1930-ban a váci püspöki könyvtárban 51 872 kötetet, 1965-ben – a volt szemináriumi könyvtárral együtt – 81 200 kötetet tartottak nyilván. A jelenlegi állomány kb. 85 000 darab.³

1 Kovách Zoltán: A magyarországi katolikus egyház könyvtárának jelentősége a tudományos kutatás szempontjából. In: Régi könyvek és kéziratok. Bp. 1974, Országos Széchenyi Könyvtár. 227–231.

2 Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. 1. rész: Az intézmények története. Vác, 1915, Dercsényi Dezső vállalata. 47.

3 Csapody Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. 1987, Gondolat. 373.

A könyvtári gyűjteményekben a hagyományos anyag mellett kéziratokat, térképeket és metszeteket is őriznek. A kéziratokról 1979 óta készülnek egységes szempontok szerint katalógusok, a térképgyűjtemények viszont – néhány kivételtől eltekintve –, nem váltak ismertté.⁴ A térképek hovatartozását illetően sok a bizonytalanság a könyvtárak és a levéltárak között, és a gyűjtőkör vonatkozásában nem is alakult ki egységes gyakorlat. Mindig a levéltárakhoz tartoznak a birtokra vonatkozó, kéziratos térképek, a különböző egyedi rajzok, valamint azon litografált vagy nyomtatott kataszteri lapok, melyeket birtokrészek, erdőterületek rögzítésére alaptérképként használtak. Az egyes nyomtatott térképek, melyek hagyatékokból, vagy külön ajándékozás nyomán kerültek a gyűjteményekbe, besorolhatók a könyvtárakba és levéltárakba is, de az atlaszok, megye- és várostérképek, hegyrajzi, közigazgatási, statisztikai térképek általános jellegüknél fogva a könyvtári együttesek tartozékai.

Mint a közölt mellékletekből látszik, a Váci Egyházmegye Könyvtárában 321 egyedi térképet, 62 atlaszt, 16 tekercset tartanak számon. Az őrzési mód és tematika szerint rendezett gyűjtemény első pillantásra torzónak tűnik, de ha tüzetesebben megvizsgáljuk, látható, hogy igen értékes együttessel állunk szemben. A térképeknek csak 1/3-a hazai kiadású, a többi külföldi. Utóbbiak közt is vannak azonban nagy számban magyar vonatkozásúak, az egyházmegyét, vagy egész Magyarországot ábrázolók.

A Magyarországra vonatkozó nyomtatott dokumentumok közül a legrégebbek a megyék térképei. Már a 18. század első felében elkészült az ország valamennyi megyéjének rajza, Mikoviny Sámuel királyi „matematikus” munkájaként. Mikoviny, korát technikai színvonal szempontjából meghaladó térképei nem öncélú rajzok voltak, hanem mellékletként szolgáltak Bél Mátyás országleírásához.⁵ Mikovinynek sok követője volt, akik alkalmanként a kamara vagy egy-egy birtokos szolgálatában álltak, majd az 1770-es évektől a királynő rendeletére a vármegyék is alkalmaztak mérnököket. A Váci Egyházmegye területén Balla Antal Pest megyében, Vertics József Csongrád megyében, Virágh Ferenc Nógrádban, Bedekovics Lőrinc a Jászságban játszott fontos szerepet. A legjelentősebb köztük Balla Antal volt, akinek szép kiállítású megyetérképe 1793-ban Bécsben jelent meg nyomtatásban.⁶

A váci gyűjteményben is megtaláljuk Görög Demeter 1802-től megjelent Magyar Atlaszát, melyet 1811-ben Márton József fejezett be.⁷ Az atlasz szerkesztése úgy történt, hogy a rendelkezésre álló, addig legkiválóbb megyetérképeket lekicsinyítették.⁸ Görög Demeter munkájának eredményeit felhasználva készítette el 1806-ban a nádor segédtitkja, Lipszky János részletes, a kutatás-

4 Ilyen kivétel a Debreceni Kollégium könyvtárának kiadványa: A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának katalógusa. Földrajz – geográfia. Debrecen, 1986. /Régi Tiszántúli Könyvtárak 3./

5 Egy részük megjelent nyomtatásban, hasonlóképpen újabban a Bél Mátyás-féle kézirat is.

6 Váci Egyházmegyei Könyvtár (VEKt.) No. 453. Fodor Ferenc: Balla Antal élete és műszaki munkássága. Bp. 1953, Budapesti Műszaki Egyetem. /Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok/.

7 VEKt. No. 373–374.

8 Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál: Magyarország régi térképeken. Bp. 1989, Gondolat. 25.

nál ma is jól használható országtérképét, mely további kiadványok alapja lett. E munka azért volt fontos, mert a helymeghatározást következetesen, minden település vonatkozásában végigvitte, így azok távolsága megállapítható volt. E lényeges szempont miatt az egyházigazgatási térképek készítői is támaszkodtak Lipszky mappájára. A váci gyűjteményben összesen 21 ilyen térképet őriznek.

Az egyházmegye térképe, mely Vácott nem található, a 18. század végén Bécsben jelent meg, Franz Weisz metszette. Ebből az időszakból csak egy hasonló munka ismeretes, a Pécsi Egyházmegye sematikus rajza, mely szintén ritka a hazai gyűjteményekben. Az első korszerű egyházigazgatási térképet Pávai Sámuel, az alig ismert uradalmi mérnök rajzolta a Kalocsai Főegyházmegyéről, majd az említett vármegyei rajzok, illetve Lipszky munkája nyomán sorra jelentek meg az egyházmegyék ábrázolásai.⁹

A Váci Egyházmegye 1812-ben kiadott térképe – Schuhajda Mátyás püspök-uradalmi mérnök munkája –, Balla Antal említett megyetérképét tekintette kiindulásnak. E mappa 1848-ban újra megjelent.¹⁰ A gazdagon díszített rajzon látható a székesegyház homlokzati rajza, valamint Vác távlati képe, a háttérben a Naszály hegyel.

Hasonló városképpel díszítette egyházigazgatási térképét Pongrácz János (Székesfehérvári Egyházmegye) is, aki magyar származású, osztrák hadmérnökként a második katonai felmérés alkalmával, 1806-tól tevékenykedett Magyarországon.¹¹ A kortársak a legjobb reformkori egyházigazgatási térképnek a Veszprémi Egyházmegye 1841-ben megjelent rajzát tartották,¹² melyet Vizer János, kiváló geometra és műszaki szakíró készített. E sorban meg kell még említeni az Egri Főegyházmegye térképét is, mely hasonló módszerekkel készült, de csak 1856-ban adták ki.¹³ A 19. század második feléből a Váci Egyházmegyéről nem ismerünk térképkiadványt. A területet 1914-ben a csanádi egyházmegyes Karbuczky Károly, 1927-ben Oltványi József vecséstelepi plébános rajzolta le.¹⁴

1891-ben Ortway Tivadar és Hrubant László történeti sorozatot készített Magyarország középkori egyházmegyéiről, melyet a korabeli állapot térképe egészít ki. A váci gyűjteményben e kiegészítés található.¹⁵

A Váci Egyházmegyei Könyvtárban őrzött, 19. század közepéig megjelent magyar vonatkozású térképkiadványok a bécsi, budai, pesti nyomdáknak készültek. 1791-ben jelent meg Korabinszky János statisztikai munkája, melyet budai nyomda állított elő,¹⁶ Bécsben készült az említett Görög-féle atlaszon kívül Aszalay József hét szelvényből álló, *Mappa generalis topographico-ecclesiastica-statistica Regni Hungariae ...* című atlasza, mely köz- és egyházigazga-

9 Fodor Ferenc: Magyar térképírás. Bp. 1952. (A Térképészeti Közlöny különfüzete, 15.) 125.

10 VEKt. No. 1. (I. sz. mell.)

11 Uo. No. 3. (II. sz. mell.)

12 Uo. No. 6. (III. sz. mell.)

13 Uo. No. 7. (IV. sz. mell.)

14 Uo. No. 451–452.

15 Uo. No. 352. (V. sz. mell.)

16 Uo. No. 368.

tási térkép is volt egyszerre.¹⁷ Pesten nyomtatták Blaschnek Sámuel Schedius Lajos kiadásában megjelent (1833) atlaszát, mely Magyarország, Horvátország, Erdély úthálózatát ábrázolja.¹⁸ A múlt század közepéig a nyomtatott térképek készítésében fontos szerepet kaptak a térképmetszők.¹⁹ Az első magyar térképmetsző, Binder János Fülöp 1735-ben Pozsonyban született, és 1760-ban telepedett le Budán. 1765-ben Veszprémben született Berkeny János, aki nemes ifjúként Bécsbe költözött, hogy ott mesterségét gyakorolja. Hazatérve igen sok térképet metszett, ő készítette a Görög-féle atlaszhoz a Liptó, Csanád, Csongrád, Győr, Pest, Baranya stb. megyei lapokat. E gyűjtemény munkálataiban két oszt-rák térképmetsző: Bernát Biller és Hieronymus Benedicty, valamint a mesterségét művészi szinten űző Karacs Ferenc is részt vett.

Karacs Ferenc a legfontosabbnak tekintett magyar metsző²⁰ 1770-ben Püspökladányban született, 1787-ben került a debreceni kollégiumba. Először lelkésznek készült, de itt nagy kedve támadt a térképek készítéséhez. 1793-ban Pestre költözött, hogy a mérnöki ismereteket elsajátítsa, majd bécsi mesterektől, Czottnertől és Junkertől²¹ tanulta a rézmetszést. 1838-ban bekövetkezett haláláig 88 munkája vált ismertté. Legnagyobb vállalkozása az *Európa Magyar Atlasza* című sorozat volt, melyből több lap megtalálható a Váci Egyházmegyei Könyvtárban.²² Az eredetileg 24 táblára tervezett sorozatból 21 jelent meg az 1834–38 közti időszakban.

Témánk szempontjából igen fontosak az általa metszett egyházigazgatási térképek. Ő metszette a Kalocsai (1801), a Szombathelyi (1807), valamint a váci gyűjteményben is megtalálható Váci (1812), Székesfehérvári (1819), Esztergomi (1822), Boszniai (1826) egyházmegyék egyházigazgatásban nélkülözhetetlen és a kutatásnál ma is használható lapjait.²³

A 19. század közepéig a gyűjteményünkben is megtalálható térképek magyar kiadói inkább mecénások, mint vállalkozók voltak (pl. Kulcsár István, Karacs műveinek kiadója, vagy Schedius Lajos, Széchenyi Ferenc). Karacs Ferenc, mint térképmetsző maga is foglalkozott kiadói tevékenységgel.

A múlt század második felétől a hazai nyomdatechnika fejlődése egyre több térkép kiadását tette lehetővé. A metszők szerepe feleslegessé vált, a szerzők feladata elsősorban a szerkesztés, tervezés lett. A költségeket a terjesztéssel is foglalkozó kiadók vállalták, és foglalkoztak térképek kiadásával a nyomdák is.

A 19. század második felétől a váci gyűjteményben főként megye- és ország-térképeket, valamint az iskolai oktatásban is használatos atlaszokat találunk. A szerzők között elsőként Hátsek Ignácot említhetjük, aki nem volt magyarországi születésű, hanem az 1850-es években meginduló kataszteri munkálatok idején költözött át. Az ő idejében már elfogadott tény volt, hogy a térképeken nemcsak a hegy-, vízrajz, topográfia ábrázolható, hanem azokra felvihetők

17 Uo. No. 351. (1849-es kiadás)

18 Uo. No. 376.

19 Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951, Kőzokt. K.

20 Ecsedi István: Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei (1770–1838). Debrecen, 1912.

21 Az ő munkájuk Korabinszky említett atlasza.

22 VEKt. No. 187–190.

23 Uo. No. 1–12.

statisztikai adatok (népesség száma, nyelve, összetétele, mezőgazdaság, ipar, bányászat mutatói stb.)²⁴

A hazai topográfiai gyakorlatban először a pedagógusként is tevékenykedő Gönczy Pál tulajdonított jelentőséget az iskolákban is használható atlaszok kiadásának. 1867-től Berghaus Hermannal közösen Justus Perthes műveit bocsátotta a hazai iskolák rendelkezésére magyar fordításban.²⁵ 1883-tól munkatársa lett Kogutowicz Manó, akivel együtt megyetérképek kiadását kezdték el. 1890-ben Kogutowicz vezetésével megalakult a Magyar Földrajzi Intézet, mely nyomdát is fenntartott, és így a térképkészítés valamennyi fázisát egyesítette.²⁶ 1900-ban az intézet részvénytársasággá alakult, majd 1908-ban Kogutowicz Károly vette át az irányítást. Kogutowicz Manó és Károly fő tevékenységük mellett szintén gondot fordítottak az iskola atlaszok készítésére, melyeket a különböző szintű intézményekben használtak. Ezekből van egy gyűjtemény a Váci Egyházmegyei Könyvtárban.²⁷

A Földrajzi Intézet RT.saját és külső munkatársként nagyszámú mérnököt foglalkoztatott, és a hazai topográfia legjobb erőit tömörítette. Például Czakó István, Tallián Ferenc, Glaser Lajos stb. voltak az alapítókon kívül munkatársai.

A térképkiadással is foglalkozó nyomdák közül elsőként a Klösz György és Fia Térképészeti Műintézetet említhetjük, mely 1867-ben fényképészeti műteremként kezdte meg működését. 1921-ben állították be az első offset gépet, majd 1933-ban rátértek a színes nyomtatásra is. A Klösz nyomda elsősorban a kéziratos térképek kis példányszámban való sokszorosítására rendezkedett be, így a váci püspökség számára például az egyházmegyei helységek térképeit készítette. Alaptérképként sokszorosított országtérképeket is, melyeket egyházigazgatási célokra használtak.²⁸

A másik kiadó és nyomda tulajdonosa Posner Károly volt. Ez az intézmény 1854-ben egyszerű nyomdaként alakult meg, majd 1884-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával vált litográfiai intézetté. Szerteágazó tevékenységet fejtett ki, itt készültek – többek között – a Gönczy-Kogutowicz-féle említett megyetérképek, a váci gyűjteményben lévő dokumentumok közül Hátsek Ignác térképei és statisztikai kiadványok.²⁹

A trianoni békekötés után a belső közigazgatási határvonalak is módosultak, így új megyetérképek kiadása vált szükségessé. 1920-tól Czakó István, a Földrajzi Intézet említett munkatársa kezdte bedolgozni a Kogutowicz-féle lapokba az új adatokat. 1929-ig valamennyi megyével elkészült. Ebben az intézetben sokszorosították Tallián Ferenc megyetérképeit is, melyek már a második világháború alatt bekövetkezett területi változásokat is mutatták. A váci gyűjteményben az egyházmegye valamennyi megyéjének közigazgatási térképe megtalálható a két világháború közötti sorozatokból.³⁰

24 Uo. No. 21, 72.

25 Uo. No. 379–385. (németül)

26 Uo. No. 463. Magyarország postatérképe.

27 Uo. No. 399–402.

28 pl. Cegléd, Gödöllő. VEKt. No. 52, 55, 85. (VI. sz. mell.)

29 VEKt. No. 96–104.

30 Uo. No. 17, 19–26, 28–29.

A trianoni békekötés értelmében bizonyos kartográfiai munkák végzése, elsősorban a katonai térképezés nehézségekbe ütközött. A Honvédelmi Minisztériumban megalakult az Állami Térképező Csoport, majd 1922-ben a munkálatok legális fedőszerve, a Magyar Állami Térképészet, mely nevét 1938-ban, eredeti céljait elismerve, Magyar Honvéd Térképészeti Intézetre változtatta. A katonai térképezés mellett vállalat polgári feladatokat is. A Váci Egyházmegyei Könyvtárban néhány megyetérképet, történeti térképet, atlaszt stb. őriznek a két intézet kiadványaiból.³¹

Működésük az egyébként is válságba jutott Kogutowicz-féle részvénytársaság sorsát megpecsételte, mert ide csatlakoztak a legkiválóbb topográfusok. 1949-ben a térképeket kiadó és egyéb nyomdákat államosították. A Honvéd Térképészeti Intézet összeolvadt a Klösz-nyomdával és állami irányítású Offset-nyomdaként működött tovább, a térképészek pedig a Geodéziai és Kartográfiai Intézetben fejthették ki tevékenységüket. Az 1950-es évek végén ezek összeolvadásával a Kartográfiai Vállalat jött létre, mely a Váci Egyházmegyei Könyvtár legfiatalabb magyar kiadású térképeit sokszorosította.³²

A könyvtár térképeinek nagyobb része külföldi kiadású. Rendeltetésük szerint e dokumentumokat három fő csoportra oszthatjuk:

- általános, tájékoztató jellegű,
- hadieseményeket megőrkítő,
- oktatási célú térképek.

A gyűjtemény legkorábbi darabja Faurot francia királyi térképész, távolságok meghatározásán alapuló világtérképe, mely 1691. évi kiadású.³³ A következő évszázadtól a kiadványokkal folyamatosan találkozhatunk.

A 18. század első évtizedeiben Nürnbergben működött Johann Baptist Homann geográfus és térképkészítő intézete. 1716-ban atlaszt állított össze, melynek egyes lapjai külön is megjelentek. Európai városok, tartományok térképeit adta ki, melyek feltüntették a török visszaszorításával kapcsolatos változásokat. Térképkiadói munkáját örökösei folytatták. A váci könyvtárban a Homann-atlaszból 48 lap található, szép számmal vannak azonban külön kiadott szelvények is.³⁴ Magyarországról készült térképéhez Johann Müller, 18. század elején tevékenykedő hadmérnök munkáját vette alapul.³⁵

Augsburgban, Conrad Tobias Lotter műhelyében a 18. század első felében készült egy 12 lapból álló világatlasz, melynek részletei szintén külön-külön megjelentek.³⁶ A Magyarországot és közvetlen környékét ábrázoló szelvény a Váci Egyházmegyei Könyvtár egyik szép darabja, melyhez Marsigli térképét használta fel a kiadó, L'Isle francia kartográfus korrekcióival.³⁷ A Lotter család első híres tagja már 1498-tól könyvnyomtató műhelyt tartott Lipcsében, mely elsősorban a reformáció elterjedésekor virágzott. Az utódok több generá-

31 Uo. No. 17, 22–23, 65, 89, 107.

32 Uo. No. 105–106.

33 Uo. No. 154.

34 Uo. No. 359.

35 Uo. No. 129.

36 Uo. No. 361.

37 Uo. No. 138. (VII. sz. mell.)

ción keresztül nyomdászok lettek, sőt a család augsburgi műhelyét Johann Walch az 1790-es években tovább vitte. A váci gyűjteményben található térképei közül a német birodalom 1795-ös postatérképe a legfontosabb.³⁸

A 18. század végétől a német városok után a bécsi kiadók kaptak a könyv- és térképkiadásban egyre nagyobb szerepet. Mivel felkészültek a világ valamennyi területének bemutatására, térképeiket változatos tematikával, különféle méretarányban, színes kidolgozással, tehát minden igényt kielégítve készítették, kézenfekvő volt, hogy a váci püspökség és szeminárium is innen szerezze be a tevékenységéhez szükséges mappákat. Sokféle térkép készült a 19. század első felétől az Artaria kiadónál.³⁹ Jelentős volt Tranquillo Mollo tevékenysége, aki az általános, tájékoztató mappákon kívül (pl. határtérképeket) egyes hadieseményeket is megörökített. Érdekes például az 1827. évi navarinói tengeri csatáról készült kiadványa, mely az orosz-török háború egyik fontos eseményét örökíti meg.⁴⁰ Ismert, és Magyarországon hosszú ideig használatos volt iskolai atlasza is.⁴¹

A 18. század utolsó évtizedében jelentős vállalkozás volt Reilly több ezer lapra tervezett világtalasa, melynek európai kötetei vannak meg a váci könyvtárban.⁴² A francia forradalom után felgyorsultak az európai politikai események, melyekről az egyre nagyobb számban megjelenő újságok adtak hírt. Az olvasók megfelelő tájékoztatása volt a célja Johann Otto bécsi műkeskedő Hadi atlaszának, melyet 1794-ben adott ki.⁴³

A bécsi kiadású térképek túlsúlya mellett a váci püspökség és szeminárium rendelkezett másutt kiadott darabokkal is. Ilyenek voltak Karl Flemming Gloggauban, Weiland Weimarban, Brockhaus Lipcsében megjelent térképei. Előfordulnak olasz és francia kiadású térképek is, azonban ezek – egy-két kivételtől eltekintve – csak az adott várost, vagy országrészt ábrázolják.⁴⁴

A gyűjteményben található katonai térképek a napóleoni háborúkhoz, az említett orosz-török harcokhoz, a krími háborúhoz, az 1866. évi porosz-osztrák, francia-porosz háborúkhöz kapcsolódnak elsősorban. Az első és második világháború eseményeiről külön sorozatok, újságkivágások állnak rendelkezésre.⁴⁵ Az oktatási céllal készült darabok között a legfontosabbak a bibliához készült illusztrációk, és történeti térképek, melyek a Szentföldet, illetve annak szűkebb, vagy tágabb környékét ábrázolják.⁴⁶

38 Uo. No. 147.

39 Uo. No. 169–174.

40 Uo. No. 198. (VIII. sz. mell.)

41 Uo. No. 377.

42 Uo. No. 362–366.

43 Uo. No. 367. (IX. sz. mell.)

44 Uo. No. 253.

45 Uo. No. 295, 394.

46 Uo. No. 276. (X. sz. mell.)

A közölt melléklet – egyszerűsített formában – az egész gyűjteményről ad a leltári számok sorrendjében tájékoztatást,⁴⁷ jelen ismertetéssel pedig a gazdag, értékes gyűjtemény egyes darabjainak keletkezési körülményeire, a köztük lévő összefüggésekre kívántunk rámutatni.

MELLÉKLET
(áttekintés a térképekről)

jelzet	tárgy	szerző/kiadó	év
Egyházigazgatási térképek			
1–2.	Váci Egyházmegye	Balla Antal, Schuhajda Mátyás	1812
3.	Székesfehérvári Egyházmegye	Pongrácz János	1819
4.	Esztergom Főegyházmegye	Lipszky János, Máthés Nepomuk	1822
5.	Boszniai és Szerémségi Egyházmegye	Lipszky János	1826
6.	Veszprémi Egyházmegye	Vizer János	1841
7.	Egri Főegyházmegye	Deák Lajos	1856
9–12.	Váci Egyházmegye	Oltványi József	20. sz.
13.	Magyarország Egyházmegyéinek átnézete	Kemenes István	1945 k.
14–15.	Esztergomi Főegyházmegye	Bajcsy Lajos	1982
Megyetérképek			
16.	Borsod vármegye	Czakó István	1927
17.	Csongrád vármegye	Honvéd Térk. Int.	1939
18.	Hajdú vármegye	Czakó István	• 1927
19–20.	Heves vármegye	Czakó István, Tallián Ferenc	1927, 1942
21.	Hont megye	Hátsek Ignác	1900 k.
22–23.	Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	Czakó István, Honvéd Térk. Int.	1927, 1939

47 A kutatáshoz cédulakatalógus áll rendelkezésre.

24–26.	Nógrád vármegye	Nógrádi Pál, Hátsek Ignác, Tallián Ferenc	1942
27.	Nyitra megye		1876
28–29.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	Simon Norbert, Tallián Ferenc	1928, 1946
30.	Szabolcs vármegye	Czakó István	1926
Városterképek			
31–34.	Budapest	különféle	1838–1965
45–50.	Budapest környéke	Állami Térképészet	1925–1927
51.	Margitsziget	Kartográfia	1959
52–53.	Cegléd	Kádár Antal	1935
54.	Eger		1960 k.
55.	Gödöllő	Ortutay Pál	1938 k.
56.	Hódmezővásárhely		1926
57.	Nógrád és Vác,	Állami Térképészet	1926
58–60.	Pesterzsébet	Januschk János, Várhelyi János	1927, 1930, 1936 k.
61.	Rákoscsuba	Gráf József	1933
62.	Rákospalota, Pestújhely	Székely László	1930 k.
63.	Sashalom	Balogh Pál	1927
64.	Szeged	Szekfű Sándor	1939
65.	Szolnok	Állami Térképészet	1927
66.	Tiszaföldvár	Balázs László	1940 k.
67.	Tiszaroff		1930 k.
68–69.	Vác		1813, 1949
Ország- és részlettérképek			
70–73.	Egész Magyarország	Hollán Ernő, Hátsek Ignác, Teleki Pál	1856–1910
74–83.	Egész Magyarország	Czakó István, Fodor Ferenc, Tallián Ferenc	9127–1942
84–88.	Egész Magyarország	Tallián Ferenc, Turner István	1948–1957
89.	Magyarország a 17. században	Állami Térképészet	1925
90.	Vajdaság, Temesi Bánság	Friedberg, Emanuel	1853

91–93.	Erdély, Horvátország, Szlavónia		18. sz. vége
94.	Erdély	Honvéd Térk. Intézet	1940
95.	Románia Erdéllyel	Államtudományi Int.	1930
96–104.	Magyarország statisztikai térképei	Posner Károly Lajos	1900 k.
105.	Balaton	Kartográfia	1958
106.	Bükk hegység	Kartográfia	1958
107.	A Felső-Duna vízisport térképe	Állami Térképészet	1925 k.
Külföldi térképek, sorozatok			
108–115.	Würtenberg, Morvaország, Párma, Karintia, Mannheim, Flandria	Homann, Johannes Baptist	1706–1724
116–118.	Hollandia, Belgium	Homann örökösök	1733–1748
119–126.	Boroszló, Svájc, Földközi- tenger környéke	Homann örökösök	1751–1770
127.	Új világtérkép	Homann örökösök	1784
128.	Vesztfália	Homann örökösök	1789
129.	Magyarország	Homann örökösök	1805
130–135.	Karintia, Poroszország, Lengyelország, Nagybritannia	Lotter, Conrad Tobias	18. sz. eleje
136–137.	Ausztria	Lotter, Conrad Tobias	18. sz. közepe
138.	Magyarország	Lotter, Conrad Tobias	18. sz.
139.	Európa	Lotter, Conrad Tobias	18. sz.
140–145.	Afrika, Ázsia, Krím, Amerika, Észak-Amerika	Schraembl, F. A.	1786–1788
146.	Európa	Walch, Joannes	1795
147.	Németország postatérképe	Walch, Joannes	1795
148–149.	Tirol, Germánia	Walch, Joannes	1797
150–151.	Amerika, világtérkép	Walch, Joannes	18. sz. vége
152–153.	Moldva, Besszarábia, Havasalföld	Adam, J.	18. sz.

154.	Világtérkép	Faurot, S.	1691
155.	Velence	Furlanetto, Lodovico	1780
156.	Velence	Grimani, Ant.	1700 k.
157.	Felső-Krajna	Kindermann, Joseph	1797
158–160.	Rajnavidék	Müller, Andreas	1796–1797
161–162.	Bécs, Elzász	Müller, F.	18. sz. vége
163.	Ausztria	Seutter, Mattheus	1797
164–165.	Bibliai illusztrációk	P. Starck-Man	1700 k.
166.	Nassau (Bréma)	Stetter, Jacobus Johannes	18. sz.
167.	Ausztria	Vaugondy du, Robert	1777
168.	Piemont * * *		1790 k.
169.	Orosz-török háború térképe	Artaria K.	1788
170.	Németország postatérképe	Artaria K.	1813
171–172.	Dél-Európa, Afrika	Artaria K.	1832, 1859
173.	Felső- és Közép-Itália (hadszintér)	Artaria K.	1859
174.	Magyarország	Artaria K.	1859
175–176.	Észak-Itália	Flemming, C.	19. sz.
177.	Galicia, Észak- Magyarország	Flemming, C.	19. sz.
178.	Skandináviai hadszintér	Flemming, C.	19. sz.
179.	Orosz-, Porosz-, Lengyelország, Galícia	Flemming, C.	19. sz.
180–181.	Fekete-, Azovi-tenger	Flemming, C.	19. sz.
182–183.	Schleswig, Közép-Európa	Flemming, C.	1881
184–186.	Taurisz, Szevasztopol, Szudán	Flemming, C.	19. sz.
187–189.	Magyarország, Erdély, Svájc, Varsó környéke	Karacs Ferenc	1830–1834
190.	Ausztriai birodalom	Karacs Ferenc	1835
191.	Ázsia	Karacs Ferenc	1836
192.	Németország postatérképe	Mollo, Tranquillo	1800
193.	Európa	Mollo, Tranquillo	1805

194–197.	Spanyolország, Lengyelország, Svájc, Görögország	Mollo, Tranquillo	1808–1827
198.	Török-egyiptomi flotta Navarinónál	Mollo, Tranquillo	1827
199–202.	Itália, Morvaország, Lengyelország, Bajorország	Mollo, Tranquillo	19. sz. eleje
203.	Magyarország	Mollo, Tranquillo	19. sz. eleje
204–219.	Osztrák birodalom	Raffelsperger, F.	1841, 1846
220–233.	Osnabrück, Bréma, Nassau, Friesland, Hollstein	Reilly, F. J.	1790 k.
234.	Németország postatérképe	Reilly, F. J.	1790 k.
235–237.	India	Weiland, C. F.	1836, 1838
238–241.	Nagybritannia, Poroszország, Dánia, Franciaország	Weiland, C. F.	1844–1870
242– 248.	Boroszló és környéke	Winkler, X.	19. sz. eleje
249.	Nagybritannia	Arrowsmidts –	1801
250–251.	Ausztria-Magyarország- Svájc	Brockhaus, F. A.	1872
252.	Dalmácia, Albánia	Capellaris de, A.	1806
253.	Franciaország út- és postatérképe	Conte, M.	19. sz. eleje
254.	Bécs	Eberspach, J.	19. sz. eleje
255.	Krimi háború térképe	Emich Gusztáv	1855
256.	Bécs környéki vasút	Engel, H.	19. sz. közepe
257.	Szentföld	Franklin Társ.	19. sz. közepe
258–262.	Hollandia, Itália, Magyarország, Párizs, Krími háború	Frey, Goldschmidt, A., Raffelsperger, F., Heymann, I.	19. sz.
263.	Galícia, Germánia, Britannia	Hölzel Ede	19. sz. közepe
264.	Közép-Európa	Kiepert's, H.	1866
265.	Konstantinápoly környéke	Kováts Jósiás	1800
266–267.	Galícia, Oroszország, Lengyelország	Kunst und Industrie Comptoirs	1804, 1812

268–269.	Közép-Európa, Dél-Európa	Landesbeschreibungs bureau des ... Generalstabes	19. sz. eleje
270–271.	Franciaország	Lechner Rezső	19. sz. eleje
272–274.	Közép-Európa	Mitscher-Rostell, Mols, L. – Marchal –	1855, 1869
275.	Németország	Pütz, Wilhelm	19. sz.
276.	Palesztina	Rappard, von F.	1869
277–278.	Németország, Franciaország	Riedl's, I.	1815–1816
279.	Németország postatérképe	Schraembl -	1820
280.	Észak-Itália	Wagner és Debes	19. sz. eleje
281.	Németország (történeti térkép)	Wedell von, R.	19. sz. eleje
282.	Német hadszintér	Willigut, Franz	1866
283.	Európa	Zauna et Comp.	1820
284.	Bécs	Ziegler, A.	19. sz. eleje
285–287.	Európa, Afrika, Dél- Amerika		19. sz.
288–292.	Anglia, Itália, Német- ország, Franciaország, Svédország		19. sz.
293.	Róma * * *		19. sz. vége
294.	Szentföld (történeti)	Pataky Arnold	20. sz.
295.	A II. világháború térképe	Balogh János	1943–1944
296–302.	Európa, Monarchia, Ausztria, Moldva, Perzsia, Afganisztán	Freitag und Berndt	20. sz. eleje
303–304.	Kelet-Európa, Szahara	Hartleben K.	20. sz. eleje
305.	Szentföld (történeti)	Carpenter –	1942
306–307.	Földközi-tenger, Közel- Kelet	Kókai Lajos	1940
308–312.	Amerika, Ausztrália, India	Lancz Kálmán	1940 k.
313.	Világtérkép	M. Állami Térképészet	1923
314.	Európa, Kisázsia	Czakó István	1930 k.
315–317.	Az I. világháború térképei	Ravenstein -	1914–1915
318.	Szudéták	Velhagen-Klafing	1938

319–321.	Prospektusok, újságkivágások		1944-től
Atlaszok			
351.	Magyarország	Aszalay József	1849
352.	Magyarország egyházmegyéi	Ortvay Tivadar – Hrubant László	1891
353–357.	Váci, veszprémi, székes- fehérvári, egri, esztergomi, boszniai egyházmegyék (ld. 1–12)		különféle
358.	Magyarország (16–17. sz.)	Nemes Klára	1972
359.	Világatlasz	Homann, Johannes Baptist	1716, 1719
360.	Rajnavidék	Le Rouge -	1745
361.	Világatlasz	Lotter, Matthaeus Albrecht	18. sz.
362–366.	Európa	Reilly, F. J.	1789–1790
367.	Hadi atlasz	Otto, Johann	1794
368.	Magyarország	Korabinszky, J. M.	18. sz. vége
369.	Történelmi atlasz		18. sz. vége
370.	Az ókori világ térképe		18. sz.
371.	Európa		19. sz. eleje
372.	Franciaország	Cassini -	1807
373–374.	„Magyar Átlás”	Görög Demeter, Márton József	1802–1811
375.	Világatlasz	Le Hage	1828
376.	Magyarország	Schedius Lajos, Blaschnek Sámuel	1833–1836
377.	Iskolai atlasz	Mollo, Tranquillo	19. sz.
378.	A Monarchia postatérképe	Piskaer, E. W.	1840
379–385.	Iskolai atlaszok	Berghaus, Herman, Perthes, Justus, Stiehler, A. D.	1858–1861
386.	Világatlasz	Flemming, C.	20. sz.
387.	Házi és iskolai atlasz	Spanner, Otto	1875–1880
388.	Történelmi iskolai atlasz	Putzger, F. W.	1910
389.	Történelmi atlasz	Albisi Bartos Indár, Kurucz György	1927
390–391.	Világatlasz	Knaur, Th. örökösei	1936, 1939

392.	Történelmi atlasz	Jausz -	1940 k.
393.	Magyarország ármentesítése	Lafranchoni Enea	1882
394.	Az I. világháború térképei		1914–1918
395.	Zsebatlasz	Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly	
396–397.	Népatlasz, Európai Oroszország	Hartleben, A., Freytag und Berndt	20. sz.
398.	Népfajok Magyarországon	Balogh Pál	20. sz.
399–402.	Iskolai atlaszok	Kogutowicz Károly	20. sz.
403–412.	Modern atlaszok		1952-
Tekercsek			
451–452.	Váci egyházmegye	Karbuczky Károly, Oltványi József	1914, 1927
453.	Pest-Pilis-Solt megye	Balla Antal	1793
454.	Budapest-Losonc (katonai)	Militargeo- graphisches Institut	1884
455–456.	Szinkronisztikai térkép	Raksányi Gyula	1879
457–459.	Bibliai illusztrációk		20. sz.
460.	Egyiptom, Sinai-félsziget	Bartos Márton	1929
461.	Szent Pál útja	Muszély A. V.	20. sz.
462.	Szentföld (történeti)	Carpenter -	1942
463.	Magyarország postatérképe	Magyar Földrajzi Int.	1908
464.	Európa és Kisázsia	Czakó István	1928
465–466.	Európa, a Föld térképe	Kogutowicz Manó, Czakó István	1930, 1932

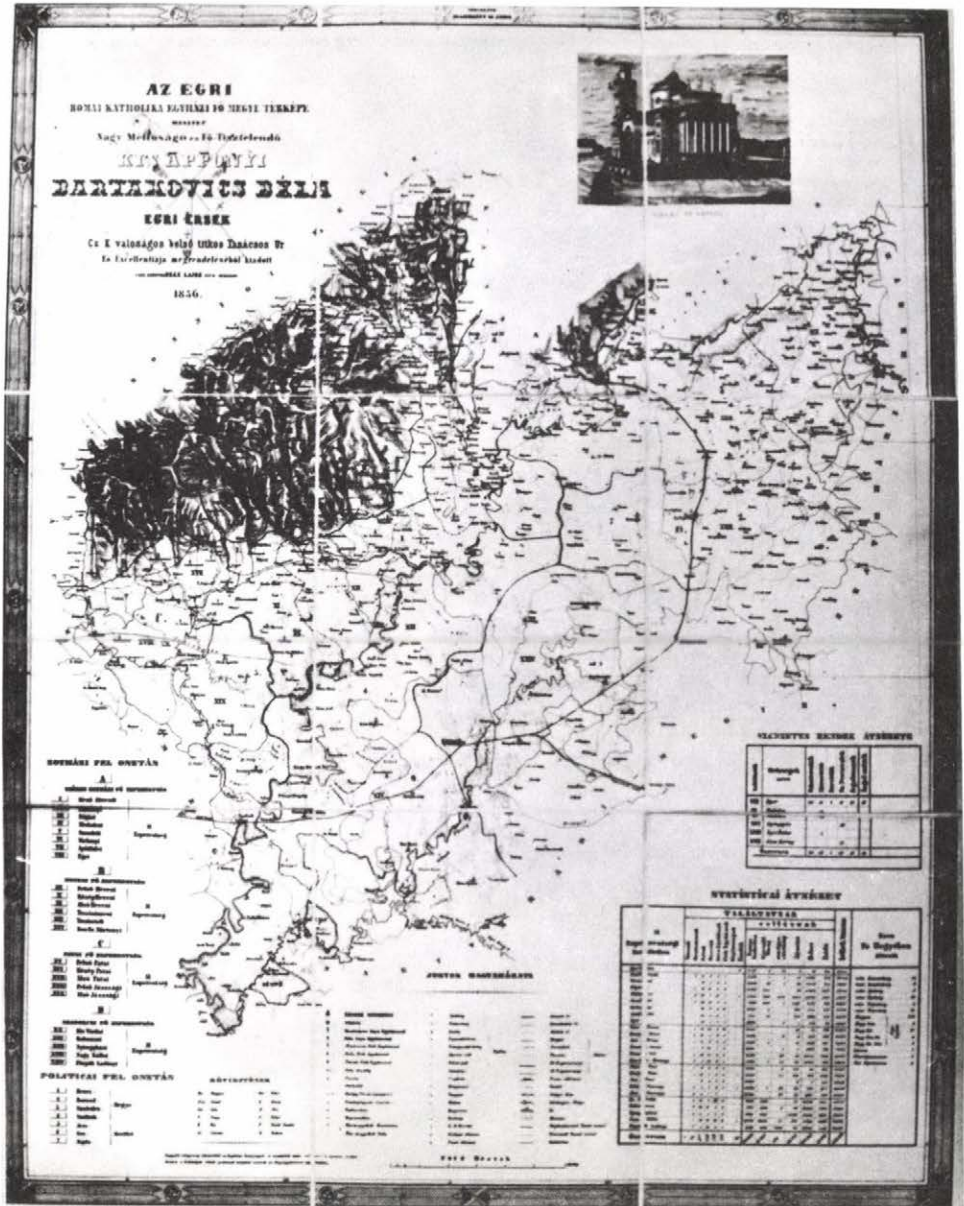
KLÁRA DÓKA

THE MAP COLLECTION OF THE LIBRARY OF THE VÁC DIOCESE

The brief summary consisting of a short text and a list of maps gives an overview of the almost 400 maps of the Vác Diocese. As for its origin, the collection is divided into two parts: maps necessary for the ecclesiastical government of the episcopate, and the material of the ex-seminar. One-third of the maps were published in Hungary, the remaining two-thirds came from abroad.

The most important of all the Hungarian maps are those of the ecclesiastical government and county maps, whereas from the foreign collection mention must be made of the early map collections, individual items of which have also become well-known. Hungarian plate-engravers, most prominently represented by Ferenc Karacs, played an important role in producing maps until the first half of the 19th century.

The majority of the large number of foreign maps were made in German workshops (Nürnberg, Augsburg), then presses and publishers of Vienna took over. A number of documents from Artaria Publishing in Vienna is kept in the Library, but maps from the Tranquillo Mollo and Reilly workshops, along with Italian and French maps, can also be found in the collection.

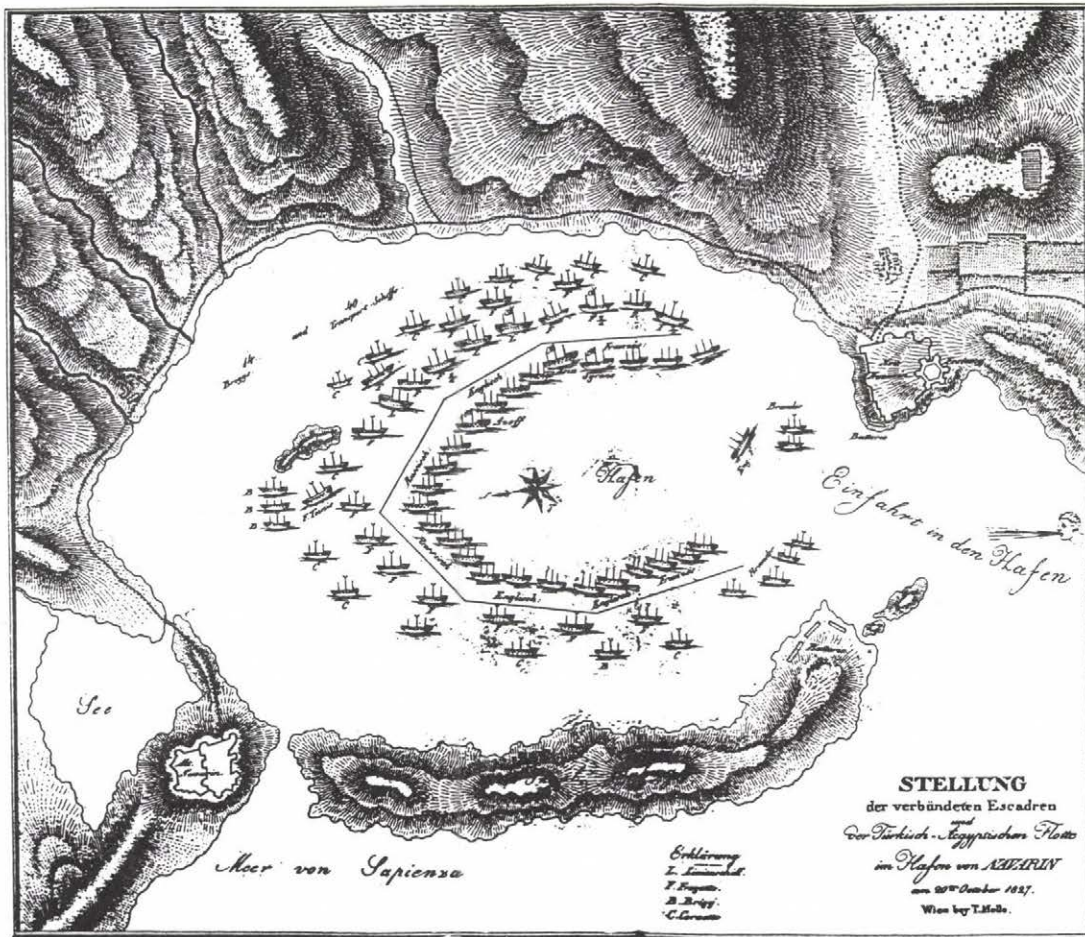
IV. No. 7. Az Egri Főegyházmegye (1856)

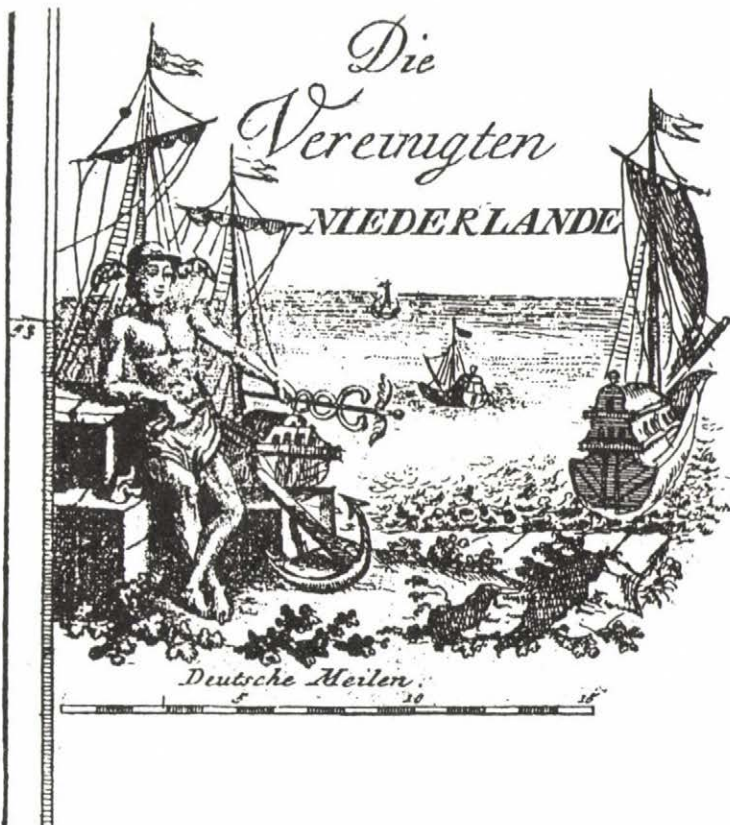
VI. No. 85. Magyarország a Váci Egyházmegyével (1948)

VII. No. 138. Lotter térképe Magyarországról (18. sz.)

VIII, No. 198. A navarinói tengeri ütközet (1827)

IX. No. 367. Az egyik exponált terület, Hollandia térképe, felirat (1790 k.)

PÁSZTOR LAJOS KÖSZÖNTÉSE

1994. március 16-án Rómában Keresztes Sándor Magyarország szentszéki nagykövete a Római Magyar Akadémián átadta Pásztor Lajos professzornak a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét. Az évtizedek óta Rómában élő tudós életművéért, és a magyar kultúra magas szintű terjesztéséért kapta az elismerést. Az alábbiakban közöljük a nagykövet méltatását és a kitüntetett professzor válaszát.

Keresztes Sándor nagykövet köszöntője

Magyarország szentszéki nagyköveteként abban a megtiszteltetésben lehet részem, hogy ezt a magas elismerést én adhatom át.

A tudós életútját és tudományos pályáját idő hiányában csak röviden tudom most feleleveníteni.

Pásztor Lajos 1913-ban Kecskeméten született. Az ottani piaristáknál érettségizett, s tanulmányait Eötvös kollégistaként, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán folytatta. Már egyetemista korában kibontakozott egyháztörténeti érdeklődése. A Római Magyar Történeti Intézet tagjaként kutatómunkát végez a Vatikáni Titkos Levéltárban, amelynek később évtizedeken át megbecsült levéltárosa lesz.

Tanulmányai befejezése után a Pázmány Péter egyetemen tanársegédként, majd az Országos Levéltárban folytatja tudományos pályáját. Tagja volt a magyar katolikus történetírók munkaközösségének is.

1946-ban Keresztury Dezső kultuszminiszter kinevezi a Római Magyar Akadémia titkárának, és így folytathatja vatikáni levéltári kutatásait.

Két év múlva a kommunista hatóságok az akadémia bezárása mellett döntöttek. Pásztor Lajos ekkor az emigrációt választja. Néhány hónap múlva XII. Pius pápa kinevezte a Titkos Levéltár munkatársának. Ő lesz az első magyar alkalmazottja a Szentszéknek és mindmáig az egyetlen eset, hogy ez a megtiszteltetés egy világi hívő honfitársunkat éri. Innen ment nyugdíjba, a civilek által elérhető legmagasabb beosztásból. Munkásságát a Szentszék még VI. Pál pápa idején a Szent Szilveszter pápai érdemrenddel jutalmazta.

1968-ban ugyancsak Pásztor Lajos lett első civil professzora a jezsuita rend által vezetett pápai egyetemnek, a Gregoriánának. 15 éven át tanított egyháztörténelmet.

Pásztor Lajos közel félévszázados római munkásságának csak egy részét képezik levéltári kutatásai, valamint a magyar és az egyetemes egyháztörténe-

lem legkülönbözőbb korszakairól szóló rangos publikációi, amelyeknek csak a bibliográfiája is hosszú oldalakat tölt meg.

Pásztor Lajos az emigrációban élő magyarság egyik szellemi műhelyének, az ötvenes években alapított Anonymus könyvkiadónak is szellemi atyja, egyik szervezője és fő motorja volt. A civil értelmiségiek és római magyar papok által életrehozott kiadó számos kiváló alkotó szellemi műhelye volt két évtizeden át.

Pásztor Lajos minden segítséget minden időben megadott a vatikáni levéltárban és könyvtárban kutatni szándékozó magyar szakembereknek.

A nemzetközileg ismert és elismert tudós sokrétű munkássága során sohasem szakadt el a magyar témájú kutatásoktól. Hazánk és a magyar tudományos élet kiváló képviselője volt azokban az évtizedekben is, amikor Magyarország el volt zárva a szabad világ tudományos vérkeringésétől. Pályafutása során a magyar kultúra terjesztését, ápolását mindig feladatának tekintette.

Pásztor Lajos válasza:

Az élet rendszerint változatos. A járt utak, ha nem is merülnek feledésbe, sokszor elhomályosodnak, s csak néha térnek vissza emlékeinkbe. Ilyenkor a megismert helyek ismét előtérbe kerülnek, s újabb jelentésekkel gazdagodnak. Így volt, így történik most velem is.

Római tartózkodásom itt kezdtem a Magyar Akadémián, mint ösztöndíjas, 1936-ban; itt folytattam, mint az Akadémia titkára 1946-ban, s az Akadémia a székhelye most, 1994-ben, ez ünnepélyes alkalomnak.

Úgy érzem, hogy amint a pápai commenda a Vatikáni Titkos Levéltárban töltött 34 évi működésem jelképe, úgy a Magyar Köztársaság Elnöke által adományozott kitüntetés, magyar vonatkozású tudományos és kulturális téren végzett tevékenységemmel együtt, akadémiai múltam emlékéit is felidézi. Az itt töltött idő nem volt hosszú, de olyan évek voltak, melyekben az Akadémia hozzájárult az ösztöndíjasok kulturális formálásához. Ezt éreztem 1936-ban, ezt igyekeztem előmozdítani 1946-ban. Épp ezért az Akadémia egy a mérhetetlen sok szál közül, amely az Örök Városhoz köt immár feloldhatatlanul.

Hálás köszönetem dr. Keresztes Sándor szentszéki magyar Nagykövet Úrnak, munkásságom értékeléséért, a kitüntetésért – amiben feleségemnek is része van, hiszen velem volt munkáimban is; – s köszönet barátságáért.

PÁSZTOR LAJOS BIBLIOGRÁFIA

(a *-gal megjelölt számok könyvet jeleznek)

1. Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát az egyházi és világi pályáról, in *Regnum* [1] 1937, pp. 141–154.
- 2.* A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. 183 p.
3. A Máriavölgyi kegyhely a XVII-XVIII. században, in *Regnum* 5 (1942–1943), pp. 563–600.

4. A Vatikáni Levéltár, in *Levéltári Közlemények XX-XXIII (1942-1945)*, pp. 100-129.
5. Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete, in *Magyar Könyvszemle LXIX (1945)*, pp. 99-121.
6. Lo storico ungherese del Risorgimento Italiano Gustavo Frigyesi ed il suo carteggio con Garibaldi, in *Janus Pannonius I/1 (1947)* (Biblioteca Italo-Ungherese del Risorgimento, s. II. Carteggio vol. 1. n. 2), pp. 168-219.
7. Lajos Kossuth nel suo carteggio con Adriano Lemmi 1851-1852, in *Janus Pannonius I/2-3 (1947)*, (Biblioteca Italo-Ungherese del Risorgimento, s. II, Carteggio vol. 1 n. 1), pp. 433-488.
8. La guerra d'indipendenza italiana del 1848 e il problema dei soldati ungheresi in Italia, in *Atti e Memorie del XXVII Congresso Nazionale*, Milano 19-21 marzo 1948, Milano 1948 (Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, Comitato di Milano), pp. 517-532.
- 9.* *La Confederazione Danubiana nel pensiero degli italiani ed ungheresi nel Risorgimento*, Roma 1949, 114 p.
10. L'attività missionaria del P. Bernardino Silvestri Min. Conv. e la sua relazione sulla Moldavia (1688-1697), in *Archivum Franciscanum Historicum* 42 (1949), pp. 257-277.
11. La concezione politica di Pacifico Valussi, in *Rassegna Storica del Risorgimento XXXVII (1950)*, pp. 384-398.
12. Giorgio Asproni e l'opinione pubblica italiana sulla comune guerra d'indipendenza italo-ungherese, in *Atti del Congresso di Studi Storici sul '48 Siciliano (12-15 gennaio 1948)*, Palermo 1950 (Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, Comitato di Palermo), pp. 145-154.
13. Two Franciscan Christmas High Masses containing Hungarian Shepherd Plays, in *Archivum Franciscanum Historicum XLIII (1950)*, pp. 411-432.
14. Eretici inglesi a Napoli al principio del Seicento, in *Atti dell'Accademia Pontiniana*, n.s. vol. II (1950), pp. 139-144.
15. Roma e gli Ungheresi, in *Da Roma d'Oro al Mondo*, Roma - Innsbruck 1951, pp. 218-222.
16. Osservazioni sull'edizione nazionale degli scritti di Mazzini, in *Rassegna Storica del Risorgimento*, XL (1953), pp. 53-68.
17. Francesco Rákóczi II, difensore e propagatore della fede, in *Corvina* 26 (1953), pp. 133-140.
18. I cardinali Albani e Bernetti e l'intervento austriaco nel 1831, in *Rivista di Storia della Chiesa in Italia VIII (1954)*, pp. 95-128.
- 19.* *L'Archivio dei Governi Provvisori di Bologna e delle Province Unite del 1831*, Città del Vaticano 1956 (Studi e Testi 189), 635 p. (In collaborazione con p. Pietro Pirri S.I.)
20. Le prime esperienze politiche di Antonio Montanari. Contributi all'idea dell'Unità d'Italia nel '31, in *Studi Romagnoli VII (1956)*, pp. 193-249.
21. Fay Latour-Mauburg e la rivoluzione del 1831, in *Bollettino del Museo del Risorgimento*, Bologna, I (1956), pp. 125-134.
22. L'intervento austriaco nello Stato Pontificio nel 1832 e i cardinali Albani e Bernetti, in *Studi Romagnoli VIII (1957)*, pp. 529-595.

- 23.* P. Kiss István, *Jeruzsálemi utazás*, Roma 1958, 279 p.
24. Sull'epilogo della rivoluzione del 1831. Francesco Bandiera e la cattura della nave „Isotta”, in *Bollettino del Museo del Risorgimento*, Bologna III (1958), pp. 169–202.
25. La riforma di Gregorio XVI della Segreteria di Stato. Contributo alla storia delle riforme nello stato Pontificio, in *La Bibliofilia* 60 (1958) = *Miscellanea Mercati* (1959), pp. 285–305.
26. Relazione del P. Modesti sulla Transilvania, in *Antemurale* 5 (1959), pp. 35–83.
27. Ercole Consalvi prosegretario del conclave di Venezia, in *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, 83 (1960), pp. 99–187.
28. L'archivio del governo provvisorio di Bologna del 1831 ed il carteggio di Carlo Zucchi, in *Bollettino del Museo del Risorgimento*, Bologna V (1960), pp. 685–693.
29. Per la storia dell „Concordato” di Fontainebleau, in *Chiesa e Stato nell'Ottocento*, Padova 1962 (*Italia Sacra* 4), pp. 597–606.
30. Die ungarischen Katholiken und der Erste Weltkrieg, in *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 16 (1963), pp. 393–411.
31. Un capitolo della storia della diplomazia pontificia. La missione di Giuseppe Albani a Vienna prima del trattato di Tolentino, in *Archivum Historiae Pontificiae* 1 (1963), pp. 295–383.
32. I cattolici ungheresi a la prima guerra mondiale, in *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale*, Roma 1963 (*Quaderni di storia* 3–4), pp. 815–831.
33. Per la storia della Segreteria di Stato nell'Ottocento. La riforma del 1816, in *Mélanges Eugène Tisserant* 5, Biblioteca Vaticana 1964 (*Studi e Testi* 235) 209–272.
34. Sul V Congresso Internazionale degli Archivi, in *Archiva Ecclesiae* 7 (1964), pp. 98–107.
35. Le „Memorie sul Conclave tenuto in Venezia” di Ercole Consalvi, in *Archivum Historiae Pontificiae* 3 (1965), pp. 239–308.
36. Sopravvivenze napoleoniche nello Stato Pontificio dopo il Congresso di Vienna, in *L'Osservatore Romano*, 3–4 gennaio 1966, p. 5.
37. Számvetés a küldetéssel, in *Katolikus Szemle* 18 (1966), pp. 100–117 és in *a II Vatikáni Zsinat*, München 1967, pp. 13–31.
38. La Segreteria di Stato di Pio IX durante il triennio 1848–1850, in *Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa* 3 (1966), pp. 308–365.
39. Contributo di un fondo miscelaneo all'archivistica e alla storia. L'Arm. LII dell'Archivio Segreto Vaticano, in *Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell'Università di Roma*, 6 (1966), pp. 1–31.
40. Il Sostituto del Concistoro e il suo archivio, in *Archivum Historiae Pontificiae* 5 (1967), pp. 355–372.
41. La Congregazione degli affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il 1850, in *Archivum Historiae Pontificiae* 6 (1968), pp. 191–318.
42. Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano nei secoli XVII–XVIII (*Eredità Passionei, Carte Favoriti-Casoni, Archivio del cardinali Bernardino e Fab-*

- rizio Spada), in *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, XCI (1968: ed. 1970), pp. 157–249.
45. *Le VIe Congrès international des archives*, in *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, 63 (1968), pp. 1024–1025.
 44. *Bilan du monde en 1815* in *Comité International des Sciences Historiques*, XIIe Congrès International des Sciences Historiques, V, Actes, Wien (1968), pp. 242–243.
 45. *Le problème des sources de l'histoire de l'Afrique Noire jusqu'à la colonisation*, IVI, pp. 316–319.
 46. *Il caso Bautain e la Curia Romana*, in *Olio* 5 (1969), pp. 17–32.
 47. *L'histoire de la Curie Romaine, problème d'histoire de l'Eglise*, in *Revue d'Histoire Eclésiastique* LXIV (1969), pp. 353–366 [Megnyitó előadás a Pápai Gregoriana Egyetem egyháztörténeti karán].
 48. *Il Concilio Vaticano I nel diario del cardinale Capalti*, in *Archivum Historiae Pontificiae* 7 (1969), pp. 401–469.
 49. *Il card. Mertel e il Concilio Vaticano I*, in *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* XXIII (1969), pp. 441–466.
 50. *La Curia Romana e i registri di bolle papali*, in *Studi Romani* 17 (1969), pp. 319–323.
 - 51.* *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*, a cura ..., Città del Vaticano 1970 (Collectanea Archivi Vaticani 2), VI és 665 p.
 - 52.* *Archivio Segreto Vaticano*, in *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina*, cit., pp. 3–301.
 53. *Biblioteca Apostolica Vaticana*, in *Guida delle fonti*, cit., pp. 595–609.
 54. *Archivio Generale della Compagnia di Gesù*. in *Guida delle fonti*, cit., pp. 394–422.
 55. *Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari*, in *Guida delle fonti*, cit. pp. 305–328.
 - 56.* *Archivistica. Problemi e Ricerche*, Roma 1970 (Pontificia Università Gregoriana. Facoltà di Storia della Chiesa), 73 p.
 57. *L'Archivio della Segreteria di Stato tra il 1833 e il 1847*, in *Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell'Università di Roma*, X (1970), pp. 104–148.
 - 58.* *La Curia Romana. Problemi e ricerche per la sua storia nell'età moderna e contemporanea*, 2. és bőv. kiadás, Roma 1971 (Pontificia Università Gregoriana. Facoltà di Storia della Chiesa), 242 p.
 59. *Per la storia dell'Umbria nell'età della Restaurazione: Organizzazione ecclesiastica e vita religiosa*, in *Atti dell'Ottavo Convegno di Studi Umbri*, Gubbio 31 maggio – 4 giugno 1970. *Prospettive di storia Umbra nell'età del Risorgimento*, Perugia, s. d. (1973), pp. 63–99.
 60. *La classificazione delle carte della Segreteria di Stato tra il 1833 e il 1847*, in *Miscellanea in memoria di Giorgio Cencetti*, Torino 1973, pp. 639–663.
 61. *Le cedole concistoriali*, in *Archivum Historiae Pontificiae* 11 (1973) pp. 209–268.

62. La Curia Romana e il Giansenismo. La preparazione della bolla „Auctorem fidei”, in Actes du Colloque sur le Jansénisme organisé par l'Academia Belgica, Rome 2 et 3 novembre 1973, Louvain 1977 (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 64), pp. 89–102.
63. La Segreteria di Stato di Gregorio XVI, 1833–1846, in Archivum Historiae Pontificiae 15 (1977), pp. 295–332.
64. L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói, in Archivio della Società Romana di Storia Patria C (1977), pp. 143–166.
65. Concilio Vaticano I. I verbali della Deputazione per la disciplina ecclesiastica, in Miscellanea in onore di Monsignor Martino Giusti, II, Città del Vaticano 1978 (Collectanea Archivi Vaticani 6), pp. 195–303.
66. Per la storia degli archivi della Curia Romana nell'epoca moderna. Gli archivi delle Segreteria dei Brevi ei Principi e delle Lettere Latine, in Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv, Studien zu Ehren von Hermann Hoberg, II, hrsg. E. Gatz, Roma 1979 (Pontificia Universitas Gregoriana. Miscellanea Historiae Pontificiae 46) pp. 659–686.
67. Archivio Segreto Vaticano. Documenti riguardanti l'Ungheria, in Monumenta Vaticana res Hungariae illustrantia, Budapest 1980, pp. 7–23.
68. Governo di Bologna nel sec. XVIII nei fondi dell'Archivio Segreto Vaticano, in Famiglia senatoria e istituzioni cittadine a Bologna nel Settecento – Atti del I colloquio Bologna 2–3 febbraio 1980, Bologna 1980 (Istituto per la storia di Bologna) pp. 173–177.
69. L'Archivio della Segreteria di Stato di Pio IX durante il triennio 1848–1850, in Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell'Università di Roma, XXI-XXII (1981–1982), pp. 54–148.
70. Nuove Lettere di Pio IX. Corrispondenza con il cardinale Patrizi, in Pio IX (Studi e ricerche sulla vita della Chiesa dal Settecento ad oggi), 12 (1982) pp. 3–85.
71. Il francescano Cristoforo Rojas y Spinola e il suo „negotium religionis”, in Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo, a cura di B. Köpeczi e P. Sárközy, Budapest 1982, pp. 51–63.
72. Il card. Raffaele Mazio e il suo archivio, in Studi in onore di Leopoldo Sandri, a cura dell'Ufficio Centrale per i Beni Archivistici e della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell'Università di Roma, III (1983) pp. 707–734.
73. Per una storiografia sulla Curia Romana nel Medio Evo. Il contributo del cardinale Giovanni Battista De Luca, in Aus Kirche und Reich. Studien zu Theologie, Politik und Recht im Mittelalter. Festschrift für Friedrich Kempf, hrsg. Hubert Mordek, Sigmaringen 1983, pp. 473–480.
- 74.* Guida delle Fonti per la Storia dell'Africa a sud del Sahara negli Archivi della Santa Sede e negli Archivi Ecclesiastici d'Italia (a cura ...) Zug 1983 (Conseil International des Archives, Guide de Sources de l'Histoire de l'Afrique 7 = Collectanea Archivi Vaticani 3), 537 p.
75. Il diaconato permanente come proposta ecumenica tra cattolici e luterani nel Seicento, in AA.VV. Il diaconato permanente, Napoli 1983 (P. Universitas Lateranense. Istituto di Scienze Religiose), pp. 285–290.

76. Inventari antichi dell'Archivio Segreto Vaticano, in *Archiva Ecclesiae*, XXVI-XVII (1983-1984), pp. 49-58.
77. Il secondo „piano di riforma” di G. A. Sala e Pio VII: La Congregazione delle Riforma, in *Clio XX* (1984), pp. 59-77.
78. Fondi archivistici riguardanti la storia ecclesiastica e religiosa dell'Umbria nell'Archivio Segreto Vaticano, in *Bollettino della Deputazione di Storia Patria per l'Umbria*, LXXXI (1984), pp. 151-170.
79. I francescani nell'America Latina e la Curia Romana, in *Diffusione del Francescanesimo nelle Americhe. Atti del X Convegno Internazionale, Assisi, 14-16 ottobre 1982, Assisi 1984*, pp. 55-119.
- 80.* *La Segreteria di Stato e il suo Archivio 1814-1833*, Stuttgart 1984-1985, I-II (Päpste und Papsttum 23/1-2), VIII, 564 p.
81. Giuseppe Livizzani sul governo pontificio nel Settecento, in *Archivum Historiae Pontificiae*, 24 (1986), pp. 233-272.
82. Két Gyöngyösi betlehemes mise a XVIII. századból, in *Irodalomtörténeti Közlemények XC* (1986), pp. 407-456.
- 83.* S. Giovanni da Capestrano nella Chiesa e nella società del suo tempo (Atti del Convegno storico internazionale, Capestrano-L'Aquila 8-12 ottobre 1986), a cura di Edith e Lajos Pasztor, L'Aquila 1989 (Comitato per il VI Centenario della nascita di san Giovanni da Capestrano), 405 p.
- 84.* *Il Concilio Vaticano I: Diario di Vincenzo Tizzani (1869-1870)*, I-II, Stuttgart 1991-1992 (Päpste und Papsttum 25/1-2), XLV, 670 p.
85. La vita religiosa degli ungheresi prima della Riforma, in *Storia religiosa dell'Ungheria*, Gazzada (Varese) 1992 (Fondazione Ambrosiana Paolo VI), pp. 161-183.
86. Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma, in *Un Istituto Scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria *1894-1948*, Roma, 1994.
87. Nuove lettere della corrispondenza tra Giuseppe Mazzini e Giuditta Sidoli, (sajtó alatt).
- 88.* *Chiesa e Società in Umbria all'inizio della Restaurazione (1814-1820)*, előkészítés alatt.

* * *

Tudományos közreműködések

Dizionario Biografico Italiano, Dizionari degli Istituti di Perfezione, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, Grande Enciclopedia (Istituto Geografico De Agostini: magyar történeti személyek), The New Catholic Encyclopedia.

Könyvismertetések

Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa, *Archivum Historiae Pontificiae*, *Critica Storica*, *Nuova Rivista Storica*. *Revue d'histoire*

ecclésiastique (magyar történészek munkáinak ismertetései), Századok, The Clergy Review.

GREETINGS TO LAJOS PÁSZTOR
(ABSTRACT)

On 16th March, 1994 in Rome, Sándor Keresztes, Hungarian Ambassador of the Holy See, handed over the Officer's Cross of the Order of the Republic of Hungary to professor Lajos Pásztor at the Hungarian Academy in Rome. The Ambassador's words repeated below describe the life and career of the professor and scientist in emigration, from the National Archive of Hungary to the Secret Archive of the Vatican and the diverse activity he was engaged in at the Gregoriana University. Following Lajos Pásztor's response to the greetings, a bibliography of his life-work is included in which one can see the justification of the Ambassador's statement, according to which the scientist of international reputation and recognition never got separated from research related to Hungarian topics.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Budapest, 1994/3-4

SOMORJAI ÁDÁM

EGYHÁZTÖRTÉNETI DISSZERTÁCIÓK A PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM HITTUDOMÁNYI KARÁN
(1863–1993)

A mellékelt két lista a Budapesti Pázmány Péter Hittudományi Egyetem Teológiai Karának könyvtárában őrzött egyháztörténeti tézisek fontosabb adatait tartalmazza, részlet az 1993. őszén megjelent teljes jegyzékből (Studia Theologica Budapestinensia sorozat 9.), amely 1460 címet tartalmaz, a teljes tézis-jegyzéket, minden teológiai diszciplinából.

A disszertáció fogalmán itt értjük a licenciátusi és doktorátusi fokozatot nyert dolgozatokat, ha tehát egy szerző kétszer szerepel, a rövidebb terjedelmű dolgozat lesz a licencia, és értelemszerűen a hosszabb a doktori. Tematika: általános és magyar egyháztörténet, súlyponttal az utóbbi. Egy-két ókori egyház- és dogmatörténeti tézis is közötté van.

Az é.n. – év nélküli jelzet korábbi dolgozatokra utal, az év nem mindig fedi az elkészülés évét, mert ez a könyvtári jelzet, van, amikor a következő évben kerültek bejegyzésre. A legtöbb dolgozat kéziratban van. Mellékelem azokat, akiké publikálva, a könyvtári jelzet szerint. Vannak, akik azóta máshol publikáltak. (Ilyenek: Dankó László, az Egyháztörténeti Vázlatok 1. kötetében, Sólymos László Szilveszter, a METEM-Könyvek 2. kötetében Legeza István dolgozata Prágai Szent Adalbertről a METEM-könyvek 5. kötetében, Reisner Ferenc Csernoch-kötete a Márton Áron Kiadónál.)

I. EGYETEMES EGYHÁZTÖRTÉNET

1.1 Általános

KÉSMÁRKY István, 1894/1,

A harangokról, Bp. 1894. 83 p. 22 cm, (bibl. 84. p.)

MEZGÁR Lajos, 1927/4,

Az anyaszentegyház alapítása és szervezete, egyházi és társadalmi élete az I. században, Székesfehérvár, 1927. 335 p. 18 cm, kézírás, laurea

TIMKÓ Imre, 1947/24,

Alapvetés a keleti képábrázolás platonizmusához, H. n. 1947. (1) 33 p. 30 cm, lic.

TIMKÓ Imre, 1948/13

Az ikonok platonizmusa. A keleti képábrázolás történeti és dogmatikai alapjai, különös tekintettel az orosz egyház ikonjainak platonizmusára az egyházatyák tanításában, Bp. 1948. 108, X p. 21 cm, (bibl. fejezetenként, I-X. p.) laurea

- LENHARDT Vilmos, 1953/9,
A történelem-teológia fogalma és alkalmazása az egyháztörténelemben, H.n. 1953, 119 p. 21 cm, (bibl. 111–119. p.) lic.
- BERECZ Ferenc, 1954/1,
Isten ábrázolása. A háromszemélyű egy Isten ábrázolhatósága és ábrázolása, N. n. 1954. 237 p. 21 cm, (bibl. 235–237. p.) laurea
- GALAVITS József, 1970/13,
A püspöki kollegialitás történelmi fejlődésének áttekintése, Bp. 1970, 3, IV, 130 p. 30 cm, (bibl. 129–130. p.) laurea
- PETRÁSEVIC S Dénes, 1971/11,
Az exarchátus intézményének történelmi vizsgálata, Bp. 1971, 130 p. 30 cm, (bibl. 124–127. p.) laurea

1.2 Ókeresztény egyháztörténet

- MARGOVICS Béla, 1906/2,
A római lovagrend különös tekintettel az inscriptiókra, Bp. 1906. 55 p. 24 cm, (bibl. 55. p.) nyomtatott
- KISS Lajos, 1922/1,
Az egyház szervezete az első két században, Alsóság 1922. 149 p. 21 cm, kézírás
- KOSZTIK György, 1938/8
Az őskeresztény egyházközségek története az apostolok korában, H. n. 1938. 109 p. 21 cm, (bibl. 1–2. p.) laurea
- SIMON Sándor, 1940/9
Hitehagyó Julián császár és az egyház, Bp. 1940. (1) 93 p. 121 cm, (bibl. 92–93. p.) lic.
- SIMON Sándor, 1948/4,
Hitehagyó Julián császár Egyház elleni harca különös tekintettel a keresztények ellen írt vitairatára, Nyírábrány, 1948. 102 p. 21 cm, (bibl. 101–102. p.) laurea
- MOSOLYGÓ Marcell, 1977/7,
A császárkultusz, mint a kereszténység és a római birodalom között növekvő feszültség előidézője, Bp. 1977. 64 p. 30 cm, (bibl. 64. p.) lic.
- BARSI János, 1982/8,
A kalkedoni dogma közvetlen teológiai forrásai, szövege és teológiai tartalma, Bp. 1982. 34 p. 30 cm, (bibl. 35. p.) lic.
- KAPITÁNY György, 1991/13,
Az eranisztész szöveggyűjteményeinek helye és szerepe a florilegikus érvelés történetében, Bp. 1991. 80 p. 30 cm, (bibl. I–III. p.) lic.

1.3 Középkori egyháztörténet

- NÉVERY Sándor, 1885/3
A középkori egyetemek, Kalocsa 1885. 37 p. 22 cm.
- SZILLÉRY László, 1950/8,
Boldog Seuse Henrik lelkivilágának kialakulása, Bp. 1950. (1) 138 (6) p. 21 cm, (bibl. 1–6. p.) laurea
- LEGEZA István, 1951/1,
Prágai Szent Adalbert élete, H. n. 1951. 83 p. 21 cm, (bibl. 81–83. p.) lic.
- FÁBIÁN István, 1965/5,
Az egyházi és világi hatalom küzdelme a XI. században, H.n. 1965. 58 p. 30 cm, (bibl. 57. p.) lic.
- LÉBER Lipót, 1966/20,
Sienai Szent Katalin és a pápák, Bp. 1966. 144 p. 30 cm, (bibl. 136–143. p.) laurea
- SOMOGYI Győző, 1967/23,
A nyugati gótok megtérésének előzményei, Bp. 1967. 65 p. 30 cm, (bibl. 60–64. p.) lic.
- SOMOGYI Győző, 1968/6,
A vizigótok egyháztörténetének vázlata, Bp. 1968. 321 p. 30 cm, (bibl. 302–305. p.) laurea
- LIPP László, 1972/4,
A Kárpát-medence vallástörténete a honfoglalás előtt, Bp. 1972. 1, 47 p. 30 cm, (bibl. 67–68. p.) lic.

- LEISEN Antal, 1973/4,
Szent Columba és az ír kelta egyház, Bp. 1973. II, 46 p. 30 cm, lic.
LEISEN Antal, 1973/5,
Az óskelta egyház történelmi tényei, Bp. 1973. 241 p. 30 cm, (bibl. 239–241. p.) laurea

1.4 Legújabbkori egyháztörténet

- LÓRINCZ József, é.n./4,
A román konkordátum, H. n. é. n. (3) 182 p. 21 cm, (bibl. 4–7. p.)
DÉR Iván, 1941/12,
A malinesi megbeszélések. Mercier bíboros kísérletei az anglikán egyház egyesítése érdekében 1921–1925, Bp. 1941. 63 p. 23 cm, (bibl. 59. p.) nyomtatott, laurea

1.5 Görög katolikus, görögkeleti

- GIESSWEIN Alexander, 1880/1,
Causae et evolutio schismatis graecorum, Sopron 1880. 82 p. 22 cm,
SIMON Julius, 1883/1,
Primatus in Ecclesia Orientali, Szamosújvár 1883. 53 p. 23 cm,
KALAPOS Mihály, 1940/12,
A keleti egyházszakadás okai, Nyírácsád 1940. 99 p. 21 cm, (bibl. 98. p.) laurea
KOVÁCS János, 1959/11,
Chalcedon szerepe a keleti szakadás előkészítésében, Bp. 1959. 92 p. 21 cm, (bibl. 89–90. p.) laurea
SZARKA János, 1972/19,
Az újkori uniós patriarchatusok autonómiája, Bp. 1972. 60 p. 30 cm, (bibl. 54–55. p.) lic.
SZARKA János, 1972/3,
A centralizáció és autonómia. A centralizáció következményei az újkori unitus patriarchatusok autonómiájában, Bp. 1972. 132 p. 30 cm, (bibl. 122–124. p.) laurea
RADACZKI Andor, 1976/1,
Az egységtörékvések történelmi változásai az uniós-zsinatok tükrében, Bp. 1976. 3, 177 p. 30 cm, (bibl. 1–6. p.) laurea

1.6 Humanizmus, Reformáció

- BÁRDOS István, é.n./73,
Cuesi Miklós (Nicolaus Cusanus) bíboros, mint reformátor. (Korkép a 15. század első feléből), H.n. é.n. 183 p. 34 cm, (bibl. 3–4. p.)
RÉDEI István, 1970/5,
Luther és Kálvin mai szemmel, Bp. 1970. 27, 1 p. 30 cm, (bibl. 24. p., 16. p.) lic.
RÉDEI István, 1972/1,
Protestáns egységtörékvések századunkban és a katolicizmus, Bp. 1972. 167 p. 30 cm, (bibl. 163–167. p.) laurea

1.7 Pápaság története

- PAPP Ferenc, 1952/1,
A bogumil pápa és hívei, Mátészalka 1952. 69 p. 21 cm, (bibl. 2–4. p.) lic.
DANKÓ László, 1964/12,
XXIII. János pápa (1881–1958–1963), Bp. 1964. II, 202 p. 30 cm, (bibl. 199–202. p.) laurea

1.8 Szerzetesrendek

- SZELY Ludovicus, 1869/1,
Merita a Societate Jesu de Ecclesia Catholica ab anno 1540. ad annum 1773. parta, H.n. 1869. 105 p. 28 cm, kézírás

VERDES Miklós, 1969/8m

A keleti szerzetesség eszménye és megvalósítása, Bp. 1969. IV, 126 p. 30 cm, (bibl. 122–126. p.) laurea

1.9 Misszió

KESZEI Gábor, 1935/2,

P. Nobili Róbert S. J. előindiai hithirdető élete és alkalmazkodási módszere, Magyaróvár 1935. 179 p. 27 cm, (bibl. 176–177. p.) laurea

WAIGAND József, 1937/7,

Az utolsó száz év pápai a missziók szolgálatában, H.n. 1937. IV, 126 p. 30 cm, (bibl. III-IV. p.) lic.

1.10 Zsinat

CSEREI Gyula, 1930/3,

A Tridenti Zsinat 1545–1563, H.n. 1930. 47 p. 21 cm, (bibl. 47. p.) laurea

VÁROSI István, 1931/2,

Kiadatlan levelek a trienti zsinatról (1562–1563), H.n. 1931. 208 p. 21 cm, (bibl. 162–208. p.) kézírás, laurea

II. MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNET

II. 1 Középkor

•

MESTER István, é.n./7,

Szociális viszonyok Szent István korában, H.n. é.n. 103 p. 21 cm, (bibl. 99–102. p.)

SÁNTA János, 1913/1,

Régi magyar püspökségek a mai Románia területén, Szamosújvár 1913. 94 p. 22 cm, nyomtatott

VASZARY Mihály összeköttetései a római Szentszékekkel III. Calixtus, II. Pius, II. Pál és IV. Sixtus pápák idejében (1458–1484), Vác 1928. V, 327 p. 21 cm, (bibl. I-V. p.) kézírás, laurea

LÉRÁNT István, 1938/31,

A magyar egyházi vagyon szociális munkája II. Endrétől a mohácsi vészig, Bp. 1938. 88 p. 21 cm, (bibl. 85–87. p.) kézírás

BALOGH István, 1941/6,

A renaissance szelleme a magyar papságban, H.n. (1941?) 125 p. 21 cm, (bibl. 123–125. p.) kézírás, lic.

KÖNIG Simon, 1942/5,

A katolikus egyházi vagyon sorsa a királyi Magyarország területén Mohácstól Pázmányig, Gánt 1942. 181 p. 21 cm, (bibl. 9–14. p.) laurea

ERDEI Péter, 1942/7,

A katolikus egyház szerepe Magyarország újjáépítésében a tatárjárás pusztítása után, Bp. 1942. 97 p. 21 cm, (bibl. 93–96. p.) lic.

BORÓVI József, 1942/22,

A mai rozsnyói egyházmegye területének középkori kialakulása, Rozsnyó 1942. 99 p. 23 cm, (bibl. 96–98. p.) nyomtatott, laurea

VARGA Mihály, 1942/31,

Magyarország állásfoglalása a nagy nyugati egyházszakadás idején, Bp. 1942. 150 p. 20 cm, laurea

VÖRÖS Árpád, 1946/11,

Az ázsiai magyarok felkeresése és megtérítése. (Második és harmadik magyar birodalom Ázsiában), H.n. 1946. 74 p. 21 cm, (bibl. 74. p.) lic.

NAGY Endre, 1947/3,

A nemesi hadkötelezettség, Bp. 1947. 31 p. 22 cm, kézírás, laurea

- ERŐSS József, 1947/27,
Sopronmegyei plébániák és templomok a középkorban, Bp. 1947. (3) 166 p. 30 cm, (bibl. 1. p.)
laurea
- VÖRÖS Árpád, 1949/4,
A magyar papság szellemi és erkölcsi szintje a Jagellók korában, Bp. 1949. 167 p. 21 cm,
(bibl. 159–167. p.) laurea
- BURUCS László, 1950/7,
A középkorvégi magyar irodalom pálos központja, Bp. 1950. 120 p. 21 cm, (bibl. 116–120. p.)
laurea
- SIMON József, 1950/20,
A vallási élet tükröződése a magyar kolostori irodalomban. 1. rész. A középkor emberének
életformája: az egyházi év, H.n. 1950. 75 p. 21 cm, (bibl. 4–5. p.) lic.
- LEGEZA István, 1952/13,
Szent Adalbert missziós szerepe a magyar történelemben, Forráskritikai tanulmány, H.n.
1952. 139 p. 21 cm, (bibl. 128–138. p.) laurea
- RITTER Márton, 1953/26,
Temesvári Pelbárt Rosariuma és a Tridentinum, Bp. 1953. 108 p. 21 cm, (bibl. 100–103. p.)
lic.
- RITTER Márton, 1954/6,
Temesvári Pelbárt Rosariumának teológiai iránya, Bp. 1954. 217 p. 25 cm, (bibl. 207–212. p.)
laurea
- GYÖNGYÖSI Vince, 1957/6,
Az egyház élete Magyarországon az Árpád-házi királyok idejében. Az egyház és állam viszony-
a. A privilegium fori kérdése. A klerikusok büntetési és büntetései, H.n. 1957. 60 p. 21 cm,
(bibl. 58–60. p.) lic.
- KEMÉNY Lajos, 1957/14,
A váci káptalan a XIV. században, H.n. 1957. 88 p. 21 cm, (bibl. 14., 85–87. p.) lic.
- BENKE Lajos, 1957/24,
A bérmálás a XIII. században, Bp. 1957. 108 p. 21 cm, (bibl. 102–107. p.) laurea
- BEER Ferenc, 1958/11,
A kereszttség szertartása a magyar középkori rituális könyvekben, H.n. 1958. 64 p. 21 cm,
(bibl. 64. p.) lic.
- PELSÓCZY, Franz, 1959/31,
Kulturelle Beziehungen Ungarns mit den christlichen Nachbarvölkern zur Zeit des heiligen
Stephans, Bp. 1959. 145 p. 30 cm, (bibl. 136–145. p.) laurea
- KEMÉNY Lajos, 1962/5,
Nagy Lajos király egyházpolitikája, Bp. 1962. 131 p. 30 cm, (bibl. 128–130. p.) laurea
- FÁBIÁN István, 1967/21,
Szent István apostoli delegatiojának problémája, H.n. 1967. 296 p. 30 cm, (bibl. 289–294. p.)
laurea
- PRIBITEK László, 1972/15,
A kalocsai egyházmegye területének története Szent László haláláig a magyar-bizánci kap-
csolatok tükrében, Bp. 1972/73. 56 p. 30 cm, (bibl. 54–55. p.) lic.
- PÁHY János, 1976/6,
A gregoriánus eszmék térhódítása Magyarországon, Bp. 1976. 1, 159 p. 30 cm, (bibl. 151–159.
p.) laurea

II.2 Török hódoltság

- KOVÁTS Erazmus, é.n./80,
A katolicizmus helyzete a török hódoltságban, Bp. é.n. 144 p. 21 cm. (bibl. 141–143. p.) lic.
- RÖSS, Ernő Bertalan, 1933/8,
Aviánói Márk pápai követsége és a török félhold alkonya Magyarországon, Bp. 1933. VI, 185
p. 21 cm, (bibl. I–VI. p.) laurea
- BALOGH, Joseph, 1939/32,
Existenz und Rechtslage der katholischen Kirchen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft,
Roma 1939. 39 p. 24 cm, nyomtatott. P. U. G., laurea

II.3 Pázmány

- KINCZLI József, é.n./40,
Pázmány Péter latin-nyelvű bölcseleti s hittudományi művei, H.n. é.n. 204 (2) p. 21 cm, (bibl. 202–204. p.)
- HUTTKAY Lipót, 1897/1,
Pázmány Péter magyar irodalmi szempontból, Eger 1897. 49 p. 23 cm, nyomtatott
- KAISER Ferenc, 1940/11,
Pázmány Kalauzának eredetisége, Esztergom 1940. (1) 168 p. 21 cm, (bibl. 165–167. p.) laurea
- PASTINSZKY József, 1942/6,
Ellenreformáció hazánkban és Pázmány Péter, Bp. 1942. 6, 119 p. 21 cm, (bibl. 117–119. p.) laurea
- PETÉNYI Károly, 1950/10,
Pázmány Péter, az érseki javadalom újjászervezője, H.n. 1950. 83 p. 21 cm, (bibl. 83. p.) lic.
- PETÉNYI Károly, 1951/7,
Pázmány Péter az érseki javadalom újjászervezője, H.n. 1951. 147 p. 30 cm, (bibl. 137. p.) laurea
- CENKI József, 1953/28,
Pázmány Péter esztergomi érseknek, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel szemben tanúsított politikája, H.n. 1953. 38 p. 30 cm, (bibl. 38. p.) lic.
- SZEIFERT Ferenc, 1959/5,
Magyar nyelvű teológia kezdetei Pázmány Péternél, Bp. 1959. 2, III, 84 p. 30 cm, (bibl. I–III. p.) laurea
- KARTAL Ernő, 1960/8,
Pázmány a Vir Religiosus, H.n. 1960. 89 p. 30 cm, (bibl. 87–89. p.) laurea

II.4 Újkor

- BORÓVI József, é.n./13
A céhrendszer az újkor elején különös tekintettel Magyarországra, H.n. é.n. (1) 81 p. 21 cm, lic.
- NÉMETH László, é.n./30,
A barok Regnum Marianum Mária-tisztelete, H.n. é.n. 92 p. 21 cm, (bibl. 87–90. p.)
- BÁN Imre, é.n./37
Báró Eötvös József egyházpolitikája, (Bp.?) é.n. 200 p. 21 cm, (bibl. 192–193. p.)
- JUHÁSZ Miklós, é.n./54,
A barok vallásosság Magyarországon, H.n. é.n. 129 (1) p. 34 cm, (bibl. 125–129. p.)
- PARÓCZAY Sándor, é.n./68,
A magyar egyházpolitikai harcok története az 1843–44. évi országgyűléstől az 1890–94. évi harcokig. H.n. é.n. (1) 70 p. 34 cm, (bibl. 1. p.)
- SCHMOTZER Pál, é.n./76
Szabolcs vármegye katolicizmusa, különös tekintettel a XVIII. századra. Függelék: Ref. oratoriumok ... 1779-ben. Szabolcsi plébánosok ... egyháziak 1779-ben... H.n. é.n. 47 p. 35 cm, (bibl. 2–5. p.)
- URBANICS Ferenc, é.n./83
Batthyány József prímás és II. József, Bp. é.n. 72 p. 20 cm, (71–72. p.) lic.
- BACZA Dezső, é.n./85,
Mária Terézia és II. József újításai a papnevelés és teológiai oktatás terén, Bp. é.n. 210 p. 20 cm, (bibl. 206–208. p.)
- SMETANA Antal, 1922/2,
A magyarországi katolikus autonómiai mozgalmak története, H.n. 1922. 52 p. 21 cm, (bibl. 51–52. p.) kézirás
- ALBERT István, 1934/2,
Alber Nep. János biblikus vitája, Magyaróvár 1934. 69 p. 34 cm, (bibl. 2. p.)
- HERMANN Egyed, 1934/10,
Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése, Bp. 1934. 35 p. 23 cm, (A P. P. Tud.egy. Egyh. történelmi Szem.nak kiadv.-i 1.) nyomtatott

- GYETVAI Péter, 1937/3,
Kollár Ádám „jura circa sacra”-ról szóló tana és ennek hatása a későbbi irodalomra, Bp. 1937. 70 p. 21 cm, (bibl. 63–66. p.) lic.
- TAMÁS, Viktor, 1937/10,
Die Kirchenpolitik des Kard.s Grafen Joseph Batthyány, Primas v. Ungarn unter Joseph II. II. Teil: Die Erschütterung der Machstellung des ungarischen Kath., Wien, 1937. Pazmanium, V, 149 p. 30 cm, (bibl. III-IV. p.) laurea
- VARGA Péter Pál, 1939/14,
A XVIII. század katekizmus küzdelmei, Bp. 1939. 68 p. 21 cm, (bibl. 67. p.) kézírás, lic.
- SZEMES (SCHEULING) József, 1939/15,
A Szent László Társulat története Lonovics József és Peitler Antal elnöksége alatt (1861–1877), Bp. 1939. 90 p. 21 cm, (bibl. 89–90. p.) lic.
- NÉMETH László, 1941/22,
A Regnum Marianum állameszme a magyar katolikus megújulásban, Bp. 1941. 75 p. 23 cm, (bibl. 71–75. p.) (Kiny.: REGNUM Egyh.tört Évkönyv 1930/41) nyomtatott, laurea
- SZEMES József, 1942/15,
A Szent László Társulat története. 1861–1941, Veszprém 1942. 95 p. 23 cm, (bibl. 9–12. p.) nyomtatott, laurea
- ANTY, Illés, 1942/26,
Csapody Lajos 1729–1801, Bp. 1942. 1, 54 p. 23 cm, (Kiadványok Jézustársaság a Magyarországi történetéhez 10.) nyomtatott, laurea
- KOVÁCS Géza, 1944/3,
Dr. Szeredy József, Szekszárd 1944. 57 p. 29 cm, (bibl. 57. p.) laurea
- BARÓTI János, 1947/11,
Bevezetés a veszprémi egyházmegye 1777. évi széttagolódásához, Bp. 1947. (6) 61 p. 21 cm, (bibl. 4–6. p.) lic.
- BABINYECS Cs. Pál, 1948/7,
A Canisiuson alapuló esztergomi káték és az új próbakáték, H.n. 1948. (1) 58 p. 30 cm, (bibl. 54–58. p.) laurea
- BARÓTI János, 1948/26,
A veszprémi egyházmegye széttagolása 1777-ben, Órtilos 1948. (8) 124 p. 21 cm, (bibl. 5–8. p.) laurea
- ZSIROS László, 1949/11,
A ceglédi papi gyűlés 1849-ben, Bp. 1949. 79 p. 21 cm, (bibl. 76–77. p.) lic.
- URBANICS Ferenc, 1950/11,
Batthyány József prímás és II. József egyházpolitikája, Bp., 1950. 118 p. 21 cm, (bibl. 113–117. p.) laurea
- VARJU Imre, 1960/15,
A magyar katolikus restauráció történelmi előzményei és elindulása. Bevezető a Tanyai Missziók történetéhez, Kiskunmajsa 1960. 63, 1 p. 21 cm, (bibl. 62–63. p.) lic.
- VARJU Ferenc, 1962/7,
A XIX. századi tanyai missziók története a váci egyházmegye területén, Bp. 1962. 118 p. 30 cm, (bibl. 117. p.) laurea
- VARGA Győző, 1963/2,
Széchenyi vallási és szociális eszméi, H.n. 1963. 88 p. 21 cm, (bibl. 85–88. p.) lic.
- KNEIP István, 1968/13,
Guzmics Izidor ökonemikus munkássága, Bp. 1968. 34 p. 30 cm, (bibl. 33. p.) lic.
- KNEIP István, 1969/22,
Hazai uniós törekvések a 19. században, Bp. 1969. (1) 130 p. 20 cm, (bibl. 128–130. p.) laurea
- LOTZ Antal, 1970/2,
Karsch Lollion a teológiai fró és hitszónok, H.n. 1970. 56 p. 30 cm, (bibl. 55–56. p.) lic.
- VANGEL Imre, 1972/9,
Berkes András váci nagyprépost élete és munkássága, Bp. 1972. 1, 38 p. 30 cm, (bibl. 36–38. p.) lic.
- NAGY István, 1976/9,
A XIX. századi Katolikus Néplap története, Bp. 1976. 44 p. 30 cm, (bibl. 43. p.) lic.
- NEMES György, 1977/8,
Pécsi Lukács szerepe a magyar ellenreformáció kezdeti szakaszában, Bp. 1977, III, 85, 6 p. 30 cm, (bibl. 76–84. p.) lic.

- HÓRVÖLGYI László, 1979/13,
Magyarország szellemi körképe az 1700-tól 1850-ig kiadott teológiai irodalmunk tükrében,
Bp. 1979. 53 p. 30 cm, lic.
- HARMATH Károly OFM, 1979/20,
A jozefinizmus és a szerzetesek, Újvidék 1979. 47 p. 30 cm, (bibl. III. p.) lic.
- SZABÓ Tamás, 1993/7,
Az erdélyi hitújítás és P. Antonio Possevino S.J., Bp. 1993. 173 p. 30 cm, (bibl. 161–168. p.)
laurea

II.5 Legújabb kor

- HAJÓS István, é.n./5,
A polgári házasság öt éves története Magyarországon, Miskolc é.n. 215 p. 21 cm, (bibl. 215. p.)
- FÖLFOLDY Béla, 1944/9,
A magyar katolikus hitoktatás az ezerkilencszázas évek reformja után, Orosháza 1944. II 54
p. 30 cm, laurea
- HERGENRÖDER Miklós, 1956/11,
Szent X. Pius egyházzenei Moltu proprio-jának ötven esztendeje Magyarországon 1903/1953.
Győr 1956. VI, 32 p. 21 cm, (bibl. VI. p.) lic.
- HERGENRÖDER Miklós, 1957/16,
Szent X. Pius egyházzenei reformjának magyarországi története, Győr 1957. VI, 101 p. 21
cm, (bibl. VI. p.) laurea
- LENHARDT Vilmos, 1959/9,
Mihályfi Ákos élete és művei, Bp. 1959. 157 (2) p. 21 cm, 12 fénykép, (bibl. 156–157. p.)
laurea
- BOLESZKA László Pál, 1974/7,
A magyar katolikus nagygyűlések kezdetei, Bp. 1974. 69 p. 30 cm, (68–69. p.) lic.
- LIPP László, 1980/1,
Dr. Serédi Jusztinián bíboros küzdelme az emberi szabadságjogokért 1938-tól haláláig az
esztergomi Prímási Levéltár anyaga alapján, Bp. 1980. 236 p. 30 cm, (bibl. 179–181. p.)
laurea
- VARGA László, 1982/6,
Fraknói Vilmos történetírói pályája, Bp. 1976. 108 p. 30 cm, (bibl. 125–126. p.) lic.
- TÓTH Elek, 1987/8,
Kiss János irodalmi munkássága és a magyar újszolasztikus mozgalom kezdete, Bp. 1987. 97
p. 30 cm, (bibl. 70–97. p.) lic.
- REISNER Ferenc, 1990/6,
A századvég sajtótörténete a Katolikus Szemle 1887–1944. közötti időszakban. Repertórium.
I-II, Bp. 1990. 52 + 151 p. 30 cm, (bibl. I. 51–52. p.) lic.
- REISNER Ferenc, 1991/5,
Csernoch János hercegprímás és a katolikus Egyház szerepe IV. Károly Monarchia megmen-
tési kísérleteiben, Bp. 1991. 252 p. 30 cm, (bibl. 237–248. p.) laurea
- TÓTH Elek Illés, 1992/10,
Az Aquinói Szent Tamás története, Bp. 1992. 186 p. 30 cm, (bibl. 179–186. p.) laurea

II.6 Püspökök

- LAJTOS József, é.n./6
Migazzi Kristóf rövid életrajza, H.n. é.n. 44 p. 21 cm, (bibl. 44.p.) lic.
- HORVÁTH Zoltán, é.n./20,
Zsolnai Dávid 1742–1810 veszprémi főszentelt püspök élete és kora, H.n. é.n. 137 p. 21 cm,
(bibl. 134–137. p.) kézírás
- KÁLMÁN János, é.n./50,
Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök élete és üldöztetése a vatikáni zsinattal kapcsolat-
ban, H.n. é.n. 225 p. 25 cm, (bibl. 253–255. p.)
- KÁRPÁTI Károly, é.n./84,
Nogáll János fsz. püspök élete, Bp. é.n. 180 p. 20 cm, (bibl. 177. p.)

- LANGMÁR Lipót, 1923/1,
Bíró Márton veszprémi püspök ellenreformációja és Enchiridionja, Veszprém 1923. 176 p. 21 cm, (bibl. 173–175. p.) kézírás
- KALLÓS István, 1933/13,
Draskovich György zágrábi püspök főpásztori működése a trienti zsinat után 1563–78. Bp. 1933. 150 p. 21 cm, (bibl. 145–150. p.) laurea
- MOLNÁR Gyula, 1934/4,
Adatok a székesfehérvári egyházmegye történetéhez Prohászka Ottokár püspökségének idejéből 1906–1927. Függelék: Adatok Prohászka püspök életéhez, H.n. 1934. 6, 186 p. 30 cm, (bibl. 1. p.)
- BALOGH István, 1942/11,
Szalkay László esztergomi érsek (+1526), Kassa 1942. VI, 77 p. 25 cm, (bibl. III–VII. p.) nyomtatott, laurea
- LANCZA Kálmán, 1942/13,
Dvornikovits Mihály váci püspök, Vác 1942. VIII, 87 p. 23 cm, (bibl. V–VI. p.) nyomtatott, laurea
- LAJTOS József, 1942/33,
Gróf Migazzi Kristóf Antal váci püspöksége, Bp. 1942. 110 p. 23 cm, (bibl. 105–106. p.) nyomtatott, laurea
- PETRÁK Mihály, 1943/16,
Acsády Ádám veszprémi püspök egyházkormányzata, 1725–1744, Tapolca 1943. (2) 84 p. 30 cm, (bibl. 2–4. p.) laurea
- GYURÁCZ Ferenc, 1944/12,
Gróf Zichy Ferenc győri püspök és hívei (1743–1783), H.n. 1944. 53 p. 21 cm, (bibl. 1–2. p.) lic.
- GYURÁCZ Ferenc, 1946/6,
Gróf Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) mint lelkipásztor, H.n. (1946?) 90 p. 21 cm, (bibl. 1–2. p.) laurea
- KARDOS József, 1947/22,
Lósy Imre (1580–1642), Esztergom 1947, (5) 50 p. 21 cm, (bibl. 3–4. p.) lic.
- KARDOS József, 1949/2,
Horváth János székesfehérvári püspök az első magyar teológiai folyóirat alapítójának tudományos fejlődése és egyháztörténelmi munkássága, H.n. 1949. 91 p. 21 cm, (bibl. 87–89. p.) lic.
- SAS József, 1949/3,
Horváth János székesfehérvári püspök élete és munkássága, Aba 1949. 147 p. 21 cm, (bibl. 143–146. p.) laurea
- SÁRVÁRY Ferenc, 1951/8,
Magyar egyházipolitika Kopácsy József hercegprímás alatt 1838–1847, Bp. 1951. V, 123 p. 30 cm, (bibl. I–IV. p.) laurea
- VARJAS Győző, 1952/26,
Böle András püspök élete és kora. (A kovácsműhelytől a püspöki székhöz), Bp. 1952. 84 p. 20 cm, (bibl. 3–6. p.) lic.
- VARJAS Győző, 1953/1–2,
Böle András püspök élete és kora, Bp. 1953. 266, 58 p. 21 cm, (bibl. 3–7. p.) laurea
- GÁL József, 1953/18,
Eszterházy Károly egri püspök egyházmegye-szervező tevékenysége, H.n. 1953. 77 p. 21 cm, (bibl. 75–77. p.) lic.
- HEGEDŰS Antal, 1953/21,
Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége, H. n. 1953. 83 p. 21 cm, (bibl. 77–82. p.) lic.
- HEGEDŰS Antal, 1954/4,
Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Függelék: Bácsmegye helységeinek jegyzéke 1733-ból, Bp. 1954. 299 p. 21 cm, (bibl. 292–299. p.) laurea
- CSÓSZ István, 1972/14,
A humanista Erasmus és Oláh Miklós, Bp. 1972. 55 p. 30 cm, (bibl. 53–54. p.) lic.
- FÜLÖP Béla, 1973/10,
Roskoványi Ágoston váci püspöksége 1851–59, Bp. 1973. 42 p. 30 cm, (bibl. 41. p.) lic.
- FÜLÖP Béla, 1974/2,
Roskoványi Ágoston (1807–1892) püspök és teológiai író, Bp. 1974. 1, 178 p. 30 cm, (bibl. 174–177. p.) laurea

- ZELENKA József, 1986/2,
Báró Hornig Károly és kora egyházpolitikai és teológiai problémái, Bp. 1986. 90 p. 30 cm, lic.
- ZELENKA József, 1987/5,
Hornig Károly és a századforduló magyar egyháza, Bp. 1987. 200 p. 30 cm, (bibl. 196–200. p.)
laurea
- PECZÁR Péter, 1990/2,
Grassalkovich I. Antal élete és tevékenysége a váci egyházmegyében, Bp. 1990. 91 p. 30 cm,
(bibl. 87–90. p.) lic.
- PECZÁR Péter, 1991/1,
Grassalkovich I. Antal élete és tevékenysége a váci egyházmegyében és németbetelepítés
Soroksáron, Bp. 1991. 223 p. 30 cm, (bibl. 213–218. p.) laurea

II.7 Canonica Visitatio

- SOMFAI Ferenc, 1944/11,
Vas megye vallási viszonyai a Szily-i féle egyházlátogatások tükrében, H.n. 1944. IV, 176 p.
20 cm, (bibl. 1–4. p.) laurea
- SOMFAI Ferenc, 1949/10,
Vas megye közoktatásügyi viszonyai a Visitatio Szilyana tükrében, H.n. 1949. 55 p. 21 cm,
(bibl. 54–55. p.) lic.
- GÁL József, 1958/9,
Borsod vármegye hitélete Esterházy Károly egri püspök egyházlátogatásának tükrében, H.n.
1958. 174 p. 21 cm, (bibl. 4–6. p.) laurea
- MEZEI András, 1982/14,
A patai főesperesség élete a XVIII. században, egyházlátogatási dokumentum alapján, 1–2.
(Melléklet: canonica visitatio jegyzőkönyve, 1746.), Bp. 1982. 155+162 p. 30 cm, (bibl.
156–170. p.) laurea

II.8 Görög katolikusok

- GRIGÁSSY Gyula, 1913/2,
A magyar görög katolikusok legújabb története, Függetlenség: Fontosabb okiratok, Ungvár 1913.
142 p. 23 cm, kézírás
- PETRÁSEVICZ Dénes, 1871/1,
A Miskolci Görög Katolikus Apostoli Exarchátus parókiáinak története, Bp. 1971. 69 p. 30
cm, (bibl. 67/a. p.) lic.
- RAKACZKI Andor, 1972/21,
A gyulafehérvári unió (1697–1701), Bp. 1972. 86 p. 30 cm, lic.
- MAGYAR András, 1977/15,
A budapesti görög szertartású katolikusok története, Bp. 1977. 60 p. 30 cm, (bibl. 58. p.) lic.
- SZAVICSKÓ János, 1978/10,
A munkácsi egyházmegye hajdudorogi külhelynöksége, 1873–1912, Bp. 1978. 68 p. 30 cm,
(bibl. 2. p.) lic.
- BOSÁK Nándor, 1979/19,
Eszterházy Károly egri püspök és a görög katolikusok, Bp. 1979. 48 p. 30 cm, (bibl. 48. p.) lic.
- MAGYAR András, 1979/5,
A máriapócsi kegyhely története, Bp. 1979. 226 p. 30 cm., (bibl. 221–226. p.) laurea
- JANKA György, 1990/10,
Mária Terézia indítékai a munkácsi egyházmegye felállításához, Bp. 1990. 92 p. 30 cm, (bibl.
86–88. p.) lic.
- JANKA György, 1991/17,
Mária Terézia és a magyarországi görögkatolikus egyházmegyék felállítása, Bp. 1991. 210 p.
30 cm, (bibl. 206–210. p.) laurea

II.9 Reformáció

- KRÄMER Tamás, 1915/2,
A protestáns vallás terjedésének okai hazánkban 1551-ig, Temesvár 1915. 148 p. 25 cm,
nyomatott
- LÉBER Lipót, 1963/1,
Serédy Gáspár váci kanonok szerepe a hitújításban, Bp. 1963. 78 p. 30 cm, (bibl. 76–77. p.)
lic.

II.10 Iskolatörténet

II.10.1 Főiskola

- KIRÁLY József, é.n./8,
A Budapesti Központi Papnevelő Intézet első negyedszázada, H.n. é.n. 136 p. 21 cm, (bibl.
3–5. p.)
- TEMPFLI István, é.n./64,
A királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának története 1770–
1805., H.n. é.n. 96 p. 34 cm, (bibl. 95–96. p.)
- HORVÁTH Lajos, 1932/5,
A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának ta-
nárjai és irodalmi munkássága, H.n. 1932. (2) 150 p. 21 cm, (bibl. 1. p.) kézírás, laurea

II.10.2 Középiskola

- KLEMM Kálmán, 1932/8,
A szombathelyi püspöki gimnázium története (1771–1808), H.n. 1932. 543 p. 21 cm, (bibl.
5–12. p.) kézírás, laurea
- GÁL István, 1938/30,
A kalocsai piarista kollégium története (1765–1860), Bp. 1938. 176 p. 24 cm, (Palaestra
Calasanciana 20.) nyomtatott, laurea

II.10.3 Népoktatás

- JORDÁN Emil OSB, 1939/16,
Kruesz Krizosztom és a pannonhalmi egyházmegye népoktatási viszonyai, H.n. 1939. 84 p.
21 cm, (bibl. 84. p.) lic.
- JORDÁN Emil, 1939/20,
Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát tanügyi munkássága, Bp. 1939. 94 (1) p. 24 cm, (bibl.
93–94. p.) (A P.P. Tud.egy.Egyh. történelmi Szem.-a) nyomtatott, laurea
- NAGY István, 1972/5,
Katolikus iskolaügy és az Eötvös-féle iskolareform, Bp. 1972. 62 p. 30 cm, (bibl. 61–62. p.) lic.
- NAGY István, 1975/5,
A katolikus népnevelés helyzete az Eötvös-féle iskolareform keretében, Bp. 1975, 1, 212, 1 p.
30 cm, (bibl. 192–201. p.) laurea

II.11 Plébániatörténet

- RÉVAI, Josef, 1931/27,
Die Geschichte der Pfarre Devecser, Wien 1941. 179 p. 30 cm, (bibl. 169–172. p.) laurea
- PERCZ Antal, 1932/4,
A szentesi róm. kat. egyház története újjászületésétől napjainkig (1746–1932), Pestsz.erzsé-
bet 1932. (4) 181, 2 p. 21 cm, (bibl. 1–9. p.) kézírás, laurea
- CSÖMÖZ Gáspár, 1936/6,
A katolikus egyház története Szolnokon, Szolnok 1936. (1) 81 p. 21 cm, (bibl. 1. p.) laurea

- KORCSMÁROS István, 1940/10,
A sárospataki róm.kat. egyház és intézményeinek története a legrégebb időktől napjainkig.
S.patak 1940. VIII, 202 p. 21 cm., (bibl. I-VIII. p.) laurea
- DANKÓ László, 1964/7,
A szarvasi róm. kat. plébánia története, Bp. 1964. (1) 147 (1) p. 21 cm., (bibl. 1. p.) lic.
- LOTZ Antal, 1970/10,
A biharmegyei Nagysárrét tájegység egyháztörténete. Függelék: Kiegészítések a „Nagysárrét” adataihoz. Statisztikai adatok, források, ábrák, Bp. 1970. 183 I-V. p. 20 cm, (bibl. III-IV. p.) laurea
- KOVÁCS László, 1972/10,
Debrecen ferences plébániái a XX. században, Bp. 1972. 2, 93 p. 30 cm, (bibl. 92-93. p.) lic.
- KOVÁCS László, 1972/11,
Debrecen katolicizmusának története, Békéssz.andrás 1972. 3, 209 p. 30 cm, (bibl. 206-209. p.) laurea

II.12 Szentek

- BERNÁT Ferenc, é.n./27 a,b
I. rész: Magyar szentek életrajza Suriuxnál, B.Margit, Sz.István, Sz.Gellért, Sz.Imre, Sz.Erzsébet, II. rész: Jegyzetek ... életrajzához, H.n. é.n. 130 p. 21 cm, kézírás (1914 után)
- PÉNTEK Kálmán, é.n./45,
Szent Imre herceg élete. (A reá vonatkozó történelmi adatok összegyűjtésével és feldolgozásával), H.n. é.n. (2) 274 p. 24 cm, (bibl. 271-274. p.)
- KOVÁCS Lajos, 1952/16,
„Regina Coeli Patrona Hungariae”, H.n. 1952. 77 p. 21 cm, (bibl. 76-77. p.) lic.
- TÓZSÉR Paulus, 1966/14,
Disszertáció Gizella, első magyar királynénkről, Hódm.v.hely 1966. 59 p. 30 cm, (bibl. 52-58. p.) lic.

II.13 Szerzetesrendek

- SZOKOLAY Antal, 1942/8
A Mária-Talli pálos kolostor fekvős iratainak története, H.n. 1942. 55 p. 21 cm, lic.
- TOKAJI-NAGY Tivadar, 1947/7,
A keresztény emberszeretet szolgálatában. (Az irgalmasrend működése Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században), H.n. 1947. 70 p. 21 cm, (bibl. 64-69. p.) lic.
- TOKAJI-NAGY Tivadar, 1949/6,
A keresztény emberszeretet szolgálatában. (Az irgalmasrend működése Budapesten). Függelék: Vikáriusok, perjelek, főgyógyyszerészek jegyzéke. 1-2. H.n. 1949. 459 p. 21 cm, (bibl. 444-459. p.) laurea
- KALMÁR Vincentius, é.n./65,
Periodus prima (1757-1782) historiae Provinciae Ss. Ioannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum in Hungariae, H.n. é.n. (2) 131 (1) p. 33 cm, (bibl. 1-2. p.) kézírás
- SÁNTHA Pál, 1918/3,
A magyar pálosrend keletkezése (1225-1509). Bp. 1918. 122 p. 28 cm, (bibl. 4-6. p.)
- FEJES Tibor, 1931/7,
A magyar piarista rendtartomány jogviszonyainak története 1723-tól 1931-ig, H.n. 1931. 164 p. 33 cm, (bibl. 1-2. p.) laurea
- VÉNIG József, 1935/9,
A Piaristák működése Nagykárolyban a XVIII. században, Kolozsvár, 1935. 241 p. 21 cm, laurea
- GALAMBOS Ferenc, 1942/27,
A pécsi jezsuiták működése 1687/1728, Bp. 1942. 118 (1) p. 23 cm, (bibl. 8-11. p.) (Kiadványok Jézus társasága Mo-i történetéhez 8.) nyomtatott, laurea
- BURUCS László, 1950/17,
A középkorvégi pálos irodalom központja, H.n. 1950. 67 p. 21 cm, (bibl. 64-66. p.) lic.
- SÓLYMOS László, 1959/7,
Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát (1865-85) egyénisége, szerzetesi és lelkipásztori működése, Bp. 1959. 1, 217, 1 p. 30 cm, (bibl. 12-13. p.) laurea

- SÓLYMOS László, 1959/27,
Kruesz Krizosztom pannonhalmi főpát (1865–85) szerzetesi arcképe önéletrajza tükrében,
Bp. 1958. 67 p. 21 cm, (bibl. 2. p.) lic.
- KOVÁCS János, 1962/8,
Pálosok a pécsi egyházmegyében 1526-ig, Bp. 1962. (1) 142 p. 30 cm, (bibl. 124–128. p.)
laurea
- SZÁNTÓ Károly Konrád, 1963/3,
Ferencesek a budai vizivárosban, Bp. 1963. 102 p. 21 cm, lic.
- SZÁNTÓ Károly Konrád, 1964/10,
A ferencesek működése Budán a XIX. században, H.n. 1964. 257 p. 30 cm, (bibl. 226–254. p.)
laurea
- HEGEDŰS Tibor, 1967/11,
A sümegi ferencesek restaurációs tevékenysége a XVII-XVIII. században, H.n. 1967. (1) 177
p. 30 cm. (bibl. 130–177. p.) laurea
- KOVÁCS Imre, 1969/21,
A türjei premontrei prépostság története és hiteleshelyi működése a magyar középkorban
(1184–1569). Függelék: A konvent hiteleshelyi kiadványai, Bp. 1969. 99 p. 30 cm, (bibl.
93–95. p.) lic.
- KOVÁCS Imre, 1970/8,
A türjei premontrei prépostság okleveles anyaga és története a katolikus restauráció korában
(1569–1787), Bp. 1970. 185 p. 30 cm, (bibl. 182–185. p.) laurea
- VIDA Tivadar, 1973/14,
A szerzetesrendek szerepe a magyar orvostörténelemben 1000-tól 1301-ig, Bp. 1973. 107 p.
30 cm, laurea
- HARMATH Károly OFM, 1986/8,
Josephus Pavissevich és a jozefinizmus. (A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences
rendtartomány Josephus Pavissevich idejében). 1783–1791, Bp. 1986. 173 p. 30 cm, laurea
- CZAKÓ László, 1988/9,
Pálosok a jezsuiták örökében, Bp. 1988. 57p. 30 cm, (bibl. 55–57. p.) lic.

II.14 Zsinatok

- BUBNÓ Andor, é.n./39,
A magyar zsinatok története a mohácsi vészig különös tekintettel a görög egyház befolyásá-
ra, H.n. é.n. (2) 165 p. 21 cm, (bibl. 163–165. p.) kézirás
- FÜRSTNER Antal, 1927/1,
Az 1863-i kalocsai tartományzsinat, Kalocsa 1927. 2, 100 p. 35 cm, (bibl. 2. p.) laurea
- ZIPSER Sándor, 1937/8,
Dudith András szereplése a Trienti zsinaton (1562–1563), H.n. 1937. 126, V p. 21 cm, (bibl.
I-III. p.) lic.
- VILLÁNYI Győző, 1938/20,
A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatok a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822) Különös
tekintettel Győregyházmegyére, Győr 1938. 89 (1) p. 23 cm, (bibl. 87–89. p.) laurea
- ZIPSER Sándor, 1938/21,
Dudith András a Trienti zsinaton, Bp. 1938. 79 p. 23 cm, (bibl. 77–79. p.) nyomtatott, laurea
- KOVÁCS Erazmus, 1943/4,
A vatikáni zsinat visszhangja Magyarországon, Győr 1943. 89 p. 21 cm, (bibl. 87–89. p.)
nyomtatott, laurea
- LACZKÓ József, 1947/15,
A nagyszombati zsinat a gallicanismus ellen, H.n. (1947?). (1) 33 (2) p. 30 cm, (bibl. 1–2. p.)
lic.

EGYHÁZTÖRTÉNETI DISSZERTÁCIÓK – NYOMTATOTTAK

kb. 1865–1993

1	ANTY Illés	Csapody Lajos, 1729–1801	1942/26	(Kiadványok Jézustársasága Magyarországi történetéhez 10.) nyomtatott, laurea
2	BALOGH István	Szalkay László esztergomi érsek (†1526)	1942/11	(bibl. III–VII.) nyomtatott, laurea
3	BALOGH Joseph	Existenz und Rechtslage der katholischen Kirche in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft	1939/32	nyomtatott, P. U. G., laurea
4	BOROVI József	A mai rozsnyói egyházmegye területének középkori kialakítása	1942/22	(bibl. 96–98. p.) nyomtatott laurea
5	DÉR Iván	A malinesi megbeszélések Mercier bíboros kísérletei az anglikán egyház egyesítése érdekében 1921–1925	1941/12	(bibl. 59. p.) nyomtatott, laurea
6	GÁL István	A kalocsai piarista kollégium története (1765-1860)	1938/30	(Palaestra Calasanciana 20.) nyomtatott, laurea
7	GALAMBOS Ferenc	A pécsi jezsuiták működése 1687–1728	1942/27	(bibl. 8–11. p.) (Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi történetéhez 8.)
8	HERMANN Egyed	Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése	1934/10	(A P. P. Tud.egy. Egyh.történelmi Szem.-nak kiadv.i 1.) nyomtatott
9	HUTTKAY Lipót	Pázmány Péter magyar irodalmi szempontból	1898/01	nyomtatott
10	JORDÁN Emil OSB	Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát tanügyi munkássága	1939/20	(bibl. 93–94. p.) (A P. P. Tud.egy. Egyháztörténelmi Szem.-a) nyomtatott, laurea
11	KOVÁCS Erazmus	A vatikáni zsinat visszhangja Magyarországon	1943/04	(bibl. 87–89. p.) nyomtatott, laurea
12	KRÄMER Tamás	A protestáns vallás terjedésének okai hazánkban 1551-ig	1915/02	nyomtatott
13	LAJTOS József	Gróf Migazzi Kristóf Antal váci püspöksége	1942/33	(bibl. 105–106. p.) nyomtatott, laurea
14	LANCZ Kálmán	Dornikovits Mihály váci püspök	1942/13	(bibl. V–VI. p.) nyomtatott, laurea
15	MARGOVICS Béla	A római lovagrend különös tekintettel az inscriptiókra	1906/02	(bibl. 55. p.) nyomtatott
16	NÉMETH László	A Regnum Marianum államesszme a magyar katolikus megújulásban	1841/22	(bibl. 71–75. p.) Klny.: REGNUM Egyh.tört. Évkönyv 1940/41) nyomtatott
17	SÁNTA János	Régi magyar püspökségek a mai Románia területén	1913/01	nyomtatott
18	SZEMES József	A Szent László Társulat története, 1861–1941	1942/15	(bibl. 9–12. p.) nyomtatott, laurea
19	ZIPSER Sándor	Dudith András a Trienti zsinaton	1938/21	(bibl. 77–79. p.) nyomtatott, laurea

ÁDÁM SOMORJAI, OSB

THESES AND LICENCIATE PAPERS CONCERNING ECCLESIASTICAL HISTORY
WRITTEN AT THE THEOLOGICAL FACULTY OF THE PÁZMÁNY PÉTER CATHOLIC
UNIVERSITY (FROM AROUND 1863 TO 1993)

A list of the theses and licenciate papers on ecclesiastical history in the library of the Theological Faculty of the Pázmány Péter Catholic University is given below, representing that part of the records which was published as the 9th volume of the series *Studia Theologia Budapestiensia* (Dissertations of the Theological Faculty of the Pázmány Péter Catholic University [1863-1993]: Márton Áron Kiadó, Budapest, 1993) and is fully or in part classified as belonging to ecclesiastical history. Topics related to ecclesiastical history can also be found in the sections on Law and History of Law, or under the heading History of Dogmatic Theology, hence the reader is primarily invited to study the full list and its indices. (This list does not contain, for example, the dissertation submitted by József Marton to the Faculty and approved as a doctoral thesis entitled *Educating Seminarists in the Transylvanian Diocese from 1753 to 1918*, published as the 5th volume of *Studia Theologia Budapestiensia*, Budapest, 1993, because it has been categorized under dogmatics.)

Most of the papers are in manuscript format, data regarding those already printed at the time of completing the catalog are included; others possibly published elsewhere may be looked up in other sources. (Here belong, e.g., works by László Dankó published in the first volume of *An Outline of Hungarian Ecclesiastical History*, and also those by László Szilveszter Sólomos in volume 2 and by István Legeza in volume 5 of the METEM Books, as well as works by Ferenc Reisner in the series *Studia Theologica*.)

In order to facilitate the reader's good grasp of classification, the material is organized according to subject matter extracted from the titles, and each thematic group is further divided according to time of writing; there are altogether 227 theses and licenciate papers. From the viewpoint of present day research, the material after 1945 is of immediate interest. Compilations to be made from that stock would be worth considering. The list ends with a chronological index.

SZENT ISTVÁN NAPOK KALOCSÁN

1994. augusztus 15–20. között kerültek ismét megrendezésre Kalocsán a Szent István Napok, melyek rendezvénysorozatát az elmúlt évek tradíciói alapján a Kalocsa-Kecskemét Érsekség és Kalocsa város önkormányzata szervezte. Az érsekség és a város tevékenységével kapcsolatos megemlékezések sorában jelentős esemény volt a Dankó László érsek elnökletével megtartott Történések Napja, melyen a következő előadások hangzottak el:

- Adriányi Gábor: Haynald az I. vatikáni zsinaton
Kapocs Nándor: A kalocsai papnevelés története
Deák Ágnes: Haynald érsek és Lady Blennerhasset levelezése
Kosza László: A kalocsai érsekség és missziós püspökségei a középkorban

AZ ISKOLADRÁMA ÉS A BAROKK CÍMŰ KONFERENCIA TERVEZETT ELŐADÁSAI EGERBEN (1994. szeptember 1–3)

A rendezők Egerre jelölték ki egy nagyszabású nemzetközi konferencia színhelyéül. A szerkesztőségünkhöz eljuttatott tervezet alapján a konferencia a következő előadásoknak kívánt fórumként szolgálni:

- Hopp Lajos: Az iskoladráma-kutatás állása és az összegző munka feladatai
Szabó Ferenc: A barokk filozófiai háttéréhez (M. Foucault strukturalista elemzése nyomán)
Griffin, Nigel: Terentius castigatus: Jesuit attitudes to Roman comedy
Jean Marie Valentin: La Baroquisation de la scène du théâtre de l'Académie à Strasbourg: Caspar Brülow
Takács József: Olasz–magyar vita a barokról
Gulyás Sándor: A régi magyar színháték kutatásának új koncepciója
Czibula Katalin: Az udvari protokoll dramaturgiája
Demeter Júlia: A magyarországi iskoladráma színhátéktípusai
Erdélyi Zsuzsanna: A népi imádságok dramatikus mozzanatai

Kedves Csaba:	Folklorisztikus elemek a csíksomlyói iskoladrámákban
Kriza Ildikó:	Dugonics Toldi-ja és a néphagyomány
Szilágyi András:	A soproni jezsuita színpadképek eredete
Mejer, Jans Jacob:	Lavater und Lessing. Problem der deutschen Dramenillustration des späten 18. Jahrhunderts
Breuer, Dieter:	Ein Theaer vollen Wunder
Berecz Ágnes:	Protestáns barokk – három megközelítés
Jerosievitz Erzsébet:	A nagyenyedi iskolai színjátszás szerepe az erdélyi magyar színi élet kialakulásában (1792–1848)
Franchi, Cincia:	Ars Comica és Egyház
János István:	Amor profanus (Szerelem és erotika az iskoladrámákban)
Kadulska, Irena:	Trwanie baroku i oswiecieniowe przelomu polskim teatrze jezuitckim XVIII-w.
Király Gyuláné:	Homo ludens a magyar és lengyel iskolai színjátékben.
Molnár István:	A lengyel barokk-kori iskoladrámákról – magyar szemmel
Poláková, Stefánia:	A szlovák jezsuita színjátszás
Polin, Giovanni:	History and tradition in the XVIIIth century of <i>Il mondo della luna</i> , by Goldoni and Galuppi
Vizi Mária:	A vanitatum vanitas gondolata a XVIII. századi magyar nyelvű jezsuita iskoladrámákban
Gupcsó Ágnes:	Egy piarista iskoladráma zenei anyaga 1695-ből
Kaán Zsuzsa:	Tánc és zene
Virágh F. László:	
Faragó József:	
Bécsy Tamás:	Egy iskoladráma elemzése, értelmezése
Heltai János:	Pallas Dacica 1642
Knapp Éva:	<i>Gabriel Dietenhamer: Judit</i> (Nagyszombat, 1649.)
Kovács József:	<i>Laçjner Kristóf: Actus Oeconomicus</i>
Lukowksi Judit:	Ami a barokk iskolai színjátszásról egy dráma szövegéből kiolvasható: <i>Racine: Eszter</i>
Nagy Imre:	Joas
Nagy László:	Ifj. Bucholt György dialógusai
Varga Imre:	Mese és valóság. (Barokk allegória a <i>Hungaria Respirans</i> c. drámában.)

MÉSZÁROS ISTVÁN

A SOPRONI BENCÉS GIMNÁZIUM
(Bencés Kiadó, Budapest, 1994. 212 p.)
A BUDAPESTI ÉS CSEPELI BENCÉS GIMNÁZIUMOK
(Bencés Kiadó, Budapest, 1994. 172 p.)

Dicséretes vállalkozásba fogott a *Bencés Kiadó*, amikor még 1988-ban elkezdte a hazai bencés gimnáziumok történetének kötetekbe foglalt publikálását. Az egyes monográfiák szerzője kiváló művelődéstörténészünk, *Mészáros István*, aki a pápai és pannonhalmi gimnáziumok után most a soproni, a budapesti és a csepeli bencés iskolák bemutatásával folytatta a sort.

Különleges élmény ezeknek a köteteknek az olvasása. *Mészáros István* ide vonatkozó iskolatörténeti alapmunkáit ismerve (elsősorban a „*Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*”, illetve a „*Magyar iskolatípusok 996–1990*” című kézikönyvekre gondolunk itt), sajátosan új színekkel gazdagodik az az összkép, amelyet a szerző átfogó iskolatörténeti nagymonográfiái tártak elénk.

Az átfogó kép, a nagy egész bemutatása után az egyes iskolák – s ezen belül is a nagymúltú bencés gimnáziumok – élete kerül most közel hozzánk. A szerző láttató erejének köszönhetően az olvasó szinte személyes ismerettségbe kerül e történetek főszereplőivel, e nagyírú gimnáziumok tanáraival és diákjaival. Megismerheti örömeik és hányattatásaik történetét, értesülhet sikereikről és gondjaikról egyaránt. Ez az élményszerűség teszi *Mészáros István* monográfiáit lebilincselően izgalmassá, ettől lesz az objektív tényanyag, a könyvészeti és levéltári adatok tengernyi halmaza életteli, magávalragadó olvasmánnyá.

A *soproni* bencés gimnázium történetét bemutató kötetből megtudhatjuk, hogy ezt az intézményt a jezsuiták alapították 1636-ban. Az iskolatörténetből ismert tény – hogy a jezsuiták gimnáziumai előbb öt osztályból álltak, s csak a 17. századra fejlődtek hat osztályossá –, most egy konkrét intézet életét nyomon követve regisztrálhatjuk ismét. A gimnázium mellé konviktust is szerveztek bentlakók számára, ahol színvonalas oktatómunka folyt. A tradicionális humán műveltség elemeit a modern nyelvek (francia és olasz), a szám-tan, mértan, történelem és földrajz ismeretei gazdagították. Testi nevelés is járult mindehhez: vívni és táncolni is tanulhattak itt a fiatalok.

A *soproni jezsuita gimnázium* életében fordulópontot jelentett az 1773-as esztendő. A pápa feloszlatta a jezsuita rendet, így sok más iskolához hasonlóan az itteni gimnázium és konviktus sorsa is veszélybe került. Az intézet vezeté-

sét a helybeli *Domokos-rendi szerzetesek* vették át, akik 1802-ig folytatták a gimnáziumban – a hagyományosan magasszintű – oktatást. 1802-ben, egy újabb iskolareform következményeképp a bencések lettek a soproni gimnázium fenntartói.

A 996 óta Magyarországon tevékenykedő Szent Benedek-rend fiai számára az „*ora et labora*” szellemiségéhez ettől fogva új feladatkörök járultak: „*praedicare et docete*”. A bencés testvérek mindenkor eleget tettek a tanítás új kötelezettségének. S tették ezt nem is akármilyen színvonalon – ezt igazolja a *soproni*, a *budapesti* és a *csepeli* intézet sorsát bemutató két kötet tartalma.

A *soproni bencés gimnázium* történetét bemutató monográfia olvasása közben plasztikus kép rajzolódik ki bennünk az iskola mindennapi életéről. A *II. Ratio Educationis* hozta változásokról, amelyek értelmében az iskola hatosztályos nagygimnáziumként működött tovább, majd az *Organisations-Entwurf* nyomán nyolcosztályossá fejlődő intézmény következetes magyarságáról (a gimnáziumi értesítőkből – ez is új műfaj! – ezekben az években is számos magyar témájú tanulmány jelent meg).

A szerző mindvégig ügyel arra, hogy megismertesse olvasóit az intézet tágabb értelemben felfogott nevelőmunkájával is. Tudósítást kapunk az iskola egyre gyarapodó könyvtárának és szertárainak helyzetéről, az önképzőkör életéről, az énekkarról, majd az 1870-ben megalakult zenekarról. Jól érzékelteti a monográfia az iskolában folyó világnézeti nevelés irányultságát, a tanároknak azt az – érzékelhetően sikeres – törekvését, hogy a vallásos világnézetet harmóniába ötvözzék a természettudományos világgéppel.

A századforduló után nálunk is terjedő pedagógiai *reformtörekvések* hatása nem kerülte el a soproni bencés gimnáziumot sem: a cselekedtető oktatás új törekvésének helyt adva itt is megjelent a fizika órákon a tanulói kísérlet. A szemléltető oktatás segítette az újonnan beszerzett epidiaszkóp-vetítőkészülék. A tanulók tapasztalatainak körét – a hagyományos túraszerű kirándulásokon túl – üzemlátogatások, tanulmányi kirándulások is bővítették.

Érzékletes képet kapunk a *húszas és harmincas évek* történéseiről, az iskola oktató-nevelő munkájának fokozatos fejlődéséről. A bencéses – ez *Mészáros István* műveiből is világosan kitetszik – mindvégig nyitottnak bizonyultak a legkorszerűbb pedagógiai törekvések szintetizálására. Modern pedagógia az övék, s ezt a tényt nemcsak a soproni, hanem az 1923-ban alapított *budapesti* és az 1945-ben létrehozott *csepeli* gimnázium története is igazolja.

A *csepeli iskola* alapítása beszédes példa arra, hogy a lakosság akarata egy munkások lakta településen hogyan juthatott érvényre a bencés gimnázium létrehozásában. A Szülői Bizottság képviselői maguk vitték be kérelmüket a vallás- és közoktatási minisztériumba, miszerint a bencéseket kívánják fölkeríteni az iskola vezetésére.

Mégis, minden jószándékú erőfeszítés ellenére bekövetkezett a „hirtelen befejezés”. A „vihár utáni új remények” – hogy a *Mészáros*-kötet egyes fejezet-címeit idézzük –, a friss remények nem teljesülhettek be. Az országgyűlés 1948. június 16-án elfogadta az iskolák államosításáról szóló törvényt. Ennek előzményei és következményei – ami az országos helyzetképet illeti – jól ismertek. (Éppen *Mészáros István* „*Mindszenty és Ortutay*” című nagysikerű

monográfiája rekonstruálja hitelesen a történések valós politikai hátterét, az egyház elleni harc egyre körmönfontabb taktikáit.) Az egyes iskolák tragédiáit pedig elmondják a gimnáziumokról szóló monográfiák. Nem kerülhette el sorsát e három bencés gimnázium sem.

Elgondolkodtató az egyes intézmények utóélete. A soproni Erdőgazdasági és Faipari Szakközépiskola és a budapesti Fazekas Mihály Gimnázium nem keresi gyökereit, a bencés múltat. A csepeli Jedlik Ányos Gimnázium viszont utódiskolaként vállalta a jogfolytonosságot még az ötvenes években is...

Mészáros István bencés gimnáziumokról szóló monográfiái nemcsak az iskolatörténet-írás repertoárját gyarapítják jelentős új értékekkel. Mindemellett meggyőzően bizonyítják a bencés pedagógia mai időszerűségét is. Hiszen ezek az iskolák a bennük folyó nevelés, oktatás színvonalát illetően szervesen kapcsolódnak a 20. század katolikus pedagógiához, s ezen keresztül századunk egyetemes pedagógiai törekvéseinek legjavához.

Pukánszky Béla

LÁBADY KÁROLY

ISTENNEK HAJLÉKAI A DRÁVASZÖGBEN.

(Bp. 1994. 126 p.)

A horvátországi magyarság egyharmada él a Drávaszögben, kétharmada pedig szétszórtságban, szórványokban. Legtöbbjük tíz aprófalvas településen (Vörösmart, Csúza, Hercegszöllős, Sepse, Kő, Karancs, Laskó Várdaróc, Kopács, Bellye) lakik. A Dráva és a Karasica között elterülő lapos, vizenyős, nádas területen már az Árpád-korban (a szerző szerint a honfoglalás korában, bár ez oklevelekkel és régészeti leletekkel aligha igazolható) voltak itt falvak. A 12. századtól kezdve egyre sűrűbben olvasunk róluk. Történetük azonban mindmáig csak szórványos adatokból (pl. Lampe Friedrich Adolf hatalmas művéből, mely Debreceni Ember Pál forrásértékű kéziratát tartalmazza) ismeretes, valamint azoknak a szerzőknek jóvoltából, akik kisebb tanulmányok egész sorát közölték alig, vagy nehezen hozzáférhető folyóiratokban főleg az 1960-as években (Dékány Zsuzsanna, Hajek János, Lábadai Károly, Lábadiné Kedves Klára, Nagy András, Nagy Endre, Narancsik Pál, Rumpf Kálmán, Varga Sándor, Zombori István). Legfőbb ideje volt tehát, hogy valaki közülük összefoglalóan megírja a drávaszögi református egyházak történetét, s talán egyben ez az utolsó lehetőség is, hiszen az utóbbi háromév áldatlan harcaiban számos templom megsérült, lakóinak egy része Magyarországra, másik része a Vajdaságba húzódott, s ki tudja lesz-e még visszatérés ...

A jótollú, ízes magyarsággal író szerző északról délre haladva veszi sorra az egyes falvakat. A kis füzet elején inkább a kortörténetre fektetve a hangsúlyt, majd a második felében bővebben, s egy-egy település egyháztörténetét tartva szem előtt mutatja be a falvakat. Ismeretes, hogy a Drávaszögben a magyar reformáció igen korai szakaszában áttértek a hívek a katolikus vallásról a

reformátusra, úgyhogy Sztárai Mihály itteni működésének hét éve alatt (1543–1550) 120 „ekkléziái állított fel”, melyek erejét, életrevalóságát az 1576-ban Hercegszöllősen tartott zsinat is bizonyítja, ahol Alsó- és Felső-Baranyából 40 prédikátor jelent meg, hogy megalkossák az ún. Hercegszöllősi Canont, melynek 47 artikulusa az új vallás követőinek és intézményeinek belső életét, magatartási normáit volt hivatva szabályozni. A 23. szakasz a lelkészek számára kötelezővé tette az anyakönyvek vezetését. (Más kérdés, hogy a rendelkezést nem hajtották végre, vagy a régi anyakönyvek elvesztek, mert általában csak az 1760-as évektől lelhetőek fel, sőt egyes falvakról még ennél is későbbben.)

A szerző hatalmas munkával gyűjtötte össze anyagát az Országos Levéltárból, a Ráday Levéltárból és a helybéli ekléziákból. Ez utóbbi jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen arról vannak híreink, hogy az iratanyag egy része (nagy része?) örökre elpusztult a mostani háború nyomán. Érdemes lenne azokból az okmányokból, melyek esetleg a szerző kezében vannak másolatban egy forráskiadványt szerkeszteni.

Különös érdeme a közlésnek, hogy a harangok súlyát, készítőit és a rajtuk látható iratokat is megörökítette. Ezek az adatok szerencsésen egészítik ki Patai Pál harangokról készült, teljességre törekvő katalógusát, és térben és időben kiszélesítik azt.

Minden egyes falu krónikáját fájdalmas sóhajjal fejezi be. A fogyatkozó egyházaknak lesz-e ereje újra feltámadni? Képesek lesznek-e kitavaszkodni és szárba szökkenni, vagy végleg elvész a református magyarság a Drávaszögben? Csak együtt reménykedhetünk Lábadi Józseffel az élniakarás és a hit erejében, mely a csatazaj elültével felvirágoztatja majdan ezeket a piciny településeket.

Kőhegyi Mihály

ÖKRÉSZ KÁROLY:

A TEMERINI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE (Újvidék, 1992. 144 p.)

A kalocsai egyházmegye története az utóbbi évtizedben néhány alapvető történeti művel gyarapodott (Gyetzvai Péter, Udvardy József munkái), de az egyes plébániák históriájának megírása még sok tekintetben gyermekcipőben jár. Különösen igaz ez az 1921-es trianoni békediktátum után a SHS királysághoz került falvak esetében. Hogy ezen a téren is történik valami, azt éppen Ökrész Károly most megjelent könyve bizonyítja. A Temerinben született szerző szakmájára nézve állatorvos, akit azonban fiatal kora óta foglalkoztat szülőfaluja története, amint azt a helyi újságban 1978–1980-ban sorozatosan megjelent cikkei bizonyítják, melyekben sorra-rendre közölte a Karlócára került Bács-Bodrog vármegyei levéltár Temerinre vonatkozó anyagát. Az 1988-ban kiadott Helytörténeti jegyzetekben elsősorban a középkorra vonatkozóan

közölt jórészt már ismert adatokat, másrészt azonban a Szécsenek birtokába került Temerin mezőváros sorsának alakulására tárt fel eddig ismeretlen iratokat. Ezekből az előzményekből szervesen nőtt ki mostani könyve, mely a címmel ellentétben nem csupán a plébánia története, hanem magának a településnek helytörténeti monográfiája, bár tagadhatatlan és természetes, hogy a helyi egyház története adja a mű gerincét.

A szerző – mint minden ilyen munkát megírni készülő – mindjárt a kezdeteknél szembesült azzal a kérdéssel, hogy munkáját tárgyi vagy időrendi csoportosításban írja-e meg? Ez bizony nem is könnyen eldönthető kérdés, mert ennek is, annak is vannak előnyei és hátrányai. A szerző végül is – a könyv ismeretében bizvást mondhatjuk, hogy helyesen – az utóbbi mellett döntött.

A Temerinre vonatkozó első írásos feljegyzés – mint oly sok más falu esetében –, az 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékben maradt fenn, melyben az egyes plébániák jövedelmét hat egymást követő esztendőben jegyezték fel. Temerin 15 bani tizedet fizetett, ami azt mutatja, hogy a bácsi esperesség legkisebb helységei közé tartozott. Az 1522-ből ránkmaradt dézsmajegyzékből lakói nevét is megtudhatjuk. A 21 jobbágy neve kivétel nélkül magyar. Vélhetően a török idők alatt és után délszlávok települtek be az elhagyott helységekre, mert 1780-ban lélekszámuk elérte az 1500 főt. 1781-ben azonban megkezdődött a falu betelepítése magyar lakossággal. Az elhagyott és gyér népességű bácskai területet a Habsburg uralkodók nem adták vissza egykori tulajdonosaiknak, hanem a „fegyver jogán” visszaszerzett birtokokat az Udvari Kamarával kezeltették. A központi hatóságok III. Károly, Mária Terézia és II. József ideje alatt előbb németekkel telepítették be a pusztákat, s csak kis számban hozták ide az ország középső és felső részéből lakókat. Temerin azonban éppen ezek közé tartozik. A fennmaradt adatok alapján a magyarok tervszerű betelepítését 1781-re tehetjük. Az 54 családfőt felsoroló listán nem szerepelnek a jobbágyok előző lakóhelyei, de elszórt adatokból néhány család esetében tudjuk, hogy Békésszentandrásról (Békés vm.), Alattyról (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Tóldról (Nógrád vm.), és Csongrádról kerültek ide.

Amikor az 1783. év közepén már nyolcvan katolikus magyar házaspár élt a faluban, és a 7–8 éven felüli lakosság száma elérte a 360 főt, meg kellett oldani a hívek lelki gondozását. A kamarai hatóságok már a betelepítés előtt felmérték a határt, kijelölték a házak – köztük az iskola, templom és plébánia – helyét, így nem volt akadálya annak, hogy a hívek közmunkával felépítsék vertfalú, náddal fedett templomukat, mely azonban már igen kicsinek bizonyult s a Canonica Visitatio szerint a hívek egyharmada fért csak el benne.

A falu életében 1798-ban azonban igen lényeges változás következett be: a birtokot Szécsen Sándor kapta meg nem csupán „érdemeire tekintettel”, hanem szinte bizonyosan az államnak előlegezett pénz és termények fejében, valamint bizonyos summa lefizetése után. Így volt ez valamennyi környező település esetében is. (A szerzőt nyilván az adománylevél szövege tévesztette meg.) A kegyúri jogot ezután nem a kamara, hanem a földesúr gyakorolta, neki kellett gondoskodnia új templom felépítéséről is. Szécsen Sándor először a

Temerinből Páska-pusztára átköltöző szerbek templomát akarta megvásárolni, de ők – mivel az minden bizonnyal fából épült – lebontották és kocsikon átszállították új letelepedési helyükre.

Végül 1804-ben felépült a katolikusok új, Szent Rozáliának szentelt temploma. Csupor Mihály plébános idején rendeződött a temető és a temetés rendje is. Megszűnik a szinte minden bácskai falunkban szokásos templom körüli temetés, mely a telepések első 2–3 nemzedékének idejére volt jellemző.

Innen már szakadatlan sorban ismerjük a falu plébánosainak nevét, tevékenységüket, és azokat a történeti eseményeket (az 1831. évi kolerajárványt, a falu felégetését 1848 augusztusában, az újjáépítést, az 1850-es évek eleji újabb német betelepülést, a kegyúri családdal folytatott áldatlan küzdelmet, a 19. század végi szellemi és anyagi felvirágzást), melyek meghatározták a község életét. Külön kell szólni a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek zárdáépítéséről, mert tevékenységük 70–80 éven át meghatározta a lakosság szellemi műveltségét.

Az 1860-ban Kalocsára hívott Iskolanővérek anyaházának felépítési költségeit az alapító Kunszt József érsek, a vidéki zárdáékat pedig utóda, Haynald Lajos érsek biztosította. Míg Kubinszky Mihály egyházmegyei tanfelügyelő erkölcsi mozzatója volt a zárdaiskola-hálózat megteremtésének, Haynald Lajos a szó szoros értelmében kiépítője és fenntartója annak. Elsőnek 1868-ban Óbecsén épült fiókház, majd Bácsstopolyán és kilencediknek az egyházmegyében Temerinben. A zárdaiskola ünnepélyes megnyitása 1881. október 9-én volt, melyen azonban Kubinszky Mihály felszentelt püspök, aki elsőnek karolta fel – ha nem ő sugallta – a zárda építését, már nem vehetett részt, mert ez év februárjában, a bajai iskola tanfelügyelői szemleútja során meghalt. A zárda életképesnek bizonyult, hiszen Temerin leánygyermekai tömegesen íratkoztak be a nővérekhez. Az iskola életében az 1929-es év hozott változást, amikor is a jugoszláv közoktatásügyi miniszter 3 tisztelendő nővért elbocsájtott tanítónői állásából, mire Budánovics Lajos, az újonnan kinevezett szabadkai püspök, bezáratta az intézményt és csak kilenc év után, 1938-ban engedélyezte újbóli megnyitását.

A Bácska nagyobbik részének elcsatolása az anyaországtól (1918) nagy változást hozott az egyházi életben is. Az új államba került bácskai híveknek megszakadt a hivatalos kapcsolata a kalocsai érseki központtal. XI. Pius pápa 1923-ban Budánovics Lajos szabadkai plébánost bácskai apostoli adminisztrátorrá nevezi ki. Első intézkedései közé tartozott a hitközségi képviselőtestületek, illetve az eddigi iskolaszékek átalakítása. A temerini egyház, más bácskai plébániákhoz hasonlóan, a két világháború között sokat tett a magyar kultúra fennmaradásáért. Ezen munkájának a középpontja a Magyar Katolikus Polgári Kör volt. Mesedélutánokat rendezett a gyerekeknek, vallásos és vallás-erkölcsi előadásokat, irodalmi esteket tartott a felnőtteknek. Megalakította a Temerini Múzeumot, felkarolta a magyar középiskolások és tanítóképzősök taníttatását, működtette a községi könyvtárat.

Igen tanulságos az 1945 utáni esztendőök történetét elolvasni. Félelmetes, hogy a jugoszláv állam hivatalos politikája mennyire egyezett Magyarországgal (papok internálása, vallásüldözés, társadalmi szervezetek széttűllesztése,

megszüntetésé), bár ezekről csak mostanában kapunk valós képet. A kommunista államok lassú, de fokozatos átalakulásával az 1980-as évek végén normalizálódott a Bácskai magyarság élete annyira, hogy 1991-ben lerakták a Lourdes-i Szűz Mária tiszteletére épült új templom alapkövét. Vajon lesz-e erejük a véres polgárháború közepette felépíteni azt?

Kőhegyi Mihály

JÉRUSALEM

A JERUZSÁLEMI PÁTRIÁRKÁTUS FOLYÓIRATA

Aki meg szeretné ismerni a Szentföld római-katolikus életét, valamint képet óhajt szerezni a környező országokról is, jó forrásra akadhat a „Jeruzsálem” (Jeruzsálem) című havilapból, amely a helybeli pátriárkátus közlönye. A szolgálatkés titkár rendelkezésünkre bocsájtotta az 1990–1993-as évek számait. Ottlétünk alkalmával (1994. május) még nem jelent meg a folyó évben egyetlen szám sem. A folyóirat saját nyomdájában készül, fényezett papíron, kifogástalan kivitelben. Címlapján mindig a Szent Sír templom áll. Ez évben 60. évfolyamához ért, francia nyelven évi 280–400 oldal jelenik meg.

Számos hivatkozásból megtudhatjuk, hogy az ott „latinnak” nevezett pátriárkátus IX. Pius pápa rendeletére 1847-ben jött létre, első főpapja pedig Ioseph Valerga volt. A pápa a hat közel-keleti ritusú katolikusok vezetőjével egyenrangú főpapot igyekezett biztosítani a „latinok” számára. Másrészt az egyházi tevékenységet szerette volna fellendíteni. Igaz, a 13. század óta bizonyos megszakításokkal, ott observans ferencesek működtek, azonban csupán néhány szent helyen.

Az első pátriárka működését hívei számbavételével kezdte. A korabeli Palesztínában mindössze 414 híve volt. Csakhamar megkezdte új plébániák felállítását, elsőként a Betlehem melletti Bet-Jálában. A pátriárkátus joghatósága jelenleg kiterjed Izraelre, az 1967 óta izraeli ellenőrzés alatt álló vidékekre (beleértve 1994-ben az autonómmá vált Gázát és Jerikót), Jordániára és Ciprusra. Ez utóbbi nélkül a 10 milliós lakos között 300.000 keresztény van. Ebből kb. 100.000 katolikus és mintegy fele latin szertartású. A hívek zöme arab, még Cipruson vegyes nemzetiségűek. A szentföldi templomokban a szertartásokat többnyire arabul végzik, a különböző intézmények azonban saját jellegük szerint igazodnak, és angol, francia, német, lengyel stb. nyelvet használnak. A pátriárkátustól bizonyos fokig függetlenül működik a ferences „custodia Terra Sancta”, amely a kegyhelyek gondozója. Több kolostor az ún. „exempt” szerzetesrendek tartozéka (például benedekrend).

A pátriárkának püspöki rangú vikáriusa van Izraelben (Názáret), Jordániában (Aman) és újabban Jeruzsálemben is. Cipruson és a „hébernyelvű” katolikusok vikáriusai presbiterek.

A pátriárkátus több szervezet tagja. A helyi adottságok alapján létrejött a szentföldi ordináriusok (egyházfők) tanácsa. Ebben helyet foglal a pátriárka,

segédpüspökei és a keleti szertartású egyházfők (melkita, maronita, szír és örmény), valamint a ferencesek „őre” (1/1992).

Az arab világ katolikus főpapjai alkotják a CELRÁT. A közel-kelet hét katolikus pátriárkája (latin melkita, maronita, szír, kopt, örmény és chald) együttműködési szervezetet alkot és egyben tagjai az ekuménikus alapon alakult CEMO-nak, amely 1990-ben jött létre katolikus, ortodox és protestáns részvétellel (3-4/1990).

A Vatikán 1994-ig nem tartott fenn diplomáciai kapcsolatot Izraellel. Ez évben megnyílt a tel-avivi nunciatura. Jeruzsálem keleti felében székel egy apostoli delegáció, amelynek vezetője egyben ciprusi internuncius (7-8/1990). A jeruzsálemi pátriárka 1988 óta Michel Sabbah, származására nézve arab.

A folyóiratot bevált rendszer szerint szerkesztik. Valemennyi szám az első helyet a pápai megnyilvánulásoknak szenteli, mint például II. János Pál mexikói útjának, vagy hetedik afrikai látogatásának (5-6, 9-10/1990). A beszámolókból az olvasó képet nyer az illető ország katolikusainak helyzetéről. Így például arról, hogy szudáni rövid látogatása alkalmával a pápa figyelmeztette a szudáni állam vezetőit azokra a szörnyűségekre, amelyeket a déli, főképpen katolikus keresztények elszenvednek (1-2/1993). A pápai állásfoglalások között szerepelnek az öbölháború kirobbanása és utóhatása kapcsán keletkezett dokumentumok (3-4, 5-6/1993). Az egyház sorskérdései közül a helyi viszonyok fényében nagy teret biztosítottak a magzatelhajtásról szóló állásfoglalásnak (7-10/1991). Nem kisebb fontosságot tulajdonítottak a „Rerum Novarum” enciklika megjelenésének 50. évfordulójára kiadott pástorlevélnek, amely a szociális igazságosságról szól (5-6/1991). A Vatikán pénzügyi nehézségeinek kapcsán a folyóirat megjegyezte, hogy a pátriárkátus helyzete olyan, hogy szintén segélyre szorul (3-4/1991).

A helyi egyházi életnek szentelt részből megtudhatjuk, hogy alapvető tevékenysége azonos a világegyházzal. A plébániai élet megerősödésének kapcsán szó van Salt 1866-ban épült templomának felújításáról és az iskola működéséről (5-6/1992). Káfárnáumban befejeződött az új szentély felépítése azon a helyen, ahol a hagyomány szerint szent Péter háza állt, és amely 1894 óta a ferencesek tevékenységi területe (3-4/1990).

Számos ünnepi megnyilvánulásra került sor, ha a politika nem szólt közbe. Így például 1993 virágvasárnapján 10.000-en vettek részt a körmeneten. Karácsonykor Betlehemben 20 ezer zarándok gyűlt egybe. December 26-án Názaretben pápai legátus jelenlétében nyitották meg a család évének rendezvényeit (10-12/1993). Széleskörű jelenlétnek örvendtek a jellegzetes helyi szertartások, mint például a Szentsír templom nagycsütörtöki miséje (5-6, 10-12/1993). Fontos esemény volt az új katekizmus arab kiadásának megjelenése (10-12/1990). Itt jegyezzük meg, hogy Izraelben a szombat, illetve a mohamedán országokban a pénteki misehallgatás (délelőtt is) érvényes. Folyik a 2. vatikáni zsinat szellemében az első egyházmegyei zsinat előkészítése (1-2/1993).

A klérus utánpótlásának főforrása az 1856-ban alapított kis és nagy szeminárium Bet-Jálában. Az előbbinek 70, az utóbbinak 22 hallgatója volt 1992-ben (8-9/1992).

Növekszik a hívek szentségeihez járulása. Így például Zábádeh plébánián (Jordánia) 1991-ben 72 gyermeket bérmáltak meg (7-10/1991). Nőtt a katoli-

kus iskolák látogatottsága. A pátriárkátus által 1993 elején közzétett adatok szerint Izraelben 18.480 növendék volt, ezekből 11.681 katolikus (63,2 %). Az ellenőrzött területen 14.238 tanuló íratkozott be, közülük 6.776 katolikus (47,59 %), míg Jordániában 25.951-en óhajtottak katolikus iskolába járni, ezekből azonban csupán 13.503 volt katolikus (52,03 %). Igen jó szolgálatot tett a jordániai Zárcában 1986/87-es tanévben megnyílt szakiskola. Jeruzsálemben működik több, Betlehemben egy egyetem utáni képesítő intézet.

A pátriárka és segédpüspökei beutazzák a terjedelmes egyházmegyét. A ciprusi vizitációra is évente kerül sor. A pátriárka meglátogatja a kettéosztott sziget plébániáit, amelyeknek hívei csekély számúak. Páphosban a 300 hívő papot kért, akit meg is kaptak (1992). A parlamentben egy jogszerinti mandátum illeti meg a „latinokat”. Több szerzetesi iskola működik. A pasztoráció legjelentősebb feladata a szigetet látogató turista tömeg lelki gondozása (11-12/1990, 3/1992, 1-2/1993).

A világ nagyon keveset tud a „héber nyelvű” katolikusokról.

Valójában a megjelölés alatt zsidó, vagy ilyen származású hívőkről van szó, akár Izraelben születtek, akár a bevándorlási törvény biztosította a teljes jogú állampolgárság megszerzését. Egyesek, az előbbieket családtagjaiként kerültek a zsidó államba. Míg Izrael, mint demokratikus állam, vallásszabadságot biztosít, bizonyos körök barátságtalan szemmel nézik őket és ragaszkodnak a zsidó nemzetiség és vallás azonosságához.

A 19. század kiemelkedő konvertitái között szerepeltek a strassburgi Ratisbonne testvérek. Alphons (1812-1884) 1855-ben a jezsuita rend tagjaként Jeruzsálemben költözött és célul tűzte ki a zsidók és muzulmánok térítését. Megalapította a Ratisbonne intézetet, amely azóta a párizsi katolikus egyetemmel együttműködve főképp judaisztikával foglalkozik. Ugyanő alapította a Sion nővérek kongregációját (1843), akik 1856 óta a keresztút második állomásánál kolostorral rendelkeznek és a Szentföldön más helyeken is letelepedtek. A szerzet férfiága 1852-ben jött létre, legkiválóbb tudósai az említett intézetben működnek.

A héber „nyelvű”, illetve „jellegű” katolikusok számára rendelt vikárius Jean Baptiste Gourion OSB prior, aki Abu-Gosh kolostorban székel (5-6, 8-9/1992). Négy közösségük működésével kerültünk kapcsolatba (Jeruzsálem, Haifa, Tel-Aviv, Jaffa, Bersheva). Jeruzsálemben Izaiás házának nevezett lazarista kolostor nyújt otthont kápolnájuknak. Jaffában központjuk a „Domus Sancti Iacobi”. Úgy látszik legerősebb plébániájuk Bershevában van, ahol kizárólag héberül miséznek. A hívek 1990-ben kápolna és presbitérium építéséhez fogtak (11-12/1990). Tel-Aviv--Jaffa közössége számára egy diakonusi állást is biztosítottak (11-12/1991). A pátriárka 1990-ben hangsúlyozta, hogy meg kell találni e téren a legalkalmasabb pasztorációs módszereket. Sajnálatos állapotban van, hogy az oroszországi bevándorlók között található katolikusok ügye megoldatlan (11-12/1993).

A pátriárkátus igen korlátozott anyagi lehetőségeit a katolikus világ segélye egészíti ki. Így például 1990-ben a Máltai Szeretetszolgálat Betlehemben születetet hozott létre (3-4/1990). Názáretben 1991-ben orvosi rendelő nyílt (11-12/1991). Nablusban a kalkuttai nővérek egy csoportja telepedett le (1-2/1993). A betlehemi egyetemen ápolónőképzőt hoztak létre (11-12/1991). VI.

Pál pápa látogatása alkalmából létesült Sz. Dorottya intézet 1990-ben 90 süketnéma fiatalt gondozott (10–12/1990). Egyes szerzetesek már nagy múltra tekinthetnek vissza. A latruni trapisták 1990-ben már 100 éves jubileumukat ünnepelték (5–6/1990).

A zarándoklatok megszervezéséhez segítséget nyújt a Szent Sírrend világméretű szervezete. A rend hírei rendszeresen helyet kapnak a folyóirat hasábjain. Központi feladatuk mellett 1991-ben segítséget adtak egy Názáret melletti település plébániájának megszervezéséhez.

Igen jó összefoglalást olvashattunk Carlo Cechitelli ferences atya tollából, aki megismertetett rendje szentföldi működésével, kezdve Sz. Ferenc 1217-es látogatásával és 1342 óta tartó jelenlétükkel. Leírja viszontagságaikat, mint például az 1757-es eseményeket, midőn kis híján politikai okokból kiszorultak a Szent Sír Templomából. Názáretben 1620-ban telepedtek meg, majd Kána, Naim az Olájfákhegye (Dominus Flévit stb.) következett. Régészek eredményeket értek el a Szentírás híradásainak igazolásában. Legújabb sikerük a Nébó hegy emlékeinek feltárása, ahonnan Mózes meglátta az Ígéret Földjét.

A regisztrált zarándokok száma 1987-ben 93.398, míg 1992-ben 105.084 volt. Hovatartozásuk szerint sorrendben olaszok (34.952), németek, spanyolok, franciák és amerikaiak voltak. Magyarok 823, illetve 284-en voltak. Názáretben 1989-ben 61.031 zarándok érkezett, ebből 391 magyar. Két évvel később 68.688 názáreti zarándok között 511 magyart jegyeztek fel (3/1992). A folyóirat megemlékezik arról, hogy 1991-ben a betlehemi karácsonyi éjféli misén a pécsi püspök is concelebrált (11–12/1001). A pátriárka 1992. március 5-én magyar zarándokcsoportot fogadott, akiket az egri érsek és a város polgármestere vezetett (5–6/1992).

A pátriárkátus életében jellegénél fogva fokozott szerepet játszik az ekumenikus tevékenység. Kimagasló jelentőségű volt a canterbury érsek részvétele 1992-ben a Tantur intézetben rendezett zsidó-keresztény biblikus dialóguson. A moszkvai pátriárka 1991-ben kereste fel a jeruzsálemi pátriárkát az orosz ortodox egyház intézményeinek újjászervezése közben. Mint ismeretes, az 1917-es forradalom után a bethániai és Olájfákhegyén lévő orosz kolostorok végül is a new york-i központhoz csatlakoztak és mai napig vele közösségben maradtak. A moszkvai pátriárkátusnak sikerült joghatóságát kiterjesztenie a jaffói Tabita kolostor, az Ain-Karenben található létesítmény, valamint a jeruzsálemi székesegyház és központ működésére (3–4/1991). A helyi ekumenizmus jellemzője a három jeruzsálemi pátriárka időszakos találkozása és tanácskozása, amely alkalmat ad bizonyos kérdések megközelítésére, mint például Jeruzsálem helyzetének tisztázásá-ra (7–10/1991). A jeruzsálemi pátriárka üdvözölte az újonnan megválasztott örmény-ortodox pátriárkát, az Amerikából visszatért Torkon Mánongiánt (3–4/1990). Ekumenikus szellemben fogadta Ábrahám érseket (1992), az abeszini kopt egyház jeruzsálemi képviselőjét.

A főmufti temetésén a pátriárkátus képviseltette magát, majd utódát üdvözölték úgy beiktatása, mint a következő Ramadan alkalmából (11–12/1990, 3–4/1992, 5–6/1993).

Balamadban (Libanon) 1993-ban a katolikus-ortodox dialógus újabb állomásához érkezett. A magyar ortodox adminisztratura nem volt képviselve. Közös

nyilatkozatot fogadtak el arról, hogy az „unió” Rómával már a múlt módszere és a jelen és jövő feladata a teljes egységre törekvés kell legyen. Vállalták, hogy kiiktatják egymás becsmérést a gyakorlatból, és az egyik, vagy másik félre sérelmes események dicsőítését (7–9/1993). Az előbbi megfogalmazás az ortodoxok kívánságát honorálta, akik 1992-ben ilyen értelmű állásfoglalást igényeltek (4–5/1992). A folyóirat a maga részéről előrelépésként értékelte a határozatot, görög-katolikus részről azonban fenntartásokat hangoztattak.

A pátriárkátus államközi viszonyai eltérőek. A jelek szerint a ciprusi görög kormányzattal a viszony felhőtlen. Jordániával kapcsolatban a problémák differenciáltak. Husszein királyt a pátriárka legalább évente egyszer „baráti látogatás” keretében kereste fel. A trónörökös szerepet vállalt a katolikus-izlám párbeszéd rendezvényein. Ezzel szemben az ámáni vikárius többször felpanaszolta, hogy a mohamedán tömegek részéről növekvőben van az ellenérzés, a liberálisabb kormányzat pedig utat enged a tömegesen jelentkező szektáknak is (10–12/1992).

Izrael állam – mint már jeleztük –, biztosítja a vallásszabadságot. A szenthelyek kérdésében elismerték az 1852-ben létesített status quot, amely megosztotta azokat, valamint az utólag aláírt megegyezéseket (1856, 1919, 1947–48).

Mint ismeretes, az Egyesült Nemzetek 1947-ben elhatározta Palesztína felosztását. A zsidó állam létrejötté (1948. május 15.) arab fegyveres ellenállásba ütközött. A háborúnak 1949-ben fegyverszünet vetett véget, amely újra rajzolta Palesztína térképét. A keresztény arabok zöme izraeli állampolgárrá vált és hova-tovább a pátriárkátus is tudomásul vette a helyzetet a názáreti vikárius felállításával.

Sabbah pátriárka 1992-ben Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén Názáretben az izraeli arab-keresztény identitást elemezte, aktivitásra buzdított és testvéri egyetértésre a többségi nemzettel (3–4/1992, 7–9/1993). A pátriárka többször hangoztatta, hogy a hosszú ellenségeskedés után békét kell létesíteni az arabok és a zsidók között.

1949 után a Jordán nyugati partja jó részében Jordánia fennhatósága alá került, Jeruzsálemet gyakorlatilag kettéválasztották, az óváros a legfontosabb szenthelyekkel szintén Jordánia igazgatása alá került. Új helyzet alakult ki 1967-ben, midőn az zsidó állam megszüntetését zászlajára író arab koalíció tökéletes vereséget szenvedett. Az izraeli hadsereg elfoglalta a jordániai igazgatás alatt álló területeket, Kelet-Jeruzsálemet pedig Izraelhez csatolták. A béketárgyalások csupán Egyiptom és Izrael között vezettek eredményre (1979). Az elhúzódozó megszállás és a zsidó telepések megjelenése nyomán arab terrorista merényletek uralkodtak el, majd 1987. december 9-én megindult az úgynevezett „intifáda” Cisjordániában. A pátriárka 1990-ben úgy értékelte az „intifádát”, mint „az izraeli katonai megszállás elutasítását” (5–6/1990). Egyértelműen állást foglalt a palesztin örendelkezés mellett, elvileg elutasította az erőszakot és szavaiban a megbékélést szorgalmazta. Állandóan tiltakozott az izraeli hatóságok intézkedései ellen, amelyek a rend helyreállítását célozták. Így 1989 fordulóján a három jeruzsálemi pátriárka meglátogatta Bei-Sahour falut, ahol az arab lakosok megtagadták az adófizetést, amelyet azután az izraeli hatóságok erőszak alkalmazásával beszedtek (1–2/1990). Az intifáda

első két évének áldozatait 616-ra becsülték (7–10/1991). Nagy hullámokat vert a Hamas terrorista szervezet 400 tagjának kiutasítása, akiket Libanon nem engedett be. A pátriárka érdekükben azzal érvelt, hogy ezek is „Isten gyermekei”.

Olajat öntöttek a tűzre zsidó szélsőséges elemek kilengései, valamint néhány bűnöző szentségtörő tettei. Így például Betlehemben támadás érte a szír-katolikusok templomát (11–12/1991). A legsúlyosabb beszámítás alá esett a Szent Sír templomban történt két betörés, az utóbbi alkalommal megszenteltetették a XII. stáció keresztjét is. 1992. május 4-én a három pátriárka és számos egyházi és világi személyiség jelenlétében végezték el a „kiengesztelést” (4–5/1992). Tiltakozást váltott ki, hogy a Sz. János otthont, amely a görög-ortodox pátriárkátus tulajdona, a bérlő zsidó telepeseknek adta át (5–6/1990).

Az izraeli-palesztin tárgyalások, majd 1993. szeptember 13-án megkötött egyezmény reményt keltett. A „Jeruzsálem” közölte a dokumentumokat, azonban hangsúlyozta a megegyezés átmeneti jellegét, valamint Jeruzsálem továbbra is fennálló kérdését (10–12/1993). A pátriárka táviratilag üdvözölte Rabint, Izrael miniszterelnökét és Jasszer Arafatot, a PFSZ elnökét (7–9/1993). A légkör javulásának jele volt, hogy a pátriárka köszöntötte az újonnan megválasztott Weizmann elnököt. Résztvett a keresztény egyházfők tiszteletére rendezett hagyományos évvégi elnöki fogadáson, amelyről eddig távol maradt (10–12/1993).

A fentiekén túlmenően alapvető fontosságúnak bizonyult a Vatikán és Izrael között a múlt év végén megkötött egyezmény, amelynek tartalmát a világsajtó is közölte (6–7, 10–12/1993). A megegyezés megerősítette a szentföldi katolikusok jogállását, az egyház széleskörű intézményhálózatának működőképességét valamint a szenthelyek védelmét. Kinyílvánították, hogy a rasszizmus és antisemitizmus elleni küzdelem mindkettőjük feladata. Sajnos, bizonyos palesztin körök ellenérzéssel fogadták a megegyezést, ami a pátriárkát arra készítette, hogy kiálljon védelmére, hangsúlyozva, hogy pozitív folyamat indult meg.

A jeruzsálemi pátriárkátus híveinek hovatarozása és területi felosztása révén elválaszthatatlanul kapcsolódik az arab világhoz is. Helyzetét meghatározza az a tény, hogy 200 millió arab között csupán 15 millió a keresztény és maguk is megosztottak (10–12/1001). Természetes tény, hogy a világ e részének főpapjai tanácskozásait a helyzetkép felmérésével kezdik (1/1992, 10–12/1992, 10–12/1993).

Az utóbbi évek összképének egyik véres eleme Szomália. Mogádiscióban Salvatore püspököt megölték és a székesegyházat felgyújtották. A 2.000 főnyi katolikus közösség, akik közül 200 szomáliai, lényegében tönkrement. A vikárius Náirobiba menekült és onnan igyekszik kapcsolatot tartani maradék híveivel. A szomszédos Dzsibutiban belső harc tombol és teljes a felfordulás. Szudánban 7 millió a hívek száma, ebből kettő északra menekült, vagy oda deportálták. Sokakat a sivatagba üldöztek. A fundamentalista mohamedán hatóságok célja a keresztény dél megsemmisítése és a külföldről érkező segélyeket is zavarják. Az omdurmáni katolikus központ elpusztult. A két Jemenben a polgárháború kirobbanása előtt 5.000 katolikus élt. Két templom épült

A folyóirat szinte valamennyi száma egy-egy terjedelmesebb tudományos igényű cikket is közöl. Az általunk ismert négy évfolyam első részében Pierre Mediedille tollából folytatásban, 18 részben került az olvasó kezébe a hányattott életű Faybeh plébánia története. Valójában a szerző 1858-ig olyan széles keretbe foglalta mondanivalóját, hogy megismerhetjük a szentföldi egyház történetét (1–2/1990, 1–2/1993). Egy másik terjedelmes sorozatot P. Igino Grega indított meg 1992 elején „A Szentföld atyái” címen (1/1992). P. Michele Picirillo OFM a Nébó hegyen végzett ásatásokat ismertette (8–9/1993).

Figyelemre méltó A. Issa tanulmánya is „A keresztény kisebbség Palesztinában az évszázadok folyamán (3–4, 5–6, 10–12/1993).

A folyóiratban közölt történelmi anyag igen fontos megállapításokat tartalmaz a korai kereszténységgel kapcsolatban, elsősorban a régészeti leletek és az írott források kiegészülése révén és nem utolsósorban az egyházatyák írásainak modern módszerekkel történt újraolvasása kapcsán. E vonatkozásban igen érdekes a kereszténység és a zsidóság elhatárolódásának folyamata. Ennek egyik jele, hogy a K. u. 66-ban kirobban zsidó felkelést, illetve Jeruzsálem római ostromát megelőzve a főváros keresztény közössége Pellába távozott. A 135-ös felkelésben sem vettek részt, ennek ellenére Hadrianus császár velük szemben sem mutatott kíméletet. A későbbiekben Sion hegyén épült ki egy zsidó-keresztény település, amely 378-ban is létezett. Súlyos vérvesztés érte őket a szamaritánusok lázadása alkalmával is, akik zsidóknak tekintették őket és rájuk támadtak. Ma már tudjuk, hogy a jeruzsálemi zsinat (K. u. 50) sem tett pontot a mózesi törvények érvényéről folyó vitának. Ismeretes, hogy 341-ben újabb vita alakult ki, ez alkalommal a húsvét időpontját illetően, ugyanis a zsidó keresztények ragaszkodtak az eredeti időszámításhoz. Sz. Cyrill műveiből ismerjük a szombat tiszteletben tartásával kapcsolatos vitát.

Időközben azonban fokozatosan megváltozott Palesztína lakosságának faji összetétele és a kereszténységen belül a zsidó származásúak részaránya egyre kisebbedett. A niceai zsinaton (325) megjelent 18 palesztinai püspök között – a jelek szerint – egy sem volt zsidó-keresztény. A források az 5. század folyamán már alig-alig említik őket és valójában mint a kereszténységen belüli különálló csoport el is térnek.

A folyóirat utolsó szöveges oldalát általában a nekrológ tölti ki. Az elhunyt papok, szerzetesek és apácák rövid életrajza az utolsó 150 év történetének és a helyi egyház küzdelmeinek tükörképe.

Mindenesetre a folyóirat olvasása sok tekintetben élményt jelent.

Glück Jenő

Ádenben és három pap működött. Szaud Arábia kormányzata fundamentalista. A petróleummezőkön 5–600.000 külföldi keresztény dolgozik, főképpen filipinok és indiaiak, a legcsekélyebb szervezett egyházi gondozás nélkül. Ugyanakkor a szekták igen aktívan működnek. Szíriában 1,3 millió keresztény él és közülük mind többen igyekeznek elhagyni az országot. A kormány betiltotta a keresztény iskolákat.

Egyiptomban a keresztények társadalmi helyzete és jogállása aránylag kedvező. Megerősödött azonban a mohamedán fundamentalizmus és a kormánynak elsősorban a turisták üldözésével igyekeznek kárt tenni. Működésük „eredményességét” mutatja, hogy az ország alapvető valutabevételét biztosító ágazat tevékenysége 75 %-kal csökkent. A keresztények a liberálisabb északra húzódnak és így Alexandriában számuk 800.000-re növekedett. A koptok tömegesen igyekeznek emigrálni. Pozitív tény, hogy az országban 172 katolikus iskola működik, sőt terveznek egy egyetemet is.

Ománban liberálisan kezelik a 30.000 katolikust, akiket öt pap lát el. Újabban öt templomot építettek, iskola azonban nincs. Az Egyesült Emirátusokban öt plébánia létesült, mintegy 100.000 hívő részére, akik rendelkezésére 15 pap áll. Nem világos a helyiek és a vendégmunkások aránya a hívek között. A katolikus iskoláknak kb. 11.000 növendéke van, ezek közül 58 % mohamedán. Báhreinben 25.000 hívő van és a szabad hitéletet három pap segíti elő.

Kuwaitban az iraki megszállás előtt kb. 50.000 katolikus élt, lényegében vendégmunkások. A háború után a helybeliek kiüldözték a megszállókkal rokonszenvező palesztinokat és így a hívek száma 4.000-re csökkent. A tevékenység csupán a templomon belül engedélyezett, habár az állam újabban elismerte az egyház törvényes létezését.

Irak helyzete az Öbölháború nyomán katasztrófálásra fordult (3–4/1991). A bagdadi érsek több alkalommal elítélte a népet sujtó embargót, véleménye azonban nem sok gondot okoz a háború előidézőinek. A katolikus segédszervezetek működése tekintélyes.

Libanon helyzetét a polgárháború és a szíriai beavatkozás után pártharcok jellemzik, amelyek a keresztényeket is megosztják. A maroniták emigrálása immár hagyomány.

A helyzet felmérésén túlmenően a katolikus egyházfők igyekeztek választ adni a felmerült kérdésekre (1–2, 9–10/1990, 2/1992, 7–10/1991). Állást foglaltak a keresztény arabok között eluralkodó gettó-szellem ellen, buzdítottak az államéletben való részvételre és hangsúlyozták, hogy az arab identitás és a keresztény szellem nincsenek ellentétben. Szorgalmazták az emigráció lefékezését annál is inkább, mivel Európában immár 6,5 millió közel-keleti emigráns él. Visszhúzó erőként lakásépítési programot kezdeményeztek és 1993-ban megkezdték az új evangelizációt (10–12/1993).

A katolikus hitélet újjászületése mellett szükség van a zsidókkal történő megbékélésre és a mohamedánokkal történő párbeszéd kiszélesítésére. Figyelmettettek az iszlám fundamentalizmus veszélyére, amely főképp Iránból indul ki, ahonnan számos katolikus egyházi személyt kiutasítottak.

Igen fontos tényezőnek tekintik Jeruzsálem ügyét, mint a három monoteista vallás szent városát.

HENRYK GAPSKI

REKRUTACJA DO ZAKONÓW MESKICH W POLSCE

(A lengyel férfirendek utánpótlása).

(Lublin, 1987. 223 p.)

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993. 3–4. számában jelent meg két írás Jerzy Flaga (201–213. p.) és Jerzy Kloczowski (213–223. p.) a Lublini Katolikus Egyetem professzorainak tollából az ott működő Lengyel Egyháztörténeti Földrajz Intézetének munkájáról és az intézet által elkészítendő Kelet-Közép-Európa társadalmi és vallástörténeti atlasza tervéről. Az intézet munkatársa és az egyetem tanára az a Henryk Gapski is, akinek doktori értekezése a lengyelországi férfi szerzetesrendekbe jelentkező növendékekkel foglalkozik. A mű kiválasztása és ismertetése teljesen tetszőleges szempontok szerint történt, ugyanis a fent említett műhelyen belül megjelent munkák döntő többsége rászolgál a bemutatásra, mivelhogy nagy részük olyan témákat dolgoz fel, amelyeket nem csak a magyar, de a lengyel egyháztörténetírás sem fedezett fel ez ideig. De nem csak a témaválasztás, hanem a feldolgozás módja is érdekes lehet a magyarországi szakembereknek. (Az első gyors átlapozáskor úgy tűnhet, mintha az írott rész csak kiegészítése, magyarázata lenne a különböző ábrák, grafikonok, táblázatok sokaságának. A szerző ezzel kapcsolatban többször is aláhúzza, hogy a statisztikai és komparatív módszerek adta lehetőségeket használja fel művében.) A könyv nehezen elérhető az itthoni olvasó számára, ezért szükség szerű itt egy valamivel részletesebb bemutatás.

A dolgozat kronológiailag a 16. század végét és a 17. század első felét mutatja be. Ezen időszak kiválasztását a szerző többféleképpen is indokolja. Nagyon fontos, hogy ekkortól, mint tudjuk a trentói zsinat utántól maradt ránk megfelelő mennyiségű forrásanyag, s ami még fontosabb, hogy a szerzetesi élet erre az időszakra kezd kilábalni abból a válságból, amibe még a 15. század végén jutott, s amit a reformáció még inkább elmélyített, hogy aztán a 17. század elejére olyan intenzív fellendülés következzen be, amely meghalad minden előbit.

A szerző kutatásainak tárgya alapján véve csak a Krakkóban található noviciátusok voltak. A város kiválasztása nem véletlenszerű. Ez ugyanis az akkori lengyel nemesi köztársaság fővárosa s nem csak az országon belül, de egész Kelet-Közép-Európában itt koncentrálódott a legtöbb szerzetes kolostor. (1650-ben 22 rendház volt itt, beleértve a kameduliakat Bielanyból és a bencészeket is Tyniecből). Krakkóban majdnem mindegyik rend képviseltette magát házzal, amelyik jelen volt az országban: 17 a 20 közül, a premontreieken, a kartauziakon és a frissen letelepedett – 1642 – piaristákon kívül. (Ahogy a számokból kitűnik, egyes rendeknek több kolostoruk is lehetett a város területén.) A főváros kiváltságos helyzete még inkább érthetőbb, ha összehasonlítjuk Lengyelország más akkori nagyvárosaival. A XVII. század közepén Krakkó után a legtöbb kolostorral Wilno rendelkezett (13), majd Varsó (12), Lwów (10), valamint Lublin és Poznan (6–6 házzal).

Az eredmények összehasonlítása érdekében a szerző többször bemutatja ezen városok helyzetét is.

Mindezek ellenére a Krakkóban található férfi kolostorok csak 5 %-át teszik ki a Lengyelországban ez időben jelenlévő rendházaknak. Ráadásul az itt működő 17 rend közül sem mindegyiknek, hanem csak 14-nek volt noviciátusa Krakkóban. Nagy előnyt viszont a városban található iskolák magas száma ezzel összhangban a fiatalság jelenléte, ami mindig is vonzotta a szerzetesrendeket utánpótlásuk biztosítása végett.

A dolgozat a szerző önálló kutatásaira épül, amely 22 levéltár és könyvtár forráskészletét vette figyelembe. A felhasznált anyagokat három különböző csoportba lehet osztani. A legfontosabb ezek között a trentói zsinat óta a noviciátusokban vezetett noviciusok és fogadalmasok jegyzéke. A legrégebb ilyen professziós jegyzékek Lengyelországban a 16. század 70-es éveiből maradtak fenn. E könyvek nagyrészt egységesek – és általában ugyanazon adatokat szolgáltatják: vezetéknév, keresztnév, a fogadalom jellege (klerikális vagy laikus), származási hely, foglalkozás, életkor, a fogadalom időpontja.

A második csoportba soroltattak a különböző kimutatások és a szerzetesek katalógusai, amelyek lehetnek évesek: *catalogus brevis*, *catalogus personarum et officiorum*, vagy háromévesek: *catalogus triennalis*. A szerzetesek ilyen szerű összeírása egyedül a jezsuitáknál volt kötelező, más rendek esetében hasonló rendszerességet nem figyelhetünk meg, inkább véletlenszerűen maradtak fenn egy-egy szerzetes lejegyzései.

A szerző által felhasznált források harmadik fajtája az egyházi vizitációk alkalmával készített jegyzőkönyvek voltak.

Mint említettük a téma nem csak a magyar, de a lengyel egyháztörténetírásban is egyedinek számít, az eddigiek folyamán ott is csak a két világháború között került napirendre Kamil Kantak munkáiban, a modern historiográfiai követelményeknek megfelelően viszont csak Jerzy Kloczowski tudományos működésével kezdődött meg a feldolgozása. (Megjegyzendő: Franciaországban már e század elején „La Recrutement Sacerdotal” címmel lapot szenteltek ennek a problémakörnek.)

H. Gapski művében a szerzeteseket, mint a társadalom egy világosan elkülönülő csoportját, a csoportot alkotó egyének származása szerint vizsgálja, de csak azokra vonatkoztatva, akik még szerzetesi hivatásuk kezdetén vannak s majd a fogadalmuk, latinul *professio* letétele után válnak a közösség teljesjogú tagjaivá.

A dolgozatban jelentős helyet foglalnak el a különböző kimutatások, statisztikák, térképek, grafikonok, diagramok. A térképek tökéletesen helyettesítik a tények hosszas és sokak számára bizonyosan unalmas leírását, a diagrammok pedig a térképeken bemutatott kérdések átfogó vizsgálatát végzik el kiválóan. A legjobban ez az első három fejezetben nyilvánul meg, ahol egy-egy krakkói noviciátusba való jelentkezés dinamikáját bemutató grafikon többet mond számunkra, mint a probléma részletes sokoldalú leírása.

A mű öt fejezetből áll, amelyekben a szerző – követve a könyvben felállított sorrendet –, a következőkkel foglalkozik: az elsőben a szerzetesrendekbe való jelentkezés folyamatával, nagyságával és feltételeivel. A dolgozat írójának megállapításai szerint a fent tárgyalt időszakban a különböző noviciátusokba és rendekbe jelentkezők száma kisebb aránytalanságok ellenére nagyjából meg-

egyezett. A 16. század végi és a 17. század eleji hullámzások okait keresve megfigyelhető, hogy pl. a különböző természeti katasztrófák: terméketlenség s következménye az éhínségek, járványok stb. jelentős befolyással bírtak a fent említett folyamatokra. Ugyanúgy elmondhatjuk ezt még az árak ingadozásáról és más hasonló társadalmi jelenségről, mint a születések és esküvők számának változásáról, valamint a különböző krakkói iskolákba felvett tanulók számarányáról. Alátámasztja ez azt a feltevést, hogy a szerzetesek és noviciusok száma nemcsak a hivatásoktól függött, hanem olyan szélesebb társadalmi jelenségek is hatással voltak rá, amelyek egy nagyobb közösség életének egészét is befolyásolni tudták.

A második fejezetben a szerző arra keresi a választ, hogy a szerzetesi közösségeket alkotó egyének mely területekről toborzódtak. A helységek pontos meghatározása, elhelyezése gyakran okoz nehézséget, mert a fogadalmasok, vagy akik a beírást végezték az adott helység nevével többet nem jegyezték fel. Nagyobb és ismert városok esetében ez még nem jelentett problémát, de amikor két ugyanolyan nevű faluval találkozunk, a megoldás nehezebb. Ilyenkor mindig az adott kolostorhoz közelebb esőt vesszük figyelembe. A legtöbb jelöltet általában azok a helységek adták, állítja a dolgozat írója, ahol valamely rendnek kolostora működött, vagy kisebb falu esetében helyi plébánia hivatal. Nem mindegyik kolostor vett viszont egyformán részt – ahogy ez a kartográfiai elemzésből kitűnik –, a toborzásból. Főleg azokra a rendházakra igaz ez, amelyek az ősi lengyel területeken és a wilnói körzeten kívülre estek. Bizonyos mértékben megegyezett ez a lengyelek lakta területekkel, de még inkább azokkal, ahol a katolicizmus volt túlsúlyban.

A harmadik fejezet a jelöltek társadalmi, osztály és nemzetiségi származásával foglalkozik. A források alapján a szerzetesek származása nem mindig határozható meg pontosan, ugyanis a közösségen belül ez különösebb szerepet nem játszott, mivelhogy átlépve a kolostor küszöbét mindenki egy új rendnek, a papi rendnek lett a tagja. Ezért aztán annak megjelölése, ami a kívülágra emlékeztetett volna nem volt szükséges, néha egyenesen meg is volt tiltva. Ha viszont feljegyezték, akkor az a belépés pillanatában történt meg. A szerző vizsgálatai szerint a legtöbben a városi polgárság köréből kerültek ki. A nemesiség számaránya 10–25 % körül mozgott, leggyakrabban nem haladta meg a 20 %-ot. Kivétel ez alól a jezsuita rend, ahol valamivel nagyobb arányban voltak jelen. Legkisebb mértékben 7–10 % a parasztság képviseltette magát, annak is inkább a gazdaságilag tehetősebb része (falusi előljárók, kézművesek). Ami a nemzetiségi szempontok szerinti megoszlást illeti a 16. század végére a szerzetesrendeknek egyértelműen lengyel jellege lett, a külföldiek aránya 8 %-ra csökkent, viszont megfelelően felkészült, iskolázott lengyel vezető réteg hiányában továbbra is fontos funkciókat töltöttek be. Lengyelországban a legnagyobb számban, minden rendet figyelembe véve az olaszok képviseltették magukat, akik még az I. (Öreg) Zsigmond uralkodása alatti italofil korszakban kezdték az országba beáramlani.

A negyedik fejezet a rendekbe lépni szándékozók iskolázottságát, szakmai felkészültségét elemzi. Azon rendek esetében, amelyeknél ilyen adatok fennmaradtak, a belépés előtt legtöbben vagy szabók, vagy vargák voltak, az

obszerváns ferencesek kivételével, ahol az első helyen a kovácsok álltak. (Ezekre a szakemberekre volt leginkább szüksége minden rendnek.)

Az iskolázottsággal kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy a szerzetesrendekbe jelentkezők majdnem kivétel nélkül, 94 %-ban írástudók voltak. Ettől a minimum szinttől egyértelműen a jezsuiták és az olyan rendek tértek el, amelyekben a szellemi munkának nagyobb hagyományai voltak (pl. domonkosok).

Az ötödik, egyben utolsó fejezet, a jelöltek és fogadalmások életkorát vizsgálja. A szerző véleménye szerint a különböző rendekbe lépők általában fiatalok voltak. Vizsgálódásai alapján, arra a következtetésre jutott, hogy létezett egy sajátos életkori küszöb, ami a domonkosoknál és a jezsuitáknál alacsonyabb volt, mint más rendeknél. Vajon nem vezetett-e ez főleg a jezsuiták esetében a rend tekintélyének csökkenéséhez és végső soron hanyatlásához – teszi fel a nyitott kérdést H. Gapski. Válaszként megjegyzi, hogy a 17. század elejétől a Jézus Társaság egy zárt belső rendszerben élt. Neveltetésük, iskoláztatásuk a jezsuita kollégiumokban folyt, onnét kikerülve, nagyon fiatalon rögtön a noviciátus következett. Többségüknek semmi élettapasztalata a jezsuitán kívül nem volt. Más rendekbe viszont általában idősebbek, már bizonyos iskolák elvégzése után kérték felvételüket. A kérdésre kimerítő választ adni a szerző a kutatás jelenlegi állása mellett nem tud.

A könyv teljesen megfelel azon követelményeknek, amelyek egy tudományos munka iránt támasztandók. Világos tagolódás, bevezetés, öt fejezet, befejezés – mindez ellátva bőséges lábjegyzettel. A befejezés után francia nyelvű összefoglaló, rövidítések jegyzéke, majd a felhasznált forrás és irodalom. A mű végén függelék: a szerzetesrendek városonkénti felsorolása táblázatokban, 1509–1610 között, azokból az évekből, amelyekből adatok vannak, a klerikusok és laikusok elkülönítésével.

A könyvet táblázatok, térképek és diagramok jegyzéke zárja. A dolgozat ajánlható mindazon szakemberek számára, akik e téma iránt érdeklődnek és valamelyest beszélnek is ezt a szláv nyelvet.

Illés Pál Attila

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKKARI TANÁCSKOZÁSOK TÖRTÉNETE ÉS JEGYZŐKÖNYVEI 1919–1944 KÖZÖTT 1–2.

Összeállította és bevezette: Beke Margit. (München – Budapest, 1992, Auróra. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13. 519; 520 p.)

Mint ismeretes, a müncheni Görres Gesellschaft hosszú ideje támogatja a magyar egyház történetére vonatkozó kiadványokat, és gondozásában, a Dissertationes hungaricae ex Historia Ecclesiae sorozatban eddig már 13 kötet jelent meg. Beke Margit munkáját is e társaság pártfogolta, és mint Adriányi Gábor sorozatszerkesztő kiemeli bevezetőjében, ezzel a hazai egyháztörténetírásnak nagy szolgálatot tett.

A Magyar Püspöki Kar 1919–1944 évi jegyzőkönyveit kivonatos formában 1984-ben Gergely Jenő kiadta, aki a dokumentumokhoz alapos, minden rész-

letre kiterjedő bevezetést készített. A munka iránt már ekkor nagy volt az érdeklődés, és hamarosan felmerült a gondolat, hogy az anyagot teljes egészében publikálni kell.

Az előzményeket figyelembe véve Beke Margit munkáját két részből állította össze. Az első nem ismétli meg adataiban Gergely Jenő bevezetőjét, hanem a Püspöki Kar tanácskozásairól ad áttekintést a kezdetektől 1944-ig, a második rész pedig a jegyzőkönyvek szöveghű közlése.

A püspöki konferenciák eredetét a szerző a rendi alkotmányosságból, éspe- dig az országgyűlésen találkozó prelátusok tanácskozásaiból vezeti le. Ennek elsősorban az volt a jelentősége, hogy a főpapok a többi rendekkel együtt, az adott körülmények között az ország érdekét védték. A püspökkari konferenciák ugyanis a magyar egyház különállását erősítették a Habsburg birodalmon belül, és e szerepük megmaradt a kiegyezés után is. Az első világháborút követően a tanácskozások szintén e pozitív hagyományokra támaszkodtak, és szorosan kapcsolódtak a korszak egyházi, politikai, kulturális, szociális törekvéseihez. Mivel nemcsak hitbuzgalmi ügyekben foglaltak állást, kapcsolatba kellett lépniük különféle országos szervezetekkel, és így a konferenciákon az egyes ordináriusok fellépése általában túlmutatott saját egyházmegyéjük területén.

A szerző kiemeli, hogy a magyar főpapság fenti tevékenysége nyomán kiemelkedik a hagyományos egyházi teendőket ellátó európai egyházfők sorából. Mint arra több egyháztörténész is felhívta a figyelmet, a magyarok inkább voltak politikusok és államférfiak, középkori értelemben vett egyházfejedelmek, mint szokványos katolikus püspökök.

A magyar főpapoknak már a középkortól kezdve az egyházi funkciók mellett politikai szerepet is kellett játszaniuk, amit a későbbiekben megőriztek. Bár a múlt század vége óta voltak törekvések az állam és egyház szétválasztására, amit a sajátos magyar viszonyok miatt sohasem sikerült végrehajtani. Beke Margit kiadványa ilymódon nemcsak az egyházi életbe ad betekintést, hanem igen nagy segítséget nyújt a két világháború közti korszak társadalom-, politika- és kulturtörténettel foglalkozó kutatóinak is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után keletkezett jegyzőkönyvek – melyek kiadására Beke Margit vállalkozott –, különösen érdekesek, egyházi és világi vonatkozásban egyaránt. Már a korábbi időszakban volt nyoma annak, hogy a pápai nuncius részt vett ugyan az üléseken, de ott nem kapott jelentős szerepet. Az első világháború után a Római Kuria külön nunciust delegált Magyarországra, akinek jelenlétében azonban a konferencia nem folytatott tárgyalásokat.

Külön érdekes kérdés a résztvevők körének meghatározása. Mint ismeretes, Trianon után az egyházmegyék jórésze az országhatáron kívülre került, más egyházmegyék pedig feldarabolódtak. Beke Margit részvételi listáiból kiderül, hogy a tanácskozásokra csak azokat hívták meg, akik valóságos ordináriusi jogokat gyakoroltak. Vonatkozott ez az 1938 utáni visszacsatolásokra is, amikor éppen emiatt megnőtt a résztvevők száma.

A szerző bemutatja, hogyan készítették elő a konferenciákat, milyen szerepe volt ebben a primásnak. Megfigyelhető például, hogy Serédi igen sok ügyet a

konferencia elé vitt, ami nemcsak az egyházi „demokratizmus” jele volt, hanem ezzel biztosította az egységet és a fegyelmet is. A tanácskozások rendje egyébként úgy alakult, hogy a primás terjesztette be az ügyet és a határozati javaslatot is, amittől a döntés általában nem tért el.

A közreadott dokumentumokban a világi és egyházi életre vonatkozóan számos részletkérdés is feltárul. Érdekes és fontos a tábori püspökök szerepe, a katonaság lelki gondozása a második világháború kitörése után. Sok új adatot megismerhetünk a püspökök zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról, az embertelenség elleni fellépéséről, és azon erőfeszítésekről, melyeket – elsősorban a katolikus hitre tért zsidók érdekében – tettek.

Kiemelkedően fontos ebben az időszakban is az iskolaügy, az alsófokú képzéstől egészen az egyetemekig. A népiskolák ügye (anyagi ellátás, tantervek, követelmények, oktatókkal való ellátás stb.) állandó téma volt a konferenciákon, de foglalkoztak külön a hitoktatással, a cserkészmozgalommal, az ifjúsági és felnőtt vallási egyesületekkel is.

Az egyház belső ügyei közül gyakran napirenden volt a papképzés és a szeminárium rendszer, az 1938-tól visszacsatolt területek megfelelő ellátása, de foglalkoztak olyan részletkérdésekkel is, mint a liturgikus öltözékek, a zarándoklatok rendje, szervezési kérdések, az eucharisztikus kongresszusok stb.

Beke Margit forráskiadványához igen sok függelék csatlakozik. Ezek egy része a bevezetőhöz, másik része a dokumentumokhoz köthető. Táblázatban összesíti a püspöki tanácskozások helyét, elnökeit, időpontjait 1608-tól 1944-ig, a résztvevők névsorát ugyanebből az időszakból, a memorandumok listáját 2608-tól 1936-ig, a pásztorlevelekét 1840-től 1944-ig. A közölt anyaghoz legjobban kapcsolódik az igen részletes, csaknem öt szerzői ívre kiterjedő tárgymutató, ami rendkívül megkönnyíti az eligazodást.

A szerző érdemeit elismerve végül azon óhajunkat szeretnénk kifejezni, hogy a nem kevésbé érdekes 1945 utáni korszak jegyzőkönyvei is mielőbb nyomtatásban megjelenjenek, akár egyházi, akár világi szerző munkájaként, szolgálva ezzel az egyháztörténet és az országos történetírás ügyét.

Dóka Klára

BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ

EGYHÁZAK AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGON 1790–1992

Kronológia. Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 1.

(Budapest, 1993. 402 p.)

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete gondozásában megjelenő Historia Könyvtár kronológiákat és adattárakat, monográfiákat, bibliográfiákat, valamint a történettudomány műhelyében készült előadásokat foglal magában. A téma fontossága indokolja, és nem tekinthető véletlennek, hogy a „kronológiák” sorozatban elsőként kapott helyet az Intézet fiatal munkatársa, Balogh Margit és az ismert egyháztörténész, Gergely Jenő kötete.

Mint Glatz Ferenc bevezetőjében leírja, a magyarországi egyháztörténetírás fejlődésében az 1980-as évektől döntő változások mentek végbe. A szakma hivatásos képviselői közül egyre többen foglalkoznak ilyen kérdésekkel, és az egyház vezetői is lépéseket tettek saját történetük feltárására.

Az összehangolt tevékenységnek egyik fontos feltétele, hogy meginduljon a források módszeres feltárása, létrejöjjön egy történeti adattár, melynek első lépése jelen kronológia. Terveik szerint a folytatás az újkori egyházzervezetet, tisztségviselőket ismertető történeti lexikon lesz, mely szintén kézikönyvként szolgál majd a téma kutatói részére.

A két szerző kiindulási évnek az 1790-es esztendőt, a II. József halálát követő időszakot tekintette, majd az elmúlt évekig, 1992-ig jutottak el. Elsősorban az egyházak működésével, életével, szervezetével, az állami egyházpolitikával foglalkoztak, ezért munkájuk egyháztörténeti, és nem vallástörténeti feldolgozás. A hitbuzgalmi, hitéleti, spirituális mozzanatokot csak másodlagosan vették figyelembe.

Az adatsorok egy része – meghatározott szempontok szerint –, egyházi személyekre vonatkozik. Így szerepelnek az esztergomi érsekek, bíborosok, pátriárkák, azok az ordináriusok, akik először töltötték be az újonnan alapított érsekséget, püspökséget. Felvették a kronológiába a politikai, közéleti, tudományos, kulturális szempontból jelentős személyeket még olyan esetben is, ha egyházuk kormányzásában nem kaptak jelentős funkciót. Sok adatot közölnek a vallásos egyesületekről, pártokról, mozgalmakról, iskolákról és egyéb intézményekről, lapokról, folyóiratokról, egyházi rendezvényekről. Nagy teret szentelnek az állam és egyház viszonyainak, alapul véve a vonatkozó törvényalkotási, jogi szabályozást.

A felsorolt adatok a mindenkori magyar államhatárookra vonatkoznak, nem kísérik figyelemmel a határokon túli magyarság egyházait. Igyekeztek viszont a szerzők valamennyi magyarországi felekezettel foglalkozni. A legtöbb adat a számbeli többséget jelentő katolikusokról állt rendelkezésre, de például az ortodoxokról igen kevés. Ugyanakkor utóbbi vallásnak a vizsgált időszakban Magyarországon sok követője akadt.

Az anyag összeállításánál a szerzők a nagy egyháztörténeti monográfiákból, összefoglalásokból indultak ki, melyek adatait részletesen feldolgozták. Sajnos e munkák újkori fejezetei elnagyoltak, a 19. század elejétől kezdve gyakorlatilag nem készült átfogó feldolgozás sem a katolikus, sem a protestáns egyházakban.

A kötet anyaga – formájában – a „Magyarország történeti kronológiája 1–4. Főszerkesztő: Benda Kálmán. Budapest, 1982.” című munkát követi, melynek egyháztörténeti vonatkozásban kiegészítője. Öt fő egységre oszlik, melyek között 1867, 1919, 1948, 1989 jelenti a határt. A szerzők érdeklődésének és a források nagyobb számának megfelelően az összeállítás több, mint 40 %-a – szemben a korábbi monográfiákkal –, az 1919 utáni időszekekre vonatkozik. E korszakot illetően a kutatóknak nagy segítséget nyújt.

A korábbi időszak adatait bővíteni lehetett volna – például a századfordulón készült vármegyei monográfiák alapján – az egyes püspökségek, érdekségek, egyházkerületek életére vonatkozó fontosabb adatokkal, építészettörténeti vo-

natkozásokkal, az egyházi birtokok nagyságának, jövedelmének, eltartóképességének leírásával, nem kevésbé az itt élő lakosság helyzetének bemutatásával. Utóbbi főként a 19. században a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában lett volna érdekes.

Egy kívánsággal együtt is összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Balogh Margit és Gergely Jenő összeállítása nagy lélegzetű, hiánypótló munka. Páratlan gazdagságú adattár, elsődlegesen a 20. század kutatói számára, amely nemcsak az egyháztörténet-, hanem a politikatörténetírást is segíteni fogja, és olyan eseményekkel ismerteti meg a csupán érdeklődő olvasót, melyekről korábban csak hallott, de nem voltak pontos ismeretei.

Dóka Klára

BÉKÉS GELLÉRT – HORVÁTH ÁRPÁD (szerk.)

MEGÚJULÓ EGYHÁZ A MEGÚJULÓ TÁRSADALOMBAN

35. Magyar Pax Romana Kongresszus 1993 április.

(Vép – Szombathely [Katolikus Szemle] Pannonhalma, 1993. 200 p.)

Ezzel a címmel rendezte Szombathely Vépen a Magyar Pax Romana mozgalom kongresszusát 1993 áprilisában. A Magyar Pax Romana mozgalom 1992-ben jött létre, az addig külföldön működő Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom és a hazai Magyar Pax Romana Fórum egyesüléséből. Ez utóbbi szervezet az egyesülés előtt 1992-ben tartotta utolsó kongresszusát „Keresztények és szabadság” címmel, melyek a világban megnyilvánuló egyház problémakörét dolgozták fel.

A Szombathely-vépi kongresszuson először egy belső egyházi kérdés megtárgyalását tervezték, nevezetesen azt, hogy milyen belső megújulásra van szüksége az egyháznak ahhoz, hogy kifelé irányuló közéleti szerepét el tudja látni. A szerkesztő bizottság azonban belátta, hogy a csak befelé irányuló vizsgálódás egyrészt az aktualitás rovására menne, másrészt pedig az elszigetelődési tendenciákat erősítené. Az egyház megújulását a mindenkori megújuló társadalmon belül, vele együtt kell szemlélni. Így született meg a „Megújuló egyház a megújuló társadalomban” témakör.

A kongresszusra 21 országból érkeztek küldöttségek, melyek tagjai négy kérdésfölvétel köré csoportosították vizsgálódásaikat. Ezek: Értelmiség az egyházban; Társadalom és egyház; Társadalmi kölcsönhatás és kommunikáció; Az egyház nyilvánossága.

Az Értelmiség az egyházban c. kérdéskörben Nyíri Tamás volt az első előadó, aki „Az értelmiségi és az egyház” címmel tartotta meg előadását.

Az értelmiségi és az egyház fogalmának tisztázása után így összegzi az értelmiség szerepét az egyházban: „Az értelmiségi küldetése a keresztény hittapasztalat megfogalmazása úgy, hogy az egymást követő nemzedékek számára is megragadható és elfogadható legyen. Az értelmiségi szolgálata a teológiai igazságok kifejtése az intellektuális környezet szintjén ...”

Andorka Rudolf értelmiség és vallás címmel tartott előadást. Az előadó Tomka Miklósnak abból a megállapításából indult ki, hogy a hetvenes évek végétől megfordult a szekularizációs folyamat, és a legnagyobb fordulat éppen az értelmiség, azon belül pedig a nagyvárosi értelmiségi fiatalok körében történt. Ez a fordulat nagy kihívást jelent az egyházak számára, ugyanis az értelmiségnek nem lehet a hagyományos tanítást és formákat nyújtani. Az értelmiség vallás felé fordulásának egyik motiváló tényezője az egyházi keretek között megtalálható közösség (bázis közösség) volt, mely a pártállam idején megszüntetett kisközösségek iránti igényt is kielégítette.

Rónay László előadása „Keresztény értelmiség a század elején” címet viselte. Előadásában azokat a kiváló katolikus személyiségeket mutatta be, akiknek munkálkodása a ma katolicizmusa számára is tanulságokat szolgáltat. Például Glattfelder Gyulát, a későbbi püspököt, aki felismerte, hogy az egyházellenesség ellen csak akkor lehet eredményesen felvenni a küzdelmet, ha a papság eleven kapcsolatot alakít ki az ifjúsággal, ha segíti annak önszerveződését, ha nem felülről, hanem belülről adja meg ideáljait. Prohászka Ottokár példáján keresztül az előadó azt hangsúlyozta, hogy egy korszak katolikus lelkisége csak akkor lehet ép és egészséges, ha fejlesztésén és alakításán a világ problémáira figyelő, nagyműveltségű egyházi férfiak is dolgoznak. Akik egyúttal önkritikusan néznek szembe az egyház azon gyengeségeivel, amelyek taszítják, vagy közömbössé teszik a hívőket.

Banga Béla zseniális taktikai érzékéből a jelenkor katolicizmusa mindenekeelőtt azt veheti át, hogy a célok megvalósítására elsősorban a lányokat, asszonyokat kell mozgosítani, és a családok nőtagjai előbb-utóbb nehezebben mozduló férjeiket és apáikat is csatasorba állítják.

A Társadalom és egyház kérdéskör tárgyalását Farkas Beáta „A civil társadalom és a katolikus egyház” c. előadása nyitotta meg.

Az előadó a civil társadalom fogalmának tisztázása után azt hangsúlyozta, hogy a társadalom homogenizálására törekvő szocializmusban az egyházak, már pusztán létükkel is, a civil társadalom maradványainak fennmaradását szolgálták. Külön kiemelte a bázisközösségek pozitív szerepét, melyek a civil társadalom szempontjából kulcsértékek megteremtői, megmentői voltak:

„Az atomizált, széttöredezett, befelé forduló, bizalmatlan társadalmi közegben fenntartottak közösségeket, ahol az emberek őszintén, segítőkészen fordultak egymás felé, ahol megtapasztalhatták a szolidaritást. Áthagyományozták a magyar társadalom vallási és egyéb hagyományait, segítették stabilizálni a családokat ... Míg a társadalomban a tekintélyelvű alá-főlé rendeltségi viszonyok voltak meghatározóak, a kisközösségekben a mellérendeltségiek. Egyéni, alulról jövő kezdeményezéseikkel, önszerveződésükkel alternatív életmodellt mutattak be.”

A rendszerváltás utáni fő problémát abban látja, hogy az egyház hivatalviselői – kellő társadalomismeret hiánya miatt, és mivel az értelmiség diagnózisát, terápiáját nem óhajtják fölhasználni – nem képesek a keresztény üzenet bemutatásával hozzájárulni a civil társadalom építéséhez. „Az atomizált társadalom tagjait összekötő egyesületek, alapítványok, klubok stb. helyett hadálások épülnek, ahol mindenki arra vár, hogy a másik mikor kezd lőni.”

A megoldás kulcsát a bázisközösségek hálózatának kiépítésében látja.

Blanckenstein Miklós „A katolikus egyház és a civil társadalom” c. előadásában a civil társadalom építésében a vallásos gettó, illetve a szekularizálódás veszélyeire hívott föl.

Wildmann Jánosnak „A világiakban megújuló egház” c. előadása annak a szemléletváltásnak ecsetelésével kezdődött, mely az egyházzal kapcsolatban a zsinattal végbement. A Lument gentium kezdetű zsinati dokumentum ugyanis az egyháznak egy vertikális és egy horizontális leírását adja.

Az első szerint az egyház Krisztus misztikus teste, amelyben „Krisztus élete árad szét a hívőkre, akik a szentségek által titokzatos és valóságos módon egyesülnek a szenvedő és megdicsőült Krisztussal.” A horizontális leírás szerint az egyház Isten vándorló népe, nem elvonatkoztatott égi nagyság, hanem adott korban és történelemben megjelenő konkrét valóság. Az egyház mintegy megtestesül a történelemben, inkarnálódik a világba, itt vállalja küldetését és tölti be a hivatását. Ezt csak akkor teheti meg, ha megérti a világot, magáévá teszi az adott kor gondjait és szenvedéseit, vagyis dialógusra lép vele.

A zsinati dokumentum azt is hangsúlyozza, hogy az Isten vándorló népe a Krisztus hívők egész közösségét jelenti a püspöktől kezdve a legegyszerűbb keresztény hívőig. A zsinat előtti időszakban az egyház „osztálytársadalom” képe élt. Főnt a papság, fölruházva különféle privilégiumokkal, lent pedig a világiak, passzivitásra, engedelmességre ítélve.

A továbbiakban az előadó arról szólt, hogy kik a világiak, mi az egyházon belüli helyzetük. Majd a világiak hivatására, sajátos szerepére tért ki, végül azokat a feltételeket említette, amelyek szerinte ahhoz szükségesek, hogy a világiak a magyar egyházban is betölthessék a zsinat által nekik szánt szerepet.

A társadalmi kölcsönhatás és kommunikáció témakörben Horányi Özséb tartotta az első előadást. „Kommunikációs zavarok a magyar társadalomban” címmel. Előadásában négy alapvető tézist állít föl, és bont ki.

1. A mai magyar társadalomban vannak kommunikációs zavarok.

2. Ennek okait részben a magyar társadalom történetében találjuk meg, részben pedig a magyar kultúrában.

3. A kommunikációs zavarok korrekciójának útja csak a társadalmi kommunikáció társadalmi ellenőrzésének növekedése lehet.

4. A korrekció megvalósításában a katolikus egyháznak megkülönböztetetten nagy szerep jutna.

Ocsovai Gábor „Klerikusok és a társadalom párbeszéde” c. előadása a párbeszéd előfeltételeinek kimunkálásából indult ki. Ezt mindenekelőtt a bizalom erősítésében látja. De a távolság áthidalásához szükségesnek tartja az empátiát, a különleges érzelmi és szellemi intelligenciát is.

Mail József „Az egyház kommunikációja és a kommunikáció egyháza” c. előadásában egy lekipásztor nézőpontjából tekinti át a média kérdést, az egyházon belül és egyházon kívüli kommunikációt, illetve az egyház és a világ összefüggésében.

Az egyház nyilvánossága témakör első előadója Morel Gyula volt, aki „A jövő biztosabb mint a múlt” címet adta előadásának. Ez nem más, mint egy Karl

Rahnertől származó idézet. Az előadó hangsúlyozta, hogy ezt a Rahner-i tételt alkalmazni kell a magyar viszonyokra. Aki ezt elfogadja, annak számára világos lesz, hogy ha az egyház társadalmi szerepének elemzéséből levonható következményeket napjainkban meg akarjuk valósítani, akkor a merészség fontosabb, mint az óvatosság, a bátorság jobb tanácsadó, mint a félénk halogató, a gyökeres megoldás eredményesebb, mint a lassú átmeneteket célzó kompromisszum.

Dobszay László *Regnum Dei intra vos est* (Isten országa bennetek van), Jézustól származó mondást választotta előadásának címéül.

Előadásából a „keresztény Európa” fogalom értelmezésével kapcsolatos fejtegetését emelnénk ki.

A „keresztény Európa” fogalmat az előadó szerint háromféleképpen érthetjük:

1. Úgy, mint a kereszténység történelmi iskoláján átment Európa életrendjét. Hogy magába szívta és éppen ezzel szekularizálta a kereszténység bizonyos értékeit.

2. A második értelmezés a „korona és az oltár” szövetségét érti alatta.

Ha ezt úgy értelmezik, mint „jóviszonyt”, akkor ez a társadalmi békesség valóban nélkülözhetetlen alkotórésze.

De ha úgy értelmezik, hogy egy adott egyház jogos vagy nem jogos törekvéseit a világi hatalom segítsen megvalósítani, akkor ez lehetetlen, jogtalan és káros igény.

Lehetetlen, mert a társadalom el fogja vetni az ilyen kényszert.

Jogtalan, mert ha a hit elfogadására nem lehet valakit rendőrileg kényszeríteni, akkor a hit következményeinek elfogadására sem lehet.

Káros, mert ha a vallás a politikát eszközül használja céljai elérésére, akkor a politika is eszközül használja a vallást.

3. A szerző szerint a harmadik értelmezés a helyes, a járható út: Egy társadalom ugyanis akkor igazán keresztényi, ha minél több tagja befogadta magába az Isten országát, mert *regnum Dei intra vos est*.

Gesztesy András „Az egyház nyilvánossága önmaga és a társadalom előtt” című előadásában először a nyilvánosság szociológiai, filozófiai és teológiai értelmezéséről szól, majd levonja a következtetést:

„Az egyház csak úgy lehet a társadalom felé nyilvános, ha először és állandóan önmaga felé az ... Alattvalói viszony az egyházban, partneri kifelé; diktatúra lefelé, dialógus kifelé – ez a kettős játék egyszerűen nem fog működni. A papoknak és a vezető világiaknak ismerniük kell a püspök gondjait, terveit (és nem pletykábol!); ezek megoldásába feltétlenül bele kell vonni olyan szakértőket, akik egy-egy kérdéshez jobban értenek mint a klerikus.”

A négy kérdéskör előadását egészítette ki Paul. M. Zulehner bécsi pasztorálteológiai professzornak a vallás, az egyház Kelet- és Közép-Európában elfoglalt helyzetét bemutató elemzése, melyet „Vallás és egyház Kelet- és Közép-Európában” címmel tartott.

Előadását azzal indítja, hogy a keresztény egyházak sok felelős vezetője Európa nyugati felét szekularizáltnak, erkölcsileg lezüllöttnek tartja, melyből már kiveszett az élet transzcendens értelme iránti érzék.

Ezek az emberek a vallási megújulást Európa keleti felétől várják, mivel szerintük ott a vallást megtisztította az üldözés tüze. Azt remélik, hogy a kommunista elnyomás után egyfajta vallási tavasz köszönt be, mely feltartóztathatatlanul átterjed majd egész Nyugatra. Az egész kontinens újraevangelizálásának reményét, tehát a keleti blokk egyházai testesítik meg.

A keleti rész egyházai azonban csak akkor tudnak a velük szemben támasztott igényeknek megfelelni, ha megóvják őket azoktól a belső bajoktól, amelyek a nyugati egyházakat elgyengítették. Ezek gyengesége pedig abból származik, hogy – a zsinat tragikus mellékhatásaként – túlságosan kinyíltak a világra, és az eredeti szándékkal ellentétben nem a világ vált kereszténnyé, hanem az egyházak világiassá.

Hogy a keleti rész egyházai betölthessék újraevangelizáló szerepüket, szerintük a következő gyakorlati lépéseket kell tenni:

A keleti blokk egyházi intézményeit és tevékenységét a kommunizmus előtti helyzetbe kell visszaállítani.

A vasfüggöny utódjaként, „szellemi-lelki függőnyt” kell leereszteni, mely a keleti rész egyházait nemcsak a nyugati világ káros befolyásaitól óvja meg, hanem a tönkrement nyugati egyházakétól is.

Azokat az egyházi pozíciókat, melyek egész Európában az egyházi élet alakulását befolyásolják, és melyeket eddig főleg nyugatiak birtokolták, át kell ruházni keletről származó képviselőkre.

Ezek után teszi föl az előadó a kérdéseket: Milyen a vallás, a keresztény hit és egyházak helyzete Kelet-Európában? Jöhet-e az üdvösség a keleti blokkból?

A sokoldalú és mélyenszántó elemzésnek végén az előadó a következő megállapításokat szűri le:

Vallási szempontból a keleti rész nem egységes: Lengyelország és Csehország között például óriási különbség van.

Az egyházak a rendszerváltás előtt másodlagos szerepet (emberi és szabadságjogok menedéke) is betöltöttek, így az európai átlagnál nagyobb bizalmat élveznek.

Az emberek szabadságjogukat az egyházon belül is érvényesíteni akarják, ha erre nem nyílik mód; visszahúzódnak az egyháztól.

Az egyházak egyik legfontosabb feladata keleten, hogy megtanuljanak létezni a szabadság közegében. Ehhez szükséges számukra, hogy tanulmányozzák azoknak az egyházaknak a tapasztalatait, melyek hosszú évtizedek óta már ilyen közegben tevékenykednek. Ezért szükséges a régiók közötti párbeszéd, leeresztett szellemi-lelki függöny szóba sem jöhet.

A szakmai előadásokat egészítette ki a kongresszus lelki programja – Konkoly István, szombathelyi megyéspüspök, Balás Béla akkori veszprémi segédpüspök homíliája, Vágvolgyi Éva bibliai elmélkedése – és Jókai Anna irodalmi estje.

A kongresszus anyaga még 1993-ban megjelent Pannonhalmán a Bencés Kiadó gondozásában, Békés Gellért és Horváth Árpád szerkesztésében, a Katolikus Szemle sorozat ötödik köteteként.

Pál József

METEM Könyvek – Series METEM Books

A METEM könyvek sorozatban egyháztörténeti témájú monográfiákat jelentet meg a METEM Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztősége. Szándékunk szerint évente legalább egy kötetet kívánunk megjelentetni. Tekintettel arra, hogy ez non-profit vállalkozás, számítnak szponzorok nagylelkű adományaira. Kéziratok ügyében kérjük, vegyék fel a kapcsolatot a Vázlatok szerkesztőbizottságával.

In the Series METEM Books are monographies to be published in the topic of Church History, redacted by the Bord of Editors of the Essays in Church History in Hungary. Because of non-profit activity gifts and sponsorships are conveninet. Please contact the Editors if manuscripts foreseen.

1. *Szabó Ferenc S.J.*: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356 old. ára: 398 Ft
2. *Sólymos László Szilveszter-Várszegi Imre Asztrik*: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. *Udvardy József*: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152 old. ára: 180 Ft
4. *Csapodi Csaba*: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Bp, 1993. 160 old. ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 208 old. ára: 300 Ft
6. *B. Murádti Katalin*: Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest–Kolozsvár, 1994. 168 old. ára: 350 Ft
7. *Elmer István*: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224 old. ára: 350 Ft
8. *Fülöp Éva Márta*: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252 old. ára: 400 Ft
9. *Boba Imre*: Nagymorávia története új megvilágításban (Előkészületben) Megjelenik: 1995-ben
10. *Gercs József*: Egyház és társadalom a középkori Magyarországon. (Előkészületben) Megjelenik 1995-ben.

Megrendelhető:

Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat
9090 Pannonhalma
Tel: 96/370-022
Fax: 96/370-011

Mintabolt:
1053 Budapest, V.,
Ferenciek tere 8.
Telefon: 266-70-09

DR. KOSTYA SÁNDOR

A Torontói Szent Erzsébet egyházközség és plébánia története

A legnagyobb külföldi magyar katolikus plébánia élete és története. A majd harminc egyházközségi szervezetével és jól működő egyházközségi vezetésével egy példa arra, hogy a hívek bevonásával milyen termékeny lehet egy plébánia élete a huszadik század második felében. A torontói magyarság a 20. század magyar történelmének egy egyedülálló vetülete, metszete, mondhatjuk lelete. Itt megtalálhatjuk a 20. század magyarságának teljes spektrumát: az ezerkilencszáztízest, a huszas, a harmincas, negyvenes, az ötvenes évek és így tovább magyarját, mindegyik őrzve hagyományát, talán hűségesebben, mint az óhazában. Él itt gazdag és szegény, nemes és közember, zseni és egyszerű, szélsőjobboldali és szélsőbaloldali, közéjobboldali és közébaloldali, keresztény és zsidó, katolikus és más vallású, hívő és hitetlen, milliomos és bérmunkás, egyetemi tanár és tanuló, iparos és kereskedő, földműves és gyártómunkás, magányosan, vagy csoportba tömörülve. És ebben a sajátos magyar világban a torontói Szent Erzsébet plébánia a magyar katolikus megújulás gyümölcse.

A könyv vonzó ereje éppen az, hogy nem egy történeti feldolgozás hanem inkább krónika, melynek olvasása közben az olvasó az olvasottak alapján alkothatja meg saját képét egy külföldi nagyvárosban élő magyarok hitéletéről. Egy harminchét éve emigrációban élő hívő tanár mondja el neki egy plébánia keretében a magyar nép örömét és bánatát évezredünk utolsó századában saját alanyiségán keresztül.

A szerző a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, METEM-International első tagjai közé tartozott, és azon fáradozott, hogy a torontói Szent Erzsébet plébánia története például szolgáljon majd a METEM többi plébánia történetírásainak. Sajnos idő előtt meghalt, a plébánia azonban így is példa maradt. Jóllehet egy helyi jezsuita plébánia, de benne lüktet mégis az egyetemes Egyház minden magyar plébániája. Érdeke minden magyar plébánia. A torontói Szent Erzsébet plébánia a METEM szülővárosa és mint plébánia a szó szoros értelmében valóban a nép plébániája (15-17 oldal).

A könyv inspiráció plébántáknak, emlékezés és mérlegelés egyéneknek.

Megrendelhető:

St. Elizabeth of Hungary Parish,
432 Sheppard Ave E. Toronto, Ontario, Canada M2N 3B7.
Tel.: (416) 225-3300; Fax: (416) 225-3814.
Ára 20.00 Can dollár.

Magyarországon:

METEM Vázlatok Szerkesztősége H-6720 Szeged, Dugonics tér 12.
Tel.: (62) 323-714; Fax: (62) 323-813.
Ára 390.00 Ft.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

